МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

ВИПУСК 43

31 січня 2019 р.

м. Переяслав-Хмельницький

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

31 січня 2019 року
Вип. 43

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2019

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции

«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»

31 января 2019 года

Вып. 43

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2019

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 43. – 829 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Базалук О.О. – доктор філософських наук, професор
Воловик Л.М. – кандидат географічних наук, доцент
Дашкевич Є.В. – кандидат біологічних наук, доцент (Білорусь)
Доброскок І.І. – доктор педагогічних наук, професор
Євтушенко Н.М. – кандидат економічних наук, доцент
Кикоть С.М. – кандидат історичних наук (відповідальний секретар)
Руденко О.В. – кандидат психологічних наук, доцент
Садиков А.А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент
Халматова Ш.С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій.

©Автори статей
©Рада молодих учених університету
©ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2019. – Вып. 43. – 829 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Базалук О.А. – доктор философских наук, профессор
Воловик Л.М. – кандидат географических наук, доцент
Дашкевич Е.В. – кандидат биологических наук, доцент (Беларусь)
Доброскок И.И. – доктор педагогических наук, профессор
Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук (ответственный секретарь)
Евтушенко Н.М. – кандидат экономических наук, доцент
Руденко О.В. – кандидат психологических наук, доцент
Садыков А.А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент
Халматова Ш.С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций.

©Авторы статей
©Совет молодых ученых университета
©ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 57.017.7;575.825.2:536.75

Александр Костарев, Лаура Байтлесова, Муханбет Тапишев
(Уральск, Казахстан)

БИОЛОГИЧЕСКАЯ ФОРМА ДВИЖЕНИЯ МАТЕРИИ

Жизнь – особая материальная система. Клетка как структурная и функциональная единица живого. Обмен веществ и энергии.

Ключевые слова: *обмен веществ, открытая система, энтропия*

Life is a special material system. Cell as a structural and functional unit of the living. Metabolism and energy.

Keywords: *metabolism, open system, entropy*

Определения сущности жизни в разные исторические периоды имели многочисленные трактовки. В современное понимание жизни вместе с ее традиционными атрибутами (рост, репродукция, наследственность, изменчивость, борьба за существование и естественный отбор) включаются организованность, упорядоченность, информированность.

Жизнь на Земле охватывает самые различные уровни организации, начиная с молекулярно-генетического, переходя к клеточному, организменному, и далее биогеоценотическому и биосферному. Она могла возникнуть совместно с высокомолекулярными физико-химическими системами, включающими в себя белки и нуклеиновые кислоты (НК). Для этих систем характерно неразрывное единство изменчивости и устойчивости. Сложные белково-нуклеиновые комплексы обеспечивают устойчивый обмен веществ и информации с окружающей средой необходимый для их существования. Биологи, химики, физики связывают закономерности биологических процессов с составом и структурой материальных систем – органов, тканей, клеток вплоть до их атомно-молекулярных компонентов.

В книге Академика В.А. Энгельгарда «Познание явлений жизни» говорится о том, что в «биологических процессах обмена веществ явления саморегулирования осуществляются не простым смещением равновесия в одиночных обратимых химических реакциях, а возникают как результат совокупности химических реакций, из которых каждая в отдельности не обладает свойствами саморегуляции, но вместе взятые они образуют систему, обнаруживающую свойства механизма обратной связи». Фундаментальным свойством живых систем является их способность к самовоспроизведению, репликации, обеспечиваемая, прежде всего нуклеиновыми кислотами – молекулами ДНК и РНК.

Ученые полагают, что РНК были первыми самореплицирующимися молекулами, представляющими генетический код в предбиологической эволюции. Генетический аппарат должен быть достаточно устойчивым, чтобы сохранять и передавать наследственную информацию. В то же время он должен быть достаточно гибким, чтобы не препятствовать образованию новых видов жизни в процессе эволюции.

В последнее время наряду с обменом веществ и самовоспроизведением специфическим признаком живых систем все больше признается и хиральная чистота. *Хиральностью* называют способность молекулы существовать в двух зеркально противоположных формах, в виде оптических изомеров. Впервые это явление было открыто выдающимся французским ученым Луи Пастером (1822 – 1895). Оптическая изомерия химических соединений проявляется в том, что оптически активные вещества вращают плоскость поляризации света в противоположные стороны. Такие оптические антиподы имеют один и тот же состав, но разные структурные элементы (группы) расположены в них так, что образуют зеркальные

изомеры, схожие и вместе с тем различающиеся как правая и левая ладони (термин хиральность происходит от греч. chair – рука).

В живых системах НК содержат только «правые» углеводы, а белки только «левые» аминокислоты. Это означает, что НК, включающие углеводы вращают плоскость поляризации света вправо, а белки, состоящие из аминокислот – влево. На вопрос, почему именно живая природа выбрала белковые молекулы, построенные из аминокислот левого вращения, до сих пор нет убедительного ответа. Л. Пастер считал, что поскольку живое возникает из неживого, то для этого необходимым предварительным условием является создание асимметрических молекул. Возникновение таких молекул могло быть обусловлено различными космическими факторами, в частности, геомагнитными колебаниями, вращением Земли, электрическими разрядами и т.п. Экспериментально проверить эту гипотезу не удалось.

Современное естествознание, объединяя знания различных наук (общей биологии, биохимии, биофизики, молекулярной генетики, молекулярной биологии, кибернетики, синергетики и других наук), постепенно раскрывает сложнейший физико-химический механизм и эволюцию жизни.

Клетка является элементарной живой открытой системой. Несмотря на многообразие форм, организация клеток всех живых организмов подчинена единым структурным принципам. Ее содержимое обособлено от окружающей среды плазматической мембраной (плазмолеммой). Внутри ее в полужидкой цитоплазме находятся различные органоиды, клеточные включения и генетический материал в виде ДНК. Все органоиды клетки выполняют свои определенные функции. Клетка обладает всеми признаками живого – самовоспроизведением, саморегуляцией, историческим развитием, информационным отражением. Классик клеточной теории Р.Вирхов подчеркивал: каждая клетка происходит из клетки.

Успехи и достижения цитологии (науки о клетках) связаны, прежде всего, с применением физических, химических и физико-химических методов. Использование электронного микроскопа дает возможность увеличения в сотни тысяч раз, что позволяет увидеть мельчайшие детали внутреннего строения клеток.

Около 98% массы клеток приходится на *O, C, H, N, K, S* и *P*. Примерно 2% составляют 50 других химических элементов.

В вещественном составе клетки преобладает H_2O. На ее долю приходится примерно 80%. Все остальное приходится на минеральные соли и органические соединения (липиды, углеводы, белки, аминокислоты, нуклеиновые кислоты и т.д.).

Липиды (жиры и жироподобные вещества) выполняют энергетическую роль, участвуют в процессах метаболизма и размножения клеток.

Углеводы служат источником энергии, строительным материалом (клеточная стенка у растений состоит в основном из полисахарида целлюлозы) и выполняют защитную функцию, накапливаясь в качестве резервного запаса.

Белки регулируют обмен веществ клетки, нуклеиновые кислоты – хранители наследственной информации и регуляторы образования белков – ферментов. Белки состоят из десятков, и даже сотен мономеров – остатков аминокислот.

Аминокислоты одновременно содержат в себе как кислотную группу – $-COOH$, так и щелочную группу – $-NH_2$. Обладая такой особенностью они легко соединяются между собой. Молекулы разных белков сильно различаются по массе, содержанию разных аминокислот и порядку их расположения. Поэтому молекулярная масса белков колеблется от нескольких тысяч до десятков миллионов. Изменение последовательности даже одной пары аминокислот влечет изменение свойств исходного белка и превращает его в новый. Синтез белков поводится под контролем НК.

Нуклеиновые кислоты, как и белки, построены из мономеров, которые называют нуклеотидами. Нуклеотиды очень сильно отличаются от аминокислот. Они в своем составе содержат три компонента: азотистое основание, углевод и остаток фосфорной кислоты. НК,

включающие углевод рибозу, называются рибонуклеиновыми кислотами (РНК), а те, которые содержат углевод дезоксирибозу, называются дезоксирибонуклеиновыми кислотами (ДНК). ДНК в клетках расположена главным образом в ядре, а РНК – преимущественно в цитоплазме. ДНК является хранителем наследственной информации. Наследственная информация в ДНК определяется порядком взаимного расположения в них азотистых оснований, которые воспроизводятся в дочерних молекулах. РНК в качестве посредников помогают передаче генетической информации в процессе биосинтеза белков. Если при этом будет поврежден какой-либо нуклеотид в молекуле ДНК, то не будет образован тот белок – фермент, за синтез которого отвечает ДНК, а это повлечет нарушение нормального обмена веществ клетки и сделает ее неполноценной.

Простейшие организмы (бактерии, сине-зеленые водоросли) состоят из клеток, не имеющих ядер. Такие клетки были названы прокариотами. Они имеют по одной хромосоме, представленной молекулой ДНК. В ходе эволюции возникли клетки с ядром – эукариоты. Их хромосомы представлены в виде соединений ДНК и белков. Таковыми является большинство растений и животных. Клетки многоклеточных организмов стали различаться на специализированные и неспециализированные. Дифференцированные клетки хорошо приспособлены к какой-либо одной функции. Поэтому только результат взаимодействия разных клеток может обеспечить процесс жизни.

Деление клеток на дочерние клетки называется митозом. Его продолжительность зависит от типа ткани, физиологического состояния клетки, внешних факторов, особенно температуры. В результате митоза из материнской клетки образуется две дочерние с тем же набором хромосом и с той же генетической информацией, как и у материнской клетки.

В XIX веке считалось, что ядро клетки – это преимущественно орган наследственности, а цитоплазма – орган приспособления к среде. В XX веке установлено, что ядро и цитоплазма совместно определяют процесс формирования, причем процессы в ядре и цитоплазме находятся под взаимным влиянием.

В организм поступают различные вещества: воздух, вода, пища. Из организма удаляются другие вещества – продукты его жизнедеятельности (выделения), а также определенное количество энергии в форме тепла.

Допустим, что речь идет о взрослом животном, которое уже не растет, так что находящееся в нем количество различных веществ и энергии сохраняется неизменным. Получается, что в любой промежуток времени в такой взрослый организм поступает с пищей, водой и воздухом столько же атомов углерода, кислорода и других химических элементов, сколько и выделяется наружу (но только в выделенных веществах такие же точно атомы сгруппированы в иные молекулы).

Поступающие в организм вещества (способная окисляться кислородом воздуха пища) обладают значительным запасом химической энергии, так что животное получает извне вместе с «химическим сырьем» еще и энергию. Но ровно такое же количество энергии отдается им окружающей среде – главным образом непосредственно в виде тепла, а частично вместе с выделенными веществами и в форме совершаемой животным механической работы.

Атомы и энергия как бы «протекают» через организм, но вовсе не оседают в нем. Какой же смысл в такой беспрерывной замене одних атомов другими, ничем не отличающимися от первых, одних калорий энергии – другими, но равными им по величине?

Если организму нужны атомы углерода для синтеза белков взамен разрушившихся, то почему бы ему не использовать те самые атомы углерода, которые выделяются в атмосферу в составе углекислого газа выдыхаемого воздуха? Неужели легче добывать пищу и перерабатывать ее?

Имеется ли принципиальная необходимость в таком протекании атомов через организм или все дело в том, что в этом отношении живые существа далеки еще от совершенства – наиболее целесообразное решение еще не выработалось в ходе эволюции?

Обычно говорят, что пища нужна потому, что вместе с ней организм получает необходимую для него энергию.

Растущий организм постепенно усложняет свою организацию, а это связано с увеличением и возрастанием энергии. Взрослый организм может не претерпевать существенных изменений в течение продолжительного времени; его упорядоченность остается постоянной (хотя внутри организма совершается множество процессов, связанных с увеличением энтропии). Лишь в старости, когда организм разрушается, его энтропия увеличивается, да и то медленнее, чем это могло бы быть при характерной для живого интенсивности внутренних процессов.

Это означает то, что живое существо, пока оно живет, ни в коем случае не может представлять собой закрытую систему. Чтобы компенсировать естественную убыль упорядоченности при всех происходящих внутри организма жизненных процессах, он должен постоянно потреблять вещества с большей упорядоченностью, а выделять наружу другие вещества с меньшей упорядоченностью. При этом выделяемые вещества вполне могут представлять собой иную группировку тех же атомов и заключать в себе такую же энергию, что и получаемое из окружающего мира.

Таким образом, во взрослом организме «оседают» не атомы, не энергия, а упорядоченность.

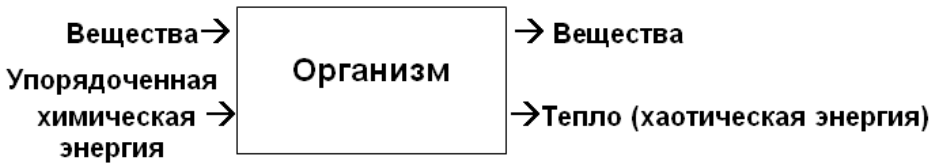

Теперь становится понятным, почему организм принципиально не может повторно использовать «отработанную» им энергию, а должен получать все время новую. Получаемая вместе с пищей химическая энергия является упорядоченной, а выделяемая энергия в виде тепла хаотическая.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Горелов А.А. Концепции современного естествознания. – М., 1997. – 208 с.
2. Вернадский В.И. Биосфера. – М., 1967. – 367 с.
3. Солопов Е.Ф. Концепции современного естествознания. – М.,1998. – 232 с.

УДК 582.623:477

Руслан Яворівський, Оксана Банах (Тернопіль, Україна)
Андрій Бабицький (Київ, Україна)

ГОСПОДАРСЬКО ЦІННІ ПРЕДСТАВНИКИ РОДУ *SALIX* L. ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХНЬОГО ВИКОРИСТАННЯ У ПРОМИСЛОВОСТІ

Проаналізовано перспективність використання окремих видів роду Salix L. *у народному господарстві України. Виділено перспективні види і гібриди верб для потреб лікарської промисловості, декоративного садівництва та альтернативної енергетики.*

Ключові слова: *Salix* L.*, Україна, лікарська промисловість, декоративне садівництво, альтернативна енергетика.*

The promising of species from Salix L. *genus for national economy of Ukraine is analyzed. The perspective species and hybrids of willows for pharmaceutical industry, ornamental horticulture and alternative energetic are proposed.*

Key words: *Salix* L.*, Ukraine, pharmaceutical industry, ornamental horticulture, alternative energetic.*

Рід Верба (*Salix* L.) належить до родини Вербові (*Salicaceae* Mirbel), порядку Вербоцвіті (*Salicales* Lindl.), класу Дводольні (*Magnoliopsida*), відділу Квіткові або Покритонасінні (*Magnoliophyta*) [15]. Рослини, що належать до роду *Salix* – дводомні, анемофільні дерева і кущі. Їхні листки прості, почергові, опадають на зиму. Квітки одностатеві, зібрані у суцвіття – сережки, і є морфологічно колосом чи китицею з дуже вкороченими квітконіжками і м'якою, часто пониклою віссю: у чоловічих екземплярів після цвітіння, а у жіночих після дозрівання і розсіювання насіння сережки повністю опадають [15]. Тичинкові й маточні квіти в одиноких бокових або верхівкових сережках на пагонах попереднього року, прямостоячі або повислі. Зав'язь сидяча або на ніжці, з одним стовпчиком і двома, зазвичай явно дволопатевими або двороздільними приймочками. Тичинкові квіти з 2−5 (рідше з 10–12) тичинками, приквітники цілокраї, волосисті. Замість оцвітини розвинені 1−2 нектарники. Приквітники торочкувато-надрізні або зубчаті; оцвітина чашечкоподібна. Приквіткові луски завжди цілокраї, в основному без помітних жилок, волосисті. Плід − двостулкова коробочка з численним дрібним насінням [16]. Насіння продовгувате, дрібне, з пучком тонких, довгих, шовковистих, ребристих волосинок, тип розповсюдження анемохорний.

Поширені верби у Європі, Азії, Північній Америці та Північній Африці, зростаючи у зонах з холодним кліматом [19].

До складу рослин роду *Salix* входить багато господарсько цінних речовин та макро- й мікроелементів. Так, у корі верб присутні таніди (близько 64 %), саліцил (близько 5 %, який є основою для одержання таких медичних препаратів, як аспірин, бесалол, салол тощо), зольні елементи (калій 10−14 %, вапно 13−17 %, натрій, магній, фосфорна і кремнієва кислоти). Окрім того, у корі та листках є ензим-салікоза, галова кислота, катехін і велика кількість цукрів (у листках − 1−5 %, у корі − 1−3 %). Кора, коріння і надземна частина *S. viminalis* містить багато дубильних речовин: 18,4 і 14,5 % відповідно [4].

У народній медицині відвар і настоянку листя верби використовують для полоскання, як в'яжучий та протилихоманковий засіб, порошок листя верби − як присипку при кровотечах. Витяжка з кори фарбує тканини у жовтий колір. Кору використовують для дублення шкір. Молоді пагони з листям − корм для свійських та диких тварин [14].

Верби використовують для отримання деревної сировини у целюлозно-паперовій промисловості, виготовлення будівельних матеріалів, човнів, лопат, дуг, токарних виробів, для плетіння корзин, різноманітних меблів, виготовлення обручів тощо [12, 13]. Особливо важливе значення мають захисні властивості верби та її придатність для укріплення сипучих пісків, балок, берегів річок, схилів і розмивів. Це дає змогу широко використовувати її у меліорації. Багато видів верб рекомендовано для захисного лісорозведення у степах та напівпустелях. Прибережні вербняки мають важливе водо– і ґрунтозахисне значення. Їх також використовують в озелененні населених пунктів. Верби є важливими весняними медоносами, цінними у бджільництві [16]. Не менш важливе значення має використання верб у фіторемедіації [20], а саме в утилізації іонів хлору зі стічних [21] та іонів кадмію [18].

Використання верб вельми різноманітне. Вони знаходять застосування у багатьох галузях економіки як народногосподарського, так і приватного значення. Завдяки легкому розмноженню та швидкому росту їх використовують для створення плантацій, у меліоративних, декоративних цілях. Згідно літературних даних, для закріплення пісків рекомендовано *S. caspica, S. caspica* × *S. purpurea*, для обліснення берегів водойм та намивних територій – *S. viminalis* і гібриди на її основі. Для розвитку місцевих промислів (лозоплетіння) придатними є види, які мають тонкі, довгі та гнучкі пагони такі як у *S. caspica, S. purpurea 'Gracilis', S. caspica* × *S. purpurea*.

Більш детальні дослідження та спостереження дають можливість запропонувати використання кущових верб у декоративному садівництві та у плантаційному вирощуванні як сировину для потреб фітоенергетики [8].

У парках та вуличних насадженнях Києва видовий та формовий склад даного роду надто обмежений. Частіше за все це дерева: *S. alba* L., *S. alba 'Vitellina pendula', S. fragilis* L., зрідка – кущі: *S. alatavica, S. tenuifolia*), які до того ж часом висаджуються у несприятливих для їхнього зростання умовах [10, 11].

Під час організації просторової композиції ландшафтів враховуються природні якості деревних рослин та штучні зміни їхніх форм, зокрема, висота рослин і форма крони, що визначають призначення кущів для озеленення. Важливими декоративними якостями крони є її щільність, величина, форма, фактура. Середню щільність крони з висхідними гілками мають кущі *S. alatavica*, які залежно від умов зростання досягають висоти від 1 до 2 м. Кущі *S. purpurea, S. purpurea 'Angustifolia', S. capusii* та *S. caspica* високі (до 5 м), мають крону середньої щільності та тонкі, гнучкі й висхідні гілки. Також високорослими з висхідними, але вже товстішими гілками і з більш щільною кроною є кущі *S. kangensis*. У *S. acutifolia, S. eleagnos* крона ажурна, розкидиста, з гнучкими, пониклими гілками. *S. integra, S. purpurea 'Gracilis', S. tenuifolia* – низькорослі (1,5–2 м) кущі із щільною, сферичною та компактною кроною.

Перспективними багато видів верб є також і як джерело альтернативної енергії. Як відомо, використання традиційних джерел енергії призводить до вичерпання природних невідновлюваних ресурсів і забруднення оточуючого середовища. Саме тому в Україні та інших країнах світу на законодавчому рівні передбачена низка державних заходів з пошуку та впровадження альтернативних джерел енергії.

За результатами попередніх досліджень найбільші морфометричні параметри пагонової системи за даних умов мали *S. kangensis*, гібриди *S. purpurea × S. viminalis, S. viminalis × S. acutifolia, S. viminalis × S. caprea* [2, 3, 5, 6, 7]. Дослідження, проведені за допомогою системи IKA-калориметр C 200 дозволили встановити енергоємність деревини рослин цих таксонів. Теплотвірна здатність деревини досліджуваних верб становила 17,63– 17,88 МДж/кг сух. реч. [9], у той час як теплотвірна здатність 15 МДж/кг сух. реч. є достатньою для рентабельного вирощування цієї культури [17].

Загалом, для створення біоенергетичних плантацій в умовах України перспективними визнано такі види верб: *S. viminalis, S. alba, S. fragilis, S. triandra, S. pentandra, S. eleagnos, S. caprea, S. cinerea, S. aurita, S. purpurea, S. acutifolia, S. myrsinifolia* [1].

Отже, перспективність використання верб не обмежується лише застосуванням їх у прикладному мистецтві (лозоплетіння) та народній медицині. Представники роду *Salix* успішно можуть бути використані в лікарській промисловості як сировина для виготовлення важливих медичних препаратів, як об'єкти декоративного садівництва, а також як перспективні продуценти біомаси для нетрадиційних джерел енергії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус С. Ю. Біотехнологія розмноження та вирощування рослин родини *Salicaceae* Mirbel для створення енергетичних плантацій / С. Ю. Білоус, О. Ю. Чорнобров, Ю. М. Кругляк. – К. : НУБіП України, 2016. – 312 с.

2. Валягина-Малютина Е. Т. Ивы Европейской части России / Е. Т. Валягина-Малютина. – М. : Изд-во КМК, 2004. – 218 с.

3. Гібридні комбінації кущових верб, перспективні для створення декоративних рослин // Актуальні проблеми ботаніки та екології: матер. міжнар. конф. молодих учених, присвяченої 120-річчю від дня народження Д. К. Зерова (м. Полтава, 15–20 вересня 2015 р.). – Полтава, 2015. – С. 134–135.

4. Гордієнко М. І. Чагарникові верби рівнинної частини України: біологія, екологія, використання / М. І. Гордієнко, Я. Д. Фучило, А. Ф. Бойчук. – К. : Вид-во Інституту аграрної економіки, 2002. – 174 с.

5. Горелов А. М. Гибридные ивы селекции НБС им. Н. Н. Гришко НАН Украины / А. М. Горелов, Ю. М. Кругляк // Современное состояние, проблемы и перспективы лесовосстановления и лесоразведения на генетико-селекционной основе: матер. междун. науч. конф. (г. Гомель, 8–10 сентября 2009 г.). – Гомель: Институт леса НАН Беларуси, 2009. – С. 36–37.

6. Горелов А. М. Селекция ив в НБС им. Н. Н. Гришко НАН Украины, итоги и перспективы / А. М. Горелов, Ю. М. Кругляк, А. А. Горелов // Біологічні ресурси і новітні біотехнології виробництва біопалива: матер. наук. конф. в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України (м. Київ, 9–11 вересня 2014 р.). – Київ: Фітосоціоцентр, 2014. – С. 82–84.

7. Горєлов О. М. Гібридизація та селекція верб як перспективний напрям отримання високопродуктивних клонів / О. М. Горєлов, Я. Д. Фучило, Ю. М. Кругляк, В. М. Вірьовка, О. О. Горєлов // Лісівництво і агролісомеліорація. – Харків, 2015. – Вип. 125. – С. 107–114.

8. Кругляк Ю. М. Біоекологічні особливості верб, рекомендованих для використання у садово-парковому будівництві / Ю. М. Кругляк // Старовинні парки і ботанічні сади: проблеми та перспективи функціонування: матер. ІІІ міжнар. наук. конф., присвяченої 215-річчю парку «Олександрія» (29 вересня–3 жовтня 2008 р.). – Біла Церква, 2008. – С. 132–135.

9. Кругляк Ю. М. Біоекологічні особливості видів, форм та гібридів кущових верб (*Salix* L.) в умовах Правобережного Лісостепу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. біол. наук. – Київ, 2011. – 19 с.

10. Кругляк Ю. М. Кустарниковые интродуценты рода *Salix* L. в садово-парковых композициях / Ю. М. Кругляк // Актуальні проблеми ботаніки та екології: матер. міжнар. конф. молодих учених (9–13серпня 2011 р., м. Березне, Рівненська обл.). – К. : ТОВ «Лазурит-Поліграф», 2011. – С. 250–252.

11. Кругляк Ю. М. Колекція верб (*Salix* L.) Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України / Ю. М. Кругляк, Н. Ф. Мінарченко, О. М. Горєлов // Інтродукція рослин. – № 3, 2009. – С. 8–11.

12. Левицкий И. И. Ива и её использование / И. И. Левицкий. – М. : Лесная промышленность, 1965. – 98 с.

13. Морозов И. Р. Определитель ив и их культура / И. Р. Морозов. − М. : Лесная промышленность, 1966. − 254 с.

14. Правдин Л. Ф. Ива козья (*Salix caprea* L.) как ценное техническое растение / Л. Ф. Правдин, П. А. Якимов // Советская ботаника. − 1940. − № 1. − С. 58−62.

15. Тахтаджян А. Л. Система магнолиофитов / А. Л. Тахтаджян. – Л. : Наука, 1987. – 439 с.

16. Шиманюк А. П. Дендрология / А. П. Шиманюк. – М. : Лесная промышленость, 1967. – 334 с.

17. Buchholz T. S. A participatory systems approach to modeling social, economic, and ecological components of bioenergy / T. S. Buchholz, T. A. Volk, V. A. Luzadis // Energy Policy. – 2007. – Vol. 35, № 12. – P. 6084–6094.

18. Johansson Birgitta. Bioenergy − for what and how much? / Birgitta Johansson. − Stockholm, 2008. − 403 p.

19. Krussmann G. Die Laubgeholze / G. Krussmann. – Berlin–Hamburg : Parey, 1965. – 357 s.

20. Kuzovkina Y. A. The characterization of willow (*Salix* L.) varieties for use in ecological engineering applications: coordination of structure, function and autecology / Y. A. Kuzovkina, T. A.Volk // Ecological Engineering. – 2009. – Vol. 35, № 8. – P. 1178–1189.

21. Mirck J. Response of three shrub willow varieties (*Salix* spp.) to storm water treatments with different concentrations of salts / J. Mirck, T. A. Volk // Bioresource Technology. – 2010. – Vol. 101, № 10. – P. 3484−3492.

УДК 635.652:631

Оксана Якимчук, Юрій Шкатула
(Вінниця, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРБІЦИДІВ ТА СТИМУЛЯТОРІВ РОСТУ В АГРОЦЕНОЗАХ КВАСОЛІ ПОСІВНОЇ

Розглянуто вплив використання гербіцидів та стимуляторів росту в агроценозах квасолі посівної. Рівень забур'яненості посівів квасолі зменшився в порівнянні з контрольними ділянками на період збирання квасолі на 79-93 %. Урожайність насіння квасолі в середньому за роки досліджень становила 1,94-2,41 т/га, що більше ніж на контролі на 1,56-2,03 т/га.

Ключові слова: *квасоля, агроценоз, насіння, бур'яни, гербіциди, урожайність.*

Effect of use of herbicides and growth stimulators in agrocenoses of seeding beans. The level of weed infestation of beans decreased by 79-93% in comparison with the control sites for the beans harvesting period. The yield of bean grain on average during the years of research was 1.94-2,41 t/ha, which is 1.56-2,03 t/ha more than in control plots.

Key words: *beans, agrocenosis, seeds, weeds, herbicide, yield.*

Квасоля звичайна (Phaseolus vulgaris L.) – найцінніша із зернобобових продовольча культура. Залежно від умов вирощування вміст білка змінюється від 20,8 до 33,6 % [2]. Розрізняють кущову, напіввитку та витку форми квасолі звичайної. У виробництві переважають кущові форми, а виткі вирощують як овочеві культури.

Площі посіву цієї культури в Україні незначні (близько 20 тис. га), що складає в середньому близько 5,4 % у структурі зернобобових культур, при цьому, середня врожайність її становить 1,6 т/га. Основною причиною незначних площ посіву цієї культури в Україні є досить низька врожайність зерна у виробничих умовах, через відсутність високопродуктивних технологічних сортів [3].

В останні роки існує нагальна потреба у розробці хімічних заходів технології вирощування квасолі, які спрямовані на підвищення урожайності культури з високими якісними показниками, що дасть змогу збільшити посівні площі під нею.

Сучасні технології вирощування квасолі звичайної є достатньо трудомісткими і однією з головних проблем є необхідність контролювання присутності бур'янів на посівах. Саме це і визначає актуальність проведення комплексу досліджень з метою вивчення специфіки процесів забур'янення посівів квасолі звичайної, негативного впливу бур'янів на рослини культури і пошуку та розробки ефективних прийомів захисту їх від бур'янів.

У технології вирощування квасолі звичайної є вузькі місця. Посіви квасолі значної мірою потерпають від значної присутності бур'янів. Це пов'язано як з рівнем культури землеробства в господарствах, рівнем засміченості, так і з особливостями росту, розвитку рослин квасолі та технології її вирощування. Квасоля звичайна є дуже чутливою до процесів забур'янення, особливо на початку свого вегетаційного періоду. Присутність бур'янів у посівах квасолі може спричинити до 70 % втрати врожаю. Характерною біологічною особливістю рослин квасолі є сильно виражений фототропізм: листки в сонячну погоду не затіняють поверхню ґрунту, в результаті чого навіть після повного змикання рядків бур'яни пригнічують культуру. Тому вона потребує чистих від бур'янів полів. Наявність великої чисельності бур'янів у посівах квасолі може нести втрати врожаю більше 50% [5].

Гербіциди залишаються одним із головних складових у технології вирощування квасолі посівної [1, 4].

Одним із перспективних прийомів підвищення продуктивності рослинництва і якості продукції є застосування регуляторів росту, що дозволяє реалізувати потенційні можливості

рослин, закладені природою та селекцією, регулювати строки дозрівання, поліпшувати якість продукції та підвищувати врожаї сільськогосподарських культур.

Рослинні організми в природних умовах піддаються дії різних несприятливих чинників середовища. Здатність чинити опір екстремальним умовам є основою існування рослин. Реалізація механізмів, що лежать в основі адаптації рослин до стресових умов, вимагає великих енергетичних витрат і супроводжується одночасно зниженням енергетичного забезпечення процесів продуктивності. Тому використання ендогенних регуляторів росту, у спектрі фізіологічної дії яких виявляється чітко виражений антистресовий ефект, для підвищення стійкості і продуктивності культурних рослин основних вимог, що висуваються до таких засобів захисту, належать низькі норми втрати, швидка утилізація в природних умовах, нездатність акумулюватися у ґрунті і харчових продуктах .

Складнощі при застосуванні гербіцидів для захисту посівів квасолі пов'язані з недостатньою селективністю й обмеженістю спектра дії більшості препаратів. Незважаючи на те, що останнім часом частіше вносять гербіциди по сходах культури, які застосовуються по вегетуючих бур'янах, доцільніше вносити селективні гербіциди у грунт до появи квасолі. Це дасть змогу захистити культуру до того моменту, коли ефективним стане внесення неселективних препаратів.

Аналіз результатів досліджень показав, що чисельність бурянів на контролі на період збирання квасолі становила у середньому 101 шт/м^2. На ділянках з гербіцидами цей показник був у межах 7-21 шт/м^2.

Застосування гербіциду Стомп, 33% к.е. в нормі витрати 4,0 л/га показало, що він ефективно знищував, як однорічні злакові так і дводольні бур'яни. Гербіцид вибіркової дії, який поглинає паростки і коріння пророслого насіння бур'янів. Поглинання гербіциду відбувається у фазу проростання бур'янів, що викликає їх загибель ще до появи сходів. Тривалість захисної дії 35-45 днів залежно від погодних умов. Даний препарат забезпечував зниження забур'яненості в порівнянні з контрольним варіантом на період збирання квасолі до 79%.

Ефективний контроль бур'янів забезпечувало досходове внесення бакової суміші гербіцидів Стомп, 33% к.е., 2 л/га + Комманд, 48% к.е., 0,1 л/га, яке забезпечувало загибель 90% бур'янів. Найефективніший контроль бур'янів був відмічений на ділянках де крім бакової суміші гербіцидів Стомп, 33% к.е., 2 л/га + Комманд, 48% к.е., 0,1л/га, перед посівом квасолі її насіння оброблялось стимулятором росту Емістим С в нормі витрати 15 мл/т. На даних ділянках кількість бур'янів була в кількості 7 шт/м^2, з них 4 бур'яни злакові а 3 дводольні. Загалом, рівень забур'яненості в порівнянні з контрольними ділянками зменшився на 93% (Табл. 1).

Таблиця 1

Вплив гербіцидів на рівень забур'яненості посівів квасолі, середнє (2017-2018 р.р.)

Варіант досліду	Норма витрати препарату, л/га	Показники зміни забур'яненості, шт/м^2		
		злакові	дводольні	всього
Контроль 1 (без внесення)	-	72	29	101
Стомп, 33% к.е.	4,0	14 (81)*	7 (75)	21 (79)
Комманд, 48% к.е.	0,2	12 (83)	5 (82)	17 (81)
Стомп, 33% к.е., + Комманд, 48% к.е.	2,0+0,1	8 (89)	3 (89)	11 (89)
Стомп, 33% к.е., + Комманд, 48% к.е., + Емістим С	2,0+0,1+ 15 мл/т	4 (94)	3(89)	7 (93)

Примітка * - в процентах до контролю

Слід відмітити, що на посівах квасолі де крім гербіцидів насіння квасолі оброблялось стимулятором росту Емістим С, ефективність дії гербіцидів посилювалась, а рослини квасолі в меншій мірі переносили стресову дію препаратів і пригнічення рослин квасолі в порівнянні з ділянками де вносились тільки гербіциди.

Реакція урожаю квасолі на внесення гербіцидів та стимуляторів росту часто змінна і залежить від екологічних і агрономічних факторів. У результаті проведених досліджень встановлено позитивний вплив препаратів на ріст і розвиток рослин квасолі, а в подальшому на урожайність зерна квасолі звичайної. Оцінка показників урожайності зерна дала змогу виявити найбільш оптимальне поєднання елементів технології вирощування цієї культури.

В 2018 році врожайність квасолі була меншою, ніж в 2017 році, це залежало від погодних умов. Так, на контрольних ділянках в середньому за два роки досліджень врожайність насіння квасолі була на рівні 0,60 т/га, відповідно в 2017 році урожайність насіння квасолі була вищою на 0,07 т/га вищою ніж в 2018 році. Найвища урожайність насіння квасолі 2,03 т/га в середньому за два роки відмічена на ділянках де вносилась до сходів квасолі композиція грунтових гербіцидів Стомп, 33% к.е., 2 л/га + Комманд, 48% к.е., 0,1л/га, а насіння квасолі перед посівом оброблялось стимулятором росту Емістим С в нормі витрати 15 мл/т.

Отже, сумісне внесення грунтових гербіцидів Стомп, 33% к.е., 2 л/га + Комманд, 48% к.е., 0,1л/га, та обробка насіння квасолі стимулятором росту Емістим С в нормі витрати 15 мл/т впливає позитивно на рослини квасолі та суттєво зменшує забур'яненість посівів в результаті чого збільшується урожайність та якість зерна квасолі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бажина Н. О. Ефективність захисту посівів квасолі звичайної гербіцидами комбінованої дії. Карантин і захист рослин. 2015. №2. С.14-16.

2. Голодна А. В., Камінський В. Ф., Шляхтуров Д. С. Система удобрення квасолі в умовах Північного Лісостепу. Зб. наук. пр. Ін-ту землеробства України акад. аграр. наук. К.: ЕКМО. 2003. Вип. 3. С. 54-58.

3. Глявин А. В. Характеристика гібридів квасолі F1. Корми і кормовиробництво. Вип. 68. 2011. С. 12-17.

4. Задорожний В. С., Карасевич В. В., Колодій С. В., Лехман О. В., Рудська Н. О. Застосування гербіцидів у посівах квасолі звичайної в умовах Правобережного Лісостепу України. Корми і кормовиробництво. 2017. Вип.83. С. 105-110.

5. Топорна А. В., Камінський В. Ф., Шляхтуров Д. С. Шляхи продуктивності квасолі в умовах Північного Лісостепу. Збірник ІІІ міжнародної наук. практ. конф.: «Корми і кормовий білок». Вінниця. 2004. С. 63-73.

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 911.9:553.96

Євген Іванов, Богдана Ваньо
(Львів, Україна)

ВИДОБУВАННЯ БУРОГО ВУГІЛЛЯ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто основні моменти історії видобування бурого вугілля в межах Львівської області. Проаналізовано сучасний екологічний стан постмайнінгових геосистем ліквідованих буровугільних копалень. Обговорено перспективи відновлення розроблення бурого вугілля у регіоні.

Ключові слова: *буре вугілля, видобування, родовище, копальня, відвал.*

The main points of the history of brown coal mining in the L'viv region are considered. The modern ecological state of postmining geosystems of liquidated brown coal mines has been analyzed. The prospects for brown coal mining in the region are discussed.

Key words: *brown coal, mining, deposit, mine, heap.*

Відомо, що в межах Львівської області вже понад 60 років розробляють поклади кам'яного вугілля Львівсько-Волинського басейну. У 1980-х роках шахтами Червоноградського гірничопромислового району щороку видобували 9–10 млн т кам'яного вугілля. На сьогодні з 12 побудованих залишилося 7 вугільних підприємств, які видають нагора лише 1,2–1,5 млн т переважно низькоякісного вугілля. Видобуток кам'яного вугілля у басейні істотно відстає від потреб енергетики Західного регіону України. Це призвело до того, що щороку з Донбасу, для потреб Бурштинської і Добротвірської ТЕС, привозять 4–5 млн т вугілля. Ще складніша ситуація із постачанням кам'яного вугілля для потреб комунально-побутових і промислових котелень та населення. Суттєве подорожчання газу призведе до переведення споживачів на твердопаливні котли та зростання використання дров і торфу. Тож, чи не прийшов час нагадати про перспективи відновлення видобування бурого вугілля у Західному регіоні України, зокрема у енергетично-залежній Львівській області?

Буре вугілля (лігніт) є вугіллям з низьким ступенем вуглефікації, що зберігає анатомічну структуру рослинної речовини, з якої воно утворилося, з теплотою згоряння до 5 700 ккал/кг (24 МДж/кг). Це тверда горюча корисна копалина, найпростіше викопне вугілля, ймовірно – перехідна форма від торфу до кам'яного вугілля. Має широку колірну гаму – від світло-бурого до чорного.

Поклади бурого вугілля в Галичині відомі давно, його розробляли в двох гірничопромислових районах (площах): Карпатському і Північно-Подільському (Придністровському). Наприкінці XIX ст. розпочали видобування лігніту й у Львівщині. Продуктивні поклади бурого вугілля у регіоні приурочені до Північно-Подільського гірничопромислового району – зони контакту Розточчя з Малим Поліссям (Жовква, Скварява, Глинське, Дубрівка, Потелич) та Подільської височини з Малим Поліссям (Вороняки, Підгірці, Ясенів). Цей район простягається у вигляді вузької смуги завширшки 7–10 км.

Поклади бурого вугілля характеризуються вугленосністю, яка пов'язана з неогеновими відкладами, а саме з нижнім і верхнім баденієм. Розвідані запаси лігніту становлять близько 9,1 млн т. Вугленосна товща складена сірими і темно-сірими кварцитами, пісками з прошарками глин, з якими пов'язані поклади бурого вугілля (від одного до трьох пластів). Щодо якості, то вугілля неоднорідне з переважанням лігнітів і бурого вугілля низького ступеня вуглефікації (марки $Б_{1–2}$) [4].

У Львівській області відомо п'ять буровугільних родовищ: Рава-Руське, Магерівське,

Нестерівське (Жовківське), Золочівське та Ясенівське. Більшість родовищ розвідали ще в 60-х роках XIX ст. Поклади низькоякісного вугілля, теплотворність якого не перевищувала 4 000–4 500 ккал/кг, у багатьох місцях знаходили неглибоко (до 20–60 м), а місцями вони навіть виходили на земну поверхню. Поклади лігніту мали зазвичай лінзовидну форму і невеликі розміри. Площі окремих покладів у межах цих родовищ не перевищували 2,5–3,0 км^2, а вугільні пласти залягали на глибині від 5 до 60 м. Ці пласти переважно мають товщину 0,5–1,5 м й зрідка сягають двох і більше метрів [5]. Це дало змогу розробляти лігніт у невеликих кар'єрах (копанках), відслоненнях і неглибоких похилих копальнях. Згідно з архівними даними, тоді видобували лише до 3,6 тис. ц вугілля [7].

За 40 років до "нафтового буму" у Бориславі, на стику Розточчя і Малого Полісся, сформувався перший паливно-енергетичний район на Львівщині, на базі бурого вугілля Потелича, Дубрівки, Глинсько, Нової Скваряви, Мокротина і Полян. Видобуток на окремих копальнях проводили до 1957 р., тому їхні залишки можна спостерігати й сьогодні [6].

Видобуток бурого вугілля підприємствами Галичини зростав рівномірно. Зокрема, у 80-х роках XIX ст. вони видобували в середньому 561,6 тис. ц, у 90-х роках – 371,0 тис. ц, а на початку XX ст. – 688,5 тис. ц. У подальші роки обсяги видобування бурого вугілля стали різко зменшуватися, і в 1910 р. становили лише 358,6 тис. ц [8]. Це сталося через неконкурентність місцевого лігніту з дешевшим кам'яним вугіллям Сілезії чи місцевим деревним паливом, а відповідно, відсутністю збуту продукції. Тому більшість шахт Львівщини було закрито. Перед Першою світовою війною буре вугілля розпочали знову видобувати у районі Жовкви і Магерова.

Після завершення Другої світової війни (у 1946 р.) видобування бурого вугілля у Львівській області відновили у численних малих похилих копальнях. Незважаючи на малу потужність буровугільних пластів, зруйновані війною поселення і підприємства потребували дешевого місцевого палива. Невеликі буровугільні шахти запрацювали в Жовкві, Дубрівці, Ясенові, Новоселищі та низці інших сіл Жовківського, Бродівського і Золочівського районів. У регіоні налічували понад десять таких копалень [4].

До 1949 р. основний обсяг робіт на шахтах виконували вручну, тому їх продуктивність залишалася невисокою – до 4–5 тис. т в рік [1]. Буре вугілля переважно використовували для потреб місцевих підприємств і населення. Після механізації технологічного процесу річний обсяг видобування лігніту у регіоні зріс до 250 тис. т [4]. Однак копальні у 1958 р. були закриті у зв'язку з початком розроблення покладів кам'яного вугілля Львівсько-Волинського басейну. Буровугільні шахти не витримали конкуренції і були ліквідовані через збитковість.

У 50-х роках XX ст. ландшафтно-екологічна ситуація довкола діючих буровугільних шахт і штолень була відносно складною: розвивалися процеси просідання земної поверхні, підтоплення і заболочення окремих території, ерозійні і суфозійні процеси, у відвалах накопичувалися незначні обсяги гірничопромислових відходів, забруднювалися водотоки і ґрунтові води тощо. Однак трансформаційні зміни мали дисперсний характер і сьогодні слідів перетворення природно-господарських систем практично не залишилося.

На місцях колишніх буровугільних копалень зберіглися невеликі відвали площею до 1,0–1,5 га і висотою до 10–15 м. Більшість з них зруйновані формами лінійної ерозії та утворили довкола широкі шлейфи відвальних відкладів (рис. 1). Площі, зайняті такими шлейфами не менші за площі власне відвалів. Такі відвали через високу токсичність гірничопромислових відходів практично не вкриті рослинністю. Слідів стволів і штолень у регіоні фактично не залишилося, хоча місце розміщення стволів "читається" за нахилами відвалів у їхньому напрямку. Під час пошуку копалень, за характерними ознаками їх вдавалося дешифрувати за допомогою космознімків *Google Earth Pro* (рис. 2).

Рис. 1. Розвиток лінійної ерозії на відвалі буровугільної копальні

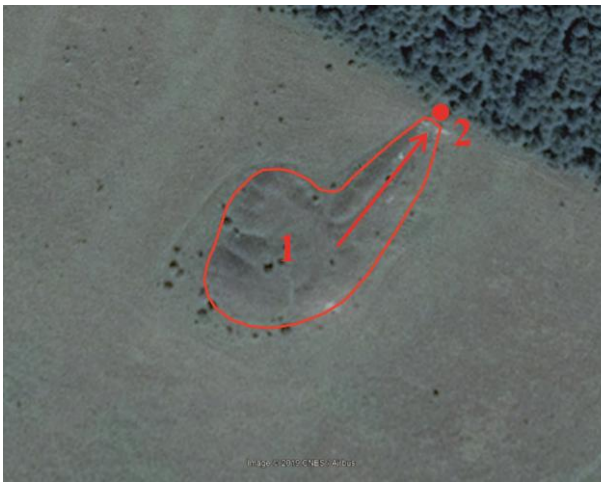

Рис. 2. Відвал (1) і визначене за напрямом нахилу поверхонь відвалу місце копальні (2)

У кращому стані збереглися відвали буровугільних шахт, що розміщені у лісових масивах (рис. 3). Ерозійні процеси тут мають меншу інтенсивність, а відвали вже повність чи частково заросли деревно-чагарниковою і трав'яною рослинністю [2]. Залежно від природних умов, у відвалах змінюється й колір гірської породи. На відміну від відвалів на відкритій місцевості, де колір гірської породи сіро- і буро-жовтий, у відвалах у лісових масивах він є темно-сірим чи темно-бурим. Близько 5–8 % від загальної маси відвалів припадає на дерев'яні предмети – різні шахтні кріплення, затяжки, шпали тощо. В останні роки частіше спостерігається розбирання відвалів для потреб підсипання доріг і будівництва (рис. 4). Чимало відвалів повністю розібрано, що ускладнює пошук місць розміщення буровугільних копалень.

Рис. 3. Частково зарослий відвал буровугільної копальні, збережений у лісовому масиві

Рис. 4. Розбирання відвалів буровугільних копалень для потреб підсипання доріг і будівництва

На сьогодні розвідані і залишкові запаси лігніту у Львівській області є незначними і становлять лише 9,1 млн т вугілля. Мінеральні ресурси Північно-Подільського гірничопромислового району віднесено до перспективних. Однак остаточних даних про паливно-енергетичні ресурси цього району немає тому, що досі ґрунтовно не досліджено значні ділянки між Нестерівським і Рава-Руським родовищами [3]. Чи існують у регіоні перспективи розроблення буровугільних покладів? Важко дати однозначну відповідь.

Зрозуміло, що нині вони виглядають примарними через те, що буре вугілля на відміну від торфу належить до корисних копалин загальнодержавного значення. Тому правом на видобування лігніту володіє держава, яка не заінтересована в його розробленні. Водночас, існують об'єднані територіальні громади, які ймовірно зацікавить розроблення буровугільних покладів і здатні вирішити це питання на місцевому рівні, але не зможуть, доки ці поклади не переведуть до корисних копалин місцевого значення. Ситуація нагадує проблеми видобування бурштину, коли держава не здатна розробляти його поклади, а невеликим підприємствам та артілям – на законних підставах не дозволяє. За відсутності нормативно-правової бази старателі здійснюють нелегальне розроблення бурштинових покладів, а вірогідно у майбутньому зацікавляться й бурим вугіллям.

Яка доля чекає на буре вугілля Львівщини? Видобуватимуть його у майбутньому, або залишать лише в історичних документах і спогадах? Час покаже.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. История городов и сел Украинской ССР. Львовская область. В 26-ти т. – К.: Ин-тут истории АН УССР, 1978.
2. Іванов Є. Геокадастрові дослідження гірничопромислових територій : монографія / Є. Іванов. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009.
3. Іванов Є. Ландшафти гірничопромислових територій : монографія / Є. Іванов. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007.
4. Іванців О. Є. Оцінка ресурсів бурого вугілля Західної України / О. Є. Іванців // Геол. і геохім. горюч. копалин. – 1992. – № 4(81). – С. 55–60.
5. Мінеральні ресурси України та світу на 1.01.2004 р. / Ю. І. Третьяков, В. Т. Маковенко, А. Д. Пилипчук та ін. / ДНВП "Геоінформ України". – К., 2005.
6. Сліпець С. Жовківщина. Природа і господарство : навч. посібник / С. Сліпець, О. Скіра. – Львів: ВНТЛ, 2000.
7. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 2, спр. 60, арк. 62.
8. Rocznik Statystyki Galicji / pod red. S. Pilata. – Lwów: Krajowe Biuro Statystyczne, 1913.

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 628.35:574.635

Катерина Бабікова, Тетяна Михалевська, Людмила Береза-Кіндзерська
(Київ, Україна)

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСІВ БІОЛОГІЧНОГО ОЧИЩЕННЯ СТІЧНИХ ВОД ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИЩИХ ВОДНИХ РОСЛИН

Запропонована математична модель заснована на системі балансових рівнянь, що описує функціювання комплексу біоставківз вищими водними рослинами, які застосовуються для очищення стічних вод. Визначена методика застосування моделі для реальних процесів біологічної очистки промислових стоків.

Ключові слова: *стічні води, очищення, біоставки, вищі водні рослини, моделювання.*

The proposed mathematical model is based on a system of balance equations that describes the function of a complex of bio-ponds with higher aquatic plants that are used for wastewater treatment. The method of application of the model for the real processes of biological treatment of industrial wastewater is determined.

Key words: *wastewater, treatment, bio-ponds, higher aquatic plants, modeling.*

В сучасних умовах постійного зростання об’ємів промислових та комунальних стічних вод, більшість з яких без суттєвого очищення потрапляють у поверхневі водойми, які є – головним джерелом централізованого господарсько-питного водопостачання, дуже актуальною стає проблема екологічно безпечного доочищення стоків. Існуючі методи доочищення стічної води не забезпечують повного звільнення їх від патогенних мікроорганізмів та шкідливих домішок [1, с. 80].

В більшості країн Європи для охорони поверхневих водойм від органічних та мінеральних забруднень, що надходять із стічними водами, поряд з відомими біологічними методами набувають поширення природні процеси самоочищення води. Зокрема, застосування біологічних ставків з вищими водними рослинами (ВВР), в яких вода під впливом природних факторів постійно звільняється від розчинних органічних і мінеральних забруднень, патогенних бактерій, вірусів, яєць гельмінтів [2, с. 13].

Відомо, що в механізмі самоочищення стічних вод у біоставках головна роль належить біохімічним процесам. Вони пов’язані з життєдіяльністю різних представників флори та фауни: водоростей, безхребетних, сегрегованої мікрофлори обростань, вищих водних рослин (ВВР) та інших факторів. Вищі водні рослини, такі як очерет, рогіз, лепеха звичайна тощо мають здатність видаляти з води забруднюючі речовини: біогенні елементи (азот, фосфор, калій, кальцій, магній, марганець, сірку), важкі метали (кадмій, мідь, свинець, цинк), феноли, сульфати, нафтопродукти, синтетичні поверхнево-активні речовини (СПАР), і поліпшити такі показники органічного забруднення середовища, як біологічне споживання кисню (БСК) і хімічне споживання кисню (ХСК) [3, с.2].

Постановка задачі. Змоделюємо процеси, які відбуваються у ставку біофільтрації, описавши їх диференційними рівняннями. Основними вихідними даними при цьому служать БСК і ХСК стічних вод, тип виробництва, витрата води в одиницю часу й значення верхньої границі по БСК або ХСК в очищеній рідині, обумовлене існуючими санітарними нормами. Для відтворення процесів очищення стічних вод у промислових біоставках з ВВР була використана технологічна схема біоставку [2, с.15] представлена на рис.1.

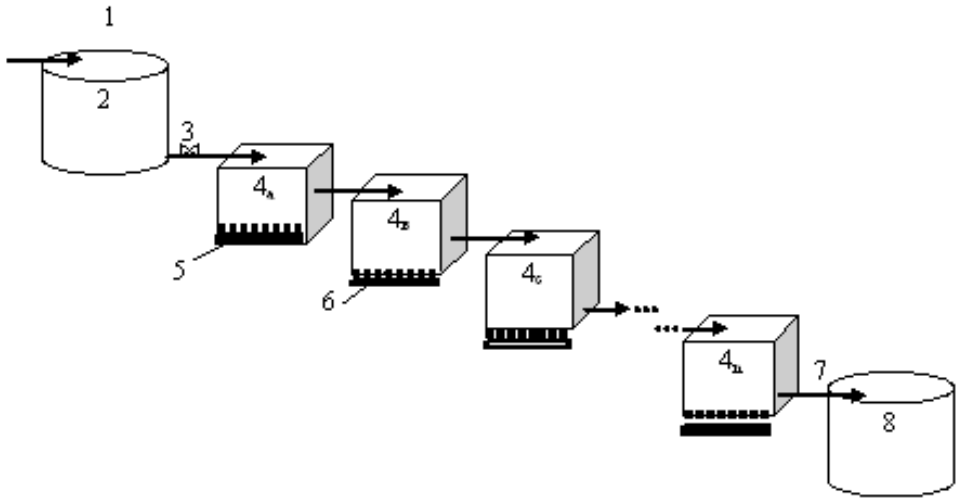

Рис. 1. Технологічна схема розміщення біоставків з ВВР для очищення стічних вод

Умовні позначення: 1 – поверхнева подача біологічно очищених промислових стічних вод; 2 – ємність для прийняття біологічно очищених промислових стічних вод; 3 – регулюючий вентиль; 4 – біостав, засаджений а, в, с,…, n – видом рослини; 5 – дренажні труби; 6 – щебінь; 7 – скид доочищених стічних вод із біоставку; 8 – ємність для випуску очищених стічних вод.

Методологічна частина. Уведемо наступні позначення: X_{0j} – початкова масова доля рослин ***j***-го типу у біоставку; S_{0i} – масова концентрація ***i***-го типу органічної речовини у забрудненій воді; **β** – коефіцієнт утилізації; a_{ij} – питома швидкість засвоєння *i-того* компоненту субстрату вищою водною рослиною ***j-го*** типу. Пронумеруємо органічні компоненти в порядку зростання їхньої стійкості до біологічного очищення. Тоді S_{01} концентрація найлегше очищуваної фракції, а S_{0n} – найважче очищуваної. Матрицю **A**, що характеризує інтенсивність процесів поглинання органічних забрудників у біоставках ВВР, запишемо в наступному вигляді:

$$A = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ 0 & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ 0 & 0 & \dots & a_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & a_{nn} \end{vmatrix}$$

Такий вид матриці **A** відповідає наступним біологічним властивостям: 1) для кожної органічної речовини *i* є тип рослини *j*, яка здатна споживати цю сполуку; 2) рослини, що засвоюють *i*-ті сполуки, здатні також утилізувати й усі легкозасвоювані компоненти, тобто споживають сполуки з номером, меншим ніж *i*. Цілий ряд різних біологічних досліджень показує, що в рослин існують регуляторні механізми, що дозволяють їм перемикати свою ферментативну систему зі споживання одного субстрату на інший. Як правило, спочатку споживаються найбільш легкоочищувані сполуки, а потім – важкоочищувані. Тому в моделі приймемо суворо фіксований порядок утилізації компонентів вихідного субстрату від першої до останньої, один по одному від зростання їхніх номерів. Оскільки за час проходження одиниці об'єму рідини через біоставок приріст біомаси ВВР становить лише кілька відсотків первісної кількості, будемо вважати, що протягом цього часу біомаса сильно не зміниться.

Вираз для визначення швидкості очистки запишеться у вигляді (1): $\dot{S}_j = -\frac{1}{y} \cdot \sum_{l=j}^{m} a_{jl} x_{0j}$,

де x_{0j} – масова концентрація рослин *j*-го виду ВВР на початку очищення. Одержуємо вирази

для оцінки тривалості процесів у 1-й: $T_1 = \frac{y \cdot S_{01}}{\sum_{i=1}^{n} a_{1j} x_{0j}}$; у 2-й: $T_2 = \frac{y \cdot S_{02}}{\sum_{i=2}^{n} a_{2j} x_{0j}}$ і наступних ступенях очищення $T_k = \frac{y \cdot S_{0k}}{\sum_{i=k}^{n} a_{kj} x_{0j}}$. Позначимо через $I = \sum_{i=1}^{n} \beta_i \cdot S_i$ інтегральний показник забруднення (наприклад, ХСК). Тоді коефіцієнт β_i чисельно дорівнює витраті кисню при окисленні однієї вуглецевої одиниці органічної речовини *i*-го типу. Для стоку конкретного виробництва маємо: $S_{0i} = \frac{m_i}{\beta_i} \cdot I_0$, де $I_0 = \sum_{i=1}^{n} \beta_i \cdot S_{0i}$, а $\sum_{i=1}^{n} m_i = 1$.

Будемо розглядати систему лише в дискретні моменти часу. Через $\gamma(t) = I(t) / I_0$ позначимо показник ступеню очищення, досягнутий до моменту часу *t*. Взагалі ж $\gamma(t)$ у процесі очищення безупинно змінюється від 1 до 0, а моменту часу t_k (тобто часу вилучення k перших компонентів) відповідає певне значення γ_k (2):

$$\gamma_k = \frac{\sum_{k=j+1}^{n} \beta_k \cdot S_{0k}}{I_0} = \frac{I_0 \cdot \sum_{k=j+1}^{n} m_k}{I_0} = \sum_{k=j+1}^{n} m_k . \qquad (2)$$

Для досягнення ступеню очищення γ_j потрібен час перебування одиниці об'єму стічної рідини в біоставку $t_j = \sum_{l=1}^{j} T_l$.

Далі позначимо p_{0j} – масова доля ВВР *j-го* типу у біоставку ($\sum_{j=1}^{n} p_{0j} = 1$), а x_0 – початкова біомаса ВВР. Для t_j маємо наступний вираз (3):

$$t_j = \frac{I_0}{x_0} \cdot \frac{y \cdot \sum_{l=1}^{j} \frac{m_i}{\beta_l}}{\sum_{l=1}^{j} \sum_{i=1}^{n} a_{lj} p_{0i}} = c_j \cdot \frac{I_0}{x_0} . \qquad (3)$$

Тепер можна сформулювати деяке загальне твердження про постійність співвідношення: $\frac{t_j x_0}{I_0} = c_0 = \text{const}$.

Таким чином, множини всіх можливих режимів роботи очисного спорудження, що задовольняють останній умові, відповідає той самий ефект очищення γ_j. Цей висновок узгоджується із практикою експериментальних досліджень роботи очисних споруд. Безпосередньо з наведених рівнянь випливає, що при фіксованому забрудненні I_0 і фіксованій концентрації ВВР час очищення істотно залежить від видового складу вищих водних рослин у біоставку, тобто від вектора p_{0j}.

Позначимо через v об'єм води, що проходить через біоставок в одиницю часу. Оскільки об'єм очищеної води *V* безпосередньо залежить від часу *T*, необхідного для очищення

заданого ступеня $V = v \cdot T$, то зниження часу очищення *T* спричиняє зменшення об'єму очищеної води *V*.

Визначимо прирости окремих видів ВВР для спорудження ступеневого очищення γ_j:

$$\begin{cases} \Delta x_1 = a_{11} T_1 p_1 x_0 \\ \Delta x_2 = (a_{12} T_1 + a_{22} T_2) p_2 \cdot x_0 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ \Delta x_j = (a_{1j} T_1 + a_{2j} T_2 + \ldots + a_{jj} T_j) p_j \cdot x_0 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ \Delta x_n = (a_{1n} T_1 + a_{2n} T_2 + \ldots + a_{jn} T_j) p_n \cdot x_0 \end{cases}$$

Підсумовуючи всі Δx_i, для $\Delta x = \sum_{i=1}^{n} \Delta x_i$ одержимо $\Delta x = y \cdot I_0 \cdot \hat{m}_j (1 - \alpha)$.

Використовуючи попередні рівняння одержимо наступну систему алгебраїчних рівнянь для відшукання векторів рівноважних частот р*:*

$$\begin{cases} a_{11} T_1 p_1 = y \cdot \hat{m}_j \dfrac{I_0}{x_0} (1 - \alpha) p_1 \\ (a_{12} T_1 + a_{22} T_2) p_2 = y \cdot \hat{m}_j \dfrac{I_0}{x_0} (1 - \alpha) p_2 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ (a_{1j} T_1 + a_{2j} T_2 + \ldots + a_{jj} T_j) p_j = y \cdot \hat{m}_j \dfrac{I_0}{x_0} (1 - \alpha) p_j \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ (a_{1n} T_1 + a_{2n} T_2 + \ldots + a_{jn} T_j) p_n = y \cdot \hat{m}_j \dfrac{I_0}{x_0} (1 - \alpha) p_n \end{cases}$$

Оскільки $T_1, T_2, \ldots, T_j$ залежать від компонентів вектора ***p***, тобто остання система являє собою систему *n* нелінійних рівнянь відносно *n* невідомих $p_1, p_2, \ldots, p_n$. На елементи матриці **A** можна накласти наступні умови:

$a_{ij} > a_{ij+1}$ при будь-яких *i, j*, або $a_{ij} > a_{i+1,j}$ при будь-яких *i, j*.

Ця умова відбиває той факт, що на будь-якому фіксованому субстраті вид ВВР з вузькою спеціалізацією росте і функціонує більш ефективно, ніж вид із широкою спеціалізацією. Остання нерівність вказує на те, що конкретний вид ВВР швидше розмножується на легкозасвоюваних органічних речовинах, ніж на важкозасвоюваних. Ці міркування цілком виправдані й мають певний біологічний зміст. Основна система рівнянь має вигляд (4):

$$\boldsymbol{P}_k \sum_{i=1}^{j} a_{ik} T_i = y \cdot \hat{m}_i \frac{I_0}{x x_0} (1 - \alpha) \boldsymbol{P}_k, \qquad k = \overline{1,i} \quad . \tag{4}$$

Якщо припустити, що всі $\boldsymbol{P}_k \neq 0$ при $1 \le k \le j$, то одержимо систему лінійних рівнянь щодо тривалості послідовного вилучення компонент субстрату (5)

$$A^* \cdot T = y \cdot \hat{m}_j \frac{I_0}{x x_0} (1 - \alpha) \quad . \tag{5}$$

Тут **A*** — транспонована матриця, а *T* — вектор, *i*-компонента якого означає час вилучення *i*-й фракції субстрату. Визначивши із цієї системи $T_1, \ldots, T_j$ одержимо другу систему лінійних рівнянь - ***A P=B*** (6) для визначення рівноважного вектора ***P***. Тут ***B*** – вектор з компонентами β_k, де $B_k = \dfrac{I_0}{T_k \cdot x_0} y \cdot \dfrac{m_k}{\beta_k} (1 - \alpha)$.

Приклад розрахунків. Для тестуючого розрахунку в очисному біоставку були задіяні такі вищі водні рослини: очерет звичайний, рогіз озерний, рогіз вузьколистий, рогіз широколистий, лепеха болотяна та ейхорнія чудова. Для цих рослин, що були засаджені у біоплато з середньою щільністю 50 шт./м^2, при цьому середня швидкість протоку води, що проходить очищення складала 4,5 м/хв., розроблено такі апроксимуючі залежності питомої швидкості очищення: для ХСК: V_{XCK} = -27,01t+85,17; для O_2/дм^3: V_{O2}= 2,36t+1,55; для амонійних солей азоту: V_N= -0,13t+0,85; для завислих речовин Vз= -7,13t+29,71.

В результаті розрахунки показали, що за 5 діб очищення ХСК зменшується до 46%, амонійний азот зменшується до 25%. Вміст розчинного кисню збільшується до 60%, а вміст завислих речовин наближається до 53%.

Обговорення результатів.Побудовану модель можна застосувати для одержання кількісних і якісних висновків як для різних технологічних схем очисних споруд, так і різних режимів їх експлуатації.

Одним з можливих напрямків подальшого розвитку моделі служить розрахунок залежності елементів матриці **A** від концентрації розчиненого кисню. Ця залежність може носити досить складний характер, тому що в багатьох бактеріальних клітин, як правило, існує механізм перемикання з аеробного типу життєдіяльності на анаеробний і назад. Тому сталість елементів матриці в ході очищення може бути реалізована лише при досить високій забезпеченості системи розчиненим киснем.

Висновки. Викладена модель процесу біологічного очищення добре погоджується з відомими даними про роботу реальних біоставків, описуючи послідовність розташування видів рослин-очисників в залежності від екологічного навантаження на них (витрат води, концентрації та виду забрудника). Дана модель може бути практично застосована для інженерних розрахунків у проектуванні структурного розташування частин біоплато в залежності від видового складу ВВР при будівництві гідроочисних комплексів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаркавий С.І. Інтенсифікація процесів доочищення та знезараження стічних вод за допомогою вищих водяних рослин / С.І. Гаркавий, В.В. Кравець, В.М. Попенко, Н.В. Грищенко, В.Г. Гузь // Гігієна населених місць. – 2002. – Вип. 39. – С.80-86.

2. Кравець В.В. Доочищення та безреагентне знезаражування стічних вод у біоставку, засадженому вищими водяними рослинами / В.В. Кравець, О.Є.Шаповал, В.М. Попенко та інші. // Довкілля та здоров'я. – 2005. - № 2(33). – С.13-18.

3. Михалевська Т.В., Франчук Г.М. Фокін А.В., Бондарець Ю.В. Спосіб очистки води від органічних забруднювачів. – Патент України на корисну модель №59144. Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.05.2011р. – 6 с.

УДК 502.174

Тетяна Іваненко, Єлизавета Сєгіна, Олександр Маркін
(Миколаїв, Україна)

АСПЕКТИ ПОВОДЖЕННЯ З ПОЛІМЕРНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

Охарактеризовано стан поводження і переробки полімерних відходів. Для України відходи як сировинний потенціал.

Ключові слова: *полімери, відходи, утилізація, захоронення, спалення, піроліз.*

The state of circulation and processing of polymer waste is characterized. For Ukraine, waste as a raw potential.

Key words: *polymers, waste, utilization, burial, burning, pyrolysis.*

Екологічна небезпечність відходів перетворила їх на небезпечний фактор забруднення навколишнього середовища. Останнім часом серед найбільш гострих проблем твердих відходів є утилізація полімерів. Кількість відходів такого виду настільки велика, що деякі країни заборонили застосування поліетиленових виробів узагалі. Полімери є дуже стійким сполуками, які завдяки своїй хімічній будові дуже повільно розкладаються, що спричиняє величезні їх об'єми у твердих побутових відходах (ТПВ). Із загального об'єму полімерних відходів основна маса припадає на ПЕТ (поліетилентерефталат) – 25%, на поліетилен низького (ПЕНТ) і поліетилен високого тиску (ПЕВТ) – по 15%, поліпропілен (ПП) – 13%, полістирол (ПС) – 6%, полівінілхлорид (ПВХ) – 5% і на інші полімерні матеріали – 21%. Однак, на сьогоднішній день тільки 10% відходів полімерних матеріалів піддаються рециклінгу, а ті полімерні відходи, що залишаються в багатьох країнах, включаючи і Україну, компостуються на певних полігонах, або накопичуються на місцевих сміттєзвалищах і несанкціонованих звалищах.

Для багатьох міст України, таких як Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса і Львів, які є великими мегаполісами, це стало значною екологічною проблемою. Виробництво виробів із пластику збільшується з року на рік, що можна пояснити його легкістю, економічністю та зручністю використання. Полімерні вироби стають все більш досконалими з точки зору їх експлуатаційних властивостей, одночасно розвиваються та ускладнюються методи поводження з полімерними відходами. Збільшується кількість пластикових відходів, які не тільки засмічують навколишнє середовище, а й забруднюють його. Доведено, що процес розпаду пластикових відходів у звичайних умовах займає до тисячі років [1, с. 180].

Проблема утилізації полімерних відходів з кожним роком стає все актуальнішою. Частка полімерних матеріалів у побутових відходах наближається до 20% (за масою), що складає сотні тисяч тонн на рік.

Захоронення або вивіз на смітник мало придатні для утилізації відходів полімерних матеріалів. Це обумовлено тим, що їх об'єм не змінюється з часом. Відповідно площі, зайняті під смітники, повинні безперервно збільшуватися, це призводить до виведення з господарського обороту значних територій, довгостроковим забрудненням навколишнього середовища і не раціонально з енергетичної точки зору. Водночас полігони є джерелом інтенсивного забруднення атмосфери та підземних вод. Практично не на одному з них не знешкоджується фільтрат. Майже усі полігони потребують невідкладної санації та рекультивації. Не вирішуються питання створення нових полігонів. Крім того, у багатьох містах триває процес утворення несанкціонованих звалищ побутових відходів. Однак цей метод і сьогодні широко застосовується в Україні. Найбільші площі під полігони зайняті в Дніпропетровській – 140 гектарів, Донецькій – 330, Одеській – 195, Запорізькій – 153, Луганській області – 129 гектарів [2, с. 115].

Спалення відходів супроводжується забрудненням атмосфери отруйними газами, характеризується високою температурою, необхідністю відводу великої кількості тепла і сильною корозією технологічного обладнання. За наявності у відходах значної кількості полівінілхлориду (ПВХ) на стінках печей може з'явитися суцільний шар хлоридів заліза, на якому за температури 650-780°С можливе утворення сульфіду заліза. Дослідження показали, що під час спалювання сміття, яке містить до 6% пластичних мас (поліолефінів, ПВХ, ПС), в спеціальних інсеніраторах не спостерігається підвищення димоутворення, посилення запахів і засмічення обладнання. З чотирьох сміттєспалювальних заводів (м. Київ, Харків, Севастополь та Дніпропетровськ) працюють лише Київський і Дніпропетровський, обладнання яких застаріле і не відповідає сучасним екологічним вимогам, внаслідок чого вони стають джерелом забруднення довкілля токсичними газами.

Для забезпечення спалювання відходів полімерів з мінімальним забрудненням повітря розроблені спеціальні системи газоочищення, методи попередньої обробки відходів (наприклад, лужним розчином), створені установки різних типів – ротаційні та подові печі, печі з гоокнім полум'ям і печі для спалювання в псевдозрідженому шарі. В більшості країн пластичні маси спалюють разом з іншими твердими відходами, але в Японії функціонують

спеціальні інсеніратори матеріалів. Попіл, що утворюється під час спалювання, використовують як добавку при виробництві будівельних матеріалів, дорожнього покриття [3].

Полімерні матеріали характеризуються високою теплотворною здатністю (у два-три рази вищою, ніж у текстилю і паперу). Тому теплову енергію спалювальних відходів можна ефективно використовувати для одержання пару високого тиску, гарячої води як енергоносія для газових турбін, додаткового палива.

Не дивлячись на успішне рішення ряду технічних питань, спалювання, як спосіб утилізації відходів, не економічне і мало ефективне. Навіть при максимально повному використанні всіх його можливостей вдається компенсувати лише частину експлуатаційних витрат.

Таким чином, розглянуті методи не забезпечують ефективного вирішення проблеми використання відходів полімерів. Тому в останні роки намітились тенденції утилізації відходів шляхом регенерації, повторної переробки, одержання композиційних матеріалів, піролізу.

Переробка відходів полімерів в штучне рідке паливо є перспективним напрямком їх утилізації. Розроблені в останній час технології дозволяють одержувати високоякісні марки бензину, газу, дизельного і котельного палива.

У сільських населених пунктах відсутні спеціалізовані підприємства у сфері поводження з відходами та санкціоновані звалища відходів. Відходи складуються у природних рельєфних утвореннях - балках, ярах, долинах річок. Це становить екологічну небезпеку, оскільки стічні води, насичені забруднюючими речовинами, потрапляють у водні об'єкти. Існуюча структура системи санітарного очищення населених пунктів недосконала, її фрагментарність, роз'єднаність та різнорідність за відсутності взаємодії з органами державної санітарно-епідеміологічної служби та охорони навколишнього природного середовища не забезпечує достатнього контролю за санітарним станом територій, а також збиранням, вивезенням, знешкодженням та захороненням побутових відходів [4].

Для України відходи як сировинний потенціал можуть замінювати первинні ресурси і відігравати важливу роль в розвитку економіки, сприяючи ресурсозбереженню і забезпеченню сировинної незалежності держави, створюючи додатковий експортний потенціал. Вони можуть використовуватись для виробництва широкого спектру промислової продукції, будівельних матеріалів. Тому, доцільним є максимально широке та економічно ефективне їхнє використання, забезпечення належного збирання та заготівлі використаної упаковки як вторинної сировини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лобачов Г.К., Жовтобрюх В.Ф., Вторинні ресурси: проблеми перспективи, технологія, економіка. навч. посібник. – Волгоград, 1999. – 180 с.

2. Одес В.І. Вторинні ресурси: господарський механізм використання. – М., 1998. – 115 с.

3. Білявський Г.О., Бутченко Л.І., Навроцький В.М. Основи екології: Теорія та практикум. – К.: Лібра, 2002.

4. Злобін Ю.А., Кочубей Н.В. Загальна екологія. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2003.

Науковий керівник: кандидат технічних наук, доцент Маркіна Л.М.

София Махмуди, Лайло Акбарова
(Ташкент, Узбекистан)

ПРОБЛЕМА АРАЛЬСКОГО МОРЯ – ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Данная статья посвящена экологической проблеме высыхания крупнейшего озера – Аральского моря. Еще 2 десятка лет Арал считался безвозвратно потерянным, вымерла почти половина растительного и животного мира, перестало существовать судоходство и рыболовство. Спустя двадцать с лишним лет можно заметить отчетливые сдвиги по разрешению самой крупной экологической катастрофы в Центральной Азии.

Ключевые слова: *Аральское море, экология, вода, проблемы, спасение, решение.*

Обществу, живущим в центре экологической катастрофы, привлекающей внимание всего мира, кажется, что все уже сказано об Аральской проблеме и весь мир знает о ней все. Поэтому хотелось бы немного остановиться на географических данных, Аральское море, принадлежавшее Узбекистану и Казахстану, было одним из самых больших континентальных водоемов в мире. Как море, так и реки, впадавшие в него (Амударья и Сырдарья), обладали высокой экологической ценностью. Совсем немного осталось от этого богатства сегодня. Уровень воды снизился более чем на 20 метров, береговая линия отступила местами на 100 км. Прежняя акватория, 65.000 кв. км - равная территории Голландии и Бельгии вместе взятых, сократилась на 70% и продолжает уменьшаться. Соленость воды в море достигла местами 60 граммов на литр. Маленький остров Возрождения в центре моря превратился в полуостров, что очень опасно, так как на нем проводились испытания биологического оружия. То, что было когда-то морем, сейчас обернулось сухой и грязной пустыней. Само море окружено тремя пустынями. На востоке это Кызылкум, на юге - Каракумы, на западе - каменистое плато Устюрт. С севера к морю примыкают казахстанские степи.

Хотелось бы отметить суть самой проблемы. Если коротко, то воды обеих рек были разобраны на различные нужды, и Арал, не связанный с другими водоемами, начал высыхать без притоков. Проблемы, возникших из-за сверх использования вод обеих рек:

1. Аральское море погибло, как экосистема и продолжает уменьшаться в размерах.
2. В дельтах Амударьи и Сырдарьи население испытывает недостаток в количестве и качестве воды, как для орошения, так и для питья. Усилилась миграция из этих зон в более благополучные районы, и даже другие страны.
3. Полностью потеряно рыбопромысловое значение дельт рек Амударьи и Сырдарьи и самого моря, что привело к безработице среди населения, связанного с рыбным промыслом.
4. Избыточное увлажнение поливных земель вдоль обеих рек привело к росту уровня грунтовых вод, транспортирующих соли к поверхности почвы, которая становится соленее и требует дополнительной воды для промывки.
5. Вырублены или погибли от недостатка воды тугаи (леса) вдоль обеих рек, даже в горах Памира.
6. Исчезли сотни озер в дельтах обеих рек, но возникли сотни искусственных водоемов в верхних течениях обеих рек.
7. Погибли почти все виды рыб, населявших обе реки. Это более чем 40 видов.
8. Серьезно сократилась фауна и флора во всем бассейне Арала.
9. Состояние здоровья людей, сохранившихся животных в дельтах обеих рек резко ухудшилось и продолжает ухудшаться.
10. Изменился локальный климат в Приаралье и в горах Тянь-Шаня и Памира.

После образования новых независимых государств правительство Узбекистана по инициативе Первого Президента Ислама Каримова начало планомерно выдвигать на международную арену проблему Арала. Был создан Международный Фонд Спасения Арала,

имеющий в своем составе Межгосударственную Координационную Водохозяйственную Комиссию и Бассейновые Водохозяйственные Объединения по Сырдарье и Амударье.

Мировой Банк, ПРООН, ГЭФ поддержали проекты, разработанные в МФСА. Внимание к Аральской проблеме, оказанное правительством и международным сообществом, позволяло надеяться на скорое решение проблемы. Однако несколько устоявшихся стереотипов, к сожалению, продолжают владеть умами многих специалистов и экспертов как внутри Центральной Азии, так и за ее пределами.

Возможность спасения Арала за счёт части стока Сибирских рек, а конкретно Оби. Этот проект был разработан в нескольких вариантах, и началось финансирование проекта в конце 70-х годов.

Что же может произойти, если будет осуществлен проект переброски части истока сибирских рек в Центральную Азию? Себестоимость сельхозпродукции, производимой в зоне канала, будет выше и не сможет (пример с Каширским каналом) впоследствии конкурировать с импортной продукцией. То есть интеграция Среднеазиатской экономики в мировую замедлится, потому что себестоимость её продукции будет выше из-за амортизационных отчислений.

Может быть, было бы логичнее внедрять капельное орошение, другие водосберегающие технологии при использовании вод рек Амударьи и Сырдарьи?

Весь мир интенсивно вкладывает средства в развитие высоких технологий, а нам предлагают сохранить технологию XIX века и остаться аграрной страной. Казалось бы, чем вкладывать в строительство канала по переброске части стока сибирских рек, прибыль от которого, в лучшем случае, возможна через 15-20 лет, было бы лучше вложить в водоупорное покрытие уже существующих каналов. Такое покрытие скорей всего уменьшило бы расход воды в 2 раза и достаточно быстро. Дело в том, что пока некуда будет девать сэкономленную воду. Она просто «бесполезно» (по понятиям ирригаторов) потечет в Арал, не давая сиюминутной выгоды. Возникает вопрос: «Почему мы не переходим на интенсивные технологии в сельском хозяйстве?» Значительная часть населения будет привязана к этому каналу, дебет которого не гарантирован в будущем. Не гарантирован потому, что он пересекает несколько стран, политическая ситуация в которых пока не стабильна. Со временем меняются понимание собственности на природные ресурсы. Например, Кыргызстан. Сейчас он намерен продавать воду нижележащим странам. Это решение даже ратифицировано парламентом. На смену административно-командной системе приходит рынок с присущей ему динамикой, быстрыми изменениями. Кроме того, существование такого большого канала зависит от природных условий вдоль канала. В последние годы эти условия нестабильны. Есть данные, что многие сибирские реки пересыхают летом, именно в тот момент, когда вода очень нужна в Центральной Азии.

Так как вода сибирских рек будет использована, прежде всего, для освоения новых земель, большое количество населения будет переселяться на эти земли. Эго в основном – молодёжь. Как и в случае освоения новых земель в 60-70е годы в Узбекистане, такое переселение приведёт к вспышке рождаемости. Быстрый рост населения при древних методах орошения опять приведет к дефициту воды.

Международное сообщество предпринимает попытки координировать усилия Центрально-Азиатских стран по решению проблемы Арала. Был подписан ряд совместных деклараций. Был создан также Международный Фонд Спасения Арала с программой действий, основанной на следующих положениях:

- разработка общей водной стратегии;
- создание системы мониторинга;
- повышение эффективности использования воды;
- борьба с бедностью и другими последствиями катастрофы.

Следует особо отметить предпринимаемые руководством Узбекистана колоссальные усилия по смягчению негативных последствий Аральского кризиса, совершенствованию здравоохранения, питьевого водоснабжения, улучшению мелиоративного состояния

орошаемых земель и ирригационных систем в регионе. На сохранение водно-болотных угодий дельты Амударьи, обеспечение устойчивого развития этой зоны, восстановление нарушенных экосистем и создание условий для рыбоводства, направлен проект по организации малых локальных водоемов в дельте реки. Для закрепления движущихся песков осушенного дна моря и формирования в перспективе стабильной базы для отгонного скотоводства, делаются защитные лесные насаждения из местных древесно-кустарниковых растений. Также ведется строительство водозаборных сооружений с опреснительными установками в двух населенных пунктах Тахтакупырского района.

Тем не менее, мы будем бороться за свое будущее и надеемся на помощь всего мирового сообщества, в том числе и Австралии. У них схожая с нашей природа, много пустынь, большой опыт в ирригации и борьбе с последствиями человеческого вмешательства в природу. Почему бы не попробовать объединить усилия и решить проблему достойным для человека XXI века путем?

АРАЛ ДОЛЖЕН БЫТЬ СПАСЕН И ВОССТАНОВЛЕН!

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Электронная энциклопедия «Википедия».
2. Н.И. Николайкин, Н.Е. Николайкина, О.П. Мелехова. «Экология».
3. Гаэл Гуичард. «Молодой человек и Море. Журнал Степи».
4. Проблемы Арала и водных ресурсов региона. URL: un.int/uzbekistan/news/

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

Любава Бордун, Раїса Матюшенко
(Київ, Україна)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

У статті розглянуто потенціал розвитку конкурентоздатності економіки на основі використання культурно-природних можливостей. На основі аналізу світових тенденцій в індустрії гостинності зроблені висновки, що при високих темпах розвитку цієї сфери, вона приносить високі доходи.

***Ключові слова**: комфортність проживання, особливості функціонування готельних підприємств, потреби туриста, іноземні корпорації, світові тенденції індустрії гостинності, аналіз сервісу, вдосконалення управління.*

Будучи унікальною країною з унікальним природно-кліматичним потенціалом, Україна в перспективі має всі ресурси для підвищення конкурентоздатності економіки на основі використання її культурно-природничих можливостей. Але щоб задовольнити всі потреби туриста, відпочиваючого, бізнесмена, потрібно забезпечити комфортність його проживання, високу якість обслуговування, тобто створити атмосферу гостинності. Це можливо лише на основі статистичного аналізу розвитку підприємств готельного господарства, оцінювання особливостей функціонування готельних підприємств та тенденцій їх розвитку.

Світові тенденції в індустрії гостинності та їх аналіз, дозволяють зробити висновок, що ця сфера діяльності має високі темпи розвитку і приносить суттєві доходи тим країнам, де їй приділяється достатньо велика увага. Сучасна вітчизняна індустрія гостинності знаходиться в процесі становлення, долаючи перешкоди, які виникають на її шляху. Вітчизняним підприємствам індустрії гостинності належить найбільша частка ринку тільки за рахунок більшого числа цих підприємств, а не за рахунок їх конкурентоспроможності в порівнянні іноземними компаніями. Іноземні корпорації, приходячи на наш ринок, з легкістю його освоюють і завойовують, відбираючи у вітчизняних компаній їх частку бізнесу. Якщо звернути увагу на причини того, що відбувається, то можна помітити, що на відміну від українських підприємств зарубіжні фірми звикли працювати в конкурентному середовищі, надавати високоякісне обслуговування, стежити за світовими тенденціями і охоче впроваджувати останні досягнення, не тільки по частині надання послуг як таких, а й по відношенню до управлінській структурі, тим самим підвищуючи ефективність роботи і привабливість своїх компаній для споживачів. Актуальність даного дослідження в галузі аналізу сервісу в готельному бізнесі обумовлюється необхідністю в нинішніх умовах переходу до ринкових відносин пошуку кращих управлінських рішень, удосконалення управління у сфері гостинності. Розвиток ринкових відносин викликає появу нових завдань, що викликає необхідність удосконалення управління. Важливо розуміння керівників готелів необхідності постійно покращувати управління якістю обслуговування, приділяти увагу його розширення, реконструкції приміщень, впровадження новітніх технологій. Кінцева мета будь-якої фірми – перемога в конкурентній боротьбі. Перемога не разова, не випадкова, а як закономірний підсумок постійних і грамотних зусиль фірми. Досягається вона чи ні – залежить від конкурентоспроможності товарів і послуг фірми, тобто від того, наскільки вони кращі в порівнянні з аналогами – продукцією і послугами інших фірм. Під конкурентоспроможністю розуміється комплекс споживчих і вартісних (цінових) характеристик послуги, які визначають її успіх на ринку, тобто перевагу саме цього товару над іншими в умовах широкої пропозиції конкуруючих послуг / товарів-аналогів. Існують такі фактори стратегічного успіху: а) кількість товару або послуги; б) рівень цін на аналогічні товари і послуги; в) рівень та якість сервісу; г) більш повне та глибоке пізнання потреб покупців. Склад і структура стратегічних чинників конкурентоспроможності фірми

зумовлюються належністю до певного ринкового сегменту. Результатом цього етапу є обґрунтовані переліки факторів, що забезпечують відповідність параметрів потенціалу підприємства (сильних сторін) виявленим можливостям навколишнього підприємство середовища (ринкових шансів). Дослідження показують, що головною причиною того, удостоює чи клієнт своїм відвідуванням підприємство обслуговування ще раз чи ні, є добре чи погане обслуговування, йому надане. У перший раз гостя можна заманити гарною рекламою, багатим інтер'єром або різноманітним меню, але вдруге він приходить завдяки професійній роботі персоналу та високій якості сервісу, отриманого раніше. В цьому сенсі якість сервісу має важливе значення. Якщо розглядати підприємства обслуговування з точки зору динаміки їх розвитку, якість буде надавати найбільший вплив на їх життєздатність. Успішна реалізація якісного продукту споживачеві є головним джерелом існування підприємства. Якість сервісу – це якість уваги, відповідність наданих послуг очікуваним або встановленим стандартам. Таким чином, стандарти, їх реальна форма і зміст є критерієм якості обслуговування. Критерій оцінки якості сервісу для споживача – це ступінь його задоволеності, тобто відповідність отриманого та очікуваного. Критерій ступеня задоволеності клієнта – бажання повернутися ще раз і порадити це зробити своїм друзям і знайомим. Найважливішим фактором у сучасних готельних підприємствах є управління якістю обслуговування, що передбачає розробку і впровадження стандартів якості, навчання персоналу, контроль, коригування, вдосконалення обслуговування на всіх ділянках діяльності готелю. Іншими словами, оцінка рівня якості буде складатися з таких операцій: вибору системи показників якості; визначення проблем та перспектив розвитку, зіставлення їх з пропонованими показниками таких вимірювань і отримання дослідних значень; оцінки отриманих результатів.

Немаловажним фактором є і реалізація сервісу в індустрії гостинності. Так, обслуговування відвідувачів починається в загальній частині готелю. Складність організації обслуговування клієнтів полягає у великій номенклатурі різноманітних робіт, що викликає труднощі в узгодженні часу їх виконання. Послуги, що надаються персоніфіковані, але їх відмінними рисами є також масовість, повторюваність. Різні потоки гостей; прибувають, виїжджають, котрі живуть. Крім того, персонал готелю несе зобов'язання щодо колишніх гостей і відвідувачів. Персонал готелю, зайнятий зустріччю, прийомом гостей, розподілом потоків відвідувачів, відчуває значні нервові і психологічні навантаження. В обслуговуванні гостей бере участь як персонал готелю, так і інші підприємства (організації, установи), що ускладнює забезпечення ефективних технологій у цій групі приміщень. Готель надає широкий спектр додаткових платних послуг. У їх числі: отримання необхідної інформації; оформлення паспортів і туристських документів; запис на екскурсії; обмін валюти; придбання квитків в театри, музеї, концертні зали, стадіони; замовлення проїзних документів на засоби пересування, оренда автомобіля, тощо. У ряді готелів для приїжджих з діловими цілями існує бізнес-центр. Центр забезпечує необхідні умови гостям для роботи і професійного спілкування. У бізнес-центрі виконуються роботи з перекладу, передруку документів, комп'ютерному обслуговуванню. Центр оснащується засобами телексного та факсимільного зв'язку, проекційною апаратурою. Сприйняття споживачем готельного сервісу – це формування у свідомості гостя чуттєвого образу відмінностей між очікуваним і фактично отриманим обслуговуванням з подальшим переростанням цього образу (через сприйняття і оцінку істотних властивостей отриманого обслуговування) в емоційний настрій по відношенню до готелю, що характеризується силою (рівнем) і напрямком. Сильний позитивний настрій – високий ступінь задоволеності, висока якість. Сильний негативний настрій – високий ступінь незадоволеності, низька якість. Кількісна характеристика цього настрою є оцінкою якості. Оцінка споживачем якості готельного обслуговування ґрунтується на його сприйнятті і полягає у формуванні у свідомості споживача позитивного або негативного емоційного настрою по відношенню до готельного підприємства, настрою, що характеризує ступінь (загальний рівень) відповідності отриманого обслуговування очікуванням споживача. Кількісна характеристика цього емоційного настрою – його сила,

виражена позитивним чи негативним числом відповідно до певної шкали – це і є оцінка гостя якості отриманого ним обслуговування. Дане поняття оцінки якості обслуговування поширюється як на все отримане гостем обслуговування протягом його перебування в готелі – на весь процес, так і на окремий структурний елемент процесу обслуговування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнєцова Н.М. Основи економіки готельного та ресторанного господарства / Н.М.Кузнецова. – К.: ФПУІТ, 2014. – 173 с.

2. Кабушкин Н.И., Бондаренко Г.А. Менеджмент гостиниц и ресторанов / Н.И.Кабушкин, Т.А.Бондаренко. – Мн.: ООО "Новое знание", 2015. – 216 с.

Раїса Матюшенко
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ СТРАТЕГІЇ ГОТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

У статті розглянуто процес формування стратегій готельного комплексу, таких як розробка базового рівня готельних продуктів, спеціалізованих та комплексу додаткових готельних продуктів. Також формування пакету послуг, що являє собою комплекс різноманітних пропорцій, об'єднаних однією ціною.

Ключові слова*: готельне господарство, галузь індустрії туризму, продуктова стратегія, базовий готельний продукт, додатковий готельний продукт, конференц-пакет, розробка готельних продуктів-новинок.*

На сьогодення готельне господарство має динамічний розвиток і привертає до себе увагу чисельних інвесторів, бо є важливою галуззю індустрії туризму. Ефективне управління якістю послуг надає пріоритет споживачам і спонукає підприємства готельного господарства розробляти комплексну політику якості, яка охоплює соціальні, економічні, технічні, правові аспекти. Надання якісних послуг відвідувачам сприяє збільшенню обсягу їх реалізації, рентабельності підприємства, зростанню престижу готелю.

Для ефективної господарської діяльності в готельному комплексі необхідно мати добре продуману продуктову стратегію. Вдало розроблений готельний продукт і ефективне просування його на ринку дають змогу готельному комплексу знайти свою нішу на ринку і постійно отримувати прогнозовані доходи.

Продуктова стратегія в готельному комплексі – це комплекс маркетингових рішень і дій, спрямованих на формування продуктів із заданими споживацькими властивостями, які здатні задовольняти потреби відвідувачів, забезпечувати готельному комплексу певне місце в готельній індустрії.

Значення рішень і ідей в області продуктів постійно зростає тому, що науково-технічний прогрес і реалії конкурентної боротьби стимулюють діяльність в області розробки нових і модифікованих продуктів, що, безумовно, забезпечує конкурентні переваги комплексу.

Продуктова стратегія комплексу розробляється на перспективу й передбачає вирішення принципових завдань:

– оптимізація структури асортиментів пропонованих продуктів;

– розробка й впровадження продуктів - новинок.

Сам процес формування продуктової стратегії готельного комплексу можна представити наступними блоками:

– розробка базового рівня готельних продуктів;

– розробка комплексу додаткових готельних продуктів;

– формування пакета готельних продуктів;

– розробка готельних продуктів – новинок;

– розробка спеціалізованих готельних продуктів;

– розробка готельних продуктів на стику індустрії.

Розробка базового рівня готельних продуктів – відправний момент продуктової стратегії готелю. Для цього необхідно продумати раціональний мінімум зручностей для відвідувачів, а кількість додаткових платних готельних продуктів застосовувати обґрунтовано й виважено. Основні позиції базового рівня узагальнено можна подати так: безпека місця проживання; чистота й комфортабельність номера; ввічливість і професіоналізм персоналу; достатність і гарний стан інфраструктури готелю.

Базовий рівень продуктів повинен регулярно контролюватися для того, щоб забезпечити постійність його якості. Контроль здійснюється через практику зворотного зв'язку із відвідувачами шляхом анкетування, вибіркового тестування, інтерв'ю. Такий підхід дозволяє з'ясувати, що відвідувачі очікують одержати, а також дізнатися – які готельні продукти не можуть запропонувати йому інші готелі. Правильно продуманий базовий рівень дає змогу контролювати всі застосовувані в практичній діяльності маркетингові інструменти, а також сприяє зміцненню іміджу готельного комплексу й розвитку його потенціалу.

Розробка комплексу додаткових послуг – вузловий елемент продуктової стратегії готелю, тому що послуги – це основна частина готельного продукту. Частина пропонованих послуг входить в ціну номера, деякі послуги пропонуються за додаткову плату. До першої частини, насамперед, належать послуги розміщення й харчування. Перелік додаткових послуг коливається в широкому діапазоні й залежить від класу готелю. Готелі верхнього ринкового сегменту пропонують від 20 до 30 і більше видів додаткових послуг, найпоширенішими серед них є: транспортне обслуговування, екскурсійне обслуговування, побутові послуги, послуги анімації, замовлення квітів, квитків до театру, продуктів і напоїв у номер.

Оскільки життєвий цикл готельного продукту значно довший за життєвий цикл продуктів промислового виробництва, то він має потребу в постійному відновленні, що неможливо без широкого спектру додаткового обслуговування. Формування пакета готельних продуктів також є частиною продуктово-ринкової стратегії готелю. Пакет послуг являє собою комплекс різноманітних пропорцій, об'єднаних однією ціною. При цьому, чим різноманітніше пропозиція, тим вище його ціна.

Пакетування послуг успішно вирішує два завдання. По-перше, можна знизити ціни на деякі послуги, компенсувавши зростанням обороту тому, що частина послуг продається за більш низькою ціною, ніби як навантаження до основної послуги. По-друге, застосовуваний комплексний підхід, тобто зв'язування різних видів послуг однією ціною, (пакетування), дозволяє більш активно просувати на ринок нові, незнайомі споживачам послуги. Продаж послуг пакетами разом з рекламою формує привабливий імідж готелю й підвищує конкурентоспроможність його пропозиції. Незважаючи на те, що запас «міцності маркетингу» для гарного готелю досить великий, а ринок готельних продуктів більш консервативний, ніж ринок товарів, при швидкій зміні технологій і запитів споживачів будь який готель не може покладатися тільки на свої традиційні продукти.

Розробка готельних продуктів-новинок – самий складний і ресурсомісткий елемент продуктової стратегії готельного комплексу. Це складний творчий процес, що вимагає значних матеріальних та інтелектуальних витрат, при цьому не може бути гарантій маркетингового успіху нових готельних продуктів, незважаючи на професійні дослідження й розробки. Істотним елементом процесу розробки продуктової стратегії готелю є розробка спеціалізованих готельних продуктів. Створення таких готельних продуктів дає змогу задовольняти специфічні індивідуальні, групові або корпоративні потреби відвідувачів готелю. Яскравим прикладом такого напряму ділової активності готелів є їхня активна участь у конгресному бізнесі. Дослідження конгресного ринку свідчать про те, що більшість компаній які улаштовують конгресні заходи бажають одержувати всі необхідні для цього послуги «під одним дахом», крім того, 25% з числа найбільш вимогливих замовників, якими є організатори міжнародних конференцій, вибирають для їхнього проведення готелі. В

зв'язку з цим, готелі, особливо ті, де основними відвідувачами є ділові люди, інвестують відповідні кошти в створення власних конгрес-центрів тому, що вони дуже високо оцінюють конгресний бізнес як джерело стабільного доходу. З цією метою готелі підтримують постійні контакти з організаторами заходів, щоб мати точні дані про їх потреби.

Визнаними лідерами в області проведення заходів конгресного характеру є готелі США, саме вони широко впровадили практику розробки спеціальних конгрес-пакетів, які полегшують організаторам заходів вибір і дають змогу швидко підрахувати суму передбачуваних витрат. Наприклад, у стандартний денний конференц-пакет, пропонований ланцюгом Hilton Hotels, входять:

– мебльований зал для засідань;
– дошка (flipchart), overhead, екран;
– прохолодні напої на робочих столах;
– дві кава – паузи (кава, чай, напої);
– ланч.

Багато українських готелів роблять серйозні кроки в освоєнні ринку конгресних послуг і створенні спеціалізованих готельних продуктів. В цьому сенсі є показовим досвід київського готелю «Президент готель», який активно працює на ринку конгресного бізнесу. Організаторам заходів пропонують послуги бізнес-центра: концертний зал з устаткуванням для синхронного перекладу, з аудіо- і відеоустаткуванням, новітні конференц-зали, багатофункціональні банкетні зали, виставочні площі, офісні приміщення в оренду. Цікавим напрямком у створенні спеціалізованих готельних продуктів є широке використання культурних програм, зокрема, балетних і циркових фестивалів, концертів, оперних вечорів тощо.

Сучасною тенденцією у формуванні продуктової стратегії готельних комплексів є розробка готельних продуктів на стику різних індустрій. В цьому напряму готельний комплекс повинен тісно співпрацювати *з медициною*, а саме для надання своїм клієнтам широкого спектру оздоровчих і діагностичних програм і послуг; *з індустрією краси*, а саме – організацією косметичних салонів, фітнес – клубів, салонів краси, масажних залів; *курортною справою,* тощо. Надання готельними комплексами таких послуг, застосування ними відповідних програм і впровадження різноманітних пропонованих готельних продуктів сприяє зростанню популярності таких програм і послуг.

Крім того, готельні комплекси все активніше шукають нові можливості у формуванні своєї продуктової стратегії, залучаючи можливості новітніх і високоприбуткових індустрій. Зокрема SPA – індустрії, що означає «spa pro agua» – «здоров'я через воду». У більшості західноєвропейських країн SPA-салон – це відтворення в міській зоні часточки курортної зони, де пропонуються комплексні програми загального оздоровлення, що дозволяють максимально точно моделювати умови курорту. В SPA – салонах використовується гідротерапія у вигляді різних душів, масажів, лазень, каскадів. Крім того широко використовуються можливості грязелікування й аромотерапії. Застосування можливостей SPA – індустрії характерно не тільки для санаторіїв і курортних готелів, але й для широкого кола готельних комплексів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Котлер Ф. Новые маркетинговые технологии. Методики создания гениальных идей / Ф.Котлер. – Издательский Дом «Нева», 2014. – 190 с.

2. Шомели Ж., Уисман Д. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме. Международный опыт / Ж.Шомели, Д.Уисман. – М: Финансы и статистика, 2012. – 416 с.

Cira Cecxlaze, Mamuka Gogelia
(Batumi, Saqartvelo)

MTIS REGIONIS TURISTULI DA REKRIACIULI POTENCIALI AWARASI

naSromSi ,,mTis regionis rekreaciuli potenciali aWaris magaliTze" ganxilulia turizmis dargis mniSvneloba misi dadebiTi da uaryofiTi mxareebi. aseve ganxilulia dargisTvis damaxasiaTebeli ZiriTadi Taviseburebebi, romlebic xels uwyobs, rogorc qveynis, ise regionis socialur-ekonomikuri mdgomareobis gaumjobesebas. ganxilulia turizmis dargisTvis aucilebeli, saxelmwifos mxridan gansaxorcielebeli ZiriTadi xelSemwyobi RonisZiebebi, rogorc samarTlebrivi ise ekonomikuri TvalsazrisiT.

naSromSi mniSvnelovani yuradRebaa daTmobili mTis regionis, kerZod, aWaris turistul-rekriaciul potencialze, mis Taviseburebebze, turistul mimarTulebebsa da saxelmwifos mier ganxorcielebul proeqtebze. dasabuTebulia mTis regionebisaTvis turizmisa da misi calkeuli mimarTulebebis ganviTarebis prioritetebi da samomavlo strategiebi.

sakvanZo sityvebi: *mTis regioni, turistul-rekriaciuli potenciali, socialur- ekonomikuri mdgomareoba.*

The work "Recreative potential of the mountain region at the example of Ajara" discusses the importance of the tourism field its positive and negative sides, based at the example of the country as a whole. In addition the major, characteristic features of the field that help to improve social-economic situation both in the county and the region. Furthermore what basic state legal and economic arrangements should be performed to support it.

The main part of the work is devoted to the mountainous region, in particular, Ajara tourism recreational potential, its peculiarities, its directions and the projects fulfilled by the Government. Future strategies and development priorities for the mountainous region and its specific directions.

Keywords: *Mountain Region, Tourist-recreational potential, Socio-economic condition.*

sakuTari mZlavri ekonomikuri potencialis Seqmna da misi Semdgomi ganviTareba damoukidebeli saxelmwifosaTvis erT-erTi mniSvnelovani sakvanZo problemaa. Ees pirvel rigSi miRweuli unda iqnas im strategiul dargTa kompleqsuri ganviTarebiT risipotencialic qveyanas gaaCnia, kerZod, saxelmwifos mier unda iqnas prioritetad aRiarebuli is dargebi, rogorc warmoebis ise momsaxurebis sferoSi, romelTagan viTareba mniSvnelovnad Seuwyobs xels qveynis mosaxleobis cxovrebis donis gazrdasa da saerTo ekonomikur winsvlas.

Eekonomikuri zrdis procesSi gansakuTrebuli mniSvneloba eniWeba momsaxurebis sferos ganviTarebas, radgan masze bevradaa damokidebuli qveyanaSi arsebuli mravali socialur-ekonomikuri problemis (dasaqmeba, Semosavlebis gazrda da a.S.) gadaWra. aRniSnuli, sxva mraval problemasTan erTad, erT-erTi mniSvnelovania, radgan am sferoSi gamouyenebeli potenciali Cvens qveyanaSi sakmaod didia.

swored amitom, turizmi, rogorc msoflio ekonomikis swrafad investirebadi dargi, qveynis erovnuli ekonomikisa da biznesis warmatebuli ganviTarebis mniSvnelovani faqtoria. Misi ganviTarebis roli dasocialur-ekonomikuri mniSvneloba ganuwyvetliv izrdeba.

naSromis ZiriTadi xedvebi da dasaxuli amocanebi:

turizmi-dasvenebis, Tavisufali drois xarjvis an biznesmiznebiT mogzaurobas niSnavs. Msoflio turizmis organizacia turistebs Semdegnairad ganmartavs: ,,xalxi, romelic tovebs Tavis Cveul garemos da miemgzavreba sxva adgilas erT Tanmimdevrul welze naklebi xniT, dasvenebis, Tavisufali drois xarjvis an sxva mizeziT".

rogorc aRvniSneT, turizmis ganviTareba metad mniSvnelovan sakiTxs warmoadgens qveynisTvis gansakuTrebiT im SemTxvevaSi, Tu qveyana mdidaria bunebrivi resursebiTa da mniSvnelovani, saintereso kulturuli memkvidreobiT. am mxriv saqarTvelo yovelTvis turistTa yuradRebis centrSia da dResdReobiTac Cvens qveyanas mravali ucxoeli stumrobs.

masve adasturebs saqarTveloSi amerikis savaWro palatis mier Catarebuli kvlevisa da SWOT analizis safuZvelze SemuSavebuli turizmis ganviTarebisaTvis dadebiTi da uaryofiTi mxareebi:

dadebiTi mxareebidan aRsaniSnavia:

- sanaxaoba da geografiuli mravalferovneba;
- gamorCeuli qarTuli kultura, folklori da stumarTmoyvareoba;
- xarisxiani xelnakeTi nawarmi;
- mdidari kulturuli, istoriuli da arqeologiuri memkvidreoba;
- qarTuli samzareulo da Rviniskultura
- dabali kriminogenuli situacia.

uaryofiTi mxareebi :

- ekonomikuri arastabiluroba;
- socialuri ganviTarebis dabali done;
- umuSevrobis da cxovrebis dabali done;
- garemos dabinZureba;
- turistuli obieqtebis mimaniSnebeli niSnebisa da informaciis gavrcelebis nakleboba;
- cudi infastruqturis, kerZod, mouvleli, dangreuli soflis gzebi.

turizmma Cvens qveyanaSi Tavisi Rirseuli, prioritetuli adgili unda daikavos. Amis safuZvels iZleva is mTavari faqtori, rom saqarTvelos unikaluri resursuli potenciali gaaCnia turizmis TiTqmis yvela mimarTulebiT. gamomdinare aqedan, mTis regioni mTlianad, gansakuTrebuli turistuli resursia araerTi turistuli mimarTulebiT.

aWaris avtonomiuri respublikis turizmisa da kurortebis departaments SemuSavebuli aqvs dargis ganviTarebis strategiuli gegma, romelic eyrdnoba, turizmis mdgradi ganviTrebis msoflioSi aprobirebul principebs da aSkara upiratesobas aniWebs bazris moTxovnis stimulirebas. Aaqcentebi gamaxvilebulia Semdegi mimarTulebebiT :

1. TanamSromloba aWaris turizmis dargSi moqmed kerZo da sajaro organizaciebTan;
2. perioduli Sedxvedrebis organizeba kerZo seqtorebTan sxvadasxva saintereso Temaze;
3. Axali da gaumjobesebuli produqtebis xarjze sezonis gafarToeba – meti turistis mozidva ara sezonur periodebSi;
4. sazogadoebrivi cnobierebis amaRleba, turizmis mniSvnelobis propaganda.
5. miznobrivi saintereso centrebis an warmomadgenlebis gaxsna da maTi saqmianobis efeqturobis ganviTareba.
6. aqtiuri rolis Sesruleba stumarTa STabeWdilebebis gaumjobesebaSi.

geografiuli monacemebis Tanaxmad, saqarTvelos mTeli teritoriis daaxloebiT 54,4% mTiania. CvenTvis kargadaa cnobili, rom saqarTvelos mTianeTis sami ZiriTadi nawili - aRmosavleTi, dasavleTi da samxreTi mTianeTebi, miuxedavad garkveuli msgavsebisa, arsebiTad gansxvavdebian erTmaneTisagan - rogorc tradiciebiT da resursuli potencialiT, aseve ganviTarebis SesaZleblobebiTac.

Cveni regionis konkretuli upiratesoba SeiZleba davafuZnoT mTis zonaSi turizmis ganviTarebas. mTis regionebi zogadad saqarTveloSi, kerZod ki aWaraSi auTvisebelia rogorc qarTveli, aseve ucxoeli turistebis mier. am kuTxiT turizmis bazari Zalian swrafad mzardi da perspeqtiulia mTel msoflioSi swored amitom mTis ganviTarebis programaSi turizmi unda gaxdes maTi ekonomikurad ganviTarebis erT-erTi xelSemwyobi faqtori. Is mniSvnelovnad waadgeba rigi problemebis nawilobriv gadawyvetas, rogorebicaa: soflad ekonomikuri da socialuri cxovrebis dabali done, sazogadoebasTan komunikaciisa da integrirebis nakleboba turizmis kuTxiT, umuSevroba da gaumarTavi infrastruqtura, soflis daberebisa da migraciuli procesebis gauaresebada a.S.

sustad ganviTarebuli soflis meurneoba Cveni azriT, warmoadgens erT-erT mniSvnelovan xelis SemSlel faqtors zogadad soflis ganviTarebis, kerZod ki mTis regionis ganviTarebisaTvis. amitom, saxelmwifos mier dasaxuli dargobrivi prioriteti soflis meurneobis kuTxiT gamarTlebulia Tuki paralelurad moxdeba turizmis aRniSnuli mimarTulebiT ganviTarebis xelSewyoba, magram es unda moxdes, rogorc saxelmwifo, aseve adgilobrivi mosaxleobis maqsimaluri CarTulobiT.

Cveni qveynis yvela regions gaaCnia turistuli potenciali, aqedan minda gamovyoT Savi zRvispireTis regioni aWara. roca vsaubrobT turizmis ganviTarebaze aucilebeli aagrobiznesis ganviTarebazec vizrunoT, aqve unda gaviTvaliswinoT aWaris resursuli potenciali da SesaZleblobebic.

saqarTvelo tradiciuli agraruli qveyanaa, sadac mosaxleobis mniSvnelovani nawili dasaqmebulia soflis meurneobaSi, sadac iwarmoeba qveynis erovnuli produqciis mniSvnelovani nawili.

mimzidveloba, sufTa bunebrivi garemo, guliTadi maspinZeli, adgilobrivi produqti – es aris is ZiriTadi komponentebi, rac soflad da mTis regonSi turistul moTxovnas qmnis. Organuli meurneobebi, sufTa da jansaRi produqciiT ki is damatebiTi komponentia, rac turistul SeTavazebas ufro mimzidvelsa da Rirebuls xdis. amSemTxvevaSiadgilobrivglexs, fermers da Tavad turists gaazrebuli aqvT bunebis mimarT pasuxismgebloba.

saqarTvelom, kerZod aWaris avtonomiurma respublikam Tavisi bunebrivi resursebiT SeuZlia konkurencia gauwios iseT turistulad ganviTarebul qveynebs, rogorebicaa: safrangeTi, CineTi, italia. Turizmis iseTi mimarTulebebi, rogoricaa: eko-turi, rekriaciuli turi, salaSqro turi, mTis turi, veloturi, ufro mravalferovans gaxdis saqarTvelos mier SeTavazebul turistul produqts. Metad mniSvnelovania is faqtic, rom turistebisaTvis maRalmTianeTi iyos saintereso adgili mogzaurebisTvis, raTa maT zRvaze dasvenebis paralelurad SeuZliaT moinaxulon daculi teritoriebi, ulamazesi mTiani aWara Tavisi bunebiTa da stumarTmoyvare xalxiT. Soflad turizmis ganviTarebisaTvis aWaris soflebSi SerCeuli iqna turistuli meurneobebi, sadac turistebs saSualeba aqvT datkbnen soflad turizmiTa da CaerTon sxvadasxva saqmianobebSi, rogoricaa: mecxoveleoba, mefrinveleoba, mefutkreoba, aqve SesaZlebelia gaecnon xalxuri rewvis saxeebs: xis nawarmiT dawnuli nivTebis damzadebas, xisa da qvis damuSavebas, sakravi da samuSao instrumentebis damzadebas, darTva-qsovas da sxvas. aWaris soflebSi turistebs saSualeba eZlevaT ijiriTon cxenze, iTevzaon, moawyon laSqrobebi, daagemovnon ekologiurad sufTa da naturaluri produqtebisagan damzadebuli adgilobrivi kerZebi da gaecnon adgilobriv RirsSesaniSnaobebs. aWaruli samzareulo msoflioSi kargad cnobili qarTuli tradiciuli samzareulos ganuyofeli nawilia, Tumca amavdroulad ganicdis aziuri kulinariis kulturul zegavlenas. aRsanSvania is, rom mTiani aWaris samzareuloSi sWarbobs rZis produqtebi. aWaruli samzareulo warmoudgenelia aWaruli xaWapuris gareSe, aseve mniSvnelovani adgili ukavia tkbileulobasa da Rvinos, radgan aWaram ukve Tavisi sityva Tqva Rvinis turizmis ganviTarebis mxriv regionSi.

regionis istoriul-kulturul simdidres adasturebs rogorc aWaris teritoriaze SemorCenili uZvelesi Zeglebis naSTebi, ise TviTmyofadi kulturuli memkvidreoba. uZvelesi droidan iRebs saTaves mTel msoflioSi cnobili qarTuli folkloris gamorCeuli cekvebi „xorumi“ da „aWaruli“, romlebic Cveni regionis identobis saukeTeso gamoxatulebaa. mniSvnelovania regionis simdidre arqeologiuri TvalsazrisiTac, aseve aRsaniSnavia isic, rom aWara, kerZod ki baTumi gamorCeulia kulturuli RonisZiebebis simravliT. igi yovelwliurad mniSvnelovan kulturul, sportul da samecniero RonisZiebebs, saxalxo dResaswaulebs, saerTaSoriso musikalur Tu kinofestivalebs maspinZlobs.

rogorc aRvniSneT, mTiani aWaris potenciali ganuzomlad didia, romelic yovelmxriv unda gamoviyenoT. saWiroa garkveuli RonisZiebebis gatareba imisaTvis, rom sakurorto infrastruqtura ufro metad ganviTardes da samTo turizmis udides centrad gadaiqces. aRsaniSnavia is faqtic, rom samTo- turizmis ganviTarebis yoveli weli winaze ukeTesia, magram aucilebelia mTis kanonproeqtebze muSaoba, romlis mizanic iqneba swored mTian soflebSi ekonomikuri perspeqtivebisa da dasaqmebis xelSewyoba.

aWaris avtonomiuri respublikis regions garda sazRvao kurortisa, samTo-saTxilamuro kurortebis ganviTarebis didi potenciali gaaCnia. aWaris maRalmTian zonaSi hava notioa. zamTari SedarebiT civi da xangrZlivia, xolo zafxuli xanmokle da grili. bolo wlebSi maRalmTian aWaraSi didi yuradReba eqceva samTo kurortebis ganviTarebas. maT rogorc samkurnalo-rekriaciuli, aseve gasarTobi daniSnuleba aqvT da isini wlis oTxive sezonze aris gaTvaliswinebuli. Aqtiurad daiwyo aWaris avtonomiuri respublikis samTo-saTxilamuro kurortebis infrastruqturuli ganviTareba. ganviTarebis procesSia Suaxevisa da xulos municipalitetebis Semdegi kurortebi: Suaxevis

municipalitetSi: kurorti ,,gomarduli'', xulos municipalitetSi: ,,qedlebi", ,,goderZi" da sazafxulo kurorti ,,beSumi''.

daskvna:

saqarTvelos mTianeTSi turizmis ganviTarebisTvis aucilebelia regionul, erovnul da saerTaSoriso doneze turizmis industriis winaSe mdgradi identuri amocanebis gamovlena da Sesabamisi zogadi politikisa da strategiis SemuSaveba, maTgan aRsaniSnavia:

- SeRavaTebi maRalmTianeTSi turizmis ganviTarebisTvis;
- turistTa usafrTxoebis politikis gansazRvra;
- qveyanaSi turistebis Semosvlis, aseve gasvlisa da qveynis SigniT komfortuli gadaadgilebisTvis Sesabamisi satransporto infrastruqturis Seqmna;
- sainformacio da sareklamo sistemis Seqmna;
- kulturuli da istoriuli RirsSesaniSnaobebis dacva.

turizmis ganviTareba maRalmTianeTSi da maT Soris aWaraSi gamoiwvevs:

- regionSi turistuli sezonis gaxangZlivebas;
- dasaqmebis donis gazrdas;
- garemosdacvis mravalferovnebis SenarCunebas;
- soflad cxovrebis donis amaRlebas;
- soflad Tanamedrove infrastruqturis Seqmnas;
- kulturuli TviTmyofadobis SenarCunebas;
- mosaxleobis ekonomikur gaaqtiurebasa da samewarmeo saqmianobaSi Cabmas.

zemoT Tqmulidan gamomdinare es yvela is sikeTea, rac ki SeiZleba mohyves turizmis ganviTarebas aWaris mTianeTSi, cxovrebis donis zrdis gaTvaliswinebiT.

Cveni azriT, aWaris avtonomiuri respublikis mTis regionebSi turizmis ganviTareba karg SesaZleblobas iZleva regionis ekonomikuri da socialuri mdgomareobis gaumjobesebisaTvis, rac Tavis gamoxatulebas poulobs adglobrivi mosaxleobis cxovrebis donis amaRlebaSi. mTis regioni kargi iqneba Tu saxlemwifos mier iqneba prioritetad aRiarebuli Tavisi turistuli potencialiT da mniSvnelovani nabijebi gadaidgmeba kerZo seqtorTan urTierTTanamSromlobis gaumjobesebisaTvis.

GAMOYENEBULI LITERATURA

1. Carlz r. genedleri j.r. bret ritCi ,,turizmis safuZvlebi", gamomcemloba ,,baTumis SoTa rusTavelis saxelmwifo universiteti", baTumi 2013 weli.
2. aWaris turizmisa da kurortebis departamentis 2016-2017-2018 wlebis kvlevebi.
3. miqaSaviZe v. ,,saqarTvelos turistuli resursebi", baTumis SoTa rusTavelis saxelmwifo universitetis saleqcio kursi, baTumi 2018 weli.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

УДК 351:340.1

Юлія Бахтіна
(Одеса, Україна)

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК СУЧАСНИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті досліджується інститут правового моніторингу як елемент державного управління. Правовий моніторинг є інструментом, за допомогою якого можливо забезпечити ефективне функціонування державного управління.

Ключові слова: *державне управління, ефективність нормативно-правових актів, моніторинг, правовий моніторинг, правове регулювання.*

The institution of legal monitoring as an element of public administration is investigated in article. Legal monitoring is a tool through which it is possible to ensure the effective functioning of public administration.

Key words: *public administration, efficiency of normative legal acts, monitoring, legal monitoring, legal regulation.*

Правовий моніторинг за останні десять років перетворився із новомодного явища в важливий публічний інститут, спрямований на гармонізацію державного управління. Моніторинг заполонив майже всі сфери життєдіяльності суспільства: від екології і фінансів до управління. Це дає нам підстави стверджувати про ефективність моніторингової діяльності. Якщо вона є систематичною, повною і всеосяжною, то результат від такого моніторингу буде вражати.

Проблема ефективності законодавчої діяльності і процесуальних аспектів її здійснення набуває сьогодні особливого значення. Це пов'язано з важливою роллю законодавства як інструменту управління справами державного і суспільного життя, посиленням темпів економічного, соціального, культурного розвитку [4, с. 73]. Створення чіткої, внутрішньо узгодженої правової бази є одним з найважливіших, найбільш актуальних завдань держави, вирішення якого дозволить сформувати стійкий, працюючий без перебоїв механізм управління і забезпечить стабільність суспільства [3, с. 132].

Слід зазначити, що сьогодні правовий моніторинг стає одним із пріоритетних напрямків державної діяльності. Він є необхідним елементом ефективної організації публічного управління. Правильно організований та проведений моніторинг дозволяє вчасно виявляти різного роду дефекти нормативно-правового регулювання (колізії, прогалини, дублювання). Правовий моніторинг має велике значення в забезпеченні прозорості управлінської діяльності за допомогою інформування населення про стан правової системи держави, у встановленні зворотного зв'язку правотворчих органів і суспільства [7, с. 10].

Правовий моніторинг – це інноваційний прагматичний метод отримання знання про якість та ефективність нормативно-правових актів [5, с. 65]. Він дозволяє побачити сучасний стан законодавства, дійсну картину його роботи, оцінити якість правового регулювання і з'ясувати причини, що гальмують досягнення поставлених цілей. Сенс правового моніторингу полягає в тому, щоб вплинути на процес ухвалення правотворчого рішення, поглянути, як продовжувалося життя проекту нормативного акту, як він вступив в юридичну силу, як його прийняли; а потім: скільки часу пройшло, коли був прийнятий весь пакет підзаконних нормативних актів, що регламентують певну сферу суспільних відносин; чи підтримали цей прийнятий нормативний акт на регіональному рівні; як його оцінили практики, прокуратура, наукова громадськість, іншими словами, як взагалі реальне життя нормативного акту проходило надалі? [1, с. 166]. Це підтверджу ідею, що правовий моніторинг – не звичайне спостереження за нормотворчістю, він формує цілу концепцію для розвитку правової системи в державі.

Правовий моніторинг в державному управлінні представляє собою комплексну, систематичну діяльність уповноважених суб'єктів зі спостереження, аналізу, оцінки інформації щодо якості прийнятих нормативних правових актів та практики їх застосування в сфері державного управління, з метою підвищення його ефективності та прогнозування подальшого розвитку.

Ю. А. Тихомиров в зв'язку з даним питанням зазначає: «Варто було б надати моніторингу права значення обов'язковою функції усіх державних і муніципальних структур в тих формах, які відповідають їх статусу та компетенції» [6, с. 4]. Ми поділяємо дану точку зору і вважаємо, що моніторинг має бути закріплений в якості однієї з основних функцій державного управління.

Слід погодитися також з думкою академіка М.Т. Баймаханова, який вважає, що особливістю моніторингу законодавства та правозастосовної практики є не стільки аналіз і прогноз власне їх якості, скільки аналіз реального стану суспільних відносин, реальному житті людини, діяльності інститутів держави і громадянського суспільства, кінцеві цілі яких можуть бути досягнуті тільки завдяки міжпредметному комплексному правовому регулюванню [2, с. 55]. Таким чином, правовий моніторинг вбудовується в нормотворчу діяльність і стає її органічним елементом.

Проте слід розуміти, що не можна здійснювати правовий моніторинг епізодично, відривати його від реальних відносин в суспільстві, не слід і ставитись до моніторингу як до якоїсь догми, оскільки моніторингова діяльність має бути усвідомленою і осмисленою. Сам збір інформації в ході правового моніторингу не боже бути поверхневим і формальним: від рівня інформації залежить вся подальша діяльність з аналізу та оцінки зібраного матеріалу. Правовий моніторинг в державному управлінні має ґрунтуватись на чітко сформованій методичній базі, яка включає в себе системні та діалектичні наукові підходи. Тільки так моніторинг стане змістовною частиною системи державного управління.

Проте основною, на наш погляд, проблемою, яка заважає сформувати постійно діючу, ефективну систему правового моніторингу, є відсутність законодавчого закріплення такої діяльності як обов'язкової функції уповноважених суб'єктів державного управління та визначення моніторингу як невід'ємного елементу всієї правової системи.

Тільки за такої ситуації правовий моніторинг зможе забезпечити верховенство права та стабільний розвиток правової системи в державі, сприятиме підвищенню якості прийнятих нормативних правових актів, відстежуватиме вплив прийнятих управлінських рішень на існуючі суспільні відносини, і в кінцевому результаті підвищить ефективність державного управління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арзамасов Ю. Г. Мониторинг в правотворчестве. Теория и методология : монография / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М. : Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2009. – 194 с.

2. Баймаханов М.Т. О роли мониторинга в совершенствовании нормотворчества / М.Т. Баймаханов // Қазақстандағы парламентаризм. – 2008. –№1 (1). – С.53-59.

3. Градова Ю.В. Інститут правового моніторингу в конституційно-правовій теорії та практиці: монографія / Ю.В. Градова – Одеса, 2014. – 183с.

4. Концепция развития российского законодательства / под ред. Т. Ю. Хабриевой, Ю. А. Тихомирова. – М. : Эскмо, 2010. – 736 с.

5. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : дисер. … доктора юрид. наук, спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, Київ. : Національна академія внутрішніх справ, 2018. – 554 с.

6. Тихомиров Ю. А. Вводить мониторинг права / Ю. А. Тихомиров // Право и экономика. – 2004. – № 3. – С. 3-6.

7. Черногор Н.Н. Правовой мониторинг: инструментальная ценность и векторы развития / Н.Н. Черногор, М.В. Залоило // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. – 2018. – № 3. – С. 8–21.

УДК 351(477):550.380(477):061.1ЄС

Андрій Мазак, Юлія Мязіна
(Івано-Франківськ, Україна)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ТОПОГРАФО-ГЕОДЕЗИЧНІЙ ТА КАРТОГРАФІЧНІЙ СФЕРІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У контексті європейської інтеграції державну політику України в топографо-геодезичній та картографічній сфері слід спрямувати на формування гармонізованої до норм і стандартів ЄС національної правової бази та на забезпечення функціонування системи державного управління у створенні національної інфраструктури геопросторових даних відповідно до стандартів INSPIRE.

Ключові слова: *європейська інтеграція, державна політика, Україна, топографо-геодезична і картографічна сфера.*

In the context of European integration, the state policy of Ukraine in the topographic, geodetic, and cartographic spheres should aim at generating the national legal framework that conforms the EU norms and standards and at ensuring the functioning of the public administration system concerning creating the national infrastructure of geospatial data, in accordance with INSPIRE standards.

Key words: *European integration, state policy, Ukraine, INSPIRE, topographic, geodetic, and cartographic spheres.*

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Аналіз теоретичного доробку вітчизняних та закордонних науковців засвідчує, що проблеми євроінтеграції загалом та роль державної політики в імплементації цього процесу зокрема знаходяться у полі зору наукової спільноти. Дослідженню різних аспектів євроінтеграції присвячені праці Т. Безверхнюк, Л. Приходченко; інтеграція України до ЄС, як окремий аспект глобалізації, описана у доробку Ф. Барановського, В. Копійки, М. Кордона; удосконалення механізмів європейської інтеграції України зацікавило Г. Асланян, Н. Гнидюк, І. Кравчук; роль держави у євроінтеграційних процесах досліджує М. Гнатюк.

Рішення України про набуття асоційованого членства в Європейському Союзі поставило перед Україною нові завдання, зокрема у сфері державної політики щодо геодезії, роль якої зростає у контексті забезпечення безпеки країни, реалізації земельної реформи, управлінні територіями глобального і локального характеру. Основу цієї ділянки роботи складає топографо-геодезична та картографічна діяльність, яка забезпечує розміщення даних про об’єкти та явища в єдиному геоінформаційному просторі. Сьогодні проблеми глобальної геодезії вирішують закордонні та вітчизняні науковці, проте розвідки, які б пов’язували їх вирішення з державним регулюванням проблеми в Україні доволі нечисленні (О. Дишлик, А. Мартин), а проблема державної політики України у топографо-геодезичній та картографічній сфері в контексті європейської інтеграції ще не була предметом окремого дослідження, а тому потребує детальнішого вивчення, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті – обґрунтувати суть державної політики України у топографо-геодезичній та картографічній сфері в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Наукове дослідження державної політики України у топографо-геодезичній та картографічній сфері вимагає чіткого визначення термінів «політика», «державна політика», «європейська інтеграція» у розрізі топографо-геодезичної та картографічної діяльності, що дасть можливість сформулювати суть державної політики України у цій сфері в умовах євроінтеграційних процесів.

Здійснений аналіз визначень державної політики у вітчизняній науковій літературі свідчить про наявність широкого спектру визначень цього поняття, кожне з яких засноване

на відповідному критерії або висвітлює певний концептуальний аспект: процес, суб'єкти, інститути, моделі, інструменти тощо.

У загальному спектрі стратегічних завдань державної політики України одне з провідних місць посідають проблеми європейської інтеграції, які є стратегічним напрямком зовнішньої та внутрішньої політики нашої держави, особливо з огляду на те, що європейська ідея є об'єднавчим чинником, який об'єднує політичні еліти та українське суспільство загалом та спрямована на забезпечення прогресу у всіх сферах.

Європейська інтеграція, яка є багатоаспектним процесом політичної, юридичної та економічної інтеграції європейських держав, на сьогодні, головним чином, відбувається шляхом розширення Європейського Союзу та Ради Європи. Рішення про набуття асоційованого членства в Європейському Союзі поставило перед Україною нові завдання, зокрема у сфері державної політики у сфері геодезії, роль якої у контексті національної безпеки країни, реалізації земельної реформи, формування кадастру нерухомості та природних ресурсів, ведення моніторингу територій, розвитку навігаційної інфраструктури та управління територіями глобального і локального характеру зростає.

Здобуття детальної інформації про розташування об'єктів та їх розміщення в єдиному геоінформаційному просторі можливе тільки за результатами топографо-геодезичної та картографічної діяльності, яка охоплює наукову, виробничу та управлінську діяльність, спрямовану на визначення параметрів фігури, гравітаційного поля Землі, координат точок земної поверхні та їх змін у часі, створення і використання державної геодезичної та гравіметричної мереж України, мережі постійних станцій супутникового спостереження, топографічних, тематичних карт (планів), створення та оновлення картографічної основи для державних кадастрів, банків (баз) геопросторових даних та геоінформаційних систем, геодезичних, топографічних і картографічних матеріалів, продукції та інформації [2].

Рішення про набуття асоційованого членства в Європейському Союзі та підготовка до вступу в Північноатлантичний союз зумовлюють необхідність гармонізації українського законодавства у сфері топографо-геодезичної та картографічної діяльності та інформації з європейським, адаптації до стандартів ISO щодо якості та форматів обміну геопросторових даних, модернізації державної геодезичної мережі та системи відліку згідно з вимогами Європейського Союзу – відповідати Директиві 2007/2/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи від 14 березня 2007 року для створення інфраструктури просторової інформації ЄС (INSPIRE) [https://inspire.ec.europa.eu/].

Упровадження до системи державної політики України норм і стандартів ЄС передбачено зазначеною Угодою про асоціацію між Україною та ЄС і потребує системного підходу. Як свідчить аналіз закордонного досвіду, розвиток національної інфраструктури геопросторових даних (далі – НІГД) відбувається поетапно. У 2007 р. Європейського парламенту і Ради Європи прийняли Директиву «Про створення інфраструктури просторової інформації ЄС (INSPIRE)» [3], яка визначила завдання у сфері управління геопросторовими даними, серед яких: співпраця з урядами для покращення політики, організаційних механізмів та правових рамок НІГД; розробляння ефективних стратегій побудови геопросторових потужностей у країнах, що розвиваються; розробляння та підтримка відкритих стандартів і нормативів [4].

Аналіз нормативного забезпечення топографо-геодезичної та картографічної діяльності свідчить про необхідність адаптації нормативно-правової бази зі створення НІГД в Україні до законодавства ЄС [1]. Першими кроками на цьому шляху є Меморандум про взаєморозуміння та науково-технічне співробітництво у сфері геодезії, картографії, кадастру та земельних відносин між Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру та Службою геодезії та картографії Республіки Словенія від 11.05.2018 [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/705_001-18] та Меморандум про взаєморозуміння та науково-технічне співробітництво між Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру та Картографічною службою Королівства Норвегія у сфері геодезії, картографії, кадастру та земельних відносин від 09.11.2016

[https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578_001-16/sp:max100]. Вдосконалення нормативного забезпечення управління якістю топографо-геодезичної та картографічної продукції забезпечить прийняття низки документів, зокрема: Положень про створення Державної геодезичної мережі та про загальнодержавну систему топографічного картографування; Інструкцій із побудови Державної геодезичної мережі та з топографічного картографування; Положення та Інструкції про загальнодержавне тематичне та спеціальне картографування тощо.

Висновки. Викладене вище уможливлює висновок, що на сучасному етапі державна політика України у топографо-геодезичній та картографічній сфері має полягати у цілеспрямованій діяльності органів державної влади, щоб в умовах європейської інтеграції забезпечити створення повноцінного, гармонізованого з нормами та стандартами ЄС правового поля та досконале функціонування системи державного управління створенням національної інфраструктури геопросторових даних відповідно до стандартів INSPIRE.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 18.03.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1629-15.

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 18. 03. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1629-15.

3. Ясиновський В. Національна інфраструктура геопросторових даних: зрушення // Землевпорядний вісник. – 2018. – № 3. – С. 2–9.

4. Scott, G. Integration a Global Police Agenda in to National Geospatial Capabilities // ISPRS UN GGIM Mapping and Cadastre Agency Forum «Geospatial Data Infrastructures» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.geoportal.gov.si/img/novice/90a9_20161213_GGIM_ OverView_ INSPIRE-KEN.pdf.

УДК 336.1/.5(478)

Лилиана Мардарь
(Кишинев, Молдова)

MANAGEMENTUL DATORIEI DE STAT ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Managementul datoriei de stat se exprimă prin existenţa unei strategii de administrare a datoriei de stat, care ar permite mobilizarea necesarului de finanţat, în condiţii optime referitoare la costuri şi capabilă să anticipeze şi să evalueze real riscurile, menţinerea îndatorării sectorului public la un nivel sustenabil, iar ca tendinţă – elaborarea unei strategii argumentate în direcţia reducerii continue a datoriei de stat. Ca rezultat, obiectivul fundamental al managementului datoriei de stat este asigurarea necesităţilor de finanţare ale deficitului bugetului de stat la nivel acceptabil de cheltuieli pe termen mediu şi lung în condiţiile limitării riscurilor implicate.

Cuvinte-cheie: *Datorie de stat, împrumuturi, garanţii, recreditare, valori mobiliare de stat, buget, riscuri.*

State debt management is expressed through the existence of a state debt management strategy that would allow the mobilization of financing needs under optimal cost conditions and capable of anticipating and assessing risks, maintaining public sector indebtedness at a sustainable level, and as a trend – the elaboration of a pro-active strategy towards the continuous reduction of the state debt. As a result, the fundamental objective of state debt management is to secure the financing needs of the state budget deficit to an acceptable level of medium and long-term expenditure under the conditions of limitation of the involved risks.

Keywords: *State debt, loans, guarantees, refinance, state securities, budget, risks.*

Din considerentele că nivelul veniturilor bugetare indică o valoare mai mică decît cea a cheltuielilor bugetare, iar nevoile sociale sînt în creştere, se impune necesitatea utilizării eficiente a mijloacelor financiare publice. Statele contemporane, în scopul acoperirii prompte a nevoilor sociale, apelează la surse de finanţare extraordinare, fie că sînt interne, fie că sînt externe. În Republica Moldova, insuficienţa de resurse financiare, care afectează ritmul normal al plăţilor, determină, identificarea unor noi surse de finanţare în scopul menţinerii activităţilor, precum şi prevenirii unor dezechilibre, atît la nivel de instituţie, cît şi la nivel statal. În acest context apare și este necesar de analizat și administrat datoria de stat.[7, p. 34]

Conform Legii cu privire la datoria publică, garanţiile de stat şi recreditarea de stat se diferențiază:

- *datorie de stat*, care reprezintă obligaţiile contractuale pecuniare curente şi scadente ale statului şi dobînzile datorate şi neonorate, apărute din calitatea statului de debitor sau fidejusor, fiind contractate, în numele Republicii Moldova, de Guvern, prin intermediul Ministerului Finanţelor, în monedă naţională sau în valută străină și

- *datorie a sectorului public* care reflectă totalitatea datoriei de stat, a datoriei unităţilor administrativ-teritoriale, a datoriei Băncii Naţionale a Moldovei, a datoriei ce rezultă din împrumuturile interne şi externe ale întreprinderilor de stat/municipale şi ale societăţilor comerciale cu capital integral sau majoritar public.[1, art. 2]

Tabelul 1. Evoluţia datoriei sectorului public, pe componente, în perioada 31.12.2015-31.12.2017 (mil. lei)

Soldul datoriei, mil. lei	**Anii**		
	31 dec. 2015	**31 dec. 2016**	**31 dec. 2017**
Datoria de stat	33 509,2	50 785,8	51 660,3
Datoria Băncii Naționale a Moldovei	6 669,7	5 839,9	4 519,4
Datoria întreprinderilor din sectorul public	3 366,7	3 305,4	3 021,3
-directă	2 604,7	2 270,0	1 883,1
-pe împrumuturi recreditate (inclusiv datorii cu termen expirat)	762,0	1 035,4	1 138,2
Consolidare	-655,2	-923,1	-1 033,1
Datoria Unităților Administrativ Teritoriale	1 136,4	1 151,4	1 106,6
-directă	416,8	407,4	388,8
-pe împrumuturi recreditate (inclusiv datorii cu termen expirat	719,6	744,0	717,8
Consolidare	-705,9	-727,2	-702,4
Total	**43 200,4**	**59 303,1**	**58 451,7**

Sursa: Raportul privind situația în domeniul datoriei sectorului public, garanțiilor de stat și recreditării de stat pe anul 2017 [3, p. 9]

Se observă reducerea soldului datoriei sectorului public cu 851,4 mil. lei la situaţia de la finele anului 2017 în comparaţie cu sfîrşitul anului 2016, care este condiţionată în special de diminuarea soldului datoriei BNM cu 1 320,5 mil. lei.

De asemenea, s-a diminuat şi soldul datoriei directe a întreprinderilor din sectorul public cu 284,1 mil. lei şi datoriei directe a UAT cu 44,8 mil. lei. Totodată, soldul datoriei de stat s-a majorat cu 874,5 mil. lei, continuând să înregistreze ponderea majoră în totalul datoriei sectorului public (88,4%).

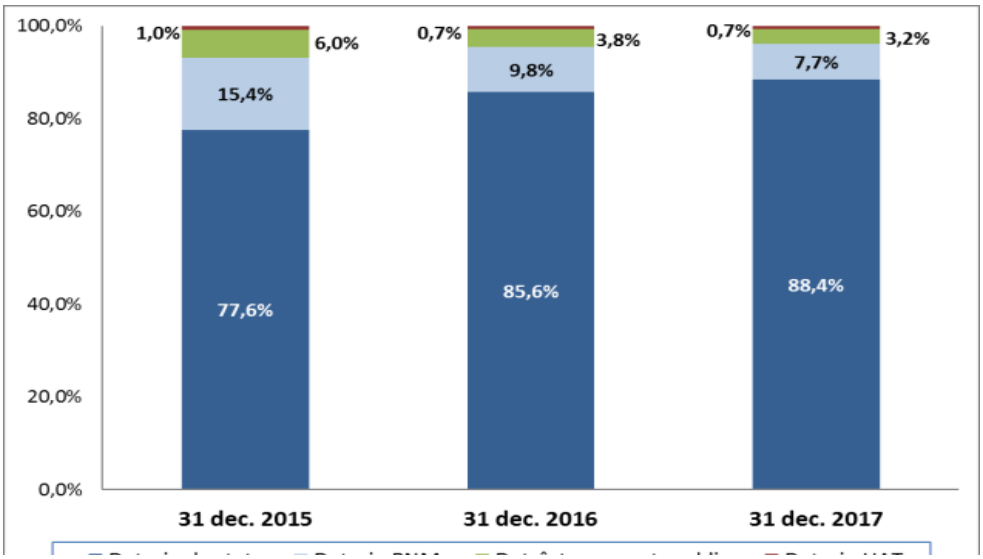

Figura 1. Structura datoriei sectorului public, pe componente, în perioada 31.12.2015-31.12.2017 (mil. lei) [3, p. 9]

În perioada analizată cea mai mare pondere o deține datoria de stat, care se majorează de la 77,6% în anul 2015 la 85,6% în anul 2016 și se reduce nesemnificativ cu 1,2 puncte procentuale în anul 2017 constituind 88,4%.

După sursele de finanțare datoria sectorului public constă din datoria externă a sectorului public și datoria internă a sectorului public. [5, p. 341]

Datoria de stat externă reprezintă totalul sumelor contractate de la nerezidenţii Republicii Moldova. Valorile mobiliare de stat emise pentru a fi plasate pe pieţele financiare internaţionale, care sînt procurate de rezidenţi ai Republicii Moldova sînt atribuite datoriei de stat externe. Se utilizează în calitate de instrumente generatoare de datorie de stat externă instrumentele financiare aplicabile pe pieţele financiare externe, inclusiv împrumuturile de stat externe şi valorile mobiliare de stat emise pentru plasarea pe pieţele financiare externe. [1, art. 19]

Datoria de stat internă reflectă totalul sumelor contractate de la rezidenţii Republicii Moldova. Valorile mobiliare de stat emise pentru a fi plasate pe piaţa internă a Republicii Moldova, care sînt procurate de către nerezidenţi sînt atribuite datoriei de stat interne. Se utilizează în calitate de instrumente generatoare de datorie de stat internă instrumentele financiare reglementate de legislaţia Republicii Moldova, inclusiv valorile mobiliare de stat emise pentru plasarea pe piaţa internă şi împrumuturile de stat interne.

Valorile mobiliare de stat se emit pe termen scurt, mediu şi lung. Valorile mobiliare de stat emise pe termen scurt sînt bonurile de trezorerie, emise cu scont şi răscumpărate la scadenţă la valoarea lor nominală. Valorile mobiliare de stat emise pe termen mediu şi lung sînt obligaţiunile de stat, emise cu o rată flotantă sau fixă a dobînzii. Dobînda (cupoanele) la obligaţiunile de stat se achită periodic. Obligaţiunile de stat pot fi vîndute cu scont, la preţul lor nominal sau cu primă şi sînt răscumpărate la scadenţă la valoarea lor nominală.[1, art. 15]

Tabelul 2. Evoluția soldului datoriei sectorului public, pe surse, 31.12.2015-31.12.2017

Soldul datoriei, mil. lei	**Anii**					
	31 dec. 2015		**31 dec. 2016**		**31 dec. 2017**	
	mil. lei	**%**	**Mil. lei**	**%**	**Mil.lei**	**%**
Datoria externă a sectorului public	33 459,1	77,5	35 544,7	59,9	34 179,2	58,5
Datoria internă a sectorului public	9 741,3	22,5	23 758,4	40,1	24 272,5	41,5
Total	**43 200,4**	**100**	**59 303,1**	**100**	**58 451,7**	**100**

Sursa: Raportul privind situația în domeniul datoriei sectorului public, garanțiilor de stat și recreditării de stat pe anul 2017 [3, p. 9]

La 31 decembrie 2017, *datoria externă a sectorului public* a constituit 34 179,2 mil. lei sau 58,5% din soldul datoriei sectorului public, iar *datoria internă a sectorului public* a constituit 24272,5 mil. lei (41,5%). Pe parcursul anului 2017 datoria sectorului public s-a diminuat fiind influențată de reducerea datoriei externe a sectorului public, care a înregistrat o evoluție descendentă de 3,8 la sută.

Structura datoriei de stat poate fi analizată prin prisma a patru aspecte, cum sunt: *maturitatea, valuta, rata dobânzii* și *instrumente ale datoriei*.

Structura datoriei de stat conform maturității rămase reflectă intervalul de timp în care plățile ajung la scadență. *Datoria de stat pe termen scurt* se situează la nivelul de 20,6 la sută, ceea ce înseamnă că circa o cincime din soldul datoriei de stat urmează să ajungă la scadență în decurs de un an. *Datoria pe termen lung* constituie 79,4 % din portofoliul datoriei de stat, cele mai lungi perioade ale maturității fiind caracteristice împrumuturilor de stat externe și valorilor mobiliare de stat emise pentru executarea obligațiilor de plată derivate din garanțiile de stat.[4, p. 413]

Potrivit *structurii pe valute* a datoriei de stat, ponderea majoră îi revine datoriei de stat interne în lei moldovenești – 43,7% , urmată de împrumuturile de stat externe denominate în coșul valutar *DST* cu 32,2%. Următoarele poziții sunt ocupate de Euro – 16,6%, dolarul SUA – 5,6%, Yenul japonez – 1,9%, și lira sterlină – 0,02%.

În structura pe tipuri de rată a dobânzii, datoria cu rata dobânzii flotantă a constituit 14,5% din portofoliul datoriei de stat la 31 decembrie 2017 și reprezintă o diminuare în comparație cu sfârșitul anului 2016 cu 0,9 p.p și cu 6,4 p.p. față de situația de la sfârșitului anului 2015. La 31 decembrie 2017 datoria de stat purtătoare de rată a dobânzii fixă a constituit 85,5 % din portofoliul datoriei de stat.

În structura datoriei de stat, pe instrumente, la 31 decembrie 2017, ponderea majoritară o deţin împrumuturile de stat externe cu 50,8%, diminuându-se cu 0,7 p.p. faţă de sfârşitul anului 2016, şi cu 18,1 p.p. în comparaţie cu anul 2015. A doua poziţie este ocupată de VMS emise pentru executarea obligațiilor de plată derivate din garanțiile de stat cu ponderea de 25,7%, după care urmează VMS emise pe piaţa primară cu ponderea de 14,0%, alocarea DST cu 5,5% și VMS convertite (în portofoliul BNM) cu 4,0%.

Pentru a se asigura utilizarea eficientă a resurselor atrase este necesară gestiunea datoriei de stat, pe etape, permanent prin stabilirea volumului și structurii acesteia, argumentarea și negocierea condițiilor noilor împrumuturi, găsirea soluțiilor pentru datoriile neonorate în termen, deservirea și stingerea datoriilor, oferirea garanțiilor de stat, controlul și monitorizarea resurselor împrumutate. [6, p. 419]

Ministerul Finanțelor administrează datoria de stat și garanțiile de stat în baza Programului „Managementul datoriei de stat pe termen mediu”. Programul stabilește obiectivul fundamental al procesului de management al datoriei de stat, obiectivele specifice, precum și acțiunile care vor fi întreprinse de către autorități în vederea asigurării finanțării și îmbunătățirii structurii portofoliului datoriei de stat, iar implementarea acestora nu va crea presiuni asupra sustenabilității politicii fiscale în ansamblu

Principalele tipuri de riscuri asociate costului datoriei de stat a Republicii Moldova sînt: valutar, de refinanțare, ratei de dobândă și operațional. Pentru a evita expunerea majoră a portofoliului datoriei de stat față de aceste riscuri, Programul stabilește intervale-țintă pentru principalii parametri de risc și de sustenabilitate, pornind de la structura istorică și curentă a portofoliului datoriei de stat.

Obiectivele specifice privind gestionarea datoriei de stat în anii 2019-2021 sînt:

1) dezvoltarea pieței interne a valorilor mobiliare de stat (VMS);

2) contractarea împrumuturilor de stat externe, ținînd cont de raportul cost-risc;

3) realizarea managementului riscului operațional asociat datoriei de stat.[2, p.6]

În scopul realizării obiectivelor propuse, Ministerul Finanțelor va întreprinde următoarele acțiuni:

1) menținerea sub control a portofoliului datoriei de stat prin limitarea expunerii față de riscul valutar, riscul de refinanțare și riscul ratei de dobîndă;

2) gestionarea portofoliului datoriei de stat în vederea reducerii riscurilor asociate portofoliului datoriei de stat și obținerii unei structuri optime a acestuia, ținînd cont de raportul cost-risc;

3) extinderea maturității portofoliului datoriei și diversificarea bazei investiționale;

4) realizarea unui profil uniform al rambursării datoriei, evitînd pe cît posibil concentrarea rambursării valorilor mobiliare de stat pe termen scurt;

5) diversificarea canalelor de vînzare a VMS odată cu creșterea accesibilității persoanelor fizice la procurarea VMS;

6) asigurarea unui grad înalt de transparență și predictibilitate a pieței VMS;

7) monitorizarea și evaluarea performanțelor dealerilor primari;

8) identificarea unor noi surse financiare pentru finanțarea deficitului bugetar și negocierea acordurilor noi de împrumut externe la condiții financiare avantajoase;

9) revizuirea Planului de gestionare a riscului operațional odată cu actualizarea Planului de acțiuni al Direcției datorii publice din cadrul Ministerului Finanțelor

Condiţii obligatorii în asigurarea unui management eficient al datoriei de stat sunt: existenţa unui cadru instituţional la nivel central şi local şi a unui cadru legal funcţional, înregistrarea, analiza şi raportarea continuă a datoriei publice, respectarea unor plafoane de îndatorare publică internă şi externă, gestiunea riscurilor, etc.

LITERATURE

1. Legea cu privire la datoria publică, garanţiile de stat şi recreditarea de stat Nr. 419 din 22.12.2006. Publicat: 09.03.2007 în Monitorul Oficial Nr. 32-35;

2. PROGRAMUL „Managementul datoriei de stat pe termen mediu (2019-2021)" Aprobat prin Hotărîrea Guvernului nr.1250/2018;

3. RAPORT privind situația în domeniul datoriei sectorului public, garanțiilor de stat și recreditării de stat pe anul 2017;

4. Brezeanu P. și alții. Macrofinanțe. Ed. Meteor Press, București, 2007. ISBN 978-973-728-161-6. 527 p.

5. Secrieru A. Finanțele publice: Instrumente și mecanisme financiare de intervenție guvernamentală.- Chișinău, Ed. Epigraf, 2004. ISBN 9975-903-99-1.- 424 p.

6. Финансы: учебник/ под редакцией А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной – Москва: Финансы и статистика, 2005. ISBN 5-279-029999-8. 504 с

7. Necesitatea împrumuturilor publice în statele contemporane, Răileanu I., Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Necesitatea%20imprumuturilor%20publice%20in%20statele%20contemporane.pdf

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

რამინ ცინარიძე, ლაშა გერიძე
(ბათუმი, საქართველო)

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ზეგავლენა დასაქმებაზე ანოტაცია

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქვეყნის ეკონომიკაში. ინვესტიციების განსაკუთრებულობა აღიარებულია მეცნიერების მიერ და როგორც თეორიულად, ასევე პრაქტიკულად. მისი მნიშვნელობა განსაკუთრებული და ხშირ შემთხვევაში შეიძლება გადამწყვეტიც კი იყოს ქვეყნის განვითარებისათვის, მაგრამ ხშირად ისმება საკითხი, თუ რამდენად უნივერსალურია ინვესტიციებიდან მიღებული სარგებელი ქვეყნის განვითარების დონის მიხედვით, ან ყოველთვის მომტანია თუ არა ის სარგებლის. თანაც ინვესტიციებიდან მიღებული სარგებლის განსაზღვრა სხვადასხვა ინდიკატორებთან ერთად მოიცავს დასაქმების კომპონენტსაც, ამიტომ დღევანდელი ჩვენი კვლევა სწორედ ამ კუთხით იქნება მიმართული.

***Keywords**: ინვესტიცია, პუი (პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები), კორელაცია, დასაქმება, მშპ (მთლიანი შიდა პროდუქტი).*

Direct foreign investments play an important role in the economy of the country. investments' uniqueness is recognized by the Practicing scientists and the theoretical, and in practice its importance is exceptional and in many cases it can be decisive for the development of the country, but often the question of whether the benefits received from the investment are based on the level of development of countries. Often the determination of benefits derived from investments together with various indicators also includes employment component, so our current research will be directed towards this.

***Keywords**: investment, FDI (Foreign Direct Investment) correlation, employment, GDP (Gross Domestic Product).*

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მსოფლიო ეკონომიკის განვითარებისათვის, ხელს უწყობს დასაქმებას, საქონლის ხარისხის გაუმჯობესებას, ტექნოლოგიების მოძრაობას, რაც საბოლო ჯამში მოქმედებს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაზე და დადებითად აისახება ინტერნაციონალიზაციაზე.

საქართველოსათვის, ისევე როგორც გარდამავალ ეტაპზე მყოფი სხვა სახელმწიფოებისათვის, დამახასიათებელია:

1. ინვესტირებისა და დაგროვების შემცირება;
2. საწარმოო ინვესტიციების არასაწარმოო ინვესტიციების ხარჯზე შემცირება;
3. გრძელვადიანთან შედარებით მოკლევადიანი ამოცანებისთვის უპირატესობის მინიჭება;
4. მდგრადი ინფლაციური ტენდენციები და საბრუნავი ფულის უკმარისობა;
5. განუხრელად მზარდი ტექნიკურ-ეკონომიკური დისპროპორციები, რაც გამოიხატა აღჭურვილობის გაჩერებასა და რესურსების ექსტენსიურ გამოყენებაში, ძირითადი საშუალებების განადგურებასა და წარმოების გადამამუშავებელ - სანედლეულო დარგებში გადანაცვლებაში. ამ ტენდენციებმა გამოიწვიეს შიდა ბაზრის შევიწროება, ეფექტური მოთხოვნის შემცირება, გაყიდვების კრიზისისა და არგადახდების ზრდა.

წარმოების დაცემის პირობებში, ფასები წარმოების საშუალებებზე (საინვესტიციო საქონელზე) უფრო სწრაფი ტემპით იზრდებოდა, ვიდრე ფასები მოხმარების საგნებზე. იმის გამო, რომ საამორტიზაციო ანარიცხები, რომლებიც წარმოადგენენ თვითღირებულების ნაწილს და მუდმივ ხარჯებს მიეკუთვნებიან, არ არიან დამოკიდებული წარმოების მოცულობაზე. აქედან გამომდინარე, წარმოების მოცულობის შემცირების დროს ადგილი ჰქონდა საამორტიზაციო ანარიცხებისა და პროდუქციის თვითღირებულების შემადგენელი სხვა მუდმივი დანახარჯების წილის ზრდას. ყოველივე ეს იწვევდა ფასების ზრდას, როგორც საინვესტიციო, ისევე არასაინვესტიციო საქონელზე. საინვესტიციო საქონელზე ფასების ზრდამ გამოიწვია არასაინვესტიციო საქონლის გაძვირება. ინფლაციის შედეგად წარმოების ხარჯების გაზრდამ შეამცირა ინვესტიციების შესაძლებლობაც.

საქართველოში, ახალი პოლიტიკური სიტუაციის შედეგად დაწყებული ეკონომიკური რეფორმების მეორე ეტაპი, სახელმწიფოს, როგორც ეკონომიკის სექტორის მარეგულირებლის როლის რადიკალურად შემცირებას ისახავდა მიზნად. საუბარია არა მხოლოდ მრეწველობის ობიექტების სრულ პრივატიზაციაზე, რაც ქვეყანაში ინვესტირებისათვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნას განაპირობებს, არამედ ულტრალიბერალური საბაზრო ურთიერთობების ჩამოყალიბებაზე, რომელშიც სახელმწიფოს სოციალური ვალდებულებები მკვეთრად იქნებოდა შემცირებული.

რა როლი უნდა დაეკისროს სახელმწიფოს ეკონომიკაში, ან პირიქით, ინვესტიციებს რა როლი შეიძლება ჰქონდეს ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში, ანდა როგორ აისახება პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები მიმღები ქვეყნის დასაქმების დონეზე?

ამ კითხვებზე პასუხების გასაცემად განვიხილოთ ის მოსაზრებები, რომლებიც უკავშირდება ინვესტიციების ზეგავლენას მიმღები ქვეყნის ეკონომიკასა და დასაქმებაზე.

თავდაპირველად Nunnenkamp, Bremont, and Waldkirch (2007) -ის მიერ უპირატესად იქნა განხილული საკითხი, რამდენად ზემოქმედებდა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები (პუი) დასაქმებაზე მექსიკაში, ამით რამდენად გადაწყდებოდა ძირითადი პრობლემები, რომლებიც დაკავშირებული იყო ქვეყანაში არსებულ დასაქმების პრობლემებთან.[6] ანალიზი ეფუძნებოდა დეზაგრეგირებულ პუი-სა და დასაქმების მონაცემებს, რომელიც აღებულ იქნა 200-მდე მანუფაქტურული ფირმისაგან. მათ შეაფასეს მოთხოვნის დინამიკური ფუქნცია, როგორც „ცისფერ“ (სამუშაოს სპეციფიკა), ასევე „თეთრსაყელოიანი“ დასაქმებულებთან მიმართებაში, რაშიც გაითვალისწინეს პუი და მასთან დაკავშირებული ძირითადი მახასიათებელები, რომელსაც შეიძლება ზეგავლენა მოეხდინა ფირმაში დასაქმების დონეზე. შეფასების GMM მოდელის გამოყენებით, რომელიც შემოთავაზებულ იქნა Arellano and Bond (1991) მიერ, მათ შეაფასეს დროის მოკლე პერიოდში დამოკიდებულება აღნიშნული ცვლადების შესაბამისი მონაცემების საფუძველზე (1994-2006).[4, გვ. 280] აღმოჩნდა რომ მექსიკის შემთხვევაში პუი იყო მნიშვნელოვნად პოზიტიური, მაგრამ დასაქმებულთა რაოდენობაზე აღნიშნული ახდენდა მცირე ზეგავლენას. [7, გვ. 842]

აღიარებული თეორიის მიხედვით, ფილიალების საქმიანობა დაკავშირებულია პუი-ს მოტივაციებთან, კერძოდ ეფექტურობის, ბაზრისა და სტრატეგიული აქტივების მოძიებასთან. პუი-ს სახეობების ასეთი ზემოქმედება სავაჭრო სტრუქტურაზე აიხსნება სხვადახვა სავაჭრო ურთიერთობით სათაო ფირმასა და მის ფილიალს შორის კავშირით: ა) ექსპორტის ჩანაცვლება პუი-თ; ბ) მომსახურებისა და საქონლის (რე) იმპორტის ზრდა; გ) პუი დაკავშირებული მომსახურებისა და საქონლის ექსპორტთან; დ) პუი იწყებს სხვა

ისეთი წარმოებული საქონლის ექსპორტს, რომელიც არ იყო წარმოებული უცხოური ფილიალების მიერ და მანამდე სათაო კომპანიები არ ახდენდნენ აღნიშნული საქონლის ექსპორტს [Agarwal (2000); Altzinger and Winklhofer (1998)] [2][3, გვ. 64].

Federico and Alfredo (2007) შეაფასეს ზემოქმედება იტალიის პუის ადგილობრივ დასაქმების დონეზე 1996-2001 წლებში 12 გადამამუშავებელ დარგში, რომელიც მოიცავდა 103 ადმინისტრაციულ პროვინციას. მათ აღმოაჩინეს, რომ ის დარგები სადაც პუი ხორციელდებოდა დასაქმების დონე იზრდებოდა უფრო სწრაფად, ვიდრე იმ დარგებში, სადაც პუი არ ხორციელდებოდა. მათი შედეგები არ ადასტურებს მოსაზრებას, რომ პუი ახდენს ცუდ ზეგავლენას ადგილობრივი დასაქმების დონეზე.

Ndikumana and Verick (2008) გამოიკვლიეს პუი-ს ზემოქმედება ქვეყნის განვითარებაზე და ეფექტი შიდა საბაზრო ფაქტორებზე, განსაკუთრებულად შიდა ინვესტიციებსა და დასაქმებაზე. ამ კონტექსტში მათ გამოიკვლიეს პუი-სა და შიდა ინვესტიციების კავშირი სუბსაჰარული აფრიკის ქვეყნებში. კვლევამ გამოავლინა, რომ ერთის მხრივ პუი თავს იყრის შიდა ინვესტიციებში, მეორეს მხრივ კი - სახელმწიფოები იღებენ უფრო მეტს, რადგან ცდილობენ გააუმჯობესონ შიდა საინვესტიციო კლიმატი.

Aaron (1999)-მა გამოიკვლია, რომ პუი-მ განვითარებად ქვეყნებში შექმნა შექმნა 26 მილიონი სამუშაო ადგილი, ხოლო არაპირდაპირად 41,6 მილიონი 1997 წელს.[1] Iyanda - მა (1999) მიიღო უფრო მაღალი შედეგები: დაახლოებით 4-დან 2 სამუშაო ადგილი შექმნილი იყო უცხოური ფილიალების მიერ.[8]

ერთ-ერთი ყველაზე საერთო და ნაკლებ დანახარჯიანი გზა, რომლითაც უცხოური ტექნოლოგიები გადადის მიმღებ ქვეყანაში ხორციელდება უცხოური ფირმებიდან ქვეყნის შიდა კომპანიებში. Bloom (1992) - მა იპოვა ტექნოლოგიების გადაცემის კავშირი. მან დაადგინა, რომ სამხრეთ კორეაში პროდუქციის მენეჯერები იმისათვის ტოვებენ მულტინაციონალურ კომპანიებს რომ შეურთდნენ ადგილობრივ ფირმებს. მართლაც უცხოური ფირმები ხშირად თავიანთ თანამშრომლებს უხდიან უფრო მაღალ ხელფასებს, რომ მოხდეს მათი შენარჩუნება და ამასთანავე ადგილობრივ ფირმებს არ ჰქონდეთ წვდომა მათ მოწინავე ტექნოლოგიებზე [Glass and Saggi (2002)].[5]

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ საქართველო უცხოური ინვესტიციებისთვის მიმზიდველია თავისი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, ამასთანავე, ლიბერალური საგადასახადო კანონმდებლობა და გამარტივებული მეწარმეობა მიმზიდველს ხდის უცხოური ფირმებისათვის, შესაბამისად, საქართველოში პუი წლიდან წლამდე იზრდება, მაგრამ აღნიშნული რამდენად მოქმედებს საქართველოში დასაქმების დონის ზრდაზე ან საერთოდ მოქმედებს თუ არა? აღნიშნულის დადგენისათვის ხშირად მიმართავენ სხვადასხვა მეთოდებს, რომლებიც მრავლადაა შემუშავებული. ამასთანავე, ცხადია რომ მხოლოდ ერთ ცვლადთან დაკავშირება არ იქნება კორექტული. ხშირად ხდება დამოკიდებულების განსაზღვრა პუის, მშპს, ეკონომიკურ ზრდასა და დასაქმების დონეზე, ანუ რომელი შეიძლება უფრო მეტად ახდენდეს ზეგავლენას დასაქმებაზე. საქართველო განვითარებადი ქვეყნების რიგს მიეკუთვნება, რომლისთვისაც 1995 წლის შემდგომ დაიწყო ინვესტიციებმა შემოდინება. ამასთანავე გარდამავალ პერიოდში ხშირად სტატისტიკური მონაცემები არ იყო დამუშავებული ან იყო არასწორი.

მაკროეკონომიკურ მაჩვენებელთა სტატისტიკური მონაცემები წლების მიხედვით **[9]**

ცხრილი №1 (მლნ ლარი)

წელი	დასაქმება	პუი	მშპ	იმპორტი	ექსპორტი
2010	1627.8	845.1	20743.4	5236.0	1677.3
2011	1643.5	1 129.9	24344.0	7072.3	2186.4
2012	1659.4	1 022.9	26167.3	8056.4	2376.6
2013	1643.4	1 020.5	26847.4	8022.7	2376.6
2014	1694.4	1 817.7	29150.5	8601.8	2861.0
2015	1733.8	1 665.6	31755.6	7300.3	2204.7
2016	1717.3	1 565.8	34028.5	7294.0	2112.9
2017	1706.6	1 894.5	37846.6	7939.2	2735.5

2005 წლიდან სტატისტიკური მონაცემების გამოყენება იქნება ლოგიკური, რამეთუ ამის შემდეგ მონაცემები შედარებით ზუსტია, მაგრამ წლების მიხედვით სრული ინფორმაციის შეგროვება ვერ ხდება, ამიტომ მონაცემების დათვლა მოხდება 2010 წლიდან, რადგან ყველა გამოსაყენებელ ცვლადზე ინფორმაცია ხელმისაწდომია აღნიშნული თარიღიდან, ამის შემდგომ მოვახდეთ კორეალაციური კავშირის დამყარებას დასაქმებას, პუი-ს, მშპ-ს, ექსპორტსა და იმპორტის მოცულობას შორის (იხ. ცხრილი №1 და №2).

დასაქმებასა და სხვა ცვლადებს შორის დამოკიდებულება

ცხრილი №2

	კორელაცია	Std. Dev
პუი	0,876632	410
მშპ	0,855348	5522
იმპორტი	0,395243	1024
ექსპორტი	0,391748	370

კორელაციის მიხედვით არ შეიძლება ჩაითვალოს უშუალო მტკიცებად, რომ საქართველოში სამუშაო ადგილები იქმნება მხოლოდ პუი-ს მიხედვით. რათქმაუნდა ის ცვლადები, რომლებიც გაითვალისწინება აღნიშნული კვლევისათვის, შეიძლება კიდევ დაკორექტირდეს ან მოხდეს მათი გადიდება, მაგრამ ზოგადი მეთოდოლოგიით პუი-ს ზეგავლენა დასაქმებაზე ყოველთვის ვლინდება და ამასთანავე ის ლოგიკურად ახდენს ქვეყნის მშპ-ს გაზრდას, ამიტომაც აღნიშნული ცვლადების ზემოქმედება დასაქმებაზე თითქმის თანაბარი და ამავე დროს მაღალია. საქართველო ცდილობს მაქსიმალურად მიმზიდველი გარემო შემქმნას უცხოური ინვესტიციებისათვის და ამაზე მოწმობს Doing Bussines-ის ანგარიში, რომლის მიხედვითაც 2019 წლისათვის საქართველო ბიზნესის კეთების სიადვილის მიხედვით მსოფლიოში მე-6 ადგილზეა. [10]

ამრიგად, საქართველოს რეფორმების ერთ-ერთი მიზანი კვლავ უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა რჩება. თუ გავითვალისწინებთ ქვეყნის ეკონომიკის უმეტეს პოზიციებში ტექნოლოგიურ ჩამორჩენას, საქართველოსათვის აუცილებელია უცხოური კაპიტალი, რომელიც ქვეყნისათვის ახალი კაპიტალის, მოწინავე ტექნოლოგიებისა და მართვის თანამედროვე მეთოდების დანერგვას შეუწყობს ხელს, აგრეთვე წაახალისებს შიდა ინვესტიციებსაც, რაც პირდაპირ კავშირშია დასაქმების ზრდასთან და სოციალური ფონის გაუმჯობესებასთან.[11]

თანამედროვე გლობალურ სამყაროში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები ყველა განვითარებადი ქვეყნისათვის მნიშვნელოვანია. ამ მხრივ გამონაკლისი ვერც

საქართველო იქნება. კარჩაკეტილობის ეპოქა წარსულს ჩაბარდა, შესაბამისად ქვეყანამ თავი უნდა დაიმკვიდროს ინტერნაციონალურ სამყაროში ეროვნული თვითმყოფადობისა და ეკონომიკური სუვერენიტეტის სახით. ჩვენ გვსურს, თავი დავაღწიოთ სიღარიბეს და ადაპტირება მოვახდინოთ ღია საბაზრო ეკონომიკის სივრცეში, საჭიროა გარე რესურსები, განსაკუთრებით კი მაშინ, როცა შიდა/ადგილობრივი დანაზოგები ძალიან მცირეა, როგორც ეს საქართველოს შემთხვევაშია.

თანამედროვე დინამიურ ღია მსოფლიოში, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ საქართველომ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ეტაპობრივად იბრუნებს თავის ისტორიულ ფუნქციას და რომ იგი ინტერესის სფერო ხდება განვითარებული ქვეყნების, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საინვესტიციო პროცესები ჩვენს ქვეყანაში უფრო მეტად დინამიური გახდება. შესაბამისად რეიტინგთა ახლანდელ სქემაში საგრძნობი ცვლილებები შეიძლება მოხდეს. მოსალოდნელია, რომ საინვესტიციო აქტიურობის ხარისხის მიხედვით ახალი ჯგუფები ჩამოყალიბდეს, რაც საბოლოოდ მთლიანი ქვეყნის ეკონომიკური კეთილდღეობის გარანტი იქნება.

ლიტერატურა და წყაროები

1. Aaron, C. (1999) The Contribution of FDI to Poverty Alleviation. Washington, DC: Foreign Investment Advisory Service.
2. Agrawal, Pradeep (2000) Economic Impact of Foreign Direct Investment in South Asia. Indira Gandhi Institute of Development Research, India. (Working Paper).
3. Altzinger, W. and R. Winklhofer (1998) General Patterns of Austria's FDI in Central and Eastern Europe and a Case Study. Journal of International Relations and Development 1:1-2, 65–83.
4. Arellano, M. and S. Bond (1991) Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. Review of Economics Studies 58:2, 277–97.
5. Bloom, M. (1992) Technological Change in the Korean Electronics Industry. OECD, Paris.
6. Nunnenkamp, Bremont, and Waldkirch (2007) FDI in Mexico: An Empirical Assessment of Employment Effects. (Kiel Working Paper No. 1328).
7. The Impact of Foreign Direct Investment on Employment Opportunities: Panel Data Analysis: Empirical Evidence from Pakistan, India and China, SYED ZIA ABBAS RIZVI and MUHAMMAD NISHAT, 4 Part II (Winter 2009) pp. 841–851
8. Iyanda, O. (1999) The Impact of Multinational Enterprises on Employment, Training and Regional Development in Namibia and Zimbabwe: A Preliminary Assessment Multinational Enterprises Programme, International Labour Office. (Working Paper No. 84).
9. http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=145&lang=geo, ხელმისაწვდომი: 16.12.2018
10. http://georgiatoday.ge/news/12995/Doing-Business-2019%3A-Georgia-Ranked-6th-among-190-Countries, სტატია, DoingBusiness 2019: Georgia Ranked 6th among 190 Countries, ხელმისაწვდომი: 16.12.2019
11. ცინარიძე რ. რეგიონული საინვესტიციო პროცესების რეგულირების საფინანსო-ეკონომიკური მექანიზმის სრულყოფის აქტუალური საკითხები. თბ., 2013წ.
12. „საინვესტიციო გარემოს გამოწვევები და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები საქართველოში," III საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „გლობალიზაციის გამოწვევები ეკონომიკასა და ბიზნესში," ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ოქტომბერი 2018წ.
13. საინვესტიციო პოლიტიკის რეგიონული ასპექტები,"ჟურნალი „ინოვაციური ეკონომიკა და მართვა," გამომცემლობა „კალმოსანი," №2, 2018წ., ISSN 2449-2418, გვ.80-90.

УДК 658

Микола Вірт, Руслана Авдейчик
(Львів, Україна)

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглядаються основні джерела формування фінансових ресурсів підприємств у сучасних умовах. Основний акцент зроблено на виборі джерел формування фінансових ресурсів підприємств залежно від цілей, для яких вони будуть використані, а саме фінансування поточної або ж інноваційної діяльності.

Ключові слова: *фінансові ресурси підприємства, внутрішні джерела, зовнішні джерела, власний капітал, зобов'язання, банківський кредит*

In the article the main sources of formation of financial resources of enterprises in modern conditions are examined. A basic accent is done on the on choosing the sources of financial resources for enterprises, depending on the purposes for which they will be used, namely financing current or innovative activities..

Key words: *financial resources of the enterprise, internal resources, external resources, equity, liabilities, bank credit.*

Фінансові ресурси є основою господарської діяльності для кожного підприємства. Перебуваючи у формі фінансових активів, засобів та предметів праці, вони забезпечують безперервність виробничого процесу. Ефективне управління процесами формування і використання фінансових ресурсів забезпечує вчасне фінансування операційної діяльності, дотримання строків виконання зобов'язань, економічний та соціальний розвиток, ділову репутацію підприємства серед контрагентів.

Питання формування та використання фінансових ресурсів підприємств досліджували у своїх працях такі відомі вчені-економісти, як І. Балабанов, О. Бандурка, О. Біла, О. Василик, Н. Власюк, С. Грабарчук, О. Ґудзь, Г. Кірейцев, І. Зятковський, А. Загородній, Н. Пойда-Носик та інші.

Сучасні дослідники підходять до трактування фінансових ресурсів з огляду цілей і завдань, які вони ставлять у процесі своїх досліджень. Це дозволяє виділити декілька підходів до розуміння сутності фінансових ресурсів:

– фінансові ресурси як грошовий вираз частини ВВП;
– фінансові ресурси як грошові накопичення, доходи і надходження;
– фінансові ресурси як пасиви підприємства;
– фінансові ресурси як активи підприємства.

Н. Пойда-Носик та С. Грабарчук зосереджують увагу на джерелах формування доходів, відмічаючи, що фінансові ресурси підприємства – це сукупність усіх грошових ресурсів, які надійшли на підприємство за певний період або на певну дату у процесі реалізації продукції (товарів, робіт, послуг – операційна діяльність), основних і оборотних засобів (інвестиційна діяльність) і видачі зобов'язань (фінансова діяльність) [3].

О. Ґудзь розглядає фінансові ресурси як кошти, залучені в господарський оборот підприємства із різних джерел з метою отримання економічних вигод [2]. Науковець основною передумовою для формування фінансових ресурсів вважає дохід від реалізації товарів, робіт та послуг.

Залежно від місця утворення виділяють дві групи джерел формування фінансових ресурсів: внутрішні та зовнішні. Основними зовнішніми джерелами формування власних фінансових ресурсів є залучення підприємством додаткових внесків учасників або додаткова емісія акцій. Окремі державні підприємства можуть отримати безоплатну фінансову допомогу. Іншими зовнішніми джерелами формування власних фінансових ресурсів можуть

бути безкоштовно передані підприємству матеріальні й нематеріальні активи. Зовнішніми джерелами формування позичених і залучених фінансових ресурсів є банківські кредити, кошти, залучені в господарську діяльність у формі заборгованості постачальникам за сировину та товари, заборгованості перед працівниками та бюджетом, перед страховими компаніями та іншими фінансовими установами.

Перш ніж звертатись до зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів, повинні бути використані внутрішні можливості їх формування, основною з яких є нерозподілений прибуток. Оскільки джерелом формування нерозподіленого прибутку є чистий прибуток, підприємство повинно постійно підтримувати його зростання.

В свою чергу, основними шляхами зростання чистого прибутку підприємства є збільшення доходів та зниження витрат. Встановлено, що отримання додаткової величини доходів пов'язане: по-перше, з встановленням економічно обґрунтованих цін продажу, які стимулюють збільшення попиту (реалізації); по-друге, з підвищенням якості та формуванням оптимального асортименту товарів та послуг, які відповідають структурі споживчого попиту та забезпечують отримання необхідного обсягу доходів. Шляхи зниження витрат необхідно шукати в розрізі постійних і змінних витрат. До шляхів зниження суми і частки постійних витрат відносять: скорочення витрат на управління при несприятливій кон'юнктурі ринку; продаж частини обладнання, що не використовується, з метою зниження величини амортизаційних відрахувань; скорочення витрат на комунальні послуги шляхом запровадження їх економії.

Найбільш реальним зовнішнім джерелом формування фінансових ресурсів підприємства банківський кредит. На сьогодні в Україні діє Програма фінансування клієнтів корпоративного, малого та середнього бізнесу за підтримки Європейського Інвестиційного Фонду (DCFTA). DCFTA – це спільна Програма Європейського Інвестиційного Фонду (ЄІФ) та Європейського союзу для підтримки українського бізнесу згідно з Угодою про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі в рамках Східної ініціативи. Дана Програма діє у відповідності до Угоди, укладеної між Райффайзен Банком Аваль та Європейським інвестиційним банком (ЄІБ). Ініціатива спрямована на поширення доступу до фінансування для малого та середнього бізнесу в Україні та його інтеграції в європейську спільноту. Програма розрахована на підтримку малих та середніх підприємств (кількість персоналу до 250 працівників).

Кредитні кошти надаються на фінансування поточної діяльності, здійснення інвестицій у матеріальні чи нематеріальні активи, фінансування інших законних цілей в рамках господарської діяльності клієнта. Переваги програми полягають в тому, що вона дає можливість отримання короткострокових лімітів на фінансування поточної діяльності (терміном від 6 міс. до 1 року) та довгострокових інвестиційних кредитів (терміном до 5 років); має спрощені вимоги до застави; пропонує конкурентні відсоткові ставки.

Певні особливості притаманні фінансуванню інноваційної діяльності підприємств. Високий рівень ризиків її проведення, особливо, на початкових етапах реалізації інновації, визначає набір джерел фінансування, які орієнтовані на інвестування інноваційних підприємств. Це краудфандінгові платформи, бізнес ангели і венчурні фонди.

Якщо джерелом фінансування є краудфандінгова платформа, то може бути обрана схема фінансування проекту: «все або нічого» або «залиш все собі». При роботі з бізнес ангелами необхідно обрати ступінь участі інвестора в управлінні підприємством. При використанні в якості джерела фінансування венчурного фонду, вибирається форма інвестування: частка в зареєстрованому капіталу, пакет акцій або інвестиційний кредит. Виділяють такі види фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств як, зокрема, державне фінансування, кошти місцевих бюджетів, кредитування, інвестування, самофінансування.

Підсумовуючи вищесказане, можна відзначити, що вибір джерел формування фінансових ресурсів підприємств визначається цілями, для яких вони будуть використані, формою власності підприємства (державне чи приватне), його організаційно-правовою формою. Для фінансування поточної діяльності доцільним є залучення підприємством додаткових внесків

учасників, банківських кредитів, коштів постачальників. Окремі державні підприємства можуть отримати безоплатну фінансову допомогу. Джерелами формування фінансових ресурсів для здійснення інноваційної діяльності можуть бути краудфандінгові платформи, бізнес ангели і венчурні фонди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власюк Н. І. Застосування факторного аналізу та економіко-математичних методів для оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів підприємства / Н. І. Власюк // Науковий вісник ЛТЕУ: серія економічна. Випуск 51. – Видавництво ЛТЕУ, 2016. – С. 138-143.

2. Ґудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О. Є. Ґудзь. − К.: ННЦ ІАЕ, 2007. − 578 с.

3. Пойда-Носик Н. Н. Фінансові ресурси підприємства / Пойда-Носик Н. Н., Грабарчук С. С. // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 96-103.

УДК 338.22.021.4

Аліна Гладковська
(Київ, Україна)

РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано теоретичні положення моделі фіскального федералізму, її переваги і недоліки. Висвітлено ключові положення реформи децентралізації в Україні, її основні ризики і можливості. Розглянуто результати децентралізації та їх вплив на стан національної економіки.

Ключові слова: *бюджет, державні фінанси, децентралізація, реформа, фіскальний федералізм.*

The theoretical issues of the model of fiscal federalism, its advantages and disadvantages were analyzed. The key points of the decentralization reform in Ukraine, its main risks and opportunities were highlighted. The results of decentralization and their impact on the national economy are considered.

Key words: *budget, public finance, decentralization, reform, fiscal federalism.*

Реальні фінансові можливості місцевих органів влади нині значно обмежені, крім того, місцеві бюджети не мають повної самостійності, а це, своєю чергою, гальмує демократичні перетворення в країні, тому актуальності набуває питання впровадження децентралізації в Україні. У зв’язку із цим назріла нагальна потреба в необхідності вдосконалення питань децентралізації бюджетної системи України, оскільки вона є однією з основних умов незалежної, обґрунтованої та ефективної діяльності місцевих органів влади, дає можливість збільшувати участь у соціально-економічному розвитку територіальної громади. Ефективність проведення реформування держаних фінансів у контексті децентралізації неможливе без ґрунтовного розуміння теоретичних засад реформи, що обумовлює актуальність обраної теми.

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади, тобто, передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері. У ст. 8 Хартії передбачені принципи місцевого самоврядування, але це зроблено так, щоб між наглядом і автономністю місцевих органів влади був максимальний баланс [7].

Загалом, передбачено три етапи проведення реформи.

Таблиця 1

Етапи реформи децентралізації в Україні

Етап	Сутність
Перший етап	Передача частини повноважень держави на найнижчий адміністративно-територіальний рівень – новоствореним об'єднаним територіальним громадам (ОТГ). Реорганізація сільських рад в ОТГ та ліквідація районів. Модель запозичена із Скандинавської моделі реформи адміністративно-територіального устрою.
Другий етап	Формування районів, які будуть значно більшими, ніж зараз. Оскільки громади не можуть виконувати повністю функції державних органів влади, на території кожної області передбачається формування адміністративно-територіальних одиниць регіонального рівня – префектур. У запропонованих змінах до законодавства та Конституції визначено утворення інституту державних префектів.
Третій етап	Означатиме внесення змін до Конституції України. Метою запропонованих змін є упорядкування органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, побудові ефективної ситеми територіальної організації влади в Україні. Багаторівневе територіальне управління загалом можна розглядати як діяльність, здійснювану органами публічного управління та неурядовими структурами усіх рівнів щодо певної території з метою забезпечення прав і свобод її громадян, організації виробництва, розміщення та розвитку продуктивних сил, узгодження різноманітних груп інтересів, забезпечення соціально-економічного розвитку і т.д.

Джерело: складено автором на основі: [2, 18, 23]

У квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [17].

Метою Концепції стало визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [17]. Стратегічна мета та проміжні цілі децентралізації наведені у додатку Б.

У Концепції зазначено, що через значну подрібненість територіальних громад в Україні, органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження [18, с. 62].

Для реалізації положень Концепції та завдань Плану заходів, необхідно було у першу чергу внести відповідні зміни до Конституції України, а також сформувати пакет нового законодавства.

За цей час вже сформований і діє основний пакет нового законодавства, впроваджуються першочергові законодавчі ініціативи. Мова йде про наступні закони.

Закони про внесення змін до Бюджетного [10] та Податкового [12] кодексівУкраїни. Після внесення цих змін до податкового та бюджетного законодавства місцеві бюджети зможуть поповнюватися за рахунок: 60 % ПДФО (податку на доходи фізичних осіб) у містах обласного значення; 5 % акцизного податку з реалізації підакцизних товарів (тютюнові вироби, алкоголь, бензин); 100 % єдиного податку; 100 % податку на майно (нерухомість, земля, транспорт); 100 % плати за землю; 100 % податку на прибуток підприємств комунальної власності; 100 % плати за надання адміністративних послуг; 25 % екологічного податку.

Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація: місцеві бюджети за останні роки зросли на 123,4 млрд. грн.: з 68,6 млрд. в 2014 до 231 млрд. грн. в 2018 році [15]. Частка

місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України постійно зростає, і на кінець 2018 року склала 51,5 % (у 2015 році – 45,6 %) [14].

Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [9] дав змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування. Станом на початок листопада 2018 рокустворено вже 874 об'єднані територіальні громади (ОТГ). До складу цих ОТГ увійшли 4004 колишніх місцевих рад. Більше 9,1 млн людей проживають в ОТГ.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування наділяються власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність. При цьому органам місцевого самоврядування можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади (делеговані повноваження), у здійсненні яких вони є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади [25].

Темпи міжмуніципальної консолідації міжнародні вважаються дуже високими. Закон запровадив_інститут старост в ОТГ [16], які представляють інтереси сільських мешканців в раді громади. В селах ОТГ працюють вже 788 старост, ще майже 1,7 тисяч осіб виконують обов'язки старост.

Закон «Про співробітництво територіальних громад» [13]. Створив механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо. Реалізується вже 287 договорів проспівробітництво [19]. Цим механізмом скористалися 1122 громад.

Закон «Про засади державної регіональної політики». Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за цейчас зросла у 39 разів: з 0,5 млрд грн у 2014 році до 19,37 млрд. грн у 2018 році.

21 область прийняла рішення про створення Агенції регіонального розвитку, в усіх областях працюють Центри розвитку місцевого самоврядування, які в тому числі допомагають місцевій владі втілювати регіональні стратегії.

Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» [11]. Нові містобудівні повноваження отримали 100 міст, в тому числі – 12 ОТГ.

Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Це дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання, видачу паспортних документів, державну реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрацію актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань тощо.

Нова законодавча база значно посилила мотивацію до міжмуніципальної консолідації в країні, створила належні правові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем. Виправдала себе і нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів [8].

2018 рік став ключовим у формуванні базового рівня місцевого самоврядування: до кінця року більшість існуючих малочисельних місцевих рад змогли об'єднатися, а отже стати спроможними перебрати на себе більшість повноважень, належним чином використовувати ресурси і нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність перед людьми та державою. Як наслідок виникає стійке підґрунтя для наступних кроків реформи місцевого самоврядування, що також сприятиме прискоренню реформ у сфері охорони здоров'я [6], освіти [5], соціальних послуг, енергоефективності та інших секторах.

Новостворені ОТГ беруть на себе всю відповідальність за всі сфери життєдіяльності громади на своїй території. Ефективність реалізації поставлених перед ОТГ задач є основним показником успішності даного об'єднання та реформи загалом.

Однак в умовах нинішньої політичної нестабільності, ситуації в Україні, економічної та соціальної кризи, зовнішньої агресії децентралізація може призвести до поглиблення наявних та появи нових негативних тенденцій у розвитку держави і суспільства.

Перед державою можуть постати такі виклики:

- поглиблення регіональних ідентичностей серед населення, сепаратистиських настроїв в окремих регіонах;
- посилення контролю за видатками та їхніми джерелами, обсягами сваволі чиновників та місцевих еліт, зростання незадоволення населення регіонів владою, зокрема центральною, яка демонструватиме неспроможність захистити інтереси та права регіональних громад;
- небезпека відцентрованих тенденцій через вкрай низький рівень відповідальності держави перед адміністративно-територіальними суб'єктами [22, с. 24].

Нині міжбюджетне фінансування в країні має низку проблем:

- бюджетна децентралізація передбачає більш широкий спектр повноважень місцевим органам влади, ніж він зараз є у центральних органів влади України; неузгодженість між зобов'язаннями за видатками та їх джерелами і обсягами фінансування;
- місцеві органи влади не мають важелів і стимулів до збільшення надходжень до бюджетів, а також не мають права самостійно, прозоро, у повному обсязі здійснювати управління власними ресурсами; протягом тривалого часу система міжбюджетного фінансування розвивалася непередбачувано. Вона не мала науково-методичних підходів до їх розрахунків, що впливало на управління бюджетами в напрямі планування та прогнозування;
- недосконала інституційна та правова база міжбюджетного фінансування не дає поштовху до розвитку інфраструктури регіонів і не сприяє забезпеченню суспільних благ [20, с. 616].

Існують певні суб'єктивні чинники, які визначають суперечності децентралізації. Такими чинниками є:

- необізнаність населення з питань децентралізації, відповідно, страх перед створенням ОТГ;
- небажання людей із більш розвинутих населених пунктів об'єднуватися з менш розвинутими або економічно неспроможними населеними пунктами на момент створення ОТГ;
- недовіра до проведених владою реформ, адже єдина реформа, яка нині спрацювала позитивно – це запровадження ЗНО;
- відсутність активної позиції влади щодо підтримки реформи.

Успіхи реформи на першому етапі свідчать, що Україна обрала правильний шлях і треба рухатися ним далі. Зупинятися вже не можна. Але наступним кроком має бути внесення зміни до Конституції щодо децентралізації, які необхідні для подальшого просування реформи та її завершення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ведель Ж. Административное право Франции / Ведель Ж.; [пер. с франц. Л. М. Энтина]. – М.: Прогресс, 1973. – 512 с.

2. Ганущак Ю.І. Префекти: уроки Франції для України / Ю. Ганущак. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2015. – С. 5–42.

3. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 413 с.

4. Децентралізація по-словацькому: інтерв'ю з В. Ніжнянським [Електронний ресурс] // Незалежний інформаційно-аналітичний ресурс «Диалог.UA». – 2005. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/issue_ full.php?m_id=4735.

5. Децентралізація у сфері освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/education

6. Децентралізація у сфері охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/health

7. Європейська хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

8. Загальна інформація про реформу децентралізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/about

9. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19

10. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19

11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/320-viii

12. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19

13. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18

14. Збільшення частки місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті у наслідок децентралізації[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/about#gallery-16

15. Зростання місцевих бюджетів України внаслідок децентралізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/about#gallery-15

16. Інститут старост в ОТГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/starosta

17. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2. rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

18. Лелеченко А.П., Васильєва О.І., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук] – К., 2017. – 110 с.

19. Линьов К.О. Централізація, децентралізація та нелінійність у державному управлінні: автореф. дис. кандидата наук з державного управління: 25.00.01. / К. О. Линьов. – Нац. академ. держ. упр. при През. Укр. – К., 2001. – 20 с.

20. Мацедонська Н.В. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах / Н. В. Мацедонська, Л. М. Клівіденко // Економіка та суспільство. – 2017. – Вип. 8. – С. 613–618.

21. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (редакція на 01.01.2017 р. підстава 1774-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/280/97- %D0%B2%D1%80/page2

22. Скрипнюк О.В. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика / О.В. Скрпинюк // Віче: громадсько-політичний і теоретичний журнал. – 2015. – № 12. – С. 22–24.

23. Ткачук А.Ф. Скандинавський шлях. Досвід реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування в Данії та Швеції / А.Ф. Ткачук. – К.: Логос, 2015. – 124 с.

Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент Маслов А.О.

УДК 336.764(477)

Євгенія Гунькіна
(Острог, Україна)

АДАПТИВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ

У статті досліджується сучасний стан фондового ринку Південної Кореї на основі використання інструментарію адаптивного прогнозування на прикладі біржового індексу KOSPI. Обрано квадратичну адаптивну модель Брауна, як одну з найбільш поширених методик адаптивного прогнозування, що ґрунтується на розрахунку ковзного середнього. За допомогою цієї моделі спрогнозовано майбутній стан корейської біржі.

Ключові слова: *фондовий ринок, фондова біржа, індекс KOSPI,модель Брауна, адаптивне прогнозування.*

The article investigates the current state of the stock market of South Korea on the basis of the use of adaptive forecasting tools on the example of stock market index KOSPI. It was chosen Braun's quadratic adaptive model as one of the most common adaptive forecasting techniques based on the moving average. Using this model was forecsted future state of Korean Exchange.

Key words: *stock market, stock exchange, index KOSPI, Braun's model, adaptive prediction.*

Постановка проблеми. Фондова біржа – це місце, де знаходять один одного продавець і покупець цінних паперів, де ціни на ці папери визначаються попитом і пропозицією на них, а сам процес купівлі-продажу регламентується правилами і нормами. Фондова біржа сприяє широкому розгалуженню капіталу, створює умови для ліквідності довгострокових вкладів, які здатні швидко переводитись у кошти, задовольняючи бажання кредиторів здійснювати короткострокові інвестиції та прагнення дебіторів одержувати довгостроковий капітал [3, с. 103]. Для акціонерних товариств – це зручний спосіб залучення коштів, що є за своєю суттю умовно платними, це механізм визначення вартості бізнесу. Для будь-яких інвесторів – це можливість капіталовкладень з метою отримання доходу у вигляді участі в капіталі чи позитивної різниці між ціною купівлі і ціною продажу акцій. Саме цим і зумовлена надзвичайно важлива роль, яку відіграє фондовий ринок у фінансових системах економічно розвинених країн.

Корейська фондова біржа (Korea Exchange, KRX) – одна з найбільших бірж у світі, по операціях з деривативами та єдина біржа в усій Кореї. Вона займає 16 місце в світі фондових бірж і входить у Федерацію фондових бірж Азії і Океанії.

Основний індекс корейської біржі – індекс KOSPI. На відміну від індексів інших бірж, він не будується на усередненій вартість акцій великих бірж, а розраховується виходячи з даних усіх акцій на біржі компаній, які пройшли лістинг. Тому дослідження тенденцій розвитку фондового ринку Південної Кореї має проводитись на базі даних індексу KOSPI.

Аналіз останніх досліджень свідчить про значний інтерес науковців до функціонування ринку цінних паперів. Серед науковців, що здійснюють аналіз ринку цінних паперів, досліджують питання його розвитку необхідно відмітити Г.Г., Войтенко, М.В. Кортунова та інших. Ці вчені надали загальний опис функціонування та діяльності фондових бірж. Також вагомий внесок у дослідження біржової діяльності зробили такі зарубіжні вчені, як Е. Бредлі, Л. Вільямс, Р. Кіосакі, Р. Тьюлз, Т. Берднікова, О. Дегтярьова та інші. Проте у їхніх роботах не було проаналізовано роботу саме Корейської біржі. Вона здебільшого розглядається узагальнено, як біржа Азіатсько-Тихоокеанського регіону, оскільки не є найбільшою на цьому майданчику.

Метою статті є дослідження сучасного стану фондового ринку Республіки Південна Корея та прогнозування його майбутнього стану на основі використання інструментарію адаптивного прогнозування на прикладі біржового індекса KOSPI

Виклад основного матеріалу. Обвал акцій США запустив зниження ряду азіатських фондових ринків, які і так переживають важкі часи. Протягом року азіатські цінні папери втратили більше 4,9 трлн дол. вартості. Проаналізуємо роботу Південнокорейської фондової біржі. 29 жовтня 2018 року фондовий ринок Південної Кореї продовжив падіння, яке почалося незадовго до цього. Сукупний індекс KOSPI впав нижче психологічно важливої позначки в 2000 пунктів, що стало найнижчим показником майже за два роки. З 813 компаній, чиї акції торгуються на корейської біржі, поліпшення було зафіксовано тільки у 67, ще 18 не змінили своїх показників, а решта знизилися.

За словами місцевих аналітиків, основними причинами зниження став цілий ряд факторів, включаючи торгову війну між США і Китаєм, зниження показників на основних фондових майданчиках ключових країн, нестабільність у світовій економіці, а також проблеми у країн, що розвиваються [5].

Щоб спрогнозувати подальший розвиток справ на Корейській фондовій біржі потрібно застосувати методи економіко-математичного моделювання.

Як зазначають С. Борисова та О. Балашова, «метод економіко-математичного моделювання дозволяє визначити кількісне вираження взаємозв'язків між фінансовими показниками й факторами, що впливають на їхню величину» [3, с. 149].

Для передбачення трендових коливань ціни цінних паперів або прогнозування обсягу торгів, варто використати метод адаптивного прогнозування. Це дозволить спрогнозувати обсяг попиту на той чи інший фінансовий інструмент на фондовій біржі, швидко скоригувати інвестиційний план інвестора або відстежити загальні тенденції розвитку фондового ринку в цілому.

Адаптивні прогнозні моделі дозволяють більш адекватно реагувати на різку зміну ціни, внаслідок чого можливо зменшити ризики збитків, а також на коливання обсягів попиту (що впливає на дохід біржових організаторів торгів) [4, с.67].

Такі методики підтвердили корисність у сфері прогнозування цінових трендів, динаміки обсягів продажу та інших економічних показників, що можна представити у вигляді часового ряду.

Термін «адаптивне прогнозування» охоплює методи прогнозування, які ґрунтуються на адаптації до інформації, на основі якої і будується прогноз. Його характерна риса полягає в тому, що в результаті одержання нових даних значення прогнозу змінюється, адаптуючись до інформації, яка щойно надійшла, і стає більш чутливим до неї. При незначних коливаннях значень даних прогноз також майже не зміниться.

Очевидно, що необхідно, щоб прогнози були чутливими до зміни даних. Чим вищою є чутливість прогнозу, тим меншою буде розбіжність між прогнозованими і фактичними значеннями, тобто, тим вищою буде точність прогнозу. В той же час мають місце ситуації, в яких виникає потреба в прогнозуванні з низькою чутливістю - в умовах стабільного, стійкого попиту прогноз має характеризуватись низькою чутливістю. Коли рух статистичного ряду, що змінюється стаціонарно, порушується в один з моментів часу стрибком, прогноз з низькою чутливістю змінить своє значення незначно, і єдиною суттєвою помилкою прогнозу буде розбіжність між прогнозованим і фактичним значенням, пов'язана зі стрибком.

Також, якби в подібній ситуації використовувався високочутливий прогноз, то, оскільки всі прогнози так чи інакше враховують інформацію, що надходить, прогноз на момент часу, наступний за моментом скачку, відчув би суттєвий вплив інформації про останній, що викликало б серйозну розбіжність між фактичними і прогнозними значеннями в наступних періодах. В умовах стабільного тренду, чим вища чутливість прогнозу, тим більш серйозною буде така розбіжність, і тим довше буде відчуватись вплив імпульсу в прогнозах наступних періодів.

Такі одноміттєві імпульси (стрибки) прогностичні системи мають ігнорувати, щоб вплив таких імпульсів не розповсюджувався на наступні моменти часу і не викривлював прогнози в подальшому[4, с.145]. На відміну від імпульсних змін попиту, поступове його зростання або зниження має враховуватись прогностичними системами, і методи адаптивного

прогнозування дозволяють враховувати такий вплив.

Необхідно зазначити, що високочутливому прогнозу в методі експоненціального згладжування відповідають високі значення константи згладжування α, прогнозу з низькою чутливістю – низькі значення α. Адаптивне прогнозування також передбачає використання методів з нефіксованими коефіцієнтами експоненціального згладжування. Тобто під адаптацією в даному випадку буде матись на увазі адаптація коефіцієнту згладжування до зміни даних.

Серед найбільш поширених методик адаптивного прогнозування слід відзначити модель Брауна (модель адаптивного згладженого прогнозу), що ґрунтується на розрахунку ковзного середнього.

Модель Брауна може відображати розвиток не тільки у вигляді лінійної тенденції, але також у вигляді випадкового процесу, що не має тенденції, а також у вигляді змінюваної параболічної тенденції. Відповідно розрізняють такі моделі Брауна:

- нульового порядку, яка описує процеси, що не мають тенденції розвитку. Вона має лише один параметр a_0 (оцінка поточного рівня). Прогноз розвитку на τ кроків вперед здійснюється згідно з формулою(1):

$$y_{t+1} = a_0 \quad (1)$$

Така модель ще називається "наївною" ("буде, як було"). Довірчий інтервал прогнозу отримують за формулою(2):

$$y_{t+\tau} \pm t_{\propto}\hat{\sigma}\sqrt{\alpha/(2-\alpha)} \quad (2)$$

• першого порядку(3):

$$y_{t+1} = a_0 + a_1 t \quad (3)$$

Коефіцієнт a_0, близьке до останнього рівня, і представляє закономірну складову цього рівня. Коефіцієнт a_1 визначає приріст, що сформувався в основному до кінця періоду спостережень, але відображає також (правда, у меншій мірі) швидкість росту на більш ранніх етапах. Довірчий інтервал прогнозу отримують за формулою(4):

$$y_{t+\tau} \pm t_{\propto}\hat{\sigma}\sqrt{\frac{\alpha[1+4(1-\alpha)+5(1-\alpha)+2\alpha(4-3\alpha)\tau+2\alpha^2\tau^2]}{(2-\alpha)^3}} \quad (4)$$

• другого порядку, яка відображатиме розвиток у вигляді параболічної тенденції з мінливими "швидкістю" і "прискоренням". Вона має три параметри a_0, a_1, a_2 (оцінка поточного приросту або "прискорення"). Прогноз здійснюється за формулою(5):

$$y_{t+1} = a_0 + a_1 t + \frac{1}{2}a_2 t^2 [3, \text{с. } 203] \quad (5)$$

Для прогнозу індексу KOSPI будемо використовувати модель Брауна другого порядку, оскільки вона дасть найбільш точний прогноз для такого мінливого та непердбаченого явища як значення біржевого індексу.

Спочатку знаходимо параметри a_0, a_1, a_2 за МНК для апроксимуючого полінома другого степеня.

Отримавши початкові умови для квадратичної моделі S_0^1, S_0^2, S_0^2, визначаємо експоненти першого, другого та третього порядків S_t^1, S_t^2, S_t^2. Маємо оцінки коефіцієнтів $a_{0,0}, a_{1,0}, a_{2,0}$ (табл.1).

Таблиця 1

Оцінка початкових значень параметрів моделі

Період	y	t	t^2	$\hat{y}$	a2	a1	a0	e_t
		0	0	-0,15583	4,934476	2474,201	2469,033	
02.01.2018	2479,65	1	1	5,32011	18,35628	2484,978	2474,341	0,000213126
03.01.2018	2486,35	2	4	2,83207	12,47925	2488,838	2480,346	0,007025571
04.01.2018	2466,46	3	9	-1,73464	-5,23894	2471,027	2473,403	0,014236965

05.01.2018	2497,52	4	16	2,307513	11,21557	2493,478	2485,461	0,012768528
08.01.2018	2513,28	5	25	3,203886	17,55554	2512,384	2499,371	0,003333117

Таким чином початкова функція квадратичної апроксимації приймає вигляд (6):

$$\hat{y}_t = 2474{,}201212 + 4{,}934475524\mathrm{t} - \frac{1}{2} * 0{,}155827506t^2 \quad (6)$$

За допомогою надбудови «Розв'язувач» в програмі Excel ми знаходимо оптимальне значення коефіцієнта згладжування α. Воно дорівнює 0,49.

Як ми бачимо в Таблиці 1 модель демонструє невелику похибку і дає відносно точні прогнозні оцінки, модельовані дані на 0,81 % відхиляються від фактичних. Це досить мала похибка, модель можна вважати адекватною.

Для дослідження було взято 257 спостережень з 01.01.2018 року до 20.01.2019 року. Такий великий проміжок часу було обрано, щоб модель змогла краще навчитися і спрогнозувати точніші значення. Прогноз проводився на наступні 30 періодів. У Таблиці 2 показано точковий та інтервальний прогноз на наступні 30 періодів.

Таблиця 2

Прогнозні оцінки індексу KOSPI

Період	t	t^2	y_t	y^	Нижня межа	Точковий прогноз	Верхня межа
18.01.2019	257	66049	2124,28	2116,50	2063,53	2134,93	2206,33
-	1	1	-	-	2069,52	2146,97	2224,42
-	2	4	-	-	2076,36	2159,41	2242,47
-	3	9	-	-	2083,97	2172,27	2260,58
-	4	16	-	-	2092,28	2185,54	2278,80
-	5	25	-	-	2101,26	2199,22	2297,19
-	6	36	-	-	2110,86	2213,31	2315,77
-	7	49	-	-	2121,06	2227,82	2334,57
-	8	64	-	-	2131,84	2242,73	2353,62
-	9	81	-	-	2143,18	2258,05	2372,93
-	10	100	-	-	2155,06	2273,79	2392,51
-	11	121	-	-	2167,48	2289,94	2412,39
-	12	144	-	-	2180,42	2306,49	2432,57
-	13	169	-	-	2193,87	2323,46	2453,06
-	14	196	-	-	2207,82	2340,84	2473,86
-	15	225	-	-	2222,27	2358,63	2494,99
-	16	256	-	-	2237,21	2376,83	2516,45
-	17	289	-	-	2252,64	2395,45	2538,25
-	18	324	-	-	2268,55	2414,47	2560,39
-	19	361	-	-	2284,93	2433,90	2582,88
-	20	400	-	-	2301,79	2453,75	2605,71
-	21	441	-	-	2319,11	2474,01	2628,90
-	22	484	-	-	2336,90	2494,67	2652,45
-	23	529	-	-	2355,15	2515,75	2676,35
-	24	576	-	-	2373,87	2537,24	2700,62
-	25	625	-	-	2393,04	2559,14	2725,25
-	26	676	-	-	2412,66	2581,45	2750,25
-	27	729	-	-	2432,74	2604,18	2775,61
-	28	784	-	-	2453,27	2627,31	2801,35
-	29	841	-	-	2474,25	2650,85	2827,46
-	30	900	-	-	2063,53	2134,93	2206,33

На рис. 1 показано результати апроксимації та прогнозування за адаптивною моделлю Брауна для індексу KOSPI за 2018-2019рр. З коефіцієнтом згладжування α=0,49.

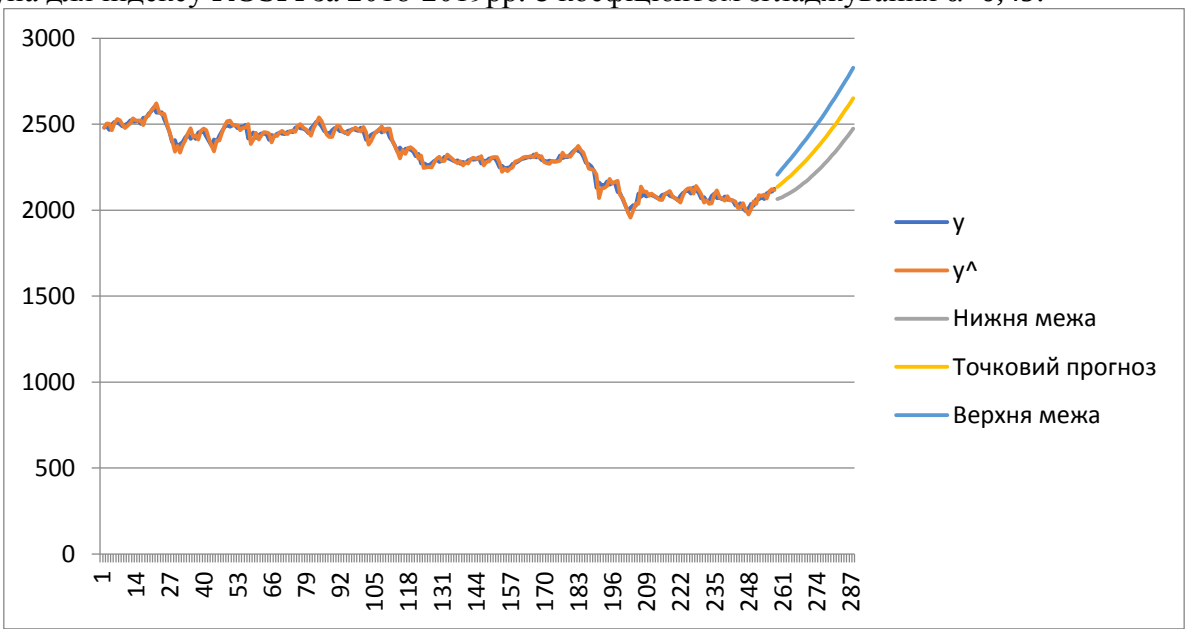

Рис. 1. Результати апроксимації та прогнозування за адаптивною моделлю Брауна для індексу KOSPI

Як ми можемо бачити, модель досить адекватна. Графік модельованих значень майже повторює тенденцію фактичних значень.

Модель також ілюструє, що індекс припинив падати та починає стабілізуватись. Мало того, згідно з прогнозом, він буде і далі дотримуватись тенденції зростання.

Висновки. У статті проаналізовано стана фондового ринку Південної Кореї. Досліджено модель Брауна для короткострокового прогнозування біржового індексу, коли зовнішні умови швидко змінюються. Використано моделі Брауна другого порядку для прогнозу біржового індексу KOSPI. Оскільки модель дає результати з похибкою в 0,81 %, можна стверджувати, що в найближчі періоди індекс корейської біржі зросте, та буде дотримуватись тенденції зростання. Такі зміни у рівні індекса відбулися завдяки росту акцій активних компаній на південнокорейській біржі.

Таким чином, прогнозування можуть розглядатися як зручний інструмент дослідження тенденцій розвитку фондового ринку країн, а також динаміки його окремих фондових інструментів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова С.Є., Балашова О.В. Фінансова безпека підприємства в управлінні грошовими коштами.Економічний вісник Донбасу. 2017. № 3 (49). С. 75-82.

2. Колесніченко В. Ф. Гроші і кредит / В. Ф. Колесніченко, О. М. Колодізєв. – Київ: Знання, 2010. – 615 с.

3. Гармаш А. Н. Экономико-математические методы и прикладные модели / А. Н. Гармаш, И. В. Орлова, В. В. Федосеев. – Москва: Юрайт, 2015. – 328 с.

4. Льюис К.Д. Методы прогнозирования экономических показателей / пер. с англ. и предисл. Е.З. Демиденко. Москва: Финансы и статистика, 1986. 133 с.

5. Основні індекси Китаю, Японії та Кореї опинилися в червоній зоні слідом за обвалом на фондовому ринку США. Детальніше читайте на УНІАН: https://economics.unian.ua/stockmarket/10294509-obval-na-fondovomu-rinku-ssha-potyagnuv-za-soboyu-aziatski-birzhi.html [Електронний ресурс] // Уніан. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://economics.unian.ua/stockmarket/10294509-obval-na-fondovomu-rinku-ssha-potyagnuv-za-soboyu-aziatski-birzhi.html.

Науковий керівник: Ковальчук В.М.

УДК 339.138

Исламбек Давлетов, Карима Ташмухамедова, Хулкар Рахимова
(Ташкент, Узбекистан)

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ТЕНДЕРНЫХ ТОРГОВ В КАПИТАЛЬНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ УЗБЕКИСТАНА

В статье рассматривается вопросы об организации и управлении тендерных торгов в строительстве Узбекистана, а также дана некоторых предложений и рекомендаций по совершенствованию организации и проведению тендерных процедур для строительных подрядных организаций.

Ключевые слова: *строительная компания, строительная организация, инженерно-консультационная организация, конкурсные (тендерные) торги, подрядные торги, тендерный комитет, строительный бизнес, оферта, конкуренция, заказчик, проектировщик, подрядчик, инвестиционный проект.*

The article deals with the issues of the organization and management of tenders in the construction of Uzbekistan, as well as some suggestions and recommendations for improving the organization and conduct of tender procedures for construction contractors.

Keywords: *construction company, construction organization, engineering and consulting organization, competitive (tender) bidding, contract bidding, tender committee, construction business, offer, competition, customer, designer, contractor, investment project.*

В современном мире высоких технологий, диверсифицированных возможностей и конкурентной борьбе любой компании для успешной работы на рынке важно иметь некую уникальную особенность, которая отличала бы её от других компаний, или же уникальные условия, предлагаемые потребителям.

Говоря об подрядных организаций, задействованных в строительной отрасли, необходимо уточнить, что помимо «уникальности» предлагаемых заказчикам услуг, оптимального соотношения цены и качества, важную роль играет деловая репутация, которую не так просто заработать – относительно строительного бизнеса.

История происхождения торгов ведет свой отчет с древних времен и связана с развитием товарного денежного обращения, появления первичных форм торгового и ростовщического капитала. В поисках пропорций, в которых один товар обменивался на другой, в торги вовлекались несколько претендентов в целях нахождения «правильной» цены на требуемые товары и услуги.

Следует отметить, что во многих промышленно развитых странах существует законодательство, позволяющее организациям с участием государственного капитала размещать заказы на приобретение товаров услуг или сооружение объектов только через торги. Так в США конкурсному размещению заказов госучреждений подлежат все сделки на сумму свыше 25 тыс. долл. США. В странах Европейского сообщества все заказы на строительные работы в государственном секторе размещаются на конкурсной основе через торги [4].

Начиная с середины 1990-х годов, в республике принимаются меры по внедрению эффективной системы государственных закупок. За прошедший период в этом вопросе достигнуты определенные положительные результаты. Положения, регулирующие процедуру проведения государственных закупок, содержатся в Конституции Республики Узбекистан, Гражданском Кодексе, отдельных законодательных и нормативно-правовых актах.

Во исполнение Указа Президента Республики Узбекистан от 6 мая 2003 года № УП-3240 «Об основных направлениях дальнейшего углубления экономических реформ в капитальном строительстве» [1] было принято Постановление Кабинета Министров Республики

Узбекистан от 3 июля 2003 года №ПКМ-302 «О мерах по совершенствованию системы конкурсных торгов в капитальном строительстве» [2] и соответствующее «Положение о конкурсных тендерных торгах в капитальном строительстве на территории Республики Узбекистан», которое способствует дальнейшему углублению экономических преобразований строительного комплекса, широкому внедрению рыночных принципов и механизмов в систему хозяйственных отношений в капитальном строительстве.

Работы по проектированию и строительству зданий и сооружений при подрядном способе производятся на основе договора подряда, заключаемого между заказчиком и исполнителем. Заключению договора подряда предшествует проведение подрядных торгов.

Подрядные торги – это способ размещения заказов на выполнение работ, при котором выбор исполнителя-подрядчика со стороны заказчика производится на конкурсной основе.

Основной целью проведения подрядных торгов в строительстве является выбор подрядчика для выполнения работ по критериям надежности, своевременности, качества и стоимости исполнения подрядного договора. В результате состязательности претендентов на выполнение подрядов они снижают стоимость работ, сроки исполнения контрактов, дают соответствующие обязательства по повышенному качеству строительства и т.д. [5].

Предметами подрядных торгов при проектировании и строительстве могут быть: выполнение работ и организация строительства, реконструкции, капитального ремонта предприятий, зданий и сооружений производственного и непроизводственного назначения, в том числе на условиях сдачи их "под ключ" подрядными строительно-монтажными организациями; управление реализацией инвестиционных проектов инжиниринговыми и другими аналогичными фирмами; выполнение комплексов строительных или монтажных работ специализированными организациями; разработка ТЭО на строительство или реконструкцию предприятий, зданий и сооружений; разработка рабочего проекта предприятий и объектов; разработка рабочей проектной документации; выполнение работ по инженерно-строительным изысканиям; выполнение комплексов пусконаладочных работ. На подряд могут быть переданы также организация закупки и поставка технологического и другого оборудования, другие услуги.

В зависимости от масштаба осуществляемого строительства возводимых объектов и других факторов заказчики проводят подрядные торги или собственными силами, или привлекают для этого специальную организацию, которая должна обязательно иметь статус юридического лица и быть квалифицированной в проведении торгов. С ней заказчик заключает соответствующий договор, в котором определяются права и обязанности договаривающихся сторон по предмету, условиям и результатам проведения торгов и принятию по ним решения.

Основными участниками подрядных торгов являются:

- заказчик, т.е. юридическое или физическое лицо, для которого строится или реконструируется объект торгов;
- организатор торгов, т.е. организация, которой заказчик поручил проведение торгов;
- претенденты на заключение договора подряда на выполнение работ.

Основные участники при проведении торгов могут на правах консультантов привлекать по их потребностям различные консультационные фирмы, кредитно-финансовые учреждения. В отдельных процедурах проведения торгов на подряды по строительству за счет бюджетных средств или под государственные гарантии может принимать участие межведомственная комиссия по подрядным торгам.

Прежде всего заказчик принимает решение о проведении подрядных торгов и одновременно определяет, как он будет проводить торги: собственными силами или поручит проведение торгов специальной организации. Данное решение закрепляется выпуском соответствующего приказа, распоряжения или другого аналогичного документа.

Всю основную работу по организации проведения торгов проводят тендерные комитеты, которые:

- подготавливают и публикуют объявление о торгах;

- подготавливают другую тендерную документацию;
- распространяют тендерную документацию по претендентам, проводят ознакомление с ней и разъяснение;
- осуществляют прием, хранение и оценку заявок (оферт) на участие в торгах;
- осуществляют процедуру проведения торгов и ее оформление;
- определяют победителя торгов или принимают другие решения по результатам торгов и представляют их на утверждение заказчику;
- составляют отчеты по результатам торгов, а по крупным подрядам публикуют отчеты в средствах массовой информации.

В объявлении о торгах содержатся следующие сведения:

- наименование заказчика и организатора торгов;
- предмет и вид торгов;
- краткая характеристика места строительства;
- ориентировочный объем и сроки выполнения работ;
- условия исполнения договора, перечень и параметры учитываемых ограничений;
- адрес, сроки, условия приобретения и другие сведения, необходимые для приобретения тендерной документации; срок предоставления участниками торгов оферт;
- сроки проведения торгов и объявления их результатов. Тендерная документация представляет собой комплект документов, которые содержат:
- общие сведения об объеме и предмете торгов; обязательные показатели исполнения договора подряда, касающиеся обеспечения технических и эксплуатационных параметров проектируемых и подлежащих строительству объектов, сроков и стоимости строительства или выполнения работ;
- проектную и другую документацию объекта торгов, характеризующую объем подлежащих выполнению работ, их характер, условия выполнения контракта и др.;
- инструкции участникам торгов по предоставлению документации на участие в торгах, в том числе форму заявки;
- условия включения в участники торгов, сумму оплаты за тендерную документацию;
- инструкции по содержанию оферт и другие инструкции оферентам;
- условия и порядок проведения торгов; проект договора подряда.

Торги на выполнение работ по строительству, реконструкции зданий и сооружений (в форме подрядных конкурсов) – это один из самых сложных видов конкурсов (аукционов), так как предметом конкурса (аукциона) являются подрядные работы. Это объясняется комплексным характером подрядных работ и наличием ряда неизвестных и переменных величин.

Подрядные работы и услуги в строительстве отличаются коренным образом от поставки товаров тем, что этих работ (услуг) нет в наличии на момент проведения торгов. Ведь строительная продукция в виде построенных или реконструированных объектов будет только через несколько месяцев или даже лет. А это, следовательно, влечет за собой значительные риски при принятии решений о выборе возможных исполнителей. Существуют следующие особенности подготовки, организации и проведения подрядных конкурсов:

1. Проведению конкурса на выполнение работ по строительству, реконструкции объекта должна предшествовать предпроектная проработка и подготовка к строительству, разработка и утверждение проектной документации, направление ее на государственную экспертизу, получение положительной экономической оценки, включение этого объекта в перечень строек, финансируемых из бюджета. И только после выполнения всего вышеперечисленного и получения документов о финансировании строительства (реконструкции) объекта из средств соответствующего бюджета заказчик может проводить конкурс на выполнение работ по строительству (реконструкции) объекта.

2. Сложность и большой объем технической части конкурсной документации в связи с индивидуальностью (а порой – и с уникальностью) каждого строительного объекта. Техническая часть конкурсной документации по подрядным конкурсам иногда составляет

несколько томов, и подготовка такого большого объема документации на стадии планирования конкурса является трудоемким, дорогостоящим и длительным процессом. Тем не менее заказчики вынуждены идти на такие затраты, стремясь представить участникам размещения заказа – соискателям подряда – как можно более точное описание работ, на основании которого можно было бы провести конкурс.

Требования к описанию участниками размещения заказа подлежащих выполнению работ можно и нужно конкретизировать, указав, например, что участник размещения заказа должен представить по дробное описание качественных и количественных характеристик выполняемых работ, поставляемых материалов и оборудования в организационно-техническом предложении, которое должно содержать следующие разделы:

1 – наименование и описание выполняемых работ;

2 – выполнение требований государственных стандартов, санитарных норм и правил, требований заказчика;

3 – гарантийный срок и объем предоставления гарантий качества выполняемых работ;

4 – применяемые технологии и методы производства работ;

5 – предложения по контролю качества выполняемых работ;

6 – решения по организации работ, в том числе режим работы, сроки мобилизации сил и средств, строительство временных сооружений и др.

7 – необходимая помощь со стороны заказчика.

Важно также указать, что графики, схемы и пояснения должны представляться участником размещения заказа в таком виде, чтобы было видно, что содержание организационно-технического предложения обеспечивает выполнение работ в строгом соответствии с Техническим заданием и требованиями конкурсной документации.

Основными участниками подрядных торгов являются: заказчик, организатор торгов (специализированная организация), тендерный комитет (конкурсная, аукционная, котировочная комиссии), претенденты, оференты.

При проведении торгов заказчик осуществляет следующие функции:

- принимает решение о проведении подрядных торгов и издает в связи с этим официальный распорядительный документ;
- определяет лицо, которое будет выполнять функции организатора торгов, издает об этом соответствующий распорядительный документ или заключает соответствующий договор;
- контролирует работу организатора торгов и участвует в работе тендерного комитета через своего представителя;
- устанавливает окончательные условия контракта и заключает его с победителем торгов;
- определяет предмет торгов и форму их проведения (открытые или закрытые);
- определяет потенциальных претендентов и через тендерный комитет направляет им приглашения к участию в торгах.

Заказчик должен обладать необходимыми инвестиционными ресурсами или правом распоряжения ими в необходимый период времени, подтвержденным соответствующим финансовым документом, например, кредитным договором или распоряжением органа исполнительной власти.

Документальное подтверждение инвестиционной способности должно иметься у заказчика на момент создания своего тендерного комитета или обращения в существующий тендерный комитет.

Организатором торгов может быть заказчик либо любое юридическое лицо, им уполномоченное на организацию торгов. В качестве организатора торгов могут выступать специализированные на проведении подрядных торгов организации, а также предприятия, организации и учреждения, независимо от форм собственности.

Организатор торгов осуществляет следующие функции:

- подготавливает документы для объявления торгов, осуществляет публикацию объявления и рассылку приглашений;
- формирует тендерный комитет;
- рассматривает апелляции на решения тендерного комитета;
- ликвидирует тендерный комитет;
- несет все расходы по подготовке и проведению торгов.

Тендерный комитет в зависимости от объема выполняемых работ может учреждаться в соответствии с действующим законодательством.

Состав тендерного комитета утверждается заказчиком. К работе тендерного комитета могут привлекаться представители проектных, научно-исследовательских, инженерно-изыскательских, инженерно-консультационных и других организаций.

Тендерный комитет самостоятельно разрабатывает и утверждает регламент своей работы.

Тендерный комитет осуществляет следующие функции:

- производит сбор заявок на участие в торгах, на предварительную квалификацию;
- проводит предварительную квалификацию претендентов;
- организует разработку и распространение тендерной документации и решает вопросы изменения этой документации и процедур;
- проводит ознакомление претендентов с тендерной документацией и дает необходимые разъяснения;
- обеспечивает сбор, хранение и оценку представленных оферт;
- осуществляет процедуру торгов и ее оформление;
- определяет победителя или принимает иное решение по результатам торгов и представляет их на утверждение;
- публикует в средствах массовой информации отчет о результатах торгов.

Победитель торгов имеет право на заключение контракта с заказчиком на условиях, установленных поданной им офертой, составленной в соответствии с тендерной документацией.

Для проведения предварительных исследований, подготовки тендерной документации, разработки условий предварительной квалификации, оценки оферт и выдачи рекомендаций о выборе победителя, экспертизы представленных оферт, разъяснения условий конкурса и выполнения других услуг тендерным комитетом может привлекаться **инженерно-консультационная организация.**

Инженерно-консультационная организация может привлекаться претендентом для разработки оферты.

Одна и та же инженерно-консультационная организация не имеет права сотрудничать в процессе подготовки конкретных торгов одновременно с заказчиком, организатором торгов и тендерным комитетом с одной стороны, и с претендентом, оферентом, с другой стороны.

В целях повышения эффективности тендерных торгов Кабинетом Министров Республики Узбекистан принято постановление от 14 сентября 2015 года №ПКМ-264 «О мерах по дальнейшему совершенствованию проведения тендерных торгов» [3]. Постановлением предусмотрено создание межведомственных тендерных комиссий при реализации инвестиционных проектов в эквиваленте более 5 млн. долларов США (по одному контракту) с возложением на них ответственности за эффективную организацию и проведение тендерных торгов. Постановлением установлен состав и регламент работы тендерных комиссий в различных сферах экономики, включая капитальное строительство.

Выбор того или иного вида тендера зависит от многих факторов (таких как область строительства, наличие деловой репутации у фирмы и пр.) и является индивидуальным решением каждого участника.

Таким образом, относительно преимуществ и недостатков проведения тендеров, можно сделать вывод о том, что идея организации конкурсных торгов хороша, так как они создают атмосферу «живой конкуренции», при этом любой компании, даже начинающей свою

деятельность, к вопросу участия в тендере следует подходить со всей ответственностью: скрупулезно формировать пакет документов для подачи, досконально изучать законодательство в соответствующей сфере – и обязательно принимать участие в тендере, ориентируясь на успешный опыт своих конкурентов, нацеливаясь на их опережение. Потому что как показывает практика, конкурс – это не обыкновенная формальность, а необходимое условие для производственной, строительной деятельности, определяющее дальнейшее положение компании на рынке и получение ею своего сегмента бизнеса.

В условиях модернизации экономики значение строительной отрасли возрастает, поскольку обновление технологий в отраслях экономики связано с усложнением строительно-монтажных работ, а сокращение сроков строительства имеет приоритетное значение. Таким образом, в настоящее строительство находится на новом объективно необходимом этапе своего развития, этого требуют все более сложные объекты и это исходит и от того, что в самом строительстве усиливаются инновационные процессы, выражающиеся в более широком применении новейших строительных материалов с качественно новыми свойствами, в использовании новых прогрессивных строительных конструкций, в использовании новых технологий и строительной техники, а также развитие новых рыночных методов формирования производственной программы строительных организаций на базе изучения рынка, активного участия в тендерных торгах.

Развитие строительной отрасли состоит в совершенствовании методов и форм управления, в развитии и использовании современных методов и форм маркетинга. Высокие результаты могут быть достигнуты путем обеспечения эффективной консолидации всех потенциалов, и, в особенности, человеческих ресурсов для получения высоких результатов при минимальных затратах. Без такого подхода невозможно обеспечить существенный рост конкурентоспособности отечественной строительной продукции. Отметим, что предпосылки для такого развития в полной мере созданы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 6.05.2003г. №УП-3240 «Об основных направлениях дальнейшего углубления экономических реформ в капитальном строительстве» // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2003 г., № 5, ст.68.

2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 3.07.2003г. №ПКМ-302 «О мерах по совершенствованию системы конкурсных торгов в капитальном строительстве». // Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2003 г., № 13, ст.105.

3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 14.09.2015 г. №ПКМ-264 «О мерах по дальнейшему совершенствованию проведения тендерных торгов». //Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2015 г., № 37, ст.48.

4. Давлетов И.Х. Маркетинг и организация тендерных торгов в строительстве: Учебник. – Т.: ТАСИ, 2018. – 235 с.

5. Мирахмедов М. Тендер: Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТТЙМИ, 2003. – 80 б.

УДК 334.012.61-022.51

Дарина Дмитрик
(Вінниця, Україна)

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено сучасний стан малого підприємництва в Україні з урахуванням змін у законодавчій сфері. Визначено проблеми та пріоритетні напрямки його розвитку.
Ключові слова: *мале підприємництво, проблеми, податки, кредитування, розвиток.*

This article explores the current state of small business in Ukraine to reflect changes in the legal sphere. The problems and priorities of its development.
Key words: *small business, problems, taxes, lending, development.*

Актуальність. У ринкових умовах господарювання структуроутворюючу роль відіграє мале підприємництво. Це пов’язано, в першу чергу, з історичними аспектами становлення ринкової економіки, де дрібнотоварне виробництво було первинною формою господарювання. Сьогодні економіка розвинених країн базується на малому та середньому бізнесі. Зокрема, їх частка у ВВП багатьох європейських країн перевищує 50% (Італія – 70%, Німеччина – 60%), в Польщі – 47% ВВП, а в Росії та Білорусі – 22% та 23% відповідно. В Україні мале підприємництво знаходиться лише на етапі становлення (12-14% ВВП) та потребує значної підтримки [2, с. 212].

Метою даної статті є дослідження умов функціонування малого бізнесу в Україні, визначення основних проблем та перспектив розвитку.

Підприємницька діяльність може здійснюватися в різних масштабах, а тому підприємництво можна розподілити на мале, середнє та велике. Світовий досвід господарювання свідчить, що мале, середнє та велике підприємництво не взаємовиключають, а доповнюють одне одного. Останнє пояснюється тим, що ключовим елементом зовнішнього середовища малого і середнього підприємництва є великий бізнес.

Згідно ст. 1 Закону України "Про державну підтримку малого підприємництва"[3] від 19.10.2000 р. № 2063-Ш під малими підприємствами розуміються юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми господарювання та форм власності, в яких середньооблікова кількість працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного доходу не перевищує 500 000 євро.

Малий бізнес характеризується великою кількістю дрібних підприємств і здатністю швидко реагувати на кон’юнктурні зміни в економіці. Водночас, він є дуже нестійким, адже заново створені малі фірми банкрутують частіше за інші види підприємств. Та все ж, я вважаю що, мале підприємництво позитивно впливає на соціально-економічне життя. Воно коригує структуру економіки відповідно до зміни у смаках, потребах та уподобаннях суспільства. Розширює межі економічної свободи, керуючись у своїй діяльності економічною доцільністю і є активним щодо інноваційної діяльності. Також воно забезпечує розвиток конкуренції та сприяє послабленню монополізму. Не менш важливою функцією малого бізнесу є створення додаткових робочих місць, що позитивно відбивається на суспільному розвитку. Та найголовніше – малий бізнес є основою для формування середнього класу, що, на мою думку, є дуже актуальним в сучасному становищі нашої держави.

Мале підприємництво – найбільш масова, динамічна та гнучка форма ділового життя зі своїми закономірностями розвитку та специфічними перевагами, що при певних умовах стають недоліками, стримуючими його розвиток. Наприклад, відносно невеликий капітал для започаткування малого бізнесу звужує рамки виробництва й обмежує можливість залучення додаткових ресурсів: науково-технічних, фінансових, виробничих, трудових та ін.

Нестійкість малого підприємства внаслідок обмеженості ресурсів, а також підвищеної чутливості до змін в економіці, набагато вище, ніж у великих і середніх підприємницьких структур. Близько 80% малих підприємств існують рік-два [1, с. 25], а більше третини є збитковими.

Малі та середні підприємства у своїй діяльності стикаються з багатьма труднощами.

Головною причиною перешкод для малого підприємництва на макроекономічному рівні є відсутність чітко сформованої та законодавчо обґрунтованої державної підтримки сектору малих підприємців. Навпаки ж, у суспільстві формується об'єктивна думка, що чинні нормативно-правові акти України латентно спрямовані на те, щоб заплутати бізнесмена шляхом впровадження частих і непослідовних змін до законодавства. Крім того, у доповіді Світового банку 2012 року щодо легкості ведення бізнесу Україна посіла 181 місце з 183 країн за складністю й важкістю виконання вимог системи оподаткування. Згідно з доповіддю, щоб дотриматися вимог податкового законодавства, потрібно в середньому 657 годин на рік [5].

За словами ж самих підприємців, основним бар'єром розвитку малого підприємництва в Україні є надмірний податковий тиск. Особливої актуальності ця проблема набула у зв'язку з прийняттям нового Податкового кодексу, згідно з яким суб'єкти-платники єдиного податку тепер поділяються на 4 групи за видами діяльності та іншими критеріями з різними ставками оподаткування[4, с. 289].

Як наслідок, частина малих підприємців багатьох видів діяльності, що користувалися спрощеною системою оподаткування, тепер сплачуватимуть виплати як великі у розмірі іноді більшому за їх прибуток. Така політика неадекватного економічній ситуації поповнення державного бюджету не лише не вирішить проблеми тінізації економіки, а навіть поглибить. До того ж, суб'єкти малого підприємства почнуть масово закриватися, оскільки зникають головні стимули підприємництва – прибуток та заробітна плата як атрибут матеріального добробуту.

До інших причин гальмування розвитку малого бізнесу в Україні відносять:

– обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення;

– відсутність стимулів для інвестицій;

– психологічне неприйняття позитивної ролі підприємців у ринкових перетвореннях серед окремих верств населення [4, с. 116].

Розглянувши існуючі проблеми та можливі перспективи розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, необхідно перейти до пошуку конкретних шляхів вдосконалення.

На мою думку, найпершим кроком повинне бути створення сприятливого середовища для появи та зростання нових підприємств, і це є завданням уряду країни. Державна підтримка має полягати у формуванні стартового капіталу для відкриття підприємств та гарантуванні їм необхідних умов для подальшого розвитку та функціонування. Для цього необхідно створити дієву систему фінансової підтримки [2, с. 220] та стимулювати креативних громадян втілювати свої ідеї.

Це включає в себе:

– створення та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази;

– реформи в сфері оподаткування малого бізнесу на користь останнього;

– спрощення або ліквідація адміністративних бар'єрів таких, як проблеми реєстрації, недосконаліть системи ліцензування,

– захист суб'єктів малого і середнього бізнесу від злочинних замахів;

– покращення умов збуту продукції;

– стимулювання інноваційної діяльності та інвестиційної активності;

– стимулювання конкуренції;

– повне інформаційне забезпечення;

– вдосконалення кредитної системи України.

І найважливіше, що повинен зробити уряд для вдосконалення розвитку малого і середнього підприємництва України, це зрозуміти необхідність цих видів господарювання

для соціально-економічного зростання держави.

Висновки. В сучасній ринковій економіці України мале підприємство вимушене долати ряд макроекономічних перешкод, основною причиною яких є неефективна фінансова підтримка, надмірний податковий тиск та інші обмеження, встановлені на законодавчому рівні[5]. Саме тому перспективним шляхом подолання цих бар'єрів має стати досягнення консенсусу в тому, що інтереси підприємництва мають захищати самі підприємці. Роль держави ж має полягати лише в покращенні необхідної інфраструктури та створенні ефективної правової бази, що б створила простір для розвитку громадських організацій та інших асоціацій, націлених на вирішення проблем розвитку малого бізнесу в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич В. Д., Попов В. М., Базилевич К. С., Гражевська Н. І. Політекономія: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 631 с.

2. Вовк В. Я., Хмеленко О. В. Кредитування і контроль: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 463 с.

3. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва».

4. Іванілов О.С. Економіка підприємства: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 729 с.

5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://paranich.kiev.ua

Науковий керівник: Брода А.Ю.

Назгуль Жакупова
(Астана, Казахстан)

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ РЕГИОНОВ КАК УСЛОВИЕ ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

В данной статье рассмотрены основные сценарии региональной модернизации Казахстана, направленные на перспективу, реализацию, конкурентоспособность производства в регионах, создающих экономическую состоятельность страны и постоянную продуктивную занятость населения.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, регион, модернизация, экономика.*

The article is about the main scripts of the Republic of Kazakhstan local modernization aimed at prospect, actualization and competitiveness of the region manufacture creating the economic soundness of country and productive local employment.

Key words: *competitiveness, region, modernization, economy.*

Конкурентоспособность региона и его индустриально-инновационное развитие определяется степенью и эффективностью использования потенциала региона (природного, сырьевого, трудового, инфраструктурного), необходимого для формирования и функционирования в регионе производств, создающих экономическую состоятельность региона и постоянную продуктивную занятость населения. Поскольку регионы друг от друга отличаются своим потенциалом, то и политика модернизации каждого региона с учетом повышения их конкурентоспособности должна быть и будет различной.

В современном Казахстане определены три сценария региональной модернизации страны на перспективу, в том числе: управляемый, инновационный и инертный.

1) Управляемый сценарий основан на необходимости разработки и реализации активной региональной политики государства с использованием инструментов современного территориально-пространственного планирования и развития. В результате, необходимо центральному и местным исполнительным властям принять меры по:

– формированию и реализации конкурентоспособных стратегий регионального развития исходя из наличного потенциала каждого региона и определения конкретного перечня его социально-экономических проблем;

– активизации человеческого капитала, повышению уровня продуктивной занятости населения на основе развития ресурсного и экономического потенциала регионов за счет введения в хозяйственный оборот неиспользуемых ресурсов и активов, «расшиванию узких мест» и устранению сдерживающих факторов;

– ускорению миграции населения из неблагоприятных районов и неперспективных поселений в более благоприятные с необходимостью повышения мобильности населения;

– рационализации территориальной структуры и системы расселения, укрупнению городов и поселений путем концентрации деятельности и людей;

– повышению емкости локальных рынков и развитию крупных агломераций за счет снижения издержек и повышения конкурентоспособности производства;

– разработке и внедрению единых на территории нашего государства социальных стандартов, для выравнивания возможностей жителей в получении гарантированных государством социальных услуг на основе внедрения эффективных механизмов межбюджетных отношений и инновационных инициатив населения, проживающих в этих территориях;

– повышению уровня и качества жизни жителей регионов нашей страны путем создания благоприятной экологической среды их проживания.

2) Инновационный сценарий предполагает развитие регионов на основе применения новых и более эффективных инновационных решений, передовых технологий, креативных концептуальных подходов и стратегий без учета негативного воздействия мировых социально-экономических и политических факторов.

3) Инерционный сценарий предполагает сохранение в определенных рамках действующих тенденций регионального развития и может иметь такие последствия как:

– сохранение существующей территориальной организации экономики и систем расселения, ухудшение экономических диспропорций в развитии регионов;

– углубление территориальных различий в обеспеченности населения гарантированными государством социальными услугами;

– ухудшение положения депрессивных городов и поселений, сохранение значительного числа дотационных (не самодостаточных) территорий и поселений;

– недостаточная работа по координации снижения безработицы и бедности;

– низкий уровень урбанизации и сохранение избыточного сельского населения, не способных развивать сельское хозяйство;

– нарастание масштабов нерегулируемой внутренней миграции;

– ухудшение экологической ситуации.

Безусловно, для перспективного развития Казахстана в современных условиях актуален и применяется переход к управляемому инновационному сценарию региональной модернизации, реализация которого может обеспечить решение стратегических задач социально-экономического развития регионов республики и соответственно нашего государства в целом на долгосрочный период. [1, с. 72].

Важно отметить, что Президент Республики Казахстан постоянное внимание уделяет модернизации регионов и всей страны в целом. В посланиях Президента РК народу Казахстана, отмечается: «Мы не сможем добиться форсированной диверсификации без реформы регионального развития. Поэтому нам необходимо начать формирование центров экономического роста. На западе Казахстана необходимо развивать нефтегазовый сектор, химическую промышленность, производство оборудования и транспортные мощности. В центре, на севере, юге и востоке - горно-металлургический комплекс, атомную, химическую промышленность и аграрную индустрию. Сектора на базе внутреннего спроса - развивать рядом с традиционными индустриями, а также в городах Алматы и Астана, обладающих мощным кадровым потенциалом. Несырьевые сектора с высоким экспортным потенциалом и

АПК целесообразно развивать в северных и южных регионах страны. Сектора экономики будущего должны развиваться в Алматы и Астане. Особое значение будет уделяться дальнейшему развитию нашей столицы Астаны – города с конкурентоспособной экономикой, привлекательного для граждан страны и туристов».

В реализацию послания Президента народу Казахстана принята Программа индустриально-инновационного развития (далее - ГПФИИР), задачами которой является развитие приоритетных секторов экономики, обеспечивающих ее диверсификацию и рост конкурентоспособности, усиление социальной эффективности развития приоритетных секторов экономики и реализации инвестиционных проектов, создание благоприятной среды для индустриализации, формирование центров экономического роста на основе рациональной территориальной организации экономического потенциала, обеспечение эффективного взаимодействия государства и бизнеса в процессе развития приоритетных секторов экономики. Все эти задачи тесно связаны с обеспечением конкурентоспособности регионов и их модернизацией.

Мировой опыт свидетельствует о наличии различных подходов к индустриализации: стратегии «догоняющего развития», «традиционной специализации», «постиндустриального развития». Исходя из структуры национальной экономики, Казахстан на данном этапе развития выбрал стратегию «традиционной специализации» с опорой на сырьевой сектор с последующим переходом сырьевых производств на более высокие переделы.

Устойчивые связи между секторами традиционной специализации и остальной экономикой позволят сформировать целый ряд сопутствующих отраслей, которые получат возможность развиваться через их сервисное обслуживание. Это также сформирует благоприятные условия для формирования кластеров малого и среднего бизнеса вокруг предприятий сырьевого сектора, расположенных в различных регионах.

В ходе реализации ГПФИИР был выявлен ряд системных рисков в том числе:

1) излишне широкий спектр отраслей для государственной поддержки не позволил эффективно сосредоточить ограниченные доступные ресурсы на поддержку отраслей промышленности, обладающих наибольшим потенциалом для развития;

2) недостаточно сфокусированное распределение бюджетного финансирования между мероприятиями, непосредственно влияющими на достижение заявленных целей ГПФИИР (прямые), и мероприятиями, не связанными с непосредственной реализацией индустриальной политики (косвенные). Лишь менее половины бюджетных ресурсов, выделенных на реализацию ГПФИИР, было затрачено на реализацию прямых и более 60% - на косвенные мероприятия;

3) недоработки в системе реализации и мониторинга ГПФИИР. В рамках ГПФИИР принято 25 различных программ для поддержки 14 отраслей экономики. Ряд мероприятий отраслевых программ не был направлен на достижение поставленных целей и задач ГПФИИР;

4) недостаточно оперативное взаимодействие между государственными, местными исполнительными органами и институтами развития, что привело к увеличению сроков принятия решений и снижению эффективности государственной поддержки;

5) финансирование ГПФИИР осуществлялось не в полной мере по ряду причин, связанных с недостаточно эффективным функционированием финансовой системы. Одной из проблем является состояние системы БВУ, ограничивающее доступ предприятий к долговому финансированию. Рынки капитала Республики Казахстан характеризуются низкой ликвидностью и не позволяют в достаточной мере покрыть потребности в инвестиционном капитале.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кадочникова В.П. Стратегические приоритеты развития экономики Казахстана в условиях глобализации. Сборник тезисов. Международная научно-практическая конференция «Стратегические приоритеты развития экономики Казахстана в условиях глобализации», отв. редактор Г.К. Сапарова, Астана, 2008. 210 с.

Nazgul Zhakupova
(Astana, Kazakhstan)

THE ROLE OF STATE BUDGET POLICY IN SOLVING PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPEMENT

В данной статье рассмотрены основы современной бюджетной политики Казахстана, а также связь бюджетной политики с экономическим ростом.

Ключевые слова: *местный бюджет, экономический рост, рыночная экономика.*

The article is about the principles of the Kazakhstan modern budget policy and the link of the budget policy and economic growth.

Key words: *local budget, economic growth, market economy.*

Since the moment of getting the independence Kazakhstan has formed the basis of a modern fiscal policy, including a public financial management system that meets the conditions and requirements of a market economy. Budgeting and classification of expenses programs are implemented too. The sources of income with their distribution between the republican and local budgets are fixed on a normative regular basis. In order to provide for the interrelationship of economic, strategic and budget planning, the division of powers between central state bodies and local levels of government, including the budget system was made.

The stability of intergovernmental relations between the republican and local budgets has been ensured through the legislative determination of the volume of general transfers for a three-year period. [1, p. 77].

In order to form a coherent and efficient system of state planning focused on achieving strategic goals and implementing priority tasks of the country's socio-economic development, a Concept was adopted on the implementation of a results-based state planning system in December 2007. On the basis of the Concept in 2008 a new Budget Code of the Republic of Kazakhstan which laid the legislative basis for the transition to result-oriented budgeting was adopted.

The adoption of the Budget Code of Kazakhstan allowed to "highlight" the structure of state administration, identify the needs and interests of the center and local authorities expand the terms of reference of the local executive authorities, while simultaneously increasing responsibility for budget execution. It also ensured the interconnection of three main elements: an integrated medium-term budget planning, a program-targeted method for allocating costs, the introduction of a control system based on an assessment of the effectiveness of using budget expenditures. The Budget Code of the Republic of Kazakhstan along with clear definitions of the principles of interbudgetary relations, delimiting income and expenses between all levels of the budget: republic, region, city, district, regulated the expenditure of funds from the republican budget to the budgets of the villages, rural districts, exhaustive provisions were formulated that akim of one or another level which budget programs from which budget are financed, the responsibility of akims for the implementation of budget policy in the field, formation and implementation of the relevant local budget, etc.

If we trace the connection of budget policy with economic growth then it is necessary to stop at budget expenses (republican and local), which should be divided into two categories: productive and non-productive expenses. [2, p. 87].

At the same time production costs affect economic growth directly or indirectly through an increase in stocks of factors of production including human and physical capital and (or) through an increase in total factor productivity. In turn, overhead costs are weakly associated with an increase in production factors or total factor productivity.

Productive expenses include the following costs:

– for education, which contributes increasing the human capital;

– for research projects that ensure growth through innovation and technological progress and

aggregate factor productivity;

– for infrastructure, transport and communications contributing to increase productivity of private capital;

– for health care which affect the improvement of public health and accordingly increase the number of people of productive age and, accordingly, productivity.

Non-productive expenses include expenses: expenses on state administration, law enforcement, defense, which is due to the fact that these expenses do not fully contribute to the creation of production facilities.

In our opinion, productive and non-productive expenditures which together form budget expenditures, have a positive effect on economic growth but only to a certain level. If the established level is exceeded, it can be argued about its negative impact on the growth of the economy of a country or region. It should be emphasized that individual budget expenditures can have a positive effect on economic growth, if they are spent efficiently, if the goal of achieving a result from spending budget funds is correctly set, minimum costs for achieving it are defined.

Particularly, expenditures on health care will be used effectively if they are directed primarily to the prevention of diseases and secondly to treatment. When directing expenditures on higher education in areas in demand in economics, the country will generate a higher income in the future than directing expenditures on training students in specialties that are not in demand. [3, p. 42].

As is known, an increase or decrease in budget expenditures, both at the republican and at the regional level, affects macroeconomic indicators and accordingly, the economy of not only regions, towns, villages, but in general, the country's economy, both this year and in subsequent years. .

It is important to note that the adoption of strategic and program documents allowed the Republic of Kazakhstan to determine the vector of its development, including the model of economic development, taking into account the nature of the economic, social, structural, technological and organizational changes taking place in world practice. Of course, government programming is the coordinating link for all other forms of regulation and planning.

The program documents of our country formulated specific directions of the budget policy which made it possible to ensure certain rates of economic growth at the expense of social, economic and environmental development in the medium term. In the area of priorities of the state budget policy, such areas as education, health care, employment and labor, social protection of the population, demography and migration, culture, sports and tourism were declared.

It is these areas that can be identified as priority ones, since they determine the human development index and therefore are necessary for building up the country's socio-economic potential and taking into account geopolitical factors. Undoubtedly, the economic development of Kazakhstan cannot be successfully implemented without taking into account the specifics of industries, regions and outside the integration of regions into a single macroeconomic space of the country.

At the same time, the return on investment to achieve goals and priority directions is largely determined by the effectiveness of program implementation, which in turn depends on the quality of programming documents, on effective management capabilities, on an effective performance monitoring system, on coherence of interactions of all institutions coordinating running and executing the program. [4, p. 47].

Thus, in 1997, the Strategy "Kazakhstan-2030" was adopted which marked the long-term path of development of a sovereign republic aimed at transforming the country into one of the safest, most stable, environmentally sustainable states in the world with a dynamic economy.

The Strategy "Kazakhstan-2030" identifies seven long-term priorities: national security; internal political stability and consolidation of the society; economic growth based on an open market economy with high levels of foreign investment and domestic savings; health, education and well-being of the citizens of Kazakhstan; energetic resources; infrastructure, transport and communications; professional state. These priorities became the basis for the development of specific action plans for the further development of the country and regions in particular.

The first long-term stage of the implementation of the Strategy "Kazakhstan-2030" was the

Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2010. In 2010 the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2020 was adopted.

The implementation of the above policy documents adopted the Strategy of Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan until 2015, the Concept of Environmental Safety of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015, the Concept of Transition of the Republic of Kazakhstan to Sustainable Development for 2007-2024, the Concept of Improving the Results-Based State Planning System , Territorial Development Strategy of the Republic of Kazakhstan until 2015, etc.

It is important to note that the budget policy embodied in the above strategies touched upon the issues of regional development, but the Territorial Development Strategy of the Republic of Kazakhstan until 2015 played a special role in this development. This strategy was the guarantor of ensuring the sustainable development of the country and created favorable conditions for the vital activity of the population based on the formation of competitive specializations in the regional and world economy, rational spatial organization of economic potential and population resettlement. The goal of this strategy was to raise the standard of living of the population in all regions based on social and political stability, sustainable socio-economic development, strengthening economic and environmental security, reducing systemic risks, and developing international cooperation.

It should be noted that many of the goals of the Strategy "Kazakhstan-2030" were achieved ahead of time and in its basic parameters it was fulfilled. At the same time, the implementation of the development strategy of the country “Kazakhstan 2030” allowed Kazakhstan to basically complete the primary modernization 15 years after its adoption. There has been an increase in industrial production, incomes have increased, social indicators have improved, such as population coverage by secondary education, life expectancy, maternal and infant mortality. The transition of the employed population from the agricultural sector to the services sector is continuing.

For the execution of strategic directions and the achievement of strategic parameters more than 400 state, industry and regional programs have been developed. [5, p. 47].

While maintaining such approaches, the effectiveness of the applied budgetary policy remained at an insufficiently high level and meant a further obstacle to the economic and social development of the country and regions. Whereas in the conditions of global competition it is necessary to take a new political course, since achieving a high level of development is associated with a tough struggle for strategic resources and market space.

All these negative factors contributed to the fact that the state revised its state budget policy in relation to state, sectoral and regional programs by optimizing them, reducing costs and real achievement of results.

It should be especially noted that the budget regional policy embodied in the above documents plays an important role in the industrial innovation and economic development of the regions. At the same time, effective management of budgetary resources both at the central and local levels is hampered by a large number of programs, the implementation of which is assigned to various government agencies and regions. There is a duplication of funding directions and implementation tools.

There are problems and negative trends in the current budget policy, embodied both in the program documents and in the sphere of interbudgetary relations, which in the medium and long term can adversely affect the development efficiency of the regions and, therefore, the well-being of the population living in these localities.

It is possible to identify the main systemic problems that limit the socio-economic development of the regions and require solutions, namely: in a number of regions available reserves are not involved in turnover, including financial and unused economic assets, idle production, decommissioned and unused agricultural land and others;

Lack of sufficient work is being done to attract domestic and foreign investors to address issues of promising socio-economic development of the regions, including with the involvement of regional coordination councils to expand existing industries and implement new projects:

– favorable conditions for the development of innovations (development of high-tech

industries, small innovative companies) have not been created in a number of regions;

– a clear-cut system for the promotion of small business development in all areas of the regional economy does not work;

– "budgetary dependency" is increasing at both the central and regional levels. Current expenditures in the total volume of state budget expenditures increased from 59.6% in 2005 to 81.1% in 2013;

– there is no effective economic control of akims of the regions, cities of Astana and Almaty over the economic activities of large strategic enterprises in the regions (for example, agricultural companies, raw mining companies and others);

– the introduction of energy and resource saving technologies in all areas of the regional economy and the use of alternative energy sources is not enough. food belts have not been established around many cities of the republic.

target funds for the development of regions are not used effectively enough.

It is important to note that, despite the measures taken by the state to change the approaches of the budgetary and, accordingly, regional policy, the modern budgetary system is characterized by excessive centralization, which can lead to its imbalance. The system of targeted transfers to the regions, designed to perform only a supporting (leveling) character, has become a "second local budget". In 2012 transfers to the regions accounted for about 70% of the total revenue of local budgets. The allocation from the republican budget for the implementation of measures of a regional nature such as construction, ecology, employment, housing and utilities, etc., has significantly increased [6, p. 72].

The observed practice of allocating targeted transfers to lower budgets has a number of problems. These are the multiplicity of targeted transfers and development transfers, the complexity of planning, the imperfection of the mechanism for transferring funds to final recipients, the vagueness of responsibility between the administrator of the republican budget program and the local executive body, the insufficient autonomy of the regions in making decisions.

The current assessment of the effectiveness of the activities of local authorities does not have a direct stimulating effect which is necessary for the full implementation of performance-based budgeting, does not imply a system of encouraging the achievement of good results or performance evaluation. As a result, the autonomy responsibility and effectiveness of the work of local authorities in solving the tasks of socio-economic development of regions is reduced.

The regional development program for 2011–2020 which should embody the regional budget policy and solve all the above-mentioned problems is fragmented and does not contribute to solving all tasks in the development of single-industry towns, business, housing and communal services, the development of physical culture and sports, operating and creating new permanent jobs and ensuring sustainable and balanced growth of regional entrepreneurship in non-resource sectors of the organization's economy, sustainable and productive employment, reduction of unemployment, provision of the population with high-quality drinking water and water drainage services, creation of conditions for increasing the competitiveness of agribusiness entities. At the same time, these tasks are indicated in other government and industry programs and are somewhat diffuse. [7, p. 47].

In order to implement the new economic policy, which means that the threats and challenges to the stable development of the country, including the regions, require a change in approaches to the formation and implementation of fiscal policy, which is an essential component of state economic policy and a tool for implementing the set socio-economic development tasks in 2013, the concept of a new fiscal policy was adopted.

The principle of the new budget policy is "to spend only within its capabilities and reduce the deficit to the maximum possible minimum".

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. «The Federal Financial EqualisationSystem in Germany» // Bundesministerium der Finanze, www.bundesfinanzministerium.de

2. Иванова И.В. Канадский социальный и здравоохранительный трансферт // Вестник

КрасГАУ. 2009. № 6.

3. Restoring Fiscal Balance in Canada. Focusing in Priorities.www.fin.gc.ca/budget
4. Budget 2006. Focusing on priorities. Annex3: Major Transfers. www.fin.gc.ca/budget
5. Local general government revenue and expenditures www.statcan.gs.ca
6. Криворотько Ю.В. Эволюция модели равенства бюджетной обеспеченности в Швеции: последние корректировки/Финансы и кредит, 2010
7. Кузнецова О.В., Вартапетова К.С. Международный опыт определения бюджетных потребностей для целей бюджетного выравнивания/www.gov.cap.ru

УДК 338

Віктор Ірклієнко
(Київ, Україна)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Визначено сутність грошово-кредитної політики та інструментів її реалізації. Проведено дослідження реалізації інструментів грошово-кредитної політики в Україні. Запропоновано шляхи вдосконалення механізму реалізації інструментів грошово-кредитної політики в Україні.

Ключові слова: *грошово-кредитна політика, інструменти грошово-кредитної політики, облікова ставка, золотовалютні резерви, валютний курс.*

The essence of monetary policy and its implementation tools are defined. The research of realization of instruments of monetary policy in Ukraine was conducted. The ways of improving the mechanism of realization of monetary policy instruments in Ukraine are offered.

Key words: *monetary policy, monetary policy instruments, discount rate, gold and currency reserves, exchange rate.*

Постановка проблеми. В умовах посткризового періоду в Україні дуже актуальним є питання щодо побудови ефективної грошово-кредитної політики, оскільки вона впливає на такі важливі макроекономічні показники, як обсяг грошової маси та грошових агрегатів, рівень інфляції, ставку рефінансування, ВВП, що в кінцевому підсумку чинить вплив на фінансовий стан держави, окремих суб‘єктів та в цілому на соціально-економічне становище країни. Актуальність теми дослідження ґрунтується не необхідності пошуку пріоритетних інструментів грошово-кредитної політики. Аналіз досвіду застосування Національним банком України монетарних інструментів дасть змогу визначити рівень ефективності грошово-кредитної політики та запропонувати можливі напрями його підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів реалізації грошово-кредитної політики займалися наступні вітчизняні та зарубіжні вчені: Б. П. Адамик, Дж. М. Кейнс, В. В. Козюк, І. О. Лютий, Ф. С. Мишкін, В. І. Міщенко, А. М. Мороз, С. В. Науменкова, С. А. Ніколайчук, І. В. Пасічник, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Малодослідженими залишаються питання визначення пріоритетних напрямів використання монетарних інструментів центрального банку з метою забезпечення належного рівня стабільності функціонування економічної системи та нівелювання впливу системних ризиків банківської діяльності. Отже, окремі питання дієвості впливу інструментів монетарного регулювання вимагають більш глибокого дослідження.

Метою статті є вивчення теоретичних засад грошово-кредитної політики центрального банку, аналіз практичних аспектів реалізації інструментів грошово-кредитної політики в

Україні та визначення шляхів вдосконалення механізму реалізації інструментів грошово-кредитної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про Національний банк України», «грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів і методів» [7, ст. 1].

У сучасних умовах для реалізації грошово-кредитної політики, НБУ використовує наступні інструменти: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентну політику; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісію власних боргових зобов'язань і операції з ними тощо [7, ст. 25].

Проведемо дослідження реалізації таких інструментів грошово-кредитної політики в Україні, як процентної політики, валютної політики та управління золотовалютними резервами.

Для початку проаналізуємо динаміку облікової ставки НБУ протягом 2013-2018 рр. (рис. 1).

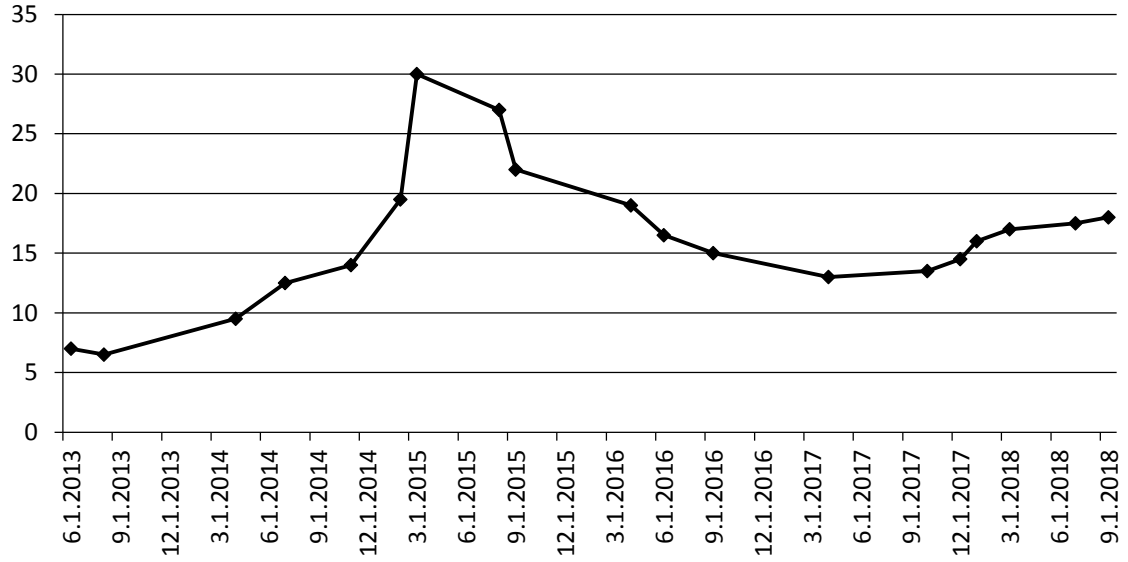

Рис. 1. Динаміка облікової ставки НБУ протягом 2013-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [2, 3, 4]

Отже, як бачимо на рис 1., найвища облікова ставка спостерігалася 4 березня 2015 р. Зниження інфляційних очікувань, стабілізація валютного ринку і, як наслідок, формування стійкого тренду щодо сповільнення інфляції забезпечили підґрунтя для пом'якшення грошово-кредитної політики і з 28 серпня 2015 р. облікову ставку було знижено з 30% до 27%.

У результаті зниження ризиків для цінової стабільності НБУ продовжив пом'якшення монетарної політики. У ІІІ кварталі 2016 р. регулятор двічі знижував облікову ставку, установивши її на рівні 15.0% з 16 вересня 2016 р. Протягом ІІІ кварталу 2017 р. Правління НБУ залишало облікову ставку на рівні 12.5% річних з огляду на посилення інфляційних ризиків. У ІІІ кварталі 2018 р. НБУ проводив жорстку монетарну політику – Правління НБУ двічі підвищувало облікову ставку, загалом на 100 б. п. до 18.0% річних.

Проаналізуємо середньозважені процентні ставки в національній валюті за новими кредитами (без овердрафту) і депозитами (рис. 2).

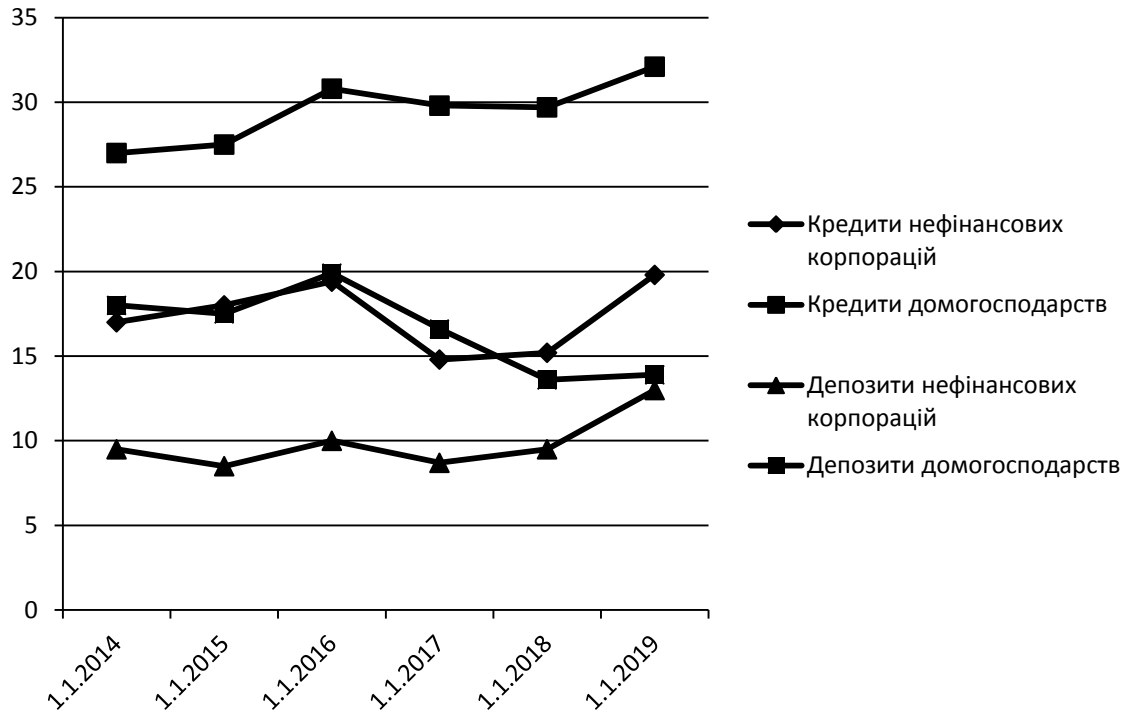

Рис. 2. Середньозважені процентні ставки в національній валюті за новими кредитами (без овердрафту) і депозитами, % річних.

Джерело: побудовано автором на основі [2, 3, 4]

Отже, як бачимо на рис. 2, наслідком послідовного пом'якшення монетарної політики стало зменшення у вересні 2016 р. вартості ресурсів у національній валюті на міжбанківському кредитному ринку до 15.4%. У ІІІ кварталі 2017 р. тривало скорочення вартості кредитів нефінансовим корпораціям практично за всіма строками розміщення. Також скоротилися ставки за кредитами домогосподарств і за залученими депозитами в національній валюті. Підвищення процентних ставок за кредитами в національній валюті у 2018 р. відображало посилення попиту на кредитні ресурси як з боку підприємств, так і населення.

Важливим інструментом впливу НБУ на валютний курс залишаються валютні інтервенції, масштаби здійснення яких передусім визначаються наявністю необхідних міжнародних резервів. Міжнародні резерви прямо не впливають на динаміку курсу, а діють опосередковано – через створення можливостей для здійснення валютних інтервенцій.

Проаналізуємо обсяг міжнародних резервів НБУ протягом 2013-2018 рр. (табл. 1).

Табл. 1

Міжнародні резерви (за станом на кінець періоду, млн дол. США)

Період	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Офіційні резервні активи, у тому числі:	20415,71	7533,33	13299,99	15539,33	18808,45	20820,43
Резерви в іноземній валюті	18759,52	6618,47	12359,23	11893,74	15582	19814,34
Резервна позиція в МВФ	0,03	0,03	0,03	0,03	0,15	0,34
Спеціальні права запозичення	16,01	3,74	8,82	2703,85	2165,65	3,53
Золото	1640,15	911,09	931,91	941,71	1060,65	1002,22

Джерело: побудовано автором на основі [6]

Згідно з даними табл. 1, можна побачити, що 2016 р. став роком зростання міжнародних резервів України. Так, величина офіційних резервних активів порівняно з 2015 р. зросла на 16,84%, СПЗ – на 30 655,9%. Тенденція до зростання продовжилася і 2017 р. Темп росту офіційних резервних активів станом на грудень 2017 р. порівняно з груднем 2016 р. становив 121,04%. У 2018 р. спостерігалась така ситуація: темп росту офіційних резервних активів станом на грудень 2018 р. порівняно з груднем 2017 р. становив 110,7%, серед них резервів в іноземній валюті – 127,16%, спеціальні права запозичення та обсяги золота мали тенденцію до скорочення – відповідно 0,16% та 94,49%.

Проаналізуємо динаміку середньозваженого курсу гривні за операціями з готівковою іноземною валютою за 2013-2018 рр. (табл. 2).

Табл. 2

Середньозважений курс гривні за операціями з готівковою іноземною валютою

Показники валютного курсу	31.12.2013	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018
до долара США (за 100 од.)	799,3	1576,8556	2400,0667	2719,0858	2806,7223	2768,8264
до євро (за 100 од.)	1104,153	1923,2908	2622,3129	2842,2604	3349,5424	3171,4138
до російського рубля (за 10 од)	2,4497	3,0304	3,2931	4,5113	4,8703	3,9827

Джерело: побудовано автором на основі [5]

Як бачимо з наведеної табл., за період 2013-2018 рр. курс гривні відзначався високою волатильністю. Гривня по відношенню до долара здешевіла майже в чотири рази. Протягом указаного проміжку часу пікове значення офіційного курсу було зареєстроване 26 лютого 2015 р. – 3001,01 грн. за 100 дол. США.

Починаючи із серпня 2015 р. реальний курс долара по відношенню до гривні зростає. Із цього часу офіційний курс НБУ слідує за комерційним курсом та перестає бути орієнтиром для фінансових установ.

На протязі 2016 р. на валютному ринку спостерігалося здебільшого стабільне становище, у 2017-2018 рр. відбулося посилення девальваційного тиску на гривню, незважаючи на сприятливі зовнішні фактори.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо виділити наступні основні проблеми в реалізації інструментів грошово-кредитної політики в Україні: нестабільність валютного курсу та девальвація гривні; низький рівень золотовалютних резервів; високі відсоткові ставки по кредитам тощо.

На основі виділених проблем запропонуємо основні шляхи вдосконалення механізму реалізації інструментів грошово-кредитної політики в Україні:

1) зростання міжнародних резервів з метою підвищення фінансової безпеки держави, та нівелювання впливу можливих ризиків для захисту від надмірних коливань валютного курсу шляхом проведення валютних інтервенцій;

2) подальша лібералізація валютного законодавства та зняття валютних обмежень, а також зменшення присутності НБУ на валютному ринку за рахунок забезпечення умов його дієвого та ефективного функціонування;

3) оптимізація процентної політики НБУ. Головною метою процентної політики Національного банку як основного інструмента впливу на грошово-кредитний ринок є забезпечення цінової стабільності в середньостроковій перспективі, а також зниження вартості кредитних ресурсів, що сприятиме інвестиційній активності, розвитку та покращенню фінансового стану суб'єктів господарювання, населенню, держави в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Кондор, 2011. 23 с.
2. Інфляційний звіт. жовтень 2016 [Електронний ресурс]. К.: НБУ, 2016. 58 с. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=38926387
3. Інфляційний звіт. жовтень 2017 [Електронний ресурс]. К.: НБУ, 2017. 63 с. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=58138836
4. Інфляційний звіт. жовтень 2018 [Електронний ресурс]. К.: НБУ, 2018. 61 с. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=80865521
5. Офіційний сайт Національного банку України. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют [Електронний ресурс]. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily
6. Офіційний сайт Національного банку України. Статистика зовнішнього сектору. Міжнародні резерви [Електронний ресурс]. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693066
7. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV: Офіц. текст із змін. станом на 10.11.2018 р. Законодавча база Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14
8. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки: Постанова Правління Національного банку України від 18.08.2015 №541. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28745297
9. Стратегія монетарної політики Національного банку України. [Електронний ресурс]: рішення Ради Національного банку України від 13.07.2018. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=76958856

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент Тригуб О.В.

УДК 338.512: 338.43

Мария Кучерова
(Харьков, Украина)

К ВОПРОСУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье исследуются особенности управления затратами предприятия в Украине. Выполнен анализ процессного и функционального подходов к системе управления затратами на предприятии. Показано, что в отечественных реалиях управление системой затрат на предприятии должно вестись в рамках процессного подхода, предполагающего сочетание нормирования, бюджетирования и управленческого учета.

Ключевые слова: *затраты, система управления затратами, процессный поход, функциональный поход, нормирование, бюджетирование, управленческий учет.*

The article deals with enterprise cost management features in Ukraine. Analysis of process and functional approaches to cost management system in the enterprise is performed. Shown, that in domestic realities enterprise management cost system should be carried out within the framework of the process approach, which involves a combination of regulation, budgeting and managerial accounting.

Keywords: *costs, cost management system, process approach, functional approach, regulation, budgeting, managerial accounting.*

Достижение высоких результатов деятельности предприятия невозможно без эффективного управления затратами на производство и реализацию продукции. Вопросы системы управления затратами является важной составляющей управленческой деятельности, поскольку именно соотношение между доходами и расходами предприятия определяет в конечном счете его финансовое состояние, прибыльность и перспективы развития. Формирование рыночных отношений, повышение степени самостоятельности предприятий, усиление конкуренции и риска при работе на рынке, рост масштабов бизнеса обуславливают актуальность управления затратами. Эти вопросы были предметом фундаментального исследования многих известных учёных: А. Смита, К. Маркса, В. Петти, Д. Рикардо, А. Смита, Ф. Кене.

Вопросы управления затратами затронуты в работах Бакаева, М.И. Баканова, В.С. Барда, М.А. Бахрушина, В.М. Гальперина, В.А. Горемыкина, В.Я. Горфинкель, С.М. Игнатьева, Н. П. Кондракова, Б. И. Майданчика, В.Ф. Палий, Г.В. Савицкой, О. С. Савченко, Я.В. Соколова, Э. А. Уткина, В.А. Чернова, А.Д. Шеремета и др.

Несмотря на множество работ, посвященных вопросам управления затрат на зарубежных предприятиях, вопросы формирования методологии управления затратами на отечественных предприятиях требуют дальнейших исследований. связанных со спецификой их работы:

Цель исследования – анализ существующих теоретических подходов к системе управления затратами на предприятии, а также выявление возможных путей их адапта-ции к украинским реалиям.

Управление затратами обладает рядом особенностей, обусловленных особенностями объекта управления [1]: независимость от присутствия формального управленческого воздействия; безвозвратность; конечность; цикличность; неполная контролируемость; интегрированность с другими сферами управления; постоянство; превентивность; соответствие изменениям в деятельности предприятия.

Существующая в настоящее время на отечественных предприятиях система управления затратами уже давно устарела. Хорошо спланированная программа сокращения затрат – это важный инструмент управления, однако он не лишен потенциальных проблем. Зачастую компании принимают политику тотального урезания затрат вне зависимости от полезности каждой из статей затрат, не учитывая влияет ли данная статья на улучшение потребительских свойств продукта, и как следствие – его цену, или не влияет. Такое решение является наихудшим, поскольку может нанести ущерб качеству или даже стратегическим интересам организации. На практике очень часто приходится искать компромисс между снижением затрат и сохранением качества товара. В зарубежной научной литературе активно рассматриваются функциональный и процессный подходы к управлению затратами, которые направлены на решение проблемы контроля и сокра-щения расходов на современном уровне.

Суть функционального подхода сводится к следующему: вместо распределения накладных расходов по производственным подразделениям затраты соотносятся с определенными видами работ (функциями), которые осуществляются в интересах производства и реализации того или иного вида продукции (например, снабжение материалами, наладка оборудования, контроль качества). Осуществление каждого вида активности требует определенных ресурсов, стоимостной оценкой которых является сумма затрат того или иного вида.

В современной отечественной и зарубежной литературе можно найти ряд публикаций, посвященных принципам построения системы учета затрат по функциям, поэтому нет необходимости подробно описывать его в данной работе [2, с. 34–36]. Одними из самых ярких достоинств данного метода являются:

– предоставляемая им возможность отслеживать потоки ресурсов в привязке к операциям, производимым при изготовлении продукта, и функциям, необходимым для поддержания бизнеса в целом;

– возможность более обоснованного соотнесения затрат разных категорий с изделием, что дает лучшую базу для принятия управленческих решений относительно про-дуктовой стратегии компании.

Если можно выделить виды деятельности, не добавляющие ценности, и соответствующие им носители затрат, применение функциональных методов в программах снижения затрат позволит улучшить управление затратами и повысить конкурентоспособность фирмы. Но, несмотря на явные преимущества данного подхода, немногие компании решаются на внедрение даже отдельных ее элементов, хотя многие задумываются об этом. Для внедрения функционального подхода в систему управления отечественных предприятий необходима четкая группировка затрат по видам деятельности (функциям) с определением для каждого из них одного носителя. В противном случае, если носитель затрат не вполне определенно влияет на все статьи расходов, функциональный подход может даже препятствовать эффективному контролю на предприятии.

Что касается метода учета затрат по процессам**,** ключевым является определение процесса как ориентированной на достижение конечного результата цепочки видов деятельности. При процессном подходе предприятие рассматривается как набор рабочих операций. Процесс представляет собой «поток работ, идущий сквозь организацию, направленный на получение определенного результата (продукта процесса) и использующий ресурсы организации» [3, с. 29]. Процессы определяют специфику предприятия, потребляют ресурсы (материалы, информацию, оборудование) и имеют какой-либо результат. В целом методология процессного подхода во многом похожа на функциональный метод. Ключевым отличием является то, что в рамках учета по функциям анализу подвергается только структура затрат внутри компании, а процессный подход рассматривает внутрифирменную цепь образования потребительной стоимости как часть глобальной – от добычи входящих ресурсов до послепродажных услуг по обслуживанию и даже утилизации произведенного и реализованного продукта. Анализ внефирменных операций по созданию стоимости по всей вертикальной цепочке позволяет компании идентифицировать потенциальные возможности, создать дополнительную ценность для потребителя и тем самым улучшить свою стратегическую рыночную позицию.

Процессный подход в большей степени, чем функциональный, ориентирован на достижение конечного результата и влечет изменения, которые предполагают идентификацию продуктов (носителей затрат), производимых всеми подразделениями предприятия. Это обеспечит более адекватное планирование и учет затрат, поможет в принятии решений, связанных с реорганизацией процессов и структурных единиц, и, безусловно, будет способствовать росту управленческой культуры работников предприятия.

При использовании процессного подхода к управлению затратами на предприятиях должны быть четко структурированы все процессы, распределены функции и определены лица, ответственные за конкретные процессы. Соблюдение этого условия позволит автоматизировать все необходимые для этого операции и в итоге существенно упростит процесс управления затратами [3, с. 28].

Система управления затратами в рамках реализация процессного подхода предполагает сочетание, взаимосвязь различных методов – прежде всего нормирования, бюджетирования и управленческого учета при ведущей роли нормативного метода управления затратами. При отсутствии на предприятии системы норм и нормативов, четкого порядка их разработки, контроля за соблюдением и анализа отклонений от норм управление затратами, в том числе бюджетирования наблюдается резкий рост затрат.

Состав бюджетов затрат предприятия определяется практическими потребностями управления затратами; например, к бюджету затрат на производство разрабатываются бюджеты второго порядка: бюджет материальных затрат, бюджет затрат на оплату труда и др. К бюджету коммерческих расходов разрабатывается бюджет представительских расходов и т. д. [4, с. 241].

В свете вышесказанного стратегия управления затратами отечественных предприятий должна быть направлена на:

– ориентацию всех подразделений и персонала на наиболее рациональное использование ресурсов;

– оперативную и достоверную информацию о реально сложившихся затратах и их сопоставлении с нормативами, с затратами конкурентов и по системе benchmarking;

– создание предпосылок для обеспечения предприятию ценового конкурентного преимущества;

– объективную оценку деятельности каждого подразделения, центра ответственности в части эффективного использования ресурсов;

– оценку обоснованности затрат на производство и реализацию продукции, их соответствия реальным условиям деятельности предприятия, объективным возможностям организации;

– взаимосвязь управления затратами со всей системой менеджмента предприятия, бюджетов затрат – со всеми разделами бизнес-плана предприятия.

Таким образом, и функциональный, и процессный подходы к управлению затратами имеют свои преимущества по сравнению с традиционным способом, использующимся на большинстве отечественных предприятий. Однако при всех их преимуществах, необходимо отметить, что в настоящий момент наша страна находится на нелегком этапе своего развития и предприятия вынуждены функционировать в условиях постоянно меняющейся законодательной базы, напряженной политической ситуации, ведущей к сокращению инвестиционных ресурсов, росту инфляции и постоянному ожиданию изменений из внешней среды. В этой ситуации процессный подход с его технологиями нормирования, управленческого учета и бюджетирования будет более эффектив-ным, чем функциональный, так как данные методы позволяют постоянно осуществлять мониторинг затрат предприятия и моментально выявлять причины их перерасхода.

Следует отметить, что внедрение процессного подхода на предприятии требует проведения масштабных вычислений, сопоставления необходимых финансовых, материальных и трудовых затрат с величиной ожидаемого эффекта. И только расчет и экономический анализ совокупности качественных показателей применительно к специфике каждого отдельно взятого предприятия позволит оценить эффективность выбранного метода управления затратами, рост масштабов деятельности и оценить финансовые резервы сохранения конкурентоспособности предприятия. Практическая реализация рассмотренных методов управления затратами позволит существенно снизить расходы предприятия и тем самым увеличить эффективность его деятельности.

Система управления затратами на отечественном предприятии должна быть нацелена на создание устойчивой тенденции снижения удельных затрат на единицу продукции, на гривну выручки от реализации, на единицу полезного эффекта, на единицу ведущего параметра изделия. А по многим изделиям, особенно машиностроения, бытовой техники должно одновременно достигаться снижение затрат у потребителя в процессе использования изделия, его эксплуатации. Поэтому управление затратами с позиций процессного подхода даст ожидаемый эффект только в сочетании с разработкой и реализацией программ технического и технологического совершенствования производства, внедрения новейших научно-технических достижений, автоматизации и компьютеризации производства [5, с. 112].

Выводы. В отечественных реалиях управление системой затрат на предприятии должно вестись в рамках процессного подхода, который позволяет комплексно охватывать все этапы формирования затрат и центры их возникновения согласно существующим на предприятии бизнес-процессам. Система управления затратами в рамках реализации процессного подхода предполагает сочетание и взаимосвязь различных методов – прежде всего нормирования, бюджетирования и управленческого учета при ведущей роли нормативного метода управления затратами.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Козаченко А. В. Особенности затрат как объекта управления [Электронный ресурс]. – URL : http://www. elitarium.ru/osobennosti_zatrat/.
2. Волкова О.Н. Функциональный подход в управлении затратами / О. Н. Волкова // Экономический анализ: теория и практика. – 2006. – №6. – С. 33–37.
3. Бухонова С. М. Особенности процессного подхода к управлению затратами предприятия / С. М. Бухонова, Ю.А. Дорошенко, С. А. Гусев // Экономический анализ: теория и практика. – 2006. – № 6. – С. 28–32.
4. Архиереев С.И. Транзакционные издержки и неравенство в условиях рыночной информации: Монография / С. И. Архиреев. – Харьков: Бизнес Информ, 2009. – 288 с.
5. Царев В.В. Внутрифирменное планирование / В. В. Царев. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 496 с.

УДК 336.132.1

Анна Кушнір
(Дніпро, Україна)

БЮДЖЕТНІ ПРАВИЛА ЯК ІНДИКАТОРИ СТІЙКОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

У статті досліджено сутність бюджетних правил та визначено основні типи бюджетних обмежень. Розглянуто основні бюджетні правила, що прописані в Бюджетному кодексі України та обґрунтовано їх роль при дослідженні фінансової стійкості місцевих бюджетів.

Ключові слова: *місцеві бюджети, бюджетні правила, стійкість місцевих бюджетів, борг бюджету, дефіцит бюджету, доходи та видатки бюджету.*

The article investigates the essence of budget rules and identifies the main types of budget constraints. The basic budget rules, which are prescribed in the Budget code of Ukraine and justified their role in the study of the financial stability of local budgets.

Key words: *local budgets, the budget rules, the stability of the local budgets debt to the budget, the budget deficit, revenues and expenditures.*

Центральне місце в бюджетній політиці держави займає питання балансу інтересів між фінансовою стійкістю бюджету та забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Для досягнення фінансової стабільності, забезпечення більшої стійкості державних та місцевих фінансів, а також соціально-економічного розвитку одним з основних інструментів реалізації поставлених задач виступають бюджетні правила, що спрямовані на забезпечення збалансованості та оптимального боргового навантаження на бюджет.

Бюджетні правила – це правила, що встановлені чинним законодавством, та визначаються як сукупність обмежень на певні параметри бюджету, або як встановлені межі відповідних бюджетних показників. У рамках бюджетних правил виділяють чотири основні типи обмежень, яким підлягають такі параметри бюджету, як обсяг державного та місцевого боргу, величина бюджетного дефіциту, доходи і витрати бюджету (рис.1) [1]. В Україні бюджетні правила прописані в таких законодавчих документах, як Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, закони та інші нормативно-правові акти.

Рис. 1. Основні типи бюджетних правил

Джерело: розроблено автором за даними [1].

В міжнародній практиці застосування бюджетних правил на них традиційно покладається вирішення наступних завдань [4]:

– підтримання боргової стійкості країни через обмеження обсягів боргу та контроль за його динамікою;

– забезпечення збалансованості бюджету (нульового дефіциту), в тому числі з урахуванням циклічності розвитку та сировинної залежності;

– запобігання необґрунтованому зростанню витрат.

У вітчизняній науковій літературі поняття «бюджетні правила» не виділяється в окрему категорію і зазвичай українські вчені досліджують окремі бюджетні правила в межах своїх наукових праць. На даному етапі розвитку нашої держави питанню дослідження бюджетних правил, як індикатору стійкості місцевих бюджетів приділяється недостатня увага. Потрібно відмітити, що бюджетні правила спрямовані не тільки встановлювати кількісні обмеження на окремі бюджетні параметри (величину державного боргу, дефіцит, витрати та доходи), а також можуть виступати основою окремих процесуальних норм, спрямованих на впровадження належної практики бюджетного планування та підвищення прозорості бюджетного процесу.

В розвинених країнах світу, бюджетні правила покликані, по-перше, сприяти попередженню формування ризиків для стійкості державного та місцевих бюджетів, а по-друге, сприяти розширенню можливостей бюджету адаптуватися до потреб економіки з урахуванням циклічності її розвитку.

Крук О.М. виділяє чотири класифікаційні ознаки категорії «стійкість місцевого бюджету»: фінансова стійкість місцевого бюджету як здатність протистояти факторам впливу внутрішнього та зовнішнього середовища; фінансова стійкість місцевого бюджету як стан збалансованості або профіциту бюджету; під фінансовою стійкістю місцевого бюджету

розуміють його платоспроможність; фінансова стійкість місцевого бюджету як фінансова можливість самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток території [3].

Таким чином, виступаючи як сукупність обмежень на такі параметри бюджету, як обсяг боргу бюджету, дефіцит бюджету, витрати та доходи, бюджетні правила є одними з індикаторів фінансової стійкості місцевого бюджету, які прописані в бюджетному законодавстві України.

В Бюджетному кодексі України можна виділити такі основні бюджетні правила, які виступають індикаторами фінансової стійкості місцевого бюджету [2]:

1. Оборотний залишок бюджетних коштів повинен становити не більше 2% планових видатків загального фонду бюджету. На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

2. Місцеві гарантії для забезпечення виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання надаються на умовах платності, строковості, а також забезпечення виконання зобов'язань у спосіб, передбачений законом.

3. Загальний обсяг місцевого боргу станом на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 200% (для м. Києва – 400%) середньорічного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів).

4. Резервний фонд бюджету, який не може перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду бюджету.

5. Видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати 10% видатків загального фонду місцевого бюджету.

Крім того, в розділі 11 «Надходження та витрати місцевих бюджетів» Бюджетного кодексу України розглядаються обмеження щодо доходів та витрат місцевих бюджетів. Так, статті даного розділу відображають кількісні показники певних податкових надходжень до відповідного місцевого бюджету, встановлених законодавством України.

В розділі 16 «Міжбюджетні трансферти» прописані бюджетні правила, що регулюють горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів за допомогою використання індексу податкоспроможності відповідного бюджету [2].

Як висновок, можна зазначити, що при комплексному аналізі фінансової стійкості місцевого бюджету одними з індикаторів, що визначаються в процесі оцінки даного показника виступають бюджетні правила, які закріплені в бюджетному законодавстві нашої держави. При цьому, бюджетні правила виконують роль як показників фінансової стійкості місцевих бюджетів, так і роль факторів, що покликані попереджати формування ризиків для стійкості бюджетів та сприяти розширенню їх можливостей адаптуватися до змін в економіці країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Budina N.T., Schaechter A., Kinda T., Weber A. (2012). Fiscal Rules in Response to the Crisis-Toward the "Next-Generation" Rules. A New Dataset. No. 12–187. Andrews McMeel Publishing. IMF Working paper.

2. Бюджетний кодекс України: від 8.07.2010 р. № 2456-Vi. Дата оновлення: 11.01.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 (дата звернення: 12.01.2019).

3. Крук О.М. Якісна оцінка фінансової стійкості місцевого бюджету // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2011. № 3 (24). С. 133-135.

4. Кудрин А., Соколов И. Бюджетные правила как инструмент сбалансированной бюджетной политики // Вопросы экономики. 2017. № 11. С. 5–32.

УДК 338.45(477):658.115/622.272

Михаил Левченко
(Харьков, Украина)

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТОИМОСТИ УСЛУГ, ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ГОРНОДОБЫВАЮЩИМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

В статье рассмотрены методы определения стоимости услуг, предоставляемых государственными горнодобывающими предприятиями. В качестве критериев распределения различных групп общешахтных расходов предложены: численность обслуживаемых подземных работников; численность всего производственного персонала; объем выданной горной массы.

Ключевые слова: *государственные предприятия, горнодобывающая отрасль, стоимость, методики, общешахтные расходы.*

The article discusses methods for determining the cost of services provided by state-owned mining enterprises. As criteria for the distribution of different groups of common mine expenses, the following has been proposed: the number of serviced underground workers; the number of the entire production staff; volume of extracted rock mass.

Key words: *state-owned enterprises, mining industry, cost, methods, common mine expenses.*

В Украине каждое предприятие, осуществляющее финансово-хозяйственную деятельность, должно самостоятельно финансировать все направления своих расходов в соответствии с производственными планами, распоряжаться имеющимися финансовыми ресурсами, вкладывая их в производство продукции с целью получения конечного результата – прибыли.

Финансовые результаты – проявление эффективности работы субъекта предпринимательской деятельности. В широком смысле финансовый результат представляет собой совокупность прибыли или убытка от реализации продукции, работ, услуг, а также внереализационных доходов и расходов. Таким образом, самым распространенным и универсальным показателем финансовых результатов выступает прибыль, как экономический показатель, позволяющий сочетать экономические интересы государства, предприятия как хозяйствующего субъекта, работников и собственника предприятия.

Горнодобывающая промышленность в Украине является одной из приоритетных, крупнейших отраслей экономики, которой сегодня очень трудно преодолеть убытки, накопленные во время первого десятилетия становления украинской экономики. Главной причиной является кризис неплатежей, неразвитая система планирования финансовой деятельности, упадок добросовестного хозяйствования и процветание коррупции на разных уровнях власти и управления; поэтому получение прибыли является актуальной проблемой, требующей изучения и применения для ее решения опыта отечественных (А. Поддерегин [6], И. Бланк [1]) и зарубежных экономистов (Дж. Ван Хорн [3], Е. Бригхем [2], В. Ковалев [4, 5], А. Шеремет [7] и других). Но, учитывая современные условия и большое разнообразие форм хозяйствования в экономике, эти проблемы требуют дальнейшего, более глубокого изучения и это также обусловливает актуальность выбранной темы.

Государственное горнодобывающее предприятие (ГГП) вместе с коммерческим горнодобывающим предприятием разрабатывают смежные горные отводы с использованием единой производственной инфраструктуры, принадлежащей ГГП (транспортные и вентиляционные горные выработки, включая стволы с подъемами, комплекс шахтной поверхности, административно бытовой комбинат и др.).

На практике общепринято определять стоимость услуг действующей шахты инвестору, который разрабатывает отдельный горный отвод, как часть фактических общешахтных расходов. Такой подход принят в экономических взаиморасчетах между ГГП и коммерческим предприятием для чего сторонами разрабатывается специальная методика

определения фактических общешахтных расходов ГГП, подлежащих возмещению коммерческим предприятием.

Согласно заключенному сторонами договору, коммерческое горнодобывающее предприятие оплачивает ГГП его услуги, стоимость которых определяется по специальной методике, как часть фактических общешахтных расходов ГГП за учетный период.

В действующую методику необходимо внести изменения в части содержания общешахтных расходов ГГП, подлежащих возмещению коммерческим горнодобывающим предприятием, периодичности их определения, порядка учета численности персонала в качестве критерия распределения общешахтных расходов, порядка корректировки стоимости услуг ГГП на дни простоев коммерческого горнодобывающего предприятия.

В связи с вышеизложенным, целью данного исследования является попытка усовершенствования методических рекомендаций по порядку определения стоимости услуг, предоставляемых ГГП.

Основным недостатком действующей методики определения стоимости услуг ГГП является использование в ней единого критерия распределения общешахтных расходов между ГГП и коммерческим горнодобывающим предприятием – численности персонала, причем в одном составе (основных участков и аппарата управления). На самом деле одна часть общешахтных расходов зависит только от численности обслуживаемых подземных работников, другая часть – от численности всего производственного персонала, а значительная третья часть определяется объемом выполненных работ, который измеряется объемом выданной горной массы (угля и породы), причем эта часть растет с увеличением добычи угля коммерческим горнодобывающим предприятием.

Поэтому, предложение перейти к распределению общешахтных расходов пропорционально объемам добычи угля выглядит вполне резонным, но явно односторонним, игнорируя зависимость значительной части этих расходов от численности персонала сторон (в том числе растущую в последнее время численность работников подрядных организаций, которые также обслуживаются ГГП). Заслуживает внимания и предложение об исключении из учета, при распределении общешахтных расходов, численности персонала рабочих-надомников, которые не посещают шахту и практически не обслуживаются на ней.

Разработанные методические рекомендации учитывают привлечения обеими сторонами подрядных организаций для проведения горных выработок по отношению ко всем возможным вариантам взаиморасчетов заказчиков своими подрядчиками в зависимости от типа проводимых выработок и особенностей взаиморасчетов.

Предполагается, что во многих случаях должна определяться стоимость услуг, предоставляемых ГГП не только коммерческим горнодобывающим предприятиям, но и подрядным организациям. Определение стоимости услуг подрядчикам, необходимо при проведении ими капитальных горных выработок для расчета полной балансовой стоимости этих выработок, относящихся к основным фондам заказчиков.

Кроме того, определение стоимости услуг, предоставляемых ГГП подрядчику коммерческого горнодобывающего предприятия, необходимо в случае, если будет признано целесообразным, чтобы указанные услуги подрядчик получал не через коммерческое горнодобывающее предприятие, а непосредственно от ГГП и оплачивал их в соответствии со специальным договором, заключенным с ГГП, наряду с договором подряда, заключенным с коммерческим горнодобывающим предприятием. Различные варианты определения и использования стоимости услуг ГГП предоставляются подрядчикам для взаиморасчетов сторон и корректировки себестоимости произведенной угольной продукции.

Предложенный порядок определения стоимости услуг ГГП обеспечивает, по сравнению с действующим порядком, более полное соответствие стоимости услуг реальным затратам ГГП на их предоставление.

Выдвинутый и обоснованный в работе подход, которым предусматривается определение стоимости услуг предоставленных государственным угледобывающим предприятием негосударственному инвестору с использованием заранее установленных на длительный период (не менее года) стабильных нормативов, является более рациональным

Таким образом, разработанные методические рекомендации предусматривают распределение различных частей общешахтных расходов, как основы стоимости услуг, по различным критериям в зависимости от факторов, определяющих их величину; уточняют порядок корректировки стоимости услуг на дни простоев в зависимости от их причин; учитывают привлечения сторонами подрядных организаций с различными вариантами их взаиморасчетов.

Предложенные методические рекомендации обеспечивают, по сравнению с действующей методикой, более полное соответствие стоимости услуг реальным затратам ГГП на их предоставление, но требуют более сложных и трудоемких выборок и расчетов.

Предложенный методический подход был апробирован во взаиморасчетах между ГП УК «Краснолиманская» и ООО «Краснолиманская».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бланк, И. А. Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М. : Омега-Л, 2013. – 767 с. – (Библиотека финансового менеджера; вып. 19).

2. Бригхэм Ю. Финансовый менеджмент : пер. с англ. / Ю. Бригхэм, М Эрхардт ; [под ред. Е. А. Дорофеева]. – 10-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 960 с : ил. – (Серия «Академия финансов»).

3. Ван Хорн Д. Основы финансового менеджмента : пер. с англ. / Д. Ван Хорн, Д. Вахович. – 12-е изд. – М. : Вильямс, 2008. – 1232 с.

4. Ковалев В. В. Корпоративные финансы и учет : понятия, алгоритмы, показатели : учебное пособие / В. В. Ковалев, Вит. В. Ковалев. – М. : КноРус, 2010. – 768 с.

5. Ковалев В. В. Учет, анализ и финансовый менеджмент : учебно-методическое пособие / В. В. Ковалев, Вит. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 688 с.

6. Фінанси підприємства : підручник / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк та ін.; кер. кол. авт. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. – 7-ме вид. – Київ : КНЕУ, 2008. – 552 с.

7. Шеремет А. Д. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций / А. Д. Шеремет, Е. В. Негашев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 208 с.

Научный руководитель: доктор экономических наук, профессор Яременко О.Л.

УДК 339(478)

Aurelia Litvin, Svetlana Petraşcu
(Chisinau, Moldova)

ASPECTE PRIVIND DEZVOLTAREA REPUBLICII MOLDOVA PRIN PRIZMA PROIECTELOR DE INVESTII ÎN CONDIŢIILE GLOBALIZĂRII

Alinierea politicilor de dezvoltare regională în Republica Moldova necesită timp şi eforturi considerabile pentru a corespunde exigenţilor politicilor UE. Astfel, pentru a accelera procesul de dezvoltare durabilă în condiţiile globalizării , autorităţile locale trebuie să depună eforturi majore pentru a beneficia de parteneri efectivi, atât în procesul de planificare strategică, cât şi în exercitarea atribuţiilor de implementare a proiectelor finanţate din fondurile naţionale şi internaţionale. Aşa dar, pe lângă contribuţia determinată de mobilizarea economisirilor interne şi sporirea investiţiilor interne, teoriile economice actuale şi programele de dezvoltare ale multor ţări pun accentul şi pe rolul investiţiilor străine ca o sursă de alocare de fonduri şi ca rezultat, dezvoltarea economică a întregii ţări în condiţiile globalizării.

Ключевые слова: *dezvoltare regională, proiecte de investiţii, fonduri naţionale şi internaţionale, autorităţi locale.*

Aligning regional development policies in the Republic of Moldova requires considerable time and effort to meet the requirements of EU policies. Thus, in order to accelerate the process of sustainable development under the conditions of globalization, local authorities have to make major efforts to benefit from effective partners both in the strategic planning process and in the implementation of the projects financed from national and international funds. However, in addition to the contribution made by mobilizing domestic savings and increasing domestic investment, the current economic theories and development programs of many countries also emphasize the role of foreign investment as a source of funding and, as a result, the economic development of the whole country in the conditions of globalization.

Ţinând cont de faptul că, globalizarea de astăzi este o globalizare parţiala, susţinem opinia multor autori în ceea ce priveşte sensul direct al noţiunii de globalizare ca termen precum „ regionalizare „ şi este cel mai potrivit pentru a exprima schimbările ce se produc în societate, aşa cum ar fi dezvoltarea proceselor de integrare tehnologică, economică si socio-culturală. Aceste schimbări pentru Republica Moldova poate avea loc numai prin prisma proiectelor de investiţii.

În pofida faptului că, Republica Moldova are multe avantaje, care in cumul creează atractivitatea RM pentru investitori, suntem conştienţi de faptul că climatul investiţional din ţară nu satisface pe deplin aspiraţiile investitorilor. Avem o gamă largă de probleme nesoluţionate. Totalitatea acestora şi specificul Republicii Moldovei ca stat cu o economie mică sunt luate în consideraţie în politica economică internă, externă şi politica investiţională.

Fiind un stat mic, Moldova dispune de un avantaj specific – conducerea statelor mici deseori este mult mai constructivă şi mai flexibilă şi este în stare să ofere investitorilor soluţii noi la probleme vechi. Actualmente conducerea republicii pune un mare accent pe acest aspect. S-a pornit de la stabilirea ordinei, restabilirii autorităţii şi responsabilităţii organelor de stat faţă de populaţie.

În prezent, economia Moldovei necesită, în mod deosebit, investiţii mari, de lungă durată, accentul fiind pus pe tehnologiile moderne, managementul european, accesul la pieţele externe. Capitalul străin este necesar astăzi mai ales în acele domenii ale economiei, relansarea cărora ar contribui la ieşirea din criza actuală.

În scopul atingerii unei maxime coordonări şi eficienţe, Strategia Investiţională a RM a fost elaborată în conformitate cu prevederile Programului de activitate a Guvernului pe anii 2001-2005 „Renaşterea economiei – Renaşterea ţării" şi ale Strategiei de dezvoltare social – economică a Republicii Moldova pe termen mediu.

Obiectivul fundamental al Strategiei Investiţionale a Republicii Moldova constă în accelerarea dezvoltării economice durabile a Republicii Moldova prin asigurarea unor ritmuri înalte de creştere a investiţiilor, inclusiv a influxului de investiţii străine directe, urmărind scopul de a obţine pe această cale a unei îmbunătăţiri cardinale a calităţii vieţii populaţiei şi de a atinge un grad înalt de ocupare în câmpul muncii.

Obiectivele strategice ale Strategiei, în conceptul nostru pot fi realizate prin:

- crearea cadrului juridic respectiv, despre care am menţionat anterior;
- consolidarea relaţiilor cu organismele financiare internaţionale.
- asigurarea generării investiţiilor.

Generarea investiţiilor poate fi efectuată prin două căi: investitorii actuali produc investiţii noi împreună cu partenerii săi tradiţionali pe de o parte, şi atragerea investiţiilor noi pe de altă parte.

Luând în consideraţie sectoarele de activitate, de unde Moldova ar beneficia de rezultate comparabile, investiţiile trebuie orientate în special în terenurile verzi, incluzând:

- prelucrarea vinului şi agroalimente;
- industria uşoară;
- industria construcţiei de maşini;
- subcontractând cu investitorii din ţările vecine;
- posibilităţi legate;
- turism.

Aceste oportunităţi pot fi susţinute de inspecţiile bine documentate şi de experienţa absolută a investitorilor străini deja existenţi.

În cazul înlăturării tuturor factorilor interni de tip instituţional care blochează procesul investiţional, agricultura şi industria prelucrătoare moldovenească pot oferi oportunităţi considerabile pentru investiţii. Aceste oportunităţi pot fi împărţite în trei categorii:

- **Investiţii în echipamente şi tehnologii** cum ar fi: echipamente de păstrare, sortare şi ambalare a produselor agricole proaspete, echipamente de congelare rapidă şi/sau profundă pentru produse agricole proaspete; echipamente şi tehnologii de vinuri de calitate, sucuri; echipamente pentru producerea ingredientelor alimentare complexe; echipamente energetice; fabricarea ambalajelor pentru produsele agricole şi prelucrate; sistem de aprovizionare, deservire şi reparaţie a tehnicii agricole şi acordarea de servicii în agricultură cu echipament şi tehnică specială şi de mare productivitate;sistem de aprovizionare cu pesticide şi acordarea de servicii pentru aplicarea lor (cu echipament special); sisteme de irigaţie locale de diferite capacităţi, maniabile.
- **Investiţii în dezvoltarea cadrului instituţional.** Cele mai atrăgătoare şi sigure oportunităţi de acest gen constau în crearea: cooperativelor de servicii agricole; noilor forme de consolidare patrimonială şi managerială a exploataţiilor agricole; reţelelor de servicii juridice, de marketing, de consultanţă pentru agricultori şi unităţile de prelucrare; fortificarea bazei informaţionale şi tehnico-materiale pentru cercetări şi elaborări de tehnologii agricole şi agroalimentare; reţelelor de aprovizionare a agricultorilor cu factori de producţie; reţelelor de achiziţionare a produselor agricole proaspete şi prelucrate; serviciului de promovare a exporturilor agroalimentare; Serviciului de promovare a produselor agroalimentare autohtone pe pieţele-ţintă.
- **Investiţii în dezvoltarea resurselor umane (profesionale)**. Statul îşi va reorienta priorităţile politicii de pregătire a cadrelor naţionale spre sprijinirea următoarelor direcţii de consolidare a potenţialului naţional uman: formarea şi instruirea managerilor de exploataţii agricole şi de unităţi de prelucrare; specialiştilor de marketing al produselor agricole şi agroalimentare, precum şi a specialiştilor în aprovizionarea exploataţiilor agricole cu resursele necesare; specialiştilor în tehnologii de prelucrare, de producere a ingredientelor alimentare complexe; fortificarea a cadrelor de cercetare şi elaborare a tehnologiilor agricole şi agroalimentare.

Aceste investiţii pot fi efectuate atât de către investitorii autohtoni (în echipamente în special), cât şi de cei străini (în special în tehnologii). Sistemul bancar ar putea fi cointeresat prin diferite măsuri instituţionale să se angajeze mai activ în finanţarea investitorilor locali. În acest caz urmează să fie formulate explicit cerinţele juridice faţă de calitatea proiectelor de investiţii.

În continuare Vă prezentăm cele mai importante Programe şi Proiecte, care au o contribuţie majoră în ceea ce priveşte dezvoltarea durabilă a spaţiului rural al Republicii Moldova în condiţiile globalizării :

Programul COSME 2014 – 2020

Obiectivele generale ale programului COSME este dezvoltarea competitivitatea întreprinderilor și a IMM-urilor care se desfășoară în perioada 2014 - 2020, având un buget de 2,3 miliarde EUR. COSME va sprijini IMM-urile în următoarele domenii:facilitarea accesului la finanțare;sprijinirea internaționalizării și a accesului la piețe;crearea unui mediu favorabil competitivității;promovarea culturii antreprenoriale.

Programul de Co-finanţare a Proiectelor de Eficienţă Energetică, având ca obiectiv susţinerea financiară a IMM încadrate în activităţile de eficienţa energetică

Activităţi principale: Co-finanţarea proiectelor de eficienţa energetică. Rata subsidiilor va varia între 60-70% din suma proiectului aprobat spre finanţare, dar nu va depăşi suma de 10.000 EUR.

Programul Ridicarea Competitivităţii şi Consolidarea Întreprinderilor moldoveneşti pe piaţa mondială în următoarele domenii: produsele textile şi maşini; tehnologii informaţionale şi de calcul; şi producerea vinului. Activităţile principale: Proiectul dat îşi desfăşoară activitatea la nivel de întreprindere, precum şi la nivel de sector în 3 domenii: produsele textile şi maşini, tehnologii informaţionale şi de calcul, şi producerea vinului.

Fondul Pentru Întreprinderile din Moldova şi Ucraina. Obiectivul fiind consolidarea întreprinderilor privatizate. Activităţile principale: Investirea în acţiuni şi tranzacţii inclusiv oferirea împrumuturilor directe întreprinzătorilor şi finanţarea leasingului pentru echipament şi/sau bunuri.

Programul Investiţii în Sectorul Privat. Obiectiv: Dezvoltarea sectorului privat prin promovarea şi susţinerea cooperării între agenţii economici din Republica Moldova şi Olanda.

2KR: Proiectul Creşterii Producţiei Alimentare. Obiectiv: Dezvoltarea agriculturii şi creşterea producţiei alimentare în Republica Moldova.

Activităţile principale: Procurarea tehnicii agricole în rate (iniţial se achită 50% din costul total şi mai apoi în rate pe parcursul perioadei de doi ani). Preţul tehnicii nu include TVA.

Proiectul „Ameliorarea Competitivităţii". Obiectiv: Consolidarea competitivităţii companiilor din Moldova prin intermediul îmbunătăţirii calităţii produselor şi serviciilor acestora. Activităţile principale: Acordarea granturilor proporţionale pentru implementarea Sistemului de Management al Calităţii.

IFAD II: Programul de Revitalizare a Agriculturii. Obiectiv: Contribuirea prin acţiune participativa la realizarea planurilor de dezvoltare strategica a localităţilor si anume in domeniul agricol. Activităţile principale: Acordarea împrumuturilor preferenţiate in valoare de pana la 200 mii USD pe un termen de pana la 15 ani. 20% - 30% din valoarea împrumuturilor cordate constituie grant nerambursabil condiţionat. Activităţi economice eligibile pentru program sunt: producerea, colectarea, prelucrarea, ambalarea, depozitarea produselor agricole, prestarea serviciilor specializate in agricultura şi alte activităţi economice (cu profil agricol) din spaţiul rural.

Proiectul „ENTRANSE 2 Your Business". Obiectiv: Suportul de bază ale proiectului „ENTRANSE 2 Your Business" constă în susţinerea dezvoltării IMM, creşterea nivelului de plasare a antreprenorilor în câmpul muncii şi respectiv sporirea locurilor noi de muncă prin reducerea sărăciei şi susţinerea sectorului de dezvoltare a IMM în Republica Moldova.

Programul Cadrul 7. Obiectivul:Oferirea suportului financiar pentru creşterea capacităţilor de inovare şi competitivitate a IMM-urilor, prin implicarea nemijlocită în procesul de cercetare sau externalizare a necesităţilor de cercetare – dezvoltare ale acestora.

Proiectul: Modernizarea Sectorului Agrar în Republica Moldova

Obiectivul: Dezvoltarea sectorului agricol şi a industriei alimentare în raioanele Ungheni şi Călăraşi.

Programul de Restructurare a Sectorului Vitivinicol

Programul a fost conceput de către Guvernul Republicii Moldova și Banca Europeană de Investiții (BEI) pentru a soluționa vulnerabilitățile structurale din industria vitivinicolă a Moldovei. Obiective: Restructurarea sectorului Vitivinicol şi a industriei conexe; Îmbunătăţirea calităţii şi consistenţei vinului produs în Moldova de la calitatea podgoriilor până la ambalarea finală şi livrarea produselor; Diversificarea pieţelor de desfacere ale ţării prin asigurarea autenticităţii producţiei vinicole fabricate.

Participarea activă la Programele Uniunii Europene (UE) este unul dintre obiectivele procesului de integrare europeană a Republicii Moldova. Aceasta facilitează dezvoltarea Republicii Moldova în condiţiile globalizării prin preluarea bunelor practici din UE și promovarea contactelor între persoane.

Potrivit unor studii de specialitate, în pofida multor neajunsuri şi bariere pe care le întâmpină investitorii şi anume cei care contribuie la dezvoltarea durabilă a spaţiului rural , oferă acestora o serie de avantaje, precum:

a) costul relativ redus şi nivelul de calificare satisfăcător al forţei de muncă;
b) dimensiunea importantă a pieţei interne şi lipsa de concurenţă;
c) existenţa de materii prime şi semifabricate relativ ieftine şi accesul la acestea;
d) desfăşurarea unor activităţi orientate spre export;
e) posibilitatea controlului asupra firmei, fără a deţine majoritatea capitalului;
f) unele facilităţi acordate firmelor cu investiţii străine depăşind 250 mii USD;
g) spiritul cooperant al întreprinzătorilor autohtoni, relaţiile cu partenerii străini sunt bazate pe principiile echităţii şi avantajului reciproc;

h) amplasarea Republicii Moldova într-o zonă de intense fluxuri economice şi în apropierea unor mari pieţe de desfacere;

Atragerea investiţiilor străine pe viitor poate fi considerată drept remediu cu efect imediat pentru revitalizarea economiei ţării atât timp cât nu vor începe să funcţioneze satisfăcător propriile mecanisme de piaţă. Fără investiţii străine este imposibilă menţinerea şi amplificarea tendinţei de creştere economică, inclusiv şi dezvoltarea durabilă a spaţiului rural, care s-a conturat în ultimii ani.

Considerăm cu certitudine că toate programele împreună cu proiectele de investiții care sunt implementate pentru dezvoltarea durabilă depind de managementul investițiilor. Căci, anume managementul investiţiilor este una din cauzele succesului sau eşecului întreprinzătorului, ramurii, economiei naționale.

În această ordine de idei managementul investițiilor în sectorul agroalimentar are la bază teorii, legi, principii, reguli, metode, tehnici şi instrumente care asigură utilizarea optimă a resurselor investiționale în scopul atingerii obiectivelor prestabilite. Toate acestea trebuie să se integreze pe deplin în dezvoltarea ştiinţei de management, care are o importanţă deosebită în condiţiile globalizării.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Litvin Aurelia, Deliu Natalia. Investiţiile străine directe ca factor determinant în creşterea economică, ULIM. 2013.

2. Petrascu S. „Improvement of the investment climate as a main condition for the enhancement of the quality of life in rural areas”, Scientific Papers Series Management , Economic Engineering in Agriculture and Rural Development , Vol. 16, Issue 3, 2016, PRINT ISSN 2284-7995, E-ISSN 2285-3952;

3. Richard Murch, Poject Management, Prentice Hall Professional, 2001;

4. Bargăoan A., Fondurile europene-strategii de promovare şi utilizare, Editura Tritonic, Bucureşti, 2009.

УДК 330.34

Сергей Максименко
(Одесса, Украина)

ПАРАДИГМА УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

В статье рассматривается проблема обеспечения устойчивости экономического роста и развития в Украине в аспекте экономико-теоретического моделирования. Проводится анализ научных публикаций ведущих экономистов нашей страны посвящённых проблеме устойчивого экономического развития в Украине.

***Ключевые слова**: экономический рост, экономическое развитие, обновление основного капитала, амортизация, экономическая политика.*

The article deals with the problem of ensuring the sustainability of economic growth and development in Ukraine in the aspect of economic and theoretical modeling. The analysis of scientific publications of leading economists of our country devoted to the problem of sustainable economic development in Ukraine is carried out.

***Key words:** economic growth, economic development, renewal of fixed capital, depreciation, economic policy*

Неустойчивость экономического роста в Украине в последние годы усилила у экономистов-теоретиков интерес к проблеме обеспечения устойчивости экономического развития в нашей стране. Среди ряда научных публикаций посвящённых данной проблеме

особое место занимает опубликованная в октябре 2018 г. в журнале «Экономика Украины» статья Зверякова М. И. «Теоретическая парадигма устойчивого развития и украинские реалии», в которой её автор поставил перед собой цель определить контуры будущей модели устойчивого развития в Украине [1]. Между тем применяемая в указанной статье методология исследования вызывает большие сомнения в возможности достижения поставленной цели. Поэтому возникает вопрос методологического характера: «Можно ли достичь поставленной в статье цели на основе методологии, которую использует её автор?» Очевидно, чтобы получить неутвердительный ответ на данный вопрос, достаточно будет найти несколько явных или легко доказуемых ограничений в методологии исследования автора, не позволяющих ему достичь заявленной цели.

В названии статьи и при постановке цели используются термины «парадигма» и «контур», требующие уточнения.

В науке и философии парадигма (от др.-греч. παράδειγμα, «шаблон, пример, образец», παραδείκνυμι – «представлять») означает определённый набор концепций или шаблонов мышления, включая теории, методы исследования, постулаты и стандарты, в соответствии с которыми осуществляются последующие построения, обобщения и эксперименты в области [2].

Между тем в рассматриваемой статье отсутствуют признаки того, что её автор ознакомлен с какими-либо теоретическими моделями экономического развития и роста, в том числе, с широко известными моделями экономического развития и роста, такими как: модели экономического развития А. Льюиса, Дж. Фая, Г. Рейниса, Х. Ченери и др.; модели экономического роста Р. Солоу, Харрода–Домара, Узавы–Лукаса, У. Ростоу и др. В статье не приведены названия указанных моделей, отсутствует их сравнительный анализ, не используются структуры и алгоритмы этих моделей, порядок их построения, нет ссылок на литературу, где они представлены и др. Из чего следует, что автор статьи имеет одностороннее, явно ограниченное, известное только ему одному, представление о теоретической парадигме экономического развития, которое он и использует в своей статье.

«Контур» по определению – это замкнутая линия. Термин «контур» широко используется в технических науках. Например, контур ядерного реактора, контур большого адронного коллайдера, контур паровой турбины и др. «Железо» компьютера – это тоже контур, который обеспечивает движение информационных потоков. Но данный контур становится действующим только при наличии оператора, алгоритма или операционной системы с приложениями. Удалите из компьютера операционную систему и тогда он превращается в бездействующий контур – «компьютерное железо».

В статье игнорируется сфера услуг и сельское хозяйство, анализ сосредоточен исключительно на промышленном производстве с акцентом на обрабатывающей промышленности. Следует отметить, что ни одна из разработанных в XX в. и широко известных теоретических моделей экономического развития не имеет такой узкой направленности. Модели экономического развития тем и отличаются от моделей экономического роста, что они демонстрируют, как в ходе развития изменяется структура национальной экономики, как происходит перераспределение экономических ресурсов, в первую очередь рабочей силы, между традиционными и новыми секторами и отраслями национальной экономики. Но в рассматриваемой статье о таком перераспределении ресурсов ничего не сказано. Так можно ли при таком ограниченном подходе определить контуры будущей модели экономического развития в Украине?

С середины XX в. при построении моделей экономического роста и развития экономисты широко используют такой аналитический инструмент как агрегированная производственная функция, как минимум, с двумя переменными факторами: трудом и капиталом. В рассматриваемой статье встречаются несколько фрагментов посвящённых трудовым ресурсам. Однако все они автономны и не включены автором статьи в его анализ. В статье неявно предполагается, что численность и качество рабочей силы в национальной экономике, объёмы производства и структуры сельского хозяйства, сферы услуг и реального

сектора остального мира изначально заданы и не изменяются. Так что в целом в статье анализ основан на однофакторной агрегированной производственной функции, переменным фактором в которой выступает основной капитал в промышленном секторе экономики Украины. Данное обстоятельство и приводит автора статьи к «упрощённым» и некорректным выводам. Так на стр. 15 автор утверждает, что экономика Украины вступила в фазу неустойчивого экономического роста в связи с исчерпанием потенциала восстановительного роста. Возникает вопрос: «Если потенциал восстановительного роста исчерпан, то почему в Украине такой высокий уровень безработицы: 9,5%? И это в условиях сокращения численности рабочей силы по причине снижения численности населения и ускорения потока трудовой эмиграции в последние годы. Можно также добавить, что драйверами роста ВВП в Украине в последние годы стали сельское хозяйство и IT-индустрия (сфера услуг), тогда как промышленный сектор всё ещё пребывает на стадии восстановительного роста.

Вероятно осознавая ущербность такого одностороннего подхода, автор в конце статьи, на этапе объявления прогнозов и составления планов роста, пытается завести через чёрный ход «экономику знаний» и «человеческий капитал». Но такой ненаучный тактический приём уже не может повлиять на общее представление читателя о логике и результатах исследования автора статьи.

В статье анализ проводится в рамках моделей закрытой экономики, которая может восстанавливаться и развиваться исключительно за счёт внутренних ресурсов. Экономика Украины является открытой экономикой. В открытой национальной экономике существует возможность ускорения восстановления роста и развития за счёт привлечения ресурсов из-за рубежа. При этом, как правило, возникает внешний долг, который необходимо обслуживать. Но в данной статье игнорируется проблема внешнего долга и его влияние на реальный сектор Украины, в том числе, на промышленный сектор. Игнорируется также проблема негативного чистого экспорта Украины.

Как покажет дальнейший анализ, в статье существует большая путаница относительно взаимосвязи реального и финансового секторов экономики. С одной стороны, автор исходит из предпосылок неоклассических теорий роста (абсолютная эластичность цен, классическая дихотомия и др.), предполагающих ежегодно сбалансированный госбюджет и отсутствие госдолга. С другой стороны, автор предлагает кейнсианские рецепты экономической политики, согласно которым балансирование госбюджета и решение проблемы госдолга происходит на циклической основе. Возможно именно по этой причине, автор в своей статье уклоняется от анализа влияния госдолга на реальный сектор Украины, в том числе, на промышленный сектор.

В статье развитие «материально-технологической» структуры промышленности в экономике Украины очень слабо связано с развитием институциональной структуры. Главные институциональные проблемы только названы, но не указаны пути их решения. Теневая экономика в статье едва просматривается.

В рассматриваемой статье приводится общая характеристика, предпосылки действующей модели экономического развития в Украине, оговариваются экзогенные и эндогенные потоки (переменные), выводы, но сама теоретическая модель отсутствует. Не понятно как связаны между собой экзогенные и эндогенные потоки. В статье нет главного – оператора-алгоритма, который и превращает исходный научный материал в теоретическую модель или который превращает бездействующий контур в действующий. Отсутствуют также ссылки на литературные источники, где эта модель (или модели) могла быть представлена. Так что возникает методологический вопрос: «Можно ли определить контуры будущей модели устойчивого экономического развития национальной экономики, изучив текущую, действующую модель только на уровне контура без алгоритма?» Можно ли прогнозировать характеристики или параметры компьютеров будущего не имея представления о том, как развивается их программное обеспечение? До сих пор это никому не удавалось. Более того практика показывает обратное – именно развитие алгоритмов,

появление новых операционных систем и приложений, формирует спрос на новое «компьютерное железо» и служит фактором дальнейшего его развития.

Привлекает внимание высокая степень асимметрии в структурах ретроспективного и перспективного подходов к анализу – объём и качество содержания фрагментов статьи посвящённых будущему развитию экономики Украины в сравнении с её прошлым и настоящим. Когда речь идёт о прошлом и настоящем, автор приводит много конкретных фактов, статистических показателей и др. А когда «переключается» на будущее, ограничивается общими малосодержательными фразами и не даёт содержательных прогнозов, в частности, прогнозов динамики показателей инвестиций в основной капитал и амортизации в промышленности Украины – ключевых показателей в данной статье. Отсутствуют также прогноз динамики межотраслевой структуры промышленности Украины и контуры программы экономической политики государства. Обычно так поступают авторы, которые мало что могут сказать о будущем, но вот о прошлом и настоящем они готовы рассуждать до бесконечности. Выражаясь терминами Г. Мюрдаля – это «бухгалтерский» подход. Но, если для бухгалтера или экономиста-историка такой подход в принципе является нормой, то для экономиста-теоретика ставящего перед собой цель заглянуть в будущее экономической теории и практики этого явно недостаточно.

Очевидно, уже только названные выше ограничения в методологии исследования автора статьи позволяют прийти к выводу: определить контуры будущей модели устойчивого развития в Украине на основе используемой в статье методологии исследования невозможно.

Статья начинается с проблемы неустойчивого развития экономики Украины, а в выводах статьи экономическое развитие уже сводится исключительно к экономическому росту. Как будто «экономическое развитие» и «экономический рост» тождественные понятия. Так что рассмотрим ещё вопрос, как автору статьи удалось определить контуры будущей модели экономического роста в Украине.

При определении контуров модели экономического роста автор руководствуется логикой, которую можно представить в форме следующих тезисов. Обновление основного капитала в промышленности – единственный фактор будущего роста ВВП в Украине. Динамика обновления основного капитала в промышленности подчинена действию некоего безымянного среднесрочного промышленного цикла и зависит от его фаз. Государство может обеспечить устойчивый рост ВВП в Украине лишь проводя антициклическую политику и политику ускоренной амортизации основного капитала в промышленном секторе и, в первую очередь, в обрабатывающей промышленности. При этом по логике автора статьи антициклическая политика государства является стабилизирующим фактором, а политика ускоренной амортизации в промышленности – фактором долгосрочного роста ВВП. Как всё просто. Очень «постная» модель. По степени сложности своей структуры она напоминает однофакторные модели роста представителей классической школы (XIX в.), дополненной кейнсианскими рецептами экономической политики. Получается, что модель будущего экономического роста в Украине на порядок проще ныне существующих моделей роста.

Кроме того, в статье преувеличивается роль антициклической политики государства в обеспечении устойчивости роста. Даная политика может только сгладить точки поворота в промышленном цикле, уменьшить амплитуду колебаний реального ВВП, но не устранить их совсем. Так что антициклическая политика государства лишь отчасти обеспечивает устойчивость экономического роста. Для обеспечения устойчивости роста национальной экономики необходимо нечто большее – реформировать её структуру, в том числе, структуру промышленного сектора. Но, кроме как о необходимости переориентации с добывающих сырьё отраслей на отрасли обрабатывающей промышленности, в статье по этому поводу больше ничего не сказано. Контуры программы структурной политики в статье не определены. Поэтому возникают вопросы, например: «А как быть с ориентированными на экспорт отраслями промышленности?», «Нужно ли отдавать им предпочтение в развитии?». Ведь для того, чтобы обслуживать огромный внешний долг и закупать импортные

энергоносители необходимо увеличить потоки положительного чистого экспорта и валютной выручки. Но об этом в статье ничего не сказано. Проблемы связанные с открытой национальной экономикой в статье не рассматриваются.

Далее политика ускоренной амортизации в промышленном секторе обеспечивает ускоренное воспроизводство только уже сложившейся межотраслевой структуры. Но как быть с зарождением новых отраслей промышленности? Каковы источники финансирования инвестиций в новые отрасли промышленности? В статье нет ответов на эти вопросы. Так что предложенную в статье модель экономического роста в Украине трудно назвать инновационной моделью, это скорее консервативная модель роста закрытой экономики, которая не обеспечивает устойчивость долгосрочного роста ВВП.

Политика ускоренной амортизации открывает лишь дополнительный источник финансирования инвестиций в основной капитал промышленного сектора Украины, что создаёт только возможности для его обновления. Но является ли это достаточным условием для обновления основного капитала в промышленности нашей страны? Очевидно, чтобы обновление основного капитала было реальным, а не формальным, а предоставляемые средства были направлены по назначению, а не ушли на сторону, необходимо решить ряд институциональных проблем. Но автор в своей статье уклоняется от решения этих проблем.

Наконец, как уже было ранее отмечено, предлагаемая модель экономического роста в Украине содержит в себе два конфликтующих блока: неоклассический и кейнсианский. Первый (однофакторная производственная функция, классическая дихотомия, абсолютная эластичность цен и др.) отрицает дискреционную политику государства и предусматривает ежегодно сбалансированный госбюджет и отсутствие госдолга. Второй – предусматривает дискреционную политику, балансирование госбюджета и решение проблемы госдолга на циклической основе. Очевидно, указанный конфликт двух блоков не позволяет назвать предлагаемую в статье «модель роста» моделью.

Далее предположим, что модель экономического роста в Украине, «контуры» которой уже были установлены, можно принять в качестве рабочей модели. Тогда возникают вопросы: «Каковы должны быть контуры программы экономической политики государства включающей в себя политику ускоренной амортизации основного капитала в промышленности Украины?», «Как политика ускоренной амортизации в промышленности в этой программе согласуется с другими видами экономической политики?» и т.д. Но автор в своей статье даже не ставит эти вопросы. Вместо контуров программы экономической политики государства в статье предлагается набор методических рекомендаций по составлению планов роста, знакомых старшему поколению экономистов из дисциплины «Планирование народного хозяйства». «Бухгалтерский» подход не позволяет автору статьи заглянуть в будущее экономики Украины и предложить читателю нечто большее. Поэтому и возникает кластер проблем, на которые в статье невозможно найти решений.

Например, политика ускоренной амортизации в промышленности Украины предполагает предоставление налоговых льгот промышленному сектору, что приведёт к резкому сокращению налоговых поступлений в госбюджет и росту дефицита последнего на протяжении не менее трёх лет, пока обновлённый и расширяющий производство промышленный сектор не восстановит поток налоговых платежей. Но из каких источников финансирования будет покрываться растущий дефицит госбюджета? За счёт роста внешних и внутренних займов и, соответственно, роста госдолга? При существующей долговой нагрузке на госбюджет это маловероятно. А может быть за счёт сокращения госрасходов или роста налогов на сельское хозяйство, сферу услуг и домашние хозяйства? Тогда замедлится рост совокупного спроса и предложения на рынке товаров и услуг, что приведёт к снижению темпов роста реального ВВП либо к его сокращению. Потенциал экономического роста будет подорван, устойчивость роста ВВП не будет обеспечена. Но автор умалчивает об этом.

Остаётся также напомнить о ранее установленном и откорректированном в новом законе бюджетном правиле: государственный долг и гарантированный государством долг не может

превышать 60% ВВП, а дефицит государственного бюджета – 3% ВВП. Государственные гарантии не могут превышать 3% доходов общего фонда госбюджета [3].

Нетрудно заметить, что такое бюджетное правило при сложившихся параметрах госбюджета и долговой нагрузки в Украине значительно ограничивает возможности обновления основного капитала в промышленности нашей страны путём самофинансирования. Так что на первый план выдвигаются проблемы обновления основного капитала в промышленности Украины путём создания благоприятного инвестиционного климата и ускорения потока прямых иностранных инвестиций. Но автор в своей статье даже не рассматривает такую альтернативную стратегию. По его мнению, опыт ускоренной амортизации в промышленности США можно легко применить и в Украине, не вникая глубоко в украинские реалии.

Автор статьи поставил перед собой цель, которую при используемой им методологии достичь невозможно. Вместо контуров инновационной модели развития открытой экономики в статье определены контуры внутренне противоречивой консервативной модели роста закрытой экономики. Содержание статьи демонстрирует ущербность анализа экономических проблем основанного, преимущественно, на методах исследования философской науки. Ведущим современным методом теоретического исследования является метод экономико-теоретического моделирования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Зверяков М. И. Теоретическая парадигма устойчивого развития и украинские реалии // Экономика Украины. – 2018. – № 10. – С. 10-31.

2. English Oxford living dictionaries, available at [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://en.oxforddictionaries.com/definition/paradigm

3. Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо правового підґрунтя для запровадження середньострокового бюджетного планування) / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63490

УДК 631.16

Марина Мікуліна
(Суми, Україна)

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ

Розвиток економіки України на теперішньому етапі переживає дуже складні часи. Довготривала світова фінансово-економічна криза, недосконале чинне законодавство, банкрутство значної кількості вітчизняних підприємств, зменшення науково-технічного потенціалу та зниження інвестиційної привабливості поставили діяльність підприємств в дуже складні умови. Перед суб'єктами підприємництва, постало важливе завдання, що для підтримки фінансової стабільності та подальшого розвитку необхідно виконати умову – досягнення економічної, зокрема, фінансової безпеки.

Ключові слова: *сільськогосподарські формування, фінансова безпека, показники, фінансовий механізм.*

The process of ensuring the financial security of agricultural formations can be considered as a process to prevent possible losses from adverse effects on the economy of the enterprise in various aspects of its services to ensure profitability, sustainability and business prospects. In this regard, the solution of an industry-specific problem becomes of particular urgency as a failure to anticipate and prevent instability in the future in the future. Therefore, it will be crucial that measures be taken to timely identify the negative processes in the financial mechanism of the enterprise.

Key words: *agricultural formations, financial security, indicators, financial mechanism.*

Процес забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських формувань можна розглядати як процес запобігання можливих збитків від негативних впливів на економіку підприємства в різних аспектах роботи його служб по забезпеченню прибутковості, стійкості і перспективності бізнесу. В цьому плані особливої актуальності набуває вирішення такої, характерної для галузі, проблеми як невміння своєчасно передбачити нестабільність та уникнути її в майбутньому. Тому вирішальне значення тут будуть мати заходи, направлені на своєчасне розпізнання негативних процесів у фінансовому механізмі підприємства.

З цією метою необхідно мати відповідний фінансовий інструментарій, який би дав можливість визначити рівень фінансової безпеки та місце цього рівня в певних межах. В нашому розумінні рівень фінансової безпеки – це показник, що відображає певний поріг стабільності підприємства та межу її втрати під впливом несприятливих факторів. Числове значення зазначеного показника має визначатися як величина, розрахована на базі декількох фінансових коефіцієнтів, кожен з яких характеризує той чи інший бік функціонування фінансового механізму підприємства і, які в комплексі можуть визначати рівень фінансової безпеки останнього. До чинників впливу було віднесено 5 основних фінансових коефіцієнтів, які в свою чергу характеризуються певним набором показників та мають відповідний механізм розрахунку. В результаті проведених розрахунків було визначено порядок розрахунку інтегрального показника для визначення меж фінансової безпеки сільськогосподарських формувань, що розраховується за наступною формулою:

$$In=((ГК+КФВ+ДЗ+ОА)/ПЗ)+((ОА+(Б-ВК))/ВК)+(ДЗ/КЗ)+((В*В+365*ДЗ)/(Б+ВК+ОА+З+ОЗ+В))+З*(ОА-ПЗ)+(ОА-ПЗ)*ВК+((НП+РК)/Б)+ПР*(В+Б+ВК+ОЗ+ОА) \quad (1)$$

де ГК – грошові кошти;

КФВ – короткострокові фінансові вкладення;

ПЗ – поточні зобов'язання;

ДЗ – дебіторська заборгованість;

КЗ – кредиторська заборгованість;

ОА – оборотні активи;

Б – валюта балансу;

ВК – власний капітал;

НП – нерозподілений прибуток;

РК – резервний капітал;

В – виручка;

З – запаси;

ОЗ – основні засоби;

Пр – прибуток до оподаткування.

Тепер можемо встановити межі фінансової безпеки підприємства відповідно то стану його фінансової стійкості. У відповідності до показника забезпеченості запасів власними і позиковими джерелами у фінансовій літературі [1, с. 54; 2, с. 32; 3, с. 254] виділяють наступні типи фінансової ситуації:

1. Абсолютна стабільність – власні оборотні кошти забезпечують запаси і затрати.

2. Стабільний рівень фінансової безпеки – запаси і затрати забезпечуються сумою власних оборотних коштів і довгостроковими позиковими джерелами.

3. Відносно стабільний рівень фінансової безпеки – запаси і затрати забезпечуються за рахунок власних оборотних коштів, довгострокових позикових джерел і короткострокових кредитів і позик, тобто за рахунок всіх основних джерел формування запасів і витрат.

4. Нестабільний рівень фінансової безпеки. Фінансова неспроможність і небезпека є очевидною. Потрібне оперативне втручання в управління фінансово-виробничою діяльністю, застосування мір антикризового управління підприємством, можливе відновлення платоспроможності; вирішуються питання підбора і призначення керівника, зміни системи управління, вирішуються також питання реструктуризації заборгованості, або створення нового підприємства на базі активів підприємства-банкрута.

5. Критичний рівень – практичний розвал фінансової системи підприємства, необхідна заміна керівництва, призначення нове керуючого, застосування надзвичайних заходів антикризового управління підприємством при виявленні відсутності реальної можливості відновити платоспроможність, можлива ліквідація господарства.

Висновки. Таким чином, концепція фінансової безпеки в умовах трансформаційних процесів в економіці необхідна в силу якісних змін фінансових ризиків у в зоні господарських інтересів сільськогосподарських формувань. Зміна як зовнішніх, так і внутрішніх чинників виробничофінансової діяльності аграрних формувань привело до значного зниження стійкості фінансового механізму суб'єктів аграрного сектору як складових економічної системи. Як наслідок, досягнення належного рівня ефективності їх виробничої діяльності вимагає створення системи заходів по діагностуванню можливих загроз фінансовій безпеці підприємства, що дозволить своєчасно попереджувати економічні ризики і запобігати наслідкам їх тиску. Поряд з цим слід зазначити, що безпосереднє використання західних фінансових моделей не завжди може бути виправданим, тому є необхідність в розробці нових підходів, а також в адаптації зарубіжних напрацювань до умов вітчизняного АПК. Використання запропонованої моделі дозволить адекватно діагностувати фінансове становище підприємства, оцінити рівень фінансової безпеки та передбачити кризові явища в його фінансовому механізмі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кашенко О.Л. Системне уявлення фінансів / О.Л. Кашенко. – Суми: Видавництво «Довкілля», 2001. – 98 с.

2. Мікуліна М.О Фінансова діагностика сільськогосподарського підприємств: можливості традиційного підходу / М.О. Мікуліна // Вісник СНАУ. Серія «Фінанси і кредит». – 2005. – №1. – С. 26-34.

3. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємств: науковометодичне видання / За ред. проф. А.В. Чупіса. – Суми: Видавництво «Довкілля», 2011. – 404 с.

УДК 658.512

Василина Могильська, Оксана Кущак
(Тернопіль, Україна)

СПОСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ОБСЛУГОВУВАННЯ В ЗАКЛАДІ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

У статті ставиться завдання запропонувати оптимальний варіант обслуговування клієнтів їдальні Технічного коледжу ТНТУ імені І.Пулюя. Критеріями оптимізації є час перебування клієнтів в черзі та затрати їдальні на обслуговування. В результаті аналізу автори знаходять формальне рішення.

Ключові слова: *черга, час очікування, вхідний потік, інтенсивність обслуговування, затрати обслуговування.*

The article aims to offer the best option for dining customer service Technical College Ternopil Ivan Pul`uj National Technical University. The optimization criteria are the time the customer has been in the queue and the cost of dining on the service. As a result of the analysis, the authors find a formal solution.

Keywords: *queue, waiting time, incoming flow, service intensity, maintenance costs.*

Постановка проблеми. Уявити собі сучасний світ без черг вкрай важко. Чим більшою кількістю благ користується людина, тим частіше вона попадає в ситуацію очікування отримання цих благ. Черги переслідують нас усюди і щодня. Тому проблема зменшення

кількості та величини черг, а також скорочення часу очікування в них є актуальною як для отримувачів певних благ, та для тих, хто їх продукує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми черг та управління ними можна вирішувати за допомогою використання теорії масового обслуговування (МО). Будь-яку чергу можна розглядати з точки зору функціонування певної сервісної системи, до якої надходять замовлення-вимоги на обслуговування. Дослідженням функціонування таких систем та проблемами якості їхніх послуг займались Є.Агабаб'ян, В.Версан, Н.Гуков, Н.Кобелєв, В.Котилко, Б.Робертсон, Б.Уортман, Л.Яцун та інші. Важливою проблемою є дослідження динаміки змін пріоритетів клієнтів систем МО, особливо молоді.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз процесу обслуговування клієнтів в їдальні Технічного коледжу ТНТУ з метою розробити пропозиції щодо зменшення часу перебування в черзі студентів та викладачів.

Виклад основного матеріалу. Більшість студентів відвідує їдальню під час обідньої перерви, яка триває 40 хв. Решта студентів, викладачі та працівники коледжу відвідують їдальню протягом робочого дня. Частина з них замовляє приготовані працівниками їдальні страви (перші, другі страви, салати та інше – надалі «власні страви»), а інша частина – страви, які замовляють на стороні (випічка, соки і інше – надалі «покупні страви»). Середній час обслуговування працівником їдальні одного клієнта в разі замовлення «власної страви» - 4 хв., в разі замовлення «покупної страви» - 2 хв. Дані отримані в результаті проведення замірів часу. Для видачі «покупних страв» можна використати торгові автомати (вендингові автомати). В цьому випадку час отримання «покупної страви» одним клієнтом складає в середньому 1 хвилину.

Далі викладено аналіз наступних варіантів обслуговування:

а) один працівник їдальні;

б) два працівники їдальні;

в) три працівники їдальні;

г) два працівники їдальні та один автомат;

д) один працівник та один автомат.

За вихідні дані приймемо час роботи їдальні – 8 годин, заробітну плату одного працівника їдальні – 6000 грн. за місяць, вартість місячної оренди автомату – 5000 грн., кількість робочих днів в місяці – 21 день, дисципліна черги – FCFS. Згідно проведених спостережень в середньому половина клієнтів замовляє «власні страви», інша половина – «покупні страви».

Введемо позначення [2, с. 410]:

λ – інтенсивність вхідного потоку замовлень;

μ – інтенсивність обслуговування;

$\bar{t}_l$–середній час очікування в черзі;

$\bar{n}_l$ – середня кількість клієнтів, що очікують в черзі.

Варіант А

$\lambda = \frac{200}{8} = 25$ чол/год.; $\mu = \frac{30}{2} + \frac{30}{4} = 22{,}5$ *чол/год.*

$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{25}{22{,}5} > 1$

Оскільки $\frac{\lambda}{\mu} > 1$, то черга буде безконечно зростати, тому цей варіант не слід брати до уваги.

Варіант Б

$\lambda = 25$ чол/год.; $\mu = 22{,}5 \cdot 2 = 45$ чол/год.

$$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{25}{45} < 1$$

Заробітна плата працівника їдальні за годину складає: $\frac{6000}{8 \cdot 21} = 35{,}7$ грн/год., тобто, затрати в системі при роботі двох людей становлять: $35{,}7 \cdot 2 = 71{,}4$ грн/год. Тоді, [2, *с.* 410]:

$\bar{t}_l = \frac{\lambda}{2 \cdot \mu\,(\mu - \lambda)} = \frac{25}{2 \cdot 45\,(45-25)}$ = 0,01 хв.

$\bar{n}_l = \frac{\lambda^2}{2 \cdot \mu\,(\mu - \lambda)} = \frac{25^2}{2 \cdot 45\,(45-25)}$ = 0,35 чол.

Варіант В

λ = 25 чол/год.; μ = 22,5 · 3 = 67,5чол/год.

$$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{25}{67{,}5} < 1$$

Затрати на оплату праці становлять: 35,7 · 3 = 107,1 грн/год.

$\bar{t}_l = \frac{25}{2 \cdot 67{,}5\,(67{,}5-25)}$ = 0,01 хв.

$\bar{n}_l = \frac{25^2}{2 \cdot 67{,}5\,(67{,}5-25)}$ = 0,11 чол.

Варіант Г

При роботі двох людей (з врахуванням поділу черги згідно двох видів замовлень):

λ = $\frac{25}{2}$ = 12,5 чол/год.; μ = $\frac{60}{4/_2}$ = 30 чол/год.

$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{12{,}5}{30} < 1$

$\bar{t}_{l_1} = \frac{12{,}5}{2 \cdot 30\,(30-12{,}5)}$ = 0,7 хв.

$\bar{n}_{l_1} = \frac{12{,}5^2}{2 \cdot 30(30-12{,}5)}$ = 0,18 чол.

При роботі автомату:

λ = $\frac{25}{2}$ = 12,5 чол/год.; μ = $\frac{60}{1}$ = 60 чол/год.

$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{12{,}5}{60} < 1$

$\bar{t}_{l_2} = \frac{12{,}5}{2 \cdot 60\,(60-12{,}5)}$ = 0,13 хв.

$\bar{n}_{l_2} = \frac{12{,}5^2}{2 \cdot 60\,(60-12{,}5)}$ = 0,03 чол.

Тоді:

$\bar{t}_l = \frac{\bar{t}_{l_1} + \bar{t}_{l_2}}{2} = \frac{0{,}7 + 0{,}13}{2}$ = 0,36 хв .

$\bar{n}_l = \frac{\bar{n}_{l_1} + \bar{n}_{l_2}}{2} = \frac{0{,}18 + 0{,}03}{2}$ = 0,11 чол.

Заробітна плата становить: 35,7 · 2 = 71,4 грн/год.,

оренда автомату становить: $\frac{5000}{21 \cdot 8}$=29,8 грн/год.

Сумарні витрати складають: 71,4 + 29,8 = 101,2 грн/год.

Варіант Д

При роботі однієї людини (з врахуванням поділу черг згідно двох видів замовлень):

λ = $\frac{25}{2}$ = 12,5 чол/год.; μ = $\frac{60}{4}$ = 15 чол/год.

$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{12{,}5}{15} < 1$

$\bar{t}_{l_1} = \frac{12{,}5}{2 \cdot 15\,(15-12{,}5)}$ = 0,17 хв.

$\bar{n}_{l_1} = \frac{12{,}5^2}{2 \cdot 15\,(15-12{,}5)}$ = 2,08 чол.

При роботі автомату:

λ = $\frac{25}{2}$ = 12,5 чол/год.; μ = $\frac{60}{1}$ = 60 чол/год.

$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{12{,}5}{60} < 1$

$\bar{t}_{l_2} = \frac{12{,}5}{2 \cdot 60\,(60-12{,}5)}$ = 0,13 хв.

$\bar{n}_{l_2} = \frac{12{,}5^2}{2 \cdot 60\,(60-12{,}5)}$ = 0,03 чол., тоді

$\bar{t}_l = \frac{\bar{t}_{l_1} + \bar{t}_{l_2}}{2} = \frac{0{,}17 + 0{,}13}{2} = 0{,}15$ хв.

$\bar{n}_l = \frac{\bar{n}_{l_1} + \bar{n}_{l_2}}{2} = \frac{2{,}08 + 0{,}03}{2} = 1{,}05$чол.

Заробітна плата становить: 35,7 · 1 = 35,7 грн/год.,

оренда автомату становить: 29,8 грн/год.

Сумарні витрати складають: 35,7 + 29,8 = 65,5 грн/год.

Для зручності аналізу дані розрахунків розміщені в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз варіантів обслуговування

Варіант	$\bar{t}_l$	$\bar{n}_l$	Затрати на обслуговування
Б	0,01	0,35	71,4
В	0,01	0,11	107,1
Г	0,36	0,11	101,2
Д	0,15	1,05	65,5

З формальної точки зору згідно із значеннями розрахованих критеріїв найбільш прийнятним є варіант Д. З метою прийняття принципового рішення варто дослідити завантаженість працівників їдальні іншою роботою, крім обслуговування клієнтів, час споживання клієнтами страв, кількість сидячих місць в залі їдальні, нерівномірність потоку клієнтів та ряд інших факторів.

Вдосконалення роботи їдальні має наслідком не тільки скорочення часових та грошових затрат, але і поліпшення емоційного задоволення студентів та викладачів рівнем обслуговування і, як наслідок, підвищення їх працездатності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глухов В.В. Менеджмент: Учебник. – Санкт-Петербург: Специальная Литература, 1999. – 700 с.

2. Капінос Г.І. Операційний менеджмент: навч. посіб. / Г.І. Капінос, І.В. Бабій. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 352 с.

3. Куліна Т.С. Формування попиту на ресторанні послуги серед студентської молоді. / Т.С.Куліна, Д.Д. Гурова // Економіка. Управління. Іновації. – 2015. – №2. – С. 20-25.

4. Марков О.Д. Автосервіс: організація роботи з клієнтурою / О.Д.Марков. – К.: Міжнародна агенція, 2003. – 352 с.

5. Чейз Ричард Б., Джейкобз Ф. Роберт, Аквилано Николас Дж. Производственный и операционный менеджмент, 8-е изд.: Пер. с англ.: М.: Издательскийдом «Вильямс», 2004. – 704 с.

Аделіна Погоріла
(Київ, Україна)

СИСТЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Платіжні системи та системи розрахунків грають одну із найважливіших ролей в економіки будь-якої країни, України, зокрема. Вони забезпечують здійснення суб'єктами економіки переказу грошових коштів та розрахунків за зобов'язаннями, що з'являються у процесі здійснення економічної діяльності. Надійні та ефективні платіжні системи є гарантією стабільного функціонування банківської системи та економіки в цілому.

Ключові слова: *Національна платіжна система України; Національний банк України; економічні умови; грошові кошти, законодавство, фінансова стійкість.*

В економічних умовах, що характеризуються розвитком процесу європейської інтеграції у фінансовій сфері, перед Україною постало завдання щодо забезпечення ефективності та конкурентоспроможності власної економіки. Однією з умов досягнення зазначеної мети є стійке й ефективне функціонування фінансової системи держави, яке, своєю чергою, неможливе без ефективного функціонування національної платіжної системи, основаної на сучасних технологіях, що дають змогу прискорити процес розрахунків і забезпечити переміщення грошей по всій земній кулі. Національна платіжна система є важливою складовою механізму забезпечення і підтримки фінансової безпеки країни. Вона повинна відповідати моделі економіки Європейського Союзу і бути здатною задовольняти потреби країни [5, с. 27].

В сучасній науковій літературі розвиток платіжної системи досліджують у своїх працях такі науковці: Т. Адабашев, М. Борщ, І. Дрозд, О. Калмикова, Н. Коваль, І. Кравченко, Н. Кочеткова, Р. Лісна, А. Ліпіс, О. Мартинюк, О. Прокопенко, О. Рудинська та ін. Незважаючи на значні напрацювання з проблематики функціонування національної платіжної системи, недостатньо дослідженими залишаються питання щодо тенденцій розвитку національної платіжної системи, адаптація до вимог європейського платіжного простору з огляду на асоціацію України і Європейського Союзу.

В законодавстві принципи національної платіжної системи не сформульовано. Однак у результаті аналізу правових норм, що регламентують правові основи національної платіжної системи, можна сформулювати низку положень як загальнообов'язкових, вихідних, що є універсальними і значущими. Ці положення є принципами національної платіжної системи, оскільки, з одного боку, виражають закономірності права, а з іншого – є найзагальнішими нормами, які діють у всій сфері правового регулювання та поширюються на всіх суб'єктів. Засади національної платіжної системи становлять основу її побудови як системи, тому доцільно назвати їх концептуальними принципами [3].

Будь-яка система має внутрішню побудову, певний порядок організації, певне розташування складових, що зумовлено характером внутрішньосистемних відносин і зв'язків. Система є не випадковим набором розрізнених елементів, а єдиним, цілісним стійким утворенням. Саме поняття "система" передбачає об'єднання групи елементів (структурних одиниць), із загальними рисами або ознаками, які найкраще можуть бути реалізовані в єдності. Надважливою властивістю системи є неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її елементів (цілісність системи). В основі єдності системи – різноманітні об'єктивні та суб'єктивні чинники. До суб'єктивних чинників належить виражене прагнення та зусилля, що докладає законодавець для створення і розвитку тієї чи іншої системи, щоб вирішити конкретні завдання.

До об'єктивних чинників належать економічні, соціальні, політичні та інші умови життя суспільства, які визначають необхідність виникнення і розвитку тієї чи іншої системи. Об'єктивні чинники виникають раніше від суб'єктивних. Стосовно національної платіжної системи такими об'єктивними чинниками стали необхідність забезпечення фінансової безпеки України та зміцнення її економічного суверенітету, вирішення внутрішніх завдань з оптимізації платіжних послуг, адаптація національного фінансового законодавства до вимог Європейського Союзу. У чинному законодавстві коло елементів національної платіжної системи не визначено. Законодавець обмежився лише перерахуванням суб'єктів національної платіжної системи, що, на нашу думку, не можна визнати достатнім. Звідси виникає запитання: з яких елементів складається національна платіжна система, і які критерії необхідно взяти за основу для зарахування того чи іншого елемента до складових національної платіжної системи [4, с. 41].

До системи можна зарахувати тільки ті елементи, які або самі безпосередньо здійснюють функції або діяльність, в яких втілюється властивість системи, або своєю діяльністю сприяють цьому.

Відповідно до функціонального призначення національної платіжної системи, з урахуванням визначення, що міститься в законодавстві, доцільно стверджувати, що в основу

формування структури національної платіжної системи покладено функціональний критерій, на основі якого можна визначити структуру єдиної цілісної національної платіжної системи України [1]. Функціональний критерій у широкому сенсі полягає в організації та забезпеченні безперебійності механізму надання платіжних послуг. Він дає змогу ввести в національну платіжну систему елементи, які надають платіжні послуги, або причетні до їх надання. Під час надання платіжних послуг на всіх етапах цього процесу до нього приєднуються різні елементи національної платіжної системи, до яких, взявши за основу функціональний критерій, можна зарахувати відповідний рівень національної платіжної системи. З урахуванням цього в структурі національної платіжної системи пропонується виділити три рівні.

Перший рівень – Національний банк України як центральна ланка національної платіжної системи. Національний банк України займає особливе місце в національній платіжній системі, його становище в ній визначається особливостями його правового статусу [2].

Другий рівень національної платіжної системи становить сукупність елементів, об'єднану за критерієм безпосереднього надання ними платіжних послуг.

Третій рівень національної платіжної системи утворюють елементи, що об'єднуються за ознакою причетності до організації взаємодії під час здійснення платіжних послуг між усіма зацікавленими особами. До цього кола входять елементи, складові інфраструктури національної платіжної системи.

З викладеного можна зробити висновок, що національна платіжна система України побудована на основі принципу єдності.

Принцип єдності національної платіжної системи полягає у сприйнятті національної платіжної системи як єдиного інституційного комплексу, в який входять елементи, згідно із функціональним критерієм. Отже, в національну платіжну систему входять тільки ті елементи, які або самі безпосередньо надають платіжні послуги, або сприяють цьому. Прикладом можуть слугувати оператори з переказу грошових коштів, платіжні агенти, банківські платіжні агенти, організації державного поштового зв'язку, платіжні системи тощо. Принцип єдності національної платіжної системи дає змогу виявити та досліджувати структуру національної платіжної системи.

Другим концептуальним принципом єдиної національної платіжної системи можна назвати її суцільний характер. Більшість переказів грошових коштів здійснюється через банківські рахунки в кредитних організаціях і охоплюється межами банківської системи. Однак безготівкові розрахунки можуть здійснюватися і поза банківською системою, наприклад, через державну систему поштового зв'язку.

Крім того, спеціалізовані організації, що діють на підставі агентських договорів, стали конкурентами банківського сектору. Ці організації захопили великий сегмент ринку платежів – платежі фізичних осіб. Населення отримало змогу поповнювати рахунки операторів зв'язку й оплачувати комунальні послуги через термінали, встановлені в магазинах, аптеках, на заправних станціях, навіть у підземних пішохідних переходах. Діяльність зазначених суб'єктів тривалий час здійснювалася в умовах повного правового вакууму. У відповідь на всі вимоги правоохоронних органів про припинення незаконної банківської діяльності власники платіжних терміналів обґрунтовували законність своєї діяльності. Вони доводили, що відносини між ними та клієнтами одержувачами коштів опосередковує агентський договір, на підставі якого вони збирають платежі на користь одержувача коштів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Використання Національної системи масових електронних платежів у соціальній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=75962.

2. Діяльність платіжних систем на ринку України в 2018 році // Вісник Національного банку України. – 2017. – №3. – С. 12-17.

3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/. 34.

4. Пиріг С. О. Платіжні системи : навч. посіб. / С.О. Пиріг. – К.: ЦУЛ, 2017. – 240 с.

5. Чайковський Я. І. Платіжні системи : навч. посіб. / Я. І. Чайковський. – Тернопіль: Карт-бланш, 2016. – 210 с.

УДК 338.330.142.1

Олександр Ракович
(Житомир, Україна)

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Розглянуто аспекти формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва, здійснено класифікацію функцій суб'єктів управління організаціями сільського підприємництва, обґрунтовано чинники формування складових системи інтелектуального капіталу – людського, структурного, споживчого. Обґрунтовано детермінанти розвитку локальних та регіональних управлінських систем інтелектуального капіталу сільського підприємництва.

Ключові слова: *інтелектуальний капітал сільського підприємництва; людський, структурний, споживчий капітал, організації підприємництва.*

The aspects of formation of intellectual capital of rural entrepreneurship are considered, the classification of functions of subjects of management of organizations of rural entrepreneurship is carried out, the factors of formation of components of the system of intellectual capital - human, structural, and consumer - have been substantiated. The determinants of the development of local and regional management systems of intellectual capital of rural entrepreneurship are substantiated.

Key words: *intellectual capital of rural entrepreneurship; human, structural, consumer capital, enterprise organization.*

Забезпечення продовольчої безпеки, формування експортного аграрного потенціалу, підтримування високої якості життя та здоров'я населення країн залежить від рівня розвитку сільського підприємництва, суб'єкти якого своєю діяльністю забезпечують ефективний розвиток власних організацій та соціо-економіко-еколого-просторовий розвиток сільського соціуму.

Незважаючи на стрімкий розвиток аграрного сектору України в останні роки (у 2018 р. продукція, вироблена в аграрному секторі склала 39,8% у загальному експорті з України, зберігши лідерство у його товарній структурі), рівень економічного розвитку сільських територій залишається низьким. Однією з причин такого стану є нерозвиненість інтелектуального капіталу сільського підприємництва.

Натепер парадигма інтелектуального капіталу сільського підприємництва представлена трьома ракурсами: інтелектуальний капітал сільського населення, сільських підприємницьких організацій, сільських територій. Обґрунтування структуро формуючих чинників цієї парадигми є об'єктом міждисциплінарних досліджень зокрема, таких наукових галузей: мікроекономіки, інтелектуальної економіки, соціальної та регіональної економіки, економічної географії, соціології, ноосферної економіки та ін. [1, с. 97-101; 4, с. 8; 6, с. 40; 5, с. 18].

Ризик-факторами у розвитку інтелектуального капіталу сільського підприємництва вбачаються: демографічні трансформації (міграційні процеси, обезлюднення сіл, урбаністичні мотивації сільського населення), стан соціально-економічно розвитку села

(нестача робочих місць, нерозвиненість сільської економічної та соціально-побутової інфраструктури, віддаленість від міст (центрів економічного розвитку), недосконаліть інформаційного та інфраструктурного забезпечення.

Суб'єкти координації організацій сільської економіки (керівники сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, інших підприємницьких структур, голови особистих селянських господарств, а також персонал цих організацій) забезпечують розвиток і відтворення інтелектуального капіталу сільського підприємництва завдяки ефективному виконанню планувальної, організаційної, мотиваційної, контролюючої функцій управління та використанню нестандартних, інноваційних підходів у внутрішньому і зовнішньому управлінні підприємницьким процесом. Означене зумовлює можливість розгляду формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва з позицій системної взаємодії його складових (людського, структурного (організаційного), споживчого (клієнтського) (рис. 1).

Рис. 1. Функції суб'єктів управління організаціями у формуванні інтелектуального капіталу організацій сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

На схемі рис. 1 відображено функції, які використовують суб'єкти управління організацій сільського підприємництва відносно формування кожної складової інтелектуального капіталу. В результаті виконання цих функцій відбуваються трансформації організаційної взаємодії та становлення інтелектуального капіталу нової формації.

На формування складових інтелектуального капіталу сільського підприємництва впливає ендогенний потенціал сільських територій. Ним вбачається система соціо-економіко-еколого-просторових чинників, взаємодія яких зумовлює розвиток територіального соціуму та продукує ефективні передумови його відтворення [3, с. 44]. З огляду означеного,

людський капітал як складова інтелектуального капіталу сільського підприємництва формується у середовищі економічного розвитку сільського соціуму.

Серед мотивуючих чинників здійснення підприємницької діяльності респонденти експертного опитування, проведеного нами з метою виявлення локальних передумов формування підприємницького потенціалу сільських територій, найбільш вагомими вважають впровадження інновацій в управлінні, здатність менеджменту підтримувати конкурентоспроможність підприємства, високий рівень організації виробництва і збуту продукції, техніко-технологічне та фінансове забезпечення (рис. 2).

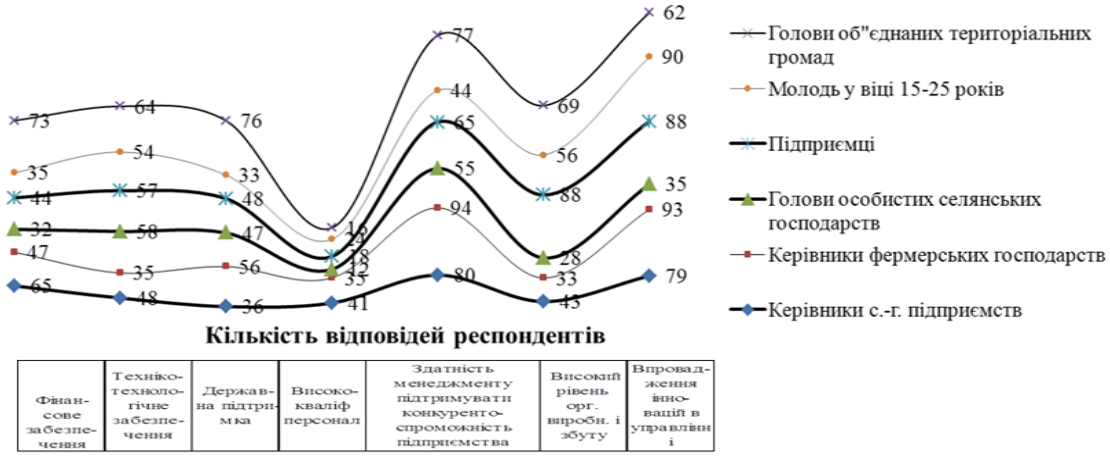

Рис. 2. Мотивуючі чинники сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

Це свідчить, що ключовою передумовою розвитку інтелектуального капіталу сільського підприємництва члени сільського соціуму вбачають розвиток структурного (організаційного капіталу), тобто – наявність підприємств.

Підприємство як організована система забезпечує, разом із максимізацією прибутку, генерацію новаторських та підприємницьких ініціатив, здійснює господарську і пізнавальну діяльність, використовуючи знання і вміння (колективні, особистісні) в якості ресурсів [2, с. 28]. Така позиція підкреслює важливість розвитку сільських підприємницьких організацій, в яких й формується інтелектуальний капітал в процесі здійснення різних видів діяльності.

Розвиток сільського підприємництва потребує від його суб'єктів проведення оцінки підприємницького потенціалу – існуючих локальних ресурсів, використання яких дозволить забезпечувати ефективність підприємницької діяльності (рис. 3).

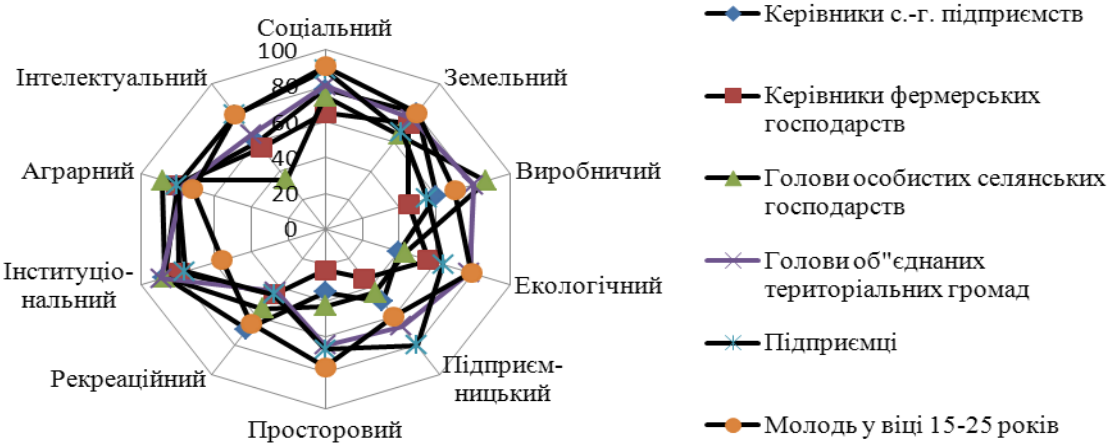

Рис. 3. Рейтинг складових ендогенного потенціалу сільських територій Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

Діаграма, зображена на рис. 3, ілюструє думки респондентів щодо найбільш значущих для розвитку сільського соціуму складових ендогенного потенціалу сільської території, серед яких інтелектуальний потенціал займає третю рейтингову позицію.

Важливим чинником удосконалення процесу формування інтелектуального капіталу сільського підприємництва є розвиток локальних та регіональних управлінських систем, що забезпечують ефективну взаємодію інтелектуальних потенціалів суб'єктів інституціонального забезпечення та сільського підприємництва. Метою формування таких систем є підтримання ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій за рахунок підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу сільського підприємництва зокрема, налагодження ефективних збутових мереж, формування клієнтської бази, участі у міжнародних грантах, проектах (у т. ч., за підтримки програм сприяння децентралізації), розвитку локального міні підприємництва, використання соціо-економіко-еколого-просторових чинників для розвитку сільської економіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зеліско І. М., Пономаренко Г. Ю. Управління інтелектуальним капіталом підприємств: монографія. – К., 2015. – 280 с.

2. Клейнер Г. Б. Предприятие как фактор институциональной стабильности / Г. Б. Клейнер // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – №3. – С. 26-32.

3. Кравчук І. І. Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління: монографія. – Житомир: Полісся, 2014. – 345 с.

4. Курило Л. І. Формування інтелектуального капіталу в аграрній сфері: теоретичний аспект / Л. І. Курило // Економіка АПК. – 2014. – № 8. – С. 5-12.

5. Яценко О. В. Теоретичні та методологічні засади формування інноваційного потенціалу сталого розвитку і конкурентоспроможності сільських регіонів. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2014. – 30 с.

6. Carlos M. J. Human Capital as Source of Innovativeness in Subsistence Small Businesses. // Journal of Technology Management & Innovation. vol.11. no. 3 Santiago, 2016. PP. 34-47. – URL: http://dx.doi.org/10.4067/S0718-27242016000300007. Дата звернення – 05.01.2019.

Zokir Rakhimov
(Karshi, Uzbekistan)

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS HEALTH CARE TRAINING PROCESS

В статье анализируются возможности и возможности развития творческого потенциала студентов в процессе высшего образования, а также приводятся эффективные рекомендации и рекомендации по развитию творческого потенциала в образовательном процессе.

Ключевые слова: *образование, развитие, творчество, процесс, разум, фактор, спрос, предложение, студент.*

The article analyzes the opportunities and opportunities for the development of students' creative potential in the process of higher education, as well as provides effective recommendations and recommendations for the development of creative potential in the educational process.

Key words: *education, development, creativity, process, mind, factor, demand, supply, student.*

Rapid introduction of news into the education system of our country contributes to the creation of global information in modern conditions, with the availability of a large amount of information, including those of the trainees. Today's youths have an extremely large amount of information.

However, in essence, most of these information does not help them to achieve personal growth, intellectual development, enhancement of existing skills, effective socialization, consistent work on themselves, and professional excellence.

Because they do not have theoretically constructive, creative, humanistic ideas, but rather the promise of distracting the individual from vital, noble goals that give him "the opportunity to live on, without any worries, problems, or pleasures." In the same circumstances, the knowledge of students in the present situation leads to a decrease in the interest of the students in the field of education. Social development is provided solely by the power of social actors, more precisely, on the basis of their intellectual potential, their physical activity.

In a production-based environment, in order to be able to withstand the strong competition, each producer's golden rule of market relationships must be balanced in compliance with the principle of "supply and demand", not only to improve its products year by year, month, but also to achieve new products. it should be able to think and innovate ideas. Throughout the last century, step-by-step, yet gradually developing educational technologies have contributed to the immediate production process, to improve its quality, increase its effectiveness, and provide highly intellectually, spiritually stable, competitive professionals. As you know, the education system will also serve to fulfill social order at all stages of development. The social demand that society faces today is to bring up a comprehensively developed and competent person. It is not only physical, but mental, moral, psychological and emotional development of a person as well.

Modern education has rich experience in maintaining physical, mental, moral, spiritual and emotional development of the individual. The current state of development of human society is characterized by rapid changes in all areas, innovative innovations, rapid adoption and processing of information. After all, the emergence of a rapid flow of information and the globalization require today's gradual updating of the educational material that is being delivered to students in the learning process. This requires the faculty to provide innovative approach to the teaching process, to ensure that the curriculum is content rich, interesting, and highly practical, while providing students with a responsible approach to education and learning and learning activities.

Creativity of students in the educational process is a necessity of active involvement of theoretical knowledge on general and special subjects, ability to master theoretical knowledge, to enrich the intellectual and world outlook, to acquire the skills and skill to enable the effective, successful organization of professional activity. Students' creativity in creativity is a necessity of active involvement of theoretical knowledge in general and special subjects, ability to enrich their intellect and world outlook, skills and skills that enable effective, successful organization of professional activity. Based on the student-learning activity, they mean that they are both physically and mentally active.

The ability to quickly and easily transmit the curriculum, which is directly or indirectly distributed by the instructor in the educational process, the ability to effectively utilize and utilize them in practice, to act responsibly in the course of the assignment, to achieve the goal and to achieve their short term physical activity.

Students have positive or negative attitudes towards learning materials, learning content, enthusiastic or passionate acceptance, the learning process being intriguing or dull, and feeling comfortable and disadvantaged during their sessions that have a direct impact on their psychological activity. One of the most important factors in satisfying the above-mentioned needs is the ability of future professionals to have a creative process in higher education institutions.

The formation of students' creativity in the teaching process is an important part of the activities of higher education institutions. It is therefore advisable to create the necessary pedagogical conditions for higher education institutions to help students develop their creativity. What are the pedagogical conditions to be created? What skills, skills and abilities should students of higher education institutions acquire in order to acquire the creativity in the learning process?

During our work we have been convinced that theoretical study, direct observation of student activities, and conversing with teachers of the subject can be achieved through the following pedagogical conditions in creativity in the educational process:

- ensure that the educational process is organized by the teachers with in-depth knowledge, pedagogical skills and specific work experience;
- achievement of a solidarity of cooperation between educational institutions and production enterprises in the training of qualified personnel;
- integration between education and production;
- ensuring consistent, consistent, systematic and integrated integration of education and production in mastering specialized knowledge;
- enrichment of educational and production processes with modern science, technology and technology achievements, innovative innovations.

Based on the theoretical and pedagogical observation, students of higher education institutions have found the following knowledge, skills and abilities to be creative in their educational process:

- To understand that achieving creativity is a factor that ensures the training of a strong competitive edge in a market economy;
- Understand that psychological traits and personal qualities play an important role in ensuring the creativity of a person;
- Establish practical actions to acquire learning-based learning based on perceptions, apply theoretical knowledge in practice in the present situation, and adopt the essence of the laws that emerge in this process;
- thorough knowledge of theoretical knowledge, skills and qualifications;
- Consistent search for the strengthening and improvement of the acquired theoretical knowledge, skills and skill;
- to create an experience of practical application of knowledge, skills and qualifications;
- Identify the achievements and errors that have been achieved through analyzing the results of the activity over a period of time, and to be evaluated by independent or responsible persons (pedagogues, masters).

The use of these methods in organizing education not only creates creativity in students, but also helps them to effectively and efficiently prepare themselves for independent professional activities.

In essence, mental (psychic) activity is regarded as a condition of periodic change in psychological activity and relaxation of the person. The psychological activity of a person is called "biorhythm".

Biorhythm serves to show the daily stages of the highest degree of individualism and weakness. Psychological research enabled individualized biorhythm to identify the following stages of his day-to-day working and low mortality [1, 19-20]:

1) Maximum morning activity (from 8 am to 12 pm);
2) minimum activity (from 12 o'clock to 16 o'clock);
3) second maximum activity (from 16 o'clock to 2pm);
4) sharp minimal activity (from 2am to 8 am o'clock in the morning).

The physical and psychological activity of a person in the morning and evening is related to the increase or decrease in the adrenaline and noradrenaline hormone allocation in his body. In general, the physical and psychological activity of a person is based on a one-day periodic repetition.

It should also be noted that internal and external factors have a direct impact on the physical and psychological activity of a person. The same applies to the achievement of students learning and learning.

It was concluded that the definition of the level of educational and scientific activity would be further developed in the context of joining the approach of D.Bogojavlensky [2, 176]. In our opinion, the following determining the level of academic and learning activities will enable students to differentiate and more accurately evaluate their practical actions in this context: 1) reproductive (productive, productive); 2) is intuitive; 3) research; 4) creative.

The creativity of students in the educational process is essentially both work and pedagogical event. Therefore, it is important to consider the factors that contribute to the learning and learning activity of students to achieve their creativity.

In this context, the deepening of theoretical analysis will consider the factors in which this pedagogical phenomenon can be influenced by the effectiveness of student learning activities, ie, their activity.

It is worthwhile to note what constitutes the structure of the educational process as a system in identifying factors.

The well-known pedagogue V.P.Bespalko points out that the constituent elements of the educational process are as follows [3, 6-7]:

1) the student;
2) the purpose of education;
3) content of education;
4) educational process;
5) teacher or technical means;
6) Organizational forms of education.

It should be noted, however, that although it is somewhat out of the topic, it is also desirable to include the methods used by the teacher and the results of teaching and learning among the components of the learning process. Therefore, the educational process of these two constituent elements can not be entirely integrated, that is, a system.

Based on the theoretical and pedagogical follow-up observations, as well as on the above-mentioned points of view, the following factors have a significant impact on the development of students' creativity in the educational process:

- student's attitude to the educational process, the subject matter, the educational material;
- clear definition of educational objectives;
- thorough substantiation of content of education;
- effective, interesting organization of the educational process;
- creative approach to teacher's learning process;
- Correct forming of the educational material in accordance with students' knowledge, level of preparation;
- Use of didactic, modern techniques and information and communication tools in the educational process, targeted and effective use;
- The right choice of acceptable methods for the full disclosure of the essence of the teaching material by the teacher;
- effective organization of training sessions based on students' needs, expectations, interests;
- A teacher's sincere, trustworthy approach to students, respect for them, and the ability to shape motivation for education;
- taking into account individual, personal characteristics of each student as well as psychological (psychic) activity in the course of the course;
- Participation of the participants in the educational process - the relationship between the teacher, the students and the individual student on the basis of mutual co-operation;
- A clear definition of the expected outcome for the learning objective. It is understood that the learning activities of students depend on many factors that are prioritized in the learning process.

This, in turn, requires teachers to take into account these factors when organizing training. Only then will it be possible to develop creativity of the students and to show them high level.

In the Psychology textbook prepared by RS Nemoov for the higher educational institutions, a group of scientists have developed two types of personality development: 1) Biological heredity; 2) emphasizes the influence of factors of social heredity (sociogenic) [4; P. 387]. These factors have played an important role in maintaining personality. However, in our view, it is advisable to re-examine the factors that influence the achievement of the fullness of the person during globalization.

After all, over the last twenty-thirty years, the unique development of psychology has proven that psychological factors should be emphasized in the role and place of individualization. In particular, according to the psychological approach to the theory of education, the effect of biological and social factors on the development of personality is that it is effective in the

development of specific psychological qualities and the ability to arrange their consistent organized education, as well as the character of the person for recent psychological theories; construction and development of the interests and needs of the individual; the appearance of the person (the primary) and the acquired (secondary) attributes for the formation of the person's image are considered to be subjects of investigation [4; P. 387]. Undoubtedly, education is one of the manifestations of the social impact of the subjects by individuals.

Equipping of educational rooms (auditoriums) with modern technique and information and communication technologies, sources of training - textbooks, manuals, auxiliary literature - dictionaries, reference books, atlases, encyclopedias, exercises and issues, the presence of dictators, keys, and tests are important factors in the development of students' competence. Among the subjective factors that influence the student competence, two aspects are important. They said: 1) pedagogical possibilities of the teacher; 2) personal capacity of the trainee. Pedagogical opportunities are the ability of a teacher to have a technological and creative approach to the high level of professional competence, creativity, choice of teaching materials and the formation of didactic tasks; describes the student's personal abilities, such as his / her age, psychological traits, physical abilities, education, motivation, interests, educational goals, ability to organize the learning and learning activities that he or she is creating for achieving these goals.

Attention to students in family and educational institutions is a crucial key factor in developing the competence of the professor-teacher and student, as well as the content (positive, encouraging, communicative).

In addition, the various stages of continuing education and their specific features, such as the qualification requirements for each stage, and the content of the content, serve as theoretical basis for the development of student competence. At the same time, there are unique peculiarities that can be manifested at various stages of continuous education, which can not be achieved without the effective development of student competence.

Thus, in the global information environment, students need to be fully knowledgeable about general and specialization areas, and they need to be quick in this regard.

Careful study of the basics of general and vocational sciences by students allows them to be strongly trained in the labor market. As a specialist, the full development of students depends not only on the teacher and his work, but on the achievement of students' creativity in the course of their studies. It is therefore desirable to achieve the development of students' creativity in higher education institutions. The development of students' creativity in the educational process does not happen at all. This is achieved through a number of factors.

Teachers should pay attention to the factors that have a positive impact on their achievement.

REFERENCES

1. Большая психологическая энциклопедия. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 19-20.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 176 с.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – С. 6-7.
4. Немов Р.С. Психология / Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: ГИЦ “Владос”, 2000. – С. 387.

УДК 378.147

Тетяна Романенко
(Ніжин, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ

У статті досліджено сутність та класифікацію інтерактивних методів навчання. Проаналізовано ефективність використання інтерактивних методів навчання в підготовці фахівців з обліку.

Ключові слова: *інтерактивні методи навчання, фахівці з обліку, активізація навчальної діяльності, класифікація інтерактивних методів навчання, професійні компетенції.*

The article explores the essence and classification of interactive teaching methods. The efficiency of the use of interactive teaching methods in the training of accountants is analyzed.

Key words: *interactive teaching methods, accounting specialists, activating educational activities, classification of interactive teaching methods, professional competencies.*

На сьогоднішній день тема використання інтерактивних технологій навчання є більш ніж актуальною. Аналіз літературних джерел показує, що дослідження ефективності активних та інтерактивних методів проводиться, перш за все, на матеріалі шкільного навчання. Крім того, вітчизняними науковцями опублікована певна кількість праць стосовно застосування інтерактивних методів навчання в підготовці обліковців.

Окремі інтерактивні методи для підготовки фахівців з обліку і аудиту розглянуті Чижевською Л.В. [6]. Проте існуючих досліджень явно недостатньо. Це ускладнює впровадження інтерактивних методів навчання в системі підготовки фахівців з обліку, оскільки потрібна певна адаптація теорії до дидактичного процесу у закладі вищої освіти.

Зростаючі інформаційні потреби випереджають процеси соціальної та психологічної зрілості облікових працівників, їх здатність до ведення діалогу з контролюючими органами, культури комунікацій, активного самопізнання та самовираження. Менеджмент вимагає підготовки фахівців, які б відрізнялися швидкістю реакції, мобільністю, високим динамізмом та демократичністю в підходах до вирішення облікових завдань. У зв'язку з цим, сьогодні потрібно змінювати характер і функції процесу навчання фахівців з обліку у закладах вищої освіти. Освіта повинна не тільки передати знання, сформувати уміння, але й розвинути здібності до самонавчання, підготувати майбутніх фахівців до самостійних дій.

Для цього в освітньому процесі слід використовувати інтерактивні методи навчання, які забезпечать можливість студентам максимально проявити себе, розкрити свій потенціал, оцінити власні можливості під час вирішення проблемних виробничих ситуацій.

Форми взаємодії викладача та студентів у навчально-виховному процесі ґрунтуються на трьох групах методів: пасивного, активного та інтерактивного навчання.

Пасивний метод – це така форма взаємодії студентів і викладача, за якої викладач є основною фігурою заняття, а студенти є пасивними слухачами.

На відміну від активних методів навчання, які будуються на односторонній комунікації (її організовує й постійно стимулює викладач), інтерактивні методи принципово змінюють схему комунікації в навчальному процесі [5]. Аналізуючи власні реакції та реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки і свідомо засвоює її.

Розглядаючи активність студентів, ми погоджуємось, що це інтенсивна діяльність і практична підготовка в процесі навчання і формування знань та навичок, вміння їх застосовувати у конкретних ситуаціях. Активність у навчанні є умовою свідомого засвоєння знань, умінь та навичок [1].

Інтерактивні методи навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен

відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [4]. Основою інтеракції є принцип багатосторонньої комунікації, яка характеризується відсутністю полярності та мінімальною сконцентрованістю на точці зору викладача.

Методи інтерактивного навчання передбачають використання такої системи методів, яка спрямована головним чином не на викладання готових знань і їх відтворення, а на самостійне оволодіння студентами знань в процесі активної пізнавальної діяльності [5].

Окремі види інтерактивних методів навчання доцільно охарактеризувати через їх класифікацію.

Слід зазначити, що до класифікації активних методів навчання існують різні підходи. Найчастіше використовують класифікацію А.М.Смолкіна, а саме за характером навчально-пізнавальної та ігрової діяльності. Відповідно до даної класифікації, методи активного навчання підрозділяють на:

1. Імітаційні методи, які базуються на імітації професійної діяльності. Вони в, свою чергу, поділяються на:

а) ігрові методи:

– ігрові процедури і прийоми – засоби реалізації окремих, одиничних принципів, в першу чергу, різні форми активізації лекцій і інших традиційних форм навчання, ігрові педагогічні прийоми, окремі засоби активізації. Наприклад, ті, що реалізовують принцип проблемної лекції з використанням методу аналізу конкретних ситуацій у вигляді ілюстрації, здійснюваної викладачем, лекція із запланованими помилками, лекція удвох, проблемна лекція, творче завдання, лекція прес-конференція, лекція-дискусія, лекція-бесіда (принцип діалогового спілкування) тощо;

– ігрові ситуації, прикладом яких можна вважати дискусійні заняття, що проводяться у вигляді незапланованих виступів, коли заздалегідь невідомо хто і в якому статусі (доповідача, критика, провокатора) братиме участь в обговоренні. Також ігрові ситуації використовують для ролевих, театралізованих ігор, спрощених управлінських тренінгів тощо;

– дидактична або навчальна гра – в основі якої використовується ігрова ситуація, але діяльність учасників формалізована, тобто є правила, жорстка система оцінювання, передбачений порядок дій, регламент тощо;

– ділові ігри – методи, що реалізовують всю сукупність елементів, а, отже, і весь комплекс принципів активізації, характерних для методів активного навчання;

б) неігрові методи – аналіз виробничих ситуацій, аналіз конфліктів, аналіз проблемних ситуацій, аукціон ідей, імітаційні вправи, диспути, мозкова атака, метод Case Studies, опорні сигнали, методи «Снігова куля», «Коло ідей», «Карусель», аналіз конкретних ситуацій, розбір ділової пошти керівника, дії за інструкцією тощо.

2. Неімітаційні методи – стажування на робочому місці, програмоване навчання, проблемна лекція тощо [6].

Ефективністю відрізняється робота в малих групах за методами «Діалог», «Синтез думок», «Спільний проект», «Акваріум», «Ажурна пилка», «Прес».

Застосування зазначених методів інтерактивного навчання під час викладання облікових дисциплін дозволяє сформувати у студентів здатність виконувати функціональну роль за певними стандартами з урахуванням реальної робочої обстановки, що визначає їх компетентність та компетенції [5].

Компетенції бухгалтера є важливим стратегічним ресурсом підприємства, що прагне до стійкого успіху на ринку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безручук С.Л. Необхідність, проблеми і шляхи формування критичного мислення студентів університету при викладанні облікових дисциплін / С.Л. Безручук // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 2 (56). – С. 22–24.

2. Варзацька Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади / Л.Варзацька // Дивослово. – 2005. – № 2. – 519 с.

3. Голубцова І.А. Впровадження інтерактивних технологій / І.А.Голубцова // Організація навчально-виховного процесу. – 2007. – № 9. – С. 159–174.

4. Луцик Г.Г. Особливості застосування інтерактивних технологій навчання у педагогічних коледжах / Г.Г. Луцик // Нові технології навчання. – 2008. – №53. – 46 с.

5. Сизоненко О.А. Інтерактивні методи навчання як засіб підготовки фахівців з обліку нової генерації // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2013. – Вип.3 (27). – 343 с.

6. Чижевська Л.В. Методика викладання облікових дисциплін : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів ; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця / Л.В. Чижевська. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 504 с.

УДК 338. 65. 330.1

Михайло Сагайдак, Родіон Мициков
(Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Визначено зміст понять стратегія та стратегія розвитку, розроблені основні етапи процесу формування стратегії розвитку підприємств агробізнесу та формалізовано етапи, що передують процесу формування ефективної стратегії розвитку підприємств агробізнесу.

Ключові слова: *стратегія, стратегія розвитку, конкурентоспроможність.*

До розуміння поняття «стратегія» існує безліч підходів науковців і практиків. З огляду на думки різних авторів, стратегія являє собою цілісну сукупність взаємопов'язаних стратегічних рішень, що визначають пріоритетні напрямки діяльності підприємства з реалізації його місії, досягнення поставлених цілей і завдань. На нашу думку, стратегія - це розроблений і чітко структурований напрямок діяльності підприємства на галузевому ринку з метою задоволення потреб та інтересів визначеного кола стейкхолдерів, на відносно довгостроковий період, у разі виконання якого, воно зможе досягти поставлених цілей.

Узагальнюючи особливості стратегічного розвитку і визначення сутності даного поняття різними вченими, можна дійти висновку про відсутність узгодженої класифікації стратегій розвитку. Ми дотримуємось підходу, запропонованого Соколенко В.А. і Бондаренко О.М., які пропонують під стратегією розвитку розуміти стратегію підприємства, яка направлена на досягнення цілей його розвитку та містить в собі комплекс пов’язаних рішень на перспективу [1].

Розроблення стратегії розвитку та її реалізації є одними із способів забезпечення ефективного функціонування підприємств в агресивному конкурентному середовищі. Для уникнення спаду діяльності та сприяння зростанню й розвитку підприємства, необхідно розробити таку стратегію, яка базуватиметься на конкретних діях, що будуть спрямовані на досягнення поставлених цілей. Ключовими питаннями, на які слід отримати відповіді при формуванні даної стратегії, мають стати: хто, що, де, коли, чому і як має зробити підприємство, щоб досягти успіху.

Стратегія розвитку підприємств аграрного сектору економіки України спрямована на формування ефективного соціально-спрямованого сектору економіки держави, здатного задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на основі закріплення його багатоукладності, що на даному етапі розвитку вимагає пріоритету формування різних

категорій господарств, власники яких проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю із працею на ній, а також – власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед громадою [2].

Стратегія визначає мету, стратегічні цілі, принципи розвитку аграрного сектору, орієнтири й пріоритетні напрями та розроблена у відповідності з Конституцією України та з урахуванням положень Законів України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики України» та інших законодавчих та нормативно-правових актів, відповідно до яких здійснюється діяльність в аграрному секторі [3].

Вивчення робіт відомих вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі стратегічного управління дозволяє дійти висновку, що значна роль для формування стратегії підприємства відводитися грамотному підбору та ефективному використанню методів її формування [4]. Наприклад, в західних країнах розроблено низку методик з метою вибору найбільш перспективного напрямку розвитку підприємства, які засновані на використанні стратегічних матриць. До найвідоміших відносяться матриця «Зростання - частка ринку», яка розроблена Бостонською консультаційною групою, матриця «Привабливість ринку – Позиція компанії», яка запропонована фірмою «Мак Кінзі», модель Shell / DPM тощо [5].

Матриця «Зростання – частка ринку», яка розроблена на початку 70-х рр., в даний час є найпоширенішим інструментом аналізу, який використовується у сучасному менеджменті. У ній відображені чотири основні позиції бізнесу: висококонкурентний бізнес на швидко зростаючих ринках; висококонкурентний бізнес на зрілих, насичених ринках; слабко конкурентні підприємства, що діють на перспективних ринках; поєднання слабких конкурентних позицій з застійними ринками [6].

Матриця БКГ враховує тільки два параметри: відносну частку ринку і зростання ринку (абсолютну частку) і передбачає самостійність ділових одиниць підприємства. Популярність даної матриці обґрунтована її простотою і наочністю використання. Також на практиці було розроблено багато альтернативних моделей, до найбільш популярних з них відносять моделі McKinsey, Shell, ADL/LC тощо. У порівнянні з матрицею БКГ дані моделі найбільш ускладнені і враховують коло додаткових показників привабливості ринку і конкурентоспроможності.

Багатофакторна матриця «Мак-Кінсі» дозволяє відкрити найбільш широкі можливості з метою формування стратегії. Вона представлена дев'ятьма частинами і заснована на оцінці довгострокової привабливості галузі і конкурентної позиції підприємства.

Ґрунтуючись на значному теоретичному доробку науковців, ми пропонуємо виокремлені ключові фактори структурувати у процесі формування ефективної стратегії розвитку підприємств аграрного бізнесу наступним чином (рис. 1).

Основними етапами процесу формування стратегії розвитку підприємств агробізнесу є: оцінювання зовнішнього середовища та аналізу потенційні можливостей і загроз; визначення місії, цілей підприємства та способів їх досягнення; порівняння альтернативних варіантів досягнення поставлених цілей та формування генеральної стратегії; реалізація обраної стратегії розвитку та за необхідності її коригування. На цьому ж етапі відбувається оцінка її результативності.

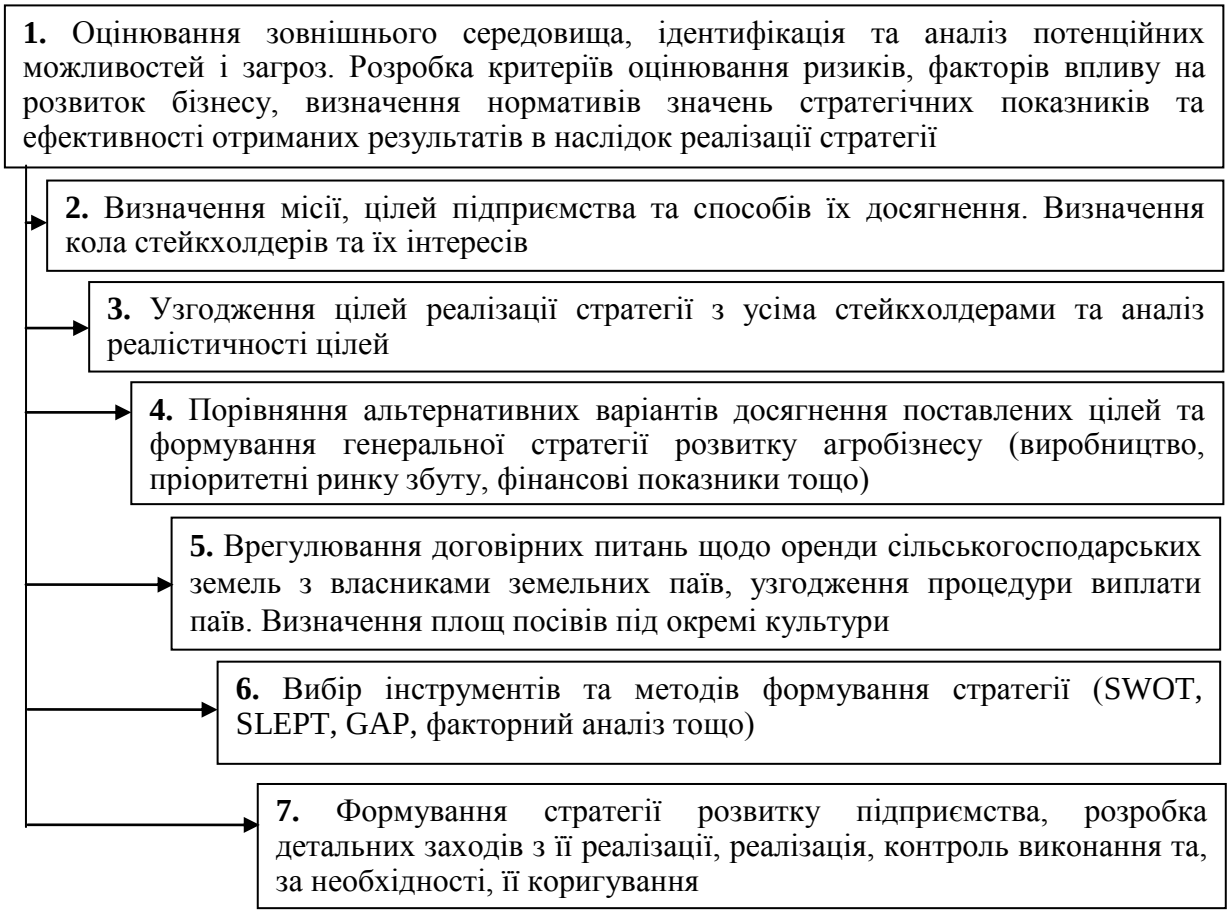

Рис. 1. Етапи, що передують процесу формування ефективної стратегії розвитку підприємств агробізнесу (*розроблено авторами*)

Таким чином, розробці та реалізації ефективної стратегії розвитку бізнесу аграрними підприємствами має передувати дотримання семи етапів, що передують процесу її остаточного формування. Це дозволить врахувати, а відтак розробити заходи з мінімізації можливих ризиків, які пов'язані з мінливістю зовнішнього середовища, збільшити ефективність використання ресурсів, підвищити прибутковість та конкурентоспроможність підприємства, задовольнити інтереси усіх стейкхолдерів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Соколенко В.А., Бондаренко О.М. Сутність та види стратегії розвитку / В.А. Соколенко, О.М. Бондаренко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2015. – №53(1162). – С. 70-74.

2. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua.

3. Господарський кодекс України: від 16.01.2003р. №436-VI за станом на 27 лютого 2008р. // Звід кодексів України: / ВРУ. – Офіц. видання. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – Т. 1. – С. 17.

4. Современные технологии управления в сервисе: монография / О.Ю. Патласов [и др.] ; под общ. ред. О.Ю. Патласова. – Омск: изд-во НОУ ВПО ОмГА, 2011. – 240 с.

5. Абдулаев Н.А. Современные инструменты, методы и технология формирования и обоснования стратегии развития предприятия // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2008. – №10. – С. 87.

6. Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы (предпринимательство и координация в децентрализованной компании). – М.: Инфра-М, 1996. – 288 с.

Жулдыз Садвакасова
(Астана, Казахстан)

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ ШЫҒЫНДАРЫ МЕН ПАЙДАСЫН БАСҚАРУДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл статьяда коммерциялық ұйымдардың шығындары мен пайдасын ұғымдары және олардың іс-әрекеттегі мәні қарастырылды.Коммерциялық ұйымның пайда мен шығынның түрлері қарастырылған.Коммерциялық ұйымның тәсілдерімен пайда мен шығындарды жақсартуға мүмкіндік бар.

Түйінді сөздер: *коммерциялық ұйым, пайда шығын, бухгалтерлік есеп,финанслық қаржы.*

The article the business entities are considered as commercial entities and their value for business. Different types of profit and loss. It is possible to profit and loss with the help of commercial organization.

Keywords: *commercial organization, property, accounting, financial results.*

Коммерциялық ұйым жинақтаған кезде қаржы ресурстары түрлі салаларда қолданылады. Мысалы, қаржы ресурстарының негізгі көзі болып табылатын табыс ағымдағы шығын мен пайданы жабу үшін пайдаланылады. Басқа ресурстар (қарыздар, меншікті, бюджеттік және қорлар көздері) түрлі активтерге - материалдық активтерге, негізгі құралдарға салынған. Осы активтерді пайдалану өндірісті қамтамасыз етеді. Өнімдерді сатудан түсетін түсімдер ағымдағы шығындарды жабу және пайда табу көзі болып табылады. Қиын жағдай. Осылайша, қаржы ресурстарын талдаудан, біз, әрине, пайда түсімін түсінеміз. Пайда - компанияның активтерінде пайда болған қаржы ресурстарын пайдаланудың нәтижесі. [1, с. 55].

Атқарымды түсініктемеде пайда - бұл кәсіпорынның соңғы қаржылық нәтижесі, оның таза кірісі түсімнен шығындарды жабудан кейін болып табылады. Осылайша, шығындар дәрежесін мұқият қарастыру қажет. Шығынсыз пайда табу мүмкін емес. Шығындар белгілі бір уақыт кезеңі үшін қолма-қол ақшамен, құжатталған, экономикалық тұрғыдан негізделген (дәлелдеген) шығындар болып табылады, осы кезеңде сатылған өнімдерге олардың құндылығын толығымен аударады. Шығындар табысты қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру үшін жасалған жағдайда шығындар кез-келген шығындар ретінде танылады. Сонымен бірге, шығындар күнделікті бизнестің күнделікті жұмысын қамтамасыз ететін шығындарға жатады. [2, с. 95].

Дегенмен, барлық активтерді сату шығыны ретінде танылмайды. Мысалы, негізгі құралдарды сатып алу шығындары ағымдағы шығындар емес, инвестициялар. Осы лауазымнан шығындар активтерді шығару болып табылмайды:

• ұзақ мерзімді активтерді (негізгі құралдарды, аяқталмаған құрылысты, материалдық емес активтерді және т.б.) сатып алуға (жасауға) байланысты;

• өзге ұйымдардың жарғылық (акционерлік) капиталдарына жарналар, акционерлік қоғамдардың акцияларын және басқа бағалы қағаздарды қайта сату (сату) мақсаттары үшін сатып алу;

• комиссиялық келісімдер бойынша, агенттік және басқа да ұқсас келісімдер бойынша негізгі, негізгі және т.б.

• босалқылар мен басқа да құндылықтарды, жұмыстарды, қызметтерді аванстық түрде төлеу;

• аванстар түрінде, босалқыларға және басқа құндылықтарға, жұмыстарға, қызметтерге ақы төлеуге;

• қарызды қайтару, ұйым алған несие.[3,с.125].

Коммерциялық ұйымның пайдасы - көп қырлы экономикалық санаты болып табылады. Аңызға айналған менеджер Ли Иакокка былай деп жазды: «Барлық бизнес-транзакциялар соңында үш сөзбен белгіленуі мүмкін: адамдар, өнім, пайда». Пайда - бұл коммерциялық мақсатқа бағытталған кәсіпкерліктен түскен табысы.[2,с.108].

Шығын – кәсіпорынның шаруашылық қызмет барысында қаражатын (капиталын) азайтатын немесе міндеттемелерін көбейтетін жұмсаған немесе ұстаған шығыны, яғни есепті кезеңде азын-аулақ ақшалай қаражаттың жұмсалуы нысанына немесе активтердің тозуы мен істен шығуы немесе меншікті капиталдың азаюына апарып соқтыратын міндеттемелердің салдарынан пайда болады. Салықтардың бюджетке есепті салықтардан артық төленуі шығын деп саналады, акционерлерге дивиденд төлеу шығынға жатпайды. Ағымдағы және күрделі шығын болып жіктеледі. [4,с.64].

Бухгалтерлік есеп талаптарына сәйкес («Ұйым шығыстары» PBU10 / 99 бухгалтерлік есеп туралы ереже) шығындар екі топқа бөлінеді: қарапайым қызметке арналған шығындар және басқа (операциялық, операциялық және төтенше) шығындар.Типтік өндірістік компанияда бұл шығындарға мыналар жатады:

• шикізат, материалдар, тауарлар мен басқа да қорларды сатып алуға байланысты шығындар;

• тауарларды және оларды сатуды, негізгі құралдарды ұстауға және пайдалануға арналған шығындарды, сату шығындарын, әкімшілік шығыстарды және т.б. үшін босалқыларды қайта өңдеу процесінде тікелей шығындар.[3,с.54].Пайда мен залал туралы есепте ұйымның шығындары шығындар әдісінің сипатымен емес, сатылған тауарлардың, тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің), коммерциялық, әкімшілік және басқа шығыстардың өзіндік құнын бөле отырып көрсетілмейді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Андыбаева Г.Т. -Экономикалық талдау. – Алматы,-2014.
2. Исмаилова А.С. Байдақов А.Қ. -Қаржылық және басқару талдау. – Астана, 2009.
3. Қасымова А.Ғ., Танекеева Г.Ж. Экономикалық талдау. – Қарағанды, 2012.
4. Өтебаев Б.С. Қаржылық талдау. – Астана, 2008.

УДК 336.711

Євгеній Семенюк
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНИМ БАНКОМ

У статті розглянуто основні підходи реалізації процентної політики центрального банку у сучасних умовах. Основні чинники на які впливає процентна політика. Способи досягнення стабільності ринку.

Ключові слова: *облікова ставка, ставка рефінансування, інфляція, процента політика, центральний банк, стабільність.*

Постановка проблеми. Розробка та реалізація якісної процентної політики (ПП) є одним з ключових завдань діяльності будь-якого центрального банку. Політика "дешевих" грошей може як дати поштовх інвестиційному розвитку економіки, так і призвести до зростання цін і зменшення ефективності. "Дорогі" гроші центрального банку слугують індикатором високого рівня інфляції та економічної нестабільності і по суті є червоним сигналом для активізації інвестиційної діяльності. Для визначення оптимальних параметрів ПП важливо дослідити зв’язок таких її інструментів, як облікова ставка та ставки рефінансування з ключовими фінансовими індикаторами ринку – інфляцією, обмінним

курсом, ринковими ставками комерційних банків за кредитами та депозитами. Облікова ставка є своєрідним дороговказом вартості грошей на ринку запозичень та драйвером інвестиційних потоків. Особливу важливість процентної політики довів Європейський центральний банк, встановивши від'ємну ставку за своїми депозитами, чим стимулював спрямування грошових потоків у інвестиційну діяльність, збільшення споживання, на відміну від накопичення коштів на банківських рахунках. Проте така політика має і зворотний бік: ресурси можуть перетікати в інші валюти і країни з вищою дохідністю капіталів, а надмірне оживання призвести не тільки до інфляції, але й до зростання імпорту із знеціненням національної валюти, що можна спостерігати з євро в останні роки. В 2017 р. швидше не євро зміцніло, а здешевів долар з політичних мотивів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми ПП як центрального, так і комерційних банків присвячено низку праць вітчизняних (С. Лобозинської [1], С. Бабича, [2], Н. Кухарук, Г. Чмерук [3]) і зарубіжних С. Хамалайнен (S. Hämäläinen) [4], Г. Клаееса (G. Claeys) та М. Демертзіс (M. Demertzis) [5]) авторів, а також офіційні публікації Міжнародного валютного фонду [6] та Європейського центрального банку [7]. Проте не всі аспекти ПП висвітлено достатньо повно, що зумовило потребу її розгляду в історичному ракурсі та проведення порівняльного аналізу тенденцій процентних ставок центральних і комерційних банків та інших макроекономічних індикаторів на прикладі України та Польщі.

Метою статті є визначення основних правил формування процентної політики та надання рекомендацій щодо побудови оптимальної процентної політики центрального банку залежно від ситуації в економіці, банківській системі та основних цілей діяльності центрального банку на перспективу.

Матеріали та методи. Інформаційним підгрунтям дослідження є законодавство України, нормативні документи Національного банку України (НБУ), закордонні публікації, зокрема матеріали Народного банку Польщі. Використано статистичні матеріали, розміщені на сайті НБУ, Державної служби статистики України, інших відкритих джерел. Застосовано методи кореляційно-регресійного аналізу, історичний, логічний підходи, методи порівнянь та графічного аналізу.

Результати досліджень. Процентна політика (interest rate policy) – один із інструментів грошово-кредитної політики, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єк-тів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Процентна ставка – встановлений розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється центральним банком як важіль впливу на економічні процеси, застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів.

З метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції центральний банк встановлює за своїми операціями такі процентні ставки: облікову; за кредитами овернайт; рефінансування; за стабілізаційними кредитами; за депозитами овернайт; ставки залучення тимчасово вільних коштів банків.

При реалізації цілей грошово-кредитної політики використовують інструменти (канали), до яких належать: управління обсягами обов'язкових резервів комерційних банків (резервна політика); регулювання облікової ставки (процентна політика); валютні інтервенції на ринку (валютна політика); рефінансування комерційних банків; операції на відкритому ринку з купівлі-продажу державних цінних паперів.

Канал процентної ставки відображає вплив грошово-кредитної політики на динаміку процентних ставок і через них на сукупний попит і виробництво. Зміни процентних ставок позначаються на вартості запозичення коштів на фінансовому ринку, що, як уже зазначено, впливає на зміни інвестиційної активності та сукупного попиту. Крім того, самі заяви про

наміри грошової влади щодо зміни процентної ставки безпосередньо впливають на очікування суб'єктів господарювання щодо майбутнього розвитку економіки, цін активів і обмінного курсу національної валюти. Ці зміни, своєю чергою, позначаються на динаміці заощаджень, витрат та інвестицій. Таким чином, зміна процентних ставок впливає на динаміку попиту на товари і послуги.

Канал вартості активів тісно пов'язаний із процентним каналом, оскільки визначає вплив грошово-кредитної політики через зміни процентних ставок на цінність довгострокових фінансових активів, у яких розміщені заощадження, – акцій, облігацій, іпотечних цінних паперів. За інших рівних умов збільшення процентних ставок веде до зниження вартості активів і скорочення споживання. І навпаки, зменшення процентних ставок знижує ціну поточного споживання, унаслідок чого споживчий попит може збільшитися за рахунок приватних заощаджень. Водночас ефективна дія цього каналу можлива лише за умов належного рівня розвитку фінансового ринку та наявності в розпорядженні його суб'єктів широкого набору відповідних фондових інструментів.

Балансовий канал визначає вплив інструментів грошово-кредитної політики на вартість активів і пасивів підприємств. Цей канал реалізує вплив грошово-кредитної політики через зміну процентних ставок на власний капітал суб'єктів ринку. Підвищення процентних ставок знижує вартість фінансових активів, а відтак і вартість власного капіталу, що перебуває у розпорядженні підприємств. Дія передавального механізму в цьому разі пов'язана з труднощами залучення зовнішнього фінансування, що, своєю чергою, призводить до зниження обсягів споживання та інвестицій.

Канал обмінного курсу відображає вплив грошово-кредитної політики на сукупний попит і виробництво через зміну обмінного курсу національної валюти. Чим вищий обмінний курс, то менші обсяги чистого експорту, а відтак і обсяги виробництва. Водночас здешевлення імпортних надходжень визначає обмежувальний вплив на динаміку внутрішніх цін та інфляції, і, навпаки, зниження обмінного курсу національної валюти визначає зворотні тенденції. Тобто стимулюється збільшення обсягів чистого експорту і виробниче зростання, проте одночасне подорожчання імпорту негативно позначається на ціновій динаміці.

Співвідношення між застосуванням цих каналів (інструментів) визначається певним етапом економічного розвитку та конкретними цілями грошово-кредитної політики на такому етапі в країні. В Україні на сучасному етапі розвитку:

– основним каналом передачі імпульсів і контролю за грошовою масою є канал обмінного курсу;

– процентний канал не відіграє такої ролі, як у розвинених економіках;

– канал ціни активів слабо розвинений через нерозвиненість фондового та міжбанківського ринків;

– через кредитний канал відбувається пряме рефінансування Національним банком України комерційних банків.

Висновки. Проведений аналіз показав надто слабкий кореляційний зв'язок між трендами облікової ставки і основними макроекономічними індикаторами в Україні. Це свідчить про необхідність гнучкої корекції процентної політики як центральним, так і комерційними банками відповідно до економічних умов і цільових орієнтирів своєї діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лобозинська С. М. Особливості реалізації процентної політики Національним банком України. Вісн. нац. ун-ту "Львівська політехніка". 2013. № 769. С. 380–386. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_769_56.

2. Бабич С. В. Інструментарій регулювання грошово-кредитного ринку України. Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. 2015. № 89. URL : http://periodicals.karazin.ua/economy/article/download/.../4933.

3. Кухарук Н. С., Чмерук Г. Г. Сутність та призначення процентної політики банку. 2014. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_1/ part2/29.pdf

4. Sirkka Hämäläinen. The role of monetary policy and the central banks in global financial stability. URL : https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/ 2002/html.

5. Grégory Claeys, Maria Demertzis. How should the European Central Bank 'normalise' its monetary policy? URL :http://bruegel.org/wp-content/uploads/ 2017/11/PC-31_2017.pdf.

6. Monetary Policy and Central Banking. IMF. 2017. November 3. URL : http://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/20/MonetaryPolicy-and-Central-Banking.

7. Monetary Policy. ECB. URL : https://www.ecb.europa.eu/mopo/html/ index.en.html.

УДК 332.02

Алма Темирбекова
(Алматы, Казахстан)

СОЦИАЛЬНЫЙ ВЕКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА

В последние годы решению социальных вопросов в Казахстане стали уделять все большее внимание. Смещение акцента в сторону решения социальных вопросов связано с ростом экономики страны и стремлением войти в ряды наиболее конкурентоспособных стран мира.

Ключевые слова: *социальная политика, доходы населения, качество жизни.*

In recent years, the solution of social issues in Kazakhstan began to pay more attention. The shift in focus towards social issues is due to the growth of the country's economy and the desire to join the ranks of the most competitive countries in the world.

Keyword: *social policy, incomes, quality of life.*

Основные направления социальной политики государства на ближайшую перспективу определены Посланием Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 года "Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции". Среди важнейших задач развития страны Президент определяет качественную занятость и справедливую систему социального обеспечения.

Социальная политика будет осуществляться через вовлечение граждан в полноценную экономическую жизнь. Пенсионная система будет полностью привязана к трудовому стажу. В системе социального страхования также будет усилена взаимосвязь между трудовым стажем и размерами выплат [1].

В рамках реализации Послания 5 марта 2018 года Н.А.Назарбаев предложил "Пять социальных инициатив Президента":

– создание новых возможностей для каждой семьи для приобретения жилья;

– для низкооплачиваемых работников с 1 января 2019 года снижение налогов на зарплату в 10 раз;

– высшее образование должно быть доступным и качественным и будут улучшены условия проживания студентов в общежитиях;

– расширение микрокредитования;

– дальнейшая газификация страны [2].

В рамках первой инициативы запускается программа «7 – 20 – 25».

Каждый работник в стране будет иметь возможность получить ипотечный кредит по условиям не более 7 процентов в год ставка вознаграждения; не более 20% первоначальный взнос и срок кредита до 25 лет. О выгодности таких условий для заемщиков можно судить по следующей статистике. В Японии ставка по ипотеке составляет 1,16 процентов, Швейцарии

– 1,44 процентов, Финляндии – 1,47 процентов, Германии – 1,88 процентов, Швеции – 1,90 процентов. Однако цена за квадратный метр в Японии в среднем составляет 8000 долларов, в Швейцарии – 10000 евро, Германии и Швеции – 8000 евро, в Финляндии – 2500 евро. В Казахстане – порядка 1000 долларов. Требуемый уровень первоначального взноса соответствует условиям в Швейцарии и Германии [3].

Для поддержки казахстанцев с низкой зарплатой, не превышающей 25-кратного размера МРП, с 1 января 2019 года уменьшена их налоговая нагрузка в 10 раз – до 1%.

В рамках третьей инициативы будут выделены дополнительно 20 тысяч грантов на обучение; до конца 2022 года поручено строительство на 75 тысяч мест новых студенческих общежитий.

В рамках четвертой инициативы в 2018 году будут выделены дополнительно 20 миллиардов тенге, общая сумма микрокредитования увеличится до 62 миллиардов тенге. Более 14 тысяч человек могут получить микрокредиты для открытия и развития своего бизнеса. Это в два раза превысит уровень 2017 года.

В рамках пятой инициативы будет реализован проект по строительству магистрального газопровода по маршруту Караозек (Кызылординская область) – Жезказган – Караганда – Темиртау – Астана [2].

Решению социальных проблем путем активизации социальной политики государства посвящено Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 5 октября 2018 г. "Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни". Основными направлениями социальной политики в послании определяются рост доходов населения, создание новых рабочих мест, регулирование и контроль за деятельностью ЖКХ и естественных монополий, повышение качества жизни, качества среднего и высшего образования, медицинских услуг, доступность массового спорта и физкультуры, повышение качества потребляемых казахстанцами продуктов, создание комфортной среды проживания. Таким образом, акцент в социальной политике перемещается от количества к качеству [4].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана.10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». – [электронный ресурс]: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g

2. Обращение Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева к народу "Пять социальных инициатив Президента". 5 марта 2018. – [электронный ресурс]: http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nanazarbaeva-k-narodu-pyat-socialnyh-iniciativ-prezidenta

3. Какие условия в топ-5 стран мира с самой дешевой ипотекой? - [электронный ресурс]: https://tengrinews.kz/article/734/

4. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 5 октября 2018 г. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни. – [электронный ресурс]: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g

УДК 330.1

Шавкат Тошов, Лайло Акбарова
(Ташкент, Узбекистан)

ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УЗБЕКИСТАНА

В работе рассмотрены основные черты монополий. Выполнен анализ мер по совершенствованию антимонопольного регулирования.

Ключевые слова: *монополия, глобализация, конкуренция, антимонопольная политика, приватизация.*

The paper discusses the main features monopolies. An analysis of measures to improve antimonopoly regulation was carried out.

Keywords: *monopoly, globalization, competition, antitrust policy, privatization.*

В реальной действительности практически невозможно найти ситуацию, когда на рынке действовала бы одна единственная фирма – производитель товаров, не имеющих товаров-заменителей (субститутов). Чистая монополия как модель рынка (тип рыночной структуры) встречается в рыночной системе не так часто, это связано с государственным контролем над монополиями, однако имеет место. Примеры чистой монополии: все службы в городе, связанные с газоснабжением, электроснабжением, водоснабжением, обеспечением телефонной связи. Следовательно, в использовании термина монополия, а тем более «чистая монополия» всегда присутствует известная доля условности.

Монополия – наиболее яркое проявление несовершенной конкуренции. Ее основные черты: потребителям противостоит один единственный производитель-гигант; не существует хороших или близких заменителей; чистый монополист диктует цену в силу того, что он контролирует общий объем предложения; существуют барьеры для вступления в отрасль.

Монополия возникает там и тогда, где велики барьеры для вступления в отрасль: экономические преимущества крупного производства (эффект масштаба производства – следовательно снижение себестоимости); патенты и лицензии; собственность на важнейшие виды сырья; большие издержки на рекламу.

Монополии благодаря высокому уровню сосредоточения экономических ресурсов также могут создавать возможности для ускорения технического прогресса. Однако эти возможности реализуются в тех случаях, когда такое ускорение способствует извлечению монопольно-высоких прибылей и для того, чтобы защитить или упрочить свою монопольную власть.

Развитие всех видов монополистической концентрации неуклонно ведет к тому, что все большая часть национального дохода и национального богатства стран сосредотачивается в руках крупнейших монополий.

В зависимости от **причин возникновения** различают следующие виды монополий:

1. **Естественная монополия** - возникает вследствие объективных причин. Здесь конкуренция невозможна или нежелательна. Примером могут служить энергообеспечение, телефонные услуги, связь и т.д. Также сюда входит монополия, основанная на владении редким ресурсом.

2. **Искусственная монополия** – возникает в результате сговора или слияния фирм.

3. **Случайная монополия** (рыночная) – возникает в результате создания временного превышения спроса над предложением для своего круга потребителей.

Главная причина возникновения монополий **–** концентрация производства и капитала (поглощение или слияние компаний).

Проблема монополии сводится к вопросу о власти над ценой. Учитывая это, государство старается противостоять монополизму. Важнейшим средством для этого служит

антимонопольное законодательство – комплекс законов и правительственных актов, способствующих развитию и созданию условий для добросовестной конкуренции, направленных на ограничение возможностей для производителей монополизировать рынки.

Антимонопольное законодательство основано на законах Республики Узбекистан:

1) «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках» от 27.12.1996 г. №355-I

2) «О естественных монополиях» 24.04.1997 Г. N 398-I и т.д.

Проведение государственной политики по содействию развития конкуренции на товарных рынках, пресечению монополистической деятельности и недобросовестной конкуренции хозяйствующих субъектов государственных органов управления осуществляется антимонопольным органом. Указом Президента Республики Узбекистан от 18.04.2017 г. №УП-5016 «Об образовании Государственного комитета Республики Узбекистан по содействию приватизированным предприятиям и развитию конкуренции» был упразднен на базе ранее существовавших так называемый «Госкомконкуренции».

Несмотря на определенные успехи в области антимонопольного регулирования, цели и методы проведения конкурентной политики требуют дальнейшего совершенствования.

Это обусловлено, прежде всего, ростом масштабов и силы воздействия глобализации, в связи с чем, требуется создавать условия для повышения конкурентоспособности отечественных производителей. Кроме того, необходимо признать, что проводимая политика развития конкуренции в республике недостаточно эффективна.

Большие проблемы монополизм порождает в странах, осуществляющих переход от плановой экономики к рыночной экономике. Это относится и к Узбекистану, где в силу исторических причин сохранились отраслевые монополии в форме квазигосударственных структур (ассоциаций, компаний), имеющих во многом статус и функции отраслевых министерств.

Таким образом, изучив виды и признаки монополий, проанализировав перспективы совершенствования антимонопольной политики Узбекистана, по нашему мнению необходимо реализовать следующие мероприятия:

- устранение сохранившихся отраслевых монополий;
- искоренение системы лимитного и фондового распределения отдельных видов продукции и сырья, ограничивающей доступ на рынки новых хозяйствующих субъектов;
- недопущение необоснованного предоставления государственных льгот отдельным хозяйствующим субъектам;
- устранение искусственно созданных барьеров для осуществления легального бизнеса;
- совершенствование антимонопольного законодательства в соответствии с постоянно меняющейся экономической ситуацией в стране.

Действенными механизмами развития конкурентной среды также выступают приватизация, демонополизация, развитие малого и среднего предпринимательства. За годы независимости проведена широкомасштабная работа по приватизации государственного имущества, реализации его преимущественно в частную собственность, которая продолжается, и по сей день.

Поэтому для создания эффективной конкурентной среды в Узбекистане требуются меры по максимальному устранению всех проявлений государственного монополизма в экономике, предотвращению возможностей злоупотребления рождающимися в рыночных условиях монополиями своим доминирующим положением на рынке.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Узбекистан «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках» от 27.12.1996 г. №355-I

2. Закон Республики Узбекистан «О естественных монополиях» от 24.04.1997 г. № 398-I

3. Указ Президента Республики Узбекистан от 18.04.2017 г. №УП-5016 «Об образовании Государственного комитета Республики Узбекистан по содействию приватизированным предприятиям и развитию конкуренции»
4. Постановление Государственного комитета Республики Узбекистан по демонополизации и развитию конкуренции от 06.10.2010 г. № 14 «Об утверждении Положения о порядке формирования и ведения Государственного реестра субъектов естественных монополий»
5. Авдашева С.Б., Аронин В.А., Ахполов И.К. и др. Конкуренция и антимонопольное регулирование: учебное пособие для вузов / Под ред. А.Г. Цыганова. М.: Логос, 2011. 450 с.
6. Интернет сайт www.norma.uz

УДК 658.14/17

Дмитрий Трач
(Рыбница, Молдова)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ УПРАВЛЕНИЯ ОПЕРАЦИОННЫМИ АКТИВАМИ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

В рыночной экономике, главной задачей хозяйствующих субъектов является обеспечение финансовой устойчивости. Одним из важных направлений в этом плане является научная разработка и обоснование системы показателей оценки деятельности структурных подразделений во внутрипроизводственном хозрасчете. Включение их в работу по обеспечению финансовой устойчивости организации повысит их мотивацию и ответственность в достижении основной цели организации – повышение прибыли.

Ключевые слова: *центры формирования затрат, внутренние условные цены, рентабельность, управленческая добавленная стоимость.*

In the market economy, the main task of business subjects is to ensure financial sustainability. One of the important directions in this regard is the scientific development and foundation of indicators system for assessment the activities of structural units (cost centers, responsibility centers) in the internal production cost accounting. Their inclusion in the work to ensure the financial sustainability of the company will increase their motivation and responsibility in achieving the main goal of the company - profits increasing.

Keywords: *cost center, profit center, internal conditional prices, profitability, management value added.*

В настоящее время экономической наукой разработаны и практикой используются фундаментальные методики расчета экономической эффективности на уровне народного хозяйства и хозяйствующих субъектов в целом. Вместе с тем, экономическая эффективность бизнеса зависит от эффективности деятельности каждого структурного подразделения и функциональных служб. При этом, роль последних в конечных финансовых результатах бизнеса значительно выше, чем рабочих.

Одним из показателей эффективности использования ресурсов является рентабельность [1]: рентабельность всего капитала по прибыли до налогообложения, общая рентабельность собственного капитала по прибыли до налогообложения, рентабельность продаж по чистой прибыли, рентабельность продаж по прибыли от реализации, рентабельность собственного капитала по чистой прибыли. Предложенные показатели дают общую относительную характеристику эффективности использования экономических ресурсов и совершенно не

[1] Центры формирования затрат, центры ответственности в дальнейшем – ЦФЗ, ЦО.

отражают эффективности труда структурных подразделений, в то время как именно они формируют общую эффективность деятельности организации.

Данная проблема нашла отражение в трудах ученых – экономистов, одним из которых является И.А. Бланк. В работе «Управление прибылью», «Ника-Центр», «Эльга» Киев 1998 г.[2], значительное внимание уделяется управлению формированием прибыли предприятия в процессе операционной деятельности. Вместе с тем, *на наш взгляд*, достоинства предложенной автором методики не исключают необходимости в ее совершенствовании.

Учитывая, что только сам хозяйствующий субъект несёт полную ответственность за результаты деятельности, на первый план выдвигается задача совершенствования методов управления эффективностью используемых ресурсов. В этой связи нуждается в совершенствовании методика внутрихозяйственного хозрасчёта, а на самом деле это только финансовая часть планов структурных подразделений (ЦФЗ). Для их включения в деятельность по повышению эффективности организации им следует планировать показатели прибыли и рентабельности.

Это позволит руководству предприятия совершенствовать систему экономического и материального стимулирования коллективов структурных подразделений в зависимости от результатов их деятельности, а последним знать их вклад в общие результаты организации. Несмотря на то, что производственные подразделения не участвуют в товарно-денежных отношениях с поставщиками ресурсов и покупателями готовой продукции, использование во внутризаводском хозрасчёте таких экономических категорий, как себестоимость, внутренняя цена, прибыль и рентабельность, на наш взгляд, целесообразно. Это позволит сблизить критерии оценки деятельности структурных подразделений и предприятия в целом.

Основным принципом хозрасчёта предприятий является обеспечение окупаемости затрат и достижение возможно большей рентабельности. Этот принцип предприятия полностью применим и к структурным подразделениям (ЦФЗ), поэтому при внутрипроизводственном планировании (бюджетировании) наряду с себестоимостью продукции им необходимо устанавливать показатели прибыли и рентабельности.

Планово-учетной единицей измерения объема работ, калькулирования себестоимости может быть условный комплект, технологическая фаза и др. Суммы прибыли ЦФЗ ($\sum П_{цфз}$) определяется как разница между стоимостью продукции в условных оптовых ценах ($\sum Ц_{цфз}$ и стоимостью этой же продукции по себестоимости ($\sum С_{цфз}$):

$$\sum П_{цфз} = \sum Ц_{цфз} - \sum С_{цфз}$$

Устанавливаемая в плане структурным подразделениям прибыль не будет совпадать с прибылью по предприятию в целом. Это вызвано, во-первых, несовпадением во время изготовления продукции в структурных подразделениях и моментом ее реализации. Во-вторых, $\sum П_{цфз}$ больше прибыли по предприятию в целом, поскольку в себестоимость ЦФЗ не включаются общезаводские и коммерческие расходы.

Показатели прибыли и рентабельности следует утверждать в первую очередь производственным структурным подразделениям (ЦФЗ). Эти показатели будут стимулировать работников на повышение эффективности производства.

Основой для разработки бюджета производственным структурным подразделениям являются производственная программа с указанием всей номенклатуры изделий в натуральном и стоимостном выражении. Под объемом продукции следует понимать количество продукции, переданное другим подразделениям – потребителям, на склад готовой продукции, отгруженное или реализованное в натуральном и стоимостном выражении. При этом, в выполнение плана производственным подразделениям, кроме сборочного, должна засчитываться только комплектная продукция.

Объем продукции в стоимостном выражении следует рассчитывать по внутренним условным оптовым ценам. Для подразделений с законченным циклом производства

внутренняя оптовая цена не устанавливается, а принимается на уровне действующей оптовой цены организации. Для всех других подразделений – потребителей, продукция которым в виде полуфабрикатов передается для дальнейшей обработки, должны быть установлены внутренние оптовые цены на условный комплект.

Учеными и практиками предлагается ряд способов установления внутренних оптовых цен. Одним из них является установление внутренних цен пропорционально трудоемкости или заработной плате основных рабочих. В таблице 1 приведен расчет внутренних цен условного изделия (А) пропорционально заработной плате основных рабочих.

Действующая оптовая цена предприятия на изделие составляет 250 рублей, заработная плата основных рабочих – 70 рублей, в том числе по ЦФЗ № 1 – 10 рублей; по ЦФЗ № 2 – 35 рублей; по ЦФЗ № 3 – 25 рублей. Исходя из этих данных, в таблице 1 произведен расчет внутренних оптовых цен пропорционально заработной плате каждого ЦФЗ, причем в основу определения внутренней оптовой цены принята заработная плата того подразделения, по которому устанавливается внутренняя оптовая цена, т.е. без учета заработной платы предшествующего подразделения.

При таком способе расчета сумма цен будет равняться оптовой цене предприятия.

Рентабельность изделия при таком способе расчета по всем ЦФЗ будет разной. Так, в приведенных расчетах рентабельность изделия составляет: по ЦФЗ №1 – 19%, по ЦФЗ №2 – 13,6%, по ЦФЗ №3 – 19,1%.

Таким образом, применение данной методики дает возможность улучшения системы бюджетирования во внутризаводском хозрасчете, который как система, приобретает полный цикл: планирование – учет – оценка эффективности.

Таблица 1. Расчет внутренних условных оптовых цен пропорционально заработной плате основных рабочих

Наименование ЦФЗ	Себестоимость ед.изм., руб.	Зарплата основных раб., руб.	Внутренняя условная цена, руб.	Рентабельность изделия, %
ЦФЗ № 1	30	10	$\frac{250 \cdot 10}{70} = 35,7$	$\frac{35,7 - 30}{30} \times 100 = 19\%$
ЦФЗ № 2	110	35	$\frac{250 \cdot 35}{70} = 125,0$	$\frac{125,0 - 110}{110} \times 100 = 13,6\%$
ЦФЗ № 3	75	25	$\frac{250 \cdot 25}{70} = 89,3$	$\frac{89,3 - 75}{75} \times 100 = 19,1\%$
Итого	215	70	35,7+125,0+89,3 = 250 руб.	$\frac{250 - 215}{215} \times 100 = 16,28\%$

Эффективность бизнеса зависит, прежде всего, от управленцев. Они разрабатывают и принимают решения. Изыскивают более выгодные рынки ресурсов (поставщиков), заключают контракты на продажу готовой продукции, принимают решения по повышению технического уровня производства, по повышению качества выпускаемой продукции, а также разработке и внедрению в производство новых видов продукции. А что касается производственного персонала, то он будет работать в тех условиях над реализацией тех задач, которые будут созданы и разработаны управленцами.

Экономическая свобода хозяйствующих субъектов позволяет им вести внешнеэкономическую деятельность, которая сопровождается со значительными транзакционными издержками. Все вышеперечисленное свидетельствует о большой значимости и затратности управленческого труда, что в свою очередь требует адекватной оценки его эффективности.

Бизнес-консультантом Полет Страссманом [3] для определения окупаемости затрат на управленцев разработан способ использования экономической теории «издержки-ценность».

Он измеряет ценность с их вклада в организацию тем, что управляющие добавляют своей работой в ценность организации. Добавленная стоимость означает – какое количество ценности добавляют управленцы в результате своей деятельности.

Управленческая добавленная стоимость – это то, что добавляют управленцы к ценности фирмы, т.е. разница между тем, во что они обходятся организации, и тем, что они приносят ей. Другими словами, управленческая добавленная стоимость – это часть общей добавленной бизнесом стоимости, которая не является результатом деятельности рабочих или капитала акционеров. Для расчета данного показателя, прежде всего, необходимо рассчитать общую добавленную бизнесом стоимость синоним показателя «чистая продукция». Для этого из общих доходов организации необходимо вычесть все налоги, затраты на сырье и материалы, покупные запчасти и полуфабрикаты, энергию, услуги, включая процентные платежи.

Следует иметь в виду, что не вся добавленная бизнесом стоимость создается управленцами. Значительная ее часть обеспечивается акционерным капиталом. Поэтому, чтобы выделить управленческую добавленную стоимость, необходимо из добавленной бизнесом стоимости вычесть стоимость, которая была обеспечена капиталом акционеров – **добавленную акционерами стоимость** – *это стоимость собственного капитала, умноженная на стоимость этого капитала, выраженную в текущей ставке процента, т.е. – это процент, который акционеры могли бы получить на свои деньги при альтернативном инвестировании, подверженному равному риску.*

Собственный капитал – это разница между долговыми обязательствами и активами организации.

Для определения управленческой добавленной стоимости из добавленной бизнесом стоимости необходимо также вычесть **операционные издержки** (фонд заработной платы и амортизационные отчисления, а также затраты на все, что необходимо для получения товаров и услуг, производственных и отгруженных покупателям) и **управленческие издержки** – платежи управленцам, включая бонусы и дополнительные выплаты (затраты организации на обеспечение их труда, медицинское обслуживание, пенсионные взносы и т.д.). Производственные расчёты позволят определить управленческую добавленную стоимость (табл. 2).

Таблица 2. Пример расчета рентабельности управления акционерного общества (тыс. руб.)

	Продажи (Р)	10000,0
(–)	Закупки и налоги (С)	7000,0
(=)	Добавленная бизнесом стоимость	3000,0
(–)	Добавленная акционерами стоимость	500,0
(–)	Операционные издержки	1500,0
(–)	Управленческие издержки ($С_у$)	700,0
(=)	Управленческая добавленная стоимость ($\Delta_{ус}$)	300,0
	Рентабельность управления ($Р_у$)	$\frac{300 \cdot 100}{700} = 42{,}8\%$

Профессиональное управление вышеперечисленными экономическими категориями даёт возможность рассчитывать рентабельность управления как отношение управленческой добавленной стоимости к управленческим затратам.

$$\mathbf{Р}_{\text{у}} = \frac{\Delta_{\text{ус}} \cdot 100}{\sum \mathbf{С}_{\text{у}}} \cdot$$

Применение данного показателя должно быть обязательным при проектировании системы управления организации, при проведении мероприятий по ее совершенствованию, а также при оценке эффективности деятельности.

Предлагаемые методики будут эффективным инструментом мотивации персонала на рациональное использование выделенных им ресурсов, на повышение производительности,

на оптимизацию и повышение качества управления, а показатели рентабельности станут одним из основной при организации системы премирования.

Включение показателя рентабельности в методику оценки эффективности труда управленцев приобретает особую актуальность в связи с развитием цифровой экономики, которая основана на наукоёмких технологиях. Непрофессиональное внедрение цифровой экономики приведёт к увеличению затрат на управление бизнесом.

В процессе проработки решений по внедрению в управление информационных технологий необходимо использовать показатель рентабельности управленческого труда, т.е. необходимо следовать логике «затраты – ценность». Организация получит большую ценность от затрат на инвестирование в информационные технологии, если будет получена большая добавленная стоимость от управленцев. Положительный результат будет достигнут или за счёт сокращения численности, а соответственно и управленческих издержек, или за счёт увеличения объёмов продаж при базовой численности. Применение показателя рентабельности для оценки эффективности управленческого труда, в этом случае позволит принимать экономически правильные решения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики. 1998.
2. Бланк И.А. Управление прибылью. «Ника-Центр», «Эльга», Киев. 1998. – С. 103.
3. Paul, A. Strassman. The Business Value of Computers: an Executive's Guide (Information Economics Press: New Canaan, Conn). 1990. – С. 31.

რამინ ციწარიძე, დავით ბერიძე, ლევან ცეცხლაძე
(ბათუმი, საქართველო)

ურბანიზაციის რეგულირება მაღალმთიანი რეგიონების სტიმულირების კვალობაზე

თანამედროვე რეგიონული პოლიტიკისათვის ზოგადად დამახასიათებელია საერთო ეროვნული განვითარების პროგრამებში მთის რეგიონების პრობლემატიკის გამოყოფა. მათ შორის ხაზგასასმელია შემდეგი მნიშვნელოვანი მიმართულებები: სოფლიდან ქალაქში მოსახლეობის მასობრივი მიგრაცია, მაღალმთიან რეგიონებში სოციალური და საყოფაცხოვრებო გარემოს დაბალი დონე, რეგიონული განვითარების კონტექსტში პერიფერიებში მცხოვრები მოსახლეობის მიმართ არასაკმარისი სტიმულირების მექანიზმის შემუშავება და სხვა. აღნიშნული ფაქტორების რეალიზება საბოლოო ჯამში ხელს უწყობს ურბანული დისბალანსის წარმოქმნას ქვეყნის ტერიტორიულ ერთეულებს შორის, რაც საბოლოო ჯამში ზრდის სოფელსა და ქალაქს შორის ეკონომიკურ უთანაბრობას. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ჩვენი სტატიის მიზანიც მაღალმთიანი რეგიონების სტიმულირების მიმართულებებისა და შედეგების ანალიზია, შესაბამისად განვიხილავთ ურბანიზაციის რეგულირების პრობლემურ საკითხებს.

საკვანძო სიტყვები: *მაღალმთიანი რეგიონები, ურბანიზაცია, მიგრაცია, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება.*

It is a general characteristic of the contemporary regional politics to separate issues concerning the mountainous regions from overall national development programs. The following important directions should be underlined: massive rural-urban migration, low social and

household level in mountainous regions, non-sufficient stimulating mechanisms for the people living in the outskirts in the context of regional development, among other. Realization of mentioned factors will contribute to the emergence of the misbalance among municipalities, which on its hand will increase the inequality between rural and urban areas. For this specific case, the objective of our article is to analyze stimulating directions and results of mountainous regions, therefore, we review problematic issues of regulating the urbanization.

Key words: *mountainous regions, urbanization, migration, socio-economic development.*

თანამედროვე ეტაპზე სახელმწიფოს მიერ მაღალმთიანი რეგიონების მიმართ განხორციელებული პოლიტიკა უნდა იყოს ქვეყნის რეგიონული განვითარების პოლიტიკის ნაწილი და მიმართული მისი მთელი ტერიტორიის თანაბარი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფისაკენ, მაღალმთიან რეგიონებში მცხოვრებ პირთა ყოფითი თუ საარსებო პრობლემების გადაჭრისაკენ. ამგვარი მიდგომა და სტრატეგია უნდა ეფუძნებოდეს მაღალმთიანი რეგიონების იდენტობას და ტენდენციებს, რაც უნდა განხორციელდეს ინტეგრირებული სტრატეგიების რეალიზებით და მრავალდარგობრივი მიდგომებით. ამ პოლიტიკამ უნდა უზრუნველყოს ეკონომიკის დივერსიფიკაცია და მეწარმეობის განვითარების, ინვესტიციების, ინოვაციებისა და დასაქმების ხელშეწყობა. მათ მეტი მნიშვნელობა უნდა შესძინონ სოფლის იდენტობას და შექმნან მდგრადი განვითარების საფუძველი, უზრუნველყონ სოციალური ჩართულობა და ადგილობრივი განვითარება, თანაც ხელი შეუწყონ მეურნეობებისა და თემების სიცოცხლისუნარიანობას მაღალმთიან რეგიონებში.

მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში მაღალმთიანი რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საკითხები პრიორიტეტულად არის მიჩნეული, რადგან ამ რეგიონებს მსოფლიო ეკოსისტემაში უნიკალური ადგილი უჭირავთ. მსოფლიოს მოსახლეობის 10% უშუალოდ არის დამოკიდებული მთის რესურსებზე. ბოლო 50 წლის ტექნიკურმა პროგრესმა ბარსა და მთაში ცხოვრების პირობებს შორის განსხვავება საგრძნობლად გაზარდა. მთის მოსახლეობის შემოსავლები მკვეთრად ჩამორჩება ბარის მოსახლეობის შემოსავლებს. ამის შედეგად ბარისკენ მიმართული მიგრაციული პროცესები გაძლიერდა, მთაში მოსახლეობის მკვეთრად შემცირების პარალელურად.

მსოფლიო სამეცნიერო ლიტერატურა გვთავაზობს ურბანული განვითარების პროცესის ფართო და სისტემურ გააზრებას გლობალურ კონტექსტში, რომელიც მოიაზრებს: სიღარიბის აღმოფხვრას, ჯანსაღი გარემოს შენარჩუნებას, მმართველობის გამჭირვალობასა და ეფექტურობას, ბალანსსა და დისბალანსს განვითარებულ და განვითარებად სახელმწიფოებს შორის, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში ეს მოვლენები სხვადასხვა ხარისხით თუ ინტენსივობით ვლინდება როგორც განვითარებულ ისე განვითარებადი ქვეყნების ქალაქებში. გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ თუ ადგილობრივი სტრუქტურები და ეფექტური ქალაქის მმართველობა არ დახვდა მზად გლობალურ პროცესებს და ვერ შეძლო ქალაქის განვითარების კონკრეტული შემოქმედებითი ხედვის ჩამოყალიბება, გლობალური ინტერესები არ გაითვალისწინებს ადგილობრივ ინტერესებს. ეს ჩვენთვის დღეს მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან თბილისში, ბათუმსა და სხვა ცენტრალურ ქალაქებში მიმდინარეობს საერთაშორისო (და ადგილობრივი) ინვესტიციების მზარდი ნაკადები. ამგვარ ვითარებაში უკეთესი ცხოვრების ძებნის სურვილით მოსახლეობის დიდი ნაკადის გადადინება ხდება სოფლიდან ქალაქის მიმართულებით. სწორედ ამ პროცესისთვის მზადყოფნის დაგვიანებამ შეიძლება მნიშვნელოვნად დააზარალოს საზოგადოებრივი ინტერესები,

რომელიც ურბანულ გარემოში გამოხატულია სივრცით პარამეტრებში, რაც სოფლის და მაღალმთიანი რეგიონების დაცარიელებას უწყობს ხელს.

ფართო მასშტაბიან ურბანიზაციას და სოფლიდან ქალაქში მიგრაციული პროცესების გააქტიურებას ხელი შეუწყო შემდეგი ფაქტორების გააქტიურებამაც - სივრცითი დემოკრატიის არსებობა, ანუ არჩევანის თავისუფლება იმასთან მიმართებაში, რომ ინდივიდს შეუძლია სწორედ იქ დასახლდეს სადაც მას სურს და საბაზრო ფასებიდან გამომდინარე ნაკლები დანახარჯებით მეტ სიკეთეს ღებულობს; კონკრეტული პოლიტიკის არარსებობა ქალაქთა ურბანული განვითარებისა თუ განსახლების თაობაზე, რასაც მოჰყვა ურბანული განვითარების მარეგულირებელი მექანიზმებისა და ხედვის, თუ სტრატეგიის ვერ ჩამოყალიბება და სხვა.

ხშირად კამათობენ იმის შესახებ, თუ ვინ და რა არის სოფლის მეურნეობის, ასევე მაღალმთიანი პერიფერიების განვითარების მამოძრავებელი ძალა. ამ მხრივ არსებობს საკმაოდ რაციონალური მოსაზრება, რომლის თანახმადაც სოფლის მოსახლეობის გადაადგილება ქალაქში, ურბანული განვითარებისთვის სასარგებლო და აუცილებელი ფაქტორია, რადგან სოფლის მეურნეობაში წამყვანი ძალა და ძირითადი პროდუქტის მწარმოებელი გლეხი კი არ უნდა იყოს, არამედ ბიზნესი. ლოგიკურად რომ ვიმსჯელოთ 1-2 ჰექტარი სასოფლო დანიშნულების ნაკვეთისთვის ფერმერი ტრაქტორს ვერ იყიდის და მას ამუშავებს ხელით, ეს პროცესი ზრდის ხარჯებს და ამცირებს შრომის პროდუქტიულობას. ბევრად უკეთესია თუ თვითონ ფერმერი ჩაბმული იქნება სოფლის მეურნეობის ბიზნესში, რომლის შექმნისთვის ინვესტორიცია საჭირო. მეორეს მხრივ აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სოფლებში მიწები ძალიან მცირე პაებად არის დანაწილებული და ამიტომ 300, 400, 500 ჰექტარის ყიდვაც შეუძლებელი შეიძლება აღმოჩნდეს და ამ შემთხვევაში კი სოფლიდან მოსახლეობის წასვლა როგორც მათთვის, ისე ბიზნესისთვისაც შეიძლება გახდეს ხელსაყრელი.

ისრაელში 10%-ზე ნაკლები ცხოვრობს სოფელად, მაგრამ ქვეყანა ლიდერია აგრარული მეურნეობის დარგში, რადგან მთავარი მამოძრავებელი ძალა არის ბიზნესი და არა კონკრეტულად სოფლის მოსახლეობა. ამ მაგალითზე შეიძლება ვთქვათ, რომ პროგრესის წყარო არის ქალაქი და სოფლის მეურნეობა არცერთ განვითარებულ ქვეყანაში არ არის უდიდესი ძალა, ის უბრალოდ აუცილებელი კომპონენტია. აქ საუბარია შრომის პროდუქტიულობაზე, როცა საქართველოში სოფლის მეურნეობა ქმნის მთლიანი შიდა პროდუქტის დაახლოებით 8%-ს, ეს ძალიან მცირე მაჩვენებელია და ცხადია, რომ საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილი ძალიან მცირე მოცულობის პროდუქციას ქმნის, რაც როგორც სოციალური, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით, პრობლემაა ქვეყნისთვის (იხ. დიაგრამა 1).

დიაგრამა 1.

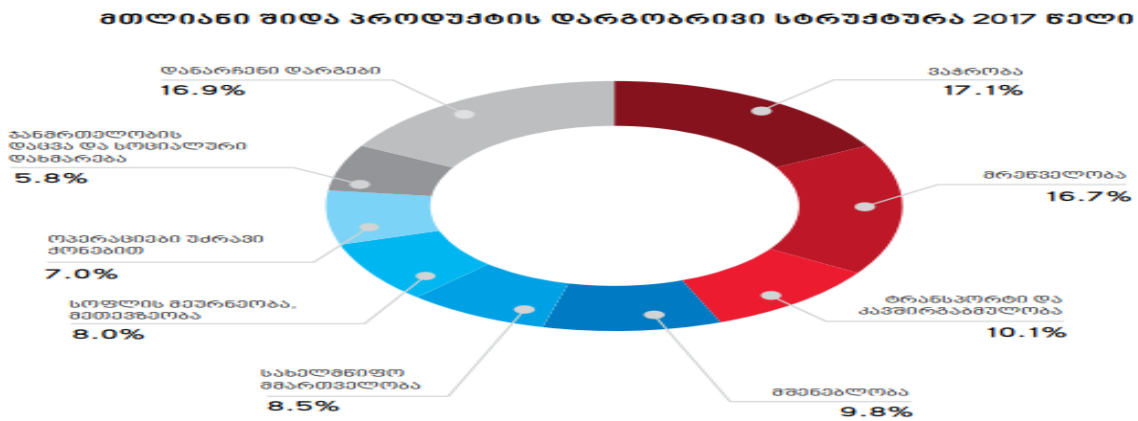

საქართველოს მოსახლეობის ნახევარი, რომელიც ცხოვრობს სოფლად (1554,8) და დასაქმებულია ამავე სექტორში (თითქმის 50%-ს შეადგენს), ვერ ქმნის მშპ -ის 8%-ზე მეტს, კონკრეტულად სოფლის მეურნეობის დარგში. სოფლის მეურნეობის სექტორის გარდა დანარჩენი სამუშაო ადგილები ძირითადად მომსახურების სფეროშია; კიდევ უფრო ნაკლები — სამრეწველო სექტორში. შედეგად მივიღეთ დასაქმების ჯიუტად მაღალი მაჩვენებელი ძალიან არანაყოფიერ დარგში. {8}

სოფლის მოსახლეობას არ უნდა შეეზღუდოს უკეთესი განათლების, სამუშაო პირობების, ჯანდაცვის მიღების საშუალება. ადამიანი არის ქვეყნის ყველაზე დიდი რესურსი, რომელსაც უნდა მომზადება და ეფექტური გამოყენება. ხშირად ეს ციფრები გამოიყენება არგუმენტად იმისათვის, რომ სოფლის მეურნეობაში დამატებითი რესურსების მიმართვის აუცილებლობა დასაბუთდეს, რასაც გააჩნია ლოგიკური საფუძველი. თუმცა არსებობს ასევე არჩევანი, რომელიც არ გამო რიცხავს პირველს, თუმცა კონცეპტუალურად განსხვავებულია და ამბობს, რომ სახელმწიფომ მეტი რესურსი რეგიონალურ ურბანიზაციაში უნდა ჩადოს, ანუ ხელი შეუწყოს რეგიონებში ქალაქი ტიპის დასახლებებისა და წარმოების განვითარებას. ეს არჩევანი ხელს უწყობს სოფელში მცხოვრები მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებას, თუმცა არა მაინცდამაინც და არა იმდენად დედაქალაქში, არამედ რეგიონალურ ცენტრებსა და განვითარებულ რეგიონალურ ქალაქებში დასახლების გზით.

საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობა საქალაქო და სასოფლო დასახლების ჭრილში
(ათასი კაცი)

ცხრილი 1.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
სულ	3 847.6	3 829.0	3 799.8	3 773.6	3 739.3	3 718.4	3 716.9	3 721.9	3 728.6	3 726.4	3 729.6
მათ შორის:											
საქალაქო დასახლება	2 175.3	2 163.6	2 145.3	2 130.2	2 129.3	2 118.7	2 121.2	2 135.6	2 151.5	2 161.9	2 174.8
სასოფლო დასახლება	1 672.3	1 665.4	1 654.5	1 643.4	1 610.0	1 599.7	1 595.7	1 586.3	1 577.1	1 564.5	1 554.8

მსგავსი არჩევანი ეკონომიკური თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა, რასაც ექსპერტების მიერ მოყვანილი საერთაშორისო გამოცდილებაც მოწმობს. ამ თემაზე საუბრისას ხშირად იხსენებენ იმ ფაქტს, რომ მსოფლიოში არის 30 აგრარული ქვეყანა, სადაც სოფლად მოსახლეობის 50%-ზე მეტი ცხოვრობს და მათგან აფრიკის კონტინენტის ყველაზე ღარიბ რეგიონშია, დანარჩენებს შორის კი ლაოსი და ტაჯიკეთია, რომელთა ეკონომიკური განვითარებაც საკმაოდ შორსაა თუნდაც საქართველოს დღევანდელი ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობისაგან. მაგალითად, ისეთი ღარიბი ქვეყნები, როგორებიცაა ნიგერია და ეთიოპია, სწორედ აგრარული ქვეყნებია. მათი ეკონომიკური სტატისტიკის თანახმად, ეთიოპიაში 85% ცხოვრობს სოფლად და სოფლის მეურნეობა მისი ეკონომიკის ნახევარზე მეტს შეადგენს. ნიგერიაში 57% ცხოვრობს სოფლად და სოფლის მეურნეობა მთლიანი ეკონომიკის 40%. ეს მაშინ, როცა მსოფლიოში სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ნომერ მეექვსე ექსპორტიორ ქვეყანაში (საფრანგეთ), მოსახლეობის მხოლოდ 4% ცხოვრობს სოფლად, სოფლის მეურნეობის წილი კი მთლიან მშპ -ში სულ 2%-ს შეადგენს. ანუ საფრანგეთში სოფლად მცხოვრები 700 ათასი ადამიანი ქმნის იმაზე ბევრად მეტ

სოფლის მეურნეობის პროდუქტს, ვიდრე საქართველოში სოფლად მცხოვრები მილიონზე მეტი ადამიანი.

განვითარებული ქვეყნების მაგალითი ცხადყოფს, რომ ქვეყნები რომელთაც მთავარ აქცენტად სოფლის მეურნეობის განვითარება აქვთ დასახული, რომლებიც რეგიონულ ურბანიზაციას ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ, განვითარებადი ქვეყნების რიგში იმკვიდრებენ ადგილს. ამიტომ საქართველოში უნდა გავაცნობიეროთ, რომ სოფლის მოსახლეობის რაოდენობის შემცირება ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალური კრახის წინაპირობა სულაც არ არის, თუმცა ეს იმ შემთხვევაში თუ ეს პროცესი მწყობრი და გააზრებული რეგიონალური ურბანიზაციის პოლიტიკის ფარგლებში წარიმართება.

მნიშვნელოვანია ურბანიზაციის რეგულირების პარალელურად, მაღალმთიანი რეგიონების სტიმულირების მექანიზმის შემუშავება. აუცილებელია გავითვალისწინოთ ის მიმდინარე, მაღალმთიანი დასახლებების ეკონომიკური პროფილი და შემდეგ მოვახდინოთ, სტიმულირების მექანიზმის შემუშავება.

საქართველოს მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) დაახლოებით 49% თბილისზე მოდის. ამავე დროს, საქართველოს მშპ-ში ვაჭრობისა და მრეწველობის დარგების წილი 33%-ია. ეს დარგები, ძირითადად, დიდი ურბანული დასახლებებისთვის არის დამახასიათებელი, ამ ორი დარგის გარდა, საქართველოს რეგიონების წილი საქართველოს მშპ-ში 40%-ზე ნაკლებია. მაღალმთიანი დასახლებების ეკონომიკა დივერსიფიცირებული არ არის. {8}

მაღალმთიანი დასახლებების მოსახლეობის ყველაზე მწვავე პრობლემა დაბალი შემოსავლები და უმუშევრობაა. მოსახლეობის მხოლოდ 22% არის დასაქმებული ანაზღაურებად სამუშაოზე. შინამეურნეობების 51%-ისთვის შემოსავლების ძირითადი წყარო პენსია და სახელმწიფო დახმარებაა. ოჯახების 35%-ისთვის ყოველთვიური შემოსავალი 250 ლარს არ აღემატება. მაღალმთიანი დასახლებების უმრავლესობაში მოსახლეობის საქმიანობის და, შესაბამისად, შემოსავლების ძირითადი წყარო სოფლის მეურნეობაა.

ქვეყნის მასშტაბით, საოჯახო მეურნეობის ხარჯებში სურსათის წილი 41,4%-ია. მაღალმთიან დასახლებებში კი საოჯახო მეურნეობათა 63%-ი საკვებ პროდუქტებზე ხარჯავს მთელი ხარჯების 50%-ზე მეტს; აქედან 22%-ისთვის სამომხმარებლო ხარჯების 75%-ზე მეტი სურსათზე მოდის, ხოლო საოჯახო მეურნეობათა 8%-ს საერთოდ არ ჰყოფნის შემოსავალი სურსათზე ხარჯებისთვის.{8}

საოჯახო მეურნეობათა შემოსავალს ამცირებს მოწეული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის შენახვისას პროდუქტის გაფუჭებით მიღებული დანაკარგი. შემოსავლების დაბალ დონეს განაპირობებს პროდუქციის რეალიზაციასთან დაკავშირებული ბარიერებიც, რომელთაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბაზრების სიშორე, გადამამუშავებელი საწარმოების არარსებობა და ტრანსპორტირების სიძვირე.

ბიზნეს-სექტორის მაჩვენებლები მაღალმთიან დასახლებებში მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ანალოგიურ მაჩვენებლებს საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიებზე, ხოლო მთლიანი ქვეყნის შესაბამის მაჩვენებლებში უმნიშვნელო წილი უკავია. მაღალმთიან დასახლებებში არსებულ საწარმოთა ბრუნვა და გამოშვება ქვეყნის მასშტაბით ანალოგიური მონაცემების 55%-ს არ აღემატება. გამონაკლისია ტურისტული თვალსაზრისით პოპულარული მაღალმთიანი დასახლებები.

მაღალმთიან ტერიტორიებზე სამეწარმეო სექტორში დასაქმებულთა, ასევე დაქირავებით დასაქმებულთა რაოდენობა მცირეა, ანალოგიურ მაჩვენებლებში ქვეყნის მასშტაბით უმნიშვნელო ადგილი უკავია და 5%-ს არ აღემატება.

ბოლო პერიოდში მნიშვნელოვანი ძვრები შეინიშნება მაღალმთიანი რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კუთხით. მთის განვითარება საქართველოს მთავრობამ პრიორიტეტად გამოაცხადა (მიღებულ იქნა მთის კანონი, შეიქმნა მთის ეროვნული საბჭო და ჩამოყალიბდა მაღალმთიანი დასახლებების განვითარების ფონდი). დღეს მაღალმთიანი დასახლების სტატუსი მინიჭებული აქვს 1,730 დასახლებას. ამ სტრატეგიის განხორციელების შემდეგ 300 ათასზე მეტი მთის მცხოვრებისთვის რეალობა მართლაც მნიშვნელოვნად შეიცვალა და ეს არის უკეთესობისკენ (მოსახლეობის თითქმის 10%). მის ფარგლებშიც პირველი რიგის ამოცანები გარკვეულწილად გადაიჭრა, რაც ფულადი დახმარებებში გამოიხატა, რომელიც ბევრ სეგმენტს მოიცავს - ოჯახებისთვის ახალდაბადებულ ბავშვებზე დაახლოებით 19 მილიონი ლარი გაიცა, საპენსიო დანამატისთვის - 61 მილიონი, სოციალურ პაკეტზე დანამატის სახით - თითქმის წარმოდგენილი იყო 8 მილიონი ლარი, სამედიცინო პერსონალისათვის დანამატის სახით - გამოიყო 9 მილიონი, ხოლო მასწავლებლებსა და მწვრთნელებზე დანამატის სახით გაიცა დაახლოებით 20 მილიონი ლარი (ამ კანონის ამოქმედებიდან დღემდე მხოლოდ მასწავლებლებისათვის დახარჯულია 110 მილიონ ლარზე მეტი). ამასთან ერთად, უკვე დაახლოებით 315 საწარმო სარგებლობს საგადასახადო შეღავათებით, გამოყოფილია 66 მილიონი ლარი მთაში ინფრასტრუქტურული პროექტების დასაფინანსებლად. მაგალითისათვის შეიძლება მოვიშველიოთ აჭარის მაღალმთიანი რეგიონი. საქართველოს მთავრობის 2014 წლის 31 მარტის დადგენილებით, მაღალმთიან დასახლებაში მუდმივად მცხოვრებ, 2016 წლის 1 იანვრიდან დაბადებულ ყოველ ცოცხლადშობილ პირველ, მეორე, მესამე და მომდევნო ბავშვს, რომლის ერთ-ერთი მშობელი მაღალმთიან დასახლებაში მუდმივად მცხოვრებია, ენიშნება სხვადასხვა ოდენობით დახმარება (იხ. ცხრილი 2 და 3).

მაღალმთიან აჭარაში მუდმივად მცხოვრები დახმარების მიმღები ოჯახების ბავშვთა რაოდენობა (2016 წელი)

ცხრილი 2.

მუნიციპალიტეტითვე	ქედა		შუახევი		ხულო		დარიცხული თანხა, სამივე მუნიციპალიტეტი (ლარი)
	ოჯახი	I ბავშვი	ოჯახი	II ბავშვი	ოჯახი	III ბავშვი	
მარტი	34	34	7	8	15	15	7 300
აპრილი	49	49	25	26	51	52	16 200
მაისი	78	79	36	38	73	74	24 200
ივნისი	95	96	58	60	100	101	33 100
ივლისი	114	115	68	71	117	118	39 100
აგვისტო	130	131	95	98	155	157	49 400
სექტემბერი	152	153	115	118	191	193	58 500
ოქტომბერი	172	173	142	145	231	233	68 500
ნოემბერი	184	184	168	168	265	265	76 500
დეკემბერი	199	200	184	187	296	299	84 400

აღნიშნულ პროგრამაში ჩართული ბენეფიციარებისთვის ჯამში 457 200 ლარი გადაირიცხა. 2016 წლის დეკემბრის თვის მაჩვენებლები, როგორც ბენეფიციართა რაოდენობის, ასევე გადარიცხული თანხის მოცულობის, საწყის მაჩვენებლებს საგრძნობლად აღემატება. ანალოგიურად, მონაცემები იზრდება 2017 წელსაც. {7}

მაღალმთიან აჭარაში მუდმივად მცხოვრები დახმარების მიმღები ოჯახების ბავშვთა რაოდენობა (2017 წელი)

ცხრილი 3.

მუნიციპალიტეტითვე	ქედა		შუახევი		ხულო		გადარიცხული თანხა, სამივე მუნიციპალიტეტი (ლარი)
	ოჯახი	I ბავშვი	ოჯახი	II ბავშვი	ოჯახი	III ბავშვი	
იანვარი	214	215	198	201	320	323	90 900
თებერვალი	232	234	217	220	342	346	97 900
მარტი	204	206	204	206	308	312	88 100
აპრილი	226	229	209	212	315	318	96 300
მაისი	220	222	215	220	331	335	99 100
ივნისი	227	229	219	224	335	339	102 000
ივლისი	234	237	227	232	347	352	106 600

2017 წელს ბენეფიციართათვის გადარიცხულმა თანხამ ჯამში 680 900 ლარი შეადგინა, ხოლო დახმარების მიმღები ბავშვების რაოდენობა ჯერ უმნიშვნელოდ იკლებს, შემდეგ კი თანდათან იზრდება. {7}

მაღალმთიან აჭარაში სხვადასხვა შეღავათით მოსარგებლე ბენეფიციართა რაოდენობა

ცხრილი 4.

დანამატი, დახმარება, სუბსიდია	ქედა	შუახევი	ხულო	სულ
სახელმწიფო პენსიის დანამატის მიმღებთა რაოდენობა	2 824	2 616	4 031	9 471
სოციალური პაკეტის დანამატის მიმღებთა რაოდენობა	935	1 057	1 680	3 672
დანამატის მიმღებ ექიმთა რაოდენობა	16	16	22	54
დანამატის მიმღებ ექთანთა რაოდენობა	20	20	37	77
დახმარების მიმღები პირველი, მეორე და შემდეგი ბავშვის რაოდენობა	313	286	441	1 040
ელექტროენერგიის სუბსიდიის მიმღებ აბონენტთა რაოდენობა	3 512	2 979	4 895	11 386

დღეისათვის საქართველოს აქვს მაღალმთიანი დასახლებების განვითარების 2019-2023 წლების სტრატეგია, რომელიც UNDP-ის აქტიური მხარდაჭერით შემუშავდა. იგი უზრუნველყოფს მაღალმთიანი დასახლებების მდგრად განვითარებას, მაღალმთიან დასახლებებში მცხოვრებთა სოციალურ მხარდაჭერასა და სერვისების ხელმისაწვდომობის გაზრდას. სტრატეგიის ერთ-ერთი პრიორიტეტად მაღალმთიანი დასახლებების მდგრადი განვითარება და ამ მიზნით მცირე, საშუალო და მიკრობიზნესის ხელშეწყობა, ფერმერული მეურნეობის და კოოპერაციის განვითარება, ბაზარზე მოთხოვნადი პროდუქტების ხელშეწყობა და მათი წარმოების მხარდაჭერა გამოცხადდა. გაგრძელდება სატრანსპორტო მიმოსვლის გასაუმჯობესებლად არსებული გზების რეაბილიტაცია და დაიგება ახალი გზები, რაც მოგვცემს საშუალებას სრულად გამოვიყენოთ მაღალმთიანი რეგიონების ეკონომიკური და ტურისტული პოტენციალი. საამისოდ განვითარდება ოთხ სეზონზე გათვლილი ტურისტული ინფრასტრუქტურა და სერვისები, ეკოტურიზმის პროგრამები, გაგრძელდება კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების რეაბილიტაცია. მთაში განთავსებული საწარმოებისა და ფერმერული მეურნეობების განვითარებისთვის მოხდება მეწარმეთა საჭიროებებზე ორიენტირებული საინვესტიციო პროგრამების შემუშავება და სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების სახელმწიფო მხარდაჭერის პროგრამების გაძლიერება. {1}

2019 წელს დაიწყება 6 ახალი სკოლის მშენებლობა და დაახლოებით 15 მილიონი ლარის ღირებულების სამუშაოები განხორციელდება არსებული სკოლების რეაბილიტაციისთვის. ყველასათვის ხელმისაწვდომი გახდება ხარისხიანი ოგადი და პროფესიული განათლება, აშენდება 12 ახალი საბავშვო ბაღი და მოხდება სკოლის მოსწავლეების სკოლამდე ტრანსპორტით უზრუნველყოფა. მთაში მცხოვრები ახალგაზრდების მხარდასაჭერად გაგრძელდება სტუდენტების დაფინანსება; დემოგრაფიული ვითარების გაუმჯობესების მიზნით დაინერგება შობადობის წახალისების კიდევ უფრო მასშტაბური მექანიზმები; მთაში ახალგაზრდების ეკონომიკური საქმიანობის წახალისების მიზნით 2019 წელს შემუშავდება და დაინერგება სპეციალური პროგრამები. {1}

მაშასადამე ქვეყანაში ბოლო პერიოდში მნიშვნელოვანი ძვრები შეინიშნება მაღალმთიანი რეგიონების სტიმულირების კუთხით, რასაც უნდა მოყვეს ურბანიზაციის პრობლემის რეგულირება. მაგრამ ამ სიახლებსა და არსებული მდგომარეობის ანალიზთან ერთად გვაქვს გარკვეული რეკომენდაციებიც. მიმდინარე მაღალმთიანი მოსახლეობის სახელმწიფოს მიერ შემოთავაზებული სტიმულირების მექანიზმი არ არის საკმარისი, საჭიროა გაცილებით მეტი ქმედითი ნაბიჯების შემუშავება, მათგან მნიშვნელოვანია შემდეგი მიმართულებების წინ წამოწევა:

1) პირველ რიგში საჭიროა მთიანეთის მდგრადი განვითარების სახელმწიფო პოლიტიკის გატარება და გრძელვადიან შედეგზე ორიენტირებული სტიმულირების ერთიანი სტრატეგიის შემუშავება, რომელიც მიმართული იქნება მიზნობრივი შედეგის მიღწევაზე;

2) აუცილებელია მთიანეთის სოფლებს შორის, აგრეთვე მთიანეთისა და ბარს შორის კომუნიკაციის გაუმჯობესება საგზაო-სატრანსპორტო და სატელეკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურის მეშვეობით (რაც ნაწილობრივ 2019-2023 სტრატეგიაში გაიწერა);

3) მთიანეთის მიწის, ტყისა და წყლის რესურსების ეფექტური ექსპლუატაცია – გზების მშენებლობის, ელექტროენერგიის გამომუშავების, სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის მელიორაციის უზრუნველყოფით (რაც წლების მანძილზე გაიწელა);

4) ასევე სასიცოცხლოდ აუცილებელია ადგილობრივი წარმოების განვითარება და შრომითი დასაქმების გაუმჯობესება ისეთი ღონისძიებების გზით, როგორიცაა სატყეო და ფერმერული მეურნეობის თანამედროვე მენეჯმენტის სისტემის დანერგვა, არასასოფლო-სამეურნეო და ხის პირველადი გადამუშავების წარმოებების შექმნა, ტურიზმის განვითარება და ადგილობრივი უნიკალური ბუნებრივი პროდუქციის ბაზრის კულტივირება, მთიანეთის ფერმერებისა და მეტყევეებისათვის სუბსიდიების გამოყოფა;

5) საბოლოოდ მნიშვნელოვანია ბუნებრივი რისკების კონტროლი და პრევენცია (ნიადაგის ეროზია, მეწყერები, ღვარცოფები, ზვავები) ტყეების დაცვისა და საინჟინრო ნაგებობების მეშვეობით, მთიანი სისტემის დაცვა და განვითარება;

6) ასევე მნიშვნელოვანია, განხორციელდეს კომპლექსურად შემდეგი მნიშვნელოვანი ღონისძიებები: კომპენსაციის სისტემის დანერგვა მთიანეთის მხრიდან ბარის ზონისთვის მიწოდებული რესურსებისა და მომსახურეობისათვის; მთიანეთის ეკონომიკური ცხოვრების დივერსიფიკაციის ხელშეწყობა; სოციალური და საინჟინრო-ტექნიკური ინფრასტრუქტურის განვითარება; სექტორული პოლიტიკის ადაპტირება მთიანეთის სპეციფიკურ ინტერესებთან; ადგილობრივი პოტენციალის გამოყენება ინოვაციების შემოსატანად;

7) ჰაერის დაბინძურების თავიდან აცილება. ყველანაირად შემცირდეს მავნე ნივთიერებების ჰაერში გაბნევა, აღმოფხვრილ იქნას ჰაერის დაბინძურების პრობლემა მთიან რეგიონებში. ასევე შემცირებულ იქნას მავნე ნივთიერებების შემოჭრა რეგიონის ფარგლებს გარედან და დაყვანილ იქნას იმ დონემდე, რომელიც საშიში არ იქნება ადმიანების, ცხოველებისა და მცენარეთა სამყაროსათვის.

ლიტერატურა და წყაროები

1. საქართველოს მაღალმთიანი დასახლებების განვითარების 2019-2023 წლების სტრატეგია;

2. მარიამ ხმიდიაშვილი, „ურბანიზაცია და მისი ეკონომიკური ასპექტები," ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი - 2017წ.

3. მაღალმთიანი რეგიონების სოციალური და ეკონომიკური განვითარების ხელშემწყობი პირობები (ევროპული გამოცდილება) საქართველოს პარლამენტის აპარატი - კვლევითი განყოფილება - 2016 წ.

4. საქართველოს კანონი მაღალმთიანი რეგიონების განვითარების შესახებ - macne.ge

5. ეკონომიკური ზრდის წინასწარი შეფასება - 2018 geostat.ge

6. საქართველოს რეგიონული განვითარებისა და ინფრასტრუქტურის სამინისტრო - http://www.mrdi.gov.ge/

7. http://factcheck.ge/article/mthis-ganvitharebis-shesakheb-kanonis-amoqmedebis-shemdeg-shobadobam-imata-khuloshi-qedasa-da-shuakhevshi-dakhmarebas-512-deda-ighebs/ - მთის განვითარების შესახებ კანონის ამოქმედების შემდეგ მაღალმთიან აჭარაში შობადობამ იმატა. ხულოში, ქედასა და შუახევში დახმარებას 512 დედა იღებს;

8. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური - http://www.geostat.ge.

УДК 336.1

Ірина Чернега
(Рівне, Україна)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КАЗНАЧЕЙСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні аспекти казначейської системи виконання бюджетів. Обґрунтовано роль і місце казначейства в бюджетному процесі. Висвітлено та проаналізовано проблеми функціонування системи казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів України, запропоновано шляхи вдосконалення роботи органів Державної казначейської служби України відповідно до умов сьогодення.

Ключові слова: *Державна казначейська служба України, виконання бюджету, казначейське обслуговування, державний бюджет, місцевий бюджет.*

The main aspects of the treasury system of budget execution are explored in the article. The role and place of the Treasury Service in the budget process are grounded. Also, the ways of improving the performance of the State Treasury Service of Ukraine under the conditions of today were suggested.

Key words: *State Treasury Service of Ukraine, budget execution, treasury services, state budget, local budget.*

Бюджет виступає головним інструментом впливу держави на політичні, економічні та соціальні процеси в умовах економічної кризи. Метою виконання будь-якого бюджету є забезпечення надходження доходів і фінансування видатків у межі затверджених у Бюджетному кодексі України, встановлених повноважень усіх органів влади, що займаються питаннями виконання державного та місцевих бюджетів. На даний час одним із пріоритетних постає питання раціонального функціонування такої системи виконання державного та місцевих бюджетів, яка забезпечила б обґрунтоване та доцільне використання фінансових ресурсів країни. Одним із найактивніших учасників у процесі управління державними і регіональними фінансовими ресурсами відповідно до вимог бюджетного законодавства є органи Державної казначейської служби України [1].

Державна казначейська служба України веде бухгалтерський облік усіх надходжень, що належать державному бюджету України, та за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету. Усі доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок державного бюджету України і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення.

Державна казначейська служба України забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого в Національному банку України. Діяльність Державної казначейської служби України полягає в тому, що вона забезпечує виконання державного бюджету через облік надходжень, податків, зборів та інших обов'язкових платежів і проведення видатків державного бюджету через оплату рахунків об'єктів господарської діяльності, які виконали роботи, надали послуги відповідним розпорядникам коштів.

Державна казначейська служба у своїй діяльності взаємодіє з органами законодавчої і виконавчої влади, національним і комерційними банками України, іншими учасниками бюджетного процесу та фінансовими інституціями. Воно виступає з’єднувальним ланцюгом у бюджетному процесі між органами виконавчої влади та установами банківської системи. Цей процес розпочинається з контролю за плановими показниками, що надходять від Міністерства фінансів та розпорядників бюджетних коштів (розпис доходів та видатків державного бюджету, кошториси та плани асигнувань), та закінчується складанням звітності після проведення процедур попереднього контролю перед здійсненням платежу.

Основними завданнями Казначейства України є:

1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;

2) реалізація державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів [2].

Державну казначейську службу України та її територіальні органи об’єднує централізована система, створена для ефективного управління доходами та видатками в процесі виконання бюджетів усіх рівнів, підвищення оперативності проведення видатків під час виконання державних програм, посилення контролю над надходженням та цільовим спрямуванням бюджетних коштів, підвищення дієвості бюджетної політики держави.

У роботі ДКСУ широко застосовуються інформаційні технології, які спрощують та прискорюють численні процедурні моменти в процесі казначейського виконання державного бюджету. Під час його обслуговування реалізуються такі інформаційні процеси: опрацювання, обмін, накопичення та управління даними, а також формування звітів.

В системі казначейства України для обслуговування бюджетів діє програмний продукт – автоматизована система «Казна», що дає можливість спостерігати за рухом грошових коштів бюджетних установ. Одним із пріоритетних завдань, які стоять перед розробниками даного програмного продукту, є спрощення й уніфікація звітності з виконання бюджетів [3].

Існують певні недоліки від вимушеного переведення всіх бюджетів на казначейське обслуговування:

1) зниження мобільності управлінської діяльності органів місцевого самоврядування;

2) посилення регламентованості бюджетного процесу на первинному рівні;

3) блокування можливості застосування прогресивних технологій фінансового менеджменту – бюджетування, яке передбачає можливість оперативного переспрямування руху фінансових потоків у рамках кожного окремого бюджету.

При переході на казначейську систему обслуговування місцевих бюджетів внесені такі позитивні моменти у фінансову систему:

1) модернізація методу перерахування коштів із рахунків бюджетів на рахунках розпорядників коштів;

2) розміщення бюджетних коштів на казначейських рахунках та їх акумуляція на єдиному казначейському рахунку дає змогу своєчасно виконувати видаткову частину бюджету;

3) концентрація дохідної і видаткової частини бюджетів надає можливість володіти повною, достовірною та оперативною інформацією;

4) формування органами Державної казначейської служби України достовірних звітів про виконання бюджетів усіх рівнів та зведеного бюджету України в цілому за результатами кожного звітного періоду[2].

Під час казначейського обслуговування місцевих бюджетів існують такі проблемні питання, як:

– недостатність забезпечення матеріально-технічною базою (комп'ютерами, модемами тощо);

– значне збільшення навантаження на канали зв'язку, низький рівень охоплення районної ланки цифровими технологіями зв'язку;

– оптимізація системи «Клієнт – Казначейство». При цьому слід зазначити, що розроблення даного програмного забезпечення має враховувати специфіку казначейського обслуговування, тобто проведення попереднього та поточного контролю в процесі казначейського обслуговування місцевих бюджетів;

– відсутність чіткого розмежування повноважень та функцій між органами місцевого самоврядування й органами Державної казначейської служби України в процесі казначейського обслуговування місцевих бюджетів;

– територіальна віддаленість сільських та селищних бюджетів [4, с.67-68];

– неоптимальний перерозподіл бюджетних коштів між розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів місцевих бюджетів, коли у однієї установи залишаються невикористанні кошти, і вона їх повертає до бюджету, а у другої утворюється кредиторська заборгованість;

Аналіз таких проблем дав змогу сформувати основні напрями вдосконалення діяльності Державної казначейської служби України:

1) Вдосконалення системи обміну інформацією між органами казначейства України та органами Міністерства фінансів;

2) Розроблення рекомендацій щодо підвищення стимулів оплати праці у вигляді премій, відпусток, доплат;

3) Підвищення оперативності в роботі органів казначейства України шляхом виділення додаткових асигнувань на покращення матеріально-технічної бази, запровадження автоматизації проведення перевірок за допомогою персональних, підвищення чисельності працівників органів ДКСУ та забезпечення підвищення їх кваліфікації;

Головним у розв'язанні проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування України є бюджетна децентралізація, високий рівень якої свідчить про демократизацію суспільства та ефективне використання коштів у загальнодержавному масштабі.

У сучасних умовах удосконалення системи ефективності формування доходів бюджету кожного регіону має проводитися за такими напрямами:

– надання більшої управлінської свободи місцевій владі, а саме органам місцевого самоврядування (громадам);

– створення дієвих механізмів перевірки якості надання місцевих послуг, через які центральний рівень міг би пересвідчуватися, що в делегованих функціях досягнуто очікуваних показників успішності та дотримано національних стандартів якості;

– здійснення моніторингу доходів місцевих бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу із застосуванням аналізу, аудиту й проведення постійного контролю над справлянням податків, зборів і обов'язкових платежів;

– своєчасне реагування на стан виконання дохідної частини бюджету, її формування у поточному році дасть можливість підготувати ефективну та ґрунтовну базу для планування показників податків, зборів і обов'язкових платежів на наступний рік і не допустити недоліків минулих років у наступних бюджетних процесах;

– запровадження планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу;

– посилення інвестиційного складника місцевих бюджетів.

Отже, місцеві органи влади і держава, проводячи бюджетну політику, повинні оптимально поєднувати інтереси суспільства, окремих територій, підприємств і громадян. Визначальним має бути збалансований розвиток приватних і державних інтересів у бюджетній політиці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page.

2. Положення про Державну казначейську службу України : Указ Президента України від 15 квітня 2015 р. № 215.(зі змінами та доповненнями)

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1029022846097/ekonomika/kaznacheyske_obslugovuvannya_byudzhetnih_koshtiv.

4. Фесик О.М. Вдосконалення казначейського обслуговування місцевих бюджетів за доходами / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.intkonf.org.

УДК 33.2964

Mokhinur Yakhshiqulova, Shakhnoza Xolbutayeva
(Tashkent, Uzbekistan)

THE MAIN DIRECTIONS OF MODERN ECONOMIC SCIENCES

The paper aims to assess the main theoretical evolutions and directions of research in contemporary economic science. To this aim, we set off with an analysis of the highest distinction in economics, the Nobel Prize for Economic Science.

Keywords: *neoclassic, neoricardians, neomarxist, neokeinsist, institutional.*

For many years in our country, universities studied Marxist economic theory – political economy. In this case, it was not about Marxism as an integral part of world economic science. It was a situation when the study of other schools of world economic thought (except in the course "History of Economic Thought") was impossible. This state of higher education, including at Omsk State University, has been overcome. It is in the past. Today, students have the opportunity to study the entire spectrum of economic thought.

At the same time, a number of scholars believe that modern curricula impose too straightforwardly on students and teachers one direction – the neoclassical, or rather its monetarist branch. In the history of economic doctrines, several prominent personalities stand out, who expressed brilliant thoughts about the principles of business management. In the course of time these and other economic ideas become obsolete in some way, new times require the comprehension of reality. But the ideas that have been formulated by prominent economists turn out to be in demand in view of the changed conditions. Let's count their names: these are A. Smith,

D. Ricardo, K. Marx, D. Keynes, A. Marshall. We turn to their economic tenets again and again. Their followers add the prefixes "neo", "post" and others to their teachings, and today we have the following fundamental economic teachings:

– Postclassical (neoclassical) economic theory,

– Noricardianism

– Neo-Marxism, – institutionalism, etc. Economic ideas are becoming especially popular at the turning points of history. Very often, at such a time, a synthesis of several economic doctrines is required, which would meet the demands of the country, society, and state.

Often there are situations where certain ideas appear in the struggle against other, opposing ideas, but time passes and history disposes in its own way. Earlier, opposing ideas undergo convergence, and they coexist in changed conditions. Such, for example, is the idea of capitalism and socialism, competition and government leadership, concentration and decentralization in production, etc.

All the best that world economic thought has given should be used to shape modern economic thinking based on the synthesis of all progressive schools and teachings. This approach, in particular, I would like to implement when studying the economy of industry markets. We proceed from the premise that there are positive aspects in every direction of economic thought. They are described in more detail in some textbooks, for example, in the published G.M. Samoshilovoy [1].

Dissatisfaction with the state of modern science and its main provisions necessitated a broad economic discussion on many fundamental issues. It took place on the pages of the world economic press in the 50s, 60s and 70s. XX century. It was attended by such eminent economists as P. Samuelson, R. Solow, F. Modigliani, J. Stiglitz, M. Blaug, F. Han, J. Robinson, P. Sraffa, N. Kaldor, J. Harrod, etc. Unfortunately, the economic community of Russia and the entire Soviet Union was not timely acquainted with the ideas expressed in this polemic. Some provisions of this discussion were published in the book The Theory of Capital and Economic Growth, published in Moscow at the Moscow State University Publishing House in 2004 [2].

We note some of the characteristic features of modern areas of economic theory. The neoclassical (or, more precisely, postclassical) direction is represented by economics. It is widely studied economic and mathematical methods. This is the mainstream of modern Western economic thought. This direction is widely reflected in the state standard in all taught economic disciplines, including the specialty "economic theory." The transition of university programs from the Marxist study of economic reality to economics was of great positive importance.

Among the positive aspects of economics, it is possible and necessary to attribute the undoubted fact that the study of economic reality takes place with limited resources of almost all factors of production: capital, labor, and natural resources. marginal costs, marginal productivity, marginal utility and the mathematical methods of research arising from them. The average costs and average values widely used by Marxism in a changing world of needs could not provide a rigorous scientific approach to many economic processes. The positive side of neoclassicism is the assertion that, with limited resources, it is most effective to use them in conditions of uncertainty in the market structure of the economy, and not in conditions of total nationalization.

Requires serious scientific analysis of the experience of dividing economic theory into micro and macroeconomics. At first glance, it seems rational to study economics first in individual markets (microeconomics), and only then at the level of the national economy. This method of dissecting economic reality into its constituent parts is not always convincing, since not all parts of the organic whole, which is economics, obey this approach, but more scientific could be such a technique, when the economy is divided into parts according to the principle from simple to complex, from private and abstract to general and concrete. But this remark requires serious scientific study. The positive moment of neoclassicism and neoliberalism connected with it is the restoration of the entrepreneurial spirit in the economy of our country. After many years of banning private enterprise, restoring business in many of its manifestations is perceived as a breath of fresh air for a drowning person. It restores democratic freedoms in all spheres of social and economic life: politics, ideology, and economy. Now our country cannot fully appreciate the turn towards

democratic freedoms that neoliberalism has opened to it, because of its many negative aspects, but neoliberalism itself is necessary for the country and its entrepreneurial part, and at the same time for all of us. The ideas of liberalism came to us from other countries. This to some extent strikes at our vanity. These ideas should be "digested" in our consciousness and our reality. Everything valuable that democratic freedoms bring with them should be critical, but used without fear in our modern life. It is a fact that in the economic competition of countries that followed free enterprise and capitalism, and countries that followed the ideas of radical socialism and Leninism, they won first. This result of the economic, political and ideological loss should be recognized by every sensible economist and draw a realistic conclusion from it. Therefore, the general conclusion is that it is impossible to get involved in any one direction of economic thought only because today it is considered the only true, scientific, but time passes and its shortcomings and omissions are revealed. At the same time, it turns out that other areas of economic thoughts warn against mistakes. In particular, the post-Keynesian trend, represented by such economists as J. Robinson, P. Sraffa, N. Kaldor, and others. They raise issues such as the theory of value, capital, economic growth, distribution theory, and others. Keynes refused one of the decisive the provisions of the neoclassical theory of automatism and the stability of the capitalist economic system. His students and followers successfully develop the economic legacy of Keynes in modern conditions. They are joined by supporters of the ideas of Ricardo, as well as former Marxists.

Speaking about the neo-Marxism of modernity, it is necessary to distinguish between Soviet Marxism and Western European. Western Marxism was critical of the experience of the Soviet Union; it (Western Marxism) was more scientific and creative. These are his representatives such as M. Dobb, R. Meek, R. Rowton, F. Roosevelt, and others. In the West, the work of Kaletsky became widespread, he is considered one of the founders of the new direction along with Keynes. The theory of effective demand was developed by Kaletsky based on the works of Tugan Baranovsky, Marx, J. Robinson. [2, p.17].

REFERENCES

1. Самошилова Г.М. История экономических учений: Учеб. пособие. Омск: ОмГУ, 2004.
2. Теория капитала и экономического роста / Под ред. д-ра экон. наук проф. С.С. Дзарасова. М.: Изд-во МГУ, 2004.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

CZU 338.439.5(478)

Svetlana Gangan, Marcelia Mitriuc
(Chișinău, Moldova)

ASPECTELE DEZVOLTĂRII COMERŢULUI CU PRODUSE AGROALIMENTARE ÎN CONDIŢIILE ACTUALE DIN REPUBLICA MOLDOVA

La ora actuală, economia Republicii Moldova se află într-o situaţie instabilă, iar efectele acesteia au un impact puternic şi asupra comerţului cu produse agroalimentare. Sectorul agroalimentar este un sector strategic pentru ţara noastră, considerent din care este necesar de a efectua o analiză cantitativă şi calitativă a problemelor care împiedică dezvoltarea sectorului agroalimentar şi, în mod special, a comerţului cu produse agroalimentare. Aproximativ 60% din populaţia Republicii Moldova locuieşte în mediul rural, iar principala îndeletnicire a acestora este agricultura. Agricultura şi ramurile conexe au un aport în PIB de aproximativ 25%. Coraportul dintre producţia vegetală şi cea animală este de aproximativ 605 la 405.

Cuvinte-cheie: *sector agroalimentar, comerţ cu produse agroalimentare, referinţe de reglementare a comerţului, dificultăţi în dezvoltare.*

Currently, the economy of Republic of Moldova is in unstable situation, and the effects have a powerful impact on the trade sector, mainly organic food production. Organic sector is the key economic sector for our country, and in my humble opinion there is needed a qualitative and quantitative analyze regarding the development problems of agricultural sector, especially the open trade. Approximately 60% of Republic of Moldova population lives is the rural sector and mostly are working on fields or other agricultural work related. Agriculture and related branches maintain 25% of the countries GDP. The share division between vegetal production and animal is 605 to 405.

Keywords: *organic food sector, trade with organic food, regulation reference of trade, development difficulties.*

Noţiunea de comerţ are un conţinut complex, determinând o funcţie economică ce constă în a cumpăra materii prime sau produse pentru a le revinde în acelaşi stadiu fizic, dar în condiţii convenabile consumatorilor. În acelaşi timp, aceeaşi noţiune defineşte profesiunea unui corp de agenţi economici care acţionează în cadrul pieţei, asigurând actele de schimb.

Sub aspect juridic, noţiunea de comerţ defineşte transferul titlurilor de proprietate asupra materialelor sau serviciilor, precum şi prestaţiile de servicii realizate între diferitele stadii ale producţiei sau direct între producător şi consumator care, de asemenea, se consideră că reprezintă acte de comerţ.

La nivel normativ, avem 2 referinţe importante care reglementează comerţul cu produse agroalimentare în Republica Moldova:

- Strategia de dezvoltare a comerţului interior în Republica Moldova pentru anii 2014 - 2020 reprezintă documentul de politici publice pe termen mediu vizând dezvoltarea pe teritoriul ţării a activităţilor de comercializare a produselor şi serviciilor, care cad sub incidenţa Legii nr. 231 din 23 septembrie 2010 cu privire la comerţul interior. Strategia trasează direcţiile prioritare în dezvoltarea şi orientarea socială a comerţului interior şi impune abordarea sistemică a procesului de implementare a politicilor publice aferente activităţilor de comerţ.

-Legea Nr. 257 din 27.07.2006 privind organizarea şi funcţionarea pieţelor produselor agricole şi agroalimentare ce presupune crearea a unui consiliu pe produs, care reprezintă structura organizatorică la nivel naţional, fără personalitate juridică, formată din reprezentanţi ai organizaţiilor interprofesionale pe produs sau pe un grup de produse care sînt din aceeaşi structură ramurală şi reprezentanţi ai Ministerului Agriculturii, Dezvoltării Regionale şi Mediului,

Ministerului Finanţelor, Ministerului Economiei şi Infrastructurii, ai Agenţiei Naţionale pentru Protecţia Concurenţei şi, după caz, reprezentanţi ai altor autorităţi şi instituţii publice din administraţia publică centrală.

Existența în Republica Moldova a legislației referitoare la comerțul cu produse agroalimentare nu este argumentul de bază pentru care acest domeniu trebuie să se dezvolte vertiginos. În practica de toate zilele antreprenorii implicați în comerțul cu produse agroalimentare se lovesc zilnic de un șir de probleme provocate de diferiți factori. Mai jos vom încerca să prezentăm spectrul de provocări și dificultăți cu care se confruntă întreprinderile și comercianții cu produse agroalimentare:

- ***cererea insuficientă sau instabilă pe piaţă.*** Aceasta este influenţată de faptul că țara este mică cu potențial de consum redus, dar și că antreprenorii nu-şi pot realiza şi planifica producţia în funcţie de cererea care va urma să fie în viitor, determinată în mare parte şi de

- ***situaţia politică internă.*** Este regretabil faptul că, în viziunea antreprenorilor, statul, prin politicile pe care le promovează, nu creează condiţii eficiente şi oportune pentru dezvoltarea întreprinderilor agricole;

- ***condiţiile de creditare.*** Pe lângă faptul că bancile la momentul actual practic nu oferă credite, rata de creditare la unele bănci pentru întreprinderile din acest sector variază de la 15% la 20,75% (inclusiv comisioanele ascunse), în condiții foarte severe de prezentare a gajului. Însă, problema este una extrem de majoră, dacă luăm în calcul situaţia creată în ţară la ora actuală. Rata majorată la credite bancare conduce la lipsa resurselor financiare şi la diminuarea investiţiilor, unde drept rezultat are loc uzarea tehnologiilor, reducerea calităţii produselor şi imposibilitatea de a face faţă produselor concurente provenite din import.

- ***concurenţa produselor din import.*** (se poate mult de comentat)

- ***birocraţia și corupţia.*** Acest fenomen, care persistă în întreg sistemul de stat, conduce nemijlocit la deteriorarea imaginii Republicii Moldova atât pe plan intern, cât şi extern, afectând ulterior şi rezultatele comerciale ale unor producători care practică exportul de produse agroalimentare. Astel, observăm că produsele autohtone cu greu încrearcă să pătrundă şi să se menţină pe pieţele externe, cauza fiind şi reglementările altor ţări privind produsele moldoveneşti, în special ale țărilor membre ale UE şi ale Federaţiei Ruse.

- ***reglementările altor ţări privind produsele moldoveneşti.*** Consolidarea eforturilor întreprinse de guvern pentru dezvoltarea politicii externe a Republicii Moldova nu a bucurat în mare măsură pe unii producători autohtoni, din cauza că în urma deteriorării relaţiilor cu Federaţia Rusă ei sunt nevoiți să căute o altă piaţă de desfacere, urmând să-şi direcţioneze eforturile spre piaţa acerbă din UE.

- ***cursul valutar.*** În ultima perioadă, această problemă afectează tot mai mult activitatea producătorilor agricoli, deoarece valorile materiale pe care agricultorii le utilizează sunt în mare parte importate;

- ***insuficiența și fluctuaţia cadrelor.***

- ***insuficiența resurselor de apă (la produsele ce necesită irigare).***

- ***impozite și taxe exaggerate.***

- ***preţul.*** Acest factor are o influenţă negativă şi, totodată, dublă asupra producătorilor. Astfel, majorarea preţurilor de livrare generează scăderea cererii şi, ca rezultat, diminuarea veniturilor, iar micşorarea acestora are drept consecinţă reducerea posibilităţilor financiare ale companiilor de a investii şi a elabora strategii de dezvoltare pe viitor.

- ***taxele vamale exagerate.*** Acestea deţin o cotă importantă în activitatea de desfacere, în special pentru cei care importă materie primă, dar şi pentru cei care exportă. În pofida faptului că unele produse agricole au fost scutite de taxe vamale la export, unii producători consideră

că acestea sunt încă exagerate şi nu le pot face faţă (costul certificatelor şi actelor vamale).

- ***costurile ridicate pentru plasarea publicităţii.***

- ***calitatea produselor pe care le realizează.*** Această problemă este argumentată de faptul că întreprinzătorii nu dispun de resurse financiare pentru a face investiţii suplimentare direcţionate

spre îmbunătăţirea calităţii produselor.

- expoziţii naţionale specializate insuficiente, precum şi imposibilitatea participării la expoziţii internaţionale.

Industria alimentară este cel mai mare cumpărător de producţie primară directă, astfel încât gradul său de dezvoltare are un impact direct asupra situaţiei veniturilor agricultorilor. Prin urmare, legăturile directe de afaceri între aceste două părţi ale lanţului alimentar (măsurat prin gradul de integrare pe verticală şi pe orizontală) au un impact semnificativ asupra competitivităţii sectorului. Nivelul actual de integrare pe verticală şi pe orizontală a sectorului agroalimentar este foarte scăzut, prin urmare îmbunătăţirea lui reprezintă unul din obiectivele principale ale dezvoltării acestui sector.

Axându-ne pe o analiză detaliată a sectorului agroalimentar din Republica Moldova, concludem existenţa următoarelor dificultăţi:

a) nivel scăzut de dotare cu tehnologie modernă de procesare a produselor alimentare;

b) nivel scăzut de procesare şi, prin urmare, eficacitate scăzută;

c) lipsa capacităţii de procesare;

d) capital inaccesibil pentru restructurarea şi modernizarea instalaţiilor de procesare;

e) gradul scăzut de integrare pe verticală şi orizontală între procesatori şi producţia primară;

f) absenţa implementării standardelor de siguranţă alimentară şi standardelor de calitate a produselor alimentare;

g) gradul redus de aplicare a metodelor moderne de marketing şi management;

h) lipsa de acces absolut pe pieţele dezvoltate;

i) avantajul competitiv legat de costurile mici ale forţei de muncă va scădea treptat, astfel va apărea necesitatea de a creşte productivitatea.

Pornind de la concluziile de mai sus, Strategia în cauză propune să fie lansate procese de restructurare şi modernizare a acestui sector, cu un sprijin financiar suplimentar pentru consolidarea integrării pe verticală şi pe orizontală şi punerea în aplicare a cerinţelor de siguranţă alimentară şi de calitate a produselor alimentare. Aceste activităţi vor implica sprijin financiar pentru investiţii în instalaţii de procesare, clădiri moderne, linii moderne de producţie, inclusiv toată infrastructura de sprijin.

Se propune, de asemenea, acordarea unui sprijin suplimentar pentru crearea şi funcţionarea grupurilor de producători agricoli. În acest context, o lege privind organizarea şi funcţionarea acestor grupuri, precum şi sistemele de subvenţii în acest scop, ar trebui să sprijine dezvoltarea lor în Republica Moldova. Lipsa de conformitate a unor elemente semnificative din sectorul agroalimentar de procesare cu cerinţele UE privind siguranţa alimentelor şi cerinţele de calitate limitează accesul sectorului agroalimentar pe pieţele UE. Deficienţele, în acest sens, constau în capacităţile insuficiente de autocontrol, lipsa sistemelor de siguranţă alimentară bazate pe HACCP, precum şi aplicarea unor tehnologii de producţie învechite. Cu toate acestea, conformarea cu standardele UE şi alte standarde internaţionale privind siguranţa alimentelor este o precondiţie pentru comerţul global de succes şi plasarea de produse agroalimentare pe pieţele internaţionale de mare valoare. Investiţiile mari vor fi necesare pentru modernizarea tehnologiilor de producţie în conformitate cu cerinţele UE, aşa cum s-a procedat în cazul noilor state membre.

Deficienţele actuale din sistemul de management al siguranţei alimentare a ţării reprezintă cele mai grave impedimente pentru accesul şi o prezenţă mai competitivă a produselor agricole moldoveneşti pe pieţele internaţionale, dar şi din considerente naţionale de sănătate publică. Organizarea instituţională existentă se bazează pe o structură fragmentată, cu mai multe instituţii şi un număr de agenţii la nivel central, municipal şi raional responsabile de siguranţa alimentară. Suprapunerea funcţiilor a provocat cerinţe repetitive legate de inspecţii, teste de laborator, certificare etc., generând astfel creşterea costurilor pentru sectorul privat şi confuzia instituţională, care permite „rent seeking”-ul (activitatea orientată spre obţinerea câştigului prin manipularea legislaţiei sau a condiţiilor economice). Strategia pentru Siguranţa Alimentelor şi noua legislaţie a iniţiat procesul de transparentizare şi credibilizare a sistemului. Totodată, se identifică resursele necesare pentru realizarea investiţiilor de laborator, în conformitate cu Strategia de dezvoltare a sistemului de laboratoare în domeniul lanţului alimentar şi hranei pentru animale în Republica

Moldova. De asemenea, punctele de inspecţie la frontieră şi alte infrastructuri de control vor cere investiţii semnificative pentru a fi dotate conform cerinţelor UE.

SURSE BIBLIOGRAFICE

1. URL: http://www.statistica.md/newsview.php?I=ro
2. Dumbraveanu N. Ghidul procedurilor de export al produselor agroalimentare.Chişinău, 2009. htpp://www.acsa.md/public/files/Ghid%20export%20iunie%202009.pdf

Лилиана Гринчук
(Chisinau, Moldova)

ANTREPRENORUL – PROMOTORUL ACTIVITĂŢII ANTREPRENORIALE ŞI CHEIA SUCCESULUI UNEI AFACERI

Antreprenorul este persoana care dezvoltă o afacere de antreprenoriat, asumându-şi în acest sens anumite riscuri, cu scopul de a obține profit din activitatea pe care o desfăşoară. El cunoaşte foarte bine mediul de afaceri, piața de desfacere, ştie să se adapteze uşor schimbărilor ce au loc şi în cele mai multe cazuri poate preveni situațiile-problemă. Antreprenorul este un lider carismatic, care întemeiază o afacere având la bază o idee reuşită de afaceri, competențe şi experiență în domeniul ales.

Ключевые слова: *afacere, riscuri, schimbări, competențe, idee de afaceri, lider.*

The entrepreneur is the person who develops an entrepreneurial business, assuming certain risks in this respect, in order to obtain profit from the activity that it carries out. He knows the business environment very well, the marketplace, he knows how to adapt easily to the changes that take place and in most cases can prevent problem situations. The entrepreneur is a charismatic leader who establishes a business based on a successful business idea, skills and experience in the chosen field.

Keywords: *business, risks, the changes, business based, business idea, leader.*

În condiţiile contemporane principalii artizani ai bogăţiei şi promotori ai afacerii sunt întreprinzătorii, iar ţările care se vor bogate trebuie să acorde o atenţie deosebită întreprinzătorilor. Întreprinzătorii se adaptează în continuu la mediul antreprenorial, ceea ce le asigură supravieţuirea economică. Cunoaşterea mediului facilitează contracararea elementelor şi influenţelor sale negative, concomitent cu sesizarea şi valorificarea componentelor şi impacturilor contextuale pozitive. Întreprinzătorii reuşesc să modeleze în bună măsură mediul, contribuind decisiv la conturarea unui mediu antreprenorial favorizant, esenţial pentru succesul dezvoltării economice şi sociale a fiecărei ţări.

În acest sens, un număr semnificativ de societăţi comerciale acordă o mare atenţie şi recunoaştere antreprenorilor, în mare parte şi datorită aportului pe care îl aduc aceştia la evoluţia mediului antreprenorial şi a influenţei pe care o au asupra indicatorilor macroeconomici. Recunoaşterea valorii antreprenorilor datează încă din secolul al XVIII-lea în Franţa, cînd economistul francez Richard Cantillon (1680 – 1734) a introdus termenul de întreprinzător, descriindu-l ca un negustor care-şi risca propriul capital. Richard Cantillon este considerat primul teoretician al businessului. Din acea perioadă şi până în zilele noastre, activitatea antreprenorială a fost asociată cu asumarea riscului. În Anglia, în jurul aceleiaşi perioade Revoluția Industrială îşi făcea simțită prezența, iar antreprenorii beneficiază de primele oportuniăți de a juca un rol din ce în ce mai vizibil în transformarea și valorificarea resurselor; se înregistrează primele influențe asupra indicatorilor macroeconomici.

Teoria economistului francez Nicolas Baudeau expusă în anul 1797, explică noțiunea de antreprenor ca o persoană ce îşi asumă riscul şi funcţiile manageriale. N. Baudeau definea

antreprenorul ca o persoană care planifică, controlează, organizează şi posedă o întreprindere [4, p. 87].

Marele economist sau „monarhul" imperiului ideilor economice, omul politic şi filosoful scoţian Adam Smith, a impus două tipuri de antreprenori:

antreprenorul artizan – care este debutant şi înfiinţează afacerea fără a avea o experienţă suficientă întîi de toate în domeniul gestiunii, deţine în mare parte competenţe tehnice şi iniţiază activităţi mai puţin inovative;

antreprenorul speculativ-oportunist – înaintat în experienţă şi vîrstă, cu cunoştinţe suficiente în activitatea de gestiune, care lansează şi dezvoltă afacerea bazîndu-se pe unele inovaţii, utilizînd atît capitalul propriu, cît şi surse de finanţare externe [3].

Lui Adam Smith i se atribuie înclinarea spre supraaprecierea însemnătăţii muncii şi subaprecierea altor laturi ale businessului. A. Smith descrie în anul 1803, antreprenorul ca o persoană care doar asigură întreprinderea cu capital, fără a avea rol de conducător. Această ideie face să fie criticată încercarea lui A.Smith de a pune semnul egalităţii între posesorii de capital şi administrator.

Francis A. Walker, economist american, concretizează în anul 1876 că „antreprenorul este o persoană care planifică, controlează, organizează şi posedă o întreprindere" şi în acelaşi timp delimitează antreprenorii în subiecţi ai antreprenoriatului care reprezintă capitalul şi pentru aceasta li se atribuie procente şi subiecţi cărora li se atribuie venit pentru capacităţile de organizare [3, p. 43].

Un alt economist care a adus o contribuţie semnificativă şcolii de gîndire antreprenorială a fost Jean – Baptiste Say prin lucrarea sa clasică „*A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution and Consumption of Wealth"* (1803,1971). Say a fost un talentat sistematizator şi popularizator al ideilor lui Adam Smith, îmbogăţind totodată ştiinţa economică cu un şir de concepte noi, cum ar fi cea a factorilor de producţie, a întreprinzătorului, a pieţei, a consumului. J. B. Say a fost savantul care a introdus în teoria economică conceptul de "întreprinzător". Economistul francez consideră că întreprinzătorul este pivotul întregului mecanism economic, deosebindu-se de ceilalţi agenţi economici prin faptul că anume el este organizatorul producţiei. El procură factorii de producţie, îi combină în scopul obţinerii produselor pe care apoi le vinde pe piaţă şi obţine un profit.Totodată el consideră că profitul este o formă de salariu, pe care întreprinzătorul o obţine pentru munca sa de organizare şi gestionare a afacerilor. Say a tradus în franceză lucrarea lui A. Smith " Wealth of Nations (Bogăţia naţiunilor, 1776) şi a propagat întreaga sa viaţă, ideile şi linia de politică a acestuia. În concepţia lui Say, antreprenorul deţine un rol important atît în producerea, cît şi în distribuirea bunurilor şi serviciilor produse şi consumate de societate în ansamblu [3, pag. 63].

"Antreprenorul, spunea pe la 1800, economistul J.B. Say, scoate resursele economice dintr-un domeniu cu productivitate scăzută şi le introduce într-un domeniu cu productivitate ridicată şi cu randament mai mare" [2, pag. 21]. Spre deosebire de alţi economişti, Say acordă antreprenorului o poziţie deosebit de importantă în sistemul de producţie şi consum. Dacă înainte resursele existente (pămîntul, forţa de muncă şi capitalul) nu aveau utilitate, Say încearcă să le confere aceasta şi o numeşte " valoare adăugată", o numeşte crearea unui nou amestec sau "producere de avere". În opinia lui Say, pot crea valoare trei tipuri de activităţi economice:

1. activitatea agricolă;
2. activitatea de producţie;
3. activitatea comercială.

Desfăşurarea fiecăreia dintre aceste activităţi se compune din trei operaţiuni distincte care pot fi efectuate de acelaşi individ:

1. cunoaşterea teoretică;
2. aplicarea cunoaşterii teoretice;
3. implementarea.

Această schemă ce ţine de "aplicarea cunoaşterii în vederea creării de produse pentru consumul uman" după Say reprezintă ocupaţia antreprenorului. Acest tip superior de muncă este necesar

pentru a pune în mişcare diversele domenii de activitate şi, prin urmare, pentru a genera prosperitate într-o naţiune sau firmă. Antreprenorul lui Say îşi asumă toate riscurile, deoarece el este de părerea că "orice activitate antreprenorială are în sine probabilitatea eşecului, iar antreprenorul îşi poate pierde averea şi într-o anumită măsură reputaţia". El este primul economist care a văzut antreprenorul în primul rînd ca şi un manager. În concluzie, întreprinzătorii lui Say îşi dedică timpul, talentul şi resursele în direcţia producerii, distribuirii şi consumului de bunuri şi servicii, avînd nevoie de o combinaţie rară de calitiţi şi experienţe.

Pe măsură ce termenul „ antreprenor" a început să fie folosit tot mai des în contextul dezvoltării economice, sensul şi caracteristicile sale au primit o atenţie din ce în ce mai mare.

În literatura economică, noţiunea de antreprenor a apărut pentru prima dată în

Dicţionarul Universal de Comerţ, editat la Paris în anul 1723, desemnând „persoana care îşi asumă obligaţii în vederea gestionării construcţiei unui obiect".

Conform DEX-ului întreprinzător este acel "care are spirit de acţiune, care are iniţiativă" [1, p. 540].

După părerea lui C. Sasu, cuvântul *întreprinzător* derivă de la verbul francez „ entreprendre", ceea ce în traducere, înseamnă a întreprinde, a se apuca de făcut ceva. Pe parcursul anilor, această noţiune a avut diferite semnificaţii. Astfel, în timpurile străvechi, întreprinzătorul putea fi găsit în rândul militarilor şi negustorilor. În evul mediu, întreprinzătorul era numit „ cleric". Întreprinzătorul din secolul XVII era persoana care încheia contracte cu guvernul pentru a presta un serviciu sau a achiziţiona un anumit produs. În secolul XIX întreprinzătorul nu era deosebit de manager.

Pentru J. Schumpeter, un întreprinzător este o persoană capabilă să convertească o idee nouă într-o inovatie de succes, care realizează "noi combinaţii", cum ar fi introducerea de noi produse sau procese, identificarea unor noi pieţe de export sau a unor resurse sau crearea unor noi tipuri de organizare. El a creat o viziune eroică a întreprinzătorului, ca fiind o persoană motivată de "visul şi dorinţa de a întemeia un regat privat", "dorinţa de a cuceri, impulsul de a lupta, de a se dovedi superior celorlalţi", şi "bucuria de a crea".

Astfel, având în vedere cele menţionate anterior, pot fi formulate unele definiţii ale întreprinzătorului.

***Definiţia 1*:** Întreprinzătorul este persoana care identifică oportunitatea unei afaceri, îşi asumă responsabilitatea iniţierii acesteia şi obţine resursele necesare pentru începerea activităţii.

***Definiţia 2*:** Întreprinzătorul este persoana care îşi asumă riscurile conducerii unei afaceri.

Definiţia 3: Întreprinzătorul este cel care gestionează resursele necesare funcţionării unei afaceri bazate pe inovaţie.

***Definiţia 4*:** Întreprinzătorul este o persoană fizică autorizată sau o persoană juridică care, în mod individual sau în asociere cu alte persoane fizice autorizate sau cu persoane juridice, organizează o societate comercială în vederea desfăşurării unor acte de comerţ în scopul obţinerii de profit prin realizarea de bunuri materiale, respectiv prestarea de servicii şi vînzarea acestora pe piaţă, în condiţii de concurenţă [3, pag. 54].

Întreprinzătorii activează în toate domeniile – educaţie, medicină, cercetare, inginerie etc., dar cei mai mulţi se manifestă în sfera economică.

În literatura de specialitate prevalează două concepţii asupra întreprinzătorului:

Potrivit *primei concepţii*, întreprinzătorul este persoana care îndeplineşte sarcina identificării şi obţinerii resurselor necesare înfiinţării unei afaceri şi, în acelaşi timp, îşi asumă riscul utilizării resurselor alocate.

Întreprinzătorul, potrivit celei de a *doua concepţii*, este iniţiatorul unei afaceri care se concentrează pe inovaţie, elaborînd produse şi servicii noi şi creînd o nouăpiaţă şi un nou client.

Prin urmare, **în opinia proprie,** putem defini *întreprinzătorul ca persoana sau grupul ce iniţiază o activitate lucrativă, promovînd schimbarea şi inovaţia , asumîndu-şi riscurile inerente unei afaceri în schimbul unor satisfacţii şi interese personale.*

În sensul modern al economiei de piaţă, un antreprenor este un agent economic care adoptă un comportament activ şi novator, care acceptă deliberat riscuri financiare pentru a dezvolta proiecte noi şi se adaptează în continuu la mediul antreprenorial, ceea ce le asigură supravieţuirea

economică. În acest sens, se acordă o mare atenţie şi recunoaştere antreprenorilor, în mare parte şi datorită aportului pe care îl aduc aceştia la evoluţia mediului antreprenorial şi a influenţei pe care o au asupra indicatorilor macroeconomici.

BIBLIOGRAFIE

1. Dicționarul explicativ al limbii române, Editura Univers enciclopedic, Academia Română, 1975.
2. Drucker, Peter F. Inovaţia şi sistemul antreprenorial : practică şi principii, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, 186 p.
3. Moldovanu Dumitru, Doctrine economice și economiști celebri, Editura ARC, Chișinău 2011, 372 p.
4. Nicolescu O. Managementul întreprinderilor mici şi mijlocii, Bucureşti, Editura Economică, 2001.
5. Sebastian Văduvă, Antreprenoriatul : practici aplicative în România şi în alte ţări în tranziţie, Bucureşti, Editura Economică, 2004. – 240 p.

УДК 658.012.4

Людмила Добровольски
(Кишинёв, Молдова)

MANAGEMENTUL PERFORMANT – ABORDARE STRATEGICĂ ŞI INTEGRATĂ A ASIGURĂRII SUCCESULUI DE DURATĂ ÎN ACTIVITATEA ORGANIZAŢIILOR

În contextul definiţiilor de management prezentate de multitudinea savanţilor în domeniu, menţionăm faptul că, în ultimii ani, a apărut o nouă viziune în management şi anume cea de „management performant”. Deci, considerăm managementul performant ca o fază evolutiv-superioară a managementului, cu un impact deosebit în asigurarea succesului de durată a activităţii organizaţiilor. În ciuda faptului că se discută mult la acest subiect, coexistând doar unele puncte de vedere privitor la semnificaţia acestui concept, în prezent nu există o interpretare unanim acceptată a conceptului de management performant. Ca urmare, merită să se acorde atenţie deosebită identificării şi determinării cadrului conceptual al managementului performant.

Cuvinte cheie: *management performant; performanţă; succes durabil; organizaţie; eficienţă, eficacitate, competitivitate.*

Though there are many management definitions presented by the multitude of scholars in the field, we can mention that in recent years, a new vision of management has emerged, and namely the "performant management". So, we consider the performant management as an evolutionary-superior phase of management, with a particular impact in ensuring the long-lasting success of organizations' activities. Despite the fact that there is much discussion on this subject, with only some coexisting points of view on the significance of this concept, there is currently no unanimously accepted interpretation of the concept of the performant management. As a result, it is worth paying particular attention to identifying and determining the conceptual framework of the performant management.

Keywords: *performant management; performance; long-lasting success; organization; efficiency, effectiveness, competitiveness.*

În prezent, performanţele manageriale, interesează în mod deosebit nu numai teoria, ci şi practica managerială din Republica Moldova. Însă, fără aplicarea unui management performant nu este posibilă obţinerea de performanţe manageriale, care ulterior condiţionează obţinerea de performanţe economice, financiare, sociale, etc.

Dat fiind faptul că în literatura de specialitate nu a fost identificată nici o definiţie a conceptului de management performant, autorul, în viziunea lui, vine cu următoarea definiţie: „*managementul performant* reprezintă acel proces de utilizare, intr-o manieră eficientă, a tehnicilor şi metodelor de management pentru atingerea obiectivelor organizaţionale şi asigurarea succesului de durată prin îmbunătăţirea performanţelor manageriale şi economice". Sau, „*managementul performant* reprezintă abordarea strategică şi integrată a asigurării succesului de durată în activitatea organizaţiilor, având la bază practicarea unor metode şi tehnici manageriale performante, moderne, în scopul îmbunătăţirii performanţei organizaţiei, echipelor şi indivizilor în parte."

În urma cercetărilor efectuate şi reieşind din realitatea economică, am determinat principalele *sfere de influenţă* ale managementului performant:

- ca urmare a impactului profund pe care îl va avea asupra funcţionalităţii firmelor, managementul performant se va extinde în toate sferele activităţii economice şi sociale şi se va trece de la producerea de bunuri, la tratarea informaţiilor şi la conceperea proceselor tehnologice;
- se va înregistra o multiplicare rapidă a firmelor mici şi mijlocii, care se vor concentra pe realizarea unui management performant;
- datorită rolului decisiv al managementului performant, se va contura un nou model de creştere a performanţei, în care scop se va reevalua şi restructura întregul sistem al firmei, asigurându-se fundamentele dezvoltării pe baza performanţei.

Reieşind din definiția propusă de noi, a managementului performant, am determinat conceptul de management performant:

- managementul performant este un proces necesar pentru dirijarea eficientă a organizaţiei;
- orientarea managementului performant este către atingerea obiectivelor organizaţionale;
- managementul performant se bazează pe principiul utilizării eficiente a resurselor şi focalizarea pe obţinerea rezultatelor, accentul însă fiind schimbat, de pe efort şi ocuparea timpului, pe rezultate, productivitate, eficiență, eficacitate, flexibilitate, competitivitate.

În viziunea autorului, caracteristicile managementului performant sunt:

Fig. 1. Caracteristicele managementului performant
Sursa: elaborat de autor.

➢ *Supraviețuirea* este o caracteristică a managementului performant, care ne arată că organizația există și își continuă activitatea în pofida faptului ca se află într-o situație economico-financiară dificilă. De aceea, pentru a deveni viabilă, puternică și pentru a exista o perioada de timp îndelungată, organizația trebuie să-și revadă periodic obiectivele și să le schimbe în corespundere cu cerințele modificate ale mediului;

- *Productivitatea* este determinată de raportul dintre numărul unităților la ieșire din organizație către numărul unităților la intrare în organizație. [6, p.60] Însă, nu trebuie să uităm că componenta de bază a productivității este calitatea. De aceea, productivitatea trebuie îmbinată cu indici calitativi. Cu cât o organizație este mai productivă cu atât ea este şi mai efectivă. Astfel, pentru ca organizația să supraviețuiască în condițiile unui mediu concurențial turbulent, ea trebuie sa asigure productivitate la toate nivelurile ei;
- *Rezultativitatea* nu reprezintă altceva decât nivelul atingerii obiectivelor prevăzute ale organizației. O premiză a supraviețuirii organizației este anume că ea trebuie să fie rezultativă. Iar, conform opiniei savantului american P. Drucher, o organizație devine rezultativă numai în caz dacă elaborează corect ceea ce cere piața.[1, p.63]
- *Eficiența* este determinată de folosirea cât mai corectă și rațională a resurselor și de raționalizarea tuturor proceselor din organizație. Putem menționa cu certitudine că eficiența este strâns legată de procesul de folosire a tuturor resurselor în organizație, iar principala trăsătură a ei este raportul de cauzalitate – efort / efect.[2, p.158] Altfel spus, eficiența înseamnă obținerea efectelor economice utile, în condițiile cheltuirii într-un mod economicos și rațional a resurselor, folosindu-se în acest scop metode științifice de conducere a activității. Datorită faptului că se poate calcula și exprima cantitativ, organizația își poate evalua financiar atât intrările cât și ieșirile ei;
- *Eficacitatea* se obține în urma alegerii corecte a activităților de efectuat pentru a produce efectul pozitiv așteptat și se exprimă prin raportul dintre rezultatul obținut / rezultatul planificat (dorit). Un management performant în lipsa eficacității și eficienței practic nu poate exista;
- *Realizarea practică a deciziilor*. O decizie managerială adoptată, cât de bine nu ar fi fundamentată, reprezintă doar un gând, o idee, o opinie. Pe când o decizie cu succes, este aceea care este realizată nemijlocit în practică, transformată în acțiune, care aduce la un rezultat efectiv. Doar în urma realizării practice a deciziilor manageriale eficiente putem obține, rezultativitate, productivitate, eficiență și eficacitate;
- *Competitivitatea* este o caracteristică importantă a managementului performant, care reflectă nivelul performanței întreprinderii și o putem defini ca capacitatea întreprinderii din cadrul unei ramuri de a obține avantaje concurențiale și performanțe mai bune și durabile față de alte întreprinderi din aceiași ramură.

În rezultatul descrierii succinte a caracteristicilor managementului performant, ne permitem să conchidem că aceste caracteristici sunt interdependente, reciproc se completează, iar ansamblul acestora formează cadrul conceptual al managementului performant.

Rapiditatea schimbărilor (tehnologice, organizatorice, economice, sociale, politice etc.) este poate una din principalele trăsături ce caracterizează acest început de mileniu. În aceste condiţii, adaptarea „din mers” este vitală, iar eforturile ce se fac pentru aceasta sunt cel mai adesea de ordin intelectual.[4, p.42]

Managementul performant are un rol hotărâtor în dezvoltarea societăţii, cu atât mai mult cu cât adaptarea la transformările pe care le înregistrăm presupune prevederea lor, „cunoaşterea" lor anticipată, pentru că altfel orice acţiune de adaptare devine costisitoare, fiind în permanenţă cu un tempo în urma vieţii.

În acest context, se consideră că numeroşi factori vor impulsiona în secolul al XXI-lea dezvoltarea managementului performant, după cum urmează:

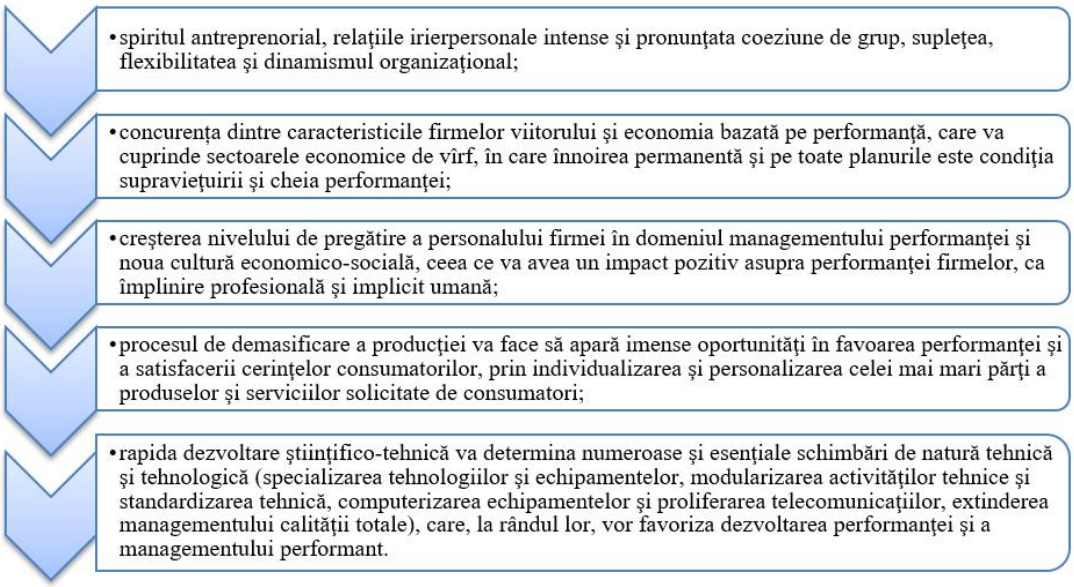

Fig. 2. Factorii de influenţă în dezvoltarea managementului performant
Sursa: elaborat de autor în baza sursei [5, p.56]

Considerăm, că acești factori sunt factori ce vor favoriza în mod deosebit fundamentele dezvoltării organizației pe baza managementului performant, asigurându-se astfel creșterea performanțelor și succesului de durată.

Specialiştii în acest perimetru de preocupări ştiinţifice au identificat clar condiţionările unanim recunoscute: numai un management performant, exercitat de manageri profesionişti, este capabil să aibă performanţe manageriale generatoare de performanţe economico - financiare, sociale, etc. În mod schematic această condiționare se prezintă în figura ce urmează în continuare:

Fig. 3. Condiționări generale:
management performant – performanțe în domeniul condus
Sursa: adaptat de autor în baza sursei [3, p.21]

Conform figurii prezentate constatăm, că legătura conexă ”*manageri profesionişti – management performant”* este piatra de rezistenţă a oricărui act managerial, demers complex, ce urmărește obţinerea de performanţe manageriale şi, în cele din urmă, performanţe economice.

Este deja recunoscut faptul că managementul performant devine o practică complexă şi greu de stăpânit. Când managerii organizaţiilor îşi fac cum trebuie datoria, angajaţii, clienţii, societatea şi naţiunea prosperă. Când însă managementul este neperformant, ineficient, aceleaşi entităţi suferă direct sau indirect. Puţine alte activităţi pot, în ultimă instanţă, să afecteze prin succese sau eşecuri atât de multe persoane şi pentru o perioadă lungă de timp.

BIBLIOGRAFIE

1. Burlacu N. Management / N. Burlacu, Cojocaru V. – Chişinău: ASEM, 1999. – 379 p.
2. Bădescu A. Bazele analizei şi diagnozei sistemelor economice / D.Boldeanu, N. Chiriță, I. Bradea. – București: Editura Economică, 2015. – 260 p.
3. Cuşnir N. Creşterea competitivităţii întreprinderilor prin implementarea managementului performant / N. Cuşnir. – Chişinău: UTM, 2010. – 135 p.
4. Niculescu M. Diagnostic global strategic, vol. II, Diagnostic financiar / M. Niculescu. – București: Editura Economică, 2005. – 384 p.
5. Petrescu I. Managementul performanței / I.Petrescu. – Brașov: Lux Libris, 2002. – 120 p.
6. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – Москва: Дело, 1998. – 800 с.

УДК 338

Шарафат Кадирова, Махфуза Рузметова
(Ташкент, Узбекистан)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье даются основные определения процесса глобализации. Раскрывается целесообразность введения дистанционного образования как одного из элементов глобализации. Предлагаются варианты для доступности дистанционного образования.

Ключевые слова: *глобализация, дистанционное образование, самообучение, компетентность. профессионализм, доступность образования.*

The article provides basic definitions of the process of globalization. The expediency of introducing distance learning as one of the elements of globalization is revealed. Possible options of making the distance learning available are given.

Key words: *globalization, distance learning, self-study, competency, professionalism, access to education*

Процесс глобализации сегодня стал неотъемлемой частью жизни человека. Так, глобализация – сложный процесс всемирной экономической, политической, культурной и религиозной интеграции и унификации. Она применима к различным сферам общества. Глобализация является результатом прогресса человеческого разума, информации, науки и техники.

Одной из направлений проникновения глобализации является сфера образования. Инновацией в сфере получения образования является дистанционное образование, которое является следствием достижений науки и техники. Дистанционное образование является прогрессивным видом обучения. позволяющим соединить вместе в процессе обучения, территориально удалённых преподавателя, обучаемого и учебного материала.

Дистанционное образование – это термин, которые используют применительно к широкому спектру образовательных программ и курсов, начиная от курсов повышения квалификации, не имеющих аккредитации, заканчивая аккредитованными программами высшего образования, которые реализуют возможность тесного общения студентов со

своими преподавателями и сокурсниками, как это происходит очном обучении. Для того, чтобы обеспечить эффективное взаимодействие, при дистанционном обучении используется целый набор инструментов, включая интерактивные компьютерные программы, Интернет, электронную почту, телефон, факс и обычную почту.

Как уже было отмечено выше, сегодня мир меняется ежеминутно, передовые технологии нельзя назвать таковыми пройдя в среднем 3 года с момента его популяризации. В этих целях, будущие специалисты в различных областях занятости, должны получать новые знания, ибо скорость распространения информации на сегодняшний день очень высокая. традиционный стиль преподавания, когда преподаватель на год вперед подготавливает учебный материал для обучаемого сегодня уже не актуально! Да, в традиционном процессе обучения есть свои положительные стороны с точки зрения освоения обучаемым проверенных временем знаний, основанных на теории и практики выдающихся учёных своей области. А задача обучаемого в этих условиях состоит в том, чтобы используя эти навыки научиться обучаться самостоятельно, доверяя проверенным источникам информации. Образование должно сопровождать человека на протяжении многих лет непрерывно, а его доступность должна привлекать всё больше массы людей для саморазвития.

Обучение для работающих людей, порой, составит сложности в посещении ими занятий в силу несоответствия расписания предметов с их рабочим графиком. Дистанционное обучение облегчит им эту процедуру. Прослушивание лекций преподавателей в онлайн режиме, выбор источников литературы в единой базе учебников по институту, система отслеживания своей рейтинг – карты повысит эффективность процесса образования.

Сфера образования меняется в условиях происходящих перемен. Этот процесс сопровождается изменением целей образования, переосмыслением его познавательных возможностей, характером познания и трансформацией места и роли образования в обществе. Происходят существенные изменения в педагогической теории и практике, связанные с внесением корректив в содержание технологий обучения, которые должны быть адекватны современным техническим возможностям и способствовать гармоничному вхождению учащегося в информационное общество.

В целом применение технологий дистанционного обучения позволяет расширить возможности обучения по многим критериям: становится возможна организация обучения одновременно для обучающихся разного профиля, специализации и направления; повышается профессионализм и компетентность учащихся посредством использования информации в рамках дисциплины в «домашних» условиях; формируется единое информационное пространство; появляется возможность обучения без отрыва от рабочего процесса (для работающих студентов), снижаются расходы на материальные ресурсы – аренду помещения, электричество, оплата часов преподавателя.

Для государства развитие дистанционного образования решает некоторые социально – экономические проблемы: повышение общеобразовательного уровня населения, расширение доступа к высшим уровням образования, повышение качества образовательного процесса, организация регулярного повышения квалификации специалистов. Конечно же, для этого должна быть подготовлена необходимая инфраструктура. В отдалённых местностях нужно повысить информированность населения о необходимости получения образования, ускорение скорости Интернета, возможность постройки необходимых учреждений в регионах для связи обучаемого с вузом, доступность электронных библиотек, возможность обучаться иностранным языкам в целях обучения в зарубежных вузах дистанционным образованием.

В глобальной сети Интернет находятся технологии, которые можно активно использовать в процессе обучения. Одной из наиболее известных является создание учебных блогов. Лёгкость ведения, а также доступа позволяет публиковать информацию не только при помощи персонального компьютера, но и посредством мобильного телефона или смартфона.

Дистанционное обучение создаёт равные возможности для желающих получить образование, повысить квалификацию, пройти переподготовку и найти работу, позволит вузам привлечь большую аудиторию из отдалённых регионов по подготовке специалистов, снизит стоимость получения образования. Этот вид обучения является эволюцией человеческого развития, элементом демократической системы, закрепляя право получения доступного образования, создаёт благоприятные условия для развития рынка образовательных услуг и интеграции вузов в мировое образовательное сообщество.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Блохин В.Н. Дистанционное образование – новая возможность в условиях глобализации//XVIII Международная конференция памяти проф. Л.Н. Когана «Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования», 2015г., г.Екатеринбург. – Екатеринбург: 2015. – С. 828-833.

2. Вершинина Т.С. Дистанционное образование и инновационные технологии как условие повышения качества образования // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – №4.

3. Проскуряков А.В. Образование в условиях глобализации. Использование социальных сетей в образовательном процессе.

УДК 338.432:631

Вікторія Краля, Артем Помазан
(Харків, Україна)

КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІАГНОСТИКИ

Майже в кожній організації існують елементи, що довгий час не зазнавали змін. Організаційна діагностика необхідна для виявлення таких випадків та передбачає наступні кроки: визнання та пояснення проблем та оцінку потреби в змінах; визначення готовності та здатності організації до проведення змін; визначення необхідних ресурсів; визначення цілей та формування стратегії змін.

Ключові слова: *діагностика, аналіз, організація, структура, управління.*

In almost every organization there are elements that have not changed for a long time. Organizational diagnosis is needed to identify such cases and includes the following steps: recognition and explanation of problems and assessment of the need for change; determination of readiness and ability of the organization to make changes; definition of necessary resources; defining goals and shaping a change strategy.

Key words: *diagnostics, analysis, organization, structure, management.*

Управління підприємством змушує керівництво розуміти організаційну модель, визначення ключових елементів, їх взаємодії, а також вплив змінюваних елементів на підсумкові результати діяльності організації. Організаційна діагностика є одним з етапів процесу організації змін, які частіше всього ґрунтуються на співпраці між членами організації та зовнішнього консультанта (команди консультантів), які збирають та аналізують дані та інформацію, що мають відношення до проблеми або групи проблем, з метою виявлення сильних/слабких сторін сфери аналізу для проведення планування, що зможе призвести до покращення положення та діяльності організації. Організаційна діагностика – інструмент що відображає стан управління організацією. При чому як в конкретній організації, так і в галузі організаційного управління в цілому. Діагностика описує таким чином організацію, щоб можливо далі спрогнозувати ситуацію і прийняти управлінські рішення та дати вказівку з напрямом коригуючи дій. Діагностика організації

передбачає збір інформації та її обробку шляхом порівняння з якоюсь нормою, як еталоном, правилом. Невідповідність такому стану є основою для аналізу причин та розробки планів по зміні організації. В якості організаційної норми можна розглядати універсальні або ситуаційні стани організації, що визнаються позитивними. Норма може бути представлена як класифікація об'єктів, моделі. Невідповідність організації цим характеристикам вказує на відхилення від норми. В якості прикладу потрібно взяти ідеї вченого [1].

Група вчених на чолі з Дж.Коллінзом, провівши дослідження, прийшли до висновку, що не існує «правильної» системи цінностей, але при цьому коли надається перевага вказаним далі концепціям, це зможе привести організацію до довгострокового успіху. Дж.Коллінз наголошував що висновки з його досліджень це не його особистий погляд на причини успіху компаній, а як науково доведений зв'язок концепцій з фінансовим успіхом.

При проведенні діагностики організаційних характеристик завжди шукають відповідності встановленій нормі, а коли спеціалісти шукають відхилення від норми (недоліки) то такому підходу дали назву патологічний. При використанні такого підходу проводять паралель з медициною, але при аналізі організації відсутні загальноприйнятий перелік патологій, глибоке вивчення причинно-наслідкових зв'язків та методів боротьби з ними.

Діагностика проводиться виходячи з того як ми «бачимо» організацію, це допомагає спеціалісту що проводить діагностику логічно проводити аналіз. Ряд вчених виділяють два різних погляди на організацію. Гоулднер А. [2] наголошує на суперечностях одна одній раціональної та природної моделі організації. Щербина В.В. [3] в теорії організаційного розвитку виділяє конструктивні та об'єктивні організаційні парадигми. Багато вчених змішують обидві парадигми як мінімум двома варіантами: одне дослідження проводять в моделі штучної системи, інше – в природній; діагностику проводять в рамках об'єктивної парадигми, а зміни планують в конструктивному ключі. Конструктивісти придержуються думки, що організація є штучною системою, тому вона будується під конкретні суб'єктивні цілі. Тобто формулюється бажане уявлення про організацію, що виступає як норма. Оскільки воно засновано на особистих уявленнях керівника, то в багато в чому залежить від його бажання, фанатичного відношення до очікуваного результату. При цьому задача керівництва створити або змінити організацію таким чином, щоб вона відповідала відповідному стану [4]. На думку об'єктивістів, організація розвивається під впливом внутрішніх/зовнішніх факторів у відповідності до закономірностей. Вони дозволяють виявити організаційну норму, відповідність якої дозволяє виживати у конкурентній ситуації. Якщо для конструктивістів рушійним початком є майбутній стан організації (як далі буде), то об'єктивісти відштовхуються від закономірностей поведінки (як є зараз). Визначення причини, що заважає розвитку природніх процесів або зменшення впливу закономірних негативних явищ – ціль діагностики об'єктивістів. Поширена ситуація, коли діагностику проводять спеціалісти, а її результати назначені для керівництва організації. В цьому випадку велика вірогідність того, що уявлення про організацію (модель, норма) покладені в основу дослідження спеціалістами відрізняються від уявлень керівництва і більш того – управлінських компетенцій всієї організації. Вважають, що погляд спеціаліста, що відрізняється, вносить новизну, розширяє погляди на організацію. Але, з одного боку, можливий розрив між запропонованим теоретичним уявленням та реальним досвідом управління, що потребує значного часу на адаптацію нових знань в практику. З іншого боку – чи достатньо вважати позицію спеціаліста для організаційних рішень вірною для конкретної ситуації.[5]. Зовсім іншим буде результат діагностики, якщо спеціаліст проводить її для себе. Тобто для того щоб в рамках своїх уявлень про організацію прийняти рішення про те, як потрібно далі діяти.

Виходячи із змісту поняття «діагностика», декомпозиція процесу діагностики дозволяє виділити в ньому такі процеси як: збір інформації, її аналіз та оцінка.

Роздивимося коротко зміст цих процесів.

Збір інформації – при проведенні діагностики виконується наступними способами: анкетування (проводять письмове опитування), інтерв'ювання (усне опитування) , спостереження (являє собою цілеспрямоване і систематизоване сприйняття досліджуваного процесу або явища, риси, властивості і особливості якого фіксуються дослідником), експеримент (система пізнавальних операцій, яка здійснюється щодо об'єктів, поставлених в такі умови (спеціально створювані), які повинні сприяти виявленню, порівнянню, вимірюванню об'єктивних властивостей, зв'язків і відносин об'єктів), контент-аналіз (використання однакових стандартизованих показників (індикаторів) для пошуку, обліку та підрахунку масовості тих чи інших характеристик тексту).

Аналіз – процес дослідження системи, що базується на її декомпозиції з подальшим визначенням статистичних і динамічних характеристик складових елементів, що розглядаються у взаємозв'язку з іншими елементами системи і навколишнім середовищем. Аналіз проводитися з метою детального вивчення системи для більш ефективного використання за призначенням або прийняття рішення щодо її подальшого вдосконалення або заміни. Крім того, аналіз використовується для дослідження альтернативних варіантів новостворюваної системи з метою вибору найкращого варіанту.

Оцінювання – встановлення наявності та ступеня прояву тієї чи іншої характеристики системи. Засобом оцінки є показник. На оцінках побудовані аналіз, нормативне регулювання функціонування і розвитку, пошук і визначення тенденцій, вивчення особливостей і істотних рис того чи іншого явища. Без оцінок неможливі розробка і прийняття управлінських рішень, в тому числі і рішень щодо вдосконалення управління. Чим більш точну оцінку може провести менеджер або дослідник, тим більша ймовірність успішного, раціонального рішення.

Практичний менеджмент широко використовує різні методи і моделі діагностики проблем і діяльності організацій. Однак актуальним напрямком сучасної діагностики є розвиток комплексних методів дослідження. Одночасне дослідження набору різнопланових показників дає більш повне уявлення про процеси, що протікають в об'єкті, і дозволяє робити більш точний висновок про поточний стан об'єкта дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Herbert Hovenkamp / Federal Antitrust Policy, The Law of Competition and Its Practice. West academic Publishing, Nov 2. 2016. – 111 p.

2. Gouldner A. The two Marxism: contradictions and anomalis in the development of theory. N. Y., 1980.

3. Щербина В. Развитие деловых организаций. Теоретические модели и проблемы практического применения / В.Щербина, Е. Попова. – РГГУ,2010

4. Пригожин А.И. Методы развития организаций / А.И.Пригожин // Международный центр фінансово-экономического развития, 2003.

5. Минцберг Г. Стратегическое сафари. Экскурсия по дебрям стратегического менеджмента / Г.Минцбег // Альпина Диджитал, 2013.

6. Краля В.Г. Теоретичні основи управління організаційними трансформаціями / В.Г.Краля // Вісник ХНТУСГ імені Петра Василенка: Економічні науки. – Х.: ХНТУСГ, 2015. – Вип.162. – С. 204-209.

7. Kralia V. G. Properties of influence of changes on the cost of the enterprise / Bogomolova K. S., Podolska O. V., Kralia V. G. // II International Scientific Conference Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Conference Proceedings, Part I, November 23th, 2018. Le Mans, France: Baltija Publishing. 144 p.

CZU 658

Eugeniu Litvin
(Chisinau, Moldova)

ROLUL FACILITY-MANAGEMENTULUI ÎN ECONOMIA CONTEMPORANĂ

În cercetarea dată este analizat rolul fasility-managementului în economia contemporană. De asemenea este analizat si aspectul de organizare a infrastructurii, prin prisma reducerii costurilor.
Ключевые слова: *управление, инфраструктура организации, фасилити менеджмент.*

The article discusses the main tasks and functions of facility management. Also, the essence of the organization's infrastructure management is disclosed, in terms of costs.
Key words: *management, organization infrastructure, facility management.*

Etimologia cuvântului "Facilitaty" datează de la latinul ”facilități” - convenabil, favorabile. Dicționarul de economie Webster definește o facility, ca fiind ceva proiectat, construit, stabilit cu scopul de a face posibilă îndeplinirea unei funcții specifice de furnizare a anumitor condiții sau servicii.

Din punctul de vedere al oamenilor de știință americani, Facility Management este practica de a coordona locurile de muncă reale cu oamenii. În același timp, Facility Management include în sine, fundamentele economiei întreprinderilor, arhitecturii, ingineriei și managementului personalului.

Potrivit Asociației Managerilor din Germania, Facility Management este o corelație a tuturor lucrărilor (serviciilor) pentru utilizarea optimă a infrastructurii unui obiect pe baza unei strategii unice.

Analiza definițiilor moderne existente ale facility managementului, ne permite să considerăm Facility managementul, ca un concept strategic pentru gestionarea infrastructurii unei organizații, care se bazează pe principii precum integritatea, claritatea și ciclul de viață.

Gestionarea infrastructurii este analiza, documentarea și optimizarea tuturor elementelor semnificative din punct de vedere al costurilor, proceselor care apar în clădiri, construcții și alte obiecte, luând în considerare activitățile reale și interesele utilizatorului (proprietarului) clădirii.

În acest caz, nu este vorba atât de reducerea costurilor pe termen scurt, ci și de dezvoltarea premiselor de reducere a acestora în viitor [1, c.54].

Eficiența muncii, implementarea cu succes a obiectivelor companiei, în mare măsura depinde de infrastructura acesteia, de calitatea serviciilor auxiliare, care împreună constituie sistemul de asigurare a activității principale. Soluționarea acestei probleme reale este posibilă prin formarea unei noi direcții de gestionare, care să răspundă cerințelor unei economii de piață și unei sfere neproductive în curs de dezvoltare. Gestionarea infrastructurii companiei aparține competenței facility management. Această direcție reprezintă domeniul de aplicare al managementului serviciilor, care se orientează la [1, c. 65]:

- satisfacerea maximă a nevoilor specifice ale unui anumit client;
- la crearea în companie a condițiilor de aplicare a oportunităților de producere a unui produs de servicii (asigurarea cu personal, resurse materiale și tehnologie).

În condițiile actuale, facility management este un management integrat al infrastructurii organizației și furnizarea de servicii, care ar trebui folosite pentru a implementa eficient obiectivele organizației, ținând cont de schimbările din mediul extern [2, c. 32]. De aceia, în economia țărilor dezvoltate din ultimul deceniu a avut loc o "revoluție de serviciu", iar subiectul cercetării în teoria și practica economică au devenit problemele legate de influența condițiilor de producere asupra producerii în sine. Drept consecința a fost apariția în străinătate pe piața forței de muncă a unui astfel de specialist ca *facility manager*, care este capabil să rezolve nu numai problemele de infrastructură, ci și să utilizeze în mod optim resursele financiare și materiale.

În Republica Moldova, încă nu se efectuează pregătirea specialiștilor pentru a lucra în acest domeniu, dar un asemenea specialist este necesar pentru aproape, orice organizație, ce deține

imobil. Această specialitate este universală, deoarece, în toate organizațiile, cum ar fi un hotel, o universitate, un spital, o societate comercială sau o agenție guvernamentală, există un set de servicii pentru desfășurarea negocierilor, crearea designului în camere, gestionarea sistemelor informatice de birou, organizarea de catering, securitate etc.

În managementul intern, trebuie să apară o schimbare în percepția că, departamentele de servicii sunt un singur complex pentru asigurarea activității vitale a organizației.

Specificul facility managementului în Republica Moldova, se manifestă prin faptul că, și în prezent, serviciile de administrație și gospodărire, care existau în trecut, continuă să funcționeze. În majoritatea organizațiilor autohtone, departamentele de servicii funcționează aproape în mod autonom, fără a se coordona unul cu celălalt. Dar, în condiții moderne, ele vor putea să activeze eficient numai în cazul coordonării funcționării lor. Astfel, obținerea unei performanțe va fi posibilă numai dacă va avea loc organizarea unui loc de muncă eficient, organizarea spațiului intern al companiei, ținând seama de principiile de bază ale ergonomiei, organizarea de licitații pentru lucrări de reparații și întreținere.

Facility management ar trebui să devină o funcție de bază a businessului. Activitatea lui poate fi prezentată sub forma a patru direcții principale [3, c. 27]:

- Exploatarea tehnică, adică întreținerea obiectelor materiale;
- Socială, care include asigurarea activităților personalului organizației;
- Economică, care se ocupă de aspectele legate de reducerea costurilor operaționale, ce nu sunt legate de producție, ale organizației;
- Reprezentativă, legate de rezolvarea problemei creării imaginii organizației.

Pentru universități, anume, acest din urmă domeniu este de cel mai mare interes, deoarece crearea unei imagini favorabile are o mare influență asupra activității lor. Pentru a organiza activitatea în acest domeniu, trebuie să creați un sistem de management care să coordoneze acțiunile din domeniul planificării unui set de servicii, să gestioneze implementarea acestor activități și să mențină relațiile cu mediul extern pentru a optimiza viitoarea recrutare a abiturienților. Imaginea universității, precum și a majorității organizațiilor, se formează ca urmare a contactului direct cu oamenii, a aspectului clădirii și a auditoriilor acesteia și depinde în mare măsură de imaginea angajaților. Astfel, activitatea facility-managerului, în orice organizație modernă, poate fi reprezentată în forma unui algoritm care conține o anumită consecutivitate a acțiunilor. [5]Activitatea unui asemenea specialist ar trebui să fie bazată pe următorul principiu - încheierea de contracte cu firme care furnizează servicii la nivelul cerut la cele mai mici prețuri și sprijin organizatoric și juridic competent în procesul de semnare a contractelor. Prin urmare, recomandările facility managementului pot fi utilizate în procesul de: [4, c. 97]

- Reorganizare a infrastructurii întreprinderilor;
- Acordare a serviciilor de consultanță cu privire la procesul de administrare a infrastructurii organelor municipale;
- În procesul de furnizare a servicii.

BIBLIOGRAFIE

1. Коттс Д. Управление инфраструктурой организации. М.: Новости, 2001. 597 с.
2. Сфера услуг: менеджмент: учебное пособие / кол.авт.; под ред. Т.Д. Бурменко. М.: КНОУРС, 2007. 416 с.
3. Талонов А.В. Управление инфраструктурой организации (фасилити менеджмент). М.: ГУУ, 2000. 59 с.
4. Часовских В.П. Фасилити менеджмент методы управления непроизводственными функциями в организации (управление инфраструктурой организации). Екатеринбург: Урал. гос. лесотехн. ун-т, 2009. 157 с.
5. Чернышев Б. Менеджмент в сервисной экономике: сущность и содержание / Б. Чернышев // Проблемы теории и практики управления. 2004. №1. С.15-18.

ОӘЖ 339.187:339.197(045)

Алибек Мирзакулов, Арман Рустембаев
(Астана, Казахстан)

ТАУАРЛЫҚ САЯСАТЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЛАРЫН ЗЕРТТЕУ

Бәсекеге қабілеттілікті арттыру мәселелеріндегі өнім саясатын жетілдіру, маркетологтардың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Сондықтан бұл мақалада осы мәселелерді шешу жолдары қарастырылады.Өнім саясаты мәселелерін шешу жолдарын,әдістерін және тәсілдерін көрсетеді.

Ключевые слова: *маркетолог, сату, ауыл шаруашылығы, тауар саясаты қызмет, сұраныс, тауарлар.*

The question of improving product policies in matters of improving competitiveness is one of the key tasks of marketers, so the article deals with the issues of solving these problems. Shows the ways, methods and ways to address issues of product policy.

Keywords: *marketer, sale, agriculture, product, product policy, service, request.*

Өздерінің күнделікті қызметтерінде адамдар тауарлардың аса көп сандарымен кездеседі. Маман-маркетологтар сол көп тауарларды түрлі белгілері бойынша жіктейді (топтастырады).

Қолдану мақсаты бойынша тауарларды былайша бөледі:

- сатып алушылардың жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін белгіленген тауарлар, яғни тұтыну тауарлары;
- басқа тауарлар өндірісін немесе өнеркәсіпке арналған тауарлар шығаруды жалғастыру үшін белгіленген тауарлар.

Олардың ұзақтығына тән дәрежесі бойынша тұтыну тауарларын келесі топтарға бөлуге болады:

- ұзақ пайдаланатын тауарлар – бұл көп қайтара пайдалануға келетін материалдық өнімдер. Мысалы, автомобильдер , тоңазытқыштар, кір жуатын машиналар, киім, аяқ киім.
- қысқа мерзімдік пайдаланылатын тауарлар – бір немесе бірнеше рет қана пайдаланылуы мүмкін материалдық ұнтақтар.
- қызмет көрсету – сату объектілері, белгілі бір әрекеттер түрінде, адамға пайдалы бір нәтиже немесе қанағаттанушылық әкелуі мүмкін. Мысалы, шаштаразда шаш қидыру, жөндеу және киімді жамау, жиһаздарды жеткізіп беру. Қызметтер – бұл оны тасымалдауға, сақтауға немесе буып-тиюге болмайтындығын білдіреді. Қызметтің кейбір түрлерін, кім көрсететіндігін білмей көз алдыға елестете алмайсың, мысалы, дәрігер, репетитор қызметі [1].

Сатып алушылардың әдеттері немесе тұтынушылардың мінез-құлқы негізінде тауар топтарының бөлінуі жіктеу әдістерінің ыңғайлыларының бірі болып саналады. Осы белгілері бойынша былайша бөлуге болады:

- күнделікті сұраныстағы тауарлар – бұл оларды бір-бірімен шамалы аз деңгейде салыстыра отырып, ойланып жатпастан, тұтынушылардың жиі сатып алатын тауарлары. Мысал үшін, біз сіріңкені, кеңсе керек-жарақтарын, шаруашылық ұсақ-түйек заттарын жиі сатып аламыз;
- мұқият таңдалынатын тауарлар – бұл, сатып алу кезінде тұтынушылардың, негізінен, осыған ұқсас басқа тауарлардың сапасымен, сыртқы безендірілуімен, бағасымен, жарамдылығымен салыстыратын тауарлары. Электрлі тұрмыстық тауарлар, жиһаз, киім және т.б. осындай тауарлардың мысалдары бола алады. Сондықтан тұтынушы мұндай тауарларды іздеуге көп күш жұмсайды, өйткені олар оны барлық параметрлер бойынша қанағаттандыруы тиіс [2].
- беделді тауарлар – бұл бірегей қасиеттерге немесе сипаттарға ие тауарлар, немесе белгілі өндіруші-фирмалар атын жамылған тауарлар. Мысалы, бәсекеге қабілетті маркалар

немесе сән үлгісіндегі автомобильдер, фотожабдықтар, әлемге белгілі стильдегі киімдер және т.б.

- пассивті сұранымды тауарлар – бұл, оның бар екендігін тұтынушылар әрқашанда біле бермейтін тауарлар. Өмірді сақтандыру, табыттар жасау, бейіт учаскелері.

Тұтыну тауарларын жасау, олардың өндіріс процесінде қандай шекте қатысатындығын нақтылай алғанда, өндірісте толық тұтынылатын шикізаттар, материалдар, дайын бөлшектер (түпкі өнімдердің бөлшегі болатын) негізінде жіктелетін, өнеркәсіпке белгіленген тауарлардың қатысуынсыз мүмкін емес. Тауарлардың бірінші тобы түпкі өнімдерді жасауға қатысады және олардың құны дайын бұйымдардың құнына кіргізілген. Бұйымдардың екінші тобы түпкі өнімнің құрамына өзгеріссіз және толық енгізіледі. Мысал үшін, шаңсорғышқа мотор, машинаға – дөңгелектерді қойған кезде .

Тұтыну тауарларына сол сияқты өнеркәсіпке арналған тауарларға маркетингтің түрлі құралдары, стратегиясы мен тактикасы қолданылады. Кез келген жағдайда, тауарға, оның жіктелуіне деген маркетингтік келіс, кәсіпкерлерден нарықтағы фирмалардың мінез-құлқының түрлі вариантарын дұрыс бағалауды талап етеді, кәсіпорындардың технологиялық, шикізаттық, ғылыми-техникалық ресурстарының есебі мен оны талдау, тұтынушының сұраным мен тауарлардың нарықтағы қозғалу мүмкіндіктері соның негізін құрауы тиіс [3].

Өніммен жұмыс жасау – маркетингтің ең маңызды құралы болып саналады. Көптеген жағдайларда фирма, тауарларды ойлап табу негізінде құрылады. Егер тауар тұтынушылардың тілектерін қанағаттандырмаса, онда кәсіпкердің тарапынан ешқандай күш жұмсамай, оның нарықтағы позициясын жақсарта алмайды. Тауар және оны жасау, өндіру, енгізу, сату, жарнамалау, сервистік қызмет көрсетумен байланысты барлық іс-әрекеттердің жиынтығы, «маркетинг-микс» жүйесінде шешуші орындардың бірін алады және ол тауар саясаты деп аталады.

Кәсіпорын, нарық қызметкері тауар саясатын құра отырып, бір жағынан, тауардың өзіндік тұжырымдамасы туралы айқын түсінігі болуы керек, екінші жағынан жақын болашақтағы және алыс келешектегі нарық талаптарын мойындап, зерттеп –үйрене білуі тиіс. Бұл саясаттың мәні, фирманың нарыққа шығаруға жоспарлап отырған, тауар топтарының жиынтығын уақтылы анықтаудан тұрады. Тауар саясаты тұтыну қасиеттеріне, тауарлар дизайны мен қызмет көрсетуге, шынайы және әлеуетті сатып алушылардың өзгеруші талаптарын ескере отырып, ассортименттік топтар бөлшегінде, ағымдағы және болашақтағы нарық қажеттіліктерін зерттеп-үйренуді болжайды.

Қазіргі замандық маркетологтардың пікірі бойынша, тауар саясатын нәтижелі жүргізе білу, «ең көп көлемде тұтынушылардың талап-тілектеріне жауап беріп және жоғары пайда әкелетін, фирмалардың сондай тауарларының қазіргі заманғы маркетинг өндірісінің маңызды принциптерін жүзеге асырудың негізі» болып саналады.

Отандық тауар өндірушілер тауар саясатының қандай негізгі сәттерін ескерулері тиіс, енді соған тоқталып көрелік.

Әрбір фирма өзі үшін, алдағы уақытта сонымен жұмыс істейтін , нарық сегментін немесе тұтынушылар шеңберін анықтап алуы тиіс.сондықтан, олардың тауарлары ие болуға тиіс маңызды сапалық тұтыну сипаттарымен қатар, ең маңыздысы, тауарларды нарыққа жылжыту бойынша тауар маркасы, буып-тию, қызмет сияқты сатып алушыларға әсер ету элементтері туралы ұмытып кетпеу. Дұрыс таңдау болған кезінде, осы айтылғандардың барлығы, тауардың ғана емес, сонымен бірге фирманың да беделін көтереді. Бұған әсіресе отандық тауар өндірушілер айрықша назар аудар а білулері тиіс [4].

Екінші жағынан, отандық фирмалардың тауар саясатында ескермей жүргені оның өмірлік кезеңдерінің барлық сатыларында тауарларды қадағалап, қарап отырудың қажеттілігі.

Кәсіпкер өнімінің барлық жиынтығы бағдарлама деп аталады. Өнеркәсіпте – бұл өндірістік бағдарлама, саудада – ассортимент. Кәсіпкер, бағдарламамен жұмыс істей отырып,

сатып алушының, сол сияқты пайда алушының көзқарасы тұрғысынан басымдыққа ие болатын өнімдердің жиынтығын әзірлеп және оны жасай білуі қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каменова М.Ж., Маркетинг негіздері: оқу құралы. Қарағанды: Қарағанды экономикалық университеті, 200 б.
2. Акулич И.Л., Маркетинг – экономикалық мамандықтар бойынша жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық/ Минск: Вышэйшая школа, 2010. 524 б.
3. Белоусова С.Н. Маркетинг: экономика және менеджмент саласындағы оқу-әдістемелік нұсқаулық. Ростов на Дону: Феникс, 2010. 381 б.
4. Борушко Н.В., Маркетингтік коммуникациялар: дәріс курсы. Минск: БГТУ, 2012. 307 б.

УДК 658.155(045)

Наталія Михайлова, Андрій Приймак
(Полтава, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто сутність поняття «фінансові результати», визначено мету, завдання управління фінансовими результатами, досліджено складові процесу управління фінансовими результатами діяльності підприємства.

Ключові слова: *фінансові результати, прибуток, управління, ефективність діяльності,результативність.*

In the article the essence of the concept of "financial results" is considered, the goal, the task of management of financial results, the components of the process of management of financial results of the enterprise are investigated.

Key words: *financial results, profit, management, efficiency of activity, performance.*

Постановка проблеми. Ринкові умови господарської діяльності вимагають від суб'єктів господарювання забезпечення стійкого економічного розвитку, врахування особливостей ринкової кон'юнктури, результативного ведення господарського процесу, зростання рівня самофінансування та інноваційного удосконалення діяльності підприємств. В таких умовах, проблема управління фінансовими результатами діяльності суб'єктів підприємництва та формування на цій основі стійких передумов для зростання прибутковості, конкурентоспроможності та забезпечення стабільного розвитку господарської діяльності підприємств в довгостроковій перспективі диктує наукову необхідність та практичну цінність її вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У розробку теорії і практики управління фінансовими результатами суб'єктів підприємництва значний внесок зробили науковці: І.О. Бєлий, Ф.Ф. Бутинець, М.Я. Дем'яненко, В.М. Жук, Г.Г. Кірейцев, М.І. Ковальчук, М.В. Кужельний, Л.І. Лавріненко, Ю.Я. Литвин, Є.В. Мних, В.Г. Лінник, В.В. Сопко, П.Т. Саблук, Н.М. Ткаченко, В.О. Шевчук, В.П. Ярмоленко та ін.

Невирішені частини проблеми. Дослідженню питань управління фінансовими результатами суб'єктів підприємництва як комплексним показником, який узагальнює всі результати виробничо-господарської діяльності підприємства та визначає її ефективність приділено значну увагу. Проте, необхідно відмітити, що серед науковців відбулася поляризація поглядів, тому дана проблема потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних основ управління фінансовими результатами суб'єкта підприємництва.

Основні результати дослідження. За умов ринкової економіки підвищується відповідальність та самостійність підприємств у прийнятті управлінських рішень щодо підвищення ефективності їх діяльності. Ефективність виробничої, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства виражається у досягнутих фінансових результатах підприємства.

Фінансовий результат виступає як узагальнюючий показник, що інтегрує у собі вплив усієї фінансово-господарської діяльності підприємства. Він дає можливість встановити взаємозв'язок між усіма іншими економічними показниками та узагальнити результати діяльності підприємства.

Поняття «фінансові результати» трактується науковцями як прибуток (збиток), підсумки (результат), приріст (зменшення) капіталу, а також як різниця між доходами та витратами.

На думку Тютюнника Ю. М., фінансовий результат – це економічний підсумок виробничої діяльності господарюючих суб'єктів, виражений у вартісній (грошовій) формі [6].

Манько С. О. вважає, що фінансовий результат – це приріст або зменшення капіталу організації в процесі фінансово-господарської діяльності за звітний період, який виражається у формі загального прибутку або збитку [4].

Власова Н.О. зазначає, що фінансові результати є інструментом тактичного та оперативного управління й контролю [2].

Як якісну характеристику фінансово-господарської діяльності, яка в цілому характеризує результат економічних відносин підприємства, визначає фінансовий результат О.О. Вороніна [3].

Узагальнення розглянутих в економічній та обліковій літературі характеристик фінансового результату дозволяє зробити висновок, що фінансовий результат – це базис, який забезпечує не тільки життєздатність суб'єкта господарювання, а й відображає рівень результативності, прибутковості господарської діяльності, можливості кількісного зростання основних економічних показників та характеризує потенціал стійкого розвитку підприємства.

З метою підвищення результативності діяльності підприємства та його стратегічного розвитку у перспективі, виникає потреба у здійсненні ефективного управління фінансовими результатами підприємства.

Управління фінансовим результатом – це процес пошуку та реалізації найбільш ефективних рішень щодо формування, розподілу й використання фінансового результату, який базується на координації дій з іншими підсистемами управління підприємством, на підставі зворотного впливу, та здійснюється для досягнення стійкого фінансового стану й ефективної діяльності підприємства [3].

Мета управління фінансовими результатами залежить від характеру кінцевої цілі діяльності підприємства. Якщо підприємство націлено на високі темпи розвитку, ріст обсягу продажів та максимізацію прибутку, то метою управління фінансовими результатами є високі темпи їх росту. Якщо діяльність підприємства спрямована на стабілізацію або просто на підтримку беззбитковості, то управління фінансовими результатами повинне бути зконцентровано на забезпеченні поточної платоспроможності.

Основними завданням управління фінансовими результатами є:

– вивчення можливостей одержання прибутку відповідно до наявного ресурсного потенціалу підприємства та кон'юнктури ринку;

– оцінка динаміки абсолютних показників фінансових результатів (прибутку і рентабельності);

– визначення напряму і розміру впливу окремих факторів на суму прибутку та рівень рентабельності;

– виявлення та оцінка можливих резервів зростання прибутку й рентабельності;

– розробка рекомендацій, спрямованих на мобілізацію виявлених резервів.

Система управління фінансовими результатами суб'єкта підприємництва базується на загальних та універсальних принципах. Загальними принципами управління фінансовими результатами є: цілеспрямованість, плановість, наукова обґрунтованість управління, справедливість, економічність та ефективність процесу управління, послідовність та системність, динамічність та своєчасність прийняття управлінських рішень. До специфічних принципів управління належать: принцип орієнтованості на довгостроковий ефект від використання результатів; прагнення до удосконалення; принцип оптимального об'єднання інтересів підприємства та економічних, соціальних інтересів розвитку регіону; принцип функціональної дефініції; принцип динамізму та стратегічної орієнтованості; принцип безумовної відповідальності; принцип соціальної та екологічної спрямованості управління результатами діяльності [5].

Процес управління фінансовими результатами включає такі складові:

– управління формуванням результатів;

– управління розподілом і використанням результатів;

– управління плануванням результатів.

Управління формуванням фінансових результатів підприємства повинно бути спрямоване на максимізацію розміру позитивного фінансового результату через виконання комплексу завдань щодо забезпечення зростання обсягів його діяльності, ефективного управління витратами, підвищення ефективності використання матеріально-технічної бази, оптимізації складу та структури оборотних коштів, підвищення продуктивності праці та системи управління суб'єктом господарювання.

Стосовно управління розподілом і використанням фінансових результатів підприємства, то воно повинно відображати основні вимоги загальної стратегії розвитку підприємства, забезпечувати підвищення його ринкової ціни, формувати необхідні обсяги інвестиційних ресурсів, забезпечувати матеріальні інтереси власників і працівників [1].

У системі управління планування фінансових результатів являє найбільш відповідальний етап. Це обумовлено тим, що в ринкових умовах планова величина позитивного фінансового результату є цільовим орієнтиром комерційної діяльності підприємств і мірою її ефективності, а також служить базою забезпечення його наступного виробничого розвитку і задоволення матеріальних інтересів власників і персоналу.

В процесі управління необхідно звертати увагу на фактори, які впливають на фінансові результати. Ці фактори можна поділити на дві великі групи: зовнішні – підприємство на них не впливає, і внутрішні, на які вплив підприємства розповсюджується.

Зовнішні фактори можуть мати значний вплив на фінансові результати, але не залежать від діяльності підприємства. До них відносять: природні умови, державні регулювання цін і тарифів, податкових ставок і пільг, процентних ставок тощо.

Внутрішні фактори складаються з виробничих і невиробничих. Наявність і використання засобів і предметів праці, трудових і фінансових ресурсів являють собою виробничі фактори, які, у свою чергу, поділяють на екстенсивні та інтенсивні.

Через такі «кількісні зміни», як обсяг коштів і предметів праці, фінансові ресурси, час роботи обладнання, чисельність персоналу та фонд робочого часу, на процес формування фінансових результатів впливають екстенсивні фактори.

Інтенсивними вважаються ті фактори, які здатні вплинути на процес формування фінансових результатів через підвищення продуктивності обладнання і його якості, використання прогресивних видів матеріалів і вдосконалення технологій їх обробки, підвищення кваліфікації та продуктивності праці персоналу, зниження трудомісткості і матеріаломісткості продукції, вдосконалення організації праці і більш ефективне використання фінансових ресурсів, тобто через «якісні зміни».

До невиробничих факторів можна віднести, наприклад, соціальні умови праці та побуту, постачальницько-збутову і природоохоронну діяльність.

Таким чином, в основі важливого стратегічного завдання в системі управління діяльністю підприємства знаходиться забезпечення ефективного управління фінансовими

результатами. Фінансовий результат діяльності підприємства вважається ключовим показником результативності підприємства, на основі якого визначаються недоліки в роботі підприємства та його потенційні можливості; прибуток позитивно впливає на зміцнення доходної частини бюджету держави та сприяє діловій активності підприємств у фінансовій та виробничій сфері. Застосування ефективних підходів до управління фінансовими результатами суб'єкта господарювання з метою їх максимізації сприятиме підвищенню рентабельності виробництва, інвестиційної привабливості підприємства, зміцненню конкурентоспроможності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блонська В.І. Вдосконалення формування та використання прибутку підприємства / В.І. Блонська, О.І. Вужинська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – №18.1. – С. 122-128.

2. Власова Н.О. Ефективність формування фінансових результатів підприємств роздрібної торгівлі : монографія / Н.О. Власова, І.Ю. Мелушова. – Харків : Харківський держ. ун-т харчування та торгівлі, 2008. – 259 с.

3. Вороніна О.О. Управління фінансовим результатом промислового підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / О.О. Вороніна; Харківський національний економічний ун-т. – Харків, 2009. – 20 с.

4. Манько С.О. Оцінка показників фінансової звітності торгового підприємства / С.О. Манько // Бухгалтерский учет. – 2009. – № 6. – С. 452.

5. Побережець О.В. Формування механізму управління результатами діяльності торговельного підприємства / О.В. Побережець // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 16. Вип. 2 (36). – С. 70-88.

6. Тютюнник Ю.М. Фінансовий аналіз : навч. посібник / Ю.М. Тютюнник. – Полтава : ПДАА, 2009. – 406 с.

УДК 331.102.1(045)

Елена Солошенко
(Харьков, Украина)

ВЛИЯНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье подчеркивается важность анализа использования трудовых ресурсов как важнейшей части ресурсного потенциала организации. Указаны пути улучшения эффективности труда на аграрном предприятии.

Ключевые слова *Трудовые ресурсы, эффективность, персонал.*

The article emphasizes the importance of analyzing the use of labor resources as an essential part of the organization's resource potential. The ways of improving labor efficiency at an agricultural enterprise are indicated.

Key words *Human resources, efficiency, personnel.*

«Наличие кадров решает многое,
а их отсутствие решает все»

Сегодня трудовые ресурсы трактуют как часть трудоспособного населения, который обладает физическими и интеллектуальными навыками, способных производить материальные блага или же оказывать услуги. Трудовые ресурсы на предприятии – это

объект постоянного непрерывного трудового процесса на предприятии. Роль трудовых ресурсов выросла в период рыночных отношений, а инвестиционный характер производства, его инновационность, изменили подходы к требованиям, предъявляемым работнику – повысился уровень значимости творческого отношения к труду, квалификации работников.

На сегодняшний день главная задача каждого предприятия – руководителя предприятия – эффективно подобранный и функциональный трудовой персонал, представляющий собой команду единомышленников и компаньонов, способных понимать, осознаваться и реализовываться все задуманные идеи, выполнять задания руководства в короткие сроки, так как грамотно подобранный персонал является залогом успеха предприятия, развития и получения дохода и прибыли предприятия. Известно, что основными факторами производства на предприятии являются: средства труда, предметы труда и кадры. Научно установлено, что эффективность работы предприятия на 60-75% зависит от его руководства. Именно руководство набирает для себя коллектив и устанавливает кадровую политику на предприятии. В зависимости, как он это делает, зависит успех компании. И так если же на предприятии нет перспективного плана развития предприятия, стратегии на дальнюю и недалёкую перспективу, значит, процент успеха будет минимальным. Тогда можно считать, что у предприятия бесперспективное будущее, и поэтому на многих предприятиях, в основном, стержнем в кадровой политике обязан быть подбор и расстановка в первую очередь руководителей. И от того какие функции выполняют кадры предприятия, они делятся на следующие категории: основные и вспомогательные рабочие; руководители; специалисты; служащие младший обслуживающий персонал (МОП). Эти работники создают (на производственных предприятиях) промышленно-производственный персонал (ППП). Каждая категория работников в своем составе предусматривает ряд профессий, которые в свою очередь представлены группами специальностей. Внутри специальности работников можно распределить по уровням квалификации [4].

По данным сайта rabota.ua потребность в профессии агронома на 31.02.2019 г. составляет-233 единицы со средней зарплатой 7-15 тис. грн., со стажем работы не менее 2-х лет [7]. Оценивая потребность в персонале разных регионов, можно сказать, что в Харьковской области такая потребность составляет 20 человек, со средней зарплатой 9,5 тис. грн, в Полтавской – 8 человек с зарплатой 7 тис. грн/ мес., в столице – 39 человек, с зарплатой 12,5 тис. грн. В зависимости от стажа и квалификации (помощник/главный агроном) оплата труда колеблется ±3-5 тис. грн.

Экономический рост обусловливается долгосрочными тенденциями к увеличению выпуска продукции на душу населения. Существует экстенсивные и интенсивные типы экономического роста: интенсивные факторы экономического роста можно охарактеризовать повышением качества ресурсов, употреблением научно-технического прогресса, а также инновационных методов управления.

Сегодня развития экономики характеризуется высоким уровнем конкуренции, основным интенсивным фактором экономического роста является высокоэффективные трудовые ресурсы. Трудовые ресурсы – один из главных факторов, определяющих эффективное развитие фирм. Качественные и количественные характеристики коллектива определяют возможность реализации стратегии развития, расширения производства, роста качества продукции и продуктивности труда. Такие мероприятия, которые способствуют развитие персонала, позволяют увеличить кадровый потенциал фирмы, что и обеспечивает существенный прирост эффективности ее деятельности.

Хороший менеджер применяет рациональный и социальный подходы к управлению человеческими ресурсами. Улучшенная модель управления допускает рационалистические подходы. Например, менеджмент характеризуется сочетанием «строгого» консервативного руководства и «гибкого» правления. Такой рационалистический подход по сей день является методологической почвой организации структур предприятия, планирования и экономических расчетов. Но в увеличении активности и производительности труда персонала главная роль относится к социальным аспектам [1]. Постоянное усложнение

выполняемой работы требует создания гибкой и легко адаптируемой к новым задачам хозяйствования системы оплаты, материального стимулирования труда. Устанавливается цель обеспечить более тесную связь персонала с главной целью бизнеса, в итоге делается больший упор на оценку результатов труда и их влияния на вознаграждение, высокое качество жизни и развитие организационной культуры предприятия. Наиболее эффективной чертой современной системы материального стимулирования является кардинальное изменение в организации оплаты труда, опирающееся на концепции гибкой заработной платы, переход к которой определен тремя группами факторов:

1. научно-технический прогресс;
2. необходимость решить социальные вопросы;
3. урегулировать рынок труда.

Заграничный опыт показывает, что немаловажной тенденцией в сфере организации заработной платы является ее взаимосвязь с величиной уровнем цен [2]. В этом десятилетии происходит ослабление индексации в соответствии с ростом цен. Практически во всех странах упраздняется скользящая шкала «цены – заработная плата», которая рассчитывает автоматическую компенсацию удорожания жизни. Принцип повышения заработной платы таков – условиями роста заработной платы являются повышение производительности труда и соответствующие финансовые возможности предприятия. В вопросе материального стимулирования большое значение имеет процедура оценки труда работника и выполняемых им функций. Возрастает значения метода «оценки заслуг», предполагающий такую оценку труда: результирующий (учет количественных и качественных показателей работы) и личностный (учет качеств работника). По такому принципу построены премиальная «система пунктов» и бонусная система, широко распространенные на предприятиях Западной Европы, Америки. Ведущие компании мира имеют сбалансированную, гармонично построенную систему стимулирования производительного труда, которая имеет не только сиюминутную значимость, но и актуальна в долгосрочном аспекте. Зарубежный опыт управления человеческим капиталом может быть заимствован и использован в отечественной практике. Особенно актуальной в настоящий момент является проблема обеспечения предприятий высокопрофессиональными трудовыми ресурсами. Наблюдается увеличение количества вакансий высококвалифицированного персонала, среди которых не только специалисты, но и рабочие профессии при общем сокращении численности работающих. Дефицит квалифицированных рабочих обусловлен и тем, что практически прекращена подготовка ведущих профессий и специальностей аграрной сферы персонала. Постоянно формируются новые общие квалификационные требования, которые предъявляются, прежде всего, к современным профессиям, использующимся в наукоемких и информационных технологиях. Такими требованиями являются: способность к абстрактному мышлению; умение оперировать информацией и знаниями; умение программировать, аналитически и логически мыслить; способность быстро реагировать на любое изменение ситуации и, в связи с этим, понимание того, как функционируют экономические, технологические, социально-технологические системы и каковы их взаимосвязи.

Лауреат Нобелевской премии по экономике Р. Солоу в работе «Рынок труда как социальный институт» отметил, что «занятость и доход, который она приносит, не есть простой эквивалент, соответствующий набору потребительских товаров» [3] и, следовательно, должны анализироваться особым образом. В связи с этим управление трудом имеет отличное от управления всеми другими факторами производства значение и подходы. В целях улучшения использования трудовых ресурсов нужно совершенствовать их структуру и разрабатывать мероприятия, направленные на улучшение использования рабочего времени, укрепление дисциплины труда, профилактику травматизма и заболеваемости. Нужно уделить много внимания организации труда и производства, так как следование принципам научной организации производственных процессов является залогом снабжения эффективной финансовой деятельности с высокими экономическими показателями.

Эффективность сельскохозяйственного труда, достижение его высоких экономических результатов во многом определяется соответствующей мотивацией работника. Невозможно добиться роста производительности труда без эффективной его мотивации. Мотивация является одним из факторов повышения конкурентоспособности предприятия [5]. Наиболее характерной чертой современного подхода к мотивации труда в сельскохозяйственных организациях является использование фактора материального вознаграждения, поставленного в зависимость от результатов трудовых усилий работников, а также – от уровня их ценностных ориентаций, реализация которых побуждает к активному труду [6]. Сущность механизма мотивации заключается в создании условий, в рамках которых формируется потребность выполнить производственную задачу и на этой основе удовлетворить личные интересы.

Учитывая все выше сказанное, можно отметить, что трудовые ресурсы – неотъемлемая часть жизни предприятия, которые выполняют те или иные функции и обеспечивают хозяйственную жизнедеятельность фирмы. Итак, эффективное ее использование, а также безусловно, улучшение, обучение и повышение квалификации персонала, является обязательной частью работы руководителей для получения прибыли и успешной работы в будущем. Основной проблемой и задачей современного менеджмента является принятие решений, которые способствовали бы максимальному уровню реализации потенциала работников, чего можно достигать за счет их мотивации, координации, обучения, улучшения рабочего места, обеспечения безопасности работника, повышения уровня квалификации и т. д.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Макарова И.К. Управление человеческими ресурсами: пять уроков эффективного HR-менеджмента. – М., 2017.
2. Одегов Ю.Г. Управление персоналом. – М., 2006.
3. Кучина Е.В. Проблемы мотивации труда работников промышленных компаний // Управление персоналом. – 2007. – №24(178). – С. 47−48.
4. Безрукова Т.Л., Шанин И.И., Зазулин С.А. Трудовые ресурсы как важнейший фактор развития промышленного // Общество: Политика, Экономика, Право. – 2012. – №4. – С. 46-61.
5. Узун В.Я. Крупный и малый бизнес в сельском хозяйстве: адаптация к рынку и эффективность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iep.ru/files/afe/conferences 2004
6. Комлацкий В.И. Работать на результат // Животноводство. – 2016. – №1(11). – С.2.
7. Сайт поиска работы 2019 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://rabota.ua

Научный руководитель: кандидат экономических наук,
старший преподаватель Краля В.Г.

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

УДК [621.396.949:004.77]:82-92

Марина Дяченко
(Вінниця, Україна)

ІНТЕРНЕТ-РАДІОСТАНЦІЯ «АРИСТОКРАТИ»: ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА, ТЕМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ

У статті розглянуто сучасний стан українського інтернет-радіомовлення. Проаналізовано жанрово-тематичне наповнення ефіру інтернет-радіостанції «Аристократи». Визначено особливості мовлення.

Ключові слова: *радіо, інтернет, ефір, ЗМІ, пройм-тайм.*

The article considers the current state of the Ukrainian internet radio broadcasting. The article analyzes the genre-themed content broadcast internet radio station «The Aristocrats». The features of speech are defined.

Key words: *radio, internet, broadcast, media, prime-time.*

Сучасне інтернет-радіомовлення доступне, динамічне, мобільне, інформаційно насичине, різноманітне, охоплює велику аудиторію, привабливе для слухача. В Україні функціонують три типи інтернет-радіостанцій. Перший тип – це сайти, на яких представлені тільки аудіофайли програм – подкасти, що траслювалися на FM-версіях радіо. Для створення таких мовників не потрібно багато зусиль, достатньо лише привабливого веб-порталу, певної кількість радіозаписів і систематичного оновлення контенту. Другий вид – це радіостанції, які дублюють ефірне мовлення в мережі. Цей тип є найбільш популярним і поширеним не тільки в Україні, але й за її межами. Це такі відомі радіостанції як «Промінь», «Наше радіо», «Ретро FM», «Europa Plus Україна», «Львівська хвиля», «Хіт FM» та ін. Останній тип – радіо, яке веде мовлення виняткова в інтернеті і немає FM-аналогу. Наразі їх існує небагато – це радіостанції «Аристократи», «Сковорода», «Своє радіо», «Вільні люди», «Urban Space Radio». Таким радіостанціям притаманна повна свобода слова, вільне ведення ефіру, розмаїття програм.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати інтернет-радіостанцію «Аристократи», довести її повноцінність як засобу масової інформації.

«Радіо Аристократи» – це українська цифрова музично-розважальна радіостанція, яка функціонує з 9 лютого 2014 року. Заснована радіоведучими, авторами «Ранкового шоу» на «Просто радіо» Валерією Чачибая, Данилом Хомутовським і Ярославом Лодигіним. Радіостанцію можна слухати через інтернет на комп'ютерах, смартфонах, а також в автомобілі, якщо є підключення до мережі. Мовлення ведеться російською мовою, частково українською, цілодобово і транслюється з власної студії. Враховуючи прайм-тайм, засновники інтернет-радіостанції поділили авторські програми на дві лінійки – ранкову та вечірню. Вечірня також ділиться на дві лінійки програм – загальне оглядове шоу з 20:00 до 22:00 та музичні й авторські програми з 22:00 і до опівночі. Окрім авторських програм, ефір наповнюють музикою та різноманітними шоу, котрі зазвичай виходять у прямому ефірі. Аудиторія слухачів «Радіо Аристократи» – це «розумники й розумниці» країни, які постійно мають інтерес до чогось нового, віком від 25 до 35 років, переважно жителі Києва. Щомісяця в середньому радіостанцію слухають 200-300 тисяч осіб, додатково прослуховують підкасти. У 2015 році «Радіо Аристократи» зайняли 7 позицію в переліку оналайн-радіо у світі.

Музика заповнює більшість ефіру радіостанції. Музичним редактором стала Валерія Чачибая. В ефірі радіостанції можна почути все: від класики до сучасної музики. Засновники «Радіо Аристократи» підтримують українських виконавців, тому часто можна почути

інтерв'ю з ними та пісні у їхньому виконанні, у тому числі наживо. Також ведучі організовують фестивалі сучасної української музики.

Аналіз авторських радіопрограм на «Радіо Аристократи» потрібно почати з «Утреннего шоу», яке виходить у будні з 10:00 до 13:00, адже ведучими є засновники, а також продюсери радіостанції Валерія Чачибая, Данил Хомутовський і Ярослав Лодигін. Для музичного фону автори обрали джазову мелодію, яка заряджає енергією і відповідає ритму, характеру програми та темпераментам ведучих. Шоу притаманна жартівлива, невимушена форма спілкування. Програма траслюється у двох форматах: запрошують гостів у студію і спілкуються з ними, або влаштовують музичний батл.

Специфіка програм на радіостанції полягає в тому, що навіть у ранковому шоу є елементи репортажу, тобто ведучі постійно намагаються передати всі емоції та загалом події в студії під час запису за допомогою шуму, коментарів тощо. Наприклад, коли ведучі представляють один одного в передачі «Утреннее шоу», звучать оплески, свист, вигуки. На сайті виставлені підкасти усіх програм, тому слухач може почути бажану радіопрограму за будь-який період. До кожного випуску підібране фото, яке передає настрій програми. Також під час ефірів відбувається відеотрансляція, яку можна переглядати на особистому канлі інтернет-радіостанції в мережі «YouTube».

Також на «Радіо Аристократи» звучить авторська програма оперної та джазової співачки, викладачки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Мар'яни Головко «Клуб Благородных Певиц». Програма виходить щонеділі об 11:00 українською та російською мовами. Упродовж двох годин можна почути пісні відомих співачок, інтерв'ю з українськими вокалістками. Особливість програми полягає у тому, що героїнями випусків є винятково жінки.

Ведуча використовує розмовну лексику, не зловживає професійною термінологією, веде діалог дружнім тоном, ставить доречні запитання, які виникають у ході розмови. Інколи простежується суб'єктивність в оціночних судженнях, проте це не є недоліком, адже саме таким чином ведуча створює атмосферу довіри. Особливістю «Клубу Благородных Певиц» є презентація нових композицій, у підводці до яких подається коротка, але змістовна інформація, цікаві факти про виконавця або композицію.

Послухати класичну музику, а також історії про видатних музикантів можна в передачі «Классика» кожної п'ятниці з 20:00 до 22:00. Ведучі програми – музикознавиця Іванка Карабиць та професор, заслужений діяч мистецтв України Юрій Зільберман. Із 2015 року до колективу приєдналися експерти: критик Любов Морозова та експерт з оперної музики Анна Ставіченко.

Передача проходить у форматі живого діалогу, дискусій. Особливістю є можливість почути гру на будь-якому музичному інструменті наживо. Музичні експерти між собою спілкуються на актуальні теми, запрошують гостей у студію, діляться останніми новинами у світі музичного мистецтва, транслюють світові прим'єри, класичні шедеври тощо.

В окремій радіопрограмі можна почути не тільки класичну музику, а й джаз. Авторська програма Олексія Кагана «Jazz Time» виходить кожної неділі о 20:00 українською мовою. У програмі звучать джазові п'єси у живому виконанні.

Також на «Радіо Аристократи» функціонує музична авторська передача «Список Буйвола», де ведучий Влад Буйвол ділиться підбірками улюблених композицій та коментує їх. Програма виходить двічі на тиждень: у вівторок о 18:00 і четвер о 20:00. Автор придумав оригінальну, тільки йому притаманну манеру привітання зі слухачами та підібрав спеціальний музичний фон, щоб зробити програму більш ефектною, краще запам'ятовуваною.

Побудована за таким же принципом передача «Сиваш дает дослушать». Лише композиції відрізняються жанрово. «Кожного тижня – свіжі альбоми, нові імена, цікаві сингли, про які варто дізнатись. Нагальна музична погода без стилістичних рамок від Володимира Сіваша», – так звучить заставка.

Оригінальною є програма «Большой Фисун», автором та ведучим якої є журналіст і діджей Влад Фісун. Програма виходить щопонеділка о 20:00. Гостями стають українські музиканти, з якими ведучий спілкується на актуальні теми, жартує, наводить приклади із власного життя.

Ще одна авторська передача – «Индекс Хирша». Це шоу журналістки та поетеси Міріам Драгіной, котра зустрічається з видатними фахівцями, серед яких політики, фізики, сатирики, режисери, біохіміки та інші майстри своєї справи, і веде розмову на актуальні теми.

«Радіо Аристократи» – масштабний онлайновий проект, який збільшує свою аудиторію, тому інтернет-радіостанцію можна вважати найпопулярнішою в Україні. У штаті радіостанції працюють відомі журналісти, популярні радіоведучі, письменники, артисти, редактори журналів, професійні психологи музиканти, поети тощо.

В ефір виходить більше тридцяти унікальних авторських музично-розважальних та аналітичних програм, які ведуть незаангажоване мовлення. У цьому полягає специфіка інтернет-радіостанції «Аристократи». Недоліком є мовні помилки, здебільшого, коли ефір ведеться українською: неправильні наголоси, використання суржику, надмірна тавтологія тощо.

УДК 621.396.7–022.56«344.3»

Анастасія Лесик
(Вінниця, Україна)

«RADIO ROKS» І РАДІО «ТАКТ»: ОСОБЛИВОСТІ РАНКОВИХ РАДІОЕФІРІВ

У статті проаналізовано основні аспекти діяльності ранкових радіоефірів на регіональній та всеукраїнській радіостанціях. Окреслено роль та особливості функціонування ранкових шоу на музичних радіостанціях «ТАКТ» і «Radio ROKS».

Ключові слова: *радіо, ранкове шоу, ефір, комерційна радіостанція, жанри радіожурналістики.*

The article analyzes the main aspects of the morning radio on regional and all-Ukrainian radio stations. Define the role and features of functioning of a morning show on a music radio station «TAKT» and «Radio ROKS».

Key words: *radio, morning show, broadcast, commercial radio station, genres of radio journalism.*

Мас-медіа – могутній інструмент впливу на життя суспільства. Попри невтішні прогнози медіаекспертів, радіо не залишає позицій і надалі продовжує бути найоперативнішим серед інших засобів масової інформації. Радіомовлення впливає на формування громадської свідомості. Найбільша увага слухачів до радіо припадає на ранковий час доби. Тому успішність радіостанції напряму залежить від якості ранкового шоу.

Сучасне радіомовлення – це інформаційна галузь, яка стала глобальним засобом масової інформації, засобом впливу на громадськість. Важливість впливу радіо на громадську думку пов'язана сьогодні з його масовістю та можливістю бути суб'єктом громадянської журналістики [1, с. 87].

«Radio ROKS» та радіо «ТАКТ» – станції, які ведуть мовлення на різних рівнях (всеукраїнському та регіональному), проте працюють в одному форматі – музично-інформаційному, мають схоже жанрово-тематичне наповнення. Актуальність дослідження обумовлена тим, щоб визначити особливості діяльності ранкових радіоефірів на музичних

радіостанціях. А також недостатньою вивченістю жанрових, тематичних, структурних особливостей ранкових шоу.

Метою дослідження є визначення особливостей, структури, тематичного та жанрового наповнення ранкових радіоефірів на прикладі вінницької регіональної радіостанції «ТАКТ» та всеукраїнської станції «Radio ROKS».

Радіо «ТАКТ» працює на регіональному рівні на частоті 103.7 FM. Серед інших вінницьких радіостанцій «ТАКТ» має найбільше покриття – 70% Вінницької та частково Житомирської, Хмельницької областей. Цільова аудиторія «ТАКТу» – це слухачі, віком від 25 до 50 років. Наразі це умовна цифра. Радіостанція орієнтується на свого слухача суто інтуїтивно, оскільки визначити аудиторію за допомогою соціологічних досліджень для радіокомпанії є доволі дороговартісною [2].

Ранковий ефір на вінницькій радіостанції «ТАКТ» намагається повною мірою задовільнити потреби слухачів. Музичний формат, що лише частково допускає в ефір інформаційні та рекламні випуски для радіо «ТАКТ», став інструментом формування аудиторії. Саме тому кількість інформаційного продукту в ефірі становить лише 20%, серед яких випуски новин, прогноз погоди, тематичні рубрики, музичні програми.

Із метою підвищення рівня інтерактивності з 2012 року «ТАКТ» функціонує в мережі інтернет. Таким чином користувачі мають можливість слухати онлайн версію ефіру, перебуваючи за межами вінницького регіону, переглядати розклад програм (які інколи не збігаються з ефіром), стрічку актуальних рок-новин, обмінювати думками з іншим слухачами та проходити опитування тощо.

«Radio ROKS» працює на всеукраїнському рівні. Станом на 2019 рік мережа радіостанції налічує двадцять п’ять передавачів. А в зоні прийому перебуває вісімдесят міст України. «Radio ROKS» також орієнтується на аудиторію віком від 25 до 50 років [3].

Ранкове шоу «Камтугеза» на «Radio ROKS» вважають одним із найкращих ранкових програм України. «Камтугеза» враховує особливі потреби аудиторії, тому ефір переважно складається з рубрик, які мають розважально-музичний характер. Кількість інформаційного продукту на «Radio ROKS» становить 30%.

На відміну від радіо «ТАКТ» «Radio ROKS» має більший рівень інтерактивності. Для цього в ефірі є декілька рубрик, які передбачають спілкування ведучих зі слухачами по телефону. Також вони постійно відповідають на листи, що надходять на електронну адресу. Сайт «Radio ROKS» функціонує більш активно.

Щодо тематичного наповнення, то «Radio ROKS» має дещо вужчі межі: орієнтується лише на прихильників рок-музики, в ефірі найчастіше звучить інформація про все, що пов’язано з роком. Це анонси рок-концертів в Україні, інформація про особисте життя музикантів, як вітчизняних так і закордонних. Також це нагадування фанатам про дні народження кумирів та найсвіжіші новини і події рок-сцени. У ранковому ефірі також є місце інформації, що стосується спорту, освіти, здоров’я, мистецтва, погоди, благодійної діяльності та інших питань, які турбують громадськість. Переважно ця інформація транслюється в ранковому випуску новин і рубриці «Про особисте».

«Radio ROKS» відчуває важливість структуризації ефіру. Тому о 7:00 не перенавантажує слухачів інформацією, не розміщує в ефір інтерактивні рубрики (із дзвінками до студії) раніше 07:30 год. Важливу інформацію починають подавати о 08:00 год. та проводять інтерактив. Рубрики із дзвінками до студії після 09:15 год. відсутні, оскільки приблизно в цей час слухачі перебувають у дорозі на роботу, їм не зручно говорити по телефону. Тривалість ранкового ефіру на «Radio ROKS» складає 3 години: від 7:00 до 10:00.

Радіо «ТАКТ» хоч і регіональна станція, проте подає інформацію не лише ту, яка стосується Вінниці та Вінницької області, а й України та світу. В ефірі простежуються рубрики з наповненням про українську та закордонну рок-сцену, проте їх значно менше. На початку кожного ефіру ведучий Юрій Квітень характеризує тематику усього ефіру одним словом. Наприклад, ефір від 16.01.2019 був присвячений слову «пам’ять». Тому слово «пам’ять» було так званим гаслом, яке супроводжувало ранковий ефір.

На відміну від «Radio ROKS» на «ТАКТі» інтерактив відбувається раніше, до 08:00 год. у рубриці «Ранковий дуплет». Більш важлива інформація транслюється після 08:00 год. у рубриці «Ранковий часопис». Гостей запрошують до студії після 10:00 у рубрику «Невипадковий гість». Також ведучий Юрій Квітень проводить онлайн-трансляцію розмови в соціальній мережі Facebook. Тривалість ранкового ефіру на радіо «ТАКТ» складає від 7:00 до 11:00 год., тобто на одну годину довше, ніж на «Radio ROKS».

Щодо музичного наповнення ефіру, то на «Radio ROKS» лунають композиції більш важкого звучання: рок, хеві-метал, треш-метал, панк-рок, хард-рок, метал, рідше поп-рок та джазові композиції. На радіо «ТАКТ» дещо легша музика: рок, поп-рок, софт-рок, джаз.

Однією з важливих відмінностей є тривалість мовлення під час ранкового шоу. На «Radio ROKS» працюють двоє ведучих – Сергій Кузін та Соня Сотник. До студії вони не запрошують гостей, а лише спілкуються між собою з приводу того чи іншого питання, часто дискутують. Тривалість мовлення на «Radio ROKS» становить 30%. Протягом трьох годин ведучі виходять в ефір тринадцять-п’ятнадцять разів по 3-5 хвилин.

На радіо «ТАКТ» у студії зазвичай працює лише один ведучий – Юрій Квітень (за винятком програми «Ранковий дуплет» і «Невипадковий гість»). Він підбирає новини в ефір таким чином, щоб вони не потребували особливого коментування. Протягом чотирьох годин ведучий виходить в ефір близько двадцяти разів по 1-2 хвилини. Тривалість мовлення в ефірі становить 20%.

Мова ведення ранкового шоу на радіо «ТАКТ» українська. На «Radio ROKS» українською спілкується Соня Сотник, а російською – Сергій Кузін.

Вагома відмінність полягає в структуризації шоу. На радіо «ТАКТ» ефір побудований так, що є декілька передач, які транслюються в ранковий період доби. Тобто це не одне конкретне шоу, де програми функціонують в його межах.

Натомість, ранкове шоу «Камтугеза» на «Radio ROKS» – це програма, де всі рубрики функціонують в його межах. «Камтугеза» діє як окремий підрозділ. На сайті «Radio ROKS» є розділ, повністю присвячений «Камтугеза». Там можна переглянути розклад шоу, прослухати всі його рубрики, взяти участь в інтерактиві, слідкувати за діяльністю ведучих поза межами ефіру.

Успіх ранкової програми на будь-якій комерційній радіостанції залежить від багатьох чинників: структури шоу, ведучих, співпраці з рекламодавцями, якості рекламних блоків, тематики, жанрового та музичного наповнення. Інформаційно насиченим та найбільш прибутковим періодом доби для радіостанції є ранковий прайм-тайм. Тому важливо будувати ранкове шоу, відштовхуючись від потреб споживачів. Хоч радіо «ТАКТ» та «Radio ROKS» працюють на різних рівнях, проте мають однакову мету – створити якісний музичний та інформаційний контент, щоденно збільшувати кількість аудиторії, та за допомогою цього підвищити власні прибутки.

У дослідженні окреслено роль та особливості функціонування ранкових шоу на радіостанції «ТАКТ» та «Radio ROKS», проаналізовано основні аспекти діяльності ранкових радіоефірів, зроблено порівняльну характеристику між регіональною та всеукраїнською радіостанціями, які мають однаковий формат мовлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гоян О. Основи радіожурналістики та радіоменеджменту : підручник / О. Гоян. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 272 с.

2. Радіо «ТАКТ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://radiotakt.com.ua/. – Назва з екрана.

3. «Radio ROKS» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.radioroks.ua/. – Назва з екрана.

Науковий керівник: Дяченко М.В.

УДК 37.072

Анна Чечельницкая
(Днепр, Украина)

ЭКСПОЗИЦИОННАЯ И МУЗЕЙНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ГУМАНИТАРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ PR-МЕНЕДЖМЕНТА ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье автор рассматривает особенности современного PR-менеджмента высших учебных заведений. Особое внимание уделяется гуманитарной миссии выставочных центров в университете: их роль важна в процессе привлечения потенциальных студентов и установления отношений на региональном уровне. Последний аспект особенно важен для Украины в процессе реформы децентрализации.

Ключевые слова: *PR-менеджмент, выставочный центр, высшие учебные заведения, процесс реформы децентрализации.*

In this article, the author considers the features of modern PR-management of higher educational institutions. Special attention is paid to the humanitarian mission of exhibition centers at the university: their role is important in the process of attracting potential students and establishing relations at the regional level. The latter aspect is especially important for Ukraine in the reform process of decentralization.

Key words: *PR-management, exhibition center, higher educational institutions, reform process of decentralization.*

Не секрет, что в Украине происходит активная коммерциализация высших учебных заведений, особенно в части привлечения будущих студентов, способных оплачивать свою учебу. Одновременно с этим, государственные ВУЗы несут принцип реализации гуманистических, этических, эстетических, воспитательных принципов, что определяет набор рекламных инструментов. Установление соотношения данных аспектов собственно и формирует научную актуальность обозначенной темы. Поскольку, не взирая на большое количество научных работ, исследующих роль музеев в процессе воспитания, формировании системы ценностей общества, либо же определяющих роль экспозиционной деятельности в PR-менеджменте коммерческих компаний, мы имеем дело с неисследованностью аспекта, указанного в названии данной работы. «Для демонстрации и объяснения истории компании или ее политики, того, чем она занимается и как она действует, могут использоваться постоянные передвижные и переносные выставки. Они могут рассказывать историю производственного процесса, демонстрировать, как компания действует по всему миру, или описывать предстоящую рекламную кампанию. Постоянные выставки могут быть достаточно крупными и иметь действующие модели, что позволяет достичь двух целей, поскольку помимо демонстрации работы они могут дополнительно привлекать посетителей», – так авторы, уже ставшего классическим, пособия определяют суть экспозиционной деятельности [1].

Методологической основой исследования подобной тематики служат фундаментальные положения теории и практики журналистики и рекламы, а также принципиальные положения и разработки в области теории паблик рилейшнз. Методологические принципы историзма, социально-культурной обусловленности, системности, позволяют добиться более глубокого осмысления многообразия конкретных форм, в которых реализуется связь с общественностью. Системный подход, сравнительный анализ, основанный, прежде всего, на статистических данных, позволяет определить уровень интереса к деятельности экспозиционного центра, в частности, на региональном уровне. Последний является для Украины особенно актуальным в контексте реформ децентрализации.

Теоретическая и практическая ценность исследуемого вопроса находятся в непосредственной близости: поскольку первая занимается разработкой принципов организации экспозиционной деятельности, а вторая – непосредственным их воплощением в процессе выработки эффективных способов повышения конкурентоспособности выставочных центров с учетом специфики современной рыночной ситуации. Например, в Университете города Патры, Греция, находится музей науки и техники. И университет занимает третье место среди других греческих университетов по ряду базовых показателей [5].

Тартуский университет в Эстонии имеет музейный комплекс, в задачи которого входит собирание, экспонирование и изучение научных материалов университета [2]. В комплекс входят: башни Домской церкви Тартуского университета, обсерватория Тартуского университета, музей Искусств Тартуского университета, Тартуский Старый анатомикум, Кабинет Безумного Учёного – тематическая выставка с интерактивными механическими «игрушками» и музейный магазин «Toompood».

Карлов университет в Праге так же является примером крупнейшего высшего учебного заведения, в стенах которого расположен палеонтологический музей [3]. Он был отремонтирован в 2007 году, поэтому многочисленные реконструкции ископаемой фауны выполнены с учетом современных данных.

Музеи Сыктывкарского государственного университета имени Питирима Сорокина представляют собой специализированные музеи различного профиля: музей истории просвещения Коми края, музей археологии и этнографии, Зоологический образовательный музей [4].

В Университете таможенного дела и финансов в городе Днепр (бывш.Днепропетровск) находится выставка-музей таможенного дела Украины. Экспозиция выставки-музея репрезентует разнообразные виды оружия, документы, относящиеся к различным хронологическим периодам, монеты, одежда и униформы, множество других предметов и артефактов, описывающих таможенную деятельность Украины с античных времен и по сегодняшний день.

В положении о Центре, в разделе 3.2. задачами Центра «Выставка-музей таможенного дела Украины» определены: выявление и сбор предметов музейного предназначения с целью постоянного обогащения музейных собраний новыми поступлениями; всестороннее исследование предметов, поступивших в музей, и определение их исторической ценности; целенаправленное и объективное отражение в музейном собрании различных исторических событий и явлений в соответствии с профилем музея; создание условий, обеспечивающих полную сохранность культурных ценностей; участие в профессиональном, нравственном, патриотическом воспитании молодежи, в повышении их общеобразовательного и культурного уровня и организации полноценного досуга; осуществление в установленном порядке контактов с музеями и другими учреждениями культуры в целях совершенствования музейной деятельности. (Фрагмент документа впервые вводится в научный оборот.)

Экспозиция УМСФ (помимо других форматов работы) постоянно открывается в т.наз. Дни открытых дверей, приеме гостей и делегаций, которые также представляют собой одну из базовых форм эффективного социального коммуницирования. Наличие двух фотозон с фигурами таможенников казацкого времени и современности усиливают эффект присутствия и эмоционального восприятия.

Таким образом, действующая практика показывает, что PR-менеджмент давно стер рамки традиционных приёмов рекламы и внедрил новые способы связи с общественностью. Это доказывают вышеперечисленные примеры университетов мира. В то же время хотелось бы отметить, что определить уровень прямой взаимосвязи между количеством посетителей экспозиции и количеством абитуриентов представляется достаточно сложным без специального социологического исследования, которое можно обозначить как следующую исследовательскую задачу.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Джефкинс Ф., Ядин Д. Паблик рилейшнз. Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – Режим доступа: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/690/Kniga_-_Pablik_Relejshns_(Frenk_Dzhefkins_pr).pdf

2. Музей Искусств Тартуского университета – Режим доступа: https://www.visitestonia.com/ru/музей-искусств-тартуского-университета;

3. Палеонтологический музей Карлова университета в Праге – Режим доступа: https://www.ammonit.ru/text/1007.htm

4. Сыктывкарский государственный университет имени Питирима Сорокина – Режим доступа: https://www.syktsu.ru/about/social-infrastructure/museums

5. Университет г. Патры – Режим доступа: http://pifagoracademy.com/universitet-g.-patry.

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 316.4.063:070.16

Наталія Бурка
(Ізмаїл, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЗМІ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУСПІЛЬСТВІ

ХХ ст. час коли сила впливу засобів масової інформації на суспільство досягла високих меж. Метою статті є вивчення термінів пов'язаних з цим феноменом, а також характерних рис і функцій, шляхів зменшення впливу на соціум. У сучасний період розвитку українського суспільства успішне рішення політичних, економічних і соціальних завдань усе більше залежить від дії такого суб'єктивного фактора як соціальна активність особистості,а вона в свою чергу нерозривно пов'язана з ЗМІ.

Ключові слова: *засоби масової інформації, маніпуляція, цензура, реклама, публічність, контроль.*

XX century time when the power of media influence on society has reached high limits. The purpose of the article is to study the terms associated with this phenomenon, as well as the characteristic features and functions, ways of reducing the impact on society. In the modern period of development of the Ukrainian society, the successful decision of political, economic and social tasks increasingly depends on the action of such a subjective factor as the social activity of the individual, and in its turn inextricably linked with the media.

Key words: *media, manipulation, censorship, advertising, publicity, control.*

В ХХ ст. виникла розвинута система засобів масової інформації (ЗМІ): фотографії, кіно, телебачення, радіо, комп'ютери і т.п. Завдяки їм перш за все класичне мистецтво отримало можливість для широкого і блискавичного репродукування. Зміна в ЗМІ полягає і в тому, що під їх впливом змінюється роль і значення традиційних форм побутування культури.

Методи прихованого примусу застосовувалися у різних суспільствах упродовж сотень років. У ХХ столітті технології впливу на психіку мас вийшли на небачений рівень: була винайдена пропаганда. Проблема психологічних впливів реклами актуальна тому, що вона пов'язана із цілим рядом моментів етичного характеру. Адже будь-який вплив змінює свідомість людини, може перешкоджати волі вибору, що може зумовити неправдиві орієнтації в суспільстві.

Мета статті полягає у з'ясуванні понять «засоби масової інформації», «маніпуляція», «цензура» та дослідженні впливу ЗМІ на людей та їх характерні риси та функції, та розробка пропозиції що до зменшення впливу на свідомість соціуму.

Дослідженням цієї проблеми займались такі вчені як А.Веригін, А.І. Лебедєв-Любимов та Клаус Мозер. Зокрема А.Веригін, стверджував, що: «Реклама - лише інструмент, знаряддя, механізм, за допомогою якого суспільство і його суб'єкти досягають поставлених цілей. Вона є джерелом соціальних протиріч, тобто може приносити й шкоду, і користь. Все залежить не від реклами як такої, а від цілей рекламодавців» [1, с. 12].

Засоби масової інформації - це розгалужена мережа установ, що займаються збором, обробкою, поширенням інформації [4].

Характерні риси засобів масової інформації [4]:

- публічність (необмежене коло споживачів);
- наявність спеціальних технічних засобів;
- непряма, розділена в просторі та часі взаємодія комунікаційних партнерів;
- непостійний характер аудиторії;
- переважна односпрямованість впливу від комунікатора до реципієнта.

Найбільш масовий і сильний політичний вплив на суспільство мають аудіовізуальні засоби масової інформації, насамперед телебачення.

Серед найважливіших функцій засобів масової інформації ми виділили такі:

1. інформаційна функція – отримання і розповсюдження відомостей про найбільш важливі для громадян і органів влади події. На основі отриманої інформації формується громадська думка про діяльність органів влади, об'єднань громадян, політичних лідерів тощо;

2. освітня функція – донесення до громадян певних знань дозволяє адекватно оцінювати, упорядковувати відомості, отримані з різних джерел, правильно орієнтуватися у суперечливому потоці інформації;

3. функція соціалізації – засвоєння людиною політичних норм, цінностей, зразків поведінки дозволяє їй адаптуватися до соціальної дійсності;

4. функція критики і контролю. Критика ЗМ1 характеризується необмеженістю свого об'єкта. Їх контрольна функція засновується на авторитеті громадської думки. ЗМ1 не можуть застосовувати санкцій до првопорушників, але вони дають юридичну та моральну оцінку подій і осіб. У демократичному суспільстві у здійсненні контрольних функцій ЗМ1 опираються як на громадську думку, так і на закон;

5. мобілізаційна функція проявляється у спонуканні людей до певних політичних дій чи до соціальної бездіяльності;

6. оперативна функція – обслуговування ЗМІ політики певних об'єднань громадян.

А. Моль пише про ЗМІ: «Вони фактично контролюють всю нашу культуру, пропустивши її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особисту вагомість, підвищують цінність однієї ідеї, обезцінюючи іншу, поляризують таким чином все поле культури.» [3, с. 66]. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, в наш час майже не впливає на розвиток суспільства. Таким чином сучасна людина не може оминути вплив ЗМІ.

Для впливу на підсвідомість є велика кількість методик: словесних (мовленнєві, маніпуляції, нейролінгвістичне програмування) і техногенних (сугестивні зображення, вставлені у відеоряд, трансова музика), використання надвисоких частот. Мета таких переконувань і навіювань – обійти розум людини і вкласти відповідне послання безпосередньо в підсвідомість. Свідомість будь-якої людини, відчуваючи втручання, виставляє захист. Тому пропаганда звертається не до розуму, а до почуттів.

Серед методів психологічного впливу на людину багато авторів називають ті, котрі ґрунтуються на використанні стереотипів. Зокрема, американський професор Р. Чалдіні [2, с. 136] пише: «Ми піддаємося впливу стереотипів з раннього дитинства, і вони протягом усього життя так невідступно переслідують нас, що ми рідко осягаємо їхню владу. Однак кожен такий принцип може бути виявлений і використаний як знаряддя автоматичного впливу». Можуть існувати «позитивні» і «негативні» стереотипах клієнтів. Також існують «вічні стереотипи», які трактуються за аналогією з поняттям «архетипів» знаменитого психоаналітика К. Г. Юнга. До таких «вічних стереотипів» належать: «життя і смерть», «панування і підпорядкування», «геній і посередність», «молодість і старість», «багатство і бідність», «свобода і несвобода», «бажання і можливості».

Найбільш відомий та простий засіб владного впливу й контролю над інформаційними процесами – цензура. Держава за допомогою спеціально призначених й відповідальних перед нею чиновників регулює зміст друкованих та інших інформаційних матеріалів. Результатом такого контролю нерідко є настільки значне втручання у діяльність засобів масової інформації, що вона втрачає багато своїх функцій щодо відображення соціальної дійсності. З іншого боку, демократичне суспільство наділяє працівників засобів масової інформації великими правами, але останні несуть і велику відповідальність перед суспільством. По суті ЗМІ знаходяться в замкненому колі: виражаючи і формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, акумулюють досвід і волю мільйонів, а з другого – впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки групової дії людей.

Отже, реклама – захопила монополію на роботу з масовою свідомістю , звичайно, реклама в великій мірі гіпнотизує, вона притягує в культуру нові цінності, намагається покращувати і взагалі міняти моральний клімат у суспільстві. Це природно, оскільки сьогодні реклама тісно пов'язана з життям суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веригин А. Соціальна реклама. – СПб.: Вид-во «Думка», 1998. – 23 с.
2. Бутенко Н. Ю. Соціальна психологія в рекламі: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.
3. Моль А. Соціодинаміка культури: Пер. з фр. / Предисл. Б. В. Бірюкова. Вид. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://stud.com.ua/50248/politologiya/zasobi_masovoyi_informatsiyi_presa_radio_telebachennya_internet

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94(477-14):355.48"1941"

Андрій Васюхник
(Луцьк, Україна)

БОЙОВІ ДІЙ НА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ 22-23 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

22 червня 1941 року о 4 годині ранку німецькі війська вторглися на територію СРСР. Розпочався новий збройний конфлікт, який відомий в історії під назвою радянсько-німецька війна. У статті висвітлено початок бойових дій на території України.

Ключові слова: *прорив, укріпрайон,наступ , оборона.*

On June 22, 1941, at 4:00 am, German troops invaded the territory of the USSR. A new military conflict, which is known in history as the Soviet-German war has begun. The article highlights the beginning of hostilities on the territory of Ukraine.

Key words: *fortified area, offensive, defense, breakthrough.*

Плекаючи ідею світового панування, керівництво Третього Рейху вважало, що головною перешкодою на шляху до їхньої мети є Радянський Союз.

Німецькі стратеги, плануючи напад на СРСР відповідно до військової доктрини «Бліцкригу», робили головну ставку на застосування танкових і механізованих з'єднань. Групі армій «Південь», що мала діяти південніше від Прип'ятських боліт, ставилося завдання: «... за допомогою концентричних ударів, маючи основні сили на флангах, знищити російські війська, що знаходяться в Україні ще до їх відходу за Дніпро. З цією метою головний удар наноситься з району Любліна в загальному напрямку на Київ ... » [4]

Особливо ретельно вибиралася ділянка наступу для танкових і моторизованих дивізій на напрямку головного удару. «Німецькі генерали обрали район Рівне - Луцьк - Дубно, де рівнина простягалася на південний захід, від Рівного і Дубно, і на північний захід, до Луцька. З півдня ця відкрита і цілком придатна для дій танків місцевість захищалася лісами, а на півночі - Поліською болотистою низовиною». [4] По цій території проходили головні дороги від кордону на Рівне, Новоград-Волинський, Житомир і Київ.

Тож не дивно, що головний удар німців, спочатку запланований на Львів, був перенесений на цю ділянку.

Радянське керівництво було переконане у неминучості військового конфлікту з Німеччиною, і, незважаючи на укладений у 1939 р. «Пакт про ненапад», вживало заходи для зміцнення обороноздатності СРСР.

У січні 1941 р. був розроблений стратегічний «План оборони державного кордону 1941 р.». Головний удар німецьких військ очікувався на південь від Полісся, у напрямку Львів - Київ.

Для оборони у Київському особливому військовому окрузі (КОВО) розмістили 4 армії та 7 механізованих корпусів: 5-у генерала М. Потапова і 22-й мехкорпус; 6-у генерала І. Музиченко і 4-й мехкорпус; 26-у генерала Ф. Костенко і 8-й мехкорпус; 12-у генерала П. Понєдєліна і 16-й мехкорпус. У резерві перебували 9-й, 15-й і 19-й мехкорпуси (переформовувались) і п'ять протитанкових артбригад. [4]. Основою оборони мали стати шість укріпрайонів, але їх будівництво до 22 червня не було завершене.

Таке розміщення армій відповідало планам Ставки, згідно з яким на діялнці 6-ї армії знаходилися найсильніші механізовані корпуси - 4-й і 8-й. Основні сили зосередились у львівському виступі. Звідси Червона Армія відбивши наступ, планувала нанести контрудар у фланг люблінського угруповання німців.

22 червня 1941 року о 3.20 німецькі війська відкрили вогонь по заставах, штабах, вузлах зв'язку та районах розташування частин Київського ОВО. Авіація завдала ударів по містах

Луцьк, Рівне, Львів, Житомир, Київ, а також по 24 військових аеродромах, які дислокувалися біля кордону. [4] Округ зазнав відчутних втрат в авіації.

О 4.14 німці перейшли в наступ, який для радянських військ виявився неочікуваним. Радянські частини почали з ходу вступати в бій. Загальновійськові з'єднання висувалися вперед з метою зайняття оборони в передпілля і в проміжках між укріпленими районами. Стрілецькі дивізії перших ешелонів займали оборону в смугах шириною від 20 до 50 км. Доти приводилися в бойову готовність артилерійсько-кулеметними батальйонами постійних гарнізонів укріпрайонів. [2, с. 40] Головний удар силами 6-ї армії і 1-ї танкової групи німці завдали по лівому флангу 5-ї армії Потапова і частково по правому флангу 6-ї армії Музиченко – на стикові Володимир-Волинського і Струмилівського укріплених районів. Тут, на 80-кілометровій ділянці, німці ввели у бій 11 дивізій, в тому числі 3 танкові. Середня оперативна щільність німецьких військ становила 5 км. фронту на одну дивізію. [5, с. 25] На цій ділянці їм протистояли лише 2 стрілецькі дивізії 27-го корпусу - 87-а і 124-а. Але основні частини цих дивізій знаходилися в таборах позаду укріплених районів, тому в перші години війни німці легко прорвалися вглиб території СРСР.

Військам 44-го німецького корпусу вдалося захопити мости через Західний Буг в районі Кристинополя. Не зустрівши при цьому ніякого опору вони продовжили наступ, і захопили Сокаль.

До полудня німецьке командування почало вводитити в прорив механізовані з'єднання: 14-а танкова дивізія почала наступ на Луцьк, а 11-а – на Радехів. Війська 5-ї радянської армії, поспішно висувалися в укріпрайони, але не змогли зупинити наступ німців. На напрямку головного удару німецьким танкам вдалося за перший день війни вклинитися в оборону радянських військ на глибину до 20 км. Піхотні частини просунулися значно повільніше, вони вели напружені бої з гарнізонами дотів.

Щоб виправити ситуацію, генерал Потапов наказав 22-му механізованому корпусу генерал-майора С.М. Кондрусєва і 1-й протитанкової бригаді полковника К.С. Москаленко розбити німецькі частини, що перейшли кордон. Механізований корпус мав в своєму складі 712 танків, тобто більше, ніж вся танкова група Клейста.[1] Однак 19-й танковій дивізії генерал-майора К.А. Семенченка та 215-й механізованій дивізії полковника П.А. Барабанова, що вирушали з Рівного в район Ковеля, треба було спершу подолати 140 км, тому до місця призначення вони змогли прибути лише під кінець наступного дня. [6, с. 110]

41-а танкова дивізія (мала в своєму складі 415 танків, в тому числі 31 танк КВ) під командуванням полковника П.П. Павлова знаходилася в прикордонній смузі в районі Володимир-Волинського, відповідно до плану розгортання, рушила до Ковеля. [1] По дорозі дивізія потрапила в болотисту місцевість, де частина танків була втрачена – поставлене завдання не було виконано. Оскільки зв'язку з частинами Павлова не було, то протягом наступної доби 41-а танкова дивізія вважалася «зниклою». У перший день війни був смертельно поранений генерал Кондрусев, замість нього командиром корпусу був призначений начальник штабу генерал-майор В.С. Тамручі.

На противагу 14-й танковій дивізії була виставлена 1-а протитанкова бригада К.С. Москаленко, яка за п'ять днів знищила, 150 ворожих танків.[7] (Хоча, в німецькій дивізії їх всього було 147) В будь-якому випадку «бліцкриг» у німців не вдався.

Протягом дня велися важкі оборонні бої на ділянці оборони 6-ї радянської армії. На 170-км фронті від Кристинополя до Радимно наступ вели 7 німецьких піхотних дивізій. Вони завдавали головного удару в слабо укріплений стик Рава-Руського та Перемишльського укріплених районів. Командування 17-ї німецької армії планувало в перший день наступу захопити Рава-Руську, а на третій день – Львів.

Упертий опір радянських прикордонників уповільнив просування німецьких військ, що дозволило радянським частинам зайняти підготовлені рубежі оборони. Перед позиціями Струміловского і Рава-Руського укріпрайонів німці були зупинені. [2, с. 73]

Протягом дня підрозділи 3-ї кавалерійської, 41-ї і 97-ї стрілецьких дивізій 6-ї армії генерала Музиченка вступили у бій, і відбили кілька атак.

3-тя кавалерійська дивізія під командуванням генерал-майора М. Ф. Малєєва передислокувалася з району Жовкви до Струміловского укріпрайону, де зайняла оборону на фронті 40 км. Крім чотирьох кавалерійських полків у склад дивізії входив і танковий полк. Частини 41-ї стрілецької дивізії генерал-майора Г.Н. Мікушева вели бій спільно з гарнізоном Рава-Руського укріпрайону і 91-м прикордонним загоном. У другій половині дня дивізія була посилена корпусним артилерійським полком - 152-мм гарматами на тракторній тязі, що дозволило відбити всі атаки німців і завдати їм втрат.

У перший день війни на ділянці оборони 26-ї армії генерал-лейтенанта Ф.Е. Костенка (Перемишльський укріплений район) велися важкі бої. Першими в бій вступили прикордонники 92-го прикордонного загону, 52-й і 150-й окремі кулеметні батальйони, які були постійним гарнізоном укріпрайону.

В 11 годині німці під прикриттям вогню бронепоїзда почали форсувати річку Сян в районі Перемишля, але були відкинуті. Підрозділи 99-ї стрілецької дивізії генерал-майора М. І. Дементьєва до середини дня зайняли оборону на обладнаних позиціях. У другій половині німці увійшли до Перемишля з північного сходу, але контратакою 99-ї дивізії знову були відкинуті за Сян.

На ділянці оборони лівофлангової 12-ї армії мали місце окремі сутички на кордоні. Дивізії першого ешелону здійснювали марш для зайняття запланованих позицій. В цілому армія генерала Понєдєліна та 16-й механізований корпус участі в бойових діях не брали.

22 червня відбулася перша танкова битва на території України. 30 танків Т-34 з львівського навчального танкового полку атакували фланг 15-го танкового полку 11-ї танкової дивізії генерала Крювельє. [1] Незважаючи на втрати (три Т-IV і два Т-III), до вечора передові загони дивізії вийшли в район Радехова.

Увечері 22 червня Південно-Західному фронту було поставлено завдання: силами 5-ї, 6-ї армій і не менше п'яти механізованих корпусів нанести концентричні удари в напрямку на Люблін; оточити і знищити угруповання ворога на ділянці Володимир-Волинський - Кристинопіль, і до 24 червня оволодіти районом Любліна. [3]

Для виконання наказу Тимошенка, командувач фронтом Кирпонос вирішив створити два ударні угруповання: північне – 22-й, 9-й, 19-й механізовані і 19-й стрілецький корпуси - в районі Луцька; південне – 4-й, 8-й, 15-й механізовані і 37-й стрілецький корпуси - в районі Брод. Таким чином, було вирішено силами 24 дивізій (18 були танковими та механізованими) провести контрнаступ в загальному напрямку на Сокаль. У шести механізованих корпусах було 3846 танків - більше ніж у всіх «панцерваффе».[1] Командири 5-ї і 6-ї армій отримали завдання не допустити подальшого просування німців, і забезпечити розгортання ударних угруповань. 36-й стрілецький корпус окружного підпорядкування планувалося вивести з Новоград-Волинського укріпрайону на лінію Дубно - Кременець для прикриття житомирського напрямку.

Виконання всіх цих завдань ускладнювалося низкою обставин. Механізовані корпуси перебували на значній відстані від району бойових дій, і був потрібен час на їх прибуття. Тому радянський наступ не можна було розпочати раніше ранку 25 червня. До того ж радянська авіарозвідка доповіла про рух німецьких танкових підрозділів від Бреста на Ковель через ліси і болота Полісся. Тому слідом за 41-ю танковою до Ковеля була направлена 215-а механізована дивізія 22-го корпусу.

23 червня німецькі війська відновили наступ. На правому фланзі 5-ї армії війська 45-ї стрілецької дивізії генерал-майора Г.І. Шерстюка продовжували утримували держкордон. [2, с. 64] 62-а дивізія полковника М.П. Тимошенка відкинула німецькі частини за Буг і до 25 червня відбивала їхні спроби форсувати річку. 87-а дивізія два дні утримувала кордон, але 24 червня німцям вдалося захопити Володимир-Волинський і оточити радянські частини на південний-схід від міста.

На рава-руському напрямку на рубежі оборони 41-ї стрілецької дивізії німці продовжували наступ вздовж шосе Томашів - Рава-Руська, прагнучи будь-якою ціною оволодіти містом, і створити умови для успішного просування на Львів. У бій була введена моторизована дивізія СС «Вікінг», якій вдалося подолати протитанковий рів перед переднім

краєм радянської оборони, і продовжила наступ. Його було зупинено фланговим ударом підрозділів генерала Мікушева.

В середині дня 23 червня німці знайшли слабке місце – стик між Рава-Руським і Перемишльським укріпленими районами. Війська 49-го німецького корпусу потіснили лівофлангові з'єднання 41-ї стрілецької дивізії і правофланговий полк 97-ї дивізії. Введена в бій на цій ділянці 159-та стрілецька дивізія не змогла зупинити німців, бо перебувала на стадії формування.

На ділянці головного удару Устилуг – Кристинопіль 124-а стрілецька дивізія була змушена відійти на схід, щоб уникнути оточення. [2, с. 75]

В ході дводенних боїв 22 і 23 червня німецькі війська, використовуючи перевагу несподіваного нападу, швидко форсували річку Західний Буг, розвідали і подолали незайняті радянськими військами прикордонні оборонні рубежі, і до 8-9 години ранку 22 червня вклинились в глиб радянської території на 8-10 км. Тут їх зустріли війська першого ешалону радянських армій. У боях німецький наступ було затримано, а на деяких ділянках їх підрозділи були змушені відступити. [2, с. 63]

Німецькі війська, які в місцях нанесення головних ударів мали кількісну перевагу, підтримку авіації, яка панувала в повітрі, до кінця дня 23 червня просунулися піхотними дивізіями на 20-30 км. вглиб території СРСР, а танковими дивізіями, розміщеними на флангах – ще глибше, і продовжували наступ. В результаті прориву німецьких військ на стику укріпрайонів, підрозділи, що в них оборонялися, опинилися під загрозою ударів у фланг і з тилу. Перед радянським командуванням постало питання ліквідації проривів фронту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бешанов В. В. Танковый погром 1941 года [Электронный ресурс] / В. В. Бешанов. – Москва : Яуза, Эксмо, 2008. – 480 с. – Режим доступа : http://www.rulit.me/books/tankovyj-pogrom-1941-goda-v-avtorskoj-redakcii-read-224413-1.html. – 12.05.2018. – Название с экрана.

2. Владимирский А. В. На киевском направлении. По опыту ведения боевых действий войсками 5-й армии Юго-Западного фронта в июне –сентябре 1941 г. / А. В. Владимирский. – Москва: Воениздат, 1989. – 184 с.

3. Гончаров В. Танковая битва под Дубно (июнь 1941 г.) [Электронный ресурс] / В. Гончаров. – Режим доступа: http://www.plam.ru/transportavi/tankovyi_proryv_sovetskie_tanki_v_bojah_1937_1942_gg/index.php. – 11.05.2018. – Название с экрана.

4. Исаев А. В. От Дубно до Ростова [Электронный ресурс] / А. В. Исаев. – Москва : АСТ; Транзиткнига, 2004. – Режим доступа:.

HTTP://MILITERA.LIB.RU/H/ISAEV_AV3/INDEX.HTML. – 14.05.2018. – Название с экрана.

5. Колесник В. П. Волинь у Другій світовій // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди : наук. зб. : матеріали XXVI Волин. обл. наук. іст.-краєзн. конф., м. Луцьк, 9-10 листоп. 2007 р. Вип. 26 Волин. обл. т-во краєзнавців [та ін.]; упоряд. та відп. за вип. Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк : [б. в.], 2007. – С. 25.

6. Кудь В. О. Воєнно-стратегічна ситуація в країні напередодні початку Великої вітчизняної війни. Наш край у роки Другої світової війни // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди : наук. зб. : матеріали XXVI Волин. обл. наук. іст.-краєзн. конф., м. Луцьк, 9-10 листоп. 2007 р. Вип. 26 Волин. обл. т-во краєзнавців [та ін.] ; упоряд. та відп. за вип. Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк: [б. в.], 2007. – С. 109-111.

7. Москаленко К. С. На Юго-Западном направлении. Воспоминания командарма. В 2 кн. Кн.1. [Электронный ресурс] / К. С. Москаленко – Москва : Наука, 1969. – Режим доступа: HTTP://MILITERA.LIB.RU/MEMO/RUSSIAN/MOSKALENKO-1/INDEX.HTML. – 14.05.2018. – Название с экрана.

УДК 908:622.68(477.63)(091)

Артур Дробот
(Кривий Ріг, Україна)

ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ КРИВБАСУ В ПРОЦЕСІ СПОРУДЖЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ КРАЮ НА МЕЖІ 50-60-Х РОКІВ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПЕРІОДИКИ)

У статті на основі аналізу криворізької преси розкриваються особливості розвитку залізничного транспорту краю в період зведення промислової інфраструктури наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. Акцентовано увагу на невідповідності розвитку залізниці зростаючим потребам розбудови залізорудного Кривбасу.

Ключові слова: *Кривбас, залізничний транспорт, промисловість, гірничо-металургійний комплекс, будівництво, «Криворіжсталь».*

In the article, based on the analysis of the Kryvy Rih press, features of the development of the region railway transport in the process of construction industrial infrastructure in the late 50's and early 60's of the twentieth century are revealed. The accent is made on the inconsistency of the development of the railway with the growing needs of iron-ore Kryvbas.

Key words: *Kryvbas, railway transport, industry, mining and metallurgical complex, construction, «Kryvorizhstal».*

Важливим чинником в процесі розбудови промислової сфери виступає розгалужена транспортна мережа. У другій половині 50-х років ХХ ст. криворізький залізорудний басейн, досягши довоєнного рівня виробництва, перейшов до етапу нарощення нових потужностей. У даному контексті на передній план виходить проблема налагодження перевезень автомобільними шляхами та залізничними магістралями як промислового, так і загального значення. Цей процес відображено на шпальтах місцевої періодики, зокрема центральної газети «Червоний гірник» – друкованого органу Криворізької міськради, спрямованого на висвітлення всього спектру суспільно-політичного та економічного життя міста. З урахуванням цього означене багатотиражне видання, що виходило шість разів на тиждень на широкому форматі, виступає вагомим джерелом вивчення історії краю, у тому числі й залізниці.

Мета – охарактеризувати особливості розвитку залізничного транспорту Кривбасу в умовах інтенсивного розвитку гірничо-металургійного комплексу краю наприкінці 50-х – на початку 60-х років.

Відповідно до мети сформульовано наступні завдання:

– на основі аналізу місцевої періодики вивчити основні тенденції розвитку залізничної системи Криворіжжя у досліджуваний період;

– з'ясувати відповідність оснащення залізничного транспорту зростаючим потребам промислових підприємств краю.

Залізничний транспорт відіграв важливу роль під час спорудження нових промислових підприємств Кривбасу. За досліджуваний період стали до ладу Центральний гірничозбагачувальний комбінат, ряд технологічних підрозділів заводу «Криворіжсталь», шахта «Гігант-Глибока», перша черга шахти ім. Леніна, друга черга шахти ім. Фрунзе, аглофабрика Новокриворізького ГЗК та інші об'єкти. У запропонованій розвідці ми зупинимось на перших двох об'єктах гірничо-металургійного комплексу краю.

З початком будівництва Центрального ГЗК влітку 1957 року постала проблема вивезення 120 мільйонів кубометрів грунту з майбутнього кар'єру. З метою транспортування значних об'ємів пустих порід залізничниками 18 будуправління тресту «Криворіжпівнічрудбуд» було споруджено спеціальну колію, прокладені рейки до шламосховища, збудована лінія, яка

з'єднала станцію Роковата з новим робітничим селищем Будівельник [13, с. 3]. Роботи ускладнювались близьким виходом підземних вод й загрозою підтоплення комунікацій в процесі риття котлованів, відсутністю баластового матеріалу й 36 комплектів стрілочних переводів, розташуванням житлових будинків на шляху проходження залізничної колії [8, с. 3].

В червні 1959 року розпочала роботу залізнична станція Відвальна Центрального ГЗК – перша залізнична станція на підприємстві [14, с. 1]. У 1960 році прокладено залізничний шлях від станції Рядова до Грековатої з метою забезпечення безперебійного постачання сировини на магістральні лінії. У грудні 1960 року станція Прикар'єрна була з'єднана залізничними коліями з головним кар'єром ЦГЗК. Під час будівельних робіт у Дубовій балці на ділянках, що затоплювались паводком, було споруджено водоскидні труби під насипами залізниці, три тунелі для пропуску водовідвідних труб, зведено залізничний міст над селищем Дубки [7, с. 2]. Повністю роботи з обладнання внутрішньої залізничної мережі підприємства планувалось закінчити до початку вивезення продукції з ЦГЗК. Однак, станом на 1961 рік залізничні колії у кар'єрі прокладені не були, що ускладнювало проведення розкривних робіт [3, с. 2].

Незважаючи на те, що з кожним роком розширювались існуючі і вводились в дію нові структурні компоненти заводу «Криворіжсталь», залізничний цех підприємства майже не розвивався. Він був не готовий до перевезень, викликаних введенням в експлуатацію трьох доменних печей, бесемерівського та прокатного цехів, коксової батареї, дрібносортового стану та інших потужностей. Одна з найважливіших станцій заводу – Східна-Сортувальна – не вдосконалювалась: замість необхідних 20 колій на ній функціонувало лише 11. У 1959 році на станції працювало 8 паровозів. В той же час постачання водою налагоджено не було, що викликало затримку маневрової роботи й негативно відбивалось на продуктивності праці локомотивних і складальницьких бригад. Через відсутність рейок не проводився ремонт колій [1, с. 3].

Залізничний цех «Криворіжсталі» станом на 1959 рік налічував 40 паровозів і 8 електровозів, однак не мав відповідної бази для їх ремонту. Локомотиви знаходились в маленькому депо, розрахованому на обслуговування 15 паровозів, яке не було укомплектоване навіть колісно-токарними верстатами. Згадане депо могло здійснювати промивку котлів тільки в паровозах малої серії. Застосування нових моделей потребувало докорінної перебудови оснащення депо. Для нормальної експлуатації паровозних котлів повинна використовуватись очищена вода. Але в залізничному цеху заводу «Криворіжсталь» подавалась технічна вода, внаслідок чого в котлах утворювались накипи й вони передчасно виходили з ладу. Паровозне депо могло забезпечувати лише промивочні ремонти, підйомочні та капітальні здійснювались іншими організаціями [2, с. 3]. Екіпіровка локомотивів проводилась вручну, відрами, з затримкою часу по 4-5 годин понад норму. Ремонтна база тепловозів знаходилась в набагато гіршому стані [12, с. 3]. Залізничний цех характеризувався незадовільним рівнем забезпечення сигнального обладнання – ручних ліхтарів, стрілочних покажчиків, прапорців, матеріалів зв'язківців [6, с. 2]. Не було підготовлене до вивантаження вагонів і заводське управління капітального будівництва. Склади для прибуваючих вантажів взагалі не були передбачені проектними завданнями.

У 1960 році з пуском дротового стану станція Прокатна заводу «Криворіжсталь» була переведена в перший клас і поповнилась ще одним паровозом. Набагато збільшились маневрові роботи, з'явились нові стрілочні переводи. За нормою один працівник повинен обслуговувати п'ять стрілок, на станції Прокатній йому припадало по 10 із подвійним зростанням відстані обслуговування. Разом з тим, штат стрілочників не збільшився. В результаті один працівник був не в змозі якісно, без затримок, обслуговувати довірену йому ділянку й забезпечувати безперебійний рух транспорту [11, с. 3]. Переїзди через залізничні колії підприємства не були обладнані світлофорною сигналізацією, що позбавляло можливості гарантувати безпеку автомобілів. Станом на 1961 рік на жодному стрілочному переводі «Криворіжсталі» не було встановлено електричної централізації [10, с. 3], в той час

як загальна довжина залізничних магістралей підприємства дорівнювала 300 кілометрів [2, с. 3].

У 1961 році на під'їзних коліях мартенівського цеху була відсутня будь-яка система зв'язку. Управління маневровими локомотивами здійснювалось через посильних. Наслідком налагодження такого зв'язку стало те, що домни і мартени обслуговувались з перебоями, порушувалась технологія печей, збільшувались простої вагонів [5, с. 2].

Не було створено належних умов і для ремонту рухомого складу. Вагони ремонтувались не в спеціальному депо, а в пристосованому приміщенні, в якому не вистачало підйомних механізмів і агрегатів. Незважаючи на це, роботи зі зведення тепловозо-вагонного депо з року в рік викреслювались з титулу капітального будівництва, хоча й було намічено збільшення площі приміщення вже існуючого депо на 720 квадратних метрів. Така ситуація виникла через наявність дисбалансу в розвитку металургійного циклу «Криворіжсталі» без одночасного посилення залізничного господарства [9, с. 3]. Крім того, невиконання якісних показників було спричинене невідповідністю існуючого єдиного технологічного процесу роботи під'їзних колій заводу і станцій примикання: Долгінцево, Долгінцево-Сортувальна і Червона [4, с. 3].

Таким чином, нестача під'їзних шляхів, низький рівень розвитку колійного господарства промислових ліній, затримки в процесі екіпірування рухомого складу, відсутність належного устаткування ремонтної бази локомотивів суголосної актуальним викликам того часу, відсутність чіткої координації діяльності промислових колій та загальних магістралей призводили до того, що залізничний транспорт у досліджуваний період не відповідав зростаючим темпам розбудови криворізького гірничо-металургійного комплексу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонов В. Зразково підготуватися до роботи в зимових умовах / В. Артамонов // Червоний гірник. – 1960. – № 199 (7 жовтня). – С. 3.

2. Дьомічев В. Залізничному цехові – хорошу ремонтну базу / В. Дьомічев // Червоний гірник. – 1961. – № 98 (19 травня). – С. 3.

3. Коротецький Л. Курс – на збільшення перевезень / Л. Коротецький // Червоний гірник. – 1960. – № 156 (7 серпня). – С. 2.

4. Мишалов І. Насущні потреби залізничного цеху / І. Мишалов // Червоний гірник. – 1960. – № 175 (3 вересня). – С. 3.

5. Мишалов М. Будівельники, поверніть борги! / М. Мишалов // Червоний гірник. – 1961. – № 61 (25 березня). – С. 2.

6. Настич В. Залізничники вимагають уваги / В. Настич // Червоний гірник. – 1961. – №17 (24 січня). – С. 2.

7. Піцик В. Ешелони ідуть на ударну будову / В. Піцик // Червоний гірник. – 1960. – №156 (7 серпня). – С. 2.

8. Сягайло І. Потреби будівельників (вісті з новобудов) / І. Сягайло // Червоний гірник. – 1958. – № 175 (5 вересня). – С. 3.

9. Ткач М. За технічний розвиток магістрального промислового транспорту Кривбасу / М. Ткач // Червоний гірник. – 1959. – № 154 (5 серпня). – С. 3.

10. Ткач М. Комплексно розвивати магістральний і промисловий транспорт Кривбасу / М. Ткач // Червоний гірник. – 1961. – № 68 (4 квітня). – С. 3.

11. У чім справа? // Червоний гірник. – 1960. – № 183 (14 вересня). – С. 3.

12. Усик Г. До зими не готові / Г. Усик // Червоний гірник. – 1959. – № 248 (18 грудня). – С. 3.

13. Шумилін І. Виробнича дружба / І. Шумилін // Червоний гірник. – 1958. – № 152 (3 серпня). – С. 3.

14. Шумилін І. Станція відвальна вступила в дію / І. Шумилін // Червоний гірник. – 1959. – № 119 (17 червня). – С. 1.

УДК 9:93:93/94

Анжеліка Ємець
(Запоріжжя, Україна)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI – XVII СТОЛІТТІ

Братства виникли за часів Середньовіччя, щоб утримувати церкви. Одним з найдавніших було Львівське братство, яке виникло в 1585 р. Значно зросла кількість братств на початку XVII ст., коли розгорнулася народна боротьба проти поневолювачів.
Ключові слова: *Братські школи, Україна, релігія, культура, національне відродження.*

Brotherhoods arose during the Middle Ages to keep the churches. One of the oldest was the Lviv Brotherhood, which emerged in 1585. The number of fraternities in the early 17th century increased significantly. When the popular struggle against the oppressors, the Cossack uprisings began.
Key words: *Fraternity house, Ukraine, religion, culture, national revival.*

Проблема національного відродження є однією з найважливіших проблем в українській історії. Протягом багатьох століть українці боролися за свою національну незалежність, усвідомленість і культуру.

У XVI столітті з'являється складна ситуація в Україні. Звабливий приклад привілейованого польського шляхтича справляв величезний асиміляційний вплив на українську знать, а його очевидна культурна освіта посилювала тягу до всього польського.

Переконавшись у своїй перемозі над протестантами, єзуїти зосередилися на схімазмах, так вони називали православних.

Незабаром після 1569 року, вони рушили на Україну, засновуючи свої колегії у Ярославі, Львові, Кам'янці, Луцьку, Вінниці та Києві. У своєму знаменитому трактаті «Про єдність церкви Божої» Скарга доводив, що православ'я перебуває в настільки безнадійному становищі, що єдиним виходом для його прибічників є поєднання з Римом.

Українська знать, яка кожна знать, по самим своїм єством була чутливою до власного соціального статусу, і пов'язана з релігією і культурою, вважалися неповноцінними, глибоко вражала її самолюбство. В результаті українські аристократи стали масово відмовлятися від віри батьків і приймати католицизм, а з ним польську мову та культуру.

Навіть позбавлене власної еліти українське суспільство було надто велике занадто глибоко пройняте традиціями, щоб побудувати захисників своєї релігійно культурної самобутності.

Саме в містах, де українці становили пригноблених, але тісно згуртовану меншість, і з'явилися поборники православ'я. На відміну від одинаків, подібних Острозького, це були групи міщан, котрі об'єднувалися у так звані братства. У XVI столітті важливим і впливовим було братство при Успенському соборі у Львові. На початку XVII століття центр церковної та культурної діяльності на Україні переміщається на схід.

Рушійною силою православного відродження на землях України була стародавня Києво-Печерська лавра. У 1610-х роках її архімандрит Єлисей Плетенецькй, виходець з Галицької знаті, згрупував навколо себе освічених священнослужителів, переважно галичан. Пізніше Петро Могила - провідний український релігійний діяч XVII століття, об'єднавши засноване ним в Києво-Печерській лаврі школу зі школою Київського братства, заклав основи так званої Могилянської колегії, з роками стала однією з найважливіших навчальних закладів слов'янського світу.

Таким чином, Київ став центром православ'я. З одного боку, відродження православ'я сприяло ослабленню колонізації. З іншого – воно ввело в українську культуру західні елементи, які пізніше часи уповільнювали русифікації.

Небезпечно наблизившись до повної асиміляції Польським товариством і його культурою, українці водночас розвинули риси, що відрізняють їх від сусідніх народів. Цей

період в історії України цікавив багатьох українських істориків. Найцікавіше і об'єктивно видається, на мій погляд, робота Грушевського «Культурно-національний рух». У своїй роботі він показує етапи формування національної самобутності, видатних культурних діячів України, роль братських шкіл в національному відродженні. Грушевський проводить досить цікавий історичний матеріал в розкритті теми.

Субтельний в роботі «Україна. Історія» на великому історичному матеріалі доводить, що в умовах, коли більшість українських феодалів охоче колонізувати, братство стали на чолі боротьби за збереження культурної, релігійної та психічної ідентичності народу.

У роботі Хижняка «Києво-Могилянська академія» розповідається про культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI – початку XVII століття, де перебувало виникнення Київську Могилянської академії – першої вищої школи України. Значна увага приділяється засновникам – видатним діячам українського відродження.

Ісаєвич в роботі «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVII століття» показує участь братства у визвольній боротьбі народних мас, їх заслуг для розвитку української культури і зміцнення міжнародних культурних зв'язків України.

У нарисах видатного дослідника, аналітика і поета зарубіжжя Маланюка «Нариси з історії нашої країни» Подається глибокий огляд етапів розвитку української культури її тісні зв'язки зі світом.

В середині – другій половині XVI віку в українській землі актом 1569 року майже в цілості включені в склад польської держави, приведені в тісну зав’язь з її політичним і культурним життям, переживали часи глибокого занепаду й розстрою свого культурного і національного життя.

Акт 1569 року, прилучаючи до Польщі Волинь, Підляшшя, Київщину з Задніпров’я, з формального боку вінчав історію відбивання Польщею українських земель. Західна Україна була включена в склад польської держави вже в 14-му – 15-му віці, і тоді вже український елемент мусив тут зійти далеко на 2-й план перед своїм побідником – державним елементом польським. Маса маєтностей було роздано тут особам польської народності або таким, що мали підтримувати державний польський елемент. Ще перед офіціально за веденням польського права і устрою, польське право, організація, урядова латинська мова і не офіціальна польська широку опанували тутешнє життя тому, що були природженими рігами для нової, пересадженої на українським ґрунт польської аристократії, і ті польські адміністратори, якими майже виключно обсаджувалися тутешні уряди, в своєму урядуванню й суді виходили з звичної норми і практики польського права і життя.

Православні церкви, призвичаєні й до становища офіційного, державного, приймалось перейти на становище ледве що тільки терпиме, і її самій із нею всьому культурному українському життю довелося випити глибоку чашу гірких сліз.

Українська боярство, хоч підірвано конфіскацією майна, в першій половині XV віку ще представляло досить значну масу, але не організовану, відтиснену від всяких впливів. Класові інтереси заохочували українське панство йти солідарно з Польським в головних питаннях шляхетської політики. Українське панство не зорієнтувалася окремо, а почало розпливатись окремо в загальний шляхетській масі. Від стиснення від впливових посад, від держав і надалі – від усього того, що в подальшому житті вдавалося свої засоби, воно винародлювалось.

Єдина дорога до почестей, впливів і засобів лежала через відречення від своєї національності, і багато пускалась на цю дорогу від самого початку. Завдяки всьому тому вже під кінець XV віку цілі західній Україні в вищий, шляхетський верстві українські елемент не грав вже ніякої ролі. Це було великою утратою для національного життя тоді, коли шляхта вважалась Одинокою політична – правовою, як тільки народ шляхетські вважався народом.

По містах – головних огнищах тодішнього культурного життя – український елемент був теж збитий на далекий план. Міста були організований на німецьким праві, а це опиралось на основи строго католицької виключності і дуже неприхильної всім не католикам. Православні здебільшого були вповна відтиснені від міської управи, їм навіть у цеха був утруднений

приступ – то значить, утруднена дорога до Технічної освіти, до примусу, до торгівлі. Все це засуджувало українців на упадок і знищення.

Таким чином у всіх 3 верствах, що мають якийсь вплив і значення політичне, культурне або економічне, серед шляхти, міщанства і духовенства – український елемент в західній Україні був відтиснений на далекий план, подавлений, розбитий, І засуджений на повільно національну смерть. Народна та українська маса, позбавлена всякого голосу і значення в політичній житті, ці часі припала цілому ряду економічних і правових обмежень, тяжкому процесові закріпачення, що зробили з неї панські робітничий інвентар. В тодішнім національним рахунку вона не грала ніякої ролі.

В українських землях що належали перед 1560 роком до великого князя Литовського, становище українського елементу здавалось кращим. Українська аристократія була багата, родовита і держала в своїх руках всі найважливіші посади місцевої адміністрації. Наплив польського елементу цих землян був слабший, бо й статут забороняв роздавати уряду чужоземцям.

Але сили й тутешнього українського елементу на ділі були значно менше, бо сильно ослаблені, виснажені були самі підстави українського культурного життя.

Це зараз же виявилося в другій половині XVI століття, коли наступає тісніше зближення цих земель до Польщі, і вони попадають до гарячого нервового польського життя партійних відносин, культурної політичної боротьби.

Старою Руської держави не стало. Зрадило її традиціями і в князівстві литовському, що було проголошено себе спадкоємцем цієї старої київської держави і обіцяло стати новою державою руською християнської. І знаменним Української народності на західним фронті стає руська Віра. Культурна різниця також була сильною: релігійна різниця властива була тільки складовою частиною того контрасту 2 культур, в якій все більше укладається різниця Русі України і Польші.

Але церква була осередком і вогнищем її культури, її найшвидшим знаком для своїх і чужих, в очах сучасників покривала собою цю різницю у культурну і різницю національну. Віра ставала більш болючим пунктом в тихо обмеженнях і приниженнях, які терпів тепер на кожній місті українські елемент від переможних польсько-католицьких крупів, і силою звичайно реакції ставала для цього приниженого українського елементу предметом особливого прив'язання, найбільш дратівливим місцем, його національним знаменним і часом.

Православна віра під польським режимом не тільки сама підпала різним обмеженням. Приналежність до грецької схизми обмежувала особисті, в горожанські права русинів. І сам по собі в сумі цих моментів ворожнечі, вогні якої кристалізувалися національне почуття сучасного українця, мотив релігійний мав особливе значення.

Культ і релігія – для великого чоловіка річ найбільш делікатна, найбільше дратівлива.

І от з цього становища незвичайно зловіщим симптомом стає той розстрій й упадок церкви і церковного життя, який ми помічаємо на Україні в середині XVI віку. Мав важливе значення той факт, що православна церква прийшла в залежність від байдужого або її ворожого католицького правительства, яке присвоїло собі право роздавати вищі православні духовні посади по своїй волі і роздавали їх за прості грошові оплатити за всякі послуги, розраховували церковні доходи й маєтності.

Таким чином вони доводили церкву до повного роз строю, а заразом цим своїм цинічно – матеріалістично-безцеремонним трактуванням церковних справ і засобів знеохочували До церкви її потреб і вимог православне громадянство, коли воно бачило цю церкву, представлену такими не прошеними пастирями, скомпрометовану ними, понижену і упосліджену.

Культурний зміст православної церковності – ті сфери культури, які стояли в ближчому зв'язку з церквою і в її опіці, упадали протягом тих століть в міру того, як бідніла взагалі східна церква і висихали візантійсько-слов'янські джерела їх культури.

В західній Україні – на коронних землях, уже у другої четверті XV століття руське писемництво рішуче не здавалося ні на цю більшість – окрім церковної служби та побожного християнського повчання.

Руське письмо, уживане ще в діловодстві поруч переважного латинського, далі виходить з діловодства зовсім. В українських землях великого князівства Литовського краще охоронних від польських впливів, уряду руська мова тримається в повній силі до самого прилучення до Польщі і найпізніше забезпечується правительством при прилученню.

Але вже в 1500 сімдесятих роках на Волині в панських кругах знання і уживання руського письма диктується більш національним патріотизмом, як практичними так і реальними потребами.

Без латини й польської мови не можна було порушитися в практичнім обіході, без руської обійтися було можна. Ще гірше було, що світське письменство і що до змісту самого не давало майже нічого цікавого, нічого потрібного сучасному чоловікові, що хотів жити й іти з духом і потребами часу. За всім, що треба було знати культурній людині, приходилося звертатися до письменства латинською, польською. Відчувалося банкротство не тільки школи, а й самої культури світської супроти сучасних вимог життя.

Це ставило в дуже трудне становище українське громадянство. Приступ до латинських шкіл був не завсігда, то дуже часто загорожений для некатоликів, а й свої школи не сягали до наук латинських.

Звичайним типам школи зіставалася давня церковна шкілка, що найчастіше вчила тільки читати, а як писати – то церковним полууставом, то скорописом. Ця школа була тепер розповсюджена широко, але давала тільки перші початки, а організованих шкіл вищого типу не було – знання, літера-турнь вишколення здобувалося самостфйною, або діставалося від більш освічених одиниць.

Книжність і особливо книжна творчість переживала період застою. Книжний запас зростав як працями місцевих книжників, так іще більше напливом перекладів з інших земель полуднево-слов'янських особливо,але глохне і занепадає творчість і літературного руху до другої половини XVI в не бачимо ніякого. Не бракувало людей з богословською начитаністю і літературним приготуванням, які при нагоді могли себе с цього боку показати, але поза чисто практичними потребами бракувало того духовного руху, який стихійною силою втягає в себе людей та велить кожному сміливому пробувати своїх сил на полі духовної творчості.

Виглядає це як повний контраст. З одного боку стара Русь, коли « нові люди христові», зачерпнувши дещо нової науки, спішили предложити її в своїй популяризації, з другого – ці переланові часи, коли церковні круги, стративши опіку вгорі, а не знайшовши ще активної помочі здолини, зсілися й підібгалися, стративши всяку фантазію до ширшої культурної роботи всяку охоту до літературної чи громадської ініціативи й замкнулися у свою роду консерваторської діяльності. Книжки запаси богословської літератури, нагромаджені віками, припадали порохом. Вони стратили інтерес у громадянства, ставали непридатними пережитком супроти нових потреб і життя. Представники книжності, літературності, почувши, як життя обминає її, безнадійно опустили руки, і в почутті своєї безсильності й непридатності для своїй келії й церкві.

Її культурне, і національне ослаблення українського життя, яке помічаємо особливо різко в середині XVI ст., було особливо небезпечним супроти оживлення державного польського культурного і суспільного життя. Саме почуття безсильності і банкротства, яке помічаємо в українських кругах, було і навіть власне цим зростом суперечності польською культури, культурно-національного польського руху.

Можемо собі представити, як мусило вражати і захоплювати це життя блискуче, гаряче, а при тім шляхетське, перейняте шляхетськими класовими змаганнями, симпатіями.

Таким чином, почуття безрадності обіймало українське громадянство. Здавалося їй, що перед цим натиском польської державності, польською культурності, польської національності виходу немає і українству прийдеться тихо коритися цьому не переможному процесу.

Але власне цей рішучий момент, коли мала навіки вирішитися національна доля України, коли Національна смерть вже віяла своїм крилом над нею, – це рішучий момент видобуває останки енергії всім напівзадубілім вже організмі.

Життя починає проявлятися в різних сферах народу. І зусиллям одиниць незадовго вдається вкрасити в цій безнадійний суспільності культурний і національний рух значний, сильний, якою рішуче змінив буття українського національного життя.

Культурно національне відродження на Україні почалося з пробудження національної свідомості народу, посилення його інтересу до духовного життя. Затверджувалася відчуття рідної землі, нерозривність суті своїй з попередніми поколіннями, усвідомлювалася необхідність прийняття предвіковічних духовних здобутків народу – мови, пісні, звичаїв, віри – всього того, що повідомляє національне існування. Збереження і розвиток духовної культури, культурно-національне відродження стають життєвою необхідністю.

Культурні зрушення відбувалися в тісному зв'язку і під впливом соціально-економічного розвитку, а також політичних обставин і ідеологічних процесів, які помітно активізувалися у другій половині XVI століття. Інтенсивно розвивалися продуктивні сили – освоювалися нові землі, збільшувалася цілісність підприємств, оживала торгівля, зростали міста. Культурне відродження на Україні відбувалися в надзвичайно складних умовах.

Ще в XIV – XVI столітті Українські землі були поневолені іноземцями. Після Люблінської унії 1569 року – велика частина України опинилися під владою Польщі.

Нестерпне становище складалося на землях, захоплених Польщею. Слідом за соціальними повноваженнями настало духовне приниження української мови, звичаїв, православного віросповідання тощо. Особливо надією Загарбники покладали на церкву, за допомогою якої сподівалися остаточно поневолити український.

Віра в ті часи була не тільки основою світосприйняття є ознакою приналежності людини до певної культури, але є складовою частиною самої культури. Недарма в складних опитаних протистояннях двох християнських віросповідань на Україні православна релігія основному іменувалася як руська віра, тобто український.

В межах Речі Посполитої держава він з навала і підтримували тільки католицьку церкву. Православна церква була поставлена фактично поза законом. Вірність православні релігії позбавляла людину можливості брати участь у державному і громадському житті. Православні позбавлялися економічних, політичних витісняє в деяких містах і не могли займатися торгівлею. Втрачають звичні умови існування і свій вплив на державне є релігійне життя Частина українського дворянства єдиний вихід із ситуації бачила в пристосування до нових умов, тобто в покатоличення і спрощення.

Але більша частина українського громадянства, захищаючи свої права, залишалася вірною православній церкві. Саме під релігійними гаслами починається рух на захист соціальних та національних інтересів.

Селяни, козаки і міщани, дрібна шляхта духовенство брали з православ'я, спровоковані нестерпними умовами існування, принизливим становищем схизматиків, повстають. Спочатку стихійно і некеровано, але в кінці XVI – початку XVII століття прокотилася хвиля хрестьянско-козацьких повстань, незабаром вилилася в народну – визвольну війну українського народу.

У прогресивних колах українського суспільства визрівало переконання, що насильницька колонізація загрожує національному існування народу, цю польську католицький експансії необхідно протиставити свої вітчизняні духовні цінності, свою культуру, щоб відпрацювати самосвідомість, змінити дух і спрагу народу до боротьби.

Таким чином, соціально-економічні зрушення, політичні та економічні потреби суспільства, вплив європейської думки сприяли розгортанню культурно-освітнього руху в Україні, який за змістом за свою й наслідками увійшов історію як культурно-національне відродження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М. Історія України – Русі. – К., 1993.
2. Грушевський М. Історія України – Русі. – К., 1991.
3. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1992.

Анна Ждамарова
(Київ, Україна)

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В ОСВІТІ І НАУЦІ

У статті проведений аналіз напрямків та тенденції поширення у світі. Розглянуто позитивний та негативний вплив процесу глобалізації на світове суспільство. Визначено історичний аспект поглиблення процесу глобалізації в освіті і науці

Ключові слова: *антиглобалізм, історичний аспект, освіта, кордони, ідентичність, макдольнатизація, американізація, глобальне помешкання*

The article analyzes directions and tendencies of distribution in the world. The positive and negative influence of the globalization process on the world society is considered. The historical aspect of deepening the process of globalization in education and science is determined

Key words: *antiglobalism, historical aspect, education, borders, identity, Macdonaldization, Americanization, global home*

У розвитку людства на сучасному етапі взаємодіє чимало різноманітних тенденцій. На першому місці серед них – процеси, що сумарно можуть бути позначені поняттям „глобалізація". Однак труднощі полягають в історичному визначенні цього поняття. Єдиного визначення не існує, як немає єдності думок в оцінках глобалізації. Отже відбувається зіткнення думок, конфлікт соціальних і політичних інтересів, що має місце на глобальному, регіональному, національному і місцевому рівнях. Деякі дослідники визначають цей феномен як гранично широкий процес розширення контактів суспільств, країн, людей, поширення інформації, що посилюється завдяки досягненням науково-технічного прогресу.

Глобалізація максимізує економічну, науково-технічну і освітньо-культурну взаємодію різних країн незалежно від їхньої цивілізаційної приналежності, рівня розвитку і місця розташування. Ця взаємодія в основі своїй пов'язана з науково-технічним прогресом, особливо з розвитком засобів інформації і комунікації. Глобалізація являє собою зростання ролі зовнішніх факторів у відтворенні всіх країн – учасниць цього процесу. Відбувається становлення єдиного взаємозалежного світу, у якому фактори глобального порядку не тільки скріплюють колись роз'єднані фрагменти, але й справляють на них перетворюючий вплив.

Глобалізація (від англ. Global – „всесвітній") – термін, який використовується для характеристики сучасних економічних, соціальних, політичних, торгових, фінансових, транспортних, трудових, міграційних, інформаційних, комунікаційних, освітніх та інших процесів всеохоплюючого характеру.

Деякі дослідники вважають, що її початковими формами були торгівля і завоювання нових територій (у такому випадку, глобалізація почалася не менш ніж 5 тисяч років тому). Особливо значною була глобальна геополітична революція XX ст., що призвела до розпаду всіх колишніх імперій – Австро-Угорської, Німецької, Російської, Британської, Французької, Португальської, а також Радянського Союзу. Саме розпад колишніх імперій зробив державні кордони більш прозорими. Були зламані нездоланні колись бар'єри на шляху переміщення чотирьох „і": інвестицій, індустрій, інформації й індивідів, що відкрило дорогу процесам сучасної глобалізації. Глобалізація сприяла появі нового розділу історичних наук, який вивчає сучасну історію XX-XXI сторіч. В послідуючі століття ці процеси викликатимуть неабиякі суперечки з приводу змін які виникли в усіх сферах життя внаслідок глобалізації. Реальну оцінку цим подіям зможуть дати історики, які житимуть вже у XXII сторіччі.

Одним із найсерйозніших „викликів" глобалізації є криза ідентичності, як колективної, так і індивідуальної. Швидка інтернаціоналізація всіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, духовного) істотно змінює не тільки умови формування ідентичності, але й її характер. Надзвичайно впливає на ідентичність те, що відбувається у

сфері освіти і культури. Історично сформовані культури національних і соціальних спільностей є головним джерелом, з якого людина черпає життєві сенси, що утворюють основу її самосвідомості. Тому, хто втрачає свої культурні корені, загрожує психологічна дезорієнтація, втрата внутрішніх правил, які, врешті-решт, повинні служити самозбереженню особи та нації в цілому. Сучасні можливості засобів інформації і комунікації виводять людей за межі визначеного культурного ареалу, привносять еталони інших культур. Сфера споживання, дозвілля і розваг, маскульт здобувають в усьому світі усе більш гомогенний1характер, мало відрізняються за своїм „наповненням" (джинси, кока-кола, Фейсбук, кінокомпанія Марвел і т. п.) у суспільствах, що належать до різних цивілізацій. Така універсалізація культури одержала назву „макдональдизації" за аналогією з зовсім однаковими за дизайном і меню точками швидкого харчування в усіх країнах, де б вони не знаходилися. Таким чином змінюється і свідомість дітей, освітні напрямки і тенденції, що склалися історично на території, наприклад України.

В оцінках глобалізації освіти і культури співіснують два погляди: критичний і апологетичний. Перший вважає, що це – руйнівна сила, другий – необхідний компонент модернізації. Парадокс полягає в тому, що обидва і праві і не праві водночас. З одного боку, масове виробництво, в тому числі „культурно-освітньої", продукції веде до помітної уніфікації елементів культури та освіти і способів життя значної частини людства, що у свою чергу веде до зниження освітньої різноманітності. В умовах розвитку загальнопланетарного інформаційного простору, заснованого на новітніх технологіях, відбувається вторгнення виробників інформації в освітньо-культурне поле не тільки окремих особистостей, але і цілих народів. Причому особливе занепокоєння викликає „культурна американізація"

Традиційні цінності зберігають для особистості онтологічне значення, продовжуючи визначати її життєву філософію. Запозичені ж норми і стандарти оцінюються прагматично, як такі, що допомагають зорієнтуватися у тих чи інших ситуаціях, наприклад в одержанні освіти або в області бізнесу. Глобалізація відбувається не в знеособленому просторі, а в людському середовищі, населеному культурно-історичними спільнотами. Етнічна і соціальна локалізація, часто зумовлена кордонами національних держав, підтримує необхідну культурну розмаїтість на Землі. Збереження культурної різноманітності, у свою чергу, є однією з головних умов історичного виживання виду Homo sapiens.

Історичний аспект процесу глобалізації в освіті полягає в тому, що в такий спосіб, як і колись, але трохи в інших формах, діють дві базові тенденції – до універсалізації світу і збільшення його різноманіття. Саме їх взаємодія і визначає сучасний світовий розвиток. Якими б не були сильними і глибокими впливи глобалізаційних процесів, вони не стирають фундаментальних розбіжностей між цивілізаціями, регіонами, країнами, типами суспільств. Сучасний світ, набуваючи деяких елементів єдності, залишається дуже строкатим, різнорідним і суперечливим. При цьому він зберігає альтернативність вибору для кожної держави, народу й окремої особистості. Ввідбувається радикальна зміна в системі її суспільних зв'язків і цінностей. На місце традиційних зв'язків між людьми, що замикалися головним чином у рамках локальних співтовариств, приходять зв'язки глобального масштабу. Часто вони множинні, безособові і функціональні. Наприклад, для молодого користувача Інтернету набагато цікавіше спілкування з іншими подібними йому, ніж із власними батьками, не говорячи вже про бабусь і дідусів. У результаті руйнується механізм передачі від покоління до покоління вищих моральних цінностей, серед яких і цінність безпосередніх особистісних зв'язків у межах первинних співтовариств. У своїй поведінці люди керуються вже не цими цінностями, а шукають відповідь на практичне функціональне завдання, поставлене ситуацією, яка склалася цієї миті. І такий пошук ведеться самостійно, тобто індивідуально. Суспільство стає все більш індивідуалізованим і сповненим ризику. Зявилося поняття самоосвіти. Школи, навчальні заклади різних рівнів втратили своє значення як храми науки, вони виконують лише функцію отримання диплому, атестату, сертифікату, про те що ти дійсно маєш певні знання з данної галузі. І все. Все решту можна отримати самостійно. Зростаюча міра свободи, яку багато хто розглядає як безсумнівне

досягнення прогресу людства, має і зворотний бік. Свобода вибору, що збільшується, підвищує відповідальність особистості насамперед за власну долю. Нерідко це стає психологічно занадто важким вантажем, з яким не усі справляються. Долі людей стають все не стабільнішими, залежними від випадку. Величезне розширення мережі соціальних зв'язків, до якої включена людина, з одного боку, і зростаюча дестабілізація цих зв'язків, з іншого. Усе це відбувається на тлі розпаду стійких людських спільностей, здатних дати людині набір чітких норм, цінностей, мотивів. Одночасно зростають невпорядкованість, невмотивованість, непередбачуваність ціннісних, мотиваційних, поведінкових переваг як окремих людей, так і цілих груп.

Варіантом реакції на глобалізацію є активізація релігійного фундаменталізму, а також націоналізму. У цих течіях відбивається прагнення людей зберегти ідентичність, протидіяти руйнуванню своєї віри, традицій, культури з боку агресивного проникнення чужих віянь. За умов, коли руйнується звичний світ, об'єднання навколо первинних джерел ідентичності, якими є приналежність до певної віри й етнічної групи, допомагає деяким людям знайти ґрунт під ногами. Інші люди використовують ці настрої з метою утвердження і зміцнення своєї влади. Як вже говорилося, першим масовим виступом проти глобалізації прийнято вважати демонстрації в Сіетлі. Однак вони тільки показали, що боротьба проти негативів глобалізації поширилася на зону „золотого мільярда".

Отже, як ми бачимо глобалізація усіх сфер життя які повязані з освітою та культурою здійснює впливи глобалізації на освітню сферу. Результатом цього є те, що багато людей – фактично більшість – прагнуть знайти своє коріння, протестують проти нових реалій та намагаються дотримуватись старих норм життя. Завдання вчителя полягає як у тому, щоб зберегти ідентичність кожної нації, кожного народу, так і в тому, щоб підготувати 6-10 річних дітей до зустрічі через двадцять років з зовсім іншим світом, з цим самим „глобальним помешканням". І в цьому ракурсі історичні науки мають одну з важливих місій – зберегти історичний ресурс незмінним та недоторканим для наступних поколінь, і дати можливість сучаним проаналізувати помилки людства і недопустити нових. Відбувається перенесення на соціальну сферу в цілому та на освіту зокрема неоліберальної ідеології, що є характерною для глобальної економіки; формування в сучасних умовах нових глобальних цінностей – цінностей загальнолюдської культури, серед яких провідними повинні стати не влада сильного і багатого, а гуманізм, толерантність, повага до представників інших культур, націй, рас, релігій, схильність до співпраці з ними, до взаємозбагачення культур; вестернізація (американізація) духовних цінностей, що пов'язана з домінуючою позицією західної цивілізації у економічному, науково-технічному та політичному житті людства.

Названі чинники мають суперечливий характер як і явище, викликане ними до життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анилионис Г. Л., Зотова Н.Н. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации. – М., 2005.

2. Братилов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. – М., 2000.

3. Грани глобализации. Трудные вопросы современного развития. – М., 2003.

4. Мартен Д. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації: Пер. зфр. – К., 2005.

5. Многоликая глобализация / Под ред. П. Л. Бергера и С. П. Хантингтона: Пер. с англ. – М., 2004.

УДК 94(477)”18/19”

Олексій Замуруйцев
(Мелітополь, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНИХ ПРИХОДІВ НІМЕЦЬКОМОВНИМИ КОЛОНІСТАМИ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

У статті розглядаються окремі аспекти релігійного життя німецьких і менонітських колоністів Таврійської губернії. На підставі архівних документів досліджено діяльність колоністських громад стосовно утворення нових церковних приходів і їх взаємовідносини з державними установами. На думку автора, урядова політика в цих питаннях характеризувалась, з одного боку наданням німецькомовному населенню губернії значної релігійної автономії, а з іншого – всіляким обмежуванням його релігійного впливу на місцеве населення.

Ключеві слова: *колоністські громади, церковні приходи, німецькі колоністи, меноніти, католики, протестанти.*

The especial aspects of the religious life of the German and Mennonite colonists of the Tavrija province are considered in the article. On the basis of the archival documents, the activities of the colonial communities in relation to the formation of the new church parishes and their interrelations with the state institutions were investigated. In the author's opinion, the government policy in these questions was characterized, on the one hand, by the given to the German-speaking population of the province with the significant religious autonomy, and on the other hand, by all possible limitation of its religious influence on the local population.

Key words: *colonial communities, church parishes, German colonists, Mennonites, Catholics, Protestants.*

Актуальність обраної статті пов’язана з дослідженням важливих питань історії окремих регіонів і, так званих, "малих етносів" нашої країни.

Її метою є розгляд окремих аспектів релігійного життя колоністських німецькомовних громад Таврійської губернії та їх взаємовідносинами з урядом.

Прямим наслідком активної німецької колонізації Півдня України в пореформений період стало зростання загальної кількості колоністських приходів. На відміну від звичайних адміністративних одиниць, таких як округи або волості, приходи об’єднували німецьке населення виключно за релігійною ознакою.

У багатьох колоністських округах населення належало до різних церковних приходів. Наприклад, у Пришибській волості на початку ХХ ст. водночас існували два католицькі та два лютеранські церковні приходи [1, арк. 26].

Іноді зростання їх кількості йшло за рахунок подрібнення вже існуючих приходів. Так, влітку 1868 р. колоністи католицьких колоній Пришибського округу, які до цього об’єднувалися в єдиний Гейдельберзький римсько-католицький округ, звернулися з проханням до уряду про створення на його основі ще одного Костгеймського приходу. До його складу мали увійти колонії Костгейм, Літергаузен, Марингейм й Олександергейм. Причина такого відмежування крилася в їхній відносній віддаленості від центрального приходу в колонії Гейдельберг [2, арк. 4-5].

Значна частина подібних приходів виникала на нових землях, які колонізувалися німцями. Один із них, наприклад, було засновано в середині 80-х рр. XIX ст. колоністами-католиками в поселені Маринфельд Дніпровського повіту [3, арк. 5-7].

Чимала їх кількість з’являлась і в інших районах Півдня, зокрема, у Криму. Важливу роль у цьому процесі належала лютеранам. Так, на основі клопотання 22 колоністських громад Перекопського повіту було ухвалено рішення (від 23.10.1903 р.) про створення

нового Найманського-Гохгеймського лютеранського приходу та його відмежування від уже існуючого на території цього повіту Нейзацького лютеранського приходу [6, арк. 8].

Аналогічний дозвіл про створення свого окремого філіалу було надано 26.01.1912 р. лютеранам м. Джанкой Перекопського повіту, які входили до складу Найманського євангелійно-лютеранського приходу. Його мав очолити призначений пастор, грошове утримання якого покладалося на місцеву колоністську громаду [7, арк. 12].

У посланні на ім'я Таврійського губернатора від департаменту духовних справ МВС містилась пропозиція про виділення зі складу вже існуючого Нейзацького євангелійно-лютеранського приходу, його філіалу в окремий церковний прихід Джелав. До його складу мали увійти лютеранське населення, яке мешкало в м. Євпаторії та на території Євпаторійського повіту (всього 42 поселення). Дозвіл на це було отримано 2.05.1912 р. [11, арк. 1-2,9].

Всього ж, згідно з архівними даними за 1910 р., тільки на території Таврійської губернії налічувалось щонайменше 24 протестантські (лютеранські, сепаратистські, менонітські) церковні приходи. Найбільша їх кількість припадала на Бердянський повіт [8, арк. 8-10].

В окремих випадках на території одного приходу мешкали представники іншої релігійної концесії. Так, згідно з наведеним вище документам у Гнадельфельдській менонітській волості, за даними 1910 р., проживало 93 особи, які належали до Нейгоштутгартсько-Бердянського євангелійно-лютеранського приходу, в наслідок чого його пастор приїздив сюди один чи два рази на рік для виконання своїх релігійних обов'язків [9, арк. 18, 23].

Основу таких приходів, які об'єднували певну кількість колоній, складало так зване центральне поселення, де розташовувалось головна приходська церква у лютеран і католиків або будинок молитви у менонітів. В архівних документах неодноразово натрапляємо на повідомлення про їх відкриття в різних німецьких поселеннях Півдня України. Чимала кількість подібних повідомлень пов'язана з менонітами.

Так, на прохання представника менонітської громади колонії Вальдгейм Бердянського повіту Ісака Нейфельда, влітку 1906 р. було надано дозвіл на будівництво на її території нового молитовного дому. До цього додавалися відповідні документи, а саме: лист про загальне рішення колоністської громади щодо цього питання та проект самого будинку молитов. Цей дозвіл спирався на Ст. 1104 статуту про управління духовними справами іноземних сповідань, Т.11, Ч.1, Святого закону, вид.1896 р. [12, арк. 2-7].

Такий же документ був наданий і менонітській громаді колонії Тігенгаген Бердянського повіту. Прохачем, за дорученням 22 колоністів цієї громади з відповідними документами виступав вже згаданий нами вище І. Нейфельд [5, арк. 7-8].

Аналогічні прохання надходили й з боку інших менонітських громад. Так, у лютому 1900 р., уряд задовольнив прохання 105 менонітів поселення Німецька Ішунь Перекопського повіту про будівництво тут церкви, яке як в інших випадках, мало відбуватися за рахунок самих колоністів [4, арк. 8-9].

Подібні прохання надходили до уряду від колоністів інших релігійних концесій, зокрема лютеран. У листі МВС департаменту духовних справ іноземних сповідань Таврійському губернатору від 24 березня 1904 р. (справа №1721) повідомлялось про клопотання євангелійно-лютеранської генеральної консисторії щодо надання дозволу на будівництво в поселенні Кіабак Перекопського повіту кам'яного шкільно-молитовного будинку замість старого, побудованого 26 років тому без відповідного дозволу. У документі відзначалося, що згідно зі Ст. 140 Святого закону, Т.11, Ч.1, вид. 1900 р. таке будівництво було можливим лише з дозволу місцевого православного духовенства.

У листі єпископа Таврійського і Сімферопольського місцевому губернатору від 30 квітня 1904 р. повідомлялось, що він не перешкоджатиме цій справі, якщо тільки місцеві колоністи не пропагуватимуть своє вчення серед православного населення[5, арк. 1-3].

Відповідний дозвіл від 20.04.1904 р. був також наданий лютеранській громаді поселення Ногайську Бердянського повіту. При цьому підкреслювалося, що місцеві колоністи, які

належали до Нейштутгардсько-Бердянського церковного приходу, на цей час не мали власної церкви і були змушені проводити свої богослужіння в приватних будинках, що створювало значні незручності для віруючих [13, арк. 3-6].

Варто зауважити, що позиція православної церкви в цих питаннях не завжди була сприятливою для німецьких колоністів. Так, у листі Таврійського єпископа місцевій адміністрації від 21 березня 1910 р. стосовно прохання переносу лютеранської церкви з колонії Гохштадт у колонію Рейхенфельд Мелітопольського повіту, це розглядалось як спроба поширення в губернії ворожих до православ'я осередків сектантства [10, арк. 2-8].

Завершуючи загальний розгляд даної теми, ми можемо зробити висновок про важливу роль релігії в культурному житті німецькомовного населення Таврійської губернії у пореформений час. Про це, свідчить активне будівництво нових церков і відкриття церковних приходів, яке відбувалося за рахунок самих колоністських громад. Уряд надавав німцям і менонітам значну автономію у вирішенні цього питання, однак водночас досить жорстко обмежував їх релігійний вплив на місцеве населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ДААРК (Державний архів автономної республіки Крим). – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 4602. – 61 арк.
2. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 7510. – 20 арк.
3. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 8644. – 13 арк.
4. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 9603. – 8 арк.
5. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 9830. – 10 арк
6. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 10003. – 9 арк.
7. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 10066. – 16 арк.
8. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 10614. – 21 арк.
9. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 10910. – 35 арк.
10. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 11556. – 18 арк.
11. ДААРК . – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 11697. – 27 арк.
12. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 151. – 12 арк.
13. ДААРК. – Ф. 27. – Оп. 3. – Спр. 421. – 6 арк.

УДК 9111.3:94(477)

Ольга Лісовська
(Умань, Україна)

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

У статті розповідається про джерела історичної географії України. Автором виокремлено та охарактеризовано писемні, картографічні, лінгвістичні, нумізматичні, епіграфічні та антропологічні джерела.

Ключові слова: *історична географія, Україна, писемні джерела, картографічні джерела, лінгвістичні джерела.*

The article describes about sources of historical geography of Ukraine. The author written and characterized cartographic, linguistic, numismatic, epigraphic and anthropological sources.

Key words: *historical geography, Ukraine, written sources, cartographic sources, linguistic sources.*

Історична географія не може розвиватися без опрацювання великої кількості джерел: писемних, картографічних, даних археології, геології, лінгвістики, етнографії, антропології, палеоботаніки, нумізматики, кліматології тощо.

Найбільше значення для історичної географії України мають писемні джерела. Серед них: твори вітчизняних і зарубіжних авторів (літописи, хроніки, описи історичних подій та географічних об'єктів, щоденники подорожей тощо), особисте і дипломатичне листування, дані статистики та податкових реєстрів, описи парафій, монастирів і єпархій, офіційні звіти чиновників різного рангу (губернаторів, намісників, поліцмейстерів, партійних керівників, голів рад і т. ін.) тощо.

У наш час основна робота по опрацюванню писемних джерел в Україні проводиться Археографічною комісією та Інститутом української археографії НАН України.

Далеко не кожне письмове джерело містить конкретну і вичерпну інформацію з історичної географії України того чи іншого періоду. Твори античних, візантійських і арабських істориків, географів і письменників часто містять інформацію, що може використовуватися лише для загальної реконструкції історичної географії України [12, с. 14-16].

Одним із важливих джерел для історичної географії України є історичні карти. Найпростіші карти з'являються ще в первісному суспільстві. Україна вперше (у друкованих варіантах карт) з'явилася на картах європейської та азіатської Сарматії в ульмських виданнях «Географії» Птолемея (1482, 1486 рр.). За підрахунками дослідників, з 1482 по 1730 р. вийшло 57 видань «Географії» Птолемея. «Відкриття» і переклад на латинську мову «Географії» Птолемея на початку XVст. дали поштовх для розвитку наукових основ картографії. Цей етап у розвитку картографії увійшов в її історію під назвою періоду «модерних карт». Першою «модерною картою» Центральної та Східної Європи, на якій відображено і територію України, була карта німецького та італійського вченого кардинала Ніколо Кузанського (1401-1464), яку вигравіювано на міді в м. Ейхштедт. На деяких переробках цієї карти (1508, 1513 рр. та ін.) відтворювалися землі до Азовського моря і позначалися різні місцевості України [3, с. 67-69].

Як правило, карти складалися еклектичним шляхом: відомості бралися з різних, у тому числі й недостовірних, джерел; автори карт не бували в Україні і не могли пересвідчитися у якості поданої інформації. Спосіб зображення територій був «перспективний», у кожного картографа була своя система умовних позначок.

Більш досконалими були карти, які враховували астрономічні координати декількох десятків пунктів (усі інші наносилися при знятті вимірів земельних ділянок). На початку XVII ст. запроваджується вимірювання місцевості за допомогою системи трикутників. На підставі топографічних вимірів з'явилися карти українських земель Томаша Маковського і Гійома Ле Вассера де Боплана (близько 1600-1675). На картах Г.Боплана вперше в західноєвропейській картографії з'явилася назва «Україна» [9, с. 178-180].

Друга половина XVIII- початок XIXст. стали «епохою реформи картографії». Наприкінці XVIII - у XIX ст. російські, австрійські та угорські геодезисти і картографи складають детальні карти різних регіонів України.

Важливе значення для історичної географії України мають лінгвістичні (мовознавчі) джерела. Галуззю лінгвістики є топоніміка [1, с. 441-445]. Вивченням давніших топонімів на території України займалися лінгвісти О.М. Трубачов і О.С. Стрижак.

Назви певних урочищ, річок, озер, населених пунктів знаходять своє пояснення в мові народу, який зараз населяє ці місцевості, а назви інших - тільки в мовах давніх народів. Для топонімічних назв характерна сталість, живучість, тому аналізуючи існуючі на сьогодні назви річок, озер, урочищ, можна визначити області, де жили давні народи і племена.

Географічні терміни дають уяву про зниклі природні особливості та фізико-географічні умови, які змінилися, про колишню фауну і флору, про різні суспільно-економічні відносини, про характер господарсько-виробничої діяльності.

У вирішенні тих чи інших завдань історична географія може залучати і інші джерела - нумізматичні (наприклад, для визначення географії торгівельних зв'язків), епіграфічні (так, саме з написів на камені дізнаємося про перебування в Криму окремих римських підрозділів, про мандрівки скандинавів тощо), антропологічні (для характеристики населення)та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дашкевич Я. Топоніміка та історичні дослідження / Я. Дашкевич. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. – 792 с.

2. Іваньков П.О. Зміст історичних карт / П.О. Іваньков // Український історичний журнал (далі УІЖ). - 1982. - № 10. - С. 89-92.

3. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К.: ДНВП «Картографія», 2004. – 207 с.

4. Войцехівська І.Н. Спеціальні історичні дисципліни: навч.посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.Н. Войцехівська, В.В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. – К.: Либідь, 2008. – 520 с.

5. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. - К.: Либідь, 2002. – 488 с.

6. Кандиба Ю.І. Історична географія з основами етнографії. Навчально-методичний комплекс / Ю.І. Кандиба. - Харків: ХНУ, 2010. - 73 с.

7. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історикогеографічних досліджень. – Київ: Наукова думка, 1981. – 251 с.

8. Овдієнко П.П. Історична географія / П.П. Овдієнко. - Ніжин, 2000. - 165 с.

9. Сосса Р. І. Дослідження з історії картографії України / Р.І. Сосса // УІЖ. - Київ, «Дієз-продукт», 2008. - № 3. - С. 176-202.

10. Сосса Р.І. Історія картографування території України. Підручник / Р. І. Сосса. – Київ: Либідь, 2007. - 336 с.

11. Трубчанінов С.В. Історична географія України: Навчальний посібник / С.В. Трубчанінов. – Кам′янець-Подільський: Оіюм, 2013. – 192 с.

12. Трубчанінов С.В. Історична географія України. Курс лекцій. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 192 с.

13. Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття / О. Щодра: навч. посіб. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – 298 с.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Ніна Петрук
(Львів,Україна)

ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ ЗАМОК ЯК УРБАНІСТИЧНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У цій статті, ми звернемо увагу на необхідність вирішення сучасних завдань що до популяризації історико-культурної пам'ятки. Розглянемо історію, сучасний стан та перспективи розвитку з врахуванням збережених історико-культурних цінностей пам'ятки давньоруської архітектури, у сучасному соціокультурному просторі на прикладі Теребовлянського замку.

Ключові слова: *Галичина, Середньовіччя,Теребовлянський замок, культурна пам'ятка, історичний аспект, візуалізація.*

In this article, we will pay attention to the need for solving modern problems in promoting the historical and cultural monument. Consider the history, the current state and development prospects, taking into account the preserved historical and cultural values of the monuments of Old Russian architecture, in the modern socio-cultural space on the example of the Terebovlian castle.

Key words: *Galicia, Middle Ages, Terebovlian castle, aesthetic value, cultural monument, historical aspect, visualization.*

Вступ. Останніми роками зросла зацікавленість серед етнічних українців та українців що проживають за межами нашої держави інтересу до своєї історії, культури, образотворчого мистецтва, архітектури.

Ми вирішили дослідити популярність та туристичну привабливість історико-архітектурних пам'яток західних регіонів України, а саме території що колись належала Середньовічній Галичині. Зосередили свою увагу на Тернопільській області яка є багата на пам'ятки мурованого оборонного будівництва доби Середньовіччя.

Особливе місце у історико-культурній спадщині Західної України займає Тернопільська область. Саме вона (після Львівської),займає провідне місце за наявністю оборонної мурованої архітектури. Ретельне дослідження якої було розпочато лише у другій половині XIX ст.

Перші археологічні дослідження здійснив український археолог, директор музею НТШ(а) Я. Пастернак [1]. Майже одночасно дослідник історичної топографії галицьких міст Л. Чачковський описав археологічні пам'ятки Теребовлі, зафіксував ряд ознак, які вказують на замок, як на княжу резиденцію. Важливим у вивченні оборонних споруд Теребовлі були археологічні дослідження Б. Тимощука, проведені в 1984,1986 роках на валах давньоруського городища. [2].

Відомо, що наявність мурованих архітектурних споруд є вагомим свідченням культурного розвитку того чи іншого регіону. Першими мурованими спорудами були лише храми і князівські палати, на теренах Галичини вони з'являються досить рано з кінця IX – початку X ст., але, на жаль, переважна більшість храмів кінця IX–XIII ст.,втрачена для нас назавжди.

Український архітектор Леонід Прибєга вважає що: «Архітектурні витвори минувшини, що отримали статус пам'ятки, задовольняли передусім практичні потреби людини, форма їх визначалася переважно утилітарно-технологічними вимогами. Разом із тим, архітектурна форма відповідала й духовним потребам суспільства, тобто естетичним ідеалам епохи» [3].

У XVIII ст. Теребовлянському замку ніякої уваги не приділялось. Його стіни і вежі під впливом природних чинників, а то і людської недбалості помалу руйнувались. Не проводилось жодної реставрація чи консервація, оскільки австрійському уряду історія замку була нецікава. [4]

У другій половині XX ст. на Тернопільщині працюють лише археологічні експедиції Інституту українознавства (Львів), Тернопільського та Борщівського краєзнавчих музеїв. Найбільш активно досліджуються замки протягом першого десятиліття XXI ст. Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини» визначили інститут органів охорони культурної спадщини, підняли роль заповідників, виписали повноваження Інституту археології НАН України в системі охорони пам'яток. Це сприяло активізації археологічних досліджень загалом. У 2005 році на базі існуючого Збаразького ДІАЗу постав національний заповідник «Замки Тернопілля», до складу яких ввійшло 12 найбільш збережених замків Тернопільщини. Цей період знаменується охоронними археологічними дослідженнями структур Інституту археології, зокрема ДПОАСУ «Подільська археологія», Інституту «Укрзахідпроектреставрація». Інституту археології Львівського національного університету, а також Тернопільської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури, районних краєзнавчих музеїв. До найбільш досліджуваних у різні часи належить Теребовлянський замок [5].

Теребовля вперше згадується в Іпатіївському літописі, як столиця княжого уділу, що його Любецький з'їзд 1097 року визнав за Васильком Ростиславичем.

Археологоми та істориками було встановлено IVосновні етапи спорудження фортифікаційних споруд на території замку, культурний шар якого вважався втраченим внаслідок будівельних робіт XV-XVII ст. На основі матеріалів археологічних досліджень та архівних історичних документів вдалося окреслити етапи спорудження замку:

- I етап XI-XIII ст. Замок Князя Василька- Перший замок в Теребовлі було закладено в період князювання Василька Ростиславовича (1067(1064)-1124). Оскільки точна дата будівництва замку досі невизначена.
- II етап XIV-XV ст. Замок Казимира Великого за наказом польського короля Казимира Великого у 1360 р. на місці зруйновано ще в XIII ст. княжого замку зводять новий. Жодних історичних описів чи малюнків замку знайти не вдалось.
- III етап XVI ст. Замок Андрея Тенчинського – внаслідок частих нападів татар Теребовлянський замок став непридатним для оборони. Тому, у 1534 р. краківський каштелян Андрей Тенчинський власним коштом розпочав капітальний ремонт замкових стін та його внутрішніх споруд. Замок відновили протягом декількох місяців.
- IV етап XVII ст. Замок Олександра Балабана – у 1631-32 рр. стараннями старости міста Олександра Балабана було споруджено новий замок. У плані замок має неправильну, видовжену форму п`ятикутника, що повторює конфігурацію гори. Він має три вежі, що сполучались високими стінами. Стіни і башти забезпечені бійницями для ведення вогню з гармат і ручної зброї. Залишки цього замку збереглись до сьогодні. [6]

Теребовлянський замок відноситься не тільки до історико-архітектурних пам'яток, але і беззаперечно є носієм естетичної цінності та культурним надбанням Західного регіону України. Це безумовно є свідченням досягнутого рівня культури суспільства і включення індивіда в предметні (матеріальні чи духовні) відносини і зв'язки, слугує стимулом у його життєдіяльності і орієнтиром у поведінці. В цінності зафіксоване життєво важливе і зорієнтоване на бажане, на світ, яким він має бути, і на людину, якою вона повинна стати. Залежно від змісту і характеру цінностей людина може відчувати піднесеність і окриленість, а може відчувати себе пригніченою і занепасти духом. Сфера цінностей створює особливу культурно історичну реальність. У цінностях бачать ціль і засоби культуротворчої діяльності людини, а в культурі - перетворення людиною себе і свого світу відповідно до певних цінностей. Цінності є ядром культури, квінтесенцією всього досягнутого у всіх сферах суспільної діяльності людини [7].

Замок входить до національного заповідника «Замки Тернополя», і є беззаперечним носієм культурно – естетичних цінностей та унікальних традицій давньоруського мурованого будівництва, він є об'єктом зацікавленості у переважній більшості тільки для істориків та археологів. Так, це діючий музей, який можна відвідати за невелику плату самостійно або з екскурсією, також тут відбуваються вже традиційні масові заходи це:

Етнографічний фестиваль «Забави у княжому місті»,та з нагоди святкування дня міста на території замку відбулось реконструкція лицарських боїв, середньовічні танці, вогняне шоу, ігри, містечко майстрів та виступи творчих колективів ці заходи певною мірою приваблюють туристів. Це не та кількість туристів яку хотілось би зацікавити та привабити. За час дослідження не було виявлено жодного сучасного візуалізованого зображення даного культурного об'єкта (не беручи до уваги зображення надруковані у польських джерелах). Відомо що використання культурної спадщини та мистецтва в якості туристичних об'єктів стало головним джерелом доходів для багатьох країн у всьому світі. Зокрема візуалізація сприяє поширенню та зацікавленню потенційних туристів до даного об'єкту,а разом з ним до регіону в цілому. Це не лише створює нові робочі місця, але й має потенціал привнесення додаткових доходів з-поза меж громади та стимулювання місцевої економіки. [8].

Відомий український архітектор Володимир Заболотний вважав «не отримавши нових функцій, не здобувши справжнього господаря і не включившись в активне громадське життя, вони приречені на моральний і фізичний занепад» [9].

Висновки: Під час нашого дослідження було встановлено що даний культурно-істоичний об'єкт є одним з найдосліджуваніших на теренах Західної України починаючи з другої половини ХХст.

Встановлено що за ступенем збереженості замкові комплекси західної України умовно поділяються на руїни, напівруїни та музеї. Теребовлянський замок відноситься до другого типу що має переконливі шансами на відновлення. При бажанні та фаховому підході, він може стати одним із провідних туристичних брендів Західної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пастернак Я. На Теребовельськім замку // Діло. – Львів,1931. – Ч.202.
2. Чачковський Л. Княжий город Теребовля // Життя і знання. – 1932. – С.257-359.
3. Прибєга Л. До питання морфологічного аналізу пам'ятки архітектури // праці центру пам'яткознавства. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 34–35.
4. Миська Р.Г. Теребовлянська земля в XI – першій половині XIII ст.: автореферат.
5. Могитич Р., Лагуш З. Архітектурно-археологічні дослідження м. Теребовлі Тернопільської області // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів,1997. – Ч.6. – С. 19-22.
6. Строцень Людмила// Археологічні досліджен- ня замків Тернопілля / Л. Строцень // Волино-Подільські археологічні студії. – Вип. III. 2012. – С.192-196.
7. Л. О. Сморж. Естетика // Основні естетичні цінності. – С.83.
8. Петрук Н.М. Напрями розвитку культурного туризму в Україні. – Львів, 2010. – С 99-103.
9. Заболотний В. Фортеці. Замки. Башти. Проблеми охорони та використання старовинних оборонних споруд // Пам'ятники України. – 1986. – № 4. – С. 38.

Марія Шалигіна
(Дрогобич, Україна)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЙНА ТЕНДЕНЦІЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Особливу увагу приділено проблемним питанням сучасності,актуальним для молоді. Стаття мітить теоретичні узагальнення і цікавий фактичний матеріал.

Сучасна ситуація значною мірою визначається процесами глобалізації.

Термін «глобалізація» походить від лат. globus – земна куля – та в найзагальнішому вигляді позначає злиття локальних культур в глобальну єдність – «світову культуру».

Існують принаймні два відмінні значення даного терміну:

1) відкритість культурно-інформаційних каналів, широкий доступ до всіляких ресурсів, об'єднаність земної кулі інформаційною мережею Інтернет;

2) процес уніфікації світової культури через експансію одного типу культури – євроатлантичної.

Перше визначення фіксує зближення різних країн і культур внаслідок розвитку сучасних технологій. Якщо в традиційній культурі для передачі інформації потрібно було тижнями скакати на коні, тепер одним натисканням клавіші «мишки» інформація миттєво потрапляє в будь-яке місце на світовій мапі. Авіаперельоти зробили фізичне переміщення у просторі хоча й не миттєвими, але істотно швидшими за інші види транспортних перевезень. Світові війни стали можливими лише в XX столітті, тепер жоден конфлікт не може бути локальним (місцевим). Планета ніби стала меншою, її масштаб виявився зворотнє пропорційним технологічній могутності людини.

Друге визначення фіксує неоднорідність процесу глобалізації, наголошуючи на тому, що вона має свій центр і вектор дії.

Прибічники цього підходу зазначають, що внаслідок тісних зв'язків між культурами в яких відбувається не просто культурна дифузія (змішування культур), а нав'язування конкретної культури. І в цьому контексті доречно витлумачити глобалізацію як ідеологічне продовження модернізації новими засобами.

Вестернізація та істернізація

Враховуючи наявний політичний підтекст, всередині глобалізації виокремлюють дві протилежні тенденції – вестернізацію (поширення західноєвропейської культури) та істернізацію (поширення східного типу культури). Прикладом вестернізації є ресторани швидкого обслуговування Макдональдз, що існують в усіх платоспроможних країнах, та джинси як універсальна одягу. Так, тегеранські студентки під паранджею носять джинси а в Японії молоді люди надають їм перевагу перед кімоно на від під час національних свят. Прикладом істернізації є ієрогліф як популярний принт на будь якому текстилі, кімоно замість халата для європейських модниць, поява численних суші-барів тощо.

«Конфлікт цивілізацій»

Таким чином, у політико-культурній сфері можна констатувати два конкуруючі полюси культурної експансії – США та Японія. Крім того, існує ісламський світ, що не може так активно екстраполювати свій спосіб життя, проте не бажає долучатися до жодного з полюсів.

Професор Гарвардського університету С. Гантінґтон зазначає, що в сучасній епосі існує вісім основних культур-цивілізацій:

- західна;
- конфуціанська (китайська);
- японська;
- ісламська;
- індуїстська;
- православно-слов'янська;
- латиноамериканська;
- африканська.

Головна відмінність між ними полягає у співвідношенні традиційності – модерності. Подібне співіснування є конфліктним, причому міжкультурні відмінності, на думку Гантінгтона, є фундаментальнішими за політичні та ідеологічні розрізнення. Лінії розлому між цивілізаціями є лініями майбутніх фронтів. Наріжний «культурний розлам» вчений вбачає у протистоянні Заходу решті світу, визначальну роль у відстоюванні власної культурної самобутності відіграє конфуціансько-ісламський союз. Єдина можливість запобігти майбутньому конфлікту полягає в тому, щоб євроатлантизм не нав'язував власних цінностей та культурних моделей, а навпаки, спробував засвоїти цінності інших культур, зокрема переорієнтуватися на інтровертність, спрямованість на внутрішній світ людини, одвічне притаманну буддизму та даосизму. До речі, зростання популярності зазначених

релігійних течій всередині євроатлантичної цивілізації свідчить про небезпідставність висновків американського філософа.

Глобалізація по-новому переструктуровує націоналність суспільства, поділяючи Їх на «глобалізовані» і «стійкі до глобалізації» страти. С. Гантінґтон у цьому контексті пропонує поняття «зрадництво еліт», пов'язане з розшаруванням суспільства на глобалізовану еліту і більшість із сильною етнічною ідентичністю.

Глобалізація та національна ідентичність

Глобалізація як провідна тенденція сучасності спричинила тенденцію – локалізацію – стратегію збереження національної своєрідності,автентичності,принципове небажання «глобалізуватися». У соціально-політичній практиці така стратегія отримала назву «антиглобалізм», хоча перший варіант видається влучнішим, оскільки часто антиглобалісти виступають не стільки противниками глобалізації, скільки «противниками прибічників глобалізації» (У. Бек). Ці різноспрямовані тенденції наразі є настільки взаємопроникними, що цілісний феномен позначають термшои«глоксілізація» (автор – Р. Робертсон).

У сучасній літературі широко обговорюється питання руйнування національної ідентичності внаслідок глобалізації: так, Ю. Габермас навіть говорить про нівелювання національностей та створення єдиної європейської спільноти без етнічних ознак (у певному сенсі наслідуючи Ґ. В. Ф. Геґеля який свого часу мріяв про злиття національних держав у єдиний універсальний простір). У політичній практиці це вилилося зокрема в ідеологію Євросоюзу. Проте захоплюючі прогнози властиві першій хвилі глобалізації, яка швидко змінилася переважанням антиглобалістських настроїв. Гіркий досвід історії свідчить, що жодна національна ідея не може бути реалізована в планетарному масштабі, тому вплив приречений на поразку. У сучасному світі посилюються регіональні тенденції до актуалізації національної ідентичності, про що свідчать дані соціологічних опитувань, зокрема, результати національного референдуму щодо розширення ЄС у Франції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2009.
2. Прилуцька А.Є., Корабльова Є.М. Культурологія. Харків, 2009.

УДК 008.002.6+347 (575.1)

Насиба Юнусова
(Ташкент, Узбекистан)

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ОММАВИЙ МАДАНИЯТНИНГ САЛБИЙ ТАЪСИРИ

Ҳозирги глобаллашув жараёнида оммавий маданиятнинг мазмун-моҳияти, ёшларнинг ижтимоий ҳаётига салбий таъсири ва унинг оқибатлари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: *оммавий маданият, “гот” ва рок тушунчалари, "поп-культура","популяр",гедонизм , индивидуализм, эгоцентризм*

The essence and content of mass culture in the modern global process, the negative impact on the social life of young people and their consequences are revealed.

Key words: *mass culture, “Goth” and rock concepts, “Pop-culture”, “Popular”, hedonism, individualism, egocentrism.*

Бугунги кунда “глобаллашув” сўзи энг кўп ишлатиладиган тушунчалардан бири ҳисобланади. Бу бежиз эмас, албатта. Зеро, ушбу тушунча инсон ва жамият ҳаёти ривожининг ҳозирги давридаги муҳим хусусиятларни, жумладан, тез суръатлар билан ўзгариб бораётган, кишилик цивилизацияси бугунги кунгача бошидан кечирган даврлардан тубдан фарқ қиладиган ўта шиддатли ва мураккаб бир воқеликни ўзида мужассам этади.

Энг умумий маънода, глобаллашув муайян ҳодиса, жараённинг барча минтақалар, давлатлар ва бутун Ер юзини қамраб олганини ҳамда уларнинг инсоният тақдирига дахлдор эканини англатади. Шу ўринда, "глобаллашув жараёни" тушунчаси ҳақида қисқача тўхталиб ўтишни лозим топдик.

"...глобаллашув – бу аввало ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашуви демакдир.

... Глобаллашув жараёнининг яна бир ўзига хос жиҳати шундан иборатки, ҳозирги шароитда у мафкуравий таъсир ўтказишнинг ниҳоятда ўткир қуролига айланиб, ҳар хил сиёсий кучлар ва марказларнинг манфаатларига хизмат қилаётганини соғлом фикрлайдиган ҳар қандай одам, албатта, кузатиши муқаррар"[1,б.112] – дейди, биринчи юртбошимиз ўзининг "Юксак маънавият – енгилмас куч" асарида.

"Глобаллашув" атамаси дастлаб америкалик олим Т.Левиттнинг 1983 йили "Гарвард бизнес ревью" журналида чоп этилган мақоласида тилга олинган эди. Олим йирик трансмиллий корпорациялар ишлаб чиқарадиган турли-туман маҳсулот бозорларининг бирлашув жараёнини шундай деб атаган эди.

Менимча, Т.Левитт бу атамани бутун дунёга машҳур қилиш учун эмас, балки ўзи ёзган асарининг мазмунини ёритиб бериш учун фойдаланган ва кейинчалик атама оммалашиб кетган, бўлса керак. Муаллиф мақоласининг номидан кўриниб турибдики, "глобаллашув" атамаси дастлаб иқтисодиёт соҳасида фойдаланилган.

Умуман олганда, глобаллашув жараёни мураккаб жараён бўлиб, бизни қизиқтирадиган, эътибор беришимиз керак бўлган томони шундаки, ҳар бир нарса-ҳодисанинг ўнг ва чап, яхши ва ёмон томони бўлгани каби, глобаллашув жараёнининг ҳам салбий ва ижобий оқибатлари мавжуд. Ижобий томони маълум, яъни у инсонларга ўзаро ахборот алмашув, муносабатларни мустаҳкамлаш, ишлаб чиқариш суръатларини тезлаштириш ҳамда кенгайтириш ва бошқа шу каби масалаларда катта имкониятлар яратмоқда. Айниқса, давлатлар ва халқлар ўртасидаги интеграция ва ҳамкорлик алоқаларининг кучайиши, хорижий инвестициялар, капитал ва товарлар, ишчи кучининг эркин ҳаракати учун қулайликлар вужудга келиши, кўплаб янги иш ўринларининг яратилиши, замонавий коммуникация ва ахборот технологияларининг, илм-фан ютуқларининг тезлик билан тарқалиши, турли қадриятларнинг умуминсоний негизда уйғунлашуви, цивилизацияларо мулоқотнинг янгича сифат касб этиши, экологик офатлар пайтида ўзаро ёрдам кўрсатиш имкониятларининг ортиши-табиийки, буларнинг барчасига глобаллашув туфайли эришилмоқда.

Глобаллашув жараёнининг салбий томонларидан бири оммавий маданиятдир. Шахсининг қизиқишлари асосан ташқи муҳитга қаратилганли сабабли, оммавий ва назоратсиз истеъмол қилиш ташкил этмоқда. Бу эса "оммавий маданиянинг" энг хунук намуналаридан биридир. Ғарбда омма ҳақиқий маданият даражасига кўтарилиши ўрнига, "маданиятнинг" ўзи аҳолининг қолоқ қатламлари дидига мослашиб, чинакам тарбияли кишини хижолатда қолдирувчи даражада тубанлашиб, соддалашиб ва ўзгариб бормоқда "оммавий маданият" индустрияси инсонни дастурга бўйсинувчи роботга айлантирмоқда.

XX асрнинг бошларида Н.А.Бердяев оммавий маданият пайдо бўлишини олдиндан кўриб, аксарият жамиятнинг маънавий-маданий эҳтиёжларининг пасайишини башорат қилди: "реалликда яшаш қийин. Бунинг учун мустақил руҳий фаолият, мустақил тажриба, мустақил фикр талаб қилинади. Уйдирмалар, гаплар ва нарсалар қобиғида яшаш осонроқ. Аксарият инсонлар бошқалар ишлаб чиққан сўзлар ва тушунчаларга ишонади, вампирларча ўзгалар тажрибасига таяниб яшайди"[2, б.221].

Оммавий маданият таъсирида шаклланган инсон индивидуал-лаштирилган гедонизм ҳузур-ҳаловатга интилиш қадриятларига таянувчи ахлоқ, ҳуқуқ, норма ва нормадан оғиш тушунчаларининг янгича талқинига мувофиқ яшайди. Ўз истакларига эрк бериш, ҳузур-ҳаловат ва истеъмолни олий даражада амалга оширишга интилиш бу маданиятнинг императиви ва унинг вакилларининг ўзига хос ақидасига айланмоқда.

Х.Ортега-и-Гассетни фикрича, "оммавий маданият" тантана қилган шароитда "омма одами" антропологиясига салбий баҳо беришга мажбур қилади. Гап "Европа халқлари ва маданиятларининг энг жиддий инқирози" ҳақида кетмоқда. Бунда тантиқ бола психологияси ўз бурч-мажбуриятларига бўйсунолмаслик билан бирга "истеъмолчи"нинг ўзига хос хулқ-

атворини белгилайди, яъни моддий неъматлар ва қадриятларга истеъмолчи нуқтаи назаридан муносабатда бўлиш билан боғлиқ “ўйноқи” хулқ-атвор, масъулиятдан бўйин товлашда ифодаланади [3,б.15].

Шахс ижтимоийлашиши жараёнларига оммавий маданият таъсирининг асосий хавфи мазкур маданият доирасида шаклланган инсонда оммавий ахборот воситалари таъсирида танқидий фикр юритиш қобилияти йўқолиб боришидан иборатдир. Бу ҳодиса келажакда “интеллектуал мулкка” эгалик қилиш жиҳатидан китобхонлардан иборат камчилик ва “томоша” қилувчилар оммасига бўлинган янги синфлар пайдо бўлишига олиб келиши мумкин. Бундан ташқари, одат бўлиб қолган ўхшашликлар ва бир хил турмуш тарз-ларига ҳозирги давр якун ясайди. Ҳозирги замон одами кўп сонли ўхшашликларга таяниб, уларни ниқоблар ёки ўйналадиган роллар сифатида қабул қилади, аслида улар озод қилинган “Мен”нинг ўзини ўзи намоён этиш усуллари экан холос.

“Ахборот асри” деб ном олган XXI асрда ҳеч қайси давлат ёки жамият ўзини темир девор билан ўраб яшай олмайди. Айни пайтда, аҳвол шундай экан, деб қўл қовуштириб ўтириш ҳам тўғри келмайди, бундай таҳдидларга жавобан, биз ҳам, содда бўлмасдан, зарур чора-тадбирларни кўришимиз керак.

Ижтимоий тармоқлар, янгиликлар, сериаллар, ток-шоулар, тинимсиз қўнғироқлар ва эсэмэс хабарлари, компьютер ўйинлари ҳамда интернетдаги чексиз ахборот туфайли сўнгги ўн йиллик ичида оммавий маданиятнинг яна бир ўзига хос тури – экран маданияти вужудга келди. У компьютер ва видеотехника уйғунлиги асосида шаклланган бўлиб, видеотелефонлар, электрон банклар ҳамда Интернет деярли ҳамма зарурий ахборотни компьютер экранларида кўрсатиш, шахсий “электрон ҳисоблагич”ларни қудратли мулоқот воситасига айлантириш имконини беради. Оқибатда, бевосита мулоқот ҳамда китоблар мутолааси иккинчи, учинчи ҳатто тўртинчи даражага тушиб қолиши ҳеч гапмас. Негаки монитор ўзгача фикрлаш тарзини юзага келтиради, бу ердаги мулоқот тезкорлик, қисқалик ва ҳозиржавобликни талаб этади.

Яхши биламизки, халқимиз оқ кўнгил, содда ва ишонувчан. Матбуотда босилган, телевидениедан, радиодан айтилган гапларга ишонч билан қарайди. Четдан туриб бизга қарши иш олиб бораётган информацион марказлар ҳам шундан фойдаланиб қолишга уринади.

Кичик ёшдаги болалар кимдан ўрнак олаётгани, уларнинг идеаллари ким эканлиги билан қизиқиб кўрганмисиз? Таассуфки, бугун бу идеаллар - ота-она эмас, деган фикрга бормоқдамиз. Чунки болалар ҳақиқий ҳаётдан бутунлай фарқ қилувчи, ўзига хос телевизион “ҳаёт” таъсирида улғаймоқда, улар севиб томоша қиладиган фильм ва мультфильм қаҳрамонлари, эстрада юлдузлари, кўрсатув бошловчилари на ташқи кўриниши ва на табиати билан ота-оналарни эслатади.

Фильм қаҳрамонлари сифатида аксарият ҳолларда агрессив, тажовузкор, исталган вақтда душманининг пешонасидан “дарча” очиб қўйишга тайёр образлар танланади. Р.Барт, Э.Бентли, Н.Кондратова сингари ўнлаб таниқли психиатрлар тажрибасидан аён бўлмоқдаки, ваҳшийлик, зўравонлик ва умуман инсонларга хос иллатларни экранга олиб чиқиш одамни жазавага тушириш ва аламзадаликни қўзғатишга хизмат қилади. Телеэкран орқали намойиш этилаётган қотиллик саҳналари ҳаётдан олинмайди, аксинча ана шу қотилликларни кўриб вояга етаётган болалар кейинчалик фильм воқеаларини реалликка айлантиради. Мазкур факт психологиянинг етакчи мутахассислари томонидан исботланган.

Ўтган асрнинг йигирманчи йилларида Шарқий Европада «Гот» деб ном олган оқим пайдо бўлган эди. Гуруҳ аъзоларининг деярли юз фоизи христиан динида бўлиб, улар бу оқимга аъзо бўлгач, ўз динларидан воз кечардилар. Чунки «гот»ларнинг эътиқоди умуман бошқача бўлиб, улар қуйидаги ғояга эргашардилар: «Инсонларнинг ҳаммаси гуноҳкордирлар. Шунинг учун ҳам, вафот этгач, ҳаммамиз, албатта, жаҳаннамга тушамиз. Дўзахнинг ҳокими эса Иблисдир. Агар биз бу дунёда шайтонга хизмат қилсак, нариги дунёда, жаҳаннамда у бизга енгиллик беради». Улар бошқалардан ажралиб туриш, тўғрироғи, шайтонга хизмат қилаётганларини англатиш мақсадида, асосан, чарм маҳсулотидан тайёрланган, қора рангли кийимлар кийиб юришни, сочларини, тирноқларини

ва ҳатто қош-қовоқларини ҳам қоп-қора рангга бўяб юришни одат қилишди. 70-80 йилларга келиб, «Гот» гуруҳларига исроиллик мультимиллионер Жозе Ави ҳомийлик қила бошлади ва уларнинг сафини кенгайтириш мақсадида, гуруҳ вакилларининг имейджи — кийим-кечаклари, соч турмаклари ва юзларининг қиёфасини, одатларини дунёга оммалаштира бошлади.

Бугунга келиб «рок» мусиқалари бутун дунёда хит даражасига кўтарилди. Ғарбда «Рок қироллари» деб ном олган, асл мақсади оммавий маданиятни тарғиб қилишдан иборат бир қанча рок-н-ролчилар пайдо бўлди. Буларнинг энг йириклари: «Ramsstein», «The Rasmus», «Chimical Brothers».

Бизда ҳам айрим ёшлар ўзлари тушунмаган ҳолда бир неча рок-гуруҳлари тузган эдилар. Хайриятки, бунақа бемаъниликни одамларимиз, ёшларимиз қабул қилмади, бу мусиқа йўналиши бизда унчалик ҳам урф бўлмади.

Бугун барчамизни жиддий хавотирга солаётган глобал муаммолар талайгина. Экологик, ижтимоий, иқтисодий, терроризм ва трансмиллий жиноятларга қарши курашиш жаҳон ҳамжамиятини янада уйғоқ ва зийраклик билан иш юритишга ундамоқда. Айниқса глобал муаммолардан ҳисобланмиш мафкуравий хуружлар, "оммавий маданият" инсон руҳиятига, унинг маънавиятига салбий таъсир ўтказиши билан ғоятда хатарлидир. Шуни ҳам айтиш жоизки, ушбу муаммоларни келтириб чиқараётган моддий ва маънавий зарарлар миқдорини ўлчаш мумкин, аммо мафкуравий хуружлар, "оммавий маданият"нинг жамиятга етказаётган зиёнини ўлчаб бўлармикан...

Тўғри, биз демократия даврида яшаяпмиз. Жамиятимизда қизиқиш ва майлларга ҳурмат билан қаралади. Аммо хатарли қизиқиш ва майллардан давлат ҳамда жамият ўзини ҳимоя қилиши лозим. Бунинг учун эса энг аввало реклама ва оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги қонунлар талаблари қатъий бажарилиши керак. Бу борада биринчи навбатда реклама буюртмачилари, оммавий ахборот воситалари давлатимиз ва жамиятимиз хавфсизлигига путур етказмаслиги, ёшларимиз маънавий дунёсига салбий таъсир кўрсатадиган ҳолатларга йўл қўймаслиги лозим. Аммо, афсуски, бундай ҳолатлар ҳамон учрамоқда.

"Оммавий маданият" ибораси Ғарб дунёсида ўтган асрнинг иккинчи ярмида шаклланган. Ғарбда "популяр" ёки қисқартирилган ҳолда "поп-культура" деб аталади. Гарчи "маданият" дейилсада, аслида туб мазмун-маъноси, мақсад-ниятига кўра, "поп-арт"чилар инсонни эмас, аксинча, нарсалар ва буюмларни, маънавий дунёни эмас, балки маиший-истеъмолчилик ҳис-туйғуларини қадрлайди ва уларни кенг оммалаштиришга интилади. Дарҳақиқат, кимки "оммавий маданият" ортидан эргашса, ўзининг ижодий қобилиятидан йироқлашади ва тайёр маданий маҳсулотлар "истеъмолчиси"га айланади. Ўз-ўзидан равшанки, "оммавий маданият" асосан ҳаётий тажрибаси кам ёшларни оҳанрабодек ўзига тортади.

Демак, "оммавий маданият"нинг турли иллатларига қарши чора-тадбирларни амалга ошириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш лозимлигини давр тақозо этмоқда. Шу боисдан ҳам мамлакатимизда қабул қилинган қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда ёшларни маънавиятимиз, соғлом турмуш тарзига ёт ғоялар, айниқса "оммавий маданият" таъсирига тушиб қолишдан асрашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 112.

2. Бердяев Н.А.. Философия неравенства // Н.А. Бердяев: сост. предисл. и примеч. Л.В. Полякова. – Москва: ИМА-пресс, 1990. – С. 248.

3. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: СПб.: Пер. с исп. / Х.Ортега-и-Гассет. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2001. – С.15.

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 327.8

Таміла Грачевська
(Дніпро, Україна)

«НІШЕВА ДИПЛОМАТІЯ» ДЕРЖАВ В ПОСТБІПОЛЯРНОМУ СВІТІ (НА ПРИКЛАДІ СІНГАПУРУ)

Охарактеризовано провідні напрямки використання «нішевої дипломатії» Сінгапуром для зміцнення своїх позицій у регіоні та світі. Проаналізовано головні проекти щодо забезпечення водними ресурсами, які реалізовуються Сінгапуром у контексті «нішевої дипломатії».

Ключові слова: *Сінгапур, «нішева дипломатія», міжнародні проекти, водні ресурси.*

The main directions of "niche diplomacy"of Singapore to strengthen it position in the region and in the world have been described. The main water supply projects implemented in the context of "niche diplomacy" by Singapore are analyzed.

Key words: *Singapore, "niche diplomacy", international projects, water resources.*

Для сучасної системи міжнародних відносин, розвиток якої детермінований процесами глобалізації, характерним є паритетне співробітництво держав з різним силовим потенціалом та ресурсним забезпеченням. Зважаючи на вищезазначене, останніми роками сформувалася тенденція, коли держави, які мають в своєму розпорядженні обмежені ресурси, намагаються зайняти певне місце на міжнародній арені, що відповідає наявним в їх розпорядженні можливостям. Зазначена тенденція у теорії дипломатії отримала назву «нішевої дипломатії», реалізуючи яку певна держава концентрується на вирішенні одного чи декількох вузькоспеціалізованих завдань [3]. Здатність до концентрації дипломатичних зусиль на конкретних завданнях якраз й створюють умови для виникнення конкурентних переваг у таких державах над більш потужними та впливовими їх партнерами чи опонентами. Найбільш успішно дана концепція на сучасному етапі реалізовується такими державами як Канада, Норвегія, Швеція, які міцно зайняли лідируючи позиції у певних сферах й успішно використовують їх задля зміцнення свого статусу у міжнародному співтоваристві.

Доцільно зауважити, що «нішева дипломатія» активно застосовується й державами Азії, які, маючи в своєму розпорядження доволі обмежені природні ресурси, створили ефективні механізми їх використання для вирішення своїх зовнішньополітичних завдань. Однією із таких держав є Сінгапур, успішний досвід використання обмежених водних ресурсів якого, дозволив йому перетворитися на доволі важливого гравця в цій сфері. Безумовно, що брак водних ресурсів є одним із визначальних факторів розвитку відносин між азійськими державами, й саме досвід оптимального використання водних ресурсів дозволив Сінгапуру не лише підвищити свій регіональний статус, а й значно зміцнити свої позиції на міжнародному рівні. Перетворення Сінгапуру на беззаперечного світового лідера у сфері забезпечення водними ресурсами відбулося завдяки створенню надійних шляхів постачання питної води, розробці сучасних стандартів водопостачання, постійному запровадженню інновацій у цей процес. Не викликає сумнівів, що на сучасному етапі саме Сінгапур є державою, яка має ефективну систему менеджменту водними ресурсами, що й дозволило йому зайняти свою нішу у міжнародному співробітництві.

Реалізація «нішевої дипломатії» відбувається цілком у контексті магістральних завдань дипломатії Сінгапуру, які, за визначенням професора Т.Ко, полягають у наступному: захист незалежності та територіальної цілісності; просування національних інтересів; зміцнення відносин з іншими державами; створення мирного, процвітаючого, справедливого, гуманного світу, заснованого на принципах ООН [1].

Ефективності та результативності реалізації «нішевої дипломатії», без сумніву, сприяв ряд факторів, визначених багаторічним очільником Сінгапуру Лі Куан Ю, які взагалі дозволили відбутися Сінгапуру як державі: стабільність і згуртованість суспільства; притаманне місцевій культурі прагнення добиватися найвищих результатів та економні й працьовиті люди, які завжди роблять внесок у майбутнє країни й наступні покоління; глибока повага до освіти і знань [2].

«Нішева дипломатія» Сінгапуру реалізується як у двосторонньому форматі, так і у рамках співробітництва з міжнародними організаціями.

Сінгапуром було реалізовано низку проектів з іншими державами, спрямованими на покращення якості питної води. Так, у 2012 р. Сінгапур підписав з урядом Маврикію угоду про надання допомоги в процесі розробки надійних систем, здатних забезпечити безперебійне постачання питної води та звести до мінімальних показників втрати від транспортування води. Активно співпрацює Сінгапур і з Індією у питаннях очищення водних ресурсів. У червні 2012 р. була підписана угода між цими державами про розробку устаткування для очищення стічних вод з метою подальшого їх використання для споживання у Делі [4].

Успішний досвід Сінгапуру не залишився поза увагою такої міжнародної організації як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), яка на базі керівних структур Сінгапуру створила свій Центр співробітництва для забезпечення безпечного управління питною водою та комплексного управління міськими водами у 2012 р. На Сінгапурі також сфокусована дослідницька діяльність ВООЗ щодо вивчення низки регіональних проблем у цій сфері, які стосуються таких аспектів як забезпечення оптимальної структури водної промисловості, питання утворення цін на воду, підвищення обізнаності населення щодо важливості дотримання санітарно-епідеміологічних вимог споживання води [4].

Сінгапур також активно використовує свій досвід у процесі подолання наслідків природних лих, які доволі часто останніми роками відбувалися на території Південно-Східної Азії. У 2011 р. він надав допомогу Таїланду, який зазнав серйозних збитків через руйнівні повені. Ця допомога передбачала надання обладнання для здійснення моніторингу якості води, проведення навчання персоналу щодо оцінювання ризиків забруднення питної води та проведення лабораторних досліджень зразків води, запланованої для використання населенням [4].

Не викликає сумнівів, що Сінгапур є успішним прикладом реалізації стратегії «нішевої дипломатії», яка продемонструвала як брак ресурсів, за умови їх вдумливого та правильного використання, можна перетворити на фактор свого впливу на міжнародній арені.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ко Т. 50 лет Сингапурской дипломатии: основные моменты и идеи URL: https://tembusu.nus.edu.sg/news/2015/50-years-of-singapores-diplomacy highlights-and-insights (дата звернення: 20.01.2019)

2. Лоссовський І. Про досвід державного будівництва країни, яку півстоліття тому створив Лі Куан Ю URL:http://m.day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiyi/yak-singapur-stav-oazysom-pershogo-svitu(дата звернення: 20.01.2019)

3. Henrikson A. Niche Diplomacy in the World Public Arena: the Global 'Corners' of Canada and Norway // New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations /ed. by. Jan Melissen. New York: Palgrave Macmillan, 2005. P. 67–88. URL: www.culturaldiplomacy.org/ academy/pdf/research/books/soft_power/The_New_Public_Diplomacy.pdf (дата звернення: 20.01.2019).

4. Mely Caballero-Anthony, P. K. Hangzo Singapore: niche diplomacy through water expertise URL: http://www.eastasiaforum.org/2013/01/31/singapore-niche-diplomacy-through-water-expertise/ (дата звернення: 20.01.2019).

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 342.9

Олена Дзера
(Львів, Україна)

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та законодавства України, досліджено процес розвитку інституту проходження державної служби в Україні з часів проголошення її незалежності по теперішній час. Доведено, що як самостійний правовий інститут, державна служба почала формуватися лише після проголошення незалежності України. Наголошено, що процес розвитку проходження державної служби продовжується і зараз, оскільки якісної та всебічної правової регламентації державна служба в Україні досі не отримала.

Ключові слова: *державна служба, проходження державної служби, історичний розвиток, правове регулювання, законодавство, нормативно-правовий акт.*

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists and legislation of Ukraine, the process of development of the institute of civil service passage in Ukraine from the time of declaration of its independence to the present time is researched. It has been proved that as an independent legal institution, the state service began to be formed only after the proclamation of Ukraine's independence. It was emphasized that the process of development of the civil service passage continues now, as the state service in Ukraine has not yet received a qualitative and comprehensive legal regulation.

Key words: *civil service, passing of civil service, historical development, legal regulation, legislation, normative-legal act.*

Окремим історико-правовим аспектам інституту державної служби приділяли увагу у своїх дослідженнях О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, С.В. Віднянський, О.І. Галенко, В.М. Горобець, Г.Г. Єфіменко, В.В. Іваненко, І.П. Лаврінчук, В.Я. Малиновський, О.Ю. Оболенський, Є.С. Черноног та інші. Однак, в умовах реформування державної служби України зазначена проблематика залишається актуальною.

Найбільш активний та змістовний з точки зору нормативно-правового забезпечення етап становлення та розвитку державної служби в Україні розпочався після проголошення незалежності останньої, який триває й сьогодні. З проголошенням незалежності в 1991 р., як зазначає О. Домбровська, Україна отримала у спадок ієрархічну структуру партійної номенклатури, головне завдання якої полягало в управлінні економікою за допомогою поширення рішень комуністичної партії стосовно виробництва і розподілу ресурсів у всіх галузях народно-господарського комплексу та забезпечення виконання цих рішень відповідно до офіційної лінії партії [1, с. 3-4].

Саме за таких складних умов Україна розпочала створення власної системи державної служби. Одним із ключових документів даного періоду став Закон України «Про державну службу» № 3723- XII від 16.12.1993 р. [2], в якому було вперше в нашій країні зроблено спробу закріпити комплекс основних політико-правових засад функціонування державної служби. Зокрема, у даному законі був визначений особливий правовий статус державних службовців як осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Попри те, що цей закон був недосконалим, його значущість проявилася в інституціоналізації в Україні державної служби, що є важливим етапом українського державотворення. Проте й надалі доволі проблемним поставало питання розмежування приватних і публічних інтересів, відокремлення влади від бізнесу, а політичної діяльності від державної служби [3,с. 208-209].

Для розвитку основних положень цього закону та нормативно-правової бази щодо організації проходження державної служби було прийнято низку указів Президента України та постанов Уряду, які визначили головні шляхи практичної реалізації закону та заклали основи проходження державної служби.

Порядок проходження державної служби, серед інших питань функціонування та розвитку інституту державної служби, було визначено в указах Президента України: «Про заходи щодо вдосконалення роботи з кадрами в органах виконавчої влади, з керівниками підприємств, установ і організацій» від 19 травня 1995 р., «Про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців» від 30 травня 1995 р., постановах Кабінету Міністрів України: «Про управління державною службою» від 2 квітня 1994 р., «Про Положення про формування кадрового резерву для державної служби» від 19 грудня 1994 р., «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування» від 4 березня 1995 р., «Про заходи щодо підвищення кваліфікації державних службовців органів державної влади» від 28 липня 1995 р., «Про затвердження Положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців» від 4 жовтня 1995 р., «Про затвердження Типового положення про кадрову службу органу виконавчої влади» від 2 серпня 1996 р., «Про порядок проведення атестації державних службовців органів виконавчої влади» від 14 серпня 1996 р. та інших нормативно-правових документах, а також Законі України «Про місцеві державні адміністрації».

З метою удосконалення алгоритму проходження державної служби Указом Президента України від 10 листопада 1995 р. № 1035 затверджено Програму кадрового забезпечення державної служби, пріоритетним завданням якої є напрацювання єдиної державної кадрової політики, наукового обґрунтування потреби державних органів та їх апаратів у фахівцях, розробленні ефективної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців [4, с. 47]. Програма передбачала запровадження механізму добору на конкурсній основі, формування кадрового резерву та удосконалення професійної освіти.

Схвалена Указом Президента України в липні 1998 р. Концепція адміністративної реформи передбачала ключовим напрямом реформування державної служби значні зміни в системі державної служби, зокрема щодо порядку її проходження в умовах адміністративної реформи, впровадження нової класифікації посад державних службовців, законодавче закріплення таких основних типів державних посад, як політичні, патронатні, адміністративні.

На виконання основних положень Концепції адміністративної реформи в Україні, схваленої Указом Президента України від 14 квітня 2000 р. № 599 була затверджена Стратегія реформування системи державної служби в Україні, яка визначила цілі та завдання реформування системи державної служби, характерні для цього етапу розвитку держави [5]. Відтак зі становленням державності в Україні відбувався одночасно і процес формування державної служби.

Суттєва активізація процесу вдосконалення законодавчого забезпечення інституту державної служби відбулася на початку 2000 рр. Це, перш за все, укази Президента України «Про Координаційну раду з питань державної служби при Президентові України» від 21 березня 2000 р. та «Про Стратегію реформування системи державної служби в Україні» від 14 квітня 2000 р. [6; 7]. У затвердженому Положенні про Координаційну раду з питань державної служби при Президентові України було визначено завдання щодо розгляду проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань державної служби, кадрового забезпечення державної служби, а в Стратегії реформування системи державної служби в Україні - пріоритетні напрями реформування державної служби та вдосконалення самого процесу проходження державної служби.

Указом Президента України «Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні» від 20 лютого 2006 р. передбачалося законодавство про державну службу привести у відповідність до світових норм [8].

Серед прийнятих у цей період у сфері державної служби нормативних актів, що регулюють проходження державної служби, слід виділити Концепцію адаптації інституту

державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу [9] та Програму розвитку державної служби на 2005 - 2010 рр. [10], що визначали напрями реформування державної служби, передбачали заходи щодо вдосконалення проходження державної служби з метою її наближення до європейських стандартів.

Для вдосконалення правового регулювання проходження державної служби важливе значення мали прийняті впродовж 2010 - 2015 рр. закони України: «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про запобігання корупції»; укази Президента України: «Про стратегію державної кадрової політики на 2012 - 2020 роки»; «Питання управління державною службою в Україні»; «Питання Національної академії державного управління при Президентові України»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про систему підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування» та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації». Ці та інші нормативно-правові акти дали змогу врегулювати низку проблемних питань проходження державної служби як на центральному, так і на місцевому рівні.

У цей період було прийнято нову редакцію Закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р. № 4050-УІ [11], а також розроблено та схвалено низку інших нормативно-правових актів, прийнятих упродовж 2012 р., на виконання цього закону. Ці правові акти передбачали реформування державної служби в контексті її наближення до європейських стандартів і були спрямовані на врегулювання низки проблемних питань та розробку нових механізмів і нового порядку проходження державної служби. Закон передбачав внесення суттєвих змін у процес проходження державної служби, зокрема нові підходи до класифікації посад, визначення процедур і процесів проходження державної служби та вимагав їх нормативно-правового врегулювання. Саме тому в Україні 2012 рік був проголошений роком комплексного реформування державної служби. Однак Закон України «Про державну службу» 2011 р., незважаючи на те, що в цілому він мав позитивний і прогресивний характер, в силу ряду причин економічного та політичного характеру, так і не набрав законної сили.

Для вдосконалення процесу проходження державної служби Кабінетом Міністрів України з метою імплементації прийнятого 17 листопада 2011 р. Закону України «Про державну службу» було затверджено такі акти: «Порядок присвоєння рангів державним службовцям та співвідношення між рангами державних службовців і рангами посадових осіб місцевого самоврядування, військовими званнями, дипломатичними рангами та іншими спеціальними званнями»; «Порядок надання державним службовцям додаткових оплачуваних відпусток»; «Порядок обчислення стажу державної служби» та ін.

З метою розробки нових механізмів і нового порядку проходження державної служби Національним агентством України з питань державної служби на виконання зазначеного закону було також прийнято низку підзаконних актів, а саме: «Типовий профіль професійної компетентності посади керівника апарату та мінімальні вимоги до рівня професійної компетентності осіб, які претендують на зайняття цієї посади»; «Типове положення про службу персоналу»; «Типовий порядок проведення конкурсу»; «Типові правила внутрішнього службового розпорядку»; «Типовий порядок оцінювання результатів службової діяльності державних службовців»; «Порядок стажування державних службовців»; «Порядок ведення та зберігання особових справ державних службовців» та ін.

Основні цілі реалізації державної кадрової політики у сфері проходження державної служби визначені в Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 рр., яка передбачає подолання негативних тенденцій розвитку людських ресурсів та стимулювання позитивних процесів кадрового розвитку; створення правового, організаційного, ресурсного забезпечення для всебічної реалізації трудового, творчого та інтелектуального потенціалу особистості; консолідацію зусиль усіх суб'єктів державної кадрової політики в процесі її узгодженого формування й реалізації; забезпечення високої динаміки професійного

зростання кадрів та ефективного використання їх потенціалу [12].

В основу схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування на період до 2017 р. було закладено комплексні системні зміни законодавства та послідовні кроки імплементації законодавства в процесі державного регулювання інституту державної служби в цілому і її центрального елементу – проходження державної служби, що характеризує правове регулювання перебування державного службовця на певній посаді в органі державної влади. Стратегія спрямована на підвищення якості державної служби, оптимізацію функцій інститутів державної влади, ефективний розподіл повноважень і сфер відповідальності [13].

Новий Закон України «Про державну службу» № 889-VIII було прийнято 10 грудня 2015 р., який набрав чинності з 1 травня 2016 року і був спрямований на модернізацію державної служби, суттєву зміну її системи, розробку нових механізмів і нового порядку проходження державної служби та вимагає їх нормативно-правового регулювання [14]. Ключові положення цього закону передбачають: виведення за межі сфери його дії політичних посад та посад патронатної служби, а також посад працівників, які виконують функції з обслуговування та допоміжні функції; політичну неупередженість державних службовців; визначають повноваження керівника державної служби в державних органах, яким здійснюватиметься управління державною службою в цих органах; системну класифікацію посад державної служби залежно від характеру та обсягу повноважень державних службовців, їх кваліфікації та професійної компетентності; єдині умови вступу на державну службу шляхом проведення відкритого конкурсу; створення комісії з питань вищого корпусу державної служби; уведення щорічного оцінювання результатів службової діяльності державного службовця; уведення системи дисциплінарної відповідальності державних службовців з вичерпним переліком підстав щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності та порядком накладення стягнень за дисциплінарні проступки; встановлення вичерпного переліку підстав для припинення державної служби тощо [14].

Зокрема, у ст. 5 Закону 2015 р. визначено, що, по-перше, правове регулювання державної служби здійснюється Конституцією України, цим та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби; по-друге, відносини, що виникають у зв’язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулюються цим законом, якщо інше не передбачено законом; по-третє, дія законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, що не врегульовані цим законом [14].

Поряд з цим, слід відмітити, що протягом існування України як незалежної держави було прийнято ще цілу низку інших нормативно-правових актів як законодавчого, так і підзаконного характеру, спрямованих на врегулювання окремих питань державної служби, а саме: Указ Президента України «Про заходи щодо здійснення структурних змін та забезпечення керівництва у сфері державної виконавчої влади» від 6 серпня 1994 р. № 429/94 і постанови Кабінету Міністрів України «Про управління державною службою» від 2 квітня1994 р. № 209 та «Про затвердження Положення про Головне управління державної служби при Кабінеті Міністрів України» від 8 вересня 1994 р. № 681, які започаткували вертикаль управління у сфері державної служби; укази Президента України: «Про заходи щодо вдосконалення роботи з кадрами в органах виконавчої влади, з керівниками підприємств, установ і організацій» від 19 травня 1995 р., «Про положення про Раду по роботі з кадрами» від 24 липня 1995 р., «Про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців» від 30 травня 1995 р.; Постанови КМУ: «Про Положення про формування кадрового резерву для державної служби» від 19 грудня 1994 р., «Про Затвердження Порядку проведення службового розслідування» від 4березня 1995р., «Про заходи щодо підвищення кваліфікації державних службовців органів державної

влади» від 28 липня 1995 р., «Про затвердження Положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців» від 4 жовтня 1995 р., «Про центри підвищення кваліфікації державних службовців і керівників державних підприємств, установ й організацій» від 19 лютого 1996 р., «Про затвердження Типового положення про кадрову службу органу виконавчої влади» від 2 серпня 1996 р., «Про порядок проведення атестації державних службовців органів виконавчої влади» від 14серпня 1996р.та інші, які визначають головні шляхи практичної реалізації Закону України «Про державну службу»; Указ Президента України від 10 листопада 1995 р. № 1035/95, яким затверджені Програма кадрового забезпечення державної служби та Програма роботи з керівниками державних підприємств, установі організацій; та ін. [15, с. 114-116].

Підсумовуючи, зазначимо, що проведений аналіз розвитку нормативно-правового забезпечення у сфері державної служби в період незалежності України, дає підстави класифікувати підзаконні нормативно-правові акти за їх змістом на такі групи:

1) акти, що спрямовані на врегулювання та вдосконалення організаційно-управлінської структури державної служби;

2) акти, що спрямовані на підвищення професіоналізму державних службовців;

3) акти, що спрямовані на поліпшення матеріально-технічного та фінансового забезпечення державної служби;

4) акти, що спрямовані на протидію корупції у сфері державної служби.

Значення даних правових документів полягає у тому, що у них акцентується увага на ключових проблемах, що існували або існують у державній службі на відповідному етапі її розвитку, а також визначаються основні шляхи та засоби їх подолання, встановлюються пріоритети та орієнтири подальшого розвитку даного інституту.

Значення цих документів також полягає й у тому, що вони, разом із законами «Про державну службу», відображають етапи розвитку інституту державної служби в Україні, які, на наш погляд, досить вдало охарактеризував Ю. В. Ковбасюк: 1) протягом 1994-1999 рр. створені засади для розбудови сучасної державної служби. Утворено спеціально уповноважений орган з питань державної служби, унормовано ключові питання її функціонування: визначено ранги, порядок обчислення стажу, проведення конкурсу, стажування, ведення особових справ державних службовців, формування кадрового резерву, сформовано систему професійного навчання та ін.; 2) протягам 2000-2004 рр. Стратегією реформування системи державної служби в Україні визначено напрями реформування та подальшого розвитку державної служби, започатковано наукову програму дослідження розвитку державної служби, змінено порядок ведення службового розслідування, формування кадрового резерву, проведення конкурсу на вакантні посади, введено щорічну оцінку державних службовців, удосконалено роботу кадрових служб. Закладено підґрунтя для залучення молоді до державної служби та створення умов для її професійного зростання. Концепція адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу заклала підвалини подальшої трансформації державної служби; 3) з 2005 р. тривала реалізація Програми розвитку державної служби на 2005-2010 роки, вжиті заходи з адаптації державної служби до принципів організації Європейського адміністративного простору; 4) з 2011 року і до сьогодні. Даний етап виявився доволі складним, адже з одного боку прийняття наприкінці 2011 року нового закону «Про державну службу» ознаменувало запровадження нового підходу до врегулювання відносин державної служби, а за іншого, оскільки даний закон так і не набрав чинності, реальні кроки на цьому шляху розпочалися лише у 2015-2016 роках. Зокрема, було прийнято нову редакцію Закону «Про державну службу», а також Стратегію реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року, метою якої є створення у середньостроковій перспективі належних умов для ефективного впровадження в Україні реформи державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [15, с. 117].

Таким чином, аналіз нормативно-правового забезпечення проходження державної служби в Україні свідчить про наявність значної кількості актів, що регулюють цей інститут.

Як самостійний правовий інститут державна служба почала формуватися лише після

проголошення незалежності України. Даний процес продовжується і зараз, оскільки, незважаючи на цілу низку організаційно-правових заходів, запроваджених у даний період, якісної та всебічної правової регламентації державна служба в Україні досі не отримала.

Становлення державної служби як актуального, публічного, соціально-правового інституту в Україні розпочалося із прийняттям Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року, який, на жаль, повністю усього комплексу відносин державної служби не врегульовував.

У сучасному законодавстві концептуально змінилося розуміння державної служби: якщо спочатку йшлося про реалізацію завдань і функцій держави у вигляді виконання обов'язків на посадах будь-якого рівня у рамках діяльності всіх державних структур, то тепер - про забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої діяльності із практичного виконання завдань і функцій держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Домбровська О. До питання про становлення та розвиток державної служби у системі державного управління України. Наук. вісник «Демократичне врядування». 2012. № 9. С. 1-6.

2. Про державну службу : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-XII. Вісник державної служби України. 1995. № 1. С. 9 – 28.

3. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ : Атіка, 2009. 608 с.

4. Іваницька А. В. Основні засади реформування публічного управління. Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів: матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м. Київ, 21-22 лист. 2014 р. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2014. Ч. 1. С. 47-48.

5. Про стратегію реформування системи державної служби в Україні : Указ Президента України від 14.04.2000 № 599. Офіційний вісник України. 2000. № 16. С. 63-70.

6. Про Координаційну раду з питань державної служби при Президентові України : Указ Президента України від 21 берез. 2000 р. Офіційний вісник України. 2000. № 12. Ст. 451.

7. Про Стратегію реформування системи державної служби в Україні : Указ Президента України від 14 квіт. 2000 р. Вісник державної служби України. 2000. № 1. С. 6 – 13.

8. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні : Указ Президента України від 20 лют. 2006 р. № 140/2006. URL:http:// zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/140/2006

9. Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу : Указ Президента України від 5 берез. 2004 р. № 278/2004. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/278/2004

10. Про затвердження Програми розвитку державної служби на 2005 - 2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 черв. 2004 р. № 746. URL: http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/746-2004-%D0%BF

11. Про державну службу : Закон України від 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI. URL : http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4050-17

12. Про стратегію державної кадрової політики на 2012 - 2020 роки : Указ Президента України від 1 лют. 2012 р. № 45/2012. URL:http:// zakon5.rada.gov.ua/laws/show/45/ 2012

13. Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 берез. 2015 р. № 227-р. URL:http:// zakon0.rada.gov.ua/laws/show/227-2015-%D1%80

14. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19

15. Державна служба : підручник : у 2 т. / редкол. Ю. В. Ковбасюк, О. Ю. Оболенський, С. М. Серьогін та ін. К.; Одеса : НАДУ, 2012. Т. 1. 372 с.

УДК 347.451.6

Natalia Chiriac
(Chișinău, Moldova)

NOŢIUNEA ŞI CARACTERELE JURIDICE ALE CONTRACTULUI DE VÂNZARE-CUMPĂRARE A BUNURILOR IMOBILE LA LICITAŢIE REZUMAT

Abordarea temei privind contractului de vânzare-cumpărare a bunurilor imobile la licitaţie este impulsionată de evoluţiile sociale, economice şi tehnologice, creşterea spectaculoasă a schimbului şi comerţului cu bunurile din proprietatea privată. Licitaţiile publice ocupă un loc foarte important în practica judiciară naţională, fie că este vorba despre licitaţiile voluntare (vânzări organizate de persoane particulare direct sau prin intermediul caselor de licitaţii, inclusiv în mediul electronic, vânzări sau achiziţii de bunuri organizate de autorităţile statului), fie judiciare (în procedura partajului judiciar sau în faza executării silite de drept comun ori fiscale, în procedura falimentului sau a insolvenţei etc.). Pe parcursul dezvoltării societăţii, instituţia dată a atras atenţia multor jurişti teoreticieni şi practicieni precum şi legiuitorului. Deşi în practica judiciară naţională licitaţiile publice ocupă un loc foarte important, doctrina noastră juridică nu a abordat această instituţie civilă decât punctual, în cazul unor problematici concrete în anumite domenii, însă nu în mod sistematizat.

Cuvinte-cheie: *vânzare-cumpărare, licitaţie, licitaţie publică, licitaţie cu reducere, licitaţie cu strigare.*

The approach of the theme on the sale-purchase contract for the real estate at auction is stimulated by the social, ecological and technological evolving, the spectacular increase in exchange and commodity with private property. Public auctions occupy a very important place in national judicial practice, whether it is voluntary sales (sales of private individuals through auction houses, including in the electronic environment, sales of goods organized by state authorities), either judicial sales (in the court litigation procedure or in the enforcement stage of ordinary or tax law, in bankruptcy or insolvency proceedings, etc.). During the development of society, this institution has attracted the attention of many jurists theoreticians and practitioners as well as lawmakers. Although public auctions occupy a very important place in national judicial practice, our legal doctrine has not approached this civilian institution than punctual, in case of concrete issues in some areas, but not in a systematized way.

Key words*: sale-purchase, auction, public auction, auction with discount, auction chant.*

Deși nu este cel mai vechi contract, vânzarea-cumpărarea este fără îndoială cel mai răspândit astăzi, permițând desfășurarea vieții cotidiene a fiecărei persoane. S-a remarcat chiar o expansiune a vânzărilor, odată cu creșterea nivelului de trai și a mobilității persoanelor. Prin intermediul contractului de vânzare-cumpărare se realizează înstrăinarea sau dobândirea dreptului de proprietate sau a altor drepturi asupra bunurilor aflate în circuitul civil [2, p. 8].

Dicționarul Explicativ al limbii române [7] definește *licitația* ca fiind o activitate organizată, în scopul de a ușura vânzările de produse, caracterizată prin faptul că unul din cele două părți prezente pe piață (vânzătorul sau cumpărătorul) stabilesc un preț de pornire iar ceilalți participanți la licitație încearcă să ofere un preț cât mai mare, câștigătorul licitației este acela care a oferit prețul cel mai mare sau un preț egal cu cel rezervat de ofertant. De asemenea, licitația reprezintă procedura de acordare a fondurilor nerambursabile pe bază de proiecte, derulată după reguli speciale. Are ca rezultat atribuirea fondurilor către proiectele care obțin punctajele cele mai bune în cadrul evaluării specifice, realizată de către un comitet de evaluare.

Dicționarul de Sinonime al limbii române [10] atribuie acestei noțiuni sinonimul „*mezat*”, noțiune folosită în Moldova și Transilvania, în perioada când erau principate ale României.

În doctrina juridică, diferiți autori atribuie acestei noțiuni în principiu, aceeași definiție. Radu I. Motică definește vânzarea-cumpărarea la licitație ca *un tip de vânzare, caracterizat prin faptul că*

bunul este pus în vânzare în mod public şi cu respectarea unor proceduri speciale, fiind vândut (adjudecat) aceluia dintre participanţii la licitaţie care oferă preţul cel mai mare [8, p. 207].

În opinia autorului român E. Safta-Romano [9, p. 64], „*Vânzarea-cumpărarea la licitaţie constituie o varietate a contractului de vânzare-cumpărare, care se caracterizează prin aceea că bunul care urmează a fi vândut este pus în vânzare în mod public şi cu respectarea unor proceduri speciale, fiind vândut aceluia dintre participanţii la licitaţie care oferă preţul cel mai favorabil*".

Autorul român, Dan Chirică prezintă licitaţia ca fiind „oferirea unui lucru spre vânzare unui cerc mai larg sau mai puţin restrâns, de posibili cumpărători care concurează între ei prin ofertele de preţ, pe care le fac, urmând, ca în final, vânzarea să se încheie cu acela care oferă preţul cel mai mare" [4].

Autorul Toader Toma menţionează că vânzarea prin licitaţie este o varietate a contractului de vânzare –cumpărare, caracterizată prin faptul că un bun indivizibil, ce aparţine părţilor, este supus vânzării publice, prin consimţământul lor. Acelaşi autor o prezintă ca vânzarea (adjudecarea) unui bun prin justiţie ce formează obiectul executării silite [11].

Potrivit unei opinii, licitaţia este definită ca o piaţă de mărfuri sau servicii care concentrează cererea şi oferta în timp şi spaţiu, cu specificul că oferta se concentrează într-un timp foarte scurt, fie ca o ofertă efectivă de mărfuri, fie scriptic sub formă de documentaţie. Alţi autori consideră licitaţia o vânzare către cel care oferă preţul cel mai mare sau, invers, o cumpărare de la cel care îşi oferă marfa la preţul cel mai mic.

Vânzarea la licitaţie reprezintă modalitatea de vânzare a unui bun, drept, serviciu sau a unui complex patrimonial prin chemarea la ofertă în mod public a cumpărătorilor, acesta fiind vândut acelui cumpărător care oferă cel mai ridicat preţ şi cele mai avantajoase condiţii [13, p. 138].

Deşi contractul de vânzare-cumpărare la licitaţie este reglementat de Codul civil al RM în Cartea III, Titlul III, Capitolul I, Secţiunea a 8-a, art. 808-816, textul de lege nu conţine definiţia acestuia. Nici Regulamentul privind licitaţiile cu strigare şi cu reducere nu prevede definiţia contractului de vânzare-cumpărare la licitaţie, şi nici alte acte normative care conţin anumite prevederi cu privire la contractul de vânzare-cumpărare la licitaţie nu dau definiţia acestuia.

În reglementarea secţiunii a 8-a „*Vânzarea la licitaţie*" legiuitorul moldav s-a inspirat numai din modelul canadian, traducând, cu unele adaptări şi omisiuni, secţiunea IV „*De la vente aux enchères*" din paragraful 7 „*De diverses modalités de la vente*". Modelul rus nu a putut fi utilizat de această dată, întrucât adoptă o concepţie diferită în ceea ce priveşte vânzarea la licitaţie. Codul civil rus analizează această materie în Capitolul 28 „*Încheierea contractului*" (Глава 28. Заключение договора) şi nu în cadrul contractului de vânzare-cumpărare. Vechiul cod civil al Republicii Moldova avea şi el o concepţie diferită asupra vânzărilor la licitaţie, chiar dacă le trata în cadrul vânzării cumpărării (Articolul 253. *Limitarea răspunderii în cazul când lucrul se vinde la licitaţie publică*: „Regulile cu privire la răspunderea vânzătorului în cazul unei hotărâri de evicţiune a cumpărătorului şi pentru viciile bunurilor vândute nu se extind asupra cazurilor de vânzare silită a bunurilor la licitaţie publică") [1, p. 809].

Dacă ar fi să vorbim la general despre vânzarea-cumpărarea la licitaţie, atunci acesta constituie o încheiere a contractului de vânzare-cumpărare prin concurs.

Totuși, diferența dintre concurs și licitație, constă în procedura de desfășurare. Organizatorul licitaţiei stabileşte condiţiile licitaţiei, stabilind la începutul acesteia preţul iniţial de vânzare sau volumul iniţial de cumpărare şi valoarea pasului. Fiecare pas constituie o nouă ofertă de a contracta. Organizatorul licitaţiei adjudecă contractul celui ce a pus la dispoziţie oferta cea mai bună. Condiţiile de considerare a ofertei favorabile sunt stabilite fie într-un regulament de derulare a licitaţiei, fie în invitaţia de participare la licitaţie.

Neîncheierea contractului de vânzare-cumpărare de către câştigătorul licitaţiei constituie temei de organizare a unei noi licitaţii. Nu se admite în acest caz adjudecarea contractului următorului participant după câştigător. Drept rezultat al refuzului de încheiere a contractului de către câştigătorul licitaţiei, adjudecătorul este în drept să ceară despăgubiri. De regulă aceste despăgubiri se percep din contul garanţiilor oferite de participanţii la licitaţiei (taxe de participare la licitaţie, garanţii bancare etc.) [3, p. 285].

Deci, în categoria bunurilor care pot fi vândute prin intermediul licitațiilor, fac parte:

✓ bunurile domeniului privat al statului;

✓ bunurile domeniului privat al unităților administrativ-teritoriale, conform art. 77 al Legii privind administrația publică locală, și doar prin licitație publică;

✓ bunurile sechestrate, în cadrul procedurii de executare silită, conform art.125 al Codului de executare al RM;

✓ bunurile gajate/ipotecate la solicitarea creditorului gajist, în conformitate cu art. 24^1 al Codului de executare al RM;

✓ bunuri proprietate privată a cetățenilor.

Caracterele juridice ale contractului de vânzare-cumpărare la licitație. După cum rezultă din definiția contractului de vânzare-cumpărare la licitație, și anume că contractul de vânzare-cumpărare la licitație este o varietate a contractului de vânzare-cumpărare, adică aceeași vânzare-cumpărare, doar cu respectarea unei proceduri speciale, adică licitația. Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract: consensual, sinalagmatic, cu titlu oneros, translativ de drepturi, cu conținut patrimonial, care poate fi încheiat atât personal, cât și prin reprezentant, numit și reglementat, irevocabil.

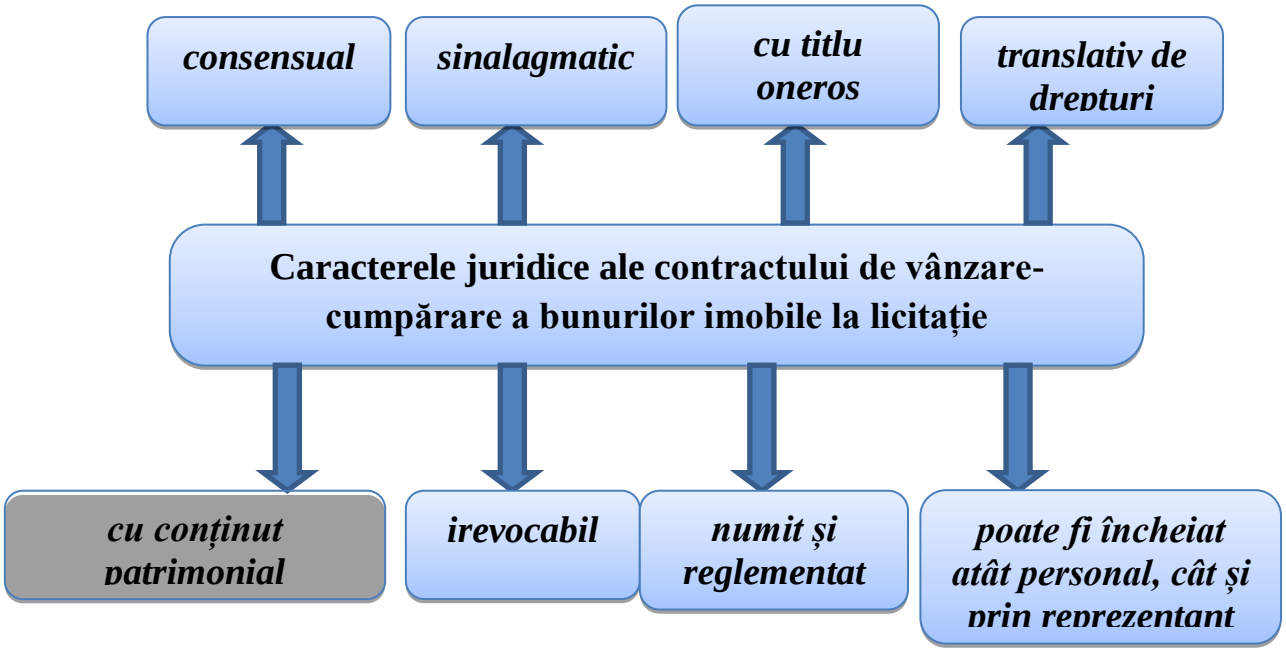

Fig 1.1 Caracterele juridice ale contractului de vânzare-cumpărare la licitație

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *consensual,* deoarece se consideră încheiat din momentul în care a fost emis acceptul prin semnalarea acceptată la licitație. Conform Regulamentului privind licitațiile cu strigare și cu reducere, lotul se consideră adjudecat din momentul în care adjudecătorul a lovit a treia oară cu ciocanul. Ulterior se semnează un contract de către persoana căruia îi aparţine bunul care a fost expus la licitație și adjudecatar. Nu se cere nici predarea bunului, nici plata prețului în momentul încheierii contractului. Conform Regulamentului privind licitațiile cu strigare și cu reducere [7, pct. 33], pe parcursul a 20 de zile după semnarea procesului-verbal al rezultatelor licitației cu strigare, cumpărătorul achită prețul bunului adjudecat, iar achitarea prețului adjudecat la licitația cu reducere se va efectua în termen de 7 zile după semnarea procesului-verbal.

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *sinalagmatic,* deoarece prin încheierea lui se nasc obligații reciproce în sarcina ambelor părți contractante. Astfel, obligația vânzătorului de a transmite cumpărătorului bunul vândut, se raportează la obligația cumpărătorului de a transmite prețul bunului cumpărat prin licitație. Astfel, după ce cumpărătorul achită prețul bunului adjudecat (în termen de 20 de zile în cazul licitațiilor cu strigare, și 7 zile în cazul licitațiilor cu reducere) se încheie contractul de vânzare-cumpărare, și respectiv vânzătorul transmite bunul. La

momentul încheierii contractului de vânzare-cumpărare a terenurilor, cumpărătorului i se transmite, în modul stabilit, lotul de pământ în prezenţa acestuia, cu semnarea procesului-verbal de stabilire a hotarelor. Contractul se prezintă pentru înregistrare în Registrul bunurilor imobile, la Oficiul Cadastral Teritorial, în condiţiile stabilite de lege.

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *cu titlu oneros*, deoarece fiecare parte contractantă urmărește un interes patrimonial, adică primirea unui echivalent în schimbul prestației la care se obligă. Astfel, vânzătorul urmărește să primească prețul în schimbul bunului vândut, iar cumpărătorul urmărește să primească bunul cumpărat în schimbul prețului [12, p. 95].

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *translativ de drepturi***.** Efectul principal al contractului de vânzare-cumpărare constituie transmisiunea dreptului de proprietate. Posibilitatea părţilor de a dobândi dreptul de proprietate asupra bunului cumpărat prin încheierea acestui contract, însă, nu este unică. Este vorba despre faptul, că odată cu transmisiunea dreptului de proprietate are loc transmisiunea şi altor drepturi şi obligaţii civile raportate la acest bun. Astfel, dacă bunul vândut constituie obiect al contractului de gaj, şi la vânzarea acestuia creditorul gajist a dat acordul, cumpărătorul dobândeşte odată cu dreptul de proprietate şi obligaţia de asigurare a gajului. Deci, în principiu, transferul dreptului de proprietate de la vânzător la cumpărător poate fi acompaniat, de regulă, de transmisiunea şi altor drepturi şi obligaţii civile [12, p. 78]. Dreptul de proprietate este transmis dobânditorului în momentul predării bunului mobil dacă legea sau contractul nu prevede altfel. În cazul bunurilor imobile, dreptul de proprietate se dobândeşte la data înscrierii în Registrul bunurilor imobile, cu excepţiile prevăzute de lege [5, art. 321].

Pentru aceasta, trebuie să fie împlinite următoarele condiții: contractul să fie valabil încheiat; vânzătorul să fie proprietarul bunului vândut; bunul vândut trebuie să existe (dacă bunul vândut nu există în momentul încheierii contractului, transferul proprietății operează în momentul executării sau individualizării bunului respectiv); să fie vorba despre bunuri individual determinate (dacă este vorba despre bunuri determinate numai generic, transferul proprietății nu se poate produce din momentul încheierii contractului, ci numai din cel al individualizării predării bunului) [2, p. 20]. Din momentul dobândirii dreptului de proprietate, cumpărătorul suportă și riscul pieirii bunului.

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *cu conținut patrimonial* deoarece dreptul transmis în baza acestui contract, dreptul de proprietate, este un drept patrimonial.

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *ce poate fi încheiat atât personal, cât şi prin reprezentant*, deoarece în Regulamentului privind licitațiile cu strigare și cu reducere, în pct. 36, lit. a), este stabilit că părţile pot încheia contractul de vânzare-cumpărare a bunului adjudecat prin semnarea acestuia de către persoanele abilitate cu acest drept din partea vânzătorului şi a cumpărătorului.

Contractul de vânzare-cumpărare la licitație este un contract *numit și reglementat*. Reglementări privitoare la acest contract avem, în primul rând în Codul civil al RM, în Cartea III, Titlul III, Capitolul I, Secțiunea a 8-a, art. 808-816 și Codul de executare a RM, Cap. IX, Secțiunea a 3-a, art. 125-143 . De asemenea, prin Hotărârea Guvernului nr. 136 din 10.02.2009 a fost aprobat Regulamentului privind licitațiile cu strigare și cu reducere. Într-o măsura mai mică, reglementări cu privire la licitație avem în Codul funciar, Legea privind prețul normativ și modul de vânzare-cumpărare a pământului, Legea privind achizițiile publice ș.a.

În urma cercetării efectuate și generalizând materia despre contractul de vânzare-cumpărare la licitație, ne permitem să facem următoarele **concluzii.**

În ceea ce priveşte gradul de studiere a temei de cercetare menţionăm că, deşi problematica analizei contractului de vânzare-cumpărare concentrează o serie întreagă de lucrări de specialitate, modul de abordare a contractului de vânzare-cumpărare la licitație este unul punctual, lipsind o abordare globală şi complexă a acestui fenomen. În aceste condiţii, în cadrul temei de cercetare alese, ne-am propus să aprofundăm problematica analizei acestei varietăți a contractului de vânzare-cumpărare, printr-o abordare unitară, pornind de la considerentul că, un astfel de demers, focalizat înspre înțelegerea conceptului de licitație, este esenţial în vederea conştientizării și soluționării unor probleme practice de aplicare a practică a acesteia. Fără a avea pretenţia că am disecat şi epuizat întru totul acest subiect, avem convingerea că, va servi ca punct de plecare pentru alte cercetări şi

mai aprofundate în acest domeniu vast. Discuția asupra acestor probleme ar putea contribui la perfecționarea metodologiei de studiere a eficienței reglementărilor legale și ar extinde înțelegerea noastră cu privire la importanța contractului de vânzare-cumpărare a bunurilor imobile la licitație.

Ținând cont de cele relatate, putem face următoarele *concluzii,* care caracterizează contractul de vânzare-cumpărare a bunurilor imobile la licitație.

Normele juridice care reglementează această materie se regăsesc în dreptul civil, în dreptul procesual civil, cu precădere în ceea ce privește executarea silită, dar și în legi speciale, ceea ce poate face ca regimul juridic al vânzării la licitație să fie neclar.

Astfel, izvoarele legale de reglementare ale contractului de vânzare-cumpărare la licitație sunt:

1. Codul civil al RM în Cartea III, Titlul III, Capitolul I, Secțiunea a 8-a, art. 808-816;
2. Hotărârea Guvernului nr. 136 din 10.02.2009 cu privire la aprobarea Regulamentului privind licitațiile cu strigare și cu reducere – stabilește modul de organizare și de desfășurare a licitațiilor cu strigare și cu reducere, condițiile de participare la licitații și de achitare a costului bunului adjudecat.
3. Legea privind prețul normativ și modul de vânzare-cumpărare a pământului nr. 1308 din 25.07.1997. În Monitorul Oficial Nr. 147-149 din 06.12.2001 – art. 3, 4, 7, 9, 10;
4. Codul de executare al RM – art. 24^1 , art.125;
5. Legea privind administrația publică locală – art. 77 alin. (5): „*Înstrăinarea, concesionarea, darea în arendă ori în locațiune a bunurilor proprietate a unității administrativ-teritoriale se fac prin licitație publică, organizată în condițiile legii, cu excepția cazurilor stabilite expres prin lege”.*
6. Legea nr. 142-XVI din 26 iunie 2008 cu privire la ipotecă – *Art. 34 alin. (3) etc.*

Analizând tema dată, am ajuns la **concluzia** că în legislația Republicii Moldova lipsește un act normativ care s-ar referi la licitațiile private, așa cum este Regulamentului cu privire la licitațiile publice cu strigare și cu reducere. În acest sens, propunem adoptarea unui Regulament cu privire la desfășurarea licitațiilor private.

Reglementările incluse în Codul civil RM, în articolele 809-816, sunt generale, referindu-se atât la licitațiile publice, cât și la cele private.

Regulamentul cu privire la desfășurarea licitațiilor private ar reglementa termenii, care ar trebui să fie diferiți în comparație cu cei din cadrul licitațiilor publice. Considerăm că însăși procedura ar trebui simplificată datorită faptului că bunurile care urmează a fi vândute la licitație aparțin cu drept de proprietate privată persoanelor fizice sau juridice; pentru participare ar trebui să fie stabilit un pachet simplificat de documente, taxa de participare ar trebui să fie micșorată sau exclusă, deoarece valoarea bunurilor private, în cele mai dese cazuri, este mai mică decât valoarea bunurilor din domeniul public al statului și unităților administrativ-teritoriale.

De asemenea, în cazul licitației private, ar trebui să existe întâi o cale prealabilă de soluționare a litigiului, în caz de apariție a acestuia, de asemenea din considerentul că bunurile sunt din proprietatea privată.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Antohi Leonid, Baieș Sergiu, Băieșu Aurel, ș.a. Comentariul Codului Civil al R. Moldova. Chișinău: Tipografia Centrală, 2006, 1265 p.
2. Bloșenco Andrei, Drept civil. Partea specială. Note de curs, CARTDIDACT, Chișinău 2003, 276 p.
3. Brândușa Ștefănescu, Raluca Dimitriu, Drept civil, vol. II, Lumina Lex, București, 2002, 480 p.
4. Chirică Dan. Tratat de drept civil. Contracte speciale. Vol. I. Vânzarea și Schimbul, ed. a 2-a, București: Hamangiu 2017, 576 p.
5. Codul civil al RM nr. 1107-XV din 06.06.2002, Monitorul Oficial RM nr. 82-86 din 22.06.2002, art.321
6. Dicționar Explicativ al Limbii Române. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 1996, 1192 p.
7. Hotărîrea Guvernului nr. 136 din 10.02.2009 privind aprobarea Regulamentului privind licitațiile cu strigare și cu reducere. În Monitorul Oficial al RM nr. 41-44 din 24.02.2009

8. Motica Radu I., Florin Moţiu. Contractul de vânzare-cumpărare. Teorie şi practică judiciară, curs universitar. Bucureşti: Lumina Lex, 1999. 256 p.
9. Safta-Romano E. Contracte civile. Încheiere, executare, încetare. Iaşi: Polirom, 1999, 355 p.
10. Seche Luiza, Seche Mircea. Dicţionar de Sinonime al Limbii Române. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 1999, 972 p.
11. Toma Toader, Drept civil, contracte, Iaşi: Editura Fundaţiei Chemarea, 1998, 287 p.
12. Trofimov Igor, Drept civil. Contractele civile, ediţie revizuită, Chişinău 2012, 237 p.
13. Vîrlan Petru, Chibac Natalia. Contractul de vânzare–cumpărare la licitaţie, analiza juridică a legislaţiei naţionale şi internaţonale şi accepţiunile juridice ale acestuia. În Studia Universitatis Moldaviae, 2016, nr.3. Seria "Ştiinţe sociale", p.138-145

УДК 349.6

Неллі Ніколова, Олена Міндровська
***(Нова Каховка, Україна*)**

ПРОБЛЕМИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

У статті було розглянуто проблему переробки та утилізації сміття. Проведений аналіз чотирьох аспектів розв'язання цієї проблеми: екологічного, економічного, соціального та правового.

Ключові слова: *тверді побутові відходи (ТПВ), сміттєпереробний завод, полігон ТПВ.*

Об'єктом дослідження в даній статті є проблема сміття як одна з основних урбоекологічних проблем та правове регулювання поводження з відходами. В ході роботи було проаналізовано актуальність питання переробки сміття та зроблений аналіз діючої нормативно-правової бази, що дав можливість виявити законодавчу незахищеність галузі переробки сміття.

Дослідження виконано на основі моніторингу питання переробки відходів та чотирьох вирішальних чинників його вирішення – екологічного, економічного, соціального та правового.

Сміття залишається завжди. Який би продукт чи технологію ви не використовували б – сміття з'явиться. І тоді виникає питання: що з ним робити? У світі вже давно існують нові технології по переробці сміття в енергетичне паливо чи в інші предмети, що зможуть знадобитися в майбутньому для повторного використання.

«Якщо українці не утилізують сміття – сміття утилізує українців». Як би це застережливо не звучало, але це на жаль так. В статті показане сучасне екологічне становище України і запропоновано поглянути на окреслені питання зі сторони чотирьох чинників: екологічного, економічного, соціального та правового.

В галузевих нормативних документах України термінологія з побутових відходів наведена у «Правилах надання послуг зі збирання та видалення твердих і рідких побутових відходів».

Згідно цих правил:

Тверді побутові відходи (ТПВ) – відходи, які утворюються в процесі життєдіяльності людини та накопичуються у житлових будинках, установах соцкультпобуту, суспільних, лікувальних, торговельних та інших установах (це – харчові відходи, предмети домашнього вжитку, сміття, опале листя, відходи від прибирання і поточного ремонту квартир, макулатура, скло, метал, полімерні матеріали та ін.) та не мають подальшого використання по місцю їх утворення [1].

Частково відходи вивозяться на заміські полігони, призначені для їх захоронення, частково потрапляють у місця неорганізованого зберігання (близько 10%), а ще близько 6% просто осідає на території міста і промислових підприємств. ТПВ сучасного міста

представляють собою не тільки епідеміологічну, але й серйозну токсикологічну проблему, тому що вже на стадії збору близько 4% відходів є токсичними.

Особливе місце серед ТПВ займають ртутні лампи, оскільки кожна з них містить від 80 до 120 міліграмів ртуті. Серйозну проблему становлять також пластмаси і синтетичні матеріали, оскільки вони не піддаються процесам біологічного руйнування і можуть тривалий час (десятки років) перебувати в об'єктах навколишнього середовища.

Вплив на територію, умови землекористування і геологічне середовище проявляється у відчуженні земель, порушенні території і зміну рельєфу при будівництві, можливої активізації екзогенних процесів, зміну гідрогеологічних характеристик і умов поверхневого стоку, небезпеки розвитку ерозії, збільшення навантажень на ґрунти, формуванні специфічних техногенних зон, забрудненні ґрунтів нафтопродуктами. У період експлуатації виникає небезпека забруднення ґрунтів відходами та нафтопродуктами, обумовлена впливом транспорту, що працює на полігоні.

Проаналізувавши вище сказане, можна визначити ряд технологічних викидів об'єктів поводження з ТПВ:

- біогаз, що утворюється при анаеробному розкладі органічної частини ТПВ на полігонах;
- викиди речовин з неприємним запахом (сірководню, аміаку, меркаптанів) на полігонах, сміттєсортувальних лініях та компостувальних заводах під час дозрівання компосту;
- викиди забруднюючих речовин від устаткування для подрібнення та механічного сортування відходів;
- викиди не доочищених газів при спалюванні ТПВ на сміттєспалювальних установках тощо.

Також можливі аварійні, наприклад, викиди від самозаймання ТПВ на полігонах. При підвищеному вітрі леткі компоненти сміття забруднюють значну площу поблизу полігону.

Отже, враховуючи негативний вплив полігонів ТПВ на природне середовище, заходи екологічної безпеки мають бути спрямовані на захист нормального стану повітря, ґрунту та підземних вод.

Проблема утворення стихійних сміттєзвалищ на території України останнім часом набула особливої актуальності. Через фактичне самоусунення органів місцевого самоврядування від проблеми очистки населених пунктів від відходів населення вимушене вивозити його самостійно і, зазвичай, недалеко. Частіше всього така картина спостерігається саме в сільській місцевості. Таким чином, люди, самі того не усвідомлюючи, забруднюють землю, на якій вони живуть, де зростають їх діти.

Існує п’ять основних способів переробки відходів. Це спалювання, компостування, термоліз (спалювання без доступу повітря), складування і сортування з повторною переробкою. Недоліки простого складування сміття очевидні: площі для смітників завжди обмежені, та й ризик проникнення токсичних відходів у ґрунтові води чи самозаймання великий.

(Для довідки: в Україні нараховується до 11 мільйонів смітників, вони займають 260 тис. га – приблизно таку ж площу, як держава Люксембург). Пресування і компостування відходів також мало підходить для України. Якщо в іспанському кліматі «переродження» відходів триває років сімдесят, то в нашому вдвічі довше. Тому ми найчастіше своє сміття спалюємо. Тобто витрачаємо кисень, а в атмосферу викидаємо тонни отрути І великі гроші!

Технології переробки сміття, що використовуються у нас, недосконалі і неефективні. І якщо промислові відходи, які при правильній організації виробництва перетворюють в однорідну масу, ще можна переробити, то побутові відходи, перемішані на смітнику, повторно використовувати практично неможливо.

Німецькій же економіці переробка сміття приносить майже 80 млрд. євро в рік, і дякувати за це потрібно звичайних німецьких громадян, що старанно сортують своє сміття. Не припиняється пошук альтернативних способів переробки відходів. «Одноповерхова

Америка» активно використовує компостні ями та інші біотехнології. Так, ще в епоху «холодної війни» компанія Community Power розробила систему BioMax, що здатна перетворювати в електроенергію кукурудзяні початки, тирсу, упакування з кафе фаст-фуд та інше типове американське сміття. Використовуються і живі винищувачі – червоні хробаки, яких можна посадити в цеберку і «годувати» самим різним сміттям. Півкіло таких хробаків з'їдає до 250 грамів відходів за день!

Сміттєпереробні заводи мають ряд переваг перед сміттєспалювальними. Кожен вид сміття там переробляють окремо: з пластику роблять нові упаковки, з макулатури - чистий папір, з органічних відходів - добрива і так далі. Такі заводи екологічно безпечніші, однак потребують більших фінансових затрат та високої суспільної свідомості людей.

Найважче, звичайно, змусити мешканців кидати сміття нарізно. Навіть у Німеччині, яка досягла поки що найбільших успіхів у роздільному сміттєзбиранні, сортується не більше як 30% загальної маси сміття.

Потрібно також розуміти, що в залежності від наявності у регіоні сміттєпереробного чи сміттєспалювального заводу залежить специфіка збирання побутових відходів. В Україні сміттєпереробних заводів до недавнього часу взагалі не було [6].

Можна назвати кілька причин повільного розвитку такої прибуткової справи, як переробка сміття:

По-перше, вічна хвороба України – відсутність достатніх коштів. На будівництво заводу з неповним циклом виробництва потрібно близько 20 мільйонів гривень.

По-друге – паперова тяганина. Щоб будувати сміттєпереробний завод, треба розробити проектну документацію, отримати безліч погодженнь з різноманітними структурами, на що витрачається багато часу і грошей.

По-третє, дуже важко знайти ділянку для будівництва, яка б відповідала усім вимогам, скажімо, була на належній відстані від населених пунктів.

По-четверте, практично всюди ініціатори побудови заводу стикаються з протидією місцевих мешканців. У проектах усіх сміттєпереробних заводів передбачається побудова полігону твердих побутових відходів, адже навіть при дуже розвинутих технологіях переробки, 15% сміття залишається, у перспективі облаштування полігонів для захоронення сміття все одно необхідне. А це означає збільшення непридатних для використання, забруднених земель, тому сільські голови не дозволяють будівництва сміттєпереробних заводів на їх території. Мешканці налякані шкідливим впливом сміттєзвалищ на навколишнє середовище і теж протестують. Одне слово, усі за те, щоб подібні заводи будувалися, але не поблизу них самих.

В усьому світі переробка сміття – досить прибутковий бізнес, і не йде мова про те, щоб витрачати на утилізацію відходів державні кошти, крім, можливо, початкового етапу. Бо такий державний бюджет як в Україні жодним чином не зможе покрити такі витрати.

Перш за все, з юридичного боку, необхідні преференції або в тарифі, або у фіскальному вираженні. Так, на даний час повинні бути внесені зміни до податкового кодексу, щоб підприємства, що займаються переробкою побутових відходів, мали нульову ставку ПДВ. [15] Передбачається, що сума податку зараховуватиметься на спеціальний рахунок, і ці гроші підприємства – переробники, зможуть витрачати на модернізацію або подальший розвиток. Однак дане питання так і залишилося не вирішеним, а воно є одним з найнагальніших змін у законодавстві, щодо вирішення питання залучення інвестицій на переробку сміття.

Ще однією проблемою, як вбачається правознавцям, є неконсолідовані дії місцевої влади, що стають на заваді збільшенню інвестицій з боку представників бізнесу у проекти з переробки сміття. Саме не надання з боку місцевої влади належних гарантій щодо забезпечення сировиною (тобто, гарантію того, що органи місцевого самоврядування організують належним чином збір та поставку сміття для переробки), є стоп-сигналом у питаннях залучення інвестицій. Для вирішення цієї проблеми, зважаючи на необхідність узгодження державної політики України у сфері поводження з відходами з відповідними напрямками політики країн Європейського Союзу, передусім треба змінити уявлення про

поводження з відходами, Європейське законодавство стрімко розвивається, і Україні найближчими роками необхідно докласти значних зусиль для розвитку власної нормативно-правової бази та її гармонізації з екологічним законодавством ЄС.

Наразі ж проблема поводження з відходами в Україні тільки загострюється і не отримує належної уваги всіх органів влади, відтак загрожує здоров'ю, життю, майбутньому. Кабінет Міністрів України не забезпечив виконання законодавства щодо впровадження системи поводження з відходами як вторинною сировиною, через це кількість відходів щорічно продовжує зростати. На жаль, відбувається не гармонізація, а навіть деформація правового поля у сфері поводження з відходами. Як приклад можна навести зміни до Закону "Про відходи" [1], якими поза сферу регулювання Закону були виведені багатомільйонні відходи гірничо-металургійного комплексу. Усупереч здоровому глузду ці відходи прирівняли до металобрухту, позбавивши природоохоронні фонди значних надходжень від платежів. Інший приклад – Закон України "Про хімічні джерела струму" [16], який стосується утилізації використаних батарейок та акумуляторів. Цей Закон не узгоджений з відповідною директивою ЄС. Ці приклади свідчать по-перше, про недостатню координацію законотворчої діяльності, по-друге, про низький рівень експертизи законопроектів, по-третє, про неконтрольоване лобіювання відомчих і корпоративних інтересів, а не суспільних потреб.

Тож підводячи підсумки можна сміливо сказати, що до реалізації планів про переробку сміття у влади не вистачає бажання.

Спостерігаючи за щоденним накопиченням відходів, не можна не подивуватись з того, який потужний потік матеріалів усіх видів рухається лише в одному напрямку – від місця видобування ресурсів на смітник. Так само, як природні екосистеми залежать від кругообігу речовин, так стійке існування технологічного суспільства, зрештою, залежатиме від людської здатності і вміння рециклізувати практично всі види матеріалів. У зв'язку з цим найдоцільніше застосовувати не один метод, а розробляти комплексну програму ліквідації відходів.

Італійська мафія, у свій час, пролила багато крові, щоб отримати контроль над сферою вивозу й утилізації сміття в Нью-Йорку, Чикаго й інших американських містах. Директори радянських сміттєвих полігонів були найбільш заможними людьми. Смітники зберігають у собі дуже багато корисного й коштовного. Проблема лише в тім, як корисне відокремити від некорисного. Якщо не навчитися робити цього, сміття стане джерелом великих екологічних, соціальних й економічних проблем. У нашій країні поки що так і відбувається.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про відходи» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 36-37, ст.1.

2. «Екологія» Васюкова Г.Т. Навч. посіб. – К.: МАУП, 2009.

3. Регіональна доповідь про стан природнього навколишнього середовища у Херсонській області у 2012 році м.Херсон.2013р.

4. Інтерв'ю з керівником державного підприємства «Укрекоресурси», Є.Романенком про «Бізнес на смітті». (Персональний сайт).

5. Львівська газета «Поступ» вип. № 2457 стаття «Сміттєпереробні заводи: шлях до мільйона».

6. Всеукраїнський періодичний журнал «Зроблено в Україні» вип.№1196.

7. Вікіпедія навчальна енциклопедія, адреса вебсайту: http://uk.wikipedia.org/Херсонська область;

8. Міністерство регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України, адреса веб.сайту: http://minregion.gov.ua/zhkh/Blahoustri-terytoriy/stan-sferi-povodzhennja-z-pobutovimi-vidhodami-v-ukraini-za-2012-rik;

9. Вікіпедія навчальна енциклопедія, адреса вебсайту: http://uk.wikipedia.org/wiki/ Побутові_відходи.

10. Інтернет портал: «Україна-Комунальна», адреса вебсайту: http://jkgportal.com.ua/ua/publication/one/jevropejska-klasifkacja-vdkhodv-31267.

11. «Новини Херсону» адреса вебсайту: http://www.vtvplus.com.ua/lang/ua/news/kherson/32033-tyaginka-proti-smtyevogo-polgonu.html;

12. «Медіа України»: http://uamedia.visti.net/content/investori-z-velikoyi-dorogi;

13. Міністерство регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України, адреса веб.сайту: http://minregion.gov.ua/news/1027/.

14. Веб.портал: Асоціація «Міжнародний екологічний союз» стаття: «Нормативно-правова діяльність Європейського Союзу та України у сфері поводження з відходами», адреса веб.сайту: http://ecounion.at.ua/publ/3-1-0-11.

15. Податковий кодекс України, адреса офіційного веб.сайту: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

16. Закон України «Про хімічні джерела струму», адреса офіційного веб.сайту: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3503-15

Feruzbek Khudaykulov
(Tashkent, Uzbekistan)

CRIMINALLY LEGAL ASPECTS OF THE FACULTATIVE SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIME

In this article was held the analyses of the issues of qualification criminal act according to the facultative (nonobligatory) signs of the objective side of the crime, the types of the facultative (nonobligatory) signs of the objective side of the crime and their positive aspects in foreign countries. As a result of this study, scientific recommendations to solve the problems in the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan.

Key words: *facultative signs of the objective side of the crime; the place, the time, the way, the means and conditions of committing crime; the obligatory signs and qualifying elements in the qualifying criminal act.*

In criminal law, the establishing and designating in the appropriate criminal acts of the precise correspondence of the features of the act committed to the elements of the crime as provided by the criminal law. The qualification of the crime is the basis for assigning punishment and for other legal consequences of the perpetrated crime. In criminal law, many scientists consider the correct qualification of the crime an important factor in the observance of legality in criminal procedure. The incorrect qualification of a crime, that is, the application of a law that does not conform to the actual circumstances of the case, misrepresents the nature of perpetrated crimes and entails the passing of an erroneous sentence. An error in the qualification of a crime constitutes a ground for reversing or modifying a sentence.

The objective side and its characterizing signs are one of the elements of the crime structure. The correct solution of questions relating to the establishment, correct definition and assessment of all the signs, which are characterizing the objective side of the crime, largely determine the professional qualification of crimes[2].

In the specific composition of a crime, the facultative signs of the objective side of the crime plays different roles.

The facultative signs of the objective side of the committing a crime are the following: 1) the place of committing a crime; 2) the time of committing a crime the 3) the condition of committing a

[2] On the objective side of the crime: Monograph. - Moscow: Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, LLC YURKOMPANI, 2009. – P. 5. - (Current legal research).

crime; 4) the way of committing a crime, 5) the tools of committing a crime; 6) the means of committing a crime.

It can be said that the determination of the place, time, condition, means and tools, as well as the way of committing a crime, determines the concretization (individual features) of the crime event itself and the guilt of the person who committed this crime[3].

As facultative, in criminal law they perform to the general concept of the composition of a crime. In the specific composition of the crime, where they are mentioned in the appropriate articles of the Criminal Code. They will not be facultative, but also they will be obligatory signs of the objective side of the crime.

Among all facultative signs of the objective side of the crime, the way of committing a crime, which is often mentioned by legislative in the articles of the Criminal Code. The way of committing a crime always consists of appropriate ways and methods used during committing a crime, the sequence of committed criminal acts, the use of means of influence on the subject of encroachment.

The way of committing a crime can be an attribute that delimitates the composition of crimes (the most typical example is theft, robbery, etc. Their differing only with the way of encroachments).

The place of committing a crime – it is a certain territory that limited by the areas are described in criminal law on which the criminal act is committed. For example, the territory of Uzbekistan, banditry committed with illegal entering a dwelling, depository or other premise, robbery committed with illegal entering a dwelling, depository or other premise, theft committed with illegal entering a dwelling, depository or other premise and etc.

In fact, when the certain committing a crime was committed, the place of committing a crime had to match up to that place of the committing a crime.

Information about location-where the victim was first approached, where the crime occurred, and if the crime and death places differ-provide yet additional data about the offender. For example, such information provides details about whether the murderer used a vehicle to transport the victim from the death place or if the victim died at her point of abduction[4].

On the other hand, we may give example like as intentional killing of newly born child committed by mother. According to the **Article 99** of criminal code of the Republic of Uzbekistan, time of committing a crime – intentional killing of newly born child committed by mother **during childbirth or immediately thereafter**.

In order to improve legislation in the field of protection of the life of the newborn. I propose to state **Article 99** of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan in the following edition.

Article 99. Intentional Killing of Newly Born Child Committed by Mother

1. Intentional killing of newly born child committed by mother during childbirth or immediately thereafter, as well as murder by the mother of a newborn child in a traumatic situation or in a state of mental disorder, that does not preclude sanity, is punished...

2. a) intentional killing of at least two newly born child;

b) with abnormal brutality

In other cases, the place of committing a crime is facultative (nonobligatory) signs of the objective side of the crime that influences the degree of social of danger of the criminal act, which is taken into making sentences by the court when choosing the type and size of the punishment.

The time of committing a crime is a certain period during this time the crime is committed or can be committed.

In various criminal legal systems, the time that the crime is committed can be determined by the time of the committing the criminal act, the time of the beginning of the consequences of the crime.

[3] Criminal law of Russia. General part: Textbook / Ed. V.P. Revina. - M .: Yustitsinform. 2016. – P. 175.

[4]John E. Douglas; Robert K. Ressler; Ann W. Burgess; Carol R. Hartman, Criminal profiling from crime scene analysis, Behaviorul Sciences & the Law, Vol. 4, No. 4, pp. 412 (1986) 0 1986. John Wiley & Sons, Inc. CCC 0735-3936/86/040401-2 1$04.00

The effect of time variations depend on crime type. For instance, as compared to winter and autumn, better opportunities for thefts appear in the spring when people start going out more often. For vandalism, rates rise during the colder months of the year, as even for the offender it is more comfortable to damage or spray graffiti at the station than outdoors. Regardless of which season shows the highest concentration, the literature relates differences of crime to the influence of weather on human behavior (e.g., Anderson et al. 2000) and to changes in people's routine activities over the year (e.g., Ceccato 2005) [5].

The condition of the committing a crime is objective circumstances which the criminal act is committed. According to the Criminal code of the Republic of Uzbekistan, the condition of the committing a crime is provided for in many articles. For example, Article 98 "Intentional Killing in Heat of Passion", that is, intentional killing **in a heat of passion** caused by lawless violence or great insult by a victim, as well as by a lawless action by a victim. Committing the crime shall be punished with imprisonment up to five years. Another example is Article 106 "Infliction of Serious or Medium Bodily Injury **in Heat of Passion**", that is, inflicting serious or medium bodily injury in heat of passion caused by lawless violence or great insult by a victim. As well as by a lawless action by a victim that resulted in or could have resulted in a death or danger to health of a guilty person or a person close to him. Committing the crime shall be punished with correctional labor up to two years or arrest up to six months, or imprisonment up to three years.

Way of committing a crime includes appropriate methods, techniques, which are used by the offender for the committing the crime (it may be considered as obligatory and qualifying signs). For example, fraud, that is, acquisition of someone's property or the right thereto **by deception or abuse of confidence** (Criminal code Article 168) and theft, that is **larceny in secret** (Criminal code Article 169), etc.

The tool and means of committing a crime are objects, which used at the objective side of the crime. Means and tool (weapon) of the committing of a crime are those items of the material world, which used by offender for criminal acts on the subject of the crime. Usually the concepts of "tool (weapon)" and "means" are interchangeable. However, in the theory of criminal law, there are appropriate differences between them. The tool (weapon) of committing a crime is recognized as a kind of means that are objects of the material world. The tool (weapon) of committing a crime is considered tools and objects used such as, guns, weapons, knife etc., means - gas, fire, electricity, radioactive radiation, etc. The means and tool (weapon) can influence the way of crime that is committed. The use of certain means and tools of crime in certain circumstances, they often determine the characteristics of the ways, methods of committing a crime.

Take into consideration that in some crimes the same thing can act as a tool for the committing of a crime and in others as an object of encroachment. For example, the same gun can be a subject of smuggling and a weapon of murder. If criminal act is carried out using a certain thing, then it acts as a tool of committing a crime.

All facultative (nonobligatory) signs of the objective side of the crime have triple criminally legal aspectss.

Therefore, many scientists[6] divide into triple criminally legal aspectss of the facultative (nonobligatory) signs of the objective side of the crime. They are:

First one is they may be mentioned in criminal code by legislative as the obligatory signs of the objective side of the crime. For example, according to the Criminal code of the Republic of Uzbekistan, facultative (nonobligatory) attribute (exactly the way of committing a crime) of the objective side of the crime is mentioned as obligatory attribute at the article 166 of the Criminal

[5]Vania Ceccato & Adriaan Cornelis Uittenbogaard (2014) Space–Time Dynamics of Crime in Transport Nodes, Annals of the Association of American Geographers, 104:1, 131. DOI: 10.1080/00045608.2013.846150

[6]Prokhorov L.A, Prokhorov M.L. П83 Ugolovnoe pravo: Uchebnik. - M .: Yurist, 1999. - S. 41., Ugolovnoe pravo. Obshaya chast: Uchebnik. Izdanie ispravlennoe dopolnennoe /Pod red. doktor yuridicheskix nauk, professora L.V. Inogamovoy-Khegay, doktor yuridicheskix nauk, professora A.I. Raroga, doktor yuridicheskix nauk, professora A.I. Chuchaeva. - M .: Yuridicheskaya firma "Kontrakt": INFRA-M, 2005. - S. 65.

code. According to article 166, robbery, that is, **open larceny**. Open larceny is the way of committing a crime.

Second one is they may be mentioned in criminal code by legislative as the qualifying elements at the qualifying offense (criminal act). For example, according to the Criminal code of the Republic of Uzbekistan, facultative (nonobligatory) attribute (exactly the way of committing a crime) of the objective side of the crime is mentioned as obligatory attribute at the article 97 of the Criminal code. That is, intentional killing with abnormal brutality.

Third one is they may be mentioned by court at the infliction of penalty. For example, according to the Article 56 of the Criminal code, aggravating Circumstances are in a socially dangerous manner, taking an opportunity of situation of mass disaster or public emergency, or riots, under intoxication by alcohol, narcotic, psychotropic or other substances affecting human intellect and will.

REFERENCES

1. On the objective side of the crime: Monograph. – Moscow: Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, LLC YURKOMPANI, 2009. – P. 5. – (Current legal research).

2. Criminal law of Russia. General part: Textbook / Ed. V.P. Revina. – M.: Yustitsinform. 2016. – P. 175.

3. John E. Douglas; Robert K. Ressler; Ann W. Burgess; Carol R. Hartman, Criminal profiling from crime scene analysis, Behoviorul Sciences & the Law, Vol. 4, No. 4, pp. 412 (1986) 0 1986. John Wiley & Sons, Inc. CCC 0735-3936/86/040401-2 1$04.00

4. Vania Ceccato & Adriaan Cornelis Uittenbogaard (2014) Space–Time Dynamics of Crime in Transport Nodes, Annals of the Association of American Geographers, 104:1, 131. DOI: 10.1080/00045608.2013.846150

5. Prokhorov L.A, Prokhorov M.L. П83 Criminal law: Textbook. – M.: Lawyer, 1999. – P. 41.

6. Criminal law. Common: Textbook. Revised publication supplemented / Ed. Doctor of Law, Professor L.V. Inogamovoy-Khegay, Doctor of Law, Professor A.I. Raroga, Doctor of Law, Professor A.I. Chuchaev. – Moscow: Kontrakt Law Firm: INFRA-M, 2005. – P. 65.

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

УДК 687:681.01 391.9 7.05

Вікторія Галудзіна-Горобець
(Київ, Україна)

ІСТОРИЧНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В КОЛЕКЦІЯХ АВТОРСЬКОГО ОДЯГУ ЛЮДМИЛИ СЕМИКІНОЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИЗМУ В ДИЗАЙНІ ОДЯГУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Проаналізовано історичні ремінісценції в колекціях авторського одягу Людмили Семикіної у контексті розвитку історизму в дизайні одягу другої половини XX – початку XXI ст. Охарактеризовано образно-стильові і формально-конструктивні особливості дизайнерських творів мисткині.

Ключові слова: *дизайн одягу, колекції авторського одягу, історизм, історична етніка.*

The article deals with the analyses of historical reminiscences in collections of author clothes of Liudmyla Semykina in the context of historical method development in clothes design of the second half of XX - beginning of XXI century. The figurative and style and formal and design peculiarities of master's works are characterized.

Key words: *clothes design, collections of author clothes, historical method, historical ethnics.*

Історизм – послідовне творче переосмислення художніх стилів минулого і сучасного їм костюма є одним з провідних напрямів у дизайні одягу другої половини XX – початку XXI ст. У творчості українських дизайнерів тенденція представлена, переважно, у модифікації «історичної етніки» [с. 48, 55, 76], заснованої на виразі за посередництвом актуалізації і адаптивного застосування форм, крою, декору традиційного народного строю та історичного вбрання значущих змістів національної історії.

Одним з найбільш значних проявів історизму у вітчизняному дизайні одягу другої половини XX ст. стали роботи відомої української мисткині Людмили Семикіної – символічні, змістовно ємні, емансиповані від початкового функціонального призначення й трансформовані у самобутній «станковий дизайнерський твір».

Провідного значення у дизайнерських пошуках Л. Семикіної набули художні пріоритети мисткині, яка бачила в одязі спосіб утілення світоглядних уявлень й підходила до його проектування не як модельєр, а як художник-конструктивіст [5, с. 118]. Не випадково, основними засобами образно-пластичної виразності у колекціях майстра стали лаконічний геометричний силует, взаємодія і бездоганна логіка сполучення великих форм і площин, майстерне застосування прийомів контрасту і нюансу, конструктивність елементів, експресія абстрактного тла.

Імовірно, звернення Л. Семикіної до історичних джерел зумовлено сформованим на ґрунті політичної «відлиги» інтересом до національної культурно-мистецької спадщини у колах молодої української інтелігенції та актуалізацією «етнічного як природного» [3, с. 25] у середовищі альтернативних молодіжних субкультур.

Матеріалом для вивчення історичного костюма для Л. Семикіної слугували дослідження з історії української культури, дані археологічних та етнографічних експедицій, фонди музеїв, давньоруські ілюміновані рукописи, мозаїки і фрескові розписи, дереворити і мідьорити Ренесансу і бароко.

У контексті проблематики публікації особливий інтерес становлять приналежні до історизму у його широкому розумінні колекції авторського одягу Людмили Семикіної за мотивами народного епосу, фольклору, мотивів української історії і національного вбрання.

Перші моделі на історичну тематику було створено художницею у 1960-х рр. на підставі творчого асоціативного осмислення форми, силуету, крою народного українського костюма

та символів й орнаментики неоліту, кельтів, Скіфії, Трипілля, Київської Русі. Саме цей органічний синтез в історичному дизайнерському образі елементів різних культур та багатогранність асоціацій стали характерними рисами авторських колекцій Л. Семикіної наступних десятиліть.

Одним з кращих зразків інтеграції історичних мотивів у повсякденне авторське вбрання є серія сардаків, кептарів, корсеток, півпальто, створена художницею у 1960–1970-х рр. для представників столичної інтелігенції – Л. Танюка, І. Світличного, В. Недашківської та ін. [5, с. 147]. Відзнакою творів стало асоціативне, творче осмислення крою традиційного вбрання й вдале використання виражальних можливостей сірого сукна – прадавнього натурального матеріалу народних строїв [4, с. 125], яке слугує тлом для виконаного в техніці аплікації декоративного оздоблення – смислового символічного центру виробу.

Так, у сардаку з приватної колекції Г. Забашти форму організовано чітким ритмом основних конструктивних ліній та урізноманітнено накладними кишенями з аплікацією, трьома декоративними ґудзиками-защіпками, великим коміром та вирізаним із сукна і нашитим на поверхню виробу рельєфним візерунком. Важлива роль у створенні історичного дизайнерського образу належить орнаментальним мотивам, зокрема хвилі («бігунку»), яка у культурах різних народів символізувала рух і нескінченність буття. Асоціації з лицарським вбранням викликає виконаний зі шкіри і дерева аплікативний декор на кишені, що нагадує середньовічний щит. Образну виразність виробу посилює асоційованість сірого тла сукна і вохристо-коричневих кольорів аплікації з давниною і таїною століть. Особливістю моделі є узгодження форм, силуету, крою, декору історичного костюма з установками сучасного сприйняття.

Однією з кращих дизайнерських робіт Л. Семикіної є костюм для актриси Р. Недашківської, в якому вдало поєднано наслідування сучасним модним тенденціям, форми традиційного українського строю і символіку прадавніх культур. Історичним прообразом виробу слугувала корсетка (кирсетка), виконана з чорного матеріалу і декорована контрастними за ритмом, світлими прямими і хвилястими лініями, що нагадують космологічні геометричні орнаменти неоліту і кераміку Трипілля. Важливого значення у структурі костюма набули великі світлі декоративні ґудзики, вертикаль яких консолідувала загальний ритм. Завершеності образу надав стилізований чорний очіпок.

Історизм у дизайні одягу у його широкому розумінні репрезентують тематичні колекції за мотивами скіфо-сарматського і давньоруського мистецтва, розробку яких Л. Семикіна розпочала з кінця 1960-х рр. («Скіфський степ», «Княжа доба», «Поліська легенда», 1968, 1993–1996).

Особливостями історичних робіт художниці стали: інтертекстуальність, поєднання у дизайнерському образі творчо переосмислених мотивів архітектури, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, епосу, легенд, історичного костюма; вміле узгодження історичного матеріалу з сучасним сприйняттям, акцентування засобами дизайну одягу діалогу сучасності і минувшини; відображення у структурі мікрокосму-костюма «образу світу» і знаково-символічних комплексів прадавніх культур; увага до сакральних і космологічних символів; актуалізація уявлень про сакральну та апотропеїчну функції одягу; монументальність, епічність, велична статика силуетів і форм; майстерне використання образного і формально-конструктивного потенціалу взаємодії об’ємів, декору, ліній, площин; вишукана гармонія сірого сукна і золото-жовтих кольорів; емансипація моделей від початкового функціонального призначення та їх трансформація в естетично самодостатній, «станковий», «скульптурний» дизайнерський твір.

Так, відзнакою колекції «Скіфський степ» стали глибоко авторське прочитання художніх традицій скіфо-сарматської культури й створення її узагальненого міфопоетичного образу засобами форми, силуету, конструкції, декору, фактур. Важливого значення набуло використання натуральних матеріалів – щільного сірого сукна, шкіри, дерева, металу, золотих парчі і металіту, асоційованих із сонцем, солярними культами, торевтикою, золотими платівками скіфського вбрання.

Чільне місце в колекції посіли жіночі моделі («Сарматка», «Полин», «Скіфська цариця сонця», «Скіфська жриця Грифон», які утілили образ сильної незалежної жінки – вияв світоглядних пріоритетів митця [5, с. 152]. В основу усіх жіночих костюмів покладено автентичне вбрання сарматок і скіф'янок – довгий прямий *халат-кандіс* з широкими рукавами, які біля ліктя мали прорізи для рук й звисали за спиною, а при одяганні утворювали рясні бганки. Історичні прообрази має застосований Л. Семикіною аплікативний золотий декор з парчі і металіту з геометричних символічних фігур, який нагадує оздобу скіфо-сарматського вбрання нашивками із золотих пластинок. Творчої трансформації в колекції зазнали історичні скіфо-сарматські головні убори – м'які, ковпакоподібні, та з твердою основою, на яку нашивали фігурні платівки із золота або викладали стрічковий орнамент із золота і намиста. Важливим засобом образної виразності став орнамент «звіриного» стилю у поєднанні з антропоморфними елементами, інтерпретований в «яскраво вираженій авторській манері, де органічно злиті пластичний реалізм і абстрактна стилізація» [5, с. 155].

Так, основою моделі «Сарматка» слугує творчо переосмислений кандіс, виконаний з чорного і вохристого сукна, асоційованого з барвами степової землі. Форма і силует виробу узагальнені, монументальні, підкреслено лаконічні, побудовані на зіставленні великої геометризованої основної частини і чітких, однак пластичних, вертикальних драперій рукавів. Контрастом до геометризму сукні сприймаються експресивні округлі об'ємні складки намітки, утворені жорсткою парчею, та великий головний убір форми півмісяця з золотими підвісками.

Важливого значення в образно-пластичній організації костюма набуває аплікація із золотої парчі, яка ритмізує форму та має символічний зміст. Так, в зоні грудей, на вохристому тлі прямокутного накладного елемента розташовано золоте солярне коло. Співвідношення «прямокутних – коло» повторено на подолі сукні. Динамізації ритму та поєднанню елементів слугує діагональна вохриста смуга з геометричним чорним орнаментом в оптичному центрі виробу.

Синестезію зорових, слухових, тактильних сприйняттів покладено в основу дизайнерського образу «Полин», в якому, завдяки співвідношенню об'ємів, ліній, декору, кольорів, фактур, відтворено велич прадавнього степу, прохолодний блиск сонця, пориви вітру, шепіт трави.

Основними структурними компонентами моделі є виконана із сірого сукна і фетру приталена сукня, геометризоване опліччя, прохолодно-золотаві намітка й сфероподібний головний убір. Як і у попередньому випадку, образопластика твору побудована на контрасті пластично активних, об'ємних елементів і узагальненої основної форми, оздобленої золотим аплікативним орнаментом із солярних знаків і стилізованих рослинних мотивів. Особливістю виробу, як і загалом дизайнерської концепції Л. Семикіної, є увага до архітектоніки, естетичне увиразнення співвідношення «форма – силует – площина – декор»; осмислення силуету сукні як зображувальної площини, на якій «розігрується певний сюжет з абстрактних форм» [5, с. 120].

Однією з кращих в серії є «Скіфська жриця Грифон», образною основою якої слугує властивий скіфам культ дикої природи, трансцендентний зв'язок людини і сповнених містичних енергій природних стихій. Як і загалом в жіночих моделях колекції, художниця використовує форму кандіса й гранично узагальнює і стилізує її. Контрастом до основного об'єму сприймається золота намітка, що утворює об'ємні експресивні складки. Виріб декоровано коловим і хвилеподібним орнаментом, який включає стилізовані під «звіриний стиль» зображення оленів, птахів, грифонів; солярні знаки, Дерево життя. Важливого значення у створенні дизайнерського образу набуває плавність, заокругленість орнаменту, асоційована з умиротворенням і гармонізацією грізних природних стихій. Історичні асоціації викликає розташування орнаментального декору згідно традицій, що склалися у скіфських племен на основі уявлень про оберегові функції одягу.

Зростання лаконізму, суворої монументальності, епічності, симетрії, силуетної виразності простежується у чоловічих образах серії «Сарматський цар» і «Тур». Так, в основу моделі «Сарматський цар» покладено ритм геометризованих об'ємів і площин: трапецієподібного силуету довгополого скіфського вбрання, асоційованого з тріадою «Людина – Земля – Небо», сірої вертикалі на чорному тлі, високого головного убору, горизонталі оплічча, аплікативного кола з металіту – символу сонця, неба, нескінченості, вічності. Важливим аспектом дизайнерського образу є ототожнення величного монументального силуету зі скіфськими курганами – похованнями царів. Образно-змістового навантаження набуває золотий блиск металіту, який відсилає до легенди про священне золото, подароване небом першому скіфському цареві Колаксаю. Історичну інспірованість серії підтверджує інтерес Л. Семикіної до матеріалів розкопок на території Північного Причорномор'я (1970-ті рр.), підсумком яких стало введення до наукового обігу численних пам'яток культури скіфів.

Інтертекстуальність образу й відтворення засобами дизайну одягу *цілісного культурного тексту історичної епохи* демонструє серія авторських костюмів «Княжа доба», створена Л. Семикіною на основі поглибленого вивчення наукових історичних досліджень, матеріалів археологічних експедицій, архітектури, монументального живопису, книжкової мініатюри, костюмів Київської Русі.

Так, в моделі «Берегиня» величність та утаємниченість образу давньоруського фольклору підкреслено узагальненим монументальним силуетом прямої сорочки і плаща, що мають прообрази у княжому жіночому вбранні. Звершенням і пластичним акцентом виробу є вишуканий вінець з підвісками, що нагадують колти. Засобами образної виразності слугують орнамент, у якому помітні візантійські впливи, та відтворення у сучасних матеріалах *кольоропластики* давньоруського вбрання з золототканих тканин, оксамиту, алтабасу тощо.

Інтертекстуальний зв'язок ступінчастого силуету давньоруського жіночого костюма, утвореного сорочкою, ширшою вкороченою сукнею, плащем корзно та опліччям, з силуетом башти замкової споруди простежується в моделі «Мирослава». Розкриттю семантики образу сприяють елементи зі шкіри із зображеннями щитів і солярною символікою. Силует завершує сфероподібний головний убір з наміткою, що асоціюється з маківками сакральних споруд. Важливого значення у створенні дизайнерського образу набувають фактурні і колірні контрасти: важкого коричнево-вохристого сукна та аплікативних накладів зі шкіри, асоційованих із суворим духом доби, та золотих парчі і металіту, що символізують перемогу, сонце, духовну міць.

В костюмі «Дзвініця» життєствердний, радісний образ благовісту відтворено домінуванням золотих дзвінких тонів і багатством декору головного убору, що має форму півкола й асоціюється з небесним склепінням.

Прикладом синтезу орнаментальних мотивів праслав'янської, скіфо-сарматської, візантійської і давньоруської культур, міфопоетичних уявлень, форм архітектури і народних строїв є серія «Поліська легенда». Так, у моделях «Князь Тетерів» і «Князь дерево» прообрази історичного вбрання і декору прочитуються в округлих абрисах шоломів, рукавах, що нагадують лати, та виконаному в техніці аплікації крупномасштабному рослинному орнаменті, який виконує пластичну, ритмічну і символічну функції. Ціннісно-смислову ієрархічність світоустрою підкреслено чіткою архітектонікою костюма з акцентованою вертикаллю – осердям Всесвіту, символом зв'язку земного і небесного світів.

Стилістичні особливості українського бароко з властивою йому життєствердністю і декоративністю [1, с. 287] відтворено у кептарях із серії «Бароко» (1992). Зокрема на народномистецькі витоки національної варіації європейського стилю вказує тип традиційного безрукавного чоловічого вбрання та стилістика рослинного орнаменту, який у структурі дизайнерського образу втрачає сакрально-символічні функції і набуває, переважно, формального значення.

Прикладом «транскультурної транскрипції» образів, форм, орнаментальних мотивів є «Каріатіда», в якій образ давньогрецької скульптури контекстуалізовано у світ

давньослов'янського фольклору й легенд. Засобами утілення дизайнерської ідеї слугують: колірна гамма – коричнево-вохриста, золотава, теракотова, асоційована з колористикою давньослов'янських строїв і глибиною століть; органічний синтез форм давньогрецької туніки і жіночої давньослов'янської прямої сорочки; властиві багатьом раннім культурам орнаментальні мотиви спіралей, прямокутників, хвиль. Єдність культурного Універсуму у часі і просторі підкреслює золотий сфероподібний головний убір з наміткою, асоційований з давньоруським жіночим княжим вбранням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Костельна М. В. Творчість дизайнерів українських будинків моделей середини XX – початку XXI ст. : етнічний напрям : дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.07 – дизайн / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ : КНУКіМ, 2016. 212 с.
2. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 176 с.
3. Папета О. В. Творчість Людмили Семикіної : жанрова специфіка, художні особливості творів : дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.05 – образотворче мистецтво / Львівська національна академія мистецтв. Львів : ЛНАМ, 2017. 201 с.

Елена Иванова
(Мариуполь, Украина)

ИМПРОВИЗАЦИЯ НА УРОКАХ ГАРМОНИИ

Работа посвящена творческим занятиям по теоретической дисциплине «гармония», которые помогают глубже понять закономерности гармонического языка и полнее усвоить выразительную и формообразующую роль гармонии в комплексе с другими компонентами музыки.

***Ключевые слова**: импровизация, слух, память, воображение, воплощение*

Импровизация – наименее разработанная область работы по гармонии. Не редко ученики, которые успешно выполняют остальные виды работ, не могут справиться с простым творческим заданием даже после окончания практического курса.

Для того, чтобы определить причины и характер трудностей, связанных с усвоением техники импровизации, а также воспроизвести некоторые практичные рекомендации касательно развития этого навыка, необходимо усвоить важнейшие особенности импровизации как специфического вида (непосредственного, последовательного, непрерывного) воплощения музыкального замысла в звучании. Итак, основными предпосылками для освоения импровизационной техники является:

– развитие навыка исполнительно-творческого владения музыкальным материалом (исполнительская техника);

– выработка навыка мгновенного преображения музыкальных образов на внутренние слуховые представления и их реализации в звучании на инструменте;

– высокоразвитая слуховая подготовка, в которой отдельное внимание должно уделяться формированию четких осмысленных музыкальных представлений, активного мелодического и гармонического слуха, музыкального мышления, чувства формы, стиля и т.д.;

– богатый стилистически-разнообразный музыкальный слуховой опыт, который предусматривает знание интонационных, метро-ритмических, фактурных, структурных стереотипов музыки разных стилей;

– способность к превращению имеющихся в памяти музыкальных образов и создание на этой основе новых.

Итак, самостоятельное творчество на уроках гармонии выступает как сложная способность, в которой аккумулируют разные аспекты психологической деятельности,

теоретические знания, умение и навыки, сформированные в процессе учебы. Недостаточное развитие способностей и навыков является серьёзной преградой для импровизации (неразвитость музыкального слуха, памяти, творческого воображения, музыкального воплощения и т.д.). Слабая теоретическая и практическая подготовка по гармонии так же вызывает значительные трудности в творческой работе.

Однако и умение свободно, непринужденно играть технические упражнения по гармонии ещё не является залогом в импровизации. Самое главное тут – творческое владение музыкальным материалом, умение чувствовать каждый элемент гармонии как интонацию, как часть живого музыкального организма. Аккорд, последовательность аккордов, мелодический оборот, ритмическая или фактурная фигура должны настраивать учеников на ту или иную эмоциональную волну, пробуждать творческую фантазию, вызывать те или иные жанровые и стилистические ассоциации.

Ещё одна существенная причина трудностей – отсутствие чувства логики гармонического развития. Зачастую ученики воспринимают гармонический материал как конгломерат не связанных между собой функциональной логикой аккордов: созвучие «нанизываются» одно за другим, музыкальное целое выпадает с поля зрения. Такие «произведения» лишены смысла, не имеют четкой формы. Необходимо, чтобы ученики мыслили не отдельными аккордами, а целыми оборотами («блоками»), ясно чувствовали и осознавали их место и роль в построении музыкальной формы.

Однако привычка пользоваться только готовыми «наборами» аккордов приводит к схематизму и штампу, что тормозит развитие творческой фантазии. Поэтому нужно, чтобы ученики стремились обогащать гармоническую основу своих импровизаций путём варьирования средств гармонии, учились варьировать мелодию, метро-ритм, фактуру.

Одним из распространённых недостатков импровизации в классе гармонии – отсутствие стилистического определения, выразительности. Причиной этого является неумение владеть всем комплексом выразительных средств, характерных для системы классического музыкального мышления, ладо-гармонический аспект, изучение которого формирует основной стержень структуры учебного курса (широкое понимание классической гармонии).

Ученики должны усвоить, что учебное произведение представляет собой модель художественного произведения. То есть, он должен быть выразительным, жанрово и стилистически определённым, четким по форме, ясным по логике ладово-гармонического, тематического развития. Поэтому так необходимо постоянно обращать внимание учеников на взаимосвязь элементов музыкального языка, учить приёмам развития музыкального материала (хотя бы на элементарном уровне). Важно, чтобы ученики знакомились с музыкой разных композиторов, анализируя, много играли по нотам, учили наизусть целые произведения или фрагменты, транспонировали, импровизировали на примерах с художественной литературы.

Таким образом, творческая работа на уроках гармонии позволяет поднимать вопросы, связанные со стилистическим подходом к изучению гармонии в музыкальном училище (разрабатываются они, главным образом, в вузовском курсе). Решение этих вопросов требует комплексного подхода, при котором учитывается усовершенствование разных сторон музыкальной одарённости ученика. Такой подход становится возможным только на основе тесной координации между предметами: специальностью, сольфеджио, гармонией, анализом, полифонией, музыкальной литературой и т.д.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Л., 1971. С.350.
2. Баренбойм Л. Путь к музицированию. Л., 1979.
3. Бершадская Т. О методике преподавания гармонии в музыкальных училищах. Л., 1969, с.26
4. Мазель Л. Проблемы классической гармонии. М., 1972
5. Тюлин Ю. Музыкальная фактура и мелодическая фигурация. М., 1980, С.147.

УДК 730.071.1(092)«19»

Марія Клименко
(Львів, Україна)

РАННІЙ ЕТАП ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА АРХИПЕНКА

У статті розглянуто символізм у ранній творчості Олександра Архипенка (1887 – 1964) – визначного скульптора авангарду XX століття. Досліджено ідейно-естетичну площину етнонаціонального аспекту мистця як складову у формуванні ціннісного імперативу авторської філософії форми. Представлено маловідомі фактори, що були основою у становленні раннього етапу творчості мистця.

Ключові слова: *символізм, Олександр Архипенко, авангард, ідейно-естетична площина, етнонаціональний аспект.*

The symbolism in early art of Alexander Archipenko, the famous sculptor of Avant-gardism, was examined in the article. The ideological and aesthetic plane of the sculptor's ethno-national aspects as a component in the formation of the valuable imperative of the author's philosophy of the form was investigated. Little known factors being bases in the formation of the sculptor's early art were submitted for consideration.

Key words: *symbolism, Alexander Archipenko, Avant-gardism, ideological and aesthetic plane, ethno-national aspect.*

У процесі дослідження поставлено проблему з'ясування передумов, що сприяли становленню символізму у рамках методології впродовж ранньої творчості Олександра Архипенка. Твори мистця в основному характеризувалися лапідарністю геометричних форм, що створювали монолітний блок із рисами архаїки. Сакральна таїна багатства його рідної землі, сповненої символізмом народного мистецтва, кольором, структуральним ритмом є духовно-генетичним сплавом у пошуку авторської концепції форми скульптора.

Протягом Київського періоду Олександр Архипенко мав свою першу виставку у селі, де він експонував скульптурну постать «Мислитель», пофарбовану в червоний колір. Символізм кольору, через який формувався контакт з глядачем створювався як і на ранньому періоді, так і протягом усієї його творчості. Це був перший досвід у експозиції і поліхромії скульптури. Згодом у своїй книзі «П'ятдесят творчих років» Олександр Архипенко писав: «Крім оптичного досвіду з'єднання або варіювання форм, символізм закликає до творчого контакту із метафізичним». [1; с. 552] Ранній живописний сакральний твір Олександра Архипенка «Молитва» (1907) – втілення глибокої присутності символізму християнства. Провідним лейтмотивом скульптурної композиції «Адам і Єва» (1908) є райське дерево життя із двома біблійними фігурами, універсальний і всеохоплюючий символ серед багатьох архетипів наших предків. Вершечок крони, стовбур і коріння – це три частини дерева, в яких закладена сакральна сутність. Даний сюжет зображує дерево як основу пізнання, що наділена свободою вибору, навколо якого постають дві фігури біблійного змісту – Адам і Єва. Релігійна традиція багатства християнства його рідної землі була глибоким втіленням у його творах. Гійом Аполлінер у вступній статті до каталогу творів О. Архипенка, які експонувалися в галереї «Der Sturm» у 1914 році писав про мистця: «Перед усім Архипенко шукає чистоту в формі. Він вихований на кращих традиціях, чари його витворів у внутрішній гармонії… В духовності його мистецтва відчутні релігійні віяння, які сформували його темперамент, церковні і наївні твори, без сумніву, зачарували його в дитинстві». [1; с. 45] Дідусь Олександра Архипенка був іконописцем. Підсвідомий візуальний зв'язок з дитинством мистець проніс крізь всю свою творчість.

Скульптор приїхав до Парижу у віці двадцяти одного року, де бурхливо розвивалися мистецькі пошуки, що перебували під впливом архаїки і примітиву. Часті відвідини та вивчення експонатів давніх культур Лувру є втіленням рис архаїзованого характеру у

скульптурі. Базові риси його авторської методології формувалися під впливом зміни парадигм крізь шлях від давніх культур світу до утвердження етнонаціонального коріння мистця. Знаковість ідейно-ціннісного еквівалента символізму була домінантною рисою особливо у ранній творчості Олександра Архипенка.

«Портрет Каменевої» (1909) – це ранній твір, у якому німецько-французький поет Іван Голль підкреслює злиття юнацьких візій із ассирійською монументальністю. Портрету притаманний задумливий погляд холодного, аскетичного характеру. У скульптурній композиції «Печаль» (1909) матеріалом є дерево. Монолітна фігура зі схиленою головою віддзеркалює сакральну велич постаті, тепло природного матеріалу відображає візуальну й психологічну складову фігури. Кольорове вирішення виконане у стриманій гамі, що підсилює образно-смислове значення композиції. Твори «Дитина» (1909), «Жінка із дитиною» (1910) характеризуються округлістю форм, що наділені архаїчними рисами. Втілення лаконічності примітивних форм є відголоском археологічних розкопок, на яких був присутнім у студентські роки Олександр Архипенко разом із Іваном Кавалерідзе. Скульптура «Жінка з котом» (1910) – це архаїзований твір, образ якого втілює жіночу фігуру із схиленою головою і котом. Цілісність форм скульптурної композиції формує масивний блок. Деталізовані лінійні риси жіночої голови, грудей, кота та кінцівок нагадують скульптури Давнього Єгипту, Океанії чи то праслов'янських культур із його дитинства.

Тема танцю набула яскравого відображення у ХХ столітті й у творчості Олександра Архипенка. Твір «Саломея» (1910) втілює образ жінки, яка поєднує божественне і демонічне, красу і жахіття, любов і смерть. До цієї теми зверталися мистці, зокрема Оскар Уальд, Ріхард Штраус, графік Обрі Бердслі. [2; с. 33] Підсвідомо переноситься сюжет із Нового Заповіту про фатальний танець Саломеї перед Іродом, що привів до обезголовлення Іоана Хрестителя. Скульптурна композиція «Мадонна скель» (1912) порівнюється із однойменним твором Леонардо да Вінчі, творчістю й винахідництвом якого мистець захоплювався із дитинства. Особливої виразності надає червоний колір, що підсилює символізм твору. Візуальний образ жінки втілює сакральну сутність усієї творчості скульптора, яка є Берегинею, Матір'ю, дарує життя, любов і тепло. Архетип Матері є праобразом у ментальному просторі українців і відображенням у пошуку філософії форми мистця. Це невіддільний ідейно-ціннісний еквівалент, що був підвалиною на духовно-генетичному рівні у формуванні концептуальної лінії Олександра Архипенка. У вступній статті до книги Олександра Архипенка «П'ятдесят творчих років» Святослав Гординський писав про скульптора: «Для Архипенка мистецтво повинно трансформувати ідеї в матеріальну реальність, воно повинно демонструвати очевидність божественного порядку і духовні причини, які породжують його. Форми повинні ставати символами, і для цього абстракція повинна бути навантажена метафізикою і невідоме виражене цілком ритмічно – естетичними цінностями. Цей естетичний принцип грає важливу роль в його мистецтві і заслуговує особливого підкреслення». [1; с. 518]

Отже, базові ціннісні засади символізму у ранній творчості Олександра Архипенка формувалися під впливом ідейно-естетичної платформи його рідної землі. Вагому роль у становленні мистця відіграла вроджена універсальна традиція ментальної свідомості українця. Утвердження духовно-генетичного стрижня концептуальної лінії скульптора відбувалося крізь шлях від художніх культур світу до етнонаціонального коріння Олександра Архипенка. Ціннісна основа давніх праобразів вплинула на формування авторської внутрішньо вмотивованої пластики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Азизян И. Александр Архипенко // Ирина Азизян. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – С. 624, ил. / Перевод с английского Азизян И. Александр Архипенко Пятьдесят творческих лет. 1908 – 1958 // Александр Архипенко. – Нью-Йорк, 1960. – С. 516-572;

2. Jaroslav Leshko, exhibition curator Alexander Archipenko vision and continuity // Alexander Archipenko vision and continuity. – New York: The Ukrainian Museum. – 2006. – P. 256.

Людмила Клочко
(Маріуполь, Україна)

БУТИ ЛІТОПИСЦЕМ СВОГО ЧАСУ

Стаття присвячена дослідженню яскравих явищ музичної культури в Маріуполі. Охоплений період – друга половина XX століття.

Ключові слова: *Маріуполь, творчість композиторів, В.Булгаков, жанри, стилістичні напрямки.*

В часи тотального книжкового дефіциту мені пощастило придбати видання творів Марієти Шагінян. Серед них було її дослідження про чеського композитора епохи В.Моцарта Йозефа Мисливичека. Знайомство з цією новелою стало справжнім відкриттям, породило багато думок про примхи людської долі, що час не завжди справедливий – він стирає з людської пам'яті те, що було цінним. Пройшло багато часу, доки у свідомості сформувалося переконання у необхідності збирати і зберігати те, що пов'язано з проявом музичного таланту, зокрема, у Маріуполі. Згодом це вилилося у написання роботи, присвяченої творчості композиторів Маріуполя. Цьому сприяло по-перше, особисте знайомство з композиторами, їх творами і суто музикознавська цікавість до творчості талановитих людей нашого міста. По-друге – практичне усвідомлення того, що досі немає жодної праці, присвяченої даній темі. Фрагментарне освітлення музичних подій у періодичному друку, спогади людей, які, на жаль, ідуть із життя, переконали у необхідності праці у цьому напрямку. У своїй роботі я свідомо обмежила дослідження рамками творчості членів Маріупольського відділення обласного об'єднання композиторів Донеччини, яке бере свій початок у середині XX століття.

Маріуполь – своєрідне місто. Не зважаючи на свій статус, воно ніколи не було провінцією. Історики відзначають потужний культурний потенціал міста. Огляду культурного життя Маріуполя, від післявоєнних років до сьогодення, присвячено вступний розділ посібника.

Багатогранне культурне життя міста спонукало музикантів до творчості. Початковий самодіяльний рівень творів підвищувався, захоплення композицією переростало у справу усього життя.

У збірці є стислі характеристики життя та творчості Володимира Івановича Смирного (1928 – 2000), Василя Георгійович Аліти (1930 – 2005), Георгія Олександровича Сесіашвілі (1932 – 2006), Юрія Васильовича Метко (1925 – 1986).

Наступний розділ включає нариси про життя та творчість наших сучасників Бориса Миколайовича Каци, Анатолія Кузьмича Струся, Владислава Миколайовича Ткачова**,** Григорія Григоровича Кабанцева Олександра Володимировича Кузовського, Богдана Васильовича Слющинського, Олександра Семеновича Моденка, Валерія Івановича Скавронова.

Слідом розміщені чотири монографічні теми, які складаються із вступного, біографічного розділів, характеристики творчості за жанрами, музикознавського аналізу окремих, найбільш характерних творів композиторів В.Булгакова, В.Мітіна, В.Морозова, В.Сташенка з музичними прикладами. Аналітичні розділи містять стислу характеристику різних елементів музичної мови, форми, жанрів, художніх напрямків.

До посібника додається диск із записом творів, що аналізуються.

Пропонуються фрагменти аналітичного розділу, присвяченого творчості В.Булгакова.

Віталій Олексійович Булгаков – сучасний український композитор, 1946 року народження, викладач Маріупольського музичного училища. Професійну музичну освіту він здобув у Донецькому музичному училищі і Донецькому музично-педагогічному інституті на факультеті народних інструментів (клас баяна). Творчий здобуток композитора складають

твори різних жанрів від мініатюри до симфонічних циклів. В.Булгаков – чуйний митець, глибокий філософ, творча людина.

У творчому доробку В.А.Булгакова фортепіанна музика посідає значне місце. У різні періоди своєї творчості композитор звертався до різноманітних жанрів. Серед фортепіанних творів є окремі мініатюри, кілька сюїт, партит. Про широту творчих інтересів та високу професійну майстерність свідчать кілька сонат, а також концертів для фортепіано з оркестрами різних складів.

Об'єктом нашої уваги стане цикл „Три прелюдії" написаний у 1971 році. Кожна з п'єс – це самостійний твір, цікавий за задумом і засобами виразності.

Музична мова прелюдій відзначена гострою дисонантністю, ладовою нестійкістю, складним метро ритмом, багатством динаміки.

„Три прелюдії" – найбільш м'який зразок експериментів автора на шляху відображення напруженого сьогодення, складних, конфліктних проблем душевного світу людини з її нескінченними пошуками істини, відкриттями і зреченнями, муками та ліричними озарінням. Композитору замало правил традиційного письма. У циклі автор постає як майстер, який вправно володіє засобами сучасної музичної мови XX століття. Насамперед, це стосується ладогармонічної організації творів, в яких композитор застосував техніку розширеної тональності. Вона заснована на принципі збереження тональності, але з добавленням до неї будь-яких недіатонічних звуків та співзвучь. Загальний тональний центр для трьох прелюдій – „до". До цього слід додати складні ритми з використанням перемінних розмірів, не аби яку увагу до засобів артикуляції, широку гаму динамічних відтінків, свободу музичних форм з елементами репризності. Усі вони – засоби створення неоднозначних музичних образів.

Характер прелюдії №2 композитор визначає як спокійний та мрійливий.

Прелюдія обрамлена 14-ти тактовим вступом та заключенням, які визначають характер образу. Витримані басові паралельні квінти, які нисходять по хроматизмах у перших 6-ти тактах, оригінально забарвлюють виразну двотактну фразу, яка уперто повертається до ноти „соль". Двічі повторюючись, вона варіюється, зберігаючи свою опору. Далі голоси міняються місцями, і паралельні ч.5 змінюють свій рух на висхідний, а знайома фраза у низькому регістрі доповнюється новими деталями.

Початок основного розділу сприймається як продовження вступу. У подальшому викладенні музичного матеріалу композитор використовує принцип «ядра та розгортання», тобто увесь тематизм виростає з одного інтонаційного ядра, створює враження розгортання єдиної думки. Велику роль відіграють засоби артикуляції – підкреслені цезури, які містяться на шляху розвитку мелодичних фраз, наче переводячи думку у нову якість. У основному розділі скутість початку переборюється. Мрійливі фрази вступу спрямовуються угору, завойовуючи усе нові вершини у вільно розвинутій ліричній мелодії. В супроводі вже розгорнуті акорди. У наступному розділі – новий прийом динамізації образу: використання підголосної поліфонії у викладенні мелодії та щільних акордів у супроводі.

А далі наче починається зворотній дзеркальний хід: розвиток образу поступово повертається до свого витоку.

Вражає кількість написаного В.О.Булгаковим у вокальних жанрах: кілька сотень. Більшість з них було створено у десятиріччя, починаючи з середини вісімдесятих до середини дев'яностих років, що було пов'язано з особистими обставинами життя.

У підборі текстів композитор постає як витончений знавець поезії. У віршах він шукає, насамперед, співзвучності світосприймання. Головна тема його вокальних творів – Любов, як стан душі. Високий зміст диктує особливість вокальних жанрів. Композитор свідомо уникає жанру пісні, натомість звертається до романсу, канцони, поеми. Серед авторів віршів, які надихнули його на створення романсів – Р.Козакова, І.Сельвінський, Г.Горбовський та інші. Зазвичай вибір віршів не був випадковим. Йому передувало придбання та вивчення збірок віршів автора, а потім копітка робота з ними: на музику перекладалися 10 – 12 віршів із

збірки. Однак бували і несподіванні відкриття. Так, вірші до романсу «Осінь» було прочитано у журналі.

Романс „Осінь" на вірші М.Яснова було написано у грудні 1986 року. Дата написання співпадає з щасливою подією у родині композитора – народженням молодшої доньки Анастасії (їй романс і присвячено). Проте спонукальні мотиви для створення цього романсу, як завжди у творчості В.Булгакова, значно глибші. Стан захвату від споглядання божого світу, де має значення найменше боже створіння, народжений щастям від того, що ще одна споріднена душа прийшла у цей світ – так можна визначити зміст романсу.

Форма романсу наближається до трьохчастної із варійованою репризою. Діапазон вокальної партії – квінтдециміа (c – g). Вокальна мелодія надзвичайно виразна. Вона поєднує у собі декламаційність і розспів, що випливає із поетичного тексту та виражає найменші його відтінки.

Перші дві строфи майже повторюють одна одну, проте мають дуже виразні відмінності, породжені текстом. У середньому розділі вокальна партія зводиться до речитації. Реприза знову додає нових відтінків.

Особливої виразності мелодії придає гармонія і фактура фортепіанної партії. Вона бере на себе головну виражальну роль: ніби осінні барви, розфарбовує усе навкруги. Остинатний ритм супроводу, який час від часу оживляється мелодичними фразами, створює враження, що герой завмер, захоплений красою навколишнього світу. Картину доповнює тональна невизначеність, м'які септакорди у основному виді, синкоповані підголоски у фактурі, часта зміна акордів, балансування між тональностями, співставлення бемольних та дієзних тональностей, а ще – виразна фортепіанна інтерлюдія наприкінці середньої частини романсу та фортепіанна постлюдія, яка наче ставить три крапки у кінці.

У творчому доробку В.Булгакова значна кількість циклічних творів. Слід зазначити, що робота у цих жанрах – свідчення високої творчої майстерності і людської зрілості. В.Булгаковим написані симфонії, сонати для фортепіано, баяну, духових інструментів, концерти для фортепіано, баяну з оркестром, квартети. Найчастіше саме ці жанри ставали осередком мовних експериментів автора. Їх ретельний аналіз та вивчення – це справа майбутнього.

Наразі зупинимося на квартетах. Творча спадщина композитора налічує шість квартетів. Серед них чотири струнних квартети, один квартет домр, один квартет дерев'яних духових інструментів. Вони створювались у період з 70-х до початку 90-х років. У той період квартети виконувались у Жданові, Мукачевому, Астрахані.

Чотири частини Струнного квартету «Чотири прелюдії» розкривають глибокі філософські роздуми автора. Музична мова квартету сучасна.

Прелюдія №1 використовує серіальну та модальну техніки. Прелюдії №№3 та 4 уживають елементи алеаторики та пуантилізму.

Не менш цікава за задумом прелюдія №2. Її зміст глибоко філософський: це вічне коло життя. Фактура прелюдії чітко розділена на дві лінії. Повторюваний паралельний рух мажорних тризвуків у другої скрипки, альта та віолончелі символізує вічний рух. Партія першої скрипки – це герой з його роздумами про вічне, про своє місце, про те, що ці поняття для нього не абсолютні. У житті людини є минуле, теперішнє і майбутнє. Але приходить час і залишається тільки перші дві пори, настає час, коли немає майбутнього. Ця думка – у змістовій репризі: останній з чотирьох тризвуків замінює пуста ч.5. Усе наче так, як завжди, але щось загублено...

Творча спадщина Віталія Олексійовича Булгакова вражає кількістю написаного, філософською глибиною розкриття поставлених тем, оригінальністю музичної мови. Його твори наче піднімають нас над повсякденною марністю, допомагають сприймати світ, розширюючи горизонти нашого бачення.

Я буду мотивувати колег-музикознавців залучатися до цієї корисної роботи.

Катерина Косенко
(Маріуполь, Україна)

Ф. ШУБЕРТ. «ЕКСПРОМТИ» ОР. 90: БІЛЯ ВИТОКІВ ЖАНРУ

Ф. Шуберт – один з перших композиторів-романтиків, творчість якого відображає синтез класичних та романтичних тенденцій музичного мистецтва. Велика кількість інструментальних творів та їх значення «руйнує» поняття Ф.Шуберта тільки як композитора вокального. «Експромти» та «Музичні моменти» – жанри фортепіанної мініатюри, в яких Ф. Шуберт виступає засновником та класиком образного строю, форми,інтонаційної основи мелодики, тонального руху та співвідношень.

Ключові слова: *романтизм, жанр експромту, фортепіанні мініатюри, стильові риси.*

Епоха романтизму у своїй філософії та баченнях висуває категорію універсальної, неповторної особистості. Однією з таких універсально-індивідуальних особистостей був композитор Ф.Шуберт. В його творчості універсальність виявилась з декількох боків: 1) з історичної точки зору Ф.Шуберт займає проміжне місце – перший композитор-романтик, у творчості якого завершується, підводиться підсумок віденського класицизму; 2) з жанрового боку можна побачити використання та втілення всіх актуальних жанрів тієї епохи; 3) з точки зору оновлення та створення жанрів Ф. Шуберт – родоначальник жанрів фантазії, балади, та разом з Л.Бетховеном створює жанр вокальної та фортепіанної мініатюри. Своєрідним є рівнозначне ставлення до таких жанрів як симфонія, меса та пісня. Однією з заслуг композитора стає «підняття» побутової німецької пісні до жанру «серйозної» музики зі всіма її емоційними, композиційними та іншими ознаками. Як відзначається багатьма дослідниками творчості Ф.Шуберта, пісенність, як компонент ліричного тематизму з характерними прийомами його розвитку, є основним у творчості Ф.Шуберта: він синтезується та проникає в тканину всіх творів композитора. Не оминули цього впливу й жанри фортепіанної мініатюри. По словам П.Вульфіуса,«… обращение Шуберта кпесенному тематизму говорит, …, что область вокальной лирики и музыки инструментальной не представлялась композитору разъединённой непереходимой пропастью. Наоборот, он настойчиво искал точки соприкосновения между ними».[1, с. 8]

Фортепіанна творчість композитора стала першим значним етапом в історії романтичної фортепіанної музики. «Експромти» (ор.90 та ор.142) та «Музичні моменти» (ор.94) займають одне з найважливіших місць в творчості композитора. Саме з цих творів почалась історія розвитку романтичної фортепіанної мініатюри.

Написані в останній період творчості, а саме у 1827 р., вони відобразили зрілий музичний стиль композитора та його емоційний стан. Як відзначає Ю.Хохлов, що «за свою короткую жизнь Шуберт прошел весь естественный путь развития и достиг старости – если не физической, то, во всяком случае, духовной» [7, с. 20]. Твори 1827- 1828 років відзначаються яскраво виразною трагедійністю, мають надзвичайну вражаючу силу.

Жанр експромту «був підказаний» Ф.Шуберту чеським композитором Я.Х.Воржішеком. Але його твори у цьому жанрі ще були «заковані» канонізованим класицизмом з його інтонаційною та структурною однотипністю, передбачуваністю.

«Експромти» Ф.Шуберта відрізняються індивідуальністю та саме унікальністю кожного. Вже його перші зразки жанру, «Експромти» ор.90, «отличаются большими масштабами, а развитие их подчинено в первую очередь закономерностям пребывания в пределах одного состояния» [2, с. 220]. Їх форми створюються кожен раз за індивідуальним задумом. Майже всі «Експромти» мають тричастинну структуру: складна тричастинна форма з тріо або епізодом (експромти 2-4), відрізняється своєю формою «Експромт»ор.90№1 – це змішана форма, сонатно-варіаційна.

Треба відзначити, що у більшості тем п'єс панує певний жанровий малюнок, жанрові риси маршу, пісні, речитативу, серенади, романсу, скерцо, ноктюрну, етюду. Всі ці жанри

саме в епохи романтизму виходять з побутової музики та стають концертними самостійними п'єсами або являються основою циклічного твору.

Композитор охоче звертається в своїх творах до варіантного перетворення матеріалу, а прийом варіаційного розвитку стає одним з головних засобів розвитку тематизму в усіх «Експромтах». А пізніше стає головним у романтичній музиці. Чудовим прикладом може служити «Експромт» ор.90 №1, в якому втілюються інтонації пісні «Шляховий стовп» з циклу «Зимовий шлях», написаному у 1827 році. Важливий провідний образ пісні, який відображений в інструментальних творах, а саме в «Експромті» ор.90 №1- це романтичний образ блукання. «Родство ее с песней «Путевой столб» не вызывает сомнений. Тему открывает та же интонация поступенного подъёма на терцию с последующими повторами верхнего опорного звука» [7, с. 109]. Риси ходу, неспішного кроку помітні в обох темах. Образний настрій тем також східній між собою, з відтінком примирення, покірності долі, роздуму.

Основою драматургічного розвитку творів є не розробка тем, а їх зіставлення або показ різних за відтінками тем одного настрою. Це теж відображається в симфоніях та сонатах композитора, та стає основою драматургії романтичних творів інших композиторів-романтиків.

Загальною ознакою всіх «Експромтів» ор.90 є мінорний тональний напрямок. Навіть якщо основна тональність мажорна, вона «омінорюється» завдяки гармонічному VI ст., або мажорна тональність замінюється однойменним мінором (As-dur - as-moll в «Експромті» ор.90 №4); закінчення репризи в однойменному мінорі (Es-dur- es-moll в «Експромті» ор.90 №2,); мінорна тональність середньої частини («Експромти» ор.90 № 2, 3). Використовуються зіставлення тональностей далекого ступеню спорідненості, терцієве відношення тональностей. Енгармонійні модуляції всередині та між частинами сприяють наскрізному розвитку форми.

Загальні риси мелодики «Експромтів» ор.90 – плавний мелодійний рух, домінує низхідний рух мелодії. Звертає на себе увагу «Експромт» ор.90 №3, його тональність Ges-dur не піддається мінорному впливу, але інтонації повторюваних, витриманих звуків – це в музичному позначенні – інтонації застиглості, самотності. В «Експромті» ор.90 №4 використано прийом образної трансформації: в основній темі інтервал кварти належить до ліричного інтонаційного комплексу, в середині першого розділу квартова інтонація стає активною та підкорюється скерцозному руху арпеджіо. Такий прийом трансформації тем та образів можна зустріти в творчості Ф.Шопена, Р.Шумана, Г.Берліоза, Ф.Ліста.

Характерною ознакою епохи романтизму є двоплановість, подвоєння особистості героя. В «Експромтах» ор.90 ми також виявляємо двоплановість на декількох рівнях: образне та жанрове зіставлення, тональне зіставлення однойменних тональностей, інтонаційна трансформація.

«Експромти» Шуберта ор. 90 відобразили основні стильові риси зрілого творчого періоду композитора, а також його емоційних та психологічний стан. Вже перший опус «Експромтів» зробив великий вплив на подальший розвиток романтичної фортепіанної мініатюри. Одразу композитор заявляє цей жанр, як жанр «серйозної» музики, надаючи йому риси «високої» музики: крупні, масштабні форми; образна складність інтонаційної основи тематизму, та засобів його розвитку; індивідуальність задуму кожного; об'єднання п'єс в цикл («Експромти» ор. 142).

За визначенням дослідників, «Експромти» Шуберта послужили основою для майбутніх концертних фортепіанних мініатюр Ф.Шопена, поемних творів Ф.Ліста, "Пісень без слів» Ф.Мендельсона та інших творів композиторів-романтиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вульфиус П. Классические и романтические тенденции в творчестве Шуберта / Котомина С. / – М.: Музыка, 1974. – С. 3-14.

2. Вульфиус П. Франц Шуберт. Очерки жизни итворчества / Е.М. Орлова/. – М.: Музика, 1983. – 447 с.
3. Гольдшмидт Г. Франц Шуберт. Жизненный путь / Ю. Хохлов/. – Изд. 2-е, доп. – М.: Музыка, 1968. – 451 с.
4. Мазель Л. Строение музыкальных произведений: Учебное пособие. – 3-е изд. – М.: Музыка 1986. – 528 с.
5. Холопова В. Формы музыкальных произведений: Учебное пособие. – 2-е изд., испр. – СПб.: Лань, 2001. – 496 с.
6. Хохлов Ю. Шуберт. Некоторые проблемы творческой биографии. – М.: Музыка, 1972.
7. Хохлов Ю. О последнем периоде творчества Шуберта. – М.: Музыка. 1968.

Юлія Полуда
(Маріуполь, Україна)

КАВЕР ЯК ЖАНР СУЧАСНОЇ ЕСТРАДНО-ДЖАЗОВОЇ МУЗИКИ

Естрадно-джазова музика займає особливе місце в сучасній культурі – це не просто вид мистецтва, але й соціокультурний феномен. Вона приваблює шанувальників своєю доступністю широкому колу слухачів, експресивністю образів, художньої ясністю, безпосереднім зв'язком з рухом і ритмом, барвистістю сценічного втілення, досить простим, порівняно з академічним співом, змістом і емоційним ладом творів, видовищністю і лаконічністю естрадних номерів, формуванням і зміцненням позитивного емоційного тонусу глядача. Жанру кавер як одного із самих масових популярних в системі естрадно-джазового мистецтва, належить важлива функція оновлення хітів та популяризації невідомих творів, які відображають духовне обличчя людини сучасності.

Ключові слова: *кавер, кавер-групи, кавер-версії, естрада, джаз, хіт.*

Кавер – походить від англійського слова «cover» – «покривати», «перекривати». Сучасні дослідники-музикознавці стверджують, що зараз існують поняття терміну як окремої форми, а також самостійні види: кавер-версія, кавер-версія пісні, інструментальна, акустична кавер-версія та інші. Крім даних, існують також суміжні (близькі за значенням) різновиди, такі як ремейк, ремікс, аранжування, обробка, транскрипція, парафраз, перекладення, інтерпретація. Інколи вони настільки близькі, що їх важко відокремити або ідентифікувати.

В XX-XI сторіччях багато популярних музикантів і музичних груп починали свій шлях саме як кавер-групи, поступово «обростаючи» своїм власним оригінальним матеріалом. Тому є досить просте пояснення. Коли мало кому відома команда виконує свої оригінальні композиції, що не ротовані по радіо, телебаченню й невідомі слухачеві, то публіка насилу може витримати весь концерт. Однак, якщо група виконує кавер-версії відомих хітів, то люди, вже знаючи ці композиції, більш сприйнятливі до них, адже вони їх вже колись чули. Деякі колективи на своїх виступах поєднують дві програми: свою авторську й популярні кавер-версії для того, щоб публіка поступово звикала до їх нової творчості.

Професійні музиканти зазначають, що виконувати кавери популярних пісень – робота не з легких, адже виконання відомого хіта має бути за якістю не гірше оригінального, потрібно надати йому своє бачення і обов'язково постаратися не зіпсувати, щоб донести пісню до слухача в кращому вигляді.

Кавер-версії можуть переосмислювати оригінальний авторський твір за різними параметрами. До них можна віднести наступні трансформації:

1. *мовно – стильові* (наприклад, класичний твір перетворюється на джазовий);

2. *жанрові* (наприклад, перетворення соул-балади в рок-балладу або інші модифікації. Один з цікавих прикладів – композиція «Carol Of The Bells», в основу якої покладена обробка української народної пісні М.Леонтовича «Щедрик», у хард-роковому виконанні

колективу Trans-Siberian Orchestra. Сюди також можна віднести й мікс жанрів, коли, наприклад, до основного приспіву (скажімо, оперного жанру) додається заспів в кардинально новому стилі (реп або дабстеп). Такою стала в свій час гучна композиція Warren G. & Sissel на тему хору з опери І.Бородіна «Улетай на крыльях ветра» (мікс репу та оперного вокалу). Цікаво, що й зараз до цієї композиції не втрачають інтересу й сучасні виконавці. Так, відома співачка Пелагея переспівує цю композицію в обробці Dubstep Remix);

3. *акустичні.* В цій сфері сформувався окремий напрям – acoustic cover. При цьому популярними одразу стали не тільки окремі композиції, а й цілі альбоми. Серед них відомі акустичні альбоми таких груп як Nirvana (альбом «Unplugged in New York»), Король и Шут (їх альбом так і називається «Акустичний альбом»), Океан Ельзи (альбом «Tvій формат»);

4. *за кількісним складом виконавців* кавер-версія може бути сольною, ансамблевою, оркестровою та ін. Важко перелічити, скільки існує обробок, наприклад, для одного з найпопулярніших складів – вокального джазового ансамблю. Зараз їх працює велика кількість, і всі вони виконують різного роду кавери. Це такі колективи як зарубіжні Take 6, Pentatonix, Postmodern Jukebox, російський Хор Турецького, українські ManSound, Піккардійська терція та багато інших;

5. *за якісним складом виконавців*. Такий кавер змінює звуковий образ оригіналу, надає твору інших темброво-інструментальних характеристик. Так, для прикладу, згаданий вище «Carol Of The Bells» з'явився на світ ще й в такому оригінальному викладенні – для 12-ти віолончелей авторів і виконавців The Piano Guys.

Також *за ступенем трансформації* оригінального авторського твору серед кавер-версій відрізняють класичний та оригінальний кавер.

Класичній кавер – це виконання композиції в оригінальній формі без внесення будь-яких існуючих видів змін, заміни акомпонуючих інструментів, виключення музичних ліній та переробки тексту.

Оригінальний кавер – це переробка композиції на новий лад, підбір цілком іншого стилю, аранжування під початковий текст, виключення куплетів чи навіть приспівів синглу, заміна музичного напрямку пісні, додавання додаткових обробок на класичну версію мелодії.

Роль каверу в сучасній музичній культурі неможливо переоцінити. Він настільки розповсюджений, що часто навіть домінує над авторськими композиціями. Найчастіше в каверах пісні отримують «друге життя», старі пісні звучать по-новому або в покращеному, оновленому вигляді. Часто кавери, зроблені видатними талановитими музикантами, слухаються цікавіше своїх оригіналів. Інтернет-мережа пропонує безліч варіантів обзорів каверів, які перевершили свої оригінали. Наведемо кілька прикладів:

- композицію «I Will Always Love You» світ знає у виконанні Уітні Хьюстон. Насправді автором й першою виконавицею всесвітньо відомого хіта була Доллі Партон;
- пісня «Hallelujah», яку написав Леонард Коен, але виконання Джеффа Баклі багатьма визначається найкращим;
- трек «FeelingGood», який був знаним у виконанні Ніни Симон, Джона Колтрейна й Семмі Девіса-молодшого. Однак, лише рок-тріо Muse надав йому світового розповсюдження;
- гурту Aerosmith вдалося зробити практично неможливе: вони переспівали пісню «Come Together» краще, ніж це зробив гурт Beatles. Це була одна з перших та найуспішніших кавер-версій цієї пісні. Сингл прийшовся до душі публіці й зайняв 23 сходинку в гарячій сотні журналу «Billboard»;
- пісня гурту Metallica, яка має назву «Whiskey in the Jar» дуже популярна, але насправді ця версія – лише кавер ірландського гурту Thin Lizzy. Він, в свою чергу, взявши за основу ірландську народну пісню, виконав її рок-обробку, додавши оригінальний риф, який і зараз асоціюється саме з рок-версією Thin Lizzy. І кавер гурту Metallica не єдина, але це найвідоміша версія пісні;
- «Dazed and Confused» – авторська пісня співака Джека Холмса, але відомою усьому світу вона стала завдяки виконанню групою Led Zeppelin. Так само й фольк-пісня співачки

Енн Бредон «Babe I'm Gonna Leave You» стала відомою завдяки Led Zeppelin, незважаючи на велику кількість інших каверів на цю композицію;

- нова версія пісні «Crazy in Love» виконавцями Emeli Sande та The Bryan Ferry Orchestra була записана для саундтреку до фільму «Великий Ґетсбі». Цікаво, що цей кавер на пісню Beyonce, зроблений у стилі джазу 20-х років, зміг повністю передати атмосферу фільму;
- Marilyn Manson амбіційно намагався перевершити Eurythmics, переспівуючи їх легендарний хіт «Sweet Dreams». Він взяв відомий хіт і зробив його повільним, похмурим, але чутливим. Не можна однозначно сказати, яка версія краще, але кавер Manson заслуговує на увагу;
- німецький музичний колектив Gregorian відомий тим, що переспівує поп- та рок-композиції у стилі, який імітує григоріанські наспіви. Виконання «монахами» за канонами григоріанського хору пісня Pink Floyd «Comfortably Numb» звучить урочисто та потужно.

Так що ж таке кавер? «Кавер-версія – це авторська музична композиція, що виконується іншим музикантом та інтерпретується ним по-своєму», – пише DrumClub 250.

«Модний кавер – що це таке? – надає свою трактовку сайт lyuboznat.ru, – По суті, кавер – це інше переосмислення музичного твору, при чому не обов'язково йде про пісню. Існує немало версій інструментальної музики, що виконується в іншому аранжуванні й обробці. Оскільки в наш час є численні можливості обробки музичних композицій, з'явились цікаві нові версії класики або навпаки – переспівування сучасних творів у класичному стилі».

Нарешті, один з солістів кавер-групи Retro-band Holiday говорить зовсім дохідливо та позитивно: «Кавер-група – це група людей, музикантів, які переспівують відомі хіти собі й людям на радість!»

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко В. Азбука аранжировки / В. Бровко. – СПб. : Композитор, 2004. – 143 с.
2. Двавдцать кавер-версий песен, которые превзошли оригинал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.adme.ru/tvorchestvomuzyka/20-kaver-versij-pesen-kotorye-prevzoshli-original-806360.
3. Карпенко И. Что такое ремикс, ремейк и кавер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.as-workshop.ru/articles/276-remix.
4. Коллиер Дж. Становление джаза / Дж. Коллиер. – М., 1984. – 380 с.
5. Конен В. Третий пласт: новые массовые жанры в музыке XX в. – Москва: «Музыка», 1994.
6. Конен В. Рождение джаза. – Москва: «Советский композитор», 1990.

Наталя Ткаленко
(Маріуполь, Україна)

ВИРАЗНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТРОРИТМУ. РИТМІЧНЕ ВИХОВАННЯ

Методична доповідь присвячена питанням метроритму та ритмічному вихованню. В основній частині дається характеристика виразних особливостей ритму, розглядаються види ритмічного малюнку. Кожна теза підкріплюється музичними прикладами. автор пропонує форми роботи на уроках сольфеджіо, теорії музики, гармонії.

Ключові слова: *метроритм, синкопи, форми роботи, ритмічний малюнок.*

У педагогічній практиці сольфеджіо підмічено, що методика виховання відчуття ритму у учнів ДМШ та музичних училищ значно відстає у порівнянні з вихованням відчуття ладу, звуковисотності. Це особливо виявляється у музичному диктанті, у сольфеджуванні зразків музики із складним ритмом.

Психологічний бік цього явища полягає у тому, що учні направляють свою увагу на звуковисотний бік мелодії, прагнучі будь-що спочатку записати ноти, а ритм - потім.

Існує кілька причин негараздів з методикою ритмічного виховання. Перша полягає у тому, що проблема ладового виховання зайняла провідне місце у радянській музичній педагогіці, затуливши собою решту. Друга причина криється у тому, що протягом багатьох років теорія ритму залишалася не досить розробленою, не систематизувалися прийоми, які виховують відчуття ритму. У другій половині XX століття були вже відомі система дитячого музичного виховання Карла Орфа та методика ритмічного виховання Золтана Кодаї.

Третя причина криється у недооцінюванні метру, як найважливішого формоутворюючого чинника. У другій половині XX століття радянське музикознавство збагатилося цінними роботами у галузі ритму (Л.Мазеля та В.Цуккермана, В.Холопової, Є.Назайкінського).

Пропонуємо розглянути взаємодію метра та ритму в музиці.

Як стверджує німецький піаніст, диригент, музичний критик XIX століття, учень Ліста, Ганс фон Бюлов: «Спочатку був ритм».

Слово «ритм» у перекладі з грецької Rythmos – розмірена течія, стрункість, розміреність. Ритм існує у природі: перевіримо пульс, дихання. Двохдольність спостерігаємо у мові, особливо у віршах, а також у музиці.

Трьохдольність виходить як результат розділення цілого на найменше непарне, тобто три.

У підручнику «Елементарна теорія музики» І.В. Способіна дається наступне визначення ритму: «Ритм – це організована послідовність звуків однакової або різної довжини» [12, с. 23].

У підручнику «Курс теорії музики» пропонується наступне визначення: «Ритм – це послідовність звуків однакової або різної довжини, яка організована за допомогою метру» [4, с. 28].

А.Л. Островський у «Методиці теорії музики та сольфеджіо» визначає поняття ритму як «закономірність організації музичних звуків у їх часовій довжині».

Із усіх джерел, які ми проробили, ми вважаємо, що найкоротше і зрозуміле, легке для сприйняття визначення ритму нам дають Л.А. Мазель, В.А. Цуккерман: «Ритм – це організація музичних звуків у часі» [5, с. 133]. Без ритму музика існувати не може. Ритм є одним з головних виразних і формоутворюючих засобів музики.

Особливе значення ритму виросло у музиці XX століття. Нерідко ритм виступає у творі як найбільш яскравий елемент теми, дістає особливого виразного значення (наприклад: Л. Бетховен, Симфонія № 5, тема вступу, Ф. Мендельсон, Пісня без слів (e-moll). Приклад №1

Ритм використовується і поза музичною інтонацією:

- слугує для сигналів;
- для супроводу руху (барабанний дріб); на урочистих лінійках у дитячих таборах, під час зміни караулу;
- для супроводу танців у музичній культурі народів Африки, Азії, Америки (так, наприклад, в узбеків, таджиків під акомпанемент самих ударних інструментів - наприклад, дойри).

Співвідношення музичних звуків у часі також стрункo організовані як і їх звуковисотні співвідношення. У музиці використовуються наступні тривалості музичних звуків: ціла нота ділиться на дві половинні, чотири чверті, вісім восьмих, шістнадцять шістнадцятих, тридцять дві тридцять других тощо.

Для запису найскладнішої музики досить ділення до шістдесят четвертих, хоча зустрічаються у творчості Л. Бетховена і сто двадцять восьмі (заключний пасаж вступного розділу I частини «Патетичної сонати»), двісті п’ятдесят шості (II частина Третього концерту для фортепіано з оркестром).

Чим простіше ритм, тим частіше він зустрічається, тим менше його самобутність

(найпростіший рівномірний ритм - усі звуки однієї довжини).

Він не має яскравої самобутності, а тому легко пристосовується і потрапляє у залежність від інших засобів виразності, найчастіше - від темпу.

Рівномірний рух у швидкому темпі типовий для етюдів, п'єс на зразок «Perpetuummobile» («Вічний рух») [2, с. 20]. Цікава у цьому сенсі Прелюдія c-moll з I тому ДТК І.С. Баха. Приклад №2

У п'єсі «Польот джмелю» з опери «Казка про царя Салтана» М.А. Римського-Корсакова рівномірне чергування звуків імітує монотонне дзижчання комахи і, разом з тим, передає його безперервний рух, його безупинний політ. У помірному темпі рівномірний ритм надає музиці врівноваженості, розмірності (П.І. Чайковський, симфонія № 4, II частина) [2, с. 21].

Індивідуальність, самобутність притаманна досить розвиненому і різноманітному ритму. Для характеристики ритму використовуються такі вислови: «примхливий, грайливий, спокійний, загрозливий, монотонний» [1, с. 44].

Частіше ритм здобуває свого характеру у поєднанні з мелодією, гармонією, темпом, регістром, тембром та іншими компонентами музики.

Ритм нерозривно пов'язаний з метром. Метр (з грецької metron – міра) є важливим організуючим фактором ритму. Так виник термін метро-ритм. Ритм організується за допомогою метру, метр – основа ритму. Хтось з музикантів зробив наступне порівняння: «метр – це ніби канва, а ритм – візерунок, який вишивається по ній».

Поза метром не виникає чітке ритмічне відчуття. Ритм і метр визначають жанрові властивості мелодії. Розглянемо особливості деяких видів ритмічного малюнку (під ритмічним малюнком розуміємо послідовність тривалостей, які узяті без інтонації).

Пунктирний ритм (у перекладі з німецької punkt: – крапка) – це фігура з 2-х однакових звуків, де один у тричі коротше другого. Запис такого ритму за допомогою ноти з крапкою. Пунктирний ритм широко використовується у різних жанрах та стилях, таких як пасакалія, марш, мазурка, полонез та інші [2, с. 21].

Марш (хід, ходіння, рух уперед) – твори у енергійному чіткому ритмі і суворо розміреному темпі у відповідності з кроком.

Характерна риса мелодики маршу – пунктирний ритм, він зустрічається і на 1-й долі, на 2-й та 4-й (П.І. Чайковський, «Дитячий альбом»: «Марш дерев'яних солдатиків»).

Пунктирний ритм одержав широке застосування у мазурці.

Мазурка (від польського mazur – мешканець Мазовії) – польський народний танець. Мелодія мазурки характерна гострим ритмічним малюнком: дробленням 1-ї долі, тобто пунктирним ритмом на 1-й долі.

Ритмічна жвавість і гнучкість мазурки дає можливість втілення у ній різноманітних образів і станів. Класичним прикладом є мазурки Ф. Шопена. Пунктирний ритм використовується у багатьох інших танцях, піснях,інструментальних жанрах.

Далі ми розглянемо ще більш гострий ритмічний малюнок, ніж пунктирний ритм. Найбільш природне таке співвідношення метру та ритму, при якому метричні та ритмічні акценти співпадають, тобто на сильну долю приходиться більш довгий звук. Якщо ця закономірність порушується, то складається тенденція до утворення синкопи. Синкопа утворюється як результат неспівпадання метричного та ритмічного акцентів, як їх зіткнення.

Синкопа (від грецької – скорочення, обрубання) – це переміщення ритмічного акценту із сильної долі на слабку. Цікаво, що термін синкопа співпадає з медичним трактуванням терміну: «глибока непритомність, яка викликана раптовим занепадом серцевої діяльності» [1, с. 52].

Вважається, що синкопа виникла в ударній інструментальній музиці африканських народів, а потім стала одним з характерних виразних засобів американського негритянського джазу.

Синкопа зустрічається як у мелодії, так і у акомпанементі (І. Брамс «Угорський танець» f-moll), навіть одночасно в усіх голосах (матроський танець «Яблучко») з балету Р. Гліера «Червона квітка» [2, с. 22].

Характер синкопи, її виразне значення залежить від темпу, жанру. У музиці танцювальній, підкреслено-метризованій вона виявляє різкість та пружність ритму. Наприклад: Л. Бетховен, Екосез. Приклад №4.

У ліричній музиці синкопа посилює співучість, завдяки послабленню метро-ритмічного акценту. Такі синкопи характерні для мелодій К. Сен- Санса, П. Чайковського, С. Рахманінова. Приклад №5.

Зразки синкопи можна знайти у творчості віденських класиків, романтиків, російських композиторів XIX століття, особливо у музиці XX століття з появою та розвитком джазу, для якого характерна складна система синкопування, поліритмія.

Цікавий приклад використання синкоп є «Блакитна рапсодія» Дж. Гершвіна, творця симфо-джазу, де поряд з синкопою, пунктирним ритмом використовувались різновиди особливого ритмічногоділення. Приклад №6.

Отже, ритм є одним з провідних засобів виразності, він діє з особливою міццю.

У «Болеро» М. Равеля та у симфонії №7 (у епізоді наступу) Д. Шостаковича «зловісний ритм барабанного дробу панує над усім оркестром» [1, с. 44]. Хочеться процитувати М.А. Римського-Корсакова, який у своїх спогадах пише: «А все-таки... головне у музиці ритм – і тільки він один».

У 90-ті роки з'явився ряд навчальних посібників на основі естрадної та джазової музики: М. Серебряний «Сольфеджио на ритмоинтонационной основе эстрадной музики» (К., 1987), М. Серебряний «Диктанты на основе эстрадной и джазовой музики» (К., 1989), Б. Копелевич «Музыкальный диктант на основе джаза» (М., 1990).

Питання ритмічного виховання продовжують хвилювати педагогів ДМШ та музичних училищ. Автором пропонуються наступні форми роботи на уроках сольфеджіо:

- **сольфеджування мелодій з тактуванням** і, одночасно, вистукуванням ритму мелодій (обома руками);
- **диктанти-блискавки** – чотирьох тактові мелодії на різні ритмічні групи (мелодія прослухується 3-4 рази, грається на інструменті і тільки після цього записується;
- **диктанти на основі музики XX століття** (головна форма). Наприклад: «Болеро» М. Равеля, «Рапсодія у стилі блюз» Дж. Гершвіна, «Oblivion», «Libertango» А. П'яццолли, Вальс з балету «Попелюшка» С. Прокоф'єва, Романс з музики до кінофільму «Овод» Д. Шостаковича, Колискова з музики до кінофільму «Цирк» І. Дунаєвського, Рапсодія М. Лисенка, «Естрадна», «Гумористична» п'єси М. Скорика та ін.;
- **підбір акомпанементу до мелодій диктантів;**
- **ритмічна вікторина** по ритму відомих мелодій (доцільно використовувати мелодії, які вивчаються на уроках музичної літератури – здійснюється взаємозв'язок між музично-теоретичними предметами);
- **у курсі гармонії – гра секвенцій на основі класичної музики кінця XIX – початку XX століть**, а також естрадної та джазової музики XX століття;
- **у курсі теорії музики використовувати матеріал із програми зі спеціальності** для ілюстрацій особливих видів ритмічного ділення, видів синкоп.

«Только тогда, когда исполнитель будет видеть, что знания, почерпнутые им в теоретических классах – это сведения о том языке, на котором он говорит изо дня в день – тогда лишь можно будет сказать, что задачи музыкально-теоретического образования выполнены» – підкреслив у «Музично-теоретичних етюдах» В. Цукерман [14, с. 407].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов Г., Красовская Е. Занимательная теория музыки. – М.: «Советский композитор», 1991. – С. 39-54.

2. Книга о музыке: Популярные очерки / Сост. Головинский, М. Ройтерштейн. – М.: «Советский композитор», 1988. – С. 20-23.

3. Краткий словарь иностранных слов. – М.: «Госиздат», 1950. – С. 320.

4. Курс теории музыки. – М.: «Музыка», 1988. – С. 24-45.
5. Мазель Л., Цуккерман В. Анализ музыкальных произведений. – М.: «Музыка», 1967. – С. 133-139, 200-235.
6. Музыкальная энциклопедия. Том 4. – М.: «Советская энциклопедия: Советский композитор», 1978.
7. Нечаева И. Словарь иностранных слов. – М.: «АСТ», 2002. – С. 402.
8. Островский А. Методика теории музыки и сольфеджио. – Л.: «Музыка», 1970. – С. 106-112.
9. Римский-Корсаков Н. Воспоминания. Том 1. – М.: Госмузиздат, 1959.
10. Сборник статей. Теоретические дисциплины в музыкальном училище. – Л.: «Музыка», 1977. – С.36-50.
11. Новейший словарь иностранных слов. – М.: «Айрис-пресс», 2007. – С. 344
12. Способин И. Элементарная теория музыки. – М.: «Музыка», 1984. – С. 23, 32-55.
13. Холопова В. Вопросы ритма в творчестве композиторов XX века. – М.: «Музыка», 1971. – С. 106.
14. Цукерман В. Музыкально-теоретические этюды. – М.: Советский композитор, 1970. – С. 407.
15. Энциклопедический музыкальный словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1966. – С. 434.

УДК 745/749:347.238.8

Ян Цзе
(Львов, Украина)

АНАЛИЗ ИСТОРИИ ПРОДАЖИ КЕРАМИЧЕСКИХ ЧАЙНИКОВ ЦЗЫ ША МАСТЕРА ГУ ЦЗИНЧЖОУ В АУКЦИОНАХ НА КИТАЙСКОМ САЙТЕ ARTRON.COM

В статье анализирована история продажи чайников исинской керамики Цзы Ша керамиста Гу Цзинчжоу в аукционах, регистрированных на китайском сайте artron.net. Особое внимание уделено тенденции и рекордам по продаже чайников Цзы Ша Гу Цзинчжоу в аукционах с 2003 по 2018 года.

Ключевые слова: *керамика, исинская керамика Цзы Ша, чайник Цзы Ша, Гу Цзинчжоу, аукционы.*

The article analyzes the data on the sale of Yixing Zi Sha teapots, made by the ceramist Gu Jingzhou in auctions registered on the Chinese website artron.net. A particular attention is paid to the trends and the records for the sale of Gu Jingzhou 's teapots Zi Sha in auctions from 2003 to 2018.

Key words: *ceramics, Yixing's ceramics Zi Sha, teapot Zi Sha, Gu Jingzhou, auctions.*

Керамика Цзы Ша г. Исин пров. Цзянсу Китая – уникальный вид керамики в Китае и в мире. Благодаря привычке чаепития, жители города Исин изготовили из керамики Цзы Ша чайники. Сначала они только использовались как бытовыми предметами, потом с развитием литературы и вниманием чиновников и литераторов к ним, чайники Цзы Ша постепенно становились предметом для коллекции и одним видом прикладного искусства.

В начале XX века, исинские чайники Цзы Ша продались в г. Исин не дорого. В 20-30 гг. XX века, в Шанхае хорошо развивалась экономика, особенно рынок антикваріатов, много бизнесменов и мастеров там открыли свои магазины и мастерские-заводы. Мастер исинской керамики Цзы Ша Гу Цзинчжоу (Рис.1) родился в 1915 году в обычной семье в Исин. Он изучал с детства у бабушки изготовить чайники из керамики Цзы Ша. В 1936 году, Гу Цзинчжоу, за 20 лет, был приглашён бизнесменом Лан Юйшу работать в мастерской Лан с

месячной зарплатой 60 серебряных юаней. Это зарплата была довольно высокой. Для сравнения, тогда у сотрудника банка зарплата 10 серебряных юаней. Его работа – имитировать чайники древних мастеров. Именно за сколько Лан Юйшу продал эти чайники не известно.

В 1946 г., после победы в войне сопротивления японскому агрессору, Гу Цзинчжоу получил заказ по изготовлению 100 чайников, имитированные по старому образцу-чайнику Шао Дахэна. Цена за каждый больше 1 серебристого юаня (для сравнения: у других мастеров тогда цена за один чайник примерно 10-20 копеек). Он сделал 110 чайников.

В 60-70 годах, во время культурной революции в Китае, керамисты Цзы Ша изготовили не качественных чайники с печатью «Исин Китая» а не своего имени. Их цена примерно 3-5 юаней. После культурной революции осенью 1979 года гонконгский коллекционер чайников Цзы Ша Луо Гуисян приехал из Гонконга в Исин, заказывал много чайников с печатью керамистов на своём изделии по категории A, B, C, соответственно в разных ценах, среди них, чайный сервис Гу Цзинчжоу (один чайник, шесть чашек) стоил 1300 юаней [1]. В 1981 году Луо Гуисян пожертвовал 476 чайных изделий гонконгскому муниципалитету, и последующий с этой коллекцией создал Музей чайной посуды (в Гонконге), что повысило влияние чайников Цзы Ша вне материка Китая.

В 80-90 гг. коллекционеры чайников Цзы Ша в основном из Гонконга и Тайвани. В начале 21 века, коллекцией чайников начали заниматься китайцы в материке Китая. Но тогда, мастеров, занимающихся чайником, было меньше 500, и спрос к чайникам превышало предложение.

Данная статья будет анализировать данные о продаже чайников Цзы Ша керамиста Гу Цзинчжоу в аукционах, регистрированных на китайском сайте www.artron.com с 2003 года, который является самым влиятельным информационным сайтом о искусстве в Китае.

В 2003 году не было продажи чайников Гу Цзинчжоу в аукционах.

В 2004 году чайник «цветы и травы» Гу Цзинчжоу (Рис. 2) с надписью Чэн Шифа был продан за 49,500 китайских юаней (5,978 долл. США) в аукционе Музея западного искусства в г. Тяньцзинь [2].

С 2004 по 2007 год, чайники были проданы Гу Цзинчжоу в разных аукционах в таком уровне. В 2008 году, China Guardian организовал первый аукцион чайников Цзы Ша. И после этого, вдруг, чайники Гу Цзинчжоу начали продаваться с сотни тысяч юаней до 3 миллиона с лишним юаней. Одна из важных причин такого резкого подъёма цен чайников Гу Цзинчжоу в том, что с 27 апреля 2007 году по 31 декабря 2008 года в Пекинском музее Гугун (основан 10 окт. 1925 г.) была выставка керамики Цзы Ша города Исин, в которой было выставлено 110 работ из более 400 работ собственной коллекции музея Гугун [3]. Это была первая тематическая выставка исинской керамики Цзы Ша в музее Гугун в своей 80-летней истории, что вела волну в Китае инвестировать в исинскую керамику Цзы Ша.

Конечно, важный статус музея Гугун в Пекине имеет важное значение. Но китайская экономика играет не меньшую роль на рынке искусства. Здесь нужно отметить, что китайский рынок искусства имеет свою особенность. На китайском рынке, коллекционеров с хорошим знанием о искусстве не так много, большинство из них просто следуют за тенденциями. Где потенциал зарабатывать деньги, туда и валят валом. Поэтому, когда появился знак, что цены чайников исинской керамики Цзы Ша возможно будут расти, люди со страстью инвестировали деньги в чайники Цзы Ша.

В 2008 году аукционная компания China Guardian организовал осенний тематический аукцион керамики Цзы Ша. В общем, в 2008 году было продано 6 чайников Гу Цзинчжоу в аукционах, из них чайник «бльшой каменный ковш» (1948 г.) (Рис.3) продан за 3,158,400 юаней (462,430 долл. США) 23 ноября 2008 года в аукционе Шанхайский Гунмей [4]. В 2009 году China Guardian и Hanhai проводили тематические аукционы керамики Цзы Ша. В 2009 цены примерно были такими же, как в 2008, но количество проданных чайников больше, чем в 2008 году, что составило 20 шт. И три чайника из 110 чайников, сделанных Гу Цзинчжоу в одном заказе в 1946 году, было продано от 3000 до 5000 долл. США. И в 2010

году чайник «каменный ковш сян мин» (Рис. 4) Гу Цзинчжоу был продан за 12,320,000 юаней (1,848,000 долл. США) [5] в аукционе China Guardian 16 мая 2010 года, это было рекордом сделочной цены чайника к этому времени. С этого время в каждом году появляются продажи чайников Гу Цзинчжоу со сделочной ценой более 10 миллионов юаней (порядка 1,5 миллионов долл. США).

Расцвет на рынке керамики Цзы Ша продолжается. 2015 год, это 100 летний юбилей Гу Цзинчжоу. И в этом году, рынок керамических произведений достиг до вершины. В весеннем аукционе, проводимой компанией Дунчэн Пекин, чайник «большой каменный ковш», сделанный Гу Цинчжоу в 1948 году с иероглифами У Хуфань и живописью Цзян Хантин (Рис. 5), продавался за 28,175,000 китайских юаней (4,226,250 долл. США) [6].

И осенью тоже в аукционе компании Дунчэн Пекин 11 ноября 2015 года, чайный сервис «белка и виноград» (1 чайник, 1 чашка, чайный стакан, 4 чашки с 4 чайными подносами) (Рис. 6), сделанный Гу Цзинчжоу в 1959 году, был продан за 89,600,000 юаней (13,440,000 долл. США) [7], что стало новым рекордом в истории продажи исинской керамики Цзы Ша.

Тоже в 2015 году исинская компания Ли Юн купила 28 чайников за 104 миллионов юаней (около 16 миллионов долл. США). И в декабре 2016 года, эта компания проводила собственную аукционную продажу, в которой за 17,500,000 (2,690,000 долл. США) было продано 2 чайника. В этом смысле, инвестиция в чайники Гу Цзинчжоу очень прибыльна.

Сейчас очень часто встречается с чайниками Гу Цзинчжоу, сделочные цены которых в пределах от 100 тыс. долл. США до 5 миллионов долл. США в аукционе. Его цена хорошо держится в таком уровне. Например, в 2018 году, в аукционах около 100 лотов творчества Гу Цзинчжоу было продано, стоимости которых составили от 15 тыс. долл. США до 5157 тыс. долл. США.

Хотя чайники Гу Цзинчжоу хорошо продается в Китае (включая Гонконг и Тайвань), но в зарубежном рынке пока еще мало его знают. Продажи осуществлялись в основном в Пекинских и Шанхайских аукционах, потом в городе Исин, в Гонконге и на Тайвани. В Сингапуре тоже были продажи, в европейских и американских аукционах пока еще не было продажи чайников Гу Цзинчжоу. Исинской керамике Цзы Ша, не как китайский фарфор, еще нужно зарабатывать больше внимания в мире.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Шэн Паньсун [История, которую любители чайников не должны не знать – Любовь Луо Гуисян к чайникам Цзы Ша] [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 16.06.2014. – Режим доступа: http://blog.udn.com/cty43115/14234304

2. Результат продажи чайника «цветы и травы» Гу Цзинчжоу в сайте Artron [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 24.06.2004. – Режим доступа: http://auction.artron.net/paimai-art27060828/

3. Анонс про выставку керамики Цзы Ша города Исин в Пекинском музее Гугун [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 27.04.2007. – Режим доступа: http://www.dpm.org.cn/show/226106.html/

4. Результат продажи чайник «каменный ковш сян мин» Гу Цзинчжоу в официальном сайте Artron [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 23.11.2008.

5. Результат продажи чайник «каменный ковш сян мин» Гу Цзинчжоу в официальном сайте Artron [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 16.05.2010. – Режим доступа: http://auction.artron.net/paimai-art64512444/

6. Результат продажи чайника «большой каменный ковш» Гу Цзинчжоу в официальном сайте аукционной компании Дунчжэн Пекин [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 19.05.2015. – Режим доступа: http://www.dongzhengauction.com/Home/Auction/detail/id/19442

7. Результат продажи чайного сервиса «белка и виноград» Гу Цзинчжоу в сайте Artron [Электронный ресурс]: [веб-сайт]. – 19.11.2015. – Режим доступа: http://auction.artron.net/paimai-art0051212065/

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 373.015.3:373.091.26

Гульзира Абдуллаева, Алия Ажитаева
(Алматы, Казахстан)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ШКОЛЬНОЙ НЕУСПЕВАЕМОСТИ

В статье обосновывается актуальность проблемы школьной неуспеваемости и проанализированы определения понятия «неуспеваемость». Выявлены существующие в психолого-педагогической литературе виды, признаки и причины неуспеваемости.

Ключевые слова: *неуспеваемость, отставание, признаки отставания, причины неуспеваемости школьников.*

The article substantiates the relevance of the problem of school failure and analyzes the definition of "failure". The existing types, signs and causes of failure in psychological and pedagogical literature are revealed.

Keywords: *poor performance, lag, lag signs, causes of school failure of students.*

Проблема школьной неуспеваемости и причин, ее вызывающих, безусловно, является одной из самых актуальных проблем современной школы, т.к. еще до настоящего времени у нас имеется много неуспевающих школьников. Школьник становится неуспешным, только если школьные трудности не были вовремя выявлены, преодолены, приняли затяжкой характер и явились причиной многих негативных последствий.

Анализируя проблему неуспеваемости, необходимо определиться со значением самого термина «неуспеваемость» как составной части школьной неуспешности.

В психолого-педагогическом словаре: неуспеваемость обучающихся это негативное явление педагогической действительности, проявляющееся в наличии обучающихся в общеобразовательном учреждении, не освоивших программу учебного года и имеющих академическую задолженность по двум и более предметам [1].

И.В. Дубровина (опираясь на работы Ю.К. Бабанского, В.С. Цетлин и других известных педагогов и психологов) трактует неуспеваемость как несоответствие подготовки учащихся обязательным требованиям школы в усвоении знаний, развитии умений и навыков, формировании опыта творческой деятельности и воспитанности познавательных отношений, фиксируемое по истечении какого-либо значительного отрезка процесса обучения [2].

Неуспеваемость – это стойкое отставание в учении, при котором ученик не владеет на удовлетворительном уровне знаниями, умениями и навыками, предусмотренными учебной программой на определенном временном интервале процесса обучения.

Таким образом, под неуспеваемостью понимается ситуация, в которой поведение и результаты обучения не соответствуют воспитательным и дидактическим требованиям школы. Неуспеваемость выражается в том, что ученик имеет слабые навыки чтения, письма и счета, слабо владеет интеллектуальными умениями анализа, синтеза, обобщения и др. Систематическая неуспеваемость ведет к педагогической запущенности, под которой понимается комплекс негативных качеств личности, противоречащих требованиям школы, общества. Это явление крайне нежелательное и опасное с моральной, социальной, экономической позиций. Педагогически запущенные дети часто бросают школу, пополняют группы риска. Неуспеваемость сложное и многогранное явление школьной действительности, требующее разносторонних подходов при ее изучении.

В ряде работ, посвященных проблеме неуспеваемости, авторы пытаются выделить ее виды. Так, например, А.А. Бударный различает два вида неуспеваемости и указывает на то, что неуспеваемость есть понятие условное, конкретное содержание которого зависит от

установленных правил перевода учащихся в следующий класс. Поскольку в школе переводят в следующий класс тех, кто удовлетворяет минимуму требований, соотносящихся с баллом «3», то неуспеваемость выражается оценками «2» и «1». Это та «абсолютная» неуспеваемость, которая соотносится с минимумом требований. Выдвигают и другое понятие, соотнесенное не только с минимумом требований, но и с возможностями отдельных учащихся. Это относительная неуспеваемость недостаточная познавательная нагрузка тех учащихся, которые могли бы превысить обязательные требования.

Определение видов неуспеваемости содержится и в работе А.М. Гельмонта [3], который выделил три вида неуспеваемости в зависимости от количества учебных предметов и устойчивости отставания: 1 – общее и глубокое отставание – по многим или всем учебным предметам длительное время; 2 – частичная, по относительно стойкая неуспеваемость – но одному – трем наиболее сложным предметам (как правило, русский и иностранный языки, математика); 3 – неуспеваемость эпизодическая – то по одному, то по другому предмету, относительно легко преподаваемая.

Во всех случаях А.М. Гельмонт имеет в виду фиксированную неуспеваемость: к неуспевающим он относит тех учащихся, которые «приходят к концу четверги с грузом неудовлетворительных оценок».

Среди элементов неуспеваемости выделяются отставания. Неуспеваемость и отставание взаимосвязаны. Неуспеваемость школьника – более сложное явление, чем отставание. Когда говорят об ученике, что он отстает, это значит, что не владеет некоторыми знаниями, умениями и навыками, которыми овладели другие ученики класса, но эти пробелы невелики и могут быть восполнены школьником без затруднения при помощи учителя. Далее ученик может идти на уровне с классом. Неуспевающий же ученик имеет уже такие пробелы в знаниях, умениях и навыках, при которых он не может усваивать дальнейший курс, в связи, с чем неуспеваемость его нарастает, и создаются большие трудности для ее преодоления. Неуспеваемость очень часто появляется вследствие запущенного отставания в данном учебном году.

Дадим описание признаков отставаний учащихся [4].

1. Ученик не может сказать, в чем трудность задачи, наметить план ее решения, решить задачу самостоятельно, указать, что новое получено в результате ее решения. Ученик не может ответить на вопросы по тексту, сказать, что нового он из него узнал. Эти признаки могут быть обнаружены при решении задач, чтении текстов и слушании объяснения учителя.

2. Ученик не задает вопросов по существу изучаемого, не делает попыток найти и не читает дополнительных к учебнику источников. Эти признаки проявляются при решении задач, восприятии текстов в те моменты, когда учитель рекомендует литературу для чтения.

3. Ученик не активен и отвлекается в те моменты урока, когда идет поиск, требуется напряжение мысли, преодоление трудностей. Эти признаки могут быть замечены при решении задач, при восприятии объяснения учителя, в ситуации выбора, но желанию задания для самостоятельной работы.

4. Ученик не реагирует эмоционально (мимикой и жестами) на успехи и неудачи, не может дать оценки своей работе, не контролирует себя.

5. Ученик не может объяснить цель выполняемого им упражнения, сказать, на какое правило оно дано, не выполняет предписаний правила, пропускает действия, путает их порядок, не может проверить полученный результат и ход работы. Эти признаки проявляются при выполнении упражнений, а также при выполнении действий в составе более сложной деятельности.

6. Ученик не может воспроизвести определений понятий, формул, доказательств, не может, излагая систему понятий, отойти от готового текста; не понимает текста, построенного на изученной системе понятий. Эти признаки проявляются при постановке учащимся соответствующих вопросов.

Все вышеперечисленное позволяет сделать следующие выводы: неуспеваемость определяется как несоответствие подготовки учащихся обязательным требованиям школы в

усвоении знаний, развитии умений, навыков, формировании опыта творческой деятельности и воспитанности познавательных отношений, может выражаться в определенных показателях, отражающих результат обучения, напрямую связана с содержанием и процессом обучения, может обнаруживаться в процессе обучения и тогда определяется через понятие отставание и его признаки.

Известные психологи Ю.К. Бабанский [5] и В.С. Цетлин [6] выделяют две группы причин неуспеваемости: внешние и внутренние. Внешними причинами неуспеваемости являются:

1. Социальные причины (снижение ценности образования в обществе).
2. Несовершенство учебного процесса.
3. Отрицательное влияние семьи, улицы.

Внутренними причинами неуспеваемости являются:

1. Дефекты здоровья современных школьников.
2. Слабое интеллектуальное (умственное) развитие, вызванное как приобретенными патологиями развития, так и генетически обусловленное.
3. Отсутствие мотивации к учению.
4. Слабое развитие волевой организации ученика.

Таким образом, в работах отечественных педагогов показано, что неуспеваемость вызывается комплексом причин как внутреннего, так и внешнего плана. Ведущую роль в появлении неуспеваемости играют физиологические, психологические факторы, а также особенности семейного воспитания и условия организации учебно-воспитательной работы.

Чаще всего встречаются ученики, неуспеваемость которых обуславливается не одной, а несколькими различными причинами, каждой из который в отдельности было бы недостаточно для того, чтобы данный ученик плохо учился. Еще чаше мы встречаемся с тем, что на первоначальную причину, вызвавшую неуспеваемость ученика, наслаиваются новые, вторичные явления, происшедшие в результате уже появившейся неуспеваемости. Эти вторичные явления могут быть очень разнообразны, т.к. школьники обычно реагируют на свою неуспеваемость различно, в зависимости от возраста и индивидуальных особенностей. В результате, конкретная картина неуспеваемости в практике школы очень пестра и разнообразна.

Все названные причины помогут учителю в работе с неуспевающими детьми. Зная и учитывая различные причины неуспеваемости определенного ученика, учитель сможет наметить пути выхода из создавшейся ситуации. Перед учителем встает необходимость найти эффективные методы и приемы работы для предупреждения и преодоления неуспеваемости учащихся и определить, в каких условиях должна проходить такая работа.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Российская педагогическая энциклопедия. – М., 2001. – С. 234.
2. Дубровина И.В., Акимова М.К., Борисова Е.М. Рабочая книга школьного психолога. – М.: Просвсщсние, 1991. – 23 с.
3. Гельмонт А. О причинах неуспеваемости и путях ее преодоления. – М., 1954. – 102 с.
4. Данилов М.А. Предупреждение неуспеваемости и второгодничества в школе. – М., 2008. – 98 с.
5. Бабанский Ю.К. Об изучении причин неуспеваемости школьников. – М., 1972.
6. Цетлин В.С. Неуспеваемость школьников и ее предупреждение. – М., 2007. – 89 с.

Алмагуль Айтпаева
(Алматы, Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРОБЛЕМНО-ДИАЛОГОВОМ ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АРТ-ТЕРАПИИ

В современном обществе меняются приоритеты образования. Ученик должен иметь не только знания, умения и навыки, но и уметь организовывать собственную учебную деятельность, иметь готовность и способность учиться. Исходя из этих целей, необходимо использовать новую организацию совместной деятельности. В развивающей образовательной системе реализуется технология проблемно-диалогического обучения, которая помогает учащимся самостоятельно открывать знания. На смену монологу приходит диалог.

Ключевые слова: *современные подходы, проблемно-диалоговое обучение, .арт-терапия.*

In today's society, the priorities of education are changing. A student should have not only knowledge, skills and skills, but also be able to organize their own learning activities, have a willingness and ability to learn. Based on these goals, it is necessary to use a new organization of joint activities. In the developing educational system, a technology of problem-dialogic learning is implemented, which helps students to discover knowledge independently. The monologue is replaced by dialogue.

Keywords: *modern approaches, problem-based learning, art therapy.*

Приоритетным направлением внедрения новых образовательных стандартов является реализация развивающего потенциала общего среднего образования. В связи с этим актуальной задачей становится обеспечение развития универсальных учебных действий как собственно психологической составляющей фундаментального ядра образования наряду с традиционным изложением предметного содержания конкретных дисциплин. Все более значимым становится приобретение учащимися знаний в самостоятельном поиске. Проблемы, связанные с развитием у школьников умений и навыков самостоятельности и саморазвития предполагают поиск новых форм и методовобучения.

Целью образования является общекультурное, личностное и познавательное развитие учащихся, обеспечивающее такую ключевую компетенцию, как умение учиться. Необходимо научить детей «добывать» знания в самостоятельном поиске, уметь анализировать, контролировать и оценивать свою работу и работу одноклассников, представлять доказательное решение, уметь признавать ошибки и исправлять их, уметь сотрудничать.

Важнейшей задачей современной системы образования является формирование универсальных учебных действий, обеспечивающих школьникам умение учиться, способность к саморазвитию и самосовершенствованию. Достижению данной цели и задач способствует целенаправленная организация образовательного процесса в начальной школе на основе технологий проблемного обучения и обучения в диалоге, на основе различных форм сотрудничества, групповой работы, совместной деятельности детей.

Проблемное обучение – один из видов развивающего обучения, при котором знания, умения и навыки формируются, применяются и сохраняются в тесной связи с активными действиями самих учащихся. Качество усвоения знаний определяется многообразием и характером видов универсальных действий. В данном контексте ученик выступает субъектом учения, участником учебного сотрудничества, критически мыслящим человеком, целостной личностью. Не только ученик и учитель взаимодействуют в учебном процессе, но и учащиеся взаимодействуют между собой. Взаимодействие строится на принципах

партнерства, сотрудничества, сотворчества, сопереживания, совместной деятельности, диалога. Процесс обучения идет от ученика, самостоятельно добывающего знания.

Методическая цель – создание условий для проявления познавательной активности учащихся как основы формирования и развития учебной компетентности и ключевых компетенции – достигается использованием разнообразных форм и приемов организации учебной деятельности, ориентированных на деятельностный режим в учебной коммуникации. По мнению Мельниковой Е.Л. сочетание технологии проблемного обучения с групповой формой работы на уроках дает возможность учащимся осуществлять учебный поиск наиболее эффективно. В основу практической деятельности положена идея, заключающаяся в изменении организации учебно-воспитательного процесса на основе сочетания технологии проблемного обучения с групповой формой работы, что создает условия для выхода детей на новый уровень общения и обучения. Данное сочетание помогает объединить обучение, развитие и воспитание в единый процесс [1].

В процессе реализации инновации было обнаружено противоречие, состоящее в том, что дети не готовы «добывать» знания, а ждут их в готовом виде от учителя. На начальном этапе обучения учащиеся обычно общаются друг с другом на уроке через учителя, потому воспринимают его как единственный источник знаний и информации. В связи с этим появилась необходимость в решении следующих задач:

1. Научить самостоятельному поиску решений учебных задач.

2. Развивать критическое мышление, опыт и инструментарий учебно-исследовательской деятельности.

3. Воспитывать в детях уважительное отношение к окружающим, такт, объективность оценивания, ответственность, самостоятельность.

Решение данных задач осуществлялось нами постепенно. В первом классе дети находят решение совместно с учителем, но при этом им предоставляется возможность предполагать, высказывать свои соображения, устанавливать несоответствия, объяснять свой выбор (не согласен – объясни!). На данном этапе обучения целесообразно использовать диалоговую форму обучения и начать введение групповой формы работы. Во втором классе дети, работая в группах, выдвигают гипотезы, учатся проверять их состоятельность, опираясь на имеющийся опыт, приходят к новым знаниям, самостоятельно принимают решение и представляют его классу и учителю. Важно, что реакция на высказывания учащихся в ходе проблемного обучения носит рефлексивный характер. На данном этапе роль учителя еще велика, т.к. детям необходимо правильно определять границы знания и незнания, оценивать свои возможности и способности, учиться грамотно и тактично анализировать ответы одноклассников, объективно оценивать их. Наряду с учебными задачами решается и воспитательная задача, кроме того, развивается речь, логическое и критическое мышление. Дети постепенно начинают общаться между собой, причем общаться по делу и уважительно. Поэтому в третьем и четвертом классе поиск решения учебной задачи, представление решения, его анализ и оценка осуществляется детьми без прямого вмешательства учителя. После принятия общего решения учащимися учитель высказывает авторитетное мнение, или свои выводы дети сверяют с выводами ученых в учебнике. Если дети пришли к неправильному решению, срабатывает прием «яркого пятна»: учащиеся разбираются в причинах ошибки совместно с учителем, лучше понимают суть проблемы и быстрее находят правильное решение. Важно, что все учащиеся класса несут ответственность за принятое решение. При этом действует принцип «не доказал обратное, значит, согласен!». В процессе групповой работы нет необходимости заслушивать решения всех групп. Если решения разнятся, то стоит рассмотреть варианты и прийти к общему решению в сравнении. Так даже интереснее! Постепенно дети привыкают сверять свое решение с представленным на обсуждение, полностью контролируют свою деятельность и деятельность одноклассников. Все это происходит на фоне конструктивного общения детей друг с другом напрямую, а не через учителя. Здесь действуют «золотые» правила: «Не перебивай говорящего!», «Говори коротко и по делу!».

На этом этапе дети учатся признавать верные решения, доказывать свою правоту и четко определять несоответствия, несостоятельность ошибочного решения. Кроме того, осуществляется усвоение универсальных способов деятельности. Подводя итог своей работы, дети должны уметь ответить на главный вопрос: «Как будете действовать?»,

Методика проблемно-диалогового обучения позволяет ребенку проявить свои способности, развивает предметную речь, умение анализировать и оценивать учебную деятельность, использовать имеющиеся знания на практике и «добывать» новые. Повышается мотивация, появляются предпосылки для развития самопознания, саморазвития и самоконтроля. Проблемная организация образовательного процесса предполагает самостоятельное выполнение учащимися следующих функций: целеполагание, планирование работы над учебным материалом под ненавязчивым руководством учителя, изложение нового учебного материала, контроль и коррекция учебной работы каждого ученика в группе.

Организацию поискового учебного процесса следует осуществлять по следующему плану:

1. Постановка проблем, поиск ее формулировки с различных точек зрения.
2. Поиск фактов для лучшего понимания проблемы, возможностей ее решения.
3. Поиск идей одновременно с активизацией опыта и интуиции, оценка идей откладывается до тех пор, пока они не высказаны и не сформулированы учащимися.
4. Поиск решения, при котором высказанная идея подвергается анализу и оценке в группе, выбираются лучшие.
5. Соискание признания найденного решения окружающими.

На начальном этапе внедрения групповой формы работы на основе диагностики учитель получает информацию об индивидуально-личностных характеристиках учащихся, что позволяет осуществлять дифференциацию и определить совместимость учащихся для работы в группах. В классе всегда есть дети, которые справляются с заданиями быстро, поэтому очень важно организовать работу так, чтобы деятельность этих учащихся была направлена на общую пользу. Таких ребят можно назначить консультантами, которые определяют порядок выполнения задания в группе, дают возможность высказать свое мнение каждому члену группы, производят сбор доказательств, осуществляют пробную защиту найденного решения в группе. Представление же решения перед классом осуществляет любой ученик, вызванный учителем.

Смысл заключается в том, что каждый член группы должен уметь представить коллективное решение с доказательством, задачей же группы является научить этому каждого своего члена. Как раз на этом этапе формируется ответственность каждого члена группы за свою деятельность.

По мнению Мельниковой Е.Л. при решении учебной задачи каждый член группы предлагает свою версию решения в группе. Члены группы обсуждают каждое решение, ищут доказательства правоты или ошибочности, выбирают лучшее и готовят представление решения с объяснением и доказательством. Каждый член группы должен уметь объяснить общую идею. Задача группы заключается в обучении каждого своего члена умению понимать и объяснять суть решения [1].

Далее необходимо у школьников формировать умения выдвигать гипотезы, выбирать способ деятельности и применять его в работе с дополнительными источниками. Используя задания, направленные на развитие умения осуществлять анализ, обобщение и сравнение. Образовательный процесс организовывать так, чтобы учащиеся всегда испытывали необходимость в преодолении посильных трудностей, чтобы у них возникала постоянная потребность в овладении новыми знаниями, способами действий, умениями и навыками. В образовательном процессе необходимо использовать индивидуальные, фронтальные и коллективные формы учебных занятий.

Исследования Корбаковой И.Н.,Терешиной Л.В в отношении методики проблемно-диалогового обучения показали, что урок обычно имеет проблемно-диалоговый характер.

Чтобы осуществить сочетание проблемного обучения с групповой формой работы, необходимо строить образовательный процесс с учетом следующих правил:

1) Каждый ученик имеет право участвовать в постановке целей учебной работы, в ее планировании, обсуждении и решении.

2) Каждый ученик должен участвовать в контроле, оценке учебной работы учащихся и всей совместно выполненной деятельности.

3) Учебная работа ученика должна быть адресована не учителю, а всему классному коллективу.

4) Ученик должен нести ответственность, отчитываться и оцениваться за свою учебную работу и поведение перед коллективом класса [2].

В данных условиях меняется роль учителя. Его основные функции – направить, помочь, скорректировать. Показателями готовности учащихся к поисковой деятельности является устойчивый интерес, познавательная активность, ценностные установки, кругозор, информированность, самостоятельность. Хорошим дополнением к учебной деятельности с использованием технологии проблемного обучения является ведение исследовательского кружка, на занятиях которого дети знакомятся с понятиями «проблема», «гипотеза», «умозаключение», «наблюдение», «сравнение», «обобщение», «анализ», «вывод».

Использование технологии проблемного обучения в сочетании с групповой, диалоговой формами работы оказывает непосредственное влияние на воспитательную среду класса. В процессе такой работы быстрее формируется классный коллектив, приобретаются навыки общения, волевые качества. Ребята учатся смело высказывать свою точку зрения, отстаивать ее или принимать «чужую», но верную. Организация коммуникативно-диалоговой деятельности создает обстановку «признания окружающими», что, в свою очередь, воспитывает в ребенке уверенность в своих силах, активизирует его деятельность [2].

Методика проблемно-диалогового обучения способствует формированию у школьников универсальных учебных действий, обеспечивающих умение учиться, повышает познавательную мотивацию, формирует готовность и способность к сотрудничеству и совместной деятельности, способствует воспитанию нравственных качеств.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Мельникова Е.Л. Технология проблемного обучения // Школа 2100. Образовательная программа и пути её развития. – Вып.3. – М.: Баласс, 1999. – С.85-93.

2. Корбакова И.Н., Терешина Л.В. Деятельностный метод обучения: описание технологии, конспекты уроков, 1-4 классы. – Волгоград: Учитель, 2000.

Лайло Акбарова, Нуриддин Иргашев
(Тошкент, Ўзбекистон)

ИКТИСОДИЙ БИЛИМЛАРИНИ ЎКИТИШДА ПЕДАГОГИК ИННОВАТЦИЯЛАР ФОЙДАЛАНИШ: КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСИ

Ўзбекистон Республикасининг "Кадрлар тайёрлаш" миллий дастурини амалга оширишда ўқитувчи педагогларнинг самарали фаолятини йулга қуйишда замонавий концепсуал таълим методикасини ўрнатиш.Мақолада Ўзбекистондаги мавжуд олий ўқув юртларида олиб борилаётган илмий, услубий, методик фаолятларнинг амалий ва назарий асосларини ёритишгаҳаракат қилинган.

Калит сўзи: *концепция, андоза, интерфаол, кейс-стади, кейс-метод, ижтимоий маданият, иқтисодий билимлар, бахс-мунозара.*

In the implementation of the National Program "Training of Personnel" of the Republic of Uzbekistan, the teaching methodology of modern conceptual teaching methodologies for the

effective teaching of pedagogues in the implementation of the National Program. The article deals with the practical and theoretical foundations of scientific, methodological and methodological activities in the existing higher educational institutions of Uzbekistan.

Keywords: *concept, standard, interactive, keystories, key-method, social culture, economic knowledge, debate.*

Жаҳон миқёсида ҳукм сураётган фан-техника тараққиёти, замонавий ахборот технологиялари кенг жорий этилган жамиятда турли фан сохаларида билимларнинг тез янгиланиб бориши, таълим олувчилар олдига уларни жадал эгаллаш билан бир қаторда, мунтазам ва мустақил равишда билим олиш изланиш вазифасини қуймокда.

Талабани мехнат қилишга ўргат, уни нафакат меҳнатни севишга, у билан шундай уйғунлашишга кўниктиргинки, токи меҳнат унинг вужудига сингиб кетсин; уни шунга ўргатки, унинг учун ўз кучи билан бирор бир нарсани билиб ололмаслик ақлга сиғмайдиган ҳолат ҳисоблансин; у мустақил уйламоғи, изланмоғи, ўзини кўрсатмоғи, ўзининг уйғонмаган қобилиятларини ривожлантирмоғи, ўзини саботли инсон қилиб етиштирмоғи лозим. Немис педагоги А.Дистервег таъкидлаган бу фикрлар хозирги кунда хам ўз ахамиятини йуқотмаган.

Шиддат билан ўзгараётган замонда талабаларда ҳаётга мослашиш, ўз-ўзини ва атрофии тахлил қила олиш, вазиятдан чиқиб кета олиш, шахслараро муносабат, ижодий фикрлаш, хулоса чиқариш, ўзига ишонч, муаммоларни ҳал эта олиш каби ҳаётий куникмаларни ривожлантириш давр талабига айланмоқда. Уқитувчи, ана шу ҳаётий куникмаларни ривожлантиришга, таълим-тарбиядаги нафақат бугунги ҳолатга, балки келажакда ўзимизни кандай тасаввур этишимизга хам таъсир курсатувчи шахсдир. Мамлакатимизнинг эртанги куни, ёшларнинг таълими ва касбий тайёргарлик даражаси, жамиятда мустақил фикрловчи эркин шахсни шакллантириш, ҳаётда аниқ мақсадга эга булган инсонларни тарбиялаш ҳам уқитувчига боғлик. Олий таълим тизимида таълим - тарбия жараёнини замон талабига мосқилиб ташкил қилиш учун дарсларни тугри ва мазмунли ўтказиш, педагогик инновацияларидан фойдаланиш хозирги замонавий ўқитувчининг долзарб вазифасидир. Замонавий ўқитувчи доимо ўз устида ишлаши, талабалар истиқболига хизмат қилувчи илмий - педагогик маъруза ва матнларни ўқиши, уларнинг соғлиги, кобилияти, иқтидори ва имкониятларига мос бўлган ўкув қулланмалардан, электрон дарсликлардан фойдаланиши лозим. Ўқитувчи нимани, қачон, қай тарзда ўрганиши кераклигини ўрганиб чиқиб, кейин ушбу жараённи амалга ошириши керак. Ўқув жараёнини самарали ишлаб чиқиш эса кўп жиҳатдан унга иштирок этувчи барча фаолиятлар мазмунини туғри ташкил этишга боғлик.

Замонавий таълим концеициясининг асосий мақсад ва вазифалари баркамол авлодни тарбиялашга йуналтирилган бўлиб, бунда талаба ёшлар ўзини - ўзи англашга ва ўз қобилиятни шакллантиришга, кундалик турмушда учрайдиган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ечишда мустақил қарор қабул этиш куникмаси ҳосил бўлади.

Мана шу янги имкониятлар доирасида, дарснинг режаси, унинг мақсадининг қуйилиши бу талабанинг шахс сифатида шаклланишида бир безакдир, шунингдек, талабанинг компетенциясини шакллантириш

кундаликли турмушда учрайдиган муаммоларини ечишда уларнинг ўкув, малака ва куникмасини ҳосил қилади ва ривожлантиради.

Компетентликнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат: фикрлаш қобилияти, ижтимоий маданият, ўкув-билиш, коммуникатив, ижтимоий фаолиятидир. Таълим тизимида янги мақсад ва вазифаларнинг қўйилиши, нафақат фанларнинг оптималлаштирилиши ёки модернизацияланиши, балки таълим жараёнини ташкил қилувчи методлар ва усулларнинг қўлланилиши дарс боришининг самаралилигини таъминлайди.

Дарснинг ташкиллаштирилиши, олдинги тажрибаларга таянган ҳолда, ўқитувчи ва талабанинг юқори даражадаги фаоллашувга ёрдам беради. Натижада ўқитувчи дарс давомида талабанинг ички дунёси билан боғлана олади, унга нималар ва қандай билимлар бериш кераклигини англайди. Инноватцион технологияларидан фойдаланиш ва таълим тизимига татбиққилиниши, дарсга куйилган мақсадга эришишни таъминловчи жараёндир.

Ўқитувчининг ўз олдига қўйган вазифаларга йўналтиради:

1. методик магериаллардан фойдаланиш билан бирга инноватцион технологияларни боғликлигини таҳлил қилади;

2. қайси технология мавзуга тегишли эканлигини танлай билади ва унинг иқтисодий билимлар учун долзарблиги ҳақида компетентлигини шакллантиради;

3. иқдисодий билимлар мустаҳкамлашда кечалар, викториналар, интерфаол методларни қўллаш яхши натижа беради;

Масалан: **интерфаол**усул («Inter» - ўзаро, «act» - боғланган) – ўзаро боғланган ҳолда дарс ўтишга ёки семинар-тренинглар ташкил қилишда, шунингдек ўзаро сухбат жараёнида ҳам фойдаланилади.

Интерфаол метод педагогик инноватциянинг тури бўлиб, замонавийтаълимтизимида асосанқуйидагилардан кўпрокфойдаланилади: дискуссия (бахс-мунозара), ақлийҳужум, кейс-стади, проектларусули, видео фильмни муҳокама қилиш ёки муаммонинг ечимини топиш ва ҳ-к. Педагогик фаолиятда кўпрок қулланиладигани бу кейс-стадидир.

Кейс-метод («Casestady») – таълим бериш техникаси бўлиб, ижтимоий-иктисодий хаётдаги муаммоларни ечишжараёнидан иборат («Case»- инглизтилидан «вазият»), Кейснинг мақсади талабаларда олган назарий билимларини амалиётда фойдалана билишдан куникмасини ҳосилқилади. Масалан, талаба «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари» мавзусида юзасидан сотувчи ва харидор вазифасини бажариб, «Дукондаги вазият»ни кўрсатиб беради.

Харидор: 1 хафта олдин Сизнинг дўконингиздан шим сотиб олган эдим! Шу шимни қайтариб бермоқчиман!

Сотувчи:Бизнинг дуконда , «Сотилган товар қайтиболинмайди», балки, Сиз бутоварни бошқа дукондан сотиб олгандирсиз?

Харидор:Йук, мен айнан шу дукондан харид қилганман.

Сотувчи:Нима билан исбот қиласиз, товар меники эканлигини?

Харидор:Товарни сотиб олган пайт касса чекини олган эдим, маначекингиз.

Сотувчи: Чек хақиқатан менинг дуконимники, лекин шимга доғ теккан эканку!

Харидор:Олган пайтимда шундай экан, кейин шимнинг яроқсизлиги ҳам бор экан, мана.

Сотувчи: Мен барибир товарни қайтиб олмайман. Бизнинг дуконда **«Сотилган товарлар қайтиб олинмайди»** деб ката қилиб ёзиб қуйганмиз қурмадингизми? Олдиндан уйлаш керак эди?

Харидор*:Унда алмаштириб беринг мен буни кимга сотаман*

Талабалар вазиятга қараб ўзларининг мустақил фикрларини айтадилар.

1 - гурух: Харидор томонида;

2 - гурухэса: Сотувчи томонини ёқлайди.

Ўкитувчи эса ҳакам (судья) вазифасини бажариб адолатли қарор қабул қилади.

Юқорида қайд этилган келиб чиқиб (ўқув режасидаги фанлар блоклари ва улар алоқадорлиги) ва уларга таъсир қилувчи ички хамда ташқи таъсирлар, шунингдек, педагогик инновациялар ҳамда ўқитишнинг замонавий техналогиялогиялари бир бутун комплекс тадқиқотни ташкил этади.

Шу йўсинда комплекс тадқиқотларни олиб бориш ва уни амалиётга жорий этиш талабаларда касбий ва ижодий фазилатларни шакллантириб, уни янада такомиллаштиришга ижобий таъсир курсатади ва натижасида бўлажак мутахассисларни "Меҳнат бозори"га тавсия этишда уларни қуйидаги кўринишда битирувчиларнинг касбий маҳоратига хулосалар чиқариш имконини беради:

1. Мутахассислик йуналиши бўйича фундаментал билимларга эга бўлган, таълим-тарбия **жараёниии** илмий-услубий жиҳатдан таъминлашни ташкил эта оладиган уқув ва куникмаларга эга бўлган юқори малакали кадр.

2. Замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан, ўқув-тарбия ишларининг интерактив усулларидан самарали фойдалана оладиган ҳамда ўзида педагогик фаолият маҳоратини ва куникмаларини шаклланитирган кадр.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, бундай методлар талабаларнинг дарсга булган

қизиқишини орттиради ва дарс самарадорлигига эришишга ёрдам беради. Шундай экан, ҳар бир ўқитувчи дарснинг муқаддас эканлигини ҳис эта олиши керак ва малакали кадр бўлиш учун эса, дарсга пухта ва сифатли тайёргарлик кўриб бориш кўзда тутилади ва шундагина талабаларга сифатли таълим-тарбия бера олади.

Албатта, бугунги кундаги Олий ўқув юртларини битирувчиларимизга катта интеллектуал талаблар қуйилмокда, чунки биз хозир ахборотлашган жамиятга шахдам қадамлар билан кириб бормокдамиз ва" XXI аср – интеллектуал аср" нинг фаолиштирокчиси бўлмоқчимиз. Ушбу сабабларга кўра ҳам юқоридаги битирувчиларимизни шартли равишда 2 ҳил тавсифладик, аммо бу қаътий яъни стандарт (андоза) эмас. Бу борада таълим-тарбия жараёнини оптимал вариантларини топишни ва уни замон талабига мослаб, айниқса жаҳон таълимига қуйилган талабларни мос ҳолда олиб бориш, битирувчиларга берилиши лозим бўлган хулосаларни доимо такомиллаштириб боришни тақазо этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ҳ.Т.Омонов, Н.Ҳ.Хўжаев. С.А.Мадярова, Е.У.Эшчонов. Педагогик техналониялар ва педагогика маҳорати. Тошкент: “Иқтисод-Молия” 2009. 105-112.

2. Р.Эшмуҳаммедов, А. Абдуқодиров. Таълимда инноватцион техналогиялар. Тошкент: истеъдод, 2008.

3. Таффакур гулшани. Владимир Воронцов. Тошкент: Ғафур Ғулом, 1989.

УДК 372.854:371.261

Ольга Ачкинадзе, Елена Данилко
(Павлодар, Казахстан)

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К СОСТАВЛЕНИЮ ФОРМАТИВНЫХ ЗАДАНИЙ В РАМКАХ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ 7-8 КЛАССОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

В статье предложена теоретико-методическая система составления формативных заданий для обучения химии учащихся средней школы в условиях обновленного содержания образования Республики Казахстан. Представлен пример конструирования формативных заданий для обучающихся на рефлексивном этапе урока. Показаны некоторые результаты эффективности предложенной методики обучения.

Ключевые слова: *суммативное и формативное оценивание, критерий оценивания, дескриптор,уровень мыслительных навыков.*

The article proposes a theoretical and methodological system for composing formative tasks for teaching chemistry to secondary school students in the context of the updated educational content of the Republic of Kazakhstan. An example of constructing formative tasks for students at the reflexive stage of the lesson is presented. Some results of the effectiveness of the proposed method are shown.

Keywords: *Summative and formative evaluation, evaluation criterion, descriptor, the level of thinking skills.*

В решении проблемы обновления содержания основного среднего образования Республики Казахстан большое значение уделяется критериальному оцениванию.

Изучение нормативно-методических документов по обновленному содержанию образования, психолого-педагогической литературы и обобщение опыта преподавания позволяют сделать вывод, что оценивание учебных достижений учащихся в свете новых подходов в обучении выполняет весьма важные функции, но одновременно требует от

учителя значительных усилий в преодолении трудностей при разработке заданий для суммативного оценивания за раздел (СОР) и за четверть (СОЧ) и формативного оценивания.

В исследованиях мы остановили свое внимание на методических подходах к составлению системы заданий формативного оценивания на уроках химии 7-8 классов.

Обобщая основные концептуальные идеи критериального оценивания, мы разработали модель конструирования формативных заданий обучаемым, которая отражает системный подход в реализации совместной деятельности учителя и учащихся в процессе оценивания для обучения (отражено в схеме на рис. 1, ниже по тексту).

Целесообразно подробнее рассмотреть некоторые методические подходы.

Формативное оценивание состоит из пяти ключевых стратегий [1]:

- разъяснение ожидаемых результатов и критериев оценивания;
- формирование эффективных обсуждений и взаимодействий в классе, которые будут свидетельствовать о понимании;
- предоставление обратной связи, которая будет стимулировать обучающихся к достижению результатов;
- вовлечение обучающихся в качестве источников и ресурсов взаимообучения; становление обучающегося как «создателя» своего знания.

Рис. 1. Методическая модель конструирования формативных заданий при обучении химии в процессе критериального оценивания

Акцентируем внимание на том, что при формативном оценивания необходимо:

– определение и представление учащимся целей обучения и критериев оценивания;

– создание среды для продуктивного коллаборативного обучения, которое поможет выявить доказательства того, что и на каком уровне достиг учащийся;

– обеспечение конструктивной обратной связи, способствующей развитию учащихся;

– вовлечение учащихся в качестве источника взаимного обучения друг друга;

– позиционирование учащихся как «создателей» своего обучения [2].

По разработанной нами методике, опирающейся на методологические основы теории критериального, а в частности формативного оценивания учебных достижений учащихся, в течение 2017 и 2018 годов нами составлены задания для формативного оценивания и дескрипторы к ним по всем урокам химии 7 и 8 классов учебной программы. Кроме этого разработаны инструктивные карты к лабораторным опытам для 7-8 классов и к практическим работам (7- 8 классы), которые по обновленному содержанию преподавания предмета «Химия» перенесены в раздел формативных заданий. Все задания конструируются согласно типовой учебной программе [3], в которой использована таксономия целей Б. Блума как результат формирования уровней мыслительных навыков учащихся от простого к сложному и применена кодировка целей.

Повысить качество обучения, развивая мыследеятельность учащихся с помощью разноообразных вариантов формативных заданий, возможно на каждом уроке. Приведем один из примеров задания на рефлексивном этапе урока по теме «Химические элементы. Простые и сложные вещества» 7 класс.

Раздел 7. 2 А Атомы. Молекулы. Вещества

Тема. Химические элементы. Простые и сложные вещества

Цель обучения 7.1.2.2 – знать, что каждый химический элемент обозначается символом и является определенным видом атомов;

7.1.2.3 – классифицировать элементы на металлы и неметаллы;

7.1.2.4 – классифицировать вещества на простые и сложные.

Уровень мыслительных навыков - Знание и понимание.

Критерии оценивания:

- Понимают, что химический элемент – определенный вид атомов.
- Понимают, что химический элемент обозначается символом.
- Применяют понятия «*Атом*», «*Молекула*» для описания простых и сложных веществ.
- Классифицируют элементы на металлы и неметаллы.
- Классифицируют вещества на простые и сложные.
- Отличают понятия «*сложное вещество*», «*химический элемент*» и «*Простое вещество*».

Задание 1:

А) Закончи предложение: Химическими элементами называются …

Б) Опираясь на схему, определи, что показывает химический знак следующих химических элементов:

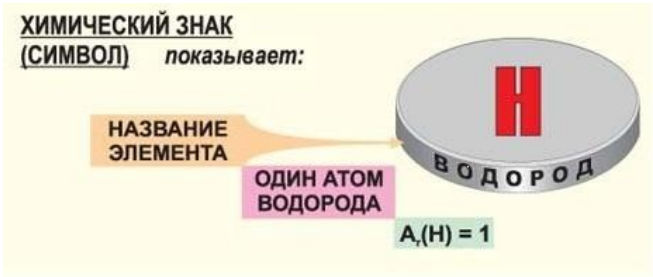

<u>Вариант 1</u> – Азот, сера, бром, серебро, аргон

<u>Вариант 2</u> – Алюминий, фосфор, натрий, хлор, медь

Дескриптор: Учащийся понимает, что химический элемент – определенный вид атомов; по названию химического элемента определяет его символ и один атом химического элемента.

Задание 2: А) Отметьте, какие из перечисленных физических свойств характеризуют металлы, а какие неметаллы:

Металлы –

Неметаллы –

Твердые, пластичные, прочные, электро- и теплопроводные, газообразные, имеют металлический блеск, могут иметь магнитные свойства, плохо проводят электрический ток

Б) Отметьте, какие из перечисленных в первом задании веществ относятся к металлам, а какие неметаллам.

Дескриптор: Учащийся различает металлы и неметаллы по физическим свойствам; приводит примеры веществ металлов и неметаллов.

Задание 4: Прочтите символы химических элементов, из которых состоят следующие вещества:

Вариант 1 мел – CaCO3, железо – Fe, кислород – O2, поваренная соль – NaCl, сахар – C12H22O11

Вариант 2 цинк – Zn, вода – H2O, метан – CH4, перманганат калия (марганцовка) – KMnO4, водород – H2.

Дескриптор: Учащийся называет символы химических элементов; различает по составу простые и сложные вещества.

Предложенные к этому уроку задания способствуют хорошему пониманию учебного материала, достижению учебных целей, развитию общеучебных умений и навыков, развитию устной и письменной речи. Результатом оценивания является письменный или устный подробный комментарий учителя (оценка в баллах не ставится).

Уровень достижения учащимися 7б класса целей обучения по теме урока «Химические элементы. Простые и сложные вещества» показывает, что в результате изучения учебного материала 20 учащихся (87%) из 23 достигли всех трех целей обучения. Достигших две цели – двое (9%), одну цель - один учащийся (4%). Не достигших всех целей учащихся не оказалось. Результаты отражены в диаграмме на рисунке 2.

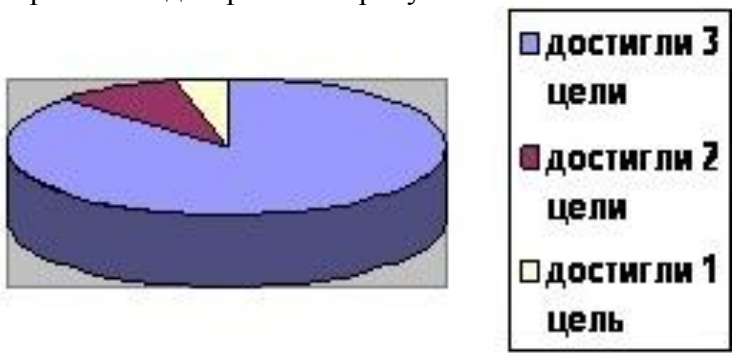

Рис. 2. Уровень достижения учащимися 7б класса целей обучения по теме «Химические элементы. Простые и сложные вещества»

В педагогическом эксперименте участвовали обучаемые 7-8 классов Специализированной школы интернат-колледж олимпийского резерва города Павлодара. К сожалению, 80% учащихся начинали изучать курс химии с низким уровнем мотивации, среднем уровнем обученности. Применение формативных заданий на уроках принесло положительные результаты: качество знаний увеличилось на 36% и достигло достаточно высокого уровня, успеваемость сохранялась в пределах 100%, коэффициент обученности вырос на 0,4.

Овладение учителем инструментами, методами и приемами формативного оценивания позволяет в профессиональной деятельности измерить прогресс учащихся в ходе образовательного процесса, повысить уровень образования с учетом международных стандартов и современных требований к качеству образования.

Как показала практика преподавания, предложенные нами формативные задания для учащихся 7-8 классов при обучении химии дают положительные результаты, формируют общеучебные умения и навыки, усиливают мотивацию к изучению предмета, способствуют повышению качества знаний.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Руководство по критериальному оцениванию для региональных и школьных координаторов: Учебно-метод. пособие / АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» / Под ред. О. И. Можаевой, А. С. Шилибековой, Д. Б. Зиеденовой. – Астана, 2016. – 46 с.
2. Руководство по критериальному оцениванию для учителей основной и общей средней школ: учебно-метод. пособие / Под ред. О. И. Можаевой, А. С. Шилибековой, Д. Б. Зиеденовой. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2016. – 56 с.
3. Типовая учебная программа по учебному предмету «Химия» для 7-9 классов уровня основного среднего образования по обновленному содержанию. Приложение 203 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 3 апреля 2013 года № 115. – Режим доступа: https://nao.kz/.

УДК 621.3(076.5)

Валентина Богданович, Валентина Свиридова
(Гомель, Беларусь)

О ВОЗМОЖНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИН ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Рассмотрены возможности реализации новых современных подходов к организации учебной самостоятельной деятельности студентов на примере изучения дисциплины электротехнического профиля.

Ключевые слова: *компетенция, компетентность, потенциальная компетентность, базовых компетенций, информационно-познавательные компетенции, самостоятельная работа студентов.*

The possibilities of realization of new modern approaches to the organization of educational independent activity of students on the example of studying of discipline of an electrotechnical profile are considered.

Keywords*: competence, competence, potential competence, basic competences, information and informative competences, independent work of students.*

Целью высшего образования является подготовка высококомпетентного специалиста, способного к непрерывному профессиональному совершенствованию и саморазвитию, обладающего теми информационно-познавательными компетенциями, которые позволили бы ему активно использовать их в профессиональной деятельности. Современная система образования характеризуется переходом от традиционного обучения к инновационным процессам в условиях компетентностно-ориентированного образования. В модернизации образовательной системы особая роль отводится учебной самостоятельной деятельности студентов. Она предусматривает повышение ее роли и усиления ответственности преподавателя за развитие навыков самостоятельной работы, за стимулирование профессионального и личностного роста студентов, воспитания их творческой активности и инициативы. При организации самостоятельной учебной деятельности студентов необходимо учитывать, что доминирующим фактором общественного развития стала информатизация, которая активно внедряется не только в научную и производственную деятельность, но и в повседневную жизнь. Условия информационного общества требуют от специалистов умения полноценно использовать новые информационные технологии, глобальные компьютерные сети и компьютерные телекоммуникации в профессиональной деятельности.

Применение компетентностного подхода как определенной направленности к совершенствованию самостоятельной работы студентов, позволяет системно и целостно

отбирать базовые компетентности по их целенаправленному развитию и саморазвитию в учебном процессе.

При оценке качества подготовке специалистов вводятся следующие основные термины и понятия: компетенция, компетентность, потенциальная компетентность, условная цена учебного элемента, учебная рентабельность, уровень потенциальной компетентности [1, 2].

Рассмотрим возможность совершенствования самостоятельной работы студентов с позиций информационно-познавательных компетенций. Информационно-познавательные компетенции являются интегративной характеристикой знаний, умений, а овладение базовыми информационно-познавательными компетенциями напрямую влияют на степень готовности студента эффективно выполнять самостоятельную работу.

Для самостоятельной работы в нашем вузе отводится установленный процент от лекционных часов, т.е. в учебном плане дисциплины указываются темы лекций, которые предлагаются студентам для самостоятельной работы. Одной из форм контроля этой работы является написание реферата студентами. Как в этом случае поступает студент? Он входит в Интернет, набирает тему реферата и скачивает информацию, порой даже не анализируя ее, т. е. полностью доверяет Интернету. Даже если материал реферата студент берет из предложенной литературы, то опять, как правило, им используется в лучшем случае один или два источника. Целью же реферата является – обзор источников, сбор и систематизация знаний по определенной теме или проблеме, при этом студент должен:

− уметь работать с библиотечными каталогами, библиографическими справочниками, чтобы производить поиск литературы;

− уметь систематизировать, структурировать вновь полученную информацию;

− уметь вычленять и понимать вновь полученную информацию;

− уметь использовать компьютерную технику, Интернет для получения информации и написания реферата.

Только овладев выше перечисленными базовыми информационно-познавательными компетенциями, можно будет говорить о степени готовности студента эффективно выполнять самостоятельную работу. Однако наличие значительной разницы в уровне владения компетенцией, степени мотивации и сформированности учебных умений у студентов, заставляет преподавателей искать эффективные способы организации самостоятельной учебной деятельности студентов. Эффективность самостоятельной учебной деятельности студентов будут во многом зависеть от умения преподавателя оптимально организовывать эту деятельность, что требует создания такой педагогической обучающей среды, которая бы развивала приемы познавательной деятельности студента, способствовала эффективной реализации целей и задач по развитию базовых компетенций в современных условиях. Поэтому возникает необходимость привлечения разнообразных средств реальной и виртуальной образовательной среды в соответствии с конкретными целями и задачами обучения, уровнем подготовленности обучаемых и их интересами.

Рассмотрим возможности реализации новых современных подходов к организации учебной самостоятельной деятельности студентов на примере изучения дисциплин электротехнического профиля. При разработке учебной самостоятельной деятельности студентов учитывалось, что дисциплины электротехнического профиля обладают определенной спецификой, заключающейся в том, что предметом изучения являются конкретные электротехнические устройств, которые в конечном итоге студент должен уметь рассчитывать, анализировать, исследовать. Поэтому под учебной самостоятельной деятельностью студентов мы понимаем следующее:

− вид учебной деятельности, осуществляющий без помощи, но под наблюдением преподавателя;

− метод обучения, при котором достигается успех и без конкретного руководства обучающего;

− форму организации познавательной деятельности без чьей либо помощи и как дидактическое средство высшей школы.

Отсюда следует, что при обучении необходимо организовать самостоятельные действия каждого студента, а это возможно с помощью методически разработанной информационной образовательной среды в виде банков информации по дисциплине.

Проведем анализ возможности применения имеющегося электронного материала по дисциплине «Теория электрических цепей» для специальности «Электронные системы безопасности» на факультете физики и информационных технологий к разным видам учебной самостоятельной деятельности студентов. [3].

Эффективной организацией самостоятельного действия каждого студента может способствовать оптимально организованная и управляемая со стороны преподавателя информационно-обучающая виртуальная среда.

Наличие электронного конспекта лекций, изданного сборника задач и учебно-методические пособия с грифом УМО к лабораторным работам, позволяет осуществить такой вид учебной деятельности студентов как без помощи, но под наблюдением преподавателя.

Наличие электронного конспекта лекций, изданного сборника задач и учебно-методические пособия с грифом УМО к лабораторным работам, разработанных обучающих программ по решению задач, контролирующих и обучающих тестов по дисциплине, по практическим и лабораторным занятиям позволяет осуществить такой вид учебной деятельности студентов, при котором успех возможен и без руководства обучающего.

С помощью современных мультимедийных программ легко добиваться значительно большей информативности учебных материалов и концентрировать внимание студентов на нужных фрагментах. Наличие мультимедийных презентаций по дисциплине «Теория электрических цепей» на наш взгляд могут служить и как обучающие программы, так и для контроля знаний, например основных электротехнических терминов (например, терминологический диктант), контроля знаний основных формул, контроля знаний условных обозначений элементов электрической цепи.

Таким образом, новая педагогическая информационно-образовательная среда обучения создается совокупностью программно-аппаратных и традиционных средств обучения и подразумевает более независимую и самоуправляемую учебную деятельность студента, способствующую развитию одного из самых востребованных профессионально важных качеств будущего специалиста в условиях глобализации общества – творческого потенциала личности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Хуторский А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58-64.

2. Плещев В. В. Проектирование и реализация адаптивных методических систем формирования компетентности специалистов в области разработки компьютерных приложений / В.В. Плещеев. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. унив., 2005. – 20 с.

3. Богданович В. И. «Теория электрических цепей»: Электронный учебно-методический комплекс по дисциплине цикла общеобразовательных и специальных дисциплин «Теория электрических цепей» для специальности 1-39 03 01 Электронные системы безопасности / В.И.Богданович; Д.Л.Коваленко; В.Н. Мышковец; Министерство связи и информатизации РБ, НИРУП «ИППС», Регистрационное свидетельство № 5141711633 от 19.04.2017 г.

УДК 94:37.017:172.15-057.87:929

Светлана Вальченко
(Гомель, Беларусь)

ШКОЛА В.А.СУХОМЛИНСКОГО КАК ЦЕНТР НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

В статье на основе анализа произведений В.А.Сухомлинского раскрываются основные пути национально-патриотического воспитания школьников: организация активной и многогранной познавательной деятельности в сочетании с развитием их эмоционально-чувственной сферы и при опоре на продуктивную практико-ориентированную работу.

Ключевые слова: *национально-патриотическое воспитание; народная культура; народная педагогика; этническое своеобразие; родной язык; Родина; интеллектуально-познавательная деятельность; средства воспитания.*

This article is based on the analysis of works by V.A.Sukhomlinsky reveals the main ways of national-patriotic education of schoolchildren: the organization of active and multifaceted cognitive activity in combination with the development of their emotional-sensual sphere and based on productive practice-oriented work.

Keywords: *national patriotic education; folk culture; folk pedagogy; ethnic identity; native language; Homeland; intellectual cognitive activity; means of education.*

Василия Александровича Сухомлинского всегда глубоко волновала проблема национально-патриотического воспитания школьников. Этому вопросу педагог посвятил много своих произведений, к примеру, «Как воспитать настоящего человека», «Мудрая власть коллектива», «Воспитание патриотических чувств у школьников», «Рождение гражданина», «Чтобы в сердце жила Отчизна» и других.

Конечно, в соответствии с реалиями того времени, в суждениях В.А. Сухомлинского преобладали прежде всего идеи интернационального воспитания. Однако не менее отчетливо прослеживается взаимосвязь патриотического и национального формирования личности. «Наша Родина – велика и необозрима, – писал педагог, – но у тебя есть место, где ты родился,...тот родной уголок», который «на всю жизнь входит в душу. Никогда не забывай о теплой и ласковой колыбели, помни, если бы не она... – перед тобой не открылась бы дверь в огромный мир Родины» [1, с. 21,22].

В.А. Сухомлинский неоднократно подчеркивал, что патриотизм начинается с колыбели, с любви к своим родителям, с привязанности к родным местам. Именно этиобразы вызывают устойчивые и глубокие чувства, запечатлеваются в мыслях маленького человека, преобразуясь в *память сердца*.

Что же необходимо сделать для утверждения в сознании и чувствах учеников образа Родины, своего народа? Современная педагогика четко дает ответ на этот вопрос: речь идет об организации активной этнопознавательной деятельности. Целью ее является создание такого интеллектуального «багажа», в котором будут представлены все грани этнознания, что послужит основой для формирования соответствующих взглядов и убеждений личности. В состав этого багажа должно входить: знание своего этнонима и этногенеза, происхождения и этапов становления своей государственности, уяснение сущности политической символики и атрибутов; изучение истории народа и его этнокультурных характеристик – народного языка, обычаев, традиций, праздников, обрядов, песенного и танцевального искусства, морально-этических норм и ценностей; представление о роли и статусе своей нации в системе международных отношений.

В школе В.А. Сухомлинского прослеживаются почти все указанные аспекты этнопознавательной деятельности. Рассмотрим несколько примеров. Познание Родины, по мнению педагога, должно начинаться с ее истории, этой «могучей и вечно живой силы,

которая творит гражданина, воспитывает единомышленников...» [2, с. 277]. Близкая для каждого ребенка *история* его *семьи, рода* – это начало познания Родины. Родителям важно не только рассказывать об известных, отличившихся своими достижениями, предках, но и воспитывать в детях деятельное уважение к ныне живущим дедушкам и бабушкам, пробуждать «тонкую сердечную чуткость человека к человеку, культ долга перед Человеком» [4, с. 418]. Особое почетное место в доме, по мнению В.А. Сухомлинского, должно принадлежать бабушке и дедушке, внукам следует внимательно слушать их мудрые советы и следовать им, т.к. «память поколений – это и есть живая история народа» [1, с. 76].

Немало хороших слов было сказано В.А. Сухомлинским и о родителях – матери и отце. В народной педагогике традиционным было почитание матери – хозяйки, хранительницы домашнего очага, миротворицы, нравственного образца, воспитательницы. В.А. Сухомлинский призывал создавать в школе Культ матери, «в котором есть уважение почитание, любовь, благоговение» [1, с. 64] и постоянно поддерживать его не только словесно, но и практически, устраивая Праздник матери, помогая дома по хозяйству, заботясь каждый день.

Педагог считал немаловажной и роль отца в воспитании детей. Он подчеркивал такие давние положения народной педагогики, как ответственность отца, его умение защищать и оберегать детей и жену, служить своей Родине, быть хозяином и кормильцем. Понимание роли матери и отца в семье, почитание своих родителей является, по мнение В.А. Сухомлинского, базой для прочной связи, преемственности поколений.

Весьма значимой стороной исторического познания являются *героические страницы* жизни народа. В.А. Сухомлинский считал, что «рассказы о героях учат детей видеть мир глазами патриотов», что они по-настоящему воспитываются тогда, когда их «изумляет человек, поднявшийся на вершину нравственной доблести» [1, с. 27, 28]. Поэтому в Павлышской школе осуществлялась активная поисковая работа с различных направлениях: ученики собирали народные предания и легенды о героях-борцах за свободу Отечества, записывали воспоминания участников Великой Отечественной войны, исследовали места проведения военных действий и фиксировали рассказы очевидцев далеких событий.

Все найденные и полученные материалы активно использовались в школе, постоянно шли «в дело» при организации и проведении классных часов, дискуссий, уроков мужества. Организуя обсуждение подвигов героев, В.А. Сухомлинский редко сам делал выводы; он побуждал своих воспитанников обдумывать и переживать услышанное или сказанное другими людьми и таким образом осознавать высокую себестоимость подвига, самопожертвования во имя Родины. Только такая внутренняя работа действительно способна приносить результат, поскольку глубоко затрагивает ум и чувства детей и, как следствие, – оказывает влияние на формирования их взглядов и убеждений в национально-патриотической области. Как известно, соответствующие убеждения человека определяют деятельный, активный характер его отношения к Родине, его действительный, а не показной патриотизм.

Наряду с указанными гранями познания, следует выделить еще одно направление работы – изучение *родной природы*, которую великий педагог называл важнейшим эмоциональным источником любви к Родине. По его мнению, важно не столько любоваться красотой родной природы, сколько «переживать эту красоту как радость... бытия» и выражать свою «благодарность тем, кто сохранил ее для людей» [6, с. 264, 265]. Подобные переживания легко трансформируются в стремление спасти, сохранить и приумножить природное богатство страны, что может воплотиться в создании, к примеру, «Уголка красоты» или «Сада роз», как было в Павлышской школе.

Изучение родной природы имело в школе В.А. Сухомлинского еще одно важное проявление. Педагог учил своих воспитанников использовать силу природы для поддержания и укрепления здоровья. Следуя традициям народной педагогики, он убедил родителей отправлять детей в школу босиком в теплое время года, запасать за лето и использовать всю зиму и особенно ранней весной разнообразный чай или настой из

полезных сушеных ягод, цветов и трав; во время каникул он организовал работу «Школы здоровья», культивирующую все принципы физического воспитания народа – закаливание, пешие прогулки, подвижные игры на свежем воздухе, использование сырых продуктов питания, свободную одежду. Так что налицо – органичное сочетание идеи и ее воплощения на практике.

Исключительное значение в процессе познания своей Родины имело и такое направление, как изучение «народных начал» – народной культуры и устного народного творчества. В.А. Сухомлинский постоянно внушал учителям школы и родителям своих учеников, что родной язык поддерживает единство подрастающего поколения со своим народом, обеспечивает его будущее. Отношение к украинскому языку носило у В.А.Сухомлинского активно-деятельностный характер. Воспринимая пословицы и поговорки как выдающиеся педагогические миниатюры, Василий Александрович создавал на их основе собственные афоризмы и даже заповеди для своих воспитанников. Вот один из примеров: «Три несчастья есть у человека – смерть, старость и плохие дети – говорит украинская народная мудрость. Старость – неотвратима, смерть – неумолима, перед этими несчастьями никто не может закрыть двери своего дома. А от плохих детей дом можно уберечь, как и от огня. И это зависит не только от родителей, но и от самих детей» [1, с. 70].

Вслед за своим наставником ученики школы осмысливали содержание пословиц и поговорок, писали по ним сочинения; изучали народные сказки и творчески преобразовывали их, меняя сюжет или окончание; сочиняли собственные сказки, придерживаясь заданных канонов; с удовольствием решали народные задачи-загадки. С большим успехом в школе проводились Дни родного слова, представлявшие собой своеобразные интеллектуальные соревнования, праздники народной культуры, песни и музыки, этикета и хорошего тона. Органичным дополнением такой деятельности было соответствующее оформление школы: кабинеты, классы, актовый зал и рекреации украшались произведениями народного творчества, выставками детских рисунков и поделок соответствующей направленности.

Такая активная интеллектуально-познавательная деятельность в школе В.А.Сухомлинского создавало базу для развития эмоционально-чувственной сферы школьников, основу для формирования национальной гордости и достоинства учащихся. В свою очередь интегрирование интеллектуально-познавательной и эмоциональной сторон национально-патриотического воспитания являлось предпосылкой для развития его деятельностного аспекта, для выработки у школьников опыта патриотического поведения. Иначе говоря, все компоненты национально-патриотического воспитания (интеллектуальный, эмоциональный, поведенческий), утвердившиеся в современной педагогике, были результативно представлены в школе В.А. Сухомлинского.

Однако не только сочетание направлений работы, их взаимовлияние может принести желаемый результат, но и специальная организация практической и трудовой деятельности школьников, постепенно усложняющейся и охватывающей все более социально значимые направления. Речь может идти, к примеру, о природоохранительной, экологической работе, творческих акциях по пропаганде достижений национальной культуры, организации межнационального взаимодействия и др.

Труд в школе В.А. Сухомлинского был организован как раз на основе его постепенного усложнения, от малого к большому: первые полевые пробы переросли в создание учебно-опытного участка, строительство водонапорной башни для полива посадок, разбивку настоящего сада, где выращивали различные сорта плодовых деревьев и кустарников. В теплице занимались настоящей селекцией, научной организацией посадки, подкормки, выращивания овощей; а в «зеленой лаборатории» ставили опыты над зерновыми культурами, разрабатывали различные составы питательной жидкости для полива растений. Более того, ученики школы активно помогали на фермах своего села – ухаживали за маленькими животными.

Какие же выводы можно сделать из всего сказанного? В школе В.А. Сухомлинского действовал четкий алгоритм национально-культурного воспитания учащихся, на который можно и нужно опираться современным педагогам. В схематичном виде его можно представить таким образом: знание – чувство – поведение. Познание Родины в самом широком плане, формирование положительного отношения к своей стране и народу, практическая деятельность на благо своего Дома. Этот алгоритм В.А. Сухомлинский использовал как абсолютно естественный путь воспитания, соответствующий триединству психики человека, и достиг на этой стезе значительных успехов. Можно с глубокой убежденностью утверждать, что школа В.А. Сухомлинского по праву являлась «подлинным очагом культуры», поскольку в ней почитали родное слово, традиции и обычаи народа, его труд и творчество, свою страну, каждую личность.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека/ В.А. Сухомлинский. – Минск: Народная асвета, 1978. – 288 с.

2. Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива / В.А. Сухомлинский // Избранные педагогические сочинения в 3-х т.т.Т.3. – М.: Педагогика, 1981. – С. 205 – 394.

3. Сухомлинский В.А. Осторожно: ребенок! / В.А. Сухомлинский // Избранные педагогические сочинения в 3-х т.т.Т.3. – М.: Педагогика, 1981. – С. 467–470.

4. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика/ В.А. Сухомлинский // Избранные педагогические сочинения в 3-х т.т.Т.3. – М.: Педагогика, 1981. – С. 395 – 420.

5. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.

6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – Минск: Народная асвета, 1982. – 288 с.

УДК 373.3.016:502/504(=39)]

Світлана Ващенко
(Біла Церква, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито особливості народознавчого матеріалу. Розглянуто педагогічні можливості використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства у початковій школі.

Ключові слова: *етнопедагогіка, початкова школа, природознавство, народознавчий матеріал, всебічний розвиток особистості.*

The article reveals the features of ethnology material. Educational possibilities of using the ethnology material in Natural Study lessons at Primary school have been considered.

Key words: *ethnopedagogics, primary school, natural science, ethnology material, all-round personality development.*

Сьогодні освіта є одним із найважливіших чинників становлення і розвитку сучасної дитини, основними рисами якої є вихованість та освіченість. Перша поєднує у собі відповідність поведінки людини моральним нормам певного соціуму і загальнолюдським моральним принципам, а освіченість включає в себе сукупність умінь та знань, необхідних для життя, а також внутрішнє спонукання до їх застосування.

У Державному стандарті початкової освіти визначено: «Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь

відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [1].

Особливо місце у реалізації цих завдань займає навчальний предмет «Природознавство», мета якого формування природознавчої компетентності школярів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про неживу та живу природу, основ екологічних знань, опанування способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, формування ціннісного ставлення до природи та людини [3].

Які форми та методи роботи з дітьми для цього обрати? Як зацікавити учнів, зробити їхні знання «живими», практично спрямованими? Як підвищити ефективність спостережень, використовуючи народознавчу основу? Як виховати ціннісне ставлення до навколишнього світу і бажання спілкувати з природою? Як виховувати повагу до рідного краю і народних звичаїв?

Тут на допомогу приходить етнопедагогіка. Відродження етнопедагогіки в Україні стало насущною потребою нашого часу, яка переконала вчених-педагогів в тому, що без повернення до результатного, випробуваного століттями педагогічного досвіду народу ми не можемо виховати справжню людину.

Питання навчання та виховання з використанням народних знань порушували в різний час філософ-просвітитель і поет-гуманіст Г. Сковорода, вчений-педагог, письменник та історик О. Духнович. Вони справедливо вважали, що суть виховання закладено в природі самого народу. Велику увагу вчені приділяли традиційним народним святам, звичаям, обрядам, прикметам.

На особливій ролі народознавства в педагогічній науці й житті суспільства наголошував видатний український філософ, письменник і педагог Григорій Сковорода. Ідеями української народної педагогіки пройнята вся його спадщина.

Відомий педагог С. Русова вважала, що школа має продовжувати виховання, розпочате в дитячих дошкільних закладах, основане на матеріалах народної творчості, творах найкращих письменників, історії свого народу. У цьому процесі вона відводила особливе місце вивченню природи, яка, на думку Русової, має найбільший моральний і естетичний вплив на виховання дитини, дисциплінує розум, привчає дитину до спостережливості.

Використання народознавчого матеріалу в освітньому процесі на усіх уроках початкової школи допомагає вирішенню широкого кола педагогічних завдань, пов’язаних з всебічним розвитком дитини.

Народознавчий матеріал – це народні знання українців, що склалися протягом століть через набуття життєвого та виробничого досвіду і ґрунтувалися на спостереженнях над навколишнім природним середовищем [2, с. 385].

Народознавчий матеріал включає в себе народні пісні, календарно- обрядові пісні, казки, перекази, усні народні оповідання, народні прикмети, прислів’я та приказки, загадки, легенди, народний календар.

Під педагогічним потенціалом народознавчого матеріалу розуміємо сукупність можливостей педагогічного впливу на особистість, що формується й розвивається, а також їх цілеспрямованого використання в освітньому процесі. Народознавчий матеріал одухотворяє природу, вчить дітей берегти, примножувати та пізнавати її особливості, закони розвитку.

Як відомо, на кожному з уроків природознавства в початковій школі учитель проводить бесіду за спостереженнями дітей, учні роблять запис погоди дня в календарях природи. Доречно цю роботу організувати на міжпредметній основі, використовуючи народний календар і народний прогностик, які втілюють в собі відомості про походження українських, в тому числі регіональних назв місяців, а також пов’язані з ними крилаті вирази, жанри фольклору. Вивчаючи прогностичні функції народного календаря, учні вчаться творчо мислити: вони аналізують, зіставляють географічні, біологічні, метеорологічні і астрономічні фактори, відшукують між ними взаємозв’язки і взаємозалежності, роблять узагальнення, доходять самостійних висновків, які збігаються з народними спостереженнями, прикметами.

Календарні прогностичні спостереження, мудрі настанови народу привчають учнів все глибше розуміти природу рідного краю, вчасно ставити і розв'язувати природоохоронні завдання, уникати зайвих турбот, ускладнень у житті, не допускати прорахунків у господарських справах, у майбутньому.

У свій час В. Сухомлинський зазначав, що «природа не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, але й частинка їх буття, взаємовідносин, всього життєвого устрою… Природа – особливо вагомий виховний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного процесу…» [6, с. 436].

Використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства слугує більшому єднанню дитини з навколишнім середовищем. Відтак дитина буде підведеною до бажання власноруч перевірити давно відому прикмету або стати відкривачем нового у спілкуванні з природою, що сприяє вихованню культури екологічної поведінки. Чим більше пізнає молодший школяр, тим глибше буде його відчуття радості, прагнення і бажання до все нових відкриттів та подальшого пізнання, а отже і потреба в мисленні. Це безперечно є досить вагомими чинниками виховання у молодших школярів потреби вчитися.

Календарні обрядові пісні тісно пов'язані з трудовою діяльністю людей, господарськими сезонами, календарними циклами змін у природі, святами, що в давнину мали на меті умилостивлення сил природи, забезпечення їх сприяння у рільництві, годівлі худоби, бджільництві та ін. У зв'язку з цим у календарних обрядових піснях важливе місце належить аграрним землеробським мотивам. Найвиразніше виділяються в українському фольклорі календарні пісні зимово-новорічного циклу – колядки і щедрівки, весняного – веснянки, гаївки перехідної пори між весною і літом – русальні, літні – купальські, петрівочні, жниварські.

Народні звичаї та обряди, пов'язані з весняним пробудженням природи, супроводилися співом разом з іграми і хороводами, що мають в Україні загальну назву «веснянки».

Доречно на уроках природознавства під час бесіди за спостереженнями дітей співати веснянки і гратися впродовж весни, починаючи від Стрітення (15 лютого). Така діяльність забезпечить не тільки естетичну привабливість весни як пори року, а й стимулюватиме емоції, почуття та інтереси учнів, додасть гарного настрою та підвищить їх пізнавальну активність.

Загадки (від слова гадати – думати, розмірковувати) – дуже давній і поширений вид народної творчості. Це стислий вислів віршем або ритмізованою прозою з дотепним запитанням, в образних натяках якого міститься і відповідь на нього: «Що сходить без насіння?» (Сонце), «Що у світі найбагатше?» (Земля), «Хто співає, свище й плаче, а ніхто його не бачe?» (Вітер). Проте частіше запитання загадки виступає не у формі питального, а розповідного речення: «Без топора, без пили, а будує він мости» (Мороз), «Чорне сукно лізе в вікно» (Ніч). Загадування і відгадування загадок – одна з форм народних розваг, а на уроці – це засіб тренування розуму, пам'яті та кмітливості.

Під час ознайомлення учнів з багатогранністю навколишнього світу шляхом використання народознавчого матеріалу формується гармонійно розвинута особистість, яка має уявлення про цілісність природи, володіє методами пізнання, екологічно мислить, шанобливо ставиться до природи і свого життя як найвищої цінності.

Практика переконує, що використання народознавчого матеріалу, на дозволяє вирішити наступні завдання:

– розкриття цілісності природи;

– моделювання зв'язків між живою і неживою природою;

– формування уміння порівнювати, класифікувати, встановлювати подібність за аналогією;

– розвиток уміння доводити істинність судження.

– оволодіння зазначеними вміннями шляхом залучення до самостійного пошуку знань;

– поєднання теоретичної і практичної підготовки молодших школярів, тобто на основі знань формувати в учнів практичні вміння;

– оволодіння елементарними дослідницькими вміннями;

– набуття досвіду природоохоронної діяльності та застосування його у життєвих ситуаціях;

– засвоєння норм етичного ставлення до природи;

– виховання любові до природи рідного краю;

– ознайомлення з традиціями шанобливого ставлення українського народу до природи.

Перевірені багатовіковим досвідом надбання народної мудрості становлять основу виховання, яке має національні та загальнолюдські аспекти і є хорошим підгрунттям для формування пізнавальної активності учнів у процесі вивчення природознавства. Продовжуючи традиції народного передбачення, виконуючи різноманітні завдання з природознавства, учні переконуються в тому, що люди праці проводили постійні спостереження за Сонцем, Місяцем, небом, хмарами, вітром, рослинами і тваринами, відкриваючи певні закономірності і фіксували їх у прислів'ях, приказках, прикметах. Також ці об'єкти ставали головними у загадках, піснях, легендах.

Використання народознавчого матеріалу на уроках природознавства та його фективність є важливою умовою всебічного розвитку дитини, а також формування в дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 № 87 [Електронний ресурс] // Верховна рада України: офіційний веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF.

2. Борисенко В. Українська етнологія: навч.посібник / В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 385-398.

3. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою, 1-4 класи. К.: Видавничий дім «Освіта», 2012 (оновлено 2016, http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html)

4. Пустовіт Г. Формування особистісного ставлення учнів до природи у психолого-педагогічному контексті / Г. Пустовіт // Рідна школа. – 2006. – №2. – С. 3-6.

5. Смола Л. Інтерактивні прийоми роботи на уроках природознавства. Початкова школа. 2016. №9(567). Вересень. С. 25-28.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 3. К.: Радянська школа, 1977. С. 436.

УДК 37.035

Олена Вітовщик, Юлія Тищенко
(Нова Каховка, Україна)

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВА ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

У статті здійснено спробу у зрозумілій та доступній формі зробити аналіз проблем правового виховання студентської молоді, надано рекомендації щодо вдосконалення засобів виховання поваги до держави, людини та громадянина на прикладі проведення заходів у ВСП «Новокаховський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету».

Ключові слова: *правове виховання, правова поведінка, позааудиторна робота, правосвідомість, громадянський обов'язок, технології навчання, виховні заходи.*

The main purpose of the article is to make an analysis of the problems of legal education of student youth in a comprehensible and accessible form, to give recommendations on improving the means of raising respect for the state, man and citizen, for example, in carrying out activities at the ISS "Nova Kakhovka College of the Tavria State Agrotechnological University".

Keywords: *legal education, legal behavior, extra-curriculum work, legal awareness, civic duty, technology of teaching, educational measures.*

Україна є відносно динамічною державою, в якій відбуваються постійні процеси в правовому, політичному, економічному житті. Ці зміни є позитивними, оскільки дозволяють українцям порівнювати історичне минуле та рухатись в краще європейське майбутнє, виправляючи помилки. Враховуючи те, що наша країна є багатонаціональною, а народ толерантним і привітним до культур інших держав, влада в особі органів державної влади, громадських організацій та інших структур повинна забезпечити високе правове виховання, яке б сприяло формуванню у суспільстві національної гідності, високого патріотизму, правової свідомості. Без цього неможливо досягнути економічного і політичного розквіту.

Оскільки опорою суспільства є її молодь, то саме вона повинна бути тією рушійною силою, що приведе суспільство до європейських стандартів. А це в свою чергу неможливо без свідомого розуміння подій, адекватної їх оцінки, що ґрунтується на належній правовій освіті. Саме тому роль закладів освіти полягає у формуванні у студентів не тільки високого професіоналізму, але й правильного розуміння тих процесів, що відбуваються в їх житті та в житті країни.

Реалізація проголошеної в Конституції України мети формування демократичної, соціальної, правової держави залежить від багатьох передумов, серед яких — наявність високого рівня правової свідомості і правової культури [5, с. 10].

Значущу роль в формуванні особистості відіграє правове виховання.

Правове виховання – виховна діяльність вищого навчального закладу, спрямована на формування у студентів правової свідомості та правомірної поведінки.

Сучасний студент повинен розуміти правила правової поведінки та вміти застосовувати їх в своїй майбутній професійній діяльності. Така поведінка не є вродженою, вона формується у особи під впливом зовнішніх факторів – методів виховання в родині, виховних заходів, які проводяться в навчальному закладі, професійного досвіду викладачів.

Правове виховання студентів спрямоване на розв'язання наступних завдань:

– ознайомлення студентів із нормами чинного законодавства;

– формування правової свідомості, тобто сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення особи до вимог чинного законодавства, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації;

– формування поваги до держави і права України та інших країн;

– привиття навичок свідомого ставлення до громадянського обов'язку;

– формування нетерпимого ставлення до правопорушень, злочинності;

– подолання у правовій свідомості і поведінці хибних уявлень, що сформувалися під впливом негативних суспільних явищ.

В процесі правового виховання студенти неюридичних спеціальностей аграрних навчальних закладів мають засвоїти певні норми з різних галузей права:

– трудового права (умови укладення трудового договору, прийняття на роботу, переведення і звільнення з роботи, тривалість робочого дня й часу відпочинку, охорони й оплати праці, гарантійні та компенсаційні виплати, матеріальної відповідальності);

– цивільного та сімейного права (договірне право, права та обов`язки сторін договорів купівлі-продажу, дарування, оренди, лізингу; права і обов'язки подружжя, батьків щодо виховання дітей, обов`язки повнолітніх дітей, особливості спадкування за законом та заповітом);

– кримінального права (поняття злочину, вік настання кримінальної відповідальності, відповідальність за намір злочину, співучасть у ньому, інформація про кримінальне покарання та ін.);

– адміністративного права (поняття адміністративного проступку, види адміністративної відповідальності, порядок оформлення та подання звернень, адміністративних позовів);

– екологічного права (охорона надр, водних ресурсів, повітря, флори та фауни, а також обов'язки громадянина щодо охорони природи, права громадян в екологічній сфері);

– фінансового права (ознайомлення із системою оподаткування в державі загалом, кожного громадянина зокрема);

– земельного права (права та обов`язки землекористувачів, право колективної і приватної власності на землю, порядок оренди та суборенди землі, розв'язання земельних спорів).

Необхідно відзначити, що технології навчання дозволяють обрати кожному викладачу або куратору в своїй позааудиторній роботі саме ті методи і форми, які більш ефективно на його думку будуть формувати у студентів правосвідомість.

Серед цих форм можна запропонувати:

– проведення зустрічей з юристами-практиками, які дозволяють у невимушеній формі спілкування отримати студентам відповіді на питання, що виникають в процесі їх життя;

– ділові ігри з правових питань: «Як вести себе в державних, правоохоронних, судових органах; як пройти співбесіду при працевлаштуванні; права та обов`язки працівників; найм працівників фізичною особою-підприємцем»;

– моделювання та вирішення проблемних ситуацій;

– лекції і виховні години з різної правової тематики (наприклад, «Права громадянина», «Права дітей», «Ваші права при затриманні правоохоронними органами», «Відповідальність неповнолітніх», «Юридична відповідальність неповнолітніх», «Європейське законодавство», «Європейський суд з прав людини»);

– конкурси професійної майстерності, з включенням правових питань та інше.

Для формування у студентів правильного розуміння норм діючого законодавства, з метою запобігання негативних проявів суспільної поведінки (тютюнопаління, вживання алкогольних, наркотичних засобів, порушення громадського порядку, безпідставні пропуски занять та ін.) виникає необхідність у функціонуванні в навчальному закладі постійно діючих комісій (рад профілактики, дисциплінарних комісій відділень).

У практиці індивідуальної роботи зі студентами вищих навчальних закладів застосовуються бесіди з порушниками навчальної дисципліни; обговорення неправомірної поведінки окремих студентів в академічній групі, робота з батьками, залучення до співпраці представників служб у справах дітей.

Форми та методи виховання правосвідомості молоді дуже різноманітні і дозволяють викладачам та кураторам ефективно застосовувати їх для підготовки висококваліфікованих фахівців з правильним світоглядом для всіх галузей економіки, в тому числі і для аграрного сектору.

Виховання молоді в дусі поваги до закону потребує від викладачів і кураторів професійної майстерності та постійного власного правового вдосконалення.

Знання педагогами особливостей загальних принципів виховання і специфічних принципів правового виховання дає змогу сформувати суспільство з високою правовою культурою, відповідно населенню - отримати розвинуту європейську державу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996, К. Правова єдність – 2017.
2. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р.
3. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р.
4. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 26.03.2015 протокол № 3/5-2 «Про Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді» та від 28.05.2015 протокол № 5/5-2 «Про Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді».
5. Максимов, С. І. Принципи правової держави та їх реалізація в інституційному та духовному вимірах державотворення в Україні [Текст] / С. І. Максимов // Право- свідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Укра- їні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 284.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/70180/pedagogika/pravove_vihovannya_studentiv
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ispu_kiovist_Ficyla_Pedagogika_VSh/930.html

УДК 373.2:796.11

Юлія Волинець, Дарина Гах
(Київ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІГОР ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена актуальному питанню використання інтелектуальних ігор як засіб оптимізації навчання дітей старшого дошкільного віку. Розкривається система роботи з інтелектуальними іграми для оптимізації навчання дітей старшого дошкільного віку, використання яких доступне, як вихователям так і батькам.

Ключові слова: *старший дошкільний вік; гра; інтелектуальна гра; продуктивна діяльність; ігрова діяльність.*

This article is devoted to the actual issue of the use of intellectual games as a means of optimizing the teaching of children of senior preschool age. Also, this article is about the system of work with intellectual games to optimize the training of children of the senior preschool age, the use of which is available to educators and parents.

Key words: *senior preschool age; game; intellectual game; productive activity; game activity.*

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. Дошкільний вік – унікальний період у розвитку особистості. Відмінна особливість його порівняно з наступними етапами становлення особистості полягає в тому, що він забезпечує саме загальний розвиток дитини, який слугує основою для набуття в подальшому спеціальних знань та навичок і засвоєння різних видів діяльності. Підхід до дитини, як до цінності, визначає загальний підхід до її виховання та розвитку. Особистість дитини дошкільного віку має виступати центральною фігурою в освітньому просторі. Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою пошуку такої організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, які були б середовищем особистісного розвитку дитини та забезпечували б формування у дітей цілісної картини світу.

Реалізація поставленої мети не можлива без урахування низки проблем, що виникли на сьогодні в дошкільній освіті, зокрема зниження рівня уваги до інтелектуального розвитку дошкільників, що безпосередньо впливає на погіршення загального розвитку дітей. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що інтелектуальні ігри в системі продуктивної та навчальної діяльності мають велике значення для загального розвитку дітей.

Аналіз досліджень та публікацій. Гра є важливим і абсолютно незамінним видом діяльності дитини. Ще у древньому світі ігри були осередком громадського життя, їм надавалося релігійно-політичне значення. Стародавні греки вважали що боги захищають гравців, і тому Ф. Шіллер стверджував, що античні ігри можуть служити ідеалом будь-яких інших видів дозвілля людини.

Зайва поспішність, прагнення випередити можливості дитини, ускладнити завдання можуть призвести до формального, механічному запам'ятовуванню без належного осмислення певних дій і глибокого їхнього розуміння. Успішне навчання дитини залежить і від її темпераменту, і від уміння мислити логічно, і від розвитку мовлення дошкільника, і розвитку дрібної моторики, і розвитку пам’яті.

Розвиток особистості дитини, формування у неї універсальних, у тому числі творчих здібностей, що відповідає її віковим можливостям та вимогам сучасного суспільства, забезпечення для всіх дітей рівного старту розвитку, збереження та зміцнення їхнього здоров’я – головна мета виховання. Найважливішим, найістотнішим компонентом виховного процесу є становлення внутрішнього світу дошкільника, що формується поступово та визначає евристичний, творчо-пошуковий чи навпаки, репродуктивно-наслідувальний характер будь-якої дитячої діяльності.

Щоб сформувати у дошкільника цілісну картину світу, потрібно подбати про впровадження в психолого-педагогічну практику системного підходу до розвитку особистості – це сучасна мета реформування системи дошкільної освіти України (О. Кононко, Т. Піроженко). Педагог повинен бути зорієнтований на всебічний і цілісний розвиток дошкільника.

Застосування ігор як засобу навчання бере початок із давнини – із змагальних навчально-виховних занять у Афінах (4-6 ст. до н. е.). В епоху Відродження і реформації Т. Кампанелла та Ф. Рабле пропагували принцип ігрового навчання для опанування дітьми основ наук. За Я. Коменським, навчання може стати універсальною грою для кожної вікової групи дітей.

Педагогічна теорія ігрової діяльності на першому етапі формувалася під впливом таких учених, як П. Блонський, М. Демков, А. Макаренко, С. Русова, В. Сорока-Росинський, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, Я. Чепіга, а пізніше у сфері дошкільної педагогіки вона збагачувалася результатами наукових досліджень Л. Артемової, Н. Гавриш, Р. Жуковської, Н. Кудикіної, Т. Маркової, Р. Римбург, Н. Михайленко, Г. Усової та ін. Їх ідеї є основою щодо характеристики досліджуваного феномена з позицій термінологічно-понятійного апарату, функцій ігрової діяльності, обґрунтування її структурних особливостей, класифікації ігор й провідних підходів щодо методики педагогічного керівництва іграми різних видів.

Загальновідомою є теорія З. Фрейда, який оцінював гру як «велику культурну роботу дитини над собою». Адже, за його словами діти наслідують у грі все те, що в житті справляє на них велике враження. А все, що викликає у людини позитивну емоцію стає мотиватором до діяльності. Тому саме гра мотивує дитину до навчання та пізнання. З цією теорію погоджується і вітчизняний вчений І. Сікорський. Він відзначав, що гра, будучи тісно пов’язаною з функціонуванням емоційної сфери дитини, в онтогенезі з’являється раніше інших видів дитячої діяльності. Її збудником є почуття, а саме діяльність сприяє розумовому і соціальному прогресу особистості. Гра має значний вплив на розвиток інтелектуальної сфери завдяки опори цієї форми діяльності на моторику, оскільки дитина постійно діє, експериментує з предметами. Для неї гра – школа мислення, у грі змінюються розумові сили, конкретизуються знання, розвиваються здібності.

З огляду на зазначене, **метою** статті є теоретично обґрунтувати значення інтелектуальних ігор та їх вплив на розвиток продуктивної та навчальної діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Ігрова діяльність – це динамічна система взаємодії дитини з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається його пізнання, засвоєння культурно-історичного досвіду і формування дитячої особистості. Специфіка ігрової діяльності полягає в тому, що її продуктивність визначається активним функціонуванням уяви дітей і міжособистісного спілкування та адекватністю ігрового середовища. Термінологічне словосполучення ігрова діяльність є родовим стосовно поняття гра. Гра – це конкретний прояв індивідуальної і колективної ігрової діяльності дитини, яка має конкретно-історичний, багатовидовий, креативний та багатофункціональний характер. Науковими дослідженнями доведено: гра є специфічною формою пізнавальної діяльності дитини, яка надає їй можливість виконувати щось цікаве індивідуально або у групі, максимально використовуючи свої можливості; це власна активність дитини, що дозволяє виявити себе, випробувати свої сили, докласти свої знання й вміння для досягнення суб’єктивно, а згодом і об’єктивно значущого результату [3].

Загальною закономірністю розвитку діяльності дітей дошкільного віку є її інтелектуалізація. Згідно з цим особливе значення для дітей дошкільного віку набувають інтелектуальні ігри. Це – загадки, кросворди, ребуси, анаграми, чайнворди, шаради, метаграми, каламбури, шахи, шашки тощо.

Суттєво відрізняються від всіх інших видів ігор – ігри за правилами. Для здійснення ігрової дії більшості інтелектуальних ігор потрібні, по-перше, база знань, а по-друге – і це головне – ті розумові операції, за допомогою яких тільки й можна дійти до розв’язання

ігрової задачі. Інтелектуальний характер ігрових дій цих ігор і визначає їх педагогічний вплив на дитину – позитивний емоційний досвід, що створюється в умовах цікавої для дитини розумової діяльності, викликає в неї потребу частіше перебувати в подібних ситуаціях. У такий спосіб, спираючись на чисельність довільно створених емоціогенних ситуацій позитивної забарвленості, вихователь формує у дитини потребу перебувати в ситуаціях активної розумової діяльності. Частину інтелектуальних ігор доцільно використовувати як на організованих заняттях, так і у вільний час.

Тому, враховуючи важливість проблеми з розвитку навчальної та продуктивної діяльності нами було розроблено каталог інтелектуальних ігор. Основною ідеєю якого є розвиток розумової діяльності в цікавій системній роботі для оптимізації навчання дітей старшого дошкільного віку.

Каталог створений з трьох основних блоків: командні ігри, індивідуальні ігри та настільно-друковані. Особливістю командних інтелектуальних ігор є те, що діти не лише демонструють свої знання, а й вчаться співпрацювати, досягати спільної мети, підтримувати одне одного. У каталозі зазначені приклади традиційних командних ігор, створені різні варіації «Брейн-рингів», «Інтелектуальних марафонів». Зазвичай у них беруть участь дві-три команди по четверо-шестеро дітей. Вихователь ставить запитання. Гравці мають швидко обговорити в командах різні варіанти відповідей та назвати правильну. Під час індивідуальних ігор, у яких кожен грає сам за себе, діти мають змогу проявляти ініціативу, демонструвати свої знання та вміння, а відтак пишатися своїми здобутками.

Окремо розглянемо такий різновид інтелектуальних ігор, як настільно-друковані. Нині на ринку представлено широкий їх спектр для дітей різного віку. Такі ігри яскраво оформлені та спрямовані на розвиток: логічного мислення, уваги, пам’яті, кмітливості тощо.

Інтелектуальні ігри не можуть бути здійсненими без правильної організації та планування методичної роботи. Планування – це один із способів управління процесом формування елементарних математичних уявлень дитини-дошкільника. План дає можливість цілеспрямовано і систематично розподілити за часом програмні задачі і шляхи їх здійснення.

Щоб правильно спланувати роботу дошкільний педагог повинен:

1. добре знати програму в цілому і програму тієї вікової групи, в якій він працює;
2. знати вікові та індивідуальні особливості своїх вихованців;
3. вміти керуватися дидактичними принципами при плануванні та організації навчання;
4. знати методичні основи інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку;
5. постійно підвищувати свою професійну компетентність.

Керівництво інтелектуальною грою потребує від педагога великої майстерності й такту. Важливо не тільки розв’язати пізнавальне завдання гри, а й зберегти її як цікаву, близьку й доступну дітям діяльність.

Висновки та рекомендації. З огляду на все вище зазначене можемо зробити висновок, що інтелектуальний розвиток безпосередньо впливають на загальний психофізичний розвиток дитини та позитивно впливає на формування пізнавальних функцій, а особливо на мислення та мовлення. Важливо пам’ятати, що головне – не обсяг знань і вмінь, а їх якість і вплив на рівень розвитку дитини. Тільки регулярний влив вихователя на навчання і розвиток дитини надасть позитивний результат, бо саме інтелектуальні ігри – це основний вид діяльності дітей дошкільного віку, де найважливіше місце займає функція пізнання і навчання. Вони допомагають дитині навчитися ефективно сприймати і засвоювати нові знання, закладається базис збагачення ерудицією майбутнього школяра. Таким чином, правильно підібрані, систематизовані інтелектуальні ігри, на нашу думку, сприятиме розумовому розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Однак, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: планування системи роботи на рік «Використання інтелектуальних ігор в закладі дошкільної освіти для дітей старшого дошкільного віку»; розробка методичних рекомендацій щодо правил проведення інтелектуальної гри в закладі дошкільної освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально- методичний посібник / За ред. Г.С. Тарасенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 320 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти: (нова редакція) / Науковий керівник: А. М. Богуш; Авт. кол-в : Богуш А. М., Бєлєнька Г. В., Богініч О. Л. та ін. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
3. Актуальні проблеми дошкільного виховання: Міжвуз. зб. наук. праць / А.М. Богуш, Т.І. Пониманська. – Рівне: Рівненський держ. педагогічний ін-т, 2004. – 176 с.
4. Ващенко Г. Роль ігрової діяльності у навчанні / Ващенко Г. Загальні методи навчання. - К., 1997. – 366 с.
5. Граємо в інтелектуальні ігри з дошкільниками [електронний ресурс]. - https://www.pedrada.com.ua

УДК 373.2

Юлія Волинець, Анна Лисиця
(Київ, Україна)

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена актуальному питанню розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності. Розкриті ключові поняття проблеми та сутність і чинники формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Визначена динаміка етапів розвитку пізнавального інтересу дітей та завдання дошкільного педагога.

Ключові слова: *пізнавальна активність; старший дошкільний вік; експеримент; експериментальна діяльність дитини; чинники формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку; етапи розвитку пізнавального інтересу.*

Key words: *cognitive activity; senior preschool; experiment; experimental activity of the child; factors of formation of cognitive activity of children of preschool age; stages of development of cognitive interest.*

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. Стратегія розбудови дошкільної освіти на сучасному етапі спрямована на виконання положень Закону України «Про дошкільну освіту», концептуальних засад Базового компонента дошкільної освіти, завдань Концепції дошкільного виховання в Україні та державних національних програм «Освіта» («Україна XXI століття», «Діти України», основу яких становить забезпечення належного розвитку, вихованості та навченості дитини перших семи років життя. В умовах сьогодення увага акцентується на організації пізнавальної діяльності, де слід дотримуватись принципу наступності: нові знання і відкриття дитиною мають ґрунтуватися на вже засвоєних раніше. У зв'язку з цим гостріше постає проблема розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку у процесі експериментальної діяльності, адже застарілі методи та форми методичної роботи вже не спрацьовують. Особливо значущим є пізнавальна діяльність, яка активізується під час проведення нескладних дослідів, експериментів.

Це завдання розв'язують дошкільні педагоги, створюючи умови для самореалізації особистості дитини, формуючи в неї вміння пізнавати навколишній предметний світ, себе, інших людей і практично застосовувати набуті знання. Врахування фізичного та інтелектуального потенціалу дітей, їхніх потреб та інтересів відіграє провідну роль у

становленні особистості. Також, засвоєння знань, умінь та результатів діяльності є фундаментом у підготовці дітей дошкільного віку до наукового пізнання світу природи, навколишнього. Отже, бажання пізнавати нове, пояснити незрозуміле, заглибитись у сутність предметів і явищ свідчить про наявність пізнавальних інтересів. Тут пошук невідомого, непізнаного спирається на вже сформовані знання.

Враховуючи об'єктивну потребу вдосконалення розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку, варто констатувати недостатній теоретичний і практичний ступінь розроблення проблеми розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку у процесі експериментальної діяльності. Актуальність порушеної проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість зумовили вибір теми нашого дослідження: «Розвиток пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності».

Аналіз досліджень та публікацій. Щодо організації експериментально-дослідницької діяльності дітей в умовах закладу дошкільної освіти, то такі науковці як: Г. Бєлєнька, С. Єлманова, Н. Лисенко, Л. Лохвицька, З. Плохій, Н. Яришева сходяться у єдиній думці, що елементарна пошукова діяльність, як форма ознайомлення дітей дошкільного віку з природою забезпечує найбільш високий ступінь їх пізнавальної активності.

Аналіз праць як українських, так і зарубіжних учених довів, що проблемі розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку у процесі експериментальної діяльності приділяється належна увага, зокрема: Ю. Бабанський, К. Гриднєва, Ю. Грицай, В. Загвязинський, В. Козаков, В. Полонський, О. Рудницька, М. Сорокін тощо. Дослідження провідних науковців сучасності (Л. Артемової, А. Богуш, З. Борисової, Н. Виноградової, Н. Лисенко, С. Ніколаєвої, З. Плохій, О. Половіною, Т. Поніманської, Н. Яришевої та ін.) показали, що ефективними методами ознайомлення з природою є ті, що забезпечують чуттєве сприймання, наочно знайомлять дітей з живою природою, дають чіткі уявлення про навколишній світ.

З огляду на зазначене, **метою** статті є теоретично обґрунтувати питання розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі, починаючи з дошкільного віку, розробляється багатьма педагогами і психологами як в історично-педагогічній спадщині, так і в сучасних дослідженнях.

Феномен пізнавальної активності як один із найважливіших чинників навчання постійно привертає увагу дослідників, оскільки взаємодія людини із навколишнім світом можлива тільки завдяки її активності та діяльності. Під пізнавальною активністю розуміють самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [14, с. 10]. Ця якість не є вродженою. Вона формується протягом усього свідомого життя людини. Соціальне середовище − умова, від якої залежить, чи перейде ця потенційна можливість у реальну дійсність. Рівень її розвитку зумовлюється індивідуально-психологічними особливостями та умовами виховання (природна дитяча допитливість і стимулювальна діяльність педагога).

Природа залишає свій слід у душі дитини, вона впливає на її почуття, емоції, настрій. Все яскраве в природі вона вчиться підмічати, все викликає у неї радість і задоволення, а також велику зацікавленість. Її досвід обмежений і саме тому, завдання педагога дошкільної освіти – допомогти отримати елементарні знання про природу, що відображають дійсність; вчити розуміти природні явища і зв'язок між ними; дотримуватися принципу наступності у вихованні і навчанні; організовувати спостереження; стимулювати допитливість; проводити нескладні експерименти тощо.

Вирішальним чинником формування пізнавальної активності є спілкування дитини з дорослими – дошкільними педагогами та батьками, під час якої засвоює способи керування

своєю поведінкою, вона долає труднощі орієнтування в нових ситуаціях при розв'язанні нових завдань. Практика та дослідницька діяльність – є умовою розвитку пізнавальної активності дитини, піднесення її на вищий рівень.

Проведенню дослідів з дошкільниками надавали великого значення Є. Водовозова, Є. Тихєєва, вважаючи, що в процесі проведення дослідів діти повинні спостерігати, діяти, мислити, робити самостійні висновки. За сучасних умов, коли великого значення надається розвиткові пізнавальної активності, вихованню прагнення до здобуття нових знань, проведенню дослідів повинно бути приділено значну увагу.

В сучасній педагогіці і психології в Україні проблема дитячої пошукової діяльності посідає значне місце. Праці В. Котирло, Л. Подоляк розкривають механізм формування самостійності в дитячій діяльності, особливості розвитку ставлення дітей до праці, оціночних відносин. Педагогічні дослідження в Україні останніх років (Г. Беленька, Н. Кот, Н. Кривошея, М. Машовець, В. Павленчик) розглядають нові аспекти виховного впливу трудової діяльності дітей на формування позитивних взаємовідносин дітей в спільній діяльності під час експериментування.

Одним із видів дослідницької діяльності є експериментування. Згідно словника іншомовних слів, слово «експеримент» походить від грецької мови «experimentum», що перекладається як «спроба», «дослід» [6]. Отже, експеримент визначається як науково поставлений дослід, спостереження об'єкта в спеціально створених умовах, що дозволяють слідкувати за перебігом явища та багаторазово відтворювати його. За енциклопедичним словником, поняття «експеримент» тлумачиться, як є чуттєво предметна діяльність у науці, більш вузькому значенні − дослід відтворення об'єкту пізнання, перевірка гіпотези. Експериментування являється одним із видів пізнавальної діяльності дітей і дорослих.

Пізнавальний інтерес проходить ряд етапів, які належить враховувати у роботі з дітьми дошкільного віку. Динаміка його розвитку подаємо в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1.

Динаміка етапів розвитку пізнавального інтересу дітей та завдання дошкільного педагога

№	Етап	Характеристика	Завдання дошкільного педагога
1	*Перший етап*	Пізнавальний інтерес має споглядальний характер. Переважає емоційний структурний компонент	Викликати інтерес, зацікавити дитину
2	*Другий етап*	Пізнавальний інтерес має оцінний характер. Переважає пізнавальний компонент	Розширювати обсяг інформації
3	*Третій етап*	Пізнавальний інтерес має дійовий характер. Переважає вольовий структурний компонент	Розвивати свідоме ставлення до пізнання

Отже, особливістю роботи закладів дошкільної освіти – створення освітнього середовища як провідного чинника розвитку дитини за її інтересами. Дошкільні педагоги мають створити такі умови, щоб діти виявляли інтерес до довкілля та самої себе, до дослідництва; вміли захопити увагу дітей; викликати задоволення від своїх відкриттів; пробудити бажання експериментувати з новим матеріалом.

Висновки та рекомендації. Отже, навіть найпасивніших дітей можна зробити активними. Метод дуже простий: дати дитині радість пізнання, радість подолання труднощів; навчитися чекати відповіді від неї, переживати разом з нею щастя інтелектуальної перемоги. Діти усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки, самостійно будують гіпотези, активізуючи тим самим уявну та мовленнєву діяльності. У них

розвиваються психічні процеси, а головне – формується пізнавальний інтерес до природи, бажання доглядати її, берегти і любити.

Однак, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: дати характеристику особливостям та динаміці розвитку пізнавального інтересу у дітей старшого дошкільного віку; розкрити основні форми, методи з розвитку пізнавального інтересу дітей старшого дошкільного віку; описати систему завдань для формування у дітей старшого дошкільного віку різних структурних компонентів пізнавального інтересу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бєлєнька Г.В. Природничі науки в казках, запитаннях, завданнях, дослідах. Науково-методичний посібник для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.

2. Бєлєнька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія / Ганна Володимирівна Бєлєнька. – К. : Університет, 2011. – 320 с.

3. Волинець Ю.О. Формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до екологічного виховання дітей дошкільного віку / Ю.О. Волинець, Н.В. Стаднік // Молодий вчений : науковий журнал. – 2018. – № 2 (54), лютий. – С. 237-240.

4. Волинець Ю., Заблоцька Л., Відкриваємо таємниці світу / Юлія Волинець, Любов Заблоцька // Дошкільне виховання. – 2014. – № 7 – С. 31–34.

5. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О.В. Огнев'юк ; авт. кол.: Г.В. Бєлєнька, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоскаленко [та ін.]; наук. ред.: Г.В. Бєлєнька, М.А. Машовець ; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т імені Б. Грінченка – К. : Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2016. – 304 с.

6. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 514 с.

УДК 373.2:048.93

Юлія Волинець, Анна Садрієва
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ІГРОВИХ УМІНЬ ЯК ПРОФІЛАКТИКА КОНФЛІКТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена актуальному питанню формування ігрових умінь як профілактики конфліктів у дітей старшого дошкільного. Подано аналіз психолого-педагогічних джерел з даної проблеми.

Ключові слова: *гра; ігрові уміння; старший дошкільний вік; конфлікт; дитячі взаємини; ігрова взаємодія дорослого з дитиною.*

Key words: *game; gaming skills; senior preschool; conflict; child relationship; gaming interaction of an adult with a child.*

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. Всебічний розвиток і виховання підростаючого покоління – не лише завдання, а й обов'язкова умова побудови нового гуманно-демократичного суспільства, що стосується основних проблем, пов'язаних з розбудовою державності України. Вирішення цього загального завдання реалізується через формування духовно та фізично здорової людини. В умовах нестабільного сьогодення з його соціально-економічними негараздами, невпевненістю в завтрашньому дні, ростом насилля у суспільстві все частіше розвиток дитини супроводжується переживаннями негативної модальності і, перш за все, високою тривожністю, що дегармонізує становлення особистості.

Розв'язання цієї проблеми багато в чому залежить від формування ігрових умінь у дітей старшого дошкільного під час виникнення конфліктів, що дає можливість педагогу правильно скерувати ігрову діяльність, уникнути конфлікту та впевнено почуватись на місці педагога, успішно виконувати професійно-педагогічні завдання.

Дошкільні роки – найважливіший етап у житті людини, протягом якого формується її особистість, відбувається психічний розвиток, який часто супроводжується виникненням конфліктних ситуацій. Конфлікт – це суперечність, яку людина сприймає, як значущу життєву проблему, що вимагає свого розв'язання та викликає активність, щодо його подолання [2; с. 8].

На наш погляд, вся ця інформація потребує систематизації та більш глибокого вивчення. Дослідження поданої проблеми є актуальною сьогодення, адже гра – провідна діяльність дітей дошкільного віку, а самі ж конфлікти – невід'ємна складова людських стосунків. Соціальна значущість та недостатня розробленість цієї проблеми і зумовили вибір теми нашого дослідження:

Аналіз досліджень та публікацій. Ряд вчених розглядали окремі сторони у стосунках дошкільників, дитячі конфлікти між дітьми: А. Аржанова, А. Белкіна, Л. Виготський, Б. Жизневський, А. Залужний, В. Іванова, Г. Інюшина, Я. Коломінський, С. Якобсон. Особливості стосунків дитини з ровесниками з індивідуалістичними проявам, бажанням до авторитарної поведінки розглядалося в роботах зарубіжних вчених Л. Дуб, А. Маслоу, М. Партена, І. Томпсона, Л. Харвей. Щодо нашої проблеми профілактики конфліктів у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності детально вивчала та досліджувала А. Рояк, яка виділила причини конфліктів дошкільників у залежності від рівнів оволодіння ними ігровою діяльністю. Необхідність вивчення конфлікту дитини з ровесниками підкреслювала М. Лісіна, яка багато років присвятила дослідженню спілкуванню дитини з однолітками та дорослими. Такі науковці, як: В. Коцко описала шляхи вирішення конфліктів у грі дошкільників; М. Тютюнник досліджувала конфлікти дітей у творчих іграх. Проте, як свідчать наші дослідження, переважна частина наукових праць присвячена проблемам конфліктів у дошкільному віці, подоланню труднощів характеру та поведінки дитини. Натомість питанню формування ігрових умінь як профілактики конфліктів у дітей старшого дошкільного до розв'язання цієї проблеми приділяється значно менше уваги.

З огляду на зазначене, **метою** статті є розкрити питання формування ігрових умінь як профілактики конфліктів у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Ігрова діяльність – це динамічна система взаємодії дитини з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається її пізнання, засвоєння культурно-історичного досвіду і формування дитячої особистості. Її специфіка полягає в тому, що її продуктивність визначається активним функціонуванням уяви дітей, міжособистісного спілкування та адекватністю ігрового середовища.

Видатний мислитель Ж.-Ж. Руссо рекомендував педагогу самому стати дитиною, щоб приєднатися до ігор свого вихованця. Проте відношення Ж.-Ж. Руссо до дитячої гри було орієнтоване, передусім, на меті виховання і навчання − на відміну від сучасної тенденції використати гру для вирішення терапевтичних і дослідницьких завдань. Інтерес до дитячого неблагополуччя, відхилень у формах поведінки в дошкільному віці почав яскраво проявлятися ще на початку XX ст.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження гри характеризуються зближенням поглядів на неї як на провідну діяльність дітей дошкільного віку, аналізом її виховних можливостей і засобів їх актуалізації. На цих проблемах зосереджувався Л. Виготський і вчені, які репрезентують його школу (О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Усова та ін.). Вони переконували, що виховний потенціал гри може бути реалізованим тільки за умови спрямування її дорослими. Цю точку зору розвинуто в працях французького психолога А.Валлона, її підтримували також представники педагогічної науки: П. Баконі (Угорщина), Л. Бєлінова (Чехія), О. Ваг, Д. Ковач, Р. Пфютце, І. Хоппе, Л. Шройтер (Німеччина) та ін.

Особливо яскраву сторінку в історії вивчення проблеми «важкого» дитинства зазначив Л. Виготський. Можна з ствердженням говорити, що важливі методологічні принципи, які він розвивав по вивченню важковиховуємих дітей, працюють і зараз. Одна із головних ідей Л. Виготського – особливості важкої дитини потрібно розглядати не в статистиці, як суму його «дефектів», а в динаміці. Психолог відмітив, що в одних і тих же самих умовах можуть формуватися різні особливості психіки, так як людина дає на ті або інші впливи середовища специфічні свої індивідуальні реакції. Специфічні реакції на однотипні впливи середовища будуть залежити перш за все від того, в яких взаємостосунках з середовищем знаходиться сама дитина.

Так, науковець Н. Пантіна вивчає дитячі конфлікти, де вони досліджувалися нею в ситуації вільних ігор дошкільників. Причини виникнення конфліктів Н. Пантіна вбачає в неприйняті дитини в гру, небажання змінювати лінію розвитку сюжету, небажання організатора рахуватися з думкою інших учасників гри.

Багато зарубіжних вчених вивчали ускладнення у стосунках дітей дошкільного віку в процесі гри : А. Джерсілд, Ф. Маркі, А. Содерман та інші. Особливості стосунків дітей, з індивідуалістичними проявами, з ровесниками досліджувалися у роботах Л. Дуб, А. Маслоу, М. Партена, Л. Харвей, а також авторитарна поведінка дошкільника під час ігрової діяльності. Велика увага приділялася вивченню дитячої агресивності, яка негативно впливала на положення дитини у групі закладу дошкільної освіти.

У своїх працях Р Дрейкурс висвітлює причину проблеми поведінки дитини в сім'ї. Він вважає, що саме сім'я є головним фактором для формування особистості дитини. А. Бодалев стверджує, що конфлікт в цілому викликається трьома групами причин, зумовлених: трудовим процесом; психологічними особливостями людських взаємин, тобто симпатіями і антипатіями, діями керівника; особистою своєрідністю членів групи.

Відомий педагог К. Дьоміна вивчала проблемні, конфліктні сім'ї, які є джерелом негативного впливу на дітей дошкільного віку. Вона відмітила, що діти саме з таких сімей особливо запущені, недоглянуті та мають певні труднощі у взаємостосунках з дітьми в групі закладу дошкільної освіти. Велика увага була приділена і тим сім'ям, де виховується єдина дитина – часто розбещена, із завищеними уявленнями про свої здібності і з такими ж високими вимогами щодо ставлення до себе. Наголосила й те, що серед «важких» дітей здебільшого хлопчики.

Останнім часом дослідники (Н. Михайленко, Н. Короткова) виявляють зацікавленість не так феноменом гри, як сутністю, структурою, динамікою стосунків, що в ній складаються. Цей напрям наближений до сучасних концепцій дошкільної освіти, що розглядають гру як джерело формування особистості. Сучасні українські науковці (Л. Артемова, Н. Кудикіна, А. Гончаренко, Г. Григоренко, Т. Піроженко, О. Стаєнна, Г. Тарасенко, М. Шуть та ін.) досліджують формування суспільної спрямованості дитини дошкільного віку у грі, розвиток моральних стосунків у творчих іграх тощо. За їхніми твердженнями, гра містить більші можливості для формування особистості дошкільників, ніж будь-яка інша діяльність, оскільки мотиви її мають велику спонукальну силу і дітям зрозуміле співвідношення мотиву і мети гри.

Зокрема, на думку С. Шацького: гра – це життєва лабораторія дитинства, що дає той аромат, ту атмосферу молодого життя, без якого ця пора була б неважливою для людства. У грі, в цій спеціальній обробці життєвого матеріалу, є найздоровіше ядро розумної школи дитинства.

Видатний педагог В. Сухомлинський стверджував, що гра – це величезне світле вікно, через яке духовний світ дитини вливається живильний потік уявлень і понять. Це іскра, що запалює вогник допитливості і допитливості [5].

Таким чином, не викликає сумніву той факт, що специфіка поведінки в конфлікті, готовність або неготовність вирішувати конфліктні ситуації починають закладатися в дитинстві. Саме у дошкільному віці формуються уявлення про конфлікт і конфліктну ситуацію, характер яких в багато в чому визначає реальну поведінку дитини в конфлікті.

Висновки та рекомендації. Таким чином, розглянувши проблему формування ігрових умінь як профілактики конфліктів у дітей старшого дошкільного, можемо зробити висновок, що дошкільний вік – особливо відповідальний період у вихованні. Він є віком первинного становлення особистості. Спілкування з однолітками відіграє найважливішу роль в житті дошкільника. Воно є умовою формування суспільних якостей особи дитини, прояв і розвиток початкових колективних взаємин дітей. Вивчення відхилень в розвитку міжособистісних відносин на найперших етапах становлення особистості являється актуальним і важливим перш за все тому, що конфлікт в стосунках дитини з однолітками може виступити як серйозна загроза для особового розвитку. Саме тому, якість ігрової взаємодії дорослого з дитиною (рівень довільності та самостійності) значною мірою залежить від характеру партнерських взаємовідносин.

Саме тому інформація про особливості розвитку дитячої особи в скрутних, несприятливих умовах на тому етапі її генезису, коли починають закладатися основні стереотипи поведінки, психологічні основи найважливіших відносин особи з навколишнім соціальним світом, з самим собою, уточнення знань про причини, природу, логіку розвитку конфліктних стосунків і можливі способи своєчасної діагностики і корекції набуває первинного значення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні: Наказ М-ва від 22.05. 2012 р. № 615 "Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція)" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/doshkilna-osvita/148-diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/doshkilna-osvita/10023. – Заголовок з екрану.

2. Бабосов Е.М. Конфликтология : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. – Минск: ТетраСистемс, 2001. – 464 с.

3. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры : избр. психол. тр. / Л.С. Выготский ; под ред. М.Г. Ярошевского. – М. : Ин-т практ. психологи ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 510 с.

4. Гришина Н. Психология конфликта / Н. Гришина. – Питер: СПб, 2001. – 320 с.

5. Кудикіна Н.В. Теорія ігрової діяльності: моногр. / Н.В. Кудикіна. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 236 с.

6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.

УДК 372

Надія Гавда
(Володимир-Волинський, Україна)

СПАДЩИНА В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У ДІАЛОЗІ З АКТУАЛЬНИМИ ПРОБЛЕМАМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті розкриваються погляди В.О. Сухомлинського на актуальні проблеми взаємодії закладу дошкільної освіти, школи та родини. Окреслено основні ідеї педагогічної спадщини Великого педагога, їх взаємозв'язок в умовах Нової української школи.

Ключові слова: *Рік Василя Сухомлинського, педагогічна спадщина, педагог-гуманіст, передшкільний вік, молодший шкільний вік, основні ідеї, Нова українська школа.*

The article reveals the views of V.O. Sukhomlynsky on the actual problems of the interaction of the institution of preschool education, school and family. The main ideas of pedagogical heritage of the Great teacher, their interconnection in the conditions of the New Ukrainian school are outlined.

Key words: *pedagogical heritage, humanitarian teacher, pre-school age, junior school age, main ideas, New Ukrainian school.*

Як відомо, в Україні 2018 рік оголошено Роком Василя Сухомлинського. Бо саме 28 вересня 2018 року в Україні та світі відзначено 100-річчя людини, творчість якої – унікальне явище в українській і світовій педагогіці. Це – видатний педагог-гуманіст, письменник, Великий учитель, відомий далеко за межами нашої держави Василь Олександрович Сухомлинський. Він увійшов в історію педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість. Його ідеї впроваджують в життя педагогічні колективи освітніх закладів України та світу.

В.О. Сухомлинський не лише наш сучасник. Він прогнозував майбутнє освіти, передбачав дефіцит емоційного спілкування, занепад етичної компетентності в суспільстві.

Він, як ніхто інший у вітчизняній педагогіці, розв'язував проблему формування в молоді національного і естетичного світобачення. Про один із шляхів успішного розв'язання цієї проблеми він писав, що у душі дітей мають увійти кращі народні традиції і стати святим законом, бо не можна уявити народ без імені, без пам'яті, без історії. Школа, на думку Василя Сухомлинського, – це не комора знань, а світоч розуму, святиня і надія, духовна колиска народу, норовливе дитя суспільства. Це – світ душевних людських доторкань, зосередження добрих почуттів, тонких переживань. Це – вічне вогнище краси, освіти й освіченості.

«Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний» – відмічав Василь Сухомлинський. Його педагогічна спадщина – це і є той «вічний слід», по якому, як за дороговказом, ідуть освітяни різних країн [2].

Педагог-гуманіст увійшов в історію педагогіки як творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина. Він вбачав мету виховання у розвитку творчих сил і здібностей дитини в умовах колективу і на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю і саморозвиток. Проектування людини Василь Олександрович вважав найголовнішим у педагогічній роботі. Методика такого проектування передбачає систему розвивального навчання, самостійність і самобутність життя дитини, її право на щастя, яке може дати родина, школа, найближче оточення. Учіння має бути радістю, а не тягарем. Виховання дитини розглядав у контексті різноманітних видів діяльності (інтелектуальної, трудової, моральної, естетичної, фізичної), спрямованої на всебічний розвиток особистості. Основу виховання мають становити народна педагогіка та загальнолюдські цінності – добро, совість, честь, обов'язок, гідність.

Найважливішим засобом виховання Сухомлинський вважав мистецтво спілкування педагога з дітьми. Людяність, душевність спілкування – ключ, що відкриває дитячі та юнацькі серця. «Учитель – це передусім жива людина, яка входить до світу пізнання, творчості, людських взаємин» [5].

У його працях порушені проблеми, які хвилюють сучасну школу. Спираючись на власний досвід, він розробив педагогічну систему, суть якої полягає в застосуванні нових типів уроків і модернізації методів навчання. Найважливішими засобами навчання вважав слово вчителя, словники, довідники, наочність. Запропонував ефективну методику навчання мови, яка є актуальною і для сучасної школи. Він зазначає: «Дві рідні мови – так само безглуздо, якби ми намагались уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху» [1].

Василь Сухомлинський запропонував чимало оригінальних методів, прийомів, форм навчання та виховання, спрямованих на розвиток творчих, розумових і фізичних здібностей. Зокрема, впровадив у практику «уроки мислення» серед природи, які проходили в атмосфері співробітництва й творчості. Ці уроки він називав подорожами до джерела живої думки. У вихованні дошкільнят і молодших школярів своєрідно й творчо використовував казку «Через казку, фантазію, гру, через неповторну людську творчість – вірна дорога до серця дитини», – наголошував він [1].

Морально-психологічний аспект перевірки якості засвоєння матеріалу передбачав оцінку не лише знань, а й наполегливості дитини у подоланні труднощів. Оцінка, на думку педагога, має бути позитивним стимулом навчання і ніколи не використовуватись для покарання.

Улюблений предмет і вчитель, який його читає, має бути в кожного учня, зазначав Василь Олександрович. З цього предмета він краще за інших вчиться, читає додаткову літературу чи отримує окремі завдання від учителя. Це розвиває інтерес до знань, таланти, створює інтелектуальний фон класу. Книга й робота з нею – найнеобхідніше в учінні. Дітей треба навчати вибирати книгу, читати й перечитувати її. Читання – це віконце, крізь яке діти бачать і пізнають себе. А найрадіснішим у школі Сухомлинського було свято книги.

Трудове виховання Великий педагог розглядав як гармонію трьох понять: треба, важко і прекрасно. Виховання в праці – це перш за все прищеплення любові до праці, зближення розумової і фізичної праці. Праця має згуртовувати дитячий колектив, бути посильною і радісною, до неї можна залучати дітей різного віку. Вони повинні бачити кінцевий результат, радіти йому, відчувати, що їхня праця – це частина праці дорослих. Старшим дітям треба давати більше самостійності та ініціативи – це підвищує їхню відповідальність за зроблене.

Чимало праць Василь Сухомлинський присвятив ролі слова та особистості педагога для дитини і сформулював вимоги до нього. Він радив учителю не робити насильства над душею дитини, уважно придивлятися до законів її природного розвитку, до її нахилів. Основну увагу приділяв становленню особистості, формуванню громадянських переконань, розвитку індивідуальності в умовах суспільного виховання. Дитячий колектив розглядав не традиційно для свого часу. Так, у праці «Виховання колективізму у школярів» наголошував, що духовне життя колективу визначає індивідуальний внесок кожного вихованця та взаємовплив колективу й індивідуумів. Він виступав проти тиску колективу на особистість, що виховує пристосованців, обґрунтовує думку про гармонію особистих і суспільних інтересів [1].

Усі праці В.О. Сухомлинського пройняті гуманним ставленням до дитини, розумінням її інтересів, почуттів, позиції. У книзі «Серце віддаю дітям» він писав: «Дитячий світ – це особливий світ. Діти живуть своїми уявленнями про добро й зло, честь і безчестя, людську гідність. ...Я завжди вважав за необхідне стати в деякій мірі дитиною. Тільки за цієї умови діти не будуть дивитися на вас як на людину, що випадково потрапила за ворота їхнього казкового світу і якій байдуже, що діється всередині цього світу» [6].

Роки дитинства – передшкільний і молодший шкільний вік – відіграють важливу роль у формуванні особистості, вважав він. «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, неповторне життя. І від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руки в дитячі роки, що ввійшло в її розум і серце із навколишнього світу, – від цього в вирішальному значенні залежить якою людиною стане сьогоднішній малюк в майбутньому» [6]. Можливо, все те, що приходить до розуму й серця дитини з книжки, з підручника, з уроку, саме тому й приходить, що поряд з книжкою – навколишній світ, в якому малюк робить свої перші нелегкі кроки від народження до того моменту, коли він сам зможе розгорнути і прочитати книжку: «Навчання – це лише єдина пелюстка тієї квітки, яка називається вихованням. У вихованні немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, які створюють красу квітки» [5].

У дитинстві починається процес пізнання – і розумом, і серцем – тих якостей і цінностей, що лежать в основі моралі. Василь Сухомлинський вважав, що треба виховувати високоосвічених, працелюбних, наполегливих людей, готових долати не менші труднощі, ніж долали їхні батьки, діди, прадіди. Чим більше коло знань має опанувати дитина, тим більше треба зважати на природу людського організму в період бурхливого розвитку і становлення особистості. Перш, ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати. Треба також знати індивідуальні особливості здоров'я кожної дитини – без цього не можна нормально вчити. «Розумове виховання далеко не те саме, що набуття знань. Хоча воно неможливе без освіти, як зелений листок неможливий без сонячного проміння, однак виховання розуму не можна ототожнювати з освітою, як зелений листок – із сонцем». Розповіді вихователів – обов'язкова умова повноцінного розумового розвитку дитини, її багатого духовного життя. Вони повинні бути яскравими, образними, стислими. «Впливайте

на почуття, уяву, фантазію дітей, відкривайте віконце в безмежний світ поступово, не розчиняйте його відразу навстіж, не перетворюйте на широкі двері, – радить Василь Сухомлинський вихователям. – …Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя заграв усіма кольорами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині захотілося ще, й ще раз повернутися до того, про що вона дізналася» [5].

У книзі «Серце віддаю дітям» він зробив привселюдне зізнання і підтвердження: «Що було найголовнішим у моєму житті? Не роздумуючи, відповідаю: Любов до дітей» [6].

Кожне покоління по-новому сприймає В. Сухомлинського, знаходить цінні дороговкази для навчання і виховання. Використовуючи в своїй роботі його книги «Сто порад учителеві» та «Серце віддаю дітям», де головне завдання вчителя – навчити дитину вчитися, озброїти її знаннями, вміннями й навичками навчальної діяльності, стверджуємо: у школу з радістю.

Педагогічну спадщину славетного педагога-практика ХХ століття важко переоцінити. Гуманістичні ідеї Сухомлинського – це ідеї майбутнього. А Нова українська школа – це школа для життя у ХХІ столітті. «Ви бачите, як змінюються технології, як розвивається суспільство, зараз ми не можемо точно знати, з якими викликами зустрінуться діти, які навчаються у школі. Тому ми хочемо перейти від школи, яка напихає дітей знаннями, які дуже швидко застарівають, до школи, яка вчить знання використовувати» – зазначила Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич [3].

Яким має бути випускник школи? Інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя; цілісна особистість, всебічно розвинена, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально принципами і здатний приймати відповідальні рішення [4].

«У школі, – зазначав Василь Олександрович, – навчають не тільки читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати світ, багатства науки й мистецтва. У школі учать жити». «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культи: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова». «Ми виховуємо не носія знань, а людину яка має жити в суспільстві, приносити йому користь». «Чим більше знає вчитель, – пише В.О. Сухомлинський у «Павлиській середній школі», – чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонт науки, тим більшу допитливість і жадобу до знань виявляють учні…» [5].

Місія Нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. Концепція Нової української школи пропонує нам педагогіку партнерства, в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками [7].

Таким чином, у становленні освіти важко переоцінити значення педагогічної спадщини видатного педагога ХХ століття В.О. Сухомлинського. Його науково-педагогічна спадщина, розкриваючи найважливіші проблеми навчання й виховання, є надійним підґрунтям розбудови національної освіти України ХХІ століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А.М. Азбука громадянськості в педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. – 182 с.

2. Міцай Ю.В. Актуалізація ідей компетентнісно орієнтованої освіти в процесі реалізації педагогічного марафону «Штрихи до портрета Василя Сухомлинського» (до 100-річчя від дня народження В.О. Сухомлинського) // Науково-методичний вісник № 53. – Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2017. – 422 с. – С. 388-404 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // koippo.in.ua/arhiv/druk/ MV_2017_53.pdf.

3. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи [електронний ресурс] / За матеріалами Міністерства освіти і науки України: Режим доступу:

http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch2016/.

4. Становлення Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pedrada.com.ua/article/301- stanovlennya-novo-ukransko-shkoli

5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К: Радянська школа, 1977.

6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – К: Радянська школа, 1977. – 269 с.

7. Часнікова О.В. Компетентнісний підхід в освіті як основа її реформування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua /?page_id=2607.

УДК 378.018.8:373.011.3

Валентина Гончарук
(Умань, Україна)

ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У наш час надзвичайно актуально постає питання збереження кожним представником української нації своєї етнокультурної ідентичності та усвідомлення більшої значущості власних етнонаціональних цінностей серед світових. У культурологічній компетентності вчителя ми виокремлюємо таку складову, як етнокультурна компетентність, що буде вказувати на його здатність усвідомлювати себе як носія певної етнокультури. Етнокультура концентрує різноманітний спектр прояву етнічних ознак, інтегрує, зберігає, відтворює і, певним чином, трансформує набутки різних сфер діяльності конкретного народу.

Ключові слова: *культурологічна компетентність, загальнокультурна компетентність, етнокультурна компетентність, етнокультура, майбутні вчителі.*

Currently, the issue of the ethno-cultural identity preservation and awareness of the greater significance of his own ethno-national values among the world ones is extremely important for every Ukrainian. In the above-mentioned cultural competence of a teacher, we also single out such component such the ethnocultural competence, which will indicate its ability to perceive itself as a carrier of a particular ethnoculture. Ethnoculture concentrates a diverse spectrum of ethnic attributes manifestation, integrates, preserves, reproduces and, in a certain way, transforms the gains of various spheres of activity of particular nation.

Key words: *cultural competence, general cultural competence, ethnocultural competence, ethnoculture, future teachers.*

Актуальним завданням освіти й науки нашого часу постає збереження кожним представником української нації своєї етнокультурної ідентичності й усвідомлення більшої значущості власних етнонаціональних цінностей серед світових і можливостей їхнього впливу на останні. Ведеться мова про оволодіння молоддю здатністю аналізувати й оцінювати досягнення національної культури, орієнтуватися в етнокультурному просторі нації, усвідомлювати національні духовно-моральні основи людського життя. Культурно обізнану й національно свідому молоду людину зможе підготувати вчитель, у якого будуть сформовані необхідні для цього професійні компетентності, і, в першу чергу, етнокультурна компетентність. Відповідно перед закладом вищої освіти постає завдання формування етнокультурної компетентності, професійної гнучкості й високого рівня мобільності майбутніх педагогів до використання етнокультурних здобутків у різних соціокультурних умовах. Актуальність постановки цієї проблеми зумовлюється, по перше, сучасними пріоритетами щодо змін європейського спрямування в освіті (стандартизація,

компетентність, варіативність освіти), а по-друге, – необхідністю зміцнення й гармонізації вітчизняної освітньої системи на основі української національної традиції, поширення власних культурно-освітніх здобутків у світі.

Означена проблема знаходиться на перетині багатьох галузей наукового знання: педагогіки, етнопсихології, соціальної філософії, культурології, етнології, що зумовлює виникнення різних підходів до її розгляду. Необхідність дослідження проблеми підсилюється нагальною потребою у збереженні етнокультурної самобутності українців в умовах глобалізації.

Питання національної ідентичності, самосвідомості порушували Р. Абдираімова, С. Борисова, Р. Береза, О. Гевко, О. Красовська, Л. Куненко, Н. Мещерякова, В. Ніколаєв, Р. Осипець, Л. Паламарчук, Ю. Руденко, Л. Северинова та ін. Культурологічну підготовку майбутніх педагогів досліджували З. Донець, Н. Ємельянова, Л. Кондрацька, С. Крамська, Л. Настенко, Н. Сивачук та ін. У контексті збереження, відтворення й розвитку етнокультурної самобутності українців в умовах глобалізації ця проблема стала предметом досліджень Л. Ази, С. Бойко, І. Варзара, Т. Воропаєвої, І. Грабовської, С. Кагамлик, В. Крисаченка, О. Мостяєва, М. Обушного, Ю. Римаренка, В. Сергійчука, М. Степика та ін.

Загальнотеоретичні основи дослідження проблеми професійної компетентності обґрунтовано у дослідженнях зарубіжних і українських учених (М. Аверіна, С. Антоненко, А. Асмолов, Н. Бібік, Є. Бондаревська, Л. Ващенко, Л. Виготський, І. Ільїн, В. Раєвський, Н. Кузьміна, І. Лернер, А. Маркова, В. Матусевич, О. Овчарук, О. Пометун, М. Скаткін, С. Трубачева, А. Хуторський та ін.).

Завдання нашої статті – окреслити головні підходи до формування етнокультурної компетентності вчителя у закладі вищої освіти.

Поняття «компетентність» означає досконале знання своєї справи, всіх процесів, явищ, зв’язків, можливих способів її виконання. У зміст компетентності включаються також рівень освіти, вміння акумулювати професійний і життєвий досвід, знання форм, методів і засобів впливу на особистість, можливих наслідках цього впливу.

Аналізуючи визначення сутності етнокультурної компетентності майбутніх учителів, слід звернути увагу на те, що в науковій літературі існують близькі за значенням, а в деяких випадках і тотожні поняття, серед яких: загальнокультурна, соціокультурна, культурознавча, лінгвосоціокультурна, лінгвокультурологічна, етнолінгвістична, етнокультурознавча, країнознавча, лінгвокраїнознавча. Вони підкреслюють різні сторони професійної компетентності вчителя.

З педагогічної точки зору культурологічна компетентність вчителя – це сукупність знань про культуру в широкому та вузькому сенсі слова, які дозволяють створити цілісну картину світу та вказати на роль навчальної дисципліни, яка сприяє уточненню цієї картини, дає змогу визначити місце людини у світі та способи зміни світу з урахуванням отриманих знань [8].

На думку Г. Лозко, «етнокультурна компетентність» – це здатність людини вільно орієнтуватися у світі значень культури свого етносу, вільно розуміти мову («коди», «шифри») цієї етнокультури і вільно творити цією мовою [3, с. 289]. Формування етнокультурної компетентності особистості має розпочинатися в родині, адже в переважній більшості дитина співвідносить себе з тим народом, до якого належать її батьки. О. Нельга писав, що членів української сім’ї «можна «впізнати» через їхню неповторну ментальність», етнічну мораль, етнічну самосвідомість, етнічну ідеологію, і дитина, яка у ній виховується, із початку свідомого життя буде вважати себе українцем [7, с. 136].

Майбутній учитель повинен навчитися спрямовувати свою діяльність на розвиток етнічної самосвідомості, яка виявляється в здатності ідентифікувати себе з українським етносом та усвідомлювати своє етнічне «Я» як неповторне, унікальне явище. За В. Криським, основою етнокультурної компетентності спеціаліста є система знань, понять, уявлень про людину як представника етнічної спільноти [5, с. 44].

Ознаками етнокультурної компетентності є:

– знання історії та особливостей рідної культури, її традицій і звичаїв;
– ціннісне ставлення до культурного спадку свого та іншого етносів;
– толерантне ставлення до інших культур та їхніх представників;
– наявність прагнення до оволодіння вітчизняною і світовою культурною спадщиною;
– наявність знань про вітчизняне мистецтво та мистецтво інших країн світу.

Бути етнокультурно компетентним – означає визнавати принцип плюралізму, володіти знаннями про інші народи та культури, розуміти їхню цінність та своєрідність. Але щоб краще зрозуміти іншу культуру, прилучитися до загальнолюдських цінностей, потрібно, перш за все, знати культуру своєї нації, тобто, як зазначав П. Блонський, «шлях до загальнолюдської культури пролягає через національне виховання» [1, с. 63]. Етнокультура об'єднує людей, консолідує їхню спільну діяльність, є органічним цілим. Вона формує людину не тільки як вмілу і розумну істоту, але і як носія релігійної, етнічної, міжнаціональної сутності [4, с. 178]. Здатність «читати» мову певної культури проявляється одночасно всередину й назовні цієї культури. Вільно пізнаючи і розуміючи окремі знаки культури, особа при цьому уявляє (свідомо або частіше підсвідомо) всю їх систему та загальні принципи побудови, організації. Завдяки цьому вона відрізняє «своє» від «чужого» і навчає цьому інших представників спільноти.

Етнокультурна компетентність надає вчителю можливість навчити дитину орієнтуватися в навколишньому світі, вільно будувати поведінку всередині відповідної культури й одночасно відчувати її межі, тобто край і початок світу іншої культури. Вихована у певній етнічній культурі особа сприймає мову цієї культури як само собою зрозуміле явище. У процесі етнізації люди однієї культури засвоюють ту ж заданість бачення світу, той же спосіб його категоризації, систематизації і типізації. На цьому ґрунтується переконаність у природності, нормальності, правильності «нашого способу життя» в широкому розумінні цього слова, у самоочевидності багатьох істин, спільності аксіом. Завдяки цьому в людей однієї культури існує взаємозамінність точок зору, збіг уявлень у головному, тотожність засобів інтерпретації природного та соціального світів. Саме у цьому явищі знаходиться основа того, завдяки чому окремі люди відчувають себе як «ми», тобто як ті, хто сприймає і розуміє світ, як я [6, с. 64–65].

Аналізуючи визначення, наведені різними авторами, ми сформулюємо поняття «етнокультурна компетентність» як психолого-педагогічний феномен, що характеризує рівень засвоєння етнокультури спільноти (народу), теоретичну й практичну готовність до трансляції її ціннісних орієнтацій, до реалізації основ української культури як серцевини системи виховання в умовах етнокультурного спрямування діяльності закладів освіти.

Отже, нами встановлено, що етнокультурна компетентність майбутнього вчителя – це інтегративна якість, яку визначають: володіння національно-культурними знаннями (про традиції, реалії, звичаї, духовні цінності свого народу); усвідомлення себе справжнім носієм української етнокультури; знання мови своєї нації, володіння багатством її виражальних засобів; навички не тільки самому ними оперувати, а й передавати їх учням; здатність до продукування мовлення у різних життєвих ситуаціях; усвідомлення феномену України та її культури у світі; вміння знаходити зафіксовані у мові, етнотекстах і текстах світової літератури компоненти духовної та матеріальної культури українців; вміння виховувати учнів на основі етнокультурних цінностей. Учитель повинен вирізнятися інтелігентністю, вмінням розуміти істинну сутність слова, знати тонкощі його вживання; він шанує, любить рідну мову і культуру, розшифровує їхні національні «коди»; дбає про їх збереження, пропаганду і розвиток.

Відчуття самобутності, неповторності, унікальності та краси етнічних здобутків дасть їм змогу створити простір для нових творчих пошуків, відкриттів, унікальних методів самовираження майбутнього вчителя, а через нього – молодого покоління нашої держави. Вивчення культурно-історичного розвитку свого народу, його традицій, міфології, фольклору є важливою умовою успішної реалізації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів.

Формування етнокультурної компетентності обумовлено процесом оновлення внутрішнього «Я» студента шляхом його занурення у творчу практичну діяльність, безперервний моральний вибір, побудований на ґрунті цінностей етнокультури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / под ред. А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 304 с.
2. Боровиков Л. И. Этнокультурная компетентность социального педагога и социального работника / Л. И. Боровиков. – М. : Академия,1993. – 438 с.
3. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Галина Лозко – К. : АртЕк, 2001. – 304 с.
4. Маєвська Л. М. Особливості формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога в контексті глобалізаційних зрушень // Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол. : Ю. І. Римаренко та ін. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – 942 с.
6. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI ст. / Авт.кол. : В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. – К. : Навчальна книга, 2004. – Кн. 2 : Освіта і наука : творчий потенціал державо- і культуротворення. – 672 с.
7. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій : навч. посібн. / О. В. Нельга. – К. : ТАНДЕМ, 1997. – 368 с.
8. Панкратова О. Культурологическая компетентность учителей и ее формирование в системе взаимодействия ИПК ПРО и гимназии № 65 [Електронний ресурс] / О. Панкратова. – Режим доступу : pier.ulstu.ru/seminar/archive/29report.doc
9. Сидоренко В. В. Модель професійної компетентності вчителя української мови і літератури в контексті впровадження компетентнісно зорієнтованого підходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nsod/2011_1/sid.pdf

УДК 37(4/9):[378.018.8:373.5.011.3-051:5]

Віталій Гончарук
(Умань, Україна)

ПРОГРЕСИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У наш час актуальною є проблема оптимізації взаємодії людини і природи за рахунок підвищення рівня екологічної культури особистості. У статті розглянуто сучасні принципи формування екологічної культури студентів природничих спеціальностей у закладах вищої освіти. Зроблено акцент на важливості професійної підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей, основою якої є екологічна культура. Проаналізовано погляди вчених на специфіку формування екологічної культури студентів у процесі професійної підготовки за кордоном.

Ключові слова: *екологічна культура, екологічні знання, екологічне виховання, екологічна етика, екологічний світогляд, учитель природничих спеціальностей.*

Nowadays the problem of the optimization of interaction between human and nature by increasing the level of environmental culture of the individual is a matter of current interest. The article deals with modern principles of ecological culture formation of natural sciences students in higher education institutions. The importance of professional training for future natural sciences teachers, based on the ecological culture is emphasized. The views of scientists on the specific character of ecological culture formation of students in the process of professional training are

analyzed. Such training is carried out during classroom learning on natural sciences as well as during various extracurricular environmental activities abroad.

Key words: *ecological culture, ecological knowledge, ecological upbringing, ecological ethics, ecological worldview, teacher of natural specialties.*

У документах провідних міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ОЕСР, Ради Європи, Європейської Комісії тощо) потенціал учительського корпусу регламентується основою забезпечення високої якості та конкурентоспроможності освіти на світовому ринку праці, а вчитель XXI століття проголошений носієм суспільних змін. Вивчення досвіду професійної підготовки педагогів у розвинених зарубіжних країнах відкриває нові можливості для удосконалення системи неперервної педагогічної освіти в Україні в умовах її адаптації до вимог загальноєвропейського освітнього простору. Значний науковий інтерес становлять прогресивні здобутки країн, що демонструють високий рівень професійної підготовки педагогів, відповідно до світових стандартів; мають багаті історичні традиції освіти, що сприяє їх провідній ролі у галузі науки і освіти на регіональному і глобальному рівнях; накопичили значний досвід у галузі професійної підготовки педагогів у нових соціокультурних умовах.

Окремі аспекти професійної підготовки вчителів в Англії розглядають Н. Авшенюк, Ю. Алфьорова, Г. Андреєва, Ю. Кіщенко, О. Леоньтєва, О. Матвієнко, Л. Пуховська. Проблеми реформування вищої педагогічної освіти в Англії (кінець 80-х – початок 90-х років XX ст.) проаналізовано А. Паріновим.

В умовах реформування вищої освіти в Україні необхідний ретельний перегляд змісту професійної підготовки педагогічних кадрів, адже саме вчитель формує особистість майбутніх фахівців, готує їх до дорослого життя. Сучасний ритм і стиль життя диктує потребу в екологізації мислення, людської діяльності, професійної зокрема. Завдання сучасної вищої школи – не стільки сформувати у студентів теоретичні екологічні знання, скільки виховати культуру взаємовідносин із довкіллям, виробити стійкі екологічні переконання. Саме тому необхідною є система підготовки й перепідготовки кадрів для здійснення як обов'язкової, так і додаткової, зокрема позашкільної, екологічної освіти. Проблемі екологічної освіти присвячена низка праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, формування екологічної культури та екологічного мислення досліджували С. Глазачев, М. Дробноход, В. Крисаченко та ін.; формування екологічної компетентності – О. Познанська, Н. Пустовіт та ін.

Британська система освіти має міжнародне визнання, а її навчальні заклади є взірцем упровадження інноваційних технологій. На початку XXI століття в Україні гостро постало завдання вдосконалення підготовки педагогічних кадрів. Тому поєднання здобутків української педагогічної науки і зарубіжного досвіду є перспективним шляхом успішного оновлення системи підготовки вчителів України до екологічного виховання молоді.

Зміст освіти як педагогічно адаптований соціальний досвід базується на таких фундаментальних принципах, як учень, суспільство і структурований зміст навчального предмета. Він вибудовується сьогодні для задоволення як індивідуальних, так і соціальних вимог. Розвиток змісту освіти школи у Великій Британії є логічним в умовах зміни цивілізаційної парадигми від індустріального суспільства до інформаційного.

Крім професійної складової, зміст освіти на етапі старшої школи включає компонент, що складається з предметів на вибір (академічних або вузькоспеціалізованих). У Великій Британії спостерігається також тенденція розвитку модульних програм навчання, що дають змогу учням обирати комбінації предметів на різних рівнях. Наприклад, хоч усі учні повинні вивчати рідну мову і математику, зміст і обсяг знань предмета можуть варіюватися відповідно до спеціалізації та здібностей учнів. Виховання у сучасній школі – процес досить суперечливий: з одного боку, в ній зберігаються традиції авторитарного виховання, з іншого – поширюються тенденції, пов'язані з розвитком самостійності, гуманності й культури особистості. На противагу педагогічному авторитаризму розвиваються тенденції

гуманістичного виховання: зростає прагнення забезпечити комфортну психологічну атмосферу, коли заохочуються успіхи дітей, їхня пізнавальна та творча активність, нахили й інтереси.

У Великій Британії у процесі підготовки вчителів приділяється увага екологізації навчального процесу. Крім того, навчальними планами передбачені окремі навчальні дисципліни екологічного спрямування. Так, студенти – майбутні учителі біології в Роемптонському університеті (Roehampton University) вивчають такі дисципліни: «Екологія», «Лісова екологія», «Фізіологія навколишнього середовища», «Екосистеми», «Захист людини» (на їх вивчення відводиться 19 % від загальної кількості годин, передбачених навчальним планом); у Лідському університеті (Leeds University) – «Екологія», «Розвиток екології», «Наука про екологію», «Захист навколишнього середовища» (21 % від загальної кількості годин); в університеті Глазго (Glasgow University) – «Екологія», «Лісова екологія», «Наука про екологію», «Молекулярна екологія», «Екологія та охорона навколишнього середовища», «Аналіз навколишнього середовища», «Менеджмент навколишнього середовища» (35 % годин) [3, с. 170–172].

За ствердженням О. Бондар та Т. Саєнко, незважаючи на те, що у США відсутній федеральний стандарт екологічної освіти, у багатьох штатах вона є обов'язковою. Попри це, екологічна освіта розглядається не як абстрактне явище, а як конкретна діяльність, зокрема увага акцентується на регіональному, краєзнавчому матеріалі. Перевага надається дослідницькій роботі, дослідженню екологічних проблем своєї місцевості, а не теоретичному матеріалу [2].

Заслуговує на увагу досвід Мозирського державного педагогічного університету імені І. Шамякіна (Білорусь) з екологічної підготовки студентів, де на вивчення дисциплін екологічного спрямування виділена значна кількість годин. Так, на біологічному факультеті здійснюється підготовка студентів за спеціальністю «Біологія. Охорона природи». Вони опановують такі навчальні дисципліни: «Природокористування» (66 год. на 2 курсі, 196 год. на 3 курсі, 170 год. на 4 курсі), «Екологія людини» (136 год. на 3 курсі), «Економіка і керівництво природокористуванням» (52 год. на 3 курсі, 58 год. на 4 курсі), «Методика викладання охорони природи» (60 год. на 3 курсі, 76 год. на 4 курсі), «Екологія», «Радіоекологія і основи енергозбереження» (160 год. на 4 курсі), «Екологія сучасного виробництва й моніторинг навколишнього середовища» (108 год. на 4 курсі, 86 год. на 5 курсі), «Глобальна екологія» (136 год. на 5 курсі), «Радіоекологія» (58 год. на 5 курсі), «Захист населення та об'єктів від надзвичайних ситуацій», «Радіаційна безпека» (138 год. на 5 курсі). Крім того, навчальним планом передбачена навчальна практика з природокористування й охорони природи, а також з екології [4].

У Великій Британії існує проблема кадрового дефіциту, особливо з предметів науково-природничого циклу (природничі науки, технологія, інженерія і математика). Діє кілька програм залучення в школи непрофесійних педагогів із числа кращих випускників університетів, які не мають кваліфікації педагога. Перш за все, це вчителі програми «Teach First».

У Лондоні працюють понад чотири тисячі учасників цієї програми. До роботи в школах залучаються також відставні військові (програма «Troops for Teachers») і вчителі з інших англомовних країн. Всі вони приступають до роботи не маючи кваліфікаційних свідоцтв, і отримують їх протягом перших двох років роботи в школі, навчаючись на спеціальних курсах, організованих, як правило, на базі самих шкіл.

Педагогічна практика (25 % від загального навчального часу) є обов'язковим елементом педагогічної освіти. В англійській системі підготовки вчителів існує дві форми шкільної практики: традиційна (довгострокова з відривом від занять в коледжі) і серійна (короткострокова без відриву від занять, може тривати півдня, день, тиждень). Педагогічна практика передбачає: відвідування школи з метою вивчення особливостей навчально-виховного процесу, перегляд і аналіз показових уроків, самостійне проведення навчальних занять. Під час педагогічної практики основна увага студентів спрямована на оволодіння

методами планування, організації та управління педагогічним процесом, а також на самореалізацію.

Специфіка підготовки майбутніх учителів у системі багаторівневої педагогічної освіти Канади полягає в тому, що студент, починаючи навчання, самостійно орієнтується на перший, другий чи третій рівні освіти; він повинен чітко уявляти, що перехід на наступний рівень освіти можливий лише за умови оволодіння попереднім рівнем; багаторівнева система дає змогу студентам кожні два роки, досягаючи того чи іншого рівня освіти, продовжити навчання, залежно від бажання й освітніх досягнень, або вийти із системи, отримавши диплом про освіту; багаторівнева система дає можливість студентові не лише вибрати рівень оволодіння змістом і закінчити його за визначеним терміном, але й забезпечує право змінити його у процесі навчання.

Підготовку фахівців для освітньої галузі в Канаді забезпечують: університети, університетські коледжі, суспільні коледжі та коледжі системи CEGEP, що функціонують у франкомовній провінції Квебек і впродовж двох років готують абітурієнтів до вступу в університет. Вартість навчання в університетах за напрямом «Педагогічна освіта» в рік становить близько трьох з половиною мінімальних прожиткових мінімумів або одну мінімальну місячну заробітну плату в Канаді, що є цілком посильним майже для кожної канадської родини. Водночас важливо, що майже всі університети на дві третини фінансуються з держбюджету та громадських фондів.

Підготовка висококваліфікованих фахівців екологічного спрямування – одна з провідних ланок задоволення попиту на ринку праці. Успішне вирішення завдань екологічної освіти можливе завдяки оновленому, сучасному навчальному процесу. Професійна ступенева підготовка є підґрунтям освітньо-професійної самореалізації майбутнього спеціаліста і стає неперервним процесом перетворення студента у фахівця, крім того вимагає неперервного удосконалення науково-методичної майстерності викладача [1].

Отже, до прогресивних тенденцій професійної підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей за кордоном віднесемо такі: екологізацію змісту освіти на засадах інтеграції знань (екологія, педагогіка та психологія); активізацію пошуково-дослідницької діяльності студентів із проблем екології й екологічного виховання; широке впровадження кейс-технологій та ігрових технологій для методичної підготовки; значну увагу приділено практичній підготовці, причому вона спрямована на виховання культури взаємин із довкіллям, вироблення стійких екологічних переконань (проведення практичних робіт, польових практикумів, заходів з утилізації відходів, озеленення територій, рятувальних заходів); волонтерську діяльність; організацію міжнародного екологічного туризму й польових досліджень.

Поряд з використанням усього кращого із вітчизняної системи освіти важливого значення набуває виявлення та осмислення прогресивних ідей зарубіжних інноваційних педагогічних технологій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боголюбов В. М. ПС – освіта в екології: проблеми і перспективи розвитку / В. М. Боголюбов, В. П. Замостян, Г. О. Білявський // Наукові записки НаУКМА : Спец. випуск. – К., 2001, т. 18, частина 2. – С. 418–419.

2. Бондар О. І. Світові тенденції в екологічній освіті / О. І. Бондар, Т. В. Саєнко // Екологічний вісник. – 2006. – № 4. – С. 18–22.

3. Кучай Т. П. Підготовка майбутніх учителів в університетах Великої Британії до екологічного виховання учнів : дис. … доктора пед. наук : 13.00.01 / Т. П. Кучай. – Черкаси, 2009. – 237 с.

4. Рабочий учебный план. Дневная форма получения высшего образования. Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина (2013/2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://biology.mspu.by/

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051(043.2)

Tetyana Gritchenko
(Uman, Ukraine)

TRADITIONAL AND INTERACTIVE METHODS OF EDUCATION IN PROFESSIONAL PREPARATION OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER: COMPARATIVE ANALYSIS

The report reveals the relevance of the problem; the essence of traditional methods and interactive learning methods in the future primary school teacher's training for the subjects "teacher" and "student" is characterized; ways to solve the problem are identified.

***Key words**: future primary school teacher, interactive learning technologies, traditional learning methods, professional preparation of the future primary school teacher.*

У доповіді розкрито актуальність проблеми; схарактеризовано сутність традиційних методів та методів інтерактивного навчання у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи для суб'єктів «викладач» та «студент»; визначено шляхи вирішення проблеми.

***Ключові слова**: майбутній учитель початкової школи, технології інтерактивного навчання, традиційні методи навчання, професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи.*

Humanization of the educational process, the target orientations change, the transition to the position of a personally oriented concept, giving the primary school teacher the right to autonomy in pedagogical creativity require the training of a new type specialist. The school must have a teacher ready to complete a comprehensive pedagogical process in accordance with educational programs, who has the degree in junior schoolchildren preparation, the requirements of the state educational standard of primary general education, the effective communicative pedagogical environment creation as a condition for a child's successful development.

However, the status study of the future primary teacher's training problem showed that the change in the training of such a specialist, built largely on the principles of functional approach using the methods of: organization and implementation of educational and cognitive activity; stimulation and motivation of educational activity (requirement, teaching significance explanation, use of games, discussions, emotional situations, etc.); monitoring, analyzing and evaluating the the teachers' training results**.**

We believe that the use of interactive learning technology at classes at a higher educational institution is advisable and effective, since interactive learning is intended to create comfortable learning environment in which each student experiences success, intellectual ability. Interactive learning methods are "an intensified pedagogical interaction, the mutual participants influence in the pedagogical process through the prism of their own personality, personal life experience..., the process of intensive, interpersonal communication ..." [2, p. 48].

Theoretical and practical foundations of interactive learning methods are defined in works by I. Dychkivska, O. Dubaseniuk, O. Yelnikova, S. Kashelova, O. Komar, I. Nikishyna, V. Nikolina, I. Osadchenko, O. Pekhota, O. Pometun, L. Pyrozhenko, G. Pyatakova, V. Rudenko, G. Selevko, G. Syrotenko, M. Skrypnyk, etc. Among the most popular interactive learning methods, researchers define: work in pairs; "2-4 all together"; "Roundabout"; work in small groups, "Microphone", "Unfinished sentence", "Brainstorming", "Teaching while learning", situation analysis, "Tree of Solutions", various types of discussions, debates; role playing, etc.

For the fuller disclosure of the "interactive learning methods" category O. Pometun compares traditional and interactive teaching methods for the following parameters: goals; teacher and student's position; communication organization in the educational process [1, p. 7]. We have

analyzed the comparison done by the researcher [1, p. 7–12] by analogous parameters, placing data in the form of a table.

Table

The essence comparison of traditional methods and interactive learning methods in the future primary school teacher's professional training for the subjects "teacher" and "student"

The essence of traditional learning methods	**The essence of interactive learning methods**
Educational aims	
The aim is to transfer students to the chosen way and to make them absorb as much knowledge as possible, that is, translation of an already meaningful and differentiated information by pedagogue, skills identification that students need to form. *The students' objectives* are to recreate the knowledge and methods of activity created by others. *The result* is the students knowledge in the form of a certain amount of information from various educational subjects that exists in their minds as a set of themes that do not always have semantic relations. *Feedback* is the process of educational material reproduction by students to the teacher. *Contradictions*: between the subject content and its knowledge by students; between the depth of students' educational material comprehension and possibilities of using knowledge in extra-curricular situations. The achievement of cognitive (knowing) goals in their six-step hierarchy (according to B. Bloom) – only the first three levels: knowledge, application, understanding (translation, interpretation, extrapolation).	*The aim* is in the chosen way, the teacher will create such learning conditions in which the student himself will acquire and construct knowledge and own competence in various areas of the future life. *The students' objectives* are to receive information not in the form of a ready-made system from a teacher, but in the process of own activity; while interacting with other students and a teacher, to master the tried and tested methods activity system concerning oneself, society; to master various knowledge mechanisms searching in individual and collective activities. *The result* is the knowledge received by students, which is also a tool for self-extracting them. Cognitive goals achievement in their six-step hierarchy (according to B. Bloom) – all six levels: knowledge, application, understanding (translation, interpretation, extrapolation), synthesis, analysis, evaluation, as well as social competence realization (ability to conduct a discussion, work in the group, resolve conflicts, listen to others, etc.).
The student and the teacher positions in the educational process	
Pecularities of the teacher's position: a clear content planning of only his own activities, in the process of which the teacher is the central actor who manages the students, shows, tells, asks, requires calm in the audience, restricts the students movements. *The student's position in the classroom* is a passive listener, who is sometimes given an opportunity to demonstrate his knowledge.	*The student's position in the classroom* is an active participant in the educational process, which allows him participating in discussions, talking about various problems, simulating the situation, mastering 70% - 90% of the information. *The interaction between the teacher and the students* is based on parity, which allows the teacher to accept the students' views and active position, recognition of their right to judgments and independence.
Communication organization in the educational process	
The basis of the communicative process is the teacher's monologue, in the process of which, using the system of rewards and punishments, makes students accept	*The basis of the communicative process* is the organization of a teaching by an instructor, in which he is a consultant, a facilitator who never focuses the learning process on himself;

information as necessary and compulsory. *Method of communication* is one-way communication on the teacher's initiative in accordance with the pre-prepared class plan, which allows to convey a large amount of material for a short period of time, having feedback in the form of students' short answers.	therefore, the main links in the learning process between students, their cooperation, and the learning outcomes are achieved through participants' mutual efforts in the learning process (students take on mutual responsibility for learning outcomes). *The method of communication* is multifaceted communication, in which the teacher does not dominate the students, but becomes a participant in learning activities. Communication links arise not only between the teacher and the students, but also among all students (students have an opportunity to share their thoughts, impressions and feelings, tell about their own conclusions and listen to the thoughts of not only the teacher, but also the groupmates).

So, as it can be seen from the table, interactivity in its essence is multilateral communication, in which communicational bounds arise not only between the teacher and the students, but also among all students. Due to this the future primary school teacher gets the opportunity to acquire communicative competence: to share his thoughts, impressions and feelings, to tell about his own conclusions and listen to the thoughts of not only the teacher but also the groupmates; to participate in discussions, talking about various problems, immitating situations, including language; to conduct a discussion; to work in a group, resolve conflicts, listen to others, etc.

However, it should be noted that the use of these methods should be pedagogically sound: the priority of a particular teaching method type should be determined by the specific professional training objectives.

LITERATURE

1. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. І. Пометун, Л. І. Пироженко. – К. : Видавництво А.С.К., 2002. – 135 с.

2. Пометун О. І. Сучасний урок : інтерактивні технології навчання : науково-метод. посібник / О. І. Пометун, Л. І. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.

УДК 378

Ольга Дішлі
(Ізмаїл, Україна)

ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ЯКОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглядається проблема гуманістичного виховання дітей старшого віку у дошкільному закладі. Виховання гуманних якостей у дітей дошкільного віку є складним навчальним процесом. Саме від гуманізму поступово набирали обертів ідеї щастя, справедливості та рівності людей, що в подальшому трансформувалося у співчуття, милосердя, терпимість.

Ключові слова: *виховання, дошкільник, милосердя, терпимість, щастя.*

In the article the problem of humanistic education of older children in a preschool institution. The education of humane qualities in children of preschool age is a complex learning process.

From humanism to gradually gain momentum the idea of happiness, justice and equality of people in future transformed in compassion, mercy, tolerance.

Key words: *education, preschool, mercy, tolerance, happiness.*

Виховання гуманних якостей у дітей дошкільного віку є складним процесом, який складається не тільки зі співпраці дитини з дорослим, а й з сумісної діяльності дошкільників.

Т. Поніманська у своїй статті писала: «Виховання суспільно значущих якостей – не данина часу і не виконання «держзамовлення», а неодмінна складова формування особистості!» [2, с. 4]

Процес виховання гуманних якостей орієнтується на вічні людські цінності, які є вищі та нижчі. Реалізація вищих цінностей вимагає приборкання нижчих, досягнення яких не потребує роботи над собою; наявності духовної, моральної мети й докладання свідомих моральних зусиль. Вищі цінності повинні прищеплюватись людині з дитинства. Це головна задача виховання.

Справжня освіта не можлива без засвоєння певних моральних цінностей. Головною функцією процесу навчання є виховна, значення якої щодо використання гуманних підходів відносно особистості у навчально-виховному процесі широко розкривають у своїх працях такі педагоги як С. Русова.

С. Русова вважала, що найдорожчим скарбом кожного народу є його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою повагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя [5, с. 44].

Гуманізм, демократизм, ідея відродження національної школи та системи освіти є складовими її педагогічних поглядів, що простежується на сторінках її творів.

Для виховання гуманних якостей у дітей дошкільного віку вихователь повинен використовувати доступні та конкретні приклади з навколишнього життя або художньої літератури. Тим самим виховуючи в дошкільників вміння аналізувати власну поведінку і вміння бачити її відображення на однолітках, що допомагає дітям засвоїти етичні норми і розвиває гуманні почуття та правильну поведінку. Вже в ранньому дитинстві можна спостерігати перші прояви гуманної поведінки. Тобто адаптація дітей до різних життєвих умов, усвідомлення ними своєї функції, соціальної роліта виняткової вартості людини – є основними напрямами роботи вихователя. Відомий психолог М.І. Лісіна стверджує, що гуманність є особистісним новоутворенням, в якому тісно переплітаються різні компоненти: дійові, емоційні, пізнавальні. В основі лежить позитивне ставлення дитини до себе як до особистості і до інших людей [2, с. 16].

Зі зміною віку дитини змінюються обставини, які впливають на виховання стосунків. Тобто, чим старшою стає дитина, тим більше у своїй поведінці вона керується не тільки власними бажаннями, але й бажаннями та інтересами оточуючих її людей.

Головною умовою, яка є фундаментом дитячих взаємовідносин, є схильність до спілкування.

Автор праці «Серце віддаю дітям» педагог-новатор Василь Олександрович Сухомлинський наголошує на необхідності уважного і гуманного ставлення до дитини як значущої особистості. Дитина має проживати, переживати, осмислювати себе як органічну частину єдиного буття, взаємодіяти з ними, бути суб'єктом життєвого процесу [1, с. 9].

У своїх працях Він писав, що процес виховання дитини повинен бути таким, щоб турбота про інших, загальне благо стали для неї сердечною справою. Здатність дитини «бути вихованою» – справжнє виховання- це не просто засвоєння знань, це вміння обмірковувати, оцінювати, аналізувати свою поведінку та поведінку інших. Здатність до виховуваності пов'язана з життєрадісним світосприйняттям, вважав Василь Олександрович. «Якщо ваша дитина,- казав він,- бачить світ життєрадісними очима, якщо кожне явище навколишнього життя повертається до неї тим боком, який освітлений красою, тонкістю, ніжністю, тендітністю, – вона легше піддається вихованню» [1, с. 5].

Гуманізм приніс нам визнання людської особистості. Саме від гуманізму поступово набирали обертів ідеї щастя, справедливості та рівності людей, що в подальшому трансформувалося у співчуття, милосердя, терпимість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вісник наукової лабораторії «В.О.Сухомлинський і школа XXI століття»: Вип. IX / За ред. В.Г.Кузь. – Умань: ПП Жовтий, 2011. – 178 с.
2. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник / Поніманська Т. І. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.
3. Зайченко І. В. Педагогічна конвенція С.Ф. Русової. – Чернігів: Деснянська правда, 2006. – 262 с.
4. Морально-етичне виховання в ДНЗ [Текст] / укл. О. А. Шевцова, С. В. Ніколаєнко. – Х.: ВГ «Основа», 2016. – 176 с. – (Серія «ДНЗ. Вихователю»).
5. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: дошкільне виховання / Русова С.Ф. – К.: Освіта, 1996. – 185 с.

Світлана Добровольська
(Маріуполь, Україна)

ПРОБЛЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Сьогоднішній день потребує від кожної людини зрозумілих знань, їх умілого практичного використання. Застосування на уроках географії методів проблемного навчання в їх взаємозв'язку з інноваційними технологіями сприяє активізації навчально-виховного процесу, удосконаленню форм і методів сучасного уроку, відкриває нові можливості широкого впровадження в навчальний процес самостійної пізнавальної діяльності учнів,формує базові компетентності.

Ключові слова: *проблемне навчання, діяльність вчителя, діяльність учня, проблемний метод, компетентність.*

Today, every person needs clear knowledge, their skillful practical use. Application of geographic methods of problem-based learning in their interrelation with innovative technologies facilitates the activation of the educational process, the improvement of the forms and methods of the modern lesson, and opens up new possibilities for the broad introduction into the educational process of independent cognitive activity of students, forms basic competencies.

Key words: *problem education, activity of the teacher, pupil's activity, problem method, competence.*

Адаптивні моделі освіти, засновані лише на трансляції вмінь, знань та навичок, стають усе менш ефективними. На перший план виходять преадаптивні гнучкі моделі, які готують універсальних учнів. Їх об'єднує головна ціннісна установка – учитb вчитися. У цих моделях освіта скерована на те, щоб учень сам зміг сконструювати змістовну картину світу, яка б допомагала йому приймати рішення в невизначених, нестандартних умовах.

Сьогоднішній день потребує від кожної людини зрозумілих знань, їх умілого практичного використання. Такого рівня знань можна досягти, лише навчившись добувати їх самостійно, постійно пізнавати оточуючий світ, вільно орієнтуватися в безмежному океані різноманітної сучасної інформації, швидко й вірно працювати з різними джерелами знань – складати план прочитаного, писати повідомлення, реферати, виконувати творчі та проблемні завдання працювати над проектами.

У розв'язанні проблемних завдань можна виділити такі етапи:

- усвідомлення проблеми, виділення протиріч;
- формулювання гіпотези виходячи з даних умов;
- доведення гіпотези;
- загальний висновок.

Для того, щоб були реальні результати такого навчання, необхідна система завдань, які повторюються на кожному уроці.

Щоб досягти ефективності у використанні системи проблемних задач та завдань пошукового характеру, слід спиратися на методи, якими здійснюється проблемний підхід до вивчення географії. Розглянемо способи діяльності учителя та способи діяльності учня у процесі проблемного викладання географії.

Способи діяльності вчителя

За допомогою підручника, різних наочних посібників та інших засобів навчання учитель надає учням інформаційний матеріал з проблеми, групуючи його таким чином, що проблема послідовно з ним розвивається за допомогою спеціальних засобів, системи доказів та логічних міркувань(дедуктивних та індуктивних). Таким чином, учні доходять кінцевого висновку тим самим шляхом, що і кожен дослідник. Від початку дослідження проблеми і до завершення цього процесу здійснюється контроль за діяльністю учнів та оцінка їх знань і умінь.

Способи діяльності учнів

Завдання учня полягають у тому, щоб навчитися стежити за розповіддю учителя, робити висновки, тобто розв'язувати навчальні завдання. Творчість учня проявляється в умінні мислити.

Навчити мисленню, тобто застосуванню набутих знань, одне з головних завдань сучасної освіти.

Яким чином можна навчити учня мислити на уроках географії? Які педагогічні прийоми можуть допомогти вчителю навчити учня мисленню? На мою думку, в географії таких прийомів є кілька:

- Виділення істотних та другорядних ознак об'єкта або явища. Виділення істотних ознак – обов'язкова умова віднесення об'єкта до певного класу чи типу. Виділення другорядних ознак дасть змогу індивідуалізувати об'єкт, знайти риси, що характерні для нього.
- Встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Потребує, по-перше, виділення комплексу цих зв'язків, і по-друге – групування причин за видами цих зв'язків. Прикладом групування причин за видами зв'язків може бути зв'язок поверхневих вод з кліматом місцевості або вплив рельєфу на розвиток сільського господарства тощо.
- Встановлення міжпредметних зв'язків. Включає:

- Відтворення в пам'яті учнів знань з предмета, з якими встановлюється зв'язок;
- Вибір із цих знань саме тих, що потрібні для відповіді на поставлене питання;
- Встановлення конкретного зв'язку між явищем, що вивчається іншою наукою і географією.
- Встановлення просторових відносин. Наприклад, визначення географічних чи прямокутних координат пункту, визначення напрямів та відстаней визначення положення Сонця тощо.

Проблемний виклад навчального матеріалу передбачає, що вчитель, створивши проблему ситуацію, самостійно дає її кінцевий результат. Зрозуміло, що цей метод на перших порах навчання застосуванню алгоритмів може і навіть повинен застосовуватися як пізнавальний, оскільки показує шлях і алгоритм вирішення задач певного типу.

Проблемний метод навчання передбачає, що вирішенням проблеми (виходом із проблемної ситуації) керує вчитель шляхом постановки евристичних запитань чи навіть шляхом пропонування готового алгоритму, але з обов'язковою умовою – учні повинні самостійно висловлювати свої пропозиції, здогадки і варіанти рішень і поступово підходити до правильного розв'язання завдання.

Проблемне навчання – організація навчального процесу, що передбачає створення проблемної ситуації та активну самостійну діяльність учнів у її розв'язанні. Це веде до ґрунтовного засвоєння і закріплення наукових положень, розвиває творче мислення і здатність до самостійної діяльності.

Проблемна ситуація завжди базується на суперечності.

В основі проблемної задачі лежить дослідницький (пошуковий) творчий характер самостійної пізнавальної діяльності учнів. Проблемною задачею може бути завдання, спосіб виконання якого учневі заздалегідь невідомий, але в нього достатньо знань і вмінь для того, щоб самостійно відшукати результат і шлях виконання завдання розв'язуючи проблемні задачі з допомогою вчителя, учні вчаться поетапно. Спочатку учням необхідно побачити проблему, поставити запитання до змісту матеріалу або висловити припущення на основі запропонованих фактів, потім учні мають самостійно скласти план доведення та зробити висновки з наявних фактів або скласти план перевірки зроблених висновків. Виходячи із загальної підготовки учнів класу, складну задачу можна розчленувати на кілька задач, іноді розв'язування кожної з них полегшить наближення учнів до виконання завдання. Іноді можна провести евристичну бесіду, що складається із серії взаємозв'язаних запитань, кожне з яких є кроком на шляху до розв'язування задачі. Для вирішення проблемних завдань необхідно розробити систему компетентнісно-орієнтованих завдань.

Під час вивчення навчального матеріалу учням необхідно запропонувати розв'язок проблемних завдань трьох видів. Перший з них – підготовчий, на якому учні готуються до розв'язування проблемних завдань. Сюди входить перевірка стану знань учнів, необхідних для розв'язання цих завдань. Для другого етапу – основного – характерним є проведення експериментальних уроків. Третій етап – контрольний, на якому перевіряється ефективність проведеної роботи.

Для розв'язання проблеми учням можна запропонувати відповіді, які не завжди були правильними, тому такі завдання допомагає виконувати вчитель. Створення проблемних ситуацій у процесі вивчення географії материків і океанів переслідує певні дидактичні цілі. Серед них можна виділити такі: привернення уваги до пізнавальних запитань і завдань, що мають пробудити в них пізнавальний інтерес до навчального матеріалу; висунення перед ними посильних утруднень, подолання яких активізує їх розумову діяльність; підведення учнів до усунення протиріч між проблемою, що виникає, та неможливістю її розв'язання.

Застосування на уроках географії методів проблемного навчання в їх взаємозв'язку з інноваційними технологіями сприяє активізації навчально-виховного процесу, удосконаленню форм і методів сучасного уроку, відкриває нові можливості широкого впровадження в навчальний процес самостійної пізнавальної діяльності учнів, дозволяє залучити всіх учасників навчального процесу до активного набуття знань, до творчої діяльності, коли всі учні стають учителями, а клас – діяльною громадою тих, хто вчиться, тобто формує базові компетен6тності. Новий підхід в освіті спрямований на пошук моделі, що в її межах важливо не передати конкретні знання чи рецепти здобуття цих знань, а навчити людину самостійно знаходити інформацію й користуватися нею,стає зрозумілим, що найважливіше сформувати ключові компетентності,які допоможуть учням реалізувати себе у майбутньому.

УДК 378.018.8:373.5011.3-051:54(043.2)

Олена Задорожна
(Умань, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХІМІЇ ЗАСОБАМИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто проблему формування екологічної свідомості майбутніх учителів хімії засобами природоохоронної роботи. Проведено аналіз літературних джерел із зазначеної проблеми. Висвітлені психолого-педагогічні аспекти формування екологічної свідомості майбутніх учителів хімії засобами природоохоронної роботи.

Ключові слова: *екологічна свідомість, майбутні учителі хімії, засоби природоохоронної роботи.*

The article deals with the problem of formation of ecological consciousness of future teachers of chemistry by means of environmental protection work. The analysis of literary sources from the mentioned problem is carried out. The psychological and pedagogical aspects of formation of ecological consciousness of future chemistry teachers by means of environmental work are highlighted.

Key words: *ecological consciousness, future teachers of chemistry, means of environmental work.*

Проблема взаємодії людини і природи та збереження навколишнього середовища в останні роки стала досить актуальною. Про це свідчать Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища» від 23 травня 2018 року [4], Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" [3, с. 218]. Однією із Стратегій освіти для стабільного розвитку, Організацією Об'єднаних Націй ЄЕК на період до 2030 року є сприяння поширенню екологічної освіти на підготовку всіх педагогів, набуття знань і навичок, що сприяють формуванню екологічно свідомого суспільства, нових цінностей, позицій та світогляду кожної майбутніх педагогів.

В руслі даної проблеми постає необхідність у запровадженні нових підходів до формування екологічної свідомості майбутніх учителів хімії засобами природоохоронної діяльності та усвідомлення проблеми взаємодії людини і природи, екологічної та хімічної безпеки людства. У сучасному суспільстві виникає потреба у підготовці майбутнього педагога, який має цілеспрямовано виховувати екологічно та хімічно грамотне, підростаюче покоління, особлива можливість яка є в учителя хімії.

Проблема формування екологічної свідомості особистості прослідковується в дослідженнях і наукових працях О. Білоус, В. Скребець, О. Романова, Ю. Саунова, О. Колонькова, К. Маргламова, Т. Нінова та ін., проте проблема формування екологічної свідомості у майбутніх учителів хімії залишається досить актуальною, та є досі недостатньо розкритою.

Мета дослідження – розглянути процес формування екологічної свідомості майбутніх учителів хімії засобами природоохоронної діяльності на основі аналізу психолого-педагогічної літератури.

Певний інтерес у контексті проблеми нашого дослідження, зокрема, формування екологічної свідомості майбутніх педагогів, викликають роботи філософів, педагогів та психологів.

Так, О. Романова у дослідженні "Соціально-філософський аналіз детермінант формування екологічної свідомості" розглядає об'єктивні та суб'єктивні детермінанти формування екологічної свідомості майбутніх педагогів. До об'єктивних детермінант вона відносить, елементи природного середовища, що безпосередньо впливають на тенденції та

зміст екологічної свідомості, а також: негативні зміни у природі, під впливом антропогенної діяльності, динаміка сучасних геополітичних процесів, протиріччя між масштабами споживання сучасної цивілізації та природними можливостями біосфери, урбанізація. До суб'єктивних детермінант формування екологічної свідомості належать ті чинники, що відображають особистісні моменти сприйняття об'єктивних змін, які відбуваються у природному та соціальному середовищі: екофілософські ідеї, концепції, погляди, які є своєрідними «лінзами», що фокусують та викривляють отриману органами чуття інформацію, екологічні аспекти національних культур, несвідомий екологічний вандалізм [5, с. 10]. Автор переконана, що оптимізація формування екологічної свідомості може бути досягнута за допомогою таких соціокультурних механізмів, як екологічне виховання, екологічна освіта, формування екологічної культури особистості при залученні її до природоохоронної діяльності.

У дослідженні Ю. Саунова "Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики" стверджує, що одним із найважливіших показників екологічної свідомості окрім інтересів, потреб, установок на екологічну діяльність, знань, що розкривають теоретичні основи екологічної свідомості, є природоохоронна діяльність, уміння діяти в практичних екологічних ситуаціях і творчо вирішувати екологічні проблеми, новизна й оригінальність рішень, рефлективність й креативність дій, ініціативність, самостійність, емоційна сприйнятливість [6, с. 8-9].

Науковець доводить правомірність поетапного підходу до формування екологічної свідомості майбутніх учителів хімії – розвиток мотиваційної та емоційно-вольової сфери, індивідуальних якостей особистості засобами проектної природоохоронної діяльності, реалізованої в шести кроках: обґрунтування вибору теми проекту, нейтралізація негативних і посилення позитивних факторів досягнення мети, моделювання сценарію, реалізація проекту, оформлення проекту та його презентація, рефлексія. Проектна природоохоронна діяльність, орієнтована на інтереси та установки студентів, взаємозв'язок теорії та практики, різноманітність способів комунікації забезпечують особистісне зростання та професійне становлення майбутнього вчителя біології [6, с. 15].

О. Білоус розглядаючи психологічні характеристики екологічності свідомості майбутніх учителів хімії визначив, що представники професії "людина – природа" ставлять екологічні цінності на перші позиції у ієрархії цінностей, на відміну від представників професії типу "людина – знакова система". Автор зазначає, що екологічність виявляється через відображення значимості мотивів. В інших випадках екологічні цінності знаходяться в межах мотивів-стимулів: емоційність, спонтанність виступають суб'єктно-оцінними критеріями екологічної свідомості особистості [1, с. 9].

Таким чином, огляд наукових праць з питань формування екологічної свідомості майбутніх учителів хімії, показав різні точки зору (філософії, педагогіки, психології) на проблему і дає можливість стверджувати, що дана якість особистості відіграє важливу роль у підготовці високопрофесійного педагога. Слід зазначити, що провідним засобом у її формуванні виступає природоохоронна діяльність. Аналіз літературних джерел показав, що екологічні та хімічні знання формують екологічну свідомість, майбутніх учителів хімії.

Для засвоєння екологічних та хімічних знань важливо не лише залучити студентів до різних видів екологічної та природоохоронної роботи, але в першу чергу створити умови, які б забезпечили розвиток глибокого інтересу до цих видів діяльності. Засвоєння майбутніми учителями хімії екологічних та хімічних знань, згідно з якими формується їх екологічна свідомість, відбувається під час безпосередньої участі у практичному виконанні хімічних досліджень та природоохоронній роботі.

Таким чином, на основі вище сказаного ми можемо стверджувати, що виконання практичних досліджень з хімії та природоохоронна робота відіграє важливу роль у формуванні екологічної свідомості у майбутніх учителів хімії, оскільки має широкі можливості для закріплення екологічних та хімічних знань, забезпечує для студентів безпосередній контакт з природою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус О. В. Психологічні характеристики екологічності свідомості особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 „Загальна психологія, історія психології" / О.В. Білоус. – Київ, 2006. – 18 с.
2. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії" / О.М. Варго. – Харків, 2006. – 21 с.
3. Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" від 21 грудня 2010 р., № 2818-VI // Відомості Верховної ради України (ВВР). – 2011. – №26. – С. 218-219.
4. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища» від 23 травня 2018 року № 353-р // Урядовий портал // https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverd
5. Романова О. М. Соціально-філософський аналіз детермінант формування екологічної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії" / О.М. Романова. – Донецьк, 2007. – 22 с.
6. Саунова Ю. О. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти" / Ю.О. Саунова. – Кіровоград, 2007. – 23 с.

УДК 37.02:378:63

Леся Збаравська
(Кам'янець-Подільський, Україна)

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ЗНАНЬ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

У статті проаналізовані теоретичні положення, які складають основу концепції навчання фізики студентів вищих аграрно-технічних навчальних закладів. Сформований логіко-генезесний аналіз фізичних знань під навчання фізики студентів вищого аграрно-технічного навчального закладу. Встановлені інтегративні зв'язки фундаментальності і професійної спрямованості навчання фізики студентів вищих аграрно-технічних навчальних закладів.

***Ключові слова**: фізика, навчальний процес, фундаментальність, професійна спрямованість.*

In the article there are the analysed theoretical positions which make basis of conception of studies of physics of students of agrarian-technical educational establishments. Set copulas of solidity and professional orientation of studies of physics of students of agrarian-technical educational establishment. Formed genetic analysis of physical knowledges under the studies of physics of students of agrarian-technical educational establishment.

***Keywords:** physics, educational process, solidity, professional orientation.*

Основною метою системи вищої освіти аграрно-технічних навчальних закладів є підготовка кваліфікованих фахівців відповідно до соціального замовлення. Тому, саме професійна діяльність фахівців задає і визначає мету навчання всіх навчальних дисциплін, в тому числі і курсу фізики як основи фундаментальної наукової підготовки інженерів.

Через те, що навчальний процес з фізики в аграрно-технічному навчальному закладі є складною системою, яка включає в себе багато компонентів, для її дослідження в цілому і дослідження кожного з її компонентів окремо необхідно визначити основні принципи фундаментальності і професійної спрямованості навчання та здійснити логіко-генезисний аналіз фізичних знань – це і є основна мета цієї статті.

Курс фізики для інженерних спеціальностей є основою фізики – науки, в зміст якої входять факти, поняття, величини, закони, теорії, фізична картина світу, методи фізики і практичне застосування фізики.

Факти, поняття та закони теорії курсу фізики повинні бути подані студентам в систематизованому вигляді відповідно з дидактичними принципами систематичності і послідовності викладу знань. Необхідність структурування фізичних знань визначається не тільки принципом систематичності навчання. Більший обсяг знань і відсутність можливостей для збільшення часу вивчення матеріалу, який відображає професійну спрямованість курсу фізики, вимагає щільного відбору і систематизації навчального матеріалу.

Ця проблема може розв'язуватися по-різному. Ми при відборі змісту навчального матеріалу і його структуруванні широко використовуємо принцип генералізації, який припускає виділення однієї або декількох основних ідей і групування матеріалу навколо цієї ідеї. Матеріал курсу фізики групується навколо фізичних теорій. Такий підхід до відбору змісту навчального матеріалу і його структурування є, на наш погляд дуже плідним. Тому об'єднання навчального матеріалу навколо фізичних теорій дозволяє сформулювати у студентів визначений спосіб мислення, так зване теоретичне мислення, яке відповідає сучасному рівні суспільного пізнання. Формування цього способу мислення є однією із завдань навчання фізики у вищій школі. Розвиток теоретичного мислення дозволяє узагальнювати знання студентів на рівні фізичної картини світу і тим самим сприяє формуванню у них наукового світогляду. Тому групування матеріалу навколо фізичних теорій дозволяє передати студентам в узагальненому вигляді визначену кількість знань і використовувати її для об'єднання і переказування явищ і процесів, тобто формувати у них теоретичне мислення і науковий світогляд. Виділення теорії в якості провідної структурної одиниці навчального матеріалу відкриває великі можливості для цілеспрямованого добору конкретного навчального матеріалу.

Таке структурування навчального матеріалу дозволяє виділити в ньому варіативну та інваріатну частини і визначити місце професійно спрямованого матеріалу. Варіативна частина повинна включати „пристрої техніки, технології, які зв'язані з теоретичним змістом курсу фізики і систематизовані відповідно до найважливіших напрямків науково-технічного прогресу..." [4].

Зміст варіативної частини направлений на формування політехнічних знань і вмінь студентів на міжпредметній основі з врахуванням того виробництва, з яким студенти пов'язані або будуть пов'язані в своїй професійній підготовці або майбутній трудовій діяльності. Застосовуючи принцип інтеграції фундаментальності і професійної спрямованості навчання фізики у вищих аграрно-технічних навчальних закладах проведемо розподіл навчального матеріалу таким чином.

До інваріантної частини (в подальшому компоненту системи) віднесемо матеріал, який повинні знати всі студенти аграрно-технічних навчальних закладів, які вивчають фізику:

- фундаментальні досліди, які входять в емпіричний базис,
- моделі, поняття і величини, які складають основу теорії,
- повністю ядро теорії,
- деякі найбільш важливі висновки і практичні застосування.

До варіативної частини (компоненту системи) віднесемо матеріал, який пов'язаний з професійною підготовкою студентів. Саме через зміст цього матеріалу і здійснюється принцип професійної спрямованості навчання. До варіативної частини (компоненту) зміст курсу фізики відносяться деякі елементи емпіричного базису і застосування теорії. Що стосується основи теорії, а особливо її емпіричного базису, то крім фундаментальних

дослідів, які слугують основою для висунення гіпотез і перетворення їх в теорію, до нього відносяться різні експериментальні факти, які відіграють важливу роль на етапі накопичення знань. На цьому етапі існує реальна можливість залучення професійного матеріалу, який пов'язаний з майбутньою діяльністю фахівця, що дозволить збудити визначену мотивацію і інтерес до вивчення матеріалу, активізувати роботу студентів. Найбільшою мірою професійно спрямований матеріал може вивчатися при розгляді наслідків теорій, їх практичного застосування. Крім прикладів професійно спрямованого характеру існують можливості для розв'язування задач з професійним змістом [3], виконання професійно спрямованих лабораторних робіт [2].

Таким чином, зміст курсу фізики включає інваріантний компонент, який містить головним чином ядро теорії, частково емпіричний базис застосування вивчених законів, а також варіативний компонент. Цей компонент може змінюватися, він специфічний для різних навчальних закладів, для різних груп професій. (рис. 1)

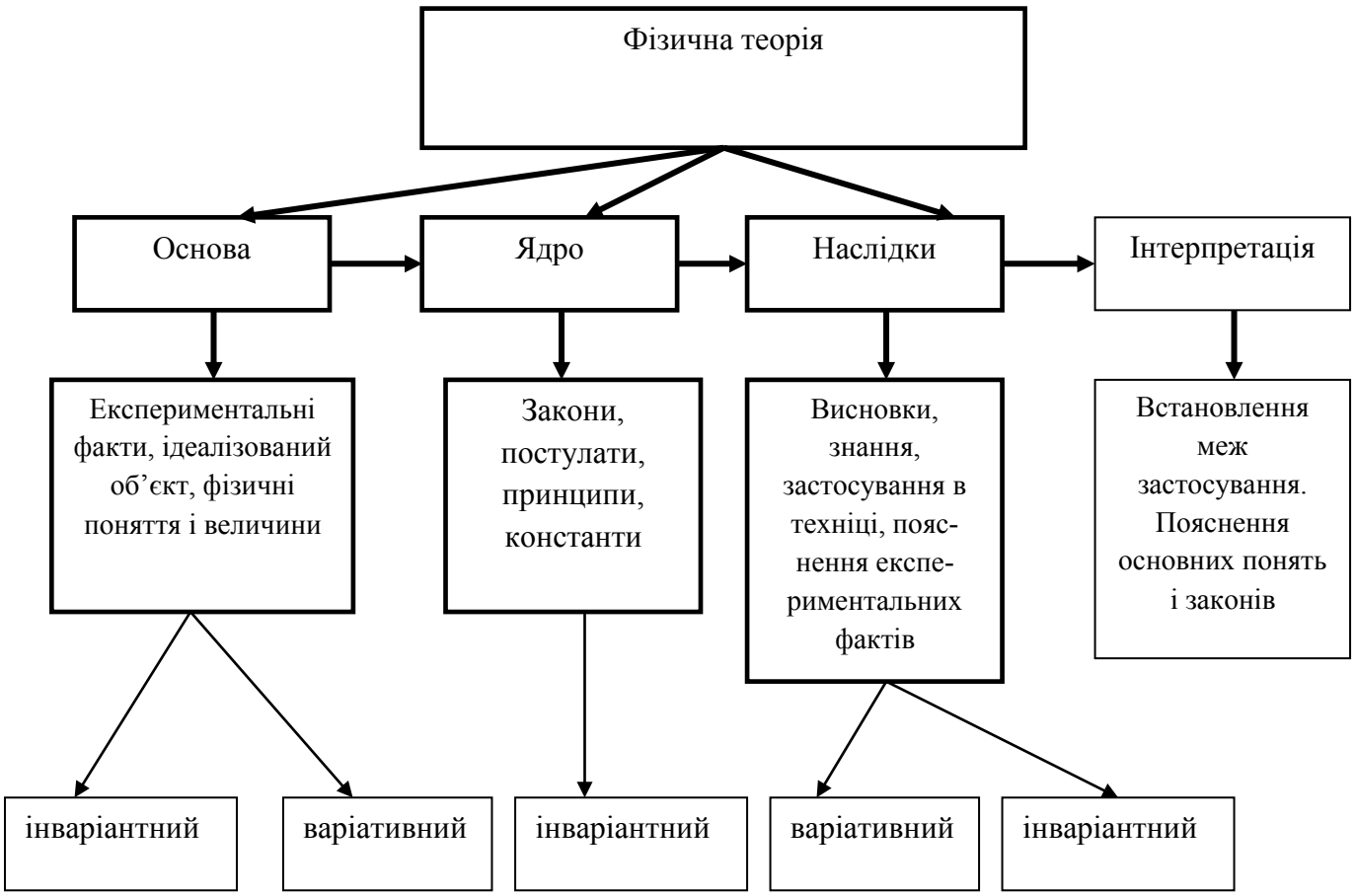

Рис. 1. Схема введення до змісту курсу інваріантного та варіативного компонентів

Таким чином, проведений аналіз структури фізичного знання дозволяє сформувати такі вимоги до змісту курсу фізики для інженерних спеціальностей вищих аграрних навчальних закладів [1]:

1. Курс фізики повинен включати інваріантний (фундаментальний) і варіативний (прикладний, професійно спрямований) компоненти.
2. Інваріантний матеріал повинен входити в основу та ядро фізичної теорії.
3. Варіативний (прикладний професійно спрямований) матеріал повинен входити в наслідки теорії.
4. Зміст варіативної частини курсу фізики повинен бути пов'язаний із змістом дисциплін професійно-практичної підготовки.

Для визначення змісту варіативної частини (професійно спрямованого матеріалу) необхідно, враховуючи принцип інтеграції фундаментальності і професійної спрямованості:

1. Підібрати об’єкти і технологічні операції з якими прийдеться працювати майбутньому фахівцю-аграрію.

2. Виділити ті технологічні операції і похідні процесу, під час виконання яких використовуються закони фізики.

3. Відібрати професійний матеріал, таким чином, щоб він чітко виділяв і закони фізики, тобто давав найбільш яскраву картину застосування того або іншого закону або явища.

4. При доборі професійного матеріалу ні в якій мірі не допускати того, щоб він заміняв матеріал курсу фізики, а був допоміжною частиною при поясненні того чи іншого явища чи закону фізики, тобто прикладний матеріал повинен бути тісно пов’язаний з фізичною теорією.

Для виявлення рівня підготовки студентів інженерних спеціальностей з фізики нами було проведено експериментальне дослідження, яке показало, що курс фізики у вищому аграрно-технічному навчальному закладі з фундаментального перетворився на загальноосвітній предмет. Студенти не усвідомлюють мету навчання фізики, як фундаменту майбутньої професійної діяльності, не можуть трансформувати знання, які отриманні на заняттях з фізики, на дисципліни професійно-практичної підготовки та загальнотехнічного циклу, а також під час виконання курсових робіт та дипломного проектування. Вище наведені факти дають змогу зробити висновок про необхідність взаємозв’язку принципів фундаментальності і професійної спрямованості під час навчання фізики студентів аграрно-технічних навчальних закладів.

Отже, в процесі навчання фізики студентів вищих аграрно-технічних навчальних закладів необхідно орієнтуватися на принцип інтеграції фундаментальності і професійної спрямованості. Саме взаємозв’язок фундаментальних і професійно спрямованих знань під час викладання загальнонаукових дисциплін, а особливо фізики, має сприяти об'єднанню цих дисциплін із спеціальними дисциплінами. Таким чином, процес підготовки фахівців у вищому аграрно-технічному навчальному закладі повинен будуватися як комплексна цільова програма, а не як сума незалежних один від одного автономних дисциплін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Збаравська Л.Ю. Підвищення фахових знань студентів за допомогою використання міжпредметних зв’язків та прикладних фізичних завдань / Л. Ю. Збаравська, Т.Д. Гуцол, В.А. Мельник // Вісник Українського відділення Міжнародної академії аграрної освіти. – 2014. – Вип. 2. – С. 230-237.

2. Збаравська Л.Ю. Формування професійно спрямованих умінь студентів під час виконання лабораторного практикуму з фізики для студентів аграрно-технічних університетів / Л.Ю. Збаравська, С.Б. Слободян, М.В. Торчук // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 23. – Суми: Видавництво СНУ, 2011. – С. 23-29.

3. Збаравська Л.Ю., Бендера І.М., Слободян С.Б. Збірник задач з фізики з професійним спрямуванням: навч. посіб. – Кам’янець-Подільський, 2010. – 64 с.

4. Професійно спрямовані завдання – як засіб формування пізнавального інтересу у процесі вивчення фізики в аграрно-технічному начальному закладі / Л.Ю. Збаравська, Ж.А. Задорожна, С.Б. Слободян, М.В.Торчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2014. – Вип.47. – С. 68-72.

УДК 376.01-053.4-056.264

Гаухар Ибатова, Бибінұр Текішева
(Алматы, Қазақстан)

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗЖАСАМ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ

Мақалада мектепке дейінгі жастағы тілі ана тілінде сөйлейтін, сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардың сөзжасам дағдыларын дамытудың тәсілдері мен логопедиялық жұмыстың кезеңдері ұсынылған.

Түйін сөздер: *сөйлеу тілінің жалпы дамымауы, сөзжасам дағдыларын қалыптастыру, сөзжасамды дамыту, сөздердің мағынасы.*

The article proposes techniques for the formation of word formation skills and the stages of speech therapy work on their development in preschool children by general underdevelopment of speech in preschool children with a general underdevelopment of speech with their native Kazakh language.

Keywords*: general speech underdevelopment, formation of word formation skills, development of word formation, the meaning of words.*

Мектеп жасына дейінгі балалардың тіл кмістіктерінің ішіндегі ең көп тараған және күрделі түріне жататыны сөйлеу тілінің жалпы дамымауы (ары қарай СТЖД) болып саналады. «Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы» - сөйлеу тілінің фонетикалық, фонематикалық және лексикалық – грамматикалық жақтарының кемістіктерін белгілеп, барлық компоненттердің жүйелі бұзылуын атайды. Оның ішінде грамматикалық жағы, әсіресе сөзжасамының қалыптаспауы аса байқалады. Оның салдарынан баланың байланыстырып сөйлеуі, кейін жазбаша сөйлеуіне де кері әсерін тигізіп, баланың сөз арқылы қарым-қатынас жасауы қиындайды. Сондықтан біз, СТЖД балалармен жүргізілетін қалыптастыру және түзете-дамыту жұмысында сөзжасамды қалыптастыруға ерекше көңіл бөліп, кезеңдерге бөліп отырмыз [1].

СТЖД балалардың сөзжасам дағдыларын қалыптастыруды біз төрт кезеңге бөліп отырмыз. Олар төмендегідей:

І-ші кезең- дайындық (пропедевтикалық)

Осы кезеңнің негізі төмендегідей міндеттерде айқындалды:

- балаларда мотивациялық лексиканың базалық сөздігі мен сөзжасамды меңгеруге деген когнитивті-сөздік алғы шарттарды қалыптастыру;
- жаңа сөздерді әр түрлі грамматикалық категорияларда қолдануға үйрету;
- түбірлес сөздердің семантикасы мен буын шеңберінің ұзақтығын ескеріп салыстыру дағдыларын дамыту;
- түбірлес сөздердің дыбысталуындағы жалпы және әр түрлі компоненттерінн жұптарды салыстыру арқылы белгілеуге үйрету;
- жаңа сөздің жеке бөлімдерінің байланысы жөнінде практикалық түсініктерін қалыптастыру.

Қойылған міндеттерді шешу үшін сөйлеу тілінің қалыпты даму процесіндегі сөзжасамды меңгеру заңдылықтарын ескеріп лексикалық материал іріктелді. Осыған орай, бірінші кезеңде белгіленген түзету-білім беру жұмысы біртіндеп, келесі сатылар бойынша іске асырылды:

1-ші саты

Сөйлеу тілінде алғашқы бөлшектенетін сөздерді қолдану мен сөзжасаудың практикалық дағдыларын бекіту және мағынасын анықтау:

Кішірейткіш мән беретін жұрнақтар арқылы зат есімдерді жасау: үй-шік, көрпе-ше т.б.

2-ші саты

Өзіндік сөйлеу тілінде өткен сатыда үйретілген кішірейткіш мән беретін жұрнақтар көмегімен зат есімдерді қолдану дағдыларын бекіту.

Келесі қағидаларға сай зат есімдердің мағынасын анықтау және қолдану дағдыларын бекіту:

1) Кішірейткіш мән беретін жұрнақтармен: таяқ-ша, күрте-ше.

2) әрекеті бойынша жұрнақ қосып затты атауын атау: қант салғыш, су құйғыш т.б.

3-ші саты

Жасаушы негіздермен айтылған өзіндік сөздерді кішірейткіш мағына беретін зат есімдермен салыстыру (көрпе-көрпеше т.б.). Үйретілген сөздер формаларын өзіндік сөйлеу тілінде қолдану біліктерін бекіту.

4-ші саты

Жұрнақтар қосу арқылы сапалы сын есімдерді жасаудың практикалық тәсілдеріне үйрету (қып-қызыл, аппақ, жап-жасыл).

5-ші саты

Сөйлеу тілінде жұрнақ арқылы әр түрлі грамматикалық формаларда сөздер жасаудың практикалық дағдыларын кеңейту және белсендіру. Заттардың атауларын түсіну және қолдану дағдыларын бекіту:

1. мамандығы немесе әрекеті бойынша (оқытушы, бақташы, сатушы).

II кезең-зат есімдерден сөз жасауын қалыптастыру

Логопедиялық жұмыстың бұл кезеңінде төмендегідей міндеттер шешілді:

- сөзжасау біліктерін жаңа лексикалық материалға көшіру дағдыларын қалыптастыру;
- аналогиялық, кейін – корреляциялық тәсіл бойынша сөзжасау дағдыларын бекіту;
- жасалған жаңа сөзге қатысты жағдайды (ситуацияны) талдауға үйрету;
- сөйлеу тілін талдау және көрнекі-графикалық белгі негізінде әр түрлі сөзжасаушы морфемалардың жаңа сөз белгілейтін сипаттамалармен байланысы туралы практикалық түсініктерін қалыптастыру;
- ұзақ уақыт есте сақтауында сөзжасам ұяларының жүйесін қалыптастыру.

Қойылған міндеттерді шешу оқытудың келесі сатыларында іске асырылды:

1-ші саты

Өзіндік сөздермен жасалған сөздерді жасалатын сөздермен салыстыру дағдыларын бекіту. Салыстырып талдау критерийлері: сөздердің мазмұндық аспектісі және дыбыстық-буындық контурының ұзақтығы. Мұндай салыстыру барысында ұзындығы әр түрлі қағаз жолақшалары көрнекілік - материалды тіректер ретінде қолданылды.

Заттың атауын білдіруде маңызды компонентті бөлу арқылы сөзжасауды талап ететін сөйлеу жағдайын талдауға үйрету.

Сөз жасау дағдыларын қалыптастыру арнайы көрнекілік-графикалық белгілер мен сызба жүйесіне сүйену арқылы, мынандай сөзжасаушы моделдер бойынша жасалды:

1) кішірейткіш мән беретін жұрнақтар арқылы зат есімдерді жасау;

2) мамандық немесе кәсіп иесін атау арқылы зат есім жасау.

2-ші саты

Өткен сатыда үйретілген моделдерге сәйкес, зат есімдерді жасау дағдыларын бекіту (сөзді талдау және көрнекілік-графикалық белгі жүйесіне сүйену арқылы).

Жаңа сөздердің құрамындағы, графикалық моделдегі жалпы және әр түрлі компоненттерді бөлу және саналы түрде түйсіну дағдыларын жетілдіру.

3-ші саты

Түбірлес сөздерді біріктіру (сөздер «тізбегін» жасау) дағдысын қалыптастыру. Деформацияланған «тізбекте» артық сөзді табу білігін дамыту. Ол сөзді талдау мен көрнекілік-графикалық белгіге сүйену арқылы жасалады.

4-ші саты

Жаңа сөздердің құрамындағы әр түрлі және жалпы компоненттерін және көрнекілік-графикалық сөзжасам тендеулеріне сәйкес сөздерді саналы түрде түйсіну дағдыларын бекіту.

Онын негізінде –зат есімдер үйретілген тәсілдер бойынша және аналогия тәсілі бойынша жасалады. Сөзжасам моделдері бойынша жасалған жаңа сөздерді ажырату олардың семантикалық құрылымымен құрам айырмашылығын бөлу негізінде іске асырылады. Сөзжасауда аналогиялықтан корреляциялық тәсілге біртіндеп көшуге (яғни балаларда бар сөзжасам түсініктері, білімдері мен біліктері негізінде) болады. Бұл жерде бастапқы көрнекілік-графикалық тіректі трансформациялау сияқты әдістемелік тәсіл қолданылады (мысалы, сөзжасам тендеуінде элементтер –суреттер мен белгілер біртіндеп ауыстырылады, алып тасталынады).

Сонымен, бұрын үйретілген модел-типтер бойынша сөзжасам тәсілдері ажыратылып бекітіледі. Одан басқа, бала жаңа лексикалық материалда қалыптасқан сөзжасам дағдыларын қолдануға мәжбүр болатындай жағдайлар туғызылады. Мұндай әрекеттер сөзжасам саласына деген баланың қызығушылығының қалыптасуына әсерін тигізеді.

5-ші саты

Корреляциялық тәсіл бойынша сөздерді жасау дағдыларын бекіту көрнекілік-графикалық сөзжасам тендеулерін «шешу» негізінде іске асырылады.

Күрделі атауларды жасау дағдыларына үйрету сөзге талдау жасау және көрнекілік-графикалық сызбасына сүйену арқылы іске асырылады.

ІІІ-ші кезең -жаңа сөздердің мағынасын түсіндіру дағдыларын қалыптастыру

Аталмыш кезеңде мынандай міндеттер шешілді:

- балалардың ұзақ уақыт есте сақтауында сөзжасам ұялары жүйесін қалыптастыруды жалғастыру;
- арнайы көрнекілік-графикалық белгілерге сүйеніп жаңа сөздердің атауына семантикалық талдау жасауға үйрету;
- сөз құрамындағы морфемалар, тіл мағынасының жүйесі ретінде, жаңа сөз туралы практикалық түсініктерін қалыптастыру;
- сөзге қатысты әр түрлі міндеттерді (сөздің лексикалық мәнін анықтау, оны қолдану аясы) шешуде сөзжасамды талдау мен жинақтауға сүйену біліктерін қалыптастырып, бекіту;
- берілген жағдайға сай сөздің сөзжасамдық парадигмасынан тандау жасауға үйрету;
- жаңа сөздің мағынасын талдап бөлуге үйрету.

Жаңа сөздердің мағынасын талдау біліктерін дамыту бойынша бастапқы жұмыс сөзжасауды қалыптастырудан жеке емес, параллелді түрде жүргізілді. Аталған логопедиялық жұмыс, бала жаңа сөздердің атауын сөз қорында жинап, сөзжасамның практикалық тәсілдеріне үйреніп, олардың семантикасы жөнінде алғашқы түсініктері қалыптасқанда, практикалық түрде ең алғашқы кезеңдерден басталады. Бұл алғашқы түсініктері балалардың заттық-практикалық әрекеттері, педагогикалық үрдістің ересек қатысушыларымен қарым-қатынасқа түсу барысы негізінде құралды [2].

Бірінші-екінші кезеңдер барысындағы логопедиялық жұмыстың жоғарыда аталған мазмұны балалардың жаңа сөзге тілдің номинативті бірлігі ретінде ерекше назарын дамытуға тиімді болады.

Саналы түрдегі интерпретациялау дағдыларын баладан талап етеді: біріншіден, жаңа сөздің құрамындағы кодталған мазмұның толық түсінуін, екіншіден, дамыған байланыстырып сөйлеу дағдыларын. Ол дегеніміз, сөйлеу тілі жалпы дамымамаған балаларда оқыту барысында жаңа сөздің мәнін толық түсіндіру білігін қалыптастыруды білдіреді [3]. Сөздің мәнін толық түсіндіру, бастапқы бірліктің формантты бөлігіне бағдарланған дефиниция арқылы жасалады. Дәл сондықтан, сөздің мағынасын жайылма сөйлемдер арқылы түсіндіру білігін қалыптастыруға бағытталған жұмыс, жеке кезең ретінде бөлініп отыр. Бұл кезеңде маңыздысы- баланы жаңа сөз белгілеген сөйлеу жағдайын, құбылысты және құрылымын әбден талдауға үйрету. Мысалы, егер бала «тігінші» сөзін интерпретациялауға қиналатын болса, сәйкес суретті көрсетіп қана қоймай, сөздің «кейіпкері» белгісін көрсетіп, бірнеше сұрақтар қою керек: бұл кім? Не істеп жатыр? Ол әйел адам ба, еркек пе? Тігін (тігу) дегеніміз не?

1-ші саты

Өткен кезеңдердегі жұмыстардан балаға таныс, жаңа сөздерді сәйкес заттармен, нысандармен, бейнелерімен сәйкестеу дағдыларын бекіту. Кейбір жағдайларда, бір сөзге бірнеше сурет, сызба, көрнекілік-графикалық моделдер ұсынылады. Оның мақсаты, балаға жаңадан жасалған сөзге ұсынылғанның ішінен ең нақты сәйкесін (сурет, сызба, көрнекілік-графикалық моделдер) табуға мүмкіндік беру. Мысалы, кішірейткіш мән беретін жұрнақтардың көмегімен сөз жасағанда, әр түрлі көлемді заттар бейнеленген суреттер ұсыну керек. Ол суреттер белгіленген көлем критерийін максималды түрде айқын көрсетіп тұруы тиіс.

2-ші саты

Берілген сөздерге сәйкес сурет және көрнекілік-графикалық белгілермен бірге сөздер іріктеу дағдыларын бекіту.

Осы сатыда белгілер қолданылады, оларға сүйену арқылы жаңа сөздің формантты бөлімі ашылады. Мысалы, «қапша, таяқша» сияқты сөздерге сәйкес суреттер мен қатар осы топ сөздеріне тән заттың кішкентай көлемді белгісі іріктеледі. «Етікші, бақташы, сиыршы» сияқты сөздерге жұмысты атқарушының белгісі алынады. Аталған әрекеттер баламен бірге жағдайдағы сөзге талдау жасауды көздейді. Мысалы, «сиыршы –ол адам, етікші – ол адам т.б.».

3-ші саты

Жасалған жаңа сөзбен аталатын жағдайдағы сөзді ашық талдау білігін қалыптастыру. Балалар жаңа сөздің бастапқы және формантты бөлігіне сүйеніп, мағынасын талдауға үйренеді. Сөздің формантты бөлігі сөздің және көрнекілік-графикалық тендеудің құрамында берілген. Мысалы, «орманшы-ол адам. Ол не істейді? Ол орманды күзетеді. Яғни, орманшы –ол орманды күзететін адам».

4-ші саты

Әр түрлі дыбысталатын форманттары бар және әр түрлі семантикалық жүктемені атқаратын жасалған жаңа сөздерді дифференциалды түрде талдау мен интерпретациялау білігін қалыптастыру. Мысалы, «қант салғыш» -ыдыс түрі ме, әлді сол әрекетті атқаратын адам ба? Т.б.

5-ші саты

Бұрын қолданған көрнекілік-графикалық сызбаларды біртіндеп алып тастап, жаңа сөздердің семантикалық жағын интерпретациялау дағдысын бекіту.

IY кезең- сөзжасам дағдыларын ауызша сөйлеу тілінде қолдану дағдыларын қалыптастыру

Осы кезеңде келесі міндеттер шешілді:

- әр түрлі сөз таптарына қатысты жаңа сөздерді сөз тіркестерінде, сөйлемдерде, байланыстырып сөйлеуінде қолдану дағдыларын қалыптастырып, бекіту;
- жаңа сөздерді қолданып, сөйлемдерді бірыңғай мүшелермен толықтыруға үйрету;
- балалардың сөз қорын жетілдіру және белсендіру;
- ұқсастық белгісі бойынша сөздерді топтастыру дағдыларын дамыту;
- сөздердің сөзжасамдық парадигмасынан сипатталған нысан, әрекет, құбылысты нақты белгілейтін сөздерді іріктеу дағдыларын бекіту;
- өз бетімен сөзжасау дағдыларын жетілдіру.

Қойылған міндеттер арнайы логопедиялық ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерінде (сабақтарда) және одан тыс уақыттарда (ойын, еңбек ерекеттерінде) іске асырылды.

1-ші саты

Жаңа сөздерді қолданып, сөз тіркестерін құрастыру біліктерін қалыптастыру. Осы сатыда аналитикалық және синтетикалық сипаттағы жаттығулар беріледі. Бірінші (аналитикалық) жаттығулар сөз тіркестері құрамынан жаңа сөзді бөлу дағдыларын бекітуге бағытталған. Екінші (синтетикалық) жаттығулар –жаңа сөздерді сөз тіркестерінің құрамына еңгізуге бағытталған. Сөз тіркестерін құрастыруға үйрету жұмысы, жаңа сөздер әр түрлі грамматикалық категорияда (жақтар, септіктер бойынша өзгертіліп) қолданылатындай етіп

жүргізіледі. Бұл жерде балалар сәйкес заттық-графикалық әрекетпен логопедия тәжірибесінде дәстүрлі қолданылатын белгілер жүйесіне сүйенеді.

2-ші саты.

Тілдің жаңа бірліктерін қолданып, сөйлемдер құрастыру біліктерін қалыптастыру. Жай, кейін күрделі сөйлемдерді құрастыру жұмысы жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыста қолданылатын әдеттегі әдістер бойынша іске асырылады. Алайда, осы әдістеме аясында жұмыстың бұл тарауы өзгертіліп кеңейеді. Жаңа сөздерді сөйлемдердің әр түрлі типтерінің құрамына қосу нәтижесінде жайылма сөйлемдер жасалады, сөйлем әр түрлі сөз таптарымен кеңейеді.

Осы сатыда қолданылатын жаттығулар, шартты түрде үш нұсқада ұсынылуы мүмкін: үлгі негізінде, конструктивті және шығармашылық жаттығулар. Олардың арасындағы шекара қатаң емес, алайда әр топ өз ерекшеліктерімен және жалпы белгілерімен сипатталуы мүмкін.

Үлгі негізіндегі жаттығулар (немесе еліктеуіш) көрнекілік-графикалық және сөйлеу эталондарына сүйену арқылы, жаңа атауларды қолданып, сөйлемдерді дұрыс құрастыруды көздейді. Берілген үлгілерге қарап, жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар, дәл сондай сөйдемдерді құрауға үйренеді. Бұл жаттығуларда балалардың өз бетінше еңбек жасау эдементтері бар, алайда, олардың әрекеттерінің негізінде педагогикалық үрдістің ересек қатысушысы берген үлгі әрдайым орын алады [4].

Конструктивті жаттығуларда басқа танымдық міндет тұр – меңгерген заңдылықтар негізінде жаңа сөздермен сөйлемдер құрастыру. Осындай сөйлемдер көмегімен СТЖД балалар үлгіге жартылай сүйеніп немесе өз бетімен, сөйлемдерді құрастыруға үйренеді; сөйлемдегі сөздер орнын ауыстыруға, кеңейтуге, екі сөйлемді бір сөйлем етіп қосуға, сөйлемнің элементтерін ауыстыруға үйренеді.

Шығармашылық жаттығуларда ересектің көмегі көрсетілмейді және жеке конструктивті міндеттер шешілмейді. Шығармашылық жаттығулар барысында сөйлемдерді құрастырғанда балалар бұрын меңгерген заңдылықтар мен өздерінің сөйлеу мүмкіндіктеріне сүйенеді.

Баланың тілдің жаңа бірліктерін қолданып, әр түрлі типтегі сөйлемдерді еркін құрастыру білігі, сөзжасамды әбден меңгергенін дәлелдейді.

3-ші саты

Жаңа сөздерді байланыстырып сөйлеуінде қолдану білігін қалыптастыру. Логопедиялық жұмыстың осы сатысы ең ұзақ болып табылады және оқыту кезеңі бойы жалғастырылуы керек. Балалар сұрақтарға жайылма сөйлемдермен жауап беруге үйренеді; заттар мен құбылыстарды сипаттауға, оқылғанның мазмұнын айтып беруге, әңгімелер құрастыруға, шығармашылық әңгімелеулер (мысалы, мәтінді қайта құру және трансформациялау, импровизация) құрастыруға үйренеді.

СТЖД балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту жұмысын жүргізгенде диалогтық және монологтық сөйлеуінде жаңа жасалған зат есім, сын есім, етістік, үстеулерді қолдануға; балалардың байланыстырып сөйлеуінде мұндай сөзжасам дағдыларын кеңінен, еркін қолдануға көңіл бөлу қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

1. Өмірбекова Қ.Қ, Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия, оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 232-241 б.

2. Ибатова Г.Б. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөзжасам дағдыларын тексеру әдістемелері // Хабаршы «Арнайы педагогика» сериясы: ғыл. мақ. жинағы. – Алматы, 2012. – №3-4(30-31). – 54 б.

3. Туманова Т.В. К проблеме развития процессов словообразования у младших школьников с ОНР // Дефектология. – 2004. – №5.

4. Ибатова Г.Б. Жалпы сөйлеу тілі дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың сөзжасамының жағдайы // Хабаршы «Арнайы педагогика» сериясы: ғыл. мақ. жинағы. – Алматы, 2013. – №1-2(32-33). – 51 б.

УДК 378

Олена Івченко
(Ізмаїл, Україна)

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розглядається проблема естетичного виховання з дітьми у дошкільному закладі. Проблема духовного становлення особистості є однією з актуальних проблем виховання. Даний процес здійснюється комплексно засобами морального, естетичного, трудового та інших видів виховання.

Ключові слова: *естетичне виховання, дошкільник, моральне виховання, розвиток особистості.*

In the article the problem of aesthetic education of children in the preschool institution. The problem of the spiritual formation of the personality is one of the actual problems of education. This process is carried out in a comprehensive means of moral, aesthetic, labour and other types of education.

Key words: *aesthetic education, preschool, moral education, and personal development.*

Ситуація перехідного періоду розвитку суспільства, що загострює процеси пошуку людиною сенсу існування і свого місця в світі, призводить до необхідності гуманізації освіти і переваги цінностей художньо-естетичного розвитку особистості.

Проблема духовного становлення особистості є однією з актуальних проблем виховання. Даний процес здійснюється комплексно засобами морального, естетичного, трудового та інших видів виховання. Естетичне виховання сприяє формуванню емоційної та інтелектуальної сфер особистості, виробленню поведінки в суспільстві і взаємодії дитини з навколишнім світом.

У широкому сенсі під естетичним вихованням розуміють цілеспрямоване формування в людині її естетичного ставлення до дійсності. Виховання красою та через красу формує не тільки естетико-ціннісну орієнтацію особистості, а й розвиває особливості творчості, до змісту естетичних цінностей у сфері трудової діяльності, в побуті, у вчинках і поведінці і, звичайно, в мистецтві.

Естетична вихованість є метою і результатом естетичного виховання. Вона може розглядатися як якісний показник сформованості естетичної культури особистості, яка є складовою її духовної культури [1].

Велике значення естетичне виховання має в цілісному виховному процесі дошкільників, тому що саме в цьому віці одним з провідних є емоційно-чуттєвий розвиток дитини, який сприяє активному освоєнню нею зовнішнього світу і спілкування з оточуючими людьми. У філософській, психолого-педагогічній літературі досить повно висвітлені різні аспекти проблеми естетичного виховання.

Однак є ряд невирішених питань. До сих пір не визначений характер взаємозв'язку між процесами естетичного виховання молодших школярів та механізмами взаємодії видів мистецтва. Не розроблено модель і педагогічні умови естетичного виховання дошкільників на основі взаємодії видів мистецтва в освітньому процесі дитячого закладу.

Як і раніше, завдання естетичного виховання дітей вирішуються ізольовано на заняттях з образотворчого мистецтва, музики, літератури без наскрізного розгляду окремих проблем художнього пізнання, недостатньо використовуються нові технології поліхудожнього та інтегрованого підходів до естетичного розвитку особистості в дитячому садку.

Естетичне виховання дошкільників – це складний, багатогранний і багатофакторний процес, який є складовою частиною процесу розвитку всебічно і гармонійно розвиненої особистості, яка творчо проявляє себе в різних сферах (Б.Т. Лихачов) [2]. Воно передбачає

закономірну зміну естетичних властивостей і характеристик особистості молодшого школяра як соціального суб'єкта з урахуванням їх психологічних особливостей.

Таким чином, естетичне виховання дошкільнят – це процес формування основ естетичної свідомості та естетичної діяльності у дітей на якісно новому рівні, що сприяє переходу особистості дитини від уміння сприймати і відчувати прекрасне до вміння творити «за законами краси». У нашому дослідженні даний феномен розглядається як цілеспрямований і організований процес впливу засобами мистецтва на внутрішній світ дитини, який здійснюється в освітньому процесі дитячого садку на заняттях гуманітарно-естетичного циклу [4].

Сучасні дослідники також зазначають, що естетичне виховання є процесом з формування здатності до сприйняття і розуміння прекрасного в мистецтві і житті, вироблення знань з естетики та естетичних смаків, розвитку творчих здібностей в області мистецтва. Крім формування естетичного ставлення дітей до навколишньої дійсності і мистецтва, естетичне виховання одночасно сприяє їх всебічному розвитку.

Естетичне виховання сприяє формуванню моральності індивіда, розширенню його знань про світ, суспільство і природу. На різноманітних творчих заняттях у дітей розвиваються мислення, уява, воля, наполегливість, організованість і дисциплінованість.

У роботах дослідників, що займаються даним питанням, фігурують різні точки зору про те, які цілі і завдання несе естетичне виховання. Б.М. Неменський визначає кінцеву мету естетичного виховання наступним чином: «Успіх діяльності індивіда в тій чи іншій області залежить від широти і глибини його здібностей. Ось тому всебічний розвиток здібностей індивіда є кінцевою метою і однією з основних задач по естетичному вихованню» [3].

Досягнення кожної мети не може здійснюватися без вирішення певної задачі. Багато педагогів виділяють дві основні задачі:

Створення певного запасу простих естетичних знань і вражень, без яких неможливі виникнення схильності, тяги, зацікавленості до естетично значимим предметів і явищ.

Друге завдання естетичного виховання полягає в формуванні на основі здобутих знань таких соціально-психологічних якостей індивіда, які сприяють умінню емоційно переживати і оцінювати естетично значущі предмети і явища, захоплюватися ними.

Крім цього, естетичне виховання передбачає вирішення низки інших завдань: формування естетичної свідомості, що включає в себе набір певних знань з основ естетики вітчизняної і світової культури, здатність розуміти і оцінювати справді прекрасне в мистецтві; утворення естетичних почуттів і смаків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гур'єв А.І., Міжпредметні зв'язки в теорії та практиці сучасної освіти // Інноваційні процеси в системі сучасної освіти. Матеріали Всерос. науково-практ. конференції. – Горно-Алтайськ, 1999. – 160 с.

2. Лихачев Д.Б. Теория эстетического воспитания школьников. – М.: Просвещение, 2000. – 254 с.

3. Неменский Б.М. Педагогика искусства. – М.: Просвещение, 2007. 255 с.

4. Никитич Л.А. Эстетика. Учебник для ВУЗов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 439 с.

5. Савченко О. Я. Дидактичні особливості інтегрованих уроків // Початкова школа. – 1992. – № 1. – С. 27 – 29.

УДК 37.013.2

Світлана Каленіченко
(Полтава, Україна)

ДОБРО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються методи виховання особистості на засадах гуманізму на заняттях з української мови та літератури.

Ключові слова: *виховна спрямованість заняття, добро, милосердя, гуманізм.*

The article deals with the methods of personality education on the basis of humanism in classes on Ukrainian language and literature.

Key words: *educational orientation of lesson, goodness, mercy, humanism.*

Кожен свідомий член нашого суспільства впевнений, що знає, якою має бути справжня Людина. Коли ми говоримо це слово, то уявляємо сукупність певних рис характеру – доброта, гуманність, співчуття, здатність до самопожертви. Здається, що ці характеристики дані кожному з нас від народження, але це не так. Особистість – це результат копіткої праці батьків та педагогів, які поступово показують дитині реалії життя, допомагають адаптуватися в суспільстві, навчають основ толерантного спілкування.

Педагог має величезний вплив на дитину. Тому, плануючи заняття, добираючи навчальний матеріал, він повсякчас повинен пам’ятати про виховний аспект уроку. Сучасна педагогіка дає нам широкий аспект порад щодо виховання особистості. Ми можемо спиратися на праці А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, які плекали в серцях своїх вихованців любов, а також шукати власні методи та підходи на цьому складному шляху.

Кожен вчитель-предметник бачить засоби втілення виховного аспекту під час вивчення своєї дисципліни, тому хочу висвітлити можливості використання методів виховання на уроках української мови.

Передовсім, українська мова та література – основи для формування патріотичної, національно-свідомої особистості, адже кожна доба в історії нашого народу найяскравіше проявилася в художніх творах, що вивчаються на уроках та використовуються як текстовий матеріал при вивченні мови. Тому добираючи тексти для роботи на уроках рідної мови, вчитель повинен проаналізувати їх виховний потенціал та вибрати ті, які можуть викликати у студентів емоційний відгук – порив милосердя, захоплення мужністю чи справжньою дружбою, що є основою стосунків героїв. З української літератури ХХ століття для цього найдоцільніше використовувати уривки з творів І. Багряного, У. Самчука, О. Довженка, В. Барки, поезії В. Симоненка, Л. Костенко. Герої, яких створили для нас ці письменники, можуть стати зразком для наслідування та назавжди залишитися в пам’яті студентів. Педагог повинен постійно наголошувати, що людина – неповторна багатогранна особистість, індивідуальність якої потрібно поважати та цінувати, використовуючи для підтвердження слова нашого земляка В. Симоненка:

Ти знаєш, що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.
…….
Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи,
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не проспи!

Ще одне джерело засвоєння етичних норм суспільства студентами – усна народна творчість. Тому закликаю викладачів не забувати про цю безцінну скарбницю мудрих порад.

Таким чином, ми не лише допомагаємо студентам засвоїти орфографічні, пунктуаційні чи стилістичні норми мови, а й залишаємо в їх пам'яті зразок для наслідування у свідомому дорослому житті, плекаємо у їх душах повагу до кожної людини, яка мешкає на нашій планеті.

На мою думку, до способів виховного впливу можна зарахувати написання творів на морально-етичну тему, що змусять студентів замислитися, проаналізувати важливу для кожного проблему, знайти вирішення морального конфлікту. Але під час підготовки такого виду роботи вчитель повинен враховувати вікові особливості вихованців, інколи – індивідуальні, щоб не травмувати психологічно вразливих дітей, що є в кожному колективі.

У своїй практиці даю студентам обговорити запропоновані теми творів та вибрати найбільш актуальну для них, що дозволяє їм краще розкрити себе у тексті, пережити та проаналізувати дібраний матеріал. Також пропоную обмінятися роботами для перевірки – цей спосіб викликає особливий ентузіазм у вихованців. Взаємоперевірка не лише дозволяє дітям вдосконалити свої граматичні навички, а й поглянути на проблему, над якою вони працювали з іншої точки зору. Кожен із студентів має змогу прокоментувати роботу, яку перевіряв: висловити побажання щодо вдосконалення мовного оформлення, проаналізувати доцільність аргументування, багатство дібраного життєвого матеріалу, підтвердити чи спростувати висловлену думку. Така робота дає можливість викладачу покращувати грамотність дітей, формувати навички ведення дискусії, розвивати аналітичне мислення та здійснювати виховний вплив.

Не менш вдалий метод виховного процесу на уроках української мови – написання творів-описів за власним спостереженням, описів за картиною чи пам'яткою мистецтва. Так ми зосереджуємо увагу студентів на важливості збереження культурної спадщини нашого народу та на складну екологічну ситуацію на Землі.

Під час укладання діалогів різноманітної тематики ми ще раз наголошуємо дітям на етичних нормах спілкування, толерантному ставленні до співрозмовника.

Щоб закріпити ці навички, пропонуємо студентам рольові ігри: імітуючи роботу людей певної професії, діти засвоюють мовні кліше, нову лексику та вдосконалюють вміння розмовляти чемно та виважено.

Елементи виховної роботи відповідальний педагог впроваджує на кожному етапі заняття, оскільки з кожним своїм кроком, спілкуючись з колективом, бачить нові можливості та перспективи. Тому кожен учитель повинен пам'ятати, що людина починається з добра, зерно якого в її душі ми сіємо щодня, заходячи до класу.

УДК 37.01/.09

Каріна Клименко
(Київ, Україна)

ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ

У статті розкрито проблему формування ключових компетентностей учнів першого класу засобами інтегрованого уроку. З'ясована сутність поняття «інтегрований урок». Розкрито особливості підготовки вчителя до проведення інтегрованого уроку у першому класі.

Ключові слова: *урок, інтегрований урок, компетенція, компетентність, ключові компетентності.*

The article deals with the problem of the formation of key competencies of first grade students by means of an integrated lesson. The essence of the concept «integrated lesson» is elucidated. The peculiarities of preparation of students for carrying out the integrated lesson in the first class are revealed.

Key words: *lesson, integrated lesson, competence, key competencies.*

Утвердження в нашій державі нових цінностей, правових орієнтирів при виборі життєвих цілей стимулює найкращий розвиток людського потенціалу, розвиває складні соціально-економічні та ідейно-політичні чинники розвитку системи освіти, вимагає переходу до особистісно-орієнтованої моделі освіти України. Найважливішого значення у цьому набуває проблема формування компетентної, креативної особистості, якій властиві високі морально-духовні цінності, висока теоретична і практична підготовка, конкурентоспроможність та творчий пошук.

Урок в сучасних умовах повинен носити творчий характер. Потрібно запозичувати все найкраще в досвіді вчителів, самому шукати можливі, більш ефективні підходи пояснення нового матеріалу і повторення вивченого матеріалу. Засвоєння знань, формування умінь і навичок на уроці – це нелегкий процес. Виникають різні задачі, шляхи, способи і форми вивчення навчального матеріалу, що призводить до багатогранності видів уроку, до різних його варіантів. Саме тому виникає проблема засобів інтегрованого уроку для формування ключових компетентностей учнів першого класу [6].

Сьогодні ідея інтеграції змісту і форм навчання приваблює багатьох учених та вчителів-практиків. Досліджені дидактичні особливості інтеграції змісту навчання (О. Біляєв, Т. Браже, Л. Варзацька, Т. Донченко, О. Калита, В. Кальней, Ю. Колягін, Е. Луговська, О. Овчарук, О. Пометун, В. Паламарчук, О. Савченко, Н. Свєтловська, А. Хуторський, С. Шишов). Навчальні плани початкової школи і XXI ст. поповнилися інтегрованими курсами, складовими яких є інтегровані уроки («Я і Україна» – В. Ільченко, К. Гуз; «Художня праця» – В. Томенко; «Мистецтво» – Л. Масол та ін.).

Психологічний аспект даної теми розглядали Г. Балл, В. Барко, О. Губарєва, І. Зимня, В. Зінченко, А. Маркова, Т. Мацевко, В. Міляєва, Дж. Равен, К. Роджерс, В. Черевко, В. Шадріков та ін.

Мета написання статті полягає у розкритті теоретичних і практичних аспектів проблеми формування ключових компетентностей учнів першого класу засобами інтегрованого уроку.

Поняття інтеграція – це процес пристосування і об’єднання розрізнених елементів в єдине ціле при умові їх цільової та функціональної однотипності. Інтеграція передбачає встановлення і посилення взаємозв’язків між науками. Процес інтеграції за своєю суттю близький до систематизації.

Інтегрований урок – це урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах [3].

Вчителі-практики стверджують, що його проведення забезпечує формування в учнів цілісної системи уявлень про діалектико-матеріалістичні закони пізнання навколишнього світу в їх взаємозв'язку та взаємозумовленості; сприяє поглибленню та розширенню знань учнів, діапазону їх практичного застосування до процесів та явищ оточуючої дійсності. Доцільність інтегрованих уроків зумовлена завданнями інтеграції знань, умінь і навичок учнів з основ наук.

Словник з педагогіки подає поняття *компетентність* як спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Вони дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв’язувати, незалежно від контексту (від ситуації), проблеми, характерні для певної сфери діяльності [4, с. 8].

Ключові компетентності – це ті головні особистісні якості, які потрібні людині, щоб упоратись із сучасними й майбутніми вимогами в її повсякденному житті [1, с. 1018].

Виділяють такі основні завдання інтегрованих уроків: створення передумов для всебічного розгляду учнями певного об’єкта, поняття, явища; формування системного мислення; збудження уяви; позитивного емоційного ставлення до пізнання;

За методичними порадами урок повинен підпорядковуватися одній головній меті, а не бути безладною мозаїкою окремих картин. Тому заздалегідь потрібно визначати інтегровані уроки, зіставляючи матеріал різних предметів, визначаючи теми, близькі за змістом або метою використання.

Метою інтегрованих уроків є формування в учнів цілісного світогляду про навколишній світ, активізація їхньої пізнавальної діяльності; формування навичок самостійної роботи школярів з додатковою довідковою літературою, таблицями між предметних зв’язків, опорними схемами; підвищення якості засвоєння сприйнятого матеріалу; виявлення творчих здібностей учнів та їх особливостей; створення творчої атмосфери в колективі учнів; підвищення інтересу учнів до матеріалу, що вивчається; ефективна реалізація розвивальної функції навчання [2].

С. Фалєєва у своїй роботі «Інтегровані уроки як один з методів розвитку творчих здібностей учнів початкової школи» зазначає, що підготовка до інтегрованого уроку – проектування – відбувається в кілька етапів: 1) моделювання уроку – створення умовної моделі, версії, концепції інтегрованого уроку; 2) конструювання уроку – так званий «конструктор» може мати вигляд плану уроку, конспекту сценарію; 3) створення проекту уроку – проект уроку – записана на папері структура педагогічного процесу відповідно з визначеною метою. Інтегрований урок як педагогічна система визначають його завдання, головні з яких пов’язані з розвитком творчої особистості [5].

Виділяють такі вимоги до планування й організації їх проведення: правильне розуміння інтеграції та її ролі в навчальному процесі; психологічна підготовка до проведення уроку на інтегрованій основі; чітке визначення, з якими досліджуваними явищами інтегруються явища, розглянуті даним навчальним предметом; з'ясування чи готові діти дидактично і психологічно до проведення таких уроків; визначення мотивації інтегрованого уроку; уточнення доцільності інтеграції даного уроку з даними предметами чи темами; розрахування відсотку матеріалу, який буде інтегруватися; продумання, як активізувати опорні зв’язки, що будуть синтезувати знання про явище в нових умовах; спланування участі учнів у всебічному відкритті зв'язків досліджуваного явища; урок повинен бути практично спрямований, сприяти розширенню ерудиції і світогляду учнів.

Підготовка інтегрованого уроку є важливою функцією, яка займає значну й часову, й змістовну частину педагогічної діяльності, є продуманою, спланованою, а головне – систематичною роботою. Педагогічне проектування інтегрованого уроку сприяє постійному самоаналізу діяльності, творчому й професійному зростанню [5].

Вчителі-практики зазначають, що методично правильні побудова і проведення інтегрованих уроків впливають на результативність процесу навчання: знання набувають якості системності; посилюється світоглядна спрямованість пізнавальних інтересів учнів; досягається творчий розвиток особистості; уміння стають узагальненими, комплексним; ефективніше формують їхні переконання [2].

Аналіз психолого-педагогічної літератури переконує в тому, що важливим засобом у формуванні ключових компетентностей учнів першого класу є засоби інтегрованого уроку. Інтегрований урок дає змогу здійснити засвоєння знань з предмета в сукупності з іншими науками; сприяє формуванню пізнавального інтересу. Таким чином визначення та узгодження конкретних тем уроку та навчальних предметів, дотримання вимог до підготовку та проведення інтегрованих уроків, зокрема врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів сприяє формуванню ключових компетентностей учнів першого класу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.– Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

2. Впровадження компетентнісного підходу шляхом міжпредметної інтеграції в початковій школі [Електронний ресурс] / [Л. В. Майданюк, С. Л. Мельник, С. В. Мошенська та ін.]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : Moshenska_ZSh_14-PDF_onxr5p.

3. Островехова Н. Аналіз уроку : концепції, методики, технології [Електронний ресурс] / Н. Островехова – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/school/ method/technol/714/.

4. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у 120 сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. − С. 8.

5. Фалєєва С. К. Інтегровані уроки як один з методів розвитку творчих здібностей учнів початкової школи [Електронний ресурс] / С. К. Фалєєва – Режим доступу до ресурсу: https://vseosvita.ua/library/integrovani-uroki-ak-odin-z-metodiv-rozvitku-tvorcih-zdibnostej-ucniv-pocatkovoi-skoli-8605.html.

6. Хуторський А. Ключові освітні компетентності [Електронний ресурс] / А. Хуторський – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/school/method/2340/.

УДК 37.013.46

Олена Ковальова
(Бердичів, Україна)

МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У даній статті розглянута проблема мотивації навчання студентів. Визначається поняття мотивації, розглядаються її види та проблеми відсутності мотивації у студентів. В статті подані поради щодо підвищення мотивації студентів при вивченні предметів для професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: *мотивація, студенти, навчання, ВУЗ.*

The article is devoted to research the problem of students' motivation. The concept of motivation is defined, its kinds and problems of absence of motivation are considered in students. The article provides advice on how to motivate students in studying subjects for the professional training of future specialists.

Key words: *motivation, students, studies, university.*

Поняття мотивації є надзвичайно актуальним на сучасному етапі вивчення проблем методики навчання. Для того, щоб ефективно керувати мотивацією студентів необхідно знати складові мотивації та її вплив на навчальний процес.

Мотивацію розглядають як систему спонукальних імпульсів, що спрямовують навчальну діяльність. Зокрема, І. А. Зимня визначає мотивацію як «запускний механізм» будь-якої діяльності людини, чи то праці, спілкування чи пізнання. На думку І. А. Зимньої, «живить і підтримує мотивацію відчутний, реальний, поетапний та кінцевий результат. За відсутності успіху мотивація згасає і це негативно позначається на виконанні навчальної діяльності. Крім потреб, мотивів та цілей, в якості спонукачів поведінки людини розглядають також інтереси, бажання і наміри»

Результати рівня успішності також впливають на вмотивованість навчальної діяльності студентів: чим вище рівень успішності, тим глибше у підсвідомості студента формується позитивна установка до вивчення предмету; чим нижче успішність – тим більш негативне ставлення створює психологічні перешкоди та бар’єри в процесі навчання.

Оптимізація організації мовленнєвої діяльності передбачає врахування типів мотивації: зовнішньої та внутрішньої.

Зовнішні мотиви не пов’язані зі змістом навчального матеріалу. До них відносяться як позитивні (власне почуття обов’язку, обов’язки у соціуму, мотив власного благополуччя, необхідність володіння іноземною мовою задля кар’єрного зросту), так і негативні мотиви (відсутність бажання навчатися, усвідомлення власної неуспішності через незнання мови, тощо).

Внутрішні мотиви, навпаки, безпосередньо пов’язані зі змістом навчального матеріалу – цікавість навчального матеріалу, тематика, зміст чи форма подачі.

Ефективність навчання підтримується, головним чином, за рахунок внутрішніх мотивів, тому важливо виявляти, розвивати і підживлювати внутрішню мотивацію студентів. Для того, щоб викликати істинну мотивацію індивідуальності, необхідно зорієнтуватися у особистих параметрах мотивації кожного студента: його особистий досвід, контекстна сфера діяльності, нахили, емоції та почуття, світогляд, статус в колективі, тощо. В такий спосіб мотивація не нав’язується студентові, а використовуються його внутрішні спонукальні ресурси.

Так як **внутрішня мотивація** включає в себе захоплення предметом, відчуття його значимості для життя та світу, то студенти, які є вмотивованими, можуть сказати такі речі:

"Мене цікавить література".

"Навчання математиці дозволяє мені чітко мислити".

"Я пишаюсь успіхами на занятті".

Переваги: Внутрішня мотивація може бути тривалою і самостійною. Зусилля, спрямовані на розвиток такого типу мотивації, як правило, спрямовані на сприяння навчанню студентів. Наприклад, орієнтовані на тему, а не на нагороди або покарання.

Недоліки: З іншого боку, викладач, спрямований на розвиток внутрішньої мотивації, потребує кращого пізнання своїх студентів. Він має бути знайомий з тим, що саме їх цікавить, щоб зв'язати інтереси своїх учнів з предметом, який він викладає.

Зовнішня мотивація включає батьківські очікування, очікування інших довірених людей (одногрупники, куратор), потенціал отримання позитивних оцінок , які дозволять отримати стипендію та диплому загалом.

Студенти, які є зовні вмотивованими, можуть сказати наступне:

"Якщо я завалю хімію, я втрачу стипендію".

"Наш викладач поставить нам високі бали, якщо ми вчасно приготуємо проект".

Переваги: Зовнішня мотивація більш легко сприяє змінам в поведінці і зазвичай включає відносно невеликі зусилля з боку викладача.

Недоліки: З іншого боку, зовнішня мотивація може часто відволікати студентів від вивчення самого предмету. Однак розробити відповідні винагороди та покарання за поведінку студентів може бути складним завданням для викладача. Крім того, зовнішня мотивація, як правило, не працює довгостроково. Тому ми повинні наполегливо працювати над створенням такого досвіду, який залучатиме та мотивуватиме аудиторію. Ось деякі стратегії, які можна використати для мотивації студентів.

1. Створення корисного та відповідного досвіду навчання на основі вікової групи та інтересів учнів. Важливо розробити такий курс, який матиме невідкладну актуальність . Дорослі студенти цінують більше практичні знання, а не сторонні факти та теорії.

2. Сприяння дослідженням. Незважаючи на те, що діти славляться своєю дослідницькою природою та цікавістю, дорослі учні також іноді люблять користуватися можливістю будувати знання таким чином. З цієї причини необхідно мати всілякі матеріали, посилання, інфографіку, короткі відео, лекції, подкасти та інші безкоштовні ресурси для подальшого самостійного навчання. У такому навчальному середовищі учні мають більшу ймовірність надихнутися або знайти те, що спонукатиме їх дізнатися більше.

3. Створення спільноти та інтегрування соціальних медіа. Майте на увазі, що веб-сайти соціальних медіа є потужним інструментом для співпраці, коментарів та обміну інформацією. Ви можете полегшити групові обговорення за допомогою таких спільнот.

4. Виклик через ігри. Використання різних вправ з вирішення проблем сприятиме розвитку пізнавальної діяльності студентів.

5. Використання гумору. Гумор чудово працює навіть з найменш вмотивованими учнями. Коли ваші учні знають, що ви можете сказати щось смішне, вони уважно слухатимуть матеріал, щоб не пропустити ваш дотепний жарт. Ви завжди будете в центрі уваги своїх студентів.

6. Поділ інформації. Структура має важливе значення, оскільки вона допомагає людям легше сприйняти та запам'ятати необхідну інформацію. Невеликий об'єм легший для засвоєння.

7. Додавання загадковості. Не викладайте всю тему заняття на початку. Збережіть деякі цікаві моменти на кінець, так як ніхто не стане читати книгу, якщо знає що станеться вкінці.

8. Стимулювання учнів. Заохочуйте їх думати способом підказок або провокаційних запитань. Дозвольте навчанню відбуватись через помилки. Генрі Родігер, який здійснив навчальний експеримент, розділив своїх учнів на дві групи. Група А вивчала природничо-науковий матеріал протягом 4 занять, тоді як група Б вивчала ту саму тему одне заняття і була протестована по ній тричі. За даними експериментатора, через тиждень студенти з групи Б виконали тест на 50% краще, ніж група А, хоча й вивчали матеріал менше.

9. Створення матеріалу, який візуально та емоційно приваблює студентів .

Якщо ви не надихаєтеся від вашої роботи та якщо ваші матеріали не цікаві, як ви будете мотивувати своїх учнів? Зробіть їх емоційно залученими – придумайте суперечливі заяви, торкніться спогадів, додайте реальні історії.

10. Будьте шанобливі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мамарасулов У. Г. Мотивация – ключ к успеху в процессе обучения иностранному языку (на примере немецкого языка) [Электронный ресурс] / У. Г. Мамарасулов // Молодойученый. – 2012. – №4. – С. 432-434. – Режим доступа: http://www.moluch.ru/archive/39/4603/

2. Рогова Г. В.Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф. М Рабинович., Т. Е. Сахарова. – М.: Просвещение, 1990. – 267 с.

3. Schunk, D. H., Pintrich, P. R., & Meece, J. L. (2008). Motivation in education: Theory, research, and applications. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

4. Sogunro, O. A., 2014, Motivating Factors for Adult Learners in Higher Education. http://dx.doi.org/10.5430/ijhe.v4n1p22

УДК 378.016:331.45

Ольга Коневич
(Тернопіль, Україна)

ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті мова йде про морально-духовні орієнтири, що виступають як провідні в навчально-виховному процесі сучасності. Проаналізовано особливості виховного потенціалу занять культурології. Обґрунтовано необхідність духовного вдосконалення молодої людини як суб'єкта сучасної культури.

Ключові слова: *духовність, мораль, емпатія, соціокультурна компетенція, культурні цінності, культурологізація, культурологічна освіта.*

Розвиток української державності на всіх її історичних етапах, формування відповідального громадянського суспільства нерозривно пов'язані з духовністю як

першооснови та духовними цінностями християнського цивілізаційного простору. Останні роки наше суспільство все більше згадує про такі поняття, як цінності європейської цивілізації, християнська етика і культура, традиції і віра, а український народ як ніколи вирізняється здатністю до співчуття та милосердя. Зазначимо, що економічна і політична ситуація в країні є вкрай складними і незважаючи на досить складне матеріальне становище вітчизняної освіти і науки, це саме та сфера життєдіяльності суспільства, яка має найбільший вплив на молодь та студентство. Саме навчальні заклади покликані формувати майбутню еліту нації, передаючи знання, розвиваючи їх та знаходячи нові шляхи для вдосконалення суспільства в цілому та кожної особистості окремо.

Проблема формування духовності учнів є актуальною й належить до проблем соціального характеру, оскільки пов'язана зі становленням духовної особистості. Навчальним закладам потрібно в першу чергу турбуватися про духовний світ учнів, й у цьому питанні культура має свої потужні внутрішні змістові резерви, якими здатна не тільки підсилити й осучаснити засоби освіти, а й спрямувати свідомість, прагнення людини до активного розв'язання її проблем у новому тисячолітті.

Однією з найактуальніших нині є проблема формування духовності особистості та проблема культурного розвитку. Неможливо виховати особистість патріотично, не прищепивши їй любові до історії та культури народу. Отже, пріоритет у навчальних закладах потрібно надавати предметам, які формують у людині повноцінну особистість із широким культурним світоглядом, ґрунтовними знаннями рідної мови та історії, духовних надбань людства, стійкими загальнолюдськими нормами моралі.

На першому плані повинні виступати цінності національної та духовної культури. Згідно з пріоритетами загальнолюдських цінностей, особисто значуща в культурно-духовному й соціально-політичному розвитку суспільства цінність людини визначається її культурою. Ось чому найважливішою функцією навчальних закладів сьогодні є культуротворча, яка полягає в розвитку особистісного світу дитини шляхом нарощування її від індивідуального до духовно-практичного досвіду людства, у вихованні людини культури, здатної до самовизначення та продуктивної творчої діяльності зі створення культурного середовища.

Відомо, що духовно-моральне виховання засобами культурологічної освіти у процесі навчання передбачає зміцнення національної свідомості, оволодіння соціокультурною компетенцією, яка сприяє розвитку комунікативних здібностей учнів, набуття ними ряду ключових компетентностей, які на універсальному рівні визначають освітні результати, досягнуті "…не лише засобами змісту освіти, але й соціальної взаємодії; як у міжособистісному, так і в офіційному культурному контексті" [11, с. 32]. Уроки культурології в цьому напрямку повинні бути покликані привчити учнів емпатично ставитися до інших культур, розуміти та приймати цінності один одного. Протиріччя між активним упровадженням культурологічної освіти та недостатнім науковим обґрунтуванням деяких суттєвих аспектів цього процесу зумовлює актуальність окресленої проблеми.

Проблеми практики культурологічної освіти активно обговорюються у філософсько-педагогічних виданнях. У публікаціях українських педагогів Д.Берестовської, Є.Поліщука, М.Дорофєєвої, І.Кур'янової, І.Черкасової, Г.Альохіної та інших висвітлюються проблеми нових освітніх технологій, продуктивних методів викладання культурологічних курсів, авторські моделі їх розбудови в навчальних закладах різного типу.

Основи культурологічного підходу до освіти в новітній час розробляли Н.Алексєєв, Ш.Амонашвілі, А.Асмолов, Є.Бондаревська, А.Валицька, О.Газман, В.Зинченко, І.Зязюн, С.Кульневич, В.Серіков, В.Сластьонін, Є.Шиянов, І.Якиманська та ін. Ці науковці створили теоретичні передумови для постановки й розробки проблеми культурологічного підходу в освіті.

Відтворити втрачені знання та культурні цінності можна через систему освіти, а саме – на заняттях культурології, адже, як зазначає В. Власов, саме "…питання культури є магістральними для вивчення історії, бо мають безпосередній вихід у сучасність і майбутнє, наснажені невичерпним виховним потенціалом, справляють значний вплив на розвиток

особистості, формують естетичні смаки, гуманізують освіту й надзвичайно важливі для соціологізації молодого покоління" [5, с. 6].

Одним із найважливіших напрямків сучасної освіти є її культурологізація, тобто введення елементів систематизованого культурологічного знання в усі сегменти як загальної, так і спеціальної освіти, а також підготовка фахівців-культурологів, орієнтованих на вирішення відповідних освітніх завдань. У цьому сенсі важливою є поява в групі гуманітарних навчальних дисциплін культурології.

Культурологія є наукою (точніше, групою наук із різним рівнем спеціалізованості з предмета), що вивчає культуру в усіх сенсах і аспектах її розуміння; це інтегративне знання про цілісний феномен культури в реальному історичному часі та соціальному просторі існування.

Протягом існування людської цивілізації проблема культури мала першочергове, по суті, провідне значення – передусім тому, що культура завжди була могутнім фактором соціального розвитку, відображала якісну характеристику суспільного життя, уособлювала специфічний спосіб людської життєдіяльності, зафіксований у результатах праці, в системі соціальних норм і закладів.

У чому ж полягає особливість виховного потенціалу уроків культурології? Є ряд особливостей, за якими чітке й організоване викладання вчителем допоможе прищепити підростаючому поколінню необхідні знання та уявлення про культуру та світогляд рідного народу.

Першою особливістю є та, що уроки культурології є основою естетичного виховання, способом вироблення моральної оцінки. Без особистісного переживання й усвідомлення світу, чим відрізняються уроки культурології від інших, – освіта та розвиток особистості неможливий.

Другою особливістю є та, що вивчення культури відіграє велике значення у засвоєнні історичних знань, які є підґрунтям для формування національної свідомості.

Третьою особливістю є та, що, за визначенням Л. Ржепецького, вивчаючи культуру певного періоду, ми ніби підводимо підсумки розвитку суспільства, частини історичної епохи, даємо загальну підсумкову оцінку цьому розвитку [21, с. 20].

Четвертою особливістю є та, що на уроках культурології розвиваються й поглиблюються поняття про культуру як сукупність досягнень суспільства в духовному житті, вміння використовувати історично набуті знання та практичний досвід для розвитку продуктивних сил.

П'ятою особливістю є та, що уроки вивчення культури сприяють вихованню в учнів національної свідомості, патріотичних почуттів, етичних та естетичних смаків, моральних принципів.

Шостою особливістю є та, що теми з культурології несуть виховну функцію, особливо в переломний період розвитку суспільства та особистості: адже історія свідчить, що людство в найважчі часи завжди зверталося до духовності, до моралі.

Проводячи уроки з культурології педагог повинен прагнути досягти триєдиної мети: виховання світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, знання та шанобливе ставлення до мистецтва власного народу, толерантне ставлення до мистецтва інших народів;виховання художнього смаку; формування загальнокультурних, соціально-практичних компетентностей на основі узагальнення знань в царині мистецтва; розширення художньо-естетичного досвіду, розвитку емоційно-чуттєвої сфери; стимулювання художньо-образного мислення.

Реалізація виховного потенціалу культурологічного компонента освіти має сприяти тому, щоб усі учасники процесу були громадянами-патріотами своєї країни, поважали національні та загальнолюдські цінності, визнавали Людину вищою цінністю. Вони повинні вирізнятися такими характеристиками: а) бути людьми мислячими, вміти сприймати минуле й сьогодення, моральний досвід попередніх поколінь із урахуванням толерантності й розумної критики; засвоїти три кола цінностей: етнокультурні, загальнонаціональні, загальнолюдські (планетарні); б) мати власне ставлення до моральної, правової, економічної,

політичної й екологічної культури; в) бути інтегрованими в сучасне суспільство, націленими на його вдосконалення; г) вміти орієнтуватися в потоці різноманітної інформації та в типових життєвих ситуаціях, застосовувати знання, аналітично оцінювати ситуацію й одержану інформацію, аргументувати особисті погляди, робити осмислений самостійний вибір; бути здатними до культуротворення, до творчого діалогу з природою, соціумом.

Уроки культурології покликані привчити учнів у сучасних умовах емпатійно ставитись до іншої культури, зрозуміти та сприйняти цінності одне одного.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі / К.О. Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 168 с.

2. Булда А. А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості) / А.А. Булда. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1999. – 498 с.

3. Вагин А. А. Методика обучения истории в школе / А.А. Вагин. – М.: Просвещение, 1972. – 351 с.

4. Васильєва В. М. Изучение вопросов культуры XI – XIII веков на уроках истории СССР. Из опыта работы: Книга для учителя / В.М. Васильева. – М.: Просвещение, 1989. – 173 с.

5. Зязюн І.А. Світоглядні пріоритети педагогіки / І.А. Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр.: У 2 ч. – Ч. 1. / Редкол.: І.А.Зязюн та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – С. 75-84.

6. Мацейків Т.І. Етнокультурна спрямованість змісту шкільної освіти / Т.І. Мацєйків. – Чернівці. – Вип. 78. – 2003. – С. 32.

УДК 378.016:331.45

Ольга Кореняк, Таїсія Панасюк
(Світловодськ, Україна)

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

У статті розглянуто прийоми використання інтерактивної технології навчання, які можуть бути використані під час занять в навчальних закладах. Як показує досвід роботи, їх застосування сприяє підвищенню рівня мотивації, активізації пізнавальної діяльності, пробудження творчої активності, посиленню інтересу до навчання, а також підвищує продуктивність та гуманізацію взаємовідносин в академічній групі.

Ключові слова: *інтерактивне навчання, мотивація, особистісно зорієнтоване навчання, критичне мислення, компетентності.*

In this article techniques are considered about using interactive studying technologies, which can be used during study in educational institution. Work experience shows that their application help to grow motivation level, activating cognitive activity, wake of creative activity, increasing studying interest, also increasing productivity and humanization relationship in academic group.

Key words: *interactive study, motivation, personally orientated learning, critical thinking, competence.*

Розвиток інформаційних технологій, зміни у суспільстві, які відбуваються під їх впливом, вимагають змін завдань, форм і методів сучасної педагогіки. Встигнути за запаморочливими змінами сучасності, не відчувати себе викинутим за борт мінливого життя, можна тільки постійно навчаючись, слідкуючи за досягненнями науки та техніки.

Процес навчання стає категорією, яка супроводжує людину протягом усього життя. Враховуючи це необхідно визнати, що традиційна організація освітнього процесу класичної педагогіки в основі якої лежить передача «готових» знань від викладача до студента перестала відповідати вимогам часу. Сучасний освітній процес повинен не тільки на формування фундаментальні знання, а і в значній мірі готувати особистість здатну до самоосвіти, самостійної праці, вчитися та переучуватися протягом всього життя, вміти критично мислити, розв'язувати складні завдання шляхом аналізу обставин і відповідної інформації, зважувати й ураховувати альтернативні думки, приймати виважені рішення, дискутувати, спілкуватися з іншими людьми. Це завдання можна реалізувати тільки зробивши процес навчання ефективним, і усвідомити чому навчати учня, студента. Не секрет, що в сучасному освітньому процесі спостерігається зниження інтересу до вивчення фундаментального навчального матеріалу. Якими методами пробудить його у студентів, як не відлякати складністю? Якими шляхами розвивати творчі здібності вихованців, надавати не просто знання, а формувати компетентності та здатність реалізовувати їх в житті. Сучасна педагогіка пропонує нові технології, методики викладання, з'являються нестандартні форми проведення занять, варіативні програми, підручники тощо. Для досягнення успіху у своїй діяльності викладач повинен використовувати не тільки традиційні методи навчання, а шукати можливості органічного поєднання та взаємоузгодження їх з інноваційними технологіями. У психолого-педагогічній літературі останніх років активно досліджуються питання педагогічної інноватики, обґрунтовується внутрішня та зовнішня мотивація навчальної діяльності, умови її формування. Мотивація до навчання є однією є основних складових освітнього процесу без неї навчання втрачає для студента привабливість і актуальність.

Серед причин низької мотивації навчання можна виділити такі, як недостатня зацікавленість матеріалом, страх перед невдачею, помилкові цінності, потреба уваги, емоційна перевтома. Одним із шляхів подолання цих причин є використання різноманітних інноваційних форми і методів організації роботи. Новітня педагогічна та методична література пропонує велику кількість інноваційних технологій, з-поміж них можна виділити ті які забезпечують процес навчання і в режимі інтерактиву.

Чому перевагу необхідно надавати інтерактивним технологіям? Інтерактивні технології по-перше забезпечують комфортні, безконфліктні та безпечні умови розвитку особистості, по-друге всебічно реалізують її природний потенціал, виховують здатність до саморозвитку, самовдосконалення, формують вміння використовувати одержані знання для творчого розв'язання проблем, критично мислити, прагнення реалізувати себе.

Аналіз сучасної педагогічну та методичної літературу, досвід викладачів-практиків, показує, що інтерактивні форми роботи допомагають перетворити кожного студента зі слухача чи спостерігача, в активного учасника навчального процесу, бо його робота під час заняття має результат.

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що освітній процес відбувається за умов постійної активної взаємодії його учасників. Це може бути співнавчання: колективне, групове навчання у співпраці, де студент і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами, де педагог виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера групи.

В залежності від форми організації освітньої діяльності інтерактивні технології навчання поділяються на 4 групи: індивідуальні, парні, колективні та фронтальні.

Наведу детально приклади використання на заняттях вправ колективної форми роботи інтерактивної технології навчання. Ефективним методом розвитку вміння вести дискусію є інтерактивна вправа «Акваріум». Студенти об'єднуються у групи по 5-6 осіб. Одна з груп займає місце у центрі аудиторії, отримує завдання, зачитує і обговорює його. Інші не втручаються в обговорення, а уважно слухають, роблять помітки. Після публічного виконання завдання група займає своє робоче місце, а студенти обговорюють хід дискусії, аргументи виступаючих. Після цього місце в «Акваріумі» займає друга группа.

Для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами спілкування для обговорення дискусійних питань можна використати інтерактивну вправу

«Карусель». Студенти розміщуються у два кола обличчям один до одного. Протягом певного часу кожна пара обмінюється інформацією, власними думками, потім з зовнішнього кола роблять один крок – пересідають по колу до наступного партнера дану вправу можна використовувати під час узагальнюючих занять.

Інтерактивна вправа «2 - 4- всі разом» дає можливість набути навичок співробітництва, оволодіти вміннями висловлюватися та активно слухати. Пропонується проблема або інформація, яку учасники спочатку опрацьовують самостійно, потім обговорюють у парах, далі об'єднуються у четвірки. Після прийняття спільного рішення в четвірках відбувається колективне обговорення. А по завершенні роботи кожна група презентує свої висновки, в результаті чого всі знайомляться з темою в цілому.

Досить поширеною є інтерактивна вправа «Ажурна пилка». Метод дозволяє працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу, а також заохочує допомагати одне одному, тобто «вчитися навчаючи». Під час роботи за допомогою методу «Ажурна пилка» студенти працюють у різних групах. Спочатку вони працюють в домашній групі. Потім в іншій групі виступають в ролі експертів з питання, над яким працювали в домашній групі, та отримують інформацію від представників інших груп. Потім повертаються у свою домашню групу для того, щоб поділитися новою інформацією, яку їм надали учасники інших груп.

Сучасний ринок праці вимагає від працівника не тільки якісний рівень знань, а і вміння працювати самостійно, розглядати проблему з точки зору різних наук. Формою роботи, яка забезпечує формування дослідницьких компетенцій є метод проектів. Проект – це робота, що самостійно планується та реалізується студентами у процесі конкретної праці, на основі його вільного вибору, з урахуванням інтересів. Завдання творчого та дослідницького характеру істотно підвищують зацікавленість у вивченні навчального матеріалу і є додатковим мотивуючим фактором. Такі заняття особливо ефективні, так як студенти отримують знання в процесі самостійної творчої діяльності. Ця методика не проста та копітка, але в той же час дуже цікава. Важливо звернтати увагу, щоб надані проекти відповідали змісту та естетичним вимогам навчального матеріалу. Виконану роботу треба захистити. Захист – один з головних етапів початківця дослідника. Застосовуючи групові форми роботи можна успішно формувати потребу здобувати знання, розвивають інтерес, любов до пізнання, допитливість.

Як показує практика викладання, такі нетрадиційні методи навчаннядають можливість студентам самостійно розв'язувати доступні для них проблеми, формавати дослідницькі компетенції, вчать разом переборювати труднощі на шляху до мети.

Використання інтерактиву під час заняття знімає нервове навантаження дозволяє змінювати форми діяльності, переключати увагу на ключові питання теми. Зрозуміло, що використання інтерактивної технології потребує більше часу на організацію процесу навчання, тому незамінним помічником викладачу стають інформаційно-комунікаційні технології.

Проводячи заняття такого типу, викладач зацікавлює навчальним матеріалом, формує активну життєву позицію, розвиває творчі здібності, вдосконалює мовленнєві і розумові навички; створює ситуацію успіху, де кожен почуває себе невимушено, а це, у свою чергу, сприяє розвитку компетентності студентів, що і є сьогодні основним завданням освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К. О. Що ж таке технологія навчання? // Шлях освіти. – 1999. – №3.
2. Максимюк С. П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005.
3. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К., 2002. – 135 с.
4. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-методичний збірник. – К., 2000.
5. Яцик І. С. Використання інтерактивних методів навчання при викладанні гуманітарних дисциплін з метою виховання толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: onf.vstu.edu.ua.

УДК 373.37.01:316

Тетяна Кравчинська
(Київ, Україна)

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА: ПОВАГА ДО ОСОБИСТОСТІ

Розкрито один із принципів педагогіки партнерства – повага до особистості, на засадах якого будується взаємодія між учнями, учителями та батьками.

Ключові слова: *педагогіка партнерства, Нова українська школа, особистість, учні, учителі, батьки.*

One of the principles pedagogy of partnership is disclosed – respect for the personality, on the basis of which the interaction between pupils, teachers and parents is constructed.

Key words: *pedagogy of partnership, New Ukrainian School, personality, pupils, teachers, parents.*

Зміни в суспільному житті зумовлюють трансформацію поглядів на сучасну освіту відповідно до мети Концепції «Нова українська школа», що передбачає запровадження принципів педагогіки партнерства. Формула Нової школи складається з восьми ключових компонентів, одним із яких є педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками [4]. Отже, діалог і багатогранна комунікація між усіма учасниками освітнього процесу замінюють односторонню авторитарну комунікацію вчитель – учень.

Основною метою освіти є всебічний розвиток особистості, а також, створення умов для цього, тому навчання є розвивальним, особистісно орієнтованим, з чітко визначеною системою взаємин усіх учасників освітнього процесу (учнів, учителів, батьків), організованим на принципах добровільності й спільності інтересів, що ґрунтується на повазі й рівноправності всіх учасників, з дотриманням визначених норм (прав та обов'язків). Усе формується довкола цінностей (поваги до прав людини, визнання цінності культурного різноманіття, демократії, справедливості, рівності та верховенства права тощо), а довіра і партнерство між усіма учасниками освітнього процесу допомагають спільно впроваджувати принципи Нової української школи.

Категорія особистості посідає в сучасних наукових дослідженнях одне з центральних місць. Особистість – це поняття, що охоплює загалом усю психологічну індивідуальність людини. Це відкрита зовнішньому досвіду динамічна система, що має такі підструктури, як: мотиваційна спрямованість, емоційна сфера, стиль мислення, спосіб спілкування з оточенням тощо [7]. Однією з найважливіших характеристик особистості є її індивідуальність, під якою розуміють виняткове поєднання таких психологічних особливостей, як характер, темперамент, особливості перебігу психічних процесів (сприймання, пам'яті, мислення, мовлення тощо).

Повага до особистості учня передбачає, передусім, рівність, рівноправність, партнерство вчителя та учня, незважаючи на різницю в становищі, рівні культури та освіти, у віці та життєвому досвіді. Проявом поваги виступає, насамперед, довіра, коли педагог бачить в учнях рівних собі людей зі своїми поглядами й інтересами. Тому завдання педагогів полягає у створенні атмосфери турботи й підтримки учнів, яка сприяла б розвитку їхніх можливостей, задовольняла б їхні інтелектуальні, емоційні й соціальні потреби, розкритті та розвитку здібностей, талантів на основі партнерства між учнем, учителем і батьками.

Педагогіка партнерства – напрям педагогіки, що передбачає систему методів і прийомів виховання й навчання на засадах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості. За педагогікою партнерства, учень – добровільний і зацікавлений соратник, однодумець, рівноправний учасник освітнього процесу, турботливий і відповідальний за його результати. В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями й прагненнями, є

добровільними й зацікавленими спільниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Учитель має бути другом, а родина має бути залучена до процесу побудови освітньої траєкторії дитини. Педагогіка партнерства визначає істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість [5].

Основу педагогіки партнерства становлять суб'єкт-суб'єктні стосунки між учасниками освітнього процесу, а їхня співпраця основується на толерантній взаємодії. Така взаємодія є ефективною для освітнього процесу, оскільки зберігає за вчителями функцію управління, водночас надаючи учням можливість діяти самостійно і творчо.

Основна відмінність нового Стандарту початкової освіти – це орієнтованість на здобуття учнями компетентностей, а не лише знань. До одних із ключових компетентностей належать громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомлення рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність у житті класу і школи, повагу до прав інших осіб [1].

У Державному стандарті початкової освіти однією з освітніх галузей є громадянська та історична, метою якої є формування громадянської та інших компетентностей, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів. Здобувач освіти має розвинуте почуття власної гідності, діє з урахуванням власних прав і свобод, поважає права і гідність інших осіб, протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості, дотримується принципів демократичного громадянства, бере активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громади, протидіє проявам тиску, неповаги та приниження щодо себе та інших осіб, звертаючись за допомогою до дорослих [1]. А це допомагає у створенні нових принципів взаємодії, у визначенні правил побудови партнерства між учителями, батьками та дітьми, орієнтуючись на потреби учнів і будуючи освітній процес відповідно до його очікувань.

Із зазначеного вище можна дійти висновку про те, що сьогодення вимагає переосмислення ролі вчителя, потрібні постійний діалог і багатостороння комунікація між усіма учасниками освітнього процесу. А це можливо лише за умови оновлення професійного мислення і відповідних цілеспрямованих дій: постійного аналізу власної педагогічної діяльності; орієнтації на самоосвіту як власну цілеспрямовану пізнавальну діяльність; відстеження результативності своєї роботи та розуміння того, що кожен учень – це унікальна й неповторна індивідуальність. Головною передумовою є довіра до учнів, на ній базується співпраця з батьками, громадою, а також необхідно навчитися цінувати багатоманіття, поважати інших, уміти працювати в колективі. Успіх можливий лише за умови поваги та взаємодії одного з одним.

Питання педагогіки партнерства є надзвичайно актуальними та потребують подальшого теоретичного і практичного вивчення в умовах Нової української школи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/

2. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

3. Ігнатович О. М. Теоретико-методологічні засади розвитку культури особистості як суб'єкта інноваційної педагогічної діяльності. URL: http://lib.iitta.gov.ua/709845/

4. Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/

5. Кравчинська Т. С. Педагогіка партнерства: основні ідеї, принципи та сутність: підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Концепції Нової української школи:

зб. ст. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Харківська академія неперервної освіти, м. Харків, Україна – с. 85–88. URL: http://lib.iitta.gov.ua/707221/

6. Скрипник М. І. Модернізація вітчизняної освіти XXI ст.: проблема суб'єктності. URL: http://lib.iitta.gov.ua/709944/

7. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. – М: ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.

УДК 373:371.381.2

Элина Кушнерова
(Гомель, Беларусь)

ЗНАКОМСТВО ДОШКОЛЬНИКОВ СО СВОЙСТВАМИ БУМАГИ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА К ИСКУССТВУ ОРИГАМИ

Изготовление красочных поделок из бумаги приёмами многократного складывания и сгибания – увлекательное и полезное занятие для воспитанников дошкольных учреждений. Воздействие занятий оригами на формирование творческих качеств человеческой личности огромно. Проявление интереса к искусству оригами у детей дошкольного возраста происходит через ознакомление со свойствами бумаги, участие в опытах и экспериментах.

Ключевые слова: *искусство оригами, свойства бумаги, дидактические игры, опыты, творчество.*

Doing colorful paper crafts by means of repeated folding is an exciting and useful activity for children in pre-school institutions. The impact of origami on the formation of human person's creative qualities is enormous. Pre-school age children take interest in origami through studying the properties of paper and participation in numerous experiments.

Keywords: *origami, paper properties, didactic games, experiments, creativity.*

Оригами – интересное и полезное занятие для детей дошкольного возраста. Искусство оригами как способ создания из бумаги разнообразных поделок зародилось в Японии, но это могло произойти и в других странах, где широко использовалась бумага – одно из величайших изобретений человека. Слово «оригами» переводится с японского языка как «сложенная бумага». Бумага – универсальный, доступный и недорогой материал – широко используется и в рисовании, и в аппликации, и в художественном конструировании при работе с детьми в дошкольных учреждениях. Воспитанникам нравится создавать такие поделки из бумаги, которые затем можно использовать в играх, инсценировках, оформлении группы или участка детского сада. Так, через различные действия с бумагой у дошкольников формируется умение эстетически осмысливать образы знакомых предметов.

Оригами является не только развлечением. Работа с бумажными фигурками по технике оригами развивает творческие качества, уверенность в своих силах, расширяет коммуникативные способности, а также важнейшие психические процессы – внимание, память, мышление, воображение. Искусство оригами прививает художественный вкус, развивает пространственное мышление и логические способности. Прежде чем сложить какую-то фигурку дошкольники узнают о ней что-то интересное. Это может быть небольшой рассказ о предмете. Таким образом, складывание из бумаги имеет кроме практической еще и познавательную направленность. Оригами способствует воспитанию усидчивости, аккуратности, целеустремленности, активности, самостоятельности детей.

Создавая бумажные модели, ребенок постоянно работает с геометрическими фигурами: начинает складывание с выполнения действий на плоскости исходной геометрической фигуры – квадрата (прямоугольника); в процессе складывания в руках ребенка одна геометрическая фигура преобразуется в другую. Работая с геометрическими фигурами, дети

закрепляют сведения об их строении (стороны, углы, вершины, соотношение сторон и т.д.), признаки их сходства и различия [1].

Дети знакомятся с традициями Японии – страны восходящего солнца. Выполняя пальчиками различные упражнения, ребёнок достигает хорошего развития мелкой моторики рук, которая не только оказывает благоприятное влияние на развитие речи (так как при этом индуктивно происходит возбуждение в речевых центрах мозга), но и подготавливает ребёнка к рисованию, а в дальнейшем и к письму. Кисти рук приобретают хорошую подвижность, гибкость, исчезает скованность движений.

Искусство оригами оказывает огромное влияние на все психические процессы дошкольников. Поэтому так необходимо сформировать интерес у дошкольников к искусству оригами. Достичь этого можно разными методами и приёмами. Одним из них является знакомство дошкольников со свойствами бумаги. Ознакомление – «общение с бумагой» происходит в детском саду в виде несложных игр, упражнений, фокусов, опытов и экспериментов.

Знакомство со свойствами бумаги является первым этапом в интересной и важной работе по приобщению дошкольников к искусству оригами.

Для этих целей используется бумага всех основных и промежуточных цветов, разной фактуры и сорта. Чтобы вызвать у ребят интерес к предмету деятельности и поддержать их внимание, используются сравнения, вопросы и другие приёмы.

Особый интерес у ребят вызывает участие в проведении несложных опытов с бумагой:

Опыт №1. «Волшебная бумага». Незнайка и Знайка предлагают детям альбомные листы бумаги белого цвета, фломастеры разного цвета. Что можно сделать с бумагой и фломастерами?

Вывод: бумагу можно использовать для рисования.

Опыт №2. «Сминание бумаги». Незнайка и Знайка предлагают детям смять бумагу. Легко это сделать? Затем смять деревянный кубик. Получилось ли это сделать?

Вывод: дерево, из которого сделан кубик – прочное, твёрдое; а бумага – не прочная, её можно смять.

Опыт №3.«Сравнение бумаги». Детям предлагается два вида бумаги: картон, простая альбомная бумага. Необходимо разрезать ножницами сначала бумагу. Бумага разрезалась быстро и легко. При разрезании картона у детей возникают затруднения.

Вывод: картон толще, чем бумага.

Опыт №4. «Разрывание бумаги». Незнайка и Знайка предлагают детям два вида материала: бумагу, ткань. Нужно разорвать бумагу. Бумага быстро и легко рвется на полоски. Ткань с этим не справляется.

Вывод: ткань прочнее, чем бумага

Опыт №5. «Вода и бумага». Для этого опыта необходимо: бумажные салфетки, альбомный лист бумаги. Незнайка и Знайка предлагают положить два вида бумаги в ванночки с водой. Салфетки тут же размокают, они рвутся в руках у детей. Во второй ванночке бумага мокнет, но не рвется.

Вывод: бумага боится воды. Все бумажные предметы портятся от встречи с водой – бумага материал не прочный.

Опыт №6.«Шуршащая или поющая бумага». Может ли бумага издавать звуки, петь? Для этого опыта Знайка предлагает взять разноцветную бумагу и выполнить движение «стирка белья». Бумага шуршит, скрипит.

Вывод: при смятии, трении – бумага издаёт звук.

Опыт №7. «Склеивание бумаги». Для данного опыта нам понадобилась: цветная бумага, ножницы, клей. Разрезав целый лист бумаги, дети убеждаются, что целого листа бумаги больше нет. Только используя клей можно получить лист обратно.

Вывод: бумажные предметы можно склеивать.

Опыт №8. «Летающая бумага». Незнайка принес детям полоски фольги. Может ли бумага летать? Для этого нужно помахать веером, чтобы получился ветерок. Этот опыт очень нравится детям. Разноцветная фольга разлетелась по всему столу.

Вывод: полоски фольги очень легкие, поэтому, когда дует ветер, они разлетаются [2].

Чтобы закрепить свойства бумаги, используем в работе дидактические игры. Дошкольникам очень нравится играть с полосками бумаги разной фактуры (рис. 1). Превращения полосок вызывают и удивление, и смех. Из них получаются дорожки, забор, травка, ниточки, волосы, усы, борода, завитушки, спиралька, цепочка, гирлянда, крылышки, букет, пирамидка, колечки, баранка, руль, обручи, пружинка, буквы, гармошка, лесенка, ступеньки. Необходимо помочь ребятам установить это сходство через обыгрывание результатов работы и оформление композиций.

Рис. 1. Игры с полосками бумаги

В игре «Угадай на ощупь» дошкольников увлекает загадочная ситуация. Перед началом игры в мешочек помещаются кусочки бумаги с различной фактурой. Осязание и обоснование выбора проверяется зрением.

Игра «Где меня используют?» расширяет жизненный опыт воспитанников, обогащает словарь. Ребята знакомятся с тем, что название бумаги связано с ее назначением: чертёжная используется для черчения, писчая – для письма, рисования; бумажные обои делают квартиру и другие помещения тёплыми, красивыми и уютными; есть промокательная бумага, обёрточная, копировальная и т.д. Ребята думают и отвечают: почему бумагу делают разных видов, с чем это связано?

Для закрепления представлений у воспитанников о фактуре бумаги (гладка и шероховатая, тиснёная и гофрированная, писчая, тонкая, прозрачная, мягкая, рыхлая, плотная) проводится игра «Следствие ведут Колобки» (рис.2).

Ребята смотрят через бумагу на свет, рвут, мнут и растягивают её в длину и поперёк, подвешивают груз, прокалывают иголкой и шилом, прошивают на машинке, делают из разных её видов хлопушки, кораблики, которые спускают в воду. На практике они убеждаются в разном качестве бумаги: хлопушка, выполненная из мягкой бумаги, не стреляет, корабли «терпят крушение», а воздушный змей, сложенный из тонкой бумаги взлетает ввысь. Следовательно, в итоге, ребята понимают, что фактура бумаги определяет и её назначение, и название, и вид [3].

Рис. 2. Юный исследователь

Рис. 3. Самый прочный мост

С помощью игры «Что я могу?» воспитанники знакомятся с пластическими свойствами бумаги. Бумага складывается, оставляя след; легко скручивается или сопротивляется, растягивается, рвётся. Её можно смять, разорвать, разрезать ножницами и ножом, а можно сделать прочный мост (рис.3).

Радость воспитанникам приносят и открытия: оказывается, бумага может защищать от солнечного света, холода, сохранять тепло. В игре «Какая прочнее?» ребята проверяют свойства бумаги в воде. Заставляют задуматься воспитанников такие загадки и вопросы: можно ли из бумаги построить дом? Дышит ли бумага? Можно ли бумагу мыть? На чём люди писали до появления бумаги? Есть ли у бумаги день рождения? Так, через различные действия с бумагой, в процессе её обработки, применении разных способов и приёмов дети знакомятся с ее свойствами и начинают видеть в простом листе бумаги целый мир для проявления фантазии и творчества.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Богатеева З. А. Чудесные поделки из бумаги / З. А. Богатеева. – М.: Просвещение, 1992. – 208 с.

2. Дыбина О. В. Неизвестное рядом. Занимательные опыты, эксперименты для дошкольников / О. В. Дыбина, Н. П. Рахманова, В. В. Щетинина. – М.: Сфера, 2001. – 192 с.

3. Кобитина И.И. Работа с бумагой / И.И. Кобитина. – М.: Сфера, 1999. – 126 с.

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Кадол Ф.В.

УДК 371.3

Lazzat Madenova
(Uralsk, Kazakhstan)

FORMATION OF CREATIVITY OF THE TUTOR

This article describes the development of the need to create a person with a creative, thoughtful, motivated new knowledge and skills in the system of continuous education, creativity that is capable of solving serious problems as a result of independent search.

What are the requirements for the teacher in order to implement the updated education? What should be the teacher? The main task facing modern education workers is to form a new teacher of a new formation. Modern teachers need not to be informers, observers, and inspectors; they should be researchers, technologists, inventors, creators. A professional requirement is that the teacher is responsible for formation and development of a deep knowledgeable, creative person. Today's teacher should not only give information to the student on the basis of science, but also bring them to the world of knowledge, information, and economics and teach to live in tough competition. It is only possible by a true teacher. The Great English Educator (Enlightener) William Ward said: The Simple Teacher Tells You, The Good Teacher Explains, The Best Teacher Shows and The Great Teacher Inspires". The system of education requires specialists to acquire professional flexibility and mobility, multidisciplinary creativity and self-management, self-organization, as the current generation is the future of our country. Our President Nursultan Nazarbayev concluded: "The goal of centuries is to teach and to build a wholesome and comprehensive personality that is the creator of the 21st century who can overcome political, economic and spiritual crises". To this end, in accordance with the educational process are required the pedagogical skills. "Teacher's skill is not a creative talent, but it is a result of research and learning. There is no ready rule about the teacher's skill. The most important characteristic of a teacher is respect for a child. His respect for human dignity and personality, regardless of age. It comes from the inner world of the teacher and the great heart. Of course, it is clear that he is a master of his profession, and that he needs to build up his spiritual strength and fortitude. It is not easy for everyone; it requires a special talent and characterize an imaginable person. Also, the teacher must be ready to anticipate and predict that his or her content will arise from a variety of occasional traditional work, and should be prepared to find a positive solution, so that the teacher is able to know every child's soul, It is possible to say that the statue of the future of the country. The word "Teacher" has two distinctive characteristics. One is a teacher who teaches a certain subject, and the other is a wise person who influences to highly influential people. The main problem facing modern education professionals is the formation of a new teacher of the new formation. The teachers of the new formation have the following requirements: mastering of new methodology and technology of professional activity; formation of personal qualities of a teacher as a carrier of democratic ideas; Formation of readiness for training and constant self-education in the conditions of new requirements (acquisition and knowledge of new technologies in education); the formation of a pedagogical individual able to make self-dependent and responsible decisions [1]. The pedagogical literature defines the features of teacher's work. The object of teacher's labor is not just an artificial world, but also a complex, controversial and delicate living organism, the spiritual world of the younger generation. The teacher's abilities and inclinations are the key to the success of his work. As the globalization era is a period of renewal of international integration in the conditions of competition in the countries of the world, education will provide stability of economic, social and political development of the country as a useful investment. I believe that Philler's principle "If you have knowledge then create the condition for others to light their own lamps" is the guideline for today's teachers of the new format. Teacher's way is the essence of my life, the beginning of my energy, my abilities. Every morning, every step of my life, my creative career, my fruitful work with my students will lead me into purposeful work in the future. I have never been ashamed of absorbing the opinion of Seneca, the thinker, who said "That the person is able to learn by his ability to use his abilities in practice". In

my study, I haven’t stopped only on providing students with qualitative, intelligent education but taught them as qualified and competent specialist. I worked on the following topics: "Pedagogics", "Theory and Methodology of Educational Work", "Teaching", "Theory and Methodology of Educational Work". As a result of the creative work with students on the following disciplines as "Management in education", "The measurement technology of estimation", I realized that the following achievements can be achieved:

- First, the intellectual, emotional and social development and peculiarities of creative students develop from their own point of view;

Second, their ability to take different information, provide information based on that information, and view their outlook on life;

- Third, the potential level of creative students develop, and the ability to behave freely at any cases increase;

- Fourth, the level of "self-promotion" of talented students in the environment, their ability to demonstrate their knowledge will be corrected.

The creativity is one of the most important factors of creative activity, the result of which is more unique than that of other people. At that time, related to the situation, surroundings it is used as new methods and ways of solving personal problems and as a positive outcome of creative talent [2]. Different methods of interpersonal, interconnected, interactive, computing, rejection, refinement, and summarization of ideas that are interconnected with real services in the work of talented students are based on the previous traditional teaching methodology of the systematically structured learning strategies provided by the Cambridge Faculty of Education it is possible to fully satisfy their needs. I was convinced that it is very important to use the evaluation/assessment as a starting point for studying the formative assessment. It is important to encourage students for hard working, avoiding their shortcomings during their speech. I have encouraged them to find out their mistakes by themselves. For this reason, I asked questions and give them more tasks that are thoughtful in order to direct them to work more and search in details. During my next classes I used posters in order to be sure that students are fully mastered the topic. During the filling of the actual posters it was noted that students could freely express their thoughts. Teacher's work always requires creative search, improvement of methodological skills. Therefore, in the course of studying any discipline, it is necessary to organize various types of classes and use information and communication technologies to develop students' cognitive activity and thinking skills. The seven modules of the practical classes were very effective, the students and myself were very excited and focused on the tasks that it was easy to implement and they’d been interesting for students. One example that I use competence tasks in the discipline of "Pedagogics” while solving pedagogical situations and presenting small projects. Such techniques as "Grouping", “Thinking”, "Imagination" strategies I often use in my classes to control students' extraordinary solutions. When teaching the subject “Theory and methods of teaching” and using the methods as creation of teacher’s professiogram, description of the characters in a particular work, fulfilling the tasks assigned to them by the method of "Letter to myself" and during the revision of individual works of the students I came to the conclusion that the teacher should constantly satisfy the spiritual wishes and cognitive activity of the student, should develop his everyday aspiration to know nature, life, and human labor. One of the main goals of pedagogics is to educate the individual as a single system. Personality – is the owner of the consciousness. Creative person is a creative person. He updates himself, around himself, around society. Creativity is a person's ability to produce exclusive ideas, to avoid the traditional scheme of thinking, to solve problem situations. The creative person is an innovative searcher, his life is interesting, he can open his way in the course of his goals, overcome obstacles, and progress continuously. Creativity is a man's quest for self-realization in reality. To be able to find the right way to life, a person needs to learn to think and to make good decisions. To be able to find the right way to life, a person needs to learn to think and to make good decisions. The ability to develop and abolish man's abilities is to strengthen his spiritual strength and help him find his place in life. Students' creative abilities develop only when they constantly develop their zeal, organize each lesson, and apply advanced teaching methods. To do this, you need to be a teacher.

Thus, through the teaching process of the teacher and the student, creative abilities develop. Lessons of the teacher should be made to encourage students to be creative. Pre-planned questions that are relevant to the topic of the lesson should be encouraging students' enthusiasm, attention, and imagination. Finding answers to the questions in the classroom, "disputing", organizing cognitive games, etc. It is known that the lesson is attractive when effective learning is implemented with new technologies. In order to encourage students to engage in creative work and to increase their interest and motivation, they can use a variety of methods to develop their creative abilities and workouts. The main problem facing the education sector today is the formation of a new teacher of the new formation. My pedagogical career, creative research, and fruitful work with students lead to purposeful work. In practice, in order to develop students' intellectual, emotional, and personal views on creative, active students by analyzing the results of their work in order not only to provide students with quality education, but also to form them as qualified and competent specialists of science and technology I realized that their views and views on the flow of life would emerge. I discovered that the talented students' creative potential is improving and the ability to keep themselves free in any environment is increasing. And their level of "self-promotion" has been correctly set, because the creative person is a creative person. It updates itself, around itself, around society. This is clearly reflected in the pedagogy lesson sessions during the students' individual, group works. For example, comparing the story's similarity, capturing a theme, creating small text, writing topics, editing textual content, drawing by imagination and also can be writing poems in order to enlarge vocabulary. During the implementation of these activities, Azamat Bakiev, a second year student of the “Kazakh language and literature” faculty student, was differed among the others with his desire to learn more. And here the poem written by him.

(The poem in Kazakh language)

Today's knowledge and competence are achieved through a comprehensive and upbringing of our young people including creative, optimistic professionals who have shaped future professionals throughout the world in a competitive environment, including the upbringing of the title of a teacher.

REFERENCES

1. Eternal country: - a textbook / M.B Kassymbekov, S.Zh.Praliev, K.K. Zhampeisova and KazNPU named after Abai; Almaty. Ulagat publishing house, 2015.

2. Message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev "Kazakhstan's way - 2050: common goal, common interests, common future" Astana, 2013.

3. Orientation for the future: spiritual revival. "Egemen Kazakhstan" April 12, 2017.

УДК 371.4

Сауле Мажитова, Жамиля Зулкарнаева
(Кокшетау, Казахстан)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье рассмотрены проблемы психолого-педагогических условий формирования толерантности у младших школьников. Актуализированы задачи создания педагогических условий для формирования у младших школьников опыта толерантных отношений и толерантного поведения. Определены условия не только как совокупность факторов и обстоятельств, от которых зависит эффективность процесса разрешения интолерантной ситуации или конфликта, но и как среду, как совокупность стимулов, привлекательных средств этой среды, в которой протекает процесс формирования толерантности.

Ключевые слова: *толерантность, интолерантность, воспитание, формирование, мировоззрение, младший школьный возраст, уважение, терпимость.*

This article discusses the problems of psychological and pedagogical conditions of the formation of tolerance among younger students. The tasks of creating pedagogical conditions for the formation of tolerant attitudes and tolerant behavior among younger students are actualized. The conditions are defined not only as a set of factors and circumstances on which the effectiveness of the resolution process of an intolerant situation or conflict depends, but also as an environment, as a set of incentives, attractive means of this environment in which the process of tolerance is going on.

***Keywords**: tolerance, intolerance, education, formation, worldview, primary school age, respect, tolerance.*

В послании Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана отмечается, что в международном сообществе уже получила признание наша последовательная политика, направленная на обеспечение толерантности, межконфессионального и межкультурного согласия представителей всех национальностей, проживающих в нашей стране и представляющих единый народ Казахстана.[1] В нашей статье мы попытаемся раскрыть условия формирования толерантности в детской среде, выявленные на основе изучения трудов Л.И. Божович [2], М.И. Лисиной[3], Дербеневой С.М. [4], Абсалямовой М.М.[5], Абетовой З.[6], Ахетовой А.[7] и других исследователей.

По нашему мнению, прежде всего, целесообразно рассмотреть значение понятия «толерантность». «Толерантность» – от лат. tolerantia – терпение, определяется как терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению. Толерантность означает уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявления человеческой индивидуальности. Толерантность делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира. Толерантность означает, что каждый может придерживаться своих убеждений и, в то же время, признавать такое же право за другими; означает признание того, что люди по своей природе различаются по внешнему виду, положению, речи, поведению и ценностям, обладают правом жить в мире и сохранять свою индивидуальность и не могут навязывать взгляды одного человека другим. Формирование толерантности должно стать важнейшей задачей школы. В нашей статье формирование толерантности связано с начальной школой, начиная с обучения в первом классе. Мы исходим из того, что толерантный человек уважает убеждения других, не стараясь доказать свою исключительную правоту.

Цель воспитания толерантности – воспитание в учащихся потребности и готовности к конструктивному взаимодействую с людьми и группами, независимо от их национальной, социальной, религиозной принадлежности, взглядов, мировозрения, стилей мышления и поведения. Для начальной школы проблема воспитания толерантной личности актуальна сама по себе. На этом жизненном этапе начинает складываться взаимодействие между детьми, пришедшими из разных микросоциумов, с разным жизненным опытом и с несформированностью коммуникативной деятельности. Для плодотворного обучения в классе необходимо свести эти противоречия в процессе взаимодействия к некой общей основе. Ненасильственное, уважительное отношение, гармонизация отношений в классе, воспитание толерантности способствуют развитию сотрудничества. Результаты наблюдений за поведением младших школьников, за общением, их отношением к одноклассникам в школе позволяют сделать вывод о том, что чаще всего основными формами проявления нетерпимости являются оскорбления, насмешки, выражения пренебрежения, которые могут в дальнейшем порождать формы интолерантности. Это позволяет сделать вывод о том, что у младших школьников ещё не сформирован навык поведения при решении спорных вопросов. Перед нами встала задача: определить выявленные исследователями, работающими над данной проблемой, психолого-педагогические условия формирования толерантности у младших школьников.

Изучение трудов исследователей позволило нам решить данную задачу и отразить ниже в следующем порядке:

– реализация преподавателем принципа трансформации когнитивного содержания в эмоциональное;

– постановка перед детьми творческих задач такого объема и содержания, что вероятность достижения успеха в их решении существенно выше при коллективной работе, чем при индивидуальной;

– организация выполнения коллективных творческих работ;

– принятие преподавателем отношений между участниками работы и выделение их как одной из ведущих ценностей при выполнении коллективных творческих работ;

– доведение до сознания учащихся взаимосвязи между качеством отношений в группе и эффективностью работы;

– передача детям ответственности за складывающиеся в группе отношения;

– обучение детей правилам эффективной организации совместной работы (обсуждать и согласовывать планы, использовать справедливые процедуры и объективные критерии и т.д.). Таким образом, реализация данных психолого-педагогических условий позволит сформировать толерантность у младших школьников.

Как показал передовой педагогический опыт, для успешного воспитания толерантности у учащихся младшего школьного возраста необходимо следующее:

1. Знакомить детей с принципом уважения человеческого достоинства всех без исключения людей.

2. Формировать понимание у детей того, что каждый человек – это уникальная личность, и необходимо уважать различия между людьми.

3. Развивать понимание принципа взаимодополняемости, как основной черты различий. Ученики должны понять, что их различия могут выступать как дополняющие друг друга элементы.

4. Детей следует приучить к совместному решению проблем и разделению труда при выполнении заданий, чтобы наглядно показать, как выигрывает каждый при решении проблем через сотрудничество.

5. Дети на практике познают, что такое уважение и терпимость по отношению к другим. [4]

По нашему мнению, толерантность нужно воспитывать через систему классных часов и коллективно-творческих дел, воспитывающих терпимость по отношению к людям, и это позволит ученикам успешно адаптироваться к жизни не только в школе, но и за ее пределами. Наша статья нацелена также на актуализацию задачи создания педагогических условий для формирования у младших школьников опыта толерантных отношений и толерантного поведения. Мы определяем условия не только как совокупность факторов и обстоятельств, от которых зависит эффективность процесса разрешения интолерантной ситуации или конфликта, но и как среду, как совокупность стимулов, привлекательных средств этой среды, в которой протекает процесс формирования толерантности. Педагогические условия формирование толерантности – это общее дело многих государственных и общественных институтов, но когда его объектами выступают дети, главная нагрузка и ответственность в работе с ними ложится именно на образовательную среду, на педагогов-учителей, воспитателей, социальных педагогов, педагогов-психологов. Педагогические условия формирования толерантности необходимо использовать, чтобы научить младших школьников уважать не только себя, но и тех, кто находятся рядом. В начальной школе формирование толерантного отношения к окружающим людям имеет своей целью воспитание у младшего школьника чувства уверенности в себе и уважения самого себя и других. Педагог должен стимулировать активность ребенка на оказание помощи и защиты другого человека, и мотивом этой помощи может и должно стать сочувствие к этому человеку, понимание его. В школе учителям необходимо проводить много игр, направленных на развитие толерантности. Например, «Руки друга», «Доброта», «Свечка по

кругу» и др. Эти игры способствуют развитию знаний, открытости общения и свободе мысли. Известно, что одним из эффективных методов воспитания является подвижная игра. Подвижные игры – традиционное средство педагогики. Игра представляет собой социальное явление, исторически сложившееся средство воспитания, которое может стимулировать формирование толерантности учащихся. Игра вызывает активную работу мысли. Взаимная открытость и эмпатийность в отношениях педагога и ребенка, предполагающая перспективу дальнейшего сближения друг с другом в формальной и неформальной обстановке, влияет на формирование толерантности не только учащегося, но и педагога. И, самое главное, мы должны понимать, что только уважение друг к другу является той силой, которая способна, объединив, создать ценностное единство школьного сообщества как основу пространства культуры, духовности и толерантности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Послание народу Казахстана Президента РК Н.А.Назарбаева. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». – 10 января 2018 года.

2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. труды. – Воронёж: НПО «МОДЭК», 2001.

3. Лисина М.И. Формирование личности ребёнка в общении. – СПб: «Питер», 2009.

4. Дербенева С.М. Формирование толерантности как общественная потребность // Вопросы педагогики. – 2008. – №2.

5. Абсалямова М.М. Воспитание культуры толерантности у детей младшего школьного возраста // Оқушы тәрбиесі – Воспитание школьника. – 2013. – №6.

6. Абетова З. Толерантность и мир этнического // Мысль. – 2007. – №7.

7. Ахетова А. Понять себя, чтобы принять другого: 16 ноября – Международный день толерантности. Акмолинская правда. – 2006. – 14 ноября.

УДК 37.013.75

Ніна Майборода
(Маріуполь, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Нововведення, або інновації характерні для будь-якої професійної діяльності людини і тому, природно, стають предметом вивчення, аналізу та впровадження. Інновації самі по собі не виникають, вони є результатом наукових пошуків, передового педагогічного досвіду окремих викладачів і цілих колективів. Цей процес не може бути стихійним, він потребує управління.

Ключові слова: *інновація, педагогічний процес, новація, освітні системи.*

Innovations or innovations are typical for any professional human activity and therefore naturally become the subject of study, analysis and implementation. Innovations in themselves do not arise, they are the result of scientific research, advanced pedagogical experience of individual teachers and entire teams. This process can not be spontaneous, it needs to be managed.

Key words: *innovation, pedagogical process, innovation, educational systems.*

Словник С. В. Ожегова дає таке визначення нового: новий – вперше створений чи зроблений, з'явився або виник нещодавно, замість колишнього, знову відкритий, що відноситься до найближчого минулого або теперішнього часу, недостатньо знайомий, маловідомий. Слід зауважити, що в тлумаченні терміна нічого не говориться про прогресивність, про ефективність нового.

Стосовно педагогічного процесу інновація означає введення нового в цілі, зміст, методи і форми навчання і виховання, організацію спільної діяльності вчителя і учня.

Сучасне поняття "освіта" пов'язується з тлумаченням таких термінів як "навчання", "виховання", "освіта", "розвиток". Однак, до того, як слово "освіта" стало зв'язуватися з освітою, воно мало більш широке звучання. Словникові значення розглядають термін "освіта", як іменник від дієслова "утворювати" в сенсі: «створювати», «формувати» або «розвивати» щось нове. Створювати нове – це і є інновація.

Про інновації в освітній системі заговорили з 90-х років XX століття. Саме в цей час в педагогіці проблема інновацій і, відповідно, її понятійне забезпечення стали предметом спеціальних досліджень. Терміни "інновації в освіті" і "педагогічні інновації", що вживаються як синоніми, були науково обґрунтовані і введені в категоріальний апарат педагогіки.

Педагогічна інновація-нововведення в педагогічну діяльність, зміни в змісті і технології навчання і виховання, що мають на меті підвищення їх ефективності. Таким чином, інноваційний процес полягає у формуванні та розвитку змісту та організації нового. В цілому під інноваційним процесом розуміється комплексна діяльність по створенню (народженню, розробці), освоєнню, використанню і поширенню нововведень. У науковій літературі розрізняють поняття "новація“ і "інновація".

Новація-це саме засіб (новий метод, методика, технологія, програма і т. п.), а інновація-це процес освоєння цього засобу. Інновація – це цілеспрямована зміна, що вносить у середовище нові стабільні елементи, що викликають перехід системи з одного стану в інший. Нововведення при такому розгляді розуміється як результат інновації, а інноваційний процес розглядається як розвиток трьох основних етапів: генерування ідеї (у певному випадку – наукове відкриття), розробка ідеї в прикладному аспекті, реалізація нововведення в практиці. У зв'язку з цим, інноваційний процес можна розглядати як процес доведення наукової ідеї до стадії практичного використання й реалізація пов'язаних із цим змін у соціально-педагогічній середовищі. Діяльність, що забезпечує перетворення ідей на нововведення і формує систему управління цим процесом, є інноваційною діяльністю. Існує й інша характеристика етапів розвитку інноваційного процесу. У ній виділяють наступні дії:визначення потреби в змінах; збір інформації та аналіз ситуації; попередній вибір або самостійна розробка нововведення;прийняття рішення про впровадження (освоєння); власне саме впровадження, включаючи пробне використання нововведення;інституалізація або тривале використання нововведення, в процесі якого воно стає елементом повсякденної практики.

Сукупність всіх цих етапів утворює одиничний інноваційний цикл.

Інновації в освіті вважаються нововведеннями, спеціально спроектованими, розробленими або випадково відкритими в порядку педагогічної ініціативи. В якості змісту інновації можуть виступати: науково-теоретичне знання певної новизни, нові ефективні освітні технології, виконаний у вигляді технологічного опису проект ефективного інноваційного педагогічного досвіду, готового до впровадження. Нововведення-це нові якісні стани навчально-виховного процесу, що формуються при впровадженні в практику досягнень педагогічної та психологічної наук, при використанні передового педагогічного досвіду.

Інновації розробляються і проводяться не органами державної влади, а працівниками та організаціями системи освіти і науки. Існують різні види інновацій, в залежності від ознаки, за яким їх поділяють. Основна закономірність проектування інновацій: чим вище ранг інновацій, тим більше вимоги до науково обґрунтованого управління інноваційним процесом.

Для повного і точного уявлення специфіки інноваційних процесів, що протікають в сучасному казахстанському освітньому просторі, в системі освіти можна виділити два типи навчально-виховних закладів: традиційні і ті, що розвиваються. Для традиційних систем характерно стабільне функціонування, спрямоване на підтримку одного разу заведеного порядку. Для систем, що розвиваються характерний пошуковий режим.

У освітніх системах інноваційні процеси реалізуються в наступних напрямках: формування нового змісту освіти, розробка і впровадження нових педагогічних технологій, створення нових видів навчальних закладів. Крім цього, педагогічний колектив ряду казахстанських освітніх установ займається впровадженням в практику інновацій, що вже стали історією педагогічної думки. Наприклад, альтернативних освітніх систем початку XX століття М. Монтессорі, Р. Штайнера, і т. д.

Розвиток не може бути здійснено інакше, ніж через освоєння нововведень, через інноваційний процес. Щоб ефективно управляти цим процесом, його необхідно зрозуміти, а тому – пізнати. Останнє передбачає вивчення його будови або, як кажуть в науці, – структури.

Всякий процес (особливо коли мова йде про освіту, та ще про його розвиток) являє собою складне динамічне (рухливе, нестатичне) освіту-систему. Остання ж полі структурна, а тому сам інноваційний процес (як і всяка система) поліструктурен.

Діяльнісна структура являє собою сукупність наступних компонентів: мотиви – мета – завдання – зміст – форми – методи – результати. Дійсно, все починається з мотивів (спонукальних причин) суб'єктів інноваційного процесу (директора, вчителів, учнів та ін.), визначення цілей нововведення, перетворення цілей в "віяло" завдань, розробки змісту інновації і т. д. Не будемо забувати, що всі названі компоненти діяльності реалізуються у певних умов (матеріальних, фінансових, гігієнічних, морально-психологічних, тимчасових і ін.), які в саму структуру діяльності, як відомо, не входять, але при ігноруванні яких інноваційний процес був би паралізований або відбувався б неефективно.

Вплив інноваційних змін на здоров'я студентів має простежуватися керівниками шкіл особливо ретельно.

Нововведення завжди зачіпають інтереси населення, умови праці та зайнятості педагогів. Деякі освітні заклади відходять від традиційної побудови навчального року: змінюють строки вивчення навчальних курсів, іспитів, виділяють дні і навіть тижні для самостійних занять, переносять, іноді подовжують час канікул.

Такого ж узгодження потребують й інші нововведення: введення нових профільних курсів; скорочення часу на вивчення окремих предметів та їх інтеграція; диференціація освіти; зміни в умовах набору учнів; створення елітарних навчальних закладів та інших нових типів і видів шкіл

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сластенін, В. А. Педагогіка / В. А. Сластенін. – М.: Школа-Прес, 2000.

2. Рапацевич, Є. С. Педагогіка. Велика сучасна енциклопедія / Є. С. Рапацевич. – Мінськ: Сучасне слово, 2005.

3. Тюнников Ю. С. Аналіз інноваційної діяльності навчального закладу: сценарій, підхід / Ю. С. Тюнников // Стандарти і моніторинг в освіті. – 2004. – № 5.

4. Лазарєв В. С. поняття педагогічної та інноваційної системи школи / В. С. Лазарєв // Сільська школа. – 2003. – № 1.

5. Єрофєєва Н. І. Управління проектами в освіті / Н. І. Єрофєєва // Народна освіта. – 2002. – №5.

6. Загвязинский В. І. Інноваційні процеси в освіті та педагогічна наука / В. І. Загвязинский // Інноваційні процеси в освіті: Збірник наукових праць. – Тюмень, 1990. – С. 8.

УДК 37.013.32

Римма Масырова, Виктория Савельева
(Алматы, Казахстан)

МЕТОДОЛОГИЯ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ И ПРОЕКТНО-ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВУЗЕ

Методы обучения – это оружие педагога, которым он вооружен для успешной педагогической деятельности, успешного решения дидактической, воспитательной и развивающей задач каждого занятия.

Они являются механизмом реализации замыслов, которые позволяют практически воплотить в жизнь цели, задачи, содержание, принципы обучения. В то же время методы обучения определяются и как движущая сила всего процесса обучения, и должны соответствовать современным требованиям общества, тенденциям развития образования. Через внедрение новых методов и методик обучения происходит реальное реформирование процесса обучения и образования в целом, которое может реализовать каждый преподаватель на каждом конкретном занятии.

Ключевые слова: *активные методы обучения, методология, методы обучения, проект, проектная деятельность, тренинг, ролевые игры, не имитационные методы обучения, имитационные методы обучения.*

Methods of training is weapon of the teacher which he is armed for successful pedagogical activity, the successful solution of the didactic, educational and developing problems of each occupation. They are the mechanism of realization of plans which allow to realize practically the purposes, tasks, the contents, the principles of training. At the same time methods of training are defined and as the driving force of all process of training, and societies have to conform to modern requirements, to trends of development of education. Through introduction of new methods and techniques of training there is a real reforming of process of training and education can realize in general which each teacher on each concrete occupation.

Keywords: *active methods of training, methodology, training methods, project, design activity, training, role-playing games, not imitating methods of training, imitating methods of training.*

Активные методы обучения – это методы обучения, которые побуждают к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом. Использование активных методов обучения в учебном процессе, оформленных в определенные временные и пространственные рамки детерминирует активные формы обучения. Активные методы и формы обучения в педагогической литературе часто называют активными группами обучения или, просто, активным обучением. Существуют не имитационные и имитационные активные группы обучения, что отражено в следующей таблице (Таблица 1).

Таблица 1. Классификация активных методов обучения

Педагогические технологии		
Не имитационные	*Имитационные*	
– проблемные лекции; – проблемные семинары; – тематические дискуссии; – мозговая атака; – круглые столы;	*Неигровые:* – анализ конкретных ситуаций; – имитационные упражнения; – тренинг.	*Игровые:* – разыгрывание ролей; – деловые игры ➢ учебные игры – блиц-игры, мини-игры, индивидуальные игровые занятия на ПК; ➢ производственные игры, проблемно-деловые игры; ➢ исследовательские игры,

– педагогическое игровое упражнение; – стажировка.		проблемно-деловые игры. – оргодеятельностные игры ➢ инновационные игры – проблемно-деловые игры; ➢ оргомыслительные игры. – игровое проектирование

Не имитационные методы обучения характеризуются отсутствием модели изучаемого процесса или деятельности. Динамичность прямых и обратных связей между преподавателями и характеризует активность обучения. Имитационные методы обучения характеризуется имитацией профессиональной деятельности. Их делят на: игровые и неигровые, что обуславливает особенности активного обучения, к которым относятся:

– принудительная активизация мышления, когда обучаемый вынужден быть активным независимо от его желания;

– активность обучаемых совпадает с активностью преподавателя;

– повышенная степень мотивации, эмоциональности, творчества;

– постоянное взаимодействие преподавателя и обучаемых посредством прямых и обратных связей;

– направленность на преимущественное развитие профессиональных, интеллектуальных, поведенческих умений и навыков в сжатые сроки.

Кроме того, существуют такие активные методы обучения, которые апробированы и используются в педагогической деятельности, изменяют мышление современного преподавателя, смещают акцент к его управленческой деятельности, где основным объектом становится педагогический процесс. Таким образом, преподаватель выполняет управленческие функции по продуктивному взаимодействию и общению со студентами, а значит становится педагогом-менеджером.

С этой точки зрения большой интерес в плане использования активных методов обучения вызывает такой вид учебной деятельности, как проектная работа студентов, поскольку идеи проектного обучения применимы практически к любым предметным областям знаний, а также к различным видам учебного процесса: лекций, практических занятий, СРСП, лабораторных занятий.

Формирование проектной деятельности студентов средствами активных методов обучения предполагает использование положений, принципов, по которым должен осуществляться учебный процесс. Анализ научной, зарубежной и отечественной литературы позволил нам систематизировать принципы, как исходные положения, основанные на требованиях к процессу формирования опыта проектной деятельности студентов средствами активных методов обучения в образовательном процессе. К таким принципам на наш взгляд относится:

– принцип научности и системности, который требует включение в процесс обучения не только традиционных научных знаний, но и наиболее фундаментальных положений современной науки, а также вопросов перспектив ее развития;

– принцип всеобщей и индивидуальной доступности, который заключается в обязательном учете индивидуальных возможностей, интересов студентов, что необходимо использовать на занятиях СРСП. Следуя данному принципу, студенты поэтапно осуществляют проектную деятельность с параллельным осмыслением активных методов обучения. Это происходит на двух уровнях – всеобщей доступности (овладение минимумом содержания проектной деятельности и активных методов обучения) исходя из конкретного уровня знаний, умений и навыков, имеющегося опыта проектной деятельности. Учебный материал предполагает наличие различных путей и скоростей прохождения учебного курса, оказание помощи в виде пояснений, дополнительных указаний и задач, постоянного контроля и поддержки на необходимом уровне мотивации студентов, что и должен

осуществлять преподаватель на СРСП и на лабораторных занятиях. Это обеспечивает достижение поставленной цели всем студентам с различным стартовым уровнем подготовки;

– принцип интерактивной наглядности, который применим к широкому использованию активных методов обучения в процессе формирования проектной деятельности, что включает классический иллюстративный компонент, отражающий реалии существующего, и дает возможность представить предмет или явление, существующее в виртуальном пространстве, разложить его на составляющие, изучить динамику изменения в различных условиях;

– принцип ориентации на профессионально и личностно значимый конечный продукт означающий, что важна не только проектная деятельность как процесс, в котором происходит процесс непосредственного формирования ее опыта студентами, но и ее внешне выраженный продукт, представленный в виде конкретного, имеющего профессиональную и образовательную значимость проекта, отражающего определенные достижения студентов в овладении изученного теоретического материала и возможность применения в реальной жизни и будущей работе студента.

– интеграция теории и практики означает выделение различных уровней сложности при овладении навыками работы, включение тем, обеспечивающих обязательный минимальный уровень теоретических знаний по организации проектной деятельности, рассмотрение возможностей, использования в связи с актуальными проблемами не только узко предметной, но и социальной направленности.

Таким образом, все указанные принципы взаимосвязаны между собой, и дополняют друг друга, регулируют процесс формирования проектной деятельности студентов в период обучения в ВУЗе, помогают качественно осмысливать всю траекторию образовательной программы.

Выше рассмотренные принципы проектной деятельности в образовательном процессе позволили нам определить и сформулировать направление учебного процесса, который позволит студентам четко представить ту или иную модель формирования проектной деятельности студентов, который предусматривает определение студентами актуальности, востребованности, адекватности. Это первое направление проектной деятельности.

Второе направление отражает отработанность умений определения ресурсов (совершенствования) проекта, динамики его развития, сфер дополнительного применения.

И третье предполагает разносторонний, многоаспектный анализ, оценку, причем как внешнюю – самого проекта, как материализованного продукта (параметры оценки проекта будут представлены более подробно в экспериментальной главе исследования), так и опыта проектной деятельности, который сформировался у студентов в период его выполнения.

Представленные три направления формирования проектной деятельности студентов позволяют представить логику и основные элементы, которые требуют непосредственной реализации с целью подтверждения правильности выдвинутой гипотезы, обоснованности основных теоретических положений и эффективности модели в целом.

Как показало исследование, недостаточно внимания уделяется проектной деятельности в процессе подготовки будущих специалистов в ВУЗах Республики Казахстан, что «сужает» профессиональный уровень студента и из стен ВУЗа выходят специалисты, не использующие в полном объеме возможности новых технологий, которые они могли бы использовать в своей будущей работе. Между тем, проектная деятельность позволяет наиболее эффективно интегрировать теорию и практику подготовки будущего специалиста и ведет к получению студентами внешне материализованного результата в виде разработанного ими проекта и внутреннего - опыта проектной деятельности, значимых для их будущей профессиональной деятельности.

Предложенные направления формирования проектной деятельности студентов средствами активных методов обучения включают: цель, задачи, принципы формирования проектной деятельности, компоненты опыта проектной деятельности, критерии и уровни сформированности опыта проектной деятельности активными средствами обучения.

Следует отметить, что вышеперечисленные направления применения проектной деятельности в процессе обучения являются лишь примерами, а вариативность их использования более обширна в виду стремительного развития самих технологий. Поэтому отличительной чертой современного этапа развития образовательной системы является качественная модернизация всех основных ее компонентов. Интенсивное инновационное обновление образования невозможно без широкого применения новейших активных методов обучения, которые являются одним из приоритетов развития социальной сферы и органически связана с процессом модернизации образования, что и требуется в современной системе образования. К активным методам обучения, которые могут быть использованы в учебном процессе высшей школы на наш взгляд относятся:

- тренинг;
- метод анализа конкретных ситуаций;
- метод проектов;
- работа в малых группах;
- визуализация решений;
- ролевые игры;
- деловые игры.

Очевидно использование активных методов и форм обучения является велением времени, позволяющим студенту по-настоящему "прожить" учебный процесс, научить его думать, оценивать, принимать решения и нести за них ответственность. Активные методы обучения формируют опыт творческой деятельности и эмоционально-волевых отношений к миру, другим людям и самому себе, определяют готовность к практической деятельности, моделируют и способствуют усвоению технологий принятия профессиональных решений, активизируют мыслительные действия обучаемых, способствует разработке и принятию смелых творческих решений. Они позволяют быстрее формировать такие качества личности как коммуникативность и мобильность, готовность к активной деятельности, социальную компетентность и ответственность, развивают интеллект, обогащают познавательные умения и навыки, оттачивать навыки публичного выступления, умения отстаивать свое мнение и презентовать идеи и материал.

Таким образом, активные методы и формы обучения являются реальным инструментом, позволяющим воплотить современные теории и идеи педагогической науки (личностно-ориентированное обучение, компетентностный и синергетический подходы, саморазвитие личности студента и успешность преподавателя в учебно-воспитательном процессе) в совершенствование качества жизни общества, его системы образования уже сегодня в процессе обучения и профессиональной подготовки, т.е. здесь и сейчас. В общечеловеческом плане они позволяют также увеличить ценность самого образования, значимость студенческого времени, опыта общения и взаимодействия с однокурсниками и преподавателями.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Материалы международной научно-практической конференции «Современные образовательные ресурсы и эффективность системы образования», Астана, 28-30 июня, 2016 г., С.39-45.

2. Ананьев В.Г. Психология и проблемы человекознания. – Москва-Воронеж, 2006.

3. Андреев В.И. Эвристика для творческого саморазвития. – Казань: КГУ, 2004.

4. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. – СПб: Знание, 2001. – 496 с.

5. Коваленко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб.: КАРО, 2002. – 368 с.

6. Коваль С.Н. Метод проектов в классно-урочной системе. URL: http://ito.edu.ru/2004/Moscow/I/1/I-1-3652.html

7. Урастаева Г.Д. Педагогика высшей школы: активные методы и формы обучения. – Алматы, 2009. – 36 с.

УДК 377.5

Еліна Медведчук, Наталія Ліб
(Олександрія, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ СИТУАЦІЙНИХ ЗАДАЧ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ

У статті висвітлено роль ситуаційних задач для формування професійних компетентностей у студентів медичних коледжів. Наведені приклади ситуаційних задач, які використовуються у повсякденній практиці при вивченні навчальних предметів хірургічного профілю.

Ключові слова: *ситуаційні задачі, професійні компетентності, алгоритми виконання практичних навичок, кейс, ситуація.*

This article reveals the role of situational tasks in forming of professional competences of student of medical institutions of the first level of medical education. It has examples of situational tasks which are used in everyday practice in training many subjects of in surgical field.

Key words: *situational tasks, professional competences, successiveness of practical skills, case, situation.*

Основним завданням викладача клінічних дисциплін в медичному коледжі є виховання особистості студента, здатного професійно виконувати обов'язки середнього медичного працівника. Професійні компетенції, які формуються під час навчання, мають бути пов'язаними з майбутньою професією.

Формування професійних компетенцій у студентів викликає певні складнощі, а саме: недостатнє усвідомлення майбутньої професійної діяльності та відсутність необхідних знань, умінь, навичок і досвіду. На практичних заняттях студенти працюють з навчальними матеріалами, в яких представлені тестові завдання та ситуаційні задачі, що допомагає досягти цілей, визначених навчальною програмою та активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність.

Саме розв'язання ситуаційних задач допомагає досягти компетентного рівня застосування професійних знань, а також дозволяє студентам оцінити власну роботу, що призводить до усвідомлення ними висновків відносно об'єму набутих знань та стимулює рівень виконавчої дисципліни і рівень загальної активності. При розв'язуванні ситуаційних задач студенти навчаються вміло застосовувати набуті знання, самостійно критично мислити, вміти побачити проблеми і шукати шляхи їх вирішення, чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані знання можуть бути застосовані на практиці, бути здатними генерувати нові ідеї, творчо мислити, грамотно працювати з інформацією, бути комунікабельними і контактними.

Фахові компетентності студента можна формувати тільки в практичній площині.

Ситуаційні завдання дають змогу виявити навички, а не просто знання, оскільки кейс вимагає від учасника прийняття певних рішень, а не тільки трансляцію знань. За допомогою ситуаційних завдань можна побачити реальну реакцію майбутніх медичних працівників середньої ланки під час виникнення складних ситуацій в роботі, а саме: як студент впорається із цим завданням та які рішення він ухвалить – це і є реальний рівень студента.

Ситуаційні задачі, як вид оцінювання, складаються не тільки з метою об'єктивного з'ясування спроможності майбутніх медичних працівників застосовувати свої знання та уміння під час виконання професійних обов'язків, а також і з метою комплексної перевірки студентів на наявність рухових, мануальних і сенсомоторних, перцептивних і інструментально-розрахункових навичок, оцінки комунікативних якостей, уміння приймати рішення в умовах невизначеності тощо.

Методика розробки ситуаційного завдання:

1) обираємо компетенції, які хочемо оцінити;

2) формулюємо ситуацію;

3) ставимо запитання і формулюємо завдання. Запитання мають бути прописані так, щоб відповівши на них, студент продемонстрував наявність (відсутність) у нього компетенції, на оцінювання якої спрямоване ситуаційне завдання. Завдання формулюються чітко і в наказовий спосіб, наприклад так: «Запропонуйте варіанти розв'язання проблеми», «Продемонструйте ….», «Запропонуйте план дій для вирішення проблеми»;

4) викладаємо факти нейтрально. Не висловлюємо свого ставлення до поведінки дійових осіб у ситуації, не схвалюємо і не засуджуємо їхні дії, а просто повідомляємо про них;

5) усі дії описуємо в одному часі – теперішньому або минулому. Якщо студент має відчути себе учасником подій, описаних у ситуаційному завданні, сюжет краще складати в теперішньому часі. Створюється ефект присутності. Є відчуття, що все відбувається зараз;

6) події подаємо в незавершеному вигляді, щоб спровокувати студента на прогноз;

7) апробуємо пілотну версію кейса. Уважно вислуховуємо враження та зауваження експертів по сюжету, проблемі, завданням, які ставляться перед студентом, вносимо правки, робимо більш чіткими і зрозумілими моменти, які виявляться незрозумілими. Коригуємо питання і завдання до описаної ситуації, якщо необхідно. Речення в описі ситуаційного завдання потрібно будувати так, щоб вони були зрозумілі всім. Лише тоді можна використовувати кейс як інструмент оцінки компетенцій студентів.

Наводимо приклади ситуаційних задач.

Задача № 1.

Йдучи по вулиці, Ви побачили молодого чоловіка, що лежить на тротуарі без свідомості. З лівої половини грудної клітки стирчить ніж, введений на глибину рукоятки. Зовнішньої кровотечі майже немає. Шкірні покриви бліді, кінцівки холодні. Пацієнт без свідомості. Пульс ниткоподібний.

1. Вкажіть ваш діагноз.

2. Які дії першої допомоги можна надати потерпілому в цій ситуації?

Еталон відповіді

1. Попередній діагноз: колото-різана проникаюча рана лівої половини грудної клітки. Внутрішньоплевральна кровотеча. Геморагічний шок третього ступеню.

2. Перша допомога:

- надати пацієнту горизонтальне положення;
- ніж ні в якому разі не виймати ;
- підняти догори всі кінцівки пацієнта;
- накласти імпровізовані кровоспинні джгути:
- викликати бригаду швидкої допомоги.

Задача №2

При визначенні групи крові виникла аглютинація зі стандартними сироватками груп А(II) та В(III), а з сироваткою групи 0(I) аглютинація не відбулася.

1. Дайте оцінку цьому результату.

2. Які ваші подальші дії.

3. Продемонструйте навичку визначення групи крові методом стандартних сироваток.

Еталон відповіді

1. Відбулась хибна аглютинація. В сироватці 0(I) повний склад аглютинінів (альфа і бета), і, якщо аглютинація відбулася сироватками А(II) і В(III), то з сироваткою 0(I) вона тим більше мала відбутися.

2. Додати в кожну краплю сироватки велику краплю ізотонічного розчину. Якщо при цьому аглютинація не зникне, то треба провести повторне визначення групи крові стандартними сироватками іншої серії.

3. Визначення групи крові методом стандартних сироваток іншої серії.

Отже, професійно складені ситуаційні завдання сприяють формуванню професійних компетентностей, дають змогу активізувати студентів, розвивати їх комунікативні здібності, залишаючи їх один на один з реальними ситуаціями, навчити їх алгоритму прийняття правильного рішення в певній ситуації.

Ситуаційний метод навчання являється практичним засобом для того, щоб зацікавити студентів, зініціювати їх висловлювати власні думки та відстоювати свою власну позицію, допомогти відшліфувати свій аналітичний хист. Саме ситуаційний метод навчання сприяє формуванню професійних компетентностей та дає студентам можливість набувати навичок, які знадобляться їм у реальному житті. Метод допомагає студентам навчитися знаходити власні рішення, реалізовувати свої ідеї. Результатом застосування методу є не тільки знання, а й навички, які особливо корисні у формуванні професійних компетентностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Філоненко М.М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу : Методичні рекомендації для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD) ВМ (Ф) НЗ України. - К., 2016. – 88 с.

2. Перша медична (екстрена)допомога з елементами тактичної медицини на догоспітальному етапі в умовах надзвичайних ситуацій: навч. посіб. / В.С. Тарасюк, М.В. Матвійчук, І.В. Паламар та ін.; за ред. В.С. Тарасюка. – К.:ВСВ «Медицина», 2015. – 368с. ISBN 978–617–505–412–3

3. Навчальний посібник з хірургії в модулях: навч. посіб. / За ред. Л.М. Ковальчука. – К.:Медицина, 2011. – 480 с.

4. Хірургія: підручник / О.Ю. Усенко, Г.Б. Білоус, Г.Й. Путинцева. – К. : Медицина, 2010. – 400 с.

5. Хохліч Т.І. Практикум з гінекології. – К. : Здоров'я, 2000. – 2000 с.

УДК 373.542:811.161.2

Дарія Металіді
(Житомир, Україна)

МЕДІАТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ШКІЛЬНОГО КУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ

У статті розглянуто соціокультурний потенціал медіатексту, акцентовано увагу на його особливостях. Проаналізовано медіатекст як чинник соціокультурного зростання учнів на уроках української мови.

Ключові слова: *соціокультурна змістова лінія, соціокультурна компетентність, медіаосвіта, медіатекст.*

The article considers the socio-cultural potential of media text, emphasizes its features. The media text as a factor of socio-cultural growth of students in the Ukrainian language lessons has been analyzed.

Key words: *sociocultural content line, sociocultural competence, media education, media text.*

Постановка проблеми. Одне з найголовніших завдань освіти полягає у формуванні в учнів національної свідомості, духовно багатої особистості, яка вільно користується засобами державної мови. Тому дуже важливо на уроках української мови прилучати школярів до культурних надбань українського народу, формувати духовний світ учнів, їхні світоглядні уявлення, загальнолюдські ціннісні орієнтири, тобто має відбуватися «соціокультурний розвиток» юних особистостей, адже кожна нація володіє своїми звичаями,

традиціями, що формувалися протягом багатьох століть і впливають на духовну культуру представників відповідного лінгвосоціуму. Окреслені міркування визначають особливості змісту і способів навчання української мови у вітчизняній освіті. Зокрема, набуває актуальності соціокультурна змістова лінія в шкільному курсі з української мови. Реалізується ця змістова лінія насамперед на основі дібраних текстів соціокультурної тематики за допомогою системи інтелектуально й духовно орієнтованих завдань. У сьогочасній освіті в системі навчальних текстів значний соціокультурний потенціал мають різні види і жанри медіатекстів. На жаль, учителі-практики переважно недооцінюють навчально-виховні й розвивальні можливості медіатекстів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема реалізації соціокультурної змістової лінії на уроках української мови розглядається в наукових працях лінгводидактиків Н. Голуб, К. Климової, О.Кучерук, Л. Мацько, М. Пентилюк, О.Потапенко, В. Шляхової, А.Ярмолюк та ін. Науковці аналізують теоретичні засади, досвід та освітні перспективи цієї проблеми. Деяким питанням упровадження медіатекстів у шкільну практику українськомовної освіти присвячено окремі праці Г.Корицької, Ж.Горіної, О. Семеног та ін. Вивчення науково-методичних публікацій дало змогу визначити важливість дослідження навчально-виховних можливостей медіатекстів для розвитку шкільної лінгводидактики і практики навчання української мови.

Мета публікації полягає в розкритті освітнього потенціалу медіатексту як засобу реалізації соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови в старших класах.

Виклад основного матеріалу. Розвиток соціокультурного досвіду учнів передбачає формування в них уявлень про українську мову як форму вияву культури народу. За визначенням О.Кучерук, «соціокультурний розвиток мовної особистості учня – це послідовний процес засвоєння юним носієм мови певної системи соціокультурних знань, норм, цінностей, у результаті чого відбуваються позитивні зміни в системі мовної особистості; удосконалення структурно-функціональних рівнів підростаючої мовної особистості (вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного тощо) під упливом різних чинників соціокультурного спрямування» [3, с. 2].

Соціокультурний розвиток юного носія мови варто розглядати як навчально-виховний результат, що передбачає ступінь сформованості соціокультурної компетентності. Ефективність соціокультурного розвитку мовної особистості учня залежить від низки педагогічних ідей, які сприяють цьому розвиткові на різних рівнях його організації. Провідними з-поміж них є такі принципи: реалізація особистісно зорієнтованого підходу в освітньому процесі; використання дидактичного матеріалу, якому властива глибока соціокультурна цінність; принцип єдності навчання, розвитку й виховання особистості; принцип природовідповідності; принцип опори на духовність учнів; принцип національно-культурної самоідентифікації; створення позитивного культурно-освітнього середовища для дидактичного спілкування; стимулювання навчальної співпраці.

Для реалізації наведених принципів й успішного набуття учнями соціокультурного досвіду варто ретельно добирати відповідні методи і засоби навчання. Дидактичний матеріал на уроках української мови в старших класах має відповідати принципу культуровідповідності і ґрунтуватися на засадах особистісного орієнтування, інтелектуально-духовної цінності, соціальної значущості, відповідності потребам часу.

За А. Ярмолюк, соціокультурна змістова лінія шкільного курсу української мови передбачає осмислення і синтез здобутих учнями знань з інших предметів, трансформацію їх у цілісну світоглядну картину світу і ґрунтується на суспільній і культуроносній функціях мови, відображуючи взаємозалежний зв'язок: людина – суспільство – мова – культура [5, с. 30]. Реалізація соціокультурної змістової лінії сприятиме досконалому володінню мовою, вираженою в ній культурою, структуруванню змісту мовленнєвої діяльності, саморозвиткові і самовираженню учня.

У лінгвометодичній літературі поняття соціокультурної змістової лінії розглядається не лише як оволодіння знаннями з історії, традиціями, звичками країни, мова якої вивчається, а й першочергово вона є засобом формування знань, які можуть стати в нагоді безпосередньо в ситуаціях спілкування. Отже, соціокультурний розвиток має виступати як мета і результат підготовки учнів до соціокультурної взаємодії у світі та суспільстві.

Сучасна освіта потребує нових форм, методів і засобів, які сприяють формуванню соціокультурних знань в учнів, саме тому актуальності набуває медіаосвіта, зокрема сучасні мультимедійні освітні засоби. За визначенням О.Кучерук медіаосвіта – навчальний процес, спрямований на формування здатності до самостійного аргументованого судження про медіатексти, що передбачає критичне вивчення джерел інформації й аудиторії медіа, переважно груповий критичний аналіз медіатексту (медійної реклами, газети, Інтернет-повідомлення, статті журналу), відеозйомки фільмів за художніми творами, телепередач та ін. [2, с. 70]. З-поміж форм медіаосвіти актуальними є як інтеграція в традиційні навчальні предмети, так і автономні уроки з навчального предмета, шкільні лекції, семінари, тренінги, а ще – спецкурси, факультативи, гуртки, медіаклуби.

На думку лінгводидактів (О. Семеног, Г. Онкович та ін.) використання медіатексту на уроках є одним із найефективніших способів формування соціокультурної компетентності. Використання на уроках української мови медіатекстів сприяє розвитку креативних умінь і творчих навичок учнів, їхньому прагненню до пізнання наукових істин, навколишнього світу, традицій і звичаїв власного народу, історії, активізує інтелектуальну діяльність під час розв'язання теоретичних і практичних завдань. У контексті сказаного на уроках української мови в старших класах необхідно доцільно застосовувати спостереження за мовою медіатексту різної соціокультурної тематики, упроваджувати критичний аналіз медіатекстів, використовувати запитання та завдання, які потребують залучення матеріалу з різних навчальних предметів, виконувати систему вправ, роботу з підручником, упроваджувати інноваційні технологій навчання і т. ін.

Метою створення медіатексту науковці вважають соціальну регуляцію. Так, І. Рогозіна під *медіатекстом* розуміє різновид тексту, який належить до масової інформації, характеризується особливим типом автора (принциповий збіг творця мовлення та суб'єкта), а також специфічною текстовою модальністю (відкрите мовлення, різноманітний вияв авторського «я») і який спрямовано на масову аудиторію [4, с. 287].

Специфіка медіатекстів полягає в тому, що вони несуть в собі не тільки об'єктивний факт, а й суб'єктивне його відтворення, в процесі якого відображаються почуття і думки автора, його ставлення до цього факту, оцінка, тлумачення. В остаточному образному узагальненні цього факту перед нами відкривається суб'єктивна думка особистості, її ідеологічні, філософські, естетичні погляди. Відповідно використання медіатекстів у системі мовної освіти мотивує учнів до активної розумової діяльності та формує комунікативні вміння, а саме: передбачає залучення всіх учасників обговорення – і педагога, і учнів – у спільну творчу мовленнєву діяльність; ставить їх у позицію рівноправних суб'єктів такої діяльності, у ході чого під час сприйняття та інтерпретації текстів медіакультури реалізуються предметно-рефлексійні стосунки як між педагогом та учнями, так і між аудиторією і творцем (чи творцями) медіатексту.

Прикладами медіатекстів соціокультурної тематики, які вчитель може використовувати на уроках української мови є такі: презентація ролика про традиції українського народу; слайд-фільм патріотичної тематики; відеоінтерв'ю відомих діячів культури, народних артистів; візуальні тексти (вірші, записані авторами на відео тощо); рекламні ролики, фотографії, публіцистичні статті, відеорепортажі; інші результати медіапроектів: збірки медіатекстів, блоги, сайти, пости в групах у соціальних мереж, телевізійні шоу, відео з каналів youtube та інших ресурсів.

У старших класах робота з медіатекстами може бути представлена різними способами. Так, відповідно до програми, учні десятого класу мають написати статтю на морально-етичну тему до газети. На різних мовних конкурсах і олімпіадах учням пропонують написати есе – твір, який цілком відповідає вимогам, які ставляться до медіатексту. Учням можна

запропонувати дібрати інформацію з доступних медіаджерел і творчо представити її на уроці, ознайомитися з телепрограмою з подальшим складанням анонсів телепередач за їх назвами, скласти тематичну добірку інформаційних матеріалів із газет і журналів соціокультурної тематики. Медіатекст можна використовувати в підготовці до роботи над переказами, для організації навчального і контрольного аудіювання тощо.

З огляду на інформаційну цінність медіатекстів навчальна робота з ними розвиває в учнів критичне мислення, навички аналізувати й об'єктивно оцінювати викладену в них інформацію.

У контексті сказаного звертаємо увагу на окремі методологічні підходи до організації навчання (за О. Кучерук, С. Караманом, О. Караман): *когнітивно-інтерпретаційний, інформаційно-пошуковий, проектний, дослідницький, комунікативний,* – які орієнтують на впровадження різних видів навчальної діяльності, що уможливлює розроблення й обґрунтування варіативних навчальних технологій, методик [1, с. 160].

Варто наголосити на лінгводидактичних умовах використання медіатекстів: 1) зв'язок навчання мови з життям; 2) формування навичок виявляти мовні помилки в інформаційному медіаповідомленні, навчання виявляти змістові неточності й помилок в інформаційному медіа повідомленні; 3) вироблення здатності осмислювати медійну інформацію, відчувати прихований підтекст у медіапродукті, розуміти світогляд автора медіаповідомлення, визначати мету комунікації в медіасередовищі; 4) спонукання до пошуку інформації в спеціальних, довідкових виданнях; 5) культивування навичок виділяти головну думку в медіатексті, встановлювати міжпредметні зв'язки в медіатексті тощо.

Для того аби медіатекст допоміг у реалізації соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови, потрібно чітко усвідомити, який позитивний вплив матиме вибір певного навчального завдання для виконання на уроці та в позаурочний час, правильно дібрати теми медіатекстів і вміло поєднувати різні види роботи на уроці.

Висновки. Отже, соціокультурний розвиток учнів має розглядатися в шкільному курсі української мови як мета і результат підготовки учнів до соціокультурної взаємодії в суспільстві та світі. З огляду на сказане можемо зробити висновок, що однією з головних цілей вивчення мови в школі має стати формування соціокультурної компетентності, яка допоможе юній особі зайняти в суспільстві те місце, яке б найповніше відповідало її потребам та можливостям. Саме тому доцільно звернутися до медіатекстів, що позитивно впливають на розширення кругозору школярів та розвиток їх як соціокультурних особистостей. У процесі аналізу медіатекстів в учнів відбувається формування критичного мислення, вони навчаються грамотно сприймати, розуміти, аналізувати різноманітну інформацію, що є актуальним в мовах розвитку інформаційного суспільства. Перспективними є дослідження методики навчання української мови з використанням медіатекстів у закладах освіти різних рівнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кучерук О.А. Науково-освітні електронні бібліотеки у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників / Кучерук О.А., Караман С.О., Караман О.В.// Інформаційні технології і засоби навчання, 2018, Том 65, №3. – С. 152-165. – Режим доступу: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt

2. Кучерук О.А. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови: Навчальний посібник. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 182 с.

3. Кучерук О.А. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема // Українська мова і література в школі, 2014. – №2. – С. 2-7.

4. Рогозина И.В. Медиа-картина мира: когнитивно-семиотический аспект. – Москва; Барнаул, 2003. – 430 с.

5. Ярмолюк А. Соціокультурна змістова лінія в структурі уроку української мови / А.Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 4. – С.28-33.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Кучерук О.А.

УДК 37:001.32](477)

Тетяна Міщенко
(Біла Церква, Україна)

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГА У СИСТЕМІ ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито основи концепції відкритої освіти та визначено специфіку професійного саморозвитку сучасного педагога через формування у нього інформаційно-мережевої культури. Акцентовано увагу на актуальності хьютагогіки як інноваційного підходу до самоосвіти протягом усього життя.

Ключові слова: *відкрита освіта, інформаційна культура, мережева культура, інформаційно-мережеві технології, хьютагогіка.*

The basis of the concept of open education is disclosed in the article and the specifics of professional self-development of a modern teacher through the formation of his information and network culture is defined. The emphasis is placed on the relevance of heutagogy as an innovative approach to self-education throughout life.

Keywords. *open education, information culture, network culture, information and network technologies, heutagogy.*

На етапі трансформації вищої освіти у Єдиному в інформаційному освітньому просторі актуальною є проблема професійного розвитку викладача у системі відкритої освіти.

У вітчизняній науці (В. Биков, М. Лещенко, А. Яцишин та ін.) тлумачення поняття відкритої освіти виходить із задекларованого Національним інститутом стратегічних досліджень її визначення, а основним чинником відкритості сучасної освіти вважається її технологічність, використання мережевих інформаційних технологій, що загалом забезпечує інтенсифікацію, безперервність та індивідуалізацію навчання.

Однією з фундаментальних праць, в українській науковій літературі, щодо визначення технологій відкритої освіти для інформатизації навчальних закладів є публікації доктора технічних наук, професора В. Ю. Бикова [1]. Вчений наголошує, що в учасників навчального середовища, завдяки його відкритості, є можливість самим здобувати потрібні дані/відомості, користуватися необмеженими інформаційними ресурсами та інформаційно-комунікаційними технологіями. Створення і використання технологій відкритого навчального середовища є якісно новим етапом розвитку систем мережного е-дистанційного навчання, яке характеризується формуванням і реалізацією в освітньому просторі єдиної освітньої політики, яка ґрунтується на принципах відкритої освіти.

Концепція відкритої освіти передбачає інтеграцію всіх способів засвоєння людиною світу; розвиток і включення в процеси синергетичних понять про відкритість світу, цілісності та взаємозв’язку людини, природи й суспільства; вільне користування різноманітними інформаційними системами, які відіграють таку саму роль у навчально-виховному процесі, як і безпосередній навчальний процес; особистісна спрямованість процесу навчання; розвиток інформаційної культури; зміну ролі викладача. Відкрита освіта являє собою глобальну освіту, яку розуміють як цілісну міжнародну систему освіти (переважно вищої), що включає традиційні загальні компоненти на новій технологічній основі [3].

На нашу думку, у системі відкритої освіти професійний саморозвиток сучасного педагога має певну специфіку, тому доцільно розглядати інформаційну культуру в ракурсі загальної культури, а мережеву культуру як частину інформаційної культури (яка є складовою професійно-педагогічної культури), що формується у основному в процесі самостійної професійної діяльності.

Сучасний викладач живе в світі Інтернету, соціальних мереж, блогів, цифрового аудіо- та відеоконтенту, що дає можливість з одного боку мати необмежений доступ до найновіших

світових навчальних ресурсів, а з іншого – дозволяє підтримувати комунікацію в будь-який час, в будь-якому місці. Завдання сучасного викладача – не стільки надати студенту знання відповідно до затвердженого навчального плану, але і забезпечити його життєво важливими навичками роботи з інформацією, умінням ефективно взаємодіяти з колегами, в тому числі через Інтернет, а також постійно вчитися самостійно,розвиваючи власну інформаційну культуру.

Інформаційна культура – це відносно цілісна підсистема професійної та загальної культури людини з єдиними категоріями (культура мислення, поведінки, спілкування і діяльності). Важливими її елементами є уміння знаходити, збирати, аналізувати, критично оцінювати, узагальнювати, творчо переробляти, зберігати, систематизувати, передавати й опрацьовувати інформацію**.**

Рівень сформованості інформаційної культури визначається:

– знаннями викладачів про педагогічні моделі і технології;

– умінням диференціації інформації, її переробки та аналізу в різних видах педагогічної діяльності, виділенням значущої інформації, виробленням критеріїв її оцінки;

– умінням використовувати сучасні інформаційні технології у професійній педагогічній діяльності;

– світоглядним баченням оточуючого світу як відкритої інформаційної системи.

У порівнянні з традиційними технологіями нові технічні засоби та інформаційно-мережеві технології, мережеві, віртуальні методи діяльності створюють для викладачів небувалі можливості, що трансформуються з традиційних видів діяльності: електронна доставка документів, онлайнове спілкування, робота з електронними бібліотеками і т.ін.

Упровадження нових інформаційно-мережевих технологій у педагогічну діяльність змінює професійні вимоги до викладачів. У зв'язку з цим вчені виділяють новий вид людської культури – мережеву культуру, яка стала визначальним чинником успішного входження педагога в світові інформаційні освітні середовища і характеризує рівень розвитку інформаційного суспільства, який обумовлюється впливом інформаційно-мережевих технологій на розвиток творчих сил і здібностей людини.

Мережева культура – це інтегративна якість особистості, яка органічно поєднує загальну культуру роботи з інформацією та вміння використовувати технології мережі Інтернет в цілях розвитку інформаційно-освітнього середовища і проявляється у взаємодії з усіма учасниками педагогічного процесу через наставницьку діяльність [2]. Мережева культура викладача–це сукупність стійких навичок і досвіду ефективного застосування інформаційно-мережевих технологій та мотивації для їх застосування у професійній діяльності, організація мережевого простору, робота з інформацією, культура відносин у мережі.

В умовах інтенсивної інформатизації, масового впровадження сучасних технологій, а також швидкого зростання числа користувачів, пошук інноваційних методів формування та розвитку інформаційно-мережевої культури стає складовою частиною всієї системи освіти.

Для формування мережевої культури викладача потрібні такі ключові педагогічні умови:

1) високий рівень мотивації підвищення рівня ІКТ-компетентності та розвитку мережевої культури;

2) гносеологічні умови формування мережевої культури викладача в системі підвищення кваліфікації (це досягнення теоретичного знання, що необхідні для цілісного аналізу діяльності в мережі); реалізація цієї умови відбувається на етапі вироблення і прийняття рішень;

3) наявність розвиненого інформаційно-освітнього середовища (реалізується на етапах підготовки до взаємодії в інформаційно-освітньому середовищі й проявляє себе в більшій мірі на узагальнююче- впроваджувальному етапі).

Мережева культура викладача створює нові форми і способи педагогічної діяльності. Відбір ефективних форм, засобів і методів навчання, що використовуються для досягнення цілей, формування мережевої культури педагога в системі підвищення кваліфікації можуть будуватися з використанням загальнодоступних соціальних сервісів мережі Інтернет, з

обов'язковою модерацією мережевих заходів (тренінги, дистанційне навчання, програми персональної перепідготовки, що базуються на інформаційно- мережевих технологіях). Критеріями формування основ змісту мережевої культури є [2]:

– ціннісне ставлення до мережевої педагогічної діяльності (розуміння й оцінка цілей, завдань, норм і правил мережевої взаємодії, визнання цінності суб'єктних відносин);

– технологічна активність в мережі (знання прийомів, рішень і умінь оцінювання основних форм, інструментів і освітніх середовищ для вирішення професійних завдань; знання прийомів організації та підтримки мережевої взаємодії);

– використання мережевих технологій для професійного саморозвитку (зацікавлене ставлення до досвіду своїх колег, готовність до виконання науково-дослідної діяльності в мережі, оцінка досягнутого рівня самоосвіти, здійснення рефлексії педагогічної діяльності).

Отже, мережева культура викладачів та їх професійне вдосконалення повинні мати безперервний характер, що обумовлено процесами глобальної інформатизації, постійним вдосконаленням засобів інформаційних та комунікаційних технологій, а також постійно мінливими умовами розвитку системи освіти. Разом з тим мережева культура як частина професійно-педагогічної формується в основному у процесі самостійної професійної діяльності. Саме тому інноваційне інформаційно-освітнє середовище, яке орієнтоване на формування у викладачів творчого підходу до професійно-педагогічної діяльності, особистого творчого досвіду і самостійне отримання інформації, необхідне для професійного саморозвитку викладача ВНЗ у системі відкритої освіти.

Педагог, що постійно вчиться, знаходиться в центрі власного навчання, має можливості навчатися не тільки власне навчальній дисципліні, яку викладає, а й організації свого навчання, самостійно складати власну траєкторію навчання на певний період. Завдяки самоосвіти у системі відкритої освіти через мережу Інтернет нам вдалося дізнатися про хьютагогіку (від грец. εαυτος – сам й грец. άγω – вести) – як напрямок в теорії навчання, сучасне вчення про безперервну освіту як стиль життя, вчення про самоосвіту як провідну форму освіти, що виникло як реакція на глобальні зміни, що відбуваються у світі.

Передумовами появи наукової концепції учення «хьютагогіки» стало нове розуміння ролі освіти людини в XXI столітті, перехід до інформаційного суспільства, освітня мобільність. Концепція хьютагогіки, на думку зарубіжних учених Дж. Алекс (J. Alex), Б. Карге (B. Karge), Х. Девис (H. Davis), дає змогу розкрити й визначити основні категорії хьютагогіки з позицій суб'єкта, як внутрішні процеси самозміни: виховання як зміна власних потреб, управління ними при усвідомленні мети; навчання як зміна внутрішніх норм при засвоєнні нової інформації, нового змісту; розвиток, як зміна власних здібностей, щодо оволодіння методами й засобами діяльності [7].

Дослідники визначають хьютагогіку як інноваційний підхід до концепції самостійного навчання в умовах глобалізації та інформатизації. Отже, сучасному педагогу XXI століття надано великі можливості для професійного саморозвитку в системі відкритої освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю. Відкрита освіта в Єдиному інформаційному освітньому просторі / В. Ю. Биков // Педагогічний дискурс: зб. наукових праць, ХГПА. 2010. Вип. 7. С. 30-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2010_7_7. (дата звернення: 12 жовтня 2018).

2. Будникова Г. А. Структура, критерии и уровни сформированности сетевой культуры учителя информатики в системе повышения квалификации / Г.А. Будникова // Научный журнал «Вестник РУДН», 2011. №2. URL: http://imp.rudn.ru/vestnik/2011/2011_ 2/13.pdf. URL: (дата звернення: 04 грудня 2018).

3. Відкрита освіта: новітні технології у навчальному процесі та освітньому менеджменті як засіб інтенсифікації розвитку освітньо-наукової системи України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень: Гуманітарний розвиток, 2012. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/721/. (дата звернення: 16 жовтня 2018).

4. Павленко Л.А. Самореалізація творчого потенціалу вчителя в процесі формування національної еліти // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст]: зб. наук. праць / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. Вип. 19(23). Харків: НТУ "ХПІ", 2008. С.106.

5. Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання (За ред.О.О Андрєєва, В.М. Кухаренка). ХНАДУ, Харків: «Міськдрук», 2013. С.11-21. URL: epository.kpi.kharkov.ua/ bitstream/KhPI-Press/23642/3/Andrieiev_Pedahohichni_aspekty_2013. PDF.(дата звернення: 15 травня 2016).

6. Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології: збірник матеріалів ІІ-ї Всеукраїнської Інтернет-конференції 28 квітня 2017 р. м. Київ / редкол.: В.В.Сидоренко, М.І.Скрипник, Я.Л.Швень. К.: ЦІППО, 2017. 424 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/cipo/ kafedra_fod/. (дата звернення 26 листопада 2018).

7. Технології активного навчання у просторі хьютагогіки / Юліана Лавриш // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016, № 8 (62). С.54-65. URL: http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/4551/1/Lavrysh.pdf. (дата звернення: 09 грудня 2018).

УДК 633.11:631.51:631.55

Наргиза Нарзиева
(Самарканд, Узбекистан)

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА МАТЕМАТИК САВОДХОНЛИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Рассматриваются сущность и значение интегративно-деятельностного подхода как стратегии исследования, а также результаты его реализации к изучению процесса формирования математической компетентности учащихся школьного возраста в условиях дополнительного образования детей.

***Ключевые слова**: Интегративно-деятельностный подход, интеграция, деятельност, формирование математической компетентности учащихся школьного возраста, компетенция.*

The essence and significance of the integrative activity approach sa a research strategy and also the results of its implementation to the study of the process of forming the mathematical competence of pupils of school age in conditions of additional education.

***Key words:** Integrative activity approach, additional education, forming the mathematical competence, implementation to the study of the process of forming, competence.*

Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида математик саводхонлик компетенциясини шакллантириш ўқув фанларини, шу жумладан математикани табиатшунослик(биология, кимё, физика, география, астрономия), одобнома, ўқиш, технология, филология фанлари билан боғлаб ўқитишни талаб қилади.

Фанлараро алоқадорликлар, унинг мазмун моҳияти, таълим жараёни самарадорлигини оширишдаги аҳамияти ҳақида турли даврларда Н.А.Лошкарева, П.Г.Кулагин, В.Н.Максимова, В.Н.Федорова, Э.Мамбетакунов, П.Мусаев, Б.С.Абдуллаева, А.А.Саломов, А.Ч.Чориев, С.Т.Аликулов, Х.Б.Норбўтаев, М.Қ.Мухлибоев, Н.Ж.Исакулова каби тадқиқотчилар томонидан илмий изланишлар олиб борилган.

Б.С.Абдуллаеванинг таъкидлашича, педагогик адабиётларда “фанлараро алоқадорлик” категориясининг 30 дан ортиқ тушунчаси бор. Уларни педагогик баҳолашда, турларга ажратишда турлича ёндашишлар мавжуд [1].

Фанлараро алоқадорликлар ўқув-тарбиявий жараённинг мазмуни, шакллари ва методларида ўз аксини топган ва уларнинг узвий алоқадорлигида таълимий, ривожлантирувчи ва тарбиявий вазифаларни бажарувчи реал мавжудлик объектлари, ҳодиса ва жараёнлари ўртасидаги бирлаштирувчи, жадаллаштирувчи муносабатларни ифода этувчи педагогик категория демакдир.

Олима Б.С.Абдуллаева фанлар интеграцияси ва фанлараро алоқадорликнинг таълим жараёнидаги аҳамияти тўғрисида фикр юритиб, қуйидагиларни таъкидлайди: "Бизнинг даврimiz учун фанлар интеграцияси, оламнинг умумий ҳолати ҳақида янада изчилроқ тасаввурга эга бўлиш одатий ҳол. Лекин бундай муаммони бир фан доирасида ҳал этиш мумкин эмас. Шунинг учун ўқитиш назарияси ва амалиётида ўқув фанларини бирлаштириш тенденцияси кузатилмоқда, уларни фанлараро алоқадорлик асосида мужассамлаштириш ва умумий мазмунини яхлит моделларда ифодалаш жараёни давом этмоқда. Ўқув фанлараро алоқадорликни таъминлаш талабаларнинг билимларини тизимлаштиришга, уларнинг мустақил фикрлаш кўникма ва малакаларини ривожлантиришга, таълимнинг қуйи босқичларида эгаллаган билимларини чуқурлаштиришга ёрдам беради" [2].

Н.А.Лошкарева фанлараро интеграцияни қуйидагича таърифлайди: "Фанлараро интеграция – билим, дунёқараш, ғоя, қатъий ишонч ва амалий ҳаракатлар шахсни шакллантиришнинг барча босқичларида олиб борилиши шарт. Ички ва фанлараро уйғунликни таъминлашдаги саволлар ечимининг жавоби қуйидаги кетма-кетликда ечимини топмоғи лозим:

Муаммони қўйиш;

Савол тарихи;

Назарий саволни амалиётда ҳал этиш ҳаракатлари" [3].

Таълимга интегратив ёндашишнинг асосий омиллари В.Бойденко, М.Бекоева, Е.Бондаревский, Э.Зеер, И.Зимней, З.Малеева, В.Сериков, А.Хуторский илмий ишларида шакллантирилган. Хусусан, "Касбий лаёқат" тушунчаси орқали Э.Зеер, О.Шахматов ва бошқалар - касбий билим ва кўникмаларнинг йиғиндисини, касбий фаолиятни бажариш усулларини ангалашларини изҳор этишган.

Ўқув жараёнига таълимнинг интерфаол шакллари, технологиялари – интегратив дарс, интегратив кун, ўқувчини танқидий фикрлашга ундовчи методлар жадал жорий қилинмоқда. Таълимнинг глобаллашуви ҳамда соғлом ва муаммоли таълим муҳитини ташкил этиш орқали болаларни биргаликда ўқитиш мақсадига хизмат қиладиган интеграллашган ўқув юртларини ташкил қилиш ишлари амалга оширилмоқда. Илмий интеграция соҳасида ҳам бир қатор тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Интеграллашган касблар пайдо бўлмоқда [4]. Ўқувчиларни **Математик саводхонлик компетенциясини шакллантириш**да интеграциялашган таълимнинг ўрни айниқса, муҳимдир.

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси ўқувчиларда:

– аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ҳолда шахсий, оилавий, касбий ва иқтисодий режаларини туза олиш;

– шахсий, ижтимоий ва иқтисодий муносабатларда ҳисоб-китоб билан иш юритиш;

– кундалик фаолиятда турли формула, модел, чизма, график ва диаграммаларни ўқий олиш ва фойдаланиш;

– инсон меҳнатини енгиллаштирадиган, меҳнат унумдорлигини оширадиган ва қулай шарт-шароитга олиб келадиган фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдалана олиш.

Хўш, ҳозирги кунда компетенциявий ёндашувга асосланган ДТС нима учун зарур бўлиб қолди? Бу саволга жавоб бериш учун "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури"нинг асосий таркибий қисмларига эътибор қаратиш лозим. Яъни **таълим тизими, шахс, давлат ва жамият, фан ва ишлаб чиқариш**дан иборат бўлган Миллий моделнинг айрим қисмларидаги улкан ўзгаришлар хусусан давлат ва жамиятнинг тубдан ўзгариши, ҳаётимизга кириб келган ахборот-коммуникацион воситалар, фаннинг энг сўнгги ютуқларига асосланган

замонавий ишлаб чиқариш технологиялари ва олдинги ёшлардан тубдан фарқ қилувчи ўзгача фикрловчи ёшларнинг вужудга келганликларини келтириш мумкин.

Ундан ташқари, бутун дунёда бўлаётган таълим соҳасидаги ислоҳотлар ҳам, хусусан Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари, Европа ва Америка қитъасидаги 10-15 йилдан буён амалга оширилаётган таълимий ислоҳотларни келтириш мумкин.

Амалиётда мактабда яхши ўзлаштирган айрим ўқувчилар дарс пайтида ҳамда ҳаётида учрайдиган ностандарт вазиятга тегишли масалаларни ечишда ўрганган билим ва кўникмаларини қўллай олмайдилар. Бунинг сабаби ўқувчиларда тегишли компетенциялар шаклланмаганлигидандир.

Демак юқоридаги масалаларнинг барчасида ўқувчиларнинг олган билим, кўникма ва малакаларни ҳаётга татбиқ этилишини кўриш мумкин.

Ўқувчиларда компетенцияларни шакллантириш учун таълим тизимига компетенциявий ёндашувга асосланган дастур ва ДТСлар керак бўлиб қолди. Бу жараённи таълим тизимига жорий қилиш учун энди дарсликлар ва уларнинг мазмуни тубдан ўзгаради. 2017-2018-ўқув йилидан бошлаб компетенциявий ёндашувга асосланган дастур ва ДТСлар навбатма-навбат жорий қилина бошлайди.

Бошланғич таълим умумий ўрта таълимнинг пойдевори ҳисобланади. Шу боис мамлакатимизда бошланғич таълим сифатини оширишга алоҳида эътибор берилмоқда. Ўқитувчилар дарсда илғор педагогик технологиялар ва ўқитишнинг интерфаол усулларидан кенг фойдаланмоқдалар. Ҳар бир таълим муассасасида бошланғич синф ўқувчилари учун қизиқарли ўқув-методик адабиётлар, жумладан, электрон ресурсларнинг катта заҳираси мавжуд**.**

Сифатли таълимий фаолиятни мултимедиа материаллари орқали ташкил этиш анъанавий услубларга нисбатан афзаллигини ўқитувчилар англаб етди. Ноанъанавий дарс олиб бориш натижасида ўқувчиларнинг фикрлаш қобилияти ўсади; бир вақтнинг ўзида ҳам кўради, ҳам эшитади; ўқувчиларга кўпроқ билим берилади; дарсларнинг самарадорлиги ошади; бошланғич синф ўқувчиларининг компьютер саводхонлиги шаклланади; дарсларда толиқиб қолмаслиги учун дидактик материалларни анимациялар орқали кўрсатиш имконияти мавжуд; ўрганилаётган материалларни кичик лавҳаларга ажратган ҳолда ёки қайта намойиш этиш мумкин.

Бошланғич синф математика фани ўқитувчисининг касбий салоҳияти ва маълумот даражаси, замонавий таълим методикасини билиши таълим сифатини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Афсуски, айрим ўқитувчилар ҳали ҳам дарс жараёнида ахборот-коммуникация технологиялари ва мултимедиа воситаларидан, таълим тизимига оид сайтларда берилган методик тавсиялардан етарлича фойдаланмаяпти.

Янги ўқув йилида бошланғич таълимни такомиллаштириш орқали ўқув-тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини оширишга оид бир қатор долзарб муаммоларга ечим топишимиз керак. Булар:

– бошланғич таълимнинг компетенциявий ёндашув асосида ишланган ўқув дастурларини босқичма-босқич амалиётга татбиқ этиш, яъни 2017-2018-ўқув йилидан 1-4-синфларда ва 2018-2019-ўқув йилидан 2—3-синфларда амалиётга жорий қилиш;

– 2017-2018-ўқув йилидан 1-4синф ва 2018-2019-ўқув йилидан 2-3синф дарслик ва ўқув қўлланмаларининг мазмуни компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандарти ва ўқув дастурига мос бўлишини таъминлаш ҳамда ўқитувчиларни бу жараёнга ўқув семинарлари ва малака ошириш курслари орқали тайёрлаш;

– касбий компетентлилигини, болалар психологияси, ҳозирги замон бошланғич таълим педагогикаси ва бу соҳадаги илғор тажрибалар, бошланғич таълим концепцияси ҳамда компетенциявий ёндашувга асосланган ДТС ва ўқув дастурлари талабларининг бажарилишига эришиш;

– математика дарс машғулоти жараёнида илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида 1-4синф математика фани ўқитувчилари учун яратилган методик қўлланмалар ҳамда дарсликларнинг мултимедиа иловаларидан барча фан ўқитувчиларининг самарали ва тўлиқ фойдаланишига эришиш;

– таълим-тарбия жараёни, дарс машғулотларининг сифатли ташкил этилишини таъминлаш мақсадида ўқитувчининг касб маҳоратини ошириш;

– жойларда олий таълим муассасалари ҳамда ҳудудий халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институтлари профессор-ўқитувчиларини бириктирган ҳолда умумий ўрта таълим муассасалари негизида бошланғич таълим сифат-самарадорлигини оширишга қаратилган "Маҳорат мактаблари" фаолиятини такомиллаштириб бориш. Тўпланган самарали иш тажрибаларини ва илғор педагогик технологияларни барча умумтаълим мактаблари математика фани ўқитувчиларига ҳаракатдаги ўқув семинарлари орқали етказиш.

Биз ушбу тадқиқот ишларига таянган ҳолда, бу масалада математика фани ичида, яъни, курслараро алоқа (ички) ҳамда математиканинг бошқа фанлар билан алоқаси(ташқи)ни тадқиқ этдик.

Математика ва табиатшунослик. Ҳозирги кунда ўқувчилар табиат ва жамиятнинг ўзаро таъсири ҳақида бирмунча маълумотга эга бўлсаларда, улар математик муаммоли вазиятларнинг миқдорий тавсифи билан, яъни, инсоннинг атроф-муҳитга таъсирини ҳисоблаб чиқиш билан қизиқмайдилар. Ушбу бўшлиқни инсон ва табиатнинг ўзаро таъсири жараёнларининг миқдорий кўрсаткичларини ҳисоблаш ишларини ўқув жараёнига кенг тарзда татбиқ этиш билан тўлдириш мумкин.

Табиатшунослик дарсларида тегишли миқдорий кўрсаткичларни олишнинг самарали усулидан бири – бири бу муаммоли мазмундаги масалаларни тузиш ва ечишдир.

Мактаб ўқувчиларида билим, кўникма ва маданиятни ривожлантириш жараёнида математик ифодалардан фойдаланиш ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини кенгайтиради, рақамларни таққослаш, солиштиришга ўргатади ҳамда бу уларни тежамкорлик руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Рақамлар устида ишлашни хуш кўрувчи ўқувчилар фаоллигини юқори даражада таъминлайди. Табиий жараёнларни баҳолаш ва башоратлаш кўникмаларини ривожлантиришда асосий омил ҳисобланади.

Мактаб табиатшунослик курсларида гидросферага оид мавзуларни ўрганишда математик ифодалар қуйидаги ҳолатларда қўлланилади: гидросферанинг умумий майдонини, таркибий қисмларининг ўзаро нисбатини, дарё сув сарфини, дарё тизими зичлигини, дарё ҳавзасини, майдонини аниқлаш, океан суви шўрлигини аниқлаш.

Айниқса, иқтисодий-ижтимоий табиатшунослик курсларида математик масалалардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ўқувчиларнинг экологик баҳолаш кўникма ва малакаларини ривожлантиради. Айнан ушбу курсларда рақамлар устида энг кўп ишланади ва шу билан биргаликда улар ўзгарувчандир. Қуйида улардан айримлари ҳақида фикр юритилади.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, ҳозирги ахборотлар ҳажми кўпайган ва глобаллашув жараёнлари кучайган бир даврда математика фани ўқитувчиси ўқувчиларда Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенциясини шакллантиришда уларнинг турли фанлардан олган билим ва малакаларига таяниши, ҳар хил маълумотлардан фойдалана олишга ўргатиш орқали уларнинг математик фикрлаш қобилиятларини ривожлантириши зарур. Бу жараёнда ўқув фанларидан бериладиган ахборотларни тизимлаштириш, масалага мажмуали ёндашган ҳолда инсон ва табиат ўртасидаги алоқаларни очиб бериш математика билан фанлараро алоқадорликда амалга оширилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорлик турлари ҳақида // Узликсиз таълим. – Тошкент: 2005. № 1. – Б. 12-16.

2. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари (Ижтимоий-гуманитар йўналишдаги академик лицейларда математика ўқитиш мисолида) / Пед.фан.док... Дисс. – Тошкент: ТДПУ, 2006. – 264 б.

3. Лошкарева Н.А. Межпредметные связи как средство совершенствования учебно-воспитательного процесса. – Москва: Издательство Московский гос. пед. инс., 1981. – 170 с.

4. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в обучении. – М.: "Просвещение", 1983. – 96 с.

Долорес Нургалиева
(Алматы, Казахстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық дайындығы – оның таным үдерістерінің дамуымен байланыстыі. Бұл жастағы балалардың зейіні тұрақсыз және тез шаршайтындықтарынан, өз еркімен жұмыс істеуге дайындықтары толық болмайды. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балалар тобында тәрбиеші әр баланың өзіндік ерекшеліктерін ескеріп, дайындық кезеңінде тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану барысында балалардың таным үдерісін дамытудың жолдары қарастырылады.

Кілт сөздер: *іс-әрекет, қатынас, балалың тұлғалық дамуы.*

Psychological readiness of preschoolers is associated with the development of cognitive processes. Children of this age will not be fully prepared for voluntary work due to their unstable and rapid fatigue. Therefore, in the preschool age group, teachers will consider the development of cognitive processes in children, taking into account the characteristics of each child, using effective methods at the preparatory stage.

Keywords: *action, relationships, child development.*

Қазіргі рухани жаңғыру жағдайындағы Қазақстанда мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында тәрибеленуші балалардың интеллектуалды, жеке және табиғи дамуын қамтамасыз етуді тұрақты дамытуға барлық мүмкіндіктер жасалып отыр. Мұндай мүмкіндіктер мектепалды даярлық тобындағы балалардың білім беру іс-әрекетіне қолайлы енуіне, оқу қызметін меңгеруіне, олардың белсенділігі мен сенімділігін қалыптастыруға және өз бойындағы шығармашылық қабілеттерін танытуына бағытталумен сипатталады.

Рухани жаңғыру жағдайындағы қазіргі Қазақстан Республикасында мектепалды даярлық тобындағы балаларды тәрбиелеу мен оқыту мәселесінің өзектілігі артып, өрісі кеңейіп келеді. Мектепке дейінгі ұйымдарда балаларға берілетін білім мазмұнын игерту және оларды тұлғалық жағынан үйлесімді қалыптастыру басты бағыттардың бірі ретінде танылып отыр. Әсіресе мектепалды даярлық тобындағы балаларды оқу іс-әрекетін меңгеруге даярлау 12 жылдық білім беру жүйесіндегі жаңартылған білім мазмұнында ерекше мәнге ие.

Белгілі гуманист-педагог Ш.А.Амонашвили осы жастағы балаларды «Алты жасар балалар - балалар мемлекетіндегі ерекше халық»- деп көрсетеді. Ізгілік педагогикасының көрнекті өкілі, гуманист ғалым осы жастағы балаларға қатысты қандай проблемалар тууы мүмкін екенін, олармен жұмыс жасауда баланың бойында нұрлы сәулені ашатын өзгеше бір әдістеменің керектігін; мұғалім өзінің педагогикалық позициясын, ең бастысы, алты жастағы балалармен жұмыс жүргізуде, сол позиция тудырып отырған оқыту-тәрбиелеудің формалары мен тәсілдерін анықтай білу керек екендігіне көңіл бөледі [1].

Мектеп жасына дейінгі балалардың белсенділігін дамытудың педагогикалық қағидалары Л.С.Выготский, А.В.Запорожец, А.П.Усова және т.б. ғалымдардың зерттеулерінде мектепалды даярлық тобындағы балалардың белсенділігін ертеден дамыту керектігі айтылған.

Л.С.Выготскийдің зерттеулеріне сүйенетін болсақ, жеті жастағы балаларға бүгінгі таңда ұсынылып отырған білім мазмұны олардың даму өрісін белсенді түрде ынталандыра алмайды. Алайда, білім берудің дәл сол мазмұны - оқу, жазу, қарапайым есептеу - алты жасар балалардың танымдық талпыныс құралы екендігі де дау тудырмайды. Бұл білімдер олардың даму өрісінде болады да, танымдық ынтасын оятады. Баланың осы ынтасын қанағаттандыруды мектеппен, олардың «тезірек ержетуге» деген ұмтылысымен байланыстыратын болсақ, оның мәні зор [2]. .

Мектепке дейінгі тәрбие мәселелері жөнінде қазақстандық ғалымдар Б.Б.Баймұратова, А.Меңжанова, М.С.Сәтімбекова, Ә.Әмірова, А.Е.Манкеш, Қ.М.Меңдаяқова, Ф.Н.Жұмабекова, К.М.Метербаева, А.Б.Елкеева және т.б. баланы мектепке даярлаудың педагогикалық-психологиялық жақтарын қарастырады.

Мектепалды даярлық тобындағы балалардың жалпы дамуында, б*іріншіден, олардың* есінің дамуы, зейіні және ақыл-ойының ерекшеліктері жетілуі тиіс. Баланың білімдер мен ұғымдар қоры және ойша әрекет жасай алу іскерлігіне, ақыл-ой ерекшелігіне, баса назар аударылады.

Екіншіден, мектеп жасына дейінгі баланың қабылдауы жылдам, қиялы жүйрік, ойы ұшқыр болғандықтан, ол зейінін бір нысанадан екінші нысанаға еркін аудара алуы керек. Дегенмен, бұл жастағы балалар аталған сапаларды ырықты түрде әлі игере алмайды. Сондықтан, бала өзін-өзі реттеу арқылы өз әрекеттерін өз ырқына бағындыра алуы тиіс.

Үшіншіден, балалардың білуге деген ықыласы, танымдық танымдық қызығушылықтарының оянуына назар аударылуы қажет.

Аталған бағыттарға сәйкес балаларды мектепке даярлаудың әлеуметтік-психологиялық қажеттіліктері ашыла түседі.

Бұл жастағы балалардың бойы, салмағы, бұлшық ет тонусы, көкірек қуысының көлемі, тері жамылғысы т.б. қалыпты мөлшерге сәйкес келуі және көз жанары; естуі; қимыл-қозғалысы; әсіресе, қолы мен саусақтарының нәзік қимылы; жүйке жүйесінің қозу мен тежелу жағдайы; сондай-ақ жалпы денсаулығының физиологиялық дамуына жағдай жасалу керек.

Сонымен қатар, бұған баланың сөздік қоры, көзқарас деңгейі, арнайы іскерліктерімен қоса, танымдық үрдістерінің даму деңгейі; олардың «жақын арадағы даму аймағына» бағытталуы; көрнекі-бейнелік ойлаудың жоғары деңгейлері; оқу міндетін ерекшелеп бөле алуы мен оны әрекеттің дербес мақсатына айналдыра алу іскерлігін де жатқызады.

Ресейлік психолог Л.И.Божовичтің пайымдауында баланың жеке басы мен әлеуметтік-психологиялық даярлығына «баланың ішкі жағдайы» деп аталатын жаңа әлеуметтік қатынаста баланың құрдастарымен, үлкендермен қарым-қатынас сапасының, мінез-құлық ырықтылығының қалыптасуына айрықша мән беріледі. Өйткені, бала алдына мақсат қойып, өзінің с-әрекетін жоспарлап, оны жүзеге асыруға ынталанса, әртүрлі кедергіден шығуды ойластырса, онда баланың психикалық ырықтылығы жетіледі деп санауға болады [3] .

Демек, мектеп жасына дейінгі балалардың педагогикалық-психологиялық даярлығы – оның мектептегі оқуды табысты бастауы үшін қажетті психикалық сапалардың болуымен сипатталады. Мұндай даярлық мінез-құлықтың ырықтылығы, баланың өмірлік дағдалырының дамуы, сондай-ақ үлкендермен және құрдастарымен өзара қарым-қатынас орнатуы, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының өміріне араласып кетуі, баланың өз қажеттіліктерін өтеуіне мотивация тудыратын бірлескен әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың педагогикалық-психологиялық даярлығында тиімді әдістемелерді қолдану баланың таным іс-әрекетінде жинақтаған когнитивті даму тәжірибесі болып табылады. Когнитивті даму баланың іс-әрекетінде ішкі қарама-қайшылықтарды тудырады және ол бала тұлғасының дамуымен тығыз байланыста болады.

Бұл жастағы балаларда жалпы түсініктер, кеңістік және уақыт, қозғалыс және тыныштық, өзгеріс және даму, өлі және тірі, заттың құрылымы, саны мен сапасы т.б. ұғымдар қалыптасады. Осылардың нәтижесінде балалардың ақыл-ойы, адамгершілік сезімі, эстетикасы дамып, қоршаған ортаны қабылдауы мен түсінуін қамтамасыз ететін интеллектуалды дамуы жүреді. Интеллектуалды даму баланың іс-әрекет мотивтерінің және жеке тұлғасының қалыптасуымен байланысты болады [4] .

Мектепке дейінгі аралықта баланың бойында дәйекті түрде өзіндік түсініктер қалыптасады. Бұл түсініктер айналасындағы адамдармен сөйлесу және күнделікті өмірдегі өзіндік тәжірибесі арқылы қалыптасады. Осы өмірлік тәжірибемен баланың зердесінде

жиналған ақпараттар оның қоршаған ортада өзін-өзі ұстауға және белгілі бір жағдайларда өзіндік шешім қабылдай алуына мүмкіндік береді.

Дей тұрғанмен, мектеп жасына дейінгі балалардың дүниетанымын өзгеше деп айтуға болмайды, өйткені оның дүниетанымы тек ішкі түйсік, сана-сезімі арқылы ғана көрінеді. Бұл жас кезеңіндегі бала санасы әлі толықтай қалыптаспаған, сол себепті ол айналасындағы әлеммен белсенді танысуға, әрі іс-әрекет жасауға ұмтылысы көбірек болады. Бұл әдетте, баланың сөйлеуі арқылы жүзеге асады. Сөйлеу баланың дүниетанымын кеңейтеді, айналасындағылармен араласуға, тұлғааралық қарым- қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың бойында қалыптасатын тұлғалық сапалық қасиеттер төмендегідей жіктеледі:

- Білу, түсіну мотиві;
- көру арқылы қабылдау;
- қоршаған ортаны сезіну;
- өмірлік дағдылар;
- вербальды -механикалық түрдегі есте сақтау.

Психологтар мен педагогтер мектепалды даярлық жұмысын жалпы және арнаулы дайындықтар арқылы жүзеге асырады.

Жалпы дайындық дегеніміз – бұл баланың адамгершілік және ерік дайындығымен тығыз байланыста болатын психологиялық, адамгершілік және денелік жағынан сабақтастығы. Мұндай сабақтастық әр баланың жеке даралық ерекшелігінен және тұлғалық сапаларының көрініс беруінен байқалатын ерекшеліктерімен сипатталады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық дайындығы – оның таным үдерістерінің дамуымен байланысты келеді. Бұл жастағы балалардың зейіні тұрақсыз және тез шаршайтындықтарынан, өз еркімен жұмыс істеуге дайындықтары толық болмайды. Сондықтан мектеп алды даярлық тобында тәрбиеші әр баланың өзіндік ерекшеліктерін ескеріп, дайындық кезеңінде тиімді әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, балалардың таным үдерісін дамытады.

Бұл топтағы балалардың денсаулығының шымыр болуы, шыдамдылық қасиеттерінің тұрақтылығы, олардың бойында дене дайындығына қажетті қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Психологиялық тұрғыдан келетін болсақ, баланың топтағы және өзіне берілген дербес тапсырмаларды орындауы, бастаған жұмысты аяқтауға және әртүрлі кедергіден өтуге деген ұстамдылықты үйренуі жаңа ортаға бейімделуге әкелетін әлеуметтік дайындық болып табылады [5] .

Мектеп жасына дейінгі балалардың арнаулы дайындығы балалар санауға, әріптерді танытуға, қоршаған орта туралы алғашқы ұғым қалыптастыруға бағытталған іс-әрекеттердің кешенінен тұрады. Осы ретте, олардың зейін, ес, ой-қиял және қабылдау таным үдерістерін дамытып отыру керек.

Қазіргі жаңартылған білім беру жүйесінде мектепке дейінгі ұйымдармен жалпы білім беретін орта мектептердегі оқу-тәрбие жұмыстары өзара сабақтастыққа құрылып, төмендегідей аспектілердің бірлігінде жүзеге асады:

- мектепалды дайындық тобындағы оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастырудың тиімді әдіс-тәсілдерін таңдау;
- мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиешілерінің кәсіби құзіреттілігін дамыту;
- материалдық-техникалық және медициналық-әлеуметтік жағдайларды жасау;
- мектепалды дайындығының сапасын жқсарту мақсатында қоғамдық әлеумет пен ата-аналар қауымдастығын серіктестікте болуын ұйымдастыру.
- жеке меншіктегі мектепке дейінгі ұйымдардың жұмысын мемлекеттік бағдармалармен ұштастықта қарастыру.

Бұл аспектілер мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында ұтқыр технологияларды пайдалану арқылы білім беру мен тәрбиелеудің нәтижелік сипатын анықтауға мүмкінді

береді. Мектепке дейінгі оқу-тәрбие ісінде М.Монтессоридың сенсорлық тәрбиесі, Л.С.Выготскийдің баланың «жақын арадағы даму аймағы», Ә.Жүнісов пен К.Зайцевтің сауат ашу, санауға үйрету технологияларын қолданудың әдістемелік маңызы зор. Педагог-тәрбиеші балаға бағыт бере отырып, оның іс-әрекетінің нәтижесін іздену, ойлану, шешім қабылдау арқылы баланың шығармашылығын дамыта отырып, өзін-өзі реттеуіне мүмкіндік тудыруы қажет. Өзін-өзі реттеу бұл жастағы балалардың әлеуметтік мінез-құлығының жетілуіне септігін тигізеді.

Баланың тұлғалық дамуындағы жаңа әлеуметтік рөл, яғни мектеп оқушысы атануға дайындық оның жалпы дамуының алғашқы сатысы түрінде көрініп, қалыптасқан қабілеттіліктердің иерархиясын құрайды.

Балаларды мектепалды даярлауда жүргізілетін жұмыстардың бірі - и*нтеллектуальды даярлық* баланың ой-өрісінің, нақты білімдер қорының болуын қарастырады. Интеллектуальды даярлық балада оқу іс-әрекет саласында бастапқы біліктіліктерін, жекелей алғанда, оқу міндетін бөліп алу және оны өзіндік іс-әрекетінің мақсатына айналдыру біліктіліктерін қалыптастыруға негізделеді.

Мектепке дейінгі ересек жас – 5 жастан 6 (7) жасқа дейін (5 жастан 6 жасқа дейінгі аралық – мектепке дейінгі ұйымдағы ересектер тобын құрайды. Осы жаста баланың денесі, ақыл-ойы, адамгершілік дамуының негізі қаланатындықтан ересектердің балаларға беретін тәрбиесі мен білімі мазмұнды және ол балаға тікелей әсер ететіндей болса, онда бала ағзасы барынша жылдам қарқынмен дамиды және оның жан-жақты дамыған жеке тұлғасы қалыптасады.

Мектепке дейінгі кезең-баланың қызығушылығын, әр нәрсені танып білуін, өзін жарқырата көрсете алуын, ойлап тапқыштығын білдіретін уақыт. Осы кезеңде баланың өзіндік белсенділігі артады, сурет салу, жобалау, құрастыру және т.б. іс-әрекеттерінде жинақталатын шығармашылық талабы күшейеді. Бала дамуы шексіз, сондықтан бала есейгенше қаншама іс-әрекеттерді белсенді түрде дамыта алады. Баланың мектепке дайындығы оның даму факторларымен немесе түйінді құзыреттіліктерімен анықталады. Сондықтан баланы мектепалды даярлау мектепке дейінгі тәрбиеленушілердің өзіндік әрекеттері деп саналатын бастапқы түйінді және бастапқы арнайы құзыреттіліктерінің аясында жүргізіледі.

Мектепалды даярлық тобындағы балалардың интеллектуальды дайындығын дамытуды мынадай жағдайларда қарастырылады:

- қоршаған орта туралы ұғымның қалыптасуы;
- коммуникативтік қарым-қатынастардың түсе алу қабілеті;
- логикалық есте сақтау;
- өзін-өзі реттей алу қабілеті;
- білуге, тануға деген қызығушылық.

Түптеп келгенде, мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-психологиялық даярлығы өзгелермен қарым-қатынас жасау қажеттілігін, өзінің рөлін түсінуіне әкеледі. Баланы мектепке психологиялық даярлығы, оның бұған дейінгі бүкіл психикалық дамуының қорытындысы, отбасы мен балабақшадағы тәрбие мен үйретудің бүкіл жүйесінің нәтижесі деп саналады. Нәтижелі оқытуға қажетті сапалар бірден пайда болмайды, олар баланың өмірге келген сәтінен бастап біртіндеп қалыптасады. Оларды қалыптастыру барысында ойын, сурет салу, құрастыру т.б. сияқты іс-әрекет түрлері маңызды.

Қорыта айтқанда, мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері олардың физиологиялық, биологиялық, әлеуметтік дамуында аса маңызды деп танылатын тұлғалық өсу, даму, жетілу үдерістерінің жиынтығынан тұрады. Педагог мамандардан үлкен жауапкершілікті, балаға деген ізгілікті қатынасты, педагогикалық қолдауды және психологиялық сүйемелдеуді қажет ете отырып, бұл қабілеттіліктер баланың дамуында жетекші мәнге ие болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Касымова Г.М. Методы преподавания курса «Самопознание» // «Самопознание»: Курс лекций, семинаров-тренингов для вузов. – Алматы, 2003.
2. «Балбөбек» бағдарламасы. Ы. Алтынсарин атындағы Қазақ білім академиясының республикалық баспа бөлмесі. – Алматы, 1999.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк / Л.С.Выготский. – М.: Просвещение. 1991.
4. Федосова Н.А. Программа «Преемственность. Подготовка детей к школе». – М.: Просвещение, 2009.
5. Настольная книга заведующей детским садом / Авт.-сост. Н.Ю.Честнова. – Ростов н/Д: Феникс, 2006.

УДК 377.5

Людмила Онищук, Лариса Біджиєва
(Олександрія, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ПРЕДМЕТІВ ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто основні напрями процесу формування і розвитку професійної компетентності студентів медичних навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації.

На сьогоднішній день ринок праці вимагає компетентністного спеціаліста, в якому будуть поєднані висока кваліфікація, здатність працювати в групі, ініціативність, уміння приймати рішення і нести відповідальність за них. Викладачі медичних навчальних закладів повинні сприяти формуванню таких якостей випускника як: ініціативність, інноваційність, мобільність, гнучкість, динамізм і конструктивність, тобто компетентного, який відповідає вимогам сучасності. З метою підготовки компетентного спеціаліста необхідно використовувати активні методи навчання, технології, що розвивають пізнавальну, комунікативну й особистісну активність студентів.

Ключові слова: *професійна компетентність, медична освіта, компетентністний підхід, професійна діяльність.*

This article reveals the main trends of the process of formation and development of professional competence of students of medical institutions of the I st - II nd levels of accreditation.

Today our society demands educated specialists, who have the high level of knowledge, who can work in a team, are initiative, make decisions and are responsible for them. The staff of the medical institutions should educate the specialist with the following features: initiativeness, mobility, dynamism, constructiveness; the specialist, who corresponds upon new trends of life.

It is important to use active methods of training; technoligies, which develop cognitive, communicative and personal activity of students- to educate a high professionals.

Key words: *professional competency, medical education, professional activity, competence approach.*

В основу сучасних концепцій змісту освіти покладено компетентністний підхід. Сучасне суспільство відчуває потребу у високоосвічених та інтелектуально розвинених особистостях, бо від цього залежить подальший розвиток нашої держави. Сьогодні вищий навчальний заклад має готувати не лише носія знань, а й творчу особистість, яка здатна використовувати здобуті знання для конкурентоспроможної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя, тобто формувати компетентну особистість. Розвиток у студента самостійності, здатності до самоорганізації, саморозвитку, самовиховання, самоосвіти – це одне з першочергових

завдань сучасної освіти. Професійно грамотний спеціаліст зможе самостійно, незалежно будувати свою долю, стосунки зі світом, реалізувати життєве призначення через особистий вибір. Тому під час викладання предметів природничо – наукового циклу ми ставимо за мету формувати професійні та ключові компетентності студентів медичного закладу.

Термін «компетентність» *(від латинського competentis, що означає належний, здібний)* розглядають як готовність на високому професійному рівні виконувати свої посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних теоретичних і практичних надбань і досвіду, наближених до світових вимог та стандартів.

Професійна компетентність аналізується багатьма дослідниками як сукупність особистісних якостей, знань, умінь, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності, її результатів, самопізнання та саморозвиток; як складне системне утворення, що є складовою професійної діяльності і основою майстерності та творчості спеціаліста.

Сучасний соціум потребує підготовки фахівців, здатних адаптуватися до його особливостей, працювати за умов, коли інформація оновлюється з небаченою раніше швидкістю. Компетентність фахівця об'єктивно набуває все більшої актуальності завдяки ускладненню і постійному розширенню соціального досвіду, появі інноваційних технологій, зростаючому рівню запитів сучасності.

Процес формування у студентів професійної компетентності, як інтегрованої системи професійних знань, умінь, навичок фахівця та його особистісних якостей, відбувається поступово упродовж як всього періоду навчання, так і всього життя. Завдяки використанню компетентнісно орієнтованих, інтерактивних технологій поглиблюється рівень оволодіння відповідними здібностями. Студент, який поступово починає відчувати себе суб'єктом процесу навчання, використовуючи весь комплекс вмінь, накопичує досвід у спілкуванні, привчається ефективно працювати у групі, колективі, вчиться співвідносити та гармонізувати власні інтереси з інтересами інших.

У сучасній педагогіці чітко визначено класифікацію компетентностей

<u>Умовна трирівнева ієрархія компетентностей</u>

I –	Ключові компетентності (загальножиттєві, необхідні для загального змісту освіти)
II –	Загальнопредметні компетентності (професійні)
III –	Предметні компетентності (фахові)

Навчання має забезпечувати ситуації, що сприяють становленню і формуванню у студентів навчальних та професійних компетентностей. Враховуючи специфіку предметів анатомія людини, патоморфологія та патофізіологія, мікробіологія та інш. ми використовуємо різні форми навчальних занять:

- проблемні лекції, тематичні лекції з елементами евристичної бесіди, лекції з елементами проблемних ситуацій, лекції з використанням ЕОМ і ТЗН;
- інтегровані заняття з поглибленим вивченням теми за рахунок використання пізнавальних засобів різних навчальних дисциплін; практичні заняття у вигляді ділової та рольової гри, заняття-конкурси КВК, «Що? Де? Коли?», Брейн-ринг, заняття-вікторини, прес-конференції, заняття-турніри та ін.
- позааудиторні заняття комунікативної спрямованості: заняття-диспути, усні журнали, круглі столи, науково-практичні та науково-теоретичні конференції й т. д.
- пошуково-дослідницьку роботу для розвитку професійного та творчого потенціалу студентів.

Впровадження культурологічної ключової життєвої компетентності здійснюємо через:

- технологію створення ситуації успіху;
- діалогічну та дискусійну стратегію навчання;
- інтеграцію знань із загальноосвітніх, гуманітарних, соціально-економічних та клінічних дисциплін.

Провідна ідея нашої роботи полягає в пошуку шляхів розвитку і формуванню ключових і фахових компетентностей. Пріоритетними методами діяльності при викладанні природничо-наукових дисциплін є інтерактивні методи, де головну увагу ми приділяємо практичному закріпленню набутих знань, умінь і навичок. Такий компетентнісний підхід орієнтується на кінцевий результат, спрямовується на формування у майбутнього фахівця готовності ефективно використовувати потенційні можливості та зовнішні ресурси для досягнення поставленої мети.

Формування компетентної особистості студентів у процесі вивчення анатомії людини, патоморфології та патофізіології, мікробіології та інших дисциплін здійснюємо через поєднання діяльнішого, особистісно зорієнтованого підходів шляхом забезпечення міжпредметної інтеграції, використання розвивальних інтерактивних технологій, технології створення успіху, використання інноваційних і інформаційно – комп'ютерних технологій з урахування суб'єктивного досвіду студентів. Застосування в навчальному процесі інформаційних технологій також сприяє підвищенню рівня пізнавальної самостійності, високому ступеню наочності й безперервному самоконтролю засвоєння знань та умінь.

Досвід свідчить, що навчання, орієнтоване на формування та розвиток професійної компетентності спеціаліста, здійснюється ефективно лише за умови налагодження в навчальній групі продуктивного взаємозв'язку між викладачем та студентами, позитивного психологічного клімату, рівноправного партнерства, побудованого на діалозі, спільній розвивальній діяльності. Догматичний тип навчання, відсутність зв'язку з життям, орієнтацій на засвоєння готових знань вже не відповідають очікуванням дорослої людини, яка свідомо налаштована на професійне зростання.

У теперішній час відповідно до соціальних вимог змінюються підходи до результату професійної підготовки медичних працівників. Однією з пріоритетних тенденцій удосконалення професійної освіти стає компетентнісна орієнтація, тобто орієнтація на набуття майбутніми фахівцями певного рівня професійної компетентності вже у процесі навчання. Тому основним завданням вищого навчального закладу є срямованість навчально-виховного процесу на вдосконалення підготовки майбутніх спеціалістів, на підвищення рівня оволодіння кожним із них не тільки ґрунтовними фаховими знаннями а й інформаційно-комунікаційними технологіями. Весь навчальний процес повинен сприяти формуванню професійних компетентностей майбутнього фахівця, зокрема значущих для його майбутньої професійної діяльності особистих якостей та знань, умінь і навичок, які потрібні для виконання ним функціональних обов'язків за обраною спеціальністю. Компетентністний підхід до навчання дозволяє майбутньому спеціалісту окреслювати власну освітню траєкторію, формувати свою особисту позицію через самоаналіз, самооцінку, самоорганізацію в подальшій професійній діяльності, усвідомлено прагнути до саморозвитку та професійного самовдосконалення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.

2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с. – ISBN 966-8039-50-5.

3. . Петрук В. А. Модель формування фахової компетентності в майбутніх випускників технічних ВНЗ у процесі двоступеневого навчання [Електронний ресурс] // е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». – 2009. – Вип. 3. – Режим

доступу: http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n3_2009_st_7/.

4. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін: моног. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2006. – 292 с. – ISBN 966-641-204

5. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. – К. : ВІРА-Р. – 2002. – 506 с. – ISBN 966-7807-03-7.

Олександр Посацький, Андрій Грабинський
(Дрогобич, Україна)

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

У статті аналізується громадянська позиція свідомого українця, яка має полягати в активному одстоюванні традиційних для нашого менталітету чеснот: любові до рідної землі, товариськості, розумної достатності, цінності родинного життя, духовності повсякденного буття, уважного ставлення до людей.

Ключові слова: *патріотичне виховання, батьки, навчання, педагог.*

The article analyzes the civil position of a conscious Ukrainian, which should consist of actively securing the virtues traditionally devoted to our mentality: love for the native land, sociability, reasonable sufficiency, values of family life, spirituality of everyday life, attentive attitude towards people.

Keywords:*. patriotic education, parents, education, teacher.*

«Патріотизм – серцевина людини,
основа її активної позиції»
В.О. Сухомлинський

Кожне нове покоління людей живе і розвивається у певному національному середовищі, життя якого залежить від особливостей державного устрою країни. Дитина від народження перебуває під впливом як соціально-економічних умов, так і національної специфіки: побутового життя, культури, народних звичаїв, традицій. Вона переймає від дорослих багатство рідної мови, відчуття прихильності та симпатії до духовності свого народу, поступово призвичаюється до усталених морально-правових норм. Усе це веде до появи у неї особливих рис національної психології – ментальності, які стають підґрунтям для виховання громадянина-патріота.

Проблема патріотичного виховання виникла давно. В основі її вирішення є відродження національної культури, фундаментом якої являються усталені народні традиції та звичаї, що вироблені народом впродовж усього історико-культурного розвитку [2,с.431].

Опрацювання та аналіз наукової психолого-педагогічної літератури [1;2;4] свідчить, що проблема патріотичного виховання дошкільнят є актуальною і мало розробленою в теорії та методиці виховання. На думку В.Сухомлинського, А.Макаренка, О.Вишневського, І.Беха та інших, патріотичне виховання, як складова національної системи виховання, завжди було і є одним із найважливіших напрямів освіти і виховання особистості. Сучасні вчені-педагоги також займаються визначенням понять “патріотизм”, “патріотичне виховання”. Дослідження проблеми патріотичного виховання дошкільнят ґрунтується на фундаментальних працях у галузі національної системи виховання, концептуальних положеннях національної освіти та виховання: (А.Алексюк, І.Бех, О.Вишневський, Т.Усатенко) [2; 4]. Патріотизм – це

соціально-історичне явище. Слово "патріотизм" (від patris) – грецького походження, в перекладі означає "батьківщина, вітчизна". Першоосновами патріотизму є усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв. Патріотами називали себе борці за народ, захисники країни [10]. Виховання особистості має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. Адже стабільність і могутність держави багато в чому залежать від патріотизму її громадян. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано таке визначення: "Патріотизм – любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви і подвиги" [4].

Патріотизм як основа сучасного виховання дітей включає в себе формування національної свідомості та самосвідомості, тобто виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину. Саме плекання національної свідомості й самосвідомості, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів починається з раннього дитинства, з перших років життя дитини [1; 4; 7; 11].

Морально-патріотичне виховання є одним з найважливіших елементів суспільної свідомості, саме в цьому основа життєздатності будь-якого суспільства і держави, спадкоємності поколінь. Формування особистості дошкільника неможливо без виховання з дитячих років поваги до духовних цінностей. Морально-патріотичне виховання можна назвати одним з найскладніших напрямків з ряду причин:

* Особливості дошкільного віку,

* Багатоаспектність поняття «патріотизм» в сучасному світі,

* Відсутність концепції, теоретичних і методичних розробок (характерною особливістю багатьох досліджень є звернення лише до окремих аспектів проблеми).

Виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку - одне із завдань морального виховання, що включає в себе виховання любові до близьких людей, до дитячого саду, до рідного селища та до рідної країни. Патріотичні почуття закладаються в процесі життя і буття людини, що знаходиться в рамках конкретної соціокультурного середовища. Люди з моменту народження інстинктивно, природно і непомітно звикають до оточуючої середовищі, природі та культурі своєї країни, до побуту свого народу.

Слід враховувати, що дошкільник сприймає навколишню дійсність емоційно, тому патріотичні почуття до рідного селища, до рідної країни у нього проявляються в почутті захоплення своїм селищем, своєю країною. Такі почуття не можуть виникнути після кількох занять. Це результат тривалого, систематичного і цілеспрямованого впливу на дитину. Виховання дітей здійснюється щомиті, на заняттях, заходах, святах, в грі і в побуті. Робота будується таким чином, щоб вона проходила через серце кожного вихованця дитячого садка. Любов маленької дитини-дошкільника до Батьківщини починається з відносини до найближчих людей – батька, матері, дідуся, бабусі, з любові до свого будинку, вулиці, на якій він живе, дитячому садку, селищу.

В.О.Сухомлинський стверджував, що дитинство – це щоденне відкриття світу і тому треба зробити так, щоб воно стало, насамперед, пізнанням людини і Вітчизни, їх краси і величі.

Система освіти покликана забезпечити виховання громадян правової демократичної, соціальної держави, які поважають права і свободи особи, що володіють високою моральністю і виявляють національну і релігійну терпимість. Реалізація такої системи неможлива без знання традицій своєї Батьківщини, свого краю.

Дошкільний вік – найважливіший період становлення особистості, коли закладаються передумови громадянських якостей, розвиваються уявлення дітей про людину, суспільство і культуру. Базовим етапом формування у дітей любові до Батьківщини є накопичення ними соціального досвіду життя у своєму селищі, засвоєння прийнятих у ньому норм поведінки, взаємин, залучення до світу його культури.

Формування любові до Батьківщини починається з раннього дитинства, з картинки в букварі, пісні мами, того куточка, де діти живуть. В.О.Сухомлинський каже: «Не можна пробудити почуття Батьківщини без сприйняття і переживання навколишнього світу. Нехай у серці малюка на все життя залишаться спогади про маленького куточку далекого дитинства. Нехай з цим куточком зв'язується образ великої Батьківщини».

Як залучити дітей до морально-патріотичному вихованню?

1. Привчайте дитину дбайливо ставитися до речей, іграшок, книжок. Поясніть йому, що в кожну річ вкладено працю багатьох людей. Бережного ставлення до книг, сприяйте розвитку інтересу до змісту. Сходіть з дитиною в бібліотеку і подивіться, як там зберігають книги. Цей ігровий прийом «як у бібліотеці» допоможе привчити дитину до дбайливого ставлення до книги.

2. Діти дуже рано починають проявляти інтерес до історії країни, краю. Якщо в місті є пам'ятники, організуйте до них екскурсії і розкажіть все, що ви знаєте, про те, як шанують пам'ять загиблих. За нашій країні і по всьому світу можна здійснювати захоплюючі подорожі по глобусу, картах і фотографіям.

3. Якщо у дитини є будівельний матеріал, можна запропонувати йому побудувати будинок. Коли будинок побудований, пограйте з дитиною в «новосілля», допоможіть розмістити ляльок, зайчиків, ведмедиків. Подивіться, чи міцно побудований будинок, красивий чи, чи зручний для житла.

4. Виховуйте у дитини шанобливе ставлення до хліба. Розкажіть, як вирощують хліб, скільки праці в нього вкладено разом з дитиною посушіть залишки хліба, зробіть «сухарики».

5. Розкажіть дитині про свою роботу: що ви робите, яку користь приносить вашу працю людям, Батьківщині. Розкажіть, що вам подобається в вашій праці.

6. Повертаючись з дитиною з дитячого саду, запропонуйте йому пограти в гру «Хто більше зауважить цікавого?», «Давай розповідати один одному, хто більше зауважить цікавого по нашій вулиці. Я бачу, що машини прибирають вулицю. А що ти бачиш? »Гра вчить спостережливості, допомагає формувати уявлення про навколишній. Будинки запропонуйте дитині намалювати, що найбільше сподобалося.

7. Любов до Батьківщини – це і любов до природи рідного краю. Спілкування з природою робить людину більш чуйним. Взимку на лижах, влітку на велосипеді або пішки, корисно відправитися з дитиною в ліс, щоб помилуватися його красою, дзюрчанням струмка, співом птахів. Виховуючи любов до рідного краю, важливо привчати дитину берегти природу, охороняти її.

Для більш ефективної роботи по вихованню патріотизму дошкільнят необхідні наступні педагогічні умови:

- Евристичне середовище в дитячому садку і в родині,
- Тісна співпраця вихователів дитячого садка з членами сім'ї,
- Підготовленість педагогів і батьків до вирішення проблем виховання патріотизму дітей.

Евристичне середовище характеризується насиченістю позитивними емоціями і є для дитини полем для прояву творчості, ініціативи, самостійності.

Тісна співпраця вихователів дитячого садка з членами сім'ї виражається у встановленні довірчих ділових контактів з сім'ями вихованців; забезпечення батьків мінімумом психолого-педагогічної інформації, навчанні їх способам спілкування з дитиною; забезпеченні регулярного взаємодії дітей, вихователів та батьків; залученні членів сім'ї у педагогічний процес; створення в дитячому садку і сім'ї розвиваючого середовища.

Підготовленість педагогів до здійснення процесу формування патріотизму передбачає наявність у них відповідного рівня професійної компетентності, професійної майстерності, а також здатності до саморегуляції, на вирішення поставлених завдань.

Отже, основи патріотичного виховання мають бути сформовані в дошкільному віці, адже вони визначають подальше життя дитини, її моральний розвиток загалом. Саме в цьому віці у дітей закладаються риси майбутньої особистості, формується самосвідомість та

світосприймання; відбувається загальний психічний розвиток, дошкільники набувають необхідного досвіду для подальшої життєдіяльності, накопичують враження від пізнання світу; в цей період відбувається становлення пізнавальної активності особистості. Наймогутнішою дієвою силою, за допомогою якої можна успішно вирішувати питання щодо формування виховання патріотичних почуттів, національної гідності, гордості, самоповаги, самодостатності, є народознавство. Ефективними формами і методами патріотичного виховання дошкільників є заняття з народознавства, створення національних куточків та міні-музеїв у дошкільному закладі, проектна діяльність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти(нова редакція). – 2012.
2. Бех І. Д. Концепція виховання особистості. / І. Д. Бех // Рідна школа. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
5. Виховання громадянина, патріота, гуманіста : навч.-метод. посіб. / К. І. Чорна. – К. : ТОВ “ХІК”, 2004. – 96 с.
6. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України : аналітично-інформаційні матеріали. – К. : Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2003. – 191 с.
7. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років. – К., 2013.
8. Електронний фонд бази даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
9. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави / Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (72), червень. – 6 с.
10. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.
11. Мала енциклопедія державознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

УДК 378.011

Ольга Потапчук, Ірина Луцик
(Тернопіль, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито актуальність та особливості застосування в процесі підготовки фахівців професійної освіти методу проектів та їх вплив на формування професійних компетентностей майбутніх фахівців. Встановлено, що застосування методу проектів в навчальному процесі закладів вищої освіти дають можливість вирішення ряду питань: підвищення активності, ініціативи, творчого пошуку, налагодження комунікативності в студентському колективі, вирішення психологічних проблем, особистісних стосунків між суб’єктами проекту, пошук нових лідерів групи, виховання особистісних якостей.

Ключові слова: *процес підготовки, метод проектів, професійна освіта, компетентності.*

The article reveals the relevance and peculiarities of the application of the method of professional education in the process of training specialists and their influence on the formation of professional competences of future specialists. It was established that the application of the method of projects in the educational process of higher education institutions provides an opportunity to

solve a number of issues: increase of activity, initiative, creative search, establishment of communicative skills in a student collective, solving psychological problems, personal relationships between project subjects, finding new group leaders, education personal qualities.

Key words: *process of preparation, project method, professional education, competence.*

Сучасний стан розвитку вищої професійної освіти ставить нові вимоги, які повинні відповідати міжнародним стандартам вищої освіти. Освіта є основою розвитку не лише особистості, а й суспільства, держави, нації. Поставлені умови до майбутніх фахівців спонукають педагогів використовувати в своїй діяльності нові освітні технології, в тому числі і метод проектів. Проектна діяльність студентів, необхідна сьогоденню та суспільству майбутнього, виконується в процесі аудиторного навчання майбутніх фахівців та їх самостійних проектів.

Проблема застосування методу проектів в освіті не є новою у педагогічній теорії та практиці. Засади організації проектної діяльності в навчальному процесі досліджувалися у працях вітчизняних та зарубіжних педагогів ще у кінці XIX – початку XX століття: П. Блонського, В. Вахтерова, Дж. Дьюї, Б. Ігнатьєва, Є. Кагарова, М. Крупеніної, Л. Левіна, С. Шацького та ін. Питанням практичної реалізації методу проектів присвятили роботи І. Бім, М. Бухаркіна, І. Зимня, В. Гузеєв, І. Чечель [1].

На сучасному етапі наукових досліджень спостерігається підвищений інтерес до проблеми застосування методу проектів в освіті в цілому. Так, в останні роки все більше з'являється наукових робіт, присвячених використанню методу проектів в навчальному процесі закладів вищої освіти, під час вивчення дисциплін загальної і професійної підготовки. Проте, проблему організації навчального процесу з застосуванням методу проектів у системі вищої освіти досліджено недостатньо.

Розв'язання зазначеної проблеми в системі вищої освіти полягає у наявності суперечності між традиційним розумінням навчального процесу як інтегративної основи навчання майбутніх фахівців та проблемою створення умов, із застосуванням освітніх технологій, для її успішної реалізації.

Основою методу проектів є розвиток критичного мислення, пізнавальних навичок, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. Така освітня технологія зорієнтована на самостійну діяльність студентів, яка може бути індивідуальна чи групова і виконується протягом певного часу. Метод проектів органічно поєднується з груповим підходом до навчання (cooperative learning) та припускає розв'язування поставленої проблеми, яка передбачає використання різноманітних методів і засобів навчання та інтегрування компетенцій з різних галузей науки, техніки, технології, творчих галузей [2].

Виконаних проектів передбачає наявність результат: якщо це теоретична проблема, то результатом виконання проекту повинна бути методика її розв'язання, якщо ж проблема практичного характеру – результатом повинна бути розробка готова до впровадження.

Застосування методу проектів в процесі підготовки майбутніх фахівців професійної освіти дає можливість:

– застосування великої кількості учасників проекту;

– використовувати проекти різного типу та тематики;

– покращення творчих якостей та організаційних здібностей студентів, які беруть участь у виконанні проектів;

– включатися у контакти з іншими установами, організаціями, підприємцями, що значно розширює ефективність їх взаємодії, встановлення нових контактів тощо [1].

Застосування методу проектів в навчальному процесі підготовки майбутніх фахівців професійної освіти дає можливість вирішення ряду питань: підвищення активності, творчого пошуку, налагодження комунікативності в студентському колективі, вирішення психологічних проблем, особистісних стосунків між суб'єктами проекту, пошук нових лідерів групи, виховання особистісних якостей студентів.

Студенти, в процесі виконання проекту, набувають досвіду вирішення професійних проблем у майбутній професійній діяльності, навчаються організовувати колективну роботу та заздалегідь прогнозуючи її результати, аналізувати і використовувати необхідні джерела інформації, аргументувати власні судження, приймати рішення в нестандартних ситуаціях, створювати умови для досягнення поставленої мети, представляти результати перед аудиторією, здійснювати само оцінювання та оцінювати діяльність партнерів.

Таким чином, організація проектної діяльності надає можливість *студентам:* вивчати не лише засоби, а й способи діяльності; розвивати вміння орієнтуватися в інформаційному просторі; розвивати пізнавальні навички та вміння здійснювати синтез знань; розвивати критичне та творче мислення; уміння використовувати здобуті знання на практиці; володіти методами дослідження (пошук джерел інформації, аналіз літератури, збір та обробка даних, висунення гіпотез та методів їх доведення); набуття комунікативної компетентності (вміння організовувати й вести дискусії, вислуховувати іншу точку зору). Залучення *педагогів* до участі в проекті дають їм можливість формувати вміння виділяти й обирати практично значущі теми проектів, організувати змістовне проведення самостійної роботи студентів, удосконалювати компетенції в галузі інформаційних технологій.

Розглядаючи метод проектів необхідно звернути увагу на технологію його реалізації, в основу якої покладено науково-дослідну роботу на засадах співтворчості студентів та викладачів. Студенти перших курсів ще не спроможні повністю включатися до науково-дослідної роботи внаслідок недостатньої професійної та наукової підготовки. Проте, ми вважаємо, що доцільно залучати їх до пошуково-дослідницької роботи, оскільки репродуктивна самостійна робота студента не достатньо ефективна під час формування професійних якостей особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ісаєва Г. М. Метод проектів – ефективна технологія навчання учнів сучасної школи / Г. М. Ісаєва // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник / [керів. авт. кол. С. М. Шевцова; наук. керів. і ред. І. Г. Єрмаков]. – К.: Департамент, 2003. – С. 207–211.

2. Кравченко Г.Ю. Проектний підхід у системі підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів. Модернізація післядипломної педагогічної освіти. / науково-практичний журнал «Імідж сучасного педагога». – Полтава: ТОВ «АСМП», 2012. – №10 (129) – С. 13-16.

УДК 37.01

Тетяна Пуертас Паласіос, Олена Березовська
(Маріуполь, Україна)

НАОЧНІСТЬ ПРИ ВИКЛАДАННІ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В КОЛЕДЖАХ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Завдання навчального закладу І-ІІ рівня акредитації – підготовка фахівців, що володіють переліком спеціальних умінь і знань, а також мають певний досвід їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності. Важливу роль в освітньому процесі при підготовці молодших спеціалістів грає наочність. В цій статті викладаються питання, які стосуються наочності при викладанні спеціальних дисциплін в технікумах і коледжах.

Ключові слова: *наочність, коледж, спеціальні дисципліни, фах, професійна діяльність.*

The tasks of the educational institution of the I-II level of accreditation are the training of specialists with a list of special skills and knowledge, and also have some experience in their practical application in order to fulfill the typical tasks provided for primary positions in the relevant field of professional activity. An important role in the educational process in the preparation of junior specialists is visibility. In this article, there are questions that relate to visibility in the teaching of special disciplines in technical schools and colleges.

Key words: *visibility, college, special discipline, profession, professional activity.*

Принцип наочності є одним з найвідоміших і інтуїтивно зрозумілих принципів навчання, що використовується з давніх часів. Закономірне обґрунтування даного принципу отримано порівняно недавно. В основі його лежать такі суворо зафіксовані наукові закономірності: органи чуття людини мають різною чутливістю до зовнішніх подразників. Дослідження показали, що органи зору «дають» в п'ять разів більше інформації, ніж слухові органи; інформація, яка надходить в мозок з органів зору, не вимагає значних перекодування, вона закарбовується в людській пам'яті легко, швидко і ґрунтовно.

У сучасній дидактиці поняття наочності відноситься до різних видів сприйняття (зоровим, слуховим). Жоден вид наочних посібників не володіє абсолютною перевагою перед іншими. Принцип наочності був значно збагачений в працях Г.Песталоцці. який говорив: «Я міцно встановив вищий, головний принцип навчання, визнаючи наочність як основу будь-якого пізнання». Як показує практика, наочних засобів застосовуються як при комплексному, так і при аспектному навчанні, розширюючись і заглиблюючись.

На сучасному етапі для вищої школи характерними є такі принципи навчання, як принцип зв'язку теорії з практикою і принцип наочності. Останній – з найдавніших принципів. Словесно-образна наочність, натуральна або природна наочність, образотворча наочність, динамічна наочність (досліди), умовно-схематична наочність (схеми, таблиці), аудіовізуальна наочність допомагають зробити процес навчання більш цікавим і більш конкретним.

Як відомо, дидактичні засоби – це все елементи навчального середовища, які використовуються в навчально-виховному процесі для більш плідної взаємодії зі студентами. Спираючись на досвід викладання в коледжі, можна сказати, що ефективними засобами навчання є технічні засоби навчання: проектор з екраном для перегляду відеоматеріалу; лабораторне обладнання для проведення дослідів.

На нашу думку, наочність бажано використовувати не тільки для ілюстрації, але і в якості самостійного джерела знань для створення проблемних ситуацій. Сучасна наочність дозволяє організувати ефективну пошукову та дослідницьку роботу учнів.

Викликає інтерес, а, отже, і підвищує ефективність навчання, можна назвати прийом, коли в якості завдання студентам пропонується на переглянутий відеоматеріал скласти питання. Можна внести елемент змагання, (хто більше складе питань?) Стосується це як для роботи в аудиторії, так і в якості самостійної роботи студента у позааудиторний час. Завдяки доступності Інтернет-ресурсів, інформаційне поле сьогоднішнього дня можна назвати безмежним. Завдання викладача-спецпредметника полягає в тому, щоб підібрати найбільш корисну, ємну, доступну до розуміння студента інформацію, яка підходить до теми, що вивчається. І, крім того, виходячи з особистих спостережень, перегляд відео в аудиторії має найбільш ефективні часові межі – від 3 до 7 хвилин.

Ще одним способом викликати інтерес в учнів до досліджуваного предмета – залучення студентів до участі у виготовленні наочних посібників – стендів, альбомів.

Є важливим цілеспрямоване використання наочних матеріалів, не захаращуючи заняття їх надмірною кількістю, бо це може поменшало навчаються зосередитися і обдумати саме головні, істотні питання. Надмірне використання наочності в навчальному процесі не призводить до успіху, а, скоріше, шкодить засвоєнню нових знань і розвитку учнів.

Наочні посібники сприяють утворенню найбільш виразних і правильних уявлень про досліджуваних предметах і явищах. Застосовуючи наочні засоби, можна очікувати прояв і

розвиток в учнів уваги, спостережливості, конструктивне творчість, пробудження і підтримки інтересу до навчання.

Сучасні засоби наочності: телебачення, відеозапис, комп'ютерні презентації та інше вимагають від викладача вміння використовувати ТСО, а також володіти методикою їх використання.

Наприкінці вважаємо необхідним нагадати, що наочність - сильнодіючий засіб, яке при неуважному або невмілому використанні може повести учнів від вирішення головного завдання, підмінити мета яскравим засобом. Наочність у навчанні слід використовувати як один із засобів зв'язку з життям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогика высшей школы, предмет и задачи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studfiles.net/preview/1424992/

2. [Електронний ресурс]. – https://sibac.info/studconf/hum/xxxvii/43757

3. [Електронний ресурс]. – http://www.edufacts.ru/lefabs-172-1.html

УДК 371.48

Ірина Рафуля
(Ізмаїл, Україна)

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ОСОБИСТІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті висвітлено вплив сімейного виховання на особистісний розвиток дитини. Окреслено основні тематичні, методологічні та практичні напрями прблеми виховання дитини в сім'ї. Проаналізовано можливі відносини між дорослими й дітьми в сім'ях, існуючі стилі батьківського ставлення до дітей.

Ключові слова: *виховання, дитина, розвиток, сім'я, відносини.*

The article highlights the influence of family education on the personal development of the child. Outlines the basic thematic, methodological and practical directions prblemi raising a child in the family. Analyzed the possible relationships between adults and children in families, the existing style of parental attitudes toward children.

Keywords: *education, child development, family, relationships.*

Виховання молодшого школяра – це складова частина процесу соціалізації, педагогічно регульована і цілеспрямована на формування здоров'я особистості учня шляхом включення її в різні види соціальних відносин у спілкуванні, грі, навчальної та суспільно корисної діяльності. Для даного віку особливе значення має навчальна діяльність як ведуча. Важливість вивчення процесу формування успішності дитини в аспекті педагогіки пов'язана з ціннісними змінами в суспільстві.

Сімейне виховання відбувається в процесі життя – у відносинах близькості, у справах і вчинках, які здійснює дитина. Зі своїх відносин до батька, матері вона засвоює перші обов'язки перед суспільством. У сім'ї дитина рано привчається до праці. Під впливом сімейних принципів і всього сімейного укладу виховується твердість характеру, гуманізм, зосереджений розум. Саме в сім'ї дитина спостерігає й відчуває почуття любові до батьків і сама одержує від них цю любов і ласку.

В "Книзі для батьків" А. Макаренко [4] розкриває своєрідні й складні проблеми сімейного виховання, його протиріччя й шляхи їхнього вирішення. В своїх працях про виховання дітей він розглядає проблеми батьківського авторитету, дисципліни, гри, сімейного господарства, виховання в праці, статевого виховання й виховання культурних

навичок у сім'ї. Сім'я є могутнім виховним засобом. Життя щодо цього мало дає нового, воно постійно повертає нас до того, що було в сім'ї, тому що виховні сили здорової сім'ї великі, і, навпроти, розпад або глибокі зміни в сім'ї спричиняють надзвичайні лиха для душі дитини, руйнуючи самі її основи.

Таким чином, сімейне виховання, як будь-який організований процес передбачає певну цілеспрямованість, постановку конкретних завдань. Головною метою виховання дітей у сім'ї становить всебічний розвиток особистості, що поєднує у собі духовне багатство, моральну чистоту й фізичну досконалість.

Головною метою виховання дітей у сім'ї становить всебічний розвиток особистості, що поєднує у собі духовне багатство, моральну чистоту й фізичну досконалість. Щоб вивчити можливі відносини між дорослими й дітьми в сім'ях, необхідно знати існуючі стилі батьківського відношення до дітей. Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування даного батька з даною дитиною, це образ дій по відношенню до дитини.

1. Авторитарний виховний стиль (в основі – тактика диктату) означає пригнічування почуття гідності, ініціативи, самостійності одними членами сім'ї (найчастіше дорослими) у інших. Жорсткі накази, примус, свавілля батьків призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини. Як свідчать дослідження, погрози, насильство, тиск викликають у відповідь грубість, спалахи агресивності, брехливість, лицемірство, навіть відверту ненависть. Якщо батькам, іншим значущим дорослим вдається зламати опір дитини, то водночас вони ламають і важливі якості особистості, на які, власне, немає запиту в даних умовах і розвиток яких стає неможливим: самостійність, віру у власні сили, почуття гідності, ініціативність тощо.

2. Демократичний стиль сімейних стосунків (тактика співробітництва) передбачає не лише батьківську підтримку й допомогу дітям в їх окремих справах, а й взаєморозуміння, взаємоповагу дітей і батьків, встановлення партнерських на паритетних основах взаємин, заснованих на співчутті, співпереживанні, відповідальності за наслідки власної активності.

3. Ліберальний стиль (тактика невтручання). Система міжособистісних відносин у сім'ї будується на визнанні (доцільності) незалежного існування дорослих і дітей. Батьки як вихователі, за даним типом взаємин, найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини. Їх більше приваблює комфортне співіснування з дітьми, яке не потребує глибоких душевних переживань. За таких умов дитина стає емоційно байдужою до інших, яскраво проявляється егоцентризм, індивідуалізм, а сім'я для неї – лише необхідна формальність.

Виділяють також нестійкий стиль виховання, для якого характерний непрогнозований перехід батьків від одного до іншого стилю ставлення до дитини. Такі „перепади" народжують у неї недовіру до батьків, відчуженість, формують установки реагувати не на зміст звертань, вимог, а на форму. Для задоволення своїх індивідуалістичних потреб діти зазвичай намагаються використати ситуативно сприятливий емоційних фон стосунків з батьком або матір'ю.

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми, до жорстокості стосовно них. Слід зазначити, що батьки переносять особистісні проблеми і проблеми у стосунках з іншими членами сім'ї на дітей переважно підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме так дитині роблять добро. Проте неадекватне ставлення батьків призводить до деформації особистості дитини, утрудняє можливості її самореалізації, актуалізуючи тим самим необхідність надання сім'ї психологічної допомоги.

Цілеспрямоване та комплексне вивчення сучасного стану сімейного виховання дозволяє виокремити найбільш актуальні педагогічні проблеми, вирішення яких потребує спеціальної підготовки батьків, фахової допомоги спеціалістів та наукового забезпечення на теоретичному й практичному рівнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников / Ш. А. Амонашвили. М.: Педагогика, 1984. 297 с.
2. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки: Избранные психологические труды. М., 1980, т. II. 321 с.
3. Варга А. Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции // Вести. МГУ. 1985. № 4. С. 32-38.
4. Макаренко А. С. Книга для родителей. М.: Педагогика, 1988. 232 с.
5. Фельдштейн Д. И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте / Д. И. Фельдштейн // Вопросы психологии. 1988. №6. С. 31-41.

УДК 91(07)+371.315.6

Світлана Решетченко, Інна Слащова
(Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДИФЕРЕНЦІЙНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

В наведеному матеріалі розкривається сутність диференціального підходу, котрий може застосовуватися для удосконалення процесу викладання шкільного курсу географії. Розкрито особливості реалізації диференційного підходу та етапів його впровадження.

Ключові слова: *викладання, географія, шкільний курс, групове навчання, диференційний підхід.*

The presented material reveals the essence of the differential approach, which can be used to improve the teaching process of the school geography course. The peculiarities of the implementation of the differential approach and the stages of its implementation are revealed.

Keywords: *teaching, geography, school course, group learning, differential approach.*

Особливості навчального процесу полягають в тому, що він залежить як від підготовки вчителя, так і учнів до сприйняття нового матеріалу, до активного обговорення, до самоорганізації та саморозвитку, в цілому, від рівня його навченості. В результаті створюється система навчально-виховних заходів, де учень займає основне місце. Ефективність викладання залежить від психолого-індивідуальних особливостей учнів: від їх розумових здібностей, навчальних умінь, навченості, яка формується під час програмних, позапрограмних знань та вмінь, пізнавальних інтересів [2, с. 98].

Під час процесу навчання учні активно залучаються до розв’язання пізнавальних задач, спираючись на сформовані пізнавальні психологічні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення, уяву) та на індивідуальні характеристики його особистості (емоційний стан, відношення до навчання, його інтересів). Характер навчання залежить від матеріалу, який подається, від його складу, а також від майстерності вчителя (від його досвіду, від методики викладання, яку приходиться змінювати відповідно до кожної теми).

Отже, процес навчання є складною взаємопов’язаною системою, де індивідуальні психологічні особливості учня відіграють, іноді, переважну роль.

Технологія різнорівневого навчання спрямована на ефективне засвоєння матеріалу відповідно особистісним здібностям та можливостям учня, забезпечуючи засвоєння основної частини шкільної програми. Відповідно до цього можна будувати процес навчання, формуючи поетапно розумову діяльність учнів відповідно до їх рівня учбових навичок. На першому етапі, необхідно визначитися із учнівськими групами, які опановують програмний матеріал на різних рівнях: на першому – засвоюється мінімальний об’єм матеріалу відповідно до мінімуму змісту навчання, на другому – базовий, на третьому – творчий. При відповідному змісті та організації навчання можна формувати більший рівень здібностей

учнів, отже, склад груп під час процесу навчання може змінюватися, що вимагає від вчителя постійно аналізувати зворотній зв'язок з боку учнів та створювати умови навчання такі, що будуть відповідати максимальній реалізації учнівських інтелектуальних можливостей [1, с. 37].

Вчитель залишається активним організатором пізнавальної діяльності, що спрямована на підвищення учбової активності учнів, які відчувають свою успішність за допомогою використання форм індивідуальних форм роботи.

Диференційне навчання є запорукою поступового розвитку пізнавальних здібностей школярів, яке забезпечує усунути труднощі, розвивати здібності дітей, задовольнити інтереси та особистісні схильності засобами географії для виховання гармонійної особистості.

На другому етапі, встановлюється рівень індивідуальних характеристик мислення учнів: особливості уваги, пам'яті; уміння читати й розуміти зміст прочитаного; швидкість засвоєння матеріалу.

На третьому етапі, відбувається реалізація диференційованого підходу в навчанні, коли враховуються рівні навченості учнів, усуваються трудності під час оволодіння новим знаннями, формуються умови для розвитку розумової діяльності кожної дитини, його знань, вмінь і навичок, розвитку інтересів і схильностей.

В результаті можна сформувати, відповідно до здібностей учнів, три групи. Перша група об’єднує учнів, що добре розрізняють, запам'ятовують зміст навчального матеріалу. Вони його відтворюють в обсязі стандартних вимог до засвоєння. Але вони мають труднощі у навичках аналізу, не вміють будувати схему міркувань. Вчитель повинен враховувати ті особливості мислення, які є його сильною стороною, підтримувати навички узагальнення, включати в пошук пізнавального завдання весь запас знань (навіть невеликий), усі інтелектуальні можливості.

Другу групу представляють учні, що характеризуються репродуктивним мисленням при розв'язанні завдання. Вони добре запам’ятовують новий матеріал, розуміють його та відтворюють у навчальній ситуації. Минулий досвід переноситься у нову ситуацію, вони спрямовані, організовані, мають розвинені вміння проводити аналіз, синтез, але порівняно слабке володіння методами географії.

Третя група учнів має елементи творчого підходу при вирішенні задач: добре володіють навчальним матеріалом, його відтворюють, використовують в навчальній ситуації неординарні схеми міркувань та самостійно шукають шляхи їх реалізації. Учні цієї групи мають високий ступінь активності, багаті інтереси, схильності, варіанти засвоєння та відтворення, поглиблений аналіз.

Застосовуючи диференційоване навчання вчитель залучає максимально свої педагогічні здібності, професійне майстерство, свої здібності до географії, комунікативні та перцептивні. Він відслідковує роботу учня, аналізує залежність його можливостей від обсягу, глибини матеріалу, що вивчається. Треба не лише диференціювати учнівську групу, але застосовувати його і до навчального матеріалу: в кожному завданні використовувати елементи поступового ускладнення [3, с. 47].

Також для здійснення внутрішньої диференціації на уроках географії необхідно використовувати не тільки технології індивідуалізації, але й систему дидактичних завдань, орієнтованих на реалізацію внутрішньокласної диференціації:

1. Творчі роботи, які пропонуються виконати учням заздалегідь до уроку або як домашнє завдання. Діти готують повідомлення про міста, про підприємства, рослини й тварин, при цьому активно відвідують бібліотеку, освоюють навички роботи на комп'ютері при пошуку інформації й підготовці презентації. На уроках демонструють свої роботи, тобто активно включаються в роботу, причому слабкі учні сміливо виходять до дошки, і якщо вони, у силу своїх особливостей, не можуть розповісти, а підготовлене повідомлення вони можуть прочитати й відповісти на запитання з даної теми.

2. Опорні карти-схеми в малюнках, які використовуються для побудови логічної відповіді учнів з певної теми уроку. За схемою легше побудувати розповідь і слабкі учні активно включаються в роботу. Якщо карта-схема складна, то доцільніше першим до дошки викликати досить сильного учня, а повторити слабкого.

3. План-Алгоритм, який уводиться в старших класах для побудови логічної відповіді з пройденої теми. Причому на ту саму тему уроку необхідно розробити три плани-алгоритму, для більш сильних, середніх і слабких учнів. Учень сам вибирають, за яким планом він буде розповідати.

4. Ребуси й кросворди для підвищення мотивація до уроку й активізації пізнавальної діяльності. Ребуси й кросворди пропонуються дітям за ступенем складності, як групам, так і індивідуально кожному.

5. Географічні ігри, які проводяться на етапі узагальнення й закріплення знань, на етапі контролю. У грі дитина розкріпачується, його активність у роботі помітно підвищується.

6. Самостійна робота з підручником, з додатковою літературою – одне з важливих засобів організації пізнавальної діяльності учнів, коли даються різні за складністю завдання: кому виписати, кому знайти визначення, кому відповісти на запитання.

7. Елементи проблемного навчання, проблемна ситуація створюється заради тієї пізнавальної діяльності, яка іде за запитанням учителя.

Проведення уроків у нетрадиційній формі також мотивує учнів на роботу. Причому завдання не оговорюються для сильного учня вони або слабкого. Місце кожного учня в класі заздалегідь визначене, тому вчитель знає, де буде сидіти «слабкий» або «середній» учень. Конверти з диференційованими завданнями роздають ще до початку уроку. Це не ставить учня в несприятливе становище, і вони виконують завдання в силу своїх можливостей [5, с. 53].

Виконуючи всі перераховані вище завдання поряд з усіма, учень почуває себе успішним, більш впевненим у собі, отже, підвищується активність у роботі й рівень знань.

Використовуючи методи й прийоми диференційованого навчання доцільно відслідковувати пізнавальну активність учнів за аркушем опитування. За кожну відповідь, виступ, показ на карті, таблиці, дитині ставиться (+). Наприкінці уроку підраховується кількість плюсів, обговорюється якість кожної відповіді й виводиться загальна оцінка. Досвід роботи показав, що, якщо не використовувати на уроці методи й прийоми диференційованого навчання слабкі учні не мають жодної відповіді (+), і навпаки застосовуючи перераховані вище прийоми роботи кількість відповідей збільшується в середньому від 3 до 6 (приблизно 30%), що свідчить про доцільність ведення в середині класу диференціації навчання з географії.

Диференційований підхід у навчанні географії дозволяє учневі відчути себе впевненим і успішним в очах однолітків, дає можливість до самовдосконалення, підвищує пізнавальну активність і, як наслідок, якість знань учнів з географії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барановська О.В. Дидактичні підходи до проблеми форм навчання в профільній школі / О.В. Барановська, А.В. Прутас, О.В. Грищенко // Профільне навчання: теорія і практика / За ред. Липової Л.А. – К. : Компас, 2007. – С. 35–45.

2. Барановська, О. Альтернативні системи оцінювання навчальних досягнень учнів в умовах особистісно орієнтованого навчання / О. Барановська // Директор школи, ліцею, гімназії. − 2002. − №6 − С. 96–99.

3. Корсак К. Нова українська мрія – європейський освітній простір К. Корсак // Освіта і управління. – 2003. – Т. 6, № 2. – С. 44 – 50.

4. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: підручник. К: Знання-прес, 2004. 445 с.

5. Мелешко В. Індивідуалізація та диференціація навчання у сільській малочисельній школі / В. Мелешко // Початкова школа. – 2009. – № 3. – С. 52–54.

УДК 371

Сніжана Рогожа
(Ізмаїл, Україна)

ОСНОВНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема розвитку мотивації під час навчальної діяльності молодших школярів. Розвиток мотивації під час навчальної діяльності являє собою один з основних аспектів проблеми цілісного розвитку особистості у навчанні. Успішність є одним з найбільш значущих критеріїв ефективності навчальної діяльності.

Ключові слова: *виховання, учень, мотивація, навчання, розвиток.*

The article reveals the development problem of motivation during training junior high school students. The development of motivation during training is one of the main aspects of the problem of integral personality development in education. The success is one of the most significant criteria of effectiveness of educational activity.

Key words: *education, learner motivation, training, development.*

Сьогодні успішність випускників освітніх установ, будучи значущою цінністю для сучасної людини, стає своєрідним показником результативності педагогічної діяльності. Успіх набувається і усвідомлюється в процесі соціалізації особистості за рахунок прикладених нею зусиль і створення зовнішніх умов, які задають зразки поведінки і відносини, які сприяють досягнень. Ряд авторів пов'язують дану обставину зі складними сучасними соціально-економічними умовами життя, з зміною системи цінностей і ін.

Разом з тим, не викликає сумніву, що незалежно від провідної парадигми, на основі якої в середньому загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється навчальний процес, успішність є одним з найбільш значущих критеріїв ефективності навчальної діяльності. Відповідно, низький рівень шкільної успішності говорить про зниження ефективності навчальної діяльності школярів і, в цілому, системи шкільної освіти, що може бути обумовлено цілим рядом причин. До числа таких причин можуть бути віднесені: рівень і темпи інтелектуального розвитку, особливості існуючих навчальних програм, особливості діяльності педагогічного колективу та багато іншого, але всі вони зумовлюють високу ймовірність виникнення труднощів адаптації підлітків до умов шкільного навчання.

Навички навчання закладаються в ранньому дитинстві. Успішність в школі – один з показників цього вміння. Вже в перші тижні школи формується основа для розвитку успішності. Саме тому вчені звертають пильну увагу на питання підготовки до школи та адаптації першокласника до умов навчання в колективі.

Показниками готовності до школи є рівень розвитку особистості, інтелекту, наявність мотивації і навичок комунікації. Розвиток мотивації під час навчальної діяльності являє собою один з основних аспектів проблеми цілісного розвитку особистості у навчанні. У зв'язку з цим необхідно перш за все визначиться зі співвідношенням понять «навчання» і «розвиток».

У зв'язку із зміною і переглядом цінностей і цілей загальної та професійної освіти в сучасних умовах розвиток особистості в процесі навчання передбачає формування творчо активної і соціально зрілої особистості.

С. Л. Рубінштейн підкреслює: «дитина не розвивається спочатку, а потім виховується і навчається, він розвивається, навчаючись, і навчається, розвиваючись» [9]. Однак не всяке навчання може ефективно вирішувати проблему розвитку, яке повинно вести вперед.

З урахуванням сказаного розглянемо фактори, що обумовлюють розвиток мотивації навчальної діяльності. У психології і педагогіці є ряд фахівців, що займаються вивченням даної проблеми, і у кожного існує своє бачення як її можна вирішити.

А. К. Маркова [12] вважає, що формування мотивації – тривалий процес, пов'язаний зі становленням особистості в цілому, причому пізнавальні мотиви (що проявляються стосовно до досліджуваного об'єкту) перебудовуються швидше і легше, ніж соціальні (проявляються до іншої людини).

До факторів, що сприяють формуванню пізнавальних мотивів, А. К. Маркова відносить: оновлення змісту і зміцнення міжпредметних зв'язків; удосконалення методів навчання; модернізація структури уроку; розширення форм самостійної роботи на заняттях. До числа прийомів самостійної роботи, позитивно впливають на розвиток мотивів вчення, входять: прийоми пошуку додаткової літератури, раціональної організації часу, формування узагальнених способів розв'язання завдань [12].

Автор також вважає, що формування стійких пізнавальних мотивів залежить від здатності учня до рефлексії своїх пізнавальних можливостей і відповідає цим можливостей змісту навчання.

Б. Г. Ананьєв [2, с. 118] зазначає вплив педагогічної оцінки на розвиток орієнтує (впливає на інтелектуальну сферу особистості) і стимулюючої (впливає на волю, переживання успіху і невдач) сторін учня.

Педагогічна оцінка виступає важливим фактором, що обумовлює розвиток особистості і його мотивації. Б. Р. Ананьєв підтримує позицію А. К. Маркової про доцільність встановлення міжпредметних зв'язків між загальними і профілюючими дисциплінами як одна з умов розвитку навчально–пізнавальних і професійних мотивів студентів [1, с. 146].

Проте, відзначаючи, що в педагогічній психології немає теорії, повністю відповідає вимогам топологічного підходу, автор вважає найбільш адекватною теорію поетапного формування розумових дій. Згідно даної теорії виділяється три класи утворюють її мотивів: зовнішні, змагальні і внутрішні; під вплив останніх досягається стійкий інтерес до навчання.

У нашому розумінні успішність – це якість особистості, індикатор соціального статусу особистості, що дозволяє в процесі освоєння соціального досвіду конструктивно функціонувати, позитивно розвиватися, благополучно долати труднощі та вирішувати проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки: Избранные психологические труды. М., 1980, т. II. 321 с.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. В 2 т. М.: Педагогика, 1989. Т.2. 328 с.
3. Ипьин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2003. 512 с.
4. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. Книга для учителя. М., 1990. 177 с.
5. Маркова А.К., Орлов А.Б., Фридман Л.М. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. М., 1983.

УДК 378

Людмила Романенко, Євгеній Сіменик
(Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСУ LEARNINGAPPS НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

У статті окреслюються шляхи й особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій: сервісу LearningApps на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, інтернет-сервіс LearningApps, інтегрований курс «Я досліджую світ».*

The article outlines ways and peculiarities of use of information and communication technologies: Learning Apps service at intergrated course lessons "I explore the world"

Key words: *information and communication technologies, internet service Learning Apps, intergrated course "I explore the world"*

На сучасному етапі розвитку освіти (відповідно до Концепції Нової української школи) в умовах інформаційного суспільства провідними в навчальних закладах різного рівня є методи і прийоми навчання, засновані на використанні сучасної комп'ютерної техніки та мережі Інтернет, що призвело до корінних змін в теорії і практиці освіти. Інтернет стає робочим середовищем і необхідними робочим інструментом викладачів коледжів і вузів, вчителів закладів загальноосвітньої середньої освіти, ліцеїв та гімназій. Сьогодні не можна вважати уроки якісними, якщо вчитель не використовує у своїй роботі з учнями сучасні технології і методики. Тому використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітньому процесі початкової школи, а саме на уроках «Я досліджую світ», є доцільним і перспективним [2].

І. Гудчина, В. Едігей, І. Красильникова, Т. Коваль, Л. Масол, Р. Петеліна, С. Полозова, В. Скворцова, переконливо доводять, що застосування ІКТ під час освітнього процесу сприяє: здійсненню диференціації навчального процесу; розширює контроль за навчальною діяльністю учнів, забезпечує зворотний зв'язок; створенню умов для підвищення рівня пізнавального інтересу учнів. ІКТ – ефективний засіб для одержання дитиною найрізноманітнішої інформації, підвищення інтересу до навчання. Активне застосування ІКТ у початковій школі – необхідність сьогодення, оскільки більшість дітей ознайомлюються з комп'ютером вже з раннього (переддошкільного) періоду раніше, ніж це їм може запропонувати школа. Необхідно враховувати, що до школи приходять нові покоління дітей, які живуть в інформаційному, динамічному, емоційно напруженому середовищі. ІКТ стають потужним багатофункціональним засобом навчання. Їх використання привчає учня жити в інформаційному середовищі, сприяє залученню школярів до інформаційної культури [3].

Метою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Нової української школи) є ознайомлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями з навколишнім світом у процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, що охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі [1]. Ефективній реалізації мети інтегрованого курс «Я досліджую світ» сприяє інструмент ІКТ, що забезпечує: організацію зворотного зв'язку у процесі навчання; інтенсифікує навчання за рахунок мультимедійних навчальних систем подання навчального матеріалу; унаочнює освітній процесу; активізує пошук інформації із різноманітних джерел; індивідуалізацію та диференціацію навчання; організацію колективної та групової роботи; здійснення контролю навчальних досягнень; створення сприятливої атмосфери для спілкування. Вчителі-практики, застосовуючи ІКТ на уроці, мають можливість для ефективної демонстрації об'єктів природи, карт, схем, документальних фільмів, мультфільмів про природу й природні явища; підбору текстового навчального матеріалу; організації дидактичних ігор; розробки дидактичних матеріалів (карток із завданнями, схем, таблиць); використання освітніх програмних засобів із мультимедійною підтримкою тощо [2].

На основі оновленого Державного стандарту початкової школи розроблено сучасні інтегровані підручники, в яких вже є посилання на інтернет-джерела за допомогою QR-кодів. Окрім цього, існує велика кількість допоміжних інтернет-ресурсів, які б сприяли покращенню рівня знань учнів та залучали б учнів до активної діяльності на уроці з використанням гаджетів.

Дослідженням впровадження та використання сервісу LearningApps у навчальній діяльності займаються вчителі-практики (Зинкович Н. М., Петрова О М., Нечай Г. М. та інші) та науковці (Власник Н. В., Сабліна М. А., Таран І. Б. та ін.), що свідчить про цікавіть

та потребу використання сервісу у навчанні. Сайт LearningApps.org є додатком Web 2.0 для підтримки навчання і процесу викладання за допомогою інтерактивних модулів. Нечай Г.М. зазначає, що LearningApps – це «доброзичливий ресурс, він створює ситуацію успіху, підвищує самооцінку учнів, які успішно виконують завдання» [4].

Розглянемо ключові особливості даного сервісу:

– наявність української мови інтерфейсу: багато відомих сервісів (Education.com, Kahoot.it, Quizalize.com, Nearpod.com. Mentimeter.com. Plickers.com та інші), які мають потужні бази для використання на уроці та їх можна використовувати для навчання, ще не перекладені на українську мову або їх переклад не є якісним;

– велика кількість вже існуючих вправ, які можна використати під час навчання. Наявно більше 30 галузей знань з різними рівнями підготовки: від дошкільної до післядипломної освіти ;

– потужна база для створення власних вправ, які відповідають потребам уроку;

– можливість створювати облікові записи для своїх учнів, у яких зберігатиметься вся інформація про роботу на даному ресурсі;

– використання LearningApps не обмежується на конкретному етапі уроку (наприклад, перевірка засвоєних знань), можна використовувати на всіх етапах уроку, в залежності від обраної вправи.

Учителю надана потужна база для створення власних вправ, які відповідали б потребам уроку. Курс «Я досліджую світ» є інтегрованим, отже на одному уроці буде використовуватися інформація з різних галузей знань для реалізації змістових ліній. Представлені інструменти можна поділити на 2 групи. До першої групи відносяться вправи, створені та призначені для одного учня 1-2 класів. До другої групи належать вправи, які складніші у створенні, однак дають змогу комбінувати у собі інші вправи та одночасно залучати в одній грі кілька учасників (для учнів 3-4 класів) .

Розглянемо вправи, які належать до першої групи. «Знайди пару». Зміст вправи полягає у з'єднанні в пару пов'язаних між собою двох об'єктів: тексту, зображень, аудіо- та відеофайлів, які можна комбінувати між собою. Наприклад, текст-текст, текст-зображення, текст-аудіофайл, текст-відеофайл. Для ускладнення завдання вчитель може додати зайві елементи. Прикладом даної вправи є завдання: знайти пару (картинки з зображенням органу чуття та його назвою) (електронний доступ до завдання: https://learningapps.org/6275675). [Рис.1]

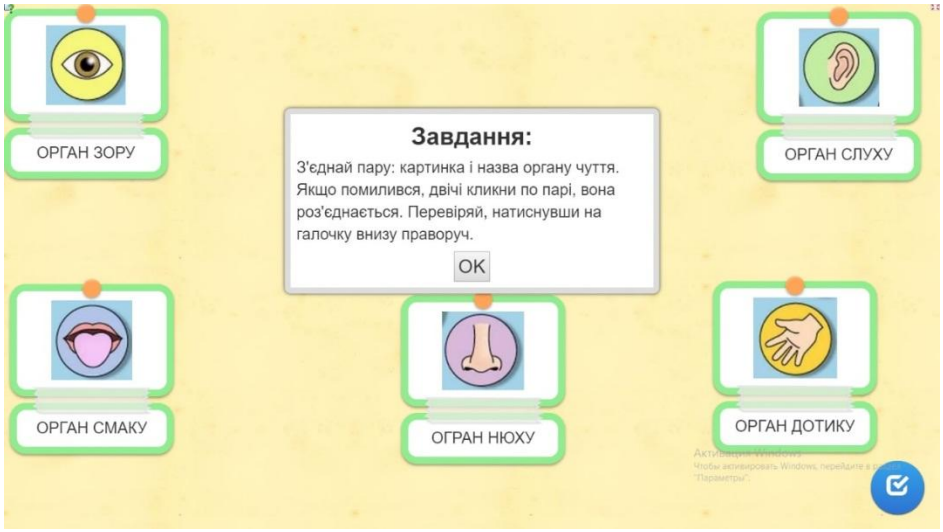

Рис. 1. Приклад вправи «Знайди пару».

«Класифікація». Для успішного виконання завдання учням необхідно віднести отримані дані до певної з груп. Максимально учитель може створити 8 груп, у кожну з яких входить по 10 елементів. Класифікувати можна інформацію, подану у вигляді тексту, зображення, озвученого тексту, аудіофайлу та відеофайлу. Прикладом даної вправи є завдання:

класифікувати об’єкти живої та неживої природи (електронний доступ до завдання: https://learningapps.org/5813746).[Рис. 2]

Рис. 2. Приклад вправи «Класифікація».

«Числова пряма». У даній вправі необхідно встановити певний об’єкт на числовій прямій. Мінімальне та максимальне значення вказує вчитель при створенні вправи. Максимальна кількість об’єктів в одній грі – 20. Це можуть бути текст, озвучений текст, зображення, аудіофайл, відеофайл. Прикладом даної вправи є завдання: розташувати послідовність шляху їжі в тілі людини (електронний доступ: https://learningapps.org/6415268). [Рис. 3]

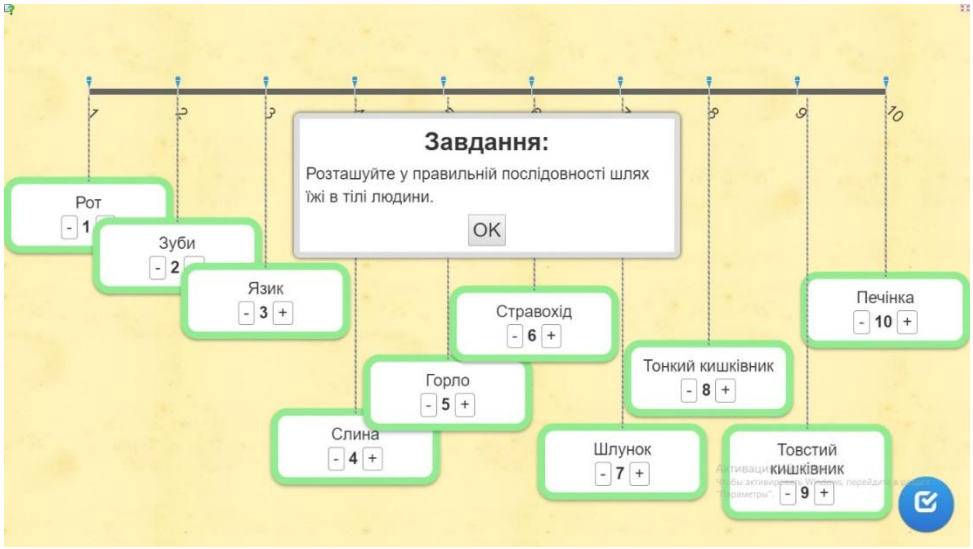

Рис. 3. Приклад вправи «Числова пряма».

«Просте упорядкування». Для виконання даної вправи учням необхідно розмістити об’єкти у певній послідовності. Учитель може додати до 20 об’єктів різних форматів (текст, зображення, озвучений текст, аудіофайл, відеофайл), встановити порядок чисел, а також вибрати спосіб відображення елементів (вільно, вертикально, горизонтально). Прикладом даної вправи є завдання: розташувати зображення денного раціону їжі першокласника (електронний доступ: https://learningapps.org/6415396).

«Вільна текстова відповідь». У даній вправі вчитель може подати до 20 об’єктів, представлених у вигляді тексту, зображення, озвученого тексту, аудіофайлу або відеофайлу, та прописує завдання, яке необхідне вирішити та записати учням. Під час налаштування вправи вчитель може вказати, чи враховується регістр у відповіді, чи повинна відповідь точно збігатися із рішенням, введеним вчителем, також можна вказати чи достатньо, щоб

відповідь містила певний текст. Прикладом даної вправи є завдання: підписати агрегатні стани води (електронний доступ: https://learningapps.org/6415452) .

«Фрагмент зображення». Учитель, опираючись на тему уроку, вибирає певне зображення, яке буде фоном. Опісля йде встановлення маркерів (доступно більше 20 позначень на фоновому зображенні) та елементів, які можуть виступати у вигляді тексту, зображення, озвученого зображення, аудіофайлу або відеофйлу. Прикладом даної вправи є завдання: вказати елементи, які позначені на малюнку (електронний доступ: https://learningapps.org/6415512).

«Вікторина (1 відповідь)». Для успішного виконання вікторини учням необхідно дати правильні відповіді на всі питання вікторини. У кожному питанні може бути до 8 відповідей, серед яких тільки 1 може бути правильною. В одній вікторині може бути до 20 питань. Питання та відповіді можуть бути представлені у вигляді тексту, зображення, озвученого тексту, аудіофайлом, відеофайлом. За бажанням, вчитель може вибрати випадковий порядок питань у завданні та можливість переходу до наступного питання без правильної відповіді. Прикладом даної вправи є вікторина «Про години і час» (електронний доступ: https://learningapps.org/6415612).

«Заповнити пропуски». При створенні даної вправи перше, що необхідно зробити, це вибрати вчителю тип завдання: учні вибирають зі списку відповідь чи вписують, якщо вписують, то чи необхідно враховувати регістр. Залежно від типу завдання (вибір зі списку, введення тексту), необхідно вказати відповідні підказки. Для вибору: введіть або правильне рішення, або перелічіть можливі варіанти. Перший зазначений елемент відповідає правильному рішенню, всі решта – помилкові. Елементів для вибору може бути більше 30. Прикладом даної вправи є завдання «Як поводитися у школі?» (електронний доступ: https://learningapps.org/6415682).

Кожній грі вчитель може дати назву (відповідно до теми), написати короткий опис вправи, також можна додавати підказки для учнів, що прибере потребу вчителю пояснювати роботу над вправою. Доступний зворотній зв’язок – текст, який з’явиться після правильного виконання завдання. Після проходження вправ усі результати зберігаються у профілі учнів. Учитель може побачити статистику результатів роботи учнів, які за необхідності можна вивести у таблицю.

Отже, застосування сервісу LearningApps у інтегрованому курсі «Я досліджую світ» сприяє: реалізації особистісно-зорієнтованого підходу, поетапному засвоєнню знань, умінь та навичок; активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці; швидкому оцінюванню роботи учнів; поліпшенню просторової уяви, пам’яті, логічного мислення; розширенню їх світогляду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс] // МОН України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti.

2. Таргоній О. Використання інформаційних технологій на уроках у початкових класах / О.Таргоній, Т.Чабанюк // Сучасна школа України. –2011. – № 2. – С. 42-44.

3. Маркус Н. В. Особливості застосування інформаційних технологій як засобу гуманізації навчання молодших школярів / Н.В.Маркус. – Рівне : держ. гуманіт. ун-т, 2002. – 173 с.

4. Нечай Г. М. Впровадження освітнього сервісу Web 2.0. в навчальний процес сучасної школи на прикладі використання learning apps.org на уроках географії / Г. М. Нечай. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 36 с.

УДК 378:811:37.035

Жанар Саймбетова, Гүлжамал Кенжебаева
(Шымкент, Қазахстан)

БОЛАШАҚ КӘСІПТІК ОҚЫТУ ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

В статье рассматривается актуальность проблемы формирования профессиональной компетентности будущих педагогов профессионального образования.

Ключевые слова: *педагог профессионального образования, профессиональная компетентность, будущий специалист, компетентность.*

The article considers the relevance of the issue of the formation of professional competence of future professional education teachers.

Keywords: *professional education teacher, professional competence, future specialist, competence.*

Елбасының «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын әрбір қадамын сенімді басқан мемлекетіміздің әлемдік қауымдастықтар қатарынан қалмай, болашақты оптимистік көзқараспен болжамдап, өзінің бәсекеге қабілеттілігін дәлелдей алатын, өркениетті даму жолындағы жаңа бағыттарын айқындаудың жолы деп білеміз [1].

Республикамыздың саяси, экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай жоғары оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғарылуына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білігі мол маман даярлауды талап етеді. Осыған байланысты қазіргі кезде қоғамның ақпараттануы жағдайында шаруашылық пен өндірістің әр түрлі саласында еңбек ететін жұмысшылар мен мамандардың кәсіптік біліктіліктерін арттыруға, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және кәсіптік құзыреттіліктерін қалыптастыруға үлкен зейін қойылып отыр.

Әдебиеттер талдауы көрсеткендей – кәсіби құзыреттілік, жете білушілік ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігімен, интегративтік сипатымен, кәсіптілік, біліктілік, кәсіби мүмкіндіктер және т.б. түсініктерді біріктіреді. Д.И.Ушаковтың [2] редакциясымен жарық көрген түсіндірме сөздіктің авторлары құзыреттілік және құзырет сөздерінің арасындағы айырмашылықтары дәлелденген.

Құзыреттілік – хабардар болушылық, абыройлық. Құзырет – жеке тұлғаның кәсіби қасиеті және қызметтік сипаттардың нақты жиынтығы. «Құзыреттілік» ұғымы бүгінгі күні оқыту үрдісінде білімді қолданудың ақырғы нәтижесі ретінде қарастырылуда. Оқыту үрдісінде «құзыреттілік» ұғымы болашақ маманның білімі мен тәжірибесін, дағдылары мен біліктерін белгілі бір мәселені шешуде қолдануы болып табылады. «Құзыреттілік» терминін XX ғасырдың ортасында американдық ғалым Н.Хомский енгізген болатын, бастапқыда ол ана тілінде нақты тілдік қызметті орындау үшін қажет қабілеттіктер деген түсінік берді. Сондықтан жеке тұлғаның бейнесін бүгінгі заман талабына сай дайындауымыз керек. Бүгінде білім беру стратегиясын «құзыретті білім беру» деп те атап жүр. Құзыреттілік жеке тұлғаның танымы мен тәжірибесіне тікелей қатысты. Болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігі мәселелері туралы пікірлер отандық және шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтар еңбектерінде кәрініс табуда. Оқыту үрдісіндегі құзыреттіліктерге ғалымдар әртүрлі анықтамалар берген. Құзыреттілік көзқарасқа сәйкес, жоғары білім беру мазмұнын құрылымдағанда мына бас қағиданы сақтау керек: оқу пәні мазмұны мен әдістемесі соңғы нәтижеге – маманды кәсіптік даярлауға бағытталу керек. Құзіреттерді меңгерген түлектерді анықтауды құзыреттілік көзқарасы деп атайды, сонда құзырет – ол нені жасай алады, қандай іс-әрекет тәсілдерін игерді деген мағына береді [3].

Сонымен, білім беруде кәсіби құзырлы маман иесіне жеткен деп мамандығы бойынша өз пәнін жетік білетін, білім алушының шығармашылығы мен дарындылығына жағдай жасай алатын, тұлғалық-ізгілік бағыттылығы жоғары, педагогикалық шеберлік пен өзінің іс-қимылын жүйелілікпен атқаруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын толық меңгерген, отандық, шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін кәсіби маман педагогті атаймыз.

Құзыреттілік бірінші орынға білімгердің ақпаратты сауаттылығын емес, оның мәселені дұрыс шеше білу қасиетін қояды. Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуын орта кәсіби білім беру жүйесінің аумағында қарастырсақ, онда білім, білік, дағды мүмкіншілігі және педагогикалық қызметке маманның қаншалықты дайын екендігі туралы айтуға болады. Кәсіби құзыреттілік деп педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық- педагогикалық және теориялық білімінің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің бір арнада тоғысуы деуге болады. Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының өз ісінің шебері, жақсы оқытушы болу үшін мамандығына қажетті қабілеттерді және жалпы әлемдік мәдениетті, өз елінің мәдениетін, қарым-қатынас мәдениетін, тіл мәдениетін игеріп, интеграциялық үрдістерді меңгеріп, әлемдік білім кеңістігінің өресінен шыға алуға талпынуы керек.

Сонымен, педагогикалық қызметті қайта құрудың жүйелі тұтас құралы ретіндегі педагогикалық технологияның негізгі функциясы оқу-тәрбие процесінің сапасын арттыру және тұлға дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Педагогикалық технологияларды іс-тәжірибеде мұғалімдер іске асырады. Сондықтан мұғалімнің технологияның мәнін, оның ғылыми негіздерін білуі, оларды оқыту мен тәрбиелеудің нақты жағдайларына бейімдей алуы, оқу пәндерінің әдістемесі бойынша дербес технологияларды жасау білігі білім беру процесінің нәтижелі болуын ғана қамтамасыз етпейді, сонымен бірге педагогикалық технологиялардың әрбір жеке педагогтың кәсіби ойлауы мен іс- әрекетінің қалыптасуына орасан зор ықпал етеді.

Соңғы жылдары білім беру саласында болашақ мамандардың құзыреттілігін қалыптастыру туралы әр түрлі пікірлер жиі айтылуда. «Кәсіби құзыреттілік, жете білушілік» ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігімен, интегративтік сипатымен, «кәсіптілік», «біліктілік», «кәсіби мүмкіндіктер» және т.б. түсініктерді біріктіреді.

Кәсіби құзыреттілікті анықтау туралы мәселе педагог, философ, физиологтардың арасында пікір қайшылықтары мен жаңа ойлар тудыруда. Тұлғаның кәсіби процесін көп жағдайда оның біліктілігімен, кәсіптік құзыреттілігімен байланыста қарастырады [4].

«Кәсіптік оқыту» мамандығы бойынша бакалаврдың кәсіптік құзыреттілігінің қалыптасуы туралы мәселені зерттеу педагогика іліміндегі өзекті проблемалардың бірі болып табылады.

Елімізде қоғамдық-әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық түрғыда маманның кәсіптік білім жүйесін жетілдіру бағыттарында зерттеулер көрініс алуда. Олар теориялық әдіснамалық, кәсіптік бағыттылық, психологиялық, гуманистік, мәдениеттанушылық т.б. әр түрлі деңгейлерде зерттелуде.

Болашақ кәсіптік оқыту мамандығының құзырлылығының қалыптасуы бұл құзырлылықты меңгеру мен қолдану кезеңдеріндегі іскерлік процесін қамтуы қажет. Сол іскерліктер байланысы оқытушылар мен студенттер арасында өзара ықпалдасу жүйесі арқылы жүріп отырады.

Жоғары оқу орнының білім алу жүйесіндегі маманның кәсіптік құзыреттілігінің қалыптасуын кәсіптік іскерлік пен дамуының кезеңдік міндеттерінен кәсіптік міндеттерді шешуге теориялық және практикалық мүмкіндігі мен дайындығының бірлігінен көрінетін нәтижеге бағытталған қозғалыс циклдері деп айтуға болады.

Болашақ кәсіптік оқыту педагогтарының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда төмендегідей міндеттерді атап көрсетуге болады:

- гуманитарлық іскерліктің ерекше саласы ретінде білім саласы туралы біртұтас түсінігіне ие болу;

- психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-гуманитарлы ғылымдарының ғылыми негіздерін білу;
- әлеуметтік маңызы бар мәселелер мен үрдістерін ғылыми талдай білу және кәсіби, педагогикалық, қоғамдық қызметте әр түрлі ғылымдардың қазіргі әдістерін қолдана білу;
- өз еңбегін ғылыми негізде ұйымдастыра білу;
- оқу үрдісі мен кәсіптік қызметте компьютерлік және оргтехниканы қолдану дағдыларының болуы;
- оқу-тәрбиелеу үрдісінде қазіргі педагогикалық технологияларды қолдану дағдыларының болуы;
- білім мен кәсіпорын саласында, ақпараттық технологияларды қолдану саласында, оқу үрдістерімен басқару саласында, мамандандыру бейіні бойынша өндірістік, кәсіптік оқыту саласында терең білімді болуы керек, т.б. [5].

Болашақ кәсіптік оқыту педагогының даярлығын қалыптастыру мәселесінің теория мен оқыту практикасындағы зерттелу деңгейін талдау кәсіптік оқыту педагогының кәсіби даярлығы өз алдына дербес, бірақ бір-бірімен тығыз байланысып, астасып жататын ұйымдастыру-технологиялық, өндірістік-басқару, жобалау, ғылыми-зерттеу және білім беру даярлықтарын біріктіретін көп жақты жүйе болып табылатындығын көрсетіп, оны жетілдіру жолдарын анықтауға мүмкіндік берді.

ПАЙДАЛЫНЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР Президентінің «Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // Орталық Қазақстан. – 2013. – № 12, 13 (21438).
2. Ушакова Д.И. Толковый словарь. – Москва, 1965.
3. Сарбасова Қ.А., Саймбетова Ж.Т. Болашақ маманның этностықмәдени құзіреттілігін қалыптастыру: «Бәсекеге қабілетті маманның ұлттық және әлемдік кәсіби келбетін қалыптастыру» атты Халықаралық ғылымипрактикалық конференция конференция материалдары (22-23 сәуір, 2016 ж.). – Түркістан, 2016. – Б.425-428.
4. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: Пед. ғыл. д-ры ... автореф.: 21.05.05. – Қарағанды, 2005. – 40 б.
5. Әбілқасымова Г. Болашақ кәсіби оқыту педагогының инновациялық-технологиялық даярлығын жетілдіру: Автореф. ...пед. ғыл. канд.: 31.05.2008. – Қарағанды, 2008. – 27 б.

УДК 378.147

Тамара Самойленко
(Вовчанськ, Україна)

З ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ

У статті розглядається досвід застосування інноваційних інтерактивних технологій на заняттях, які дозволяють оптимально використати навчальний час і сприяють підвищенню навчальної і творчої активності студентів та рівня засвоєння навчального матеріалу.

Ключові слова: *інтерактивні технології, інноваційні методи, інноваційні технології, метод проектів.*

The article examines the experience of using innovative interactive technologies in classes, which allows optimally to use educational time and contributes to increasing the educational and creative activity of students and the level of mastering the educational material.

Key words: *interactive technologies, innovative methods, innovative technologies, project method.*

Мистецтво навчання не потребує нічого іншого,
ніж умілий розподіл часу, предметів і методу.
Я.А. Коменський

Розвиток інтересу до навчання – одна з найважливіших умов ефективності освітнього процесу, під яким розуміють форму прояву пізнавальної потреби. Досвід роботи доводить, що інтерес стимулює волю і увагу, допомагає легшому й міцнішому запам'ятовуванню. Тому однією з найважливіших проблем викладання є питання про те, як викликати у студентів пізнавальний інтерес і як досягти його постійного розвитку. Освітні педагогічні інновації – це результат пошуку оригінальних, нестандартних рішень. Основним завданням викладача є: створення умов для формування творчої компетентної особистості, яка буде здатна реалізувати свій потенціал у суспільстві. Актуальним для викладача історії є вихід на нові методичні орієнтири викладання дисципліни, шукати шляхи підвищення інтересу студентів до навчання, урізноманітнюючи його зміст, форми та прийоми через використання інновацій. Навчання, з використанням сучасних технологій, дозволяють нам розширити рамки заняття і використовувати нові форми навчання. У працях І.В.Авдєєвої, М.В.Кларіна, О.Пометун, Л.Пироженко, О.Пєхоті, Г.Селевка, С.О.Сисоєвої ґрунтовно досліджено теоретичні й методичні засади інтерактивної освіти, ефективність її впливу на формування особистості.

Процес навчання у вищих закладах освіти – це не лише автоматичне вкладання навчального матеріалу в голови здобувачів освіти. Для кращого запам'ятовування та відтворення інформації потрібне не лише пояснення, але і напружена розумова робота студента, його активність суджень, інтерпретація ситуації. Інноваційні методи навчання, спрямовані на розвиток творчої особистості студента і сприяють підвищенню якості підготовки молодших фахівців. Зміст інтерактивного навчання полягає в тому, що освітній процес відбувається за умови постійної взаємодії всіх здобувачів освіти. Навчальний матеріал виступає передусім засобом пробудження й розвитку пізнавальної активності студентів. На таких заняттях студенти не втомлюються, а отримують емоційний заряд від пошуку. Запропонована форма роботи активізує мислення, розширює світогляд студентів, спонукає до самоосвіти, підвищує якість роботи.

На своїх заняттях я намагаюсь поєднувати традиційні і інноваційні методи навчання, різні технології. Проведення занять у нестандартній формі забезпечує формування у значної частини студентів пізнавального інтересу до історії. Під час таких занять студентові надається можливість реалізовувати та вдосконалювати власні здібності. Провожу такі нетрадиційні заняття: «Заняття-характеристика»; «Данило Галицький-політичний портрет»; «Ярослав Мудрий, як особа, державний та політичний діяч». Заняття-екскурсії: «Шляхами давніх слов'ян», «Київська старовина». Заняття-ділова гра: «Ялтинська конференція та її рішення». Заняття-суд: «Опозиційний рух». Заняття-телепередача: «Історичний калейдоскоп».

При викладанні історії найбільший ефект дає запровадження інтерактивних технологій колективно-групового навчання.

На заняттях, з використанням групової форми роботи, відбувається копітка робота невеликих груп по відпрацюванню конкретних умінь та навичок в режимі діалогу. Невеликі групи дозволяють викладачу бачити кожного в процесі практичної діяльності, сприяють виникненню стійких зв'язків між усіма присутніми, стимулюють процеси глибокого осмислення діяльності, поліпшують діагностики результативності процесу.

Під час проведення занять використовую різні методи та прийоми інтерактивного навчання: метод «Прес», «Займи позицію», «Мозковий штурм», «Ажурна пилка», «Діалог», «Конференція», «Диспут», «Снігова куля», «Синтез думок», «Ланцюжок», «Вільний мікрофон», які допомагають студентам упорядкувати власні думки у чіткій і стислій формі, виробити аргументи, або висловити власну думку з дискусійного питання.

На заняттях, де для вивчення винесено великий обсяг матеріалу, організовую роботу студентів у малих групах (з теми «Утворення Української держави-Гетьманщини», «Внутрішня і зовнішня політика гетьмана П.Скоропадського» - за методом «Ажурна пилка»; при вивченні теми «НЕП»-використовую вправи «Мозковий штурм», «Займи позицію»).

Робота з мультимедійними пристроями істотно допомагає студентам в навчанні, а викладачу в проведенні цікавого заняття. З використанням сучасних комп'ютерних технологій можна створювати дуже ефективні слайди і ефективно їх використовувати в освітньому процесі.

В своїй діяльності впроваджую у освітній процес метод проектів, який передбачає навчання через відкриття, розв'язання проблемних ситуацій. Сьогодні технологію проектів можна розглядати, як систему навчання, за якої студенти набувають знання та уміння в процесі планування та виконання семінарських завдань – проектів. Метод проектів поєднується з індивідуальною і груповою формою організації самостійної діяльності студентів. Суть проектної технології - стимулювати інтерес студентів до певної проблеми, що передбачає володіння визначеною сумою знань, та через проектну діяльність показати практичне застосування отриманих знань. Щоб студентам проблема була цікавою, теми проектів повинні бути актуальними й значущими: «Культура і духовне життя в Україні в 1917-1921 рр.», «Розвиток культури в Україні в середині 60-х - на початку 80-х рр.», «Екологічні проблеми початку XXI ст.», «Зовнішня політика та міжнародні відносини незалежної України».

Створення ситуації успіху, сприятливих умов для повноцінної діяльності кожного студента – основна мета, що покладена в основу інноваційних технологій навчання. Багато з них варті уваги сучасного педагога, який прагне дати якісний рівень знань, зробити заняття цікавим, досягти максимального взаєморозуміння й співпраці між викладачем та студентом. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: Метод, посіб./авт.-уклад. О.Пометун, Л.Пироженко. – К.: А.П.Н. – 2002.

2. Бистрова Ю.В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України / Ю.В. Бистрова // Право та інноваційне суспільство. – 2015. – №1 (4). – С. 27-33.

3. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології у викладанні суспільних дисциплін. – Чернігів, 2002.

4. Пометун О., Пирожниченко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання.– К.: Видавництво А.С.К., 2004. – С. 7, 11, 19.

5. Сучасні освітні технології у вищій школі: Матеріали міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 1–2 листопада 2007 року): Тези доповідей: У 2 ч. – Ч. 2 / Відп ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг. – екон. ун–т, 2007. – 259 с.

УДК 37.042

Бакытқул Сарсембина
(Астана, Казахстан)

Ж.АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТӘРБИЕ БЕРУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Мақалада Ж.Аймауытұлының ғылыми еңбектері талданып, «Психология», «Жан жүйесі мен өнер таңдау», «Тәрбиеге жетекші» еңбегіндегі жеке тұлғаны тәрбиелеуге қатысты қорытындылары ұсынылады.Ұлы ұстаздың ғылыми зерттеулеріндегі балаларға арналған анкета нәтижесінде анықталған мәселелер мақалада келтірілген.

Жеке тұлғаның қабілетін анықтауға арналған Ж.Аймауытұлының тәжірибелері оқу-тәрбие процесінде қолдануға ұсынылады.Осыған сәйкес балалардың әл-ауқаты мен тәрбиесін жетілдіру жолдары талданады.

Түйінді сөздер: *психология, ғылым, білім беру, ұлттық сана, ұлттық рух.*

В статье были проанализированы научные труды Аймауытулы Ж., представлены выводы касающихся воспитания личности в трудах «Психология», «Жан жүйесі мен өнер таңдау», «Тәрбиеге жетекші».

В статье приведены аспекты, выявленные в результате анкетирования детей в научных исследованиях Великого учителя.

Опыт исследования Аймауытулы Ж. посвященный определению способностей личности предлагается применять при учебно-воспитательном процессе.

Согласно с этим, анализируется благополучие и пути совершенствования воспитания детей.

Ключевые слова: *психология, наука, образования, национального самосознания, национальный дух.*

The article analyzes the psychological works of Zh. Aimauytuly and presents the conclusions regarding character education in the following works: "Psychology", "The System of the Soul and the Choice of Creativity", "The Guide to Education". In the article, the author provides aspects revealed as a result of questionnaire for children in the scientific researches of the grand mentor.

It is proposed to use Zh. Aimauytuly's experience in educational process. Based on this, the material situation and ways of improving the upbringing of children are analyzed. The scientific and practical novelty of this work through biological factors provides recommendations on formation of an educational process based on development of personality.

Key words: *psychology, science, education, civilization, national consciousness, national spirit.*

Ұлы даланы мекендеген халық өз ұрпағын жақсы адам, абзал азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен.

Ғұлама Абай адам табиғатын этикалық тұрғыда қарай отырып, оның тұтас алғандағы кісілік қалпын, «сегіз қырлы, бір сырлы» сырбаз адам, «толық қанды адам» кейіпінде алға тартады. Абайдың ойшыл – дана ретінде негізгі ұсынар этикалық принципі – «Адам бол» деген сөздермен кірігіп келетін кісілікке, адамгершілікке, имандылыққа жетелеу.Адамның тұлға ретінде қалыптасу процесінде өскен ортаның, тәрбиенің рөліне үлкен мән бере отырып, ұлы ақын әркімнің өзін-өзі тәрбиелеуге айрықша назар аударды.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға

бастайды» [1] - деп ұлттық рухани тамырдан ажырамау мәселесін қойған еді. Рухани жаңғыру үшін жас ұрпаққа тәуелсіздік жолындағы халқымыздың жанқиярлық еңбегі мен тынымсыз шығармашылығының нәтижелерін оқытып, аталған идеяның тарихи негіздерін көрсету маңызды мәселе.

Ұлы даланы қорғаған батырлар, әділдікті жоғары бағалаған билер, тілді шешендер, ақын-жыраулар, дала философиясын суреттей білген зергерлер, ісмерлер дала психологиясының жемісі болды.Туыстық қарым-қатынасты жоғары бағалаған отбасылық құндылықтар қазақтың тәрбиесінің нәтижесі ретінде ерекше бағаланған.

Көшпенділердің өмір салты мен психологиясында ұрпағына келесідей талаптар қойылған: көшпелі мал шаруашылығын жете игеру; еңбексүйгіштік, қиыншылыққа төзе білу, ел намысын қорғау, жаудан беті қайтпау, ата тегін жадында сақтау, сөз асылын қастерлеу, тапқырлық пен алғырлық, ат құлағында ойнау, ата салтын бұзбау (жасы үлкенді сыйлау, құдайы қонақтың меселін қайтармау, көрші хақын жемеу және т.б.) [2, 40 б.].

ХХ ғасырдың бірінші жартысында психологиялық ой-пікірлердің дамуы- М.Ж.Көпеев, Ғұмар Қараш, Ш.Құдайбердіұлы, С.Торайғыров, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытұлы, Х. Досмұхамедов және т.б. еңбектерінде айтылды.Педагогика-психология ғылымдарына Ж.Аймауытұлы тәрбие жөніндегі еңбектерінде жеке тұлға тәрбиесіне қатысты терең ғылыми ой-пайымдар айтылды.

Дерек ретінде Ж.Аймауытұлы 1918 ж. Семей қаласында шыққан әдеби және ғылыми-қоғамдық «Абай» атты журналдың 1,2 сандарында «Тәрбие» атты көлемді мақаласында тәлім-тәрбиелік ой-пікірлер ғылыми тұрғыдан терең баяндалған [3, 30 б.].

Ж. Аймауытұлы «адам мінезінің, ақыл-қайратының әр түрлі болуы тәрбиенің түрлі-түрлі болуынан.....Адам баласының ұрлық істеуі, өтрік айтуы, кісі тонауы, өлтіруі сықылды бұзақылықтарды жасауы, тәрбиенің жетіспегендігінен» [4,25б.] - дейді.Ол тәрбиенің екі түрлі болатынын:дене тәрбиесі және жан (рух) тәрбиесі болып бөлінетіндігін атап көрсетеді - дей келе, одан әрі қазақ еліне білім құндылығының қаншалықты деңгейде қажет екендігін көрсетіп кетті.Ұлттық педагогика мен білім беру педагогикасы өзара сабақтаса байланысады. Ж.Аймауытұлы ұлтқа сіңірген еңбектері осы биіктен көрінеді.

Ж. Аймауытұлы білім берудің жолында білім мәселесін зерттей отырып, білімнің құндылығын, тәжірибесін халықтың түсінігіне сай икемдеген.Қазақ топырағындағы тұңғыш педагогика, психология, көркемөнер ғылымдары саласында құнды-құнды ғылыми-зерттеу еңбектерін жазып халыққа мұра етіп қалдырған Ж Аймауытұлы балаға әсер ететін нәрсе медресе (мектеп) және тәрбиеші (мұғалім) деп санайды. «Кейде, - деп жазды ол, -белгісіз себептермен күшті ықпал ететін, әсер туғызатын жағдайлардың да болуы мүмкін.Ол замандастары (құрбы -құрдастары), туған ауылы, өскен ортасы, оның діні, тілі һәм басқа да нәрселер» деп, тәрбие мәселесіне ықпал ететін факторларды тізбектеп талдайды. Автор ең алдымен бала тәрбиесіндегі отбасының рөліне ерекше тоқталады. «Баланы бұзуға, яки түзеуге себеп болатын бір шарт жас күнде көрген өнеге. Ол өнеге әке-шешенің тәрбиесі арқылы қалыптасады. Ата-ананың берген тәрбиесі баланың мінезіне салған ізге байланысты»- деп атап өткен. Баланың бойына басынан сіңген мінезді қайта түзету қиындық келтіреді.Бала мінезінің қалыптастырудағы әке-шешенің ықпалын айқын ашып берген. [4,100 б.].

Сонымен қатар Ж. Аймауытұлы «Тәрбиенің негізгі мақсаты мінезді түзеу, адамшылыққа қызмет ету, адал еңбек ете білуге тәрбиелеу» деп тәрбиенің мақсатын тұжырымдаған.Ал, баланы еңбекке тәрбиелеудің маңызы туралы: «орта мектептерде бұл туралы жақсы табыстың бірі - қол өнерін мектеп бағдарламасынаенгізу.Мұндай мектептің маңызы жас буынды үй шаруасына немесе арнаулы өнерге ыңғайлы, епті шығаратындығымен емес, ақыл жүйесі мүлде өзгеше азамат тәрбиелеп беретіндігінде.Табиғаттағы күрделі қатынастарды көзбен көреді, нағыз құбылысты тілмен суреттеп жеткізу мүмкін еместігін көріп сенеді,-осылайша бір тоқып алса, баланың жадында мәңгі қалады.Осындай жұмыстар баланы дәлдікке, шыншылдыққа үйретеді, өйткені қолмен істелген нәрсе, олай-бұлай бұлтақтататын сөз емес, өзінен-өзі анық. Ондай жұмыстар баланы өзіне-өзі сенуге үйретеді, нәрсеге баланы

дәйім қызықтырып, ілтипатын салғызады.Қысқасы, қол өнері оқытушысының тәртіп сақтау (дисциплина) қызметін мейлінше азайтып, міндетін жеңілдетеді»-деп баяндаған.Мектепте баланы шығармашылықпен тәрбиелеудің маңызды жолдарын ашып көрсеткен.

Ж.Аймауытұлы ғылыми зерттеулерінде адамның қылығын зерттеу мәселелерін терең талдап, балалардың қалай ойлайтындығын бақылаған.

Жеке тұлғаның ойының ұшқырлығы, ойын кезінде баланың шығармашылығы, еліктегіштігі қандай екенін, балалардың көбірек ойнайтын ойынын не екенін зерттеген. Ол үшін бақылау түрлерін табиғи және тәжірибелі бақылау деп жоспарлаған.Тәжірибелі бақылаудың артықшылықтарын талдаған. Ж.Аймауытұлы «Тәрбиеге жетекші» (1924 ж.) деген еңбегінде баланы оқытудың ережелерін баяндайтын педагогика бөлімін "дидактика" - деп атап, дидактикаға қазақ тілінде тұңғыш ғылыми анықтама берген.

Ж.Аймауытұлы баланың ақылын, сезімін, ерік-жігерін, мінезін тәрбиелеу керектігін атап көрсетті.Балаға туған елдің салт-санасын, әдет-ғұрпын көрсетуді ұсынды. Баланың тіл байлығын арттыруға ерекше көңіл бөлді.

Ж.Аймауытұлы ғылыми зерттеулері өзбек, қырғыз, түрікмен, әзірбайжан, қарақалпақ, башқұрт және т.б. тілдерінде жарық көрді.

Қазақ тілінде тұңғыш жарық көрген педагогикалық-психологиялық жүйелі «Психология» оқулығының қазіргі білім беру жүйесінде қолданудың тағылымдық маңызы зор болды.

Ж.Аймауытұлы психологияны «жан туралы білім» деп бағалап, ұлттың психологиясын ғылыми тұрғыда қарастырған.

Бұл ғылыми еңбекте: балалардың арманы туралы мынадай сұрауларды көрсетуге болады:

1. Мен үлкен болғанда әсіресе кімдей болғым келер еді?
2. Неге ондай болғым келеді?
3. Өзім көрген, естіген не кітаптан оқыған кісілерімнің қайсысына көбірек ұқсас болуды қалар едім?
4. Неге оған ұқсауды қалар едім?
5. Көбінесе не тақырыпты оқығанды жақсы көремін?
6. Не үшін ол тақырыпты оқығанды жақсы көремін?
7. Мектепте көбінесе немен алдануды, шұғылдануды ұнатамын?
8. Неліктен ол қызметті ұнатамын?
9. Үйде жүргенде көбінесе не істегенді артық көремін?
10. Оны істеуді не үшін тәуір көремін?
11. Менің жақсы көретін ойындарым қандай?
12. Ол ойын неліктен маған сонша ұнайды?[5,46 б.].

Ж.Аймауытұлының ғылыми-танымдық маңызын жоғалтпаған психологиялық еңбектеріндегі зерттеу нәтижелері мен идеяларын зерделеп, өскелең ұрпақ тәрбиесіне қолдану мақсатында балалар арасында анкета (сұрау) жүргізілді.

Жаһандану заманында мектеп қабырғасында дара тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру арқылы әлемдік өркениеттен өзіндік орынды иелену маңызды мәселе.Ж.Аймауытұлының бала психологиясын зерттеу идеяларын қазіргі заманда зерттеу жұмыстарында қолдану өзекті.

Ж.Аймауытұлының зерттеулерінде қолданылған анкета (сұрау) әдісі арқылы балалардың пікірі талданды. Нәтижесінде балалардың қабілеті, бейімділігі, қызығушылығы анықталды.

Анкета (сұрау) арқылы келесідей нәтижелерге қол жеткізілді:

- балалар тарихи тұлғаларға, әдеби кейіпкерлерге, тарихтағы, қоғамдағы

халыққа танымал адамдарға, ата-аналарына ұқсағысы келетіндіктерін, әрі өздерінің қалайтын мамандықтарының иесі болғысы келетіндерін айтқан.

- «неге ондай болғым келеді?» - деген сұраққа етшеңеге мойымай өз мақсатына жеткендігіне, адамдарға қамқорлық жасауы, елі үшін қызмет ететін, әділ, шыншыл

қасиеттерін бағалайтындықтарын, әр қашанда көмек беруге дайын, әдепті және білімді, тәуелсіз болуды ұнататындықтарын жазған.

- «не тақырыпты оқығанды жақсы көремін» деген сұраққа қиял-ғажайып ертегілерін, аңыз адамдар туралы әңгімелерді, тарихи романдарды, шытырман оқиғаларды, ғажайып әлем, бизнес-тренинг кітаптарын оқуды жөн санаған.
- жаттап оқу туралы қойылған сұраққа қатысушылардың тең жартысы жаттап оқуды қолдайтындарын, тең жартысы жаттап оқуды қолдамайтындары туралы пікірлерін білдірген.
- «үйде көбінесе немен шұғылдануды ұнатандары» - туралы сұраққа отбасымен болуды, інісімен ойнағанды, теледидар көруді, кітап оқуды, үй шаруашылығына көмектесуді, велосипед құрастыруды, тағамдар әзірлеуді, компьютер қарауды, музыка тыңдауды, демалғанды жақсы көретіндіктерін жазған.

Бұдан шығар қорытынды жеке тұлғаның бойындағы туа біткен табиғи қабілетін бағалап, биологиялық факторларға ерекше мән беру керек.Ж.Аймауытұлы психология ғылымының мақсаттарының бірі жеке тұлғаның табиғи болмысын зерттеп соған сәйкес мамандығын таңдауға мүмкіндік беретін талантын ашу деп тұжырымдаған.Ұлы ғалымның пікірі жеке тұлғаны тәрбиелеуде өзекті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» / Егемен Қазақстан. – 26.04.2017.

2. Нысанбаев Ә.Н., Жарықбаев Қ.Б., Әбеуова И.Ә., Бапаева М.Қ. Қазақтың психологиялық ой – пікірлері. – Алматы: «Баспалар үйі», 2006. – 11, 13 бб.

3. Жарықбаев Қ. Жүсіпбек Аймауытұлының психологиялық көзқарастары. – Алматы: Білім, 2000. – 76 б.

4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995. – 352 б.

5. Аймауытұлы Ж.Қ. Психологія. – Алматы: Рауан, 1995. – 46 б.

УДК 378:613.955

Юлія Содоль
(Київ, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається розвиток педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкової школи в умовах створення здоров'язбережувального середовища для учнів. Проаналізовано аспекти вище зазначеної проблеми педагогів та науковців. Запропоновано шляхи для вирішення проблеми здоров'язбережувального розвитку підростаючого покоління.

***Ключові слова**: підготовка вчителя, основи безпеки життєдіяльності, здоров'я, початкова школа, майбутній спеціаліст, початкова педагогіка.*

The article examines the development of the pedagogical activity of the future teacher of elementary school in terms of creating a healthy environment preservation for learners. The aspects of the above mentioned problem of Russian teachers and scientists are analyzed. Proposed ways to solve the problem of gathering and preserving the development of the younger generation.

***Key words:** teacher training, basics of safety of life, health, elementary school, future specialist, elementary pedagogy.*

Постановка проблеми: Зміцнення та збереження здорової життєдіяльності особистості в дитячому віці є одним з пріоритетних напрямків розвитку людини. Адже мова йдеться не тільки про фізичний розвиток, але й про психологічний та соціальний. В умовах сімейних

проблем, оточенні однолітків, науково-технічного перевороту та кризового становища в державних аспектах здоров'я дитини різного напрямку набуває хиткої рівноваги.

На сьогодні спостерігається слабка схильність підростаючого покоління до занять фізичною культурою. На цих уроках відбувається тяжке адаптування дітей до нормативних вправ шкільної програми. На жаль, великий відсоток таких випадків закінчується лікарняним ліжком,звільненням від фізичного навантаження та фатальним кінцем.

Доведено, що на кожну тисячу обстежених лише 11 дітей є практично здоровими, тобто до 15 років виявилися здоровими лише 1,1 % дітей. При цьому, за даними офіційної статистики, понад 30 % осіб є практично здоровими. У середньому на одну дитину припадає 2,5 захворювання. При цьому 17,8 % обстежених дітей мають чотири захворювання, а п'ять і більше – 14,6 % дітей [3, с.70].

Тому одним із головних напрямків підготовки майбутніх спеціалістів педагогічної діяльності є практикум з навчальних технологій створення здоров'язбережувального середовища для дітей початкової школи. Знаходження підходів покращення фізичного та емоційного адаптування дітей до умов сучасного світу.

Аналіз актуальних досліджень: Проблеми формування розвитку особистості вивчали науковці: Л. Божович, Л. Виготський, В. Сухомлинський, Т. Титаренко. Теоретико-методологічні основи виховання дітей початкової школи на засадах здорового способу життя висвітлено у працях Т. Бойченко, О. Ващенко, Г. Григоренко, Н. Денисенко, Т. Книш. Проблеми підготовки майбутнього педагогічного фахівця в умовах розвитку здоров'язберігаючої діяльності учнів досліджували у статтях О. Будник, Т. Осадченко, І. Шульга та ін..

Мета статті: дослідження підготовки майбутніх вчителів до здоров'язберігаючої діяльності в початковій школі та шляхи вирішення поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу: Ващенко О.М. у свої науковій роботі зазначає, що «формування умінь і навичок здорового способу життя школярів» виступає як надання допомоги учням в оволодінні способами здоров'язберігаючої діяльності. Тобто розвиток дитячих вмінь, формування позитивних звичок за допомогою вчительської настанови на уроках протягом навчального періоду сприяє покращенню адаптації дитини до фізичного сприяння навколишнього світу [2, с. 4].

В людському організмі звички найкраще формуються саме в дошкільному віці та початковій школі. Тобто той час, коли підростаючий організм пізнає світ за допомогою самостійних навиків. Дитина в такому віці більш піддається впливу. Тому дуже важливо направити її розвиток в правильний напрямок. Звичайно, позитивним напрямком можна вважати фізичну загартованість, психологічну стійкість та соціальну адаптованість.

Тобто, особистість дитини ґрунтуватиметься на вище зазначених засадах саме в школі, в середовищі однолітків та вчительської настанови. Адже в дитячому розумі вмикається система лідерства, дорослішання серед однокласників. Великий вплив на свідомість має вчительське положення до дитини. Адже з перших днів в школі, дивлячись, звичайно, на те як зарекомендує себе вчитель, дитина вважає свого наставника – авторитетом. Тому важливо сформувати з першого дня знайомства дружні відношення, які в майбутньому можна використати для покращення здорового розвитку майбутньої особистості.

Н. Урум визначає, що майбутній вчитель має бути не лише висококваліфікованим спеціалістом-професіоналом у рамках викладання свого предмета, а й людиною високої валеологічної культури у своїй професійній сфері [1, с. 45].

Статус і роль учителя як професіонала і творчої особистості визначаються його валеологічною підготовленістю. Забезпечення радикального підвищення професіоналізму у поєднанні із загальною валеологічною культурою передбачає процес різнобічного розвитку майбутнього вчителя, формування гуманістичної педагогічної позиції на основі єдності професійної, суспільно-економічної і валеологічної підготовки [6, с. 117].

Майбутній фахівець має розглядати аспекти всебічного розвитку дитини. Адже нормативний адаптований стан залежить не тільки від фізичного виховання або психологічного. Вони взаємопов'язані між собою.

Розуміння психічно-емоційного стану учня допоможе фахівцю зрозуміти, який підхід вибрати для вирішення поставленого завдання. Вирішивши проблеми пов'язаної з психічними непорозуміннями, автоматично вирішуємо проблему фізичної адаптації. І навпаки, іноді фізична культура допомагає поступово вийти з депресії, дає можливість стати стійкішим до випробувань, впевненішим в собі [4, с. 92].

У педагогічній спадщині В. Сухомлинського є низка цікавих ідей щодо гармонізації духовних і фізичних взаємин . Раптове відчуження дитини від сім'ї сприяє формуванню в неї настороженості, невпевненості, мовчазності, замкненості, негативній адаптації в іншому середовищі. З цього приводу педагог зазначає: « …Щоб змінити свій авторитет в очах підлітка, треба бути зразком моральності, треба жити так, щоб в особистій поведінці батька й матері дитина бачила відбиття високих суспільних ідеалів» [5, с. 110].

Тому важливою умовою виховання соціально здорової особистості визначено морально-психологічний комфорт у родині, належне ставлення батьків до дітей, взаєморозуміння й повагу на засадах любові та гуманності. Розуміючи здоров'я в найширшому значенні цього слова, В. Сухомлинський звертається до зростаючого покоління з повчаннями берегти здоров'я не лише своє, а й найрідніших людей – батьків [5, с. 97].

Висновки. На основі аналізу досліджень з'ясовано, що підготовка майбутнього вчителя початкової школи до створення здоров'язбережувального середовища – це важливий аспект , що є складовою його професійної підготовки до створення здоров'язбережувальних умов учнів та використання здоров'язбережувальних технологій.

Важливим пунктом в реалізації вирішення поставленої проблеми –впровадження активних взаємовідношень ланки діти – батьки – школа. Адже поведінка батьків у сім'ї, ставлення один до одного членів сім'ї впливає на формування свідомості дитини. Важливо направити їх в правильний бік – а саме бік збереження цілісності психологічного та фізичного здоров'я дитячої особистості.

Адаптація до сталого фізичного розвитку можлива не тільки на уроках фізичної культури. Залучення до ранкової шкільної зарядки – один з реальних методів всебічного розвитку дитини. Загартовуючи своє здоров'я, учні соціально розвиваються в оточення інших дітей. Крім цього, важливо набути звички мінімальних правил особистої гігієни, що є не менш важливою умовою нормального формування організму дитини.

Також слід привернути увагу громадськості не лише до проблеми фізичного здоров'я дітей і молоді, а й розвитку волі й характеру, чому сприяє розумова організація праці, де повною мірою виявляється характер людини.

Залучення учнів початкових класів до різносторонніх благодійних акцій та конкурсів сприятиме розгортанню в дитячій свідомості позитивних якостей характеру: співчуття, доброзичливість, самостійність, відповідальність, гідність.

Таким чином, що підготовка майбутнього вчителя до здоров'язберігаючої діяльності в початковій школі є підгрунтям, що сприятиме правильному фізичному вихованнню дитини, залученню її до здорового способу життя та адаптації до сучасних життєвих умов.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко Т. Є. Батькам про валеологію / Т. Бойченко, Н. Колотій, А. Царенко, Ю. Жеребецький та ін. – К., 2000. – 152 с.

2. Ващенко О. М. Готовність вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі / О. Ващенко, С. Свириденко // Здоров'я та фізична культура. – 2006. – №8. – С. 1-6.

3. Іонова О. М. Здоров'язбереження особистості як психолого-педагогічна проблема / О. М. Іонова, Ю. С. Лукянова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 1. – С.69-72.

4. Копельчук Я. В. Виховання в учнівської молоді здорового способу життя // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2002. – № 3. – С. 92-93.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7–299.

6. Урум Н. С. Підготовка майбутніх учителів до забезпечення здорового способу життя молодших школярів / Н. Урум // Вісник Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу в професійній освіті», Київ-Ізмаїл. – Ізмаїл, 2008. – Вип.9. – С. 114-122.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Ващенко О.М.

УДК 371.134

Ольга Ступнік
(Маріуполь, Україна)

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕХНІЧНА МЕХАНІКА»

У статті розглядаються основні види та форми організації самостійної роботи при вивченні дисципліни «Технічна механіка» у коледжах.

Ключові слова: *організація, самостійна робота, форми, технічна механіка.*

The article deals with the main types and forms of organization of independent work in studying the discipline "Technical mechanics" in colleges.

Keywords: *organization, independent work, forms, technical mechanics.*

Майбутній фахівець повинен володіти об'ємом технічних знань на рівні сучасного науково-технічного прогресу, на достатній для цього фундаментальній основі і вміти самостійно вирішувати завдання виробничої діяльності.

Вивчення курсу «Технічної механіки» вперше дозволяє студенту пройти шлях від найбільш загальних принципів природознавства до конкретних числових розрахунків. Ця дисципліна служить науковою основою майже всіх галузей техніки. Особливу увагу при вивченні «Технічної механіки» необхідно приділити плануванню та організації самостійної роботи студентів.

Активна самостійна робота студентів можлива лише за наявності серйозної та стійкої мотивації. Самий сильний мотивуючий фактор – підготовка до подальшої ефективної професійної діяльності.

В залежності від місця і часу проведення СРС, характеру керівництва нею з боку викладача і способу контролю за її результатами підрозділяється на наступні види:

– самостійну роботу під час основних аудиторних занять (лекцій, семінарів, практичних робіт);

– самостійну роботу під контролем викладача у формі планових консультацій, заліків та іспитів;

– поза аудиторну самостійну роботу при виконанні студентом домашніх завдань навчального і творчого характеру.

Звичайно ж, самостійність перерахованих вище видів робіт досить умовна, і в реальному освітньому процесі ці види перетинаються один з одним.

В цілому ж, самостійна робота студентів під керівництвом викладача є педагогічним забезпеченням розвитку цільової готовності до професійної самоосвіти і являє собою дидактичний засіб освітнього процесу, штучну педагогічну конструкцію організації і управління діяльністю студентів.

Виконання практичних робіт – це одна з форм самостійної роботи. Варіант роботи для кожного студента підбирається викладачем індивідуально з урахуванням можливостей і здібностей учня.

На перших етапах практичних занять проводиться індивідуальний тест-контроль базових знань студентів за темою. За результатами цього тест-контролю здійснюється диференційований підхід до роботи з кожним студентом індивідуально з метою розвитку його здібностей та потенційних можливостей.

Наприклад, тестове завдання наступного формулювання: «Вкажіть номер статично визначеної конструкції, якщо за умовою задачі дано...».

Представлені три схеми конструкцій та три силові схеми конструкцій з розставленими реакціями опор. Мета даного тесту: «Вкажіть, в якому пункті допущена помилка?». Студент повинен опрацювати кожну силову схему на правильність розстановки реакцій; визначити статично визначену конструкцію, якщо така є, знаючи основна умова статичної визначеності; в схемах з помилками зробити виправлення; всі виконані дії теоретично аргументувати. В описаному тест-контролі викладач з'ясовує:

1) знання теорії (види опор і їх реакції; умова статичної визначеності конструкції);

2) вміння студента: аналізувати поставлене запитання (логічний аналіз); зв'язок теорії з практикою – розставити реакції зв'язків; провести відповідність між зображеними силовими схемами конструкцій і його схемою розстановки реакцій опор, виявити помилку і виконати правильно – самоаналіз, самоконтроль, аналіз отриманих результатів.

Інший тест-контроль: «В якому пункті розв'язання задачі допущена помилка?». Представлено рішення задачі як у вигляді оформленої силової схеми конструкції, так і у вигляді поетапного аналітичного розрахунку. Цей тест з точки зору цілепокладання контролю дуже ємний. По ньому викладач може з'ясувати:

1) знання теорії;

2) зв'язок теорії з практикою – вміння оформити силову схему, виконати еквівалентні перетворення з силами, розставити реакції опор;

3) знання алгоритму розв'язання задач на дану тематику і подання своєї логічної схеми – аналізу рішення задачі, тобто знайти помилку можна, лише вирішивши самостійно завдання;

4) уміння проводити аналітичні розрахунки та зробити перевірку;

5) теоретична аргументація отриманих висновків і результатів.

У процесі виконання практичної роботи або завдання викладач з'ясовує:

1) теоретичну підготовку з дисципліни – знання основних понять і визначень, логічний взаємозв'язок між ними; оволодіння технічною термінологією, зокрема, з курсу технічної механіки;

2) практичні вміння та навички – знання алгоритму розв'язання задач, уміння оформити малюнок, математичне рішення задачі і здатність аналізувати результати рішення (аналітичні розрахунки і теоретичні висновки).

Пропонована методика організації самостійної роботи на заняттях з дисципліни «Технічна механіка» передбачає реалізацію індивідуально-творчого підходу, розвиток логічного мислення студентів, формування професійно-необхідних якостей майбутніх фахівців:

− професійна компетентність (поєднання теоретичних знань і практичної підготовленості випускника);

− стійке, усвідомлене, позитивне ставлення до своєї професії, прагнення до постійного особистісного та професійного вдосконалення.

Кросворд - ще одна зручна форма активізації самостійного мислення студентів. У процесі підготовки кросворду студенту необхідно ретельно опрацьовувати теоретичний і практичний матеріал, звертатися не тільки до лекцій і підручників, але і до додаткової та довідкової літератури. У ході такої опрацювання та відбору матеріалу студент, без сумніву, більш глибоко засвоює вже отриманий матеріал і набуває додаткову інформацію, яка поступово накопичується, формуючи більш високий рівень знань. У той же час нестандартна

форма завдання стимулює нестандартний підхід до виконання даного завдання, отже, активізується не тільки пізнавальна діяльність, але і творче начало майбутніх фахівців.

Досвід використання такої форми роботи показує, що в основному студенти неформально підходять до виконання даного завдання. Можна виділити наступні переваги використання кросвордів :

– повторення вивченого матеріалу з виходом на більш глибокий рівень опрацювання;

освоєння студентами базових понять дисципліни;

– розширення активного словникового запасу;

– творча і дослідницька робота над словом; придбання практичних навичок правильного і точного формулювання питань і завдань і як підсумок - розвиток грамотної культурної мови;

– творче ставлення до завдання, що сприяє розвитку креативного мислення студентів, виробленню ними нестандартного рішення;

– підвищення інтересу до дисципліни і небайдужість до результатів своєї роботи. і розвитку їх творчого потенціал.

Рішення проблеми якості підготовки фахівців вимагає активізації організаційних форм і методів навчання, що в свою чергу, передбачає посилення самостійної навчально-дослідницької роботи студентів.

Підвищення ефективності та результативності форм і методів професійного навчання пов'язано з впровадженням в навчальний процес елементів самостійного наукового дослідження і навчального пошуку.

В ході сучасного реформування вищої школи намітилася тенденція до посилення дослідницької спрямованості навчання, реалізація якої в навчальної лекції є найбільш складним у методичному плані завданням. Найчастіше лекція проводиться в традиційно оповідному стилі і тому розглядається як пасивна форма навчання, коли студент просто слухає і конспектує лекцію. Активізація об'єкта навчання можлива тільки в тому випадку, якщо лекція є проблемною, тобто такою, коли вже досліджені питання викладаються з постановкою проблеми та демонстрацією її рішення методами наукового дослідження. А встановлення зворотного зв'язку з аудиторією робить студентів як би співучасниками самого процесу наукового дослідження. Сучасна навчальна лекція повинна сприяти залученню студентів до наукових досліджень, формуванню в них дослідницьких умінь і навичок.

Але найбільш ефективне і дидактично результативне залучення студентів до самостійного навчального пошуку і науково-дослідної роботі забезпечують такі організаційні форми навчання , як практичні і семінарські заняття, лабораторні заняття. Так на семінарських заняттях можливо виклад і захист студентом перед студентською аудиторій і викладачем результатів своїх наукових досліджень.

Саме зазначені форми навчальних занять, на яких студенти залучаються до проведення самостійної навчально-дослідницької роботи, розвивають у них такі складні форми розумової діяльності, як вміння аналізувати різні явища і процеси, застосовувати індуктивний та дедуктивний методи, вміння синтезувати, узагальнювати, робити висновки тощо, тобто наукове мислення.

Елементи самостійного наукового дослідження в ході реалізації УДРС сприяють активізації студентів у навчальному процесі, прищеплюють йому дослідницькі вміння і навички, формуючи якості, необхідні творчого фахівця.

У процесі самостійної роботи студент активно сприймає, осмислює, поглиблює і розширює отриману інформацію, створює нову, вирішує практичні завдання на основі зв'язку теорії з практикою, опановує професійно необхідними вміннями.

При плануванні самостійної роботи студентів при вивченні технічної механіки, повинні враховуватися наступні функції, які вона може виконувати:

– формування пізнавального інтересу до вивчення загально технічних дисциплін, позитивного ставлення до теоретичного знання;

– поглиблення теоретичних знань: знання фундаментальних ідей, концепцій, законів і закономірностей розвитку явищ, основних категорій і понять;

– формування навчальної діяльності студентів. У процесі самостійної роботи формуються та розвиваються вміння, серед яких виділяються наступні групи: навчально-комунікативні; навчально-рефлексивні; навчально-організаційні; навчально-інтелектуальні; навчально-інформаційні;

– становлення таких важливих професійно-особистісних якостей, як емпатія, толерантність, емоційна стійкість, орієнтація на особистісну модель взаємодії з людьми;

– формування мотиваційної, когнітивної та організаційної готовності студента до майбутнього професійного самоосвіти.

Раніше самостійна робота в основному розглядалася тільки як форма організації навчання при підготовці студентів до лекційних або практичних занять, заліків, іспитів. Крім того, слабо простежувалася її зв'язок з навчально-дослідницькою діяльністю студентів. Через це багато студентів не повністю усвідомлюють роль самостійної роботи у професійному та особистісному становленні майбутнього фахівця.

У результаті теоретичного аналізу виникла необхідність виділити умови організації самостійної роботи при вивченні дисципліни «Технічна механіка», які враховували б індивідуальні особливості студентів, їх потреби, забезпечували можливість реалізації перерахованих вище функцій на основі здійснення взаємозв'язку репродуктивного і творчого компонентів.

Таким чином, до комплексу основних умов ефективної організації самостійної роботи студентів при вивченні технічної механіки входять наступні:

– здійснення індивідуального підходу на основі діагностики рівня підготовленості студентів до самостійної навчально-пізнавальної діяльності;

– диференціація завдань для самостійної роботи;

– створення ситуацій успіху для формування у студентів інтересу до теоретичного знання;

– використання системи завдань репродуктивного і творчого характеру, спрямованих на формування навчальної діяльності студентів;

– моделювання майбутньої професійної діяльності студентів у навчальних завданнях;

– розвиток рефлексії студента.

Крім того, для виконання вимог освітнього стандарту тимчасового обсягу і відповідної організації СРС необхідно:

– наявність спеціальної навчально-методичної літератури наряду з конспектами лекцій, збірниками завдань і іншими традиційними матеріалами, необхідні їх електронні версії;

– необхідні нові покоління тренажерів, автоматизованих навчальних і контролюючих систем, які дозволяли б студенту в зручний час і в звичному для нього темпі самостійно набувати знання, вміння, навички;

– висока забезпеченість комп'ютерною та розмножувальною технікою, доступною для викладачів і студентів;

– посилення консультаційно-методичної ролі викладача;

– можливість вільного спілкування між студентами, між студентами і викладачем;

– перебудова традиційних форм навчальних занять.

Таким чином, одним із завдань є виховання самостійності як риси характеру, як основи компетенції майбутнього професіонала, що дозволяє «без сторонньої допомоги, ґрунтуючись на знаннях, уміння, переконання, життєвий досвід, ставити завдання, контролювати волю і наполегливість для досягнення мети».

У зв'язку з цим змінюється роль викладача, яка полягає не просто в передачі певних знань студентам, а також в стимулюванні їх самостійної пізнавальної активності, формуванні постійної необхідності самовдосконалення та розвитку науково-дослідницьких умінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев, В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 542 с.
2. Батан Л.Ф. Организация самостоятельной деятельности учащихся в адаптивной технологии обучения. – Новосибирск: Институт усовершенствования учителей, 2000. – 189 с.
3. Жарова Л.В. Учить самостоятельности: кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 205 с.
4. Жуков Г.Н. Основы общей профессиональной педагогики: Учебное пособие. / Г.Н. Жуков, П.Г. Матросов, С.Л. Каплан / Под общ. ред. проф. Г.П. Скамницкой. – М.: Гардарики, 2005. – 382 с.

УДК 378.147.88

Ірина Холобцева, Лариса Харитонова
(Дніпро, Україна)

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА СТУДЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ОДНА З ФОРМ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуті методи, форми та значення науково-дослідницької роботи студентів у закладах освіти І-ІІ рівнів акредитації. Розглянуто питання доцільності впровадження науково-дослідницької роботи з метою підвищення рівня знань студентів та введення інноваційних технологій в освітній процес.

Ключові слова: *науково-дослідницька робота, інноваційні технології, навчальні практики, дипломні роботи, позааудиторна робота.*

The article deals with the methods, forms and significance of research work of students in educational institutions of I-II levels of accreditation. The questions of expediency of introduction of research work in order to raise the level of knowledge of students and introduction of innovative technologies in the educational process are considered.

Key words: *research work, innovative technologies, training practices, thesis works, extra-curricular work.*

В теперішній час головна стратегія педагогічної діяльності: спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, ствердження загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних можливостей та здібностей студентів.

Рішення вказаних завдань потребує застосування інноваційних технологій навчання, які б інтенсифікували навчальний процес, максимально активізували пізнавальну діяльність студентів, створювали умови для розвитку і самореалізації особистості.

В умовах ринкової економіки до випускника вищої школи ставлять підвищенні вимоги. Тому необхідно запроваджувати такі педагогічні технології, які були б спрямовані на розвиток творчих сил, здібностей та нахилів особистості.

Мета таких технологій – прагнення зробити кожного студента безпосереднім активним учасником навчально-виховного процесу.

Пошук шляхів і способів розв’язання цих проблем, вирішується при викладанні різноманітних дисциплін, а особливо, спецдисциплін.

Традиційний процес навчання потребує суттєвої модернізації в зв’язку зі зростанням вимог до освітньої та професійної підготовки спеціаліста. Студент повинен навчатися самостійно, адже якість підготовки спеціалістів у вищий школі визначається не тільки обсягом певних знань і навичок, а й здатністю до самоосвіти і творчої діяльності.

Це, в свою чергу, стимулює інновації у навчальній сфері. Спрямовані на досягнення і втілення головної ідеї: студент повинен стати активним співучасником навчального процесу [1, с. 18-23].

На рішення цієї задачі і спрямованні головні зусилля викладачів Технологічного коледжу ДДАЕУ, що знаходять своє конкретне втілення в організації науково-дослідницької діяльності студентів, підсумками якої є студентські наукові конференції, виконання дослідницьких дипломних робіт та проектів.

Дослідницька робота студентів в коледжі є однією з головних сполучних ланок між навчальною підготовкою спеціаліста та його професійною діяльністю і проводиться відповідно до вимог «Положення про науково-дослідницьку роботу студентів».

Система дослідницької роботи в нашому коледжі направлена на розвиток наукового мислення, професійних здібностей студента, прищеплення навичок проведення самостійних експериментів, вироблення творчого підходу до вирішення проблеми.

Поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи забезпечує вирішення таких основних завдань:

- формування наукового світогляду, оволодіння методологією та методами наукового дослідження;
- надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму;
- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;
- прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідної роботи;
- розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у своїй практичній роботі;
- розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця;
- створення та розвиток наукових творчих колективів [2, с. 55].

Впровадження науково-дослідницької роботи повинне сприяти виробленню у студентів таких умінь і навичок:

- уміння працювати над методичною та науковою літературою;
- уміння вивчати та узагальнювати як свій досвід, так і досвід фахівців в галузі;
- уміння відстоювати свою точку зору;
- уміння фіксувати результати досліджень і дослідної роботи та узагальнювати їх;
- навички науково-дослідної роботи, самостійних творчих досліджень [1, с. 24].

Науково-дослідницька діяльність студентів вищого навчального закладу в коледжі носить ступеневий характер і здійснюється за основними напрямами:

- науково-дослідна робота, що є складовою навчального процесу і обов'язкова для всіх студентів (написання рефератів, підготовка до семінарських занять, підготовка і захист курсових, дипломних робіт (проектів), виконання завдань дослідницького характеру в період виробничої практики тощо);
- науково-дослідницька робота студентів поза навчальним процесом. Нею передбачається: участь у наукових гуртках, виконанні наукових, пошукових робіт у межах творчої співпраці циклових комісій, написання тез наукових доповідей, публікацій тощо [2, с. 56].

Основи науково-дослідницької роботи студентів закладаються при виконанні лабораторно-практичних занять з природничо-наукових та професійних дисциплін, де студенти підтримують окремі теоретичні положення даної навчальної дисципліни, набувають практичні уміння та навички роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

В Технологічному коледжі ДДАЕУ, наприклад, з навчальної дисципліни «Технологія кондитерських виробів» викладач проводить лабораторні роботи з елементами конкурсної програми. Тобто лабораторне заняття складається з традиційних структурних елементів: ввідної частини, основної і заключної. Проте виконання і оцінювання результатів їх роботи

проходить у вигляді конкурсу і визначення переможців. Мета заняття: оволодіти навичками приготування бісквітних тортів, але кожна підгрупа проявляє свою індивідуальність, свої пошукові та творчі здібності при оформленні тортів, їх оздобленні, подачі. Такий метод підвищує зацікавленість студентів у позитивному результаті виконаної роботи, у групі підвищується конкуренція і, як наслідок зростає інтерес до дисципліни і до майбутньої професії в цілому.

Кожний студент коледжу під час навчальної та виробничої практики, крім загального завдання, передбаченого програмою практики, виконує відповідно до своєї спеціальності завдання дослідного характеру, які видає керівник практики. Виконання завдання відображається в щоденнику в окремому розділі звіту про проходження практики і може використовуватись при підготовці доповідей на конференції, інформаційних семінарах, при написанні курсових та дипломних робіт (проектів).

Крім тематичних завдань студенти отримають завдання, що пов'язані з продовженням досліджень трудових династій на виробництві, дослідження екологічних аспектів виробництва тощо.

Так, наприклад, студенти технологічних спеціальностей протягом виробничої практики на підприємствах галузі виконують аналізи та досліджують якість зерна злакових, бобових та олійних культур, борошна, крупи, комбікормів, хлібобулочних, кондитерських, макаронних виробів, працюють з нормативно-технічною документацією, збирають матеріали, систематизують, узагальнюють отриманні результати. Звітуючи про виконану роботу, студент вказує завдання, що стояло перед ним; коротко характеризує стан досліджуваного питання за літературними джерелами; розповідає про методику дослідження; повідомляє про результати експериментів з додаванням відповідних таблиць, діаграм, графіків та пояснення до них; робить висновки.

За підсумками навчальної та технологічної практики проводиться науково-практичні конференції.

Участь в такій конференції приймають студенти, викладачі-керівники практики, адміністрація, представники підприємств, де студенти проходили практику, куратори навчальних груп.

Ця форма підведення підсумків з практики формує у студентів вміння збирати та обробляти отриману інформацію, висловлювати власні думки, значно розширює коло спілкування студентів.

Заключний етап науково-дослідницької роботи в навчальному процесі – це виконання дипломної роботи та проектів, яка є самостійною роботою студента, що підводить підсумки вивчення спеціальних навчальних дисциплін в коледжі.

Студенти у дослідницьких дипломних роботах із спеціальних дисциплін використовують елементи наукових досліджень у формі наукового пошуку, готують огляд літератури і розробляють пропозиції, що містять елементи новизни з теми роботи; узагальнюють передовий практичний досвід, застосовують економіко-математичні методи, комп'ютерну техніку, інформаційні технології. В такій роботі повинні мати місце елементи дослідницького пошуку, що характеризує здатність і підготовленість студента теоретично осмислити актуальність обраної теми, її науково-прикладну цінність, можливість проведення самостійного наукового дослідження і застосування отриманих результатів у практичній діяльності базового підприємства, за матеріалами якого виконувалось дослідження.

Теми дослідницьких робіт розглядаються і затверджуються на засіданні циклових комісій «Зберігання і переробка зерна» та «Виробництва хліба», обговорюється і погоджуються з керівником практики від підприємства.

Тематика дослідницьких дипломних робіт на денному і заочному відділеннях різноманітна. Це такі, як «Дослідження показників якості зерна пшениці при прийманні та зберіганні на ТОВ ВП Універсалзернопродукт», «Дослідження впливу пророслих зерен на вміст білку, число падіння і хлібопекарські властивості пшениці на ТОВ «Світанок», «Дослідження впливу умов зберігання на якість комбікормів на ТОВ «Об'єднаний Орільський елеватор», «Реконструкція транспортного устаткування на РОБ-2 ТОВ

«Синельникове-Агро» з метою дослідження способів скорочення втрат зерна», «Дослідження технологічної ефективності очищення зернових і олійних культур на ТОВ «Агрофірма Світанок», «Дослідження якісних показників вафель «Артек» різних товаровиробників м. Дніпро», «Дослідження впливу пектинової сировини на якість готового бісквітного напівфабрикату на ПрАТ «Кондитерська фабрика «А.В.К.» м. Дніпро» тощо.

При виконанні дипломних робіт підтримується тісний творчий взаємозв'язок з фахівцями ЗАТ «Маслоекстраційний завод», ТОВ «Дніпромлин», ПрАТ «Кондитерська фабрика «А.В.К.» м. Дніпро», ТОВ «Гея», ПрАТ «Дніпропетровський завод харчових концентратів», ПрАТ «Хлібозавод №9» та ін.

Рецензують виконані студентами дослідницькі дипломні роботи ведучі спеціалісти галузі.

Дослідницькі роботи студентів, які носять експериментальний характер складають 20 % від загальної кількості дипломних робіт коледжу. Висновки отримані при виконанні досліджень мають практичне направлення і деякі з них рекомендовані для впровадження у виробництво.

Слід відмітити, що якісний показник захисту дипломних робіт (проектів) із спеціальності 181 «Харчові технології» останніми роками як на денній, так і заочній формах навчання був понад 90 відсотків.

Як показує досвід викладачів циклових комісій нашого коледжу, найбільший інтерес і зацікавленість до організації дослідницької роботи, у студентів проявляється в гуртковій роботі та проведенні тематичних (спеціалізованих) позааудиторних заходів.

Гурткова робота сприяє прищепленню інтересу до обраної професії, активізації діяльності студентів, згуртуванню студентської молоді за інтересами й уподобаннями. Це робить знання пізнавальними, практично значущими, а формування вмінь розв'язувати дослідницькі задачі є одним з кроків у процесі організації дослідницької діяльності студентів і залежить від рівня сформованості дослідницьких умінь.

Наприклад, студенти гуртка «Товарознавець» з цікавістю проводили дослідження змін кількості і якості клейковини зерна пшениці, ушкодженого клопом-черепашкою, дослідження якості зерна пшениці як сировини при виготовленні борошна на ТОВ «Дніпромлин», дослідження впливу вмісту зіпсованого та ушкодженого насіння соняшнику на кислотне число олії.

Студенти гуртка «Харчовик» розробляли проекти-презентації з питань сучасних технологій виробництва кондитерських виробів, харчових концентратів. Проводили дослідницьку роботу з аналізу сучасних видів сировини, що використовуються в харчовій промисловості.

Матеріали роботи гуртка широко використовуються в навчальному процесі у викладанні спеціальних дисциплін.

В циклових комісіях спецдисциплін проводять цікаві заходи різноманітного характеру.

Конкурс Клуб Веселих та Кмітливих між студентами ОП «Виробництво хліба, кондитерських, макаронних виробів і харчових концентратів» та ОП «Зберігання і переробка зерна». На цьому конкурсі студенти проявляють свій творчий потенціал, своє почуття гумору, а також показують свої знання із спецдисциплін.

Для підвищення зацікавленості студентів до обраної професії в цикловій комісії серед студентів всіх курсів спеціальності виробництва хліба періодично проводиться Етнофестиваль кулінарного мистецтва. Мета цього заходу – це підвищення їх професійної майстерності, відродження давніх традицій української кухні, розвиток кулінарного мистецтва, сприяння творчому розвитку молоді, виховання патріотизму.

В теперішній час дуже актуальними є кулінарні шоу, які також користуються попитом і серед молоді. Серед всіх студентів спеціальності виробництва хліба проводиться конкурс «Майстер ШЕФ Технологічного коледжу». Мета цього заходу – систематизувати знання із спеціальності про технологію виробництва виробів, розвинути уміння смачно готувати та презентувати кулінарні вироби, розвинути інтерес до страв національної кухні та кухні

інших народів, розвинути пошукову дослідницьку діяльність, активізувати творче уявлення студентів.

Підсумовуючи вищезазначене можна відмітити наступні основні моменти науково-дослідницької роботи студентів коледжу. Викладачі спеціальних дисциплін постійно працюють над удосконаленням організації проведення дослідницької роботи студентів, як в навчальному процесі так і поза аудиторний час. А це в свою чергу підвищує роль самостійної пізнавальної активності, озброєння їх вміннями моделювати набуті знання та навички і використовувати їх в подальшій професійній діяльності, створює сприятливі можливості для реалізації головних завдань особистісно орієнтованої освіти – виховувати соціально-адаптованого, успішного, творчого, свідомого громадянина України, здатного самостійно розв'язувати життєві проблеми в процесі становлення і самореалізації особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Навчальний вісник НМЦ по підготовці молодших спеціалістів Міністерства аграрної політики України. – Інформаційний журнал, 2001. – 60 с.

2. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 240 с.

УДК 378

Наталія Хрістенко
(Ізмаїл, Україна)

ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ СВІДОМОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я

У статті розглядається проблема оздоровчої роботи з дітьми у дошкільному закладі. Одним із найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до дітей і молоді, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного та психічного розвитку.

Ключові слова: *оздоровча робота, виховання, дошкільник, здоров'я, свідомість.*

In the article the problem of health working with children in a preschool institution. One of the most important factors for progressive development of society is humane, charity and careful attitude to the children and young people who are deprived of the opportunity to lead a full life as a result of defects of physical and mental development.

Keywords: *health work, education, preschool, health, mind.*

Педагогічний процес з формування ціннісного ставлення до власного здоров'я у дітей старшого дошкільного віку передбачає розкриття істотних зв'язків і залежностей, які існують між станом здоров'я людини та її способом життя, рівнем знань про здоров'я, настроєм, стосунками з іншими людьми. Пріоритети в загальній системі роботи мають бути віддані навчально-виховній діяльності. Основне її завдання – розвиток у дітей цінності здоров'я і здорового способу життя, що сприяють становленню активної особистості. Ми вважаємо, що дитина, у якої буде сформоване сприйняття власного здоров'я як особистісної цінності, намагатиметься свідомо коригувати свою поведінку щодо здорового існування. Тобто, буде бережно ставитися до власного здоров'я і здоров'я оточуючих; прагнути до адекватного сприйняття знань і навичок по його охороні, їх втіленню у повсякденне життя. Для досягнення мети необхідно спрямувати освітній процес на виконання наступних завдань:

Сформувати вміння (навички):

- у фізичній сфері здоров'я: самостійно піклуватися про власне здоров'я, орієнтуватися у показниках свого фізичного стану, використовувати знання про функції органів тіла в різних видах діяльності;

- у психічній сфері здоров'я: зосереджуватися на приємних спогадах, використовувати їх для покращання настрою, контролювати негативні емоції;
- у соціальній сфері здоров'я: оцінювати життєві ситуації, прогнозувати результати діяльності, наслідки поведінки, безконфліктно спілкуватися, піклуватися про хворих, з повагою ставитися до здорових.

Розвинути установки до:

- самостійного виконання оздоровчих процедур;
- прояву позитивних емоцій у процесі здоров'я творчої діяльності;
- дотримання здорового способу життя.

Одним із актуальних завдань у практиці роботи дошкільних навчальних закладів є забезпечення кваліфікованої допомоги у наданні дітям знань про основи здоров'я, виробленні навичок збереження, зміцнення і відновлення фізичного, психічного і соціального здоров'я дітей. Важлива місія у цій діяльності належить вихователям дошкільних навчальних закладів. Навчально-виховний процес з формування у дошкільників ціннісного ставлення до власного здоров'я педагогам доцільно будувати на таких принципах:

- науковості (усі відомості, що пропонуються дошкільникам, повинні ґрунтуватися на науковому фактичному матеріалі);
- доступності (наукова інформація має бути адаптована до сприймання дітьми дошкільного віку, логічно структурована);
- наочності (інформацію, що надається дітям, доцільно супроводжувати демонстрацією наочного матеріалу, проведенням дослідів, прикладами з життя дітей, літературних джерел, використанням художнього образного слова тощо);
- системності (нові знання повинні базуватися на загальних знаннях, які вже мають діти, сприяти формуванню в дошкільників уявлень і понять щодо фізичної, психічної та соціальної сфер здоров'я);
- урахування індивідуальних особливостей дітей (обов'язково враховувати індивідуальні можливості особистості);
- активності особистості (теоретичні знання доцільно закріплювати в практичній діяльності, створивши умови для самостійного пошуку дітьми фактичного матеріалу щодо формування складових здоров'я).

Для формування компетентності дітей у сфері фізичного здоров'я необхідно щоденно планувати і проводити освітню роботу, використовуючи дидактичні ігри, посібники, художні та фольклорні твори, ілюстрації. Створювати умови для самостійного визначення дітьми функцій органів тіла, а саме: проводити досліди, експерименти, пропонувати для виконання проблемні завдання відповідно до теми, що вивчається. Під час виконання вихованцями гігієнічних і загартувальних процедур, у ході сюжетно-рольових ігор „Моя родина", „Мій крок до оздоровлення", „Лікарня", „Перукарня" закріплювати назви органів тіла і правила догляду за ними. Необхідно спонукати дітей встановлювати зв'язок між станом окремих органів тіла і загальним самопочуттям, робити висновки щодо доцільності дотримання здоров'язберігаючого стилю поведінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – №4. – С. 6.

2. Богуш А.М., Григоренко Г.І. Запрошуємо до розмови: Посіб.для роботи з дошкільниками. – К.: Освіта, 1997. – 152 с.

3. Картушин М. Ю. Бути здоровими хочемо // Дошкільне виховання. – 2004. – № 7. – С. 9-12.

4. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні. – Київ: Освіта, 1994. – С. 4.

5. Лохвицька Л., Андрющенко Т. Дошкільникам про основи здоров'я. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – С. 14.

УДК 53:371.3

Абдулла Худайберганов
(Тошкент, Ўзбекистон)

“ВОДОРОД АТОМИНИНГ ФИЗИК НАЗАРИЯСИ” МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДАГИ УЗВИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛОВЧИ МАВЗУЛАР АНАЛИЗИ

Ушбу мақолада ўрта ва ўрта-махсус таълим тизимларида “Водород атомининг физик назарияси” мавзусини ўқитишдаги узвийликни таъминловчи мавзулар анализи тўғрисида фикр юритилади.

Калит сўзлар: *водород атоми, узвийлик, академик лицей, коллеж, Резерфорд.*

This article provides an analysis of the topics that ensure continuity in studying the topic “The physical theory of the hydrogen atom” in the system of secondary and specialized secondary education in the Republic of Uzbekistan.

Key words*: hydrogen atom, succession, academic lyceum, college, Rutherford.*

В этой статьи приводится анализ тем, обеспечивающие преемственность при изучении темы «Физическая теория атома водорода» в системе среднего и среднего специального образования Республики Узбекистан.

Ключевые слова: *атом водорода, преемственность, акдемический лицей, колледж, Резерфорд.*

Таълим-инсон билим фаолиятининг энг мураккаб турларидан бири ҳисобланади. У ёш авлоднинг ривожланиб баркамол инсонга айланишида катта аҳамият касб этади. Табиатдаги ҳар қандай жараён-ҳаракат, моддий дунёдаги нарсалар ёки ҳодисаларнинг аста-секин ўзгариши жараёнидир. Таълим бериш, яъни ўқитиш жараёни ҳам ёш авлодда ақлий кучларни ривожлантириш ва аҳлоқий сифатларни шакллантиришга қаратилган мақсадли ҳаракат ҳисобланади. Ҳозирги замон педагогикасининг асосий мақсади узлуксиз таълимдаги узвийликни таъминлашдан иборат бўлиб, унинг бош масалаларидан бири ёш авлодга ҳар томонлама чуқур ва пухта билим беришнинг самарали методика ва методларни ишлаб чиқишдан иборат. Бу эса ўз навбатида узлуксиз таълим ва унинг муассасалари олдига бўлажак кадрларни тайёрлашда уларга ўқитиладиган фанларнинг узлуксиз таълим тизимининг турли босқичларида ўқитилиш узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлашни муҳим вазифалардан бири қилиб қўяди. Ана шундай вазифа узлуксиз таълим тизимида ўқитиладиган физика фанининг олдига ҳам қўйилади. Шу нуқтаи-назардан келиб чиққан ҳолда, узлуксиз таълим тизимида физиканинг исталган бўлими ёки назариясини ўқитиш узвийлигини ишлаб чиқиш ва уни узлуксиз таълимнинг барча муассасаларидаги ўқув жараёнига тадбиқ этиш катта аҳамиятга эга бўлади. Шунинг учун ушбу мақола ўрта ва ўрта махсус таълим тизимларида водород атомининг физик назариясини ўқитиш узвийлигини таъминлашга хизмат қилувчи баъзи мавзуларнинг анализига бағишланган.

Водород атоми назарияси таълим тизимининг қуйидаги босқичларида, яъни ўрта умумтаълим мактабларининг 9-синфида, ижтимоий-гуманитар фанлар йўналишларидаги академик лицейлар ва турли мутахассисликка ихтисослашган касб –ҳунар коллежларининг II курсида, аниқ ва табиий фанлар йўналишидаги академик лицейларнинг ва бўлажак физикларни тайёрлайдиган университетлар ва педагогика олий ўқув юртларининг III курсида ўқитилади.

Ана шу босқичларда ўқитиладиган водород атомига тегишли мавзуларни анализ қилиб кўрайлик. Умумий ўрта таълим физика курсининг мавжуд янги ўқув дастурида атом физикаси элементлари 6- ва 9-синф дарсликларида келтирилади. 6-синф физикасида атом физикаси элементлари “Модда тузилиши ҳақида Демокрит, Розий, Беруний ва Ибн Сино таълимотлари” мавзусида келтирилган. Бу мавзу баёнида буюк мутаффаккир олим ар-Розий

(865-925йй) нинг атом тузилиши ҳақидаги қуйидаги фикрларини келтириш мумкин: “Барча моддалар атомлардан, атомларнинг ўзи эса атомлардан кейинги бўлакчалардан ташкил топган. Улар орасида ўзаро бўшлиқ мавжуд ва доимий ҳаракатда бўлади. Бу бўлакчалар орасида ўзаро таъсир кучлари мавжуд”. Ар-Розий бу фикри билан моддаларнинг тузилиши ҳақидаги атомистик назарияга асос солган. ЮНЕСКОда ”Ар-Розий атом физикасининг отаси” деб бежиз айтилмаган. 6-синф ўқувчиларининг ёши ва билими даражасини ҳисобга олган ҳолда, атом тузилиши ҳақидаги ушбу фикр мазмуни билан атрофлича таништиришни улар учун етарли деб ҳисоблаш мумкин.

9-синф учун мўлжалланган ўқув дастурида атом тузилиши учун 2 соат вақт ажратилган бўлиб, бу вақт давомида ўқувчилар атом тузилиши ҳақидаги дастлабки таълимотлар билан танишадилар. Шу билан биргаликда атом тузилиши моделлари Томсон ва планетар модели ҳақида қисқача маълумотларга эга бўладилар.

Ушбу дарсликда ҳам 6-синф физика дарслигида келтирилган ар-Розийнинг атом тузилиши ҳақидаги фикрлари яна такрор баён этилган. Методик жиҳатдан қуйи синфларда олган билимлар юқори синфларда янада мукаммаллашиши ва такомиллашиши мақсадга мувофиқдир.

Ўрта махсус таълим тизими таркибига кирувчи ижтимоий-гуманитар фанлар йўналишидаги академик лицейлар ва турли мутахассисликка ихтисослашган касб-ҳунар коллежларининг физика фани давлат стандарти ва ўқув дастурига биноан, водород атоми назарияси бу таълим муассасаларининг II курсида ўқитилади ва унга 2 соат вақт ажратилган. Водород атоми назариясига оид мавзулар ижтимоий –гуманитар фанлар йўналишидаги академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг ўқув дарслигида берилган. Ўқув дарслигида ”Атомнинг моделлари. Резерфорд тажрибаси”, "Водород атомининг спектри", "Водород атоми учун Бор назарияси", каби мавзулар келтирилган.

“Атомнинг моделлари.Резерфорд тажрибаси” мавзусида Томсон моделига қисқача тўхталиб ўтилган. Бу моделнинг тўғри эканлигини текшириш учун инглиз физиги Резерфорд бел боғлаганлиги ва ўзининг атомнинг ядровий (планетар) моделини фанга таклиф этганлиги ҳақидаги фикрлар баён этилган.

"Водород атомининг спектри" мавзусида ўқувчиларга атомнинг тузилиши ва унинг нурланиш спектри швейцариялик физик И.Балмер 1885-йилда водород спектрининг кўзга кўринувчи қисмидаги спектрал чизиқларнинг тақсимоти (частотаси) учун ўз формуласи топганлиги, Ридберг доимийси қиймати, Балмернинг умумлашган формуласи, комбинацион принцип таърифи, шунингдек ушбу принципнинг тўғрилиги жуда кўп тажрибавий натижалар билан тасдиқланганлиги, бу эса атом тузилиши ва нурланиш жараёнида атом ичида рўй берадиган жараёнлар билан боғлиқлиги таъкидлаб ўтилган. Шу билан бирга атомлар спектри ва Резерфорд модели бу иккала назариялар бир –бирини инкор қилувчи 2 та факт ҳам келтирилиб ўтилган. Бу фактларга асосан, гарчи Резерфорднинг ядровий модели атом физикасининг улкан ютуғи бўлсада, у атомнинг спектрал қонуниятларини тушунтириб бера олмади .Бундан ташқари, бу модель классик механика ва электродинамика қонуниятларига зид бўлиб чиққанлиги ҳақида маълумотлар бериб ўтилган.

"Водород атоми учун Бор назарияси " мавзусида Бор назариясининг асосини унинг иккита постулати ташкил қилади, бу постулатлардан ҳар бири юқорида айтилган Резерфорд моделининг камчиликларини бартараф этишга қаратилган. Борнинг биринчи постулатига биноан, атомдаги электрон исталган орбита бўйлаб эмас, балки стационар орбита деб аталувчи маълум орбиталар бўйлаб ҳаракатланиши мумкинлиги, бу ҳаракат давомида у ўзидан нурланиш чиқармайди, яъни энергияси камаймайди, энергияси камаймаса, ядрога қулаб тушмайди ва атом йўқолмайди. Ушбу постулат Резерфорд моделининг 1-камчилигини бартараф қилиши мумкин. Борнинг 2-постулати эса кўра электрон исталган частотали нурланиш чиқармай,

$$\nu = \frac{E_n - E_k}{h}$$

частоталар шартини қаноатлантирувчи нурланишнигина чиқариши мумкинлигини ва айнан шунинг учун ҳам, атомнинг нурланиш спектри узлуксиз бўлмай, узлукли (чизиқли) кўринишга эгалигини ва Резерфорд моделининг 2-камчилигини бартараф қилиш мумкинлигини исботлаб берилган. Борнинг учинчи постулати ҳақида умуман маълумот бериб ўтилмаган.

Энг содда водород атоми учун электрон орбиталар радиуси қуйидаги формула орқали ҳисоблаб топилиши кўрсатилган:

$$r_n = \frac{\hbar^2 n^2}{me^2}$$

бу ерда n= 1, 2, 3, ...-натурал сонлар тўплами. Лекин ушбу формуладан электрон орбитасининг радиуси узлукли, яъни дискрет қиймат қабул қилишининг келиб чиқиши тўғрисида маълумот берилмаган. Шунингдек, бу формулага водород атомидаги электрон орбитасининг квантлаш қоидаси деб аталиши таъкидланмаган. Аммо юқоридаги формулада n=1 бўлса, $r_n = \frac{\hbar^2}{me^2} = 0{,}529 \cdot 10^{-10}$ м бўлиши, бунга биринчи Бор орбитасининг радиуси деб аталиши кўрсатиб ўтилган.

Ушбу маълумотдан сўнг атомдаги энергетик сатҳлар мавзусига оид қуйидаги фикрлар бериб ўтилган**.** Стационар ҳолатдаги атом энергияси қабул қиладиган қийматлар энергетик сатҳ дейилади. Бор назариясига мувофиқ атом ядроси ҳаракатсиз ҳисобланади. Ушбу далилдан фойдаланиб атомнинг тўла энергияси ифодаси бериб ўтилган.

Водород атоми спектрининг барча спектрал сериялари формуласи келтирилган, бу формула ёрдамида Бальмер, Пашен, Лайман сериялари учун энергетик сатҳлар диаграммаси чизмаси келтирилган. Ушбу чизма орқали Брэкет, Пфунд ва Хэмфри серияларини ҳосил қилиш мумкинлиги айтиб ўтилмаган. Ушбу чизма методик жиҳатдан тўғри берилмаган. "Ридберг доимийси" қиймати формуласи келтирилиб ўтилган, лекин унинг физик моҳияти очиб берилмаган.

"Франк-Герц тажрибаси" мавзусида қуйидаги фикрлар бериб ўтилган. Франк-Герц тажрибаси Бор постулатларининг тажрибада исботланишидир. Бу ўқув адабиётида Бор назариянинг камчиликларига урғу бериб ўтилади. Бор назариясининг жиддий камчилиги, айниқса энг содда элементлардан бири, водороддан бевосита кейинги элемент гелий атомининг спектрини тушунтириш йўлидаги уринишларнинг муваффақиятсизликга учрашида намоён бўлади. Борнинг ўзи бунинг асосий сабаби назариянинг ярим классик эканлигида, яъни бир томондан, квант постулатлари қўлланилса, иккинчи томондан классик физика қонунларининг қўлланилишида деб тан олганлиги бериб ўтилган. Ушбу ўқув дарслигида мавзуни мустаҳкамловчи саволлар ҳаддан зиёд кўплигини кўришимиз мумкин.

Ўрта махсус таълим тизимига кирувчи аниқ ва табиий фанлар йўналишидаги академик лицейларнинг физика фани бўйича давлат таълим стандарти ва ўқув дастурига биноан, водород атомининг физик назарияси таркибига кирувчи мавзулар бу таълим муассасаларининг III курсида ўқитилади ва унга 8 соат вақт ажратилган.

Водород атоми назариясига оид мавзулар аниқ ва табиий фанлар йўналишидаги академик лицейларнинг ўқув қўлланмаларида баён этилган. М.Х. Ўлмасованинг қўлланмасида водород атом назариясига доир ”Атом тузилиши. Томсоннинг атом модели”, ”Резерфорд тажрибаси. Резерфорд формуласи”, “Атомнинг планетар модели ва унинг камчиликлари”, “Бор постулатлари. Энергетик сатҳлар", ”Водород атоми учун Борнинг элементар назарияси”, "Франк ва Герц тажрибаси", "Атом спектридаги қонуниятлар. Бальмернинг умумлашган формуласи", "Комбинацион принцип. Бор назариясининг камчиликлари" каби мавзулар келтирилган.

“Атом тузилиши.Томсон модели” мавзусида атом тузилишининг биринчи назарий моделининг яратилиш тарихи ҳақида унинг физика тарихида тутган ўрни ҳақида айтиб ўтилган. Резерфорд тажрибаси моҳияти очиб берилган ва Резерфорд формуласи исботсиз келтирилган.

"Бор постулатлари. Энергетик сатҳлари" мавзуси орқали ўқувчиларга Борнинг икки постулати мазмуни ёритилган. Бу постулатлардан келиб чиққан ҳолда атомнинг ҳар бир стационар ҳолатига мос келадиган энергия қийматларини график усулда маълум энергия баландликларда жойлашган сатҳлар тарзида горизонтал чизиқлар билан тасвирланган, бу горизонтал чизиқларнинг энергия сатҳлари ёки энергетик сатҳлар дейилиши айтиб ўтилган. Шунингдек атомнинг нормал энергетик сатҳи, уйғотилган ҳолатлари ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ушбу мавзуларнинг бундай анализи водород атомининг физик назариясини ўрта ва ўрта-махсус таълим тизимларида ўқитиш узвийлигини таъминлашда катта аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Джораев М. Вероятностно – статистические идеи в преподавании физики. Ташкент: Фан, 1992.
2. Худайберганов А.М. ва бошқалар. Физика. III қисм. Тошкент: Ўқитувчи, 2001.
3. Пономарев Л.И. Под знаком кванта. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2005.
4. Матвеев А.Н. Атомная физика. Москва: Лань, 2009.
5. Джеммер М. Эволюция понятий квантовой механики. Москва: Наука, 1985.
6. Блохинцев Д.И. Основы квантовой механики. Москва: Наука, 1983.
7. Попов А.М., Тихонова О.В. Лекции по атомной физике. Москва. МГУ, 2007.
8. Милантьев В.П. Атомная физика. Москва. Издательство Российского университета дружбы народов, 1999.

УДК 821.111

Ольга Чайковська
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОСВІТНІ ПОДКАСТИ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття має на меті узагальнити теоретичний матеріал по темі та вивчити практичний досвід з використання подкастов у навчальному процесі. Зроблено вибірку епізодів, які можна застосувати у викладанні іноземної мови. Запропоновано процедуру роботи з подкастами на заняттях з англійської мови. Експериментально доведено, що освітні подкасти позитивно впливають на аудіювання, читання та говоріння англійською.

Ключові слова: *подкасти, іноземна мова, аудіювання, читання, говоріння.*

The article aims at summarising the theoretical material on the topic and exploring the practical experience with podcast implementation in teaching. The selection of episodes that can be applied in foreign language teaching is done. The procedure of podcasting in the English language classroom is described in the paper. It was experimentally proved that educational podcasts positively affect listening, reading and speaking.

Keywords: *podcasts, foreign language, listening, reading, speaking.*

Конкурентоспроможність сьогодні є однією з ключових вимог сучасного суспільства до фахівців усіх, без винятку, галузей промисловості. Знання іноземних мов, як складова конкурентоспроможності молодого фахівця, є одним з вагомих чинників, які впливатимуть на працевлаштування та кар'єрне зростання. Тому, перед викладачем вищого навчального закладу стоїть завдання діагностики, а у випадку позитивних результатів педагогічних експериментів, впровадження нових стратегій та інноваційних технологій в навчальний процес. Слід зазначити, що сучасний рівень розвитку інформаційних технологій значно полегшує цю задачу. Передові педагоги-практики активно використовують соціальні медіа-ресурси, комікси, семінари та он-лайн платформи для того, щоб зробити навчання ефективним і цікавим. Очевидно, що яскраві зображення та відео, які супроводжують текстовий контент легко запам'ятовуються сучасними підлітками. Саме цим пояснюється

популярність соціальних мереж і платформ. Наприклад, сучасна педагогіка вважає освітні комікси ефективним методом вивчення іноземної мови. Експериментально доведено, що комікси наділені значним освітнім потенціалом і можут бути інтегровані практично в будь-який етап навчання. Комікси можуть використовуватися у "warming-ups" або "breaking the ice", іграх, квестах, у вивченні нового та діагностиці засвоєного навчального матеріалу. [4, с. 8]. Не можна заперечувати, що однією з головних тенденції сучасної освіти стали вебінари. Останні дослідження доводять, що «практичність, інтерактивність, рентабельність, анонімність зробили онлайн-семінари та вебінари» освітнім інструментом номер один у світі [7, с. 240].

Освітні подкасти останнім часом викликають все більше і більше інтересу в освітньому середовищі. Сучасне покоління намагається використовувати свій вільний час з максимальною користю. Однією з переваг цього методу є те, що користувач може слухати певну інформацію в будь-який зручний час і місці: по дорозі на навчання або роботу, за кермом автомобіля, під час занять спортом або виконання побутових справ. Вчені довели, що людський мозок працює краще під час руху, тож подкасти мають усі шанси стати одною з найбільш ефективних технологій у вивченні іноземних мов.

Мета статті є визначення переваг освітніх подкастів та відбір епізодів, які можуть бути використані у викладанні англійської мови для студентів як мовних, так й лінгвістичних університетів.

Цей термін був створений блогерами, щоб назвати інформацію в аудіо чи відео форматі, призначену для завантаження через Інтернет і відтворення на mp3-програвачі, персональному комп'ютері або смартфоні. Веб-сайти з подкастами містять аудіо та відео текстів різної тематики у вигляді монологів або діалогів.

Аудіювання, без перебільшення, є одним з найскладніших завдань для студентів, вивчаючих іноземну мову. Останнім часом подкасти викликають великий інтерес дослідників, в першу чергу, через їх здатність покращити навички аудіювання, читання і говоріння студентів. Дослідження проводилося на основі результатів теоретичних та практичних експериментів А. Честера, К. Хаммонда, Л. Аткінсона, Б.С. Саліна, А. Г. Соломатіна, Д. В. Дмитрієва, А. Мещерякова та аналізу більше 10 англомовних подкастів.

Однак, не всі види подкастів можуть бути використані на заняттях з англійської мови. Для того, щоб розпочати роботу з навчальними подкастами, досвідчені викладачі радять визначитися із метою залучення подкастов, а потім обрати необхідний ресурс. Так, наприклад, подкаст «*This American Life*», який за даними мовного блогу "FluentU" зібрав близько 1 мільйона завантажень кожного епізоду, сприятиме поліпшенню аудіювання та розвитку міжкультурної комунікації. Цей подкаст створено у форматі радіопрограми.

Подкаст "*The English we speak*" від BBC, спрямований, в основному, на розвиток комунікативних навичок. Студенти можуть розширити словниковий запас загальною термінологію, ідіомами та сленговими виразами. Цей подкаст може підійти студентам з рівнем іноземної мови A1-A2, оскільки темп мовлення тут значно повільніший. Подкаст від "English class 101 by innovative language" може бути використаний для розробки діалогічного мовлення різного рівня складності. Кожен епізод цього подкасту супроводжується тлумаченням значення слів і фраз, що зустрілися в епізоді. Заключний розділ кожного подкасту присвячено граматиці.

Однією з переваг подкасту від Британської Ради, який ми використовуємо в нашій практиці, виступає те, що кожен епізод супроводжується більш детальною інформацією з теми. Таким чином, вчитель може використовувати ці ресурси з метою імплементації диференціального підходу до студентів з різними рівнями володіння англійською мовою. Епізод освітнього подкаста триває, здебільшого, 5 хвилин і супроводжується розділеним на абзаци текстом. Оновлення нових епізодів відбувається щотижня. Подкасти від Британської Ради, який ми використовували на заняттях, присвячені темам, які не можуть не становити інтерес для студентів: "Whose game is it?" (епізод присвячений змінам у футболі), "New Year's revolution" (епізод про традиційні новорічні свята в Шотландії), "The Iron Lady"

(епізод про те, як Маргарет Тетчер стала "Залізною леді"), “Backseat drivers” (епізод про захоплення британців легковими автомобілями).

Технологія використання покастів у навчальному процесі має залежати від рівня мовної компетентності студентів. Для початку потрібно підготувати слухачів до сприймання автентичного матеріалу. Це може бути як ряд перед текстових вправ, так й просто знайомство зі словами і фразами, які зустрінуться у тексті. Кількість прослуховувань також залежить від рівня володіння мовою. Головною цінністю подкастів є можливість слухати, розуміти, а потім і відтворювати мовлення носіїв мови. На своїх заняттях ми приділяємо велику увагу імітації, відтворенню почутого. Відтак, можуть повторюватися як окремі слова і фрази, так і цілі речення. Під час нашої експерименту було розроблено низку навчальних вправ, таких, як true або false, вибір правильної відповіді, відкриті питання, розміщення інформації в правильному порядку тощо. Результати підсумкового тесту, який складався з трьох секцій: читання, аудіювання та розмовної мови, дає нам право стверджувати, що навчання за допомогою подкастів може бути використано у вивченні іноземних мов як одного з найефективніших методів. В ході аналізу результатів діагностичного та підсумкового тестів можна стверджувати, що студенти підвищили, в першу чергу, рівень розмовної мови (9%), аудіювання (7,5%), а також читання (7%).

Таким чином, використання подкастів у процесі вивчення іноземної мови, безумовно, має позитивний вплив на ефективність оволодіння іноземною мовою, завдяки синхронному сприйняттю візуальної та аудіо інформації. Насамперед, це стосується можливості отримувати інформацію від носіїв мови і, відповідно, засвоїти правильні мовленнєві конструкції та інтонацію. Дослідження показало, що подкасти багатофункціональні, оскільки допомагають розвивати одночасно і навички аудіювання, і говоріння, і читання. По-третє, подкасти, мотивують студентів цікавим та пізнавальним контентом. Крім того, установка додатків з подкастами на вашому комп'ютері або телефоні автоматично перетворює студентів на учасників групи. Таким чином, він регулярно отримує додаткову інформацію по темі, що цікавить, залишає коментарі та ставить питання до інших користувачів, і що саме головне, англійською мовою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриев, Д. В. Формирование медиакомпетентности будущих учителей английского языка в процессе профессиональной подготовки / Д. В. Дмитриев, А. С. Мещеряков // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. – URL: http://www.science-education.ru/116-12842.

2. Салін Б.С. Деякі аспекти використання подкастів в навчанні англійської мови / Б.С. Салін // Сучасні проблеми науки і освіти, 2010. № 4. – С. 91–93.

3. Соломатіна А.Г. Методика розвитку навичок говоріння й аудіювання учнів шляхом учбових подкастов: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Соломатина А. Г. – Тамбов, 2011. – 158 с.

4. Chaikovska O. Benefits of teaching ESL through comic strips / O. Chaikovska // Web of Scholar, 2018. – Вип. 4(19) – С. 8-12.

5. Chaikovska O. Personal development for teachers: webinars and free online courses / Olha Chaikovska // Актуальные научные исследования в современном мире: Сб. научных трудов - Переяслав-Хмельницкий, 2018. - Вып. 4(36), ч. 8 – С. 6-10.

6. Chaikovska O. Podcasts in teaching ESL // Наук. вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 2018. Вип. 16. С. 142-146. DOI 10.32835/2223-5752.2018.16

7. Chaikovskaya O. How webinars work to engage and motivate teachers towards success / O. Chaikovskaya // International Scientific conference devoted to 26th anniversary of Comrat University [«Science, Education and Culture»], (Moldova, February 10, 2017) / Ministry of Education of Moldova. – Comrat: Comrat university publishing, 2017. – P. 238-240.

8. Chester, A., Buntine A., Hammond K., Atkinson L., 2011. Podcasting in Education: Student Attitudes, Behavior and Self-Efficacy. Educational Technology and Society, 14 (2), pp. 236-247.

УДК 78.047

Микола Чумак
(Київ, Україна)

ЗАКОРДОННІ ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРОЕКТИ ПЕДАГОГА З ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У матеріалах дослідження розкривається проблема значущості реалізації закордонних просвітницьких проектів Б. Лепкого у соціокультурному просторі першої пол. ХХ ст.

У історико-педагогічному ключі заявленої проблематики використано відповідний дослідницький інструментарій – історико-ретроспективний, системно-структурний та хронологічний методи.

Ключові слова: *педагог, просвітницький проект, українознавство.*

The materials of the research reveal the problem of the significance of the foreign educational projects implementation by B. Lepkyi in the socio-cultural space of the first half of the 20th century.

In the historical and pedagogical key of the stated issues, the relevant research tools - historical and retrospective, systematic, structural and chronological methods were used.

Key words: *teacher, educational project, Ukrainian studies.*

Історично закладені у попередні епохи витоки україноцентрованого просвітництва на території іноземних держав, фундаментально засновувалися на урахуванні ряду соціокультурних детермінант: системи цінностей (добра, істини, справедливості, свободи, держави, честі, правди та інших); особистого прикладу педагога-просвітника, який одночасно виконував роль учителя та наставника.

На феноменологічному рівні, питання особистісного прикладу педагога-наставника нерідко екстраполювалося ще й на «платформу» домінуючих релігійних поглядів та переконань, які закладали своєрідні «підвалини» освіченості української нації.

Глибина педагогічного впливу просвітника на соціальну свідомість широких суспільних мас в іноземних умовах ускладнювалася ще й присутністю іншомовного середовище, бар'єрне подолання якого виводило просвітника на шлях продуктивного міжособистісного співробітництва. Протягом досліджуваного періоду окремі історико-педагогічні персоналії продовжували виконувати роль письмово-еталонного базису у поліпросвітницькій справі на території різних регіонів світу. Сьогодні можемо припустити, що саме педагогічний приклад українського просвітника закордоном поступово викристалізував своєрідний «скелет» освіти та продукував «рельєфне» формування педагогічної свідомості підростаючих поколінь вихованців. Зазначена подієвість паралельно підсилювалася симбіотичним впливом на вітчизняну спільноту взаємозв'язаного тріо – соціуму, Церкви та держави. Зокрема, перші два компоненти були настільки взаємозв'язані, що завдяки їх тісній взаємодії у досліджуваний період ми отримали високоосвічених фахівців своєї справи, зокрема, Б. Лепкого, який за посередництвом цілої низки просвітницьких проектів навчав та виховував, став своєрідною науково-педагогічною «перлиною» для усього світу.

Акцент на персоналії Б. Лепкого був зроблений не випадково, оскільки саме його багаторічний досвід просвітницької діяльності на іноземній території (зокрема, Польща, Австрія, Німеччина, Чехія) актуалізував реалізацію цілого ряду україноцентрованих проектів, у яких він виступив як:

- співзасновник громадської організації «Слов'янський Клуб» у Кракові, який проблематизував на широкий загал питання відкриття україномовних шкіл та пошуку меценатів для реалізації цього проекту;
- «співробітник» знакового вітчизняного осередку «Рідна школа», за авторством якого було видано цілий цикл спеціальної дитячої літератури навчально-виховного характеру (зокрема, «Читанка» «Під ялинку», «Три казки», та ін.);

- член товариства «Просвіта» у Кракові та лектор авторського курсу «Українська література та культура»;
- організатор циклу тематичних виховних заходів «Шевченківські дні» у Польщі та Німеччині;
- співредактор газети «Українське слово» у Берліні (поч. 20-х рр. ХХ ст.);
- викладач на українознавчих курсах у Німеччині (берлінське Посольство Української Народної Республіки);
- ініціатор заснування та натхненник діяльності Товариства Вищої Освіти (Німеччина);
- завідувач кафедри української літератури у Ягеллонському (Краківському) університеті (серед. 20-х рр. ХХ ст.);
- член почесної Президії двох наукових інститутів – у Берліні (1926 р.) та Варшаві (1930 р.) [1; 2; 3; 4].

У такому дедуктивному ключі можемо з упевненістю підкреслити і той факт, що прогресивність історичних змін у напрямку українського націотворення було швидше не продуктом наявних політичних реформ, а підсумком ефективно-налагодженого, продуктивного навчально-виховного процесу та синхронності просвітницької діяльності, яка не обмежувалася протяжністю державних кордонів. Охарактеризована нами фундаментальність просвітницьких починів Б. Лепкого, по-суті, стала соціокультурним транслятором рівня розвитку вітчизняного соціуму на рівні різнопланових впливів і взаємопроникнень представників вітчизняної та іноземної науково-педагогічної спільноти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арсенич П. Карпатськими шляхами Богдана Лепкого / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 1999. – 156 с.
2. Білик Н. Богдан Лепкий / Н. Білик. – Тернопіль: Джура, 2001. – 172 с.
3. Лев В. Богдан Лепкий. Життя і творчість / В. Лев. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – 399 с.
4. Мельничук Б. Лепкий Богдан Теодор-Нестор Сильвестрович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. – Т. 2 : К–О. С. 344-347.

УДК 378

Наталія Чумак
(Ізмаїл, Україна)

ТВОРЧО СПРЯМОВАНА ОСОБИСТІСТЬ ДОШКІЛЬНИКА – ЗАПОРУКА УСПІШНОСТІ НАЦІЇ

У статті розглядається проблема творчого виховання дитини у дошкільному закладі. Актуальність проблеми розвитку творчої активності в педагогічному процесі обумовлена новими вимогами державного освітнього стандарту, в основі якого лежить особистісно-орієнтоване навчання.

Ключові слова: *творча дитина, навчання, активність, обдарованість, дошкільник.*

Discusses the problem of the creative education of a child in a preschool institution. The relevance of the development of creative activity in the pedagogical process due to the new requirements of State educational standard, based on student-oriented learning.

Key words: *creative child, learning, activity, gifts, preschool.*

Сучасне суспільство потребує людей, що володіють досвідом творчості і високим рівнем творчого мислення. Багато вчених, характеризуючи сучасність, відзначають таке її

властивість як мінливість. Це вимагає від сучасної людини швидкості реакцій, варіативності дій, гнучкості, нестандартності в рішенні різноманітних професійних і особистісних завдань.

Прагнення до творчості не нав'язане людині ззовні, потреба в реалізації себе і перетворення навколишнього, якщо вона знаходить вираз, робить людину щасливою, що живуть в гармонії зі світом, з самим собою. Особливу роль для людини відіграє співтворчість.

Гостра проблема взаємодії виникає в зв'язку з тим, що суспільство з одного боку схильне до абсолютизації індивідуалізму, конкуренції, деякого відчуження людей один від одного, а з іншого – є необхідність саме спільного вирішення багатьох проблем на різних рівнях. Існує безліч глобальних і щоденних проблем, які неможливо вирішити поодинці і без включення творчих сил різних людей. Творчість в командній діяльності включає в себе елементи пошуку, варіативність рішень, спільне знаходження нових способів дій в різних ситуаціях, вміння бачити проблему з різних точок зору, знаходити свою нішу в командній справі, відстоювати свої погляди, вміння домовлятися, поступатися, визнавати партнера повноправним учасником спільної діяльності, усвідомлювати його цінність і унікальність як особистості, знаходити ефективні рішення в діалозі з «іншим». У світлі вище викладеного актуалізується проблема розвитку творчої активності дітей старшого дошкільного віку саме в командній діяльності.

Дитина дошкільного віку в умовах виховання і навчання починає займати нове місце в системі доступних їй суспільних відносин, потроху опановуючи соціальний досвід суспільства, призвичаюючись до усталених норм та звичаїв тощо.

Наявність задатків, опанування творчими здібностями, обдарованість і талант – в такому порядку людині відкриваються можливості досягнення креативності, котра так цінується сьогодні в багатьох сферах.

Необхідно ретельно регулювати процес надходження тієї чи іншої інформації та наведення певних моделей поведінки.

Дослідження творчої активності – проблема складна і суперечлива. вона полягає в тому, що передбачає Рішення важливих методичних питань: природи і джерел розвитку творчої активності. складність проблеми полягає також в тому, що предметом тут виступає явище, внутрішня сутність якого недоступна для прямого, безпосереднього дослідження. Тому, маючи щодо довге історію вивчення, творча активність залишається недостатньо дослідженою.

Для того щоб виявити сутнісно-змістовну характеристику поняття «творча активність» необхідно почати з розкриття основних понять «творчість» і «активність».

Визначення поняття «творчість» спірно як з точки зору різних підходів, так і всередині самих наукових напрямків. ми будемо розглядати як властивість особистості, яке стимулює розвиток і виховання людини. критеріями творчості є новизна, оригінальність і моральна складова, що спонукає до діяльності.

Визначення А. Лілова вмістило різноманітність визначень творчості, що є наслідком багатогранності значення цього поняття [5]:

1. Творчість – це суспільне явище – концентрація перетворюючої ролі суспільного суб'єкта (класу, народу, суспільства), при якому створюються громадські цінності.

2. Творчість – це реалізація сутнісних сил і здібностей людини, і наскільки більше вони (здібності, талант, ерудиція і ін.), наскільки сприятливішими соціальні умови, наскільки більше і цінніше результати від нього.

3. Кінцева мета творчості створення нових предметів, нових цінностей, нових систем, нових можливостей матеріального і духовного розквіту суспільства і особистості. кожен продукт є не тільки результатом творчості, а й його перевіркою, його заходом.

4. Творчість – це вища форма відображення, при якої перетворюються природна і соціальна дійсність при підставі законів життя, в основі його впізнання.

5. Творчість – складне поєднання повторювальних і неповторних моментів і особливостей, складне діалектичне єдність загального, одиничного і особливого. деякі

моменти творчості можуть бути модельовані, але в цілому творчий акт НЕ підлягає повного моделювання, що не може бути створений алгоритм конкретного творчого процесу. окремий творчий акт - це реальне поєднання, реальна система, що утворюють її компонентів і тому пізнати, але разом з тим, всякий окремий людський акт (індивідуальний або колективний) - це специфічне поєднання, спеціальна система утворюють її компонентів і тому неповторний [5].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Березина В.Г. Детство творческой личности / Березина В.Г., Викентьев И.Л., Модестов СЮ. – СПб.: Издательство Буковского, 2014. – 60 с.
2. Ваганова Н.А., Парандій Г.В. Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного віку // Обдарована дитина. – 2008. – № 6. – С. 9-18.
3. Добріна Л. Вектори творчості // Дошкільне виховання. – 2005. – № 2. – С. 15-17.
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
5. Лилов А. Природа художественного творчества / А. Лилов. – М.: Издательство Искусство, 1981. – 198 с.

Үміт Шағаева
(Алматы, Казахстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ІС – ӘРЕКЕТ БАРЫСЫНДА ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ДАМУЫ

Іс-әрекет – бұл адам белсенділігінің, оның әлеуметтік орнының көрінісі. Іс-әрекет барысында мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық дамуының өзіндік қабілетінің қалыптасуына ықпал етеді.

Кілт сөздер: *іс-әрекет, қатынас, балалың тұлғалық дамуы.*

Action is a manifestation of human activity and his social status. This contributes to the formation of individual potential of personal development of children in preschool age during classes.

Keywords: *action, relationships, child development.*

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпы міндетті білім беру стандартында мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнында балалар өмірін сақтау және денсаулығын нығайтуға, оларды салауатты өмір салтының құндылықтарына баулуға, баланың жеке басын үйлесімді дамытуға, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарға баулау арқылы оның мүдделерін қанағаттандыру мен қабілеттерін дамытуға, баланың қоғамдық-әлеуметтік, табиғи ортада өмір сүруі мен жемісті іс-әрекеттенуіне мүмкіндік беретін жеке тұлғаның әлеуметтік-рухани қасиеттерін қалыптастыруға, коммуникативтік, танымдық, ойындық және басқа да белсенділіктерді ынталандыру, білім алудағы қажеттілікті қалыптастыруға, бастамашылдықты, білуге құштарлықты, еркінбастылықты, өзін-өзі шығармашылық тұрғысынан көрсетуге деген қабілеттіліктерін дамытуға, әрбір баланың сезімталдық саулығын қамтамасыз етуге, оның өзін-өзі жақсы сезінуін дамытуға бағытталады [1].

Демек, білім берудің түрлі деңгейлеріне қарай жаңа әлеуметтік сұраныстарының пайда болуы шығармашылық қабілеті бар, саналы, әрі өзбетті іс-әрекетін анықтайтын және осы мақсатқа жету үшін өзін басқара алатын белсенді жеке тұлғаны қалыптастыруды қажет етіп отыр. Бұл талаптарды орындау үшін мектепалды даярлықтағы педагогикалық үрдістердің ең дұрыс бағыты белсенділікті іс-әрекеттік тұрғыдан дамыту болып табылады. Бұл төмендегідей мәселелерді шешуге мүмкіндік береді: баланың қызығушылығын

қалыптастыру, ойлау қабілетін дамыту, оқу дағдысын игерту, белсенділігін, мақсат қою біліктілігін және шығармашылығын тәрбиелеу.

Мектепке дейінгі балалардың сензитивті кезең ретінде танымдық және шығармашылық белсенділіктерін қалыптастырудың тұлғалық негізділігін психологтар Л.С.Рубинштейн, Л.И.Божович, Л.А.Венгер, Л.С.Выготский, М.Мұқанов, Қ.Жарықбаев, және т.б., мектепке дейінгі тәрбие мәселелері жөнінде ғылыми-теориялық және әдістемелік зерттеулер Б.Б.Баймұратова, А.Меңжанова, М.С.Сәтімбекова, А.Е.Манкеш, Қ.Меңдаяқова, Ф.Н.Жұмабекова, А.Т.Искакова т.б., мектепке дейінгі білім беру теориясы және әдістемесі Ұ.Т.Төленова, Г.З.Таубаева, К.М.Метербаева еңбектерінде зерттелінген.

Адам өмірге келгеннен кейін даму үшін үнемі қозғалыста, іс-әрекетте болады. Ол әлеуметтік тұрғыдан неғұрлым жоғары көтерілген сайын оның жеке тұлға ретінде құндылығы өсе түседі. Жеке тұлғаның негізгі белгісі – оның белсенді, белгілі-бір мақсатты көздеген іс-әрекеті. Бұл іс-әрекет қоғамды және сол адамның өзін өзгертуге және жақсартуға бағытталады.

Адам іс-әрекеті әрдайым философ, психолог және педагогтардің жеке тұлға қырларын зерттейтін ғалымдардың назарында болып келеді. «Іс-әрекет» деген ұғымды терең түсіну үшін теориялық тұрғыдан оның құрамды бөліктерін және олардың арасындағы байланысты қарастыру қажет.

Философиялық сөздікте “Іс-әрекет-қоршаған ортамен қарым - қатынастың” адамдық тәсілін білдіреді [2]. Бұл үрдіс нәтижесінде адам табиғатты субъект ретінде қарастырады. Қазіргі философтер жеке тұлғаны жеке қабілеттері мен әлеуметтік негізін оның қоршаған ортамен қарым-қатынасында емес, оны өзгерте білуінде деп есептейді.

Іс-әрекет – бұл адам белсенділігінің, оның әлеуметтік орнының көрінісінің негізгі белгісі. Іс-әрекет нәтижесінде адам қоршаған ортаны, оның даму заңдарын меңгереді. Яғни:

- ол табиғаттың және қоғамдық өмірдің қол жеткен жетістіктерімен танысады, сонымен қатар ол өзін қоршаған ортаны толықтыра, өзгерте және байыта түседі;
- бұл күрделі іс-әрекет адамның өзінің кім екенін түсінуіне көмектеседі;
- адам субъект ретінде, қоғамдық күш, қайраткер ретінде көрінеді.

Сонымен, философиялық тұрғыдан алғанда іс-әрекеттің негізгі мәні адамның өзін-өзі және қоршаған ортаны тануға бағытталатындығында деп қарастырады. Психолог А.Н. Леонтьев пікірінше: іс- әрекеттің ішінде болашақта, келесі жас кезеңінде өзі жетекші әрекет бола алатын жаңа әрекет түрлері пайда болады және дамиды. Оқу бірінші ойын түрінде пайда болады, бала ойнай жүріп оқиды» - деп айтады [3].

Іс- әрекетте психикалық даму қалыптасады. Ойын кезінде бейнелі ойлауы белсенді елестетуі, ал оқуда логикалық ойлауы дамиды. Баланың тұлғалық қалыптасуы іс-әрекетке байланысты. Қазақ ғалымы Қ.Жарықбаевтың айтуынша: «Іс-әрекет- түрлі қажеттерді өтеуге байланысты белгілі мақсатқа жетуге бағытталған процесс» - деп көрсетеді [4].

Демек, іс-әрекет түрлерінің жетекші іс-әрекеті жай ғана іс-әрекет емес, бұл адам уақытының көбін бөлетін іс-әрекет және педагогикалық үрдістегі педагог іс-әрекеті баланың жекелік дамуын қалыптастыруы, педагог ретінде оның іс-әрекетін алмастырмайды, оны басқарады.

Педагогикалық-психологиялық сөздікте: «Іс-әрекет- іс-қимыл бірлігі, саналы түрдегі мақсатқа жетуге бағытталған тікелей жасалатын еркін, ниеттік, белсенділік. Іс-әрекет ұғымы талдау мен зерттеу нысанының бірлігі ретінде перцептивтік, атқарушылық, ақыл-ой, шығармашылық т.б. іс-әрекеттерді зерттеу кезінде пайдаланылады. Іс-әрекет қажеттіліктен, мақсатқа ұмтылудан және оны орындауға керекті білім мен дағдылардан құралады» делінген [5].

Іс-әрекеттік тұлға теориясы С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, К.А.Абульханова-Славская тұлғаның орталығы, оның даму көзі – іс-әрекет, бұл субъектінің қоғаммен өзара іс-әрекеттесуінің күрделі динамикалық жүйесі, оның барысында тұлғаның қасиеттері қалыптасады.

Іс-әрекеттің психологиялық макроқұрылымының мақсат, мотив, тәсіл секілді элементтері туралы С.Л. Выготский [6] мен С.Л. Рубинштейн [7] еңбектерінде кең ауқымды сөз болады. Іс-әрекет жүйесіндегі сабақтастық, оған бағыт беретін мақсат пен дамуға негіз салатын мотивтердің бірлігімен көрінеді. Іс-әрекеттің құрамына енетін еңбекке саналылық пен мақсаттылық тән. Ол еңбек жүзеге асуы үшін оған шарт белгіленуі тиіс. Мақсат пен сол шарттың сәйкестенуі іс-әрекет үстінде атқарылуға тиісті міндеттерді белгілейді. Кез-келген іс-әрекет ішкі қозғаушы күш-мотивтерден туындап, олардың мақсатпен байланысы іс-әрекет нәтижесінде шешуші рөл атқарады. Өз кезегінде іс-әрекеттік мақсаты мен міндеттері де іс-әрекет мотивтерін қалыптастыруға әсерін тигізеді.

Отбасы тәлім – тәрбиесі баланың өзін қоршаған ортаға бейімделіп, әлеуметтенуі мен психикасының дамуында алғашқы үш жыл саналық толысу жағынан қомақты үлес алады. Үш жасар бала өзін - өзі күтуге қабілетті, басқалармен қарым - қатынас жасай алады. Ол тік жүре алады, алдынан кездескен кедергілерден секіріп өтуді, немесе оларды айналып өтуді біледі. Үнемі қозғалыста болу оған күш береді, жігерлендіре түседі. Бала өзін қоршаған сыртқы дүниемен емін - еркін қатынасқа түсе алады. Осының бәрі оның өмірге бейімделе түсуіне оң әсер етіп, таным дүниесін кеңейте түседі. Жүру, секіру, жүгіру, басқалармен сұхбаттасу арқылы бала жаңа мағлұматтармен толса, байи түседі. Сан алуан жаңа заттармен іс - әрекет жасауға (үй соғуға, сурет салуға, ойын ұйымдастыруға, т.т.) ұмтылады. Оларды басқа заттардан ажыратып алады. Бала ерте сәбилік шақта - ақ заттардың, бұйымдардың маңызын түсінеді. Заттардан әртүрлі нәрселер құрастыру, құрал жасау, заттарды, ойыншықтарды пайдалана білу баланың өмірге бейімделген, әлеуметтенуіне ғана ықпал етіп қоймай, баланың психологиялық тұрғыдан дамып, қалыптасуына да елеулі әсер етеді.

Үш жастан аса баланың ойын ойнау әдістері дамып, байи түседі. Бала сурет сала бастайды, құмнан әртүрлі бейнелерді мүсіндейді, конструкциялау тәсілдерін үйренеді. Бұлардың барлығы, іс - әрекет түрлерінің көпшілігі, ойын, қарым - қатынас баланың тілінің одан әрі толысып, дамуына ықпал жасайды. Сәбилік шақ тілдің дамуына өте қолайлы кезең болып саналады. Сондықтан осы шақта баланың тілін дамытуға айрықша назар аударылуы тиіс. Үш жастың соңына таман бала шамамен 1500 - ге жуық сөз қорын өз бойына сіңдіріп алады. Демек, белсенді сөйлей білуді қалыптастыру баланың әлеуметтенуі мен психикалық тұрғыдан дамуының негізгі ұстамды қызығы болып табылады.

Әрине тілдің дамуы баланың ақыл - ойының дамуымен қатар жүретін құбылыс. Түсіну, қабылдау, елестету, сезім, ерік, ойлау дүниені танып білудің, ұғынудың, тілдің пайда болуының құралдары ғана емес, сонымен бірге адам психикасының айрықша көріну нысандары, объективті шындықты бейнелейтін мидың жүйелі қасиеті, қала берді, ерекше бір қызметі. Орта ықпалы, ойын түрлерінің көптігі, әсіресе, үй соғып, құралдар құрастыру баланың ойлау жүйесінің тез жетілуіне ықпал етеді. Десек те, ең мол тәжірибені бала үлкендермен, ең алдымен, әке - шешесімен, бауырларымен, т.т. тілдік қарым -қатынас жасау арқасында жинақтайды. Бала ұғымдардың, сөйлемдердің, пікірлердің мәнін ұғынып, ойлау тәсілдерін, түсіну жолдарын игереді. Үлкендерге еліктей отырып, бала дұрыс пікірлер құрастыруға және ой тұжырымын жасауға бейімделеді. Бала қандай бір іс жасамасын, ойын ойнамасын оларды орындау барысында сөйлеп отырады. Ал, бұдан былайғы үйрену, қабылдау, ойлау, байқау, салыстыру, т.т. барысында баланың бойында терең анықтаушылық мәні бар маңызды ұмтылыс өтеді – сананың таңбалық (немесе символдық) функциясы қалыптаса бастайды. Себебі таңбалардың кез - келген түрі (тіл, математикалық символика, дүниені суреттеуде, музыкалық әуендеуде, т.б. бейнелейтін өнерде) адамдар арасындағы қарым - қатынас үшін қызмет атқарады, заттар мен құбылыстардың орнына жүріп, соларды белгілейді. Алдымен сәби үшін бір нәрсе түрінде көрінген заттар енді нәрсе түрінде емес, солар туралы ұғымдар, түсініктер, елестерді, т.т. – түрінде қысқа қайырғанда сөз түрінде қабылданып, қолдануға ауысады.

Зат, нәрсе, сөз, сөйлем түрінде қабылдаулар ойлау жүйесін дамыта келіп, біртіндеп күнделікті іс әрекетке, сөйлесуге негіз қалайды. Нәтижесінде, күнделікті іс - әрекеттің,

сұхбаттасудың мазмұнына айналып, бала санасында аксиомалық, ережелік қағидаларға, яғни орындалуы міндетті нәрселерге айналады. Ал мұның өзі баланың қоғами ортаға тез бейімделіп, әлеуметтенуіне, психикасының тұрақтануына әсер етеді. Баланың мінез - құлқын қалыптастырушы әрі мәнін анықтаушы күшке айналады.

Ойынмен қатар мектеп жасына дейінгі баланың қоғами ортаға бейімделіп, әлеуметтенуінде психикалық іс - әрекеттер – әріптану, ертегі тыңдау, сурет салу, мүсіндеу, конструкциялау, құрастыру, жеміс-жидек жинау тәрізді саналы қимылдар біршама игі қызметтер атқарады. Себебі бұл қимылдық әрекеттердің әрқайсысының түпкі нәтижесі бар, оларды мақтанышпен үлкендерге көрсетуге, сөйтіп мақтау алуға болады. Ал, мұның өзі баланың өз «менінің» қалыптасуына ықпал етіп, дағды ісмерлігін шыңдай түсуге әсер етеді.

Мектеп жасына дейінгі балалар жекелеген еңбектік іс - әрекеттерді және берілген тапсырмаларды орындауға құлшыныс танытып тұрады. Олар орындалған нәрселерге айрықша мән беріп, сана - сезімдері жеткенше қоғамдық ортаға, көпшілікке оларды көрсетуге тырысады. Балалардың әлеуметтенуі мен психикасына оң ықпал етіп қабылдау, зейін, ес, ойлау тәрізді психикалық процестердің дамуын жеделдетеді. Әрине, бұлардан басқа мектеп жасына дейінгі балалардың ой жүйесін дамыту амалдары іс - әрекеттің сан алуан түрлерінде жүзеге асады. Әсіресе, ойын айрықша маңызға ие болады. Сондай - ақ іс - әрекеттің басқалай да жемісті түрлерінде істі тіл көмегімен жоспарлау пайда болады, мақсатты пікірлесу негіздері қаланады. Танымдық процесс қарқынды жүреді. Ой, қиял, бір нәрсені армандау сияқты ойлау нысандары пайда болып, дами, ішкі дүние рухани байи түседі. Қиял бейнелері айқын, көрнекі, эмоциялық тұрғыдан бай келеді, бірақ аяқ жағы, аяқталуы шашыраңқы келеді. Қызық нәрсеге қызығушылық таныту, эмоциялық дүр сілкіндіру артып, көрнекті бейнелерді еске сақтауға зейінділік артады. Тіл толығып, сөздік қоры байи түседі. Сөйлеу арқылы, пікір таластыру арқылы әлеуметтік тұрғыдан жинақталған тәжірибе бала бойына сіңдіріле түседі, сөйтіп әлеуметтену үрдісі жаңа сатыға көтеріледі. Бала ана тілін меңгеріп алады.

Баланың жеке басының қалыптасуы оның эмоциялық ерік жүйесінің, сондай-ақ мінез - құлқы мен бейімделу мотивтерінің қалыптасуымен тығыз байланыста жүретін құбылыс. Ал, олардың өздері де өз кезегінде әлеуметтік ортаның ықпалына тәуелді, баланың басқалармен қарым - қатынасының жемісімен қалыптасып, дамитын үрдістер санатында саналады. Бала өзін басқалардан бөле ажыратып, мынаны «мен істедім» деп мақтанышпен айта алады, өзін өзі басқаларға таныта алады. Осылайша өзін өзі бағалай білу критериі қалыптасады.

Осыған орай өзін - өзі бағалай білу мотивтері мен өзіндік сананы дамыту мектепке дейінгі балалық шақтың басты жемістерінің бірі болып саналады. Өзіндік сана қалыптасқанда бала бойында өзін - өзі тану, өзін - өзі бағалай білу, қоғамдық қатынастар жүйесінен өз орнын іздеуі, өз мүмкіндіктерін бағалауы, зейінінің орнығуы көрінеді. Өзіндік сананың қалыптаса бастауы баланы өзіндік ерекшелігі бар жеке адамға айналдыра бастайды.

Дегенменде, мектеп жасына дейінгі баланың дүниетанымын керемет деп айтуға болмайды, өйткені оның дүниетанымы тек ішкі түйсік, сана-сезімі арқылы ғана көрінеді. осы жас кезеңіндегі бала санасы әлі толықтай қалыптаспаған, дегенмен айналасындағы әлеммен белсенді танысуға, әрі іс-әрекет жасауға ұмтылысы ширақ келеді. Бұл көбінесе баланың сөйлеуі арқылы жүзеге асады. Сөйлеу баланың дүниетанымын кеңейтеді, айналасындағылармен араласуға, тұлғааралық қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеуші М.И.Лисинаның пайымдауынша, 5 жастағы бала ересектермен «іскерлік» қарым-қатынаста болады, бұл қарым-қатынас уақыт өте келе «әріптестік» деңгейге жетеді. Осы аралықта бала өзін тек тұлға ретінде ғана сезініп қоймай, кез-келген жағдайда өзіндік ойы бар ересек адам қатарына енуге ұмтылыс жасайды [8]. Демек, бала ересектермен қарым-қатынас жасау кезінде өз ұстанымын, өз көзқарасын білдіре алады, осы арқылы баланың бойында өзіндік бедел, атақ-абырой сезімі, өзіндік түйсік қалыптасады. Балада калыптасатын бұл алғашқы сезімдер уақыт өте келе жалпылама қасиеттерге ұласады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 13 мамырдағы № 292 қаулысы. Астана. 156 б.
2. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология // Жалпы редакциясын басқарған- А.Қ.Құсайынов. – Алматы: «Мектеп» баспасы» ЖАҚ, 2002.- 251 б.
3. Жарықбаев Қ. Жантану негіздері. – Алматы, 2002. – 250 б.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 296 с.
5. Психология словарь / Под. общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М., 2003. – 494 с.
6. Выготский Л.С.Педагогическая психология. – М., 1990. – С. 25-30.
7. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории // Вопросы психологии. – М., 1960. – №3. – С. 3-15.
8. Лисина М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми // Вопросы психологии. – М., 1986. – №4. – С.18-35.

УДК 37.017.92.20

Юлія Шульга
(Суми, Україна)

ЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНИХ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ ВИХОВАННІ

Досліджується досвід виховання духовно-моральних цінностей у сім'ї. Аналізується його значення для соціалізації підростаючого покоління. Виокремлюються основні завдання сімейного виховання дитини.

Ключові слова: *виховання, сім'я, дитина, цінності, відносини, духовність, мораль.*

The experience of spiritual and moral values upbringing in the family is studied. The paper analyzes its importance for socialization of the younger generation. The main tasks of family upbringing of the child are singled out.

Key words: *education, family, child, values, relationships, spirituality, morals.*

З початку 90-х років минулого століття стали з'являтися педагогічні дослідження, у яких затверджувався ціннісний підхід до виховання, пропонувалися різні ієрархії цінностей, розроблялися виховні системи, ставилася в теоретичному плані і вирішувалася на практиці проблеми зв'язку світського й релігійного підходів до виховання [3]. У зв'язку з посиленням наслідків духовно-моральної кризи сучасного суспільства в усіх сферах суспільного життя, ситуація кардинально змінилася, духовно-моральному аспекту у вихованні дітей стало приділятися особливе значення.

Визначення самого поняття «духовно-моральне виховання», важливість якого визнана сучасною наукою й суспільством, як і раніше залишається проблемним. В. О. Сухомлинський відзначає, що виховання – це поступове збагачення дитини знаннями, уміннями, досвідом, це розвиток розуму і формування відношення до добра і зла, підготовка до боротьби проти всього, що йде врозріз із прийнятими в суспільстві моральними засадами. За визначенням В. О. Сухомлинського, сутність процесу морального виховання полягає в тому, що моральні ідеї стають надбанням кожного вихованця, перетворюються в норми і правила поведінки. Основним змістом морального виховання педагог вважав формування таких якостей особистості, як ідейність, гуманізм, громадянськість, відповідальність, працьовитість, благородство і вміння керувати собою. Духовно-моральні цінності, орієнтири

і переконання особистості отримують основи в сім'ї. Сім'я – це особливий колектив, який відіграє у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль [4].

Світська інтерпретація «духовність» включає громадянське, патріотичне, естетичне і моральне виховання в найширшому сенсі. У релігійній інтерпретації центром існування духовного світу є Бог і духовність особистості розглядається в світлі вчення Церкви про людину як образ і подобу Божу [2], розуміння принципової необмеженості людського життя її земним виміром. При цьому, незважаючи на те, що релігійний підхід бачить значення духовного в Божественному, пов'язуючи його з онтологічним, сакральним началом, а наука шукає початок у людині, його взаєминах у структурі соціуму, і світська етика, і релігійні вчення визнають цінність людини і її особистості, цінності сім'ї, патріотизму, любові до своєї країни, її історії, її звичаїв, значення праці та її необхідності для життя людини.

Сім'я – це перший і головний вихователь нового покоління, адже духовне багатство особистості, погляди, інтереси й потреби, спрямованість і здібності багато в чому залежать від того, у яких саме умовах проходить процес їх формування в дитинстві і юнацтві. Аналіз джерельної бази дозволив зробити висновок, що серед основних завдань сімейного виховання вчені виділяють:

- виховання фізично-, морально- і духовно здорової дитини, забезпечення необхідних соціальних та економічних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини;
- безперервність, тривалість і різноманітність виховного впливу;
- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації;
- засвоєння сімейних духовно-моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, моральних форм взаємовідносин між близькими людьми та в суспільстві, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності піклуватися про ближніх, милосердя, співчуття;
- статеве виховання;
- виховання дитини свідомим громадянином – патріотом своєї Батьківщини;
- формування естетичних смаків і почуттів, уміння розпізнавати прекрасне й потворне в житті та мистецтві, поважати прекрасне у вчинках людей, забезпечення умов для творчої практичної діяльності;
- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження сімейних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу;
- залучення дітей до народних традицій, звичаїв та обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості [1].

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що сімейне виховання – це невід'ємна частина національної системи освіти, обумовлена формою соціалізації дітей у мікросередовищі взаємодії кількох поколінь, спрямованої на повноцінний гармонійний розвиток особистості. Всі зазначені аспекти виховання безпосередньо впливають на формування в дітей сімейних духовно-моральних цінностей, перші паростки яких проростають у сім'ї. Моральні відносини в родині накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний із сильними переживаннями. У сім'ї закладаються основи морального ставлення людини до навколишнього середовища, до праці, до суспільства в цілому. Вивчаючи досвід педагогічної практики, можна виявити, що більшість батьків і педагогів зустрічаються з проблемою пошуку ефективних шляхів взаємодії школи і сім'ї з метою виховання в дітей стійких сімейних духовно-моральних цінностей. Під сімейними духовно-моральними цінностями вчені розуміють світоглядні уявлення й настанови, засновані на цивільно-правовій відповідальності та самосвідомості, високому рівні духовної культури людини, розумінні інституту сім'ї як духовно-моральної цінності, за допомогою якої формується самоцінність добра – сукупність дій, принципів і норм моральної поведінки. У реалізації цього завдання особливо важливим є шкільний вік, оскільки метою діяльності педагога повинно стати спрямування молодої людини на

духовний розвиток, сімейні цінності, уміння ідентифікувати себе як майбутнього відповідального творця власної сім'ї. У зв'язку з вищесказаним виникає потреба підготовки педагогів до реалізації соціальної мети – виховання покоління, готового до створення сім'ї, виконання ролей відповідальних батьків, забезпечення якісних шлюбно-сімейних відносин. Це актуалізує необхідність підготовки майбутніх педагогів до виховання сімейних духовно-моральних цінностей учнів закладів загальної середньої освіти в освітньому процесі педагогічних університетів, обумовлену, по-перше, необхідністю підвищення значення сім'ї як цивільного соціального інституту; по-друге, зростаючими вимогами до вчителя з метою забезпечення більш тісної взаємодії сім'ї і школи у вихованні духовно-моральних цінностей учнів; по-третє, відсутністю професійної готовності вчителів до спільної діяльності з сім'єю щодо виховання духовно-моральних цінностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Таким чином, детальне вивчення досвіду виховання сімейних духовно-моральних цінностей і застосування його в наш час з урахуванням сучасного рівня розвитку людства і модернізації суспільства може вирішити низку складних проблем, з якими стикається більшість педагогів і батьків у процесі виховання майбутнього покоління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акутина С. П. Формирование у старшеклассников семейных духовно-нравственных ценностей во взаимодействии семьи и школы : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Педагогические науки» / Акутина Светлана Петровна. – Нижний Новгород, 2010. – 511 с.

2. Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона [Електронний ресурс]. – СПб., 1890–1907. – Том VII. – 1892. – 480 с. – Режим доступу : http: //www.bookva.org/bo oks / 139

3. Нікандров М. Д. Духовно моральне виховання як завдання сучасної системи освіти // Сучасна освіта як відкрита система : колективна монографія / за ред. Н. Г. Ничкало, Г. Н. Філонова, О. В. Суходольська-Кулешовой. – М. : Інститут наукової і педагогічної інформації РАО, изд. «Юркомпани». – 568 с.

4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.4. – 640 с.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Клара Ахметова, Сардор Гултораев
(Ташкент, Узбекистан)

УПРАВЛЕНЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Настоящая статья посвящена вопросам управленческого общения. Авторами рассматриваются основные условия эффективности управленческого общения и ее функции, выделяются факторы, влияющие на качество общения, а также основные механизмы, с помощью которых руководитель может влиять на поведение подчиненных.

Ключевые слова: *адаптация, молодой специалист, профессиональная адаптация, социальная адаптация, виды адаптации.*

This article is devoted to issues of managerial communication. The authors consider the basic conditions for the effectiveness of managerial communication and its functions, identify factors affecting the quality of communication, as well as the basic mechanisms by which the manager can influence the behavior of subordinates.

Keywords: *adaptation, young specialist, professional adaptation, social adaptation, types of adaptation.*

Кардинальные изменения в социально-политической, экономической жизни общества, ломка старых и формирование новых норм, ценностей связаны с наличием противоречий между различными людьми, группами, защищающими разные интересы и ценности. Часто эти противоречия перерастают в конфликты, которые не способствуют продуктивному осуществлению реформ, утверждению новых основ общества, отрицательно влияют на самочувствие людей, стиль их общения.

Необходимость владения знаниями законов и особенностей, техникой и технологией общения диктуется современной социально-психологической ситуацией, характеризующейся напряженностью и требующей повышенной собранности от человека в различных ситуациях, где он вступает в отношения с другими людьми.

Среди других сфер деятельности управленческая деятельность, успешная работа руководителя в большой степени зависит от того, насколько он владеет профессиональной культурой общения.

С точки зрения функционального анализа управленческой деятельности, общение есть не столько условие, сколько компонент, самостоятельная часть этой деятельности.

Управленческое общение – это особый, специфический вид общения. От других видов общения оно отличается тем, что через него и посредством его решаются управленческие задачи. Поэтому управленческое общение определяют как особый вид общения, целью и результатом которого является решение специфических управленческих задач.

Правильно организованное управленческое общение является катализатором управленческой деятельности. Наоборот, отсутствие умений и навыков управленческого общения, недостаток коммуникативной культуры руководителя ставят под вопрос успешную работу и его самого, и подчиненных. Овладеть приемами, умениями и навыками управленческого общения, выработать в себе коммуникативную культуру не менее важно, чем овладеть управленческими действиями. Здесь важно учитывать, что не всегда общение, управленческое по форме, является управляющим по существу. Управляющим оно бывает только при наличии, как минимум, двух условий:

- посредством его решаются управленческие задачи;
- его участники получают возможности для самореализации, самосовершенствования, достижения успеха.

Только при выполнении этих двух условий управленческое общение будет эффективным по существу.

Управленческое общение реализует следующие функции:

1. *Функция социализации*. Включаясь в совместную деятельность и общение, молодые сотрудники не только осваивают коммуникативные умения и навыки, но и учатся быстро ориентироваться в собеседнике, ситуации общения и взаимодействия, слушать и говорить, что также очень важно как в плане межличностной адаптации, так и для осуществления непосредственной профессиональной деятельности. Важное значение имеет приобретаемое при этом умение действовать в интересах коллектива, доброжелательное, заинтересованное и терпимое отношение к другим сотрудникам.

2. *Контактная функция*. Цель этой функции – установление контакта как состояния обоюдной готовности руководителя и подчинённого к приёму и передаче сообщения и поддержания взаимосвязи в форме взаимоориентированности.

3. *Координационная функция*, цель которой – взаимное ориентирование и согласование действий различных исполнителей при организации их совместной деятельности.

4. *Функция понимания*, то есть не только адекватное восприятие и понимание смысла сообщения, но и понимание партнёрами друг друга (их намерений, установок, переживаний, состояний и так далее).

5. *Амотивная функция*, цель которой – возбуждение в партнёре нужных эмоциональных переживаний («обмен эмоциями»), а также изменение с их помощью собственных переживаний и состояний.

Ориентация в этих функциях и умелое пользование ими помогает выявить причины возникающих трудностей при реализации конкретной задачи управленческого общения.

Качество управленческого общения можно определить как «достижение в процессе управленческого взаимодействия изменения действий подчиненных в заданном направлении». На качество общения оказывает влияние множество факторов. Одни непосредственно связаны с личностью руководителя:

– психологические особенности личности: наличие коммуникативных способностей, протекание психических процессов и состояний (усталость, возбуждение, стресс и т.д.);

– владение средствами общения: вербальными (психотехника речи, дикция, темп) и невербальными (умение пользоваться жестами и мимикой);

– стилевые особенности взаимодействия с другими людьми: манера общения (уважительная, пренебрежительная, доброжелательная и т.д.), стиль общения (творчески-продуктивный, дистанционный, подавляющий, требовательный и т.д.);

– адекватное восприятие ситуации взаимодействия и соответствующие реакции на партнеров по общению;

– умение организовать пространство общения: правильное размещение участников диалога, выбор дистанции общения (личная, интимная, социальная, публичная);

– владение механизмами взаимопонимания: идентификацией, стереотипизацией, рефлексией, обратной связи, эмпатией.

Другие факторы связаны с условиями протекания управленческого общения, прежде всего, это основные механизмы, с помощью которых руководитель может влиять на поведение подчиненных. *Первым механизмом является формальная власть*, которая дается руководителю его должностной позицией в организации, а также власть, основанная на авторитете, заработанная личными качествами, знаниями. Этот способ влияния сравнительно прост: приносит немедленные результаты, дает руководителю уверенность в себе, в своем положении. Но есть и недостатки: данный механизм влияния может спровоцировать сопротивление подчиненных, ухудшить социально-психологическую атмосферу в организации и, зачастую, не помогает в формировании желаемой организационной культуры (ценностей, норм и эмоций).

Следующий механизм влияния – это манипуляция, обычно применяется в отсутствии формальной власти, поэтому чаще используется подчиненными. Манипуляция отличается от

проявления властных полномочий тем, что, во-первых, скрывает свои цели; во-вторых, требует больше сведений о личности, в которых не нуждается власть; в-третьих, результаты этого влияния приходят медленнее; а также данный механизм сложно применять.

Другой способ влияния - сотрудничество. Основная идея этого механизма заключается в том, что человек, вступая в сотрудничество, принимает на себя обязательства перестраивать свое поведение. Ценность данного способа заключается в том, что он дает человеку свободу, самостоятельность в принятии решения о своей новой форме поведения.

Фактором успешности управленческого общения, также является осознание руководителем того или иного типа «отношений взаимозависимости». Под отношениями взаимозависимости следует понимать специальные отношения, возникающие в результате решений различных противоречий между организацией и индивидами. Их суть заключается в согласовании интересов организации и работника, то есть, отношения взаимозависимости – это механизм посредничества индивида и организации. Данный механизм может выступать, с одной стороны, как саморегулируемый, связанный с культурными феноменами, и в частности, с организационной культурой. С другой стороны, как управляемый механизм, связанный с принципами и методами управления.

Выделяют три типа «взаимозависимости»: 1) *«патерналистский» тип*, который характеризуется близостью, неформальностью взаимоотношений, специфической системой ценностей (коллективистские ценности), сильным социальным контролем, высокой степенью идентификации сотрудников с организацией и высокой централизацией власти; 2) *«бюрократический» тип*, его основные черты: доминирование формальных отношений, высокая степень стандартизации организационных процедур, организационный тип контроля, низкая степень идентификации, приоритетность организационных структур, низкая психологическая зависимость субъекта; 3) *«предприимчивый» тип* характеризуется автономией и самостоятельностью субъекта деятельности, низкой централизацией власти, экономическим типом контроля, низкой структурированностью, низкой степенью идентификации.

Эти типы взаимозависимости регулируют поведение и деятельность людей в организации.

Таким образом, управленческое общение является исключительно важным и необходимым для любого руководителя. Оно имеет свою специфику и структуру. Управленческое общение становится полноценным, если оно ориентировано не только на решение управленческой задачи, но и на человека, на реализацию его возможностей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Батаршев А. В. Психология личности и общения. – М., 2004.
2. Кочеткова Н. И. Психологические основы управления персоналом / Н.И.Кочеткова. – М., 2009. – С. 302.

Клара Ахметова, Гулнора Мусаханова
(Ташкент, Узбекистан)

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В НОВОМ КОЛЛЕКТИВЕ

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с проблемой адаптации молодых специалистов в новом коллективе. Раскрываются такие понятия, как молодой специалист, адаптация, профессиональная адаптация. Выделяются основные цели адаптации молодых специалистов, а также виды и этапы адаптации.

Ключевые слова: *адаптация, молодой специалист, профессиональная адаптация, социальная адаптация, виды адаптации.*

This article addresses issues related to the problem of the adaptation of young professionals in a new team. Such concepts as a young specialist, adaptation, professional adaptation are revealed. The main objectives of the adaptation of young professionals, as well as the types and stages of adaptation are highlighted.

Keywords: *adaptation, young specialist, professional adaptation, social adaptation, types of adaptation.*

Проблема адаптации человека приобретает все возрастающую научную и практическую актуальность в связи с непрерывным ростом социальной, экономической, экологической, техногенной, личностной экстремальности нашей жизни и существенным изменением содержания и условий труда у представителей многих профессий.

Выпускники колледжа или ВУЗа, впервые начав работать, могут сразу же столкнуться с множеством проблем. Меняется вся их жизнь, если раньше помимо обязанности учиться, вовремя сдавать зачеты и экзамены на положительные оценки, у них не было проблем как таковых, то с выходом на работу кардинально изменяется вся их жизнь: распорядок дня, характер деятельности, круг общения и т.д.

На профессиональное развитие личности молодого специалиста оказывают решающее влияние первые годы работы, которые могут определить всю дальнейшую карьеру специалиста.

С точки зрения оптимизации кадровых процессов в организации адаптация молодых специалистов имеет особое значение. Адаптация дает возможность молодому специалисту достичь профессиональной компетентности в течение достаточно непродолжительного времени, а также интегрироваться в кадровую и социальную структуру организации. Но, несмотря на такое значение адаптации для молодых специалистов, равно как и для принимающих их организаций, необходимо особо отметить тот факт, что применяемое в научной и публицистической литературе понятие «молодой специалист» до сих пор не имеет нормативного правового обеспечения.

Так как, в нашей статье мы акцентируем внимание на молодых специалистах и их адаптации, а точнее профессиональной адаптации к новым условиям, считаем необходимым раскрытие сущности, смысла данных понятий.

Молодой специалист – это работник, который закончил учебу и получил образование среднее специальное или высшее, при этом впервые устроился на работу по своей специальности в период первого года после завершения обучения в соответствующем учреждении. После окончания образовательного учреждения наступает время перехода от теоретических знаний к практическому исполнению трудовых обязанностей [3]. Нередко данный переход трудно дается молодому специалисту, он утрачивает уверенность в своих знаниях и силах, думает, что ему следует найти другую работу, где он смог бы работать более уверенно и результативно. Именно в такой период перед молодыми специалистами возникают следующие трудности:

- не соответствие реальности ожидаемому успеху;
- переоценка собственных возможностей;
- недооценка тяжести выполняемой работы;
- сложности при взаимопонимании с коллегами и начальством;
- недостаток практических знаний и навыков, углубленных в сферу деятельности.

Чтобы предотвратить подобную ситуацию, необходимо помочь молодому специалисту адаптироваться к новой работе и коллективу.

Адаптацию в широком смысле трактуют как процесс взаимодействия личности с окружающей средой, ведущий к преобразованию среды в соответствии с потребностями, ценностями личности или к преобладанию зависимости личности от среды [3].

Адаптация молодого специалиста – это механизм гибкого перестроения к изменяющимся условиям жизни, а также активное овладение нормами коллективного

профессионального общения, производственными знаниями, соблюдение традиций организации.

Адаптация молодого специалиста к новым рабочим условиям, по мнению А.Я.Кибанова преследует следующие цели [2]:

- Уменьшение стартовых издержек. Первое время молодой специалист плохо знает свое рабочее место, рабочее пространство, следовательно, он работает менее эффективно.
- Решение нестандартных и конфликтных ситуаций, возникающих в трудовом процессе.
- Снижение периода «озабоченности» (неопределенности) старых сотрудников в связи с принятием нового сотрудника, быстрое вхождение новичка в коллектив.
- Обеспечение приспособления потребностей и ценностей молодого специалиста к требованиям, предъявляемым к нему организацией;
- Ускорение сроков приближения нового молодого специалиста к высокой продуктивности и качеству выполняемых работ;
- Сокращение текучести рабочей силы.
- Развитие позитивного отношения к работе, мотивации, развитие чувства удовлетворенности работой.

В теоретическом и практическом плане выделяются следующие виды адаптации:

1. *Психофизиологический вид адаптации* – это приспособление к новым психолого-физическим нагрузкам, физиологическим условиям труда.

2. *Социально-психологический вид* предусматривает приспособление к относительно новому социуму, нормам поведения и взаимоотношений в новом коллективе.

3. *Профессиональный вид* адаптации – это постепенная доработка трудовых способностей (профессиональных навыков, дополнительных знаний, навыков сотрудничества и т.п.).

4. *Организационный вид* – обеспечивает усвоение роли и статуса рабочего места и подразделения в общей организационной структуре, понимание организационно-экономического механизма управления организацией.

Опираясь на мнение С.Г. Попова, разделим процесс адаптации молодого специалиста на четыре этапа [3]:

1 этап. Происходит оценка уровня подготовленности молодого специалиста, который необходим для разработки наиболее эффективной программы адаптации. Если молодой специалист имеет не только специальную подготовку, но и определенный практический опыт работы в аналогичных организациях, период его адаптации будет минимальным.

2 этап. Осуществляется ориентация, то есть практическое знакомство молодого специалиста со своими обязанностями и требованиями, которые к нему предъявляются со стороны организации.

3 этап. Действенная адаптация. На данном этапе происходит приспособление молодого специалиста к своему статусу и в значительной степени обусловливается его включением в межличностные отношения с коллегами.

4 этап. Этап функционирования. Этим этапом завершается процесс адаптации, он характеризуется постепенным преодолением производственных и межличностных проблем и переходом к стабильной работе. Как правило, при спонтанном развитии процесса адаптации данный этап наступает после 1-1,5 лет работы. Если же процесс адаптации регулировать, то эффективное функционирование может наступить уже через несколько месяцев. Такое сокращение адаптационного периода способно принести весомую финансовую выгоду.

Итак, адаптация молодого специалиста является важным элементом управления в организации или на предприятии. Работодатели понимают необходимость принятия соответствующих мер по приспособлению и привыканию молодых специалистов к новому устройству работы и общения, но мало кто на деле решает данную проблему. Поэтому проблема адаптации молодого специалиста действительно существует и требует разработки и принятия мер по ее регулированию и ликвидации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Емекеев А.А. Адаптация молодого специалиста на предприятии: проблемы и решения // Регионология. – 2004. – №4. – С. 171-180.
2. Кибанов А.Я. Основы управления персоналом Учебник. – М.: ИНФРА – М, 2005. – 304 с.
3. Котлова А.С., Попова О.А. Адаптация персонала на предприятии в современных условиях // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2014. – № 6.

УДК 159.992.7

Галина Закалик, Наталія Шувар
(Львів, Україна)

БУЛІНГ У ШКОЛІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УСТАНОВКИ БАТЬКІВ ДЛЯ ДИТИНИ

Стаття присвячена проблемі шкільного булінгу у сучасному освітньому просторі. Окреслено вплив батьківських директив на прояв шкільного булінгу.

Ключові слова: *булінг, шкільний булінг, батьківські директиви, причини булінгу, самооцінка, тривожність*

The article is dedicated to the problem of school bullying in the modern educational system. We pointed out that parental directives affect the manifestation of school bullying.

Key words: *bullying, school bullying, parent directives, reasons of bullying, psychological pedagogical work.*

Постановка проблеми. Школа усе частіше зустрічається з ганебною проблемою – цькуванням одних дітей іншими. Напевно це непоодиноке явище. І його бодай хоч раз довелося побачити або й пережити кожному. Для деяких дітей буденність, яку їм доводиться пізнавати по декілька разів у місяць: сварки з однокласниками, погані слова чи дражнилки, а чого гірше – фізичне знущання. Ця трагедія декого так зачіпає, що дитина починає відмовлятися ходити до школи. Адже в дитячих колективах – вона вигнанець, її ніколи не запрошують до ігор, весь час кепкують, знаходяться тисячі причин, щоб не дати відповісти на уроці. А коли починається перерва – це нестерпне бажання десь забитися у куток. Ніхто з батьків не готує дитині такої долі! Та чи справді воно так?

Іноді батьки навіть не замислюються над тим, як своїми установками прокладають недобрий фундамент для майбутнього учня. Розвиток дитини у школі та реалізація її індивідуальних можливостей починають гальмуватися, дитина не має визначеного місце в суспільстві інших школярів, вона не спроможна вести міжособистісне спілкування. Переживаючи постійну тривогу, перебуваючи у напрузі та очікуванні наступного нападу з боку когось з однолітків, вона замикається і стає відлюдником. Саме тому про батьківські установки дітям та їх вплив на прояв шкільного насильства як психологічну проблему необхідно говорити уже сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо з досліджень, цькування в школі набуло поширення і, на жаль, його прояви та форми є досить різноманітні. За результатами дослідження UNICEF Ukraine, 24% дітей зазнали булінгу з боку однокласників упродовж мало проміжку часу. А 67% пережили прояви такого насильства давніше [1]. Знущається 5-7 відсотків дітей над десь 10-ма відсотками – і це залежно від шкільного середовища. Все ж таки в деяких школах є правила, що намагаються цьому запобігти. Решта – дивиться на це, як на театральне дійство, та їх не зачіпає ні душевний біль, ані несправедливість, яка відбувається. Через це у частини дітей зламані критерії самооцінки, а згодом воно впливає дуже негативно на їхнє життя.

Прояви насилля у школі визначаються як булінг/мобінг. Булінг (bullying, від анг. bully – хуліган, забіяка) – це агресивна і вкрай неприємна свідома поведінка однієї дитини або групи дітей стосовно іншої дитини, що супроводжується регулярним фізичним і психологічним тиском. Прояв агресії виявляється у подальшому залякуванні жертви і появою можливості її повного підпорядкування собі і своїм інтересам. Така поведінка дає можливість булеру самоствердитися за рахунок когось, заслужити собі загальний авторитет.

Чому ж власне батьки винні у тому, що дитина втягнена у булінг?

Часто батьки проектують свої невирішені психологічні проблеми на дитину. Дітям доводиться чути від батьків фрази на зразок: «Коли ж ти подорослішаєш?», «Як би ти не старався, у тебе все одно нічого не вийде, давай краще я!», «Ох ти ж моє горе!» тощо. Усі ці батьківські вислови – «батьківські директиви». Це своєрідні соціально-психологічні установки, що можуть призвести до негативних наслідків, до загострення проблем у дитини. Вони порушують її повноцінний психологічний розвиток.

Термін «батьківські директиви» введений Мері та Робертом Гулдінгами. Кожна директива – це прихований наказ, сформульований словами чи діями батьків, за невиконання якого дитина не буде покарана явно, а буде побічно – власним почуттям провини перед батьками, що дали цю директиву. Через ці директиви дитина відчуває залежність від батьків, які несвідомо навчили дитину поводитися невпевнено, непродуктивно та невротично. Гулдінги вивели цілий перелік батьківських директив [2].

Перша з них – «НЕ ЖИВИ». Дитина чує від своїх батьків: «Мені не потрібна така погана дівчинка», «Скільки я з'їла свого здоров'я, щоб тебе виховати, та все намарно», «Як би не ти, я досягла б кар'єрного росту» «Як нам було важко, коли ти народився» тощо. Прихованим змістом передачі директиви є полегшене керування дитиною, формуючи в ній хронічне почуття провини, пов'язане з фактом самої її присутності в житті батьків. Дорослий змушує дитину повірити в те, що саме вона відповідальна за його невирішені завдання. Такі діти шукають ситуації, де вони можуть бути покарані, оскільки, як відомо, покарання пом'якшує почуття провини. Так вони стають жертвами булера.

Друга директива – «НЕ БУДЬ ДИТИНОЮ». Батьки вимагають від свого чада подорослішати: «Час тобі думати своєю головою», «Ти ж не маленький, щоб...» Таку директиву часто батьки застосовують до старших дітей, а проявляється у придушенні дитячих, щирих та безневинних бажань, що пов'язані зі здатністю до творчості та самовираження. Дитину не похвалили. Вона ображена. Відомо, булер добре відчуваю – такого ніхто не захистить! Можна діяти.

Третя директива – «НЕ РОСТИ». Батьки хочуть бачити себе тими, хто може прийти на допомогу дитині, зробити, вирішити щось за неї. Вони нагадують щоразу, при найменшій нагоді: «Ти ще мала, щоб ...», «Мама завжди буде поруч», «Не квапся дорослішати, маєш ще час…». Найчастіше ця директива для найменших, молодших чи єдиних дітей. Батьки бояться приходу того моменту, коли вона, покинувши родину, залишить їх знову віч-на-віч один з одним, як на початку шлюбу. Яскравими прикладами цих дітей є невміння і небажання приймати самостійно рішення, очікування схвалення дій і вчинків батьками. Таким дітям доволі тяжко ладнати у стосунках, оскільки батьки не готові відпустити дитину без втручання у її життя.

Четверта директива – «НЕ ДУМАЙ». А для чого думати дитині, коли батько або мати готові розв'язати задачку, подбати за її майбутнє. Або навіть, коли дитина хоче пофантазувати чи створити щось сама. Слова батьків: «Не філософствую, не мудруй, не задумуйся над цим…». Наприклад, бажаючи відвернути дитину від неприємної ситуації, мати відповідає на запитання так: «Не думай про це, забудь», тим самим позбавляє дитину можливості вирішити проблему, яка постала перед нею, раціональними способами. У таких дітей проблема – це не можливість проявитися, а загроза, якої потрібно уникати.

П'ята директива – «НЕ ВІДЧУВАЙ». Часто батьки вбивають у дитині прояв будь-яких почуттів. Дитина не має права виявити злість чи щиро посміятися, коли це доречно тощо. Батьківська установка: «Як ти смієш злитися на вчительку, вона ж тобі в матері годиться»,

«Не цукеркова леді – не розтанеш». Дитина з такою директивою може почати розряджатися на молодших чи слабших дітях. Підсвідомо дитина буде прагнути стати дорослою, щоб мати можливість керувати молодшими. Такі діти виявляють зверхність і зухвальство, не вміють зрозуміти почуттів іншої людини, оскільки змалечку їх привчали ігнорувати власні відчуття.

Шоста директива – «НЕ ДОСЯГАЙ УСПІХУ». Це одна з тих фраз, яка вбиває прагнення до успіху, творчості. Батьки вважають, що вони мають право вирішувати що для дитини є найкраще: «Я відмовляю собі в усьому, щоб ти змогла одержати освіту», «Мені ніхто не допомагав, а я для тебе на усе готовий..» На жаль, в основі подібних директив лежить несвідома заздрість батьків до успіху дитини. У таких дітей теж проявлятиметься почуття провини через їхні успіхи, тим самим наступає гальмування розвитку і здібностей дитини. Вона не прагне до саморозвитку і самовдосконалення.

Сьома директива – «НЕ БУДЬ ЛІДЕРОМ». Напевно вже минули ті часи, коли конформна поведінка була у моді. Але погляди батьків й надалі тягнуть дитину у те, що б вона «була як усі». А «навіщо було висовуватися, вийшло ж гірше для тебе». Прагнення батьків, аби їхня дитина була, як усі, веде до несміливості. Батьки ж застерігають: якщо вона «виокремлюється, їй можуть заздрити чи, навпаки, над нею можуть глумитися». Проте якщо дитина має лідерські здібності, вона за своєю суттю прагне до самовираження, тож батькам краще підтримати дитину, а не пригнічувати. Якщо дитина має багато талантів, то варто їх реалізовувати, а не думати про те, що інші подумають. Якщо дитину не підтримати – це може породжувати у неї приховану злість. А де її найлегше реалізувати – серед однолітків, або дітей меншого віку. Школа для цього – це найкраще місце.

Восьма директива – «НЕ НАЛЕЖ». Цю директиву батьки передають дітям, які самі мають проблеми у спілкуванні і вбачають у дитині єдиного друга. Такі батьки усіляко підкреслюють у дитині її винятковість, несхожість на інших (у позитивному значенні). Водночас, у душу дитини вони сіють зерна недовіри, зверхність. У дорослому віці таким людям важко буде знайти своє місце у житті, виникатимуть проблеми у спілкуванні, оскільки, крім батьків, мало хто буде відшукувати їхню унікальність та ексклюзивність, на що вони очікуватимуть.

Дев'ята директива – «НЕ БУДЬ БЛИЗЬКИМ». Ця директива за змістом близька до попередньої, але якщо восьма директива виявляється в групі, то ця – у стосунках з однією близькою людиною. Батьки, що передають цю директиву, вселяють тим самим дитині, що нікому (крім них) довіряти не можна. Шкода цієї прихованої вказівки в несвідомому переконанні, що будь-яка близькість є небезпечною. Як наслідок – таким дітям важко у шкільні роки – вона породжує нетовариськість, байдужість до оточення.

Десята директива – «НЕ РОБИ». Знову ж таки – це чергове нагадування: «не роби сам, я робитиму це замість тебе». Батьки дають цю директиву дитині, говорячи: «Не роби, зачекай на мене». Виростаючи, ці діти будуть відкладати початок своїх дій, попадатимуть в цейтнот і найосновніше – не зможуть повноцінно розвиватися і реалізуватися у житті. У школі вони не встигають виконати контрольну, очікують, що знайдеться хтось з однолітків і допоможе. А за це інколи потрібно платити дорого! І мова навіть не про фінансову сторону. Така дитина стоятиме осторонь, коли знущаються над другом. Їй важко прийняти самостійне рішення в екстремальній ситуації. І переважно вона переходить на сторону булера у якості спостерігача.

Одинадцята директива – «НЕ БУДЬ САМИМ СОБОЮ». Часто батьки не задумуються, коли порівнюють свою дитину з сусідським хлопчиком, або більше того – зі старшим чи молодшим братом чи сестрою. Вислови: «Чому Василько (Оленка) це може, а ти ні?», «Ти повинен прагнути до ідеалу!». Такі діти виростатимуть в постійному невдоволенні і заздритимуть іншим. Від себе втікаючи, не зможуть зреалізуватися. Але у школі –це спосіб помсти тому ж таки Василькові чи Оленці. Адже вони змогли.

Дванадцята директива – «НЕ ПОЧУВАЙСЯ ДОБРЕ». У сім'ї часто буває так, що дитина хворіє. Тоді її всі шкодують, вона має переваги, адже захворіла. І найвищою похвалою є те, що вона все ж таки ще й щось виконала: «Хоча в нього була висока температура, він написав

контрольну на відмінно». Дитина, з такою директивою, привчається до думки, з одного боку, – хвороба привертає загальну увагу, а з іншого – до очікування, що погане самопочуття підвищить цінність будь-якої її дії.

Однозначним є те, що наслідком буде невроз, який підростаюча людина понесе із собою в доросле життя.

Прикро чути, коли батьки за якусь невдачу дитини кажуть або постійно повторюють їй: «Ти бовдур, нездара». Рано чи пізно дитина починає в це вірити. Всередині дитини відбувається особистісний конфлікт: вона аж ніяк не хотіли засмутити батьків, а навпаки, потішити. Але через одне батьківське слово відбувається поразка. Батьки навіть не здогадуються, що зневіра у можливості власної дитини – це шлях до її несміливості, боязкості. Це пригнічує її розвиток, впливає на появу нервової напруги, з якою не так вже й легко впоратися. Батьки ж не допомогли дитині стати кращою, а лише засудили.

Таке батьківське ставлення протораваний шлях до того, що дитина стане жертвою шкільного булінгу. Вона не спроможна відстояти або захистити себе перед тим, хто ладен знущатися. Вона цілковито пристосовуватиметься до вимог дорослих і не виявлятиме своїх почуттів, не проявлятиме особистісних якостей.

Така директива може мати й інше значення для дитини. Вона будь-якими способами буде шукати захисту власного «Я» і тим самим провокуватиме різні конфлікти з батьками, іншими дорослими або з однолітками. Іноді це призводить до того, що своєю поведінкою вона сама провокує булера. І він буде знущатися, цькувати, задиратися до жертви. Рідко така дитина стає булером. Тут їй мають бути присутні або фізичні дані, або це як крайній відчай, щоб довести батькам, що вона може постояти за себе. Ці приклади – це прогнозована поведінка дитини, а установкою була батьківська директива.

Це звернення більшою мірою до батьків. Дитина потребує вашої підтримки і похвали. Але вони мають бути адекватними до дій дитини. Від батьків залежить як ставляться у класі до їхнього сина чи доньки. Тож варто замислитися над ти, що говориться і як говориться до дитини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу // Педагогічний портал: освітня преса. URL: http://pedpresa.ua/185372-buling-vazhlyva-problema-dlya-ditej-v-ukrayini-yunisefrozpochynaye-kampaniyu-proty-bulingu.html (дата звернення: 23.10.2017).

2. Мери Гулдинг, Роберт Гулдинг Психотерапия нового решения Теория и практика. – М. : Независимая фирма Класс, 1997. – 288 с.

УДК 159.9

Ганна Любінецька
(Миколаїв, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВНО-ОПТИМІСТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: МАРКЕРИ ТА РІЗНОВИДИ ПРОЯВУ

У статті розглядається феномен активно-оптимістичної життєвої позиції у старшому шкільному віці. Визначено маркери та різновиди активно-оптимістичної позиції.

Ключові слова: *життєва позиція, оптимізм, активність, активна життєва позиція, оптимістична життєва позиція, активно-оптимістична життєва позиція, маркери та різновиди активно-оптимістичної життєвої позиції.*

The article deals with the phenomenon of active-optimistic life position in the senior school age. Markers and varieties of active-optimistic position are determined.

Key words: *life position, optimism, activity, active life position, optimistic life position, active-optimistic life position, markers and varieties of active-optimistic life position.*

Сучасна система освіти в Україні зазнає суттєвих змін і перетворень. Відповідно до Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р., ключовою метою навчання дитини у школі постає набуття учнем ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості [3]. Згідно з реформою загальної середньої освіти, випускник нової української школи – це людина з активною позицією, основними індикаторами якої є ініціативність та цілеспрямованість діяльності.

Вектор розгортання активності школяра різниться характером світосприймання: його діяльність зумовлена або позитивним проектуванням майбутнього (оптимістичний погляд на життя), або прагненням уникнути імовірні помилки та негаразди (песимістичний погляд на життя). Хоча переваги активно-оптимістичної позиції старшокласника очевидні, проте її особливості у психологічній науці не є детально вивченим питанням.

Старший шкільний вік – переломний етап у житті юної людини, оскільки відбувається перехід від дитинства до дорослості. Саме у цей віковий період інтенсивно змінюється особистість й активно формується її життєва позиція.

Поняття «***життєва позиція***» у психологічній науковій літературі не є новим. Так, К.О. Абульханова-Славська феномен «життєва позиція» трактує як потенціал розвитку життєвої направленості людини, який відповідає її основним потребам і цінностям [1]. О.В. Кідінов, описуючи феномен життєвої позиції, зазначає, що до його психологічної структури входять: потреби, установки, знання, переконання, готовність діяти, дії по досягненню життєвої мети [2]. Життєва позиція може бути пасивною (слідування усталеним нормам і традиціям) та активною (постійне прагнення змінити навколишню дійсність) [8].

Активна життєва позиція є важливою соціально-особистісною компетенцією. На точку зору В.Г. Крисько, ***активна життєва позиція*** людини – це обумовлена конкретними соціальними обставинами стійка форма прояву ідейно-моральних установок і відносин, знань і умінь, переконань і звичок, що здійснює регулюючий вплив на її поведінку і діяльність [4, с. 297].

Активна життєва позиція дозволяє людині усвідомити себе, сприяє самовизначенню, самоствердженню, особистісній мобільності та організованості. Вона детермінується особистісними ресурсами, тісно пов’язана з очікуваннями. На її основі формується відповідальність, ініціативність, наполегливість, самостійність, креативність, позитивне ставлення до себе і до навколишнього світу. Позитивна когнітивна упередженість у поєднанні з самооцінкою і самоконтролем забезпечує суб’єктивне благополуччя особистості, є виявом оптимізму.

Оптимізм – віра в позитивну і конструктивну сутність явищ, яка розкривається при відповідних умовах (Д.В. Солдатов та О.Н. Жильцова) [7].

Оптимістична життєва позиція – цінний ресурс, що допомагає людині успішно реалізувати свої цілі. На глибоке переконання Ф. Парвін, саме вона сприяє позитивному насиченню змісту часової перспективи, продуктивних копінг-стратегій, установленню особистістю соціальних зв’язків, продуктивному вирішенню проблемних ситуацій [10].

Поєднання у структурі особистості активної й оптимістичної установки призводить до формування ***активно-оптимістичної життєвої позиції.*** У психологічній науці даний феномен мало досліджений. Зазвичай вчені розглядають його структурні компоненти окремо (нарізно активну і оптимістичну позиції), проте зважають на наявність у тій чи іншій мірі проявів кожної у мисленні та поведінці особистості.

Зважаючи на вищезазначене, зауважимо на той факт, що **активно-оптимістична позиція** – це стійка форма прояву внутрішньої особистісної установки, що спрямована на ініціативну діяльність та позитивні очікування її результатів. Її формування визначає

характер самовираження особистісного потенціалу та активно впливає на становлення суб'єктивних якостей.

Формування активно-оптимістичної позиції інтенсифікується в період старшого шкільного віку, що зумовлено віковими психологічними новоутвореннями та соціальною ситуацією розвитку учня.

На основі аналізу та узагальнення низки наукових робіт сучасних вчених із проблеми дослідження, а саме: О.Н. Жильцової, Д.В. Солдатова [7], О.В. Неумоєвої-Колчеданцевої, О.Є. Окулової [5], Л.А. Опанасенко [6], А.М. Терещенко [9] було здійснено спробу визначення маркерів активно-оптимістичної позиції, характерних для учнів 10-11 класів (див. табл.1).

Табл. 1.

Маркери активно-оптимістичної життєвої позиції старшокласника

Прояв життєвої позиції	Характерні маркери
1	2
Прояв активності	Сформованість світогляду, принципів, переконань, моральних норм
	Наявність уявлень про нове, більш удосконалене буття
	Невдоволеність існуючою дійсністю
	Відстоювання переконань / інтересів / бажань
	Табл. 1.(продовж.)
1	2
	Прагнення розвитку
	Готовність до дій, рішучість
	Сталий інтерес до того чи іншого виду діяльності
	Цілеспрямованість діяльності
	Систематична ініціативність у різноманітних видах діяльності
	Активний спосіб життя людини
	«Масштабність» діяльності
	Вибірковість у доборі засобів і способів поведінки й діяльності
	Результативність діяльності
	Контроль особистості над навколишньою дійсністю
	Висока емоційна витриманість
	Наполегливість особистості
	Особистісна мобільність
Прояв оптимізму	Позитивне світосприйняття і мислення
	Аутосимпатія
	Впевненість у собі
	Переживання емоційного благополуччя і щастя
	Позитивні очікування особистості та впевненість бажаному результаті (віра в позитивне майбутнє)
	Віра в конструктивну сутність явищ навколишньої дійсності
	Змістовно насичена часова перспектива
	Мотивація долати перешкоди
	Протидія складним життєвим ситуаціям
	Здатність пояснити чинники успіхів і невдач
	Відкритість новому досвіду
	Самоефективність
	Розвинена фрустраційна толерантність (підвищена стресостійкість)
	Мрійливість

Цілком очевидно, що внутрішні і зовнішні чинники розвитку і становлення особистості старшокласника активно впливають на прояв зазначених вище маркерів активно-оптимістичної позиції, а це означає, що характер їх вираження може бути нерівномірним. Хоча в ідеалі дана позиція передбачає збалансованість прояву зазначених вище маркерів, проте в реальності домінуючими у структурі життєвої позиції старшокласника можуть бути або маркери активності, або маркери оптимізму. У зв'язку з цим, умовно можна виділити різновиди активно-оптимістичної позиції, а саме: 1) активно-оптимістична позиція з домінуванням активності; 2) активно-оптимістична позиція з домінуванням оптимізму; 3) збалансована активно-оптимістична позиція (див. рис. 1).

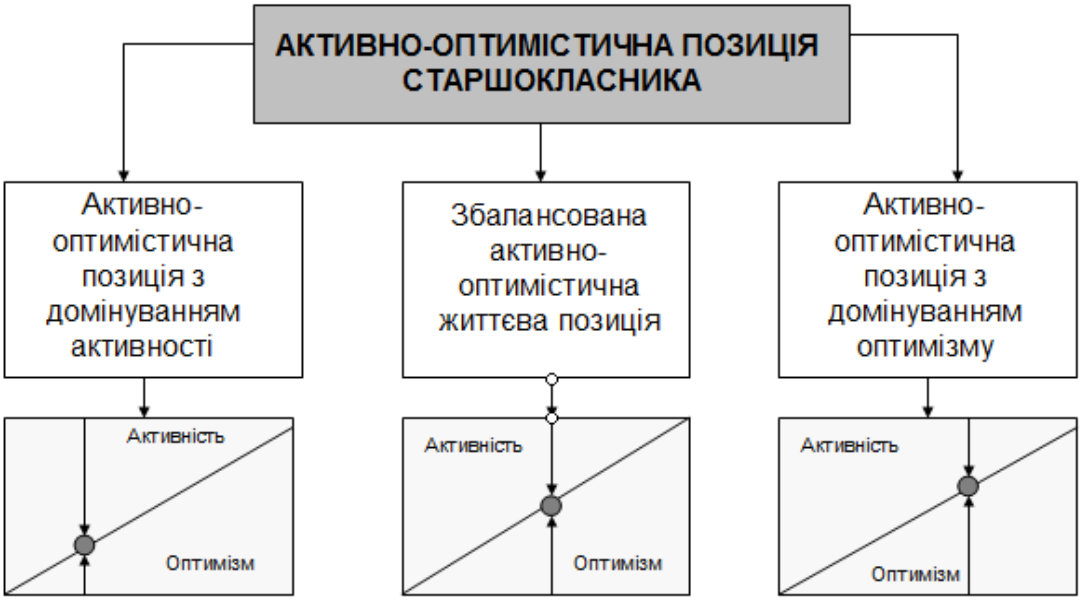

Рис. 1. Різновиди активно-оптимістичної позиції старшокласника

Варто також зауважити на той факт, що ***домінування маркерів активності*** у структурі життєвої позиції старшокласника може призвести до загального «розпилення» особистості та нездатності учня довести справу до завершення. Багатовекторність дій школяра часом є причиною низької ефективності його життєдіяльності при високих показниках ініціативності. Надмірна активність також може стати причиною психофізіологічного вигорання старшокласника, зумовлює його психоемоційне виснаження.

Домінування маркерів оптимізму у структурі життєвої позиції юнаків і дівчат 15-17 років, не зважаючи на його очевидні переваги, також може містити певні «загрози», оскільки старшокласники з даним різновидом життєвої позиції схильні пояснювати свої особисті невдачі як тимчасове явище, ухиляючись від рефлексивних дій; надмірний оптимізм часто породжує безтурботність та самонадійність; у таких учнів розвиваються оптимістичні ілюзії і знижується критичність мислення, активність, цілеспрямованість діяльності.

Розвиток ***збалансованої активно-оптимістичної позиції*** у старшокласника сприяє позитивному насиченню змісту майбутнього та активному досягненню бажаного результату у процесі побудови особистої життєвої траєкторії, а отже може стати запорукою успішності життєдіяльності школяра та його благополуччя.

Зважаючи на вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

1) активно-оптимістична життєва позиція – це обумовлена внутрішніми ресурсами та соціальними обставинами стійка особистісна установка, в основі якої прогнозування суб'єктивного благополуччя, що породжує ініціативність життєдіяльності особистості;

2) прояв маркерів активно-оптимістичної позиції у старшому шкільному віці визначає її різновид: активно-оптимістична позиція з домінуванням активності; активно-оптимістична позиція з домінуванням оптимізму; збалансована активно-оптимістична позиція;

3) надмірність активності чи оптимізму у структурі життєвої позиції школяра призводить до зниження ефективності діяльності чи зниження критичності мислення відповідно. Максимально сприятливою для саморозвитку і самоствердження особистості старшого шкільного віку є формування збалансованої активно-оптимістичної позиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Алульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

2. Кидинов А.В. Психологические аспекты влияния активной жизненной позиции студентов на формирование их межличностных отношений / А.В. Кидинов // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2010. – Т. 81. – №1. – С. 162-168.

3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року / Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf.

4. Крысько В.Г. Психология и педагогика: вопросы – ответы. Структурные схемы / В.Г. Крысько // Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 367 с.

5. Окулова Е.Е. Формирование активной жизненной позиции подростков в процессе социально значимой деятельности [Электронный ресурс] / Е.Е. Окулова, Е.В. Неумоева-Колчеданцева // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: Электронный сборник статей по материалам XIX студенческой международной научно-практической конференции. – Новосибирск: Изд. АНС «СибАК». – 2017. – № 1 (49) – С.23-33. – Режим доступа: http://www.sibac.info/archive/guman/1(49).pdf.

6. Опанасенко Л.А. Віковий аспект розвитку здатності старшокласників до цілепокладання у навчанні / Л.А. Опанасенко // Social and economic aspects of sustainable development of regions. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. – P. 363-368.

7. Солдатов Д.В. Оптимизм и пессимизм в образе будущего подростков / Д.В. Солдатов, О.Н. Жильцова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки.– 2010. – № 2. – С. 22-28.

8. Тавровецька Н.І. Теоретико-методологічний аналіз дефініції життєва позиція особистості / Н. І. Тавровецька // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2016. – №3(38). – С. 392-399.

9. Терещенко А.М. Дослідження зв'язку між диспозиційним оптимізмом і копінг-стратегіями поведінки у студентів / А.М. Терещенко // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2014. – №25. – С. 494-506.

10. Parveen F. & Maqbool S. & Khan S. M. (2016). Optimism as Predictor of Psychological Well Being among Adolescents – The International Journal of Indian Psychology, 66, 3(4), 12-21. Retrieved from https://www.ijip.in/Archive/v3i4/18.01.154.20160304.pdf

Науковий керівник: Опанасенко Л. А.

УДК 159.9

Галина Нєвєйкіна
(Одеса, Україна)

МІСЦЕ І РОЛЬ МОЛОДІ У ВІДТВОРЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена ролі молоді в структурі українського суспільства. Також аналізується проблематика участі молоді в соціально-економічних і культурних змінах розвитку в Україні.

Ключові слова: *молодь,структура суспільства,соціальна група.*

The article is sanctified to the role youth in the structure of Ukrainian society. The range of problems of participation of young people is also analyses in the socio-economic and cultural changes of development in Ukraine.

Key words: *young people, structure of society, social group.*

Молодь – особлива соціально-демографічна група суспільства, що відрізняється цілим рядом специфічних рис, до яких, зокрема, можна віднести: відсутність життєвого досвіду, нерозтрачену енергію, активність, незалежність, критичність, максималізм в оцінках, готовність і здатність до радикальних дій, спрямованим як на деструктивне руйнування, так і на творче творення [2].

Саме могутня енергія, творча уява, патріотичні та громадянські ідеали визначають цільовий і функціональний характер місії сучасної молоді як провідника соціальних змін, економічного розвитку й технічного прогресу України.

Молодь як особлива соціальна група постійно знаходиться у фокусі досліджень соціологів, оскільки, саме вона є чуйним індикатором змін, що відбуваються, і визначає в цілому потенціал розвитку суспільства. Від того, наскільки вивчений світ цінностей сучасної молоді, її установки, життєві плани, багато в чому залежить ефективність заходів, що розробляються, у області освіти, у сфері праці і зайнятості. Не зрозумівши суспільства, в якому живе молодь, не зрозуміти самої молоді і її специфічних проблем. Не зрозумівши молоді даного суспільства, не можна визначити його загальних суперечностей і проблем, а тим більше, розкрити майбутнього цього суспільства. Суспільні проблеми по суті багато в чому беруть свій початок від молоді і в цьому сенсі є молодіжними. Це означає, що дослідження молоді поза суспільством в цілому є абстрактним, неповним . На цій підставі будується широко поширена помилка, що жодних особливих проблем молоді не існує, є проблеми суспільства, і їх треба вирішувати. Якщо ми вирішимо проблеми суспільства – вирішимо і проблеми молоді [1].

Саме в молодіжному віці соціалізація здійснюється найбільш активно. Особливо, коли це стосується оцінки старшого покоління, його діяльності, поведінки, участі в суспільно-політичному житті, у зв’язку з чим молодь під впливом змін умов життя вносить новий зміст, своє бачення розвитку подій.

У процесі соціалізації молоді нерідко виникають протиріччя, викликані соціально-економічними та політичними змінами, що відбуваються в суспільстві. Особливо гостро протиріччя відчуваються тоді, коли це стосується безпосередньо самої молоді, у першу чергу – протиріччя між об’єктивною необхідністю реформи системи освіти і виховання та можливостями держави забезпечити її ресурсами, коштами; між розбудовою соціальної, правової держави та соціальною і правовою незахищеністю молоді [3].

Майбутній розвиток України повною мірою залежить від успіху тих, хто завтра відіграватиме провідну роль у суспільних процесах.

Як специфічна соціально-демографічна група суспільства молодь визначається не лише віковими межами, а й тим, яке місце вона посідає в соціальній структурі суспільства, а також

особливостями соціального розвитку. Молоді притаманні основні та другорядні особливості. До основних належать: фізіологічні, психологічні, вікові й соціальні характеристики. Другорядні пов'язані з основними і виявляються залежно від суспільно-корисної діяльності, місця проживання, соціального статусу людини тощо [4].

Незважаючи на те, що в сучасному суспільстві значно розширилися можливості для власного самовизначення й індивідуального розвитку, молодь як була, так і залишається найбільш вразливою, незахищеною частиною суспільства. Молодь необхідно розглядати як самостійну систему усередині загальної соціальної системи, визначаючи внутрішні і зовнішні взаємозв'язки елементів цих систем залежно від конкретних функцій. Оптимальна взаємодія всіх елементів соціальних систем суспільства в цілому неминуче служить цілям позитивного розвитку людства і прогресу.

Молодь – це найбільш здорова фізично частина населення, це життєва сила суспільства, згусток енергії, нерозбещених інтелектуальних і фізичних сил, що вимагають виходу [2].

Сучасне життя вимагає кардинальної зміни вікової самосвідомості суспільства як наслідки фантастичних змін в економіці і виробництві під впливом науково-технічної революції, зміни стилю і характеру у всіх сферах суспільного життя. Необхідне нове розуміння молоді як самоцінної стадії вікового, духовного і соціального розвитку.

Молодість – не службово-підготовча фаза вікового розвитку, як вважалося століттями, а головне джерело сьогоднішніх змін. Правильне розуміння суті молоді, грамотна молодіжна політика – це умова прориву суспільства в майбутнє. Де молодь і грамотна робота з нею – там успіх.

Таким чином, суспільство та держава повинні забезпечити випереджальну та інноваційну участь у державотворчих процесах, забезпечити духовні і культурні потреби молоді, рівні можливості для розкриття професійного, творчого, інтелектуального потенціалу молодого покоління, набуття молоддю соціального досвіду, конкурентоздатність на ринку праці, формування вміння жити в громадянському суспільстві, підтримку сімей, якісну освіту, формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій, патріотизму, національної і громадської свідомості серед молоді, яка б могла забезпечити безперервність розвитку української держави, базуючись на державних і національних цінностях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. – К. : А. Л. Д., 2006. – С. 41 – 65.

2. Волков Ю. Г., Добреньков В. И., Кадария Ф. Д., Савченко И. П., Шаповалов В. А. Социология молодежи: учебное пособие / под ред. Ю. Г. Волкова. – Ростов-на- Дону: Феникс, 2001. – 576 с.

3. Головатый Н. Ф. Социология молодежи: Курс лекций / Н.Ф. Головатый. – К. : МАУП,1999. – 223 с.

4. Корогод Л. П. М. Грушевський про місце і роль молоді в національному розвитку України / Л. П. Корогод // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології та методики. Матеріали міжнародної конференції, Київ, 11-13 жовтня 1995 р. – К. : А. Л. Д., 2006. – 232 с.

УДК 159.99

Оксана Паршакова
(Миколаїв, Україна)

УЧНІВСЬКА МОТИВАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглядається проблема професійного вигорання як результат стресів організаційного характеру, підходи до розуміння процесу вигорання, його особливості, основні чинники та учнівську мотивацію як один із факторів професійних стресів.

Ключові слова: *професійне вигорання, чинники вигорання, особливості професійного вигорання, професійний стрес, учнівська мотивація.*

The article deals with the problem of professional burnout as a result of organizational stress, approaches to understanding the burnout process, its features, its features, the main factors and pupillary motivation as one of the factors of professional stress.

Key words: *professional burnout, burnout factors, features of professional burnout, professional stress, pupillary motivation.*

Соціально-політичні та соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні сьогодні, висувають до працівників освітніх організацій нові, більш складні вимоги, що, безумовно, впливає на психологічний стан працівників, обумовлює виникнення емоційного напруження, розвиток значної кількості професійних стресів. Одним із найважчих наслідків довготривалого професійного стресу є синдром «професійного вигорання».

Аналіз робіт (Дж. Грінберг, Х. Дж. Фрейденберг, Х. Маслач) доводить, що серед дослідників немає єдиного погляду на питання, що таке «синдром емоційного вигорання», які фактори обумовлюють його виникнення, а також яка його структура.

З 1974 року вийшло друком понад 2500 статей і книг; присвячених вченню синдрому «професійного вигорання». Але переважна більшість із них – описового й епізодичного характеру, а питання учнівської мотивації як фактора вигорання педагогів не піднімалось взагалі.

Нині відомо кілька підходів до визначення синдрому «професійного вигорання». Відповідно, що існує й кілька моделей, що описують цей феномен.

Перший підхід розглядає «професійне вигорання» як стан фізичного, психічного і передусім емоційного виснаження, викликаного довготривалим перебуванням в емоційно перевантажених ситуаціях спілкування. «Професійне вигорання» тлумачиться тут як синдром «хронічної втоми». Представниками цієї однофакторної моделі є А Пінес Е. Аронсон. У даному випадку, виснаження – це головний чинник вигорання, а інші прояви дисфункції переживань та поведінки – зумовлені ним наслідки. Відповідно до цієї моделі, емоційне вигорання загрожує представникам будь-яких професій [2, с. 48].

Другий підхід розглядає «професійне вигорання» як двовимірну модель, що складається, по-перше, *афективного компоненту* – з емоційного виснаження та, по-друге, установчого – з деперсоналізації, тобто погіршення ставлення до інших, а іноді й до себе. Двофакторну модель досліджували Д. Дирендонк, Х Сиксма, В. Шауфелі – голандські вчені, які проводили дослідження серед медсестер.

Але найпоширенішим є *третій підхід*, запропонований американськими дослідниками К. Маслач і С. Джексон. Вони розглядають синдром «професійного вигорання» як трьохкомпонентну систему, котра складається з емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції власних особистісних прагнень [3, с. 85].

Чотирьохфакторні моделі були створені, що один із компонентів трьохкомпонентної системи (емоційне вигорання, деперсоналізація чи редукція особистих досягнень)

поділяється на два незалежних чинника (рис.1) [4, с. 189] (Е. Ф. Іваніцький та Р. Л. Шваб (*1981*), Г. Х. Ферт, А. Мімс (*1985*), і ін.).

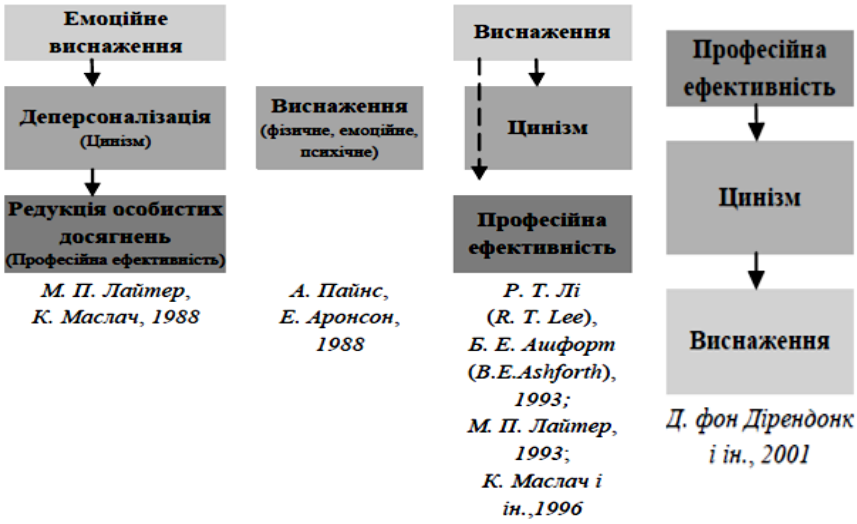

Рис. 1. Послідовність процесу вигорання

Представники *процесуального підходу* трактують вигорання як динамічний процес, який розвивається у часі і має певні стадії розвитку. Динаміка розвитку вигорання полягає у процесі зростання емоційного виснаження, внаслідок чого виникають негативні установки до реципієнтів (суб'єктів професійної діяльності).

Так, один із перших описів вигорання як процесу, що складається з трьох послідовних у часовому вимірі стадій, зробив у 1980 р. К. Чернісс [10, с. 17] (рис.2). Він встановив, що ризик вигорання збільшує використання суб'єктом неадекватних засобів протидії стресу і що вигорання на початку кар'єри менше корелює зі зміною професії та є менш руйнівним для суб'єкта.

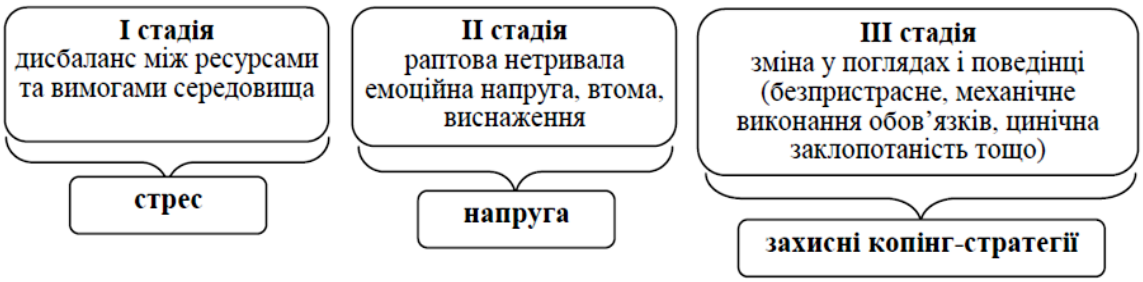

Рис. 2. Схема процесу вигорання *(за К.Черніссом, 1980)*

На думку М. Буріша (*1989*), вигорання починається зі значних енергетичних витрат, пов'язаних з надто високим позитивним налаштуванням суб'єкта на виконання професійної діяльності, та відображає послідовну зміну *шести фаз*: попереджуючої; фази зниження рівня власної участі у взаєминах; негативних емоційних реакцій; деструктивної поведінки; психосоматичних зрушень; розчарування та негативного налаштування щодо життя [9, с. 25-26].

Взявши за основу стадії стресу за Г. Сельє і модель К. Маслач, В.В.Бойко(*1996*) виокремив три фази вигорання: напругу, резистенцію, виснаження, які, на його думку, «…є автономними, і тільки сукупно утворюють синдром, та 12 симптомів». У цьому науковець вбачає відмінність вигорання від стресу, в якому фази загального адаптаційного синдрому почергово переходять одна в одну [1, с. 87; 4, с. 212-216; 8, с. 34-37].

Цілком відповідною теорії стресу Г. Сельє є *модель вигорання*, розроблена Б. Перлманом і І. А. Хартманом (*1982*), в основу якої вчені поклали основні види реакцій на організаційні стреси: *фізіологічні* – ступінь фізичного напруження і виснаження; *афективно-когнітивні* – ступінь інтенсивних негативно забарвлених емоційних переживань, емоційного та мотиваційного виснаження, деморалізації, деперсоналізації; *поведінкові* – афективних

поведінкових реакцій, дезадаптації, дистанціювання від професійних обов'язків, зниження робочої мотивації, продуктивності; *власне вигорання* – «згасання горіння» внаслідок відсутності необхідного палива.

Значного поширення набув започаткований А. Ленгле (*2008*) *екзистенційний підхід* до проблеми професійного вигорання, з позицій якого воно тлумачиться як специфічний прояв екзистенційного вакууму, в якому домінує симптом виснаження, що виникає в процесі професійної діяльності суб'єкта [6, с. 3].

Систематизація наявних даних із проблематики дослідження вказує на відсутність загальновизнаної базової концепції феномена та факторів, які спричиняють професійне вигорання.

Встановлено, що «професійне вигорання» трапляється у жінок і молодих людей частіше, ніж у чоловіків та літніх. Дослідники помітили певну тенденцію: сильна залежність від роботи призводить до повного відчаю, особливо в тих випадках, коли вчитель не отримує у відповідь віддачі від учнів, вдячності або підтримки від адміністрації школи.

Слід зазначити, що на кожному етапі педагогічної діяльності є свої особливості, які впливають на психоемоційний стан учителя. Так, перші 5 років у школі – це час адаптації молодого працівника до умов роботи, 6-7 років – формування професійної позиції, підвищується професійна значущість. Для учителя з 11-15-річним стажем роботи характерна «педагогічна криза», яка носить суперечність між бажанням щось уміти і можливостями педагога. 16-20 років – період, пов'язаний із «кризою середини життя», коли підбивають попередні підсумки. Дослідники вважають, що найчастіше синдром «професійного вигорання» трапляється у людей, які мають 11 – 16 років стажу. Таким чином, найпродуктивнішим вважається період у вчителів зі стажем 21-25 років, у яких сформовані професійно та особистісно важливі якості.

Існує взаємозв'язок між вигоранням і тривожністю, емоційною чутливістю, темпераментом. В цьому руслі вважається цілком закономірним, що швидше «вигорають» люди, які мають інтровертований темперамент, індивідуально-психологічні особливості яких не поєднуються з професійними вимогами комунікативних професій. Вони схильні накопичувати емоційний дискомфорт без «скидання» негативних переживань у зовнішнє середовище.

Варто також зазначити і те, що вигоранню сприяють негаразди, кризи, стреси в особистому житті. Найбільш вразлива категорія «вигораючих» – це люди, що з головою занурюються в роботу, зневажають і відсувають на другий план свої потреби. Таким чином, прагнення професіонала досягнути високого рівня компетентності у своїй справі, його трудоголізм нерідко призводять або до відсутності, або до жалюгідно-занедбаного, проблемно-кризового стану особистого життя.

У дослідженнях К. Маслач і її колег основною причиною професійного вигорання визначено перевантаження. Проте інші дослідження доводять, що власне перевантаження нерідко є похідним, проміжним чинником, а головним виступає непосильна відповідальність, яку суб'єкт бере сам на себе і яка перевантажує та виснажує його.

Серед основних підходів до виявлення факторів формування і розвитку професійного вигорання варто виділити такі:

1. *Соціально-психологічний / інтерперсональний* (Г. Х. Аскуіт, Б. П. Б'юнк, С. Джексон, М. С. Істберг, М. Лайтер, Е. Е. Манлав, К. Маслач, К. Мач, Е. С. Х'юбнер, В. Б. Шауфелі, М. Уільямсон, Р. Л. Язазевський й ін.), у межах якого вигорання розглядають як результат відсутності належної підтримки, емоційного перевантаження, великої кількості міжособистісних контактів, напруженого характеру цих контактів тощо [12, с. 428; 13].

2. *Організаційно-управлінський* (Ф. Х. Арчембоулт, Л. Бенетт, Р. Дж. Берк, П. Варкарчель, І. Віннабст, Д. Кеш , С. Дж. Крейн, Е. Ф. Іваніцький, Р. Т. Лі та В. Е. Ашфорт, Е. Е. Манлав, Дж. Ма Пієро, П. Р. Хіль-Монте й ін.), представники якого вбачають основну причину професійного вигорання у таких виробничих стресогенних проблемах суб'єкта: недостатні автономія, підтримка, винагорода з боку адміністрації та визнання колег, рольові

конфлікти, неадекватний чи недостатній зворотний зв'язок між керівництвом і виконавцями та ін. [12].

Зростання показників вигорання педагогів під впливом шкільних реформ виявили Т. Б. Коркорен (*T. B. Corcoran*), Л. Дж. Уолкер (*L. J. Walker*) і Дж. Л. Уайт (*J. L. White*), *1988*). На цій підставі ми припускаємо, що реформування української освіти істотно сприяє вигоранню та іншим стресогенним розладам наших педагогів.

3. *Індивідуально-психологічний/інтраперсональний* (М. В. Борисова, А. Бродський, Н. Є. Водоп'янова і О. С. Старченкова, Е. Еделвіч, С. Мейєр, Л. Б. Міллс, Дж. С. Октей, А. Пайнс, С. Л. Пейдж і К. Л. Купер, В. Пейн, М. С. Томпсон, С. В. Умняшкіна, Дж. Фріді, К. Чернісс і ін.), у межах якого основними детермінантами професійного вигорання вважаються особливості мотивації та емоційної сфери психіки суб'єкта, насамперед невідповідність між його актуальними потребами і спроможністю задовольнити їх у своїй професійній діяльності, високими очікуваннями щодо праці та її реаліями [13, с. 212-216].

Дослідивши існуючі класифікації чинників професійного вигорання, В.О. Орел (*2005*) створив власну, яку назвав «робочою схемою», і включив у неї такі чинники: індивідуальні, до яких відніс соціально-демографічні, особистісні, професійну мотивацію та когнітивні процеси; організаційні – умови праці; зміст праці (кількість клієнтів, глибина контактів з ними, зворотний зв'язок); соціально-психологічні (рольовий конфлікт, соціальна підтримка,) [7, с. 41-42].

З-поміж існуючих моделей вигорання педагогів, які базуються переважно на причинах і наслідках цього явища, найбільш авторитетними є моделі, розроблені К. Маслач і М. П. Лайтером (*1999*), а також І. А. Фрідманом (*2000*). У першій моделі відображено вплив чинників зовнішнього середовища й особистісних рис/якостей і відведено важливу роль особливостям взаємодії «педагог-учень»: сприйняттю й оцінці вчителя учнями, їх поведінці та успішності тощо [14, с. 296-297]. У другій, яку автор назвав «моделлю зруйнованої мрії», увагу акцентовано на прірві, яка утворюється між учительськими ідеалами та реальними труднощами, які виникають у таких складових праці педагога: а) завданнях, пов'язаних з учнями; б) взаєминах з учнями; в) завданнях, що стосуються *школи* як організації; г) стосунках з керівництвом і колегами [11, с. 598, 601]. Натомість К. О. Дубініцька (*2011*) дійшла висновку, що провідними чинниками вигорання педагогів є предметний зміст їхньої діяльності та вікові й соціально-психологічні особливості дітей. Однак, за результатами її досліджень, педагоги з вищим статусом, що більше «вкладають» у розвиток дітей, вигорають частіше й інтенсивніше [5, с. 24-26].

Тож, особливу увагу ми теж вирішили приділили такому чиннику професійного вигорання як взаємодія у системі «педагог-вихованці», а саме вплив учнівської мотивації на процес вигорання.

Попри те, що проблемі професійного вигоряння та причин його виникнення у сучасній психології приділяється достатньо багато уваги, навчальну мотивації як фактор сучасні вчені та дослідники ще не розглядали. Хоча саме мотивація є визначальним компонентом організації навчальної діяльності та пробуджуючим фактором до взаємодії з вчителем . Вона може бути внутрішньою або зовнішньою щодо діяльності, однак завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності.

Учнівська мотивація має безпосередньо великий вплив на діяльність вчителя як таку, оскільки бажання навчатися і працювати на уроці й позитивна мотивація в цілому говорять про наявну потребу в учнів у знаннях у певній області, а значить роблять роботу педагога значимою, такою що приносить корить. Таким чином педагог відчуває, що його праця недаремна і бачить сенс працювати навіть попри перенавантаження чи певні організаторські моменти, оскільки є для кого і для чого працювати. За такої умови вчителі отримую задоволення від роботи, зникає відчуття важкого тягаря.

Відсутність мотивації або ж негативна мотивація спричинюють зворотній ефект. Так коли вчитель проводить досить велику кількість часу за підготовкою до занять, підбором матеріалів, витрачає свій енергетичний потенціал під час уроку аби налаштувати дітей на

навчання, але у результаті попри це все у відповідь не отримує ніякої віддачі від учнів, то педагог розчаровується у власній діяльності. А якщо подібна ситуація неодноразово повторюється, то це викликає реакції різні спектру негативного: відчуття даремно витраченого часу, відсутності сенсу власної роботи, а постійне байдуже ставлення вихованців до предмету сприймається як психотравмуюча ситуація. Таким чином в залежності від типу навчальної мотивації в учня складаються ті чи інші відносини з педагогами, що в свою чергу, певним чином впливає на психологічний стан наставника.

Отже, не дивлячись на роки досліджень, вчені не є одностайними у своїх висновках. Отримані результати проведеного нами аналізу чинників професійного вигорання у представників педагогічної професії вказує на те, що вони діють сукупно, хоча й нерівнозначно й асинхронно.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М. : Информац. издат. дом «Филин», 1996. – 472 с.

2. Булатевич Н. М. Синдром емоційного вигорання: роль індивідуальних та організаційних чинників // Вісник Київського національного університету імені Т. Шеченка. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2005. – Вип. 22-23. – С. 47-50. (ДИПл 9)

3. Водопьянова Н. Е. Синдром профессионального выгорания в управленческой деятельности / Н. Е. Водопьянова, А. Б. Серебрякова, Е. С. Старченкава // Вестник СПбГУ. – Сер. 6. – Вып. 2. - № 13. – 2008. – С. 83-91.

4. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания : диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Страченкова. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008. – 336 с.

5. Дубиницкая К. А. Социально-психологические факторы формирования и проявления синдрома эмоционального выгорания у педагогов и воспитателей дошкольных образовательных учреждений : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / К. А. Дубиницкая. – М., 2011. – 28 с.

6. Лэнгле А. Эмоциональное выгорание с позиции экзистенциального анализа/ Альфред Лэнгле; пер. с нем. О. М. Ларченко // Вопросы психологии. – 2008. – № 2. – С. 3–16.

7. Орел В. Е. Исследование влияния факторов рабочей среды на феномен психического выгорания в профессиях социальной сферы / В. Е. Орел, А. А. Рукавишников // Социальная психология XXI век. – 1999. – Т. 2. – С. 164–167.

8. Чутко Л. С. Синдром менеджера. Эмоциональное выгорание и управление стрессом / Леонид Семёнович Чутко. – СПб. : Речь, 2010. – 96 с.

9. Burisch M. Das Burnout-Syndrom. Theorie der inneren Erschöpfung / M. Burisch. – [3. Auflage]. – Berlin : Heidelberg Springer Medizin Verlag, 2006. – 314 s.

10. Cherniss C. Professional burnout in human service organizations / Cary Cherniss. – New York : Praeger, 1980. – 233 p.

11. Friedman I. A. Burnout in teachers : Shattered Dreams of Impeccable Professional Performance / I. A. Frieddman // Psychoterspy in Practice. – 2000. – Vol. 56 (5). – P. 595–606.

12. Maslach C. Burnout in health professionals / Christina Maslach. // Cambridge handbook of psychology, health and medicine ; ed by S. Ayers, A. Baum, C. McManus, S. Newman. – [2 edition]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 968 p.

13. Much K. Burnout Prevention for Professionals in Psychology / K. Much, A. L. Swanson, R. L. Jazazewski // VISTAS : Compelling Perspectives in Counseling; ed. by G. R. Waltz [eds.]. – Alexandria, VA : ACAssosiation, 2005. – P. 212–216.

14. Vandenberghe R. Understanding and Preventing Teacher Burnout / R. Vandenberghe, A. Huberman. – Cambridge: Cambridge Univ.Press, 1999. – 380 p.

УДК 159.9

Наталія Полєшко
(Миколаїв, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЛОГІВ І ВЛОГІВ ТА ЇХ ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

У статті схарактеризовано психологічні особливості блогів і влогів. Визначено основні функції, переваги та недоліки самостійної мережевої поведінки в процесі розвитку сучасного старшокласника.

Ключові слова: *старшокласник, блог, влог, фоловери, хейтери, блогосфера, влогосфера, айфонографія.*

The article describes the psychological features of blogs and blogs. The basic functions, advantages and disadvantages of independent network behavior in the process of development of a modern high school student are determined.

Key words: *senior pupil, blog, blog, followers, heyters, blogosphere, vlogosphere, audio taping.*

Сьогодні Інтернет-ресурси у значній мірі визначають загальний характер соціального буття та індивідуальні особливості особистісного становлення. Дедалі більшої популярності в сучасному світі набувають підліткові блоги і влоги, на яких старшокласники періодично розміщують актуальну для них інформацію, висловлюють власну точку зору та діляться життєвим досвідом.

Сучасні науковці, а саме: А.А. Азбель, Л.С. Ілюшин, С.В. Манухіна [1], Є.Є. Амбросимова [2], [3], Ю.В. Галаян [4], М.М. Міщенко [7], І.А. Текутьєва [8], І.С. Шаповалова [9], а також M. Kaminsky [10], J. Lim [11], A. Manago [12], J. Warmbrodt [13] та інші, активно займаються вивченням феномену блогу / влогу. Проте, не зважаючи на цікавість вчених до цієї теми, поза їх увагою залишається проблема визначення психологічних особливостей блогів і влогів, окреслення їх основних функцій.

Поняття «***блог***» (англ. blog, від «web log») у психологічному науковому просторі є відносно новим. Здебільшого його розглядають, як особистий електронний щоденник на власному чи на партнерському сайті, доступний для всіх користувачів. І.Л. Гудінова зауважує, що сьогодні це одна з найбільш популярних і перспективних форм інтерактивного зв'язку, в основі якого обмін думками, можливість оцінювати і коментувати явища чи події [5].

Ведення блогу надає його автору – ***блогеру*** – свободу для творчості та індивідуального саморозкриття, адже блоги не мають обмеження у змісті, формі, обсязі, кількості виставлення публікацій та в часі їх написання. Форма ведення щоденників дозволяє зберігати відверту суб'єктивність позиції і експресивність оціночних суджень. Сучасні блогери активно описують та розповідають про світ власних інтересів і вподобань, про особистісні вміння, навички та досягнення, спонукаючи до аналогічних дій своїх шанувальників.

А.А. Азбель, Л.С. Ілюшин, С.В. Манухіна звертають увагу на той факт, що «Інста-світ» дарує амбіційним блогерам чимало можливостей (ресурсна функція): популярність, мотивацію на успіх, творче натхнення, перспективи особистісного розвитку, простір для наукових досліджень тощо [1]. Іншу точку зору висловлює М.М. Міщенко. Він найважливішою функцією блогів визначає комунікативну функцію [7], акцентуючи увагу на тому, що психологічні механізми блогерсва ґрунтуються на основних соціально-психологічних механізмах спілкування, які у блогосфері мають свої специфічні особливості. До таких механізмів слід віднести: зараження; переконання; наслідування; навіювання.

На відміну від блогів, ***влог*** – це Інтернет-журнал або Інтернет-щоденник, який викладається у формі відеоматеріалів. Сьогодні велика частина влогів транслюється на

відеохостингу YouTube у вигляді особистих відеоканалів, що функціонують за принципом «стрічки друзів».

Важливою особливістю влогу є його функціональна спрямованість, за якою розрізняють: 1) інформаційне відео; 2) навчально-мотиваційне відео; 3) розважальне відео. Інформаційна, навчально-мотиваційна та розважальна функції успішно реалізуються у розмаїтті відеожанрів, які продукуються сучасними влогерами (наприклад: огляди, гайди, опитування, тревели, лайфаки, бьюті, пранки, челенжі, шоу, скетчі, летсплеї тощо).

І.А. Текутьєва відзначає той факт, що не зважаючи на розмаїття влогів, усі вони надають їх авторам можливість для самовираження і самоствердження. Завдяки відеоблогу активні діячі Інтернет-мережі набувають бажаної для них популярності, яка може стати для влогерів ще й джерелом швидкого та значного заробітку [8]. Крім вказаних функцій блогів і влогів, у психологічній літературі виокремлюють: функцію згуртування і утримання соціальних зв'язків, функцію саморозвитку і самопрезентації, а також психотерапевтичну функцію.

Узагальнюючи, визначимо провідні функції блогів і влогів та представимо їх на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Характеристика провідних функцій блогів і влогів

Найбільшою популярністю серед сучасних українських старшокласників користується інстаблог (власна сторінка в Instagram) та особистий YouTube-канал. Дещо менший інтерес проявляється у веденні тематичної чи індивідуальної сторінки в Facebook, Twitter чи Telegram.

Учні-інстаблогери – школярі, які створюють і розміщують фото та відео публікації із дописом власних думок, ідей і переживань. Зазвичай такі блоги / влоги ситуативні для початківців і тематичні для досвідчених наповнювачів Інтернет-контенту.

Із розвитком популярності ведення інстаблогу, широкого розповсюдження серед учнів набуло явище айфонографії. ***Айфонографія*** – це особлива гілка мобілографії, що передбачає виведення на перший план функцій фотокамери у тих технологіях, де спочатку вона була представлена як додаткова. Тобто створюються фотографії із обов'язковою художньою обробкою фото за допомогою програмних засобів мобільного телефону.

Прагнення старшокласників стати відомими і набути популярності часто реалізується за допомогою ютуберства. ***Ютубер*** – учень, який має особистий YouTube-канал і розміщує на ньому власні чи запозичені відеоматеріали у незначній обробці.

З часом в інстаблогерів та ютуберів з'являються свої прихильники і шанувальники, які слідкують за новими матеріалами та підписуються на їх автоматичне розсилання. Підписників блогів і влогів називають ***фоловерами***.

Із набуттям популярності у блогера / влогера з'являється аудиторія хейтерів. *Хейтери* – це люди, які агресивно реагують на будь-яку інформацію, яку вони тільки бачать в Інтернет мережі. Такі особистості розпочинають дискусії та суперечки в коментарях під публікаціями, «не добираючи слів».

Блоги і влоги створюють певний культурний контекст сучасності. Наразі блогерство і влогерство відзначаються особливою динамічністю популярної тематики, способів подачі

матеріалів та застосування програмного забезпечення для їх оформлення. Ці соціальні феномени щодня набувають нових рис, змінюючись із розвитком інформаційних технологій, і відзначаються своєрідністю прояву індивідуальності авторів. Їх багатогранність представлена широким спектром видового і жанрового розмаїття [6].

Варто зауважити на той факт, що сучасні вчені аналізують даний соціальний феномен у контексті ресурсів і потенційних загроз, пов'язаних із розвитком Інтернет-залежності, маніпуляцією свідомості підростаючого покоління, втратою молоддю, захопленою блогосферою, активності та продуктивності у реальному спілкуванні, взаємодії, діяльності.

Зазначені форми мережевої поведінки (блогерство, влогерство, фоловерство, хейтерство) здатні у значній мірі замінити реальні способи міжособистісної взаємодії. Наразі встановлено, що і «Instagram», і «Facebook» можуть викликати патологічну Інтернет-залежність у старшокласників. Часом блогерство і влогерство формують «кліпове мислення» в учнів, за якого інформація, через її різноманіття, сприймається уривчасто у вигляді яскравих подій, фактів і зображень, що не пов'язані між собою. У практиці віртуальний світ дуже часто створює ілюзію життя і спілкування старшокласника, у якому моделюється ідеальний образ себе, відповідно до якого школяр починає діяти в реальності.

До переваг мережевої поведінки, пов'язаної з блогами і влогами, відносяться: 1) можливість безперешкодної реалізації власних ідей і висловлення особистих думок; 2) розвиток креативності та індивідуальності у підготовці, відборі й оцінці Інтернет-матеріалу; 3) перспективи заробітку на розкрутці Інтернет-продукту / перегляді чи оцінці певного сайту; 4) доступність блогерства, влогерства, фоловерства і хейтерства для сучасних учнів 10-11 класів.

Враховуючи специфіку блого- / влогосфери, визначимо функціональні особливості різновидів самостійної мережевої поведінки і представимо їх на рисунку 1.2.

Рис. 1.2. Функціональні особливості самостійної мережевої поведінки старшокласників

Таким чином блогерство та влогерство школярів надає можливість реалізувати усі функції блогів і влогів (1-10 із 10), фоловерство – переважну більшість (1-8 із 10), хейтерство – обмежену кількість (1-4 із 10). Жанрово-видове розмаїття блогів і влогів, а також поліфункціональність активної мережевої поведінки можуть стати потужним ресурсом для розвитку старшокласника, сприяти його самоактуалізації.

Висновки: 1) блоги і влоги – віртуальна альтернативна форма реальної комунікації і соціальної взаємодії сучасних учнів 10-11 класів, що полягає у розміщенні в мережі Інтернет текстових, фото- і відеоматеріалів; 2) це поліфункціональний засіб автентичного самовираження юнаків і дівчат старшого шкільного віку (для блогерів), інтерактивна форма знайомства з оточуючим світом (для фоловерів), середовище для прояву негативу (для хейтерів).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Азбель А.А., Илюшин Л.С., Манухина С.В. Исследование подростковых видеоблогов: функционально-коммуникативный анализ содержания и речевой культуры / А.А. Азбель, Л.С. Илюшин, С.В. Манухина // Научно-педагогическое обозрение. – Санкт-Петербург, 2018. – 2 (20). – С. 113 – 124.
2. Амбросимова Е.Е. Видеоблогосфера: построение онтологии предметной области / Е.Е. Амбросимова // Научный журнал «Дискурс». – 8 (10). – 2017. – С. 66-75.
3. Амбросимова Е.Е. Портрет современного ребенка-видеоблогера / Е.Е. Амбросимова // Молодой ученый. – 2018. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/v/portret-sovremennogo-rebenka-videoblogera.
4. Галаян Ю.В. Исследование влияния социальных сетей на формирование личности подростка / Ю.В. Галаян // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 3971-3975.
5. Гудінова І.Л. Блог-блогер-блогосфера в психологічних дослідженнях / І.Л. Гудінова // Молодий вчений. – 2015. – №2. – С. 235-248
6. Дацюк С. Сучасні блоги та блогери / С. Дацюк // Українська правда. – 21 березня 2017 року. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors /datsuk/58d0f539e0fdb/ .
7. Міщенко М.М. Інформаційне суспільство: соціологія та психологія блогерства / М.М. Міщенко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Харків: НТУ «ХПІ», 2018. – Вип. 48 (52). – С. 204-207.
8. Текутьева И.А. Жанрово-тематическая классификация видеоблогинга / И.А. Текутьева // Медиасреда, 2016. – №11. – С. 107-113.
9. Шаповалова И.С. Влияние Интернет-коммуникаций на поведение и интеллектуальное развитие молодежи / И.С. Шаповалова // Социологические исследования. – 2015. – №4. – С. 147-151.
10. Kaminsky M.S. (2010). Naked Lens: Video Blogging & Video Journaling to Reclaim the YOU in YouTube™. Organik Media, Inc., 224 p.
11. Lim J.B.Y. (2013). Video Blogging and youth activism in Malaysia. International Communication Gazette, 75, № 3, 300–321.
12. Manago, A.M. (2008). Self-presentation and gender on MySpace. Journal of Applied Developmental Psychology, 29, № 6, 446–458.
13. Warmbrodt John. (2010). Understanding the videobloggers' Community. International Journal of Virtual Communities and Social Networking, 2 (2), 43-59.

Науковий керівник: Опанасенко Л. А.

УДК 159.99

Олена Проданова
(Ізмаїл, Україна)

ФАКТОРИ СТАБІЛЬНОСТІ ПОДРУЖНІХ ВІДНОСИН ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ ШЛЮБУ

Статтю присвячено проблемі вивчення психологічних факторів стабільності шлюбу та подружніх відносин, проблемам встановлення сімейних кордонів, емоційні та сексуальні аспекти шлюбу, психологічні завдання кризових періодів життєвого циклу сім'ї.

Ключові слова: *подружні відносини, фактори стабільності подружніх відносин, шлюб, функціональна сім'я.*

The article devoted to the problem of studying of psychological factors of the stability of marriage and family relations, borders of family, emotional and sexual aspects of marriage, problems in the crisis periods of the cycle of the family.

Keywords: *married relations, factors of the stability of marriage and family relations, marriage, functional family.*

Сім'я відіграє значну роль як у становленні людини, так і в її подальшому самостійному житті. Проблемі стабільності шлюбу присвячена в останні роки значна кількість досліджень. Наприклад, початкова стадія життя сім'ї може ускладнюватися цілою низкою чинників, пов'язаних з мотивацією вступу у шлюб, особливостями батьківських сімей і дошлюбного періоду відносин. Ускладнюють етап адаптації неадекватна мотивація створення шлюбу (наприклад, сім'я створюється через бажання когось із подружжя дистанціюватись від батьківської сім'ї), значна розбіжність у сімейних традиціях та походження подружжя, різний склад батьківських сімей (один з подружжя – єдина дитина, інший виріс у багатодітній родині), укладення шлюбу у віці до 20 або після 30 років, період залицяння менш шести місяців або понад три роки, вагітність дружини до шлюбу або протягом першого року після заміжжя, негативні відносини одного з подружжя з батьками, власне нещасливе дитинство [7, с. 18].

Згідно з концепцією оцінки і прогнозування шлюбного союзу Г. С. Васильченко і Ю. А. Решетняк [1, с. 27], в структуру загального шлюбного потенціалу входять фізичний, матеріальний, культурний, сексуальний, психологічний фактори. Фізичний фактор проявляється в тому, що, незалежно від статі, людина має несвідому симпатію до однієї людини або антипатію до іншої. В нього входять: фізична подоба (особливо обличчя і фігура), тембр голосу, манера поведінки, мова, міміка, манера одягатися, запах партнера. Фізичний фактор формується при перших зустрічах і тісно пов'язаний з сексуальним фактором. Матеріальний фактор визначається внеском партнера в матеріальний статус сім'ї і відповідність цього вкладу очікуванням партнера. Культурний фактор пов'язаний з співвіднесенням культурних і інтелектуальних запитів і цінностей подружжя, причому, він може змінюватися протягом життя. Сексуальний фактор визначається відповідністю програми інтимної близькості кожного з подружжя їх сексуальним очікуванням і залежить від здоров'я подружжя, зміни сексуальності протягом життя, співвідношення чоловічої та жіночої сексуальності, сексуальної культури кожного з подружжя. Психологічний фактор – це співвідношення особистісних особливостей подружжя, їхніх характерів, ролевих домагань, ціннісних орієнтацій. Взаємодія зазначених факторів визначає потенціал шлюбу: якщо вони єдинонаправлені, то сприяють збереженню союзу.

З позицій системного підходу [3, с.42], функціональна сім'я – це та родина, яка справляється з поставленими перед нею зовнішніми і внутрішніми завданнями. Дисфункціональна сім'я відповідно – це родина, яка з цими завданнями не справляється. Особливо яскраво відмінності між функціональними і дисфункціональними сім'ями проявляються в кризові періоди. Дисфункціональні сім'ї являють собою ригідні системи, які намагаються зберегти звичні стереотипи взаємодії між елементами своїх підсистем та іншими системами. В результаті цього можуть блокуватися актуальні потреби «найслабкішого» члена сім'ї (частіше – дитини), і у нього виникає якесь захворювання, відхилення в поведінці або інший симптом.

Таким чином, найбільш істотна відмінність гармонійного (функціонального, стабільного) шлюбу від дисфункціонального полягає в здатності подружжя успішно протидіяти виникаючим зовнішнім і внутрішнім завданнями.

Д. Валлерстайн у своєму дослідженні описує основні задачі шлюбу [2, с.21]. Перше – це відділення від батьківських сімей, а в повторних шлюбах – ще й від попередніх подружніх відносин. Здатність пари до близьких і незалежних відносин багато в чому залежить від того, наскільки кожному з подружжя вдалося стати самостійною особистістю в батьківській родині.

Наступне завдання шлюбу – це створення спільності, взаємної ідентифікації з одночасним створенням кордонів, що захищають автономію кожного партнера.

Оптимальним рішенням даного завдання є формування здатності подружжя відчувати себе належними парі, але не втрачати свого «Я» [7, с. 14].

Одним з найбільш поширених мотивів вступу в шлюб є любов. Існує ряд концепцій, що описують любовні відносини (Е. Фромма, В.Соловйова, Р. Стернберга та ін.). За теорією любові Р. Стернберга, перша складова любові – близькість, інтимність. Люблячі відчувають себе пов'язаними один з одним. Близькість має кілька проявів: радість, з приводу того, що кохана людина поруч; бажання зробити життя коханої людини краще; бажання надати допомогу в скрутну хвилину і надію на те, що у коханої людини теж є таке бажання; обмін думками і почуттями, а також загальні інтереси.

Друга складова любові – пристрасть. Вона призводить до фізичного потягу і до сексуальної поведінки у відносинах. Статеві відносини тут важливі, але зберігається й потреба в самоповазі, потреба отримати підтримку в скрутну хвилину.

Третя складова любові – зобов'язання, рішення, відповідальність. У неї є короткочасний та довготривалий аспекти. Короткочасний аспект відбивається в рішенні про те, що конкретна людина любить іншу, довготривалий аспект - в зобов'язанні зберігати цю любов [5, с. 231].

Виходячи зі співвідношення трьох компонентів любові, Р. Стернберг описав типологію любовних відносин. Однак описані типи любові представляють собою полярні випадки. Більшість реальних любовних відносин потрапляє в проміжок між цими категоріями.

Важливим завданням шлюбу є вироблення у подружжя здатності поєднувати в одне два образи: ідеалізований, що склався під час залицяння, і реалістичні зміни, що відбулися з самою людиною і його половиною протягом багатьох років шлюбу. Це завдання забезпечує психологічний механізм стримування розчарувань середнього і старшого віку.

З любовними аспектами шлюбу найтіснішим чином пов'язані сексуальні відносини. Створення повноцінних сексуальних відносин і їх захист від вторгнень з боку зобов'язань, пов'язаних з іншими ролями подружжя (наприклад, батьківськими), – ще одне важливе завдання шлюбу. Гармонійні подружні пари витрачають значні зусилля для того, щоб гарантувати собі особистий час для спільного перебування та вважають повноцінне сексуальне життя однією з умов міцного і щасливого шлюбу. Емоційна сторона подружніх відносин і сексуальні відносини в кризові періоди шлюбу може як стабілізувати шлюб, так і посилювати виникаючі проблеми.

Найважливішим завданням шлюбу є об'єднання зусиль в момент появи в сім'ї дитини. У той же саме час важливо, щоб зберігалася близькість подружжя. Формування трикутника відносин, що включає батьків і дитину, призводить до того, що в період після народження дитини на периферії трикутника, як правило, виявляється чоловік, а між жінкою і дитиною утворюється симбіотичний зв'язок. У той же час батько може брати на себе функції доглядає об'єкта, дозволяючи матері на час дистанціюватися від дитини [4, с. 89].

Проблема полягає в тому, що чоловік може відчути себе виключеним з сімейних відносин, переживати почуття ревнощів, оскільки дружина всю увагу направляє на дитину. Поява «емоційного голоду» у чоловіка може привести до відходу в професійну сферу, в інші відносини і т. п. Дружина, яка очікує емоційної підтримки і допомоги у догляді за дитиною та веденні домашнього господарства, може почати пред'являти чоловікові претензії, провокуючи ще більше віддалення. Таким чином, для подружжя, поряд з прийняттям нових зобов'язань, дуже важливо зберігати близькість і у власних відносинах, знаходячи простір, час і сили на спілкування не тільки з приводу дитини. Отже, ще одна задача шлюбу – вироблення вміння протистояти неминучим кризам, підтримувати сімейні узи перед обличчям несприятливих обставин. З нормативними та ненормативними кризами стикається будь-яка сім'я, однак в одних випадках кризи руйнують подружні стосунки, в інших – роблять їх ближчими.

Здатність подружжя до подолання криз формується за рахунок вирішення такого завдання, як створення безпечного простору всередині сім'ї для вираження і вирішення розбіжностей, гніву і конфліктів. Для створення безпечного простору, де сильний гнів можна

висловити без страху за наслідки, подружжю необхідно відкрито домовитися, що висловлювання різних точок зору (боротьба) НЕ може зруйнувати шлюб. У цьому випадку подружжя може відчувати себе в родині безпечніше, ніж будь-де.

Якщо говорити про проходження сімейною системою нормативних криз, тобто, перехідних моментів між стадіями життєвого циклу сім'ї [8, с. 349], можна виділити перелік завдань, які подружжю доводиться вирішувати в кожній такій нормативній кризі. У більшості випадків нормативні кризи можуть бути пов'язані зі зміною сімейної структури - наприклад, народженням дитини або, навпаки, відходом дорослих дітей з дому; необхідністю сепарації дитини від батьків, коли вона включається в зовнішні соціальні структури, наприклад йде в школу, або сепарацією в період підліткового віку.

Важливі також правила, яких подружжя дотримуються в конфлікті, в тому числі про неприйнятність фізичного насильства, теми, які не можуть бути порушені в сварках (наприклад, не можна згадувати старі образи або зачіпати теми національних і релігійних відмінностей), правила щодо часу і місця суперечок (наприклад, не сперечатися в момент зборів на роботу, або під час приймання їжі, в присутності дитини і т.п.).

У певні періоди подружнього життя на перший план виходить завдання забезпечення умов догляду та комфорту щодо партнера, а також задоволення потреби партнера в емоційній підтримці. Психотерапевтична функція шлюбу стає все більш актуальною останнім часом, коли традиційні функції слабшають.

Ця функція дозволяє членам сім'ї задовольняти потреби в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті. Подружжя все частіше орієнтуються на шлюб як на середовище, яке сприятиме психологічній розрядці і стабілізації.

Подружні стосунки у найбільшою мірою змінилися за останні сто років. Саме нестабільність шлюбу визначає нестабільність сучасної сім'ї. Особливо важким є початковий період відносин, коли потрібна адаптація один до одного, вибудовування спільного простору без втрати власної індивідуальності. У багатьох парах на цьому етапі відносин панує установка на зміну партнера і неготовність до самозміни і прийняття партнера таким, яким він є.

Як відзначають дослідники, далеко не всі подружжя готові «працювати над відносинами», вибудовувати їх. Від подружжя сьогодні потрібна здатність

вибудовувати чіткі межі з батьками, терпимо ставитися до автономії один одного, розуміти і поважати потреби один одного, бути готовими до змін. Всі ці завдання не такі прості і дійсно вимагають постійних зусиль. В той же час існує безліч стабілізаторів шлюбу: від спільних цінностей при вступі в шлюб до виникнення трикутників, коли напруга в парі знімається за рахунок якогось третього об'єкта. Однак, виникнення деяких трикутників, коли в якості третьої об'єкта виступає хвороба, залежність або нове кохання, додає до нормативних криз сімейного життя ще цілий ряд криз, обумовлених хворобою, зрадою, розлученням. На кожному етапі життєвого циклу сім'ї перед подружньою парою встають все нові завдання, і проходження подружжям кризових періодів залежить практично виключно від них самих. Держава, суспільство, батьки подружжя частіше за все не можуть вплинути на цей процес. Функціонування сім'ї залежить насамперед від мотивації подружжя, їх бажання зробити відносини більш гармонійними, здатності знайти золоту середину у взаєминах: баланс між індивідуалізацією і сопричетністю, реальним і романтичним образами один одного. Формування і трансформація завдань протягом усього життєвого шляху з урахуванням безперервних змін життєвих умов складають роботу сім'ї, яка знаходиться в постійному розвитку, так само як і емоційно багаті й життєздатні відносини сім'ї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко Ю. В. Введение в сексологию для студентов-психологов: учебное пособие. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2008. – 127 с.

2. Валлерстайн Д. Психологические задачи брака. Семейная психология и семейная терапия. – 2004. – № 3. – С. 14 – 33.

3. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс. – СПб.: Речь, 2001. –144 с.

4. Витакер К. Танцы с семьей. Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте. – М.: Класс, 1997. – 172 с.

5. Лидерс А. Г. Психологическое обследование семьи: учеб. пособие-практикум. – М.: Академия, 2006. – 432 с.

6. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 1999. – 688 с.

7. Олифирович, Н. И. Семейные кризисы: феноменология, диагностика, психологическая. – М., Обнинск, 2005. – 160 с.

8. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 2000. – 656 с.

УДК 159.962.7:[159.91+61]

Володимир Романюк
(Рівне, Україна)

АУТОГЕННЕ ТРЕНУВАННЯ: ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ТА КЛІНІЧНІ АСПЕКТИ

Аутогенне тренування як психофізіологічний метод корекції і терапії позитивно впливає на емоційну і когнітивну сферу людини та сприяє збереженню фізичного і психічного здоров'я при різних формах діяльності, у т.ч. в умовах навчального процесу.

Ключові слова: *аутотренінг, психотерапія, діяльність, здоров'я, людина.*

Autogenic training, as a psychophysiological method of correction and therapy, positively influences emotional and cognitive spheres of a human being and contributes to the preservation of physical and mental health in different forms of activity, particularly under the conditions of the educational process.

Key words: *auto-training, psychotherapy, activity, health, human being.*

Постановка проблеми. Здоров'я людини як біо-психо-соціальний та морфо-функціональний феномен у цілому максимально сприяє оптимальній фізичній і розумовій працездатності, а його збереження під час навчального процесу вимагає пошуку та впровадженню ефективних функціональних методів психокорекції і психотерапії, у т.ч. аутогенного тренування.

Результати теоретичних і практичних досліджень. Аутогенне тренування як самостійний синтетичний метод функціональної психотерапії був запропонований Генріхом Шульцем у 1932 р. та включав п'ять основних джерел: практика самонавіювання т.з. малої нансійської школи (Ch. Baudouin, E. Coue), емпіричні знахідки староіндійської системи йоги та дослідження відчуттів людей при гіпнотичному навіюванню (праці I. Schultz), психофізіологічні дослідження нервово-м'язового компоненту емоцій (E. Jacobson), раціональна психотерапія (P. Dubois) [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. З часом аутогенне тренування як метод психотерапії з ключовими елементами м'язової релаксації та самонавіювання посів вагоме місце у медичній практиці, на виробництві, у спорті, в космонавтиці, у самовихованні тощо.

На сьогодні визначені два основні ефекти від оволодіння аутогенним тренуванням – заспокоєння (зняття емоційного напруження з відповідними процесами катаболізму) та відновлення (посилення процесів анаболізму) із свідомим впливом на вегетативні процеси (діяльність внутрішніх органів, які контролюються автономною нервовою системою з відповідними відділами – симпатичним і парасимпатичним). У цілому аутогенне тренування спрямоване на посилення діяльності парасимпатичного відділу автономної нервової системи (процеси анаболізму). На фізіологічному рівні аутогенне тренування успішно попереджує

розлади серцево-судинної системи, органів системи дихання і системи органів травлення тощо [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Окрім того, встановлена ефективність аутогенного тренування у профілактиці певних розладів психіки і поведінки особистості, у т.ч. афективних, психогенних (невротичних) і психосоматичних. При цьому окремої уваги заслуговує аутогенне тренування як специфічний функціональний стан (стан самогіпнозу) та змінений стан свідомості (з ефектом пролонгованої дії).

Слід відмітити, що ефективність аутогенного тренування щодо збереження фізичного і психічного здоров'я людини сприяла розробці та впровадженню різних модифікацій, у т.ч. активне самонавіювання, емоційно-вольове тренування, психорегулююче тренування, сенсорно-репродуктивне тренування, психогігієнічна саморегуляція тощо. Сучасні вагомі емоційні та інформаційні навантаження викладачів і студентів вимагають наукового теоретичного і практичного доповнення класичних схем аутогенного тренування із врахуванням успішності діяльності та стійкості щодо фізіологічних і психологічних стрес-чинників.

Виділяють кілька рівнів аутогенного тренування – навчання м'язовій релаксації із суб'єктивними відчуттями спокою, важкості, тепла і холоду (свідчення про успішне керування вегетативними функціями з об'єктивною інструментальною діагностикою), формування гіпнотичних станів різного рівня, перехід до медитації. У процесі занять аутотренінгом формуються стійкі умовно-рефлекторні зв'язки між основними формулами самонавіювання та виникненням певних запланованих змін у відповідних органах і фізіологічних системах. Значною мірою ефективність освоєння аутогенним тренуванням залежить від віку і статі, типу нервової системи і темпераменту, співвідношення першої і другої сигнальних систем, функціональної асиметрії мозку, волі і мотивації особистості.

Умовно аутогенне тренування можна розділити на три частини: вступну, основну і заключну [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. У вступній частині вирішується завдання розслаблення окремих м'язів та всього тіла, досягнення станів важкості і тепла у тілі, формування заспокійливих образів і уявлень (при закритих очах). Основна частина спрямована на вирішення головного завдання аутотренінгу (зниження стресової напруги, підвищення працездатності, нормалізація сну тощо). Це досягається за допомогою спеціалізованих образів і уявлень, а також формул самонавіювання (формул заспокоєння, розслаблення, мобілізації тощо). Формули самонавіювання мають бути короткими, стверджувальними, без заперечень. Змістом заключної частини є вихід зі стану аутогенного занурення. Формули самонавіяння, спрямовані на вихід зі стану, мають вимовлятися швидко та енергійно. Після них необхідно одразу ж відкрити очі.

Аутогенне тренування має два ступені: перший і вищий. Для засвоєння навичок першого ступеня аутогенного тренування необхідно навчитися розслаблювати м'язи та сформувати чіткий релаксаційний образ. Для реалізації цієї мети існують допоміжні вправи, що виконуються до початку занять аутогенного тренування та які спрямовані на розвиток навичок розслаблення основних груп м'язів, а також навичок активації і мобілізації.

Засвоєння навичок розслаблення м'язів може здійснюватися у формі тренінгу прогресивної м'язової релаксації, з чередуванням напруги і розслаблення тощо.

Перший ступінь АТ складається з шести основних вправ. Сеанси проводяться сидячи у класичній позі «кучера на дрожках» (голова схиляється вперед на груди, кисті і передпліччя – на колінах, ноги зручно розставлені) або лежачи [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. Стан аутогенного занурення можна порівняти зі станом напівдрімоти, в якому людина може управляти своїми органами і системами, що не піддаються самоуправлінню у звичайному стані.

Перша вправа спрямована на досягнення відчуття важкості. Використовуються такі формули самонавіювання: «Я зовсім спокійний (-а)» (1 раз); «Моя права (ліва) рука важка» (6 разів); «я спокійний (-а)» (1 раз). Після 3-7-ми днів виконання вправ відчуття важкості в руці, як правило, стає виразним. Далі в такий самоспосіб почуття важкості викликається в

обох руках; в обох ногах; у всім тілі. Кожна вправа має починатися і закінчуватися формулою: «Я спокійний (-а)» [6].

Друга вправа пов'язана з формуванням відчуття тепла. Формули самонавіювання: «Я зовсім спокійний (-а)» (1 раз); «тіло важке» (1 раз); «Моя права (ліва) рука приємно тепла» (6 разів). Потім самонавіювання тепла поширюється на другу руку, ноги, усе тіло. Використовується формула: «Обидві руки теплі; обидві ноги теплі; усе тіло тепле» [6].

Завданням третьої вправи є регуляція ритму серцевої діяльності. З цією метою використовуються формули: «Я спокійний (-а)», «моє тіло важке і тепле»; «Моє серце працює спокійно і рівно» (6 разів). Рекомендується подумки рахувати удари серця [6].

Четверта вправа присвячена регуляції дихання. Використовується наступна формула самонавіювання: «Я спокійний (-а); моє тіло важке і тепле; моє серце працює спокійно і рівно»; «Я дихаю спокійно, глибоко і рівно» (6 разів). Надалі формула може скорочуватися: «Я дихаю спокійно» [6].

П'ята вправа спрямована на сонячне сплетіння, яке впливає на органи черевної порожнини. Попередньо усвідомлюється роль сонячного сплетіння в нормалізації функції внутрішніх органів. Викликаються послідовно такі ж відчуття, як під час перших чотирьох вправ, а потім подумки повторюють формулу: «Сонячне сплетіння випромінює тепло» (6 разів) [6].

Шоста вправа пов'язана із формуванням відчуття прохолоди у ділянці чола (лоба). Після перших п'яти вправ подумки повторюється формула: «Моє чоло прохолодне (мій лоб прохолодний)» (шість разів) [6].

Із засвоєнням вправ формули самонавіювання скорочуються: «спокій; важкість; тепло; серце працює спокійно; дихання спокійне; сонячне сплетіння тепле; чоло прохолодне (лоб прохолодний)».

Після виконання кожної вправи рекомендується спокійно відпочивати протягом 1-2 хв., а потім вивести себе зі стану аутогенного занурення мобілізаційними командами: «РУКИ НАПРУЖЕНІ – ДИХАННЯ ГЛИБОКЕ – ВІДКРИВАЮ ОЧІ!».

Скорочений варіант першого ступеня аутогенного тренування (одна формула (одна вправа) – 1 хв.): 1) Я абсолютно спокійний (-а) – 1 раз. Права рука важка – 6 разів; 2) Я абсолютно спокійний (-а) – 1 раз. Права рука тепла – 6 разів; 3) Я абсолютно спокійний (-а) – 1 раз. Серце працює спокійно і рівно – 6 разів; 4) Я абсолютно спокійний (-а) – 1 раз. Дихання спокійне і рівне – 6 разів; 5) Я абсолютно спокійний (-а) – 1 раз. Сонячне сплетіння випромінює тепло – 6 разів; 6) Я абсолютно спокійний (-а) – 1 раз. Лоб приємно прохолодний – 6 разів. ВИХІД: РУКИ НАПРУЖЕНІ – ДИХАННЯ ГЛИБОКЕ – ВІДКРИВАЮ ОЧІ! Розвиток вправ: права рука – ліва рука; права нога – ліва нога; тіло – спокій – важкість, тепло. Формули впливу (приклади): «Я успішно навчаюсь. Я швидко бігаю. Біль зникає».

Стандартне аутогенне тренування містить у собі об'єднання усіх базових вправ. Його основною метою є швидке досягнення аутогенного занурення, а також необхідних станів і відчуттів. Відтак, за допомогою активаційних прийомів можна швидко повернути себе в активний і бадьорий стан. Критерієм сформованих базових навичок аутогенного занурення є здатність досягти цього стану за 20-30 сек. та утримувати себе в ньому протягом тривалого часу (хвилини і години). Після засвоєння першого ступеня аутогенного тренування, як правило, можна переходити до засвоєння вищого ступеня, котрий Генріх Шульц назвав аутогенною медитацією [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Класичні вправи аутогенної медитації спрямовані на вдосконалювання здатності формування стану глибокого аутогенного занурення, розвиток здатності зорового уявлення основних кольорів і конкретних предметів (об'єктів), розвиток здатності до візуалізації таких абстракцій, як «краса», «справедливість», «ненависть», «довіра» тощо [6].

Засвоєння вправ вищого ступеня аутогенного тренування здійснюється в два етапи: підготовчий і основний. Підготовчий етап – це етап «пасивної концентрації». Особливу роль тут відіграють зорові образи, що вільно спливають. Вони можуть бути розпливчастими, або

мати чіткі обриси, вони можуть бути кольоровими чи чорно-білими, нерухомими чи такими, що рухаються. Після цього приступають до першої вправи вищої стадії аутогенного тренування.

У процесі реалізації завдань основного етапу слід пам'ятати проте, що до наступної вправи можна переходити лише за умови засвоєння попередньої. Вправа 1. «Фіксація образів, що спонтанно виникають». Це можуть бути конкретні образи природи або який-небудь колір, у який пофарбоване тло уявного образу. Вправа 2. «Уявлення конкретного кольору». У процесі виконання вправ ставиться завдання уявити собі який-небудь конкретний колір. Генріх Шульц вважав, що існують кольори, уявлення яких знімає емоційну напругу. До них належать: жовтий, зелений, синій, блакитний. Вправа 3. «Образні уявлення узагальнених і конкретних предметів». Наприклад, уявлення не конкретного стільця, на якому ви сидите, а стільців загалом, не конкретної чашки, з якої ви п'єте чай, а чашок загалом. Потім можна приступати до образів конкретних предметів, із усіма їх відмінними характерними рисами. Вправа 4. «Образи абстрактних понять». Здійснюється робота з образами (візуальними еквівалентами) абстрактних понять, таких, як доброта, радість, справедливість тощо. Вправа 5. «Образи особистих проблем». Ця вправа пов'язана із роботою з образами особистих проблем, переживань, устремлінь, обмежень. Основною активною особою у цих образах є той, кого навчають. Вправа 6. «Образи людей». Передусім, викликаються емоційно нейтральні образи різних людей. Потім викликаються образи людей, що мають емоційне забарвлення. Образи людей, до яких той, кого навчають, позитивно або негативно ставиться. Критерієм є вміння спокійно викликати образи добре знайомих людей. Вправа 7. «Відповідь несвідомого». Це остання вправа аутогенної медитації. Той, кого навчають, звертається до себе із запитаннями: «Що мені заважає домогтися поставленої мети?», «У чому полягають мої найважливіші життєві цілі?» тощо. На ці запитання відповідає несвідоме зоровими образами. Відповіддю є інтерпретація змісту цих образів [6].

На вищому ступені аутотренінгу опановуються вміння аутогенної медитації в умовах зовнішніх перешкод при різних формах активності або діяльності [1, 2, 3, 6, 7].

Під час навчального процесу метод аутогенного тренування активно впроваджується (освоюється) в умовах лабораторії психофізіології та клінічної психології із студентами денної та заочної форми навчання (проведення відповідних практичних і лабораторних занять з елементами самостійної роботи).

У цілому аутогенне тренування як психофізіологічний метод корекції і терапії позитивно впливає на емоційну і когнітивну сферу людини та сприяє збереженню фізичного і психічного здоров'я, а також максимальній врівноваженості із природним і соціальним середовищем існування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александров А.А. Аутотренинг. – Второе издание. – СПб.: Питер, 2013. – 240 с., ил. – (Серия «Практическая психология»).

2. Лобзин В.С., Решетников М.М. Аутогенная тренировка (Справочное пособие для врачей). – Л.: Медицина, 1986. – 280 с., ил.

3. Метод аутогенной тренировки / Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии // Под ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – СПб.: Питер, 2006. – С. 534-539.

4. Психология. Словарь / Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – Второе издание, исправленное и дополненное. – М.: Политиздат, 1990. – С. 31-32.

5. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – С. 366-367.

6. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології. – К.: Кондор, 2004. – С. 80-88.

7. Слободяник А.П. Психотерапия, внушение, гипноз. – Изд. 4-е, испр. и доп. – К.: Здоров'я, 1983. – С. 95-99.

УДК 159.9

Вікторія Саковська
(Миколаїв, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ ДО РОБОТИ З ПРОБЛЕМОЮ БУЛІНГУ

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу у шкільному середовищі. Виокремлено компоненти психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу. Розкрито критерії прояву компонентів психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу.

Ключові слова: *булінг, психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, критерії компонентів психологічної готовності.*

The article presents a theoretical analysis of the problem of psychological readiness for work with the problem of booting in the school environment. The components of psychological readiness for work with a problem of a boom are singled out. The criteria of manifestation of components of psychological readiness for work with the boiling problem.

Key words: *boiling, psychological readiness, components of psychological readiness, criteria of manifestation of components of psychological readiness.*

Термін «***булінг*** введено до наукової сфери відносно недавно, проте у психологічній літературі наявні десятки дефініцій, зміст яких різниться виявленими специфічними характеристиками явища.

Теоретичне підґрунтя дослідження феномену булінгу належить норвезькому ученому D. Olweus, який визначав булінг у шкільному колективі як ситуацію, у якій учні систематично є об'єктом знущань. Науковець зауважував на тому, що булінг побудований на соціальних стосунках у групі, має колективний характер і відзначається систематичністю агресивних дій [10].

У вітчизняній психологічній літературі набули поширення наступні визначення булінгу: 1) булінг – це соціальна взаємодія через яку одна людина зазнає нападів іншої впродовж тривалого часу, що викликає стан безпомічності та виключення з групи; 2) булінг – це процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно іншого індивіда, що не може захистити себе у певній ситуації; 3) булінг – це багаторазовий фізичний, психологічний або соціальний напад тими людьми, чия влада формально або ситуативно є більш значною, з наміром заподіяти страждань іншим людям для досягнення власного задоволення [6]. Сучасні зарубіжні вчені M. Reyes, R. Guerra, P. Polo, E. Cavieres, M. Pita зазначають, що чим вищим є рівень агресивності школярів, тим нижчим рівнем характеризується їхня навчальна успішність [9].

Шкільний булінг – це досить своєрідний психологічний феномен, що проявляється у довготривалій агресивній поведінці насильницького характеру, підґрунтям для якої є певні відмінності між учнями. Це свідомий, тривалий і систематичний фізичний / морально-психологічний процес знущання, який заснований на нерівності школярів. У ньому беруть участь жертва, булер (активний, потенційний, пасивний), а також послідовник, спостерігач, потенційний захисник, захисник. Візуально психологічні особливості булінгу представлено на рис. 1.

Рис. 1. Психологічні особливості феномену булінгу

Феномен булінгу має складну психологічну природу і потребує не тільки якісної теоретичної підготовки фахівців соціономічних професій до протидії даному явищу, а й формування ***психологічної готовності*** до роботи з ним. Саме психологічна готовність виступає вирішальною умовою швидкої адаптації до проблемної ситуації, пов'язаної з булінгом, і забезпечує її успішне вирішення.

На сьогодні існує декілька підходів до дослідження і вивчення питання психологічної готовності майбутнього фахівця до його професійної діяльності. Один із найпоширеніших із них – функціональний (О.Г. Асмолов [2], Н.Д. Левітов [5]). У межах даного підходу науковці розглядають поняття «психологічна готовність» як сукупність психічних функцій людини, яка сприяє ефективному виконанню її професійних обов'язків. У науковому просторі набув розповсюдження й особистісний підхід (К.О. Абульханова-Славська [1], І.І. Чеснокова [8]), який вивчає готовність до професійної діяльності як набір індивідуально-психологічних властивостей і якостей. Відповідно до концепції цього підходу, психологічна готовність є стійким ієрархічним детермінованим утворенням особистості.

Психологічна готовність до роботи з проблемою булінгу у майбутніх фахівців соціономічних професій – складне психологічне особистісне утворення, що має специфічну структуру, сформованість компонентів якої забезпечує швидку адаптацію до ситуації, пов'язаної з насильницькими діями фізичного чи психологічного характеру серед учнів, та її успішне вирішення.

Формування психологічної готовності фахівців соціономічної сфери до роботи з учасниками булінгу є стійким і послідовним процесом розвитку компонентів феномену. Структура феномену відображена на рис. 2.

Рис. 2. Компоненти психологічної готовності до діяльності

Одним із базових компонентів психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу є ***когнітивний***. Він передбачає: засвоєння системи знань про феномен булінгу, його специфічні особливості у шкільному середовищі, зміст діяльності фахівців у роботі з учасниками булінгу, уявлення про ефективні методи і прийоми роботи з усіма учасниками проблемної ситуації, технологію психотерапевтичної, корекційної та профілактичної роботи тощо.

Значущим компонентом психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу у шкільному середовищі є ***мотиваційно-оцінний***, котрий визначає певною мірою характер самооцінки професійної готовності. Про його сформованість свідчать: позитивне ставлення до роботи в системі освіти, високий рівень мотивації до безпосередньої роботи з учасниками булінгу та до проведення заходів щодо його протидії, адекватний рівень самооцінки, зокрема, своїх можливостей щодо роботи з проблемою боулінгу в школі, високий рівень рефлексивності.

Важливим компонентом психологічної готовності майбутніх фахівців до роботи з проблемою булінгу є ***операційний***. Саме цей компонент визначає методичний рівень психологічної готовності – міру оволодіння психодіагностичними, психокорекційними, психотерапевтичними та профілактичними навичками та вміннями, які необхідні для успішної роботи над даним питанням.

Не менш важливим компонентом психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу є ***емоційний***. Саме він розкриває здатність розуміти невербальні повідомлення учасників освітнього процесу, уміння інтерпретувати мовну експресію у спілкуванні учнів між собою, здатність розуміти емоційний стан дитини, рівень суб'єктивного контролю і т.п.

Стрижневим компонентом досліджуваного феномену є ***особистісний***. Його провідним елементом визначено усвідомлення і розуміння власної Я-концепції, володіння професійно-важливими якостями, чутливість до характеру та відтінків міжособистісних стосунків, високий рівень розвитку прогностичної функції щодо соціальних явищ, здатність до саморозвитку і самовдосконалення.

Підсумовуючи зауважимо: важливою умовою успішного вирішення проблеми булінгу в школі є психологічна готовність майбутніх фахівців до роботи з нею. Формування психологічної готовності до роботи з проблемою булінгу передбачає розвиток усіх її компонентів (когнітивного, мотиваційно-оцінного, операційного, емоційного, особистісного), кожен з яких має свої критерії прояву.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Альбуханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А.Альбуханова-Славская. – М.: Наука .1980. – 330с.

2. Асмолов А.Г. Основные принципы психологического анализа в теории и деятельности / А.Г.Асмолов // Вопросы психологии. – 1982. – №2. – С.14– 27.

3. Жукова В.Ф. Психолого-педагогический анализ категории «психологическая готовность» / В.Ф. Жукова // Вестник Филиала Российского государственного университета в г. Сургуте. Серія: Педагогические науки. 2011. – Т. 4. – № 5. – С. 32–35.

4. Коломинский Н.Л. Теоретико-методологические и методические проблемы совершенствования психологической подготовки менеджеров / Н.Л. Коломинский // Теоретико-методологические проблемы совершенство-вания психологической подготовки менеджеров: Сб. науч. трудов / Приложение №3 (8) к научному журналу «Персонал». – 2000. – №1 (55). – С. 7 -10.

5. Левитов Н.Д. О психологических состояниях человека / Н.Д. Левитов. – М.: Наука,1964. – 344с.

6. Макарова Ю.Л. Теоретические подходы к определению буллинга / Ю.Л. Макарова // Научный форум: Педагогика и психология: сб. ст. по материалам X междунар. научн.-практ. конф. – М.: Изд. «МЦНО». – 2017. – №7(9). – С. 14-19.

7. Стрельбицька С.М. Психологічна готовність до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників у ВНЗ / С.М.Стрельбицька // Збірник наукових праць одеського національного університету. Серія: «Педагогічні науки». – 2016. – С.147 – 157.

8. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова. – М.: Наука, 1981. – 323 с.

9. Mucoz Reyes J. A. & Guerra R. & Polo P. & Cavieres E.& Pita M. & Turiйgano E. (2017) Using an evolutionary perspective to understand the relationship between physical aggression and academic performance in late adolescents – Journal of School Violence, DOI 10.1080/15388220.2017.1368397, 39-48. Retrieved from https://doi.org/10.1080/ 15388220.2017.1368397.

10. Olweus D. (1996) Bully / Victim Problems at School. Facts and Effective Intervention. Reclaiming Children and Youth – The Journal of Emotional and Behavioral Problems, 25(1), 15–22.

Науковий керівник: Опанасенко Л. А.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 004.94:681.32

Жадыра Авкурова, Бахыт Джузбаева (Астана, Қазақстан),
Аксауле Тлеубаева, Еркежан Сайлауғазы (Семей, Қазақстан)

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ КЕҢІСТІГІНІҢ ОНТОЛОГИЯСЫН МОДЕЛЬДЕУ

Теоретические основы построения цифрового образовательного пространства математические модели, позволяющие исследовать свойства формализованных знаний и операций с использованием математических концепций и методов, техники образования и моделирования информации.

Түйінді сөздер: *Онтологиялық модельдеу, цифрлық білім кеңістігі, семантикалық модель, автоматтандыру.*

Theoretical foundations of building a digital educational space are mathematical models that allow one to explore the properties of formalized knowledge and operations using mathematical concepts and methods, educational techniques and information modeling.

Keywords: *modeling of ontology, digital knowledge spaces, semantic model, automation.*

Әртүрлі пәндік салалар мен қызмет түрлерінде, біртұтас білім жүйесін цифрлық форматта көрсетуге арналған, семантикалық ақпараттық жүйелердің арнайы сыныбы ретінде білімнің цифрлық кеңістігінің тұжырымдамасы дамиды. Осындай презентацияны ұйымдастыру онтология мен эпистемологияның жалпы түсініктеріне негізделген, олар білім жүйелерінің құрылымы мен олармен жұмыс істеу механизмдері туралы терең ойлар. Олардың ерекшелігі біліммен жұмыс істеу кезінде семантикалық және комбинаторлық қиындықтарды жеңуге мүмкіндік беретін лингвистика, психология және педагогика сияқты білім салаларының тұжырымдамалары мен құрылымдарын айтарлықтай пайдалану болып табылады. Цифрлық білім кеңістігін құрудың теориялық негіздері математикалық тұжырымдамалар мен әдістерді, білім беру техникасын және ақпаратты модельдеуді қолдана отырып, формалданған білімдер мен операциялардың қасиеттерін зерттеуге мүмкіндік беретін математикалық модельдер болып табылады [1, 137 б.].

Цифрлық білім кеңістігінің тұжырымдамасы мен құрылымы.

Білім кеңістігі әр түрлі типтегі ресми және қолданбалы модельдерден тұратын күрделі жүйелерді білдіреді. Мұндай үлгілердің толық сорттарын қалыптастыру білім кеңістіктерінің технологиясының ажырамас бөлігі болып табылады, олардың білім беру құрылымдары мен элементтерінің орналасу элементтерінің монотондылық сәйкестіктеріне негізделген формальды модельдерді және олардың инвестицияларын интеграциялаумен байланысты арнайы операциялардың көмегімен олардың дәйекті даму мен детализациясын қолдайды [3, 36-40 б.].

Білім кеңістіктерінің функционалды және семантикалық модельдеуі үш ерекше бағыт бойынша ұсынылатын әмбебап, біртұтас құрылымды анықтауға мүмкіндік береді: қарапайым білім базасы, сұраныс кеңістігі және күрделі білім және мета-білім (онтология) облысы.

Алғашқы екі аймақ цифрлық білім кеңістігін сақтауға арналған. Бастапқы білім - бұл кәсіби проблемаларды шешуде білімді өңдеу алгоритмдері пайдаланатын атрибуттардың жиынтығына сәйкес келетін бөлінбейтін ақпараттық нысандар. Комплекстік білім семантикалық құрылымдарға еркін білімді байланыстыратын арнайы қатынастар арқылы қалыптасады. Іздестіру білімге деген қажеттіліктің сипаттамасы түрінде кешенді білімді сақтаудың ерекше формасы болып табылады. Мұндай сұраулар мета-білім саласында ұсынылған тұжырымдамалар мен құрылымдарды пайдаланып, іздеу міндеттерінің тілін қолдану арқылы жасалады. Цифрлық білім кеңістігінің толыққанды біртұтас құрылымы берілген (1-сурет).

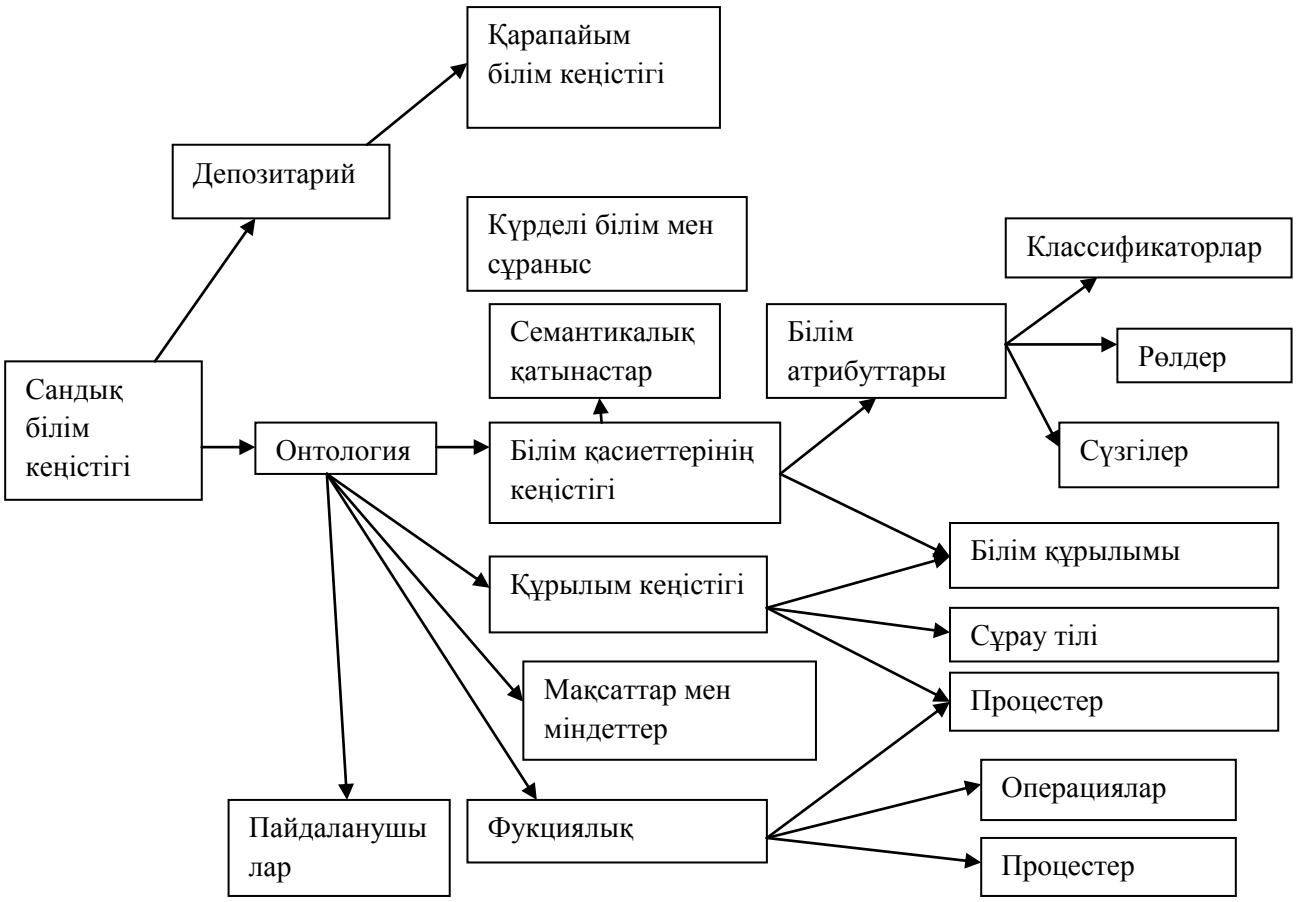

1- сурет. Цифрлық кеңістіктің құрылымы.

Цифрлық білім кеңістігінің мета-білім саласы.

Цифрлық білім кеңістіктеріне онтологиялық көзқарас қолдану білім кеңістіктерінің негізінде шешілетін проблемалардың негізгі кластарының негізгі толықтығы мен бағдарламалық жасақтылығын жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін жеткілікті түрде олардың формаланған қасиеттер жүйесін белгілеуге мүмкіндік береді. Білім беруді қалыптастыру, талдау және қолдану процестерін көрсететін әртүрлі метадеректерді ресімдеуге деген ұмтылыс осы салаға білім беру өкілдіктері мен олардың қасиеттеріне, тақырыптық мақсаттар мен міндеттерге, сондай-ақ білім кеңістіктерін пайдаланушылардың мінез-құлқына және өзара әрекеттесуіне байланысты ақпаратты енгізуге әкеледі.

Пәндік және кәсіптік білім берудің онтологиясы.

Білім кеңістіктері объектілері ұсынатын білімдердің құрылымы мен қасиеттерін сипаттау үшін, олар туралы ақпарат білім кеңістігі кеңістігі деп аталатын бөлімде қамтылған арнайы құралдар қолданылады. Бұл бөлімнің әмбебап компоненттері семантикалық кеңістік және білім кеңістігі кеңістігі болып табылады. Семантикалық кеңістік комплекстік білім салу кезінде қолданылатын есептелетін семантикалық қарым-қатынастардың (сілтемелер) алуан түрлері мен қасиеттері туралы идеяларды қалыптастыруға арналған. Семантикалық кеңістіктің іргелі қасиеттері олардың өзара қарым-қатынастарының шешілу қабілеттілігі және мұндай қатынастарды орналастыру проблемасының шешілу қабілеттілігі болып табылады. Соңғы жағдайда семантикалық конструкциялардың салыстырмалы сұлбаларын олардың құрылымдарының біртұтас ендірілуіне негізделген, салыстырмалы шыңдардағы таңбалар салыстырмалы түрде тиімді формализациялау мүмкін болады[3,155 б]. Семантикалық кеңістіктердегі қарым-қатынас жүйелеріне қатысты болу және ендіру мәселелерінің алгоритмдік шешілуін талап ететін бірнеше маңызды дәлелдер бар.

Интеллектуалды ресурстардың алуан түрлілігі тұтас білім беру жүйелерінде жиі зияткерлік ақпараттық ресурстар мен семантикалық қатынастарды үйлестірудің типтік

сұлбалары пайдаланылады. Бұл білім алгоритмдерін өңдеу мүмкіндігін қамтамасыз ететін білімді алуан түрлерінің жеткілікті құрылымдық-семантикалық біртектілігін қамтамасыз етеді, оның ішінде қосымша және тиесілі қасиеттердің тиімді танылуы.

Бұл оқиға, әдетте, бастапқы білім беру жүйесін негізге ала отырып, семантикалық кеңістіктерді қалыптастыру тәсілімен табиғи түрде қалыптасады. Кешенді білімді байланыстыратын қарым-қатынастар білімнің құрылымындағы қарым-қатынас қасиеттеріне және оларды біріктірудің қолданылатын үлгілеріне негізделген ережелерді пайдалана отырып құрастырылады. Ереже мен қасиеттердің сипаттамаларын ұсыну үшін қарапайым тілдерді қолданған жағдайда тиісті семантикалық кеңістіктің ерікті қарым-қатынастары үшін кірістіруді тануға болады.

Метадеректер аймағының білім кеңістігі домендік классификаторлар, сондай-ақ, білім сараптамасы мен синтез процестерін автоматтандыратын білім атрибуттар жүйесін қалыптастыратын рөлдік жүйелер мен білім сүзгілері ұсынылған. Сонымен қатар классификаторлар білім топтарын, оның ішінде аудандар, қосалқы учаскелер, секциялар, тақырыптар, тапсырмалар түрлері, ішкі тапсырмалар, кәсіби әдістер мен әдістерді қамтамасыз ететін пәндік салалардың құрылымдық сипаттамаларын жүзеге асырады. Білімнің рөлі басқа білімге қатысты білім беру және оның қолданылу мақсаты туралы маңызды ойларды сипаттайды. Сүзгілердің көмегімен білім кеңістігінің мазмұнын пайдаланушы деңгейіне және білім қажеттілігіне бейімдеу процестерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін білімнің әртүрлі сапалық қасиеттері ұсынылған. Классификаторлардың, рөлдер мен сүзгілердің онтологиялық модельдеуі сынып иерархиясы түрінде сипаттама логикасының ортақ құрылымдары арқылы жүзеге асырылады. Төтенше жағдайлар, демография, кіші бизнес және кәсіби проблемалар сияқты тақырыптық салалардағы осындай иерархияларды іс жүзінде енгізу олардың жалпы және нақты элементтерін, құрылымдық және семантикалық қасиеттерін белгілеуге, білім қасиеттеріне арналған типтік біртұтас мета-білімді дамыту мүмкіндіктерін бағалауға мүмкіндік берді, олардың схемасы біріктіру. Әртүрлі пәндік салалар бойынша классификаторлар айтарлықтай ерекшеленеді. Субъектінің білім беру жүйесінің рөлі мен мазмұны негізінен цифрлы білім кеңістігінің мақсатты қолданылуына байланысты. Осылайша, мұндай иерархиялар жиі сәйкес келеді немесе әртүрлі пәндік облыстарға жақын болып келеді, яғни тағайындау арқылы жақын қызмет салалары үшін рөлдер жүйесін енгізу мүмкін болады. Білім сүзгілерінің иерархиясы пәндік салалардағы өзгерістерге ең берік болып табылады, өйткені ол білімнің әмбебап сапалық қасиеттерінің тұжырымдамалық жалпы жүйесін енгізеді.

Операциялар мен процестердің онтологиясы.

Метадеректер жүйесінде ақпаратты шешудің міндеттері мен әдістеріне енгізу пәннің (қызмет саласының) мақсаттары мен міндеттерінің тұжырымдамаларын ресімдеу мүмкіндігімен қамтамасыз етіледі. Осындай мета-білімді ұсыну және тиімді пайдалану білімді басқарудың күрделі міндеттерімен байланысты[5, 16б]. Осы мақсатта интеллектуалды ақпарат жүйесінде ұсынылған білімдердің алуан түрлілігінің мазмұны үшін жүйелік талаптарды белгілеуге мүмкіндік беретін қарым-қатынастың отбасылары пайдаланылады. Талаптар қолданыстағы білімнің жағдайын цифрлық және сапалық бағалау ережелерін, жеке тапсырмаларды белсендірудің (өзектілігінің) шарттары мен оларды шешудің жолдары мен тәсілдерін таңдауды көрсетеді.

Цифрлық білім кеңістіктерінде шешілетін міндеттердің негізгі түрлері білім алу, білімнің алуан түрлілігін талдау және оның құрылымдық-семантикалық сипаттамасын қалыптастыру, білім беруді қолдану, оның ішінде кәсіби мәселелерді шешуге кеңес беру, тренингтер және процестерді басқару болып табылады[5,3-41]. Әр тапсырманың сипаттамасы бастапқы деректер, нәтижелер, сондай-ақ оларды байланыстыратын шарттар жүйесі туралы ақпаратты қамтиды. Цифрлы білім кеңістігінің тапсырма жүйесінің құрылымдық сипаттамасы тапсырмалар кластарының иерархиясының нысаны болып табылады және ұя салу мен біріктіру қатынастарымен жүзеге асырылады. Соңғы жағдайда, белгілі бір сыныптың әрбір тапсырмасы осы агрегация қатынасына байланысты сабақтарда қамтылған қосалқы

тапсырмаларға бөлінуі мүмкін. Мета-білім саласындағы міндеттер мен қосалқы тапсырмалар арасындағы өзара байланыс туралы қосымша ақпаратты енгізу мәселені шешуге арналған сценарий жазу процестерін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Мысалға, субтаскаларды негізіндегі проблемаларды шешудің стандартты жалпы сценарийлерінде субтаскаларды тану ережелері, олардың орындалуын бақылау тәртібін анықтайды және алынған нәтижелерді бақылау қолданылады. Тапсырмалар операциялардың және процестердің құрылымдық түрлерімен ұқсас. Әрбір тапсырма осындай тапсырманы сипаттайтын шарттарға сәйкес келетін өзгерістерді жүзеге асыратын салыстырулар жүйесіне сәйкес келеді. Сәйкестіктер олар ұсынатын шешімдердің ерекшеліктерін сипаттайтын қосымша сипаттармен салыстырылады. Бұл қасиеттер операцияларды жүзеге асырудың уақыттық күрделілігінің сипаттамаларын, проблеманы шешудің қол жеткізілген дәлдігін, оны орындау кезінде жанама әсерлерді қамтиды. Жоғарыда аталған және басқа да әрекеттердің практикалық қолданылуы проблемалар мен субтаскаға алынған шешімдердің қолайлы деңгейін қамтамасыз ететін қолайлы салыстыруларды (алгоритмдерді) таңдау үшін басқару схемасын іске асыруға мүмкіндік береді.

Осы жұмыста зерттелетін білім кеңістігінің теориялық формализмдері мен қолданбалы реализмдерінің негізінде, идеология бойынша алгебралық жүйелерге жақын модельдеуге алгебралық көзқарас жатыр. Бұл тәсілдің өзектілігі білімдермен жұмыс істеудің әр түрлі міндеттерінің ішінде шешілуі логикалық қорытынды ұғымымен байланысы жоқ алгоритмдердің көмегімен қамтамасыз етілетін, цифрлық білім кеңістіктері құрамындағы объектілер үстінен функционалдық түрлендіруді жүзеге асыратын көптеген мәселелер бар. Білім кеңістіктерін фундаменталды және қолданбалы модельдеудің тұтастығы мен теңдестірілуі тәсілдің айрықша ерекшелігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Костенко К. И., Кузьменко И. П., Левицкий Б. Е. Сынып операцияларды цифрлық кеңістіктер білім // білім беруді Ақпараттандыру және ғылым, № 2 (6), 2010, С. 137 – 152.

2. Костенко К. И., Левицкий Б. Е. білім беру және кәсіби қызмет үшін білім беру және пайдалану технологиялары. "Жаңа ақпараттық технологиялар және сапа менеджменті. Конференция материалдары" (NIT&MQ`2010), 21-28 мамыр 2010 ж., Түркия", 24-27 б.

3. К. И. Костенко абстрактілі білім кеңістігінің компоненттері және операциялары. Бүкілресейлік конференция материалдары ЗОНТ 09, Новосибирск 20-22 қазан 2009, Т. 2, Б. 36-40.

4. Костенко К. И. Білім кеңістігіндегі операцияларды жіктеу // XII Халықаралық қатысумен жасанды интеллект бойынша ұлттық конференция (конференция еңбектері), Тверь 2010, 20-24 қыркүйек, Т.2, 155-163 Б.

5. Zhahg Zh., Eyisi E., Koutsonkos X., Porter J., Karsai G., Sztipanovits J. A co-simulation framework for design of timetriggered automotive cyber physical systems // Simulation Modelling Practice and Theory. 2014. V. 43. P. 16–33.

6. Мағлұмат Г. Пән аймағының жүйелік-онтологиялық талдауы // УСиМ. – 2009. – № 4. – С. 3-14.

УДК 004.42

Алла Аносова
(Маріуполь, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СКРИНКАСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ДИСЦИПЛІН

Статтю присвячено питанням застосування методу інтерактивного відео в контексті використання системи методів мобільного навчання на заняттях з інформаційних дисциплін. З огляду на дидактичні переваги використання технології скрінкастінга, розглядається вплив впровадження в відеоматеріал таких інтерактивних елементів, як питання, голосування та посилання на інші активності. Обговорюються механізми зв'язку методу інтерактивного відео з іншими методами в системі мобільного навчання.

Ключові слова: *інтерактивне відео; скрінкасти; методи навчання; мобільне навчання; інформаційні дисципліни.*

The article is devoted to the application of the method of interactive video in the context of using the system of methods of mobile learning in computer science lessons. Given the didactic benefits of using the technology of screencast, the impact of the implementation into video such interactive elements as questions, voting, and links to other activity is examined. The mechanisms of communication of interactive video method with other methods in the system of mobile learning computer science are discussed.

Keywords: *interactive video; screencast; mobile learning; m-learning; mobile devices; computer science.*

Результати вивчення інформаційних дисциплін припускають, серед іншого, освоєння студентами програмних продуктів. З цією метою в підручники і навчальні посібники включені різні практикуми, орієнтовані на формування навичок роботи з додатками. Більшість навчально-методичних комплексів з вивчення інформаційних технологій пропонують практичні роботи, спрямовані на освоєння додатків для персонального комп'ютера. При цьому робота з додатками на мобільних пристроях пропонується епізодично, або відсутня зовсім. Одночасно з цим, тенденція останніх років демонструє зростання популярності мобільних пристроїв, як інструментів роботи з інформацією. Використання системи методів мобільного навчання не тільки дає переваги з організаційної точки зору, але і дозволяє залучити студентів у взаємодію з мобільними пристроями, навчити працювати з ними для роботи з інформаційними потоками.

Використання технології скрінкастінга вважається одним з успішних шляхів розробки електронних освітніх ресурсів. Суть технології скрінкастінга полягає в запису тих дій, які відбуваються на екрані комп'ютера користувача. Таким чином, скрінкастом (від англ. «Screen» - екран і «broadcasting» - мовлення) називають відеоряд, розроблений за допомогою спеціального програмного забезпечення на комп'ютері або іншому цифровому пристрої, в більшості випадків супроводжується текстовими і звуковими коментарями автора. Спочатку дана технологія була спрямована тільки на розробку презентацій і демонстрацій, і до теперішнього часу застосовується при створенні навчальних відео по оволодінню конкретними програмно-апаратними продуктами.

Цінність скрінкастів і їх специфіка в розробці матеріалів для електронних освітніх ресурсів з інформаційних дисциплін визначається можливістю створення невеликих відеороликів, що описують порядок використання будь-якого програмного забезпечення. В освітніх цілях корисною вправою для студентів є, наприклад, проектування індивідуального звіту з практичної роботи в формі скрінкаста. Такий тип завдань більшою мірою спрямований на розвиток і прояв творчих здібностей студентів.

Вибір того чи іншого типу скрінкаста здійснюється виходячи з педагогічної ситуації і поставлених навчально-виховних цілей. Цікавим є дослідження американського журналіста Джона Уделла, який у своїй статті під назвою «What is screencasting?» Наводить великий список типів скрінкастів, більшість яких можуть успішно використовуватися в системі освіти:

- скрінкаст-історія – відеоролик, записаний як аргумент в технічному суперечці про переваги чи недоліки будь-якої програми;
- наочний посібник – як правило, короткий скрінкаст, що демонструє послідовність дій автора і спрямований на досягнення певного результату;
- скрінкасти в жанрі діалогу;
- огляд програмного забезпечення – один з найвідоміших типів скрінкастів, часто реалізований у вигляді скріншотів з пояснювальним текстом;
- анімована дошка викладача – наочний засіб, одночасно транслюється цілій групі студентів;
- концептуальний скрінкаст;
- спонтанна демонстрація користувача – довільне відео, наприклад, запис огляду на програмний продукт;
- скрінкасти-відео - поєднання відеофрагментів, послідовності скріншотів з екрану комп'ютера; нерідко використовується для демонстрації можливостей програмно-апаратних засобів;
- скрінкасти в жанрі розслідування.

Метою даної роботи є дослідження можливостей методу інтерактивного відео в системі мобільного навчання на заняттях з інформаційних дисциплін.

Викладачам, які використовують відеолекції і скрінкасти-інструкції, слід звернути увагу на вимоги до композиції навчального відеоматеріалу. Цінність будь-якого навчального відеоролика знижена через відсутність в ньому інтерактивного елементу, який зміг би дати зворотний зв'язок і встановити, наскільки засвоєний той чи інший фрагмент глядачами. Демонстрація відеоматеріалу повинна супроводжуватися активною навчальною діяльністю глядачів, тому виникає потреба створення та використання в навчанні інтерактивних відеороликів.

Під методом інтерактивного відео розуміється метод навчання, який передбачає вбудовування в навчальні відеоматеріали спеціальних інтерактивних електронних сервісів, спрямованих на контроль засвоєння навчального матеріалу.

Так, наприклад, за допомогою системи електронного сервісу vizia.co викладач має можливість створювати інтерактивні відеоуроки, прикріплюючи до них опитування, тести, відриті питання і посилання на інші ресурси. До переваг використання інтерактивних відео замість звичайних навчальних відеоматеріалів, можна віднести наступне:

- контроль засвоєння навчального контенту здійснюється безпосередньо в процесі роботи з відеоматеріалом через тестові завдання і відкриті запитання;
- забезпечується подолання пасивності студентів при роботі з навчальним відеоматеріалом;
- переглянувши відеоматеріал і виконавши завдання, студенти миттєво отримують інформацію про кількість вірних відповідей і можуть приступити до роботи над помилками;
- результати роботи студентів автоматично аналізуються і відправляються викладачу.

Розглянемо деякі сценарії використання методу інтерактивного відео при викладанні дисципліни «Інформатика (ОКТ)» в контексті системи методів мобільного навчання.

Метод інтерактивного відео в позааудиторній роботі.

Застосування методу інтерактивного відео на заняттях безпосередньо пов'язано з методом скрінкаста. Студенти виконують самостійні індивідуальні домашні завдання, пов'язані з вивченням програмних продуктів, де формою звіту служить скрінкаст-огляд або інструкція по роботі з даним комп'ютерним додатком. На основі відеоматеріалів, розроблених студентами, викладач формує інтерактивні відеофрагменти, включаючи в них

пояснення, тести, опитування і посилання на додаткові джерела, а потім поширює їх серед студентів, наприклад, за допомогою хмарних технологій. А сучасні мобільні пристрої дають змогу студентам звертатися до матеріалів інтерактивного відео незалежно від часу і місця.

Метод інтерактивного відео на занятті.

Використання власних мобільних пристроїв при перегляді відеофрагментів в ході заняття дозволяє враховувати індивідуальні особливості сприйняття інформації. Студент може самостійно вибирати з якою швидкістю переглядати навчальний відеоматеріал, або вирішувати яку частину необхідно переглянути повторно. Розвиваються регулятивні вміння.

Застосування методу інтерактивного відео безпосередньо на занятті з включенням опитування, дозволяє створити проблемну ситуацію і вивести студентів на предметну дискусію. Використання інтерактивних відеоінструкцій по роботі з комп'ютерними додатками дозволяють зв'язати теорію і практику за рахунок включення відповідних питань в відеоматеріал, спрямованих на повторення вивченого матеріалу.

Умови застосування методу інтерактивного відео.

Для реалізації методу інтерактивного відео, слід вибрати зручний сервіс поширення навчального матеріалу серед студентів. Для цього викладач може використовувати свій власний веб-сайт, додавати до нього інтерактивні відеоматеріали і поширювати їх за допомогою посилань. Інший спосіб - хмарні технології. У «хмарному» курсі дисципліни викладач може не тільки розміщувати відеоматеріали, а й акумулювати результати виконання студентами інтерактивних завдань.

Результати дослідження показали, що застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні, в тому числі при роботі з навчальними відеоматеріалами, має високу актуальність. Розглянутий метод інтерактивного відео дає можливість викладачу впровадити в навчальний процес додаткові освітні ресурси з функцією контролю освоєння матеріалу, використовуючи привабливу для студентів форму роботи з навчальним матеріалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 10 полезных советов как записать собственный скринкаст // Бизнес в Интернет. Просто о сложном! URL: http://bizzon-blog.com/?p=914

2. Азирова Н. Р., Савотина Н. А., Бочаров М. И., Зенкина С. В. Формирование профессиональной компетентности педагога. Поликультурная и информационная компетентность. М.: 2018. 147 с.

3. Видеркер М. А., Заживнова О. А., Романов В. В. Применение технологии скринкастинга в разработке электронных учебных пособий // Образовательные технологии и общество. Казань: 2013. № 1. С. 429-439.

4. Захаров К. В. Особенности разработки скринкастов на примере курса компьютерной графики // Современная педагогика. 2017. № 1. с. 94-107.

5. Учимся с Google и другими // Скринкасты в образовании. URL: http://edublogru.blogspot.ru/2008/02/blog-post_22.html.

УДК 004.415.3

Тимур Жакин, Сейлхан Боранбаев
(Астана, Казахстан)

РАЗРАБОТКА BI-СИСТЕМЫ

Статья посвящена разработке веб-приложения для бизнес-аналитики. Приложение предлагает удобное для пользователя решение для веб-аналитики, которое позволяет пользователям быстро и легко анализировать корпоративные данные, создавать и публиковать отчеты. Основные функции приложения: используя возможности OLAP, приложение позволяет пользователям выбирать меры и измерения, которые им необходимы для анализа. Интуитивно понятный пользовательский интерфейс позволяет пользователям разворачивать, фильтровать, поворачивать, сортировать и строить диаграммы OLAP.

Ключевые слова: *веб-приложение, BI, веб-аналитика, данные, диаграммы, OLAP, MDX, Java, JavaScript.*

The article is devoted to the development of web applications for business intelligence. The application offers a user-friendly web analytics solution that allows users to quickly and easily analyze corporate data, create and publish reports. The main functions of the application: using the capabilities of OLAP, the application allows users to select the measures and dimensions that they need for analysis. An intuitive user interface allows users to expand, filter, rotate, sort, and build OLAP diagrams.

Keywords: *web application, BI, web analytics, data, charts, OLAP, MDX, Java, JavaScript.*

В настоящее время во многих сферах человеческой деятельности остро стоят вопросы информационного наблюдения, оценивания, контроля и управления, или, иными словами, информационного мониторинга. Для существующих методов мониторинга характерны недостаточные оперативность и степень учета окружающих факторов (невозможность совместного анализа больших групп параметров в их системном единстве), а также их высокая трудоемкость. Особую актуальность проблема мониторинга приобретает тогда, когда информация об исследуемой предметной области имеет сложную структуру и отражает различные стороны функционирования каких-либо объектов.

Работа направлена на разработку технологий мониторинга социально-экономических систем с использованием многомерных баз данных (БД) и технологии OLAP [1-4]. В частности, решаются задачи предварительной подготовки данных, автоматизированного формирования многомерных баз данных и последующего анализа информации. Разработана система автоматизированного мониторинга на основе данной технологии и методика ее применения. Разработаны модели представления данных в многомерных базах данных и эффективные методы подготовки данных для анализа. Разработана автоматизированная система мониторинга, определены структур и функций, входящих в неё модулей. Автоматизированная система состоит из серверной части, для создания и ведения многомерных баз данных, а также OLAP-клиента, предоставляющего пользователям, не имеющим специальных знаний, возможность проведения анализа информации. Разработана методика автоматизированной подготовки и анализа данных, которая имеет модули автоматизированной очистки информации и поиска закономерностей. Разработаны алгоритмы, позволяющие в реальном времени редактировать многомерный куб. Разработана методика визуального проектирования структуры многомерных баз данных, что позволяет автоматизировать процесс создания необходимой структуры в соответствии с требованиями, предъявляемыми к БД в конкретной предметной области.

Предложенная технология мониторинга различных систем с использованием технологии OLAP, позволяет устранить недостаточную оперативность анализа данных существующими методами мониторинга, их высокую трудоемкость и недостаточную степень учета

различных факторов. Разработанные алгоритмы формирования многомерных баз данных существенно сокращают сроки подготовки данных для их последующего анализа с использованием технологии OLAP.

Разработанное веб приложение является масштабируемой и гибкой для интеграции новых модулей в систему. Веб приложение позволяет проводить комплексный анализ с использованием простого в использовании интерфейса через любой браузер, анализировать данные практически из любого места. Приложение обеспечивает быстрый, последовательный и безопасный просмотр данных по всем системам, поэтому каждый пользователь видит одинаковые данные. Надо просто перетащить информацию, требуемую из списка бизнес-терминов, описывающих данные, для создания подробных отчетов или красивой визуализации, на рабочую панель. Приложение позволяет сохранять и делать выгрузки результатов или экспортировать в PDF и Excel.

Для организации кубов нужна схема (в виде XML) представления куба. В схеме описывается, к какой таблице происходит построение куба, производится описание измерений, меры, расчет дополнительных полей.

Важными особенностями разработанного приложения являются веб-анализ, легкая встраиваемость, работа с большими данными, возможность анализа данных с любого места и построение динамической визуализации. Исследование данных возможно из браузера, не требуется программирования или программного обеспечения для установки. Быстрое и легкое перемещение по обширным и сложным наборам данных. Для решения задач ускорения анализа используется кэширование. Можно использовать практически любой источник данных. Есть возможность визуализировать данные с помощью встроенного механизма построения диаграмм, или добавления собственной или сторонней интерактивной визуализации. Имеются многочисленные типы диаграмм, доступные из коробки для визуализации, анализа и упрощения комплектов данных презентации. На рисунках 1, 2, 3 приведены некоторые скриншоты разработанного веб приложения.

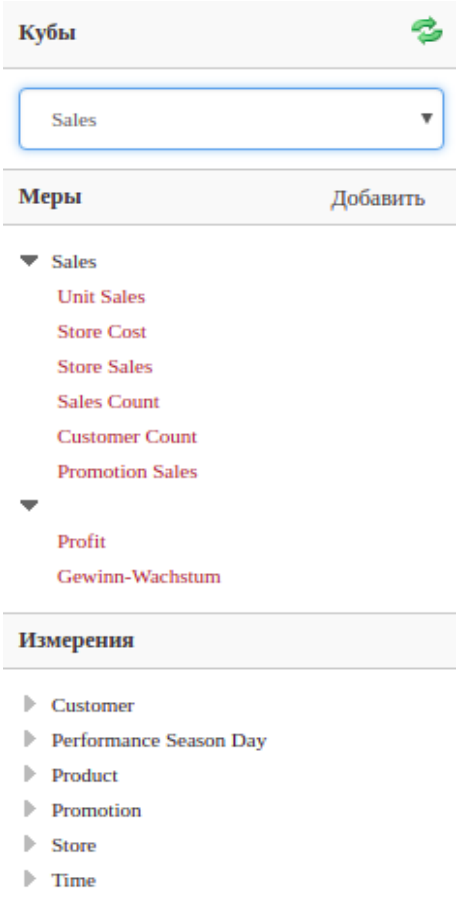

Рис. 1. Кубы, меры, измерения

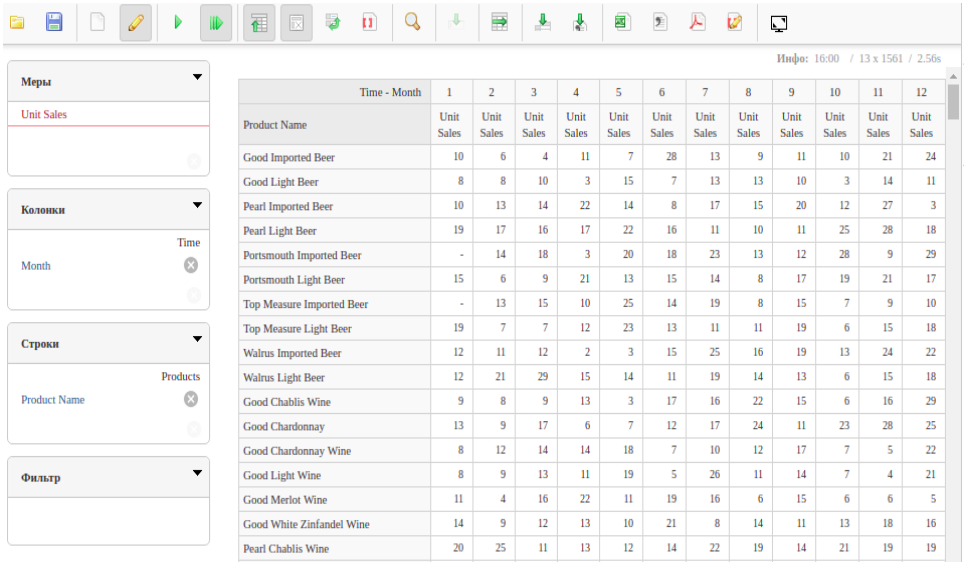

Меры
Unit Sales

Колонки
Time
Month

Строки
Products
Product Name

Фильтр

Инфо: 16:00 / 13 x 1561 / 2.56s

Time - Month	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Product Name	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales	Unit Sales
Good Imported Beer	10	6	4	11	7	28	13	9	11	10	21	24
Good Light Beer	8	8	10	3	15	7	13	13	10	3	14	11
Pearl Imported Beer	10	13	14	22	14	8	17	15	20	12	27	3
Pearl Light Beer	19	17	16	17	22	16	11	10	11	25	28	18
Portsmouth Imported Beer	-	14	18	3	20	18	23	13	12	28	9	29
Portsmouth Light Beer	15	6	9	21	13	15	14	8	17	19	21	17
Top Measure Imported Beer	-	13	15	10	25	14	19	8	15	7	9	10
Top Measure Light Beer	19	7	7	12	23	13	11	11	19	6	15	18
Walrus Imported Beer	12	11	12	2	3	15	25	16	19	13	24	22
Walrus Light Beer	12	21	29	15	14	11	19	14	13	6	15	18
Good Chablis Wine	9	8	9	13	3	17	16	22	15	6	16	29
Good Chardonnay	13	9	17	6	7	12	17	24	11	23	28	25
Good Chardonnay Wine	8	12	14	14	18	7	10	12	17	7	5	22
Good Light Wine	8	9	13	11	19	5	26	11	14	7	4	21
Good Merlot Wine	11	4	16	22	11	19	16	6	15	6	6	5
Good White Zinfandel Wine	14	9	12	13	10	21	8	14	11	13	18	16
Pearl Chablis Wine	20	25	11	13	12	14	22	19	14	21	19	19

Рис. 2. Меры, колонки, строки, фильтр

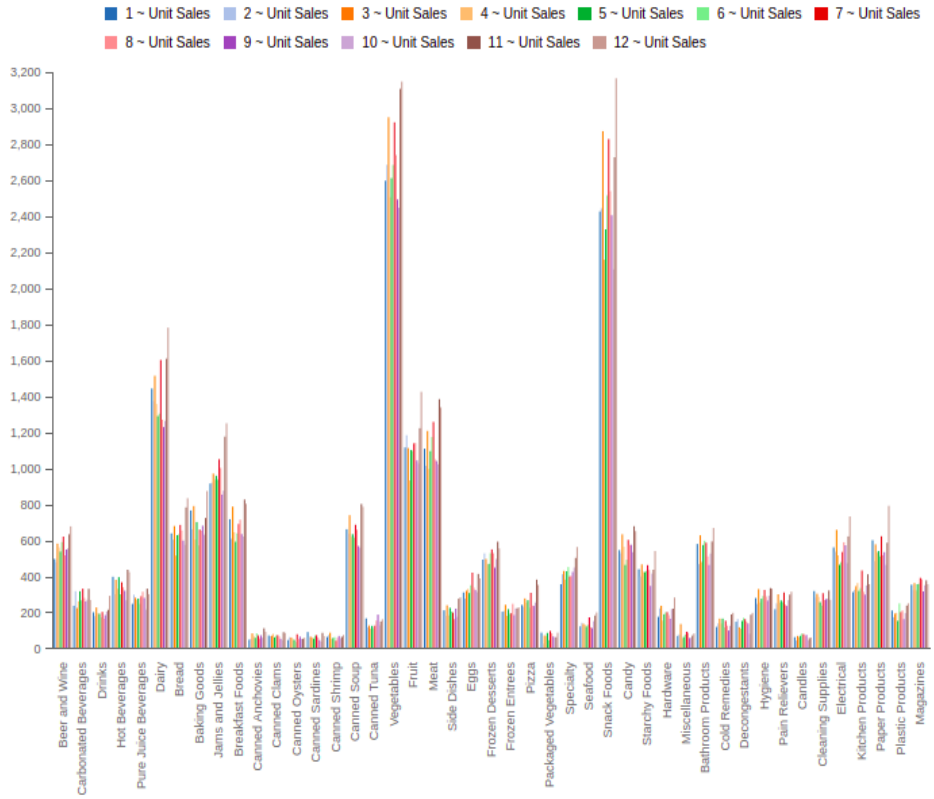

Рис. 3. Сформированный график

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Джой Манди (под редакцией Ральфа Кимбалла) К вопросу об OLAP // Intelligent Enterprise, №22 (87), 2013.

2. L. Cabbibo, R. Torlone. From a Procedural to a Visual Query Language for OLAP. In 10th SSDBM Conference, Italy, July 2018.

3. Codd E. F., Codd S. B., Salley C. T. Providing OLAP (Online Analytical Processing) to User-Analysts: An IT Mandate, available from Arbor Software Corp.- 2013.

4. George Colliat. OLAP, Relational, and Multidimensional Database Systems. SIGMOD Record, Vol. 25, No. 3, September 2016.

УДК 52(07)

Сания Жумабаева, Ақсауле Абу
(Арқалық, Қазақстан)

АСТРОНОМИЯНЫ ОҚЫТУДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ «АСТРОНОМИЯ 2.6» ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҒЫН ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ҚОЛДАНУ

Мақалада білім беру саласындағы өзгерістер қарастырылған. Астрономия курсын оқытуда электронды оқулықты пайдалану жолдары туралы айтылған.

Кілт сөзлдер: *Білім, оқу, ақпарат, электрноды оқулық, ақпараттандыру, компьютерлік модельдеу.*

The article outlines changes in the field of education. It's about how to use an electronic tutorial for learning astronomy.

Key words*: Education, reading, information, electro textbooks, informatics, computer simulation.*

Қазіргі уақытта оқытудың компьютерлік интерактивті үлгілерін пайдалана отырып оқытудың барлық түрлерінде оқушылардың танымдық қызметтін жандандыру қолға алынған. Алайда, біздің ойымызша жоғары сынып оқушыларына астрономия курсын оқытуда оларды пайдалануға әдістемелік аспектілері, жеткіліксіз. Білім мұғалімнің ақпараттандыру жаңа кәсіби бірқатар міндеттер алдына ең маңыздыларының бірі оқыту және жаңа ақпараттық технологияларды оқу үдерісінде тиімді пайдалану болып табылады. Астрономия курсын оқыту процесінде олардың мүмкіндіктерін пайдалану мүмкіндігі өте зор. Студенттер де оқушылар, оқытушыларда физика және астрономияны оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды ғана емес олардың қолданылу жолдарынан хабардар болуы керек, сонымен қатар пәндік облыстың ақпараттық ағынның ерекшеліктерін жақсы түсіну керек [1]. Міне сондықтан аталғандарды меңгеруде кейбір қайшылықтар туындап қалуы мүмкін:

- Физика мұғалімдерінің дайындауда астрономия пәнінен білімінің меңгерілуі және астрономия курсының нақты рөлі;
- Мектеп мұғаліміне қойылатын талап, ақпараттық технологиялар еркін меңгеру және аудиториялық және болашақ кәсіби қызметінде бойынша ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану, педагогикалық жоғары мектеп бітірушілердің дайындығының жоқтығы, оларды қалай пайдалану керектігін толық меңгермеуі;
- Компьютерлік модельдеу және оларды қолдану әдістерін дамытуға бағытталған ақпараттық технологияларды пайдалану, оқыту процесінің қазіргі заманғы жаратылыстану қолданыстағы қажеттілігінің жеткіліксіздігі
- Психологиялық-педагогикалық және бағдарламалық қамтамасыз ету, интерактивті компьютерлік модельдердің ерекшеліктері, астрономияны зерттеу үшін отандық электрондық білім беру басылымдар мен ресурстарды жеткіліксіз дамуы;
- Интерактивті компьютерлік модельдерін пайдалану арқылы оқытуды және оқыту мен оқу және студенттердің кәсіби қызметін және оның жандандыру әдістерін жеткіліксіз дамытуды, жақсартуға бағытталған заманауи білім беру жүйесінің дамуы барысы.

Астрономия курсы бойынша кешенді бағдарламалық қамтамасыз ету және білім беру, байланыс құралдары деп:

а) астрономия бойынша компьютерлік курстар оқытудың қазіргі заманғы мультимедиялық құру және пайдалану;

б) арнайы білім беру сайттардың астрономия туралы қашықтықтан оқыту жүйесін құру;

в) астрономия виртуалды әдістемелік сайт құру, зерттеу;

г) Бүкіл Қазақстан Республикасы ұстаздарының тамыз мәслихаты бойынша Астрономиядан веб сайт құру;

д) Астрономиядан қашықтықтан олимпиада өткізу [2].

Астрономия курсы бойынша кешенді бағдарламалық жүйемен қамтамасыз ету және білім беру ресурстары, ең алдымен, электрондық оқулықтар (компания «Physicon»), 57 интерактивті оқыту модельдері 750 фотосуреттер, түсірілімдер, сызбалар және карталар, астрономия курсынан «Ашық Астрономия 2.0» бойынша мультимедиялық интерактивті модель құру жатады. Сонымен қатар нтерактивті планетарийлер. Олар ды пайдалана отырып астрономияны оқытудағы негізгі мәселелерді шешуге болады. Сонымен қатар, «Ашық колледжі» беттерінде орналастырылған telekommunikatsionnnyh астрономия курсы бойынша білім беру ресурстарын жиынтығын әзірленген.

Студенттерге:

1. Интерактивті астрономия бойынша оқу құралы, яғни, толық «Ашық Астрономия 2.0.» курсы, Интерактивті модельдер қоспағандағы тегін Web жарияланымдар.
2. Астрофизикаға сәйкес ақпараттық-іздеу жүйесі.
3. Ең маңызды кәсіби және әуесқой астрономиялық сайттар.
4. Тестілеу және қашықтықтан оқыту .

Қазіргі таңда білім беру сапасын жақсарту, оның ішінде компьютерде жаңа білім беру технологияларын, оқу процесіне енгізу қолға алынуда. Жоғарыда толық компьютерлендіру мен бірге бақылау, деректерді өңдеу, әр түрлі астрономиялық құбылыстарды модельдеу практикалық жұмысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді және астрономия курсын оқытуда тиімділігі басым делінген. Мұндай жұмыстар ғылыми астрономиялық білімді алу механизмін анықтау үшін арналған. Мысалы ұсынылып отырған жұмыстың практикалық басты мақсаты «Галактикалардың спектрін қызыл ығысуы. Хаббл заңы» көрсету болып табылады. Жұмыс Хаббл заңының ашылу тарихын түсіндіретін екі бөліктен («Хаббл тұрақтысын анықтау» және «олардың спектрін қызыл ығысу кезінде алыс галактикалық қашықтықта анықтау») және анықтамалығы бар компьютерлік бағдарламасын ұсынды. Осы координаттар жүйесі үшін студент бірінші тарихы жайлы ақпаратты теориядан оқиды. Дисплей экранында бағдарламаның басында оның радиалды жылдамдығы Vr және оның қашықтықта r 1-суретінде көрсетілген. Сонымен қатар бағдарлама архивінде галактика туралы бірнеше қызықты мысалдар арқылы түсіндірілген ақпаратты көруге болады. Студент командасы бойынша бағдарлама кіші квадраттар әдісімен және галактика құрылысымен танысып, деректерді статистикалық қайта өңдеуді жүзеге асыратын радиалды жылдамдығын қашықтығын есептеп алады. Осыдан кейін студент Хаббл тұрақтысын (H) графикалық түрде анықтай алады. Галактика үшін қашықтыққа тікелей пропорционалды радиалды жылдамдығы артқан жылдан бастап диаграмма тұрғызады. Хаббл тұрақтысын есептеп графикке енгізуге болады. Бұл жерде галактиканың құрылымын, формасының модельін көруге болады.

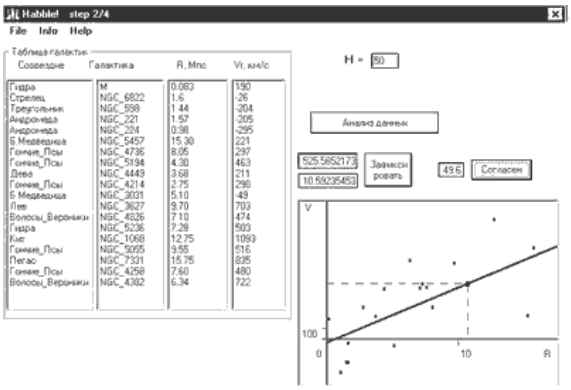

1-сурет. Жарық галактика үшін жылдамдық мәндері енгізілген кесте мен графигі

Бағдарламадағы жұмысты қорытындылай келе, студенттер аспан нысандарының қашықтығын қалай анықтау керектігі туралы білімдерін қорытындылау керек. Олар төмендегі мағлұматтарды есте сақтауы қажет:

✓ Күн жүйесінің нысандарының қашықтығын қалай анықтауға болады?

- ✓ ең жақын жұлдызға дейінгі қашықтықты қалай табуға болады?
- ✓ алыс жұлдыздардың қашықтығын анықтау кезіндегі қиындықтар қандай?
- ✓ Галактикалардың қашықтығын анықтау үшін негізгі әдістері қандай?
- ✓ Неге Хаббл заңы галактикадан тыс қашықтық шкаласын анықтайды деп айтамыз?

«Күн жүйесі» тақырыбын өткен кезде «Открытая астрономия 2.6» электронды оқулығындағы модельдер бөлімінен Күн жүйесін таңдап алып Күн жүйесінің қозғалысын түсіндіруге әбден болады.

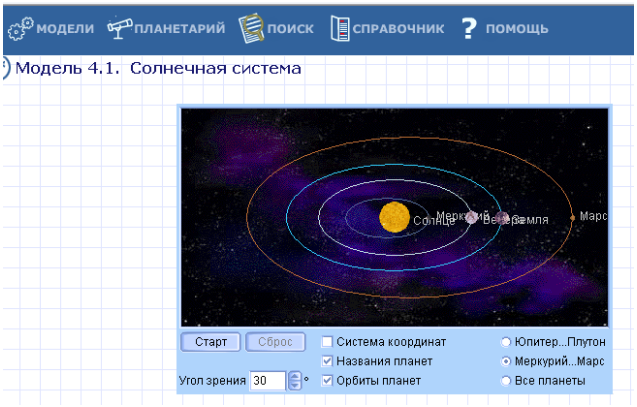

2-сурет. Күн жүйесі

Бұл үшөлшемді динамикалық модель Күн жүйесіндегі планеталардың қозғалысын 2-суреттегідей көрсетеді. Модельдің ортасында Күн орналасқан, ал ірі палеңталар күнді айнала қозғалады. Старт батырмасы модельді қозғалысқа келтіреді, стоп батырмасы қозғалысты тоқтатады, сброс батырмасы қалыпты бастапқы жағдайға қайта акеледі. Қозғалыс барысында планеталардың қозғалыс бұрышын ауыстыруға болады. Моделдің сол жақ терезесіндегі координаталар, планеталар атауын, планеталар орбиталарын өзгетуге болады. Моделдің сыртқы түрінде өзгертуге болады[3]. Міне осы батырмаларды өзгерте отырып Күн жүйесіндегі планеталар қозғалысын оқушылар көздерімен көреді.

Біздің Құс Жолы атты, спираль тәріздес галактикамыз шамамен 150 млрд жұлдыздан құралған, оның өзінің ядросы мен бірнеше спираль тәріздес тармақтары бар. Оның мөлшері 100 мың жарық жылына тең. Біздің галактикамыздағы жұлдыздардың басым көпшілігі қалыңдығы 1500 жарық жылындай болатын алып “дискінің” ішінде шоғырланған. Қазіргі кезде біздің галактикамыз космос кеңістігінде секундына 550 км жылдамдықпен қозғалып келе жатыр. Оның екі серігі – Үлкен және Кіші Магеллан бұлттары бар.

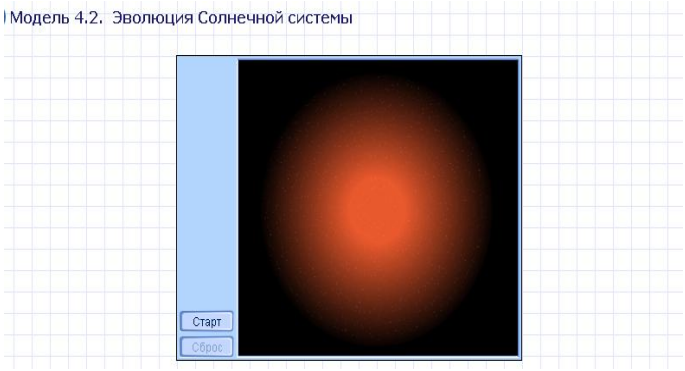

3-сурет. Күн жүйесінің эволюциясы

Галактиканың диаметрі экватор бойынша 3·08·1013 шақырымға тең. Галактика жұлдыздары ядроны айналатын қозғалысы күрделі болады және бұл қозғалыс басқа қатты және сұйық заттардың қозғалысынан мүлдем бөлек. Жұлдыздардың айналу периоды олардың массасына және галактикалық орталықтан орналасу қашықтығына байланысты әртүрлі болады 3-сурет. Осы айтылғандарды оқушыдарға модель арқылы көрсетсек тақырып анағұрлым түсінікті болады. Кез-келген жағдайда тек теорияны ғана беріп қоймай ақпаратты көрнекілік, видео, модель, планетарилердің көмегімен көрсету сабақты оқушыға өте жақсы

деңгейде түсінуге, ақпаратты меңгеруге, тақырыпта қарастырылған мәліметтерді есте сақтауына көптеп септігін тигізеді [4].

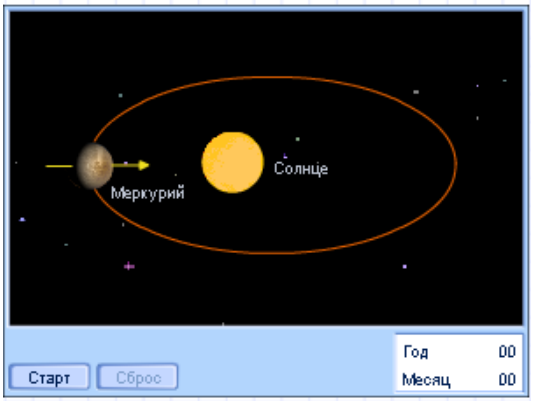

4-сурет. Меркурий планетасының қозғалысы

Көрсетіліп отырған 4-суреттегідей модель Меркуридің қозғалысын көрсетеді. Бұл планета басқа планеталардан ерекшелігі қз осынан үш рет айналатын уақытта Күнді екі айналады. Сондықтан Меркуридегі Күндік тәулік Меркурлік екі жылға бөлінеді. Айналу периодтарының бұндай қатысы гравитациялық резонанс деп аталады. Себебі ол Күнге ең жақын планета. «Старт» батырмасы Меркури қозғалысын бастайды, оқушылар Күн жүйесінде Меркуридің қалай қозғалатынын осы модель арқылы көре алады.

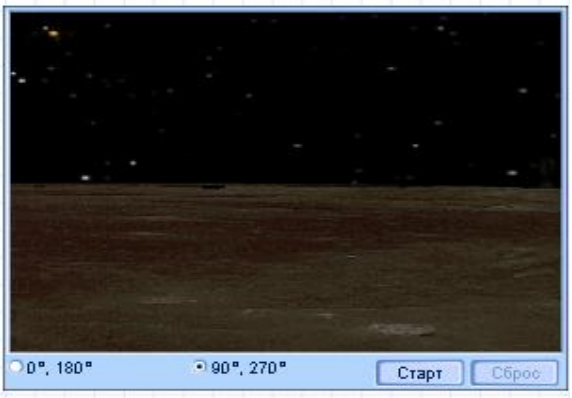

4-сурет. Меркурии планетасындағы Күннің шығысы мен батысын

4-суретте келтіріген модель арқылы Меркурий планетасындағы Күннің шығысы мен батысын көрсетеді. «Старт», «Стоп», «Сброс» батырмасы модельді басқарады. Күнге ең жақын және Күн жүйесінің 1-ең кіші ғаламшары1023 кг; өте сирек атмосферасының құрамында Ar, Ne, He бар.

Күн жүйесінің көптеген объектілері өз осі айналасында түзу деп аталатын бір бағытта айналады.(5 – сурет.) Әр ғаламшардағы жыл және күндердің ұзақтығы әр түрлі. Барлық ғаламшарлар Күнді әр түрлі жылдамдықтармен айналады. Күнді ең үлкен жылдамдықпен айналатын Меркурий де, ең баяу жылдамдықпен, серігі Харонмен бірге Плутон айналады. Ғаламшардағы жыл мезгілдерінің ауысуы ғаламшар экваторының орбита жазықтығына көлбеу бұрышына және оның орбитасының созылыңқылығына байланысты болады. Ғаламшардың айналу осінің көлбеулігі- ғаламшардың айналу осі мен оның орбитасы жазықтығына перпендикулярына 23,5 градус бұрыш жасай орналасқан (5 – сурет).

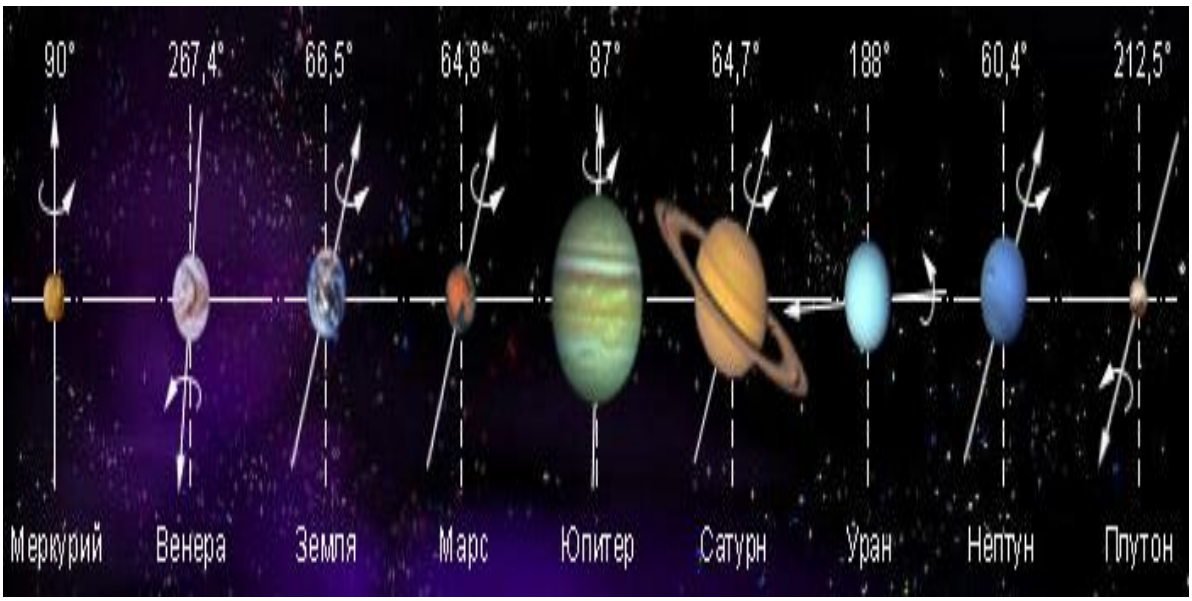

5-сурет. Планеталардың орбита жазықтығына айналу осі

Егер осы көлбеулік болмаса Жер бетінде жыл мезгілдері ауыспаған болар еді. Жыл мезгілдерінің тұрақты ауысуы-Жердің Күнді айнала қозғалысының және айналу осінің орбита жазықтығына көлбеулігінің салдары. Марста да дәл осындай жыл мезгілдерінің ауысуы болады. Кеплер заңдары Ньютонның механикасында түсіндірілді. Бұл заңдардың негізінде Ньютон өзінің бүкіләлемдік тартылыс заңын ашқаны белгілі.

Міне осындай аспан әлеміндегі құбылыстарды тек айтып қана қоймай, түсіндіру барысында олардың қозғалысын Компьютерлік модель көмегімен көрсететін болсақ тындаушыға түсініктірек болары анық. Сондықтан іздестіру жұмысымның басты міндеті аспан механикасының негізгі заңдарын, аспан әлеміндегі құбылыстар мен қозғалыстарды электронды оқулықты және оқытудың мультимедиялық мүмкіндігін көрсету болып табылады. Аталған ақпараттық технологияның кейбір элементтерін пайдалана отырып сабақ өту, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын ғана арттырып қоймай, оқытушының оқу үрдісінде қолданатын мультимедиялық мүмкіндіктерін де кеңейте түседі. Астрономия сабағын саналы және сапалы меңгерту- жаңа технологияларды ұтымды қолданумен тығыз байланысты. Қазіргі кезде әдістеме ғылымы жаңару, даму үстінде [5].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Гомулина Н.Н., Крылов А.И. Интерактивная модель Солнечной системы. CD-ROM. М.: Дрофа, 2009.

2. Гомулина Н.Н. Открытые электронные учебные модули по физике // Физика в школе. – 2008. – № 8. – С.29-33.

3. Извозчиков В.А. Дидактические основы компьютерного обучения физике: Учебное пособие. – Л.: Изд-во ЛГПИ, 1987. – 90 с.

4. Икренникова Ю.Б. Компьютерный лабораторный практикум по физике как средство применения компьютерных технологий в учебном процессе: Авторефер. дис. канд. пед. наук: 13.00.08. – М., 2004. – 23 с.

5. «Открытая Астрономия-2,6» электронды оқулығы.

Ольга Моисеева
(Могилев, Беларусь)

ТЕХНОЛОГИИ ВИРТУАЛИЗАЦИИ ПРИЛОЖЕНИЙ, ОБЛАЧНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ТЕХНИКОВ-ПРОГРАММИСТОВ

В статье рассматриваются особенности ознакомления учащихся колледжа, будущих техников-программистов с технологией виртуализации приложений, облачными технологиями. Описан опыт проведения занятий по созданию и использованию Docker-контейнеров, по работе с облачными сервисами, разработке приложений с использованием облачной платформы Microsoft Azure.

Ключевые слова: *виртуализация, контейнеры, облачные сервисы, облачные технологии, облачная платформа.*

The article discusses the features of familiarization of college students, future programmers with application virtualization technology, cloud technologies. Describes the experience of conducting classes on the creation and use of Docker-containers, on working with cloud services, developing applications using the Microsoft Azure cloud platform.

Keywords: *virtualization, containers, cloud services, cloud technologies, cloud platform.*

На современном этапе развития технологий виртуализации все большее распространение получают изолированные контейнеры и средства облачных технологий. В Социально-гуманитарном колледже учреждения образования «Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова» в рамках дисциплины «Конфигурирование и адаптация программных средств для систем управления» проводится обучение будущих техников-программистов созданию и использованию Docker-контейнеров, использованию облачных сервисов, разработке приложений с помощью облачной платформы Microsoft Azure.

Docker – это программное обеспечение для автоматизации развёртывания и управления приложениями в среде виртуализации. Позволяет «упаковать» приложение со всем его окружением и зависимостями в контейнер, а также предоставляет среду по управлению контейнерами. На занятиях по дисциплине «Конфигурирование и адаптация программных средств для систем управления» учащиеся знакомятся с назначением изолированных контейнеров Docker, отличиями контейнеров от виртуальных машин, основными компонентами Docker, основными командами Docker. В рамках лабораторной работы учащиеся выполняют установку Docker Toolbox for Windows, создают контейнеры с использованием программы Kitematic, предоставляющей графический пользовательский интерфейс, и программы Docker Quickstart Terminal, предоставляющей интерфейс командной строки. Одно из заданий предполагает создание контейнера на основе образа nginx реестра DockerHub, использование томов для управления содержимым контейнера (например, изменение файла index.html, содержащегося в контейнере), добавление новых файлов в контейнер, создание образа на основе измененного контейнера для дальнейшего распространения и использования.

Ознакомление с облачными технологиями проводится в два этапа. Первый этап предполагает использование учащимися облачных сервисов Microsoft, Google на уровне пользователя, а именно: создание и публикация блога, создание документов, таблиц, презентаций, форм. На втором этапе учащиеся создают и разворачивают приложения с использованием облачной платформы Microsoft Azure. Здесь работа осуществляется на уровне разработчика программного обеспечения.

В Социально-гуманитарном колледже МГУ имени А.А. Кулешова учащиеся знакомятся с веб-порталом Azure, размещённом по адресу https://portal.azure.com/, в котором можно управлять приложениями и другими ресурсами, а также различными видами служб, которые

предоставляют Microsoft Azure и другие платформы облачных вычислений. Службы Microsoft Azure можно условно разделить на три категории, или модели, служб.

Инфраструктура как услуга (Infrastructure as a Service, IaaS). При таком подходе клиент платит хостинг-провайдеру за размещение виртуальной машины в облаке. Клиент самостоятельно настраивает и управляет приложениями и гостевой операционной системой виртуальной машины. В этой модели у клиента есть полный контроль и свобода действий над виртуальной машиной.

Учащиеся колледжа создают виртуальную машину с помощью платформы Microsoft Azure, при этом выбирают тип и версию операционной системы, образ которой будет развёрнут на виртуальной машине, регион, в котором нужно разместить виртуальную машину, имя пользователя и пароль администратора для доступа к виртуальной машине. Важным параметром является размер: количество процессоров, объем оперативной памяти и т. д. В данном случае учащиеся знакомятся с примером IaaS применительно к платформе Microsoft Azure.

Платформа как услуга (Platform as a Service, PaaS). При таком подходе клиент разрабатывает и развертывает приложения под определенную программную архитектуру. Хостинг-провайдер предоставляет среду выполнения для приложения, хранилище и интеграцию, а также отвечает за поддержание в рабочем, актуальном и безопасном состоянии среды, операционных систем и данных клиента. В этой модели клиент является владельцем приложения, так как отвечает за его разработку и обслуживание. Также клиент самостоятельно обеспечивает целостность данных и бизнес-логику.

Примером PaaS в Microsoft Azure является служба App Services, которая позволяет создавать, развертывать и масштабировать веб-приложения, мобильные приложения и приложения API. В колледже в рамках лабораторной работы учащиеся используют службу App Services для размещения своего веб-сайта на платформе Azure. При этом веб-сервер и среда для выполнения сайта находятся в облаке, учащиеся отвечают только за разработку сайта и размещение его на платформе Microsoft Azure.

Программное обеспечение как услуга (Software as a Service, SaaS). При таком подходе клиент использует стандартизованные облачные службы, например, управление документами или электронную почту, которые предоставляет хостинг-провайдер. В этой модели клиент является потребителем облачных приложений – как правило, с оплатой по мере использования.

Для ознакомления учащихся с примером SaaS используется Redis Cache. Этот сервис учащиеся применяют для кэширования данных при организации работы своего web-приложения.

В качестве дополнительного задания хорошо успевающим учащимся предлагается ознакомиться с управлением данными в Microsoft Azure, а именно: работой с базами данных Azure SQL и Cosmos DB.

Изучение и использование технологий виртуализации приложений и облачных технологий необходимы на сегодняшний день будущим техникам-программистам для успешной работы в IT-отрасли. Кроме того, освоение этих технологий дает учащимся чувство сопричастности современным технологиям промышленной разработки программного обеспечения.

УДК 004.91(93,94)

Катерина Периста
(Дніпро, Україна)

ДВИГУН СТЕРЛІНГА – МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ І МАЙБУТНЄ

Двигун Стерлінга є унікальною теплової машиною, оскільки його теоретична ефективність практично дорівнює максимальної ефективності теплових машин (ефективність циклу Карно). Двигун Стерлінга працює за рахунок теплового розширення газу, за яким слідує стиснення газу після його охолодження. Двигун Стерлінга містить деякий постійний обсяг робочого газу, який переміщується між "холодної" частиною (зазвичай кімнатної температури) і "гарячої" частиною, яка зазвичай розігрівається за рахунок спалювання будь-якого виду палива, атомним реактором або за рахунок сонячного тепла. Нагрівання відбувається зовні, тому двигун Стерлінга відносять до двигунів зовнішнього згоряння.

З моменту винаходу було розроблено велику кількість різних різновидів двигунів Стерлінга з метою підвищення потужності і ефективності. Проте, вони поступалися за питомою потужністю двигунів Отто і Дизеля. Двигун Отто, винайдений в 1877 році і двигун Дизеля, винайдений в 1893 мали більш високу потужність, ніж двигуни Стерлінга того часу. Це призвело до поступового витіснення двигуна Стерлінга з промисловості. Вони ще широко застосовувалися на початку нашого століття на фермах і шахтах – в основному для приведення в дію різних насосів та інших застосувань, де не потрібна висока питома потужність, а основними критеріями є надійність і економічність. Але до 1940 року їх випуск був припинений.

Досить довго двигуни Стерлінга використовувалися лише як іграшки та навчальні посібники в школах і університетах при вивченні термодинаміки. Але в останні роки інтерес до двигуна Стерлінга швидко зростає. Розпочато промисловий випуск домашніх електрогенераторів на двигуні Стерлінга Національним аерокосмічне Агентством США (NASA) були проведені порівняльні оцінки різних типів теплових машин для використання в космічної апаратури. Двигун Стерлінга був визнаний найбільш перспективним через свого високого ККД та надійності. Випускаються холодильні установки, що працюють на зворотному циклі Стерлінга – як промислові, що дозволяють отримувати температуру до -240° С , так і призначені для використання в побутових холодильниках. В останньому випадку їх переваги перед традиційними системами обумовлені тим, що в якості холодоагенту в них може бути використаний звичайний повітря.

Таким чином, можна сказати, що історія двигуна Стерлінга далеко не закінчена. Його розвиток входить в новий багатообіцяючий етап.

Двигун Стерлінга є теплової машиною замкнутого циклу. Його робота заснована на розширенні газу, використовуваного як робоче тіло, при підвищенні температури. На наступному малюнку наведено діаграми для ідеального циклу Стерлінга в координатах тиск-об'єм P-V і температура-ентропія T-S і ілюстрації відповідних процесів.

Існують два основних типи двигунів Стерлінга, що відрізняються пристроєм циліндрів. У першому – так званому двоциліндровому (Two pistons type Stirling engine) використовуються роздільні циліндри для нагрівання і охолоджування робочого газу.

Двоциліндровий двигун Стерлінга

Верхня частина гарячого циліндра з поршнем (hot piston) постійно розігрівається зовнішнім джерелом тепла, в той час, як верхня частина холодного циліндра з поршнем (cold piston) постійно охолоджується. Слід звернути увагу, що поршні закріплені на колінчастому валу (crank shaft) так, що забезпечують зсув по фазі на 90 градусів, тобто в той час, як гарячий поршень досягає верхнього положення, холодний знаходиться в середньому положенні, рухаючись вгору. Потім холодний поршень піднімається вгору, стискаючи охолоджений газ при постійній температурі - етап 3-4. Коли холодний поршень витісняє охолоджений і стиснений газ в гарячий циліндр, той розігрівається при постійному обсязі - етап 4-1. І нарешті, гарячий газ розширюється, штовхаючи поршень в гарячому циліндрі

вниз. На останньому етапі виділяється потужність, частина якої запасається обертовим колесом (flywheel).

В іншій конструкції – двигуні Стерлінга поршневого типу (Displacer type Stirling engine) – використовується один циліндр, одна сторона якого (верхня на наведеному нижче малюнку) постійно охолоджується, а інша – постійно нагрівається. Поршень-дісплейсер (displacer), що розділяє холодну і гарячу частини циліндра, нещільно прилягає до стінок циліндра, що дозволяє газу переміщатися між ними. У цій конструкції поршні так само закріплені на колінчастому валу із зсувом по фазі на 90 градусів. Двигун працює тим же принципом, що і попередня конструкція.

І в тій, і в іншій конструкції теплова енергія нагрівача перетвориться в механічну енергію обертання валу. Однак, можливо використання і зворотного циклу Стерлінга – якщо за рахунок зовнішнього двигуна обертати вал в цих машинах, робочий газ буде рухатися з того ж циклу. При цьому "гарячий" циліндр буде охолоджуватися, а "холодний" – розігріватися. Тобто двигун Стерлінга в цьому випадку буде працювати як тепловий насос, тобто холодильна машина. Робочим тілом в ньому може служити будь-який газ, в тому числі і атмосферне повітря.

Двигун Стерлінга, встановлений на атомному підводному човні. Оскільки в цьому випадку вага і габарити двигуна не грають вирішальної ролі, високий ККД і надійність роблять його ідеальним кандидатом для перетворення теплової енергії, що виробляється атомним реактором, в механічну. Завдяки тому, що двигун Стерлінга практично не потребує догляду та налагодженню, він може бути розміщений в ізольованій частині корпусу, що особливо істотно в разі утрудненого доступу (як у випадку підводних човнів або космічних апаратів). Так, фахівцями NASA (Національного Аерокосмічного Агентства США) були виконані попередні опрацювання проекту створення населеної бази на Місяці. Проектом передбачається поступове, "еволюційне" будівництво бази – починаючи з маленького жилого модуля і до великої виробничої бази з повною обробкою корисних копалин. В якості основного джерела енергії для роботи в умовах місячної поверхні був обраний атомний реактор SP-100 з тепловою потужністю 2500 кВт і 8 електричних генераторів, що працюють від двигунів Стерлінга. Два з них передбачалося тримати в резерві для забезпечення необхідного рівня резервування потужності, а решта планувалося використовувати на 91.7 відсотків від їх номінальної електричної потужності (150 кВт). Таким чином, повна проектна електрична потужність становить 825 кВт. В якості додаткового джерела на першому етапі будівництва передбачено використання нарощуваних сонячних батарей. У проекті наводиться докладний технічний опис реакторної установки, конструкції та теплового приєднання двигунів Стерлінга, систем відводу тепла і розподілу потужності.

Описаний місячний проект демонструє потенційні застосування двигунів Стерлінга в майбутньому. Якщо повернутися в даний час, можна привести, як приклад, що почався випуск домашніх електрогенераторів на двигуні Стерлінга (див. Додаток 1). У наведеному рекламному матеріалі описаний суміщений нагрівач-електрогенератор WG800 Потужність 800 Вт на двигуні Стерлінга. Прилад універсальний, призначений для використання як в домашніх умовах, так і під відкритим небом. Його переваги – висока надійність і автономність (5000 годин роботи до першого технічного обслуговування), низький рівень шуму – пальне згорає безперервно, на відміну від двигунів внутрішнього згоряння, де воно надходить в циліндр порціями і там вибухає. В якості палива може використовуватися природний газ, всі види рідкого палива, вугілля і навіть дрова. Все це робить його надзвичайно зручним для використання у віддалених від електосетей. На ринку доступні так само більш потужні, 3 кВт, моделі приладу.

Інший приклад сучасного використання приладів, заснованих на циклі Стерлінга – кріокулери. У широких масштабах їх почали виробляти близько десяти років тому – переважно для використання у військовій техніці: на танках і літаках було потрібно встановлювати високочутливі охолоджувані до температур порядку -200° С датчики і приймачі. Для їх охолодження і були розроблені кріокулери на основі зворотного циклу

Стерлінга. Нижче наводиться короткий опис одного з вітчизняних кріокулеров, які в зв'язку з конверсією надійшли на відкритий ринок.

Інакше кажучи, сучасна напівпровідникова електроніка підійшла в своєму розвитку до межі, зумовленого фізичними законами. Подальше підвищення характеристик вимагає переходу до охолоджується до температур порядку -100° -200° С елементам. На останніх конференціях з електроніки (ISEC-97, EUCAS-97) активно обговорюються різні способи охолодження апаратики. На сьогоднішній день найбільш перспективним визнано використання кріокулеров на циклі Стерлінга. Наявні в даний час, що випускаються дрібними серіями моделі малопотужних кріокулеров коштують близько 10-15 тисяч доларів. При переході до велико серійному виробництві очікується, що їх ціни впадуть в декілька разів, що зробить комерційно рентабельним використання охолоджувальних елементів спочатку в найвідповідальніших системах – таких, як файл-сервери, і великі комп'ютери, а в перспективі і в побутових комп'ютерах. Таким чином, можна очікувати, що до середини наступного століття, у міру поширення домашніх комп'ютерів, двигун Стерлінга прийде практично в кожен будинок

Після свого винаходу в 1816 році, двигун Стерлінга пережив перший період свого широкого поширення – в кінці минулого – початку нашого століття, після чого був практично забутий. Але в останні роки він знову привертає до себе підвищений інтерес в самих різних областях використання. В даний час швидко розширюється використання кріокулеров на основі циклу Стерлінга, випускаються електрогенератори, що працюють від двигунів Стерлінга. Його переваги – високий ККД, надійність, невибагливість, можливість використання екологічно чистих джерел енергії дозволяють розраховувати на широке поширення двигуна Стерлінга в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. West, C. D. (1986) Principles and Applications or Stirling Engines, Van Nostrand Reinhold Company, Inc.

2. Roberts, M.L.: Inflatable Habitation for the Lunar Base. Presented at the Symposium on Lunar Bases and Space Activities of the 21st Century, Apr. 5-7, 1988, Houston, TX, Paper Number LBS-88-266.

3. Conceptual Design of a Lunar Oxygen Pilot Plant–Lunar Base Systems Study. (EEI-88-182, Eagle Engineering, Inc., NASA Contract NAS9-17878) NASA-CR-172082.

4. Brinker, D.J.; and Flood, D.J.: Advanced Photovoltaic Power Power System Technology for Lunar Base Applications. NASA TM-100965, 1988.

5. A.C. Klein, NASA Lewis Summer Intern Report.

УДК 004.94

Володимир Петрівський
(Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ДАТЧИКІВ ТА ЦІЛОЧИСЕЛЬНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИ МАКСИМІЗАЦІЇ ПРИБУТКОВОСТІ БДЖІЛЬНИЦТВА

Бджільництво відрізняється швидкою окупністю витрат і ефективністю виробництва продуктів. Використання оптимізаційних моделей у поєднанні з датчиками дозволяє збільшити продуктивність бджільництва і як наслідок збільшити рентабельність та конкурентоспроможність галузі.

Ключові слова: *оптимізація, бджільництво, математичне моделювання, комбінації.*

Beekeeping is characterized by rapid recoupment of costs and production efficiency. The use of optimization models in combination with sensors can increase the productivity of beekeeping and, as a result, increase the profitability and competitiveness of the industry.

Key words: *optimization, beekeeping, mathematical modeling, combinations.*

Бджільництво – одна з галузей, що має важливе господарське значення та забезпечує людство цінними продуктами [1, с. 7] (мед, віск, пилок, прополіс, бджолина отрута), що знаходять своє застосування в багатьох галузях промисловості. Також дана галузь відрізняється швидкою окупністю витрат та високим рівнем прибутковості. Використання датчиків для підвищення прибутковості вимагає попереднього розв'язку задачі оптимальної розстановки вуликів по ділянкам.

Розглянемо скінченну множину ділянок $R = \{R_1, R_2, ..., R_{n_R}\}$, де n_R – кількість ділянок. Кожна ділянка має певну площу, позначимо її S_i (га), $i = \overline{1, n_R}$. Відповідно сумарна площа буде дорівнювати $S = \sum_{i=1}^{n_R} S_{R_i}$. На кожній з обраних до розгляду ділянок вирощується певна медоносна культура, позначимо її $a_j \in A$, де $A = \{a_1, a_2 .. a_{n_A}\}$ – множина всіх культур, $j = \overline{1, n_A}$, n_A – кількість культур. З літературних джерел відомо [4, с. 34], що кожна культура $a_j \in A$ має свій медозбір(свою продуктивність), позначимо її через p_{a_j} (кг/га). Таким чином, медозбір з ділянки R_i буде дорівнювати продуктивності медоносної культури помноженої на площу в гектарах, тобто

$$p_{R_i} = p_{a_j} S_{Ri},$$

де a_j – культура, що вирощується на ділянці R_i, S_{R_i} – площа ділянки R_i.

Нехай на пасіці у використанні знаходиться множина вуликів різного типу $H = \{H_1, H_2, ..., H_{n_H}\}$, де n_H – кількість типів вуликів. У даному випадку типізація проводиться по кількості меду, що може накопичити вулик, тобто по продуктивності у кілограмах, позначимо її p_{H_i} (кг), $i = \overline{1, n_H}$.

Необхідно сформувати для кожної ділянки R_i таку комбінацію вуликів $v_{R_i} = \{h^1_{n_1}, h^2_{n_2}, ..., h^{k*}_{n_{k*}}\}$, де h^k_n – вулики типу *k* у кількості *n*, $k* = \overline{1, n_H}$ щоб максимізувати медозбір. Для максимізації продуктивності на ділянці R_i необхідне виконання умови:

$$p_{R_i} - C \to \min,$$

де *C* – сумарна продуктивність комбінації вуликів на ділянці R_i, позначимо її $p(v_{R_i})$. Очевидно, що при $p_{R_i} - C = 0$ досягається максимальна продуктивність і як наслідок максимізація медозбору на ділянці R_i. У випадку, коли $p_{R_i} - C < 0$ буде мати місце нераціональне використання ресурсів та простій виробництва. Таким чином для ділянки R_i повинна виконуватися умова:

$$p(v_{R_i}) \le p_{R_i}.$$

Позначимо через V множину всіх комбінацій вуликів. Загальна кількість комбінацій вуликів буде рівною потужності множини V, позначимо її через n_V, тобто $n_V = |V|$. В свою чергу, $V = \{v_1, v_2, ..., v_{n_V}\}$.

Виходячи з задачі про розміщення *n* предметів по *m* ящиках [3, с. 48], кількість варіантів розстановки комбінацій вуликів рівна $n_R{}^{n_V}$, де n_R та n_V – кількість ділянок та кількість комбінацій вуликів відповідно. Таким чином, має місце цілочисельна оптимізація [2, с. 65], що полягає у визначенні для кожної ділянки R_i комбінації вуликів v_{R_i}, $i = \overline{1, n_R}$, таким

чином, щоб забезпечити максимізацію сумарного медозбору зі всіх ділянок R_i. Остаточно задача буде мати наступний вигляд:

$$\sum_{i=1}^{n_R} p(v_{R_i}) \to \max.$$

Умови не перевищення кількості вуликів будуть мати наступний вигляд:

$$\sum_{i=1}^{n_R} n(v_{R_i}) \le n(H),$$

де $n(v_{R_i})$ – сумарна кількість вуликів у комбінації v_{R_i}, $n(H)$ – загальна кількість вуликів.

Умови не перевищення кількості вуликів певного типу *H** запишемо наступним чином:

$$\sum_{i=1}^{n_R} n(h_{R_i}^j) \le n_{H_j^*}, \ \ j = \overline{1, n_H},$$

де $n(h_{R_i}^j)$ – кількість вуликів типу *j* на ділянці R_i, $i = \overline{1, n_R}$, $j = \overline{1, n_H}$.

Умови раціонального використання ресурсів будуть мати наступний вигляд:

$$p(v_{R_i}) \le p_{R_i}, \ i = \overline{1, n_R}.$$

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білик Е. В. Великий сучасний довідник бджоляра: 15 000 корисних порад досвідчених пасічників для початківців та професіоналів / Е. В. Білик. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2005. – 528 с.

2. Корбут, А. А. Дискретное программирование / А. А. Корбут, Ю. Ю. Финкельштейн. – Москва: Наука, 1978. - 386 с.

3. Пападимитриу Х. Комбинаторная оптимизация. Алгоритмы и сложность / Х. Пападимитриу, К. Стайглиц. – Москва: Мир, 1984. – 510 с.

4. Поліщук В. П. Медоносні дерева і кущі / В. П. Поліщук, В. І. Білоус. – Київ: Урожай, 1972. – 159 с.

УДК 004.9

Жанна Садирмекова
(Астана, Казахстан)

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ РЕПОЗИТОРИИ ОТКРЫТОГО ДОСТУПА

Статья посвящена сравнительному анализу наиболее популярных систем поддержки цифровых репозиториев. Обосновывается выбор системы DSpace для хранилища данных научно-образовательной информационной системы.

Ключевые слова: *информационная система, электронная библиотека, цифровой репозиторий, протокол OAI-PMH, DSpace, EPrints, Fedora, GreenStone.*

The article is devoted to a comparative analysis of the most popular digital repository support systems. The choice of the DSpace system for the data dentwarehouse of the scientific and educational information system is substantiated.

Keywords*: information system, electronic library, digital repository, OAI-PMH protocol, DSpace, EPrints, Fedora, GreenStone.*

Бұл мақалада қазақстандық және ресейлік кітапханалық және ақпараттық мамандар арасындағы ашық бастапқы DSpace коды бар бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану дәрежесі қарастырылады. Сонымен қатар DSpace сандық құжаттарды сақтау жүйесіне ауқымды бағалау жүргізілді.

Түйін сөздер: *ақпараттық жүйе, электрондық кітапхана, сандық репозиторий, OAI-PMH ХАТТАМАСЫ, DSpace, EPrints, Fedora, GreenStone.*

Кіріспе

Ақпарат жақсы ұйымдастырылуы, тез алынуы және жан-жақты таратылуы тиіс. Бүгінгі таңда ақпарат пен мәліметтерді әр түрлі бағдарламалар мен құралдардың көмегімен коммерциялық және ашық бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы басқаруға болады, бірақ бүгінгі таңда кітапхана саласындағы ашық бастапқы код парадигмасы өзгерді және кітапхана және ақпараттық мамандықтарда таңдау әйгілі болуда. Қазіргі кезде OpenDOAR [1] сайтының мәліметтеріне сәйкес, әлемде сандық сақтау қоймаларын (институционалдық репозиторий) қолдау жүйесінің саны оннан асады.

Қарастырылып отырған зерттеуде қазақстандық және ресейлік кітапханалық және ақпараттық мамандар арасында DSpace бастапқы коды бар ашық сандық сақтау жүйесін қабылдау және қабылдау дәрежесін анықтауға әрекет жасалады. Сондай-ақ DSpace сандық құжаттарды сақтау жүйесіне ауқымды бағалау жүргізілді. Бағалау ашық бастапқы коды бар бағдарламалық пакетті таңдауға бағытталған, ол мекеменің құжаттарын сақтауды, таратуды ұйымдастыру талаптарын қанағаттандырады және құжаттарды сақтауда ақпараттарды оңтайлы пайдалануға және таратуға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеуде басты назар зерттеудің екі аспектісіне аударылады: біріншісі - қазақстандық және ресейлік кітапханалардың арасында институционалдық ғылыми сақтау орнын басқару үшін DSpace қабылдау жағдайымен танысу, екіншісі-қоймаларды DSpace пайдалану арқылы сандық технологиялармен табысты басқару үшін кітапханашының, автордың және пайдаланушылардың рөлін зерттеу кезінде пайдаланушылардың қабылдауын және қанағаттану деңгейін зерттеу.

Институционалдық репозиторий

Институционалдық репозиторийлер ақпаратты ұзақ мерзімді сақтау, жинақтау және сандық объектілерге сенімді қол жеткізуді қамтамасыз ету жүйесі ретінде ғылыми немесе білім беру мекемесінің зияткерлік қызметінің нәтижесі болып табылатын жүйе.

Институционалдық репозиторийлер цифрлық интероперабельділік мәселелерімен және ашық мұрағаттардың (OAI 2) бастамасына байланысты, сондай-ақ ішінара электрондық кітапхана ұғымымен, яғни жинақтау, сақтау, жіктеу, каталогтау функцияларымен бірге сандық контентке қол жеткізуді қамтамасыз етумен айналысады. Цифрлық репозиторийдің (деректер қоймасы) ақпараттық жүйеге интеграциялау үдерісі метадеректерді біріктіру және тарату моделіне негізделген. Бұл модельді қолдану OSI Protocol for Metadata Harvesting (бұдан әрі OAI-PMH) хаттамасында бекітілген, оған ақпараттық ресурстарды сақтауға арналған жүйелердің көпшілігі қолдау көрсетеді.

Институционалдық репозиторийлердің көпшілігі (The Directory of Open Access Repositories) RM OAIS эталондық моделіне негізделген, еркін бағдарламалық қамтамасыз етуде құрылған және OAI-PMH [6; 7] метадеректерін жинау хаттамасын қолдайды.

Әлемдегі ашық электрондық мұрағаттардың саны туралы OpenDOAR деректеріне сәйкес 2018 ж. 21 қарашада 3793 репозиторий тіркелді, ал OpenDOAR сайтының мәліметтері бойынша 2005 жылы олардың саны небәрі 88 ғана болды (сурет. 1). Олардың ішіндегі ең танымалы, бұл DSpace (42% қондырғы), Eprints (13% қондырғы) (сурет. 2).

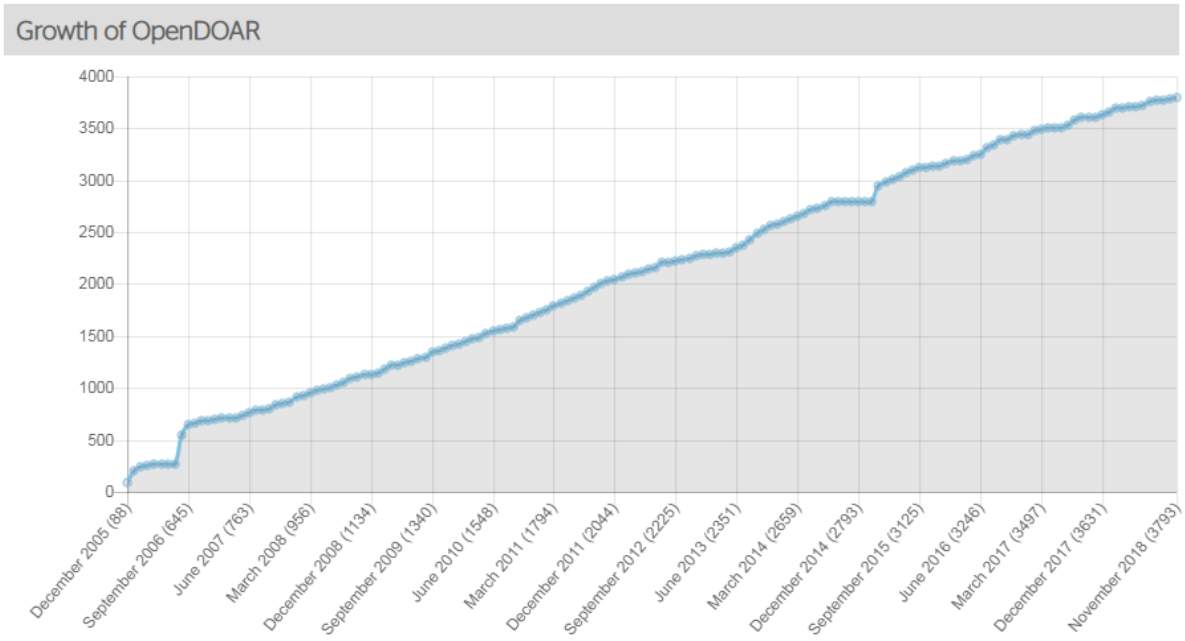

*Сурет. 1.*Ашық сандық репозиторийлердің өсуі

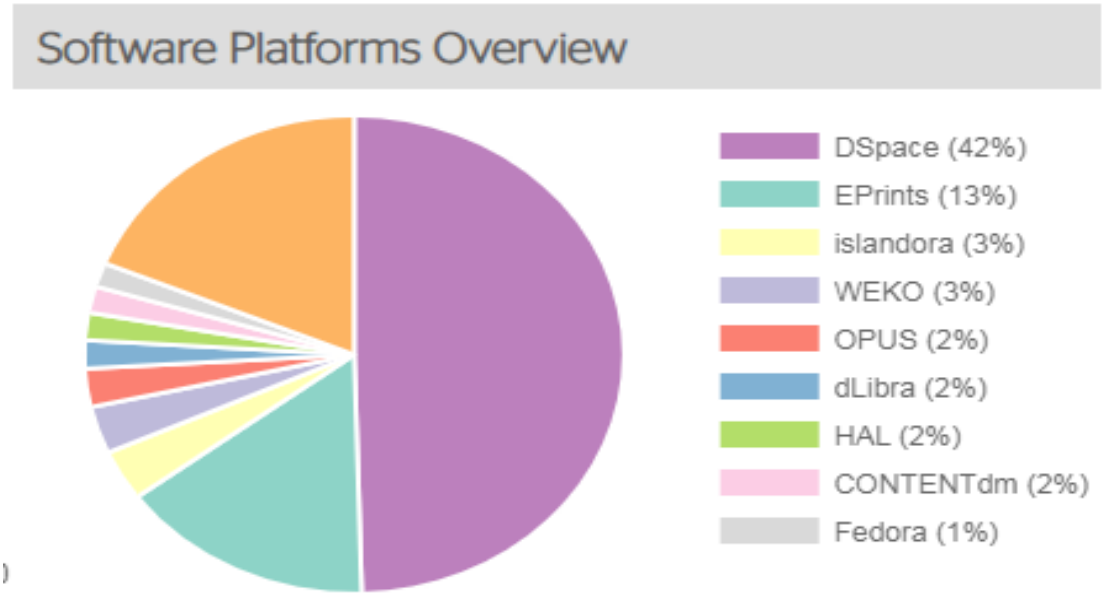

Сурет. 2. Ашық сандық репозиторийлерге арналған БҚ пайдалану

2018 жылғы 21 қарашадағы жағдай бойынша Ресейдгі OpenDOAR сайтында 31 репозиторий ұсынылды, 2015 жылы олардың саны 22 болды– бұл DSpace (71% қондырғы), EPrints (8% қондырғы) (сурет. 3).

Қазақстандағы ашық қолжетімді репозиторийлерінің өсу динамикасы OpenDOAR сайтында ұсынылған. 2015 жылдан бастап 2018 жылға дейін (1 – ден 7-ге дейін) – бұл DSpace (85,7% қондырғы), Greenstone (14,3% қондырғы) (сурет. 4). Қазақстан бойынша ашық сандық репозиторийлерге арналған ең әйгілі бағдарламалық қамтамасыз ету-DSpace (сурет. 5).

Сурет. 3. Ресейде ашық сандық репозиторийлерге арналған БҚ пайдалану

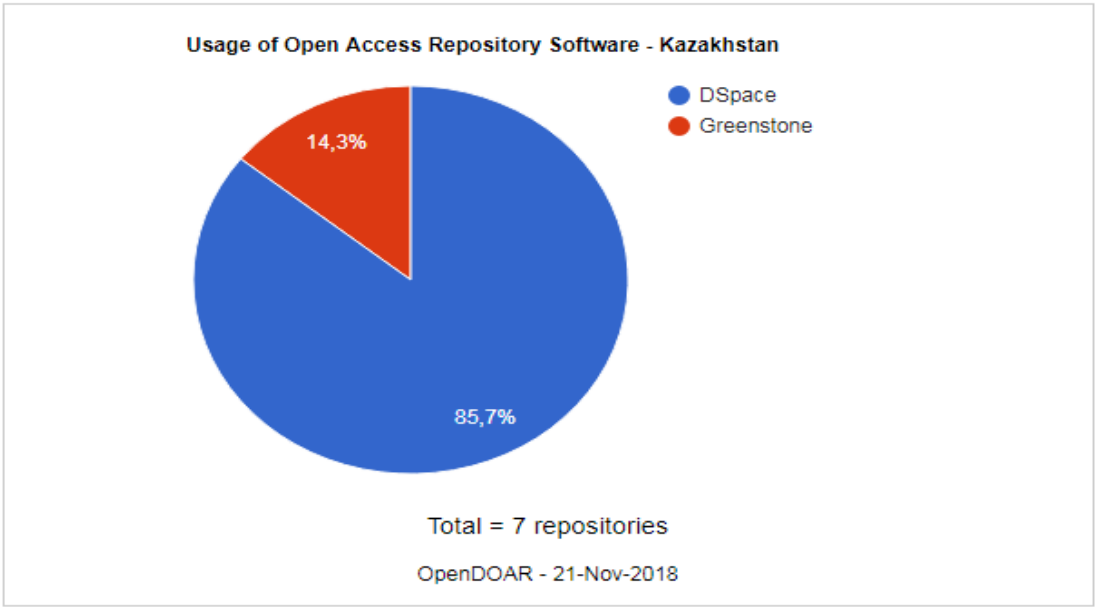

Сурет. 4. Қазақстанда ашық сандық репозиторийлерге арналған БҚ пайдалану

Repository name	Country	Num. Recs.	Pubs	Confs	Theses	Unpub	Other	Base URL	Software
Digital Library	Kazakhstan					+	+		Greenstone
Digital repository of KAZGUU University	Kazakhstan	410	+					OAI	DSpace
Karaganda State Medical University Repository	Kazakhstan	194			+				DSpace
Nazarbayev University Repository	Kazakhstan	2791						OAI	DSpace
Repository of Almaty Management University	Kazakhstan	1590	+	+					DSpace
Repository of L.N. Gumilyov Eurasian National University	Kazakhstan	12686	+	+		+	+		DSpace
Repozitory of E.A.Buketov Karaganda State University	Kazakhstan	2975	+	+			+		DSpace

Сурет. 5. Қазақстандағы ашық сандық репозиторийлердің саны

DSpace сайтының мәліметтері бойынша (2018 жылдың 21 қарашасындағы соңғы деректер) қазіргі уақытта Қазақстанда DSpace бағдарламалық қамтамасыз етуін

пайдаланатын ұйымның саны 6-дан асады. Ең көп таралған пайдаланулар - бұл институционалдық қойма ретінде академиялық және зерттеу кітапханалары; алайда тақырыптық репозиторийларды, деректер жиынтықтарының репозиторийларын немесе мультимедиялық репозиторийларды орналастыру және басқару үшін бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдаланатын ұйымдар өте көп.

DSpace

Dspace – бұл сандық активтерді басқару жүйесі. Сандық контенттің әртүрлі формаларын жасауға, индекстеуге және шығаруға көмектеседі. Dspace қауымдастықтың әр түрлі қажеттіліктеріне бейімделеді. Жүйелер арасындағы функционалдық үйлесімділік кіріктірілген болып табылады және метадеректер форматының халықаралық стандарттарына сәйкес келеді.

Dspace – сандық материалдарды құруға, таратуға және сақтауға мүмкіндік беретін институционалдық репозиторийлерге арналған платформа.

DSpace жүйесі Массачусетс технологиялық институты мен Hewlett Packard Laboratories кітапханасы бірлесіп зерттеген өңдеудің нәтижесі болып табылады. Өңдеушілердің бастапқы мақсаты Массачусетс технологиялық институтының зерттеулерін қолдауға арналған ашық институционалдық мұрағатты құру болды. [8; 9].

DSpace кітапханалар саласына арналған стандартты OAI-PMH, OpenURL[13] және SWORD [12; 13] хаттамаларымен жұмыс істейді. 2009 жылдан бастап DSpace-ке DURASpace қауымдастығы қолдау көрсетеді, ол DSpace Foundation және Fedora Commons сандық репозиторийлерінің екі жобасын біріктіру жолымен құрылған.

DSpace – өңдеушілер мен қолданушылардың қуатты қауымдастығы бар өзекті, дамушы және қолайлы жүйе. Көптеген сарапшылардың пікірі бойынша, DSpace академиялық зерттеулерде қолданылатын сандық материалдарды ұзақ мерзімді сақтауға арналған ең жақсы платформаны қамтамасыз етеді[14].

Бұл бағдарламалық қамтамасыз етуді таңдаудың бірнеше себептері бар:

- Dspace – бұл оның мүмкіндіктерін баптауға немесе кеңейтуге болатын ашық бастапқы коды бар технологиялық платформа.
- Dspace – бұл мәңгілік қол жеткізуге арналған ашық қол жеткізуге және / немесе сандық мұрағаттауға арналған сервистік модель.
- Dspace институционалдық репозиторий құруға арналған платформа және коллекциялары Интернетте іздеу және іздеу үшін қол жетімді болып табылады.
- Сандық форматта мекемелердің оқыту материалдарына қол жеткізуді қамтамасыз етеді.
- Коллекциялары ашық және үйлесімді болады

Қорытынды

DSpace іздеу және қарауды қолдайтын, сондай-ақ метадеректерді ең жақсы қолдаудың неғұрлым сапалы қызметтерін ұсынады, және әкімшіге қауымдастықтар үшін жинау деңгейінде кіру шектеулерін орнату мүмкіндігін ұсынады. Бұл зерттеу Dspace ашық кеңістік бағдарламалық қамтамасыз етуі үшін маңызды болып табылады; кітапханашылар, әкімшілер, сондай-ақ DSpace қабылдағысы келетін ұйымдар мен мекемелер үшін де маңызды.

АЖ арналған репозиторий ретінде DSpace жүйесі таңдалды. Өйткені ол әлемде танымал, сондай-ақ он жыл бойы Ресей және Қазақстан институттары мен университеттерінде пайдаланылып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ғылыми және гуманитарлық білімге ашық қол жеткізу туралы Берлин декларациясы. – URL: http://www.mpg.de/pdf/openaccess/BerlinDeclaration_en.pdf (өтініш берген күні: 22.01.2010).

2. Земсков А. И., Шрайберг Я. Л. Конкретные модели и проекты открытого доступа // Научные и технические библиотеки. – 2008. – № 7. – С. 34–44.

3. Reference Model for an Open Archival Information System (OAIS), Recommended Practice, Issue 2, CCSDS 650.0-M-2 (Magenta Book) June 2012. Retrieved from http://public.ccsds.org/ publications/archive/650x0m2.pdf.

4. The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting [Электронный ресурс]: Protocol Version 2.0 of 2002-06-14 // Open Archives Initiative: [web-сайт] / The OAI Executive; OAI Techical Commitee. 2004. http://www.openarchives.org/.

5. Жижимов О. Л., Федотов А. М., Шокин Ю. И. Платформа ZooSPACE – организация доступа к разнородным распределенным ресурсам // Электронные библиотеки. 2014. Т. 17. № 2.

6. Directory of Open Access Repositories – OpenDOAR. (n.d.). Retrieved August 10, 2013. From http://opendoar.org/

7. Goh D. H.-L., Chua A., Khoo D. A., Khoo E. B.-H., Mak E. B.-T., Ng M. W.-M. A checklist for evaluating open source digital library software. Online Information Review, 2006. №30 (4), P. 360–379.

8. DSpace: an open source solution for accessing, managing and preserving scholarly works.[Электронный ресурс] / MIT Libraries; HP Labs. – 2007. http://www.dspace.org/.

9. Кудим К. А., Проскудина Г. Ю., Резниченко В. А. Создание научных электронных библиотек с помощью системы DSpace // Проблемы программирования. 2007. №. 3. С. 49–60.

10. ANSI/NISO Z39.88-2004 (R2010) – The OpenURL Framework for Context-Sensitive Services. National Information Standards Organization. 2010 [2005]. ISBN 978-1-880124-61-1.

11. SWORD V2 Specifications. (n.d.). Retrieved August 10. 2013. from http://swordapp.org/sword-v2/sword-v2-specifications/

12. Sun S., Lannom L., & Boesch B. Handle System Overview (RFC 3650). Corporation for National Research Initiatives. 2003. Retrieved from http://www.ietf.org/rfc/rfc3650.txt (in English).

13. Directory of Open Access Repositories – OpenDOAR. (n.d.). Retrieved August 10, – 2013.(in English) From http://opendoar.org/.

14. Nixon W.J. DAEDALUS, Initial experiences with EPrints and DSpace at the University of Glasgow [электронный ресурс]. – Режим доступа: https://dspace.gla.ac.uk/bitstream/1905/ 197/1/initial_experiences_eprints_dspace.pdf

УДК 004.771

Олена Трубіцина
(Маріуполь, Україна)

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

В даний час світ переживає цифрову революцію, яка тягне за собою істотні наслідки як для світової економіки в цілому, так і для окремих країн. Цифрові технології та їх застосування поширюються по світу швидше, ніж під час попередніх хвиль впровадження технологічних інновацій, і повністю змінюють всю людську діяльність, включаючи споживчу поведінку, соціальну взаємодію, бізнес-моделі і державну політику.

Ключові слова: *цифрова економіка, цифрові технології, індекс цифрової економіки і суспільства, бізнес-модель, трансформація бізнес-ландшафту.*

At present, the world is undergoing a digital revolution, which entails significant consequences for both the global economy as a whole and for individual countries. Digital technologies and their applications spread globally faster than during previous waves of technological innovations and completely change all human activities, including consumer behavior, social interaction, business models and government policies.

Key words: *digital economy, digital technology, index of digital economy and society, business model, transformation of the business landscape.*

Ідея «цифрової економіки» сходить до концепцій, відомим в літературі ще з 1960-х років. Спочатку це була теорія Деніела Белла про «інформаційну економіку», яка потім трансформувалася в поняття «мережеве суспільство» (або «мережева економіка») Мануеля Кастеллза.

Термін «цифрова економіка» в 1995 році ввів в обіг американський вчений з Массачусетського університету Ніколас Негропонте.

Цифрова економіка – це діяльність, безпосередньо пов'язана з розвитком цифрових комп'ютерних технологій, в яку входять і сервіси з надання онлайн-послуг, і електронні платежі, і інтернет-торгівля, і краудфандінг та інше. Зазвичай головними елементами цифрової економіки називають електронну комерцію, інтернет-банкінг, електронні платежі, інтернет-рекламу, а також інтернет-ігри.

Важливим наслідком розвитку цифрової економіки є трансформація існуючих бізнес-моделей і скорочення ролі посередників при продажу товарів і надання послуг. Цифрові технології допомагають ефективно пов'язувати постачальників і клієнтів безпосередньо, що допомагає розвивати індивідуальний підхід до формування продуктів і послуг. Це прибирає непотрібну роботу, скорочує час і збільшує продуктивність.

Цифрова економіка є базою розвитку в цілому і впливає на такі галузі як банківська, роздрібна торгівля, транспорт, енергетика, освіта, охорона здоров'я та інші. Цифрові технології перетворять способи соціальної взаємодії і економічні відносини.

Цифрова економіка представлена трьома наступними рівнями, які в своїй тісній взаємодії впливають на життя громадян і суспільства в цілому:

1) ринки та галузі економіки (сфери діяльності), де здійснюється взаємодія конкретних суб'єктів (постачальників і споживачів товарів, робіт і послуг);

2) платформи і технології, де формуються компетенції для розвитку ринків і галузей економіки (сфер діяльності);

3) середовище, створює умови для розвитку платформ і технологій, і ефективної взаємодії суб'єктів ринків і галузей економіки (сфер діяльності) і охоплює нормативне регулювання, інформаційну інфраструктуру, кадри та інформаційну безпеку.

Необхідно враховувати, що цифрові технології мають істотний потенціал для прискорення інноваційних процесів, тому показники інвестицій в розвиток цифрового потенціалу фірми є важливим фактором її конкурентоспроможності в сучасних умовах.

Інформаційні технології вже давно служать засобом автоматизації та підвищення ефективності економічних процесів.

Галузь інформаційних технологій займається створенням, розвитком і експлуатацією інформаційних систем. Інформаційні системи служать для зберігання, пошуку і видачі даних за запитами від користувачів. Суть економічної інформаційної системи полягає в обробці відповідних відомостей. Предметною областю тут є статистика, бухгалтерський облік, страхова, кредитно-фінансова, банківська діяльність, а також інші види комерційної діяльності. На даний момент існують інформаційні технології в економіці, які не тільки доступні будь-якому користувачеві, а й дозволяють поєднати процес проектування окремих компонентів системи з обробкою інформації. Це може бути електронна пошта, електронний офіс, табличні і текстові процесори та інше. У сучасному світі глобальна мережа і інформаційні технології є одними з основних допоміжних механізмів для здійснення будь-якого роду діяльності, безпосередньо або побічно пов'язаної з торгівлею.

Інформаційні системи сприяють автоматизації бізнес-процесів. Для досягнення ефективності на максимальному рівні діяльності підприємства, необхідно раціонально управляти всіма видами ресурсів, що якраз можливо завдяки країнам, що розвиваються інформаційних технологій. Велика інформаційна база містить і надає користувачеві певний набір даних, який необхідний для прийняття своєчасного і правильного рішення про розподіл ресурсів.

ІТ-інфраструктура є великою інтегрованою системою, що включає в себе сервіси, мережі, технічні і прикладні програмні засоби, бази даних, що забезпечують цілісну діяльність підприємства.

Цифрова економіка, а саме виникнення нових можливостей, безумовно, відбивається на житті людини позитивним чином.

Завдяки розвитку цифрових технологій, споживач може швидше отримувати необхідні йому послуги, економити, купуючи продукти в інтернет-магазинах за нижчими цінами. Так, електронна версія книги обійдеться вам в рази дешевше, ніж її друкований аналог, на оптовій закупівлі в інтернеті, домовившись з іншими споживачами, ви заощадите більше, ніж роблячи покупки в офлайнових торгових точках.

До інших плюсів розвитку цифрової економіки Світовий банк у своєму огляді 2016 року «Цифрові дивіденди» відносить:

• зростання продуктивності праці;

• підвищення конкурентоспроможності компаній;

• зниження витрат виробництва;

• подолання бідності та соціальної нерівності.

І в той же час цифрова економіка має деякі ризики. Впровадження в життя «цифри» і електронної комерції несе для людства і ряд мінусів, серед яких:

• ризик кіберзагроз, пов'язаний з проблемою захисту персональних даних (частково проблема шахрайства може вирішуватися впровадженням так званої цифрової грамотності);

• «цифрове рабство» (використання даних про мільйони людей для управління їх поведінкою);

• зростання безробіття на ринку праці, оскільки буде зростати ризик зникнення деяких професій і навіть галузей (наприклад, багато експертів всерйоз вважають, що банківська система протягом найближчих десяти років зникне). Це стане можливим внаслідок подальшого поширення інформаційних технологій та її продуктів, як-то: магазинів з електронними касами, ботів, які обслуговують клієнтів, безпілотних автомобілів та іншого);

• «цифровий розрив» (розрив в цифровому освіті, в умовах доступу до цифрових послуг і продуктів, і, як наслідок, розрив у рівні добробуту людей, що знаходяться в одній країні або в різних країнах).

Велика увага розвитку цифрової економіки приділяє Європейський союз, вважаючи, що майбутній рівень економічного зростання континенту буде залежати від того, наскільки ефективно підприємства використовують цифрові технології. Європейська комісія відзначає, що ті компанії, які не зможуть підключитися до цифрових каналів, будуть виключені зі світового ринку.

У DESI 2018 (Індекс цифрової економіки і суспільства) Європейський союз в цілому отримав 0,71 бала, що демонструє поліпшення цифрового розвитку в 2018 р в порівнянні з 2017 р, коли він набрав 0,65 балів. Регіон отримав найвищі оцінки в категоріях зв'язку і людського капіталу, але вимагає прогресу в поширенні цифрових громадських послуг і тим більше в інтеграції цифрових технологій в підприємницьку діяльність.

У той час як ЄС покращив свій індекс DESI у всіх категоріях протягом останнього року, найбільший прогрес був досягнутий в категорії зв'язку (0,71). Це пов'язано в основному з розширенням мобільного покриття і збільшенням високошвидкісного покриття. Також підвищився рівень базових цифрових знань громадян населення ЄС.

Слід зазначити, що, незважаючи на позитивні зрушення в напрямку інформатизації, величезний потенціал цифрової економіки все ще не використовується європейцями. Так, відповідно до твердження Європейської комісії, 36% підприємств в даний час взагалі не використовують цифрові технології і тільки 5% в повній мірі реалізують їх переваги. Тому Європа намагається створити нові можливості для підприємств і прискорити «цифрові» трансформації свого бізнес-ландшафту, стимулюючи застосування новітніх цифрових технологій для вдосконалення процесів, створення нових бізнес-моделей, відточуючи бізнес-аналітику по взаємодії з клієнтами, підвищуючи темпи зростання і створюючи робочі місця.

Розвиток цифрової економіки необхідно для стійкого і всебічного економічного зростання: цифрові технології спрощують життя громадян і споживачів, збільшують продуктивність праці, капіталу і фірм в цілому, полегшують вбудовування бізнесу в глобальні ланцюжки створення вартості і допомагають державі поширювати основні послуги серед тих, хто в них більше найбільше потребує.

Однак цифрова революція не може статися сама по собі: держави повинні займатися стратегічним плануванням, щоб максимізувати вигоди від цифровізації і забезпечити їх рівномірне поширення. Закладка основ успішної цифрової економіки вимагає стратегічного, багаторазового планування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агальцов О.Б. Цифрова економіка / О.Б. Агальцов // Журнал Ютеко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uteka.ua/channel/Delovye-novosti

2. Апалькова В.А. Розвиток цифрової економіки в Європейському союзі і перспективи України / В.А. Апалькова // Журнал Бізнес Формат Маркетинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ictsd.org/bridges-news/мосты/news/развитие-цифровой-экономики-в-европейском-союзе-и-перспективы-украины

3. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: заміна цінностей і орієнтирів управління підприємствами / О.Е. Гудзь // Журнал Економіка. Менеджмент. Бізнес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1878

4. Ісаєв Г.Н. Інформаційні технології. Навчальний посібник - Київ: Видавництво Омега Л., 2016. – 464 с.Кошелава А.В. Введение в цифровую экономику. Издательство СК, 2018. – 323 с.

5. Лук'яненко Д.Г. Цифрова економіка / Д.Г Лук'яненко // Конференція, Київський національний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/node/4000

6. Офіційний портал Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.uaОфициальный портал Государственного комитета статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua

7. Фіщук В.В. Цифрова економіка - це реально / В.В. Фіщук // Журнал Новий час-бізнес [Електронний ресурс] Режим доступу: https://biz.nv.ua/experts/tsifrovaja-ekonomika-eto-realno-1001102.html

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 514.11

Мейрамкул Абдрахманова, Айғаным Ақболат
(Арқалық, Қазақстан)

ПАРАМЕТР БАР ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДА ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ӘДІСТІ ҚОЛДАНУ

Бұл мақалада параметр бар есептерді шығаруда геометриялық әдісті қолдану әдістемесі қарастырылады.

Негізгі сөздер: *координаталық түзулер, тригонометриялық шеңбер, координаталық жазықтық, тригонометриялық дөңгелек*

This article discusses the method of using the geometric method in the display of reports on the parameters.

Keywords: *coordinate linear, trigonometric circle, coordinate plane, trigonometric circle*

Параметр бар есептерді шығарудағы негізгі әдістер: алгебралық әдіс (әріптер енгізу, түрлендірулер), логикалық әдіс (талдау, салдар, теңмәндестік), функционалдық (функциялар мен олардың қасиеттерін пайдалану). Сонымен қатар математикалық есептерді шешудегі әдіс-тәсілдер де қолданылады: арифметикалық (санау, сандарға амалдар қолдану, пропорциялар), жиындар (жиындарға амалдар қолдану), ықтималдық (ықтималдықтар теориясын қолдану). Параметр бар есептерді шығаруда келесі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады: Эйлер дөңгелегі (жиындар, тұжырымдар), координаталық түзулер (сандар, нүктелер), тригонометриялық шеңбер (сандар, шеңбер нүктелері), координаталық жазықтық (жазықтық нүктелері, векторлар), тригонометриялық дөңгелек (жазықтық нүктелері, синустар. косинустар). Келесі мысалдарды қарастырамыз.

1. Әрбір а және в сандар жұбы үшін функцияның минимум нүктесін табыңыздар.

$$f(x)=\sqrt{(x-a)^2+(0-2)^2}+\sqrt{(x-b)^2+1}$$

Шешуі. Берілген функцияны келесі түрде жазамыз

$$f(x)=\sqrt{(x-a)^2+(0-2)^2}+\sqrt{(x-b)^2+(0-1)^2}$$

Әрбір квадрат түбірді координата жазықтығындағы $X=(x,0)$

Айнымалысынан А(а, 2) және В(в,1) нүктелеріне дейінгі арақашықтықты білдіреді. Олай болса есеп шешуі бойынша шеткі нүктелері А және В нүктелері болатын АХВ сынығының Х нүктесі ең кіші мәнге ие болады [1, 22 б].

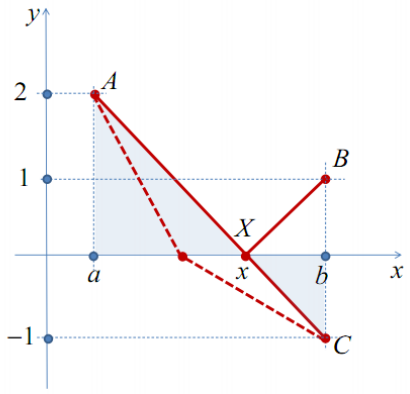

Сурет 1. Функцияның минимум нүктесі

Абцисса осіне қатысты В нүктесіне симметриялы С(в,-1) нүктесін алып, АХВ қисығымен бірге АХС қисығын аламыз. АХС қисығының ұзындығы АХВ қисығының ұзындығына тең болады. Х нүктесін табу үшін екі үшбұрыштың ұқсастығын пайдалану арқылы, ұқсастық коэффициенті 2-ге тең

$$x = a + \frac{2}{3}(b-a) = \frac{a+2b}{3}$$

Жауабы: $x_{\min} = \frac{a+2b}{3}$

2. $1+\sqrt{1-x^2} = |x-a|$ теңдеуінің жалғыз шешімі болатындай $a \geq 0$ болатын барлық мәндерін табыңдар

Шешуі. Функцияның сол және оң жағында тұрған функцияның графиктерін тұрғызамыз.

$$y = 1+\sqrt{1-x^2} \Leftrightarrow \left\{ \begin{matrix} x^2+(y-1)^2 = 1^2 \\ y \geq 1 \end{matrix} \right\},\ y = |x-a|$$

Бірінші функцияның графигі центрі (0,1) нүктесіндегі жарты шеңбер, ал екіншісі төбесі (a, 0) нүктесінде, тармақтары абцисса осіне $\pm 45^0$ бұрыш жасап орналасқан сызықтар. Осы функциялардың графиктерінің қиылысу нүктесі есептің шешімі болатындығын көрсетеміз.

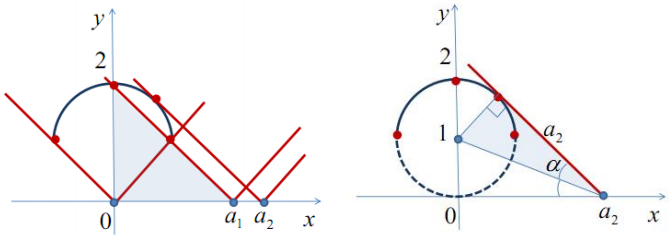

Сурет 2. Функциялардың графиктерінің қиылысу нүктесі

Суреттен көріп отырғанымыздай есептің шешімін табу үшін а параметрінің үш мәні $a = 0, a_1, a_2$ маңызды роль атқарады. a_1=2 нүктесінің геометриялық мағынасы катеті 2-ге тең тікбұрышты теңбүйірлі үшбұрыш болып табылады. Ал a_2 нүктесінің геометриялық мағынасы катеті 1-ге тең, сүйір бұрышы 45^0 болатын тікбұрышты үшбұрыш болады.

$$a_2 = ctg\,\alpha = \frac{1+\cos 2\alpha}{\sin 2\alpha} = 1+\sqrt{2}$$

Жауабы: $0 < a < 2,\ \ a = 1+\sqrt{2}$

3. $x < a+7$ теңсіздігін қанағаттандыратын а-ның мәндерінің $ax < 6$ теңсіздігінің де шешімі болатындығын табыңыздар.

Шешуі. Координаталары (x,0) болатын жазықтықта бірінші және екінші теңсіздіктің шешімдері орналасатын аймақты бейнелейміз.

Бірінші теңсіздіктің шешімдері $a = x^2 - 7$ параболасының ішкі нүктелері болса, екінші теңсіздіктің шешімдері $a = \frac{6}{x}$ гиперболасы тармақтарының арасындағы нүктелерді қамтиды.

Есеп шешімін табу үшін параметрдің үш негізгі мәнін және парабола мен гиперболаның қиылысу нүктесін табу қажет [2, 65 б].

$$x^2 - 7 = \frac{6}{x} \Leftrightarrow x^3 - 7x - 6 = 0 \Leftrightarrow (x+1)(x+2)(x+3) = 0 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow x = -1,\ x = -2, x = -3$$

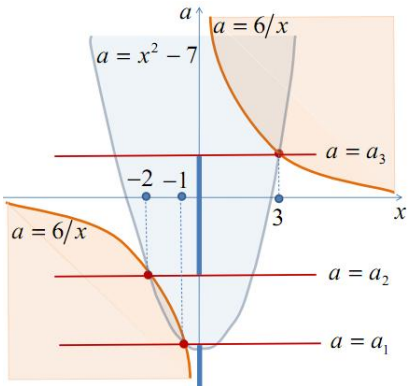

Сурет 3. Парабола мен гиперболаның қиылысу нүктесі

$a = \frac{6}{-1} = -6,\ a = \frac{6}{2} = -3,\ a = \frac{6}{-3} = 2$

Жауабы: $a \le -6,\ -3 \le a \le 2$

4. $\sin^2 x + (1-a)\sin x = a$ теңдеуінің оң шешімдері арифметикалық прогрессия құрайтындай а-ның барлық мәндерін табыңдар.

Шешімі. Берілген теңдеуді түрлендіру нәтижесінде келесі түрде жазамыз.

$(\sin x + 1)(\sin x - 1) = 0 \Leftrightarrow \sin x = -1, \sin x = a$

Алынған синустың мәндері а-ның мәніне тәуелді шеңбер бойындағы үш нүктені береді.

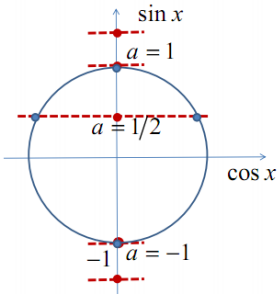

Сурет 4. а-ның мәніне тәуелді шеңбер бойындағы нүктелер

Барлық оң мәндер $x_0 = \frac{3\pi}{2}$ түбірімен бірге арифметикалық прогрессия құрау үшін келесі үш жағдай орындалуы керек:

1. Шеңбер бойындағы нүктелер саны 3-ке тең болғанда, түбірлері $x = \frac{\pi}{6},\ a = \frac{1}{2}$

2. Шеңбер бойындағы нүктелер саны 2-ге тең болғанда, түбірлері $x = \frac{\pi}{2},\ a = 1$

3. Шеңбер бойындағы нүктелер саны 1-ге тең болғанда, $a = -1$

Жауабы: $a \le -1,\ a = \frac{1}{2},\ a \ge 1$

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Панфёров В. С. Геометрический метод решения текстовых задач. ДВИ МГУ, 2016.
2. Скорикова Л.А. Математика 10-11 класс. Задачи с параметром. Волгоград. Учитель, 2010.

УДК 510.2

Мейрамкул Абдрахманова, Аида Сенбіғұл
(Арқалық, Қазақстан)

МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҚСАТЫНДА МЕКТЕП ОҚУЛЫҒЫ МАЗМҰНЫН ҰТЫМДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл мақалада математикалық сауаттылықты қалыптастыру мақсатында мектеп оқулығы мазмұнын ұтымды қолдану әдістемесі қарастырылады.

Негізгі сөздер: *білу, түсіну, қолдану, тұжырымдау.*

This article discusses the method of rational use of the content of the school textbook for the formation of mathematical literacy.

Keywords: *knowledge, understanding, application, formulation.*

Математикалық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа кіру қабілеттілігі және аса тез бейімделуі мен жұмыс істеуі. Тұлғаның оқу, ұғыну, қысқа мәтіндерді жасау және жеңіл арифметикалық амалдарды орындаудағы қарапайым сауаттылығына қарағанда тұлғалық сауаттылықтың айырмашылығы тұлғаның нақты мәдени ортада тіршілік ету үшін минималды қажетті болып саналатын әлеуметтік қарым-қатынас жүйесінде тұлғаның қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін біліктілік, икемділік пен дағдылар деңгейі, яғни математикалық сауаттылық болып табылады.

Сауатты оқушы – бұл пәндік, пәнаралық, интегративтік білімдер, ептіліктер, дағдылар және математикалық мәселелерді шешу әдістері жиынтығы ретінде алынатын іс процесінде пайдаланылатын, қабылдау, ақпаратты өзгерту, типтік оқулық және қоғаммен қарым-қатынас есептерін шығару процесімен байланысты қажетті және жоғары деңгейдегі білімге ие болатын тұлға.

Оқушылардың математикалық сауаттылығы оқу-танымдық құзыреттілігінің базалық құрылымы болып табылады. Тұжырымдамалық тұрғы шеңберінде математикалық сауаттылықтың қалыптасуы оқу пәнінің негізгі мазмұндық компоненті ретінде алынатын оқулық міндеті арқылы пайда болады [1, 28 б].

Математикалық сауаттылықты дамыту аясында математика пәні бойынша төмендегідей біліктілікті қамтамасыз етуі тиіс:

– математиканың мазмұнын басқа ғылымдармен интеграциялау негізінде біртұтастық және қоршаған орта құбылыстарының өзара байланысы туралы дүниетанымын қалыптастыру;

– оқушылардың математиканың әлемдегі орнын анықтау мен түсіну қабілетін қалыптастыру, қоршаған ортадағы мәселелерді аталған ғылым әдістері арқылы шешу;

– статистикалық мәліметтер, шамаларды өлшеу, логикалық құрылған дәлелдерді көрсету негізінде ұсынысын негіздеу үшін физика-математикалық білімді қолдану қабілетін дамыту;

– түрлі бағыттағы ғылыми жобаларды орындау барысында және заттың сандық параметрін анықтауда түрлі математикалық әдістерге сүйене білудің жүйелі білігін қалыптастыру.

Білімге құзыреттілік тұрғыдан қарауға негізделген оқушылардың математикалық сауаттылығын жеткілікті деңгейге көтеру үшін, әр пәннің мазмұнына түрлі өмірлік жағдайда әмбебап біліктер мен дағдыларға бағытталған кілтті құзыреттерді қалыптастыру компонентін енгізу қажеттілігі туындады.

Математикалық сауаттылық бойынша дидактикалық материалдармен қамтамасыз ету, қазіргі заманға сай оқушылар өздеріне өмірлік маңызы бар пәндік білімдерге және типтік өмірлік жағдайда дұрыс әрекет алгоритміне негізделген біліктер мен дағдылар қалыптастыруға мүмкіндік туғызатын оқулықтарда қажетті деңгейде көрініс алуы қажет.

Біздің заманымыз ғылым мен техниканың ғарыштап дамыған кезеңі, сондықтан оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыру үшін мынадай жұмысын жүргізуіміз керек:

1. Сабақ берудің жаңа технологиясы негізінде құрастырылған сабақтың әр тарауы, әр тақырыбы бойынша “білу – түсіну – қолдану – тұжырымдау” деңгейлік тапсырмаларымен жүйелі жұмыс жасауды күшейту;

2. Сабақта практикалық мазмұнды есептерді, әртүрлі форматтағы тест тапсырмаларын, стандартты емес жағдайларда білімді қолдануға арналған қызықты есептер шығарту;

3. Математика пәні сабақтарында, таңдау курстарында алған білімдерін өмірмен ұштастыруға, оны практикада қолдануға, логикалық есептер шығаруға үйрету;

Есеп. Таңғы сағат 6-да А қаласынан В қаласына жүк машинасы шықты. 6 сағаттан соң В қаласынан А қаласына оған қарсы сол жолмен жеңіл автомобиль шықты. Автомобильдер тұрақты жылдамдықпен жүрді. Алдын ала келісіп, олар бір мезгілде А мен В арасындағы С ауылына келді. Жүкті түсіру және құжаттарды хаттау 5 сағатқа созылды, содан кейін жүк және жеңіл автомобильдер өз жолдарын жалғастырып жүк және автомобильдерге сәйкес түрде А және В қалаларына сол күні бір мезгілде, 23 сағатта жетті. С ауылына автомобильдер қай уақытта келген?

I тәсіл.

а) Жүк машинасымен жеңіл автомобильдің жылдамдықтары сәйкесінше v_1км/сағ, v_2 км/сағ және жеңіл автомобильдің С ауылына дейін жүрген уақыты tсағат болсын. Сонда есептің шарты бойынша жүк машинасы С ауылына дейін 6+tсағат, С ауылынан А мен В қалаларына дейін екі автомобиль де 6-tсағат жүреді.

Сонымен, $v_1(6+t)=v_2(6-t)\Rightarrow \frac{v_1}{v_2}=\frac{6-t}{6+t}$.

Осылайша $v_1(6-t)=v_2t\Rightarrow \frac{v_1}{v_2}=\frac{t}{6-t}$ яғни, $\frac{6-t}{6-t}=\frac{t}{6-t}\Rightarrow t=2$

ә) Егер жүк машинасы С ауылына дейін t сағат жүрген болса, онда

$v_1t=v_2(12-t)\Rightarrow \frac{v_1}{v_2}=\frac{12-t}{t}$

$v_1(12-t)=v_2(t-6)\Rightarrow \frac{v_1}{v_2}=\frac{t-6}{12-t}$ олай болса, $\frac{12-t}{t}=\frac{t-6}{12-t}\Rightarrow t=8$.

II тәсіл.

а) $v_1(6+t)$ жүк машинасының, ал v_2t жеңіл автомобидьдің кездесуге дейінгі, сол сияқты $v_1(6-t)$ және $v_2(6-t)$ кездесуден кейінгі жүріп өткен жолдары болғандықтан

$v_1(6+t)+v_2t=(v_1+v_2)(6-t)$, осыдан

$t=\frac{3v_2}{v_1+v_2}=\frac{3}{\frac{v_1}{v_2}+1}$, $\frac{v_1}{v_2}=\frac{6-t}{6+t}$ немесе

$\frac{v_1}{v_2}=\frac{t}{6-t}$ екендігін ескерсек, $t=2$ болады.

ә) $v_1t+v_2(t-6)=(v_1+v_2)(12-t)\Rightarrow t=\frac{6v_1+9v_2}{v_1+v_2}=\frac{6\frac{v_1}{v_2}+9}{\frac{v_1}{v_2}}$ ал, $\frac{v_1}{v_2}=\frac{12-t}{t}$

әйтпесе, $\frac{v_1}{v_2}=\frac{t-6}{12-t}$ сонымен, $t=8$

III-тәсіл.

А мен В қалаларының арақашықтығы S км болсын.

а) Есептің шартынан $v_1 = \frac{S}{12};\ v_2 = \frac{S}{6}$ ендеше,

$$\frac{S}{12}(t+6)+\frac{S}{6}t = S \Rightarrow t = 2$$

ә) $\frac{S}{12}t+\frac{S}{6}(t-6) = S \Rightarrow t = 8$

Егер А-дан В-ға дейінгі арақашықтықты 1 бөлікке тең деп алсақ, онда:

1. $\frac{1}{12}(t+6)+\frac{1}{6}t = 1$

2. $\frac{1}{12}t+\frac{1}{6}(t-6) = 1$

График көмегімен шығару

Есепті жол және уақыт координат жүйесінде шығарайық.

IV-тәсіл

а)Көліктердің қозғалыс графигін салайық.

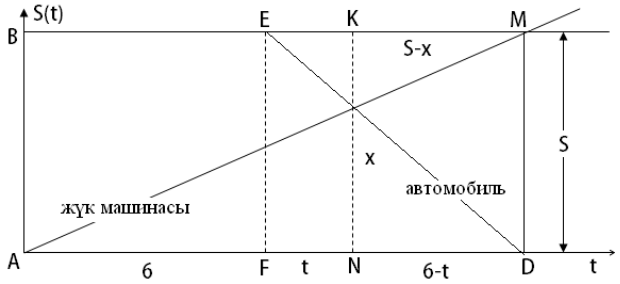

Сурет. Көліктердің қозғалыс графигі

АД жүк машинасының, ал ҒД кесіндісі жеңіл автомобильдің бүкіл жолды жүріп өткен уақыттарын көрсетеді. С, МА және ЕД кесінділерінің қиылысу нүктесі $C \in KN,\ KN \perp AD, FN = t$ ізделінген уақытты және $NC = x,\ CK = S - x$ автомобильдердің кездескенге дейінгі жүріп өткен арақашықтықтарын білдіреді [2, 72 б].

$AB = S$ болғанда автомобильдің жылдамдықтарын, яғни α мен β бұрыштарының тангенстерін жазамыз:

$$tg\alpha = \frac{CN}{AN} = \frac{MD}{AD} \Rightarrow \frac{x}{6+t} = \frac{S}{12}$$

$tg\beta = \frac{CN}{ND} = \frac{EF}{FD} \Rightarrow \frac{x}{6-t} = \frac{S}{6}$ шыққан бірінші теңдеуді екіншіге бөлсек

$$\frac{6-t}{6+t} = \frac{1}{2} \Rightarrow t = 2$$

ә) $tg\alpha = \frac{x}{t} = \frac{S}{12},\ tg\beta = \frac{x}{12-t} = \frac{S}{6}$ яғни

$$\frac{12-t}{t} = \frac{1}{2} \Rightarrow t = 8$$

V-тәсіл.

а) $\Delta ACN \cong \Delta CKN \Rightarrow \frac{AN}{KM} = \frac{CN}{CK} = \frac{6+t}{6-t} = \frac{x}{S-x}$

$$\Delta DCN \cong \Delta CKE \Rightarrow \frac{MD}{EK} = \frac{CN}{CK} = \frac{6-t}{t} = \frac{x}{S-x}$$

Олай болса $\frac{6+t}{6-t}=\frac{6-t}{t}\Rightarrow t=2$

ә) $\frac{t}{12-t}=\frac{12-t}{t-6}\Rightarrow t=8$

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қаңлыбаев Қ.И. және т.б. Математиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. Алматы, 2013. 28 б.

2. Әбілқасымова А.Е., т.б. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. Алматы,1998. 72 б.

УДК 53(077)

Тамара Желонкина, Светлана Лукашевич,
Евгений Шершнев, Александр Гузовец
(Гомель, Беларусь)

ТРАКТОВКА ПОНЯТИЯ ЭНЕРГИИ В КУРСЕ ОБЩЕЙ ФИЗИКИ НА ОСНОВЕ РЕЛЯТИВИСТСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Важным следствием механики теории относительности является связь между энергией и массой. В статье дается определение импульса тела и энергии на основе специальной теории относительности, используя при этом уравнения Ньютона и имея в них элементы теории относительности, которые делают уравнения Ньютона инвариантными по отношению к преобразованиям Лоренца.

Ключевые слова: *импульс, энергия, теория относительности, масса, скорость света, работа.*

An important consequence of the mechanics of the theory of relativity is the relationship between energy and mass. The article defines the impulse of the body and energy on the basis of the special theory of relativity, using the Newton equations and having in them the elements of the theory of relativity, which make the Newton equations invariant with respect to the Lorentz transformations.

Keywords: *impulse, energy, theory of relativity, mass, speed of light, work.*

Масса и энергия являются характеристиками качественно различных свойств тех видов материи, которые рассматривает физика. Масса характеризует инерционные свойства материи (второй закон Ньютона) и свойства, проявляющиеся в явлениях всемирного тяготения. Энергия является величиной, изменение которой определяет совершаемая системой работа.

Понятия энергии является одним из наиболее фундаментальных понятий в физике, а закон сохранения энергии одним из основных законов природы.

Поэтому трактовке данного понятия в курсе физики должно быть уделено особое внимание. Мы считаем, что наиболее глубокие и четкие представления об энергии можно создать на базе релятивистских представлений [1].

Масса движущегося тела m зависит от его скорости и минимальна в системе отсчета, в которой тело покоится (масса покоя). Эта зависимость имеющая вид:

$$m=\frac{m_0}{\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}} \qquad (1)$$

Была впервые получена Лоренцом для электронов и приписывалась им возрастанию массы (инерции) электромагнитного поля движущегося электрона. Эйнштейн показал, что (1) – совершенно универсальный закон, не зависящий от частных свойств частиц. Как известно, в классической механике уравнение движения может быть записано в виде: $\frac{d}{dt}\vec{p} = \vec{F}$, где $\vec{p}$ -- импульс.

Применяя к этой записи элементы теории относительности, получим релятивистский импульс

$$\vec{p} = m\vec{v} = \frac{m_0\vec{v}}{\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}} \tag{2}$$

Полная энергия вводится по определению

$$E = mc^2 \ . \tag{3}$$

Энергия покоя (или внутренняя энергия) представляет собой энергию тела в сопутствующей системе отсчета, относительно которой тело покоится:

$$E_0 = m_0c^2 \ . \tag{4}$$

Используя закон сохранения энергии, найдем кинетическую энергию:

$$T = E - E_0 = m_0c^2\left(1-\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}\right) = \frac{m_0v^2}{1+\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}} \tag{5}$$

В нерелятивистском приближении (v<<c) кинетическая энергия

$$T = \frac{mv^2}{2} \tag{6}$$

Также необходимо отметить, что под телом мы понимаем не элементарную частицу, а совокупности частиц, каждая из которых, в свою очередь, может иметь произвольно сложную структуру. Внутренняя энергия системы невзаимодействующих частиц (идеальный газ) равна сумме их полных энергий:

$$E_0^{сист} = \sum E_i = \sum E_{0i} + \sum T_i = \sum E_{0i} + T_{внутр}, \tag{7}$$

где под $T_{\text{внутр}}$ понимается суммарная кинетическая энергия хаотического движения частиц из которых состоит тело.

По аналогии можно записать выражение для внутренней энергии системы взаимодействующих частиц:

$$E_0^{сист} = \sum E_{0i} + T_{внутр} + U_{внутр}, \tag{8}$$

где $U_{\text{внутр}}$ – суммарная энергия взаимодействующих между собой частиц. Разбиения энергии системы на три слагаемые не является однозначной операцией и зависит от характера задачи. Так, при низких температурах, когда не возбуждаются колебательные степени свободы молекул газа, энергия движется и взаимодействие атомов в молекуле входит в $\sum E_{0i}$, а при повышении температуры эти степени свободы мы включим в $T_{\text{внутр}}$ и $U_{\text{внутр}}$. То же относится к внутриатомным и внутриядерным степеням свободы. Поэтому, кстати, невозможно выделить из всей энергии слагаемое, которое можно было бы назвать тепловой энергией.

Из (4) и (8) следует, что масса покоя системы частиц

$$m_0^{сист} = \sum m_{0i} + \Delta m, \tag{9}$$

где дефект массы

$$\Delta m = \frac{T_{внутр} + U_{внутр}}{c^2}. \tag{10}$$

В зависимости от знака энергии взаимодействия дефект массы может быть положительным или отрицательным.

После элементарных преобразования выражения (1) получим соотношение между энергией и импульсом тела:

$$E^2 = E_0^2 + \vec{p}^2 c^2 \tag{11}$$

Продифференцируем это выражение и получим после сокращений:

$$dE = dE_0 \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} + \vec{v} d\vec{p} \tag{12}$$

В случае, когда внутренняя энергия тела не меняется, имеем:

$$dE = dT = \vec{v} d\vec{p} = \frac{d\vec{p}}{dt} \vec{v} dt = \vec{F} d\vec{l}. \tag{13}$$

По определению величина $SA = \vec{F} d\vec{l}$ представляет собой элементарную работу. Итак, при $E_0 = const$ работа силы равна изменению кинетической энергии:

$$SA = dT. \tag{14}$$

В классической механике Ньютона существуют консервативные силы, работа которых не зависит от формы траектории, т.е. $\oint \vec{F} d\vec{l} = 0$. Элементарная работа консервативных сил есть полный дифференциал некоторой функции состояния, которая называется потенциальной энергией взаимодействия между частицами системы:

$$SA_{конс.} = -dU. \tag{15}$$

Из (14) и (15) следует

$$W = T + U = const, \tag{16}$$

т.е. полная механическая энергия замкнутой консервативной системы сохраняется.

В тоже время необходимо обратить внимание студентов на тот факт, что закон сохранения энергии в виде (16) справедлив лишь в приближении ньютоновской механики. В теории относительности в общем случае невозможно из энергии системы однозначным образом выделить слагаемое, которое можно было бы назвать потенциальной энергией.

Изменение полной энергии тела (системы частиц) происходит как за счет изменения энергии покоя, так и за счет изменения импульса. Необходимо отметить, что импульс тела меняется не только при изменении скорости тела, но и при изменении его массы покоя и тем самым его внутренней энергии.

Внутренняя энергия тела меняется при его деформации – при этом совершается работа. Но работа совершается и при изменении импульса тела за счет изменения его скорости. С другой стороны внутреннюю энергию тела можно изменить путем теплообмена: переданная при этом процессе энергия называется *количеством теплоты* δQ, но при этом изменяется и импульс тела.

Таким образом мы не можем однозначно решить вопрос о том, какое из слагаемых в правой части (12) характеризует теплообмен, а какое – работу. Точнее, и то, и другое в равной мере относится к обоим слагаемым. Следовательно, вполне однозначный смысл имеет лишь изменение полной энергии. Что касается понятий работы и количество теплоты,

то разделение dE на слагаемые δA и δQ может быть выполнено различными способами. Итак мы убеждаемся о бессодержательности термина тепловая энергия.

Если сохранить, согласно (13) за величиной $\vec{v}d\vec{P}$ смысл элементарной работы и в том случае, когда импульс меняется не только за счет изменения скорости, но и за счет изменения массы покоя, и по определению назвать величину

$$\delta Q = dE_0\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}} = \delta Q_0\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}} \quad . \tag{17}$$

Элементарным количеством теплоты, то выражение (12) примет вид:

$$\delta Q + \delta A = dE \quad . \tag{18}$$

Это и есть наиболее общая форма *первого начала термодинамики*. Из него следует общая формулировка закона сохранения энергии: в замкнутой ($\delta A = 0$) и адиабатически изолированной ($\delta Q = 0$) системе, т.е. полная энергия сохраняется (E=const).

Закон преобразования выражения для количества теплоты (17) был предложен Планком. В таком виде им пользовались Эйнштейн [2] и де Бройль [3]. В последнее время Отт и Мёллер [4] выдвинули идею, что нужно пользоваться $Q = \dfrac{Q_0}{\sqrt{1-\dfrac{v^2}{c^2}}}$.

Учитывая рассмотренную выше неоднозначность самого определения понятия количество теплоты, можно было бы и не возражать против предлагаемой трактовки. Но никак нельзя согласиться с мнением Мёллера, что выражение (17) ошибочно.

Рассмотрим тепловую машину, работающую по циклу Карно. Полезная работа в соответствующей системе отсчета:

$$A^0 = Q_1^0\left(1-\frac{T_2^0}{T_1^0}\right), \tag{19}$$

Где индекс 1 относится к нагревателю, индекс 2- к холодильнику. В системе отсчета, движущейся вдоль оси абсцисс со скоростью v, имеем соответственно:

$$A = Q_1\left(1-\frac{T_2}{T_1}\right) \tag{20}$$

Из (16) и (17) видно, что работа и количество теплоты преобразуются одинаково.

Положим, что поршень перемещается вдоль оси ординат. Учитывая, что поперечная сила $F_y = F_y^0\sqrt{1-\dfrac{v^2}{c^2}}$, а поперечная координата $y = y_0$, имеем

$$A = \int_{y_1}^{y_2} F_y dy = \int_{y_1'}^{y_2'} F_y^0 dy' \sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}} = A^0\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}}\,, \tag{21}$$

Что совпадает с законом преобразования (17).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Зисман Г.А, Тодес О.М. Курс общей физики. Т.3 / Г.А. Зисман, О.М. Тодес. – М.: Наука, 1970. – 496 с.

2. Эйнштейн, Э.А. Сборник научных работ. Т.1 / Э.А. Эйнштейн. – М.: Наука, 1965.- С.103-104.

3. Де Бройль Л. Эйнштейновский сборник / Луи де Бройль. – М.: Наука, 1970. – С.7-10.

4. Мёллер Л. Эйнштейновский сборник / Л. Мёллер. – М.: Наука, 1970. – С.11-39.

УДК 518.959

Улугбек Нарзуллаев, Нилуфар Аллаёрова
(Самарканд, Узбекистан)

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБЩИХ СВОЙСТВ ГРУПП ЛОКАЛЬНО-ТРИВИАЛЬНЫХ КОГОМОЛОГИЙ

В данной статье исследуются общие свойства групп локально-тривиальных когомологий конечных групп с коэффициентами в модулях некоторого класса и дана их связь с некоторыми алгебраическими объектами.

This article explores the general properties of groups of locally trivial cohomologies of finite groups with coefficients in modules of a certain class and give their relationship with certain algebraic objects.

В своей работе Ж.-П.Серр [2], изучая вопрос о конгруэнц-подгруппах, заметил, что вопросы локальной тривиальности когомологий Галуа числовых полей связаны с задачей гомологической алгебры[3], состоящей в изучении когомологий проконечных групп и их ограничений на моногенные подгруппы. Точная постановка вопроса в случае конечной группы *G* такова: пусть *G* – конечная группа, *A* – *G*-модуль. Обозначим через

$$H_*^q(G,A)=\bigcap_{\sigma\in G}\ker[H^q(G,A)\to H^q(G_\sigma,A)],\quad q\in \mathbf{Z},$$

где G_δ – циклическая группа, порожденная элементом $\sigma\in G$.

Вопрос: сколь большой может быть группа $H_*^q(G,A)$?

Тривиальность группы H_*^q обычно сильно облегчает исследование. Доказательство Ж.-П.Серром конгруэнцпроблемы для абелевых многообразий, построение Дж. Касселсом билинейной формы на группе Шафаревича-Тэйта эллиптической кривой, доказательство М.И.Башмаковым бесконечной делимости группы Шафаревича-Тэйта в группе всех главных однородных пространств для «почти всех *p*», фактически использовало тривиальность некоторых групп типа H_*^q.

Определим группы локально-тривиальных когомологий, которые будем называть также *группами Серра*, рассмотрим их свойства, а также связь с некоторыми объектами.

Пусть G – конечная группа, $\Lambda=\mathbf{Z}[G]$ – ее целочисленное групповое кольцо. Термин G-модуль (левый) будет означать то же, что и Λ - модуль (левый) [1].

Пусть A– G-модуль S – система некоторых подгрупп группы G. Через $H^q(G,S;A)$ обозначим подгруппу группы когомологий $H^q(G,A)$, состоящую из элементов, аннулирующихся при ограничении на любую подгруппу из системы S, т.е.

$$H^q(G,S;A)=\bigcap_{F\in S}\ker[H^q(G,A)\to H^q(F,A)],\quad q\in \mathbf{Z},$$

где пересечение берется по всем подгруппам F из S.

Определение. Группы $H^q(G,S;A)$ называются *группами Серра.*

Обозначим через $H_*^q(G,A)$ группы Серра, в случае, когда система S состоит из всех циклических подгрупп группы G.

Пусть в группе G зафиксирована некоторая система образующих. Тогда обозначим через $\widehat{H}^q(G,A)$ группы Серра, в случае, когда система S состоит из подгрупп порожденных образующими.

Отметим, что мы будем изучать в основном группы $H^1(G,S;A)$.

Предложение. Если A – тривиальный G-модуль, то группа $H^1_*(G,A)$ тривиальна.

Доказательство. В этом случае $H^1(G,A)=Hom(G,A))$. Если $res\,\varphi\big|_{G_\sigma}=0$ $(\varphi\in Hom(G,A))$ для любого σ из группы G (G_σ – циклическая подгруппа, порожденная элементом σ), то $\varphi(\sigma)=0$ для любого σ из группы G, тогда $\varphi=0$, что и требовалось доказать.

Пусть снова теперь A – произвольный G-модуль. Положим $A^*=Hom\,(\boldsymbol{Z}[G],A)$. Тогда существует естественное вложение $A\to A^*$, переводящее элемент a из A в φ_a, где $\varphi_a(g)=ga$ и следующая точная последовательность G-модулей

$$0 \;\to\; A \;\to\; A^* \;\to\; A' \;\to\; 0\,,$$

где $A'=A^*/A$. Модуль A^* коиндуцирован, поэтому связывающий гомоморфизм

$$\sigma: H^q\left(G,A'\right) \;\tilde{\to}\; H^{q+1}\left(G,A\right) \quad (q>0)$$

является изоморфизмом. Из этого факта и коммутативности для любого элемента σ из группы G следующего квадрата

$$\begin{array}{ccc} H^q\left(G,A'\right) & \tilde{\to} & H^{q+1}\left(G,A\right) \\ \downarrow res & & \downarrow res \\ H^q\left(G_\sigma,A'\right) & \tilde{\to} & H^{q+1}\left(G_\sigma,A\right) \end{array}$$

вытекает следующее утверждение.

Предложение. Имеет место изоморфизм

$$\gamma: H^q_*\left(G,A'\right)\to H^q_*\left(G,A\right)\ (q>0).$$

Доказательство. Отображение γ определяется из следующей диаграммы

$$\begin{array}{ccccc} 0\to H^q_*\left(G,A'\right) & \to & H\left(G,A'\right) & \to & \sum\limits_{\sigma\in G} H^q\left(G_\delta,A'\right) \\ \downarrow\gamma & & \downarrow\ \approx & & \downarrow\ \approx \\ 0\to H^{q+1}\left(G,A\right) & \to & H^{q+1}(\,G,A) & \to & \sum\limits_{\sigma\in G} H^{q+1}(G_\sigma,A) \end{array}$$

Осталось применить лемму о пяти гомоморфизмах.

Пусть H – подгруппа в группе G и $H_\sigma=G_\sigma\cap H$.

Напишем следующую диаграмму с коммутативным квадратом

$$\begin{array}{ccccc} 0\to H^q_*\left(G,A\right) & \to & H\left(G,A\right) & \to & \sum\limits_{\sigma\in G} H^q\left(G_\delta,A\right) \\ \downarrow & & \downarrow & & \downarrow res \end{array}$$

$$0 \to H_*^q(H,A) \to H^q(H,A) \to \sum_{\sigma \in G} H^q(H_\sigma, A).$$

Так как строки представляют собой точные последовательности, то определено отображение ограничения

$$res_{*\,G \to H} : H_*^q(G,A) \to H_*^q(H,A).$$

Возможно, некоторые H_σ тривиальны, но в этом случае $H^q(H_\sigma, A) = 0$, ядро соответствующего ограничения совпадает с $H^q(H,A)$ и не уменьшает

$$H_*^q(H,A) = \bigcap_{\sigma \in H} \ker[H^q(H,A) \to H^q(H_\sigma, A)], \quad q \in \mathbf{Z}.$$

Теорема. (Ж.-П.Серр[2]). Пусть U – нормальный делитель группы G тривиально действующий на G-модуль A. Тогда каноническое вложение

$$i : H^1(G/U, A) \to H^1(G,A)$$

определяет изоморфизм

$$i_* : H_*^1(G/U, A) \xrightarrow{\approx} H_*^1(G,A).$$

Предыдущую теорему,
в частности, можно доказать в случае, когда в качестве U возьмем совокупность всех элементов из группы G, которые тривиально действуют на модуль A, тогда группа G/U изоморфна подгруппе $Aut\ A$.

Действительно, если для группы G написать точную последовательность

$$0 \to U \to G \xrightarrow{\theta} \mathrm{A}ut\ \mathrm{A},$$

где θ такое, что любому элементу g из группы G ставится в соответствие автоморфизм φ из $Aut\ A$ по правилу $\varphi(a) = ga$, $a \in A$.

Обозначим через G_1 группу $Jm\theta \subset AutA$, тогда имеет место

Следствие 1. Имеет место изоморфизм

$$H_*^1(G,A) \approx H_*^1(G_1, A).$$

Так как $G/U = G_1 \subset Aut\ A$, то в частности, когда модуль A конечен, то группа G/U - конечна и также обстоит дело с группой $H^1(G/U, A)$.

Следствие2. Если G-модуль A конечен, то группа $H_*^1(G,A)$ конечна.

Следствие3. Если группа $Aut\ A$ автоморфизмов G-модуля A циклическая, то $H_*^1(G,A) = 0$.

Таким образом, полученные свойства, посвященные исследованию общих свойств групп локально-тривиальных когомологий связаны с активно развивающимися в настоящее время когомологическими подходами в исследовании арифметических вопросов, возникающих в теории абелевых многообразий и смежных разделах алгебры и теории чисел.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Маклейн С. Гомология. М.: «Мир», 1966.
2. Serre J.-P. Sur les groups de congruence des varietesabeliennes. Izv.Akad. Nauk SSSR, ser. mat., 1964, 28, № 1, 3-20.

3. Tate J. Duality theorems Galois cohomology over number fields. Proc. Int. Cong. Math., Stockholm, 1962, 288-295.

4. U.Narzullaev. Cohomologies of elliptic curves. Proceeding of the Second ISAAC Congress. Volume 2. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht / Boston / London. 2000. 985-991 pp.

УДК 519.6(075.8)

Гулмира Сабитбекова, Дәмира Лесбек
(Арқалық, Қазақстан)

ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАРДЫ ИНТЕГРАЛДАУ ЖОЛДАРЫ

В данной статье рассматриваются способы решения интегрирование тригонометрических функции. Приведены примеры решения различными способами, использующиеся при решении интегрирование тригонометрических функции.

Ключевые слова: *тригонометрические функции, неопределенный интеграл, тригонометрическая универсальная постановка.*

This article discusses how to solve the integration of trigonometric functions. Examples of solutions are given in various ways that are used to solve the integration of trigonometric functions.

Keywords: *trigonometric functions, indefinite integral, trigonometric universal statement.*

Интеграл (латынша – бүтін) – математиканың туындысы бойынша функцияны анықтау және белгілі бір уақыт аралығында істелген жұмысты, аудан, көлемді анықтау, доға ұзындығын өлшеу қажеттілігінен туған ұғым. Осыларға сәйкес интеграл ұғымы анықталмаған интеграл және анықталған интеграл деген салаларға ажыратылған.

Анықталмаған интегралды есептеудің тәжірибеде ыңғайлы жалпы әдістерінің жоқтығына байланысты және есептеудің жеткілікті деңгейде күрделілігіне байланысты әрдайым есептеуде жиі кездесетін функциялардың кейбір дербес кластарының интегралдау әдістерін қарастырамыз.

Интегралдаудың негізгі әдістері: тікелей интегралдау, айнымалыны алмастыру арқылы интегралдау, бөліктеп интегралдау.

Қарапайым әдістер деп интеграл астындағы өрнектерге (функцияларға) тепе-тең түрлендірулер жасау арқылы немесе анықталған интегралдың қасиеттерін қолдану арқылы кестелік интегралға келтіру әдістерін айтамыз.

Айнымалыны ауыстыру әдісін қолданып интегралдау интегралға жаңа айнымалы енгізуге негізделген. Жаңа айнымалы енгізу негізінде берілген интеграл жаңа интегралға, яғни, кестелік немесе кестелік интегралға келтірілетін интегралға көшеді [1].

Бөліктеп интегралдау әдісі. Бөліктеп интегралдау әдісін қолданғанда интеграл астындағы өрнекті екі көбейткіштің көбейтіндісі түрінде қарастыру керек. Енді тригонометриялық өрнектерді интегралдау жолдарын қарастырайық.

1. $\int R(\sin x, \cos x)dx$ түріндегі $\sin x$ және $\cos x$ функцияларынан тәуелді рационал функцияның интегралы.

Бұл түрде берілген интегралды есептеу үшін $\sin x$ және $\cos x$ функцияларын $tg\,\frac{x}{2}$ $\left(-\pi < x < \pi\right)$ арқылы өрнектеп, $t = tg\,\frac{x}{2}$ ауыстыруын қолданып, интеграл астындағы өрнекті рационал бөлшекке келтіреміз, яғни мына формулаларды қолданамыз:

$$\sin x = \frac{2tg\frac{x}{2}}{1+tg^2\frac{x}{2}} \Rightarrow \sin x = \frac{2t}{1+t^2},\ \cos x = \frac{1-tg^2\frac{x}{2}}{1+tg^2\frac{x}{2}} \Rightarrow \cos x = \frac{1-t^2}{1+t^2},$$

$$t = tg\frac{x}{2} \Rightarrow x = 2arctgt,\quad dx = \frac{2dt}{1+t^2}.$$

$t = tg\dfrac{x}{2}$ - ауыстыруын әмбебап ауыстыру формуласы деп атайды.

Әмбебап ауыстыруды қолданғаннан кейін, берілген интеграл $\int R\left(\frac{2t}{1+t^2},\frac{1-t^2}{1+t^2}\right)\frac{2dt}{1+t^2}$ рационал функцияның интегралы түрінде жазылады.

Көптеген жағдайларда тригонометриялық функцияның қасиеттерін ескеріп, басқа ауыстыруларды қолдану, бұл түрдегі интегралды есептеуді жеңілдетеді. Дербес жағдайларда ұтымды болатын тригонометриялық функцияларды интегралдау әдістерін қарастырайық.

а) Егер $R(\sin x,\cos x)$ функциясы $\sin x$ функциясына қатысты тақ болса, яғни

$R(\sin x,\cos x) = -R(-\sin x,\cos x)$

теңдігі орындалса, онда $\cos x = t$ ауыстыруын қолданамыз.

б) Егер $R(\sin x,\cos x)$ функциясы $\cos x$ функциясына қатысты тақ болса, яғни

$R(\sin x,-\cos x) = -R(\sin x,\cos x)$

теңдігі орындалса, онда $\sin x = t$ ауыстыруын қолданамыз.

в) Егер $R(\sin x,\cos x)$ функциясы $\sin x$ және $\cos x$ функциялары бойынша жұп болса, яғни

$R(-\sin x,-\cos x) = R(\sin x,\cos x)$

теңдігі орындалса, онда $tgx = t$ ауыстыруын қолданамыз.

2. $\int \sin^m x\cos^n x dx,\quad n,\ m-$ бүтін нақты сандар $\left(0 < x < \frac{\pi}{2}\right)$ түріндегі интегралдар.

а) Егер m, n – жұп оң сандар болса, онда төмендегі формулаларды:

$$\sin^2 x = \frac{1}{2}(1-\cos 2x),\ \cos^2 x = \frac{1}{2}(1+\cos 2x),\ \sin^2 x + \cos^2 x = 1$$

қолданып, интеграл астындағы функцияның дәрежесін төмендетіп, интегралдаймыз.

б) Егер m, n – сандарының екеуі де тақ және ең болмағанда біреуі теріс болса, онда $tgx = t$ немесе $ctgx = t$ ауыстыруларын қолданамыз.

в) Егер n - бүтін оң тақ сан болса, онда $\sin x = t$ ауыстыруын, ал егер m - бүтін оң тақ сан болса, онда $\cos x = t$ ауыстыруын қолданамыз.

3. $\int \sin mx\cdot\cos nxdx,\ \int \sin mx\sin nxdx,\ \int \cos mx\cos nxdx$ түріндегі интегралдар.

Мына формулаларды: $\sin mx\cos nx = \frac{1}{2}[\sin(m+n)x + \sin(m-n)x]$,

$$\sin mx\sin nx = \frac{1}{2}[\cos(m-n)x - \cos(m+n)x],$$

$$\cos mx\cos nx = \frac{1}{2}[\cos(m-n)x + \cos(m+n)x]$$

қолданып, интегралдарды қосылғыштарға жіктеп алып, интегралдаймыз [2].

Мысал 1. Тригонометриялық функциялардың интегралын есептеңіз.

$$\int \frac{dx}{2\cos x + 3\sin x + 2}.$$

Шешуі. $t = tg\frac{x}{2}$ әмбебап ауыстыруын қолданамыз:

$$\int \frac{dx}{2\cos x + 3\sin x + 2} = \int \frac{\frac{2dt}{1+t^2}}{2\frac{1-t^2}{1+t^2} + 3\frac{2t}{1+t^2} + 2} = 2\int \frac{dt}{2 - 2t^2 + 6t + 2 + 2t^2} = \int \frac{dt}{3t+2} =$$

$$= \frac{1}{3}\ln|3t+2| + C = \left|t = tg\frac{x}{2}\right| = \frac{1}{3}\ln\left|3tg\frac{x}{2} + 2\right| + C.$$

Мысал 2. $\int cos^2 x \cdot \sin^4 x dx$.

Шешуі. Тригонометриялық формулаларды қолдану арқылы функцияның ретін төмендетеміз [3]:

$$\int cos^2 x \cdot \sin^4 x dx = \frac{1}{8}\int (1+cos2x)(1-\cos 2x)^2 dx = \frac{1}{8}\int (1-cos^2 2x)(1-\cos 2x)dx =$$

$$= \frac{1}{8}\int (1-\cos 2x - cos^2 2x + \cos^3 2x)dx = \frac{1}{8}\int dx - \frac{1}{8}\int \cos 2x dx - \frac{1}{8}\int \cos^2 2x dx + \frac{1}{8}\int \cos^3 2x dx =$$

$$= \frac{1}{8}x - \frac{1}{16}\sin 2x - \frac{1}{16}\int (1+\cos 4x)dx + \frac{1}{16}\int (1-\sin^2 2x)d\sin 2x = \frac{1}{8}x - \frac{1}{16}\sin 2x - \frac{1}{16}\int dx -$$

$$-\frac{1}{16}\int \cos 4x dx + \frac{1}{16}\int d\sin 2x - \frac{1}{16}\int \sin^2 2x d\sin 2x = \frac{1}{8}x - \frac{1}{16}\sin 2x - \frac{1}{16}x - \frac{1}{64}\sin 4x +$$

$$+\frac{1}{16}\sin 2x - \frac{1}{16}\cdot\frac{\sin^3 2x}{3} + C = \frac{1}{16}x - \frac{1}{64}\sin 4x - \frac{1}{48}\sin^3 2x + C.$$

Мысал 3. $\int \frac{dx}{3\cos^2 x + 4\sin^2 x}$.

Шешуі. $\sin x$ және $\cos x$ функциялары бойынша жұп болғандықтан, $tg\,x = t$ ауыстыруын қолданамыз[4]:

$$\int \frac{dx}{3\cos^2 x + 4\sin^2 x} = \left| \begin{array}{ll} tgx = t, & \sin x = \frac{t}{\sqrt{1+t^2}} \\ \cos x = \frac{1}{\sqrt{1+t^2}} & \frac{dx}{\cos^2 x} = dt \end{array} \right| = \int \frac{\frac{dt}{1+t^2}}{3\frac{1}{1+t^2} + 4\frac{t^2}{1+t^2}} = \int \frac{dt}{3+4t^2} = \frac{1}{2}\int \frac{d(2t)}{\sqrt{3}^2 + (2t)^2} =$$

$$= \frac{1}{2\sqrt{3}} \cdot arctg\left(\frac{2t}{\sqrt{3}}\right) + C = |t = tgx| = \frac{1}{2\sqrt{3}} \cdot arctg\left(\frac{2tgx}{\sqrt{3}}\right) + C.$$

Мысал 4. $\int \sin 3x \cdot \cos 5x dx$.

Шешуі. $\int \sin 3x \cdot \cos 5x dx = \frac{1}{2}\int [\sin 8x + \sin(-2x)]dx =$

$$= \frac{1}{2}\int \sin 8x dx - \frac{1}{2}\int \sin 2x dx = -\frac{1}{16}\cos 8x + \frac{1}{4}\cos 2x + C.$$

Мысал 5. $\int \frac{dx}{3\sin^2 x \cdot \cos x}$

Шешуі. Бұл жағдайда, интеграл астындағы функция cosx функциясын $(-\cos x)$ функциясына ауыстырғанда таңбасын өзгертеді. Демек, $t = \sin x$ ауыстыру ұтымды.

Алдымен интеграл астындағы бөлшектің алымы мен бөлімін cosx функциясына көбейтіп, түрлендіргеннен кейін кестелік интграл шығады [5].

$$\int \frac{dx}{3\sin^2 x \cdot \cos x} = \frac{1}{3}\int \frac{\cos x dx}{\sin^2 x \cdot \cos^2 x} = \frac{1}{3}\int \frac{\cos x dx}{\sin^2 x \cdot \left(1-\sin^2 x\right)} = \left|\begin{matrix} t = \sin x \\ dt = \cos x dt \end{matrix}\right| =$$

$$= \frac{1}{3}\int \frac{dt}{t^2\left(1-t^2\right)} = \frac{1}{3}\int \frac{1-t^2+t^2}{t^2\left(1-t^2\right)}dt = \frac{1}{3}\left(\int \frac{dt}{1-t^2} + \int \frac{dt}{t^2}\right) = \frac{1}{3}\left(\frac{1}{2}\ln\left|\frac{1+t}{1-t}\right| - \frac{1}{t}\right) =$$

$$= -\frac{1}{3}\left(\frac{1}{\sin x} + \frac{1}{2}\ln\left|\frac{1-\sin x}{1+\sin x}\right|\right) + C.$$

Күрделі интегралдарды есептеуде анықталмаған интегралдың тиімді әдістерін қолданып, оңай табуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ибрашев Х. И. Математикалық анализ курсы: т.1-2: оқулық. – Алматы, 2014.
2. Отаров, Х. Т. Математикалық анализ: оқулық. – Алматы, 2012.
3. Жәутіков, О. А. Математикалық анализ курсы: оқулық. – Алматы, 2014.
4. Тоқыбетов Ж.Ә. Математикалық талдау дәрістерінің конспектісі: оқу құралы. – Алматы, 2012.
5. Орумбаева Н.Т., Сабитбекова Г. Математикалық талдау негіздері. Оқу құралы. – Арқалық, 2018.

УДК 519.6(075.8)

Гулмира Сабитбекова, Гүлжан Полат
(Арқалық, Қазақстан)

РАЦИОНАЛ ФУНКЦИЯЛАРДЫ ИНТЕГРАЛДАУДАҒЫ КЕЙБІР ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

В данной статье рассматриваются способы решения интегрирование рациональных функции. Приведены примеры решения различными способами, использующиеся при решении рациональных функции.

Ключевые слова: *целые рациональные функции, правильные рациональные дроби, неправильные рациональные дроби, методы неопределенных коэффициентов.*

This article discusses how to solve the integration of rational functions. Examples of solutions are given in various ways used in solving rational functions.

Keywords: *entire rational functions, regular rational fractions, improper rational fractions, methods of indefinite coefficients.*

Анықтама. n - ші дәрежелі

$$P_n(x) = a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + \cdots + a_{n-1}x + a_n,$$

мұнда n – натурал сан, a_i $(i = 0,1,...,n)$ - тұрақты коэффициенттер, алгебралық көпмүшені x аргументінен тәуелді бүтін рационал функция деп атайды.

Кез- келген рационал функцияны екі көпмүшенің қатынасы түрінде жазуға болады:

$$\frac{P_n(x)}{Q_m(x)} = \frac{a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + \cdots + a_{n-1}x + a_n}{b_0x^m + b_1x^{m-1} + b_2x^{m-2} + \cdots + b_{m-1}x + b_m},$$

мұнда $P_n(x)$- n - ші дәрежелі, ал $Q_m(x)$ - m - ші дәрежелі көпмүшеліктер. Егер бөлшектің алымында тұрған $P_n(x)$ көпмүшелігінің дәрежесі оның бөлімінде тұрған $Q_m(x)$

көпмүшелігінің дәрежесінен кіші болса (яғни, мұндағы $n < m$), онда $\frac{P_n(x)}{Q_m(x)}$ бөлшекті дұрыс рационал бөлшек, ал, егер, керісінше, $n \geq m$ болса, онда бөлшекті бұрыс рационал бөлшек деп атайды.

Кез-келген $\frac{P_n(x)}{Q_m(x)}$ бұрыс рационал бөлшекті алымын бөліміне бөлу арқылы оны көпмүшелік пен дұрыс рационал бөлшек қосындысы түрінде жазуға болады. Дұрыс рационал бөлшекті интегралдау үшін оны жай бөлшектер қосындысына жіктеп алу керек.

Теорема. Айталық, $\frac{P_n(x)}{Q_m(x)}$ дұрыс рационал бөлшек $(n < m)$, ал оның бөлімі $(x-a)^{\alpha}$ және $(x^2+px+q)^{\beta}$, дискриминанты теріс квадрат үшмүшеліктің көбейтінділеріне жіктелсе, онда осы рационал бөлшек жәй бөлшектердің қосындысына мына формула бойынша жіктеледі:

$$\frac{P_n(x)}{Q_m(x)} = \frac{A_1}{x-a} + \frac{A_2}{(x-a)^2} + \cdots + \frac{A_2}{(x-a)^2} + \frac{M_1x+N_1}{x^2+px+q} + \frac{M_2x+N_2}{(x^2+px+q)^2} + \\ + \ldots + \frac{M_{\beta-x}x+N_{\beta}}{(x^2+px+q)^{\beta}} + \frac{M_{\beta}x+N_{\beta}}{(x^2+px+q)^{\beta}}, \quad (1)$$

мұндағы $A_1, A_2, \ldots, A_{\alpha}$, $M_1, M_2, \ldots, M_{\beta}$, $N_1, N_2, \ldots, N_{\beta}$ коэффициенттері нақты сандар, олардың кейбіреуі нөлге тең болуы мүмкін. (1) теңдігі рационал функцияны жай бөлшектерге жіктеу формуласы деп аталады.

Бұл белгісіз коэффициенттерді табу үшін анықталмаған коэффициенттер әдісін қолданамыз[1].

Рационал функцияларды интегралдау мәселесі бізді дұрыс рационал бөлшекті интегралдауға әкеледі. Дұрыс рационал бөлшекті интегралдау үшін оны жай бөлшектер қосындысына жіктеп алып, содан кейін интегралдаймыз.

Тұжырымдалған теореманың негізінде дұрыс рационал бөлшекті интегралдау, төмендегідей төрт жай бөлшектерді интегралдауға әкеледі:

I. $\frac{A}{x-a}$;

II. $\frac{A}{(x-a)^k}$ $(k \geq 2,\ k \in N)$;

III. $\frac{Bx+D}{x^2+px+q}$ $(p^2-4q<0)$;

IV. $\frac{Bx+D}{(x^2+px+q)^k}$ $(k \geq 2)$, мұнда $A,\ a,\ B,\ D,\ p,\ q$ - нақты сандар.

Мысал 1. Рационал бөлшекті $\frac{4x^2+9x-21}{(x+4)(x^2-9)}$ қарапайым бөлшектердің қосындысы түрінде келтірейік.

Бөлшектің бөлімі келтірілмейтін көпмүшелердің көбейтіндісі түрінде келтіріледі: $(x + 4)(x^2 - 9) = (x + 4)(x - 3)(x + 3)$.

Теорема бойынша, бөлшек қарапайым бөлшектердің қосындысы түрінде келтіріледі: $\frac{4x^2+9x-21}{(x+4)(x+3)(x-3)} = \frac{A}{x-3} + \frac{B}{x+3} + \frac{C}{x+4}$. A, B, C коэффициенттері анықталмаған коэффициенттер тәсілмен табылады.

а) Әуелі осы теңдіктің оң жағы ортақ бөлімге келтіріледі $\frac{A^{\backslash(x+3)(x+4)}}{x-3} + \frac{B^{\backslash(x-3)(x+4)}}{x+3} + \frac{C^{\backslash(x-3)(x+3)}}{x+4} = \frac{A(x+3)(x+4)+B(x-3)(x+4)+C(x-3)(x+3)}{(x+4)(x^2-9)}$.

Осыдан $\frac{A}{x-3}+\frac{B}{x+3}+\frac{C}{x+4}=\frac{A(x+3)(x+4)+B(x-3)(x+4)+C(x-3)(x+3)}{(x+4)(x^2-9)}$.

Сөйтіп

$$\frac{A(x+3)(x+4)+B(x-3)(x+4)+C(x-3)(x+3)\text{ Б}}{(x+4)(x^2-9)} = \frac{4x^2+9x-21}{(x+4)(x+3)(x-3)}.$$

ә) Енді соңғы теңдіктегі алымдарды теңестіреміз $A(x + 3)(x + 4) + B(x – 3)(x + 4) + C(x – 3)(x + 3) = 4x^2 + 9x – 21$. Осыдан $A(x^2 + 7x + 12) + B(x^2 + x – 12) + C(x^2 – 9) = 4x^2 + 9x – 21$ немесе $(A + B + C)x^2 + (7A + B)x + (12A – 12B – 9C) = 4x^2 + 9x – 21$.

б) Соңғы теңдіктің екі жағындағы көпмүшелердің x-тың сәйкес дәрежелеріндегі коэффициенттер теңестіріледі.

$$\left|\begin{array}{l} A + B + C = 4 \\ 7A + B = 9 \\ 12A–12B – 9C = –21 \end{array}\right.^{2}$$

Енді $\begin{cases} A+B+C=4 \\ 7A+B=9 \\ 12A-12B-9C=-21 \end{cases}$ жүйесін шешеміз: $A = 1$, $B = 2$, $C = 1$.

в) Осыдан $\frac{4x^2+9x-21}{(x+4)(x^2-9)} = \frac{1}{x-3} + \frac{2}{x+3} + \frac{1}{x+4}$.

Мысал 2. Рационал бөлшекті интегралдау.

$$\int \frac{x}{(x-1)(x-2)^2}dx.$$

Шешуі. (1) формула бойынша дұрыс рационал бөлшекті жай бөлшектердің қосындысына жіктеп жазамыз:

$\frac{x}{(x-1)(x-2)^2}=\frac{A}{x-1}+\frac{B}{x-2}+\frac{C}{(x-2)^2}$, мұндағы A, B және C коэффициенттері табылуға тиісті белгісіз коэффициенттер. Ол үшін теңдіктің оң жағын ортақ бөлімге келтіріп, қосындысын табамыз:

$$\frac{x}{(x-1)(x-2)^2}=\frac{A(x-2)^2+B(x-1)(x-2)+C(x-1)}{(x-1)(x-2)^2}.$$

Соңғы теңдіктегі бөлшектердің бөлімдері тең болғандықтан, алымдарын теңестіріп, ықшамдап жазып аламыз:

$x = A(x-2)^2 + B(x-1)(x-2) + C(x-1)$ немесе

$x = Ax^2 - 4Ax + 4A + Bx^2 - 3Bx + 2B + Cx - C$.

Бұл теңдіктегі x - тің бірдей дәрежелерінің коэффициенттерін теңестіріп, теңдеулер жүйесін аламыз:

$$\left|\begin{array}{ll} x^2 & 0 = A + B, \\ x & 1 = -4A - 3B + C, \\ x^0 & 0 = 4A + 2B - C. \end{array}\right.$$

Коэффициенттерге қатысты теңдеулер жүйесін шешіп, белгісіз коэффициенттерді тауып аламыз: A=1; B=-1; C=2.

Сонда бастапқы бөлшекті мына түрде жазуға болады:

$$\frac{x}{(x-1)(x-2)^2}=\frac{1}{x-1}-\frac{1}{x-2}+\frac{2}{(x-2)^2}.$$

Енді интегралды есептейміз:

$$\int\frac{x}{(x-1)(x-2)^2}dx=\int\frac{dx}{x-1}-\int\frac{dx}{x-2}+2\int\frac{dx}{(x-2)^2}=\ln|x-1|-\ln|x-2|-\frac{2}{x-2}+C=$$

$$=\ln\left|\frac{x-1}{x-2}\right|-\frac{2}{x-2}+C.$$

Мысал 3. $\int\frac{5dx}{4x^2+4x-3}$ интегралын есептеу.

Шешуі. $\int\frac{5dx}{4x^2+4x-3}=\frac{5}{4}\int\frac{dx}{x^2+x-\frac{3}{4}}=\frac{5}{4}\int\frac{dx}{x^2+x+\frac{1}{4}-\frac{1}{4}-\frac{3}{4}}=\frac{5}{4}\int\frac{dx}{\left(x+\frac{1}{2}\right)^2-1}=$

$$=\frac{5}{4}\int\frac{d\left(x+\frac{1}{2}\right)}{\left(x+\frac{1}{2}\right)^2-1^2}=\frac{5}{4}\cdot\frac{1}{2}\ln\left|\frac{x+\frac{1}{2}-1}{x+\frac{1}{2}+1}\right|+C=\frac{5}{8}\ln\left|\frac{2x-1}{2x+3}\right|+C.$$

Мысал 4. $\int\frac{dx}{6x^2-3x+2}$ интегралын есептеу.

Шешуі. $\int\frac{dx}{6x^2-3x+2}=\frac{1}{6}\int\frac{dx}{x^2-\frac{1}{2}x+\frac{1}{3}}=\frac{1}{6}\int\frac{dx}{x^2-\frac{1}{2}x+\frac{1}{16}+\frac{1}{3}-\frac{1}{16}}=$

$$=\frac{1}{6}\int\frac{dx}{\left(x-\frac{1}{4}\right)^2+\frac{13}{48}}=\frac{1}{6}\int\frac{dx}{\left(x-\frac{1}{4}\right)^2+\left(\frac{\sqrt{13}}{4\sqrt{3}}\right)^2}=\frac{1}{6}\cdot\frac{4\sqrt{3}}{\sqrt{13}}arctg\frac{x-\frac{1}{4}}{\frac{\sqrt{13}}{4\sqrt{3}}}+C=$$

$$=\frac{2\sqrt{39}}{39}arctg\frac{(4x-1)\sqrt{39}}{13}+C.$$

Күрделі интегралдарды есептеуде анықталмаған интегралдың тиімді әдістерін қолданып, оңай табуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ибрашев Х. И. Математикалық анализ курсы: т.1-2: оқулық. – Алматы, 2014.
2. Отаров, Х. Т. Математикалық анализ: оқулық. – Алматы, 2012.
3. Жәутіков, О. А. Математикалық анализ курсы: оқулық. – Алматы, 2014.
4. Тоқыбетов Ж.Ә. Математикалық талдау дәрістерінің конспектісі: оқу құралы. – Алматы, 2012.
5. Орумбаева Н.Т., Сабитбекова Г. Математикалық талдау негіздері. Оқу құралы. – Арқалық, 2018.

УДК 519.6(075.8)

Гулмира Сабитбекова, Мәдина Суннат
(Арқалық, Қазақстан)

ЖОҒАРЫ РЕТТІ ТУЫНДЫ МЕН ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫ ЕСЕПТЕУ ЖОЛДАРЫ

В данной статье приведены сведения о производные и дифференциалы второго порядка. Рассматриваются методика преподавания производные второго порядка. Учащиеся должны знать понятие производной.

Ключевые слова: *производное, дифференциалы, вычисление дифференциалов, формула Лейбница, принцип математической индукции.*

There are two types of differentiation of the order and the second order. The second method is to teach the production of the second order. Needless to say, it is necessary to understand the production process.

Keywords: *derivatives, differentials, calculus of differentials, Leibniz formula, principle of mathematical induction.*

Математикада ең маңызды ұғымдардың бірі – функция туындысы ұғымы болып табылады. Туындылар және олардың функциялары математикалық анализ курсының ең негізгі бөлімі болып табылады. Бұл терминмен оқушылар «Алгебра және анализ бастамалары» атты курсында танысады.

Туынды ұғымы бастапқыда шек түрінде анықталады. Бұл жерде оқушыларға «Шек» терминін кезінде Ньютон енгізгенін, оның lim белгіленуі – латынның limes (меже, шекара) деген сөзінің қысқарған түрі екенін түсіндіріп, айта кету керек. Математикада шексіз аздардың алатын орны ерекше екенін айта кетіп, сондықтан да математикалық анализді кейде шексіз аздар анализі деп атайтынын айтып кеткен жөн. Бірінші сабақта туынды ұғымын енгізбес бұрын келесі есептерді қарастырған жөн. Олар: химиялық реакцияның жылдамдығы, токтың лездік күші, денелердің лездік жылдамдығын табу, дененің жылуы, қисыққа жанама жүргізу т.с.с. солардың кейбіреулеріне тоқталайық. Функция туындысы түсінігін лездік жылдамдықты анықтау мен жанама жөніндегі есептерді шешуден бастайды [1].

Туынды ұғымы – дифференциалдық есептеулерде ең негізгі ұғымдардың бірі болып саналады. Алдымен, осы ұғымға келтірілетін есептерді қарастырайық.

«Туынды» термині derive деген француз сөзінің қазақша сөзбе-сөз аудармасы, оны 1797 ж. Ж. Лагранж (1736-1813) енгізген болатын.

Туындының мынадай белгіленулері бар:

Г. Лейбниц: $\frac{df}{dx}, \frac{df(x_0)}{dx}$ немесе $\frac{dy}{dx}$ (1675 жылы берілген),

Ж. Лагранж: $f'(x_0)$ немесе y' (1770 жылы берілген),

О. Коши: $Df(x_0)$ немесе Dy (1800 жылы берілген).

Бұл символдар былай оқылады: y' – игрек штрих, $f'(x_0)$ – эф штрих икс нөл, $\frac{df}{dx}$ – дэ икс бойынша дэ эф, $\frac{dy}{dx}$ – дэ икс бойынша дэ игрек, $Df(x_0)$ – дэ эф икс нөл; Dy – дэ игрек [2].

Дифференциалдық есептеудің негізгі мақсаты – сызықтық функцияларды қарастыру болып табылады. Бұдан туындыны оқытудың бірінші бағыты анықталады. Ол – сызықтық функцияны тереңдетіп оқыту.

Екінші бағыты – аргумен пен туынды өсімшелерімен жұмыс. Туынды ұғымын еңгізуде оқушылар $\frac{\Delta f(x)}{\Delta x}$, (немесе $\frac{\Delta y}{\Delta x}$) қатынастары Δx-тің функциясы екенін түсіну қажет. Әсіресе бұл қатынастардың механикалық және геометриялық мағынасын түсіндіру қажет.

Үшінші бағыты – функцияның графигіне жүргізілген жанама туралы есеп. Бұл есептің математикалық анализ курсында алатын орны ерекше.

Туындының геометриялық мағынасы: туынды деп – функцияның графигіне жүргізілген x осіне жүргізілген жанаманың Ox осіне оң бағытымен жасалған бұрыштың тангенсін атайды.

Туындыны табу амалы дифференциалдау деп атайды. Сөйтіп осы жерде дифференциал ұғымы еңгізіледі. Оның геометриялық мағынасы анықталады. Мектеп оқулығында бұл тақырыптардан кейін келесі тақырыптар қарастырылады: функцияны дифференциалдау ережелері, туындыны табу ережелері, негізгі элементар функциялардың туындыларының кестесі келтіріледі. Бұл материалдардан кейін мектеп оқулығында қосымша ретінде күрделі функциялар мен кері функциялардың туындылары, жоғары ретті туындылар, Ферма мен Ролль теоремасы және Лагранж теоремалары беріледі. Оқушылар үшін бұл күрделі тақырыптардан кейін қарапайым тақырыптар, туындыны функцияны зерттеуде қолдану, функцияның экстремумдарының қажетті және жеткілікті шарттары, функцияның кесіндідегі ең үлкен және ең кіші мәндері, функция графигінің ойыс–дөңестігі және иілу нүктелері, Лопиталь ережесі, туындыны функцияның шегін табу, Тейлор және Маклорен қатары сияқты күрделі тақырыптар беріледі [3].

Жоғары ретті туындыны табуда Лейбниц формуласы қолданылады.

Егер туынды (n-1) ретті функция $y = f(x)$ анықталған болса, онда n ретті туындысы келесі теңдікпен анықталады:

$$y^{(n)}(x) = [y^{(n-1)}(x)]'$$

шығады, $y''(x) = [y'(x)]'$, $y'''(x) = [y''(x)]'$ және т.с.с.

Егер u және v функциялары n-ретті дифференциалданса, онда олардың сызықтық комбинациясы $c_1u + c_2v$ $(c_1, c_2 -$ тұрақты) келесі формулада орын алады:

$$(c_1u + c_2v)^{(n)} = c_1u^{(n)} + c_2v^{(n)},$$

ал олардың көбейтіндісі үшін uv –Лейбниц формуласы

$$(uv)^{(n)} = u^{(n)}v + nu^{(n-1)}v' + \frac{n(n-1)}{1\cdot 2}u^{(n-2)}v'' + \ldots + uv^{(n)} = \sum_{k=0}^{n} C_n^k u^{(n-k)}v^{(k)},$$

$u^{(0)} = u,\ v^{(0)} = v$ болғанда және $C_n^k = \frac{n(n-1)\ldots(n-k+1)}{1\cdot 2\cdot 3\ldots k} = \frac{n!}{k!(n-k)!}$ - биномдық коэффициенттер келесі формулаларда орын алады:

1) $(x^m)^{(n)} = m(m-1)\ldots(m-n+1)x^{m-n}$.

2) $(a^x)^{(n)} = a^x \ln^n a$ $(a > 0)$. Дербес жағдайы $(e^x)^{(n)} = e^x$.

3) $(\ln x)^{(n)} = (-1)^{n-1}\frac{(n-1)!}{x^n}$.

4) $(\sin x)^{(n)} = \sin\left(x + \frac{n\pi}{2}\right)$.

5) $(\cos x)^{(n)} = \cos\left(x + \frac{n\pi}{2}.\right)$

Мысал 1. $y = \sin x$ функция үшін n-ші ретті туындысын табу:

Шешуі: $y' = \cos x = \sin\left(x + \frac{\pi}{2}\right);$.

$$y'' = \cos\left(x+\frac{\pi}{2}\right) = \sin\left(x+\frac{2\pi}{2}\right);$$

егер n=k деп ұйғарсақ , $y^{(k)} = \sin\left(x+k\frac{\pi}{2}\right)$

n=k+1 үшін

$$y^{(k+1)} = \cos\left(x+k\frac{\pi}{2}\right) = \sin\left[(k+1)\frac{\pi}{2}+x\right].$$

Бұдан математикалық индукция принципі бойынша орындалады, олай болса кез-келген натурал *n* үшін

$$y^{(n)} = \sin\left(x+n\frac{\pi}{2}\right).$$

Мысал 2. $y = \sin 5x\cos 2x = \frac{1}{2}[\sin 7x + \sin 3x]$ функция үшін n-ші ретті туындысын табу:

Шешуі: $y = \sin 5x\cos 2x = \frac{1}{2}[\sin 7x + \sin 3x].$

Сондықтан

$$y^{(n)} = \frac{1}{2}\left[7^n \sin\left(7x+n\frac{\pi}{2}\right) + 3^n \sin\left(3x+n\frac{\pi}{2}\right)\right] \quad [4].$$

Мысал 3. Келесі параметрлік түрде берілген $\begin{cases} x = a\cos^2 t \\ y = b\sin^3 t \end{cases}$ функциялар үшін y -ті x бойынша екінші ретті туындысын табу керек:

Шешуі. Бірінші y'_x табамыз:

$$y'_t = 3b\sin^2 t\cos t; \quad x'_t = -3a\cos^2 t\sin t;$$

$$y'_t = -\frac{3b\sin^2 t\cos t}{3a\cos^2 t\sin t} = -\frac{b}{a}tgt \left(t \neq (2\kappa+1)\frac{\pi}{2}\right),$$

Ары қарай y''_{xx} -ті мына формула бойынша іздейміз

$$y''_{xx} = \frac{\left(y'_x\right)'_t}{x'_t},$$

Мұнда

$$\left(y'_t\right)'_t = -\frac{b}{a\cos^2 t}.$$

Осыдан

$$y''_{xx} = -\frac{b}{a\cos^2 t\left(-3a\cos^2 t\sin t\right)} = \frac{b}{3a^2\cos^4 t\ \sin t}.$$

Мысал 4. arctgy – y + x = 0 түрінде берілген анықталмаған функцияның y''_{xx} туындысын табу керек:

Шешуі. y -ті x бойынша дифференциалдаймыз да, теңдеуден y' ті анықтаймыз:

$$\frac{y'}{1+y^2} - y' + 1 = 0 \quad \text{бұдан} \quad y' = \frac{1+y^2}{y^2} = y^{-2} + 1.$$

y -ті x арқылы тағы да дифференциалдаймыз:

$$y'' = -2y^{-3}y'.$$

Табылған y' -ті теңдеуге қою арқылы, келесі теңдеуді аламыз

$$y''_{xx} = -\frac{2(1+y^2)}{y^5}$$

Мысал 5. $\sqrt{4y+3} - x^2 + 2x - 5 = 0$ функциясының екінші ретті туындысын табу керек [5].

Шешуі. *y* функциясы айқындалмаған түрде берілген. *y* функциясын *x*-ке тәуелді функция деп алып, берілген теңдеудің екі жағын *x* бойынша дифференциалдаймыз:

$$\frac{4y'}{2\sqrt{4y+3}} - 2x + 2 = 0.$$

Осыдан,

$$y' = (x-1)\sqrt{4y+3}.$$

Соңғы теңдеуді тағы да бір рет *x* бойынша дифференциалдаймыз:

$$y'' = \sqrt{4y+3} + (x-1)\frac{4y'}{2\sqrt{4y+3}}.$$

Теңдеудегі *y′*-ті бірінші теңдеудің оң жағымен алмастырып

$$y'' = \sqrt{4y+3} + 2(x-1)^2.$$

Мысал 6. $y = 3x^3 + x - 1$ функцияның Δy өсімшесін және *dy* дифференциалын $x = 1$ нүктесінде табу керек. Мұндағы $\Delta x = 0{,}1$

Дифференциалды өсімшемен ауыстыру мүмкін болатын, абсолютті және салыстырмалы қателікті табу [6].

Шешуі:

$$\Delta y = \left[3(x+\Delta x)^3 + (x+\Delta x) - 1\right] - \left(3x^3 + x - 1\right) = 9x^2\Delta x + 9x\Delta x^2 + 3\Delta x^3 + \Delta x,$$

$$dy = \left(9x^2 + 1\right)\Delta x.$$

Осыдан

$$\Delta y - dy = 9x\Delta x^2 + 3\Delta x^3$$

$x = 1$ және $\Delta x = 0{,}1$ болғанда,

$$\Delta y - dy = 0{,}09 + 0{,}003 = 0{,}093,$$

$$dy = 1;\ \Delta y = 1{,}093,$$

Абсолютті қателік $|\Delta y - dy| = 0{,}093$, салыстырмалы қателік $\left|\frac{\Delta y - dy}{dy}\right| = \frac{0{,}093}{1{,}093} = 0{,}085$ немесе 8,5%-ге тең.

Дифференциалды есептеулерде элементтар функциялардың жоғары ретті туындыларын табуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ибрашев Х. И. Математикалық анализ курсы: т.1-2: оқулық. – Алматы, 1970, 2014.
2. Отаров Х. Т.Математикалық анализ: оқулық. – Алматы, 2012.
3. Жәутіков О. А.Математикалық анализ курсы: оқулық. – Алматы, 2014.
4. Тоқыбетов Ж. Ә.Математикалық талдау дәрістерінің конспектісі: оқу құралы. – Алматы, 2012.
5. Тоқбергенов Ж.Б. Жоғары математика: Оқулық. – Алматы, 2015.
6. БайарыстановА. О. Жоғары математика: II- бөлім. Оқулық. – Алматы, 2015.

УДК 377.8.016:51

Ірина Семигайло, Людмила Титаренко
(Біла Церква, Україна)

GEOGEBRA НА ЗАНЯТТЯХ МАТЕМАТИКИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена питанню використання програмного продукту GeoGebra під час викладання математики. Вказано на переваги та можливості даного безкоштовного програмного забезпечення.

Ключові слова: *програмне середовище GeoGebra, просторове, логічне та дослідницьке мислення.*

The article is devoted to the problem of using GeoGebra software while teaching mathematics. The advantages and abilities of this free software are specified.

Key words: *GeoGebra software, spatial, logical and critical thinking.*

У структурі загального психологічного розвитку людини особливе місце посідає просторове мислення, яке забезпечує формування узагальнених та динамічних уявлень про оточуючий світ, його соціальні цінності, емоційне відношення до явищ дійсності, їх етичної та естетичної оцінки. Знання про простір, просторове орієнтування розвиваються в умовах різноманітних видів діяльності молодших школярів: в іграх, спостереженнях, трудових процесах, в малюванні, конструюванні та ліпленні. Особливо важлива роль у формуванні просторового мислення належить математиці, яка є першоосновою людського мислення. Саме на уроках математики в учнів, ще з початкових класів, формуються такі знання про простір, як: форма, (прямокутник, квадрат, коло, овал, трикутник, довгастий, закруглений, вигнутий, загострений), величина (великий, маленький, більше, менше, однакові, рівні, половина, навпіл), протяжність (довгий, короткий, широкий, вузький, високий, ліворуч, праворуч, горизонтально, прямо, похило), положення в просторі і просторовий зв'язок (посередині, вище середини, нижче середини, праворуч, ліворуч, збоку, ближче, далі, спереду, ззаду, за, перед).

За визначенням Савіна А. П., математика – це "наука про кількісні відносини і просторові форми дійсного світу". Як видно з визначення, одним з основних предметів математики є форма і простір, що говорить про можливість використання математичних знань при формуванні просторового мислення і про великі можливості математики в цьому процесі про що говорять відомі психологи, методисти, педагоги (Гальперін, Л. В. Фрідман, В. В. Давидов). Знання про простір, придбані на уроках математики, сприяють успішному засвоєнню матеріалу при вивченні всіх навчальних предметів. Проблемі формування просторового мислення присвячені дослідження філософів, психологів, фізіологів, педагогів, методистів. Математика сприяє розвитку у дітей мислення, пам'яті, уваги, творчої уяви, спостережливості; дає реальні передумови для формування і розвитку просторового мислення учнів і студентів. Курс математики характеризується поєднанням високого рівня абстрактності і геометричної наочності. Досвід викладачів математики показує, що існує тільки невеликий відсоток студентів, які можуть вирішувати геометричні задачі на абстрактному рівні. Тестування останніх років показує, що при вирішенні стереометричних задач тільки незначна кількість студентів дають правильну відповідь, а випускники шкіл на вступних іспитах з математики або вирішують тільки планіметричні завдання, або не виконують геометричні завдання взагалі. Основною причиною існуючого становища є недостатньо розвинене просторове мислення і невеликий досвід геометричної діяльності учнів. Так, розгляд властивостей фігур, формування початкових геометричних уявлень спрямоване в основному на набуття учнями практичних умінь і навичок, пов'язаних з вирішенням практичних завдань на обчислення (довжини, площі, периметру). Таким чином,

у початковій школі спостерігається лише певне накопичення фактичного матеріалу з геометрії, а відповідного його узагальнення не відбувається [1].

Треба відзначити, що проблема розвитку просторового мислення є більш загальною і її розв'язання не повинно покладатись лише на учителя і викладача математики. В тому віці, коли за програмою школяр починає вивчення стереометрії, він повинен мати досвід роботи з просторовими фігурами і їх зображеннями як в ігровій, навчальній діяльності так і в повсякденному житті. Важлива роль в цьому сенсі належить урокам трудового навчання, креслення. Виконання потрібного креслення для більшості стереометричних задач зазвичай вимагає декілька спроб. Лише після того, коли учню вдається побачити в кресленні ключові співвідношення, креслення набуває необхідний вигляд. Отримане креслення є наочністю, з якого черпаються ідеї розв'язання задачі. В даний час створено значну кількість програмних засобів, що дають змогу учням і студентам будувати зображення геометричних тіл (3dMAX, Maple, Blender, Foss Lviv 2015 131 Maya, Lightwave 3D та ін.), створені електронні підручники, оснащені стереоконструкторами, що дають змогу будувати геометричні моделі і розглядати їх в русі. Використання цих програмних продуктів направлено головним чином на реалізацію принципу наочності, який є одним з провідних дидактичних принципів [3].

Досить зручним середовищем для створення геометричних зображень є GeoGebra. Програма належить до класу інтерактивних систем, які надають можливість виконувати геометричні побудови на комп'ютері таким чином, що під час руху заданих об'єктів фігура зберігає свою цілісність.

GeoGebra призначена для розв'язування задач шкільного курсу математики. У ній можна створювати різноманітні конструкції з точок, векторів, відрізків, прямих, як на площині так і у просторі. Будувати перпендикулярні і паралельні прямі до заданої прямої, серединні перпендикуляри, бісектриси кутів, дотичні, визначати довжини відрізків, площі многокутників і замкнутих кривих. Теорему чи задачу розв'язану за допомогою цієї програми легко переглянути в режимі презентації, а при потребі створений файл експортувати як інтерактивне креслення в формат Web-сторінки [2].

Однією з важливих переваг рисунка, виконаного в програмі Geogebra, є ще те, що він надає можливість продемонструвати не лише кроки побудови як анімацію, а й одразу провести дослідження щодо існування розв'язків та їх кількості. Адже змінюючи на рисунку початкове положення окремо кожної, наприклад із точок A та B, бачимо, як змінюватиметься розташування допоміжних, а, отже, і шуканих фігур. Такі динамічні рисунки сприяють розвитку просторової уяви, просторового, логічного та дослідницького мислення, просторового бачення студента, спонукають його до міркувань щодо конструктивних властивостей заданих і шуканих фігур, які він успішно використовує під час розв'язування наступних задач [4]. Наведемо приклад задачі, розв'язаної в середовищі GeoGebra: Побудувати геометричне місце точок, з яких даний відрізок AB видно під заданим кутом α (рис. 1).

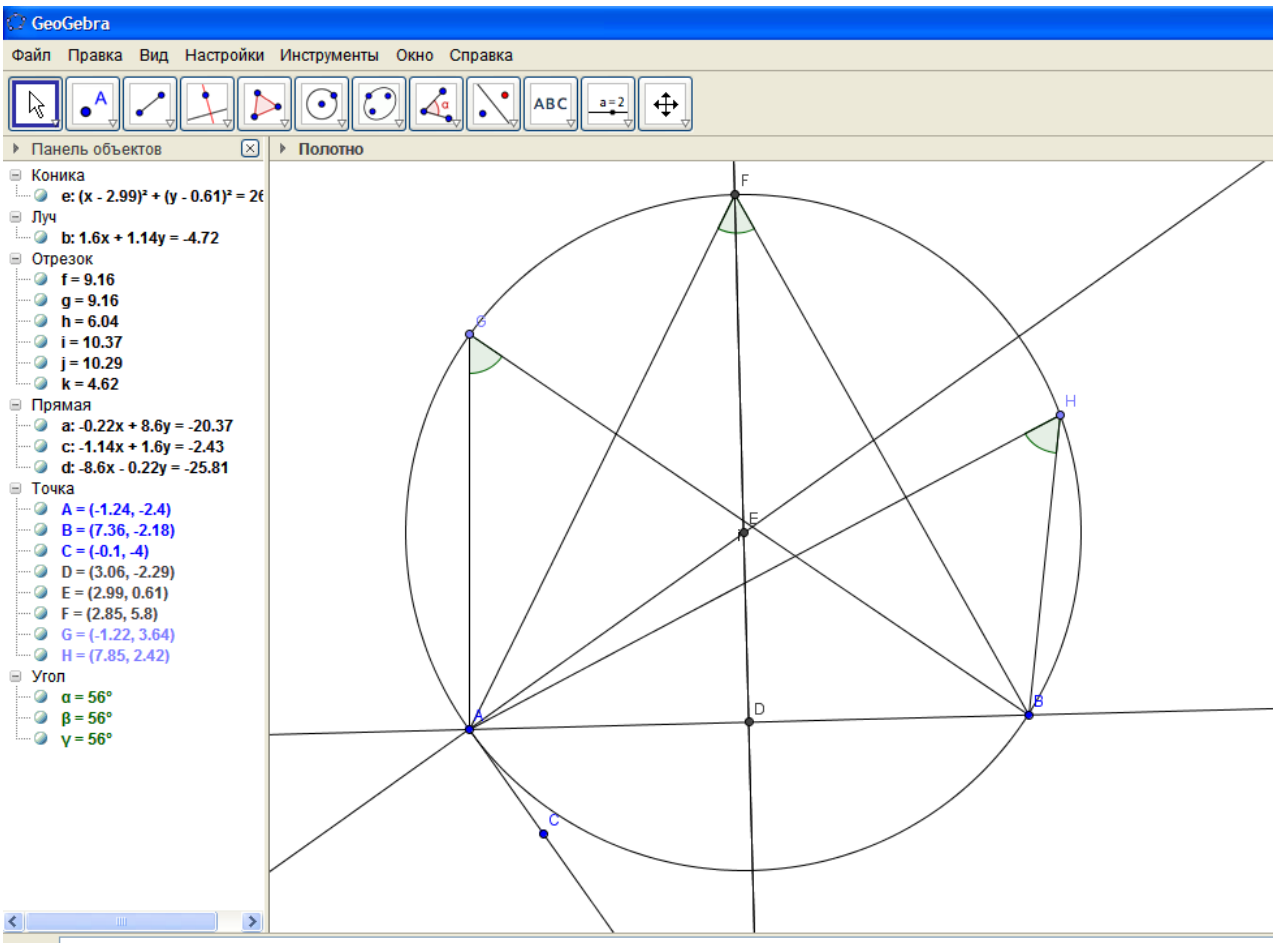

Рис. 1

Працюючи у такій програмі студент має можливість:

− будувати без труднощів тривимірні об’єкти та зберігати результати побудов;

− оперувати об’єктом в тривимірній графіці;

− самостійно вибирати послідовність дій, необхідних для отримання шуканого перерізу;

− здійснювати аналіз виду перерізу при зміні положення точок, які його задають;

− перевіряти отримані результати та подавати їх у найбільш наочній формі;

− набувати навичок самостійної роботи.

Використання середовища Geogebra на заняттях математики сприяє розвитку просторових уявлень учнів, полегшує розуміння навчального матеріалу, надає можливість формувати просторові уявлення про фігури, що вивчаються, сприятиме не тільки формуванню пізнавальної активності студентів, а й розвитку критичного мислення, дослідницьких умінь, підвищує рівень засвоєння навчального матеріалу, забезпечує індивідуальний підхід до кожного студента, а найголовніше підвищує ступінь мотивації студентів до вивчення геометрії.

Подальших досліджень потребує розробка комплексу демонстраційних моделей, що базуються на використанні різних програмних середовищ для супроводу основних розділів математики [2].

Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у процесі вивчення математики надає можливість викладачам підвищити якість засвоєння навчального матеріалу шляхом його унаочнення, забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента, продовжити формувати у студентів графічну культуру, підвищити рівень мотивації до навчання та залучати їх до дослідницької діяльності та самоосвіти. Такий підхід сприяє оптимізації навчального навантаження студентів; засвоєнню ними основного змісту навчальної дисципліни; об’єктивності в оцінюванні знань і умінь; формуванню в них вміння здійснювати самоосвіту заздалегідь складеним планом відповідно до певних умов;

формуванню вміння здійснювати самоконтроль і самооцінку навчальної діяльності, а також дає змогу оперативно перевіряти і здійснювати корекцію навчального процесу в разі потреби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабова Г. Розвиток просторових уявлень в учнів початкових класів під час вивчення геометричного матеріалу. [Електронний ресурс] / Бабова Г. – 2015. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/23941/1/7.PDF

2. Гулівата І. О. Використання комп'ютерних програмних засобів під час навчання побудови стереометричних фігур. [Електронний ресурс] / Гулівата І.О. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwie5bL1iv3fAhWDhaYKHbk0AOUQFjABegQICRAC&url=http%3A%2F%2Firbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe% 3FC21COM %3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FNvuuped_2015_35_17.pdf&usg=AOvVaw08YDJzpOwZ89IeanOsQOJ2&cshid=1548012245777178

3. Лутфуллін М.В., Золотухіна А.О., Богданець Н.М. Про використання GEOGEBRA під час вивчення стереометрії. [Електронний ресурс] / Лутфуллін М.В., Золотухіна А.О., Богданець Н.М. – 2015. – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/17124/2/FOSSLviv_2015_Lutfullin_M_V-Pro_vykorystannia_GEOGEBRA_130-133.pdf

4. Тютюн Л. А. Деякі аспекти використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у процесі викладання геометрії в педагогічному університеті. [Електронний ресурс] / Любов Андріївна Тютюн. – 2013. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q= &esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ah UKEwi46vfjif3fAhVBFSwKHaSZCusQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Firbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2 Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3 DUJRN%26P21DBN% 3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD% 3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FNvvnup_2013_7_20.pdf &usg=AOvVaw0IwQbqPjBCy9poTMxwu2Xd

УДК 514.(075.8)

Анар Тулегенова, Жазира Асан
(Арқалық, Қазақстан)

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ БОЙЫНША ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

В данной статье рассмотрены новые методы и подходы в обучении по содержанию обновленного образования. Образовательная программа является эффективной программой как для ученика, так и для учителя.

Ключевые слова: *обновленный, подход, ученик, образование, учитель.*

This article discusses new methods and approaches in teaching on the content of the updated education. The educational program is an effective program for both the student and the teacher.

Keywords: *updated, approach, student, education, teacher*

Қазіргі заманның талабы – шығармашылықпен өз бетінше жұмыс істейтін, өзгермелі өмірде бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған, құзіретті тұлға тәрбиелеу.

Негізгі орта білім деңгейінде математиканы оқыту практикалық жағдайларда қолдану және салалас пәндерді игеру үшін қажетті математикалық білім мен біліктілік жүйесін меңгеру, математикалық білім беруді жалғастыру, практикалық есептерді шығару құралы

ретінде математикалық тілді меңгеру, математикалық сауаттылықты дамытуды қамтамасыз етуі тиіс.

7-9 сыныптарға арналған «Алгебра», 7-9 сыныптарға арналған «Геометрия» пәндерінен типтік оқу бағдарламаларында жаңартылған білім мазмұны бойынша математикаға оқытудың ең маңызды міндеттерінің бірі ретінде білім алушылардың логикалық және сыни тұрғыдан ойлауын, шығармашылық қабілеттерін дамытуға назар аударылған [1].

Математиканы оқыту барысында мұғалімдер келесідегідей оқытудың белсенді технологияларын қолдану арқылы тұлғаның қасиеттерін дамытуға назар аударғаны маңызды:

- оқушылардың жеке пікірін тыңдай білу, олардың білімдері, біліктері мен дағдыларын одан әрі дамыту мақсатында алған білімдерін қолданудың маңыздылығын құптау;
- мұқият іріктелген математикалық тапсырмалар мен іс-әрекет түрлері арқылы оқушыларды дамыта оқыту;
- оқушылардың білім алуына «оқыту үшін бағалау» арқылы қолдау көрсету;
- оқушылардың зерттеу жұмыстарын жүргізуіне және зерттеу әдіс-тәсілдеріне негізделген белсенді оқытуды қолдау;
- оқушылардың сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту;
- оқушылардың жеке, топтық және сыныптың барлық оқушыларымен жұмыс түрлерін ұйымдастыру.

Жалпы алғанда бағдарлама мазмұны, оқыту формалары мен әдістерінің жаңартылуы мұғалім мен оқушылар арасында серіктес және тату қатынастар қалыптастыруға септігін тигізеді. Білім алушылардың қолайлы дамуы үшін достық қарым-қатынастағы ортаны құру өте маңызды болып табылады.

Әдіс – оқу-тәрбие жұмыстарының алдында тұрған міндеттерді орындау үшін мұғалім мен оқушылардың бірлесіп жұмыс істеуде қолданатын тәсілдері. Әдіс арқылы мақсатқа жету үшін істелетін жұмыстар ретке келтіріледі. Оқыту әдістері танымға қызығушылық туғызып, оқушының ақыл-ойын дамытады, ізденуге, жаңа білімді түсінуге ықпал етеді.

Білім берудің негізгі мақсаты – білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, белсенділіктерін арттыру [2].

Қазіргі таңда оқу процесіне сыни тұрғыдан ойлауды дамыту тәсілдерін енгізу қажеттілікке айналып отыр. Осы орайда практик мұғалімдерді қандай да бір тақырыпты игеруде тәсілдердің түрін және тақырыпқа байланысты оның математикалық мазмұнын анықтауда әдістемелік қамтасыз ету қажеттігі туындауда. Алдымен проблемалық сұрақтар қою арқылы оқушылардың өздігінен игеру жұмысын ұйымдастыруға болатын жаңа тақырыптар анықталады. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту тәсілдерінің бірі - *«Қарлы кесек»* тәсілі.

Қалыптастырылатын дағдылар:

басқалармен жұмыс;

- ойлау, проблемаларды шешу;
- шешім қабылдау.

Жалпы сипаттама

Бұл әдіс оқушыларға проблемаларға орай өз әрекеттері туралы ойлануға және аталған тақырып бойынша өз ойларын қарастыру үшін ақырындап жан-жағындағы адамдармен бірлескен жұмысты бастауға мүмкіндік береді. Бұл - аз сөйлейтін оқушылардың өз ойларын әуелі жұптарда, одан кейін топтарда айтуға мәжбүрлейтін практикалық тәсіл. Бұл сонымен қатар оқушылардың сұраққа байланысты пікірлерін білдіруге жетелеп, жалпы талқылаусыз бүкіл сыныпқа келісімге келуге мүмкіндік береді.

Сыныпты жоспарлау

Қозғалуға және араласуға ыңғайлы болу үшін үлкен кеңістік қажет. Немесе, оқушылар парталардың айналасына топтар құрып, тиісінше орындықтарды қозғалта алады.

Жұмыс алгоритмі

1. Тиісті сұрақ қойылады немесе оқиға сипатталады.

2. Оқушылар ойларын, пікірлерін немесе ұсыныстарын өз бетінше жазады.

3. Оқушылар жұп құрып, жауаптарын салыстырады. Олар өз тұжырымдарын талқылайды да, мәселе бойынша келісілген және мәмілелік тұжырымға қол жеткізіп, оны жазып алады.

4. Оқушылар төрт адамнан тұратын топтар құрып, тура сол рәсімді қайталайды. Тағы бір келісілген тұжырымға қол жеткізіліп, оны жазып алады.

5. Төрт адамнан тұратын топ сегіз адамнан тұратын топқа айналады да, үдеріс қайталанады. Келесі келісілген тұжырымға қол жеткізіледі.

6. Топтар өсіп отыратын болғандықтан, өкіл/үйлестіруші, хронометрші, ресурстарды үлестіруші, хатшы және т.б. таңдау қажеттігі туындайды.

7. Содан кейін сыныптың түпкілікті тұжырымы талқыланып, негізделеді.

8. Келісілген тұжырымға қарсы шыққан, өз пікірі жеткілікті түрде ескерілмеді деп санайтын оқушының пікірі жазылып алынуы тиіс.

9. Тапсырманы орындағаннан кейінгі жауап алу тек білу мен түсінуді ғана емес, сонымен қатар тапсырманы орындау үдерісін зерттеп білуге мүмкіндік береді: оқушы шешімге қалай келді? Мәмілеге қалай келді? Олар қандай дағдыларды пайдаланды?

Кәмт (Күш, Әлсіздік, Мүмкіндік, Тәуекел)

Қалыптастырылатын дағдылар:

- басқалармен жұмыс;
- ойлау, шешім қабылдау;
- проблемаларды шешу.

Жалпы сипаттама

Бұл әдіс оқушыларға мәселенің барлық аспектілерін зерттеуге мүмкіндік береді. Ол болашақта бастама жасау үшін іс-әрекет жоспарын дайындау барысында пайдаланылуы мүмкін. Ол сонымен қатар бұған дейін не істелгенін және болашақ салдарын назарға алу үшін топты немесе оқиғаны бағалауға арналған тәжірибелік құрал бола алады. Сыныпты жоспарлау Бұл тапсырманы әртүрлі тәсілдермен орындауға болады. Ақпарат жинау үшін қағаз конвейерді пайдалануға болады, бұл жағдайда мұғалім топтардың парталар арасында жүріп- тұруы ыңғайлы болуын ойластыру керек. Немесе топтар өз орындарында қалып, проблемаларды қарастыру үшін төменде қоса берілген шаблонды пайдалана алады.

Жұмыс алгоритмі

1. Мұғалімнің оқушылармен КӘМТ мағынасын талқылап, әрбір термин жеке алғанда нені білдіретінін, әсіресе «күш», «мүмкіндік», «әлсіздік» және «тәуекел» арасындағы айырмашылықтарды түсіндіргені жөн. «Мүмкіндіктер» және «тәуекелдер» болашақта туындауы мүмкін болжалды салдарларға шоғырлануы тиіс, ал «күш» пен «әлсіздік» бұған дейін болғанды зерттеу негізіндегі мәселенің оң және кері аспектілерінің тізімін құруды қамтиды.

2. Оқушыларға талқылап, баға беруге арналған ақпарат беріледі. Идеялар тиісті тақырыпшалармен беріледі (К-Ә-М-Т).

3. Мұғалім бір тақырыпшаға тоқталып, оны талқылап болған соң ғана келесі тақырыпшаға көшеді. Мысалы, оқушыларға «мүмкіндікке» көшпес бұрын, «күшті» зерттеуге уақыт беріледі.

4. Кері байланыс кезінде мұғалім мына сұрақтарды қоя алады: Не жақсы? Не жаман? Қазір не болуы мүмкін? Болашақта алға ілгерілеуге не кедергі жасауы мүмкін?

5. Командалық жұмыс бойынша жауап алу пайдалы болады.

6. Тапсырмадан туындаған ойлар алдағы уақытта «Бес сұрақ» техникасын пайдалану кезінде зерделенуі мүмкін.

«Бэкроним» әдісі. Оқушылардың логикалық ойлау қабілетін, сөз қорын дамыту. Ойлау қабілеті дамиды, сөздік қоры молаяды, жазылым дағдысы қалыптасады. Сөзде берілген әр әріптері бойынша мағыналы сөйлем құрылады. Сөздер бастапқы әріптен басталады.

«Кейс – стади» әдісі. Нақты болған немесе ойдан шығарған жағдаятты талдау, болжау. Оқушылардың есте сақтау қабілеті сақталады. Мәселелерді шешуге, баламасын анықтауға, мақсаттарын айтуға, талдауға мүмкіндік береді. Жұмысты жүргізу үшін бір жағдаят ұсынылады, оны бөліп-бөліп кезекпен оқиды, немесе айтады, қалғандары талдау жасап, өз ойларын ортаға салады.

Интербелсенді әдіс– үйретуші мен үйренушілердің өзара әрекеттесуін оқытудың негізі деп танитын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдістер. (inter – аралық, бірнеше, action- әрекет дегенді білдіреді) Өзара әрекеттестік әдетте, белгілі бір мәселені шешу, ол шешімнің тиімділігі Біз оқытуды және білім беруді, егер сабақ барысында мұғалім мен оқушы арасында өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейіне қол жеткізсе, «интерактивті" деп атаймыз. Интерактивті сөзі – ағылшын тілінен аударғанда туралы әңгімелесу, талқылау түрінде өтеді.

Ыстық орындық әдісі. Берілген тапсырмаға байланысты қойылған сұрақтарға жылдам жауап беру керек, себебі, орындық ыстық.

Автор орындығы оқушының өзі жазған шығарма, эссесін оқытқанда отырғызып оқытуға болады.

Бұл әдістер үй тапсырмасын сұрауда, өткен сабақты бекітуде тиімді.

Миға шабуыл стратегиясы (мұғалімдермен жұмыс)

Тақырыпқа байланысты идеяларды көбірек жазыңыз. Уақыт аяқталғанда кезектесіп өз идеяларыңызды оқисыз, идея қайталанбау керек. Қайталанған идеяларды сызып тастап отырыңыз.

Өзіңізді тексеріңіз әдісі

Бұл мәлімет *шындық* па немесе *жалған* ба?

Өтілген мәтін бойынша мысалдар келтіріледі. Мысалдарды оқу кезінде

оқушылар ол келтірілген мысалдың өтілген мәтінде бар, жоғын анықтайды.

Он сұрақ! әдісі. (Мұғалімдермен жұмыс, гүл, семинар, сабақ, оқу сөздерін келтіру)

Мұғалім бір оқушыны таңдап алады және оның маңдайына негізгі сөз жазылған стикерді жапсырады – қатысушы сыныпқа 10 сұрақ қоя алады, оған жауап не *иә*, не *жоқ* деп беріледі.

Коллаж әңгіме әдісі Ұйымдастыру: топпен жұмыс.

Мақсаты: оқушылардың сыни ойлау және коммуникативтік дағдыларын дамыту.

Сипаттамасы: оқушыларға түрлі-түсті суреттері бар журналдар беріледі. Олар журналдардан қиып алып алған суреттерін флипчартқа жабыстырып, әңгіме құрастырады.

Бұл жаңартылған білім бағдарламасы оқушы үшін де, мұғалім үшін де тиімді бағдарлама. Оқушы оқу үдерісіне белсенді қатысқанда ғана материалды терең меңгереді. Басқаша айтсақ, оқушыға бағдарланған оқыту ортасында мұғалім оқушылардың сыныпқа келген кездегі бастапқы сенімдерін, білімін және өзіндік ойын негізге ала отырып, өз пайымдарын жасауға қабілетті екенін түсінеді. Егер оқу үдерісі оқушы мен оқу материалын жалғастыратын «көпір салуға» негізделсе, онда осы үдерісті үйлестіретін мұғалімдер көпірдің екі жағын да қадағалай білуі тиіс. Мұғалімдер оқушылардың не білетінін және нені жасай алатынын, сондай-ақ олардың қызығушылықтарын, әр оқушының нені жақсы көретінін және не істегісі келетінін түсінуге тырысады.

Жалпы қорыта айтқанда, аталған бағдарламаға сәйкес алынған тәсілдерді сабақта тиімді қолданысқа енгізсеңіз, баланың танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше білім алуға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Білім мазмұнын жаңарту аясында (5-9 сыныптарда) «Математика» оқу пәнін оқыту бойынша әдістемелік ұсыныстар. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2017. – 120 б.

2. Төлешова Ұ. Б. Тұлға қалыптастырудағы танымдық қызығушылықтың педагогикалық негізі». – Алматы, 2008.

УДК 514.(075.8)

Анар Тулегенова, Нурлибек Уримбаев
(Арқалық, Қазақстан)

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН МАТЕМАТИКА МЕН ФИЗИКА ПӘНДЕРІНІҢ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

В данной статье изложена методика преподавания школьников на основе междисциплинарных связей математики и физики. Показаны пути реализации междисциплинарных связей. Математика и физика неразрывно связаны друг с другом, поэтому результаты межпредметных связей имеют большое значение.

Ключевые слова: *математика, физика, межпредметная связь, методы и приемы, учащиеся.*

This article outlines the methods of teaching students on the basis of interdisciplinary connections of mathematics and physics. The ways of realization of interdisciplinary connections are shown. Mathematics and physics are inextricably linked with each other, so the results of interdisciplinary connections are of great importance.

Keywords: *mathematics, physics, interdisciplinary communication, methods and techniques, students.*

Қазіргі заман талабы, мұғалімдерге сабақ барысында қойылатын талаптар зор шеберлікті қажет етеді. Мұғалім сабақ үрдісіне материалды дайын күйінде бермей, оқушы ізденісіне жол ашатындай әдіс – тәсілдерді таңдап алуы қажет. Әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруде оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған инновайиялық технологияны меңгеріп, жаңашыл әдіс – тәсілдерді пайдалану қажет.

Пәнаралық байланыс оқушылардың бір пәннен алған білімін екінші пәнге қолдануға мүмкіндік береді.

Пәндерді өзара байланыстыра оқыту педогогикада жаңа бағыт емес. Бұл туралы педагогтар Я.Коменский, И.Песталоцци, К.Ушинский т.б. өз еңбектерінде келелі ойлар айтқан. Оқыту үдерісінде пәнаралық байланысты қолданудың теориялық мәселелері Г.Батурина, Ш.Ганелин, И.Зверев, П.Кулагин т.б.шығармаларында әдістемеләк тәсілдерді Н.Лошкарева, А. Усова, В. Федерова, А. Пинский, А. Бейсенбаева, Ә. Көшеров т.б зерттеулерінде баяндалған.

Бұлардағы барлық ой-пікірлер, зерттеу нәтижелері пәнаралық байланыстың білім беруде, тәрбиелеуде және ой-жүйені дамытуда маңызы зор.

Пәнаралық ғылыми интеграция процесінде әртүрлі ғылымдардың тоғысуынан жаңа білімдер мен әдістердің пайда болуындағы білім мен дағды сапасының генезисін қамтиды. Пәнаралық дағды бұл бір-бірімен шектес пәндерден білім мен біліктілікті тасымалдау және қорытындылау процесінде оқушылардың байланысты табу мен меңгеру қабілеттілігі. Сонымен, оқу пәні мен оқыу қызметі жалпының және ерекшіліктің бірлігі болып көрінетін оқыту процесіндегі жүйеліліктің обьектілері болғандықтан пәнаралық интеграцияы анықтайтын дидактикалық негізі болып табылады. Оқу пәні мен оқу қызметінің құрылымдық компаненттерінің ортақтығы білім беру процесінде пәнаралық интеграцияның қайнар көзі болып қызмет етеді.

Оқу пәнінің құрылымындағы білімнің негізгі түрлерін және оқушылардың оқу қызметтері құрылымындағы салыстырулар олардағы белгілі бір ұқсастықтарды айқындайды. Пәнаралық байланыстардың бір пайдалы жағы ол бүкіл оқыту ісін, бір мектептің барлық жұмысын бір жолға салуға, барлық мұғалімдерге бірыңғай талаптар қоюға және әр түрлі пәндерді ортақ мүддені шешуге жұмылдырады. Пәнаралық байланыстардың жүзеге асырудың жолдары мынандай:

- Әрбір жеке пәнді оқытқанда басқа пәндерді оқыту ісіне өз ықпалын тигізетіндей болуын көздеу;
- Түрлі пәндерді оқып үйретуде өтілетін материалдарды уақыт жағынан үйлестіріп отыру;
- Оқушылардың ғылыми теориялар мен заңдылықтарды игеруің, олардың жинақтылығымен әдістерімен, дағдыларымен сабақтастыра қалыптастыру.
- Жалпы теориялық білім алуды және практиакалық іскерліктер мен дағдыларды бірыңғай әдіспен жүзеге асыру;
- Оқушыларға (білім алу, икемділік пен дағдыларын қалыптастыру барысында) бірдей талап қою;
- Оқушылардың бір пәннен білім алуға икемі мен дағдыларын пайдалана білуге әдеттендіру;
- Әр түрлі пәндердің зерттеу әдістерінің ортақтық ерекшеліктерін көрсете білу.

И.Зверев пәнаралық байланыстарды толықтай көлемде жүзеге асыру тәсілдерінің сипатынсыз олардың білім беру, дамыту және тәрбиелеу функциясының өзара байланыстарын ашпайынша бұл мәселені елестету мүмкін еместігін айтады

Пәндер арасындағы байланыс сол пәндердің жеке ғылымдар арасындағы байланыстың көрінісі. Бұл ғылымдардың әр-қайсысы табиғат тану жолында материалдық дүниені зерттейтін ғылымдар бар екені белгілі. Ғылым дамуының қазіргі кезеңін ғылымдар арасындағы барған сайын ұлғайып отырған байланыс пен сабақтастықтың күшеюі**,** ұласуы деп есептеуге болады. Соңғы жылдары физиканың, математиканың, астрономияның**,** химияның, биологияның, географияның және басқа да пәндердің өзара байланысы осы пәндерді дәрістеуде қайта қарауды, білім беруде кең тұрғыдан қамтуды, олардың осы терең байланысын оқыту процесінде тиімді пайдалануды кездеуде. Осы пәндер арасындағы бұл байланыстың басты мақсаты оқушыны дамытудың диалектикалық принциптерінен туындайды.

Физиканың басқа мектеп пәндерімен пәнаралық байланысының жүзеге асырылуы (пәнаралық байланыс принципі). Мысал үшін физиканың математикамен пәнаралық байланысының қажеттігін ғана атап көрсетейік.

а) Физикалық сандарды математикалық формулалармен дәл өрнектейді.

$$\rho = \frac{m}{V}; \quad F = \frac{k \cdot q_1 q_2}{r^2}$$

ә) Физикалық заңдылықтарды математикалық жолмен шығару қажет.

б) Тікелей өлшеуге болмайтын жағдайларда кейбір физикалық шамалардың мәнін табу үшін (Жер мен Күннің ара қашықтығын анықтау).

в) Қорытылып шығарылған формуланы басқаша түрлендіру мақсатта

$$p = n \cdot k \cdot T \rightarrow p = \frac{2}{3} \cdot nE$$

$$p = \frac{1}{3} m \cdot n \cdot v^2$$

г) Физикалық есептерді шығару үшін.

Пәнаралық байланысқа есептер шығарту және сұрақтарға жауап алу негізінде жүйелеу тәсіл.

Берілетін есептер немесе жауап алатын сұрақтар пәнаралық байланысқа негізделу керек.

Пәнаралық байланыс – оқу жұмысының әдіс-тәсілдерін, ұйымдастыру формаларына қосымша талаптарды енгізу керектігін, қоршаған орта, табиғаттағы құбылыстарды бақылауда мұқият мән беруді, сонымен бірге оқытудың аналитикалық деңгейін көтеруді, себеп-салдарлы функциональдық байланыстарды орнатуда үлкен назар аударуды, оқыту, тәрбиелеу процесінде пәнаралық байланыстың тәсілдерін кеңейтуді талап етеді және де жалпы білім сапасын көтеруде алатын орны маңызды.

Сондықтан да, білім беру процесіндегі пәнаралық интеграция келесідей негізгі бағыттарды жүзеге асыруы мүмкін.

- шектес ғылыми салалар үшін ортақ, ғылыми фактілерге, теорияларға, заңдарға, идеяларға сүйеу болатын оқушылар үшін қажетті дүние танымдық түсініктер жүйесін қалыптастыру.
- жалпы қорытындыланған білім және біліктілік негізінде пәндік білімдерді дұрыс бағалайтын қатынастарды қалыптастыру, бірге пәнаралық байланыс пен дүние танымдық оқыту мәселелері ерекше ие.
- білімді практикада кешенді пайдалануды талап ететін білім және еңбек біліктілігімен дағдысын қалыптастыру.

Математика сабақтарында физика мазмұнды есептерді шығару физика пәнін оқып үйрету барысында есеп мағынасын өз бетінше дұрыс жолдай білуге үйретеді. Физикалық мазмұнды есептерді шығару үшін оқушылардың есеп текстін мұқият оқып шыққаны жөн. Сонымен қатар олардың есеп шартын талдау әдістерін білуі, есептің мазмұнын қысқаша түрде жаза білулері үлкен роль атқарады.

Мысалы 1: Жеңіл көлік 56,8 км жол жүріп, 4,26 л бензин жұмсады. Ол 1 км жолға тұрақты мөлшерде жанармай жұмсаса, 160 км жол жүру үшін неше литр жанармай қажет?

Бұл есепте физикалық шамалар бар. Сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолданамыз.

Оқушларға жеңіл көлік, бензин, жанармай, км, литр деген сөздерге мағлұмат береміз. Олар сын тұрғысынан ойлау, елестету қабілеттері дамиды.

Берілгені:

х литр -160 км жолға жұмсалатын жанармайдың мөлшері болсын.

Есептің шарты бойынша жұмысалған жанармай жүрілген жолға тура пропорционал.

$56{,}8км - 4{,}2л$

$160км - хл$

Шешуі:

$$\frac{56{,}8}{160} = \frac{4{,}26}{x}$$

$$x = \frac{160 \cdot 4{,}26}{56{,}8}$$

$$x = \frac{16 \cdot 426}{568}$$

$$x = 12$$

Жауабы: 12 л жанармай жұмсалады.

Мысалы 2: Атты адам бір ауылдан екінші ауылға бару үшін 12,5 км/сағ жылдамдықпен 0,7 сағат жүрді. Ол осы жолды 0,5 сағат жүру үшін қандай жылдамдықпен жүруі керек?

Берілгені: Сын тұрғысынан ойлау барысында атты адам бір ауылдан екінші ауылға бару үшін қандай жылдамдықпен жүру керек.

х км/сағ атты адамның ізделінді жылдамдығы болсын. Қозғалыс жылдамдығы (арақашықтық тұрақты болғанда) уақытқа кері пропорционал. Пропорцияның көмегімен есептің шартын орындаймыз.

$\mathbf{12{,}5}км/саг \ - \mathbf{0{,}7}саг$

$хкм/саг \ - \mathbf{0{,}5}саг$

Шешуі:

$$\frac{12{,}5}{x} = \frac{0{,}5}{0{,}7}$$

$$x = \frac{12{,}5 \cdot 0{,}7}{0{,}5}$$

$$x = \frac{125 \cdot 7}{5}$$
$$x = 17{,}5$$

Жауабы: атты адам 17,5 км/сағ жылдамдықпен жүруі тиіс еді.

Аталған мысалдар математика мен физика пәндерінің өзара байланысын күшейте түседі.

Жаратылыстану-математика цикліндегі пәндер арасындағы осындай байланыстар кездейсоқ сипат алмас үшін осы пәндердің, оның ішінде математика мен физиканың оқу бағдарламаларына салыстырмалы түрде талдау жүргізіледі. Сонымен қатар оқулықтар мен ғылыми әдістемелік әдебиеттер зерделенуде. Бұл қазіргі заманғы ғылымдар, әсіресе жаратылыстану-математика ғылымдары өзінің зерленуінде пәнаралық тәсілді талап ететін кешенді де синтездік ғылымдар болып табылатынын көрсетеді. Олар бірімен-бірі тығыз байланысты, сол себепті мектептің оқу пәндері де бірінен-бірі алшақ бола алмайды. Сондықтан да осы пәндегі ортақ мәселелерді, жалпы ғылыми ұғымдарды синхронды түрде, үйлестіре оқытуға көңіл бөлу қажет. Себебі, тек білімді игеру ғана емес, сол білімнің дүниенің жалпы бейнесіндегі үлесі де маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. С.Е.Шәкілікова, Қ.Ж.Ағанина, М.О. Кенжебаева және т.б. 5-11сыныптарға арналған оқу бағдарламалары. А., 2000.

2. З.Байжанова, Э.Көшеров. Математика курсындағы физикалық мазмұнды есептер және оларды шығару әдістемесі. А., 1985.

УДК 514.(075.8)

Анар Тулегенова, Таңнұр Сақтыбек
(Арқалық, Қазақстан)

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА МАТЕМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША БАҒАЛАУҒА АРНАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАР

В настоящее время система оценки качества знаний стала одним из актуальных вопросов. Оценка по пяти балам не удовлетворяет современной системе образования. В данной статье изложены задачи для математической оценки в контексте обновленного образования.

Ключевые слова: *оценивание, обновленный, математика, задачи, образование.*

Currently, the system of assessing the quality of knowledge has become one of the pressing issues. A score of five balls does not satisfy the modern education system. This article sets out the tasks for mathematical evaluation in the context of a renewed education.

Keywords: *evaluation, updated, math, tasks, education.*

Оқытуда бағалаудың екі түрі бар. Фармативті және жиынтық бағалау. Оқытуды жақсартуға бағытталған бағалау – фориативті де, ал оқытудың қорытындысын шығару– жиынтық бағалау болып табылады. Бағалаудың мақсаты оқушының қандай сатыда тұрғандығын, оларға не істеу керек, қойылған мақсаттарына қалай жету керек екендігін көрсетеді.

«Бағалау» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққан. Себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін –өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бұрын 5 жүйелік бағалау оқушының нақты қай деңгейде екенін анықтап бергенімен, баланың жақсаруына, нәтижеге жетуіне мүмкіндік бермейді [1].

Бағалау – оқу сапасы туралы қорытынды қабылдау үшін оқу куәліктері жоспарлы және жүйелі жинақталған кез келген қызмет түрлеріне қатысты санат. Осы санат бағалаудың екі аспектісін көздейді: оқуды бағалау (жиынтық бағалау) және оқыту үшін бағалау (формативтік бағалау). Бағалаудың түрлі нысандары олардың оқуды жақсарту әлеуеті тұрғысынан сипатталған және бағаланған. Сондықтан да осы модуль оқыту үшін бағалау, сондай-ақ оқуды критериалды бағалауды зерделеуге бағытталған.

Модуль мұғалімдерге:

- бағалаудың түрлі нысандарын түсінуге;
- бағалау түрлерінің барабар мақсаттарын анықтауға және негіздеуге;
- бағалаудың формалды және формалды емес жүйелерін анықтауға бағалауға;
- әрбір мұғалім оқыту мен оқу сапасын жақсарта алатынын жақсарта алмайтынын түсіндіруге көмектеседі.
- *Формативтік (қалыптастырушы) және жиынтық* мақсат арасындағы айырмашылық 1960 жылдардан бастап белгіленген, бірақ, берілген екі терминнің мәні нақты анықталмаған. Бағалаудың екі нысаны да білім беру жүйесіне қажет-ақ. Іс жүзінде бұдан анығырақ айырмашылық жіктеу және есеп беру үшін өткізілетін *оқуды* бағалау және нақты мақсаты оқушылардың оқуына ықпал етуге арналған оқытудың бөлігі ретінде бағалауды қолдану болып табылатын *оқыту үшін* бағалау арасында жүргізіледі.
- Егер бағалау мақсаты баға қою, сертификаттау немесе оқытудың алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару болса, онда өзінің функциясы бойынша бағалау *жиынтық* болып табылады және кейде оны *оқуды бағалау* деп атайды. Жиынтық бағалау оқушының, мұғалімнің немесе мектептің мәртебесіне немесе болашағына ықпал етуі (яғни, анықтайтын мәнге ие) мүмкін болатын шешімді қабылдау үшін қолданылған жағдайда өлшемдердің сенімділігін қамтамасыз ету керек, бұл ақпараттың мазмұны мен оны қалыптастыру шартын бақылауды белгілейтін арнайы тестілерді қолдану кезінде мүмкін болады. Оқуды жақсарту мүмкіндіктерін, осы мүмкіндіктерді іске асыру әдістері мен түрлерін анықтауға бағытталған бағалау *формативтік* бағалау, басқаша айтқанда, *оқыту үшін бағалау* (ОүБ) болып табылады.

Қалыптастырушы және жиынтық бағалау арасындағы айырмашылық екі терминның мәні нақты анықталмаған. Іс жүзінде нақты баға қою және есеп беру үшін өткізілген оқуды бағалау мен нақты мақсаты бағалауды оқушылардың оқуына ықпал етуге арналған оқытудың бөлігі ретінде қолдану болып табылатын оқу үшін бағалау арасында анағырақ айырмашылық жүргізілген.

Оқытуды, оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдерді жақсарту мүмкіндіктерін және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін анықтауға бағытталған бағалау қалыптастырушы немесе оқу үшін бағалау деп аталады.

Жоғарыда айтылған зерттеу бағалау арқылы оқуды жақсарту бір қарағанда қарапайым болып көрінетін, бірақ оқытуға енгізілуі тиіс бес түйінді факторға байланысты екенін көрсетті:

- Оқушыларен тиімді кері байланысты қамтамасыз ету.
- Оқушылардың өзіндік оқуға белсенді қатысуы, бұл өз кезегінде оқушыларды өзін өзі бағалауға қатыстырады.
- Бағалау нәтижелерін ескере отырып, оқытуды түрлендіру.
- Бағалаудың оқушылардың оқуға деген ынтасы мен өзін өз бағалауына терең ықпал ететіндігін мойындау, себебі бұлардың екеуі де оқуға түбегелі түрде ықпал етеді.
- Оқушылардың өз оқуын қалай жетілдіру керектігін түсіну үшін өздерін өздері бағалай алуын қамтамасыз ету және өзара бағалау арқылы бірге оқитын оқушылармен бірлесіп жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру.

Бағалауды өткізу үшін оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын, сонымен қатар олар қандай қиындықтармен кездесуі мүмкін екендігін анықтау мұғалім үшін өте маңызды [2].

Бағалау критерийлері мен дескрипторлары бар тапсырмалар мұғалімнің ұқсас тапсырмаларды құрастыруына, іріктеуіне, білім алушылардың оқу мақсаттарына жету бойынша сындарлы (конструктивті) кері байланыс беруіне көмектесетін үлгілер болып табылады.

6-сынып білім алушыларына «Математика» пәні бойынша жиынтық бағалауды жоспарлау, ұйымдастыру қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін есепке ала отырып, тапсырмаларға өзгерістер мен толықтырулар енгізуге, бейімдеуге мүмкіндік береді.

Жинақты дайындау барысында ресми интернет-сайттарынан алынған қолжетімді ресурстар (суреттер, мәтіндер, бейне-аудиоматериалдар және т.б.) қолданылды.

Әр тоқсан барысында 2 ортақ тақырып қамтылатынын ескеріп, оқу мақсаттарына қол жеткізу үшін берілетін тапсырмалар мазмұнына ортақ тақырыптарды (мүмкіндігінше) кіріктіру ұсынылады.

1-тоқсан бойынша жиынтық бағалауға арналған тапсырмалар: «Қатынастар және пропорциялар» бөлімі бойынша жиынтық бағалау, «Рационал сандар және оларға амалдар қолдану» бөлімі бойынша жиынтық бағалау

2-тоқсан бойынша жиынтық бағалауға арналған тапсырмала: «Рационал сандарға амалдар қолдану» бөлімі бойынша жиынтық бағалау, «Алгебрлық өрнектер» бөлімі бойынша жиынтық бағалау

3-тоқсан бойынша жиынтық бағалауға арналған тапсырмалар: «Бір айнымалысы бар сызықтық теңдеу» бөлімі бойынша жиынтық бағалау, «Бір айнымалысы бар сызықтық теңсіздіктер» бөлімі бойынша жиынтық бағалау, «Координаталық жазықтық» және «Кеңістіктегі фигуралар» бөлімдері бойынша жиынтық бағалау

4-тоқсан бойынша жиынтық бағалауға арналған тапсырмалар: «Статистика. Комбинаторика» бөлімі бойынша жиынтық бағалау, «Шамалар арасындағы тәуелділіктер» бөлімі бойынша жиынтық бағалау, «Екі айнымалысы бар сызықтық теңдеулер және олардың жүйелері» бөлімі бойынша жиынтық бағалау.

Тақырып

Пропорция. Пропорцияның негізгі қасиеті

Тура пропорционалдық тәуелділік. Кері пропорционалдық тәуелділік

Мәтінді есептерді пропорцияныңкөмегімен шығару.

Масштаб

Шеңбердің ұзындығы. Дөңгелектің ауданы. Шар. Сфера.

«Қатынастар және пропорциялар» бөлімі бойынша жиынтық бағалау

Бағалау критерийі

Пропорцияның негізгі қасиетін қолданады

Шамалары тура және кері пропорционалдықпен байланысты есептерді шығарады

Шеңбер ұзындығының формуласын есеп шығаруда қолданады

Арақашықтық және ұзындықтар арқылы масштабты табады

Дескриптор

Екі пропорция құрастырады төрт пропорция құрастырады

Шамалардың тәуелділігін ажыратады

Шарты бойынша пропорция құрады

Шартқа сәйкес есептің жауабын табады

Шеңбер ұзындығының формуласын қолданады

Дөңгелектің ұзындығын табады арақашықты табады пропорция құрады басқа өлшем бірлігіне ауысады

Арақашықтықты табады масштабты табады.

Бағалау Реформасының Тобы (2002) оқыту үшін бағалауға мынадай анықтама береді:

Оқыту үшін бағалау – бұл білім алушылар өздерінің оқудың қандай сатысында тұрғанын, қандай бағытта даму керек және қажетті деңгейге қалай жету керек екендігін анықтау үшін оқушылар және олардың мұғалімдері қолданатын мәліметтерді іздеу және түсіндіру үдерісі. Берілген анықтаманың маңызды элементтерінің бірі оқушылардың

деректерді қолдануына баса назар аударту болып табылады. Бұл ретте, мұғалімдер жалғыз бағалаушы тұлға болмайтындығына назар аударылады. Оқушылар өздерінің сыныптастарын және өздерін бағалауға тартылуы мүмкін және мұғалімдер бағалауды белсенді жүргізген кезде, оқушылар белсенді қатысуы керек. Талпынғандар ғана білім ала алады. Білім алушылар өз білімін арттыру үшін бағалауды үйренуі қажет, сондықтан оқушыларға өзінің оқуын жақсарту үшін кері байланыс арқылы алынған ақпаратқа сәйкес жұмыс істеу қажет. Бұл олардан түсінушілікті, қызығушылықты және ықыласпен әрекет етуді қажет етеді.

Бағалау сипатын өзгерту арқылы оқуды бағалау оқыту үшін бағалауға ауыстырылуы мүмкін. Бірақ бұл тікелей оқытуға үлес қосатын мәліметтерді алу үшін жоспарланбағандықтан, ол оқыту үшін бағалауды ескере отырып жоспарланған бағалаумен салыстырғанда, бұл мақсат үшін онша сәйкес келмеуі мүмкін. Мұғалім жүргізетін жиынтық бағалауға қарағанда сыртқы тестілер анағұрлым проблемалы болып табылады, себебі мұғалімдерде балдар мен деңгейлерге негіз болған мәліметтерді алуға үнемі мүмкіндік бола бермейді, оның үстіне мұғалім *жиі кездесетін қателер талдауын* қолдана алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Студентке арналған нұсқаулық» бірінші басылым «Назарбаев Зияткерлік мектептегі» ДББҰ, 2015.

2. Система критериального оценивания учебных достижений учащихся. Методическое пособие. Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2013. 80 с.

N.J.Xakimova, N.N.Kayumova,
F.N.Abidova, N.X.Ulug'murodov
(Toshkent, Uzbekistan)

IXTIYORIY AYLANISH SIRTINING O`Z SOYASI. TOKCHALARNING VA ZINALARNI SOYALARI

Predmetlar yoritilgandagina ularning formasi va o‘lchamlari haqida aniqroq fikr yuritish mumkin. Shuning uchun predmetlarning soyasini yasash ularning yoritilishiga bog’liq bo‘ladi.Yoritish ikki turga mash’alli va quyoshli yoritishga bo‘linadi.

Geometriyada esa bu atamalar *markaziy* va *parallel* yoritish deb nomlanadi.To‘g’ri chiziqning soyasini yasash uchun uning ikkita nuqtasining soyalarini yasab ularni o‘zaro tutashtiriladi.

Tekis shakl birorta tekislikkaparallel bo‘lsa uning shu tekislikdagi soyasi o‘ziga teng va parallel bo‘lishi chizmada bajarish davomida isbotlanadi.Geometrik figuralarning aksonometrik proeksiyasida soyasini yasash uchun asosan to‘g’ri burchakli dimetriyadan foydalangan holda quriladi. Geometrik figuralarning o‘z soyasining konturi grafik yasashdan foydalanmasdan tasavvur yordamida yasaladi.

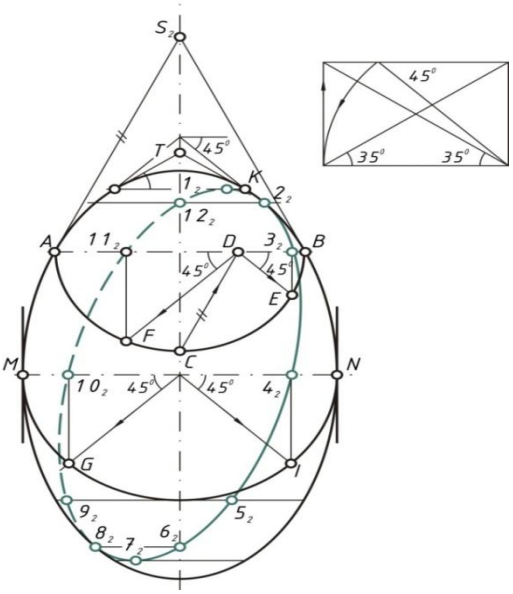

Ixtiyoriy aylanish sirtining o‘z soyasi. 1-‘i echishda urinma konus va cilindrlardan foydalaniladi. Yasovchisi asosi bilan 35^0 burchak hosil qiluvchi konus aylanish sirtiga K nuqtada urinadi. Konusning T uchidan asosiga 45^0 qiyalikda chiziq o‘tkazib, eng yuqoridagi *1* nuqta topiladi. Yasovchisi asosiga 45^0 qiya bo‘lgan konus aylanish sirtiga *2*-nuqtada urinib, *2* va *12* nuqtalarni beradi.Endi sirtga asos diametri AB bo‘lgan SAB konus urinma qilib chiziladi. C

nuqtadan konusning AB yasovchisiga parallel qilib CD chiziq o‘tkaziladi. D nuqtadan 45^0 li chiziqlar o‘tkazilib,topilgan E va F nuqtalar 3 va 11 nuqtalarni aniqlaydi.

MN ekvatorga urinma qilibo‘tkazilgan cilindr asosida G va I nuqtalar hosil qilinadti. G va I nuqtalardan cilindr diametriga perpendikulyarlar tushirib *4* va *10* nuqtalar aniqlanadi.

Qolgan nuqtalar ekvatordan yuqoridagi nuqtalarga simmetrik bo‘lganligi uchun, xuddi shunday yasashlar natijasida hosil qilinadi.

Chizmaning yuqorigi o‘ng tomonida 35^0 va 45^0 burchaklarni yasash ko‘rsatilgan.

Tokchalarning soyalari.

2-rasmda tepasi ochiq yarim cilindrik tokchaning soyalarini yasash ko‘rsatilgan.Tokcha o‘z soyasining konturi cilindrning AB va DE vertikal yasovchilari hamda BCD gorizontal aylana yoyidan iborat.

O‘z soyasi konturining B va C nuqtalari hamda AB vertikal yasovchining soyalari tushgan soya konturini aniqlaydi.

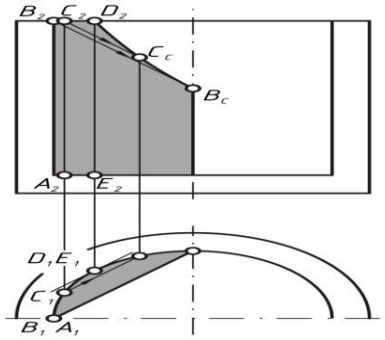

2-rasm

3-rasmda tasvirlangan tepasi yarim cilindrik arkali tokchaning soyasini yasash ko‘rsatilgan. Tokchaning o‘z soyasi konturi AB vertikal yasovchi va BC aylana yoyidan iborat.

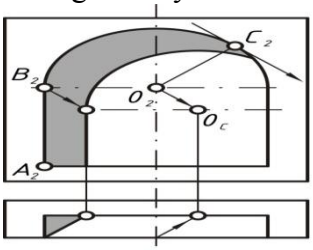

3-rasm

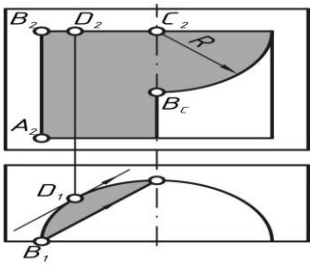

4-rasm

C nuqta yorug’lik nurining arka yoyiga o‘tkazilgan urinma yordamida topiladi. Tokchaning shu topilgan o‘z soyasi konturidan tushgan soya yasaladi. Tokchaning yarim aylanali qirrasida tushgan soyani topish uchun arka markazi O nuqtaning soyasi O_c aniqlanadi va undan o‘sha radiusida B_c nuqtagacha yoy chiziladi.4-rasmda tepasi tekis bo‘lgan cilindrik tokcha tasvirlangan. AB vertikal qirradan tushgan soya cilindrik sirtning o‘rta yasovchisidan o‘tadi. Tokchaning cilindrik sirtiga gorizontal qirrasidan tushgan soya, markazi C nuqtada bo‘lgan radiusi cilindrik tokcha radiusiga teng bo‘lgan R radiusli yoy bo‘lib tasvirlanadi.Yorug’lik nurining D urinish nuqtasidan o‘tgan vertikal yasovchi tokcha o‘z soyasining konturi bo‘ladi.

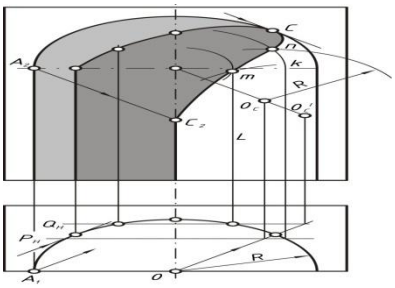

5-rasm

5-rasmda tepasi sferik bo‘lgan cilindrik tokchaning soyalarini yasash ko‘rsatilgan.Tokchaning o‘z soyasi va tushgan soyasini ajratuvchi chiziq shar va cilindrlarning o‘z soyasining konturini yasaganday yasaladi.

Tokchaning eng yuqori aylana qirrasidan sferik va cilindrik qismiga tushgan soyalar yordamchi kesuvchi tekisliklardan foydalanib quyidagicha yasaladi:

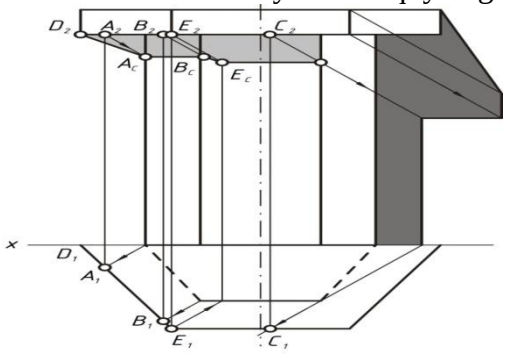

6-rasm

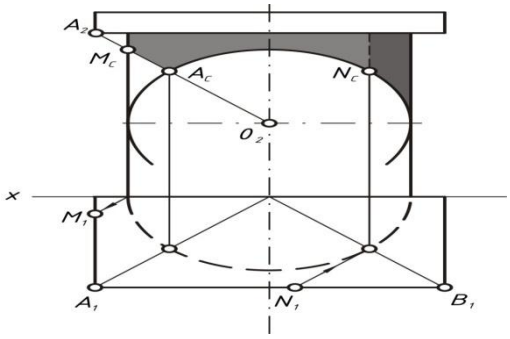

7-rasm

1. Yordamchi kesuvchi frontal P tekislik tokchaning sferik qismini k aylanma bo‘yicha kesadi.

2. Tokcha sferik qismining markazi O nuqtaning P tekislikdagi soyasi O_c yasaladi. Ma’lumki, aylanadan uning o‘ziga parallel P tekislikka tushgan soya shu aylanaga kongruent bo‘ladi. Shuning uchun O_c markazdan chizilgan R radiusli yoy k aylana bilan kesishib tushgan soyaning n nuqtasini beradi.

3. Yordamchi kesuvchi frontal Q tekislik tokchaning cilindrik qismini l vertikal yasovchi bo‘yicha kesadi.

4. O markazining Q tekislikdagi soyasi O_c' yasaladi.

5. O_c' markazdan chizilgan R radiusli yoy l yasovchi bilan kesishib, tushgan soyaning m nuqtasini beradi.

6. A_c soyani yasash chizmadan tushunarli. Topilgan c, n, m, A_c nuqtalar o‘zaro silliq egri chiziq bilan tutashtirilib tushgan soya konturi hosil qilinadi.

Zinalarni soyalari

Agar zinaning yon devori bo‘lsa, zinada chap yon devorning AB va BC qirralaridan tushgan soya yasaladi (8-rasm). Vertikal AB va gorizontal BC qirralaridan *zina usti* (zinapoyaning gorizontal tekisligi) va *zina osti* (zinopoyaning vertikal tekisligi) ga soya tashlanadi.

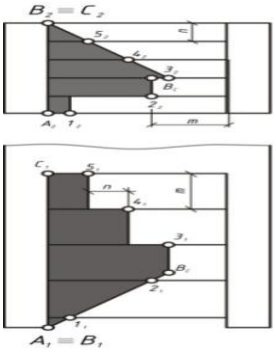

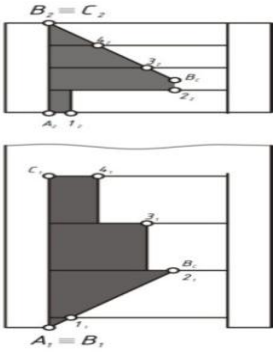

8-rasm 9-rasm

8-rasmda $B_c -$ soya zina ustida hosil bo‘ladi. Gorizontal proeksiyada soya chegarasi $A_1 - 1_1 - 2_1 - B_c$ yorug’lik nuri bo‘yicha yo‘naladi va $B_c - 3_1 - 4_1 - 5_1 - C_1$ nuqtalar zina profilini takrorlaydi.

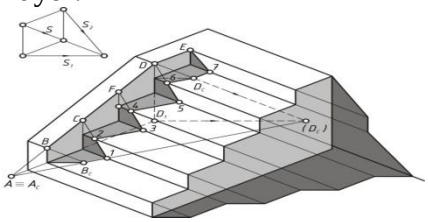

9-rasm

Frontal, proeksiyada esa soya chegarasi $A_2 - 1_2 - 2_2 - B_c' \equiv 3_2$ nuqtalar zina profilini takrorlaydi va $B_c' \equiv 3_2 - 4_2 - 5_2 - C_2$ nuqtalar yorug’lik nuri bo‘yicha yo‘naladi.

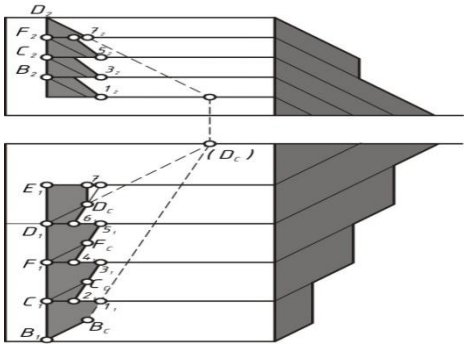

Zina usti $-m$ va zina osti $-n$ masofalar hamda zinalar soni o‘zgartirilsa (9-rasm) $B_c' -$ cos zina osti (vertikal tekislik)da hosil bo‘lishi mumkin.

10-rasmda o‘ng devori qiya bo‘lgan zinaning soyalarini izometriyada yasash ko‘rsatilgan. Buning uchun BD qirradan o‘tuvchi yorug’lik tekisligining zina tekisliklari bilan kesishish chizig’ini yasash kerak.***Yasash tartibi:***

1. BD qirraning birinchi zina usti tekisligi bilan kesishish nuqtasi $A \equiv A_c$ topiladi.
2. B vertikal qirraning yuqori nuqtasidan $S -$ yorug’lik nuriga parallel, pastki nuqtasidan $S_1 -$ nurga parallel chiziqlar o‘tkazilib B_c soya yasaladi.
3. D nuqtadan $S -$ nurga parallel, uning birinchi zina usti tekisligidagi ikkilamchi proeksiyasi D_1 nuqtadan $S_1 -$ nurga parallel chiziqlar o‘tkazib, mavhum soya $S_1 -$ yasaladi.
4. $B_c - (D_c)$ chiziqda 1 nuqta belgilanadi.
5. $B_c - 1,\ 2-3,\ 4-5,\ 6-D_c$ zina usti soyalari $B_c - (D_c)$ ga parallel bo‘ladi.
6. $1-2,\ 3-4,\ 5-6,\ 6-D_c$ zina usti soyalari yasaladi. 2, 4, 5 nuqtalar zina vertikal tekisliklarining BD qirra bilan kesishish nuqtalari yordamida topiladi.

Yasash tartibi:

1. B nuqtaning proeksiyalaridan 45^0li nurlar o‘tkazilib B_c topiladi.
2. D nuqtaning birinchi zina ustidagi mavhum soyasi (D_c) yasaladi.

3. C,F,D nuqtalarning soyalari C_c,F_c,D_c nuqtalar aniqlanadi ulardan $B_c-(D_c)$ chiziqqa parallel qilib $B_c-1_1,\ 2_1-3_1,\ 4_1-5_1,\ 6_1-D_c$ zina usti soyalari yasaladi.

4. Frontal proeksiyadagi $1-2,\ 3-4,\ 5-6,\ 7-D$ chiziqlar zina osti soyalarini beradi.

Ikkala holda ham zinaning o‘ng tomonidagi soyalarni yasash chizmadan tushunarli.

Arkalarning soyalari

11-rasmda arkaning soyasini yasash ko‘rsatilgan. Yorug’lik tekisligining arka cilindriga 1-2 yasovchi bo‘yicha urinuvchi chiziq cilindr o‘z soyasining konturini aniqlaydi.

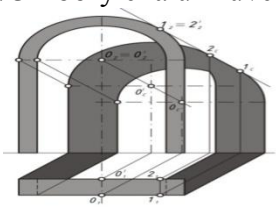

11-rasm

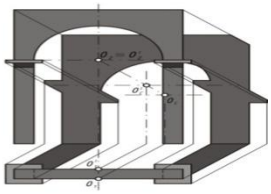

12-rasm

Frontal proeksiyalovchi 1-2 chiziqdan shu tekislikka tushgan soya 1_c-2_c yorug’lik nuri yo‘nalishida joylashadi. Arkaning aylanalari frontal tekislikka parallel bo‘lgani uchun ularning shu tekislikdagi soyalari o‘zlariga kongurent bo‘ladi. Bu soyalarni yasash uchun aylanalarning markazlari O,O' nuqtalarning soyalari O_c,O'_c nuqtalarni yasash kifoya. O_c va O'_c markazlardan chizilgan aylanalar arka aylanalarning soyalari bo‘ladi.12-rasmda arkali darvozaning soyasini yasash ko‘rsatilgan. Uning yuqoridagi yasashlardan farqi shundaki, kvadrat shaklidagi gorizontal kapiteldan frontal tekislikka tushgan soya oltiburchak bo‘lib tasvirlanadi.

Chizmachilikdan amaliy grafik ishlar olingan bilim va malakalarni mustahkamlashga, talabalarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.Chizmachilik bo‘yicha quyida keltirilgan topshiriqlar mos mavzularga tegishli nazariy ma’lumotlar o‘rganilib, auditoriyada ularni mustahkamlashga doir mashqlar bajarilganidan keyin har bir talabaga individual variant ko‘rinishida berishga mo‘ljallangan. Topshiriqlarning asosiy grafik qismi talaba tomonidan mustaqil ravishda, auditoriya mashg`ulotlaridan tashqari vaqtlarda bajarilishi kerak. Amaliy mashg‘ulotlarda fan o‘qituvchisi talaba bajargan grafik ishlarni tekshirib, agar kamchiliklari bo‘lsa ko‘rsatib, talabadan uni to‘g‘rilab topshirish uchun tayor qilish bo‘yicha ko‘rsatmalar berib borishi kerak. Talaba yo‘l qo‘ygan xatolarini o‘qituvchi tomonidan darsda to‘liq tuzatilishi metodik xato hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Qirg`izboev Yu., Sobitov E., Raxmonov I. va boshqalar «Mashinasozlik chizmachiligi kursi. Toshkent, 1981.
2. Frolov S.A. Nachertatelnaya geometriya «Mashinostroenie». Moskva, 1978.
3. Ismatullaev R. Chizma geometriya 1-qism. T., 2003.
4. Murodov Sh., Ashirboev A. Chizma geometriya va chizmachilikdan ruscha-o‘zbekcha lug‘at. T.: Fan, 2008.

УДК 532.685

Нысанбай Шыганаков (Атырау, Казахстан),
Айнур Емир Кады оглу (Алматы, Казахстан),
Кунзипаш Жургенова (Атырау, Казахстан)

О ЗАДАЧАХ ТЕПЛОПРОВОДНОСТИ И ФИЛЬТРАЦИИ В ПОРИСТЫХ ТЕЛАХ

В данной статье рассматривается неизотермическое вытеснение потока жидкости через пористые тела. Он полагается, что изначально жидкость находится в состоянии покоя при комнатной температуре, и его движение инициируется термическим ударом на поверхности пористого тела. Соответствующее движение является самоподобным и рассчитано как для жидкого, так и для термодинамически совершенного газа для тел с идеально проницаемыми и непроницаемыми поверхностями.

Ключевые слова: *фильтрация жидкости и газа, движения жидкости в пористом теле, теплороводность, поровое пространство, одномерное движение, закон Дарси, устойчивость краевых задач.*

The fluid flow through porous bodies under non - isothermal conditions is conside - red. It is upposed that initially the fluid is at rest at room temperature and its motion is initiated by the thermal shock on the porous body surface. The relevant motion is self - similar and iscalculated both for the fluid and thermodynamically perfect gas for the bodies with ideally permeable and impermeable surfaces.

Keywords: *Liquid and gas filtration, fluid flow in a porous body, thermal conductivity, pore volume, one-dimensional motion, Darcy's law, stability of boundary value problems.*

Рассмотрим краевые задачи, описывающие одномерные движения жидкости или газа, инициированные интенсивным теплопритоком.

Будем считать, что время установления локального температурного равновесия мало, и можно пользоваться однотемпературной моделью. Тогда движение однородной жидкости в пористой среде в неизотермических условиях описывается системой уравнений [1]:

$$-\frac{k\rho}{\mu}\cdot\nabla p=\hat{O}(j)\cdot\frac{\vec{j}}{|\vec{j}|} \tag{1}$$

$$\frac{\partial(m\rho)}{\partial t}+div\vec{j}=0 \tag{2}$$

$$\frac{\partial(im\rho+CT)}{\partial t}+div(\vec{j}i)+div\vec{q}=0 \tag{3}$$

где

$$\vec{q}=-\lambda\cdot gradT,\ i=i(p,T),\ \rho=\rho(p,T),\ \lambda=\lambda(p,T),\ \mu=\mu(p,T) \tag{4}$$

Функция $\Phi(j)$ описывает закон фильтрации.

Система уравнений (1) – (4) описывает разнообразные случаи неизотермического движения жидкостей и газов в пористой среде как при линейном, так и при нелинейном законе фильтрации. В работе [1] она была использована для исследования температурных изменений, связанных с эффектом Джоуля – Томсона при нестационарном притоке газа к скважинам. Ниже рассматривается в неизвестном смысле противоположная задача: движение жидкости или газа, инициированное интенсивным теплопритоком к пористому телу.

Пусть полупространство $x\geq 0$ в начальный момент заполнено неподвижным газом с постоянными давлениями p_0 и температурой T_0, а с момента $t=0$ на границе устанавливаются некоторые новые значения давления и температуры p_1 и T_1. Возникающее одномерное движение удовлетворяет условиям:

$$p_0(x,0)=p_0,\quad \mathrm{T}(\mathrm{x},0)=T_0\ \ \mathrm{p}_0(0,t)=p_1,\ \ \mathrm{T}(0,\mathrm{t})=T_1 \tag{5}$$

Если справедлив закон Дарси $(\Phi(j)\equiv j)$, то рассматриваемое движение, как нетрудно убедиться, автомодельно и может быть представлено в виде

$$p(x,t)=p(\xi),\quad \mathrm{T}(\mathrm{x},\mathrm{t})=T(\xi),\quad \xi=\frac{\tilde{o}}{a\sqrt{t}} \tag{6}$$

где $p(\xi)$ и $T(\xi)$ удовлетворяют системе уравнений

$$\begin{aligned}&\frac{d}{d\xi}\left(\frac{kp}{\mu m}\frac{dp}{d\xi}\right)+\frac{a^2\xi}{2}\frac{dp}{d\xi}=0\\&\frac{d}{d\xi}\left(\lambda\frac{dT}{d\xi}\right)+\frac{kp}{\mu}\frac{dp}{d\xi}\frac{di}{d\xi}+i\frac{d}{d\xi}\left(\frac{kp}{\mu}\frac{dp}{d\xi}\right)+\frac{a^2\xi}{2}\left(\rho m\frac{di}{d\xi}+C\frac{dT}{d\xi}\right)=0\end{aligned} \tag{7}$$

с граничными условиями

$$p(\infty)=p_0,\quad p(0)=p_1,\quad \mathrm{T}(\infty)=T_0,\quad \mathrm{T}(0)=T_1 \tag{8}$$

Здесь a^2 – постоянная размерности температуропроводности. Ее вид в каждом конкретном случае может быть выбран с таким расчетом, чтобы уравнения задачи приняли наиболее простой вид.

Пусть, в частности жидкость, насыщающая поровое пространство, термодинамически совершенный газ, а пористость, проницаемость, вязкость и коэффициент теплопроводности не зависят от давления и температуры. Тогда имеем:

$$\rho=\frac{\rho_0\rho T}{T\rho_0},\quad i=C_\rho T \tag{9}$$

C_ρ (Дж/(кг·град)) – удельная теплоемкость газа при постоянном давлении и уравнения (7) переходят в

$$\begin{aligned}&\frac{k}{a^2\mu m}\frac{d}{d\xi}\left(\frac{p}{T}\frac{dp}{d\xi}\right)+\frac{\xi}{2T}\frac{dp}{d\xi}-\xi\frac{p}{2T}\frac{dT}{d\xi}=0\\&\frac{\lambda}{Ca^2}\frac{d^2T}{d\xi^2}+\frac{kp_0T_0C_\rho\rho}{a^2\mu\rho_0CT}\frac{dp}{d\xi}\frac{dT}{d\xi}+\frac{\xi}{2}\left(\frac{p_0T_0C_\rho\rho m}{p_0TC}+1\right)\frac{dT}{d\xi}=0\end{aligned} \tag{10}$$

Во втором уравнении системы (7) не учтен коэффициент $\frac{ik}{\mu}$ очень мал (порядка $10^{-5}\div10^{-7}$), и потому член $i\frac{d}{d\xi}\left(\frac{k\rho}{\mu}\frac{d\rho}{d\xi}\right)$ опускается.

Положим

$$a^2=\frac{\lambda}{C};\ \mathrm{p}=p_0f;\ \mathrm{T}=\mathrm{T}_0\Theta;\ \chi=\frac{\mathrm{k}\mathrm{p}_0C}{\lambda\mu\mathrm{m}};\ \gamma=\frac{\mathrm{m}\rho_0C_p}{C}.$$

Имеем задачу

$$\begin{aligned}&\chi\frac{d}{d\xi}\left(\frac{f}{\Theta}\frac{df}{d\xi}\right)+\frac{\xi}{2\Theta}\frac{df}{d\xi}-\frac{\xi f}{2\Theta^2}\frac{d\Theta}{d\xi}=0\\&\frac{d^2\Theta}{d\xi^2}+\chi\gamma\frac{f}{\Theta}\frac{df}{d\xi}\frac{d\Theta}{d\xi}+\frac{\xi}{2}\left(\gamma\frac{f}{\Theta}+1\right)\frac{d\Theta}{d\xi}=0\end{aligned} \tag{11}$$

$$\Theta(\infty)=f(\infty)=1,\quad \Theta(0)=\Theta_1=T_1/T_0,\quad \mathrm{f}(0)=f_1=p_1/p_0.$$

Рассмотрим случай, когда возмущение создается тепловой волной, $f_1 = 1$. Если интенсивность волны $\left(\varepsilon = \left|\Theta_1 - \Theta_0\right|\right)$ невелика, то задача решается разложением по малому параметру:

$$\begin{aligned} \Theta &= 1 + \varepsilon\upsilon_0(\xi) + \varepsilon^2\upsilon_1(\xi) + \ldots, \\ f &= 1 + \varepsilon\rho_0(\xi) + \varepsilon^2\varphi_1(\xi) + \ldots \end{aligned} \tag{12}$$

Подстановка в (11) дает

$$\begin{aligned} &\frac{d^2\vartheta_0}{d\xi^2} + \frac{\xi}{2}(1+\gamma)\frac{d\vartheta_0}{d\xi} = 0 \\ &\chi\frac{d^2\varphi_0}{d\xi^2} + \frac{\xi}{2}\frac{d\varphi_0}{d\xi} = \frac{\xi}{2}\frac{d\vartheta_0}{d\xi} \\ &\frac{d^2\vartheta_1}{d\xi^2} + \frac{\xi}{2}(1+\gamma)\frac{d\vartheta_1}{d\xi} = -\chi\gamma\,\frac{d\varphi_0}{d\xi}\,\frac{d\vartheta_0}{d\xi} \end{aligned} \tag{13}$$

$$\vartheta_0(0) = 1, \qquad \vartheta_0(\infty) = \vartheta_1(0) = \vartheta_1(\infty) = \varphi_0(0) = \varphi_0(\infty) = 0$$

В результате имеем [2,3]

$$\begin{aligned} \vartheta_0 &= 1 - erf\left(\xi\sqrt{\gamma+1}/2\right) \\ \varphi_0 &= \left[erf\left(\xi\sqrt{\gamma+1}/2\right) - erf\left(\xi/2\sqrt{\chi}\right)\right]/(\chi\gamma + \chi - 1) \\ \vartheta_1 &= \int_{\xi}^{\infty} \exp\left(-\frac{1+\gamma}{4}\xi^2\right)\left[C_1 - k_1\sqrt{\pi}\left(erf\,\frac{\xi}{2\sqrt{\chi}} - erf\,\frac{\sqrt{1+\gamma}}{2}\xi\right)\right]d\xi \end{aligned} \tag{14}$$

где

$$c_1 = k_1\sqrt{1+\gamma}\int_0^{\infty}\left(erf\,\frac{\xi}{2\sqrt{\chi}} - erf\,\frac{\sqrt{\gamma+1}}{2}\xi\right)\exp\left(-\frac{\gamma+1}{4}\right)d\xi$$

$$k_1 = \chi\gamma\sqrt{1+\gamma}/\left[\pi(\chi\gamma + \chi - 1)\right]$$

(см. рисунок 1-а).

Графики рисунка 1 соответствуют параметрам χ è γ, вычисленным при значениях: $\mu = 17{,}2\cdot10^{-6}\,H\cdot c/ì^2$, $c_p = 10^3$ Äæ/(êã·ãðàä) (для воздуха при 20^0 C),

$k = 1{,}02\cdot10^{-15}$; $1{,}02\cdot10^{-16}$; $1{,}02\cdot10^{-17}ì^2$, $\lambda = 1{,}75$ Âò/(ì·ãðàä); m = 0,25;

c = $2{,}72\cdot10^6$ Äæ/(ì^3·ãðàä); $\rho_0 = 1$êã/ì^3; $p_0 = 0{,}0981$ ÌÏà , $\Delta T = 300$ K, $T_0 = 293K$.

Первые два члена разложения температуры и первый член разложения давления для случая движения газа в пористом теле

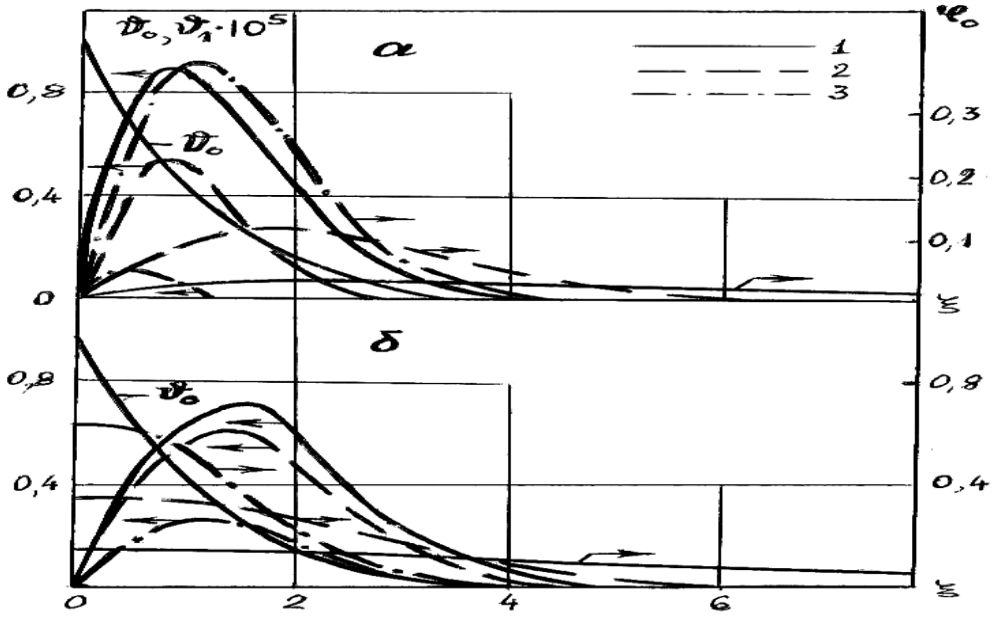

а – с проницаемой; б – с непроницаемой поверхностью:
1. $k = 1{,}02 \cdot 10^{-15}$ м^2; 2. $k = 1{,}02 \cdot 10^{-16}$ м^2; 3. $k = 1{,}02 \cdot 10^{-17}$ м^2.

Рис. 1.

Абсолютные значения прироста внутрипроводного давления, как и следовало ожидать, возрастают с уменьшением проницаемости и стремятся к значениям, которые имели бы место в непроницаемом образце (при принятом приросте температуры максимум давления составляет 0,196 Мпа).

В некоторых приложениях интересен случай, когда нагрев происходит со стороны непроницаемой для газа границы.

Формулировка задачи и схема разложения по малому параметру остаются прежними, лишь краевое условие для безразмерного давления изменяется на

$$f'(0) = \varphi_0'(0) \qquad (15)$$

Соответствующее решение, полученное разложением по малому параметру и интенсивности тепловой волны ε, имеет вид

$$\vartheta_0 = 1 - erf\left(\xi\sqrt{\gamma+1}/2\right) = erfc\left(\xi\sqrt{\gamma+1}/2\right),$$

$$\varphi_0 = \frac{\sqrt{\gamma+1}}{\chi\gamma+\chi-1}\left[\sqrt{\chi}\,erfc\left(\frac{\xi}{2\sqrt{\chi}}\right) - \frac{1}{\sqrt{\gamma+1}}\,erfc\left(\frac{\sqrt{\gamma+1}}{2}\xi\right)\right],$$

$$\vartheta_1 = \int_0^{\xi} \exp\left(-\frac{1+\gamma}{4}\xi^2\right)\left[c_2 - k_2\sqrt{\pi}\left(\frac{1}{\sqrt{\gamma+1}}\,erf\,\frac{\xi\sqrt{\gamma+1}}{2} - \sqrt{\chi}\,erf\,\frac{\xi}{2\sqrt{\chi}}\right)\right]d\xi,$$

Возмущение температуры и давления для жидкости в пористом теле с проницаемой поверхностью

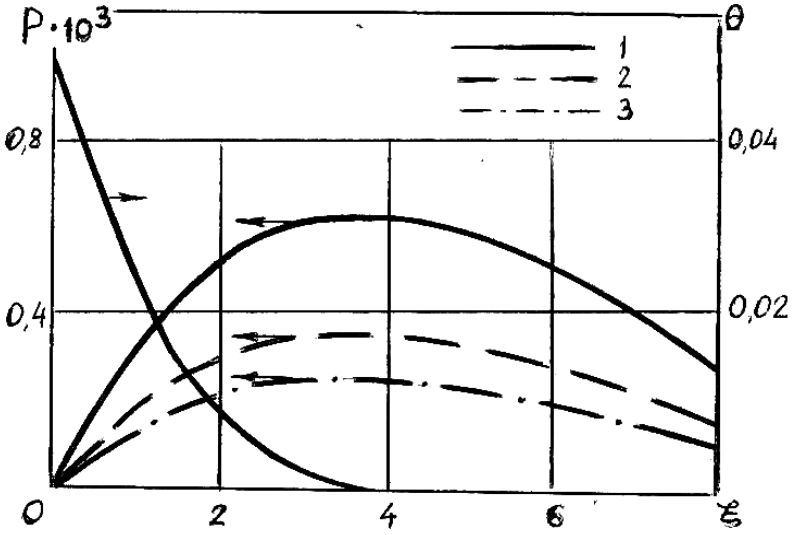

1. A=100; 2. A=173; 3. A=250.

Рис. 2.

где

$$c_2 = -k_2\sqrt{\gamma+1}\int_0^{\infty}\exp\left(-\frac{1+\gamma}{4}\xi^2\right)\left(\frac{1}{\sqrt{\gamma+1}}\,erf\,\frac{\xi\sqrt{\gamma+1}}{2}-\sqrt{\chi}\,erf\,\frac{\xi}{2\sqrt{\chi}}\right)d\xi,$$

$$k_1 = \chi\gamma(\gamma+1)/\left[\pi(\chi\gamma+\chi-1)\right]$$

(см. рисунок 1,б).

Для числовых значений параметров, совпадающих с рассмотренными выше, прирост давления в «запечатанном» образце оказывается несколько выше, чем в открытом, однако при малых проницаемостях это различие уменьшается.

Если пористое тело заполнено не газом, а упругосжимаемой жидкостью, то имеем для одномерного движения систему уравнений:

$$\frac{\partial^2 P}{\partial x^2}+\frac{\partial P}{\partial x}\cdot\left(\frac{\partial P}{\partial x}-\frac{\partial\Theta}{\partial x}\right)+\frac{1}{\aleph}\left(\frac{\partial\Theta}{\partial x}-\frac{\partial P}{\partial t}\right)=0,$$

$$\frac{\chi}{m\aleph}\frac{\partial^2\Theta}{\partial x^2}-\frac{1}{\aleph}\left(\frac{C}{mc'\rho_0}+1\right)\frac{\partial\Theta}{\partial t}+\frac{\partial\Theta}{\partial x}\frac{\partial P}{\partial x}=0. \qquad (17)$$

Здесь

$$\rho=\rho_0\left[1+p/K-\alpha(T-T_0)\right];\qquad \mathrm{P}=\mathrm{p}/\mathrm{K};$$

$$\Theta=\alpha(T-T_0);\qquad \aleph=\frac{kK}{m\mu};\quad \chi=\frac{\lambda}{c'\rho_0} \qquad (18)$$

(c' - удельная теплоемкость жидкости Дж/(кг*град)).

Задача о тепловой волне вновь допускает автомодельное решение

$$P=P(\xi),\quad \Theta=\Theta(\xi);\quad \xi=\frac{x}{\alpha\sqrt{t}};\quad \alpha^2=\frac{\chi c'\rho_0}{c+mc'\rho_0}=\frac{\aleph}{A} \qquad (19)$$

являющееся решением задачи:

$$\frac{d^2P}{d\xi^2}+\left(\frac{\xi}{2A}-\frac{d\Theta}{d\xi}+\frac{dP}{d\xi}\right)\frac{dP}{d\xi}-\frac{\xi}{2A}\cdot\frac{d\Theta}{d\xi}=0,$$

$$\frac{\chi}{m\aleph}\frac{d^2\Theta}{d\xi^2}+\left(\frac{\chi\xi}{2m\aleph}+\frac{dP}{d\xi}\right)\frac{d\Theta}{d\xi}=0,$$
$$A=\left(\frac{c}{c'm}+1\right)\frac{m\aleph}{\chi};\quad P(0)=P(\infty)=0;\quad \Theta(0)=\varepsilon;\ \Theta(\infty)=0 \qquad (20)$$

Результаты расчета автомодельного решения для краевых условий и значений параметров $\mu = 0{,}1H\cdot c/\text{ì}^2, k = 1{,}02\cdot 10^{-15}\text{ì}^2,\ \lambda = 1{,}75$ ВТ/(ì ·ãðàä); m = 0,25; $\alpha = 4{,}6\cdot 10^{-4}\text{ãðàä}^{-1}(40^0-60^0C)$, Ñ = $2{,}72\cdot 10^6$ Äæ/(ì^3 ·ãðàä); $\rho_0 = 1000$ êã/ì^3; $P = 1961$ ÏÀ, представлены на рисунке 2.

Первые два члена разложения температуры и первый член разложения давления для случая движения жидкости в пористом теле с проницаемой поверхностью

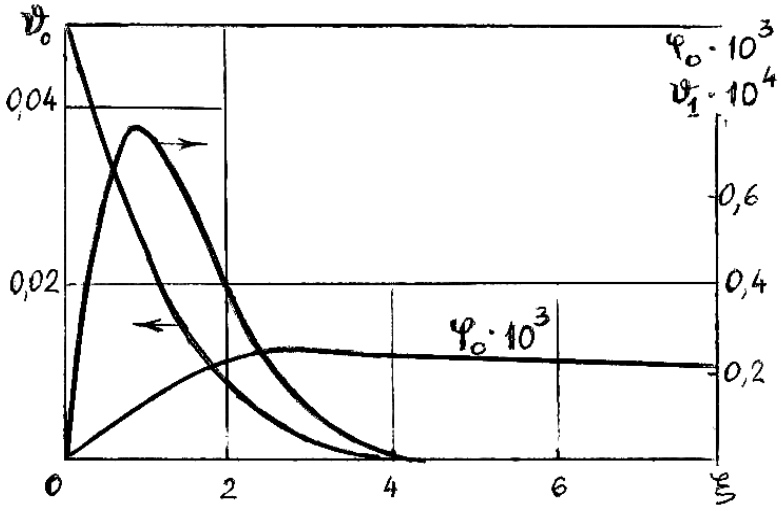

Рис. 3.

Очевидно, что за исключением особо «жестких» режимов, фильтрационные движения, вызванные тепловым ударом, будут слабыми, и их также можно анализировать, используя метод малого параметра. Полагая $\Theta(0) = \varepsilon << 1$, имеем:

$$\Theta = 1+\varepsilon\upsilon_0(\xi)+\varepsilon^2\upsilon_1(\xi)+\ldots,\quad \upsilon_0(0)=\varepsilon,$$
$$\upsilon_0(\infty)=\upsilon_1(0)=\upsilon_1(\infty)=0, \qquad (21)$$
$$P = P_0+\ldots;\quad P_0(0)=P_0(\infty)=0.$$

$$\frac{d^2\upsilon_0}{d\xi^2}+\frac{\xi}{2}\cdot\frac{d\upsilon_0}{d\xi}=0,$$
$$\frac{d^2P_0}{d\xi^2}+\frac{\xi}{2A}\cdot\frac{dP_0}{d\xi}=\frac{\xi}{2A}\cdot\frac{d\upsilon_0}{d\xi}, \qquad (22)$$
$$\frac{\chi}{m\aleph}\frac{d^2\upsilon_1}{d\xi^2}+\frac{\chi\xi}{2m\aleph}\frac{d\upsilon_1}{d\xi}=-\frac{dP_0}{d\xi}\cdot\frac{d\upsilon_1}{d\xi}.$$

Откуда

$$\vartheta_0 = \varepsilon \cdot erfc(\xi/2),$$

$$P_0 = \frac{\varepsilon}{A-1}\left[erf\left(\frac{\xi}{2}\right) - erf\left(\frac{\xi}{2\sqrt{A}}\right)\right], \qquad (23)$$

$$\vartheta_1 = \int_{\xi}^{\infty}\left[c_3 + k_3\sqrt{\pi}\left(erf\left(\frac{\xi}{2}\right) - erf\left(\frac{\xi}{2\sqrt{A}}\right)\right)\right]\exp\left(-\frac{\xi^2}{4}\right)d\xi,$$

где

$$c_3 = -k_3\int_0^{\infty}\exp\left(-\frac{\xi^2}{4}\right)\left[erf\left(\frac{\xi}{2}\right) - erf\left(\frac{\xi}{2\sqrt{A}}\right)\right]d\xi$$

$$k_3 = \frac{m\aleph}{400\pi\chi(A-1)}$$

(см. рисунок 3 при $\varepsilon = 0{,}05$).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Баренблатт Г.И., Ентов В.М., Рыжик В.М. Теория нестационарной фильтрации жидкости и газа. – М.: Недра, 1972. – 288 с.

2. Двайт Г.В. Таблицы интегралов и другие математические формулы. – М.: Наука, 1966. – 228 с.

3. Камке Э. Справочник по обыкновенным дифференциальным уравнениям. – М.: Наука, 1976. – 576 с.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

УДК 796.011.3:378.4

Наталя Зелененко, Анастасія Невелика
(Харків, Україна)

ФІТБОЛ-ГІМНАСТИКА ЯК ЗАСІБ СУЧАСНИХ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Фізичне виховання у вищому навчальному закладі вирішує задачі зміцнення здоров'я та формування фізичної культури студента як системної якості. Ефективність фізичного виховання студентів залежить від використання нових фізкультурно-оздоровчих технологій, що орієнтовані на підвищення мотивації до занять. Одним із таких засобів є заняття фітбол-гімнастикою.

Ключові слова: *фізична культура, фізичне виховання, фізкультурно-оздоровчі технології, фітбол-гімнастика , студенти.*

Physical education in the university solves problems of health promotion and the formation of a student's physical culture as a systemic quality. The effectiveness of the physical education of students depends on the use of new physical education and improving technologies that focus on increasing motivation for classes. One such tool is the fitball gymnastics course.

Keywords: *physical culture, physical education, fitness and health technology, fitball-gymnastics, students.*

Навчальний процес студента – тяжка і напружена праця, яка виконується в умовах дефіциту часу на фоні різкого зниження рухової активності. Певною мірою підвищення розумової працездатності й охорони здоров'я молоді є збільшення їх рухової активності шляхом виконання фізичних вправ під час занять фізичною культурою і спортом.

Фізична освіта у вищих навчальних закладах дає студентам знання про вплив фізичних вправ на організм людини, розвиває фізичні якості (здібності), рухові навички, забезпечує фізичну підготовку молоді до життя, суспільно-громадської діяльності. Ефективність фізичного виховання студентів у вищому навчальному закладі залежить від побудови нових стратегій фізкультурно-оздоровчої спрямованості, що орієнтовані на підвищення мотивації та оновлення змісту дисципліни «Фізичне виховання» з метою реалізації біологічної потреби в русі, формування, зміцнення й збереження здоров'я студентської молоді. Головною метою фізичного виховання є формування фізичної культури студента як системної, так і інтегративної якості – невід'ємного компонента загальної культури майбутнього спеціаліста, здатного реалізувати її у навчальній, соціально-професійній діяльності та сім'ї [1, с. 5].

Турбота про здоровий спосіб життя – це основа фізичного та морального здоров'я, а забезпечити зміцнення здоров'я можна тільки шляхом комплексного розв'язання педагогічних, медичних і соціальних питань.

Вирішення проблеми низького рівня стану здоров'я студентської молоді країни стоїть перед викладачами вищих навчальних закладів. Пріоритетним тут є пошук ефективних шляхів комплексного впливу на їх фізичний розвиток і зміцнення здоров'я. Відомо, що важливим компонентом стану здоров'я є рівень розвитку основних фізичних якостей, який, у певній мірі, визначає працездатність студентів, він відіграє значну роль у всебічному і гармонійному розвитку особистості, в досягненні високої стійкості організму до соціально-екологічних умов та в підвищенні адаптивних властивостей організму.

Водночас, система фізичного виховання у вищих навчальних закладах не є досконалою. На сьогодні існує низка суперечностей стосовно використання сучасних привабливих для молоді, ефективних фізкультурно-оздоровчих технологій у навчально-виховному процесі вищої школі, а саме між:

– потребою молоді у суттєвому оновленні змісту цілеспрямованої рухової діяльності та сталістю форм і методів фізичного виховання, що застосовуються викладачами вищих навчальних закладів;

– значним обсягом наукової вітчизняної та зарубіжної інформації стосовно фізкультурно-оздоровчих технологій і відсутністю створених організаційно-педагогічних умов у вищому навчальному закладі для застосування цих технологій у процесі фізичного виховання студентської молоді;

– потенційними можливостями застосування фізкультурно-оздоровчих технологій у навчально-виховному процесі та недостатньою сформованістю у викладачів знань, умінь і навичок для їх творчого використання в сучасних умовах;

– наявністю значної кількості науково-дослідних робіт, в яких з'ясовано позитивний вплив застосування окремих фізкультурно-оздоровчих технологій на організм людини та відсутністю сформованої цілісної системи заходів у вищій школі, що спрямовані на формування, зміцнення і збереження здоров'я студентів [2, с. 12]. Саме тому основними задачами фізичного виховання в роботі зі студентами є:

1. Зміцнення здоров'я, сприяння гармонійному фізичного розвитку, підтримування високої працездатності протягом всього періоду навчання.

2. Сприяння різносторонньому розвитку організму, підвищення рівня загальної фізичної підготовленості, розвитку професійно важливих фізичних якостей, психомоторних здібностей майбутніх спеціалістів.

3. Оволодіння системно впорядкованим комплексом знань, які охоплюють філософську, соціальну, природничо-наукову і психолого-педагогічну тематику, що тісно пов'язані з теоретичними, методичними і організаційними основами фізичної культури.

4. Формування потреби студентів у фізичному самовдосконаленні та підтримки високого рівня здоров'я із свідомим використанням всіх організаційно-методичних форм занять фізкультурно-спортивної діяльності.

5. Формування навиків самостійної організації дозвілля з використанням засобів фізичної культури і спорту.

6. Оволодіння основами сімейного фізичного виховання, побутової фізичної культури.

Традиційні заняття фізичним вихованням на сьогодні забезпечують, у середньому, до 20% необхідної тижневої рухової активності. Близько 50% студентської молоді не мають стійкої зацікавленості до цих занять, фізичний потенціал практично не змінюється або покращується настільки несуттєво, що не сприяє досягненню оздоровчого ефекту.

Людина як біологічний об'єкт у процесі свого розвитку зазнає численних впливів зовнішнього середовища, що призводить до значних змін внутрішніх процесів і взаємодій у її організмі. Усе це позначається на стані рухової функції, оскільки рухи є тим життєвим потенціалом людини, який забезпечує нормальне функціонування її організму як складної біологічної системи. Саме тому існує необхідність систематичних занять фізичними вправами для поліпшення здоров'я, підвищення специфічної та неспецифічної його стійкості і працездатності. При цьому здоров'я слід розглядати як широке соціально-біологічне поняття, яке включає в себе не тільки нормальну структуру і функцію різних органів та систем, а й рівень розвитку функціональних резервів, діапазон компенсаторно-пристосувальних реакцій, що й визначає успішну адаптацію організму до різних умов навколишнього середовища.

Отже, актуальність використання сучасних фізкультурно-оздоровчих технологій є на сьогодні завданням викладачів вищих навчальних закладів задля формування фізичної культури студентів вищої школи, зміцнення і збереження їхнього здоров'я [5, с. 136].

Одним із найефективніших засобів фізкультурно-оздоровчих технологій є фітбол-гімнастика, що значно підвищує зацікавленість до відвідування обов'язкових занять з фізичного виховання, досягнення гармонійного фізичного і психоемоційного стану та покращення здоров'я. Гімнастика на м'ячах має багато переваг [4, с. 5].

Вправи сидячи на м'ячі тренують вестибулярний апарат, розвивають координацію рухів і функцію рівноваги, сприяють розвитку рухових здібностей і підвищують позитивний емоційний фон занять. За своїми властивостями м'яч багатофункціональний і в комплексах вправ програмного матеріалу може використовуватися як предмет, тренажер, опора і т. д.

Завдяки цьому на заняттях фітбол-аеробікою можна комплексно вирішувати кілька завдань. Наприклад, одночасно сприяти розвитку рухових здібностей, сприяти профілактиці порушень постави, розвивати функцію рівноваги, а також музикальність і танцювальність. Практично, це єдиний вид аеробіки, де при виконанні фізичних вправ включаються спільно руховий, вестибулярний, слуховий, зоровий і тактильний аналізатори, що посилює позитивний ефект від занять на фітболах [3, с. 34].

Зважаючи на те, що руховий апарат людини виконує багато функцій, водночас перебуває під впливом різних чинників він підлягає певним змінам, у тому числі й патологічним. Однією із причин відхилення у стані здоров'я, виникнення патологічних процесів є порушення постави тіла людини.

Формування правильної постави, попередження виникнення дефектів – одне з найважливіших завдань фізичного виховання. Правильна постава важлива не лише з естетичного погляду, а й з фізіологічного: створюючи найкращі умови для діяльності всього організму, вона забезпечує раціональне положення і нормальну діяльність внутрішніх органів, сприяє найменшим витратам енергії, підвищує працездатність.

А проведені в цій галузі дослідження показали, що при заняттях на фітболі створюється сильний м'язовий корсет навколо хребта, посилюються кровообіг і обмін речовин у міжхребцевих дисках. Так фітбол став справжніми ліками від болю в суглобах і хребті, чудовою профілактикою остеохондрозу, артриту, варикозного розширення вен. І не тільки. Вібрація, що створюється м'ячем, має знеболюючу дію, посилює перистальтику кишечника, благотворно впливає на роботу шлунка, печінки і нирок, зміцнює серцево-судинну і дихальну системи. Також науково доведено, що фітбол позбавляє стресу і знімає нервову напругу. Таким чином, вправи на фітболі ефективно і динамічно включають в роботу все тіло в цілому. У занять фітбол-гімнастикою немає протипоказань. Завдяки м'якій дії, навантаження на організм під час занять достатньо щадне, тому фітбол-гімнастика також підійде тим, хто уникає інтенсивних спортивних навантажень.

Таким чином, заняття фітбол-гімнастикою вирішують одне із важливих завдань фізичної освіти - всесторонній фізичний розвиток студентської молоді. Вправи на м'ячах доступні всім, незалежно від віку та стану здоров'я, навіть людям, які мають захворювання суглобів ніг та страждають надлишковою вагою та іншими захворюваннями. Це дозволяє використовувати її як в основних, в спеціальних медичних групах так і в групах лікувальної фізичної культури.

Виходячи з усього вищесказаного, можна зробити висновок, що фітбол-аеробіка, будучи інноваційним видом оздоровчої фізичної культури, володіє специфічними особливостями, великою різноманітністю засобів і має можливість багатофункціонального їх використання з метою оздоровчого впливу на організм тих, що займаються.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева П. В. Интегральная комплексная система оценки влияния занятий аэробикой на организм студенток / П. В. Беляева // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 12. – С. 15–17.

2. Воронін Д. Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Д. Є. Воронін ; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Мелітополь, 2006. – 20 с.

3. Воронов Н. П. Методика составления комплекса физических упражнений с фитнесс-мячами / Н. П. Воронов., В. Э. Куделко., С. В. Королинская., В. В. Шадрина // Физическое воспитание студентов, 2011. – № 1. – С. 34–36.

4. Губарева О. С. Розробка та обґрунтування уніфікованої методики занять оздоровчої гімнастики для жінок «Фітнес-мікс» / О. С. Губарева // Теорія і методика фізичної культури і спорту. – 2001. – № 1. – С. 3–6.

5. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2005. – 399 с.

УДК 796.01

Світлана Коляденко
(Київ, Україна)

РОЛЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФІЛАКТИЦІ ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ

Україна сьогодні переживає не тільки глибоку економічну кризу, а й стикається з такими демографічними процесами, які призводять не лише до демографічного зменшення населення, але й до змін якісного його життя. Як відомо, питання розвитку фізичного виховання, фізичної культури і спорту, розглядаються як найбільш економічно вигідний та ефективний засіб профілактики різних захворювань серцево-судинної системи (ССС), цукрового діабету (ЦД), ожиріння, зміцнення загального і психічного здоров'я та розв'язання інших соціальних, сучасних економічних проблем.

Ключові слова: *серцево-судинна система, фізичне виховання, рухова активність.*

Ukraine today is experiencing not only a deep economic crisis and faced with demographic processes that lead not only to a demographic decrease in population, but also to change the quality of his life. As you know, the issue of the development of physical education, physical culture and sports, are regarded as the most economically beneficial and effective means for prevention of various diseases of the cardiovascular system (SSS), diabetes (CSD), obesity, strengthening General and mental health, and solve other social, contemporary economic problems.

Key words: *cardiovascular system, physical education, kinaesthetic activities.*

Сьогодні фізичне виховання та фізкультурно-оздоровча робота у навчально-виховній сфері є складовою частиною загальної системи освіти, комплексного підходу до формування розумових та фізичних якостей, фізичної, духовної та психологічної підготовки до активного життя молоді, професійної діяльності, оздоровчої спрямованості і широкого використання різноманітних засобів та методів фізичної реабілітації. Людині необхідно використовувати всі можливості для збільшення фізичної активності протягом дня. Раціонально використовувати вільний час, заповнюючи його виконанням фізичних вправ, занять спортом та використанням методів фізичної реабілітації, сучасних засобів дихання, які забезпечують економну роботу серця, легень, мозку та інших органів та систем. Активне заняття фізичними вправами і спортом повинні також стати невід'ємною частиною фізичної реабілітаційної роботи з людьми, які перенесли тяжкі захворювання.

Сучасна людина значно обмежила свою рухову активність. Тому сьогодні розраховується здоров'ям за свою зневагу до цієї могутньої сторони життя. Платить гіподинамією, ожирінням, гіпертонією, погіршенням роботи серця, дихальної системи, серцево-судинної системи, цукровим діабетом, стресом, психічними розладами, синдромом хронічної психічної втоми. При цьому ми розуміємо, що це закономірно знижує нашу працездатність, життєстійкість організму до інфекцій, до сучасних хвороб, перевтоми, хронічної втоми, веде до передчасного старіння. Нам треба рішуче відмовитися від шкідливих звичок (алкоголь, паління, наркотики), пасивної позиції, якщо бажаємо бути здоровими і щасливими. Академік М. М. Амосов завжди підкреслював, «щоб бути здоровим необхідно проявити у житті власні зусилля, постійно займатися фізичною культурою і

спортом: замінити цей принцип нічим не можливо». Фізичні навантаження на організм потрібні всім: здоровим, щоб загартувати серце, судини, нерви, легені, м'язи; хворим – щоб як можна швидше повернути втрачене здоров'я і працездатність. М'язова система нашого організму, як в молодої людини, так і дорослої, потребує постійної і систематичної роботи. Фізкультура і заняття спортом нам життєво необхідні. Вони забезпечують нормальний хід важливих фізіологічних процесів в організмі, у тому числі обмінних процесів (метаболізм), попереджають появу ожиріння і послідовний розвиток так званої хвороби цивілізації – метаболічного синдрому. Фактором ризику ССС є надмірна маса тіла, тому ця проблема для сучасного суспільства дуже актуальна. Надмірна маса тіла є також передумовою для розвитку багатьох інших хвороб. Вирішуючи сьогодні таку проблему як ожиріння, можна попередити чи принаймні загальмувати розвиток багатьох інших хвороб та діабету.

Останні дослідження довели, що характер розподілу жирової тканини має більш важливе значення, ніж сама маса тіла. Надлишок центрального (вісцерального) жиру особливо тісно пов’язаний з ризиком розвитку метаболічних порушень. Причина – такий жир є метаболічно активною тканиною, яка здатна синтезувати і вивільняти в кров багато біологічно активних речовин. Визначення об'єму талії повинно стати обов'язковою маніпуляцією під час обстеження пацієнта. Вже «ризиковим» вважається об'єм талії, більший ніж 94 см у чоловіків і 80 см у жінок. Якщо об'єм талії у чоловіків становить більш як 102 см, а у жінок – 88 см, то таким пацієнтам слід рекомендувати змінити спосіб життя та активізувати фізичні вправи для зниження маси тіла. Зменшення маси тіла забезпечує зниження рівня глюкози у крові, чим відчутно нівелює ризик розвитку серцево-судинних захворювань та їх ускладнень. Яким чином, крім медикаментозних методів, можна забезпечити профілактику ССЗ та їх ускладнень на громадському рівні? Лише відмова від тютюнопаління зменшує загальну летальність серед осіб, що перенесли інфаркт міокарду на 46%. На жаль, далеко не всі такі пацієнти «лякаються» інфаркту та позбавляються цієї шкідливої звички. Регулярні адекватні фізичні навантаження та вправи знижують загальну смертність на 20-25%, у тому числі й частоту летальних випадків від серцево-судинних захворювань.

Вважається, що однією з основних причин є позитивний вплив фізичних навантажень на рівень артеріального тиску, обмін глюкози та ліпідів, на частоту серцевих скорочень і, можливо, на інші фактори. Однак зазвичай у фізичних тренуваннях бере участь лише незначна кількість хворих з ожирінням, особливо із хронічною серцевою недостатністю. Під час визначення допустимого режиму тренувань для осіб з низьким серцево-судинним ризиком можна обмежитись опитуванням (збір анамнезу), для осіб з високим ризиком розвитку ускладнень з боку серцево-судинної системи слід провести навантажувальне тестування. Оптимальний режим фізичних навантажень – мінімум 30 хвилин на день протягом більшої частини тижня. Існують дані, що навіть сумарні 2-4 години зваженої фізичної активності на тиждень зменшують ризик смерті від ішемічної хвороби серця на 32%, рівень загальної смертності при цьому зменшується на 21%. Інтенсивність фізичних навантажень можна визначати за допомогою ЧСС, які під час занять мають становити 60-75% від розрахованого максимально допустимого свого значення [1,3]. Однак інтенсивне навантаження не дає значних додаткових переваг для нормалізації серцево-судинної системи.

Невід'ємною частиною корекції є дієта. Пацієнти із ССЗ та високим ризиком їх розвитку мають обов'язково отримувати лікарські поради щодо оптимізації харчового раціону. Калорійність продуктів має бути збалансована, перевагу слід надавати фруктам, овочам, продуктам, які багаті на харчові волокна, виробам з пшениці твердих сортів, морській рибі, білому нежирному м'ясу. Жири повинні бути лише рослинного походження, а молочні продукти (джерело кальцію) – знежирені. Показано обмеження солі у разі підвищеного АТ. Дієтичні рекомендації приведені у відповідність із «середньоземноморською дієтою», основу якої становлять жирні кислоти. За допомогою раціону можна знизити рівень серцево-судинної смертності у осіб, які хворіють на ССЗ, на 65%. Як бачимо, нічого складного та надзвичайно дорогого в елементарних засобах профілактики ССЗ та їх ускладнень немає.

Однак ефективність цих заходів у комплексі з фізичною реабілітацією набагато перевищує всі сподівання. Так, наприклад, старіння і недостатня фізична активність похилих людей супроводжуються втратою м'язової маси і підвищенням маси тіла за рахунок накопичення жиру у ділянці нижньої частини живота і стегон, особливо у жінок.

Результати наукових досліджень вказують, старіння і малорухливий спосіб життя супроводжується специфічним порушенням окислення жирних кислот у м'язах, збільшує інсулінову резистентність і сприяє його тяжкому ускладненню – діабету. Окрім медикаментозної тактики та фізичної реабілітації при лікуванні хворих з ожирінням використовують зараз поведінкову психотерапію [5]. Поведінкова психотерапія – необхідна складова у зміні способу життя людей, які страждають на надлишкову вагу. До головних принципів поведінкової психотерапії відносять дотримування принципів здорового харчування, підвищення фізичної активності, самоконтроль, зменшення стресу, виявлення і контроль стимулюючих факторів до занять фізичними вправами і спортом, що сприяє визначенню чіткої мети. Психотерапія приводить до зниження ваги на 5-10% протягом першого року, вона більш ефективна, ніж низькокалорійні дієти. У випадках використання медикаментозної терапії вона підвищує її ефективність. Використання поведінкової психотерапії найбільш ефективно дозволяє контролювати вагу, особливо після відмови від паління.

Слід зауважити, що сучасна медицина розрізняє фізичне і психічне здоров'я. Поняття «фізичне» і «психічне» здоров'я людини умовне і вживаються з подвійною метою: по-перше, щоб показати нерозривний зв'язок та взаємодію фізичного і психічного у життєдіяльності людини, по-друге, для акцентування позитивного впливу фізичних вправ на психіку та підкреслення важливості психічного розвитку сучасної людини. На жаль, за останні десятиріччя кількість психічних захворювань значно зросла. Як свідчать останні дослідження, однією з провідних причин цього явища є тривала фізична пасивність людей на фоні психічних стресів та тривалого напруження у нашому стрімкому XXI столітті [4].

Аналіз цих причин показує, що в процесі життєдіяльності людина, зазначаючи відносно невисоких фізичних навантажень, перебуває під постійним впливом великих психічних напружень. Це створює диспропорцію у функціонуванні систем організму, знижує загальний тонус та працездатність, сприяє перевтомі, виникненню патологічного стану, прискоренню старіння. Людині здається, що їй увесь час ніколи, що їй не вистачає часу вранці спокійно вставати, розмірено робити фізичні вправи, бігати, плавати, ходити, регулюючи таким чином фізичний і психічний стан, не поспішаючи поснідати тощо. Сучасна людина повинна контролювати, оцінювати та регулювати свою психіку та фізичне навантаження за рахунок її невикористаного потенціалу. А робити це треба щоденно: психічно та фізично «заряджати» або «розряджати» себе на спортивному майданчику, стадіоні, водному басейні, спортивному залі. Найбільш вдалий час для цього – вранці у процесі ранкової гігієнічної гімнастики, ходьби, бігу, плавання чи у тренажерному залі [1,2].

Модифікація способу життя людини, активне заняття фізичними вправами і спортом, бігом, з тренажерами, ранковою гімнастикою – це серйозна праця, часто важка і монотонна. Це подолання стійких звичок, лінощів і різних бажань. Це велике зусилля над собою. Зниження індексу маси тіла (ІМТ), постійне збільшення, при відсутності протипоказань фізичної активності, психофункціональний самоконтроль, поведінкова психотерапія, здорове харчування є на сьогодні головними принципами боротьби з ожирінням і профілактикою сучасних хвороб людини. Науковими дослідженнями і практикою доказано, що схильність до виникнення ожиріння і метаболічного синдрому залежить від багатьох факторів, у їх числі важливе значення віддається спадковій схильності, віковим змінам, які мають особливо важливе значення. Отже, «модифікація способу життя», що направлена на зниження ІМТ, підвищення фізичної активності, здорове збалансоване харчування – є головними принципами у боротьбі за здоровий спосіб життя.

Висновки. 1. Модифікація способу життя є головний і глибоко усвідомлюваний критерій невідкладної реабілітаційної допомоги людині, яка страждає на ожиріння. 2. В

боротьбі з ожирінням і зниженням ІМТ пацієнтам слід дотримуватися здорового, збалансованого харчування та усвідомлюваної необхідності підвищення фізичної активності. Тільки при цьому можна реально розраховувати на зниження ІМТ на 7-10% за період постійних і активних занять фізичними вправами від 6 до 12 місяців. 3. Недостатня фізична активність – самий короткий шлях до старіння людини. Щоденні заняття фізичними вправами помірної активності, добра фізична підготовка позитивно впливають на зникнення багатьох сучасних хвороб людини. Малорухливий спосіб життя і низьку фізичну активність сучасної людини слід розглядати як усвідомлений фактор, який вносить значний вклад у появу і розвиток сучасних хвороб цивілізації. 4. Систематичні заняття фізичними вправами (одну годину щоденно, сучасний оздоровчий фітнес, плавання, тренажери, біг, ходьба та ін.) знижують ІМТ найбільш ефективно. Помірна щоденна фізична активність – одна з профілактичних мір, яка асоціюються із зниженням ваги тіла та підтримку її на належному рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва О.В. Аналіз мотиваційних теорій у сфері оздоровчої фізичної культури та рекреації // Теорія та методика фізичного виховання і спорту. – 2004. – №2. – С.81-84.

2. ІващенкоЛ.Я. Фізичне виховання дорослого населення / Л.Я. Іващенко, О.Л.Баглій // Теорія і методика фізичного виховання, за ред. Т.Ю.Круцевич. – К.: Олімп. література, 2008. – Т.2. – С.190-198.

3. Криволапчук І.А. Оздоровчі ефекти фізичних вправ і їх місце в системі засобів оптимізації функціонального стану людини // Теорія і практика фізичної культури. – 2004. – №5. – С.8-14.

4. Юрченко Ю. Рухова активність як чинник, що визначає здоров'я людини // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фізичної культури і спорту. – Л.,2006. – Вип.10. – Т.3. – С.141-146.

5. Розін В.М. Психологічна реальність, задатки і здоров'я людини / В.М. Розін. – М., 2001. – 224 с.

УДК 796.011.1:378

Марина Красуля
(Харків, Україна)

МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

У статті проаналізована література з питань формування соціальної активності студентів за допомогою фізичної культури та спорту, сформульовані принципи та необхідні педагогічні умови її формування. Узагальнено досвід викладачів кафедри фізичного виховання та спорту Харківського гуманітарного університету "Народна українська академія" з цього питання.

Ключові слова: *фізичне виховання, спорт, студенти, соціальна активність.*

In the article analysed literatures on questions forming of social activity of students by means of physical culture and sport, set forth principles and necessary pedagogical terms of its forming. Experience of teachers of department of physical education and sport of the of Kharkiv Humanitarian University "People's Ukrainian Academy" " on this issue is generalized.

Key words: *physical education, sport, students, social activity.*

В даний час перед кожним вищим навчальним закладом стоїть завдання підготовки висококваліфікованих фахівців, які вміють ефективно використовувати професійні знання та

вміння. Однією з умов цього є гарне здоров'я та висока працездатність випускників. Отже, якість фізичної підготовки молодих фахівців, формування у них соціальної активності набувають не тільки особистого, але й соціально-економічного значення.

Під соціальною активністю особистості в сучасній науці розуміють діяльне ставлення особистості до світу, здатність виробляти суспільно значущі перетворення матеріальної та духовної сфер [5, с. 131].

Спорт, регулярні заняття фізичними вправами впливають на гармонійний розвиток студентів, що безпосереднім чином пов'язано з формуванням соціальної активності. При цьому розвиваються такі основні ознаки особистості: відповідальність, діяльність, вміння працювати в команді, розвиток індивідуальних особливостей, можливість самовираження і самоствердження. Участь у змаганнях також є однією з форм соціальної активності, воно має суттєвий вплив на формування якостей особистості. При цьому суспільне визнання і думка не тільки активізують спортивну діяльність, але і пов'язані з ідеологічними процесами [1, с. 157].

Як показують дослідження, у соціально активних студентів підвищений фон настрою, самопочуття та активності, вони мають більш високий психофізіологічний потенціал, відрізняються гарним самопочуттям і готовністю проявляти активність [4, с. 91].

Основна діяльність по формуванню соціальної активності на заняттях із фізичного виховання розгортається, як правило, в рамках навчальної групи або секції. Завдяки спільним інтересам, цілям, віку студенти утворюють певну соціальну групу, яка є організованим первинним колективом, орієнтованим на досягнення певних цілей.

Можна виділити наступні принципи формування соціальної активності [5, с. 131]:

• *Принцип співробітництва*. Процес виховання спрямований на створення сприятливих умов для самовираження, самоствердження студента в ході спільних тренувальних занять, що сприяють максимально можливому особистісному розвитку за допомогою доступних засобів фізичного виховання і спорту.

• *Принцип особистісного підходу* реалізується за рахунок гуманістично орієнтованої спрямованості занять. Спираючись на цей принцип, викладачеві слід надавати значення вивченню схильностей, мотивів, прагнень, бажань і думок студентів.

• *Принцип системності та цілісності* проявляється в послідовному формуванні соціальної активності на різних етапах навчання. Активна позиція студента на заняттях повинна стати нормою, а бажання досягнення певних спортивних результатів – постійно діючим фактором особистісного розвитку.

• *Принцип культуро відповідності* передбачає максимальне використання фізкультурних традицій регіону, країни, конкретного навчального закладу, формування особистості в рамках національної фізичної культури.

• *Принцип варіативності.* Програми навчальних занять повинні давати студенту можливість вибору спортивної спеціалізації в залежності від власних можливостей і бажань. Такі програми повинні сприяти цілям всебічного особистісного розвитку студентів та постійно оновлюватися відповідно до сучасних вимог.

• *Принцип мотивації* відображає необхідність формування розуміння значущості занять фізичним вихованням і спортом, досягнення спортивних перемог в змаганнях для власного самоствердження і для престижу своєї групи, факультету або навчального закладу.

Можна виділити такі рівні сформованості соціальної активності студентів [5, с. 133]:

Низький рівень передбачає початкову ступінь сформованості інтересу до занять спортом, наявність поверхневих знань про соціальну активність, пасивне ставлення до занять, небажання брати участь у змаганнях і спортивно-масових заходах.

Середній рівень характеризується в цілому позитивним ставленням студентів до занять, розумінням їх ролі та значущості. Студенти виявляють готовність брати участь в тих чи інших заходах, підтримати ініціативу більш активних студентів. Студенти цієї групи недостатньо повно володіють комплексом знань, умінь, навичок і вольових якостей.

Високий рівень передбачає усвідомлення важливості як самої фізкультурної діяльності, так і її змісту, При цьому студенти виявляють інтерес до спортивних подій як в навчальному закладі, так і за його межами. Такі студенти можуть не тільки підтримати ініціативу викладача, але і самі виступають ініціаторами.

Як же сформувати соціальну активність студентів у процесі занять фізичною культурою і спортом? Ґрунтуючись на досвіді викладачів кафедри фізичного виховання та спорту Харківського гуманітарного університету "Народна українська академія", можна сформулювати такі необхідні *педагогічні умови* формування соціальної активності студентів засобами фізичного виховання та спорту:

1. Визначення рівня сформованості соціальної активності студентів і його залучення до занять фізичною культурою та спортом. Для цього можна використовувати опитування (усні або у формі анкети), бесіди та педагогічні спостереження за студентом під час занять.
2. Педагогічне співробітництво викладача зі студентом із використанням принципу особистісного підходу.
3. Розробка системи залучення студентів до занять (виконання окремих доручень із переходом від простих до більш складних; публічне схвалення їх успіхів; визначення функцій студентів в команді або групі; освітлення успіхів провідних спортсменів вузу в різних засобах інформації та їх заохочення і т.п.).
4. Залучення студентів до різних видів фізкультурно-оздоровчої діяльності (змагань в межах групи, курсу, факультету, ВНЗ; до організації та участі в спортивно-масових заходах; до участі в якості волонтерів на різних спортивних змаганнях);
5. Забезпечення підвищення теоретичної і методичної підготовки студентів (залучення до участі в конференціях по фізичній культурі та спорту; до участі в Регіональному і Всеукраїнському конкурсах студентських наукових робіт за напрямком "Фізичне виховання;, проходження тестування з основ здорового способу життя; участь у проведенні Тижня олімпійської освіти та ін.).
6. Забезпечення інтеграції на стику школа – ВНЗ. Така можливість створюється внаслідок специфіки нашого навчального закладу, в якому реалізується ідея безперервної освіти, і в складі кафедри фізичного виховання є як шкільні вчителі фізичної культури, так і викладачі фізичного виховання ВНЗ. Останні проводять деякі заняття і в шкільних класах. Крім того, учні старших класів залучаються до участі в ряді студентських змагань навчального закладу.
7. Усвідомлення студентами значущості фізкультурної діяльності завжди сприятливо впливає на формування соціальної активності. Кращим студентам по закінченні курсу "Фізичне виховання" видається "Сертифікат якості фізичної підготовки", який використовується ними, поряд з іншими документами, під час прийому на роботу. Багато студентів, які отримали добру підготовку на заняттях, проходять конкурсний відбір для роботи спортивними аніматорами в зарубіжних готелях під час літньої практики.
8. Формування колективного характеру соціальної активності. Студенти, що увійшли до складу команді з ігрових видів спорту, аеробіки та степ-аеробіки, кроссфиту, настільного тенісу, флешмобу та ін., знаходяться в певних відносинах із членами команди. Тут важливо створити сприятливі відносини в командах для розвитку взаємодопомоги, відповідальності за результати виступів команди.
9. Формування добровільного характеру соціальної активності. Вибір виду занять залежить від самого студента, продиктований його внутрішніми мотивами і спирається на його схильності та інтереси.

Висновки:

1. Щоб підвищити соціальну активність студентів засобами фізичної культури та спорту, необхідний певний комплекс заходів, спрямованих, насамперед, на виховання потреби в систематичних заняттях фізичною культурою та спортом, на підвищення інтересу до занять і якості їх проведення. При цьому важливого значення набуває залучення студентів до самостійних занять, правильне поєднання обов'язкових і самостійних занять, формування

чіткого уявлення соціальної значущості фізичної культури і спорту, виховання свідомого ставлення до фізичного самовдосконалення, відмова від авторитарного стилю управління процесом фізичного виховання з боку викладача, обмеження практики нормативного підходу в заняттях і розробці критеріїв оцінки фізичної підготовки за принципом зростання індивідуальних результатів студентів [3, с. 13].

2. Необхідна розробка рекомендацій щодо формування у студентів потреб виконання рекомендованих норм рухової активності і включення в програму медико-валеологічних знань щодо здорового способу життя [2, с. 127].

3. Бажаним є вивчення та усунення умов і факторів, що негативно впливають на процес формування мотивації до занять фізичною культурою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьева И. В. Влияние физической культуры и спорта на развитие гармонической личности и на формирование социальной активности личности [Электронный ресурс] / И. В. Григорьева, Е. В. Волкова, Т. Н. Стародубцева // Вестник воронежского института высоких технологий. – № 1 (20). – 2017. – С. 156–157. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=28961161.

2. Драгич О. А. Физическое воспитание как одно из условий формирования социальной активности [Электронный ресурс] / О. А. Драгич // В сборнике: Социальный активизм молодежи региона. – 2014. – С. 123–127. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=24244961.

3. Ковалева С. А. Формирование социальной активности студентов средствами физической культуры и спорта [Электронный ресурс] / С. А. Ковалева, Т. Д. Алиев, Н. Н. Кравченко // Успехи современной науки и образования. – Т.1. – № 3 (12). – 2017. – С.12–14. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=28830360.

4. Лодкина Е. В. Социальная активность личности – залог успеха в профессиональной реализации [Электронный ресурс] / Е. В. Лодкина, Е. В. Мирошниченко // Проблемы социально-экономического развития Сибири. – 2011. – № 4 (6) – С.89–95. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=17687451.

5. Майкова Л. В. Социальная активность: проблемы ее формирования [Электронный ресурс] / Л. В. Майкова // Образование и саморазвитие. – № 6. – 2009. – С. 131–134. – Режим доступа: https://elibrary.ru/item.asp?id=17896317.

УДК 796

Наталя Кузнєцова
(Вовчанськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Особливу увагу в статті акцентовано на значенні використання комп'ютерних технологій, які сприяють накопиченню, відбору, збереженню інформації, формуванню у студентів стійкого інтересу до фізичної культури, а також розвивають творчі здібності.

Ключові слова: *електронна презентація, комп'ютерні технології, методи навчання, технології навчання.*

This article focuses on the importance of using computer technologies that facilitate the accumulation, selection, preservation of information, the formation of students with a stable interest in physical culture, and develop creative abilities.

Key words: *electronic presentation, computer technologies, teaching methods, teaching technology.*

Використання мультимедійних технологій відкриває нові можливості в організації освітнього процесу, а також у розвитку творчих здібностей здобувачів освіти**.** Спільними зусиллями працівників сфери освіти, учених, програмістів, виробників мультимедійних засобів навчання і викладачів-практиків створюється нове інформаційне освітнє середовище, в якому визначальною стає інтеграція освітніх та інформаційних підходів до змісту освіти, методів і технологій навчання.

Структура кожної дисципліни різноманітна, але загальний принцип один – завдання викладача полягає в тому, щоб створити умови практичного оволодіння знаннями. Застосовуючи цей принцип до занять фізичної культури, можна відзначити, що завдання викладача полягає у виборі таких методів навчання, які дозволили б кожному студенту в повній мірі проявити свою активність, свою творчість, активізувати рухову і пізнавальну діяльність. Специфіка заняття фізичної культури не дозволяє використовувати комп'ютерних технологій в тому обсязі, в якому вони використовуються на інших заняттях, так як основний напрямок навчання предмету – рухова активність**.** Але реалії сучасного життя такі, що студент і викладач повинні не просто вміти користуватися комп'ютером, а органічно вписувати роботу з ним на занятті, процес підготовки до нього або в позакласний захід.

Аналіз досліджень і публікацій показує, що розгляду формуванню інформаційної культури присвячено дослідження таких учених О.Повідайчик, А.Свєтлорусова, Г.Омельяненко та ін. Використання інформаційних технологій та проблеми формування інформаційної культури в фізичному вихованні і в спорті розглядаються в працях Р.Ріпака, І.Свістельника.

Одна з форм використання комп'ютерних технологій для викладача фізичної культури – це складання текстових документів в програмі «MS Office Word»:

• робочі навчальні програми;

• всі види текстових документів: заявки, звіти, положення про змагання, протоколи змагань, оголошення, привітання, друкування грамот та ін.

Наступна форма – робота з таблицями в програмі «MS Office Excel» – дає можливість використання електронних таблиць. Робота з ними при проведенні змагань різного рівня з великою кількістю учасників пришвидшує підведення підсумків змагань.

Використання комп'ютерних технологій сприяє накопиченню, відбору, збереженню інформації:

• швидкий спосіб пошуку інформації через систему інтернет;

• спосіб зберігання інформації;

• швидкий пошук необхідного матеріалу.

Заняття фізичної культури включають великий обсяг теоретичного матеріалу, якому виділяється мінімальна кількість годин, тому застосування електронних презентацій дозволяє ефективно вирішувати цю проблему. Електронна презентація – це логічно пов'язана послідовність слайдів, об'єднана однією тематикою і загальними принципами оформлення.

Метою презентації може бути:

• актуалізація знань;

• супровід пояснення викладачем нового матеріалу;

• первинне закріплення знань;

• узагальнення та систематизація знань.

Однією з головних завдань викладача фізичної культури є розумне використання в освітньому процесі наочних засобів навчання. Наочність відіграє важливу роль у розвитку спостережливості, уваги, розвитку мови, мислення студентів. Найбагатші можливості для цього надають саме сучасні комп'ютерні технології. На відміну від звичайних технічних засобів навчання, комп'ютерні технології дозволяють не тільки наситити студента великою кількістю готових, суворо відібраних, відповідним чином організованих знань, а й розвивати інтелектуальні, творчі здібності. Наочність матеріалу підвищує його засвоєння, тому що задіяні всі канали сприйняття студентів – зоровий, механічний, слуховий та емоційний.

Перегляд і обговорення навчального матеріалу збільшує ступінь запам'ятовування. Використання презентацій доцільно на будь-якому етапі вивчення теми і на будь-якому етапі заняття. Дана форма дозволяє представити навчальний матеріал як систему яскравих опорних образів, що дозволяє полегшити запам'ятовування і засвоєння матеріалу, що вивчається. Подача навчального матеріалу у вигляді презентації скорочує час навчання, вивільняє ресурси здоров'я студентів.

Дієвою формою використання комп'ютерних технологій стало застосування тестуючих програм. Використання комп'ютерних тестів на заняттях фізичної культури дає можливість:

• здійснювати реальну індивідуалізацію та диференціацію навчання;

• вносити обґрунтовані зміни в освітній процес;

• достовірно оцінювати якість навчання і керувати ним.

Комп'ютерні тести можуть містити необмежену кількість розділів і питань, що дозволяє варіювати тести під безпосередні потреби і конкретних учасників тестування. Тести використовуються на будь-якому етапі навчання. Використання тестів дозволяє об'єктивно оцінити теоретичні знання студентів. Тестовий контроль і формування умінь і навичок за допомогою комп'ютерних технологій передбачає можливість швидше і об'єктивніше, ніж при традиційному способі, виявити в студентів знання і незнання матеріалу.

Комп'ютерні технології все ширше входять в наше життя. Безперечно, вони не можуть замінити безпосереднє спілкування студента з живою людиною, викладачем. Однак використання цих технологій в якості додаткового інструменту для якісного навчання своїх підопічних – необхідна потреба своєчасного і майбутнього часу. Використання комп'ютерних технологій дозволяє викладачу підвищити рівень володіння наочної інформації, розвинути наявні і набути нові навички роботи з інформацією в умовах постійного вдосконалення комп'ютерного оснащення, перейти від пояснювально-ілюстративного методу навчання до діяльнісного, при якому студент стає активним суб'єктом навчальної діяльності. Застосування нових комп'ютерних технологій дозволяє сформувати у студентів стійкий інтерес до фізичної культури, впливає на якість знань, на результативність навчання, формує у студентів ключові компетентності. При цьому нові інформаційні технології самі стають інструментом пізнання, навчання, виконують узагальнюючі, дослідницькі, розвиваючі і контрольно-коригуючі функції. Нові комп'ютерні технології є корисним доповненням до заняття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Омельяненко Г.А. Психолого-педагогічні засади використання інформаційно-комунікативних технологій в професіональній підготовці майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] / Г.А. Омельяненко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texs/2008-10/08ogapts.pdf

2. Ріпак Р. Інформаційно-методична підтримка самоосвіти вчителів з питань зміцнення здоров'я засобами фізичної культури // Молода спортивна наука України: Зб.наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Вип.9. У 4-х т. – Львів: НВФ «Українські технології», 2005. – Т.3. – С.298-303.

3. Свістельник І.Р. Вища фізкультурна освіта: тенденції інформаційного розвитку // Теорія та методика виховання. – 2007. – №4. – С. 8-10.

УДК 796.41.796.03:94(477)

Олексій Лях-Породько, Альона Шуневич
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ЧАСІ ПРОВЕДЕННЯ ІГОР XX ОЛІМПІАДИ 1972 РОКУ

Проаналізовано діяльність Спілки української молоді щодо поширення олімпійських ідеалів. Виявлено основні цілі СУМ у розвитку олімпійського руху – це визвольна боротьба за свободу України. З'ясовано методи та засоби пропаганди ідеї української незалежності у часі проведення Олімпійських ігор.

Ключові слова: *Спілка української молоді, діаспора, олімпійський рух.*

The activity of the Union of Ukrainian Youth on the dissemination of Olympic ideals is analyzed. The main goals of Ukrainian Youth Association in the development of the Olympic Movement are identified - a liberation struggle for Ukraine's freedom. The methods and means of propaganda of the idea of Ukrainian independence during the time of the Olympic Games are revealed.

Key words: *Ukrainian Youth Association, Diaspora, Olympic Movement.*

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спілка української молоді доклала багато зусиль для поширення ідеї української олімпійської самостійності на міжнародній політичний та спортивній арені. Починаючи з 1972 року СУМівцями проводились численні заходи, які мали безпосереднє відношення до олімпійського руху й місця України в ньому [3]. Насамперед це Світові олімпійські злети СУМу 1972, 1976 та 1984 років, олімпійські табори 1980 року, а також безліч пропагандистських акцій та маніфестацій у часі Олімпійських ігор 1972, 1976, 1980, 1984 років.

Мета дослідження – здійснити аналіз та виявити особливості діяльності СУМ у часі Олімпійських ігор 1972 року.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний і описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Напрочуд дієві акції СУМу були проведені у 1972 році. З нагоди проведення Ігор XX Олімпіади у Мюнхені (Німеччина) Український Визвольний Фронт розвинув масштабну діяльність до якої долучилась молодь СУМ. Сумівці прибули з Франції, Бельгії, Англії, США та Канади. Це зібрання молоді започаткувало світові олімпійські злети СУМу. Окрім злету відбувся фестиваль української пісні, музики і танцю сумівських ансамблів – жіночого хору «Діброва», чоловічого хору «Прометей», оркестру «Батурин» з Торонто (Канада) та балету «Крилаті» зБрадфорду (Англія).

Концерт відбувся у великій залі готелю «Шератон» тому, що всі концертові зали були законтрактовані МОК, який під тиском СРСР не допустив українських мистецьких одиниць до культурної програми Олімпіади. Як зазначається, що у день виступу сумівських ансамблів всі концертові зали були вільні і, крім політичних мотивів, нічого не перешкоджало для влаштування там фестивалю.

Значну організаційну, технічну та політичну підтримку отримали вони від Проводу або ж інших клітин Організації Українських Націоналістів, а також від Антибольшевицького Блоку Народів.

ЦУ СУМ випустила в трьох мовах друком відповідні звернення до молоді вільного світу і окремо для молоді України. Наводимо звернення першого світового олімпійського злету дружинників Спілки української молоді: «Дорогі товариші і приятелі! Ми, молоді українці, члени Спілки Української Молоді, зібрані з багатьох країн Західної Європи й Америки та Канади, на своєму світовому злету в Гомадінгені, звертаємося до Вас з апелем:

1. Хочемо відмітити та звернути Вашу увагу на факт, що молодь України і її 50-мільйонового народу не є репрезентована на Олімпійських ігрищах як самостійна національна група, а входить в склад команди СРСР, тобто російського Комітету. Це є грубе, порушення прав українського народу з боку совєтського режиму і тому ми якнайрішуче протестуємо.

2. Просимо репрезентації молоді окремих народів, учасників Олімпіяди, протестувати разом з нами проти присвоювання олімпійських виграшів одної нації за рахунок другої, навіть під формою штучних утворень типу СРСР.

3. Рівночасно закликаємо Вас станути в обороні арештованих і переслідуваних в Україні діячів культури як Іван Дзюба, Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Святослав Караванський, Михайло Осадчий, Василь Стус, Ігор Калинець Юрій Шухевич, Ніна Строката-Караванська, Степанія Шабура і сотні інших. Їхнє переслідування з боку совєтського режиму це наглядне жахливе топтання елементарних людських прав. Тому піднесім усі голос рішучого протесту і домагаймося ліквідації цього варварського способу розв'язки національного і культурного питання в СРСР.

Якщо ці наші протести не доведуть до змін, тоді треба збойкотувати участь совєтських мистецьких і спортових груп на міжнародніх форумах. Ми є за мир і міжнародню співпрацю, але не коштом промовчування топтання людських прав в країнах імперіального типу і тоталітарного режиму.

Хай живе свобода людини і народів, як гарантія міжнародної справедливості і миру!» [2].

При Організації Визвольного Фронту було утворено Олімпійський комітет, очільником якого став голова Крайової Управи СУМу в Англії Ярослав Деременда.

Сумівці розповсюджували літературу й летючки, обмінювалися олімпійськими відзнаками (на це СУМ виготовив 5 000 металевих синьо-жовтих відзначок з олімпійськими кільцями та написом «Україна»), щовечора співали українські пісні та публічно виступали перед численною аудиторією на олімпійській площі. Вечорами й зранку наліплювали у найлюдніших місцях наліпки й летючки про українську визвольну боротьбу.

Напередодні Олімпійських ігор сумівська молодь виступила з піснями й танцями перед мюнхенською ратушею, привернувши увагу тисячі глядачів.

Близько 200 сумівців прибули до осідку Міжнародного олімпійського комітету і через делегацію вручили його президентові Ейвері Бренджеджу комунікат з вимогою виключити СРСР з Олімпійського руху, а на його місці щоб виступали окремішно нації із своїми національними спортивними командами.

Сумівська молодь разом із членами Визвольного фронту активно діяла упродовж Ігор Олімпіад, а окрему увагу приділила безпосереднім контактам й розмовам зі спортсменами та туристами з України.

Члени Мандрівного Табору з США та Канади вирушили у рейд по Європі з метою поширити ідею олімпійської й державницької самостійності України, познайомитись зі здобутками культури західноєвропейських країн, поглибити співпрацю між українською громадою, вшанувати Блаженнішого Верховного Архиєпископа Кир Йосифа Сліпого у його 80-річчя. До них долучилися учасники Першого світового злету дружинників СУМу. Мандрівний табір налічував 125 учасників, які відвідали вісім країн: Англію, Бельгію, Голандію, Францію, Швейцарію, Німеччину, Австрію та Італію [1].

Висновки. У 1970 роках до боротьби за олімпійську українську незалежність долучаються різні інституції (державні органи в екзилі, політичні та громадські організації, спортивні та молодіжні об'єднання), української діаспори. Поряд з активною діяльністю Українського олімпійського комітету на чужині помітну роль відігравали молодіжні організації Пласт, СУМ тощо. Зокрема у 1972 році у часі проведення Ігор XX Олімпіади у Мюнхені (Німеччина) зразково та яскраво організовували свої акції сумівці з різних країн світу. Культурні й мистецькі акції, політично-історичні виступи, розповсюдження

пропагандивної літератури, листівок й комунікатів робили діяльність СУМу надзвичайно помітною для міжнародної спортивної спільноти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мандрівний табір СУМ Америки й Канади // Наші справи. – 1972. – Ч. 14. – С. 5.
2. Президія Світового Олімпійського Злету дружинників СУМ. Звернення до молоді вільного світу з нагоди Олімпійських ігрищ в Мюнхені, Німеччина. Гомадінген, 1972.
3. Сумівські акції на Олімпіяді // Наші справи. – 1972. – Ч. 14. – С. 5.

УДК 796:616.721-002

Владислав Максименко, Оксана Глиняна
(Київ, Україна)

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ У ЛЮДЕЙ СТАРЕЧОГО ВІКУ

Розроблено програму фізичної терапії для людей старечого віку після ендопротезування кульшового суглоба. Розглянуто особливості фізичної терапії з урахування віку, статі та супутніх захворювань. Підібрані сучасні засоби та методи фізичної терапії: кінезотерапія, лімфодренажний масаж, кінезіотейпування, ерготерапії для відновлення хворих після ендопротезування кульшового суглоба.

Ключові слова: *ендопротезування, фізична терапія, кульшовий суглоб, старечий вік.*

The program of physical therapy for elderly people after the hip replacement has been developed. The peculiarities of physical therapy with regard to age, sex and concomitant diseases are considered. Selected modern means and methods of physical therapy: kinesitherapy, lymphatic drainage massage, kinesiotherapy, ergotherapy for restoration of patients after hip replacement.

Keywords: *endoprosthetics, physical therapy, hip joint, senile age.*

Вступ. Переломи шийки стегна у людей старечого віку є частою і складною травмою і являються не тільки медичною, а й соціальною проблемою. Наявні супутні захворювання життєво важливих органів і систем, та остеопороз ускладнюють тактику ведення хворих. Ендопротезування – один із методів лікування, що позбавляє хворого больового синдрому, кульгавості, відновлює стабільність кінцівки. Проте важливою ортопедичною проблемою є післяопераційне відновне лікування, що потребує індивідуального підходу в кожному конкретному випадку [2, с. 30]. Методики відновного лікування після ендопротезування, які описані в іноземній літературі, не можуть бути повністю використані в нашій країні у зв'язку з розбіжностями в організації лікувального та відновного процесів. Фізична терапія пацієнтів у більшості випадків, здійснюється в реабілітаційних відділеннях лікарень широкого профілю, амбулаторіях, в яких немає достатнього обладнання й досвіду роботи з такими хворими, а також в домашніх умовах, що знижує якість відновного лікування [3, с. 14]. Проблема відновлення пацієнтів після ендопротезування кульшового суглобу залишається однією з актуальних в фізичній терапії.

Таким чином, виявлення нових ефективних технологій, методів і засобів фізичної терапії для підвищення функціонального стану хворих старечого віку після ендопротезування кульшового суглоба залишається актуальним і стало підставою для виконання цієї роботи.

Мета дослідження. Розробити програму фізичної терапії для людей старечого віку після ендопротезування кульшового суглобу.

Матеріали і методи. Аналіз та узагальнення сучасної наукової та методичної літератури з фізичної терапії людей старечого віку після ендопротезування кульшового суглоба.

Результати дослідження. В результаті проведеного огляду літературних джерел було встановлене зростання переломів шийки стегна у людей старечого віку, що зумовлено значними змінами в організмі і в кістковій тканині. Внаслідок впливу на організм людини екзо- і ендогенних факторів порушується ремодуляції кісткової тканини, що призводить до зниження кісткової маси і зміни кісткової тканини – остеопорозу. Ці зміни є основною причиною стоншування кістки і збільшення ризику виникнення переломів [1, с. 195]. Фізична терапія має велике значення в подальшому житті цих людей. За допомогою методів та засобів фізичної терапії ми можемо уникнути післяопераційних ускладнень (пневмонії, гіпотрофії м'язів, тугорухливості), а також відновити нормальний спосіб життя пацієнта [2, с. 31].

Післяопераційна програма розпочинається відразу після ендопротезування, прооперовану кінцівку укладають з відведенням та розміщують між ногами клиновидну подушку. Хворий починає виконувати дихальну гімнастику (поглиблений вдих і подовжений видих), рухає дистальними відділами нижніх кінцівок. На другу добу призначається комплекс вправ більш розширений, який виконується 5-6 раз на день по 5-10 хвилин, постійно збільшуючи кількість вправ і час їх виконання, доводячи до 15-20 хвилин і до 6-8 раз на день.

Перелік обов'язкових вправ:

✓ згинання і розгинання в колінному та кульшовому суглобах, підняття ноги вверх і відведення в сторону – здорова нога;

✓ згинання і розгинання у надп'ятково-гомілковому суглобі оперованої ноги до легкого почуття втоми в м'язах гомілки;

✓ напруженість м'язів стегна оперованої ноги при повністю розігнутому колінному суглобі – ізометрична гімнастика. Тривалість напруженості від 1 до 5 секунд;

✓ напруженість м'язів стегна, «гра» наколінником від декількох раз до декількох сотень рухів;

✓ напруженість та розслаблення сідничних м'язів тривалістю 1-5 секунд;

✓ напруженість м'язів живота (втягування і випинання живота) від декількох рухів до декількох десятків разів.

Через добу після ендопротезування хворому дозволяється сідати в ліжку, обережно спускаючи оперовану ногу, обов'язково в присутності спеціаліста з фізичної терапії. Спеціаліст підбирає хворому засоби для додаткового пересування, милиці або ходунці. Пацієнти старечого віку іноді потребують більш щадної тактики постановки на милиці або ходунки [5, с. 30].

При виражених лімфатичних набряках проводиться лімфодренажний масаж нижніх кінцівок. Методика проведення лімфодренажного масажу. Початкове положення пацієнта – на спині. При виконанні масажу діють на зону проекції основних лімфатичних вузлів (підключичних, тиску. Кількість таких натискань – сім. Потім також на видиху сім пахово-стегнових, підколінних). Під час процедури руками знімається напруга і спазм, по всій здоровій нижній кінцівці, на поверхні і в глибоких тканинах. І тільки потім здійснювали прийоми «прокачування» лімфатичної системи. Лімфодренаж виконується м'якими, легкими хвилеподібними рухами знизу вверх по руху лімфи. Під час лімфодренажного масажу виконують чотири основні прийоми, розроблені лікарем Фоддером: «коло на місці», «насос», «черпаючий» і «обертаючий». Під час процедури спочатку знімають руками напруга і спазми – «пошарово», по всьому об'єму, і на поверхні, і в глибині тканин. І лише потім здійснювалася власне прокачування лімфатичної системи. Натискання виконується на видиху пацієнта шляхом плавного наростання і потім плавного зменшення натискань підставою долоні, частіше правої, в районі резервуара Пеке (грудну протоку). Важливо в першу чергу звільнити саме цей резервуар. Оскільки безпосередньо руками на цей резервуар впливати неможливо (він знаходиться на передній поверхні тіл хребців), використовують діафрагмальне дихання (грудна протока проходить між ніжками діафрагми, які працюють в даному випадку як насос). Масаж починається зі здорової кінцівки, на початку здійснюються

відкачуючі руху в районі паху. Для цього, в зоні паху масажист накладає свої долоні одну на іншу, хрестоподібно, натискаючи лімфатичні вузли кілька разів. Натискання виконується достатньої сили для заповнення лімфатичних вузлів свіжою порцією лімфи [2, с. 31]. Час проведення лімфодренажного масажу кінцівки становить 15-20 хвилин для однієї кінцівки. Для отримання стійкого ефекту масаж проводили курсом 10-12 процедур, протягом перебування пацієнта в стаціонарі при поєднанні з іншими методами. При наявності тугорухливості в суглобі призначають заняття на тренажері CPM Lower Limb L4. Відновлення пацієнтів здійснювалось за допомогою апаратів для пасивного безперервного відновлення рухливості (CPM Lower Limb L4). Він забезпечує широкий діапазон рухів на згинання в ділянці кульшового суглоба (від 4° до 90°) колінного суглоба (від 10° до 135°). Переваги використання апарату наступні: стабільна кутова швидкість, мінімізація будь-яких зміщень, забезпечення мінімального навантаження на суглоб, синхронної розробки кульшового, колінного суглобів, а також можливе регулювання рухів у надп'ятково-гомілковому суглобі для повного пасивного відновлення рухливості нижніх кінцівок. На цьому апараті пацієнт може пасивно розробляти кінцівку довгий час (2 рази по 20-40 хв.), при виникненні дискомфорту зупинити реабілітаційний тренажер, задати необхідний час та кут. Даний тренажер дає змогу пацієнту розпочати ранню фізичну терапію, оскільки він є переносними і портативними [4, с. 185].

На 4-5 добу спеціаліст з фізичної терапії навчає хворого повертатися на здоровий бік, обов'язково на рівні колінних суглобів укладають ортопедичну подушку. Подушкою хворий користується під час повороту на бік до двох місяців (профілактика вивиху головки ендопротезу). З 6-7 дня дозволяємо поворот на живіт через здоровий бік і начинаємо згинання і розгинання в колінному суглобі в положенні на здоровому боці і животі. Невеликі махи оперованою ногою в положенні хворого на здоровому боці дозволяємо на 10-12 день після операції, відведення і приведення ноги в положенні на спині дозволяються на 6-7 добу після стихання больового синдрому. З 5-7 дня хворому дозволяється піднімати оперовану кінцівку, ковзаючи п'яткою по ліжку, потім піднімати пряму ногу від декількох раз в перші дні до декількох десятків до дня виписки. З 7 дня еластичні бинти дозволяють знімати на ніч, а бинтують вранці перед підняттям і початком заняття кінезотерапією. Перед випискою із стаціонару пацієнтові виконують кінезіотейпування хворої кінцівки для зменшення набряків. Накладення тейпа для поліпшення лімфатичного відтоку нижньої кінцівки.

Методика. Тейп довжиною 1,5 м розрізають на 5 смуг. Пацієнт перебуває в положенні лежачи. База наклеюється в напрямку до пахової зони, смуги по черзі прикріплюються в області стегна та спускаються до гомілково-стопного суглоба спіралеподібно. Стрічки наносяться із зусиллям від 10 % до 25 % натягу.

Ефекти: поліпшення лімфатичного відтоку нижньої кінцівки [2, с. 31].

Звичайно, всі вправи суворо індивідуальні і перенапруга м'язів небажана, тому хворі мають підходити до вправ відповідально і з розумінням. Коли хворий виписується зі стаціонару, йому рекомендують спати на спині, не перехрещувати ноги і підкладати подушку між колінними суглобами до 1,5-2 місяців, не спати 2 місяці на оперованому боці, ходити тільки з милицями до 2-х місяців [1, с. 97].

Після виписки зі стаціонару хворий продовжує активно виконувати комплекс вправ, перерахований вище, і додаються вправи по відведенню оперованої ноги в положенні на здоровому боці (через 2-3 неділі). З початку ці рухи проводять з зігнутим колінним суглобом, потім по мірі посилення м'язів стегна, сідниць і спини починають відводити ногу з випрямленням в колінному суглобі. Рухи роблять на кількість і на час утримання у відведеному стані. Ця вправа дуже важлива, і на ній потрібно сфокусувати увагу хворого. Чим швидше хворий досягне прогресу в даній вправі, тим швидше він перестане кульгати через м'язову слабкість. В положенні на здоровому боці проводять махи ногою вперед і назад, потім перевертаються на живіт і проводять підйоми ноги з розігнутим колінним суглобом для укріплення задньої групи м'язів стегна, сідниць і спини. Такі ж махи проводять, стоячи на милицях. Потрібно перші 2-3 місяці суворо уникати ротаційних рухів в штучному суглобі, різких поворотів при ходьбі, низьких присідань (глибокі крісла, дивани). Необхідно

постійно займатися кінетотерапією, проходити 1 раз на рік курс лікувального або лімфо дренажного масажу. Руховий режим збільшується поступово. Час ходьби від 20-30 хвилин за спробу і поступово збільшувати з дистанцією і часом [3, с.11].

Висновки. Проведений аналіз літературних джерел свідчить про недостатню увагу фізичних терапевтів до відновлення стану людей старечого віку після ендопротезування кульшового суглоба. Розроблена програма фізичної терапії дозволить підвищити ефективність відновлення людей старечого віку після ендопротезування кульшового суглоба.

Перспективи подальших досліджень. У даному напрямку планується дослідити вплив кінезіотейпування на стан нижніх кінцівок після ендопротезування кульшового суглоба.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анкин Н.Л. Травматология. Европейские стандарты диагностики и лечения / Н.Л. Анкин, Л.Н. Анкин. – К. : Книга плюс, 2012. – 464 с.

2. Глиняна О. О. Алгоритм реабілітація після первинного ендопротезування кульшового суглобу / О. О. Глиняна, Ю. А. Попадюха // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – №8. – С. 30–32.

3. Зоря В. И. К вопросу о тотальном эндопротезировании повреждений тазобедренного сустава у лиц старческого возраста / В. И. Зоря, С. Ф. Гнетецкий, В. В. Гурьев // Бюллетень ВСНЦ СО РАМН. – 2006. – №4. –С.12-14.

4. Попадюха Ю.А. Сучасні комп'ютеризовані комплекси та системи у технологіях фізичної реабілітації: Навч. посіб. / Ю.А. Попадюха. – К.: Центр учбової літератури, 2018. – 300 с.

5. Lin T, Yan S.G, Cai X.Z, Ying Z.M. Bisphosphonates for periprosthetic bone loss after joint arthroplasty: a meta–analysis of 14 randomized controlled trials // Osteoporos Int. – 2014. – Jun; 23(6). – P.18–34.

УДК 796.06

Микола Остапенко, Тетяна Осадченко
(Умань, Україна)

СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ

Встановлено, що стан психічних процесів людини, до яких відноситься мотивація, розглядається як одна з причин, які безпосередньо впливають на ефективність різного роду діяльності, включаючи фізичну активність в її широкому розумінні.

Ключові слова: *мотив, мотивація, фізична культура, потреба, інтерес до занять.*

It is established that the state of human mental processes, which includes motivation, is considered as one of the reasons that directly affects the effectiveness of various activities, including physical activity in its broad sense.

Key words: *motive, motivation, physical culture, need, interest in classes.*

Наявність спектра різних форм фізичного виховання, як обов'язкових, так і не обов'язкових, недостатньо для вирішення проблеми підвищення фізичної активності дітей і підлітків. Необхідно формування ціннісно-орієнтаційних установок школяра для підвищення ефективності занять і мотиваційних складових, які спонукають дитину виконувати рухову дію із задоволенням, так як на думку ряду вчених, формування мотивацій найбільш інтенсивно відбувається в перші п'ятнадцять років життя.

Мотивація – активний стан мозкових структур, що спонукає людину здійснювати дію, спрямоване на задоволення своїх потреб. Мотиви поділяються на соціально значущі,

особистісно значущі і професійно значущі, а також негативні і позитивні. Як приклад структуризації мотивів в освіті часто використовується модель класифікації американського психолога А. Маслоу, куди входять: фізіологічні потреби, потреби в безпеці, потреби в соціальному спілкуванні, потреби самоповаги, потреби самоактуалізації. Перші потреби по даній класифікації вважаються нижчими (потреби потреби), п'яті – вищими (потреби зростання). Всі перераховані мотиви в різних їх поєднаннях можуть знаходиться і в основі фізкультурно-спортивної діяльності особистості. Фізична активність повинна стати для кожної дитини тією потребою, напрямок якої визначає шляхи розвитку та соціалізації.

У своїй роботі Аллянов Ю. [1, 12] широко вивчив проблему формування мотивації самоосвіти в сфері фізичної культури і спорту. Поняття самоосвіти дещо ширше поняття фізичної активності, але причини, які спонукають до отримання знань і застосування їх на практиці у вигляді занять, схожі. Автор пропонує систематизувати мотиви. З кожної групи мотивів ми виділимо такі, які можуть бути причинами, що спонукають до занять фізичною культурою і спортом. До фізичної активності: світоглядні мотиви; мотиви обов'язку і відповідальності; пізнавальні мотиви; престижні мотиви; мотиви вимушеності.

На підставі запропонованої структуризації мотивом і результатів вивчення проблеми підвищення інтересу до занять фізичними вправами в нашій і зарубіжній літературі, виділяють п'ять основних причин, за якими діти і дорослі хочуть займатися фізичною культурою отримуючи задоволення від вправ, спілкування; турбота про зміцнення здоров'я (це головний чинник, що стимулює дітей і дорослих вести фізично активний спосіб життя); самомотивація, прагнення до фізичного вдосконалення; зняття нервової напруги (характерно для підлітків і дорослих); прагнення догодити батькам.

Деякі автори стверджують, що одним з основних чинників, що визначають потребу у фізичній активності дітей, є їх відношення до причин результатів своєї діяльності. Тому, формуючи мотиви фізичної активності школярів, необхідно домогтися розуміння відповідальності за свої дії [2, 48-52].

Дослідження підтверджують, що свідоме ставлення до занять фізичною культурою і спортом та ефективний результат спостерігаються там, де підлітки усвідомлюють, для чого їм потрібно рухатися, якій кондиції потрібно досягти і чим це може бути корисно в житті [2].

Мотивацію розрізняють внутрішню і зовнішню, як по відношенню до дитини, школяреві так і до людини в цілому. До зовнішніх причин формування мотивації відносяться: діяльність вчителя фізичної культури, тренера, їх педагогічна майстерність; зміст занять (методологія викладання); матеріально-технічне забезпечення місця заняття; психологічний клімат в колективі. Серед внутрішніх умов становлення виділяють: зміни в психічному розвитку, структурні психологічні новоутворення, які виникають у дитини в процесі заняття фізичною культурою і спортом (форми взаємодії і спілкування з іншою людиною, спрямованість особистості школяра процесі занять).

Активний інтерес до занять фізичними вправами виникає в результаті внутрішньої мотивації, яка проявляється тоді, коли зовнішні цілі і мотиви відповідають рівню підготовленості учня, коли він розуміє суб'єктивну відповідальність за їх реалізацію [3, 59-61].

Взагалі інтерес – явище вікове і мінливе. Якщо в молодшому шкільному віці діти виявляють інтерес до самої рухової активності (у дітей даного віку потреба в русі), то заняття фізичними вправами підлітків визначено якоюсь конкретною метою. У старшокласників, за результатами дослідження Іванченко Л., на першому місці знаходяться мотиви, пов'язані з їх планами в життя, тобто з реалізацією в професійній діяльності.

Однак є фактори, які можуть негативно впливати на бажання дитини займатися фізичною культурою і спортом, і їх необхідно враховувати в розробці сучасних програм підвищення фізичної активності. Діти і підлітки з меншою ймовірністю будуть вести фізично активний спосіб життя, якщо бачать перед собою безліч перешкод. Найбільш часто зустрічаються перешкоди: недолік часу, коштів, невпевненість в собі, нерозуміння необхідності у фізичній культурі і спорті. Підлітки на місце повноцінної фізичної активності

вибирають такі види занять, як спілкування з друзями, перегляд телевізора, а також прослуховування музики.

В результаті вивчених мотивів фізичної активності підлітків можна виділити вимоги до організації фізкультурно-спортивної діяльності школярів з метою підвищення її ефективності:

– відповідність досліджуваних програм фізичного виховання потребам, інтересам і мотивації дітей і підлітків. Сюди можна віднести і підготовленість педагогів фізичної культури, їх професіоналізм;

– ставлення оточення дитини до занять фізичною культурою і спортом;

– соціально-економічні умови, в яких знаходиться людина (можливість додатково займатися фізичною культурою і спортом, наявність фізкультурних баз і майданчиків, вільного часу та ін.);

– біоритми, вік і статеві відмінності – рівень підготовленості та рухової активності учнів.

Е. Казин, Н. Блінова, Н. Литвинова відзначають, що в даний час спостерігається протиріччя. У суспільстві визначено абсолютно позитивне ставлення до факторів здорового способу життя, особливо щодо харчування і рухового режиму. Однак в реальності здоровий спосіб життя ведуть лише 10-15% опитаних. Це відбувається аж ніяк не через нестачу валеологічної грамотності, а через низьку активність особистості, поведінкової пасивності.

Однак самі по собі знання про необхідність ведення здорового способу життя не приведуть дитину на спортивну площадку, якщо не задіяні мотиваційні механізми.

Останнім часом все більше спортивно-оздоровчих закладів, з метою залучення до активного способу життя, стали піклуватися про надання такої додаткової послуги, як анімація. Під анімаційної діяльністю на увазі об'єднаний спільною метою або задумом план проведення масових фізкультурно-оздоровчих занять. У програму для дитячих спортивно-оздоровчих груп, можуть бути включені такі елементи анімаційної діяльності як: підводять і рухливі ігри на занятті; показові тренування, на які запрошуються батьки; спортивні свято - підсумкове спортивно-масовий захід; анімаційна діяльність в процесі спортивно-оздоровчого табору. Спортивно-масові свята повинні представляти собою спортивно-розважальне шоу, своєрідне театралізоване рекламне уявлення. Їх ефективність доведена, що є безумовним стимулом для підвищення фізичної активності підлітка.

Потужним потенціалом впливу на організм (у тому числі і на психіку) володіє музика [5, 26]. Під час проведення занять фізичними вправами музичний супровід може служити допоміжним засобом, що полегшує відчуття пригнічених емоцій: страху, радості, агресії та ін. Також музика сприяє кращому запам'ятовуванню вправ і оволодіння руховими діями і розвитку фізичних здібностей. У сфері фізичного виховання школярів музичний супровід уроку дозволяє:

– формувати ціннісне ставлення до музичної культури, потреба до виконання рухів під музику;

– формувати музичний смак;

– сприяти чіткій організації процесу навчання;

– сприяти більш ефективному вирішенню завдань занять;

– сприяти зняттю нервової напруги, подолання монотонності, поліпшенню психологічного та емоційного стану учнів;

– сприяти в отриманні задоволення від занять з музичним супроводом.

На ряду з підвищенням інтересу до фізкультурно-оздоровчої діяльності, музичний супровід може носити і негативний характер, тому необхідно з обережністю підходити до вибору музики, враховувати особливості контингенту, враховувати їх смаки і переваги, а також цілі і завдання заняття, стиль і характер музики.

Ще один спосіб підвищення інтересу до фізкультурно-спортивної діяльності – застосування сучасних напрямків фітнесу як на уроці, так і під час додаткових позакласних занять. Згідно з опитуванням, проведеним фахівцями, фітнес-технології посідають друге місце по популярності серед секційних занять в школі після спортивних ігор. Фітнес-

технології на сьогоднішній день є одним з основних шляхів підвищення інтересу і творчої активності учнів, створення і підтримання позитивних емоцій, підвищення щільності фізкультурних занять і їх привабливості. Всі види фітнесу, незалежно від цілей і завдань, можуть знаходити відображення в уроках різної спрямованості (гімнастичної, легкоатлетичної, ігрової). Вони будуть сприяти різноманітності засобів підготовчої і заключної частин уроку.

Формування стійкої потреби в заняттях фізичною культурою і спортом – одне з початкових основ підвищення фізичної активності школярів. Середній шкільний вік характерний численними перебудовами в організмі, як на фізіологічному, так і на психологічному рівні. Становлення особистості в процесі дорослішання нерозривно пов'язане з її соціалізацією. Соціалізація особистості через заняття фізичною культурою і спортом дозволяє з урахуванням вікових потреб формувати ціннісно-орієнтаційні установки дитини у веденні здорового способу життя, проектуючи їх на майбутнє. Облік причин, за якими діти і підлітки займаються фізичною культурою і спортом, і реалізація їх у педагогічній діяльності дозволить підвищити ефективність практичних занять.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аллянов Ю. Н.Технологія формування мотивації самоосвітньої діяльності у студентів економічних вузів з дисципліни «Фізична культура». Смоленськ, 2017, 29 с.

2. Дуркин П., Лебедєва М. До проблеми вивчення мотиваційно-потребової сфери школярів і студентів як системоутворююча основа виховання у них фізичної культури // Фізична культура: виховання, освіту, тренування. 2015. № 6. С. 48-52

3. Кондратьєв А.Н. Формування мотиваційної сфери учнів // Фізична культура: виховання, освіту, тренування. 2015. № 5. С. 59-61.

4. Круцевич Т.Ю., Воробйов М. І. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і юнаків. Київ, 2015, 343 с.

5. Смирнова Ю. В. Регулювання занять фізичними вправами за допомогою музичного супроводу: автореф. Дис. ... канд. пед. наук. СПб., 2013. 26 с.

УДК 796.4

Ілля Поймало, Тетяна Осадченко
(Умань, Україна)

ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ УДОСКОНАЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ СПРИНТЕРІВ

Уміння швидко набирати і підтримувати високу швидкість бігу по дистанції – одне з головних вимог, що пред'являються спринтерові. Потрібно відзначити, що розвиток швидкості в порівнянні з іншими фізичними здібностями проходить набагато повільніше. Визначальною в даному випадку є вроджена рухливість нервових процесів. Разом з тим правильно організована тренування може привести до певних зрушень в природному розвитку швидкості.

Ключові слова: *біг, спринтерський біг, біг з обтяженями,швидкість руху, швидкісно-силова якість.*

Ability to quickly dial and maintain a high speed run along the distance - one of the main requirements of the printer. It should be noted that the rate of development compared with other physical abilities is much slower. The determining factor in this case is the innate mobility of the nerve processes. However, a properly organized training can lead to some changes in the natural development of speed.

Key words: *running, sprinting, jogging, speeding, speed-power quality.*

Літературні джерела багаті матеріалом про дослідження факторів, що впливають на швидкість бігу спринтера. Розглянемо ті, що часто рекомендовані фахівцями засоби та методи поліпшення основних компонентів бігу.

Довжина кроку:

– збільшення силових можливостей м'язів-розгиначів стегна і тулуба (комплекс силових вправ, стрибкові вправи);

– біг з обтяженням: з манжетами (250-300 г) на дистальних кінцях гомілки, з манжетами (500 г) на стегні;

– біг в гору;

– біг по розмітках, що перевищує довжину кроку на 2-4 см (при цьому не можна акцентувати увагу спортсмена на «вихлест» гомілки або сильне відштовхування, так як це викличе подовження кроку, але не дасть збільшення швидкості бігу);

– поліпшення здатності до вільного бігу, вправи на розслаблення.

Частота кроків:

– збільшення силових можливостей м'язів-згиначів ніг і тулуба (силові вправи);

– стрибкові вправи з акцентом на швидкість руху з фіксацією часу;

– пробігання укорочених відрізків із свідомим прагненням виконати рух з рекордною швидкістю;

– біг у полегшених умовах (похила доріжка 2,5-3°, тяга);

– словесні завдання (рухові установки) – перевищити частоту кроків;

– біг з максимальною інтенсивністю по розмітками з незначним зменшенням довжини кроку;

– біг з партнером, що має більш високу швидкість бігу, біг з гандикапом, естафетний біг;

– біг із зміною ритму бігу, перемикання рухової активності;

– використання технічних засобів, що полегшують умови бігу: тредбан та ін. (перевищення максимальної частоти);

– використання механічного та звукового лідирування.

Таким чином, ми бачимо, що різні фактори обумовлюють динаміку основних параметрів бігу і відповідно на їх зростання впливають різні тренувальні засоби. Для того щоб більш цілеспрямовано покращувати компоненти швидкості, необхідно визначити, які сторони фізичної підготовленості лімітують їх розвиток. Це дасть можливість тренеру скласти програму індивідуальної корекції тренувального процесу.

Розвитку силових і швидкісно-силових здібностей в підготовці спортсменів в різних видах спорту відводять велике місце. І це не випадково, оскільки саме вони служать фундаментом у формуванні та вдосконаленні техніки спортивних вправ, яка розкриває руховий потенціал спортсменів.

Необхідність збільшення силового компоненту відштовхування зумовила до рекомендації по використанню прийомів зовнішнього опору рухам застосування обтяження, які доповнили такі традиційні засоби, як біг в гору, по піску і воді. Вправи, що виконуються у складних умовах, повинні підбиратися з урахуванням структури змагального бігу, так як розвиток рухових здібностей має протікати в тих формах, які відповідають вимогам вдосконалення техніки основної спортивної вправи.

У практиці розвитку швидкісно-силових здібностей як основні засоби застосовують вправи, які характеризуються високою потужністю м'язових скорочень. Для них типово таке співвідношення силових і швидкісних характеристик рухів, при якому значна сила проявляється в можливо менший час. Вправи швидкісно-силового характеру відрізняються від силових підвищеною швидкістю і, отже, використанням менш значних обтяжень. У їх числі є чимало вправ, що виконуються і без зовнішніх обтяжень [4, 5].

До складу швидкісно-силових вправ входять різного роду, швидкісні переміщення циклічного характеру, стрибкові вправи, метання спортивних снарядів або інших предметів і ін. З них для строго регламентованого впливу на швидкісно-силові здібності використовують

переважно ті, які зручніше регулювати по швидкості і ступеню обтяження. Більшу частину таких вправ застосовують, періодично варіюючи нормовані зовнішні обтяження, оскільки багаторазове повторення рухів зі стандартним вантажем, навіть якщо вони виконуються з максимально можливою швидкістю, поступово призводить до стабілізації рівня м'язових напруг, що обмежує розвиток швидкісно-силових здібностей.

Щоб уникнути такої стабілізації, застосовують і варіюють додаткові обтяження і в тих швидкісних діях, яке в звичайних умовах виконують без зовнішнього обтяження або зі стандартним обтяженням. Наприклад, при виконанні бігових прискорень використовують пояса і жилети з дозованим важками або обтяжене взуття.

Особливу групу складають спеціальні вправи з миттєвим подоланням ударного впливу обтяження, які спрямовані на збільшення потужності зусиль, пов'язаних з більшою мобілізацією реактивних властивостей м'язів. Прикладом такого роду вправ можуть служити стрибки з деякої висоти з подальшим без пауз вистрибуванням вгору і вправи на блокових пристроях, що включають ривок подолання обтяження у вигляді стрімкого переміщення вантажу.

Особливо строго нормувати зовнішні обтяження необхідно тоді, коли їх застосовують, щоб збільшити вимоги до швидкісно-силових здібностей в швидкісних діях, які в природних умовах виконують з незначними зовнішніми обтяженнями або без них. Додаткові обтяження не повинні спотворювати структуру дій і погіршувати їх якості [1].

У науковій і методичній літературі накопичений великий арсенал засобів і методів вдосконалення спеціальної підготовленості спринтерів. Однак, зі зростанням майстерності з'являються протиріччя спортивного вдосконалення, що призводять до зменшення числа факторів, що впливають на результати бігунів на короткі дистанції і, як наслідок, суттєво змінюють ефект від використовуваних тренувальних вправ. Більш того, систематичне їх використання та адаптація до них істотно знижує їх тренувальні дії.

У тренуванні кваліфікованих спортсменів для збільшення ефекту тренувального впливу автори пропонують наступне:

– використовувати вправи, у яких рухові здібності розвиваються в технічних формах, які відповідають вимогам вдосконалення техніки основної спортивної вправи [2];

– застосовувати тренувальні вправи при спеціально запланованих змінах умов виконання рухів;

– концентрувати навантаження односпрямованого тренувального впливу на певних етапах підготовки.

При цьому необхідно враховувати, що в даному виді легкої атлетики не так багато вправ володіють вираженим спеціалізованим впливом. Таким вправ характерна невелика тривалість, відносно невелика величина зовнішніх обтяжень або відсутність їх при максимальній інтенсивності рухів. У більшості випадків вони являють собою частини або цілісні форми змагальної вправи.

Застосування в тренувальному процесі бігових вправ з обтяженням різного характеру призводить до концентрації м'язових зусиль при відштовхуванні, збільшенню темпу бігу і довжини кроків. До найбільш поширених вправ такого роду можна віднести біг в ускладнених умовах: по піску, тирсі, глибокому снігу, проти вітру, вгору по сходах і похилій гірці; біг з подоланням невеликих опорів партнера або обтяження. Основним критерієм при виборі ваги обтяження або величини опору має бути відсутність значних спотворень в техніці [3].

Програма тренування спринтера за цим методом передбачає імітацію спринту в умовах, коли спортсмен повинен долати якісь навмисно створений опір. Це направлено на збільшення сили м'язів що беруть участь в бігу і є одночасно засобами збільшення швидкості бігу спринтера. Як відзначають автори, дуже важливо, щоб тренування за цією програмою супроводжувалася вправами на гнучкість і бігом в нормальних умовах – це допоможе усунути ймовірність зменшення довжини кроку в спринтерському бігу.

Найчастіше тренери розглядають частоту рухів ніг, які не піддаються зміні вродженої якості. Наукові ж дослідження говорять про зворотне. Наприклад, у велосипедному спорті

можлива більш висока частота рухів ногами (5,5 - 7,1 в секунду), ніж в бігу на 100 м (4,20 - 5,10 в секунду). Як було доведено, тренування в полегшених умовах призводить до достовірного збільшення частоти рухів ногами. Стає очевидним, що частота рухів ніг може бути змінена в результаті правильного планування тренування і допоміжних тренувальних програм. Будь-який вид тренувальної програми, в якій підвищена частота рухів ногами досягається за допомогою зниження внутрішнього і зовнішнього опору, виробляє навички, які можуть бути перенесені в нормальні умови.

При всій ефективності цього методу він вимагає ретельного спеціального контролю. Так, наприклад, противники використання бігу під нахилом, як одного з методів тренування, вказують на те, що підвищена частота рухів ніг є чисто ілюзорною. Крім того, було відзначено зменшення довжини кроку, сили відштовхування і, як наслідок, уповільнення швидкості бігу.

Проте, існують докази, що свідчать на користь використання бігу під нахилом, якщо кут нахилу не перевищує 2,6-3°. При великому куту схилу цей метод тренування набуває все зазначені вище недоліки, які знижують його цінність для спортсмена.

Більшість авторів вважають, що для розвитку і вдосконалення швидкісних здібностей та спеціальної витривалості необхідно виконувати вправи контрастного характеру. Наукові дослідження показують, що швидкість бігу спринтера в більш значній мірі зростає при використанні комбінованого тренування, що складається з бігу під кутом, бігу з підйомом і бігу в звичайних умовах, ніж при використанні тільки одного із зазначених методів.

Аналіз літератури, присвяченої вдосконаленню підготовленості кваліфікованих спринтерів, вказує на тісний взаємозв'язок засобів розвитку швидкісних здібностей та спеціальної витривалості. При цьому висловлюється думка, що виконання повторних швидкісних навантажень з граничною або близькою до граничної швидкістю створює передумови, як для розвитку швидкісних здібностей, так і спеціальної витривалості до роботи максимальної інтенсивності. Переважний розвиток тієї чи іншої якості залежить від урахування наступних компонентів навантаження: довжини пробігаючих відрізків, швидкості бігу, кількості повторень, інтервали відпочинку, характеру відпочинку.

Однак не можна випускати з уваги ту обставину, що відносно стандартне повторення рухів з максимальною швидкістю, що є необхідним фактором розвитку швидкісних можливостей спринтерів, сприяє стабілізації швидкості бігу на досягнутому рівні. Удосконалення швидкісної витривалості, що представляє собою роботу в екстремальних умовах, де, незважаючи на втому спортсмена, необхідно виконувати біг з якомога більшою швидкістю, може привести до перевантажень не лише фізичного, а й емоційного характеру.

Для вирішення цих проблем автори пропонують застосовувати різноманітні умови і способи розвитку цих здібностей. Характерною особливістю пропонованих методик є активізація впливу на збільшення і підтримання на високому рівні темпу бігових рухів, а також розвиток ефективної появи потужності відштовхування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аракелян Е. Сучасний погляд на підготовку легкоатлетів: моногр. / під ред. Е. Аракелян, Ю. Примакова, М. Шестакова; Федер. агентство по фіз. культури і спорту [та ін.]. – М.: [НОУ РГУФК], 2016. – 223 с.

2. Боген М. Загадки тактики бігу на 100 м: Техніка і методика / М. Боген, О. Фетисов // Легка атлетика. – 2015. – №2-3. – С. 16-18.

3. Борек З. Специфіка тренувального навантаження дівчаток і хлопчиків в спринтерському бігу / З. Борек // Теорія і практика фіз. культури. – 1914. – №6. – С. 24-26,39.

4. Лобанов А. Спеціальні вправи для вдосконалення техніки спринтерського бігу / А. Лобанов, Г. Нішт // Фізичне виховання і здоров'я молоді: зб. наук. праць. / Міжнар. ассоц. по спорту, моториці; під ред. А. Скрипко, В. Старости. – Варшава; Мінськ, 2012. – С. 54-57.

5. Миронов Д. Початкова підготовка в бігу на короткі дистанції з використанням спеціальних технічних пристроїв. Автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.04 / Д. Миронов. – РГАФК. – М., 2014. – 23 с.

Олександр Розпутній
(Київ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ В СТУДЕНТСЬКОМУ СПОРТІ

На сьогоднішній день студентська молодь являється найбільшою категорією населення за численним складом, організованою за місцем здобуття освіти. У статті проводиться аналіз основ управління в студентському спорті. Розглядається специфіка і особливості занять фізичним вихованням і спортом в вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *вищий навчальний заклад, студенти, студентський спорт, фізичне виховання.*

For today student youth is the largest category of the population in a large number, organized at the place of education. The article analyzes the basics of management in student sport. Specificity and peculiarities of physical education and sports in higher educational institutions are considered.

Key words: *higher education institution, students, student sport, physical education.*

Сьогодні поняття «студентський спорт» постійно знаходиться в сфері дискусій ведучих фахівців в області фізичного виховання та спорту. З одного боку – це масовий спорт молоді, а з другого боку – спорт вищих досягнень. Шлях від новачка до «майстра» студент повинен пройти під час навчання в вищому навчальному закладі. Тому студентський спорт повинен стати базовим сегментом для розвитку спорту вищих досягнень.

Одним із основних законів України, який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи розвитку студентського спорту це «Модельний закон про студентський спорт» (Постанова N 21-9 від 16 червня 2003 року) [8]. В першій главі надається визначення, що студентський спорт це спортивне зайняття у вищих і середніх спеціальних учбових закладах різних форм власності по державним програмам, а також зайняття в спортивних секціях і командах по ігровим видам спорту громадських об'єднань спортивної спрямованості (спортивні клуби, колективи фізичної культури), та участь в спортивних змаганнях. Також в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 № 3808-XII [4] виділено статтю 14 «Центри студентського спорту вищих навчальних закладів». Де зазначається, що до центрів студентського спорту вищих навчальних закладів відносяться заклади фізичної культури і спорту, які забезпечують створення умов для поєднання навчання у вищому навчальному закладі та підготовки студентів, зокрема, до участі у чемпіонатах Європи та світу серед студентів з видів спорту, визнаних в Україні, Всесвітніх універсіадах. Згідно положенню до засновників центрів студентського спорту вищих навчальних закладів відносяться центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані вищі навчальні заклади, так і самі вищі навчальні заклади.

Студентський спортивний рух є важливою складовою розвитку системи фізичної культури і спорту в Україні. У провідних країнах світу студентський спорт є основою національної політики, а вагому частину членів збірних команд з різних видів спорту складають студенти. В наслідок цього, розвиток студентського спорту має пріоритетне значення, формуючи резерв для спорту вищих досягнень та популяризації цінностей культури та здорового способу життя у молодіжному середовищі [1].

Так, О.Ю. Павленко [10] відмічає, що основою національної спортивної політики у багатьох країнах є студентський спорт, який регулюється державними законами та нормативними актами. Таким чином студентський рух має важливе значення й авторитет, поступаючись за кількістю учасників лише Олімпійським іграм.

Багато фахівців [2, 5, 10, 12] вказують на те, що структура фізичної культури студентів вищих навчальних закладів містить у собі три самостійних блоки: фізичне виховання, студентський спорт та активне дозвілля.

На думку Т.Ю. Круцевич (2008) студентський спорт являє собою узагальнену категорію діяльності студентів у формі змагання і підготовки до нього з метою досягнення високих результатів у обраній спортивній спеціалізації.

Підготовка сучасних фахівців у ВНЗ організовується відповідно до державного освітнього стандарту вищої професійної освіти. Вимоги цього стандарту обумовлюють напружений характер навчання, навчальних та професійних практик, екзаменаційних сесій. Справлятися з постійними навантаженнями в першу чергу допомагає здоровий спосіб життя, обов'язковими компонентами якого для студентської молоді прийнято вважати режим дня, повноцінне харчування і раціонально організовану рухову активність [12].

В.М. Василюк [2] дає визначення студентському спорту як одному із складових частин спорту, яка культивована у вищих навчальних закладах та інтегрує масовий спорт і спорт вищих досягнень. Як вказує автор у багатьох вузах функціонують спортивні секції з різних видів спорту, в яких займаються студенти спортивного навчального відділення. Згідно зі статистичними даними, майже в кожному вузі працюють не менше 10-15 спортивних секцій і клубів, де студенти займаються різними видами спорту.

Так, С.В. Лапочкин [5] за результатами свого дослідження визначає напрями наукових досліджень. Автор вбачає удосконалення функціонування студентського спорту за допомогою таких наукових і методичних складових:

• розроблення законодавчої бази, ієрархічності та різноманіття організаційних структур, що реалізують студентські спортивні програми різного рівня;

• багатоджерельністю фінансування та правовою захищеністю діяльності у сфері студентського спорту;

• розробленням системи відбору та різних форм матеріальної підтримки для студентів-спортсменів;

• урахуванням розкладу фінальних студентських змагань при затвердженні національного календаря спортивних заходів;

• офіційною реєстрацією спортивних результатів університетів і наявністю спортивного рейтингу університетів;

• наявністю договорів про спільну діяльність між студентськими лігами, спортивними клубами університетів і професійними клубами з видів спорту;

• наступністю і взаємозв'язком програм фізичного виховання та розвитку спорту серед студентів в університетах більшості країн світу.

Як вказують фахівці Мутко В. Л., Андреев С. Н., Алиев Э. Г. [9], що студентський спорт в даний час базується на наступних факторах:

- доступність і можливість займатися спортом в години обов'язкових навчальних занять з дисципліни «Фізична культура» (елективний курс в основному навчальному відділенні, навчально-тренувальні заняття в спортивному навчальному відділенні);
- можливість займатися спортом у вільний від навчальних академічних занять час у вузівських спортивних секціях і групах, а також самостійно;
- можливість систематично брати участь у студентських спортивних змаганнях різного рівня.

Вся ця система дає змогу кожному студенту спочатку ознайомитися, а потім обрати вид спорту для регулярних занять.

А. В. Гаязова та В. Я. Назмутдинов зупиняються на таких актуальних проблемах студентського спорту:

- на межі переходу з юнацької (юніорської) вікової категорії у дорослий спорт останній втрачає величезну кількість талановитих спортсменів, готових до подальшої самореалізації, через їх зіткнення з реаліями дорослого життя: необхідністю «купувати» професію, заробляти, влаштовувати сімейне життя, які важко поєднувати з професійними заняттями спортом;
- певна частина молодих людей, які з тих чи інших причин не потрапили в поле зору тренерів на ранньому етапі, в подальшому майже позбавлені можливості реалізувати себе у

спорті вищих досягнень, хоча в разі створення необхідних умов для занять спортом, вони могли б проявити свої таланти;

- деякі перспективні спортсмени втрачають себе при переході від одного тренера до іншого і відчувають труднощі у соціальній адаптації і, як наслідок, мають зниження спортивних результатів;
- відірваність молодих людей, які готуються реалізувати себе в спорті вищих досягнень, від загально соціального середовища вже на ранніх етапах їхньої підготовки призводить до відчуження від них основної маси однолітків і, як наслідок, неминучого скорочення кількості тих, хто активно займається спортом;
- відсутність інтересу в молоді до систематичних занять спортом, розвиток у студентському середовищі соціально негативних явищ [3].

В даний час навчальний предмет «фізичне виховання» в вузах України викладається і реалізується в різноманітних і взаємозалежних формах. Так Міністерством освіти і науки України в листі № 1/9-454 від 25.09.15 року «Щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах», для забезпечення належного рівня викладання фізичного виховання у вищих навчальних закладах запропоновуються базові моделі або різні форми їх поєднання, а саме [6]:

1. Секційна. Створення широкої мережі як спеціалізованих спортивних, так і загальнооздоровчих секцій, гуртків, клубів, які працюють за фіксованим розкладом у вільний від основних навчальних занять час.

2. Професійно орієнтована. Розроблення низки комплексних програм з фізичного виховання, які прямо орієнтовані на особливості майбутньої професії. Альтернативними варіантами відвідування таких програм можуть бути суто спортивні секції, військово-прикладні секції, військово-медична підготовка з елементами загально фізичної підготовки.

3. Традиційна. Збереження фізичного виховання в якості обов'язкової дисципліни з нарахуванням за неї кредитів, виставленням заліків та включенням до розкладу занять з наданням студентам можливості як відвідувати заняття з групою, так і займатись індивідуально в спортивних секціях та оздоровчих гуртках, клубах, програмах тощо на їх вибір.

4. Індивідуальна. Закріплення за кожним студентом працівника кафедри фізичного виховання чи іншого спеціалізованого підрозділу.

Останніми роками особливої популярності в системі фізичного виховання студентів набуває зайняття спортом, що передбачає самостійний вибір спорту або системи фізичних вправ. Таке зайняття, як правило, проводиться в спортивних секціях у вільний від навчання час і передбачає зміцнення здоров'я, підвищення функціональних можливостей організму, психофізичну підготовку до майбутньої професійної діяльності, а також досягнення студентами найвищих результатів в обраному виді спорті.

Як вказує А.М. Семенов, М.С. Естрин [11], процес фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів нині є взаємозв'язком навчальних і поза навчальних форм фізкультурно-оздоровчої і спортивної роботи з тенденцією до зростання ролі і значимості сфери студентського спорту, до розвитку системи спортивних секцій, клубів, об'єднань по інтересах.

М.Г. Мельник, М.П. Пітин наголошують, що студентський спорт як позаурочна форма фізичного виховання, орієнтований на залучення студентів до систематичних занять фізичними вправами і спортом, організацію активного відпочинку, самореалізацію студентської молоді. Він є зв'язковою ланкою між масовим спортом та спортом вищих досягнень. Таким чином, студентський спорт доповнює і збагачує професійну підготовку висококваліфікованих фахівців в умовах вузу для різних галузей суспільної діяльності [7].

Фахівці [7, 10, 11] наголошують, що студентські спортивні змагання є однією з найбільш ефективних форм організації масової оздоровчої та спортивної роботи. Вся система студентських спортивних змагань будується на основі принципу "від простого до складного", студенти приймають участь в внутрішньо вузівських змаганнях в навчальні й

групі, на курсі, потоці (іноді змагання проходять за спрощеними правилами) до міжвузівських і так далі до міжнародних студентських змагань (як найвищий рівень спортивної результативності).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балан Б. А. Особливості підготовки студентських збірних команд з футболу до короткострокових змагань / Б. А. Балан, Г. В. Лунін // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2012. – № 1. – С. 13-16.

2. Василюк В.М. Прогнозування змагальної діяльності студентів-спортсменів / В.М. Василюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / національний університет Кам'янець-Подільський ; Ред.. П. С. Атаманчук, М. С. Солопчук, Г. М. Арзютов та ін. – Кам'янець-Подільський, 2016. – Вип. 9. – С. 83-91.

3. Гаязова А. В. Проблемы студенческого спортивного движения / А. В. Гаязова, В. Я. Назмутдинов // Перспективы развития современного студенческого спорта: на пути к Универсиаде-2013 в Казани: материалы Всерос. НПК. – Казань: Поволж. ГАФКСиТ, 2012. – С. 48–52.

4. Закон України «Про фізичну культуру і спорт». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12

5. Лапочкин С.В. Формирование нового понимания значения спорта и физической культуры в молодежной среде посредством исследования спортивного наследия универсиад / С.В. Лапочкин // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. – 2010. – Т. 15. − № 2. – С. 49-56.

6. Лист МОНУкраїни № 1/9-454 від 25.09.15 р. «Щодо організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах» ». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/47947/

7. Мельник М.Г., Пітин М.П. Проблеми розвитку студентського спорту України у XXI столітті / М.Г. Мельник, М.П. Пітин М.П. // Вісник національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 129 Т. 1 / Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів : ЧНПУ, 2015. – С. 169-172.

8. Модельный закон «О студенческом спорте». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a10

9. Мутко В. Л. Мини-футбол (футзал) в высших учебных заведениях : учебно-методическое пособие / В. Л. Мутко, С. Н. Андреев, Э. Г. Алиев. – Москва : Советский спорт, 2010. – 320 с.: ил.

10. Павленко О. Ю. Багатогранність розвитку студентського спортивного руху / О.Ю. Павленко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2016. – № 3. – С. 21-25.

11. Семенов А.М. Мини-футбол в системе физического воспитания студенческой молодежи : учеб. Пособие / А.М. Семенов, М.С. Эстрин. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2013. – 72 с.

12. Теорія і методика фізичного виховання / За ред. Т. Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2012, Т.1. С.392.

УДК 796.012.45:617.75.000-057.874

Ліліана Рядова, Людмила Шестерова
(Харків, Україна)

ПОРІВНЯННЯ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДИНАМІЧНОЇ РІВНОВАГИ У ДІТЕЙ 10–16 РОКІВ З ВАДАМИ ЗОРУ У ВІКОВОМУ ТА СТАТЕВОМУ АСПЕКТАХ

Стаття присвячена вивченню питання розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги у школярів середніх класів з вадами зору в залежності від віку та статі. Виявлено, що результати динамічної рівноваги, здебільшого, кращі у хлопців, ніж у дівчат, а вікова динаміка показників в учнів носить хвилеподібний характер.

Ключові слова: *вади зору, динамічна рівновага, діти, оберти на гімнастичній лаві, середній шкільний вік.*

The article is devoted to the study of the development of the ability to preserve the dynamic equilibrium at the schoolchildren of the middle classes with visual impairment, depending on the age and the gender. Discovered that the results of the dynamic equilibrium are mostly better in the boys than in the girls, and the age dynamics of the pupils has a wave-like character.

Keywords: *children, dynamic equilibrium, middle school age, rotate on a gymnastic bench, visual impairment.*

Динамічна рівновага сприяє виконанню робочих операцій при навчанні, ігровій та трудовій діяльності [5, с. 144]. Здатність до збереження рівноваги обумовлюється сукупною мобілізацією можливостей зорової, слухової, вестибулярної і соматосенсорної систем [7, с. 262].

У дітей з вадами зору спостерігаються порушення динамічної рівноваги, що знижує можливості регулювання дій власного тіла та залежить від стану зорового контролю за його положенням в просторі. Особливо потрібно це слабозорим для формування динамічного стереотипу [5, с. 144].

Питанням розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги в учнів середніх класів з нормальним зором у статевому аспекті займалися Л. Є. Шестерова [9], І. О. Кузьменко [2, 3, 4].

У школярів середніх класів з вадами зору показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги досліджували Б. В. Сермеєв [6], Л. В. Харченко [8], І. Ю. Горська [1] та ін. Разом з цим проблема розвитку динамічної рівноваги у дітей 10–16 років з вадами зору є актуальною і мало дослідженою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилося згідно Тематичного плану науково-дослідної роботи Харківської державної академії фізичної культури на 2013–2015 рр. за темою «Теоретичні та прикладні основи побудови моніторингу фізичного розвитку, фізичної підготовленості та фізичного стану різних груп населення» та на 2016–2020 рр. за темою «Вдосконалення процесу фізичного виховання в навчальних закладах різного профілю» (№ держреєстрації 0115U006754).

Мета дослідження: дослідити показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги у школярів середніх класів з вадами зору у віковому та статевому аспектах.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження проводилося на базі комунального закладу «Харківська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат І–ІІІ ступенів № 12» Харківської обласної ради для дітей з вадами зору. В ньому брали участь 117 учнів середніх класів.

Для досягнення мети дослідження використовувалися наступні методи: теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичної літератури, педагогічне тестування та методи статистичної обробки даних.

Результати дослідження та їх обговорення. Дослідження показників розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги в учнів середніх класів з вадами зору, які визначалися за результатами обертів на гімнастичній лаві за 20 с, показало, що найвищими вони були у хлопців 7-го та у дівчат 8-го класів. Варто зазначити, що у хлопців і дівчат 10-го класу результати тестування майже однакові (табл. 1).

Таблиця 1

Показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги хлопців і дівчат середнього шкільного віку з вадами зору у статевому аспекті

Клас	Оберти на гімнастичній лаві за 20 с, кількість разів				t1,2	p
	Хлопці		Дівчата			
	n	$\overline{X}$ ±m	n	$\overline{X}$ ±m		
5	15	4,67±0,12	6	4,00±0,14	3,84	<0,001
6	15	4,07±0,07	10	3,45±0,09	5,52	<0,001
7	6	5,50±0,14	16	4,16±0,10	8,25	<0,001
8	15	4,77±0,12	6	5,75±0,19	4,73	<0,001
9	8	5,38±0,17	6	4,50±0,14	4,31	<0,001
10	6	5,17±0,18	8	5,13±0,17	0,18	>0,05

Розглядаючи показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги у дітей 10–16 років з вадами зору в залежності від статі виявлено, що у хлопців вони, переважно, кращі, ніж у дівчат. За винятком результатів обертів на гімнастичній лаві за 20 с у школярів 8 класу, де показники дівчат вищі. Достовірність відмінностей ($p<0,001$) спостерігалася в результатах учнів 5, 6, 7, 8-го та 9-го класів (табл. 1), що, на наш погляд, пов’язано з включенням у хлопців компенсаторних механізмів, зокрема вестибулярного аналізатора швидше, ніж у дівчат.

Аналіз показників розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги у хлопців у віковому аспекті показав, що з віком вони змінюються хвилеподібно. Найкращі результати обертів на гімнастичній лаві за 20 с зафіксовано в учнів 7-го класу (рис. 1). Відмінності в показниках, здебільшого, достовірні ($p<0,05–0,001$), за винятком результатів хлопців 5-го та 8-го класів, 7-го та 9-го класів, 10-го та 7, 8, 9-го класів, де достовірності відмінностей не спостерігалося ($p>0,05$).

Порівняння результатів обертів на гімнастичній лаві за 20 с у дівчат у віковому аспекті свідчить про те, що з віком вони змінюються різноспрямовано: з 5-го по 6-й клас показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги суттєво знижуються, в період з 6-го по 8-й клас значно підвищуються, а потім, з 8-го по 9-й клас, знов знижуються (рис. 1). Відмінності в результатах, здебільшого, достовірні ($p<0,01–0,001$). Виняток становлять показники школярок 7-го та 5, 9-го класів, між результатами яких достовірності відмінностей не спостерігається ($p>0,05$).

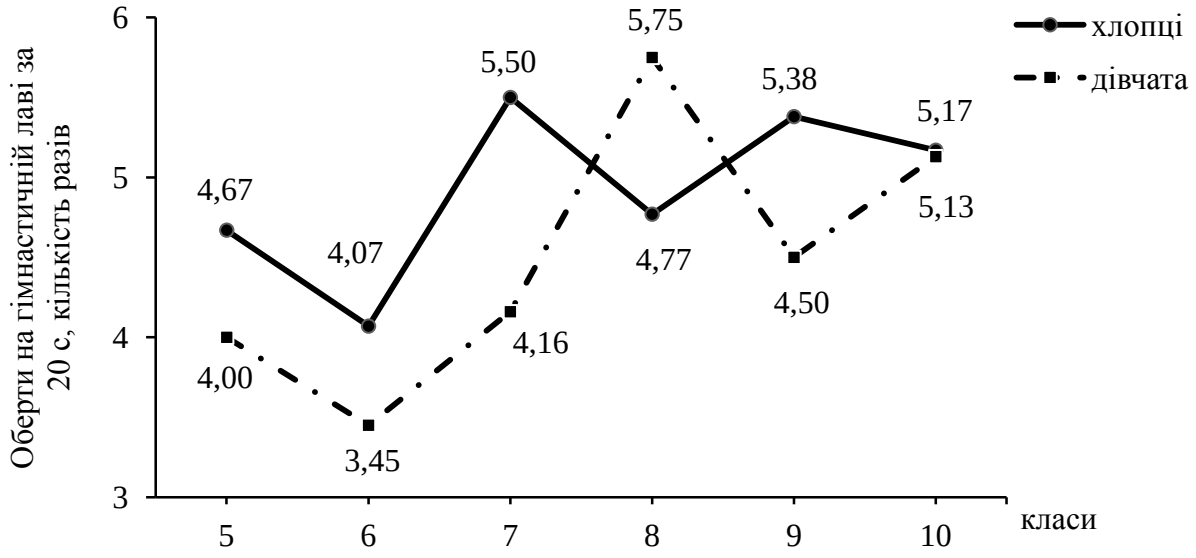

Рис. 1. Вікова динаміка показників розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги у хлопців і дівчат середнього шкільного віку з вадами зору

Порівнюючи показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги у хлопців і дівчат в залежності від віку, виявлено, що вікова динаміка природного розвитку здатності з 5-го по 7-й клас однакова, але, починаючи з 7-го по 10-й клас – суттєво відрізняється. У дівчат 13–14 та 15–16 років спостерігаються підвищення показників, а у хлопців підвищення виявлено лише в 14–15 років. Натомість, у хлопців в періоди 13–14 і 15–16 років та у дівчат 14–15 років зафіксована тенденція до погіршення здатності підтримувати динамічну рівновагу,

На нашу думку, підвищення показників здібності, що досліджувалася, у хлопців пов’язане з паралельним ростом сили. Зниження показників у дівчат відбувається під впливом гормонів залоз внутрішньої секреції на діяльність ЦНС, перебудови рухового апарату, невідповідності між збільшенням маси, посиленим ростом і силою м’язів.

Таким чином, проведене дослідження дало можливість зробити наступні висновки:

1. Найкращі результати динамічної рівноваги спостерігалися у хлопців 12–13 років та у дівчат 13–14 років.

2. Показники розвитку здатності до збереження динамічної рівноваги кращі у хлопців в періоди 10–13 та 14–15 років та у дівчат – в період 13–14 років.

3. Вікова динаміка результатів здатності, що досліджувалася, у школярів 10–16 років з вадами зору носить хвилеподібний характер.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у дослідженні показників розвитку інших видів координаційних здібностей у дітей середнього шкільного віку з вадами зору у віковому та статевому аспектах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горская И. Ю. Теоретические и методологические основы совершенствования базовых координационных способностей школьников с различным состоянием здоровья : автореф. дисс. на соискание учёной степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / И. Ю. Горская. – Омск, 2001. – 47 с.

2. Кузьменко И. А. Возрастные особенности развития координационных способностей школьников средних классов / И. А. Кузьменко // Физическая культура, спорт и туризм. Интеграционные процессы науки и практики : материалы V международной научно-

практической конференции, 19–23 апреля 2012 г. Орел // Под ред. д-ра пед. наук профессора В. С. Макеевой. – Орел : Госуниверситет-УНПК, 2012. – С. 25–30.

3. Кузьменко І. О. Розвиток координаційних здібностей школярів середніх класів з урахуванням функціонального стану сенсорних функцій : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з фіз. вих. та спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / І. О. Кузьменко. – Харків : ХДАФК, 2013. – 20 с.

4. Кузьменко І. О. Рівень розвитку статичної та динамічної рівноваги школярів 5–9-х класів / І. О. Кузьменко // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури, спорту і здоров'я людини : у 4-х т. Л. : ЛДУФК, 2015. – Вип. 19. – Т. 2. – С. 137–140.

5. Рядова Л. О. Дослідження показників розвитку здатності до збереження статичної і динамічної рівноваги школярів середніх класів з вадами зору / Л. О. Рядова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Чернігів : ЧНПУ, 2016. – Вип. 139. – Т. ІІ. – С. 144–147.

6. Сермеев Б. В. Физическое воспитание детей с нарушением зрения / Б. В. Сермеев. – К.: Здоров'я, 1987. – 112 с.

7. Теорія і методика фізичного виховання: загальні основи теорії і методики фізичного виховання : в 2-х томах // За редакцією Т. Ю. Круцевич. – Київ : Олімпійська література, 2012. – Т. 1. – 391 с.

8. Харченко Л. В. Совершенствование базовых координационных способностей школьников 8–12 лет с нарушением зрения : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры» / Л. В. Харченко. – Омск, 1999. – 19 с.

9. Шестерова Л. Є. Вплив рівня активності сенсорних функцій на удосконалення рухових здібностей школярів середніх класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. та спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Л. Є. Шестерова. – Харків : ХДАФК, 2004. – 20 с.

УДК 355.541.4:796.012:796.034.2

Володимир Сорока, Олена Сорока
(Дніпро, Україна)

УКРАЇНСЬКИЙ БОЙОВИЙ ГОПАК У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Розглянуто проблему ефективного використання засобів Бойового Гопаку у розвитку психологічного стану та його впливу на фізичний розвиток дітей. Встановлено, що заняття з Бойового Гопака добре вплинули на загальний розвиток дітей, що підтверджує мету занять з українського бойового мистецтва – гармонійний розвиток особистості. Доведено, що методичною особливістю занять з Бойового Гопака є також і те, що виконання обряду привітання, молитви та пісні, а також обов'язкові теоретичні виховні заняття, мають велику привабливість і добрий вплив на розвиток дітей та допомагають зрозуміти їм особисту приналежність до розвитку бойової культури – як одної з невід'ємної часток загальної культури нашого народу.

Ключові слова: *бойовий гопак, діти молодшого шкільного віку.*

The problem of efficient use of resources in the development of Combat Hopak psychological condition and its impact on the physical development of children. It was found that practicing Combat Hopak well have influenced the overall development of children, which confirms the purpose of employment on ykrainian martial art – the harmonious development of personality. It is proved that the methodological feature of Combat Gopak is the fact that the performance of the

ritual greetings, prayers and songs, as well as the required theoretical educational sessions are a great attraction and a positive impact on children's development and help us to understand their personal affiliation to the development of fighting culture – both one of the integral parts of the general culture of our people.

Keywords: *combat hopak children of primary school age.*

Постановка проблеми. Розвиток Бойового Гопака в Україні щороку повніше відповідає вимогам фізичного виховання дітей і молоді, державних закладів, покликаних виховувати підростаюче покоління на найкращих зразках стародавньої та сучасної культури українського народу [2, с.175; 3, с.3; 4, с.304; 5, с.3].

Використання засобів Бойового Гопаку в системі фізичного виховання відповідає вимогам Президента України та Кабінету міністрів, які окреслені в Указі «Про національну Програму відродження та розвитку українського козацтва» від 15 листопада 2001 року за №1092/2001 та самої Програми, в VI пункті якої передбачено розвиток козацького єдиноборства Бойовий Гопак.

Бойовий Гопак – це система гармонійного розвитку особистості. Це бойове мистецтво, яке передбачає спортивну підготовку, володіння зброєю, розвитку розумових та духовних якостей особистості [1, с.201].

Актуальність даної роботи полягає у визначенні науково-методичних аспектів забезпечення тренувального процесу в Бойовому Гопаку. Особливо актуальною є проблема психофізіологічного стану та його впливу на фізичний розвиток дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням бойових мистецтв козацтва, як історичного надбання української культури присвячені роботи таких авторів, як: Д. Білий (2008), М. Рябовол (2009), В. Куртяк (2010), О. Рогожкин (2010), К. Пономаренко, М. Балко (2013) та ін.

Досвіду спортивно-оздоровчої роботи з дітьми молодшого та середнього шкільного віку у школах Бойового Гопака присвячені роботи М. Данилевича, А. Гачкевича та ін. Мають місце роботи, присвячені технічній підготовці і аналізу техніки виконання вправ: Т. Каляндрук (2010) та ін.

Підвищенню координаційних здібностей, фізичних якостей, методиці навчання руховим діям дітей шкільного віку присвячено велику кількість наукових досліджень [6, с.642; 7, с.198; 8, с.177].

Викладання занять бойовими мистецтвами в групах дітей різного шкільного віку з урахуванням їх індивідуальних можливостей та завдань, що вирішуються, набуває дуже актуального значення. Нажаль в наш час наукових досліджень та літератури з даного питання практично не існує, особливо щодо занять з дітьми молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: визначити методичні особливості та вплив занять Бойовим Гопаком на психофізіологічні показники дітей молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Виконати порівняльну характеристику навантажень на заняттях з Бойового Гопак та уроку фізичної культури в ЗОШ;
2. Провести структурний аналіз і методичне обґрунтовування побудови системи підготовки занять з Бойового Гопака на початковому етапі;
3. Визначити доречність занять Бойовим Гопаком з дітьми 7-8 річного віку.

Методика та організація дослідження. В роботі використані матеріали теоретичного аналізу і узагальнення науково-методичної та спортивної літератури, метод педагогічних спостережень і експерименту, метод анкетування, тестів і експертних оцінок, медико-біологічне дослідження і метод математичної статистики.

Дослідження проводились протягом з лютого 2018 по січень 2019 року з хлопчиками 7-8 років. Під наглядом знаходились дві групи хлопчиків молодшого шкільного віку по 24 дітей в кожній групі. Контрольну групи складали діти, які займаються різними видами спорту або взагалі не займаються спортом, до складу експериментальної групи взяли участь хлопчики, які займаються Бойовим Гопаком.

Результати досліджень та їх обговорення. Традиційно урок фізичної культури складається з трьох частин. Наприкінці підготовчої частини яка триває близько 15 хв. ЧСС складає 132 уд•хв$^{-1}$. При цьому показники АТ майже не змінюються з показниками на початку уроку і складають 90/50 мм.рт.ст. Це вказує на недостатній обсяг виконаної роботи та інтенсивність навантажень на уроці.

Основна частина триває, в середньому 25 хв., при цьому показники ЧСС коливаються від 114 уд•хв$^{-1}$ (робота у рівновазі) до 162 уд•хв$^{-1}$ (рухливі ігри). АТ зберігається на одному рівні протягом всього заняття і має такіж самі показники, як і на його початку. Найбільш велике навантаження припадає наприкінці основної частини, де АТ складає 115/50 мм.рт.ст. Динаміка показників ЧСС і АТ в основній частині вказує на те, що навантаження розподіленні рівномірно, але недостатня. Заключна частина уроку складає 5 хв., при цьому стан дітей майже повністю відновлюється. (ЧСС 96 уд•хв$^{-1}$, АТ 90/50 мм.рт.ст.) (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння основних показників на заняттях

Показник / Група	Т загальне.	ЧСС		АТ	
		Робоче	Макс.	Робоче	Макс.
ФК	45	124,6	162	90/50	115/50
БГ	60	123,8	168	110/50	138/50

Структура занять з Бойового Гопака також складається з трьох частин. На початку заняття козаки шикуються в шеренгу і виконують ритуал вітання з вчителем. Через ритуальне вітання збуджується нервова система в залежності від рівня складності завдань, які плануються для виконання в занятті, підвищується активність вегетативних функцій. Свідоме відношення до заняття сприяє виникненню стану оптимальної готовності організму.

При аналізі показників динаміки ЧСС на початку підготовчої частини заняття, характерне збільшення ЧСС після стану медитації до 90-102 уд•хв$^{-1}$, а після пісні до 96-108 уд•хв$^{-1}$, що перевищує ЧСС стану спокою на 12-24 уд•хв$^{-1}$. Зменшенню часу, на протязі якого організм козака «впрацьовується» в заняття, активно сприяє правильно підібрана проруханка, яка починається після закінчення медитації. В її склад входять різноманітні вправи загального, допоміжного, спеціального і основного характеру. Мобілізація функцій проходить в прямій залежності від особливостей роботи, що і відображає пульсограма - вправам на місці відповідає поступове збільшення ЧСС, яке надалі зростає з переходом до інтенсивних вправ в русі. ЧСС у підготовчій частині заняття зростає до 150-170 уд•хв$^{-1}$.

На протязі основної частини заняття, структурі якої відповідає зона відносно стійкого стану, працездатність утримується на деякому рівні з помірними коливаннями. В основній частині заняття вирішуються головні завдання, підвищується техніко-тактична майстерність, розвиваються фізичні та морально-вольові якості.

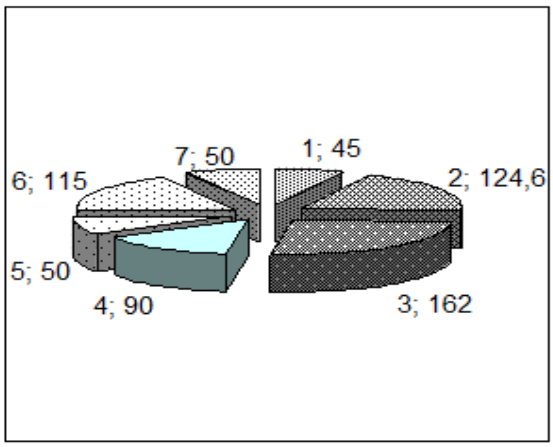

Урок ФК в ЗОШ

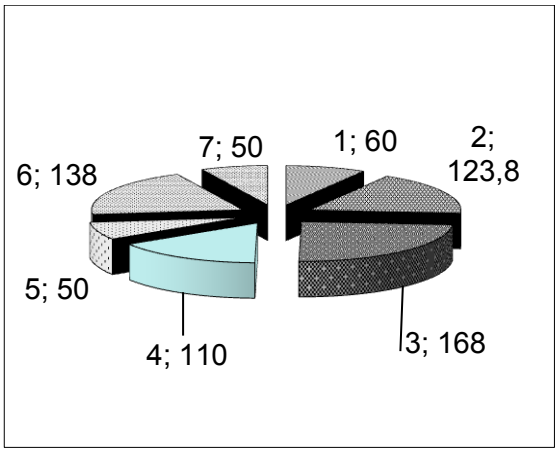

Заняття з Бойового Гопака

Примітка: 1 – Т загальне; 2 – ЧСС робоче; 3 – ЧСС max.; АТ робоче 4 – систол.; 5 – діастол.; АТ max. 6 – систол.; 7 – діастол.

Рис.1 Порівняльна характеристика впливу навантажень на заняттях з ФК і Бойового Гопака

При аналізі показників ЧСС на протязі основної частини характерне коливання в межах від 108 уд•хв$^{-1}$ до 114-168 уд•хв$^{-1}$ (рис. 1).

Велике значення має вміння вчителя впливати на психічний стан одноборців, а також вміння козаків регулювати власні психічні процеси. Вирішенню цих завдань сприяє специфічний ритуал завершення заняття: козаки встають в коло та виконують пісню (ЧСС нормалізується до 96-102 уд•хв$^{-1}$).

За показниками індексів фізичного розвитку діти обох груп мають позитивні показники (табл. 2).

Таблиця 2

Визначення рівня фізичного розвитку

№ п/п	Т е с т и	Експериментальна група		Контрольна група		**Р**	
		$X_1 \pm \sigma$	$X_2 \pm \sigma$	$X_1 \pm \sigma$	$X_2 \pm \sigma$	Е.гр	К.гр.
1	Зріст	122,9±7,1	129,9±6,6	127,8±5,7	127,8±5,8	<0,05	<0,05
2	Маса	26,1±6,2	27,7±6,4	22,8±4,0	24,9±3,6	>0,05	>0,05
3	ОГК	64,6±6,6	65,6±5,9	61,3±5,2	64,4±4,4	>0,05	>0,05
4	ЖЄЛ	1458,3 ±281,1	1605,0 ±503,0	1558,3 ±261,0	1608,3 ±246,6	>0,05	>0,05
5	Індекс Кетле	210,8±42,5	211,9±41,8	182,5±35,0	192,9±24,1	>0,05	>0,05
6	Індекс Ерісмана	3,1±5,1	0,9±4,2	0,7±4,9	0,5±4,0	>0,05	>0,05

В експериментальній групі збільшився життєвий об'єм легенів на 150 см^3, а в контрольній группі за той же час ЖЄЛ збільшився тільки на 50 см^3 за показниками росту і ваги тіла відбулися суттєві зміни (зріст Е.г. – $p<0,05$; К.г – $p<0,05$; маса Е.г. – $p>0,05$; К.г – $p>0,05$). На наш погляд ці зміни відбувались природнім шляхом, так як вік 7-8 років характеризується закінченням «округлення» тіла і починається процес його витягування [7, с.199].

Досліджуючи рівень фізичної підготовленості визначилось, що до занять у дітей двох груп він не відрізняється і є на низькому рівні як для свого віку (програма ФК для ЗОШ). Після року занять в експериментальній групі показники явно вирізняються від попередніх і піднялися на високий рівень (табл.3).

У дітей контрольної групи зміни в показниках є неявні, хоча і виросли до середньо рівня. Показники по човниковому бігу змінились суттєво (Е.гр. – $p<0,05$; К.гр. – $p>0,05$), стрибок у довжину в значно більшій мірі збільшився у експериментальній групі ($p<0,05$, проти $p>0,05$ у К.гр.). Тест на визначення швидкісних якостей – «стрибки зі скакалкою за хвилину» в експериментальній групі показав суттєву прибавку ($p<0,05$), а в контрольній групі він склав $p>0,05$. Тест на визначення силових якостей – «підтягування у висі лежачи» та «згинання-розгинання рук в упорі лежачі» в експериментальній групі показав значно більший приріст ($p<0,05$ – відносно), а у контрольній явних змін не відбулося ($p>0,05$ – відносно).

Тест на силову витривалість «піднімання тулуба в положення сидячи з положення лежачи» показав явні зміни в експериментальній групі ($p<0,05$), а в контрольній показники залишилися на тому ж рівні ($p>0,05$). Інтегральна оцінка гнучкості (шпагат, лівою, міст) значно збільшилась в експериментальній групі ($p<0,05$), в контрольній залишилось без змін ($p>0,05$).

Таблиця 3

Визначення рівня фізичної підготовленості

№ п/п	Т е с т и	Експериментальна група		Контрольна група		**Р**	
		$X_1 \pm\sigma$	$X_2 \pm\sigma$	$X_1\pm\sigma$	$X_2\pm\sigma$	Е.гр.	К.гр.
1	Човниковий біг 20х3	12,8±0,46	12,2±0,44	14,2±0,69	12,5±0,56	<0,05	0,05
2	Стрибок в довжину з місця,см	134,2±6,98	147,2±7,32	134,4±6,33	138,5±9,10	<0,05	>0,05
3	Стрибки зі скакалкою, раз/хв	23,3±9,01	44,3±12,52	12,6±5,62	16,3±4,33	<0,05	>0,05
4	Підтягування в висі, лежачи	8,9±2,31	13,3±3,89	5,4±2,15	7,5±2,11	<0,05	>0,05
5	Згинання-розгинання рук в упорі лежачи від гімнастичної лавки	11,3±4,16	18,0±2,70	6,7±1,23	7,7±1,44	<0,05	>0,05
6	Піднімання тулуба в положення сидячи з положення лежачи	28,2±4,45	39,6±7,82	19,4±0,90	21,0±0,85	<0,05	>0,05
7	Інтегральна оцінка гнучкості (шпагат лівою, правою, прямий, міст)	5,4±0,50	1,6±0,93	4,4 ± 0,55	4,7±0,53	<0,05	>0,05

Фізичну працездатність ми визначали за «пробою Руф'є».В контрольній і в експериментальній групі працездатність у дітей була задовільна (ІР Е.гр. = 10; ІР К.гр. = 11,1). Кінцевий дослід показав, що у дітей експериментальної групи працездатність вирісла до доброго рівня (ІР = 4,3), а в контрольній групі – до середнього рівня (ІР = 9,6) (табл. 4).

Таблиця 4

Визначення працездатності

№ п/п	Т е с т и	Експериментальна група		Контрольна група		**Р**	
		$X_1\pm\sigma$	$X_2\pm\sigma$	$X_1\pm\sigma$	$X_2\pm\sigma$	Е.гр.	К.гр.
1	Проба Руф'є (ІР)	10±2,7	4,3±1,6	11,1±3,0	9,6± 2,5	<0,05	>0,05
2	Гарвардський степ-тест (ІГСТ)	50±14,1	83,3±16,8	68,8 ±10,8	68,3 ±11,5	<0,05	>0,05

«Гарвардський-степ» тест дозволив нам виявити стан серцево-судинної системи дітей 7-8 років. В експерементальній групі до занять з Б.Г. система була нижче середнього (ІГСТ = 50), а після року занять рівень піднялся до вище середнього (ІГСТ = 83,3). В контрольній групі рівень був і залишився на середньому рівні (ІГСТ = 68,8; ІГСТ = 68,3 – відносно).

Висновки:

1. В літературних джерелах різних відділів знань, які мають відношення до предмету дослідження (історія, фізіологія, психологія, теорія і методика спорту), науково обґрунтована необхідність та важливість занять спортом для дітей молодшого шкільного віку.

2. Проаналізувавши структуру занять з Бойового Гопака і порівнявши їх з заняттями фізичної культури в загально освітній школі, ми виявили, що показники тренувальних навантажень на заняттях з БГ значно більші. Це призводить до значних змін геодинамічних показників і, в свою чергу, призводить до більшого тренувального ефекту.

3. Досліджуючи психофізичні зміни у дітей 7-8 років, було визначено, що після року занять Бойовим Гопаком у дітей поліпшилися результати фізичної підготовленості до високого рівня. Рівень працездатності піднявся з «задовільного» до «доброго». Стан серцево-судинної системи піднявся до «вище середнього». З'являється функціональна стійкість, лабільність рухової сфери стає достатною та відповідає віку. Організм став швидче відновлюватися, ніж на початку.

4. Поліпшилися психологічні показники. Збільшився об'єм і стійкість уваги. Діти навчилися швидко переключати увагу з одної діяльності на другу і концетрувати її вже на новій роботі. Тип пам'яті став мішаним, а зорова пам'ять поліпшилася. Це пов'язано з тим, що окрім зорової та слухової – у дітей з'явилася стійка рухова пям'ять. А це в свою чергу добре вплинуло на розвиток мислення. Специфіка занять та завдань, які ставляться підчас виконання вправ, допомогли підвищити рівень вміння абстрагувати.

5. Всі показники психофізіологічних дослідів суттєво вирізняються у групи дітей, які на протязі року займалися фізичною культурою. Загальні показники є середніми, але досить низькими позрівняно з дітьми, які займалися Бойовим Гопаком.

6. Цікавим є те, що показники рівня фізичного розвитку у дітей двох груп особливо не вирізняються (ні між собою, ні з початковими данними). Ми вважаємо, що це пов'язано з природнім розвитком дітей.

7. Підчас дослідження було виявлено, що заняття з Бойового Гопака дуже добре вплинули на загальний розвиток дітей. Що підтверджує мету занять з українського бойового мистецтва – гармонійний розвиток особистості.

8. Методичною особливістю занять з Бойового Гопака є тако ж і те, що існує виконання обряду привітання, молитви та пісні, а також обов'язкові теоретичні виховні заняття. Вони мають велику зацікавленість і добрий вплив на розвиток дітей та допомагають зрозуміти їм особисту приналежність до розвитку бойової культури – як одної з невід'ємної частоки загальної культури нашого народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білий Д.Д. Формування національної самосвідомості : історія, культура, мова, педагогіка / Д. Білий, О. Рогожкин, М. Балко, К. Пономаренко // Формування національної самосвідомості: історія, культура, мова, педагогіка : монографія / [О. В. Рогожкин, Д. Д. Білий, М. В. Балко та ін.] ; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Донецьк : НОУЛІДЖ, 2013. – 201 с.

2. Гачкевич А.М. Біомеханічний аналіз базових ударних рухів ногами у стрибку в бойовому гопаку // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2007. - №2-3. – С. 174-177.

3. Дитячо-юнацька військово-патріотична спортивна гра українського козацтва "Джура – 2010" // Рада козацька. – 2010. – №13–14(34). – С. 1-8.

4. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Тарас Каляндрук. – Львів: Піраміда, 2007. – 304 с.

5. Куртяк В. Козацтво – лицарство України / Володар Куртяк // Триглав. – 2010. – №5(05). – С. 2-3.

6. Сорока В.А. Інноваційні підходи до методики навчання вправам на видах гімнастичного багатоборства / В.А.Сорока,О.І.Сорока // Наука і вища освіта : тези доповідей

ХХІІ Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених / Класичний приватний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2014 – С. 642-644

7. Сорока В.А. Особливості методики навчання вправам на видах гімнастичного багатоборства / В.А.Сорока,О.І.Сорока // Збірник № 18 наукових праць ІХ Міжнародної науково-практичної конференції / Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського: «Фізична культура, спорт та здоров'я нації» – Вінниця: Т. 2, ВДПУ, 2014 С-198-205

8. Сорока В.А. Специально-техническая подготовка развития скоростно-силовых качеств юных гимнасток / В.А.Сорока,О.І. Сорока // ХІІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» Вип. 13, Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 177-179.

УДК 796.41.091.2:611.7

Олена Сорока, Володимир Сорока
(Дніпро, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАТИВНИХ ТЕСТІВ ДО ВІДБОРУ ТА ОЦІНКИ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ГІМНАСТОК НА ЕТАПІ ПОПЕРЕДНЬОЇ БАЗОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У роботі порушується питання підвищення ефективності навчально-тренувального процесу юних гімнасток. За допомогою аналізу науково-спортивної та методичної літератури; методу анкетування; методів педагогічного спостереження та педагогічного експерименту; методу тестів і математичної обробки даних доведено ефективність методики комплексної оцінки перспективності гімнасток на етапі початкової базової підготовки.

Ключові слова: *спортивна гімнастика, інформативні тести, відбір.*

The issue of improving the effectiveness of the training process of young gymnasts is raised in the paper. With the help of analysis of scientific-sports and methodical literature; method of questioning; methods of pedagogical observation and pedagogical experiment; the method of tests and mathematical processing of data proved the effectiveness of the method of comprehensive assessment of the promise of gymnasts at the stage of initial basic training.

Key words: *sports gymnastics, informative tests, selection.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний спорт вищих досягнень характеризується надзвичайно вузькою і ранньою спеціалізацією спортсменів [1, с.198; 3, с. 642]. Тому, з метою подальшого підвищення спортивних досягнень, необхідно не лише розробляти нові й удосконалювати вже існуючі методи тренування, а і шукати перспективні методики для відбору дітей та підлітків [6].

Предметом оцінки в спортивній гімнастиці є точність відтворення наперед заданої форми спортивного вправи згідно історично сформованим вимогам правил змагань. Характерним тут є вибір з великого числа можливих рухів тільки такого, яке, при скоєнні ряду обмежень, найкращим чином задовольняє зазначеним вимогам [4, с. 294].

На наш погляд, є актуальним прогнозування морфометричних змін, їх зв`язок із психологічними характеристиками та взаємовідносинами між учасниками навчально-тренувального процесу, можливість розвитку фізичних якостей у структурі їх багаторічної підготовки, вплив усіх вищевказаних чинників на результати виступів у змаганнях та їхнє кваліфікаційне зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спортивний відбір на етапі попередньої базової підготовки пов'язаний із прогнозом перспективності кваліфікованих гімнастів і рішенням питання про заглиблену спеціалізовану підготовку [4, с.297].

Головна проблема полягає в тому, що об'єктом вивчення, особливо при визначенні придатності, є діти молодшого шкільного віку, організм яких безперервно розвивається. Звідси в спортивному відборі другого типу важлива не тільки діагностика про відповідність, а й урахування генотипу, природних задатків і здібностей та об'єктивний прогноз про їхній розвиток [5].

З метою якісного відбору і прогнозування реального досягнення високої майстерності конкретною особистістю потрібно вивчати розвиток спортивної майстерності починаючи з початку занять у дитячому віці (в онтогенезі), з іншого боку, спираючись на знання вимог до рівня і стану якостей, властивим гімнастам екстракласу, пристосовують їх до спортсменів більш низької кваліфікації [3, с. 240].

Потрібно мати на увазі, що прогнозування розвитку дитини завжди пов'язано з моделюванням результатів його майбутньої взаємодії із середовищем. Тому необхідно враховувати, що на досягнення успіху в спорті тією або іншою особистістю може уплинути величезна кількість факторів, значення яких може збільшуватися або зменшуватися в залежності від етапів підготовки спортсменів і задач, що коштують перед ними [5].

Дослідженням, пов’язаних з впливом інформативних тестів на якість відбору та оцінки перспективності виконання змагальних вправ в спортивній гімнастиці не надається належної уваги [2, с. 644; 3, с. 242].

Передбачається, що запропонована методика відбору визначить залежність рівня технічної підготовленості від фізичної підготовленості юних гімнасток на етапі попередньої базової підготовки.

Мета дослідження – підвищити ефективність учбово-тренувального процесу юних гімнасток шляхом застосування удосконалених методів відбору та оцінки перспективності.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз тестів, що оцінюють фізичну підготовленість юних гімнасток і дослідити динаміку її розвитку;

2. Розробити методику комплексної оцінки фізичної підготовки юних гімнасток та її взаємозв’язок з рівнем технічної підготовленості.

Методика і організація досліджень.

В роботі використані матеріали теоретичного аналізу науково-спортивної та методичної літератури; метод анкетування; метод педагогічного спостереження; педагогічний експеримент; метод тестів; математично-статистична обробка даних.

На підставі аналізу науково-методичної літератури у цій галузі, консультацій з ведучими тренерами-фахівцям Дніпропетровської області, були обрані чотири групи контрольних вправ, найбільш характерних для виконання рухових дій у спортивній гімнастиці: вправи, які оцінюють силові якості; вправи для оцінки швидкісної сили; вправи для оцінки координаційних здібностей.

Основним критерієм оцінки технічної підготовки юних гімнасток є сума балів, набрана на змаганнях. Програма змагань із технічної підготовки включала в себе базові елементи попередньої базової підготовки. Якість виконання вправ оцінювалась суддями-експертами, виводилась середня оцінка кожної вправи й сума середніх оцінок. Дослідження проводились в трьох групах і оцінювалися окремо: I група – 6 років, 10 гімнасток; II група – 7 років, 9 гімнасток; III група – 8 років, 9 гімнасток.

Результати досліджень та їх обговорення. Ефективність методики комплексної оцінки фізичної підготовленості юних гімнасток визначаються шляхом виявлення критеріїв перспективності на підставі обчислювання коефіцієнтів рангової кореляції між вихідними значеннями показників фізичної підготовленості та результатами оцінки виконання технічних дій гімнасток у річному циклі. В результаті маємо, що деякі з них проявили високий рівень інформативності, а деякі – середній і низький рівень інформативності (табл. 1).

Таблиця 1

Залежність рівнів фізичної і технічної підготовленості

№	Т Е С Т И	Вік		
		8 років	7 років	6 років
1	2	3	4	5
СИЛОВА ПІДГОТОВКА				
1	Підтягування у висі (раз.)		0,78	0,74
2	Згинання й розгинання рук в упорі (раз.)	0,74	0,80	0,76
3	Піднімання ніг у висі на гімн. стінці з торканням над головою (раз.)	0,76	0,72	0,56
4	З вису підйом переворотом (раз.)	0,46	0,39	0,32
5	Згинання й розгинання рук в упорі лежачі (раз.)	0,34	0,40	0,46
6	Упор кутом (с)	0,82	0,64	0,68
7	Упор на гімн. стінці “прилипалочка” (с)	0,48	0,32	0,29
8	З вису зігнувшись на кільцях, опускання у вис позаду (раз.)	0,42	0,39	0,32
9	Горизонтальний упор на брусах в групировці (с)	0,71	0,68	0,82
10	Присіди на одній нозі (раз.)	0,46	0,42	0,37
ШВИДКІСНО-СИЛОВА ПІДГОТОВКА				
1	Біг 20 метрів (с)	0,54	0,82	0,78
2	Стрибки у довжину з місця (см)	0,36	0,42	0,39
3	В упорі лежачі, оплески 10 разів (с)	0,72	0,46	0,32
4	Лазіння по канату (4 м.) (с)	0,72	0,76	0,74
5	З положення лежачи на спині підйом у сід 15 разів (с)	0,46	0,39	0,32
6	Наплигування на гірку матів висотою 40 см. 20 разів (с)	0,86	0,78	0,43
7	У висі на гімн. стінці піднімання ніг до прямого кута 20 разів (с)	0,39	0,72	0,34
8	Згинання й розгинання в стійці на голові (раз)	0,52	0,74	0,86
КООРДИНАЦІЙНІ ЗДІБНОСТІ				
1	Тест на переключення та сполучення рухів (бал.)	0,74	0,72	0,48
2	Додаток у стрибку у довжину (см.)	0,62	0,84	0,53
3	Тест на час 60 уд/хв. (сек.)	0,56	0,62	0,32
4	Тест на час 120 уд/хв. (сек.)	0,72	0,64	0,32
ГНУЧКІСТЬ				
1	Середня оцінка за виконання шпагатів (бал.)	0,76	0,54	0,65
2	Нахил (бал.)	0,82	0,78	0,52
3	Нахил ноги нарізно (бал.)	0,52	0,72	0,42
4	Вис позаду (градус)	0,72	0,75	0,46
5	Міст (бал.)	0,46	0,62	0,72
6	Викрут із гімн. палицею (см.)	0,32	0,34	0,45
7	Середня оцінка за утримання ніг (бал.)	0,52	0,48	0,32

Під час роботи було досліджено рівень підготовки гімнасток у річному циклі, а це дозволило простежити динаміку росту фізичних якостей перспективності акробатів 6-8 років.

На підставі отриманих даних можна зробити висновок, що зросли практично всі показники фізичної підготовки, але зріст показників був неоднаковим. Треба відзначити, що

в групі дітей 6 років рівень гнучкості – найбільший (50% додатку показника), тоді як силова підготовленість явного приросту не показала.

Швидкісно-силові показники зросли також по-різному. Найбільшого зростання відбулися у вправах: «настрибування на гірку матів» – 11%, «лазіння по канату» – 13%.

Найбільший приріст показника силової підготовки спостерігався у групі дітей 8 років (30% додатку показника). Аналіз динаміки фізичної підготовленості дозволяє зробити висновок: найбільший додаток показника спостережується у вправах на гнучкість, а найменша зміна відбувається у показниках координаційних здібностей.

За даною методикою на початку навчально – тренувального року на підставі оцінки рівня фізичної підготовленості по запропонованим вправам і, використовуючи бальні шкали оцінки рівня розвитку фізичних якостей, робився висновок на предмет перспективності юних акробатів.

Висновки:

1. З великої кількості контрольних вправ, що оцінюють фізичну підготовленість юних гімнасток виявлені ті, які найбільш інформативні і чий вплив на рухову структуру в основних вправах технічної підготовки є найбільш суттєвим. Саме ці вправи увійшли в розроблену методику комплексної оцінки рухових здібностей гімнасток 6-8 років.

2. В результаті тренувань за програмою зі спортивної гімнастики для СДЮШОР та розробленою нами програмою, місця, які займали гімнастки на змаганнях з фізичної та технічної підготовки на початку експерименту, майже відповідають тим, які вони займали на кінці експерименту. Усе це підтверджує ефективність методики комплексної оцінки перспективності гімнасток на етапі попередньої базової підготовки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сорока В.А. Особливості методики навчання вправам на видах гімнастичного багатоборства / В.А. Сорока, Е.И. Сорока // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Зб. № 18: – Вінниця: Т. 2, ВДПУ, 2014 – С. 198-205

2. Сорока В.А. Інноваційні підходи до методики навчання вправам на видах гімнастичного багатоборства / В.А. Сорока, Е.И. Сорока // Наука і вища освіта : тези доповідей XXII Міжнар. наук. конф. / Класичний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2014 – С. 642-644.

3. Сорока В.А. Методика специально-технической подготовки юных гимнасток с учетом возрастной динамики скоростно-силовых качеств / В.А.Сорока, Е.И. Сорока // Научное обоснование физического воспитания, спортивной тренировки и подготовки кадров по физической культуре, спорту и туризму : Материалы XV Междунар. науч. сессии по итогам НИР за 2016 год :– Минск : БГУФК, 2017. – Ч. 1. С. 239-242

4. Сорока В.А. Совершенствование методов отбора и оценки перспективности гимнастов на этапе начальной базовой подготовки / В.А.Сорока, Е.И. Сорока // Научное обоснование физического воспитания, спортивной тренировки и подготовки кадров по физической культуре, спорту и туризму: Материалы XIV Международной научной сессии по итогам НИР за 2015, Ч.1. Минск БГУФК, 2016. С. 294-297

5. Сорока В.А., Сорока О.І. Відбір і орієнтація на різних етапах багаторічної підготовки. Методичні рекомендації. ПДАФКіС. Дніпро «Іновація» 2017. 27 с.

6. Сорока В.А., Сорока О.І. Управління, контроль, моделювання та прогнозування підготовки спортсменів в спортивній гімнастиці. Методичні рекомендації. ПДАФКіС. Дніпро «Іновація» 2017. 41 с.

УДК 7967612.68

Володимир Тємніков
(Олександрія, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Формування здоров'язберігаючої компетентності засобами фізичної культури під час проведення занять у кабінетах. Підвищення працездатності на розумову діяльність студента при використанні фізкультхвилини.

Ключові слова: *здоров'язберігаюча компетентність, фізична культура, фізкультхвилина, розумова діяльність, заняття.*

The formation of health carring competence with the help of physical education during training in classes. Mental activity of students is being raised during physical exercises.

Key words: *health carring competence, physical exercises, mental activity, classes.*

Сучасні умови соціальної екологічної й радіаційної ситуації все частіше висувають на перший план проблему формування здоров'язберігаючої компетентності як передмову й запоруку здорового способу життя, а значить – як одну з найважливіших перспектив теорії й організації фізичного виховання.

Формування здоров'язберігаючої компетентності – це цілеспрямований і структурований процес, який охоплює формування мотивації до здоров'язберігаючої діяльності та регулярної рухової активності, засвоєння теоретичних знань і практичних умінь, підвищення фізичної підготовленості та функціональних можливостей.

Значна увага приділяється набуттю елементарних знань з фізичної культури, гігієни, основ здоров'я та здорового способу життя; формуванню навичок самостійних занять фізичними вправами, розвиток фізичних якостей, корекції постави, профілактики травматизму; вихованню бережливого ставлення до свого здоров'я і здоров'я оточуючих я найвищої соціальної цінності особистості, розвитку кондиційних якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості) та координаційних здібностей (швидкості перешикувань, узгодження рухових дій, здатності до довільного розслаблення м'язів, вестибулярної стійкості).

Необхідно зазначити роль викладача у формуванні здоров'язберігаючої компетентності при викладанні фізичного виховання та фізичної культури. Особливість педагогічних цілей з розвитку компетенцій полягає в тому, що вони формуються не у вигляді дій викладача а у вигляді професійних умінь і практичних навичок студента.

Формування необхідної компетентності може бути високоефективним за умовою використання міждисциплінарних зв'язків тому, що кожна компетенція студента повинна забезпечуватися певним набором дисциплін і практик. Міждисциплінарний підхід зумовлює результати навчання при оцінці професійних компетенцій щодо вмінь використовувати знання дисциплін професійного циклу з метою обґрунтування педагогічних рішень, які приймають майбутні фахівці.

Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів під час проведення занять у аудиторіях на організм студентів йде опір навантаження не тільки на розумову діяльність, так і на загальний фізичний стан, що веде за собою зниження уваги та падіння продуктивності заняття. Підвищення працездатності студента можливо засобами фізкультурно-оздоровчої роботи, серед яких має місце фізкультхвилина (пауза).

Під час проведення занять у кабінетах та офісах на організм студентів та викладача йде опір навантаження не тільки на розумову діяльність, так і на загальний фізичний стан, що веде за собою зниження уваги та падіння продуктивності заняття.

Для розв'язання цієї проблеми рекомендовано через певні проміжки часу виконувати перерви для зняття фізичного навантаження на органи зору, м'язи рук та м'язи шийного, грудного, поперекового відділу.

Виконання вправ для зняття фізичного навантаження повинні бути пристосовані для кабінетів та офісів. Обмежений простір для виконання вправ обумовлені дотриманням техніки безпеки. Під час виконання різких поворотів та махів столи, стільці, шафи – усе це може зашкодити та травмувати людину.

Фізичні вправи потребують незначних зусиль та часу, але в значній мірі поліпшує загальний фізичний стан організму, що в свою чергу позитивно впливає на розумову діяльність студента.

Вправи для поліпшення кровообігу

Основа тренінгу для поліпшення кровообігу для очей – це масаж. Він здійснюється за допомогою дотиків і поплескувань. Релакс для поліпшення зору відбувається за допомогою нескладних вправ. Починати можна з малювання вісімок навколо очних западин. Рух виконується пальцями рук по 8-16 повторень. Після цього потрібно переходити до наступним руху:

- вгору-вниз;
- по колу;
- по діагоналях;
- по квадрату;
- по верхній (нижній) дузі;
- за формами різних фігур (ромб, трикутник та ін).

Закінчивши з масажними рухами, можна приступати до наступних вправ:

- горизонтальні рухи;
- обертання по колу;
- примружитися-розслабитися;
- інтенсивне моргання;
- руху по діагоналях;
- стоячи біля вікна поперемінно дивитися на об'єкт близько і далеко.

Вправи виконувати по 6 разів. Загальний час виконання складає близько 5 хвилин. Найкраще усамітнитися, залишитися в повній тиші, зосередитися на техніці. Релакс для очей не тільки поліпшить кровообіг, але і допоможе при такому порушенні, як синдром акомодації.

Пальмінг У. Bates

Методика виконання вправи пальмінг була розроблена У. Бейтсом і може використовуватися кожним, хто хоче зняти напругу з органів зору. Релакс для очей виконується наступним чином:

- зігріти руки;
- покласти долоню на долоню, щоб пальці рук закривали один одного;
- зафіксувати зігнуті в ліктях руки колінами, прикрити руками очі;
- залишитися в такому положенні на 5-7 хвилин.

Важливо при фіксації рук в такому положенні не тиснути на очні яблука, стежити, щоб світло не проникав крізь пальці рук. Ця вправа сприяє розслабленню м'язів ока.

Програма релакс для очей

Цей комплекс можна виконувати, щоб зняти втому. Кожну вправу слід робити по 7-8 разів.

- З відкритими очима намалювати вісімку (у двох напрямках).
- Сфокусувати погляд на великому пальці руки, витягнутої вперед. Почати відводити руку в сторону.
- Витягнути вперед і випрямити будь-яку руку. Сфокусувати погляд на ній, почати рахувати до 20. На п'ять закрити праве око, на 10 – відкрити правий, на 15 – закрити лівий, на

20 – відкрити лівий.Це нескладна гімнастика очей. Релакс забезпечений кожному, хто буде виконувати такі вправи. Їх можна робити як в комплексі, так і окремо.

Гімнастика для поліпшення зору

При короткозорості, далекозорості і астигматизмі виконання гімнастики обов'язково. Воно допомагає зняти напругу з м'язів, привести їх в тонус, що значно прискорить лікування. Гімнастика складається з 4 базових вправ:

- Почати робити повільні рухи очима вгору і вниз. Виконати 6 разів у кожному напрямку. З розслабленням м'язів амплітуда виконання збільшиться. Зробити ще кілька повторень, відпочиваючи за 2 секунди між ними.
- Плавні рухи вправо і вліво по 6 разів. При виконанні пам'ятати, що головне завдання – релакс для очей. Тому рухи органами зору треба робити з мінімумом зусиль. В кінці вправи зробити ще кілька разів з інтервалом відпочинку в 2 секунди.
- До очей піднести палець на відстані 20 см, сфокусувати погляд на ньому, перевести погляд на віддалений об'єкт. У швидкому темпі зробити 10 повторень і ще кілька з інтервалом відпочинку в 2 секунди. Це вправа одне з найбільш ефективних для поліпшення зору. Його можна виконувати кожен день і як можна частіше.
- Кругові рухи за годинниковою стрілкою і назад. Робити повільно. Повторити 3 рази по 4 кола в кожну сторону. Відпочивати між циклами 2 секунди. Вправа робити з мінімальними зусиллями.

Рекомендації

Гімнастику потрібно виконувати регулярно без окулярів і лінз. Перед кожним підходом робити релакс для очей, накриваючи їх долонями (пальмінг). Якщо при виконанні будь-якої вправи почали боліти очі, потрібно перервати гімнастику, зробити пальмінг, відпочити і продовжити. Всі перераховані методи спрямовані на зняття напруги з очей і поліпшення зору. Якщо регулярно робити хоча б одну вправу, користь, безсумнівно, буде.

КОМПЛЕКС ВПРАВ ФІЗКУЛЬТХВИЛИНКИ

Вправа 1. В. п. - основна стійка. На рахунок 1, 2 - руки підніміть вгору, ліву ногу відведіть назад на носок, голову також тому, потягніться, вдих; 3, 4 - поверніться в в. п., видих. Те ж з відведенням правої ноги. Повторіть 3 рази.

Вправа 2. В. п. - те ж. На рахунок 1 - підніміть ліву ногу, згинаючи її в коліні, обхопіть руками коліно, видих; 2 - за допомогою рук притисніть коліно до грудей, нахиліть голову, глибокий видих; 3, 4 - опустіть ногу, вдих. Те саме – з підніманням правої ноги.

Вправа 3. В. п. - ноги нарізно, руки на поясі. На рахунок 1 - поворот тулуба з відведенням правої руки і поворотом голови вправо, вдих; 2 - в. п., видих; 3, 4 - те саме з поворотом ліворуч. Повторіть 2 рази в кожну сторону.

Вправа 4. В. п. - те ж. На рахунок 1 - короткий і швидкий пружний нахил тулуба, пальцями торкніться колін; 2 - повторіть такий же нахил, кілька поглиблюючи його і торкаючись пальцями середини гомілок; 3 - те ж, дістаючи пальцями стопи. Дихання довільне. Повторіть 2 рази.

Вправа 5. В. п. - те ж. Обертання головою в повільному темпі, як можна більше нахиляючи її вниз, вліво, назад і вправо. Під час нахилу голови вперед – видих, назад - вдих. Те ж - в зворотну сторону. Повторіть 2 рази в кожну сторону.

Фізкультхвилинки рекомендується виконувати під час самостійних занять через кожні 1 - 1,5 год. Скорочений варіант фізкультхвилинки, який має назву мікропауз активного відпочинку, складається з 2 - 4 вправ, кожне з яких виконується по 1 - 2 рази. В якості таких вправ можуть бути використані вправи 1, 3, 4, 5 або 1, 3 і 4.

КОМПЛЕКС ВПРАВ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ПАУЗИ

Вправа 1. В. п. - ноги нарізно. На рахунок 1, 2 - підніміть руки в сторони-вгору, долоні вгору, потягніться, вдих; 3, 4 - поверніться у в. п., видих. Повторіть 7 - 8 разів.

Вправа 2. В. п. - ноги нарізно. На рахунок 1 - зігніть ліву ногу в коліні, ліву руку в сторону, праву на пояс, вдих; 2 - поверніться в в. п., видих; 3, 4 - те ж в іншу сторону. Повторіть 5-6 разів.

Вправа 3. В. п. - ноги нарізно, руки перед грудьми. На кожен рахунок - ривки руками назад. Рухи поєднуйте з ритмічним диханням. (5-10с).

Вправа 4. В. п. - ноги нарізно, руки на поясі. На рахунок 1, 2 – присядьте на носках, руки вперед, видих; 3, 4 - поверніться у в. п., вдих. Повторіть 6-8 разів.

Вправа 5. В. п той же. На рахунок 1, 2 - нахил тулуба вліво, ліва рука ковзає по нозі, видих; 3, 4 - в. п., вдих; 5-8 - те ж вправо. Повторіть 6-7 разів.

Вправа 6. В. п. - ноги нарізно. На рахунок 1, 2 - підніміть руки до рівня плечей, вдих; 3, 4 - розслабте руки, вільно опустіть і струсіть ними, видих. Повторіть 5-6 разів.

Вправа 7. В. п ноги нарізно, руки на поясі. На рахунок 1 - ліву ногу відведіть назад, ліву руку підійміть до плеча, вдих; 2 поверніться у в. п., видих; 3 – праву ногу відведіть назад, праву руку підніміть до плеча; вдих; 4 – в. п., видих. Повторіть 4-5 разів.

Фізкультурну паузу рекомендується проводити після першої пари академічних занять в тому випадку, якщо протягом дня їх передбачено три, або після другої пари - якщо їх передбачено чотири.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяшин В.І. Забезпечення наступності засобами між предметних звязків / В.І.Андріяшин, Л.В.Карачун // Науковий збірник нац. пед. ун-ту ім.М.П.Драгоманова. – 2010. – Сер.13. Вип.6 – С.9-13.

2. Бенеть В.П. Цілеспрямовані дії фізичних вправ на розумову працездатність людини / В.П.Бенеть, Н.М.Ковальчук, В.І.Завацький. – Луцьк.: Надетир'я, 1996. – 158 с.

3. Карпюк Р.П. Історія адаптивного спорту. Методичні рекомендації для студентів вищих навчальних закладів / Р.П.Карпюк, Л.П.Сушенко. – Луцьк.: Волинська обласна друкарня, 2008. – 36 с.

4. Митчик О., Сапожник О. Етапи формування здоров'язберігаючої компетентності в студентів вищих навчальних закладів // Фізичне виховання, спорт і культура здоровя у сучасному суспільстві.: Збірник наукових праць. – 2011. – №3(15). – С.78.

УДК 378.147.091.31-059.2:796.011.3

Лариса Улаєва
(Харків, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНИМ ВИХОВАННЯМ У ЗВО

Мета роботи полягала у проведенні науково-методичного аналізу використання методу проектів як інтерактивного методу навчання у формуванні компетентності. Показується, що застосування у роботі інтерактивних методів навчання надає студентам можливості самостійно робити вибір та співпрацювати з іншими, посилює їх мотивацію.

Ключові слова: *інтерактивні методи, компетентність, студенти, фізичне виховання, метод проектів.*

The purpose of the work was to conduct a scientific and methodological analysis of the use of the project method as an interactive learning method in the formation of competence. It is shown that the use of interactive teaching methods in the work enabling students to make their own choices and collaborate with others, enhances their motivation.

Key words: *interactive methods, competence, students, physical education, method of projects.*

Важко зараз переоцінити значення використання переходу від технічно-індустріальної до інформаційно-культурної стадії розвитку суспільства. Одним із основних завдань його

функціонування в Україні визначено взаємодію як на рівні міжособистісного спілкування, так і в межах міждержавного співробітництва. У низці законотворчих документів ("План Дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове співтовариство на період до 2010 року" (2007 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Закон України "Про вищу освіту" (2014 р.) та ін.) відокремлене нові завдання та критерії фахової підготовки спеціалістів.

Сучасне життя ставить перед здобувачами вищої освіти задачу швидко орієнтуватись у інформаційному просторі, миттєво знаходити необхідне рішення. Велика кількість різноманітних джерел інформації потребує аналіз цієї інформації та використання у практиці найважливіших знань та умінь. У зв'язку з цим серед традиційних форм та методів навчання у закладах вищої освіти все частіше використовуються інтерактивні методи. Ця затребуваність пояснюється тим, що таке навчання спрямовано на підвищення пізнавальної активності студентів, посилення діяльнісного підходу в навчанні і реалізацію спільної діяльності, націленої на кооперативну обробку навчальної інформації з формування нових знань особисто кожним студентом в оптимальному тільки для нього режимі [7].

Завдання дослідження – провести науково-методичний аналіз проблеми застосування інтерактивних методів навчання у практиці роботи зі студентами, вчасності, методу проектів для формування спеціальної компетентності. Ця компетентність стосується уміння працювати в команді.

На сьогоднішній день можливості інтерактивних технологій значно випереджають практику їх ефективного використання в процесі професійної підготовки (Г. Бордовський, Я. Ваграменко, Б. Гершунський, Ю. Железняк, К. Колін, М. Лапчик, Л. Лубишева, Ж. Козіна, С. Неверкович, Б. Порад, І. Роберт, Л. Сущенко, О. Тимошенко, А. Тихонов, І. Тихонов, Ж. Холодов).

Як відмічає дослідниця Ю. В. Алєєва, «при активному навчанні студент більшою мірою стає суб'єктом навчальної діяльності, вступає в діалог з викладачем, активно бере участь в пізнавальному процесі, виконуючи творчі, пошукові, проблемні завдання. Здійснюється така взаємодія, коли студенти навчаються один з одним при виконанні завдань у парі, групі» [1, с. 3].

Відмітні особливості активних форм проведення занять:

- цілеспрямована активізація мислення, коли студент змушений бути активним, незалежно від його бажання;
- досить тривалий час активності студентів (протягом всього заняття);
- самостійне творче вироблення рішень, підвищена ступінь мотивації емоційності студентів;
- взаємодія студентів будується викладачем за допомогою прямих і зворотних зв'язків.

У сучасній педагогічній літературі [1, 4, 5, 8] вчені вказують на помітні, відмітні особливості активного та інтерактивного навчання, а саме: основним способом організації взаємодії викладача і студентів стає не тільки активний зворотний зв'язок між педагогом і студентом, але й організація взаємодії студентів між собою; взаємодія переважає над впливом. Однак у процесі інтерактивного навчання змінюються провідні функції викладача. Викладач виконує функції організатора і помічника, колективне навчання в малих групах стає основною формою організації навчання.

Дослідниці Т. С. Панина і Л. Н. Вавилова [5] виділяють наступні загальні результати й ефективність інтерактивного навчання, а саме :

1. Інтерактивні методи навчання дозволяють здійснити перенесення способів організації діяльності, отримати новий досвід діяльності, її організації, спілкування, переживань. Інтерактивна діяльність забезпечує не лише приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності і комунікації, але і розкриття нових можливостей тих, що навчаються, стають необхідною умовою для становлення і вдосконалення компетентностей через включення учасників освітнього процесу в осмислене переживання індивідуальної і колективної діяльності для накопичення досвіду, усвідомлення і прийняття цінностей.

2. Інтерактивні методи навчання дозволяють інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння і творчого застосування знань при рішенні практичних завдань. Ефективність забезпечується за рахунок активнішого включення тих, що навчаються, в процес не лише отримання, але і безпосереднього ("тут і тепер") використання знань. Якщо форми і методи інтерактивного навчання застосовуються регулярно, то у тих, що навчаються, формуються продуктивні підходи до оволодіння інформацією, зникає страх висловити неправильне припущення (оскільки помилка не спричиняє за собою негативної оцінки), встановлюються довірчі стосунки з викладачем.

3. Інтерактивне навчання підвищує мотивацію і залученість учасників в рішення обговорюваних проблем, що дає емоційний поштовх до наступної пошукової активності учасників, спонукає їх до конкретних дій, процес навчання стає більше осмисленим.

4. Інтерактивне навчання формує здатність мислити неординарне, по-своєму бачити проблемну ситуацію, виходи з неї; обґрунтовувати свої позиції, свої життєві цінності; розвиває такі риси, як уміння вислуховувати іншу точку зору, уміння співпрацювати, вступати в партнерське спілкування, проявляючи при цьому толерантність і доброзичливість по відношенню до своїх опонентів.

За утвердженням П. К. Петрова [9], упровадження нових інформаційних технологій навчання може вирішити найрізноманітніші задачі: повідомлення знань, контроль за ходом їх засвоєння, демонстрація ілюстративного матеріалу як в статиці, так і в динаміці; співставлення біомеханічних характеристик еталонної рухової дії з даними біомеханічних характеристик рухової дії, виконуваної спортсменом (учнем, студентом), і вказівок подальшого навчання залежно від проявлених розбіжностей з еталоном; зберігання інформації у вигляді банків даних з конспектами занять, документами планування, картотеки рухливих ігор, списків літератури, навчальних і контролюючих програм, курсових і дипломних робіт, комплексів загальнорозвиваючих вправ; вести контроль, облік і аналіз динаміки фізичного розвитку дітей; допомогти в математично-статистичній обробці результатів досліджень; вести документацію і обробку результатів спортивних змагань; моделювати педагогічний процес і т. п.

Форми організації інтерактивного навчання

В інтерактивній формі можуть проводитися як практичні (семінарські) заняття, так і лекції. Серед останніх, наприклад, можуть бути виділені наступні [2]:

Проблемна лекція. Викладач на початку і в ході викладу учбового матеріалу створює проблемні ситуації і залучає студентів до їхнього аналізу. Вирішуючи протиріччя, закладені в проблемних ситуаціях, навчанні самостійно можуть дійти тих висновків, які викладач повинен повідомити в якості нових знань.

Лекція із запланованими помилками (лекція-провокація). Після оголошення теми лекції викладач повідомляє, що в ній буде зроблено певну кількість помилок різного типу: змістовні, методичні, поведінкові тощо. Студенти наприкінці лекції повинні визначити і назвати помилки.

Лекція-візуалізація. У цьому типі лекції передача викладачем інформації студентам супроводжується показом різних малюнків, структурно-логічних схем, опорних конспектів, діаграм і тому подібного за допомогою слайдів, відеозаписів, дисплеїв, інтерактивної дошки і т. д.).

Лекція "прес-конференція". Викладач пропонує студентам письмово, впродовж 2-3-х хвилин, задати йому будь-яке питання з оголошеної теми лекції, яке привернуло їхню увагу. Далі викладач впродовж 3-5 хвилин систематизує ці питання за їх змістом і починає читати лекцію, включаючи відповіді на зацікавлені питання за змістом вказаної теми лекції.

Лекція-діалог. Зміст подається через серію питань, на які студенти повинні відповідати безпосередньо в ході лекції.

Дискусія (від латин. discussion – розгляд, дослідження) – публічне обговорення або вільний вербальний обмін знаннями, ідеями або думками з приводу якого-небудь суперечного питання або проблеми. Істотними рисами дискусії є поєднання

взаємодоповнюючого діалогу і обговорення спірної суперечки, зіткнення різних точок зору, позицій.

Широко використовується на практиці так званий «*Мозковий штурм або мозкова атака»* як найбільш вільна форма дискусії. Вона є однією із способів швидкого включення усіх членів групи в роботу на основі вільного вираження своїх думок з даного питання, використовується для колективного вирішення проблем при розробці конкретних проектів, де передбачаються генерація різноманітних ідей, їх відбір і критична оцінка в зазначеній групі студентів.

Кейс-технології. Термін "кейс" походить від англійського слова "case" – "подія" або "пригода" та від латинської мови, де "casus" – форма латинського дієслова "cadere", що означає "падати". Подія, пригода – це те, що нібито враз "падає, звалюється на нас" [3].

До кейс-технологій відносяться [6]:

- метод ситуаційного аналізу;
- ситуаційні завдання і вправи;.
- аналіз конкретних ситуацій (кейс-стади);
- метод кейсів;
- метод інциденту;
- метод розбору ділової кореспонденції;
- ігрове проектування;
- метод ситуаційно-ролевих ігор.

Метод проектів – система навчання, при якій студенти або учні здобувають знання й уміння в процесі самостійного планування і виконання практичних завдань, що поступово ускладняються, – проектів. Проект – це комплекс пошукових, дослідницьких, розрахункових, графічних і інших видів робіт, що виконуються тими, що вчяться самостійно, але під керівництвом викладача, з метою практичного або теоретичного рішення значущої проблеми. У роботі над проектом можна виділити декілька етапів (табл.1).

Таблиця 1. Послідовність роботи над проектом

Стадія роботи над проектом	Утримування роботи на цій стадії	Діяльність студентів	Діяльність педагога
Підготовка	Визначення теми і цілей проекту	Обговорюють предмет з викладачем і отримують при необхідності додаткову інформацію. Встановлюють цілі	Знайомить з сенсом проектного підходу і мотивує учнів. Допомагає в постановці цілей
Планування	а) Визначення джерел інформації. б) Визначення способів збору і аналізу інформації. в) Визначення способу представлення результатів (форми звіту). г) Встановлення процедур і критеріїв оцінки результатів і процесу. д) Розподіл завдань (обов'язків) між членами команди.	Виробляють план дій. Формулюють завдання.	Пропонує ідеї, висловлює припущення.
Дослідження	Збір інформації, рішення	Виконують	Спостерігає, радить,

	проміжних завдань. Основні інструменти, інтерв'ю, опитування, спостереження, експерименти	дослідження, вирішуючи проміжні завдання	а також керує діяльністю.
Результати і виводи	Аналіз інформації. Формулювання виводів.	Аналізують інформацію	Спостерігає, радить.
Представлення або звіт	Можливі форми представлення результатів (звіту) : усний звіт, усний звіт з демонстрацією матеріалів, письмовий звіт.	Звітують, обговорюють.	Слухає, ставить доцільні питання в ролі рядового учасника.
Стадія роботи над проектом	Утримування роботи на цій стадії	Діяльність студентів	Діяльність педагога
обговорення і самооцінок.		якість використання джерел, невикористані можливості, потенціал продовження, якість звіту.	

У своїй роботі ми неодноразово використовували метод проектів під час вивчення нової теми. Для цього перш за все за допомогою факторного аналізу поділяли групу на декілька малих підгруп. Кожна підгрупа виконувала свою функцію у проекті [10]. Це надало можливість студентам самостійно під керівництвом викладача розпланувати етапи роботи в малих підгрупах, знаходити теоретичний матеріал, можливість його систематизувати, обговорювати у групі. Після аналізу формувати звіти та представляти їх у вигляді презентацій. Можливість оцінювати групою співпрацю у малих підгрупах та надавати оцінки цієї роботи. Ця робота об’єднує студентів, виконує не тільки поставлені навчальні завдання, а ще має виховний аспект діяльності, формує необхідну компетентність.

Висновки. Учасники інтерактивного навчання здатні вести обговорення, ділитися здобутками, співпрацювати, а також самостійно розробляти навчальні матеріали. Інтерактивне навчання заохочує студентів вирішувати складні актуальні проблеми. Вони вивчають, роблять висновки, інтерпретують та синтезують інформацію різними способами. Таке навчання посилює внутрішнє бажання тих, що вчяться, їх можливостям виконувати важливу роботу, та їх потребу в тому, щоб їх роботі було віддане належне. Коли студенти мають можливість контролювати власний процес навчання, його значення зростає. Можливості робити вибір та співпрацювати з іншими студентами посилюють їх мотивацію. Результатом взаємодії стає не тільки засвоєння знань студентом, але й зміни його власного стану, міра просування його в оволодінні предметних умінь і навичок по відношенню до попередніх досягнень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алеева Ю.В. Учение как специфическая форма познавательной активности студентов // Вестник ТГПУ Педагогика высшей школы: теория и практика / Ю.В. Алеева. – 2012. – 5(120). – С. 3-14.

2. Аронова Г. А. Методика обучения взрослых : особенности лекционной формы подачи материала по гуманитарным дисциплинам [Электронный ресурс] // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» : [сайт]. – 2012. – Режим доступу: http://festival.1september.ru/articles/513950/

3. Гузеев В.В. Системные основания интегральной образовательной технологии: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М., 1999. – 38 с.

4. Дутчак М.В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні. Автореф. дис. докт. н. з фіз. вих. і спорту, 24.00.02, К.: 2009. – 39 с.

5. Интерактивная панель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intelin.ru/catalog/paneli.php

6. Осетрин К. Е., Пьяных Е. Г. Методические особенности повышения квалификации учителей в области информационно-коммуникационных технологий на базе свободного программного обеспечения // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). 2009. Вып. 9 (87). – С. 41-43.

7. Основы методики самостоятельных занятий физическими упражнениями в группе ЛФК. Физическое воспитание и спорт в высших учебных заведениях // Сборник статей X Международной научной конференции, посвященной 60-летию БГТУ им. В.Г. Шухова и 210- летию ХНПУ имени Г.С. Сковороды 24 – 25.04.2014 г.: в 2-х ч.– Харьков, 2014. Ч.2. – С. 209-213.

8. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін.; За заг. ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 501 с.

9. Петров П.К. Современные информационные технологии в профессионально-педагогической подготовке специалистов по физической культуре и спорту // Информатика и образование. – 2003. – № 7.

10. Факторная структура комплексной подготовленности студентов группы физической реабилитации. Физическое воспитание студентов. №2. Изд.: ХГАДИ, ХНПУ им. Г.С. Сковороды, 2016. – С. 32-37.

УДК 796.07

Ігор Шаров, Тетяна Осадченко
(Умань, Україна)

СПОРТИВНІ ТРЕНУВАННЯ, ЩО НАПРАВЛЕНІ НА РОЗВИТОК ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ

До групи швидкісно-силових видів спорту можна віднести як ациклічні види (важку атлетику, легкоатлетичні метання, бобслей) так і циклічні (спринтерські легкоатлетичні дисципліни, шор-трек, плавання на короткі дистанції), а також ігрові види спорту і єдиноборства. Швидкісно-силові види характерні своєю багатопрофільністю і характером м'язових зусиль. Для них характерна інтенсивна робота за незначний період часу, а для демонстрації високих результатів, необхідна підвищена нервово-м'язова збудливість.

Ключові слова: *швидкісно-силові здібності, вправи, спортивна підготовка, тренування.*

The group of high-speed sports can include both acyclic species (heavy athletics, athletics, bobsleighs) and cyclic (sprint and athletics disciplines, short-track, short-range voyages), as well as sports and martial arts. Speed-force types are characterized by their multifaceted nature and the nature of muscular effort. They are characterized by intensive work for a short period of time, and for demonstration of high results, increased nervous and muscular excitability is required.

Key words: *speed-strength abilities, exercises, sports training, training.*

У різноманітних рухових діях, де визначальним є не стільки абсолютний показник сили, скільки швидкість і точність рухів, пріоритетним напрямком тренування є розвиток швидкісно-силових здібностей. Саме цій проблемі на сучасному етапі розвитку професійного спорту приділяється велике значення.

До числа швидкісно-силових здібностей В. Лях [1] відносить і такі як «вибухова сила», тобто здатність досягати максимального показника сили в процесі виконання рухової дії за мінімальний час, а також латентний час рухової реакції, що визначає ступінь сенсорномоторної чутливості і швидкої дії у відповідь на зовнішній сигнал (звуковий, світловий, кінестетичний).

Для найбільш відчутного розвитку швидкісних якостей юних спортсменів прийнято використовувати загально-розвиваючі вправи (бігові завдання, найпростіші гімнастичні і акробатичні рухи, вправи з інвентарем), а також рухливі ігри.

Як пишуть в своїх роботах Н. Орлова, Е. Прокопюк, найбільше число швидкісно-силових вправ пов'язане з проявом таких фізичних здібностей, як гнучкість, координація та інших. З метою створення широкого спектру рухової підготовленості та запобігання монотонності і стереотипії рухів, потрібно частіше змінювати вихідне положення, довжину розбігу, вагу метаючих снарядів та ін. Найчастіше, вправи швидкісно-силової спрямованості виконуються одноразово або короткими серіями з такими м'язовими зусиллями, щоб не сповільнювати швидкість основного виконуючого руху. При виконанні фінального зусилля в метаннях і стрибках, дотримання цієї умови визначає спортивний результат [4, 5].

Для оптимізації виконання спортивних вправ в швидкісно-силових видах спорту слід враховувати ряд методичних рекомендацій:

– використовувати керований зовнішній опір;

– застосовувати методи світлової, звукової, оперативної та поточної інформації про зміни в параметрах рухів;

– підвищувати економічність рухів за рахунок зниження або повного скорочення непродуктивної роботи в тренувальному процесі [2].

Для виховання швидкісно-силових здібностей використовуються стрибки на двох і одній нозі, стрибки через скакалку, у висоту і довжину з розбігу, стрибки з висоти «в глибину», багатоскоки і підскоки, метання ядер, вистрибування з поворотом на 90-360 градусів, біг з низького старту і човниковий біг, багаторазові стрибки з граничною висотою вистрибування, швидкі присідання на двох і одній ногах, спринтерський біг на 10-200 метрів, ігрові завдання по команді, різні естафети та рухливі ігри типу «салок», «півнячих боїв»,«перестрілки»,« вибивала» та ін.

За пропозицією В. Попова, Ф. Суслова і Є. Лівадія вправи, орієнтовані на розвиток швидкісно-силових якостей можна умовно поділити на чотири групи:

– змагальні та спеціально-підготовчі вправи, що виконуються з встановленням на досягнення максимальної швидкості;

– з подоланням ваги свого тіла і ваги партнера: різні за швидкістю і довжиною стрибки на двох і одній ногах як з розбігу, так і з місця, темповий біг, стрибки у висоту, глибину і на дальність в різних поєднаннях, силові гімнастичні вправи, вправи в парах на протидію;

– із застосуванням додаткових обтяжень: інвентар і снаряди більшої ваги, гантелі, пояс, «обважнювачі», амортизуючі стрічки, набивні м'ячі та ін .;

– з використанням зовнішнього опору середовища: змагальні вправи у воді, стрибки і біг на піднесеність і вниз, на різноманітній поверхні (пісок, сніг, лісові стежки), проти і за вітром та ін.

Швидкісно-силова підготовка із застосуванням додаткових обтяжень сприяє розвитку м'язової сили. Швидкісна орієнтація тренувань вирішує завдання збільшення швидкості виконання змагальних рухів (бігу, стрибків, метань) або окремих елементів техніки (різних рухів рук, ніг, корпусу), а також їх поєднань, в фінальних зусиллях (при виконанні розбігу і відштовхування, подолання бар'єрів).

Так, наприклад, легкоатлетичні багатоборства – це комплексні спортивні вправи, що складаються з легкоатлетичних дисциплін різнорідної спрямованості. Зазвичай до складу багатоборства включають від 3 до 10 видів, що представляють легкоатлетичний біг, стрибки і метання. Більшість багатоборства розроблені для різних вікових категорій, а також для тренувальних цілей багатоборців.

Таким чином, за даними літературних джерел було встановлено, що реалізація диференційованого методу в практиці розвитку швидкісно-силових здібностей школярів для занять легкою атлетикою і єдиноборствами, представлена недостатньо широко та розгорнуто і має деякі недоліки, серед яких: некоректні статистичні дані за диференційованими

навантаженнями; недотримання біологічних принципів функціонування організму; використання класифікації фізичних якостей, що не дозволяє чітко відокремити навантаження неоднаковою спрямованості і не вирішують проблему повністю.

За даними Абдо Едам Гультая, найбільш уразлива ланка опорно-рухового апарату спортсменів представників швидкісно-силових видів спорту - колінний суглоб, травми якого становлять близько 43% від усіх пошкоджень в ході тренувальних і змагальних навантажень. На другому місці пошкодження гомілковостопного суглоба – 13,6%, на третьому – травми хребта (близько 11,5% всіх патологій). Тому, при підборі спеціальних засобів тренувальної дії і відповідних режимів навантаження, необхідно враховувати статеві та індивідуальні особливості контингенту.

Віковий період 10–12 років характеризується численними анатомо-фізіологічними перебудовами і змінами організму, що росте, при цьому було виявлено, що функціональна підготовленість юних спортсменів розвивається нерівномірно. У зв'язку з особливостями розвитку 10-12 річних дітей, в групи початкової підготовки в спортивні школи зараховуються всі бажаючі діти і підлітки з урахуванням вікових норм, відведених для виду спорту. В якості основного критерію спортивної орієнтації виступає рекомендація вчителя фізичної культури, дозвіл шкільного лікаря і результати антропометричних вимірювань і випробувань фізичної підготовленості. Дані критерії гранично спрощені і доступні для застосування шкільним учителем фізичної культури.

Етап відбору в навчально-тренувальні групи спортивних шкіл здійснюється протягом останнього року навчання в групі початкової підготовки. Його проводять тренери з урахуванням контрольно-перекладних нормативів, таких як біг на 30, 200, 600, 800 метрів, човниковий біг 3х10 м, ЖЄЛ та ін..

Одним з найважливіших умов ефективної реалізації управління спортивним тренуванням є адекватна оцінка індивідуального функціонального стану та фізичного розвитку і фізичної підготовленості спортсменів, а виконання контрольно-перекладних нормативів виступає в якості засобу педагогічного контролю і оцінки перспективності юних школярів 10-12 років, що займаються видами спорту швидкісно-силової спрямованості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лях В.І. Рухові здібності школярів: основи теорії і методики розвитку. – К.: Спорт, 2014. – 192 с.

2. Обухова Н.Б. Стимулируемое развитие скоростно-силовых качеств у детей 9-10 лет с использованием специализированного учебно-тренировочного модуля. дис. канд. пед. наук. – Сургут, 2013. – 149 с.

3. Орлова Н.А. Час реакції як показник координаційної складності фізичної вправи // Теорія і практика фізичної культури. – 2016. – №3. – С. 54-59.

4. Родіченко В.С. Актуальні проблеми виду спорту // Теорія і практика фізичної культури. – 2016. – №5. – С. 39-42.

5. Digkhuth H., Rocker K., Mayer F., Niess A., Horstmann T., Heitkamp H., Dolezel P. Bedeytung der Leistungsdiagnostik und Trainingssteuering bei Ausdauer und Spielsportarten // Deutsche Zeitschrift ftir Sportmedizin. – N 47 (Sonderheft 1996). – S. 183-189.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бахадир Абдурахманов
(Ташкент, Узбекистан)

ДОМАШНЕЕ ЧТЕНИЕ В ПРАКТИКЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

В последние годы домашнее чтение заняло свое достойное место среди аспектов изучения иностранных языков, т.к. является важным источником пополнения словарного запаса студентов современными выражениями и клише. Благодаря коммуникативной и специальной направленности источников, данный вид чтения стимулирует развитие логики, интеллекта, познавательных интересов.

Ключевые слова: *домашнее чтение, ролевые игры, умения обсуждать, речевой материал, работа над текстом.*

In recent years, home reading has taken its rightful place among the aspects of learning foreign languages, is an important source of replenishment of the vocabulary of students with modern expressions and clichés. Regarding to the communicative and special focus of sources, this type of reading stimulates the development of logic, intelligence, cognitive interests.

Keywords*: home reading, role games, ability to discuss, speech material, work on the text.*

Учитывая широкие возможности подбора аутентичных, композиционно-связанных и сюжетно захватывающих текстов из художественной литературы, близкой по направленности к основной специальности студентов, домашнее чтение становится неоценимым в целях стимуляции самостоятельного мышления и инициативной речи.

Несомненно, домашнее чтение является не только средством получения новой интеллектуальной, эстетической и профессиональной информации, но также обладает социокультурной значимостью, позволяя студентам лучше ознакомиться и понять сферу профессионального общения страны изучаемого языка.

Обучение домашнему чтению особенно при грамотно подобранных источниках, связанных с профессиональной деятельностью также способствуют развитию творческой инициативности, совершенствованию коммуникативной деятельности обучающихся.

Вышеуказанные тексты можно использовать для всех видов чтения: изучающего (отдельные абзацы для перевода), просмотрового (для выбора ответов на интересующие или поставленные вопросы) и ознакомительного (для более полного охвата содержания текстов).

Аутентичные, композиционно-связанные и логически завершенные тексты, отобранные для домашнего чтения, обычно для группового обсуждения особенно полезны в целях развития интерактивных методов обучения, в частности, мозговой штурм, ролевые игры, дискуссия и дебаты.

Проверочные занятия по домашнему чтению должны строиться приблизительно по следующему образцу:

– Изложение общего содержания текста без опоры на текст. При этом преподаватель может выделить ключевые слова для одной из задач – объяснение заголовка текста.

– Выявление действующих лиц и определение роли каждого персонажа. Здесь уже можно использовать и опору на текст. На данном этапе желательно использовать как ролевые игры, так и ролевую передачу содержания текста. Заключительный момент этого этапа – характеристика основных персонажей.

– Обсуждение прочитанного текста. При этом широко используются личностно-ориентированные вопросы типа: „Warum…?", „Mit welchem Zweck? …?", или задания на сравнение действий персонажей и тех действий, которые выполнили бы сами студенты на

основе их личного опыта или знаний. Подобные задания позволяют постепенно перейти от подготовленной речи к неподготовленной спонтанной речи.

В качестве заключительного этапа работы над текстом можно предложить организацию сценок, в частности судебного процесса с выступлениями защитника, свидетелей, обвиняемых и т.д.

Для работы над пополнением лексического словаря необходимо выделять и выписывать все коллоквиальные выражения, желательно под руководством преподавателя. На основе этих выражений студенты могут составлять ситуации, основанные либо на содержании прочитанного текста, либо на собственных творческих идеях.

В качестве „мозгового штурма“ преподаватель может выбрать одну из ключевых проблем или фраз из текста, или финал прочитанного и предложить студентам опровергнуть, разъяснить, а также предложить другой вариант, обязательно прокомментировав свое сообщение.

В отдельных случаях можно выбрать соответствующие отрывки текста для двойного перевода, сначала на родной язык, затем на язык оригинала и сопоставить. Такие задания способствуют лучшему усвоению речевого материала текста.

В заключение хочется отметить, что основная задача преподавателя на занятиях по домашнему чтению это развитие умений обсуждения прочитанного и аргументирования сказанного. Естественно, вышеперечисленные цели являются задачами старших курсов. На начальных этапах можно ограничиться умениями передачи содержания прочитанного и характеристикой обсуждаемых персонажей.

Роль преподавателя при работе над домашним чтением – это направляющая деятельность студентов в нужном уму русле, и доведение работы над текстом до желаемых результатов. Нельзя оставлять задания по домашнему чтению только на самостоятельную проработку. Преподаватель должен подготовить студентов заранее к возможным трудностям иноязычного текста, целенаправленно направлять работу студентов в нужном русле, научить студентов использовать самостоятельно текст, распознавать в нем необходимые опоры для понимания прочитанного.

При выборе текстов для домашнего чтения преподаватель должен не просто соотносить содержание текста с тематикой основного курса, но и учитывать их актуальность и увлекательность. Все это будет способствовать качественным изменениям в овладении речевой иноязычной коммуникацией.

УДК 81'42:821.111

Ольга Артемова, Алла Воробйова
(Херсон, Україна)

СУЧАСНІ МОДЕЛІ УТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню словотвірних моделей неологізмів сфери економічної діяльності людини у сучасній англійській мові. Автори статті намагаються визначити основні способи утворення неологізмів та фактори, які вплинули це.

Ключові слова: *неологізм, словотвірна модель, словоскладання, телескопія, запозичення.*

The article deals with the analysis of the word-building patterns of neologisms in the sphere of human economic activity in modern English. The authors attempt to determine the major methods of forming neologisms and the factors that influence on this process.

Key words: *neologism, word-building pattern, compounding, telescopy, loanword.*

Світова спільнота вступила в нову історичну фазу еволюції – стадію інформаційного суспільства, де факти і знання створюють, продукують та реалізують в єдиному інформаційному просторі. Ці процеси істотно впливають на формування сучасної живої мови як відкритої, динамічної системи, що перманентно розвивається під впливом екстра- й інтралінгвальних чинників, зазнаючи кількісних та якісних змін.

Разом з цим словниковий склад мови трансформується відповідно до закономірностей, що пов'язані зі специфікою сучасної комунікації. Серед найбільш інтенсивних процесів збагачення мови вчені називають неологізацію [9, с. 25]. Створення нових мовних одиниць є особливо характерним для сфери економічної діяльності, що безпосередньо залежить від виробництва інформаційних продуктів і послуг, зростанням їх частки у валовому внутрішньому продукті.

Дослідженню неологізмів у сфері економіки присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів (Ю. Зацний, І. Заботкіна, О. Ликов, О. Стишов, M. Kinne, V. Adams, E. McKean та ін.).

Актуальність дослідження визначається недостатньою вивченістю механізмів утворення неологізмів в англійській мові на сучасному етапі. Ускладнення позамовного середовища в таких економічних галузях, як управління, маркетинг, фінанси тощо, впровадження у бізнес інформаційних технологій потребує аналізу інноваційних процесів у фаховій мові сфери економіки.

Метою статті є дослідження особливостей та основних способів утворення англійських неологізмів.

Головним методом дослідження є лексико-семантичний аналіз нових понять та професійних економічних термінів, а також метод суцільної вибірки.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі когнітивних та мовних механізмів утворення інновацій, їх семантичних та структурних характеристик.

Бурхливий розвиток бізнесу, економічна глобалізація, впровадження інформаційних технологій на початку XXI ст. призвели до значних кількісних та якісних змін у словниковому складі англійської мови сфери економіки. Англомовні країни, насамперед США, Великобританія, Австралія, що досягли значних фінансових та промислових успіхів, розпочали активний вплив на мовну картину сучасного світу.

У науковій літературі існує ціла низка лінгвістичних термінів для позначення новостворених слів та виразів, наприклад: «мовні інновації», «неологізми», «новоутворення». М.Кінне характеризує неологізм як абсолютно нову лексичну єдність у сукупності своєї форми та значення (нова лексема), або цілком нове значення певної лексичної одиниці, що відповідає наступним вимогам: 1) ще не зафіксоване жодним словником; 2) виникає і поширюється у певний період мовленнєвого розвитку мовної спільноти, насамперед (але не виключно) на основі комунікативних потреб; 3) переймається загальновживаним словниковим складом стандартної мови (узуалізація); 4) акцептується як мовна норма (акцептуалізація); 5) пізніше закріплюється лексикографічно (лексикалізація, кваліфікація); 6) під час загального процесу свого розвитку сприймає більшість носіїв мови впродовж певного часу як нове [2, с. 337].

У кожній мові нові лексеми створюються за певними правилами, існуючими зразками, історично сталими схемами або моделями. Словотвірна модель є одним із центральних понять словотвору [3, с. 41], це загальна формула однотипних утворень, аналог їхньої словотвірної структури [8, с. 35]. Вивчення словотвірної структури похідних слів передбачає визначення та розподіл слів за моделями.

Однією із сучасних моделей утворення неологізмів англійської мови є надходження з професійного жаргону [7, с. 187], наприклад: *reschedule* – переплановувати, переносити*; duvet day* – вихідний день*; golden handcuffs* – заохочувальні виплати, премії, льготи*; scorched-earthpolicy* – політика випаленої землі*; cashless society* – безготівкове суспільство; *dear money* – гроші, які мають високу купівельну силу; *avoidable costs* – невиправдані витрати; *contractual liability* – договірне зобов'язання.

Слід зазначити, що словниковий склад англійської мови економічної сфери поповнюється переважно в межах своєї системи – за рахунок словотвірної та семантичної деривації, а також завдяки міжваріантним контактам [6, с. 189], наприклад: *shortage* – нестача*; outplacement* – працевлаштування звільнених*; headhunter* – спеціальний співробітник, який набирає або переваблює кваліфікованих працівників з інших компаній; *merger* – злиття компаній*; divestment* – вилучення інвестицій*; recession* – економічний спад, криза.

Наступна модель пов'язана з запозиченням слів. Іншомовні слова, які поповнюють економічний словник англійської мови, становлять незначну частку всіх інновацій. Їх переймають з метою найменування нових реалій та понять ділового життя, особливо у сфері фінансів і фондового ринку. На першому місці серед іншомовних запозичень у кількісному відношенні японські слова [4, с. 500], наприклад: *kanban* – картка виробничого замовлення*; zaitech* – валютно-кредитні і фінансові операції торгово-промислових корпорацій, які не мають нічого спільного з основною діяльністю і здійснюються заради прибутку; *keiretsu* - група японських фірм, пов'язаних спільним минулим і мають частки в капіталі один одного.

Сучасним способом утворення нових слів у сфері економіки, на думку Ю.Зацного [7], є словоскладання – один із найбільш продуктивних механізмів поповнення, що виникає через прагнення до мовної економії та загальне тяжіння англійської мови до аналітизму. За структурою компонентів складні одиниці економічної лексики становлять чотири типи:

1) складні слова, утворені за допомогою злиття простих основ *(mall-rat* – шопоголік*, body-shopper* – покупець, *money-man* – багата людина*, front-office* – головний офіс, *price-tag* – ціна, цінник);

2) складноскорочені слова *(ad* – реклама*, credcard* – кредитна карта*);*

3) лексикалізовані синтаксичні утворення *(hire-and-fire* – наймати і звільняти*; just-in-time* - вчасно);

4) складно-похідні слова *(cell-manufacturing* – гнучке автоматизоване виробництво; *code-sharing* – взаємне використання інформації*;office-hoteling* –система бронювання, коли незакріплені робочі місця резервують через спеціальну інтерактивну систему; *job-coaching* – програма навчання, пов'язана з пошуком роботи; *hot-desking* – концепція використання незакріплених службових місць) [7, с. 205].

І.Заботкіна зазначає, що процес створення складних слів на базі словосполучень може супроводжуватись компресією (скороченням) *(to go and get → to go-get),* що іноді поєднується із реверсією (укорочення основи з подальшою зміною парадигми) [5, с. 56], наприклад: *to share a job → to job-share* – розділяти посадові обов'язки; *to raise funds → to fund-raise* - забезпечувати мобілізацію фінансових коштів.

Слід зазначити, що у зв'язку з постійним розвитком економіки спостерігається висока дериваційно-синтагматична активність певних лексем [6, с. 201]. Так, в останні десятиліття збільшується кількість похідних слів з префіксом *mega* – величезний, гігантський, дуже важливий (первинне значення «мільйон»), наприклад: *mega-agency* – велике агентство*; megasale* – розпродаж*; megarich* – забезпечений, дуже багатий, заможний. У багатьох випадках префікс *mega*-виконує рекламно-гіперболічну функцію, витіснивши префікс *super*-.

Ще одна модель, що набуває все більшого поширення – абревіатура. Більшість неологізмів-абревіатур у сфері економіки представляє назви міжнародних організацій, ініціальні скорочення, поняття, що пов'язані з інтернет-торгівлею [7, с. 137]. Комп'ютеризація створює особливий вид абревіатури, де цифру «2» використовують через омофонічність із прийменником «to»: *B2B (business-to-business), C2C (consumer-to-consumer), P2P (producer-to-producer).*

Зазначимо, що цифри в абревіатурах іноді позначають кількість слів, що починаються з певної букви, наприклад: *R4 – Registered Representative Rapid Response (System)* – система швидкого реагування*; C3 – Consumer Confidence Conference* – конференція з питань довіри споживачів.

Телескопія – це нова, маловивчена, але досить продуктивна модель утворення неологізмів. В.Адамс наголошує, що основна маса слів, що з'являються у результаті дії прогресуючого типу словотворення – телескопії, є інноваціями XXI ст. [1, с. 146]. Телескопні слова не відносять до суміжних словотвірних засобів (складні слова, абревіатури). Вони являють собою цілком самостійний словотвірний тип. Морфологічною основою телескопних слів служить зрощення морфем з накладанням одної на іншу. При цьому з двох кореневих морфем утворюється одна загальна коренева морфема, наприклад: *infomercial (information+commercial)* – реклама, зазвичай представлена у вигляді обговорення специфіки товару або послуги; *slumpflation (slump+inflation)* – спад ділової активності в умовах інфляції; *mancession – (man+recession)* – важка економічна ситуація, під час якої робочі місця втрачають більше чоловіки, аніж жінки; *povo (poor+poverty)* – двоскладне «скорочення» для позначення бідних, часто з глузливим або самозневажливим тоном, але в якому відсутні будь-які серйозні глузування, пов'язані з «бідними» або «бідністю»; *staycation (stay+vacation)* – відпустка вдома через дорогий відпочинок за кордоном.

Отже, англійська мова поповнює лексикон економічної сфери переважно в межах своєї системи – за рахунок словотвірної та семантичної деривації. Такі неологізми становлять одну з найчисельніших соціофункціональних груп лексичних інновацій останніх десятиліть.

На сучасному етапі основними моделями утворення неологізмів є словоскладання, запозичення, надходження лексики з професійних жаргонів, абревіація та телескопія. На нашу думку, постійний розвиток економічної діяльності, глобалізація бізнесу, ефективне використання інформаційних ресурсів та комп'ютерізація й надалі сприятимуть "неологічному буму" в англійській мові, що стимулюватиме розвиток неології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Adams V. An Introduction to Modern English Word – Formation. – L., 1973. 235 p.
2. Kinne M. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, überVorbilder und Aufgaben/ M. Kinne // Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation. 24. Jahrgang, 1996. – Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH&Co., 1997. – S. 327–358.
3. Габинская О. А. К проблеме словообразовательной модели / О. А. Габинская, М. С. Малиева // Уч. зап. Курского гос. педин-та. – Орёл, 1972. – Вып. 41. – С. 41–42.
4. Жукова Н. М. Питання перекладу економічної літератури. / Н. М. Жукова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2007. – Вип. XXI. С. 500 – 502.
5. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. – М. : Высшая школа, 1989. – 126 с.
6. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.
7. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. – Львів, 2007.– 228 с.
8. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1976. – 78 с.
9. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінці XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): Автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 "Слов'янські мови" / О. А. Стишов. – К., 2003. – 35 с.

Муяссар Бахриддинова
(Ташкент, Узбекистан)

ТЕОРИЯ РЕЧЕВЫХ АКТОВ И ПРАГМАТИКА

В этой статье анализируется лингвистические характеристики диалогового рассуждения на фольклоре показывая их особенности в примерах приведенных из литературных книг.

In this article the linguistic features of dialogue discourse in folks are analyzed showing its peculiarities in the examples taken from literary books.

В одной из работ, прямо посвященных идеям МФЯ, справедливо говорится: «В лингвистике произошли кардинальные изменения: в сферу ее компетенции оказались вовлеченными не только формы „диалогической речи“, но и многообразные типы социального взаимодействия с помощью языка, скрытые допущения речевых актов, различные виды пресуппозиций и импликатур, интенциональные состояния говорящего, вся гамма иллокутивных и перлокутивных свойств высказывания, перформативы и правила их употребления, эпистемические и когнитивные аспекты языковых выражений, текст во всем богатстве его семантического пространства, а также многое другое, в чем еще колько десятилетий назад лингвист просто бы не увидел предмета для разговора».

Действительно это так. Рассмотрим два активно развивающихся направления лингвистики последних десятилетий – теорию речевых актов и прагматику. Надо сказать, что четких граней между ними не существует и часто одни и те же проблемы могут рассматриваться в рамках того или другого направления.

Оба направления возникли независимо от Хомского, а их идеи впервые высказывались раньше 1957 г., но широко популярными стали после «хомскианской революции». Уже к 80-м гг. эти направления стали представлены, прежде всего в США, огромным числом публикаций. Их развитие на это время нашло отражение в изданных в 1985 и 1986 гг. сборниках серии «Новое в зарубежной лингвистике». У нас соответствующие направления, активно развиваются с 70-х гг., их признанные лидеры – Н.Д. Арутюнова и Е. В. Падучева.

Термин «прагматика» был введен в 30-х гг. американским семи-отиком Ч. Моррисом, следовавшим идеям упоминавшегося в предыдущих главах Ч. Пирса. «Моррис разделил семиотику на семантику – учение об отношении знаков к объектам действительности, синтактику–учение об отношениях между знаками, и прагматику– учение об отношении знаков к их интерпретаторам, то есть к тем, кто пользуется знаковыми системами. Прагматика, таким образом, изучает поведение знаков в реальных процессах коммуникации». К тому времени лингвистика занималась синтактикой и семантикой и очень мало обращалась к прагматике. В МФЯ же три данные области по сути не разграничиваются: знаки должны изучаться только в отношении к интерпретаторам, поскольку вне говорящего и слушающего они не существуют, а их изолированное рассмотрение искажает реальность. То есть всякое адекватное изучение языка прагматично.

Теория речевых актов возникла независимо от прагматики. Она «сложилась лишь в рамках лингвистической философии под влиянием идей Л. Витгенштейна о множественности назначений языка и их неотделимости от форм жизни… Основы теории речевых актов были заложены английским философом Дж. Остином (лекции, 1955; посмертно опубликованы в книге „How to do things with words“, 1962)». Основной труд Остина есть и в русском переводе. Здесь же в числе предшественников теории Н. Д. Арутюнова правомерно называет М. М. Бахтина, а в библиографии упомянуто первое издание РЖ; особо упомянуты идеи Бахтина о роли интонации в процессе общения.

Далее Н. Д. Арутюнова пишет: «В речевом акте участвуют говорящий и адресат, выступающие как носители определенных, согласованных между собой социальных ролей,

или функций. Участники речевого акта обладают фондом общих речевых навыков (речевой компетенцией), знаний и представлений о мире. В состав речевого акта входит обстановка речи и тот фрагмент действительности, которого касается его содержания». Во время речевого акта происходят соотнесение высказывания с действительностью, придание ему целенаправленности, воздействие на адресата. Безусловно, все эти вопросы затрагивались в МФЯ и в саранских текстах. В МФЯ, однако, вопросы речевых навыков и речевой компетенции (лучше всего изученные в тогдашней науке) подвергались дискредитации (в Саранске Бахтин и им нашел место в теории). Зато «общие знания и представления о!мире» («социальный кругозор») именно в волошиновском цикле были впервые поставлены в центр внимания.

В рамках теории речевых актов изучаются, в частности, ситуации, когда слово одновременно является делом (клятва, обьявление войны или мира, вынесение приговора и т. д.). На эти ситуации обращал внимание еще А. Гардинер, также бывший одним из предшественников теории речевых актов. Выше мы приводили высказывание К. Брандиста о Гардинере как связующем звене между МФЯ и теорией речевых актов; впрочем, он упоминает и критическое отношение к книге Гардинера со стороны Дж. Остина. Множество речевых актов образует дискурс. Это одно из основных понятий данной теории, дискурсы также активно изучают.

«При классификации речевых актов учитывается иллокутивная цель, психологическое состояние говорящего, направление отношений между пропозициональным содержанием речевого акта и положением дел в мире, отношение к интересам говорящего и адресата и др.». Под иллокутивной целью (термин Остина) имеется в виду коммуникативная цель в ходе произнесения высказывания. Опять-таки перечислены вопросы, ставившиеся в МФЯ, исключая вопрос о психологическом состоянии говорящего во время диалога; этот вопрос, очень значимый в концепции диалога Л. П. Якубинского, выводился за рамки теории в МФЯ.

Прагматика, имея иные истоки, идя не от лингвистической философии, а от семиотики, пришла к изучению примерно того же круга вопросов, что и теория речевых актов. Различие между ними связано скорее с определенными традициями, например, превращение слова в дело принято изучать в рамках теории речевых актов, а пресуппозиции – в прагматике. Как указывают Н. Д. Арутюнова и Е. В. Падучева, речевой акт – «центральное для прагматики понятие». Далее они пишут: «Взаимодействие речевого акта и контекста составляет основной стержень прагматических исследований, а формулирование правил этого взаимодействия – ее главную задачу». Но обязательность учета «идеологического» контекста – опять же одно из главных требований к науке о языке, содержащихся в МФЯ. И тут современная наука развивается в соответствии с тем, что, пусть в декларативной форме, содержится в этой книге, опубликованной еще тогда, когда не существовало даже термина «прагматика».

В состав прагматики входят и такие сферы, как пресуппозиции, «модальные рамки» и правила социального взаимодействия между говорящим, слушающим и «героями» высказывания (так называемые вежливость и/или этикет). Выше уже говорилось о том, что вводимое в «Слове жизни и слове в поэзии» и присутствующее в МФЯ понятие «социального кругозора» близко к понятию пресуппозиции. С понятием пресуппозиции тесно связано понятие истинности и ложности высказывания, где некоторые исследователи прямо учитывают идеи Бахтина: А. В. Гладкий пишет, что об истинности или ложности предложения можно говорить только «если мыслить наше предложение как целое сообщение, или высказывание в смысле М. М. Бахтина». Бахтин, правда, призывал в РЖ не смешивать «предложение» и «высказывание», даже если их границы совпадают. Вопросы правил вежливости или этикета (рассмотренные в Экскурсе 3), затронутые в «Слове в жизни и слове в поэзии», одной из статей в «Литературной учебе» и позже в РЖ, также решаются в современной науке с помощью обращения к прагматике.

И семантика впервые стала полноценным объектом лингвистических исследований лишь вместе с изучением прагматики и / или теории речевых актов. Показательно, что в нашей

стране ведущая семантическая школа, связанная с именами Н.Д. Арутюновой, Е. В. Падучевой и их учеников, одновременно является и школой прагматики и теории речевых актов. До того семантика была ограничена, как правило, лишь семантикой отдельных грамматических категорий и семантикой отдельных слов и их групп. При этом далеко не вся лексика поддавалась «абстрактно-объективистскому» анализу, причем хуже всего дело обстояло как раз с самыми употребительными и, казалось бы, простыми словами. На это еще в 40-50-е гг. обращали внимание исследователи (М. Н. Петерсон, А. И. Смирницкий). Еще хуже дело обстояло с семантикой предложения, не поддававшейся строгому анализу. Все это, как мы помним, констатируется в МФЯ, а позже в РЖ.

С 60-70-х гг. ситуация изменилась. «Прагматизация значения имела далеко идущие последствия: значение высказывания стало считаться неотделимым от прагматической ситуации, а значение многих слов начали определять через указание на коммуникативные цели речевого акта. Значение слова стало рассматриваться в связи с коммуникативной направленностью речевого акта, то есть как орудие, посредством которого мы совершаем действие. Этот подход нашел отражение в определении значения оценочных слов». Это также совпадает с идеями МФЯ, причем там особое внимание обращается на выражение оценки в речевом акте.

Естественно, я не могу подробно останавливаться на всей совокупности исследований в области теории речевых актов и прагматики, которые и сейчас активно ведутся во многих странах, включая Россию. Исследователи в этой области не так часто вспоминают саранский и тем более волошиновский цикл. Однако о Бахтине и/или Волошинове как предшественнике (предшественниках) прат матики говорили уже не раз, начиная с Ц. Тодорова. Но так или иначе, деятельность этих исследователей показывает, что пионерские идеи Волошинова и Бахтина, высказанные слишком рано, сейчас актуальнее, чем в 20-е и даже в 50-е гг.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Arnold I. V. The English word. M.: "Высшая школа" 1973.
2. Buranov J., Muminov A. A Practical course in English Lexicology. Tashkent: "Ukituvchi", 1990.
3. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии. Л., 1996.
4. Galperin I. R. Stylistics. Moscow, 1971.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Тетра Систем, 2001.
6. Spirband G. K. Sprichwörter im Deutsch. Berlin, 1988.

УДК 811.111’373.4:159.942.5

Юлія Григораш, Світлана Григораш
(Івано-Франківськ, Україна)

ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕМОЦІЙНОСТІ ПІДЛІТКА У РОМАНІ Р. РОВЕЛЛ “ЕЛЕАНОР І ПАРК”

У статті виявлено вербальні засоби репрезентації емоційного стану підлітків на основі роману Р. Ровелл “Елеанор і Парк”: вигуки, емотивно-оцінна лексика (переважно негативна) та специфічна експресивна лексика (сленг, лайливі та вульгарні слова).

Ключові слова: *вербальні засоби, емоційний стан, підлітки, «Елеанор і Парк».*

In the article, the verbal means of representing the emotional state of teenagers based on R. Rowell’s novel “Eleanor and Park” (2013) are detected: 187 interjections, emotive-evaluative vocabulary (which is predominately negative) and specific expressive lexical units (slang, abusive and vulgar vocabulary).

Key words: *verbal means, emotional state, teenagers, “Eleanor and Park”.*

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Емоційність пронизує людське мовлення та закріплює за словами емоційно забарвлені значення, позначаючи різні емоційні стани мовця. Тому емоції, які становлять невіддільну частину комунікації, почали привертати увагу видатних мислителів із давніх часів. Дослідженню емоцій як особливого виду пізнання, тлумаченню їх суті, виробленню класифікацій та встановленню функцій базових емоцій присвячені праці видатного старогрецького філософа Арістотеля [1].

У сучасній лінгвістиці спостерігаємо постійне зростання інтересу до проблем репрезентації емоційного стану героїв художніх творів. І це не випадково, адже репертуар мовних засобів, які забезпечують емоційно насичену людську комунікацію у різних життєвих ситуаціях розвивається та збагачується щодня не тільки завдяки поступу науки та технологій, але й через те, що людина часто попадає у складні ситуації, вирішення яких вимагає застосування певних психологічних процесів і є результатом складних емоційних переживань. З огляду на це, з лінгвістичної точки зору природу емоцій вивчали закордонні (О. Кунін [3], В. Телія [6], В. Шаховський [7], H. Diller [9]; E. Kneepkens і R. Zwaan [10] та ін.) та вітчизняні (М. Гамзюк [2], М. Степанюк [5], С. Шорін [8]) та ін.) науковці.

Часом слова можуть набувати абсолютно нових і зрозумілими тільки у певному контексті значень. Особливо це стосується мови підлітків, які за своєю суттю прагнуть відкинути усталене й створити нове, добре зрозуміле їм. Саме тому під час дослідження мови художнього тексту, який змальовує життя підлітків, окрім логіко-предметної семантики, яка відбиває поняття людського мислення, важливо враховувати й емотивну складову. Такий підхід уможливить повніше розуміння іншомовного тексту та допоможе віднайти адекватні відповідники у рідній мові. Проте нам не вдалося знайти розвідок, присвячених проблемам репрезентації емоційного стану підлітків у сучасній англомовній художній літературі, що й зумовило актуальність обраної теми.

Завдання статті – виявити вербальні засоби репрезентації емоційності підлітка у романі Р. Ровелл «Елеанор і Парк» [12].

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XX ст. лексика, яка позначає емоції та почуття починає дедалі частіше привертати увагу лінгвістів. Мова має здатність описувати найширший спектр емоційних переживань людини. Природно, що мовознавець має інакше, ніж психолог чи фізіолог досліджувати емоційну сферу людини. Здійснення лінгвістичного дослідження вимагає, насамперед, чіткого розмежування понять “емоційність” і “емотивність” на підставі аналізу наукових розвідок психологів та лінгвістів.

Попри те, що деякі науковці (наприклад, О. Марочкін [4, с. 69]) ототожнюють поняття “емоційність” та “емотивність”, оскільки в основі обох лежать емоції, ми схильні підтримати позицію В. Шаховського, який розмежовує ці два поняття і заперечує їхню синонімічність [7, с. 70] та трактує емоційність як психологічну категорію, а емотивність – як лінгвістичну. Емотивність – це притаманна мові властивість за допомогою наявних у мові засобів висловлювати емоційність як психічний стан та зображати в семантиці мовних одиниць емоційні стосунки мовців через план змісту і план вираження [7, с. 13]. Водночас визнаємо, що межі понять “емоційність” та “емотивність” розмиті. Це зумовлено різним розумінням природи емотивності та місця емотивного компонента в структурі значення слова. Для вербального вираження емоцій (почуттів) у мові існує специфічна категорія емотивності, яка співвідноситься із психологічною категорією емоційності.

Отже, розрізняючи в нашому дослідженні поняття “емоційність” та “емотивність”, вважаємо, що емоційність, яка виражає наші почуття та емоції, – це категорія психології, а емотивність як вираження емоцій системою мовних засобів – це категорія лінгвістики.

Що стосується лексичного рівня, то згідно з підходом до емотивності В. І. Шаховського, існує три групи лексики для мовної репрезентації емоцій, це – специфічна експресивна лексика; лексика, що називає емоції; лексика, що виражає емоції [7].

З нашого погляду, лексика для мовної репрезентації емоцій поділяється на дві групи: лексика, що виражає емоції, та специфічна експресивна лексика. Семантика лексики, що виражає емоції, – емотивів – виражає внутрішній емоційний стан людини, її свідомості та

психіки. Серед емотивів особливе місце займають вигуки. До специфічних експресивних лексичних одиниць належать лайливі та вульгарні слова, сленг, жаргонізми тощо.

Для вибору джерельної бази дослідження необхідно мати чітке розуміння поняття підліткова література або підлітковий роман. У англомовній науковій літературі знаходимо ряд розвідок, які присвячені з'ясуванню цього питання. Це праці J. Bushman, K. Bucher і K. Hinton, A. Wells, S. Herz і D. Gallo, A. Miller, J. Stephens та ін. У нашій роботі, вслід за A. Miller підлітковим романом вважатимемо такий, у якому головні герої підліткового віку, у розповіді виразно звучить голос підлітка, а тематика та проблеми представляють підлітковий досвід [11, с. 11].

На підставі цього визначення було обрано джерельну базу дослідження – перший підлітковий роман американської письменниці Р. Ровелл '*Eleanor & Park'* (2013). Твір, який від імені двох головних героїв-старшокласників, Елеанор і Парка, розповідає історію їхнього знайомства та першого кохання та на сучасний лад переспівує найвідомішу у світі історію кохання Ромео і Джульєтти, відразу після публікації став бестселером у США та потрапив до переліку найкращих підліткових видань року за версією "The New York Times".

Роман показує, як важливо мати щасливу сім'ю та дізнатися більше одне про одного перед тим, як починати близькі стосунки; розповідає, як підлітки зберігають таємниці від батьків і як батьки можуть зблизитися з ними, просто зрозумівши їх почуття. Всі ці ситуації є вкрай емоційно напруженими, а тому мова підлітків відображає їх почуття та емоційні переживання.

Репрезентація емоційного стану особи на лексичному рівні здійснюється за допомогою лексики, яка виражає емоції (інакше – емотиви) та специфічної експресивної лексики.

До лексичних засобів, що виражають емоції, належать вигуки та емотивно-оцінна лексика, які тільки виражають ступінь напруженості емоційного стану художнього персонажа, але не називають тип емоції. Для їх ідентифікаії скористаємося даними он-лайн словника англійських вигуків (https://www.vidarholen.net/contents/interjections/; https://en.wikipedia.org/wiki/ Category:Interjections). Мова підлітків у романі Р. Ровелл *"*Елеанор і Парк*"* рясніє вигуками, які загалом ужито 187 разів (див. додаток Б 1), з них (за спаданням кількості): *Hey* – 52, *Okay*– 41, *Oh* – 23, *God* – 15, *Oh my God* – 10, *Huh* – 7, *Um* – 4, *Cool*! – 4, *Damn* – 3, *Ah* – 3, *Uh-huh* – 3, *Jesus* – 3, *Uh* – 3, *Duh* – 3, *Good*! – 2, *Fie* – 2, *Fuck* – 2 та по 1 разу *Shit, Jesus-fuck, Shoo, God damn it, Uh-uh, A-ha!, Great*!. Кожен із них інтенсифікує прояв різних емоцій, проте визначення їх змісту поза контекстом неможливе, так само як і віднесення їх до розряду негативних чи позитивних. Як правило, саме зміст усього контексту або ситуації в цілому допомагає визначити причини емоційної напруги, а звідси – і тип емоції – позитивний чи негативний.

У романі помічені випадки вживання у мовленні підлітків у функції вигуків слів, які в інших контекстах можуть бути повнозначними частинами мови, зокрема, прикметниками (*Great!*, *Cool!*, *Good!*).

Емотивно-оцінна лексика описує позитивні та негативні емоції. Зауважимо, що лексика з негативним забарвленням превалює в романі порівняно з позитивно забарвленою, особливо в репліках Елеанор. Це зумовлено життєвими реаліями, в яких вона живе: пияцтво, жорстокість вітчима, низький матеріальний дохід сім'ї, переслідування однолітків.

До специфічних експресивних лексичних одиниць зараховують лайливі та вульгарні слова, жаргонізми тощо. Негативні емоції – "гнів", "зневага", "роздратованість", "обурення" тощо – репрезентовано сленгом, лайливою лексикою, яка має різке негативне забарвлення, та вульгарною лексикою.

Висновки. Для вербального вираження емоцій (почуттів) у мові існує специфічна категорія емотивності, яка співвідноситься із психологічною категорією емоційності. Емотивність – це лінгвістична категорія, притаманна мові, властивість за допомогою наявних у мові засобів висловлювати емоційність як психічний стан та зображати в семантиці мовних одиниць емоційні стосунки мовців. Лексика для мовної репрезентації емоцій поділяється на дві групи: лексика, що виражає емоції (вигуки та емотивно-оцінна лексика), та специфічна експресивна лексика (сленг, лайливі та вульгарні слова, жаргонізми).

Роман американської письменниці Р. Ровелл "Елеанор і Парк" є класичним прикладом підліткового роману. На основі аналізу емотивно-маркованих висловлювань здійснено аналіз вербальних засобів репрезентації емоцій та аналіз репрезентації емоційного стану підлітка на різних рівнях мовної системи. Встановлено, що до лексичних засобів, що виражають емоції у романі належать вигуки та емотивно-оцінна лексика. Серед емотивно-оцінної лексики превалює негативна. Специфічні експресивні лексичні одиниці представлені сленгом, лайливою та вульгарною лексикою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. О душе / Аристотель // Сочинения в 4-х т. ; [пер. с дгр. П. С. Попова, испр. и доп. М. И. Иткиным с примеч. А. В. Сагадеева]. – М. : Мысль, 1976. – С. 371–448.
2. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) : [монография] / Микола Васильович Гамзюк. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2000. – 256 с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского язика / Александр Владимирович Кунин // учеб. пособие. М. : Высш. шк., 1996. – 381 с.
4. Марочкин А. И. Эмоциональная лексика в молодежном жаргоне / Александр Игнатович Марочкин // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 69–76.
5. Степанюк М. П. Класифікація емоцій у романі Ш.Бронте "Віл'єт" / Марія Павлівна Степанюк // Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Новітні тенденції навчання іноземної мови за професійним спрямуванням». – Херсон 2013. – С. 150 – 152.
6. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / Вероника Николаевна Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 36–66.
7. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций / Виктор Иванович Шаховский // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 3–15.
8. Шорин С. В. Некоторые средства и способы реализации эмотивности в художественном тексте // Текст и его категориальные признаки / С. В. Шорин. – К. : Киевский государственный педагогический институт иностранных языков, 1989. – С. 151–156.
9. Diller H. J. Emotions and the Linguistics of English / H. J. Diller // Proceedings. – Tuebingen : Niemeier, 1992. – 155 p.
10. Kneepkens, E. W. Emotions and Literary Text Comprehension / E. W. Kneepkens, R. A. Zwaan // Poetics 23. – 1994–1995. – P. 125–138.
11. Miller, A. Pairing Young Adult and Classic Literature in the High School English Curriculum / Miller, Anne V. : a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Education (in Literacy Education) [Electronic Theses and Dissertations]. – University of Maine, 2017. – Retrieved from: http://digitalcommons.library.umaine.edu/etd/2645.
12. Rowell, R. Eleanor and Park / Rainbow Rowell [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// –www.orionbooks.co.uk.

Nuriya Jumaniyozova
(Tashkent, Uzbekistan)

ACTIVE VS PASSIVE CLASSROOM

This article mainly deals with three original and modified activities, their effectiveness to the class and specific learners, how they correspond to the theories and reflective writing at the end. As it is known interactive activities can totally provide the classroom with active environment. Therefore, using them on a regular basis benefits both all the teachers and students.

Indeed, the first activity called "Jumbled sentences" is taken from the source "Assorted English activities". In this warm-up, students are more likely to work on their grammar with the help of

integrated skills. One of the prominent representatives of the post-method era, Kumaravadiveli (1994) is also in favor of integrating all skills to teach the language (Celce-Murcia, p10). As it is known grammar is very challenging and tedious for learners. Therefore, most of them are reluctant to study grammar rules. For Uzbek learners using correct order of sentences is rather difficult since the order in Uzbek language is totally vice versa. Even my learners have difficulties and tend to mix up those rules. I specifically chose this activity for my 1st year students of Law University. In the 1st year they mainly focus on general English prior to learning Law and they are required to achieve B1+ by the end of the year. For this reason I think that some integrated and interactive activities are genuinely helpful for them to enhance their language proficiency.

Obviously, in the modified version of this activity firstly students are motivated by the song which has jumbled sentences. While they are listening to the song they put the sentences into the correct order and I consider that listening is a really encouraging way of teaching grammar as learners are eager to listen to music. Subsequently, in the second part they have to find their partners via reading and comparing the parts of sentences they have. By this way they also are also involved in mini reading task as well as dictating. Lastly, they look at the screen and seeing the jumbled sentences they correct their order with their partners in 30 seconds. This part is held as a competition. From my five-year-old teaching experience I have known that most learners are really into the competitions and try to do their best in a bid to win in the game. Hence, this approach is of great importance in teaching grammar. Also, during the class teacher can teach the sentence structure inductively. According to Chomsky (1959, 1965) in teaching grammar inductively learners are able to process the rules by themselves and it helps to enhance their cognitive development. This grammar activity also concentrates on mostly inductive way of teaching grammar. As compared to the modified version, the original one lacks communicative approach and seems monotonous. H.D. Brown(2014) states that communicative language teaching emphasizes interaction, authenticity and communication for real-world, and this modified activity entails both authenticity and interaction. In the assessment part, teacher has them review and answer the questions about the topic. Besides, peer-checking is also employed and while they are checking each other's work teacher can make sure how much they understand the theme.

The second activity is called "The walk- about "and it mainly aims to boost skimming /scanning and fast reading skills. Through this activity learners are more benefited as they work on both speaking and reading. As opposed to its original version, this changed variant is more authentic and interactive, because they do not simply read and find answers. Instead, within the background song they try to read and concentrate on finding answers. After that, they get to discuss the paragraphs. Via the discussion stage social constructivism is practiced. Spivey (1997) claimed that constructivism focuses on the engagement of individuals in a collaborative group and in this activity learners can get a better insight into the topic by discussing in the group. Also, introverted or passive students also tend to be involved in the group work. When it comes to my learners I can say that they are very inclined to work collaboratively. That is why, I believe that this changed version helps them more in terms of speaking and reading. Undoubtedly, with the help of information-based authentic texts students read to learn so as to comprehend the content. As we know skimming& scanning and fast reading are cognitive strategies used for improving reading, and through these strategies reading fluency might be developed. Celce-Mursia (2014) noted that helping students to improve their reading fluency is more crucial in the classroom. Therefore, I prefer to use this activity in my classroom to scaffold my students' challenges in reading fluency. The assessment is carried out by asking some general questions and their feedback as well as peer-evaluation.

The last activity named as "People I admire" is devoted to developing mostly writing a descriptive paragraph with the integration of all other skills. Importantly, it also boosts their vocabulary regarding people's characters and appearance. Firstly, the warm-up is started by building learners' background. In this part teacher asks about their favorite celebrities around the world. After that, students describe one famous person to one of the students on the board. That student has to ask questions in order to find that celebrity. Here they can use their background

vocabulary prior to the explanation of the topic. Then, teacher introduces the theme and shows the list of descriptive adjectives on the screen. Students should divide them into positive and negative adjectives. Having learnt all the words they get to write the description of their favorite idol. After writing they read their description aloud and let others find that person. This part requires thinking critically as well, because in order to find the person they have to think, analyze and compare with the adjectives used. This activity emphasizes productive knowledge in writing. This knowledge is known as using words in writing and speaking (Celce-Murcia, p 289). By this way learners tend to learn vocabulary and their usage effortlessly.

When it comes to writing it is obvious that during the lesson learners can write the descriptive paragraph more easily since some pre-writing activities are applied. According to Celce-Murcia (2014) pre-writing activities are helpful for students to find a way of writing the topic and discover the proper strategies. All in all, all the activities do not just target one specific skill, but also help to enhance all other skills in integration.

In sum, the process of modifying the warm-ups assists to suit the appropriacy of the activities to learners' needs, level and desire. When they are used in my classes students participate very actively and eagerly. The important thing is that all of the activities meet the standards of the post-method pedagogy. Personally, I think that these methods are of utmost significance in teaching. Since they are very interactive teacher can easily facilitate the learning process and interest all the learners towards the class. As one of the prominent scholars, M. Angelon said that when we learn better, we do better, and this project work greatly benefited me to utilize the most appropriate, interactive and necessary activities in my own teaching sphere and help my learners.

REFERENCES

1. Brown H.D. (2014). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education, Inc.
2. Celce-Murcia M., Brinton D.M., & Snow M.A. (2014). Teaching English as a Second or Foreign Language. National Geographic Learning.

УДК 821.161.3

Марина Иоскевич
(Минск, Беларусь)

ОБРАЗЫ ЛЕНИНА И СТАЛИНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ О КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

Статья посвящена раскрытию особенностей изображения образов В. Ленина и И. Сталина как исторических деятелей, ответственных за осуществление коллективизации, в произведениях белорусских писателей И. Мележа и А. Кулаковского. Выявлена мифологическая составляющая этих образов в восприятии персонажей романов.

Ключевые слова: *И. Мележ, А. Кулаковский, коллективизация, социальный миф, В. Ленин, И. Сталин.*

The article is devoted to disclosure of features of the images of Lenin and Stalin as historical figures responsible for the implementation of collectivization in the works of the Belarusian writers I. Melezh and A. Kulakovsky. The mythological component of these images was identified in the perception of the novels characters.

Keywords: *I. Melezh, A. Kulakovsky, collectivization, social myth, V. Lenin, J. Stalin.*

Цель статьи – раскрыть особенности изображения образов И. Сталина и В. Ленина как исторических деятелей, ответственных за осуществление коллективизации. Данная тема является одной из основных в советской белорусской литературе. В послевоенный период к ней обратились выдающиеся писатели И. Мележ и А. Кулаковский. Этому способствовал

период политической «оттепели», разоблачивший культ личности и давший возможность нового подхода к изображению исторических процессов.

Образы советских лидеров лежат в основе социального мифа советской эпохи и детально исследованы О. Эдельман. Исследовательница утверждает, что в сталинскую эпоху образ Ленина был наделен «свойствами отдыхающего бога и умирающего бога аграрных мифов» [7], чему соответствовало пребывание ленинского тела в Мавзолее. Роль демиурга, который «не является творцом мира, он только помог людям в нем устроится» [7], принадлежала Сталину. После развенчания культа личности черты демиурга перешли к Ленину. Мы также попытаемся проследить, нашло ли отражение в изображении исторических деятелей данное мифологическое описание.

В трилогии И. Мележа «Полесская хроника» противопоставлены «сталинский» и «ленинский» принципы воплощения коллективизации, что представлено в системе персонажей. Председатель исполкома Апейка являет собой тип руководителя, отражающего мифологические черты проповедника-миссионера, так как полагает, что именно беседа, общение с людьми способны принести результаты в процессе внедрения нового: «Трэба цярпліва тлумачыць. Прывіваць веру…» [4, с. 351]. Для председателя колхоза Миканора же любое решение вопроса представляется простым и не требующим размышлений и обсуждений, как выполнение армейского приказа. Он недоволен подходом Апейки: «пагаварыў, пагаварыў – і стаў» [4, с. 91]. Секретарь райкома партии Башлыков также упрекает Апейку в том, что тот отдает «замест чоткай палітычнай ацэнкі перавагу старасвецкім мудрасцям» [5, с. 89]. В свою очередь, и Апейке есть в чем упрекнуть Башлыкова. Слово Башлыкова не имело надлежащего воздействия на крестьянском сходе, было «пустым стрэлам» [5, с. 89]. Это поняла и главная героиня хроники Ганна, присутствовавшая на сходе: «Без падходу… не знае нашых. Не знае – нашы не любяць такога…» [5, с. 62]. Авторские симпатии в данном случае на стороне Апейки, который полагает, что бестолковый «наскок» может только разрушить веру в дело. Безусловно, по сравнению с Миканором и, тем более, Башлыковым, Апейка – это тип руководителя-гуманиста, воплощение чуткого отношения к людям.

В то время как Апейка пытается «обратить» крестьян с помощью слова, другие стремятся добиться результатов жесткими методами – «огнем и мечом». К таким непреклонным руководителям относятся Миканор и Башлыков. Коллективизация, таким образом, непоминает процесс обращения в «новую веру», новую религию.

В трилогии образы Сталина и Ленина даны через восприятие героев. Для Апейки, как и для многих руководителей своего времени, Сталин – «чалавек і незвычайнай адвагі, і незвычайнай цвёрдасці ў нялегкія гады барацьбы з трацкістамі і бухарынцамі. У яго, у Сталіна, былі найвылікшыя заслугі перад партыяй» [5, с. 188]. Между тем, герой мыслит самостоятельно, критически, разбирая напечатанную речь Сталина на конференции аграрников-марксистов: «падуладны роўнай, моцнай плыні сталінскай логікі, ён гатоў быў, здаецца, даверліва ісці за прамоўцам да канца, калі раптам наткнуўся, як на нечаканы пень, на адну думку» [5, с. 189]. Сталин утверждает, что процесс коллективизации идет сравнительно легко, и это ставит в тупик Апейку, ежедневно сталкивающегося с проблемами коммун и артелей, желанием людей выйти из колхозов. Особое внимание обращает мысль Ленина: «справа перароблкі дробнага земляроба, перароблкі ўсёй яго псіхалогіі і навыкаў ёсць справа, якая патрабуе пакаленняў» [5, с. 190–191]. С точки зрения героя, Ленин, таким образом, оказывается более глубоким психологом и стратегом, его преждевременная кончина положила конец гуманному отношению к крестьянину, развитию советского общества по демократическим принципам. Святость образа Ленина связана с формированием народного мифа, который соответствует рассказам о подвигах героя. Как притча из Евангелия, звучит «легенда о деяниях» Ленина, раскрывающая человеколюбивый характер вождя: «у Лондане, у дні з'езда партыі, Ленін, зайшоўшы у атэль, у нумар, дзе жыў дэлегат, праверыў, ці не вільготныя прасціны» [4, с. 359].

Автор дистанцируется от точки зрения Апейки, пытаясь объяснить нестыковку содержания речи Сталина и реального положения дел: «Яму, які верыў Сталіну, які верыў у вялікі вопыт Сталіна, яго розум, не прыходзіла нават у галаву, што Сталін мог гэта сказаць таму, што не ведаў добра селяніна, усяго таго складанага, супярэчлівага, што стаяла на калгаснай дарозе» [5, с. 194]. Эта мягкая критика, тем не менее, разрушала в глазах читателя непогрешимость образа Сталина, что соответствовало требованиям времени создания трилогии. Башлыков, воплощающий тоталитарный стиль руководства, в восторге от речи Сталина, от того, что тот настаивает на ликвидации кулачества, которое, как полагает и сам Башлыков, является истинной причиной развалов колхозов.

Таким образом, автор раскрывает точку зрения руководства 1930-х гг., с одной стороны, полную преклонения и восторга перед Сталиным (Башлыков), а, с другой стороны, скрытой умеренной критики, которую герой (Апейка) никогда не осмелится высказать вслух. И. Мележ, безусловно, знал больше, чем его герои, однако решил сохранить ограниченную точку зрения персонажей, во-первых, потому что она соответствовала реалиям изображенной эпохи, а, во-вторых, не противоречила установкам цензуры, которая не позволяла раскрывать всю глубину «культа личности».

В романе А. Кулаковского «Сцежкі зведаныя і нязведаныя» болезнь Ленина предстает горем для всех жителей деревни: «Якія навіны больш трывожылі людзей у тыя памятныя гады? Перш за ўсё – здароўе Леніна: як яно там – паляпшаецца хоць крыху ці ўсё горшае, лечаць яго там добра і надзею добрую маюць, ці можа не пішацца пра гэта нічога?» [3, с. 79]. Когда вождь умер, «усе зразумелі і адчулі, што гора тут намнога большае за тое, пра якое маглі здагадвацца дагэтуль. У пакоі быццам бы пацямнела…» [3, с. 80]. Потемневшее пространство отсылает к библейской сцене кончины Христа, когда на всю землю опускается тьма.

Портрет Ленина появляется во многих хатах, зачастую рядом с образами, а то и вовсе заменяя их, что подтверждает его мифологический статус демиурга. В доме раскулаченного Ничипора портрет Ленина рисует дочка Лида, причем изображение предстает как живое: «Спакойны погляд Леніна кожны раз сустракаў мяне на парозе. Праходзіў я далей, а Ленін усё роўна глядзеў на мяне. Садзіўся ля запечка – Ленін і тады паварочваўся да мяне» [3, с. 107]. Пытается нарисовать вождя и сам рассказчик, и дети сравнивают портреты, пытаясь выяснить, кому это удалось лучше. Портретное изображение раскрывает образ «вечно живого» Ленина («– Ну жывы, дый усё… Вочы так і ходзяць…» [3, с. 107]), «вельмі блізкага душы чалавека» [3, с. 133], родного вождя, что соответствует мифологическому представлению о Ленине как первопредке. Детское восприятие образа Ленина как вечно живого божества отсылает к толкованию библейской цитаты, словам Христа: «истинно говорю вам, если не обратитесь и не будете как дети, не войдете в Царство Небесное» (Мф. 8:3). Согласно толкованию Прав. Иоанна Кронштадского, «от христиан требуется детская простота и совершенное доверие к делам Божиим» [6]. Также и от граждан нового государства требуется безоговорочная вера в директивы партии, в правильность проводимого курса. Рассказчик романа – ребенок, чья точка зрения субъективна и отделена от авторской. Как известно, дети в наибольшей степени испытывали воздействие социального мифа. Автор рассчитывает на проницательного читателя, осознающего особенности массового восприятия политических деятелей, обусловленные активно внедряемым социальным мифом.

Образ Сталина в романе возникает в связи с раскулачиванием семьи Ничипора, которую удается спасти от переселения. Именно имя Сталина как несущее правду приводит в доказательство секретарь райкома Маринич, ссылаясь на статью «Головокружение от успехов». Виноваты в перегибах коллективизации головотяпы и карьеристы, но высшее партийное руководство непогрешимо в своих постановлениях. Автор использует прием появления «бога из машины», показывая, что только «чудо», которое в реальной жизни невозможно, могло спасти обреченных.

Таким образом, в произведениях о коллективизации И. Мележ и А. Кулаковский стараются достоверно передать мифологизированность восприятия образов Ленина и Сталина в 1930-е гг. Точка зрения персонажей субъективна, отделена от авторской. Авторы знают больше своих персонажей, однако и для них еще не наступило время доступа к всесторонней исторической правде. Разоблачение культа личности приводит к акцентуации образа Ленина-демиурга.

Образ Сталина, однако, не подвергается серьезной критике. Это объясняется, с одной стороны, ограниченностью точки зрения персонажей, через которую читатель воспринимает образы. С другой стороны, известно признание А. Кузнецова, автора книги «Бабий Яр»: «Я спорил отчаянно, доказывал, что критически описывал злоупотребления культа личности, которые ведь осуждены. Мне возражали так: “Партия осудила достаточно. И нечего дальше об этом писать”» [2, с. 352]. Авторы вынуждены были подчиниться требованиям цензуры, ведь «критика Сталина могла перерасти в критику советской системы» [1]. В результате со второй половины 1960-х гг. «возобладала ставка на умолчание: о Сталине говорить скупо и исключительно в связи с войной, все достижения СССР, действительные и мнимые, приписывать “коллективному разуму партии”» [1].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кречетников А. Как в СССР и России разоблачали Сталина / А. Кречетников [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/russia/2013/10/131029_russia_stalin_revelations. – Дата доступа: 29.01.2019.

2. Кузнецов А. Бабий Яр / А. Кузнецов. – М.: Захаров, 2001. – 360 с.

3. Кулакоўскі А. Сцежкі зведаныя і нязведаныя / А. Кулакоўскі. – Мінск: Маст. літ-ра, 1974. – 304 с.

4. Мележ І. Подых навальніцы: раман з «Палескай хронікі» / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 510 с.

5. Мележ І. Завеі, снежань: раман з «Палескай хронікі» / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 238 с.

6. Толкования Священного писания [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: http://bible.optina.ru/new:mf:18:03. – Дата доступа: 27.01.2019.

7. Эдельман О. Легенды и мифы Советского Союза / О. Эдельман [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_05/ 1999_5_15.htm. – Дата доступа: 26.01.2016.

Durdona Karimova
(Tashkent, Uzbekistan)

COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING (CLT) APPROACH IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE CONTEXT

The present article is focused on modern methods and approaches of English language teaching as well as communicative language teaching approach in English as a foreign language context. The work offers theoretical background of modern techniques in language teaching.

Key words: *approach, communicative language teaching, English as a Foreign Language context, interaction.*

Communicative language teaching promotes a focus on communicative competence which is supported by grammatical or lexical competence. Learners use language for meaningful purposes. Fluency and accuracy are viewed as complementary principles underpinning communicative techniques. It is considered to be productive promoting interactive mode of work (group work, pair work), natural and spontaneous (free) use of language, meaningful communication, meaning has primacy over form, balance between fluency and accuracy.

As examples of CLT activities we can list down the activities such as role play, simulation, chain story, information gap activities, jigsaw reading, and etc.

If we look back to the historical background, in 1970 Communicative Language Teaching was first proposed in England. This methodology was regarded as revolutionary since it placed an essential emphasis on communication in language learning classrooms. The apparent popularity of CLT in the last thirty years or so, as well as the feasibility of implementing CLT in EFL contexts have accentuated the significance of the local needs and the conditions of the particular EFL contexts, and the benefits of the traditional methods of language teaching. And also some others have taken a strong position for adopting CLT in Asian countries.

CLT views language as system for the expression of meaning where the main function of language is to permit interaction and communication (Richard, 2001). William Littlewood (1981) stated that CLT means to pay systematic attention to both functional and structural aspects of language merging this into a communicative view. There are two aspects of CLT: what to teach and how to teach. The 'what to teach' aspects of this approach gives more importance on language functions rather than grammar and vocabulary. The second aspect of 'how to teach' states that there should be "plentiful exposure to language in use and plenty of opportunities to use it" for the development of a student's knowledge and skills. CLT wants to involve students in real or realistic communication through different activities. In this case the accuracy of target language is less important than successful achievement of the communicative task (Harmer, 2001) in "approaches and methods in language teaching".

Richards and Rodgers (2001) summarized the communicative view of language as: language is a system for the expression of meaning, the primary function of language is to allow interaction and communication, the structure of language reflect its functional and communicative uses, the primary units of language are not merely its grammatical and structural features, but categories of functional and communicative meaning.

So the communicative approach views language as a system through which the meaning is expressed perfectly. Its main function is to permit interaction and communication; the primary elements of language are not only grammatical and structural features but also the functional and communicative meaning. According to Piepho (1981) the objectives of CLT are; an integrative and content level: language as a means of expressions, a linguistic and instrumental level: language as a semiotic system and an object of learning, an effective level of interpersonal relationships and conduct: language as a means of expressing values and judgments about oneself and others, a level of individuals learning needs: remedial learning based on error analysis, a general level of extra-linguistic goals: language learning within the school curriculum (Richards, 2001).

There are quite a few roles for teachers in CLT which are determined by the view of CLT. According to Breen and Candlin in article "The essentials of a communicative curriculum in language teaching" there are two main rules of a teacher in CLT classrooms. The first role is to facilitate the communication process among all the students in the classroom, and between the students and the different type of activities and texts. Secondly, a teacher has to act as an independent participant within the learning teaching groups. The teacher is also expected to act as a resource, an organizer of resources, a motivator, a counselor, a guide and a researcher (Richards & Rodgers, 2001).

As the importance in communicative language teaching on the process of communication rather than mastery of language forms, there are different roles of learners in classroom. The main role of learners is negotiating. They negotiate among themselves, the learning process and the objective learning. Learners should contribute as much as they gain, and thereby learn in an independent way. They interact within the groups and within the classroom.

Practices CLT in Various Countries. CLT is considered an approach rather than a method as its principles reflect a communicative view of language learning. Communicative Language Teaching (CLT) has been incorporated in the English language syllabus in many countries. The teachers create a situation and set an activity in motion, but it is the learners themselves who are responsible for conducting the interaction to its conclusion. They are responsible managers of their own learning (Lerasen-Freeman, 1986). Learners also have important monitoring role which they may

apply subjectively to their own language. The learner can provide feedback to others concerning his own interaction of the specific purpose of the curriculum. In a CLT class room situation, learners get opportunity to express their individuality as well as share their ideas and opinions. CLT believes that "learners first, learning second" (Richards, 2001). It means that the learners engagement is a priority.

In Germany, language teaching methodologists took the lead in developing classroom materials that encouraged learner choice (Candlin, 1978). This was the formulation of grammar exercises in relation to social aspects.

In this framework, along with the growing popularity of CLT in most EFL countries, there have been many studies conducted on the feasibility of CLT innovation and potential problems in its use in EFL contexts such as China, Greece, Japan, Korea, Taiwan, Turkey, Vietnam and so on.

Ellis (1994) examined the suitability of the communicative approach in the Vietnamese context. He found that one of the main problems in using a communicative approach in Vietnam was that teachers were dependent on the inherent traditional teaching practices. In a similar study, Karavas-Doukas (1996) investigated teachers' attitudes toward the use of communicative approach in Greece. It was reported that although the English curriculum in Greece was based on the premises of communicative language teaching, teachers showed a tendency to carry on the traditional teacher-oriented instruction style. The findings of this study suggested that teachers either did not understand or were unable to see the practical implications of the CLT principles. In another significant study, Li (1998) looked into Korean teachers' perceptions of the implementation of CLT. The results of Li's study confirmed that the teachers encountered difficulties in using CLT practices in their classes. The difficulties reported by the Korean teachers were divided into the following four categories: Difficulties caused by teachers: Deficiency in spoken English, Deficiency in strategic and sociolinguistic competence, Lack of training in CLT, Few opportunities for retraining in CLT, Misconceptions about CLT, Little time for and expertise in material development. Difficulties caused by students: Low English proficiency, Little motivation for communicative competence, Resistance to class participation. Difficulties caused by the educational system: Large classes, Grammar-based examinations, Insufficient funding, Lack of support. Difficulties caused by CLT itself: CLT's inadequate account of EFL teaching, Lack of effective and efficient assessment instruments (Li, 1998, p. 687). According to Li (1998), teachers were reluctant to implement CLT in their language classrooms due to these problems listed above. He claimed that in order for teachers to be willing to make use of CLT in EFL contexts, many adjustments must be made.

REFERENCES

1. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

2. Krashen S., Terrell T. The natural approach: language acquisition in the classroom. Oxford: Pergamon Press, 1984.

3. Larsen-Freeman D. Techniques and principles in language teaching. New York: Oxford University Press, 1986.

4. Littlewood W. Communicative Language Teaching. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.

5. Mukalel J. C. Approaches to English Language Teaching. New Delhi : Discovery Publishing House, 2006.

6. Nagraj G. English Language Teaching - Approaches, Methods, Techniques. Calcutta : Orient Longman Limited, 1996.

7. Paliwal A. K. Communicative Language Teaching in English. Jaipur : Surabhi Publications, 1996.

8. Soars L. and John. New Headway English Course, Oxford University Press, 2000.

9. Professional Development for Uzbekistan English Teachers, Training Toolkit Module, Tashkent, 2009.

Durdona Karimova
(Tashkent, Uzbekistan)

THEORETICAL BACKGROUND OF MODERN TECHNIQUES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article examines the diversity found in language teaching, all methods used within the history, looking at traditional approaches to language teaching, communicative approaches, and innovative approaches. Each approach is discussed in terms of its background, distinguishing features, and the impact on learners and English language teaching.

Key words: *modern methods, approaches, traditional language teaching, innovative language teaching, communicative language teaching*

Presently, learning foreign languages is given great consideration. Doubtless, it requires thorough effort. Currently, when our country with big enthusiasm is striving to promote its position to world standards, for our nation, building its future internationally cooperating with foreign partners, it is not so time consuming to imagine the importance and sense of learning foreign language.

The language teaching methods are very important for the purpose of learning and teaching in every language. Below, we will review the diversity found in language teaching, all methods used within the history, looking at **traditional approaches** to language teaching, **communicative approaches,** and **innovative approaches**. Each approach is discussed in terms of its background, distinguishing features, and the impact on learners and English language teaching.

The terms “approach”, “method” and “technique” are hierarchical concepts. An approach is a set of correlative assumptions about the nature of language and language learning, but it does not involve the procedure or provide any details about how such assumptions can be translated into the classroom setting. This can hence be related to Second Language Acquisition Theory.

Let’s examine different approaches or methods and identify the choices each of them. The approaches or methods are divided into:

Traditional language teaching (Grammar Translation Method, Direct Method, Audio-lingual Method);

Communicative language teaching (Communicative Approach, Total Physical Response, Natural Approach, Competency-Based Approach);

Innovative language teaching (Silent Way, Community Language Learning, Suggestopedia)

A method is a plan for presenting the language material to be learned and keeping it based upon a selected approach. In order to translate an approach into a method, an instructional system must be designed considering the objectives of the teaching/learning; how the content is to be selected and organized, the types of tasks to be performed, the role of students and the role of teachers. A technique is a very specific, concrete stratagem or trick designed to accomplish an immediate objective. These are derived from the controlling method, and less-directly, with the approach, e.g.

1. Grammar Translation Method.
2. Direct Method.
3. Audio- lingual Method
4. Bilingual method

The grammar translation method (also known as the classical method) was based on the belief that different kinds of knowledge were located in separate sections of the brain. Mathematic knowledge, for example, was thought to be located in one area, art in another, language in another, and so on. It was believed that studying different subjects was a good way of exercising the brain. Thus, learning another language provided the necessary mental exercise to develop the part of the brain believed to be ear-marked for languages.

The Direct Method was a complete departure from the grammar-translation method. This method dates back to 1884 when the German scholar and psychologist F. Frankle provided a theoretical justification for the method by writing about the direct association between forms and meaning in the target language. It is also based on the work of Gouin, who in the 1880s observed children learning language in natural settings.

Audio-Lingual Method (ALM) is also known as 'Army-Method' as it is developed during Second World War, when the American Army personnel were taught foreign language, using this method. G.A.G. Scherer and M. Wertheirner described the Army Method as Audio-lingual both in teaching approach and its eventual aims.

In the audio-lingual method, the emphasis was on the memorization of a series of dialogues and the rote practice of language structures. The basic premises on which the method was based were that language is speech, not writing, and language is a set of habits. It was believed that much practice of the dialogues would develop oral language proficiency. The use of the native language was avoided.

The Bilingual method is mainly concerned with presentation and practice of language material. The Bilingual Method was first tried in Welsh. It was experimented upon at the Central Institute of English Language, Hyderabad Dr. Shastri who conducted the experiment, thinks that this method is highly successful and provides adequate use in English in the class-room It tries to make the judicious use of mother-tongue for teaching English. Its principal features are as follows:

1) Using mother-tongue and English on a 1:1 basis. 1:1 ratio means the use of one mother-tongue word or sentence to one word or sentence of English. The teacher presents the new structure or word by translating it into mother-tongue and then using it in English.

2) Instructions to repeat language item etc. are given in mother-tongue.

3) Drills are given in English, but while testing, mother tongue is used at intervals.

4) The teacher uses mother-tongue from the bilingual position to the monolingual position at the end.

The Elective method as the name suggests, tries to combine the best elements from different methods. It's essentially a compromise between the Direct Method and the Traditional Language Teaching Methods. It is comparatively a more formal method based on grammar and translation. The language skills are introduced in the order. The activities include oral practice, reading aloud and the questions and answers. There is a certain amount of translation, with the teaching of grammar on traditional, with the teaching of grammar on traditional lines.

Approach is not method of teaching. It is only an Approach to the teaching and learning of a language. A method tells us a way to teach, while an Approach prescribes what to teach. There are main three approaches in Teaching English.

1) Communicative Approach

2) Structural Approach

3) Situational Approach

The Communicative Approach to language teaching is based on several theoretical premises:

1. The communication principle: Activities that involve communication promote the acquisition of language.

2. The task-principle: Activities that engage students in the completion of real-world tasks promote language acquisition.

3. The meaningfulness principle: Learners are engaged in activities that promote authentic and meaningful use of language.

The main goal in this approach is for the learner to become communicatively competent. The learner develops competency in using the language appropriately in given social contexts. Much emphasis is given to activities that allow the second language learner to negotiate meaning in activities that require oral communication in the second language.

Structural Approach: This approach is the direct outcome of efforts and researches done by British council in Institute of Education; University of London and many others. There are certain formulas for the construction of a sentence, for ex: **S**ubject + **v**erb + **o**bject. With **SVO** as a

formula, hundreds of sentences, thousands and even more can be made. There are about three hundred structures; one should learn them. The following structure –words are included in the syllabus of structure:

1) Pronouns: – I, he, she, we, you, them, etc.
2) Adjectives (structural):- a, the, this, etc.
3) Auxiliary verbs: – do, can, could, shall etc.
4) Adverb (structural):- ago, again, even etc.
5) Preposition: – in, on, at, from etc.

The situational or oral approach was developed from the 1930s to the 1960s by British Applied Linguists such as Harold Palmer and A.S. Hornsby. They were familiar with the direct method as well as the work of 19th century applied linguists such as Otto Jesperson and Daniel Jones but attempted to formally develop a scientifically-founded approach to teaching English than was evidenced by the Direct Method.

This approach basically tries to teach English as the child learns his own mother-tongue.

The Natural Approach. Tracy Terrell (1977, 1981) developed the natural approach based on Krashen's monitor model. The main goal of this method is to develop immediate communicative competency. For this reason, most, if not all, classroom activities are designed to encourage communication.

Total Physical Response (TPR) method was developed by psychologist James Asher (1974). This method is based on the principle that people learn better when they are involved physically as well as mentally. In TPR, students are required to respond nonverbally (physically) to a series of commands. As the teacher gives a command and the students respond physically, the teacher ascertains students' comprehension of the command. Initially, the teacher begins with simple commands such as:

Teacher: Stand up! (teacher models)

Students: Respond by standing up. (physical response, not verbal)

Suggestopedia was developed by Bulgarian psychiatrist–educator Georgi Lozanov (1982), who wanted to eliminate the psychological barriers that people have to learning. It uses drama, art, physical exercise, and desuggestive–suggestive communicative psychotherapy as well as the traditional modes of listening, speaking, reading, and writing to teach a second language. The influence of the science of suggestology is clear in this method that calls class meetings "sessions" (Freeman and Freeman, 1998).

In this method, the classroom atmosphere is crucial. Creating a relaxed, nonthreatening learning environment is essential for its success. The goal is that students will assimilate the content of the les-sons without feeling any type of stress or fatigue.

The Silent Way developed by Caleb Gattegno, the Silent Way requires that the teachers remain silent much of the time, thus its name. In this method, students are responsible for their own learning. Based on the belief that students are initiators of learning and capable of independently acquiring language, the Silent Way provides a classroom environment in which this can take place. The teacher models once, and the students are then given the opportunity to work together to try to reproduce what has been modeled.

All above-mentioned methods and approaches showed efficiency in their time.

REFERENCES

1. Allen H. B., Campbell R. N. Teaching of English as a Second Language. Bombay: Tata Mc Graw-Hill Publishing Company Limited, 1992.
2. Billows F.L. The Techniques of Language Teaching. Hongkong: Longman Group Limited, 1996.
3. Bose K. Teaching of English - A Modern Approach. Delhi: Doaba House, 2002.
4. Breen J. and D. Candlin. The essentials of a communicative curriculum in language teaching. Applied Linguistics, 1, 2, pp. 89–112, 1980.
5. Howatt A.P.R. A History of English Language Teaching (OUP), 1984.

6. Hymes D. H. On communicative competence. In The communicative approach to language teaching. Oxford: Oxford University Press, 1981.

7. Krashen S., Terrell T. The natural approach: language acquisition in the classroom. Oxford: Pergamon Press, 1984.

8. Mukalel J. C. Approaches to English Language Teaching. New Delhi : Discovery Publishing House, 2006.

УДК 81'25

Лилия Ковалёва
(Гродно, Беларусь)

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ С ПОЗИЦИИ ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА

Данная статья посвящена проблеме определения понятия «культурологическая единица» с точки зрения перевода. Автор статьи, представляя исследования известных лингвистов в интересующей нас области перевода, дает свое собственное видение относительно рассматриваемого понятия.

Ключевые слова: *культурологическая единица, культуроним, реалия, национально-культурный компонент, теория перевода, межкультурная коммуникация.*

The article deals with the problem of the notion "culturological unit" from the translating point of view. The author of the article, representing famous linguists' researches from a certain branch of translating, reflects her own research opinion concerning the notion "culturological unit".

Key words: *culturological unit, culturonim, realia, national and cultural component, theory of translating, intercultural communication.*

Проблема связи языка и культуры представляет большой интерес для теории и практики художественного перевода. Это связано, прежде всего с тем, что любое художественное произведение изобилует национально-культурной лексикой, а ее передача на другой язык практически всегда представляет проблему для переводчика. В данном случае речь идет не только о переводе отдельных культурно-маркированных слов, но и о целых фрагментах, в которых они встречаются. Перевод отдельных художественных произведений в силу своего жанра, стиля, высокой частотности единиц с национально-культурным и историческим характером представляет сложность и в плане передачи исторического колорита.

Таким образом, уникальная национально-маркированная и культурно-историческая лексика, отражающая важные для общества понятия бытовой и культурной сферы, общественно-политические события продолжает завоевывать внимание отечественных и зарубежных ученых в области переводоведения, лингвокультурологии, теории и практики межкультурной коммуникации. Это обусловлено, с одной стороны, ее значительной ролью в представлении культурных идей, явлений, артефактов нации, с другой – верифицируемостью, поскольку большинство подобных единиц обозначают объекты, что позволяет проследить их связь с определенной культурой.

В настоящее время существует достаточно большое количество определений, порою противоречащих друг другу, для такого рода лексики. Противоречия эти касаются не только использования различных терминов как синонимов, но и их понимания в смежных лингвистических дисциплинах. Поэтому представляется необходимым выяснить различия между сходными понятиями и представить универсальное определение культурно-маркированной единицы с позиции переводческого аспекта.

Неоспоримым является тот факт, что культурологические единицы (реалии или культуронимы) – неотъемлемая часть лексикона каждого из представителей той или иной народности, т.к. именно в особенностях речи проявляется своеобразие каждого народа, дух,

его национальная специфика.

Труды известных ученых в области лингвистики отражают разные видения относительно определения понятия культурологической единицы (реалии или культуронима). Одни из них оперируют терминами «культуроним» или «культурологическая единица», другие используют более традиционный, классический – реалия.

На наш взгляд заслуживает внимания работа болгарских ученых С.И. Влахова, С.П. Флорина «Непереводимое в переводе», которые используют традиционное «реалия» и дают следующее определение: «Само слово «реалия» – латинское прилагательное среднего рода множественного числа (realis – «вещественный», «действительный»), превратившееся (в русском и болгарском языках) под влиянием аналогичных лексических категорий в существительное женского рода. Им обозначают (главным образом в филологических текстах) предмет, вещь, материально существующую или существовавшую, нередко связывая по смыслу с понятием «жизнь»; например, «реалии европейской (общественной) жизни» [1, с. 54]. В вышеупомянутой работе понятия культуроним и реалия не отождествляются. Ученые пишут, что следует различать понятия «реалия-слово» и «реалия-предмет». «Реалия-предмет», в данном случае, это существующий на самом деле предмет либо явление, являющееся неотъемлемой частью культуры того или иного народа. Таким предметом, к примеру, может быть любой национальный обряд либо предмет кухонной утвари, специфический для определенной нации (*кимоно (Япония), лапти (Россия), изба (Россия), сауна (Финляндия), иглу (Аляска)*). «Реалия-слово» – термин, который называет то или иное культурное явление (*карнавал, Новый год, День святого Валентина*).

Термином «реалия» оперирует в своей работе по переводу и В.В. Виноградов, который связывает понятие *реалии* с понятием «фоновой информации», под которой подразумевает «социокультурные сведения характерные лишь для определенной нации или национальности, освоенные массой их представителей и отраженные в языке данной национальной общности. Содержание фоновой информации охватывает <…> специфические факты истории и государственного устройства национальной общности, особенности ее географической среды, характерные предметы материальной культуры прошлого и настоящего, этнографические и фольклорные понятия <…> то, что в теории перевода обычно именуют реалиями» [2, с. 87]. Например, *виги и тори, большевики, кутья, комы, раки, текила, чанклас, кафтан, ранчо, хакал, менеджер, декан, танго, кисомба, сальса, рок* и т.д.

Следует отметить, что авторы данных книг понятие реалии считают неточным, однако утверждают, что оно (понятие) уже прижилось в профессиональной лексике переводчиков и лингвистов.

К реалиям в своих исследованиях обращались ученые Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров, использовавшие термины “фоновые” и “коннотативные слова”, “безэквивалентная лексика”, или “слова с культурным компонентом”, понимая под ними лексические единицы, своеобразная семантика которых отражает особенности отечественной культуры [3, с. 58].

Известный ученый в области переводоведения Л.С. Бархударов называет реалиями слова, «обозначающие предметы, понятия и ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке» [4, с. 95]. Сюда он относит культурологические единицы, обозначающие разного рода предметы материальной и духовной культуры, свойственные только данному народу. Позиция ученого схожа с мнением Т.А. Казаковой, которая относит к реалиям «именования национально-культурных объектов, характерных для исходной культуры и сравнительно мало или вовсе не известных переводящей культуре» [5, с. 72].

Полным, на наш взгляд, можно считать определение реалии (культурологической единицы), представленное в работе В.С. Виноградова. К данной группе лексики, по его мнению, принадлежат «все специфические факты истории и государственного устройства национальной общности, особенности ее географической среды, характерные предметы быта прошлого и настоящего, этнографические и фольклорные понятия» [2, с, 19] : *секвойя, баобаб, кенгуру, скальд, бард, скоморох, икебана, вендетта, лапта, тролль, мечеть, аршин, лира, марка, гитара, бонго, соната, опера, Арес, Афродита, Геркулес, Гермес, буддист,*

мусульманин и т.д.

Изучая данный вопрос, нельзя не отметить и тот факт, что в конце XX в. происходят определенные изменения в переводческом терминологическом аппарате относительно применения того или иного специального слова, обозначающего национально-культурную жизнь определенного народа. Этому способствует активное развитие новой отрасли в языкознании – теории межкультурной коммуникации, которая, прежде всего, подразумевает обращение языка в области иноязычной культуры. Известным исследователем здесь является В.В. Кабакчи, наиболее полно разработавший концепцию описания лингвистических аспектов межкультурной коммуникации на материале английского языка в приложении к русской культуре. Он является первым лингвистом, который использует термин «культуроним» вместо «реалии». К «культуронимам» он относит единицы языка, закрепленные за элементами культуры: «… будучи универсальным средством общения, язык создает обозначения для всех (значимых для данного народа) элементов земной цивилизации, которые будем называть культуронимами» [6, с. 418]. Подразделяя культуронимы на три основных типа (полионимы, идионимы и ксенонимы), ученый расширяет его определение. Например, «универсальные элементы земной цивилизации, встречающиеся во многих культурах (полионимы): *river – река, teacher – учитель, geography – география, university – университет*» или «специфические элементы данной (“своей”, внутренней) культуры на языке этой культуры (идионимы): *cowboy, prairie*,– идионимы английского языка; *казак, степь* – идионимы русского языка», или «языковые единицы, используемые в данном языке для обозначения специфических элементов внешних культур (ксенонимы): *Cossack, steppe, Duma, tsar/czar* – ксенонимы в рамках английского языка, *ковбой, прерия* – ксенонимы в рамках русского языка» [6, с. 418 – 419]. В любом случае в речи или художественном произведении мы встречаем единицы, которые отражают быт, культуру, общественную жизнь одной определенной народности или нескольких, имеющих общие корни.

Итак, изучив научную литературу по данному вопросу, устанавливаем, что содержание понятия «культуроним» в межкультурной коммуникации соответствует содержанию понятия «реалия» в переводоведении. Оба эти понятия обозначают элементы “чужой” культуры, имеющие национальную, историческую, местную или бытовую окраску, не имеющие эквивалентов в других языках и культурах. Кроме того, любое из вышеприведенных определений вполне подходит для обозначения понятия «культурологическая единица». Следовательно, термины «культурологическая единица», «культуроним», «реалия» следует считать синонимичными. Итак, культурологической единицей будем считать слова или словосочетания с ярко выраженным национально-культурным компонентом, называющие объекты, события и явления, характеризующие жизнь (быт, культуру, традиции, обычаи, социальное и историческое развитие) одного народа и чуждые другому.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин; под. ред. М. А. Романова. – Москва : МГУ, 1978. – 447 с.

2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

3. Верещагин Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.

4. Бархударов Л. С. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.

5. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. – СПб. : Союз, 2000. – 319 с.

6. Кабакчи В. В. Практика англоязычной межкультурной коммуникации / В. В. Кабакчи. − СПб. : Союз, 2001. – 480 с.

УДК 378.1

Инна Кондратьева
(Минск, Беларусь)

СПЕЦИФИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ СТУДЕНТОВ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Статья посвящена проблемам профессионально-ориентированного обучения студентов юридических факультетов. Усиление внимания к процессу иноязычной подготовки в неязыковом учреждении высшего образования (УВО), а главное ее результату – формированию иноязычной компетенции – это объективная необходимость, обусловленная требованием времени, рынка труда и являющаяся залогом эффективности профессионального образования.

Ключевые слова: *учреждение высшего образования, иностранный язык, формирование иноязычных навыков, профессионально-ориентированные технологии, аутентичные тексты, юридическая терминология, толкование смысла слова.*

The article is devoted to the problems of vocational-oriented education of law students. The key to the effectiveness of vocational education is to increase attention to the process of foreign language training in a non-linguistic institution of higher education, as well as to the formation of foreign language competence, which is due to the demand of time and the labor market.

Keywords: *institution of higher education, foreign language, development of foreign language skills, vocational-oriented technologies, authentic texts, legal terminology, interpretation of the meaning of the word.*

В результате многочисленных исследований установлено, что в профессиональном развитии человека есть предпосылки, из которых человек сам строит свою жизнь в профессии. В связи с этим и психологи, и педагоги важную роль отводят активности самого человека в этом процессе.

В современных условиях акцент образования в учреждении высшего образования смещается в сторону умения выпускников практически применять полученные знания. Профессиональная направленность высшего образования предполагает отбор и структурирование обучающих комплексов, способствующих становлению и развитию профессионально значимых качеств личности. Все большее значение в числе профессионально значимых качеств выпускников учреждений высшего образования Беларуси занимает умение свободно общаться на иностранном языке в сфере своей профессиональной деятельности. Обеспечение студентам юридических вузов благоприятных условий для достижения этой цели можно рассматривать как реализацию ведущего принципа белорусского образования.

Профессиональное обучение должно обеспечить не только овладение совокупностью знаний и умений, включая коммуникативную компетенцию на изучаемом иностранном языке, но и формирование профессионально значимых качеств личности, что делает значимым социальный аспект любого профессионально-ориентированного обучения [1, с. 42].

Проектирование высокоэффективной деятельности студентов и управленческой деятельности преподавателей является основой разработки новых профессионально-ориентированных технологий. Исходными данными для проектирования данных технологий выступают образовательные и профессиональные стандарты, заложенные в них цели и содержание обучения. Кроме этого, в учебно-воспитательном процессе должны учитываться творческие возможности личности, которые могут получить свое развитие только в благоприятных для обучения условиях.

В настоящее время в профессиональном образовании утверждается новая личностно-

ориентированная концепция, целью которой является развитие направленности, компетентности, профессионально важных качеств и психофизиологических свойств обучаемых.

Понятие профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам требует определенного объяснения. Проблема разграничения специализированного обучения иностранным языкам, с одной стороны, и общего обучения языкам, с другой, находит соответствие в лингвистике между профессиональным и общим обучением иностранным языкам.

Целевое, профессионально-ориентированное обучение иностранным языкам в значительной мере строится на лексике, свойственной определенной профессиональной группе.

Целью учебной деятельности студентов является взаимосвязанное обучение, как пониманию, так и общению на иностранном языке, на основе аутентичных текстов по специальности. Работая в УВО юридической направленности, преподаватели иностранных языков часто сталкиваются с определенными проблемами в преподавании. Основная проблема преподавания иностранного языка на юридическом факультете заключается в том, что студентам предлагается освоить основы фактически двух правовых систем, так как существуют глубокие различия между белорусским и англо-американским правом, а без фоновых знаний понимание специальной литературы невозможно.

Одним из эффективных способов освоения юридической лексикой студентами юридических факультетов оказался понятийно-жанровый подход, направленный на ознакомление с общими и принципиальными особенностями функционирования юридической терминологии в разных типах юридических текстов в зависимости от жанра и функционально-стилистической разновидности текста. В рамках этого метода преподавателю необходимо четко представлять, какие признаки юридической терминологии проявляются и преобладают в различных жанрах, принадлежащих документальному, законодательному и судебному подрегистрам, соответствующим узким сферам права. А так же на какие из них в первую очередь необходимо обращать внимание студентов юридических факультетов, которые, овладевая языком специальности, должны овладеть совокупностью всех языковых средств, которые применяются в специальной ограниченной области коммуникации, чтобы гарантировать понимание между людьми, работающими в данной области.

Условиями профессионально-ориентированного обучения студентов юридических факультетов иностранному языку является чтение аутентичных текстов, необходимость ознакомления их с общей и юридической терминологией, формирование навыков самостоятельной работы по созданию индивидуального словаря и овладение умениями устного профессионального общения, протекающего как сценарии самых распространенных ситуаций повседневного общения, необходимых и для профессиональной коммуникации.

В процессе обучения переводу студентов юридических специальностей зачастую можно столкнуться с *legalese* – «особым стилем, специфическими формулировками и конструкциями, на основе которых построено большое количество документов». *Legalese* – английский термин, который обычно используется как синоним к понятию юридического стиля изложения. «Это особый юридический язык, особенная манера построения фраз и предложений, которая для лиц, несведущих в тонкостях английской юридической терминологии, зачастую кажется лишенной смысла» [2,с. 132]. *Legalese* чаще всего используется при составлении нормативных правовых актов и судебных решений, однако иногда этот формализм можно встретить и в повседневном общении юристов. Стоит отметить, что «сегодня все более популярным становится *the Plain English movement* – тенденция к использованию обычного, повседневного английского языка вместо *legalese*» [2, с. 142]. Тем не менее, английские юристы признают, что невозможно полностью отказаться от использования *legalese* в юридической теории и практике.

Многие ошибочно полагают, что для успешного перевода достаточно в совершенстве

знать терминологию той или иной тематики. Но в действительности оказывается, что этого мало. Например, переводчик, осведомленный в юридической терминологии, с легкостью переведет такие сочетания, как ***therapy, peace*** *officer,* ***profiling,*** *police* ***discreteness****, health* ***screening,*** которые в юридическом тексте имеют значения ***перевоспитание,*** *офицер* ***полиции, психологическое тестирование заключенных, полномочия*** *полиции, медицинское обследование.*

Однако не всегда легко найти эквивалент какому-либо фиксированному сочетанию или встретившемуся термину. «Главным образом, проблемы у переводчика текста юридической направленности возникают из-за того, что в языке перевода отсутствуют словесные конструкции, которые достаточно точно могли бы описать термины исходного языка» [3, с. 27]. Кроме того, «зависимость текста от культурных особенностей и менталитета народа, а также от его сложившейся правовой системы, может привести к тому, что смысл текста в исходном языке не будет соответствовать смыслу в языке перевода даже при абсолютно дословной интерпретации» [3, с. 29]. Поэтому студентам юридических специальностей в процессе изучения английского языка необходимо обогащать свои знания путем изучения возможных лексических эквивалентов слов и целых фраз.

Рассмотрим перевод таких словосочетаний, как ***limited divorce, indeterminate sentence, Department of the Interior.*** Во всех этих случаях, словосочетания обозначают реалии, не существующие в практике белорусской судебно-правовой системы и потому требующие компенсировать объективную неточность перевода культурологическим комментарием. Так, ***limited divorce –*** это *раздельное проживание супругов по решению суда*, ***indeterminate sentence –*** *это приговор суда с неопределенным сроком тюремного заключения*, когда реальный срок пребывания в тюрьме определяется тюремной администрацией или специальной комиссией, принимающими во внимание поведение заключенного, состояние его здоровья и другие обстоятельства [3, с. 32].

Еще одна трудность юридических переводов, как и других специализированных, заключается в необходимости иметь глубокие познания в исследуемой области и разбираться в деталях, дабы «выстроить предложения в логически связанный текст без противоречий и недопонимания» [4, с. 78]. Данная область требует также и особой точности в формулировках, нельзя какую-то фразу переводить “приблизительно по смыслу”. Даже мелкие ошибки и неточности в переводе текста могут привести к неправильному толкованию его смысла и, как следствие, «побудить к каким-либо неправильным действиям» [4, с. 79], например, к предъявлению судебного иска.

Юридические переводы выполняют преимущественно профессионалы, имеющие образование в области юридического права. «Тексты исходного и целевого языков рассматриваются в абсолютно разных правовых системах, следовательно, в них должны использоваться разные формулировки, характерные для каждого из языков» [5, с. 46]. Однако при этом эти формулировки должны быть понятны обеим сторонам и нести в себе одинаковый смысл. В результате «переводчику необходимо разбираться не только в юридическом праве своей страны, но и страны – носительницы исходного языка» [5, с. 47].

Как известно, право – одна из тех гуманитарных областей, которая характеризуется наличием значительного количества национально-культурных специфических черт, отражающих выработанные нормы взаимоотношений личности с государством и другими людьми. Юридические тексты в силу своего предназначения должны быть точными и достоверными; они предписывают определенную форму действий и формулируют принципы разрешения спорных ситуаций, вырабатывают правила социального поведения в обществе. На се вышеперечисленные факторы стоит обратить внимание в процессе обучения переводу студентов юридических специальностей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Лаврененко М.М. Профессионально-направленное обучение студентов юридического профиля / М.М. Лаврененко // Вестник «Филологические науки». – М.: МГОПУ, 2004. – 1. – С.41 – 42.

2. Власенко С. В. Перевод юридического текста: когнитивные особенности номинации и реалии-профессионализмы в языковой паре английский-русский // Филологические науки в МГИМО. Сборник научных трудов, № 21 (37). – М.: МГИМО(У), 2005.

3. Алимов В. В. Юридический перевод. Практический курс. Английский язык. – М.:КомКнига, 2005.

4. Гамзатов М. Г. Техника и специфика юридического перевода: Сб. статей. – СПб., 2004.

5. Федотова И.Г. Юридические понятия и категории в английском языке. – Обнинск, 2000.

УДК 81'25

Анастасия Конопко
(Гродно, Беларусь)

ГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ И КОНКРЕТИЗАЦИЯ КАК СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ ДИАЛЕКТИЗМОВ С БЕЛОРУССКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ В.БЫКОВА «ЗНАК БЯДЫ»)

В данной статье рассмотрена проблема перевода диалектизмов с белорусского на английский язык на материале повести Василя Быкова «Знак бяды». Большое внимание уделяется анализу использования способов генерализации и конкретизации для передачи диалектной лексики. Выявлены преимущества и недостатки применения данных способов перевода при передаче данного пласта лексики.

Ключевые слова: *диалектная лексика, диалектизм, перевод диалектизмов, генерализация, конкретизация.*

This article deals with the problem of translating dialecticisms from the Belarusian into English language on the material obtained as a result of a detailed analysis of the novel "Portent Of Disaster" by Vasil Bykov. Much attention is given to the analysis of the usage of the broadening (or generalization) of meaning and narrowing (or specialization) of meaning of dialectical lexis. It shows the advantages and disadvantages of using this particular method of translation of this lexical layer.

Keywords: *dialectical lexis, dialecticism, the translation of dialecticisms, broadening (or generalization) of meaning, narrowing (or specialization) of meaning.*

Каждый народ посредством языка формирует свой особый мир, отражающий его опыт и знания, обычаи и традиции, свои идеи и помыслы. Диалектная лексика – неисчерпаемое богатство народа. Многочисленные диалектные слова крайне удачно передают тончайшие оттенки мыслей, чувств, переживаний человека, достоверно характеризуют деятельность людей в разных сферах жизни. Лексика народных говоров – ценный источник не только для лингвистических, но и для исторических, этнографических исследований. Диалектизмы делают речь более яркой, образной, насыщенной и таким образом, стимулируют коммуникативную, познавательную и эстетическую мотивацию к овладению языком. Диалектная лексика позволяет отразить историю и мировоззрение народа, его обычаи, традиции, нравы и ценностные ориентиры, знакомит читателя с бытом, укладом, историей, культурой народа-носителя данного языка.

Диалектология как наука имеет большие традиции. Диалекты возникли с появлением языка, и считаются самой древней языковой основой. С появлением социолингвистики изучение диалектов было перенаправлено в новый контекст социокультурной языковой разнородности. В настоящее время диалектология – важная часть социолингвистики, которая исследует территориальную дифференциацию языка. Ее объектом являются диалекты –

языковые варианты, которые служат как средство общения для местных жителей определенной территории.

К диалектизмам относят слова местных говоров, которые встречаются в речи выходцев из определённой диалектной среды и используются в языке художественной литературы как средство стилизации [5, с. 34].

Диалектизмы используются авторами художественных произведений для отражения их национальной специфики. Диалектизмы включены в речь персонажей и автора в данном типе текстов, где они выступают как средство социальной индивидуализации и типизации речи, используются для создания определенного социального, локального и временного колорита. Поэтому одной из проблем диалектной лексики является её передача на язык перевода.

Материалом для проведения анализа послужила повесть В.Быкова «Знак бяды». На основе отобранного фактического материала было установлено, что диалектизмы могут передаваться с одного языка на другой различными способами: функциональным аналогом, описательным переводом, контекстуальной заменой, лексическим опущением, генерализацией, комбинированным приемом перевода, калькированием, конкретизацией, антонимическим переводом. По результатам исследования, приемы генерализации и конкретизации не являются превалирующими способами передачи диалектной лексики с белорусского на английский язык: из 93 предложений, в которых встречаются диалектизмы, 8 диалектизмов (8,60%) были переданы с белорусского на английский язык при помощи приема генерализации, 2 диалектизма (2,15%) – при помощи приема конкретизации.

Генерализацией называется замена единицы языка оригинала, имеющей более узкое значение, единицей переводящего языка с более широким значением. Создаваемое соответствие выражает родовое понятие, включающее исходное видовое [6, с. 176]. В следующих предложениях представлено применение данного способа перевода:

1) *На рагу колішняй хаты неўпрыцям вылезла з пустазелля калючая дзічка-груша – можа, парастак ад колішніх* ***груш-спасовак****, а можа, выпадковая самасейка, занесеная з лесу птушкамі. – Where he hut once stood a prickly wild pear tree has stretched up to the light from the weeds – perhaps an off-shoot from* ***the trees*** *once cultivated here and perhaps the produce of a seedling carried from the forest by the birds.*

«Груша-спасоўка» – сорт больших сладких груш. Переводчик, вероятно, не нашёл эквивалента в переводящем языке и решил прибегнуть к генерализации. Как вариант, переводчик мог бы использовать описательный метод и использовать составное существительное *«pear-tree»* – грушевое дерево.

2) *–Пахаваць хоць дабро. Кароўку ў лес калі прывязаць. А* ***свінчо****?.. – "At least hide something away. The cow might do in the forest if she were tide up… And the* ***pig****…"*

«Свінчо» – подсвинок – поросёнок в возрасте от 4 до 9 месяцев. Переводчик воспользовался генерализацией *«pig»*, хотя, возможно, более удачно в смысловом и стилистическом плане было бы использовать слово *«piggy, piglet».*

3) *Немцы, яны болей да ежы ласыя. Да* ***трантаў*** *не. – The Germans are more into eatables. They'll not touch* ***clothes****.*

Для просторечия *«транты»*, которое употребляется в значении «тряпки, лохмотья, шмотки, тряпьё» по отношению к женской одежде, переводчик прибегает к генерализации и подбирает стилистически нейтральное слово *«clothes».* Стилистически окрашенный функциональный аналог *«rags»,* использовавшийся переводчиком в другом примере более удачен и способствует более точному восприятию данного предложения зарубежным читателем.

В последующих примерах переводчик отбросил ненужные, по его мнению, нюансы и перевел диалектизмы, как слова с более общим значением. Использование генерализации при переводе помогло избежать ненужных грамматических трансформаций.

4) *Яму трэба было ўзяць у сенцах* ***галень,*** *але ні разувацца, ні мачыць ногі яму не хацелася, і ён чакаў, пакуль вада куды-небудзь сыдзе. – He had to go out to the porchway for* ***the broom*** *but he couldn't straddle the puddle, nor did he want to remove or wet his holed footwear.*

«Галень» – сшараваны венік, ад якога засталіся адны голыя дубцы – передано, как *«broom»* – веник, метла. Использование генерализации оправдано. Применение, например, описательного метода привело бы к загромождению предложения описательной конструкцией.

5) *Але толькі ён памкнуўся да абвялага ніцага парастка, як згледзеў у зліплых* ***глыжах*** *нешта шэранькае, бы камочак чаго чужога, і пальцы яго міжвольна паднялі з зямлі за растапыранае крыльца маленькую шэрую птушачку. – But hardly had he stretched out his hand to the withered shoot when among the clotted* ***lumps of earth*** *he spied something else grey and his fingers vexedly picked up by a spread wing a small grey bird.*

«Глыжы» – «засохлыя, зацвярдзелыя камякі зямлі» – переводчик передал как «*lumps of earth*» – куски земли.

6) *–Раскулачванне ты не забудзеш, канешне, – сказала яна і прысланілася плячом да* ***чалесніка****. – "You'll not forget the dispossession, will you?" she said pensively, leaning on* ***the stove.***

«Чалеснік» – устье печи, чело печи, – что переведено словом с общим значением – *«stove»* – печь.

7) *І Пятрок памалу круціў за* ***млён****, нячаста падсыпаючы цеплаватага жыта з начовак, і неадчэпна думаў пра рознае, болей благое, што цяпер, бы мошка ў спёку, лезла ў яго галаву. – Petrok turned* ***the handle*** *little by little, from time to time scattering the warmish niche rye, and thought disconnectedly about the various things, for the most part bad, that now swarmed in his head like midges on a summer day.*

В данном предложении ***«млён»*** – ручка жернова, с помощью которой крутят камень, переведено на английский язык словом с общим значением *«handle»* – ручка.

8) *Яшчэ там было трохі солі ў паперцы і на сподзе ляжаў стары счарнелы* ***складанчык*** *з напалову абламаным лязом – There was also some salt screwed round in paper and at the bottom lay an old* ***knife*** *black with age, the end broken off.*

Произошло расширение значения и при передаче диалектизма *«складанчык»* – складной перочинный ножик. В английском варианте перевода мы встречаем *«knife»* – нож.

В данных четырёх примерах переводчик мог бы применить описательный метод, чтобы текст выглядел более эмоционально окрашенным, или же применить транскрипцию/транслитерацию и сделать сноску, что сохранило бы национально-культурную окраску и сформировало более полное и яркое представление о происходящем у зарубежных читателей.

Тем не менее, в случаях, когда сохранение формы предложения и избежание грамматических трансформаций необходимо, генерализация является эффективным способом перевода. Данный метод был использован переводчиком успешно, что также свидетельствует о его эффективности, при правильном применении. К недостаткам данного способа перевода при передаче диалектизмов можно отнести потерю стилистической и национально-культурной окраски.

Противоположным приему генерализации является прием конкретизации. Конкретизацией называется замена слова или словосочетания языка оригинала с более широким предметно-логическим значением, словом или словосочетанием переводящего языка с более узким значением. Создаваемое соответствие выражает родовое понятие, включающее исходное видовое [6, с. 174]:

1) *Тым болей увосень, калі ўжо ліе за каршэнь і падбіраецца сцюжа. Мусіш трымацца* ***жытла****. – Especially in autumn when it raining cats and dogs, and hard frosts setting in. So they'd have to stick by their* ***home.***

2) *Чаго ён добраахвотна пойдзе за імі на свае пакуты, хай забіваюць тут, на парозе ягонага* ***жытла****, навошта яшчэ напаследак дагаджаць ім... – And why should he go along with*

them to be tortured? Let them him here by his own ***hearth****. Why should he be obedient and play along with them?*

В обоих случаях стилистически окрашенное слово *«жытло»*, которое имеет более общее значение «жилье» заменено более узким понятием «дом», выраженным стилистически нейтральными словами *«home»* и *«hearth»*. В данных примерах применение конкретизации никак не сказывается на понимании смысла текста реципиентом и вполне имеет место быть.

Итак, данный способ передачи диалектизмов с белорусского языка на английский не является продуктивным.

Стоит отметить, что использование конкретизации или генерализации является необходимым для того, чтобы предоставить возможность зарубежному читателю, понять трудновоспринимаемые части текста и культуру другой страны.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Bykov V. Portent Of Disaster / V. Bykov (translated from Byelorussian by Nigel Timothy Coey). – M. : Mastatskaya Litaratira Publishers , 1989. – 415 p.

2. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 1780 p.

3. Беларуска-рускі слоўнік : у 3 т. (Больш за 110.000 слоў) / пад рэд. А. Лукашанца. – 4-е выд., перапрац. і дап. – М. : Беларуская Энцыклапедыя, 2012.

4. Быкаў В. Знак бяды / В. Быкаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. – 364 с.

5. Горская С. А. Лексика. Фразеология. Лексикография : практикум / С. А. Горская. – Гродно : ГрГУ, 2009. – 137 с.

6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.

Научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент Ковалёва Л. Е.

УДК 82.09

Тетяна Маєвська
(Краматорськ, Україна)

ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В НАШ ЧАС ТА РОЗВИТОК ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Статтю присвячено аналізу актуальних проблем сучасної української літератури. Розглядаються тенденції розвитку сучасної української літератури. З'ясувується рівень становлення і розвитку читацької компетентності серед студентства.

Ключові слова: *студент, сучасна українська література, проблеми сучасної української літератури, читання, інтерес.*

Література розвиває багато здібностей: вчить шукати, розуміти, любити – всім тим якостям, якими повинна володіти людина. Саме книги формують наш внутрішній світ. Без цікавих захоплюючих книжок неможливо собі уявити життя. Однак, сьогодні проблеми сучасної української літератури стали ще гострішими. [3]

Сформулюємо проблеми сучасної літератури:

1. Низька культура читання.

2. Жанрове одноманіття. Бракує реалістичної психологічної прози. Якщо говорити про вікову категорію, то найбільше щастить читачам молодшого та середнього шкільного віку – для них нині вийшло чимало цікавих книжок. Натомість нових гарних творів для студентства й молоді зовсім мало, а літератури, адресованої читачам-підліткам, майже немає.

3. Бібліотеки ВНЗ містять в основному літературу, ще видану в радянські часи. Те, що придбано після 90-х років, міститься в бібліотеках малими тиражами і видається для читання тільки в читальних залах.

4. Двомовність (Однією з рис сучасної літератури є її російськомовна література українських авторів).

Актуальною проблемою сьогодні є удосконалення занять з літератури у технікумі або коледжі. Перед словесниками закономірно знову й знову постає питання: «Як зацікавити студентів читати не лише програмну, але й сучасну літературу?» Адже художні твори дають великі можливості для виховання духовної особистості. На жаль, ці можливості не завжди реалізуються викладачем. Не всі студенти виявляють готовність постійно спілкуватися з творами мистецтва, бо не сформовані правильні критерії оцінки художнього твору. [4]

Сучасного студента не здивуєш ні чудовим художнім читанням тексту, ні змістовною розповіддю про письменника, ні використанням кінофільму, грамзаписів тощо. Тепер викладач – не єдине джерело інформації, як це було раніше. Бурхливий розвиток таких засобів комунікації, як радіо, кіно, телебачення, нерідко породжує у студентів пасивно-споживацьке ставлення до мистецтва.

Змінилися й функції ВНЗ, мотиви навчання студентів, потреби їх у духовному збагаченні. А тому сьогодні викладач уже не може працювати так, як навіть 10-15 років тому. До нього суспільство ставить значно більше вимог.

Навчання за своєю природою – процес творчий. А будь-яка творча діяльність вимагає постійного напруження духовних сил. Студент – це творча особистість, а не запам'ятовуючий пристрій. Там, де студентам лише нав'язуються готові істини, де панують пасивність і бездумна споглядальність, де не виховується самостійність і творча активність – не може бути справжнього навчання і розвитку молоді. Подібне навчання здатне лише притупити їх розумові здібності. Тому основною задачею викладача словесності стає зацікавити студентів читати. [2]

Інтерес є своєрідним виявом пізнавальних потреб людини, внутрішнім стимулятором її діяльності. У працях С. Л. Рубінштейна, І. Щукіної, Л. І. Божович, М. Ф. Бєляєва та інших відомих учених, які досліджували навчальний інтерес, його роль і структуру, переконливо доводиться, що навчальні інтереси позитивно впливають всі психологічні процеси, полегшують сприймання навчальної інформації. Завдяки інтересу активізується увага, пам'ять, мислення школяра. Якщо учні, наприклад, люблять літературу, вони на заняттях легко включаються в різноманітні види навчальної діяльності, активно працюють, менше стомлюються в процесі навчання, виявляють допитливість, охоче виконують домашні завдання, з насолодою читають сучасні художні твори. Бажання добре вчитися – природна потреба людини. Пригадаймо, з яким інтересом ідуть діти першим раз у школу. Людині властивий потяг до знань. Але щоб він був постійним, потрібно вміти підтримувати, стимулювати, підкріплювати, спрямовувати його. «Я вбачаю, – відзначав В. О. Сухомлинський, – надзвичайно важливу виховну мету в тому, щоб запалити в маленької людини жадобу пізнання. Якщо після мого уроку підліток не відчуває бажання знати більше, ніж я розповів, значить виховної мети уроку не досягнуто». [3]

На жаль, ще не кожен викладач уміє зацікавити студентів своїм предметом, зробити навчання рівнем перемог. На заняттях не завжди створюються умови для самовиявлення студента. [1]

Важливим є виховувати у студентів стійкий інтерес до літератури, не лише програмного матеріалу, а й до новинок літератури, постійно збуджувати позитивне емоційне ставлення до навчання, стимулювати інтелектуальні та естетичні потреби.

Художнє сприймання – складний процес, у якому взаємодіють суб'єктивні та об'єктивні фактори. З одного боку, читач сприймає об'єктивний зміст, що випливає з художнього твору, а з другого – вносить у це сприйняття власні суб'єктивні елементи. Література – одна з форм суспільної свідомості, акумулятор морального досвіду народу, нагромадженого в процесі його багатовікової історії. [4]

Не слід думати, що стимулювання навчальних інтересів відбувається лише за рахунок певних прийомів навчання. Цікавість стимулюється всім змістом заняття, всією системою методів його проведення. Окремі прийоми здатні лише збудити в студентів ситуативний інтерес. Важливе значення у вихованні інтересу молоді до літератури мають емоційність і динамізм розповіді, образна форма її, постійна опора на текст твору, урізноманітнення видів і форм роботи. Інтерес до літератури можна викликати тоді, коли сам викладач любить і досконало знає її, багато цитує напам'ять, володіє художнім читанням, коли задовольняються природні потреби студентів в інтелектуальному спілкуванні. Вважаємо обов'язковим, що на занятті повинен звучати текст художнього твору.

Розуміння і формування понять, знання фактів – необхідні умови процесу пізнання. Але факти і поняття на занятті літератури повинні бути осмислені в їх емоційному контексті. Тільки тоді вони набудуть нового раціонального й емоційного смислу. [1]

Справді, щоб проникнути в художній світ митця, треба захопитися тими ідеями, думками, почуттями, переживаннями, якими наповнений твір. При недостатній активізації художньо-естетичних переживань не відбудеться повноцінного спілкування з автором твору. Які б чудовіі ідеї не виражав письменник, але якщо вони не знайшли відгуку в душі читача, вони не стануть складовою частиною його особистості, не залишать належного сліду в його духовному розвитку. Емоції як необхідний компонент пізнання – це специфічна реакція на певні явища, яка засвідчує відповідне, ставлення до них. Експерименти підтверджують, що «зникнення емоцій неминуче призводить до стереотипії... до розпаду мислительної діяльності» (О.Тихомиров). [5]

Отже, сучасна українська література переживає складні і суперечливі процеси. Відбувається повільне зростання – і кількості книжок, і якості творів. Але якою б тріумфальною ходою у наше життя не входили новітні технології, першість у виховному процесі залишиться за книгою. На неї покладений найважчий тягар – виховання сучасного читача, який цінуватиме найкращі зразки художньої літератури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / А. А. Марушкевич. – К. : Обрії, 2012. – 204 с.

2. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посібник / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. І. Шпак. – К., 2000. – 222 с.

3. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – 376 с.

4. Сучасна українська дитяча література: тематичні та жанрові особливості [Електронний ресурс] http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=5826

5. Тихомиров О. К, Психологія мислення. – К., 1984. – С.7-10.

Махлиё Мирзаахмедова
(Тошкент, Ўзбекистон)

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА МАҚОЛЛАРНИНГ МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ВА УНИВЕРСАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларидаги мақолларнинг икки тилдаги миллий-маданий ва универсал хусусиятлари кўриб чиқилган. Ушбу мақолада машҳур ёзувчи ва олимларнинг мақоллар устида олиб борган ишларидаги хулосалари ва мақолларнинг инсон ҳаётидаги ўрни, аҳамияти келтириб ўтилган. Турли тиллардаги мақолларни қиёслаб ўрганганимизда, улар ўртасидаги фарқ ва ўхшашликларни аниқладик.

This article examines the role of "proverbs" in English and Uzbek cultures. In this article several ideas about proverbs and their peculiarities have been done by famous writes and researchers. This article will be useful in my own research as I develop a clear theoretical framework for the role of proverbs in in English and Uzbek cultures.

Халқ яратган маънавий маданиятнинг яхлит бир бутунлиги бу албатта ўша халқнинг мақоллари ҳисобланади. Ҳар бир ҳалқнинг оғзаки ёки ўзма ёдгорлигини олиб қарайлик, унда бани башар хотирасида элас-элас сақланиб келаётган асотир-афсоналар, узоқ тарих қаъридаги ибтидоий тасаввур ва тушунчалар, аср-асрлар давомидаги кузатишлардан хосил бўлмиш ҳаётий ҳикматлар қаймоғи-инсоний тафаккур тажрибасининг инъикосини кўрамиз. Инглиз ва ўзбек халқ мақоллари ҳам ана шундай минг йиллар ичида йиғилиб, сайқал топган илмий-бадиий тафаккур ҳосиласи сифатида юзага келган, халқ орасида айтилиб, пухталаниб, авлоддан авлодга энг яхши маънавий мерослардан бири бўлиб ўтиб келади. Ўтмишда яратилиб ва ишлатилиб келинаётган энг яхши мақоллар, халқ донишмандларининг намунаси сифатида, ҳозир ҳам жуда катта тарбиявий аҳамиятга эгадир. Бундай мақоллар ва ҳикматли сўзлар ҳар бир халқнинг маънавий бойлигининг қимматбаҳо хазинасини ташкил этади.

Алишер Навойи, Бобир, Муқимий, Фурқат, Завқий, Лутфий каби шоир ва ёзувчилар халққа тушинилиши осон бўлсин деб халқ ижодидан самарали фойдаланганлар. Ёзувчи М.Горький ҳам маққолларга юксак баҳо бериб: "Энг улуғ донолик сўзнинг соддалигададир. Мақоллар ва қўшиқлар ҳар вақт қисқа бўлади. Уларда бутун-бутун китоблар мазмунига тенг келадиган фикр ва сезгилар мавжуд бўлади" деган эди.

Мақолларни чуқурроқ таҳлил этиш ва уларнинг турли тиллардаги миллий-маъданий ҳамда умумбашарий қадриятларини акс этиши орқали ўрганиш ҳозирги замон тилшунослигининг долзарб муаммоси бўлиб келмоқда. Қиёслаб ўрганадиган бўлсак, дунёдаги барча тиллар ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини кўришимиз мумкин ва айнан шу феномен турли тилларни бир-биридан ажратади. Лекин шу нарса маълумки, тил ўрганувчилар ўзига бегона бўлган тилни она тили ва шу тил ўртасида маълум бир боғлиқлик асосида ўзлаштиради. Бу тиллар маълум бир категориялар остида бирлашади. Бу категорияларда грамматик категориялар, лексик-семантик категориялар, функциянал категорияларга ўхшаган лисоний белгилар киради. Демак, умумлаштирувчи категориялар тиллардаги универсалликни таъминлайди. Шу аснода, мақоллар ҳар бир тилда учрайдиган ўзига хос тил бирлиги экан, уларда ҳам умумийлик мавжуд. Шу ҳақда Г. Л. Пермиаков қуйидагича фикр юритади: ҳолатларни умумийлаштириш хусусияти яъни бир хил ёки ўхшаш ҳолатларни бирлаштириш турли халқлар мақолларида учрайди. Мақоллардаги шу бир хиллик универсалликни таъминлайди ва кўп ҳолатларда алоҳида мантиқий маънога эга бўладилар. Бундан келиб чиқадики, мақол дунёси жаҳон цивилизацияси билан боғлиқдир, уни фақат бир миллатга тегишли дейиш мутлақо нотўғри. Мақоллардаги универсаллик паремиологиянинг асосий қирраси болиб, у мақоллардаги ўхшаш ва бир хил холатларни умумлаштиради ва ҳатто қариндош бўлмаган тилларда, уларнинг тарихига, этносига қарамай учрайди[1].

Шуни айтиб ўтиш керакки, кўплаб мақолларнинг ҳар хил тиллардаги шаклларида ҳам шаклан, ҳам маъно жиҳатдан ёки умумий бажараётган функцияларидан ўхшашлик топса бўлади. Ўзбек тилидаги айрим мақоллар инглиз мақолларига функционал жиҳатдан мос келади. Масалан, **First think, then speak** мақолини ўзбек тилидаги муқобил варианти **Аввал ўйла - кейин сўйла** мақолига тўғри келади, чунки бу мақол ҳар иккала тилда айнан бир хил маънога эга ҳамда унинг грамматик тизими ҳам анча яқин.

Шу билан бирга, маълум бир тилдан иккинчи тилга берилган ўгиришларда мақолларнинг айнан ўхшашини топиш қийин бўлади. Шунда изоҳларга ёки иккинчи бир адекват вариантга мурожаат қилинади. Ўзбек тилидаги мақолларнинг инглиз тилида ёки инглиз тилидаги мақолларнинг ўзбек тилидаги муқобил вариантини топиш анча мушкул, бу борада мақолларга ўрни келганда изоҳ бериб ўтиш таржимага путур етказмайди балки уни тўлдиради ва бойитади.

Сўзлагувчи нодон бўлса, эшитгувчи дано бўлсин мақолининг айнан нусхаси инглизчала йўқ бўлгани ҳолда бу мақолни унинг яқинроқ эквиваленти билан бериш мумкин. Лекин уни **If speaker is fool listener should be wise** деб таржима қилинса унинг ўзбекча қолорити сақланиб қолади ва бу ҳаммага тушунарли бўлади. Худди шу сўзларни **Қассоб мой қайғусида, эчки - жон қайғусида** мақолига ҳам қўллаб уни **The butcher grieves for bacon,**

and the goat - for its life қабилида берилса маъқул бўлади. Қизи борнинг нози бор мақолини инглиз тилига **Who has a daughter that has a whim** қабилида берилса Марказий Осиё халқлари, хусусан ўзбек урфодатларидан бехабар инглиз ўқувчиси уни бутунлай тушунмаслиги мумкин. Инглиз тилига уни **Parents of the bride may be capricious (they can expose their own terms)** деб ағдаришдан бошқа чора йўқ. Бошқа йўли: бу мақол мазмунини берувчи бошқа мақол топиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Бир-бирларига маъно ва стилистик вазифа жиҳатларидан мос бўлиб, сўз тартибида камдан-кам мос бўлса, сонда камдан-кам фарқ қиладилар, лексик таркиб жиҳатидан фарқ қиладиган муқобил вариантлар. Уларнинг кўпчилиги шаклан миллий, мазмунан байналмилалдирдар. Улар шакли билан ўзларининг муайян миллий тилга мансубликларини тасдиқласалар, мазмуни билан жаҳон маданияти ва цивилизацияси маҳсули эканликларини намоён қиладилар.

Pigeon's milk	Анқонинг уруғи
Every dog is a lion at home	Ҳар ким ўз уйида бек
All bread is not baked in one oven	Беш қўл баравар эмас
No pleasure without pain	Гул тикансиз бўлмас

Бирор камёб, кимматбахо, орзу қилиб етиб бўлмайдиган нарсани инглизлар «Pigeon's milk» (кабутарнинг сути), руслар «Птичье молоко» десалар, ўзбеклар «анқонинг уруғи » (афсонавий қуш тухуми) дейдилар. Аслзода жамият вакиллари инглизлар ва руслар назарида «Blue blood» (зангори кон), «Голубая кровь» ҳисоблансалар, ўзбеклар тасаввурида «Ок суяк»дирлар. Одамлардан аллақачон барчага маълум сирни яширишнинг бехудалигини образли ифодалаш учун руслар «Шила в мешке не утонешь» мақолига мурожаат қилсалар, ўзбеклар ушбу ўринда «Ойни этак билан ёпиб бўлмас» мақолидан фойдаланадилар. «Ҳамма одам бир хил эмас» тушунчасини инглизлар образли тарзда «All bread is not baked in one oven» (барча нон бир тандирда ёпилмайди), ўзбеклар «беш қўл баравар эмас» дейдилар.

Маълумки ҳар бир халқ ўз эътиқоди, миллий ҳусусияти, ўзига хос фантастик образлари, турли туман кўчма маъноли бирикмалари учун асос қилиб олинган мисоллари бор.

Шу каби В.Шекспир асарларидаги мақол ва маталарда ҳам юқоридаги жиҳатлар ўз ифодасини топган. Тиллардан тилларга таржима қилиш мумкинлигини асослайдиган нарса жахон халқлари гарчи турли туман тилларда сўзлашсалар, аммо уларнинг таффаккур қонунлари бир хилдир.

В.Шекспир асрларидаги мақол ва маталлар ҳам ўз даври турмушининг халқ таффаккури асосида юзага деган тушунчаларни ўзида мужассам қилади.

Е. В. Кухарева араб ва рус мақоллари бўйича тадқиқотлар олиб бориб, шундай хулоса қиладики, аксарият мақоллар мавзу ва холатларга нисбатан умумийликка эга экан. Бу умумийликни паремиологлар турлича асослар эканлар: бир гуруҳ олимлар мақоллардаги ўхшашликни этник келиб чиқиш ва қариндошлиги билан асосласа, бошқа олимлар янги маиший ва маъданий алоқаларнинг кириб келиши ва қабул қилинишида дейдилар, учунчи гуруҳ олимлари эса тарихий ривожланиш поғоналари натижаси ва ғоялар уйғунлигида деб асослайдилар.

“Универсалия” атамаси лотинча “универсалис” сўзидан олинган бўлиб, “умумий”, деган маъноларни англатади ва у деярли барча тиллардаги хусусиятларни қамраб олади. Универсалиялар икки кўринишда бўлади: дедуктив универсалиялар – шундай тил хусусиятларики, улар барча тилларда учрайди ва аниқ ифодаланади. Буларга асосан гапларнинг ҳар хил структуравий турларининг ишлатилиши киради; индуктив универсиялар эса деярли барча машҳур тилларда мавжуд. Хулоса қилиб шуни изоҳлайдики, мақоллар таърифи барча халқ маданиятига мос келиши ва уларни қониқтириши керак экан[2]. Масалан: **Love and cough cannot be hidden – Муҳаббат ва йўтални яшириб бўлмайди ва Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади** мақоллари турли маданиятга хос бўлса ҳам, яъни бири инглиз миллий маданиятига ва иккинчиси ўзбек миллий маданиятига оид тил бирикмалари бўлсада, улардаги мантиқий мазмун деярли бир хил яъни **касални яширсанг иситмаси**

ошкор қилади. Турли тил ва миллий маданиятдаги универсаллик эса юқоридаги мақолларда очиқ кўриниб турибди.

К. Й. Алибеков шуни таъкидлайдики, ҳозирги кунда мақоллар фақатгина халқ оғзаки ижоди намунаси сифатида эмас, балки лингвомаданиятнинг бирлиги сифатида ўрганилмоқда. У "соғлиқ" ва "гигиена" концептларини рус, ўзбек ва қозоқ тилларида қиёслаб ўрганиб, шундай хулосага келадики, рус маданиятида "соғлик" ва "гигиена" концептлари қимматбаҳо заруратни касб этса, ўзбек ва қозоқ тилларида бу концептлар бойлик билан тенглашади. Бўндан кўриниб турибдики, уч халқнинг миллий маданиятида мазкур концептида бир-бирига деярли яқин маъноларни англатади [3].

К. Туманишвили мақоллар – бу миллатнинг тарихий ўй-фикрлари натижаси бўлиб, уларни маълум бир гуруҳнинг "автобиографик" хотираси деб номлайди. Мақоллар миллий шакл намуналари бўлиб, миллат онгида уйғунликда ва миллий фикрлаш тизими асосида жойлашгандир. Бу эса этник гуруҳнинг қирраларини табиий равишда намоён этади. Ва генетик ахборот натижасида қурилади [4].

Демак мақолларнинг универсал ва миллий хусусиятлари эгалиги ҳақида кўп тадқиқотлар олиб борилган. Универсал хусусиятлар мақолларнинг тузилишида, бир маъновийлик ва кўп маъновийликлигида ҳамда мавзуларида намоён бўлса, бунинг сабаби тарихий ривожланиш, халқаро алоқаларнинг кучайиши ва умумбашарий қадрятларнинг ўсиши ҳисобланади. Миллий хусусиятлар – миллий феъл-атвор, миллий руҳ акси бўлиб, муайян бир этносга тегишли хусусиятлардир. Муайян бир этноснинг яшаш жойи, тарихи ва миллийлиги каби зарурий қирраларини билмасдан туриб, унинг мақоллари мағзини, маъносини тушуниш мутлақо мумкин эмас.

Мақоллар хушёр бўлишга, дўстни душмандан фарқ қилишга, инсонпарвар, хушфеъл, ширин сўз, садоқатли бўлишга, ота-она, қариндош-уруғ ва дўстларни қадрлашга, катталарни хурмат қилишга, кичикларга нисбатан шафқатли бўлишга ўргатади: "Яхши билан юрсанг етарсан муродга, ёмон билан юрсанг қоларсан уятга", "Ҳурмат қилсанг ҳурмат кўрасан".

Инсонни тозалик ва соғликга чақирувчи мақоллар қисқа ва содда сўзли бўлиб, аммо чуқур, теран маъноли ва айни мақсадга йўналтирилгандир: "Кўзинг оғриса қўлингни тий, ичинг оғриса нафсингни тий!", "Одам – пўлатдан қаттиқ, гулдан нозик", "Сиҳат тиласанг, кўп ема, иззат тиласанг, кўп дема!", "Поклигинг-соғлигинг" каби мақоллар халқимизда кенг тарқалган бўлиб энг яхши маънавий меросларимиздандир. Шундай экан, миллий истиқлол ғоясини ёшлар онгига сингдиришда, уларни баркамол авлод этиб тарбиялашда талабаларга тушинилиши осон бўлсин деб доно фикрларни ўз ичига олган мақоллар билан суҳбатларимизни безаш ва самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиология. – Москва, 1988.
2. Кухарева Е. В. Типологически-универсальное и национально-специфическое в арабских пословицах и поговорках. Ч.2. – М.: РУДН, 2003.
3. Алибекова К. Е. Обучение трюкоязычных студентов медицинской лексике и пословицам русского языка с базовыми концептами "здоровье", "гигеана". – Ташкент, 2006.
4. Tumanishvili. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume1, 2007.
5. Мирзаев Т. Ўзбек халқ мақоллари. – Тошкент: Шарқ, 2012.

Noila Mustafaeva
(Tashkent, Uzbekistan)

DRAFTING IN PLAIN ENGLISH

The article deals with the issues of drafting legal documents and the problems occurring within this process. Legal writing has a bad reputation as overly technical, verbose, and confusing. That is not the proper approach to legal writing. Writing in plain English and legal writing have the same goal: communicating complex ideas in a digestible and manageable form.

Key words*: drafting, plain English, lawyers, law, jurisdiction, context*

Plain English is presenting information so that in a single reading, the intended audience can read, understand and act upon it. Plain English means writing with the audience in mind and presenting information clearly and accurately. Courts originally used a literal approach, meaning that the words in a law were interpreted exactly as they appeared, however ridiculous the effect. The legal system now more commonly uses a purposive approach, meaning the intended purpose of the law is taken into account. The legal rule 'noscitur a sociis' (literally, a thing is known by its associates) means that laws should be interpreted in their intended context.

The experience of courts shows that attempts to make Acts of Parliament totally comprehensive with no room for different interpretations have failed. Trying to cover every eventuality does not work, and is not necessary when courts use their discretion. The argument that clarity should be sacrificed for a document to be comprehensive does not stand up.

- Laws were originally written in Latin or French, and many of the common terms are still being used.
- Drafters were once paid by the word, rather than by the job.
- Drafters prefer to use tried and tested clauses rather than risk using alternative language.
- Many laws were originally written by humble court clerks rather than skilled lawyers.

The main features of legalese are as follows and they may cause some problems:

- Long sentences, often trying to cover several points. This may be because of a tradition of making each part of a bill or legal document only one sentence long. Experience shows that shorter sentences, each dealing with only one main point, are more effective. This does not have to mean using an over-simplified writing style, rather making a conscious effort to make each sentence serve one precise purpose.
- Verbiage (using more words than are necessary). As well as obscuring the message, this can be risky. Courts will usually assume that every word in an act is there for a reason, and unnecessary words may be interpreted in a way that the writer had not intended.
- Too many double negatives. If double negatives are used, the reader has to perform mental gymnastics to understand the meaning of a sentence.
- Being overly formal. This often includes using unfamiliar words where common ones would do just as well, although there is a minority of legal expressions, called 'terms of art', that have a precise meaning which cannot be achieved in plain English. A reader confronted with an overly formal, unfamiliar term will usually try to work out the difference between that term and the everyday alternative. When there is no difference, the reader will be on a fruitless task, which will harm their understanding of the text. If you have to use such expressions, it is best to provide the reader with a glossary explaining these terms at the beginning of the document.

Different countries recommend variously

- United States

The National Conference of Commissioners on Uniform State Laws says: 'The essentials of good bill drafting are accuracy, brevity, clarity and simplicity. Choose words that are plain and commonly understood. Use language that conveys the intended meaning to every reader. Omit unnecessary words.'

- Canada

The Uniform Law Conference's drafting conventions say: 'An Act should be written simply, clearly and concisely, with the required degree of precision, and as much as possible in ordinary language'.

- European Union

EU guidelines say that 'the wording of (an) Act should be clear, simple, concise and unambiguous; unnecessary abbreviations, "community jargon" and excessively long sentences should be avoided'.

There are the arguments against plain English drafting, they are in the state of whether valid they are not.

- **'Plain English is simple, restrictive language, and takes away the skills of the drafter.'**

Drafting a document in plain English takes a lot of skill. Communicating your points clearly so that the reader can accurately interpret your meaning is the most important task in writing. The draftsman's job is to communicate precise ideas, not produce a work of literature.

- **'There is no need to make legislation easy to read. It's not meant to be the same as a newspaper. People who want to read laws should educate themselves.'**

Using plain English does not mean writing everything in the style of a tabloid newspaper. It means writing documents in a way that is appropriate for the audience. If a law affects people (for example, an employment law affecting small business), those people should have a fighting chance of understanding it. The language used in a law should depend on who the law affects, taking account of how familiar they are with the subject. Saying it is impossible to produce laws that everybody understands is no reason not to make it understandable to as many people as possible. Plain English is not dumbing down.

- **'Plain English is not legally accurate or precise.'**

This myth has been steadily and repeatedly shattered. In the United States, 44 of the 50 states have some f requirement for insurance contracts to be written in plain English. Contrary to lawyers' expectations, there has never been a case where a contract has been declared less legally valid through being written in plain English.

Attempts to make text legally accurate through excessive (and impenetrable) detail are often flawed. For example, trying to define an organisation's powers through a comprehensive list will inevitably lead to problems. Eventually a situation that the drafter had not foreseen arise. A perfect example is when new technology arises, such as when courts have to decide if a law applying to a posted letter also applies to an e-mail. Courts can use their discretion to settle such disputes, taking account of the law's intended purpose as well as its exact content.

In any case, this argument is based on the idea that existing legalese is perfectly accurate. If this were true, there would be far less need for lawyers to debate conflicting interpretations of a law or document. Drafters should aim for clarity and precision rather than choosing between the two.

- **'Plain-English drafting is too expensive and time-consuming.'**

Our experience shows that rewriting legalese into plain English can take time, but this can be avoided by using clearer drafting in the first place. Even if the drafting takes longer, the new law or document will take less time to understand, and there will be less need for its meaning to be debated and explained. Studies in the Australian state of Victoria, which uses plain-English drafting, show that lawyers can understand and use a plain-English version of an act in between a half and a third of the time it takes with the traditional version.

Given that English courts take into account the intention behind an Act, the purpose clause would be an extremely useful way for the drafter to give guidance for future disputes. The purpose clause would give a clear explanation of what a law should achieve, overriding any interpretation of its contents that appeared to contradict this aim. The purpose clause would also help the drafter, as a writer who starts with a clear outline of his message is far more likely to write that message clearly.

Is plain English drafting really possible?

Realistically, the idea of producing legal documents that everyone can understand on a single reading is unlikely, but not impossible. The law is the most important example of how words affect people's lives. If we cannot understand our rights, we have no rights.

REFERENCES

1. Boughey, 2008 Journal of Independent Teaching and Learning. Boughey C "Responding to Students' Writing: An Alternative Understanding" 2008 Journal of Independent Teaching and Learning 15-22
2. Boughey and McKenna 2016 CriSTaL Boughey C and McKenna S "Academic Literacy and the Decontextualised Learner" 2016 CriSTaL 1-9
3. Candlin, Bhatia and Jensen 2002 ESP Candlin CN, Bhatia VK and Jensen CH "Developing Legal Writing Materials for English Second Language Learners: Problems and Perspectives" 2002 ESP 299-320 Cheyne and Tarulli 1999 Theory & Psychology
4. Cheyne JA and Tarulli D "Dialogue, Difference and Voice in the Zone of Proximal Development" 1999 Theory & Psychology 5-28

УДК 82.1

Тарас Петрук
(Ладижин, Україна)

ОДВІЧНИЙ ПЛИН САМОТИНИ…

Вінниччина – щедра, багата літературними талантами земля. Вона виплекала та подарувала світові цілу плеяду творців художнього слова. Серед них наша Ладижинська поетеса Ганна Михайлівна Соловей.

Ключові слова: *поетеса, річка Самотина, рідне село, родина, учитель музики, літературно-мистецьке об'єднання*

Vinnitsychyna is a rich literary talent land. It gave the world a whole galaxy of creators of artistic words. Among them there is our Ladyzhyn poet Anna Mikhailivna Solovey.

Keywords: poetess, the Samotin River, native village, family, music teacher, literary-artistic association.

Одвічний плин Самотини – перша поетична збірка Ганни Соловей, яка ввібрала в себе розмаїття природи, красу та історичне минуле рідного краю, щирість почуттів до своїх батьків та односельчан.

Маленька річечка живе в моїм селі,
Вузенька, непомітна, як стежинка в житті.
Назвали люди Самотиною її,
У сиву давнину, годину лихоліття…

Час рікою тече, змінюється на очах. Незмінною залишається невеличка річка Самотина, яка неспинно протікає в рідному селі Ганни Соловей.

Ганна Михайлівна Соловей народилася у мальовничому селі Богданівка, що на Вінниччині, де у чудовій та дружній родині, провела свої найкращі роки – дитинство та юність. Після закінчення Тульчинського училища культури (1971р.) працювала учителем музики в Ладижинській середній школі №1.

Ганна Михайлівна 40 років навчала дітей прекрасному – викладала музику і співи. Багато учнів вдячні Ганні Михайлівні за ті почуття, які вона відкривала для них на своїх уроках.

Багатьом за цей час вона прищепила любов до України, традицій рідного краю, української мови, пісні, музики, розкрила потаємні таланти і вивела на дорогу, давши чітку путівку у життя.

Саме в цій школі я навчався. Учителем музики в мене була Ганна Михайлівна. Пам'ятаю її уроки, завжди цікаві, неповторні, пройняті любов'ю до кожної дитини. Я пишаюся, що зараз можу читати її твори та слухати її музику. Коли я читаю поезію Ганни Михайлівни,

думками лину в шкільні роки, які так швидко промайнули. В уяві улюблений клас та улюблена учителька. Один із улюблених віршів Ганни Михайлівни «Мій Ладижин»:

Ладижине мій! Рідна земле моя!
Я не можу на тебе ніяк надивиться!
З краю в край колосяться безмежні поля,
Буг-ріка у вогнях золотиться!
Ладижине мій! Твоя правда і міць,
У боях відстояли свободу!
І кувалася доля твоя передзвонами криць,
Для усього, усього народу!
Я люблю тебе щиро, Ладижине мій,
В твій вінок чорнобривці вплітаю і грона калини!
Хай майбутнє освітлюють спалахи мрій,
І щасливою буде вся наша родина!

Потяг до літературної творчості, якому Ганна Соловей не зраджує донині, проявився ще в шкільні роки. Пише вірші, оповідання, музику. Друкувалася в періодичних виданнях м. Ладижина.

Відома Ганна Соловей як активна учасниця літературно-мистецького об'єднання «Стожари». Творчість її відома багатьом не тільки у Ладижині, Тульчині, Гайсині, Тростянці, де творять її посестри і побратими по перу, та й за межами Вінницької області.

У своїй творчості Ганна Соловей проводить паралель між єством людини і душею, між почуттями, мріями і природою. Тим самим підкреслюючи безмежність духовних можливостей, душевну глибину людини, а також її таємничість і непередбачуваність. Просто і зворушливо звучить в її поезії тема кохання, невичерпних надій і сподівань.

Крізь роки пронесла Ганна Соловей теплі, глибокі почуття сповнені любові та ніжності до своєї матері, до родини, до її малої батьківщини – Богданівки. Ця любов лягла сумними і світлими рядками на папері, пройнятими всепоглинаючою ніжністю, без якої Ганна Михайлівна не мислить ні свого життя, ні своєї творчості.

Приїжджайте до мами в село
Приїжджайте до мами в село,
Щоб їй легше на серці було.
Чорнобривці ще квітнуть в саду,
Чути мамину легку ходу…
Приїжджайте не тільки в свята,
Коли стравами хата багата,
А й тоді як пора дощова,
І тоді, коли мати жива.
Не купуйту їй цінні дарунки,
Бо для неї лиш ваші цілунки
Найдорожче, що є в цьому світі.
Тож цілуйте матусю щомиті.
Найдорожча - одна в мене ти –
Мамо-зіронько, вічно світи.

Люблю село
Люблю лугів травневі оксамити,
Цілющу прохолоду джерела.
Люблю безмежжя золотого жита
І вікодавні пахощі зела.
Люблю хати біленькі під сніпками
І мальви, що із крові проросли.
Квітчасті рушники над образами,
Як буйноцвіття юної весни.

Люблю ті дні, коли цвітуть городи,
І невловимі марева над ним.
Люблю з кринички, на яру, холодну воду,
Осіннього багаття сизий дим.
Люблю в багрянім полум'ї калину,
Прощальне відголос ся журавлів,
Люблю село, люблю свою Вкраїну,
Її безсмертний стоголосий спів!

Поезія – це завжди політ фантазії, творчої думки, пошук тих засобів мови, що здатні торкнутися душі людини. Люди, які звертаються до поезії, добріші, м'якосердіші, емоційніші за тих, хто до неї байдужий. Поетичному слову присвятили життя багато українських письменників… Щоб зрозуміти поезію, треба зазирнути в неї серцем і розумом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Літературно-мистецьке об'єднання Стожари [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lad.vn.ua/blog/stojari/tvorchii-vechir-svitlani-krinichnoi.html

2. Соловей Ганна. Одвічний плин Самотини. Хмельницький: ФОП Стасюк Л. С., 2014. – 136 с.

3. «Одвічний плин Самотини»: в Ладижині відбувся творчий вечір поетеси Ганни Соловей http://lada.fm/2014/11/13/odvchniy-plin-samotini-v-ladizhin-vdbuvsya-tvorchiy-vechr-poetesi-ganni-solovey.html

Науковий керівник: Мазур А.В.

Зоряна Сея, Ольга Ястремська
(Дрогобич, Україна)

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ. СИНОНІМИ, ОМОНІМИ, АНТОНІМИ, ПАРОНІМИ

Лексика – це всі слова, що є в тій чи іншій мові. Наука, котра вивчає лексичний склад, називається лексикологією. У лексикології слово ще має назву лексема. Слово – це одиниця мови, котра служить для найменування предметів, дій і процесів, властивостей. Усі слова в мові за значенням поділяються на дві групи – самостійні і службові.

Ключові слова: *лексика, лексема, слово, морфеми.*

Лексика – це всі слова, що є в тій чи іншій мові. Крім того, терміном «лексика» також позначають окремі шари (книжна, емоційно забарвлена, нейтральна) або групи (побутова, професійна, сільськогосподарська) лексики, словниковий склад окремих творів чи письменників (лексика «Лісової пісні» Лесі Українки).

Наука, що вивчає лексичний склад, називається лексикологією. У лексикології слово ще має назву лексема.

Кожна мова складається із слів, і слово є однією з основних одиниць мови. Окремо взяті мовні звуки, а також складові частини слова (корінь, основа, суфікс, префікс) виявляють себе лише у слові. Із слів складаються словосполучення і речення.

Слово – одиниця мови, котра служить для найменування предметів, дій і процесів, властивостей (*кошик, віз, лопата, дерево, честь, обізнаність, зелень, даль, сум; їхати, вирізувати, переносити, відтворювати, слухати; добрий, урівноважений, учорашній, ввічливий*).

Більшість слів у мові мають лексичне значення. Властивість слова вживатися у різних значеннях називається багатозначністю або полісемією. Багатозначність можна

проілюструвати на прикладі слова *сонце*: 1. Центральне небесне світило сонячної системи, що має форму кулі, що випромінює світло й тепло: *Сонце виглянуло з-за діброви, неначе висунуло золоте чоло з пучком золотих кучерів навкруги*. 2. Відбиття, відображення чимось або у чомусь цього небесного світила: *Вода в широкому Дніпрі, де плавають сонця, В старій криниці У відрі, В баклазі у бійщі. Чудернацькі окуляри, блиснувши сонцем, скочили з носа і зателіпалися на чорній шворці*. 3. Світло й тепло, що випромінює це світило: *Сонця було там так багато, що йому бракувало місця. Сушаться на сонці грішки й яблука на тичках тоненьких*. 4. Те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою: *Це такі дні, що наше життя до сонця повертають*. 5. Про те (того), що (хто) є джерелом життя, радості для когось: *Позирає щораз у віконце, Чи не трапиться вона, Його щастя, його сонце, Його зіронька ясна* (Граб.); *Раз у раз щасливо, як на сонце, позиркує (мати) на сина* (Гонч.). 6. Центральна планета інших планетних систем: *Якби зібрати у неба всі зірки і всі сонця з усіх небес на світі, моя любов горітиме яркіш* (Сос.). 7. Вид гімнастичної вправи на турніку: *Він хапається за перекладину і на витягнутих руках робить своїм тілом коло – сонце, як називається це спортивною мовою* (Бат.).

Значна частина слів в українській мові є однозначними, або моносемічними. У період свого виникнення слово завжди має одне значення, тобто за походженням кожне слово однозначне, а здатність виражати різні значення набувається ним згодом. До однозначних слів належить більшість спеціальних наукових термінів (*суфікс, флексія, синонім, підмет, іменник* – мовознавчі; *гіпербола, епітет, ямб, хорей* – літературознавчі, *бісектриса, периметр, радіус* – математичні; *бронхіт, грип, астма* – медичні; *малахіт, уран, кварцит* – геологічні) та ін.; деякі назви деталей машин і механізмів (*втулка, шестірня, шайба*); назви окремих різновидів дерев, кущів, ягід, грибів, злаків тощо (*береза, ялина, клен; бузок, вейгела, жасмин; суниця, чорниця, ожина; підберезник, опеньок, сироїжка; жито, овес, ячмінь*); назви тканин (*батист, вельвет, бостон, шевйот*); власні назви (*Київ, Луцьк, Дніпро, Україна, Франція, Карпати*) та ін. Проте й серед термінологічної лексики є багатозначні слова, наприклад, *корінь* (у мовознавстві, ботаніці, медицині, математиці та ін.), *операція* (у медицині, військовій справі), *реакція* (у хімії, медицині, політиці), *криза* (в економіці, політиці, медицині).

У багатозначних словах одне з його значень є основним, або прямим, а решта – переносні, або непрямі. Пряме значення слова – це звичайна назва предмета, властивості, дії, стану. Пряме значення слова найчастіше буває первинним, тобто тим, що вперше стало назвою. Наприклад, у «Словнику української мови» (т. IX) до слова *спадати* подано дев'ять значень: 1) падати, летіти до низу під дією власної ваги. Це значення є для нього прямим; на його основі розвинулися й інші значення); 2) звішуватися донизу кінцем або кінцями; 3) зменшувати силу вияву, слабнути; 4) знижувати свій рівень, зменшуватися кількісно (про воду, іншу рідину); 5) втрачати нормальну вагу, худнути, марніти; 6) охоплювати кого- , що-небудь, поширюватися на когось, щось (переважно про світло, вогонь, дим, туман). Усі інші значення слова спадати подані як переносні: 7) звільнити когось від чогось: *Троянцям зразу легше стало, І тяжке горе з серця спало* (Котл.); 8) діставатися, пригадати кому-небудь: *Ті обов'язки цілим своїм тягарем спадали на селян, на громади* (Фр.); 9) наставати, находити, наближатися: Тихесенький вечір на землю спадає (Сам.).

Кожне значення слова встановлюється у реченні або у словосполученні. Пор.: *Діти сплять і Спить озеро, спить ліс і очерет* (Л. Укр.); *Розплелися коси і Розплелись, розсипались, розсипались, Наче коси вересневі дні.* (Павл.).

Омоніми.

Слова, різні за значенням, як правило, не тотожні за звуковим складом (*село, явір, ходити, малювати, рясний, спільний*). Проте, в мові є частина слів, котрі звучать однаково, але мають різні лексичні значення. Наприклад: 1) *захід* – одна з чотирьох частин світу; частина обрію, де заходить сонце; країни Західної Європи (з великої літери); 2) *захід* – назва дії (від дієслова заходити); сукупність дій або засобів для досягнення чогось; 3) *захід* – спуск

небесного світила за обрій; час, коли заходить сонце; вогняно-червона заграва над обрієм; межа, кінець чогось.

Слова, котрі за своїм звуковим складом однакові, але мають різні значення, називаються омонімами. Є омоніми лексичні, граматичні та фонетичні. Лексичні омоніми – це слова, тотожні за звуковим складом і написанням у всіх граматичних формах: *коса* – заплетене довге волосся; *коса* – сільськогосподарське знаряддя; *коса* – вузька намивна смуга суходолу в морі, на річці, в озері; *коса* – (діалектне) селезінка. Граматичні омоніми (омоформи) – це слова, що збігаються за звучанням і написанням лише в окремих граматичних формах: *коса* – іменник і *коса (лінія)* – прикметник жіночого роду; *три* – числівник і *три* – наказовий спосіб дієслова у 2-й особі однини. Фонетичні омоніми (омофони) – це слова, що збігаються тільки за звучанням, а пишуться по-різному: *мріяти і мрія ти*; *сонце і чи не сон це*. Омографи – це слова, що збігаються за написанням, але розрізняються за значенням і наголосом: *в'язко і в'язка; мука і мука; замок і замок; плачу і плачу.*

Омонімію треба відрізняти від багатозначності. Слова-омоніми в сучасній мові нічого спільного у значенні між собою не мають (*склад* – приміщення і *склад* – фонетична одиниця мови), а багатозначні слова пов'язані між собою значенням, до того ж одне з цих значень є вихідним, прямим, а інше (інші) – вторинним: *книжка* – зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість друкованих або рукописних аркушів (пряме значення) і чималий за обсягом твір, надрукований окремим виданням; якийсь документ у вигляді зшитих аркушів; одна з великих частин літературного твору; окремий номер товстого журналу. Слова-омоніми утворюють різні синонімічні пари чи синонімічні ряди (*мука* – борошно і *мука* – страждання), а багатозначні слова в своїй основі спільні за значенням (семантикою). У тлумачних словниках багатозначні слова знаходяться в одній словниковій статті під різними цифрами, а омоніми подаються як різні словникові статті з цифровим знаком справа.

Синоніми.

Точність і виразність нашого мовлення часто залежить від того, наскільки правильно і доречно дібрані слова. Одне й те саме поняття може називатися по-різному. Наприклад, поняття *говорити* може бути передане кількома словами: *говорити, казати* (більш конкретно); *мовити* (до кого); *розмовляти* (з ким); *балакати, гомоніти* (розмовне), *гуторити* (діалектне).

Такі слова називаються синонімами.

Синоніми (від гр. однойменний) – це слова, які відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням. Такі слова поєднуються в синонімічний ряд. Найуживаніше із стилістичного боку нейтральне слово синонімічного ряду називається стрижневим словом, або домінантою. Так, у синонімічному ряду *обов'язково, неодмінно, конче, доконче, неминуче, напевно, безсумнівно* найуживанішим і стилістично нейтральним є слово *обов'язково*.

Синонімів, значення і стилістичне вживання яких повністю б збігалися, по суті у мові немає. Як правило, синоніми відрізняються один від одного або семантичними (значеннєвими), або стилістичними відтінками. У зв'язку з цим, синоніми поділяються на семантичні та стилістичні.

Семантичні синоніми відрізняються однин від одного відтінками у значенні. Наприклад, слово *давній* має такі синоніми: *старий, колишній, древній, стародавній, старосвітський, старовинний, старожитній*. Ці слова близькі за значенням, але не тотожні, кожне з них має свій смисловий відтінок. Тому можна сказати: *давній звичай*, але *старий дід*; *колишні товариші*, але *древні слов'яни*; *стародавня історія*, але *старосвітська родин; старовині ікони*, але *старожитні греки*.

Стилістичні синоніми – це слова, однакові за значенням, але різні за стилістичними відтінками. Наприклад, до слова *сміятися* є синоніми *реготати, хихикати, скалити, шкірити* (*зуби*); *сміятися* – стилістично нейтральне; *реготати, хихикати* – розмовні; *скалити, шкірити* (*зуби*) – зневажливі. Встановити значення синонімів можна лише у

словосполученнях чи реченнях: *Чутно з покоїв, як там сміються, говорять, жартують голосно* (Вовч.); *Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні блискучі очі сміялися* (Фр.); *Вона так страшно реготала, що й досі той регіт лящить і вчувається мені* (Кроп.); *З дзвіниці виходять дівчата, шепочучи і хихикаючи проміж себе, і переходять у садок* (Кроп.); *Першим озвався Грицько Тихолаз – панський чередник. – Чого, каже, зуби скалите над чужою бідою*! (Речм.).

Антоніми.

Слова з прямо протилежним значенням називаються **антонімами:** далекий – близький, чорний – білий, добре – погано, день – ніч, іти – стояти. В антонімічні пари об'єднуються слова з протилежним значенням, але коли вони мають якусь лексичну спільність: *глибокий – мілкий* (глибина); *день – ніч* (пори доби); *далеко – близько, північ – південь* (простір); *іти – стояти* (рух); *праця – відпочинок* (процес). Не можна, наприклад, вважати антонімами слова *добрий і швидкий, ніч і ранок, дитинство і юність, широкий і зелений*, бо вони або не мають прямого протиставлення (*ніч і ранок, дитинство і юність*), або не об'єднуються лексичною спільністю (*добрий і швидкий, широкий і зелений*).

В українській мові антоніми бувають виражені такими частинами мови: а) іменниками: *добро – зло, правда – брехня*; б) прикметниками: *холодний – теплий, довгий – короткий, далекий – близький*; в) займенниками: *всі – жодний, всі – ніхто*; г) дієсловами: *мокнути – сохнути, сміятися – плакати, старатися – лінуватися*; д) прислівниками: *ясно – темно*, *високо – низько*; е) прийменниками: *над – під, від – до, в – з*.

Пароніми.

У лексичному складі української мови є ще й пароніми (від гр. поблизу й ім'я) – це слова, подібні між собою за звучанням і частково за будовою: адресат – адресант, абонент – абонемент, континент – контингент, громадський – громадянський, ефективний – ефектний.

За допомогою паронімів нерідко створюються рими в авторських поетичних творах та в народних прислів'ях, приказках, фразеологізмах, загадках:

В тридев'ятім славнім царстві,
Де колись був цар Горох,
Є тепер на господарстві
Мудрий цар, вельможний Ох.
(Л. Українка)

Спить земля, охмарена і славна,
А в Путивлі кряче віща птиця.
І горює – квилить Ярославна
На світанні рано, як зигзиця.
(Малишко)

Говорили – балакали, сіли й заплакали; Яке їхало, таке й здибало; І туди кума, і сюди кума, а роботи нема; Ні слуху, ні духу; За лісом, за трилісом золота діжа ви сить; Хай буде гречка, аби не суперечка (Народна творчість).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головащук С.І. Словник – довідник з правопису. – К., 2001.
2. Козачук Г.О. Українська мова (практикум). – К., 2001.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова. – К., 2001.
4. Ющук І.П. Українська мова. – К., 1984.
5. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К., 1999.

Umida Khaydarova
(Tashkent, Uzbekistan)

PRINCIPLES OF CLEAR WRITING

Throughout the career as a lawyer, they are judged professionally on two main things: interpersonal skills and writing. Although the requirements of writing assignments will vary depending on organization, supervisor and clients there are some pointers that will improve the work product. The article offers certain proposals on improving the drafting.

The technical writing engaged in by members of the legal profession falls into two classes, referred to for convenience as legal writing and legal drafting. Legal writing embraces all kinds of expository writing including that encountered in correspondence, legal opinions and text books on legal subjects, as well as reports of decided cases in which judges set forth their reasons for decision. Legal drafting is the composition of legal instruments such as contracts, deeds, wills and legislation. In their roles as advocates, lawyers often use language as a tool of persuasion-whether their words are meant to be beard in oral argument or to be read-and this factor introduces a subjectivity and a rhetorical element not found in non-legal writing. This distinction aside, legal writing shares the characteristics of other varieties of technical writing, including a specialized terminology and a preoccupation with precision and clarity.

The function of legal writing, as distinct from drafting, is descriptive. It is writing about law and legal matters, much as medical writing is writing about medicine. The subject matter of law, however, itself takes the form of writing.

Legal rules and legal transactions are created, recorded and communicated through the agency of language. Written laws and written documents are to the barrister or solicitor what drugs and clinical instruments are to the physician or surgeon. The function of written legal instruments is different from that of other technical writing. It is to create and to give effect to legal obligations, prohibitions, rights and immunities. Rather than describe something, they prescnbe or proscribe something.

The way legal provisions are expressed, whether in a contract between two individuals or in a statute that applies to everybody, can have serious consequences. Small differences in wording or grammatical arrangement can produce large changes in meaning and therefore in the impact on people collectively and individually. Once a contract is signed or a statute is enacted, its terms become definitive and binding. It is then too late to say, 'That's not what I meani." The drafting process involves finding out what is meant, and matching that to what is said.

The end products of legal drafting may be categorized in a number of ways. A basic distinction is that between rules and commands. Some examples will illustrate:

A contract for the sale of land shall be in writing. (Statute)

The party of the first part will keep the premises in good repair. (Contract)

I devise and bequeath all my property to my wife. (Will)

This Court sentences the accused to imprisonment for fifty years. (Court order)

There are certain recommendations every lawyer should follow in drafting the legal writings.

Write in the active voice. The active voice eliminates confusion by forcing you to name the actor in a sentence. This construction makes clear to the reader **who** is to perform the duty.

The passive voice makes sentences longer and roundabout. Who is responsible is much less obvious. Passive verbs have a form of the verb to be plus the past participle of a main verb.

am	is	are	was	were	be	been
Plus a main verb usually ending in "en" or "ed".						

Examples of passive verbs:

- was received,

- is being considered,
- has been selected.

The passive voice reverses the natural, active order of English sentences. In the following passive example the receiver of the action comes before the actor.

Passive: The regulation [receiver] was written [verb] by the drafter [actor]. Active: The drafter [actor] wrote [verb] the regulation [receiver]. Passive constructions are confusing when used in regulations. Active sentences must have actors, but passive ones are complete without them.

The material will be delivered.	By whom?
The start date is to be decided.	By whom?
The figures must be approved.	By whom?

Putting the actor before the verb forces you to be clear about responsibility.

- The messenger will deliver the material.
- The contractor will decide the start date.
- The administrator must approve the figures.

The passive voice is appropriate when the actor is unknown, unimportant, or obvious. This does not usually apply in regulatory text. Small items are often stolen.

The applications have been mailed.

Use action verbs.

Avoid words like this:

DON'T SAY	**SAY**
give consideration to	consider
is applicable to	applies to
make payment	pay
give recognition to	recognize
is concerned with	concerns

They are called "nominals" – nouns with verbs inside. They are hard to read and make sentences longer. Action verbs are shorter and more direct.

Write positively. If you can accurately express an idea either positively or negatively, express it positively.

DON'T SAY: The Governor may not appoint persons other than those qualified by the Personnel Management Agency.

SAY: The Governor must appoint a person qualified by the Personnel Management Agency.

A negative statement can be clear. Use it if you're cautioning the reader.

DON'T WALK DON'T SMOKE

But avoid several negatives in one sentence.

DON'T SAY: A demonstration project will not be approved unless all application requirements are met.

SAY: A demonstration project will be approved only if the applicant meets all requirements.

It's better to express even a negative in positive form.

DON'T SAY	SAY
not honest	dishonest
did not remember	forgot
did not pay any attention to	ignored
did not remain at the meeting	left the meeting
did not comply with or failed to comply with	violated

Avoid use of exceptions. If possible, state a rule or category directly rather than describing that rule or category by stating its exceptions.

DON'T SAY: All persons except those 18 years or older must...

SAY: Each person under 18 years of age must...

However, you may use an exception if it avoids a long and cumbersome list or elaborate description. When you use an exception, state the rule or category first then state its exception.

DON'T SAY: Alabama, Alaska,... and Wyoming (a list of 47 states) must ration...

SAY: Each state except Texas, New Mexico, and Arizona must ration... (Note that the category "each State" is established first and then the exceptions are stated.)

Avoid split infinitives. The split infinitive offends many readers, so avoid it if you can.

DON'T SAY: Be sure to promptly **reply** to the invitation.

SAY: Be sure to **reply promptly** to the invitation. or **SAY:** Be sure **to reply** to the invitation **promptly**.

10. **Be consistent. Don't use different words to denote the same things**. Variation for the sake of variation has no place in regulation writing. Using a synonym rather than repeating the precise term you intend just confuses the reader.

DON'T SAY: Each **motor vehicle** owner must register his or her **car** with the **Automobile** Division of the Metropolitan Police Department.

SAY: Each **automobile** owner must register his or her **automobile** with the **Automobile** Division of the Metropolitan Police Department.

Don't use the same word to denote different things.

DON'T SAY: The **tank** had a 200-gallon **tank** for fuel.

SAY: The tank had a 200-gallon fuel container.

11. **Use parallel structure**. Arrange sentences so that parallel ideas look parallel. This is important when you use a list.

Nonparallel construction:

The duties of the Executive Secretary of the Administrative Committee are:

- To take minutes of all the meetings; (**phrase**)
- The Executive Secretary answers all the correspondence; and (**clause**)
- Writing of monthly reports. (**topic**)

Parallel construction:

- To take minutes of all the meetings;
- To answer all the correspondence; and
- To write the monthly reports.

Prefer simple words. Government writing should be dignified, but doesn't have to be pompous. Writing can be dignified when the language is simple, direct, and strong. To make your writing clearer and easier to read – and thus more effective – prefer the simple word.

Omit needless words. Don't use compound prepositions and other wordy expressions when the same meaning can be conveyed with one or two words.

Use concrete words. Government writing often concerns abstract subjects. But abstract words can be vague and open to different interpretations. Put instructions in simple, concrete words.

Avoid noun sandwiches. Administrative writing uses too many noun clusters -- groups of nouns "sandwiched" together. Avoid these confusing constructions by using more prepositions.

DON'T SAY: Underground mine worker safety protection procedures development.

SAY: Development of underground procedures for the protection of the safety of mine workers.

OR MORE LIKELY: Development of procedures for the protection of the safety of workers in underground mines.

Which meaning is intended becomes clearer when this four-word sandwich is broken up.

Don't use gender-specific terminology. Avoid the gender-specific job title:

Avoid the gender-specific pronoun when the antecedent could be male or female.

DON'T SAY: The administrator or his designee must complete the evaluation form.

SAY: The administrator or the administrator's designee must complete the evaluation form.

Be careful when you rewrite to avoid the problem. The following examples don't necessarily have the same meaning

- Each Regional Director will announce his or her recommendations at the conference.
- The Regional Directors will announce their recommendation at the conference.

Write short sentences. Readable sentences are **simple, active, affirmative, and declarative**.

The more a sentence deviates from this structure, the harder the sentence is to understand.

Long, run-on sentences are a basic weakness in legal documents.

Legal documents often contain conditions which result in complex sentences with many clauses.

The more complex the sentence, the greater the possibility for difficulty in determining the intended meaning of the sentence.

Solutions

- State one thing and only one thing in each sentence.
- Divide long sentences into two or three short sentences.
- Remove all unnecessary words. Strive for a simple sentence with a subject and verb. Eliminate unnecessary modifiers.
- If only one or two simple conditions must be met before a rule applies, state the conditions first and then state the rule.
- If two or more complex conditions must be met before a rule applies, state the rule first and then state the conditions.
- If several conditions or subordinate provisions must be met before a rule applies, use a list.

REFERENCES

1. Harry T. Edwards, The Growing Disjunction between Legal Education and the Legal Profession, 91 Mich. L. Rev. 34, 38 (1992)

2. Lisa Eichhorn, The Legal Writing Relay: Preparing Supervising Attorneys to Pick Up the Pedagogical Baton, 5 Leg. Writing 143, 143–144 (1999)

3. Thomas R. Haggard, An Open Letter to First-Year Law Students Concerning the Practice and Profession of Law, Student Law., Sept. 1998, at 24, 26

4. Suzanne E. Rowe, Perfect Proofing, Or. St. B. Bull., Dec. 2006, at 33

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 17:37.8.015.31]:37.014.3(477)

Ніна Молокова
(Біла Церква, Україна)

ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ У ПАРАДИГМІ “НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ”

У статті розглянуто поняття про мораль, її складові.Визначено сутність понять:«етика», «мораль», «моральність», ««норма»,«моральна система суспільства», «моральні цінності». Охарактеризовано особливості реалізації основних завдань із формування морально-етичної особистості майбутніх учителів початкової школи на шляху створення нової української школи.

Ключові слова: *«мораль», «моральні цінності», моральне виховання, «Нова українська школа».*

The article deals with the concept of morality and its components. It defines the essence of concepts: ethics, moral, morality, norm, moral system of society, moral values. It reveals the essence of moral and ethical education. It describes the peculiarities of realization of the main tasks of forming the moral and ethical personality of future primary school teachers on the way of creation of New Ukrainian School.

Key words: *«moral», «moral values», moral education, «New School».*

Філософія моралі передусім потребує розгляду категорій «етика» і «мораль».

За походженням етика належить до філософії яка виникла і розвивалася в її межах. При цьому етика визначається як практична філософія, як мудрість життя. Етика ніби вивіряє філософські значення через їх реалізацію у взаєминах між людьми. Вона розглядає усі людські відносини через протистояння добра і зла.

Термін «етика» в перекладі з давньогрецької мови означає «спільне житло». З часом етика почала означати науку про мораль, її природу.

Поняття „мораль” багатозначне. Існує кілька десятків визначень моралі. Найчастіше під мораллю розуміють один з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві, а також особливу форму суспільної свідомості і вид суспільних відносин. Мораль має всепроникаючу здатність, а не локалізовану в якійсь одній області: науці, політиці, виробництві, родині. Та ж сама дія може виявитися моральною або аморальною – усе залежить від того, чи виражає вона відношення людини до діючої в суспільстві системи цінностей. Також мораль – одна із форм духовного життя, один із найдавніших універсальних способів соціальної регуляції. Вона має загальнолюдський сенс і конкретно-історичний зміст.

З розвитком суспільного життя, формується моральна система суспільства. Вона виникає і розвивається у людській спільноті як спосіб регулювання міжлюдських стосунків. Пріоритетне місце у моралі займає проблема гармонізації індивідуальних і суспільних інтересів. За цих умов мораль стає духовним засобом осмислення і вираження загального інтересу колективу, спільноти, суспільства, способом здійснення волі суспільної цілісності, до якої належить людина.

Мораль як різновид практично-духовного способу освоєння світу, регулює поведінку людини і суспільні відносини. Вона тісно пов'язана з політикою, правом, релігією, мистецтвом, наукою, але має свою специфіку. Можна говорити про деякі загальні риси моралі, що відрізняють її від права, мистецтва, науки. На відміну від інших форм духовного життя (науки, релігії, мистецтва) для моралі специфічним є її нормативний та ціннісний характер. Вона є особливим способом практично-духовного освоєння дійсності. Виражає суспільну поведінку у формі морального ідеалу, у формі належного. Специфіка моралі

пов'язана з її всепроникаючим характером, універсальністю. Приписи моралі носять універсальний, всюдисущий, загальнолюдський характер і застосовуються у будь-яких життєвих ситуаціях.

Найважливішими елементами моралі варто вважати її норми. Під нормою розуміється таке розпорядження (рішення, вказівка, інструкція, директива, наказ), за яким повинна бути виконана визначена дія для досягнення заданих цілей. При цьому треба враховувати, що не кожне розпорядження є нормою, а лише таке, котре приймає форму безособових, загальних і загальнолюдських імперативів, має характер загального правила, розрахованого на багаторазове застосування. Моральна норма визначає суспільно необхідні типові варіанти моральної поведінки. Вона являє собою таку загальну вимогу, що регламентує, погоджує вчинки людей.

Іншим компонентом моралі є ціннісні орієнтації. Моральними цінностями виступають принципи, норми і правила поведінки, спосіб життя й ідеали. Спираючись на сформовану в суспільстві систему цінностей, свідомість людини одержує можливість давати послідовну, відносно стійку моральну оцінку вчинкам людей. Моральні цінності пронизують собою всю духовну культуру

Система моральних цінностей – індивідуальна структура взаємопов’язаних моральних цінностей, які відіграють як первинну, так і другорядну роль в формуванні індивіда як особистості.

Для реалізації вимог моралі потрібні реальні рушійні сили, які сполучали б ці вимоги зі світом конкретних людських дій і вчинків – мотиви.

Мотив виражає зацікавленість суб'єкта в певній дії і є відповіддю на запитання, чому власне він її вчинив. Істотна проблема, пов'язана із сутністю мотивації, полягає у тому, що моральна вартість самого вчинку чи дії не завжди відповідає моральній вартості мотиву, що лежить в їх основі. Мораль не може бути байдужою до власної гідності мотивів, на яких базуються ті чи інші людські вчинки. Важливим елементом моралі є ціннісні орієнтації. Якщо мотивація дає відповідь на запитання, чому, для чого людина діє певним чином, то доповнююча її ціннісна орієнтація висвітлює те, заради чого діє людина. Існують, принаймні, два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, і цінності, які навпаки, надають смислу існуванню самої людини.

В моралі як цілісному структурному утворені виділяють такі три основні елементи: моральна свідомість, моральна діяльність і моральні відносини. Жоден людський вчинок, між людьми не міг би отримати морального виміру, якби не передбачалося, що людина здатна усвідомлювати їх внутрішню проблематику, співвідносити їх із власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, з голосом власного сумління. Тому, поза свідомістю моралі не існує, не тільки в розумінні, що без неї було б неможливе саме виконання певних вчинків та дій, а й у тому, що нарівні з останніми їх усвідомлення входить до складу самого феномена моралі.

Моральна діяльність. Мораль як така – це характеристика певних людських вчинків, поведінки, людської активності загалом. Мораль втрачає будь-який суспільний сенс, якщо зникає людина, котра здійснює вчинок на основі доброї волі. Будучи аспектом, моментом усякої людської діяльності, розвинута моральна діяльність характеризується усвідомленою внутрішньо-особистісною мотивацією поведінки у відповідності з вимогами суспільної моралі як загальнообов'язкового духовного ідеалу.

У процесі формування майбутніх учителів початкової школи чільне місце належить моральному вихованню.

Моральне виховання – виховна діяльність вищого навчального закладу спрямована на формування у студентів стійких моральних якостей потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Виховний процес має бути, як визначається у Концепції нової школи, невід'ємною складовою усього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя,

повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність), а також говориться, що «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдські цінності. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення і судження, які служать базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством».

Основні завдання системи виховання цінностей у парадигмі "Нової української школи" в ході підготовки майбутнього вчителя початкової школи можна розкрити такими принципами реалізації [2]:

1. Кожна особистість є унікальною сутністю, тому є цінністю сама по собі. Кожна особистість має потенціал духовного, морального, інтелектуального та фізичного розвитку.

2. Ми цінуємо інших людей як особистості, а не за те, що в них є чи вони можуть зробити для нас; ми цінуємо міжособистісні відносини, оскільки вони мають провідне значення для нашого розвитку й для блага суспільства.

3. Ми цінуємо правду, права людини, закон, справедливість.

4. На перший план виступає етнічна, расова, політична, культурна та релігійна толерантність.

5. Формування системи знань про організацію економічного життя в суспільстві, про ринкові відносини, про основи комерційної та підприємницької діяльності, про фінансові системи, про фінансово-економічні аспекти екологічної проблеми, про сімейну економіку тощо

6. Формування підприємницьких навичок як через застосування в процесі виховних занять рольових ігор, віртуальних вправ, так і шляхом включення школярів у різні форми трудової діяльності.

7. Прагнення до постійного самовиховання

У ході підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування системи виховання цінностей у парадигмі «Нової української школи» зазначено, що ключовим виховним елементом стане приклад учителя, який покликаний захопити дитину [3]. Таким чином, необхідно звернути увагу на такі аспекти: професійна поведінка вчителя початкової школи; характеристика морально-етичних норм вчинків учителя; роль учителя початкової школи в реалізації прав і свобод учнів; особливості морально-етичної поведінки вчителя в різних педагогічних ситуаціях освітнього характеру [2].

Ефективність морального виховання студентів визначають такі чинники: створення у вищому навчальному закладі психологічного клімату поваги до моральних норм, правил людського співжиття; відповідність змісту морального виховання його меті й рівню морального розвитку студентів, особливостей їх майбутнього фаху; своєчасне вжиття виховних заходів, акцентування уваги на запобіганні аморальним явищам у студентському середовищі; підтвердження декларованих педагогами моральних принципів їх моральною практикою, яка б відповідала найвищим критеріям моральності.

Свої високі моральні якості майбутні педагоги розкрили в ессе на тему «Моральні цінності у моєму житті» на заняттях з філософських дисциплін

Наводимо приклади деяких з них:

• *Я зрозуміла, що доброта, милосердя, толерантність не втратили свою цінність в сучасному світі. Набуті знання та моя робота в «Товаристві Червого Хреста», вже 4 роки, допомогли відчути себе частиною організованого цілого. Я гадаю, якщо окремі свідомості і самостійності об'єднуються (враховуючи глибину та непередбачуваність свого «Его») людство віднайде шляхи своєї гуманізації завдяки новим формам контакту і співробітництва.*

• *Переді мною раніше стояло завдання пізнати ті компоненти свого «я», які пов'язані з усвідомленням схожості з іншими людьми і відмінності від них, а зараз - тих, від яких залежить світогляд, визначення свого місця у цьому світі і т. ін. Самовизначення я*

передбачаю у віднайдені мною визначеної позиції в різних сферах актуальної життєдіяльності і вироблення планів на різні відрізки майбутнього життя...

- *Під час вивчення теми «Моральні виміри спілкування», я задумалась, як людина може змінювати свої цілі, шукати реальніші шляхи до їх досягнення і самозмінюватися.*
- *Я зрозуміла, що не тільки правові норми, а й моральні цінності (честь, гідність, толерантність, милосердя, відповідальність) сприяють адаптації людини в суспільстві. На мою думку, що високо духовна людина більш спроможна і готова соціалізуватися.*
- *У своєму житті я часто задумувалася, що ж таке свобода? При вивченні етико-філософських дисциплін я ще більше задумалася над проблемою свободи. Це допомогло мені осмислити значення релігії у моєму житті. Ще з дитинства нас вчать, що віросповідання, яке до нас прийшло від батьків, повинно бути і у нас самих. І раніше я так думала, як усі. Але це обмежує кожну людину. Я почала замислюватись над тим: «Чи потрібно це мені?», «Чому я не маю права змінити її або зовсім відмовитись?». І завдяки тому, що я розкрила собі сутність свободи думки, змінилися мої погляди і переконання та ставлення до релігії.*
- *Завдяки здобутим знанням значно полегшилася моя комунікація з іншими: я навчилася аналізувати вчинки людей, визначати мотиви їх поведінки, і це дозволяє перевести нашу взаємодію на якісно інший рівень.*
- *Я зрозуміла, що не залежно від того, яку соціальну роль виконує людина необхідно пам'ятати :*

«... На світі безліч таких, як я,
Але я, їй - богу, один.
У кожного Я є своє ім 'я,
На всіх не нагримаєш грізно,
Ми - це не безліч стандартних «я»,
А безліч всесвітів різних.
І тільки тих поважають мільйони,
Хто поважає мільйони «Я».
В.Симоненко

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція “Нової української школи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf

2. Кузнецова О. В. Шляхи підвищення рівня якості підготовки фахівців у педагогічному ВНЗ / О. В. Кузнецова // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Харків : Видавницький центр ХНУ, 2015. – Вип. XXXVIII. – С. 146–154.

3. Хоміч Л. Зміст культурологічної парадигми розвитку педагогічної освіти / Л. Хомич // Культурологічна складова професійного розвитку педагога : зб. наук. праць / за ред. Л. Хомич, Л. Султанової, Т. Шахрай. – Київ ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 13–22.

4. Яремчук С.В. Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів / С.В. Яремчук // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2012. – Т. XIV. – Ч.1. – С. 397–404.

УДК 1:316.344.42

Олена Онофрійчук, Олександр Пилипчук
(Миколаїв, Україна)

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА КРОСКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена актуальній проблемі формування духовності як важливої детермінанти самореалізації особистості в сучасному полікультурному просторі. Духовність в поєднанні із особистісним інтелектуальним компонентом утворюють феномен обдарованості, дослідження якого сьогодні набуло статусу державного значення.

Ключові слова: *кроскультурні комунікації, полікультурний простір, духовність, обдарованість, творчий потенціал.*

This article is devoted to actual problem of spirituality's formation as an important determinant of person's self-realization in modern multicultural space. Spirituality coupled with personal intellectual component create phenomenon of giftedness. Nowadays the investigation of this phenomenon received a national significance state.

Key words: *cross-cultural communication, multicultural space, spirituality, giftedness, creative potential.*

Особливістю XXI століття є тенденція до формування полікультурного простору в умовах глобалізаційно-інформаційних змін суспільства. Поняття полікультурного суспільства є ключовим для філософської думки в умовах інтеграції України в європейське співтовариство. Воно використовується для аналізу різноманітних сфер суспільства й поширюється на такі явища, як демократія і основні свободи громадян, економічні й соціальні питання, засоби масової інформації й інформаційні обміни, освіту, культуру, захист довкілля, молодіжні питання та проблеми правового співробітництва тощо. Дослідження полікультурності як складного суперечливого соціального феномена актуалізується проблемами, що виникли вподовж останніх десятиліть в багатьох європейських країнах в наслідок міграційних процесів і характеризуються множинністю зв'язків, що формують принципово новий мультикультурний простір.

Із зміною історичних, соціально-економічних та соціальних умов змінюється і духовна сутність людини. Проблема формування духовності здавна виступала важливим предметом філософського дискурсу, однією з найбільш вагомих проблем та найскладнішим феноменом суспільного життя. Визначаючи духовність як детермінанту розвитку особистості, філософія звертає увагу на те, що духовність перш за все є способом самоідентифікації людини й завжди потребує філософського переосмислення, виявлення основних вимірів та способів її формування. Ця тема піднімає питання формування не тільки індивідуальних, а й колективних (етнічних, національних, релігійних) ідентичностей, їх взаємозв'язок із суспільством і універсумом заголом, про інтелект і свободу, про право кожного індивіда бути людиною.

Окрім суто культурологічних мотивів, ця зацікавленість продиктована потребами сучасної цивілізації, переходом на якісно новий рівень інформаційного суспільства, новою роллю знання у виробництві різних видів людської діяльності. І тут особливого значення набуває освіта та виховання. І як правильно стверджує О. І. Огієнко, кожна освічена особистість повинна розуміти й визнавати інші культурні позиції та цінності, оскільки тільки розуміння значення й внеску кожної культури у світову скарбницю цивілізації допоможе зрозуміти хід історії [8, с. 175]. Останнім часом увага дослідників в сфері філософії освіти все більше акцентувалася на спеціальній та професійній підготовці, а питання духовного розвитку людини відходили на другий план. Поняття "освічена людина" трактувалося як "людина інформована", але це не гарантувало наявності у людини здатності відтворення

культури й виробництва нових культурних цінностей. Освіта ж повинна “зробити людину”, підготувати її до життя – тобто “включити її в минуле, теперішнє й майбутнє культури, в її рух, зробити людину культурною” (Ф. Фребель).

Тому все більше вчених говорять про кроскультурну або полікультурну освіту як процес залучення підростаючого покоління до багатства світової культури через послідовне засвоєння знань про рідну й загальнонаціональну культури; розвиток критичного мислення й формування толерантного ставлення до культурних відмінностей, необхідних для життя в полікультурному світі.

Відомий американський вчений Пол Горскі зазначає, що поняття полікультурної освіти з моменту перших спроб його визначення певним чином трансформувалось й пройшло шлях від розуміння його як особливого типу мислення, що базується на ідеях свободи, справедливості та рівності до розкриття потенціалу особистості до рівня повноправного існування в інтеркультурному просторі [8, с. 176].

У вітчизняних педагогічних виданнях останнім часом з’явилися праці Ю. Безуха, В. Вікторова, О. Дубанесюк, Л. Карпинської, В. Кременя, І. Лощенової, О. Мордань, О. Сухомлинської та багатьох інших дослідників, в яких розглядаються процеси становлення полікультурності та проблеми підготовки майбутніх фахівців за умов полікультурного освітнього простору [1, 2, 3, 6, 7].

У серйозному дослідженні з філософії освіти під керівництвом В. Кременя взагалі мова йде про класифікацію основних підходів щодо розуміння сутності полікультурної освіти і виховання у світовій педагогіці. На думку вчених, це відбувається завдяки наступним підходам:

– *акультураційному,* тобто пов’язаному з утворенням гармонійних відносин між членами різних етнічних груп;

– *діалоговому,* заснованому на ідеї культурного плюралізму;

– *соціально-психологічному*, коли полікультурна освіта є особливим способом формування певних соціально-установчих ціннісно-орієнтаційних схильностей, комунікативних і емфатичних умінь, за допомогою яких здійснюється розуміння інших культур [4, с. 691].

Отже, в умовах стрімко зростаючого обсягу знань освіта вимушена змістити акценти із способів засвоєння знань на формування нового типу духовності та виховання творчої особистості, яка швидко реагує на зміни і знаходить нові форми кроскультурних комунікацій. Педагоги і раніше шукали способи, які б дозволяли більш ефективно використовувати творчий потенціал людини. Колись їхні сподівання торкалися математики, пізніше – латини та інших іноземних мов, в останні часи багато говорять про комп’ютерну грамотність. Всі ці знання – дуже корисні для людини, однак вони не роблять інтелект сучасника пластичним, не формують поряд із здатністю раціонально мислити ще і здатність до морального самоконтролю та соціальної відповідальності. Саме тому сучасна філософія, як і раніше, намагається дати відповіді на фундаментальні питання про роль освіти і виховання у формуванні духовності особистості, про співвідношення духовності та обдарованості, про мудрість як найвищий рівень здійсненої духовності.

Колись Мішель Фуко слушно зазначав, що духовність – не що інше, як спрямування людиною погляду всередину себе. Він посилався на твердження Платона, котрий бачив не лише суто моральні або інтелектуальні, або лише "інтровертні" наслідки такої здатності, але й наслідки "екстравертні", зокрема політичні: я повинен турбуватися про себе, щоби бути здатним управляти іншими людьми та державою. Така турбота передбачає: здатність до духовної концентрації, здатність любити істину й платити високу ціну за її осягнення, здатність абстрагуватися від усього другорядного, навіть здатність до терплячості у знесенні страждань, до аскези та зречення багато від чого. Духовність є тим пошуком, тим досвідом, що завдячуючи їм людина чинить у самій собі перетворення, необхідні для осягнення істини, що дає змогу самоздійснитися, дає змогу реалізувати власне буття [9].

Відштовхнувшись від спадкоємності наведених філософських та філософсько-антропологічних витлумачень феномена духовності, український філософ Сергій Кримський наголошував на тому, що духовність постає як спосіб "самовибудовування" людської особистості. Духовність конституюється у вигляді покликання свого носія, пов'язана з вибором своєї власної подоби, своєї долі й ролі, зрештою із зустріччю кожного із самим собою. «Духовність – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це отой безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним» [5].

Таким екзистенційно насиченим є сучасне філософське бачення духовності як передусім турботи індивіда про самого себе. Лейтмотив же усіх згаданих тут розмірковувань – усвідомлення того, що принцип, згідно з яким необхідно турбуватися про себе самого, – то основа власне людської, раціональної поведінки у будь-якій формі активного життя.

Турбота людини про себе, про своє самоздійснення, самореалізацію є водночас турботою про світ; ставлення до себе, котре виходить за межі егоцентризму, поширюється на інших та на цілий світ, найвищою метою такого ставлення стає злагода зі світом та із самим собою. Те, що Григорій Сковорода назвав дуже ємким поняттям – "сродність". З усього вищесказаного випливає висновок про нерозривну єдність духовності та креативного, творчого потенціалу людини.

Духовність, як найвищий рівень розвитку індивіда, в поєднанні із особистісним інтелектуальним компонентом, креативністю і творчістю утворюють той самий феномен, який прийнято називати обдарованістю. Проблема обдарованості сьогодні набула статусу державного значення у більшості країн світу, що призвело до формування соціального запиту в її дослідженні. В Сполучених Штатах Америки цю проблему досліджують Дж. Дж. Галлахер, А. Дж. Танненбаум, Р. Дж. Стенберг, Р. Пломін, Дж. С. Рензуллі. У Британії вивченням феномену обдарованості займається Дж. Фрімен, у Німеччині К. А. Хеллер. Українська науковці також розуміють важливість та суспільну значущість обдарованості, особливу увагу приділяють дослідженню дитячої обдарованості.

Проаналізувавши різні підходи до проблеми обдарованості, можна зробити висновок, що обдарованість припускає наявність здібностей, що забезпечують дитині можливість результативної діяльності у певному напрямку. Особливе значення для оцінки обдарованості має аналіз спрямованості інтересів і схильностей дитини, рівня її інтелектуального розвитку. З інтелектом дитини, як правило, пов’язують такі поняття, як розум, кмітливість, гнучкість мислення, грамотність, знання, начитаність. Аналіз структури і змісту понять дитячої обдарованості дозволяє зазначити наступне:

1. Обдарованість – інтегративна якість особистості, що представляє собою взаємодію інтелектуальних і творчих здібностей, поряд з яскраво вираженою пізнавальною потребою.

2. Важливими елементами структури інтелекту є інтелектуальні здібності, мотивація та креативність.

3. Інтелектуальні уміння є одним із головних структурних компонентів інтелектуальної обдарованості.

Таким чином, в структурі обдарованості духовність виконує роль підґрунтя, інтелект виступає умовою, а креативність визначає той напрямок, в якому відбуватиметься творчий процес. Це не просто окремі елементи, що сфокусувалися в структурі особистості. Обдарованість виявляється лише тоді, коли всі психологічні якості охоплені та трансформовані духовністю, тобто, по суті, стали її проявами. Високий духовний рівень особистості є необхідною умовою для того, щоб свій дар вона змогла реалізувати на користь суспільству. Тільки пронизана духовністю обдарованість може досягти рівня мудрості, як самоздійсненої духовності, а розвиток критичного мислення й формування толерантного ставлення до культурних відмінностей допоможе набувати знання, уміння, розвивати здібності, що є необхідними в межах інших субкультур, національної і світової макрокультури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безух Ю.С. Тенденції розвитку полікультурної освіти в Україні. – Режим доступу: elibrary.kubg.edu.ua/4166/1/Y_Bezukh_ZNPUDPU_13_FLMD_PI.pdf

2. Вікторов В. Проблема управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз) / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2005. – №4(14). – С.17-22.

3. Дубасенюк О. А. Проблема полікультурної підготовки студентів у зарубіжній педагогічній науці і практиці / О. А. Дубасенюк, Н. В. Якса // Професійна освіта: педагогіка і психологія : Польсько-український, україно-польський щорічник / [за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало]. – [Вип. Х.11.] – Ченстохова-Київ, 2010. – С. 91–98.

4. Енциклопедія освіти [гол.ред.В.Г.Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Кримський С. Принципи духовності XXI століття // День, №210 від 15 листопада 2002р. Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/75112/

6. Мілютіна О. Концептуальні підходи до полікультурної освіти школярів у розвинутих країнах світу / Ольга Мілютіна // Порівняльно-педагогічні студії. – 2009. – № 1. – С. 38–44.

7. Мордань О.І. Полікультурне виховання в сучасній школі [Електронний ресурс] / О.І. Мордань // Режим доступу:http://nauka.zinet.info/6/mordan.php

8. Огієнко О.І. Полікультурні засади вищої освіти Великої Британії, США, Канади і Австралії / О.І. Огієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 10(44). – С. 173-180.

9. Філософія світ людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://subject.com.ua/philosophy/svit/44.html

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 544.773.432+691.261

Людмила Береза-Кіндзерська, Алла Бричка, Сергій Бричка
(Київ, Україна)

СИНТЕЗ НАНОКОМПОЗИТНИХ ГІДРОГЕЛІВ НА ОСНОВІ АГАР-АГАРУ

В даній роботі досліджуються нанокомпозитні гідрогелі, що виготовлені з недорогих природних матеріалів – агар-агару та галлоізитних алюмосилікатних нанотрубок, з метою виявлення впливу нанорозмірного неорганічного наповнювача на фізико-хімічні характеристики гідрогелів.

Ключові слова: *нанокомпозитний гідрогель, агар-агар, нанотрубка, інфрачервона спектроскопія, електронна мікроскопія.*

In this paper, a nanocomposite hydrogels made of low-cost natural materials – agar-agar and halloysite aluminosilicate nanotubes is investigated in order to detect the influence of nanosized inorganic filler material on the physico-chemical characteristics of hydrogels.

Key words: *nanocomposite hydrogel, agar-agar, nanotube, infrared spectroscopy, electron microscopy.*

Гелі широко використовуються в косметичній та фармацевтичній промисловості, є основою стабільних емульсій, суспензій, мазей, лініментів, суппозиторіїв тощо. Вони підвищують в'язкість і стабільність систем завдяки утворенню тривимірного полімерного каркаса, що містить рідину, створюючи пластично-пружно-в'язке середовище. Завдяки структурованій будові гелі мають унікальні механічні, оптичні та електричні властивості, для них характерні відсутність сипучості, здатність підтримувати форму, здатність до еластичних деформацій. Широко застосовуються гелеутворювачі, що мають природне походження, зокрема камеді, пектини, крохмаль, агар-агар, натрію альгінат, похідні целюлози. Біополімерні гелі відрізняються від гелів на основі синтетичних полімерів відсутністю токсичності, біосумісністю, сприятливим біологічним розкладанням і доступністю. На основі гідрогелів з природних компонентів з унікальними властивостями можна створювати медичні транспортні системи для лікування ран, опіків, інших ушкоджень шкіри. Серед біополімерів найбільше використовуються полісахариди. Так, агар-агар (агар) являє собою високополімерну сполуку, що складається з 80% полісахаридів (суміш агарози і агаропектину), 16% води, 4% мінеральних солей [2, с. 52]. Агар належить до класу галактанів – природних складних гетерополісахаридів. Вони розповсюджені в рослинах (червоні морські водорості, насіння люпину, шкіра цитрусових), знайдені також в тваринних і мікроорганізмах.

Нанокомпозитні гідрогелі представляють собою гідрогелі, наповнені наночастками або наноматеріалами, наприклад, частками глин, оксидів, інших неорганічних речовин. Особливістю нанокомпозитних матеріалів є сукупна дія різнорідних матеріалів, що дає ефект, рівносильний створенню нового матеріалу, властивості якого кількісно і якісно відрізняються від властивостей кожної з його складових. Такі системи знаходять широке використання в сучасній біомедицині для інженерії тканин тіла [3, с. 5157], створення систем доставки ліків [6, с. 246], а також в якості біосенсорів [4, с. 2903].

Існує велика різноманітність синтетичних неорганічних та органічних нанотрубок різного складу та морфології. За допомогою введення в матеріали нанотрубок певного діаметра і довжини можна змінювати функціональні характеристики бажаних кінцевих продуктів. В наномедичній біотехнології базовими є нанокристалічні матеріали, до яких відносяться і галлоізитні нанотрубки. Природні галлоізитні алюмосилікатні нанотрубки відрізняються високою дисперсністю і, відповідно, великою питомою поверхнею та

рівномірністю розподілу, а тому придатні для використання в якості наповнювача в гелях [1, с. 40]. Галлоізитні нанотрубки є матеріалом природного походження та комерційним продуктом, який отримують з мінералу галлоізит. Галлоізит є шаруватим алюмосилікатом і описується хімічною формулою $Al_2Si_2O_5(OH)_4\ nH_2O$, де n змінюється від 0 до 2, при цьому вода знаходиться між шарами кристалічного твердого тіла. Галлоізитні нанотрубки не піддаються біодеградації і є біосумісними, що зумовлює широкі можливості їх використання в медицині, косметології, ветеринарії. Нанотрубки мають внутрішні порожнини, які можуть бути заповнені активними речовинами та контрольовано їх вивільняти. Полімерні гідрогелі на основі природних гелеутворювачів і галлоізитних нанотрубок з "розумними" властивостями викликають значний інтерес у дослідників, оскільки затребувані в медицині як терапевтичні транспортні системи при опіковій терапії, як санітарні вологопоглинаючі матеріали (біологічні рідини) [5, с. 814].

Експериментальна частина. Проведення синтезу: до 200 мг агар-агару додавали 20 мл дистильованої води, нагрітої до 60-70°С, витримували 15 хв для набухання біополімеру, потім на водяній бані проводили остаточне розчинення агар-агару, до отриманого розчину додавали при перемішуванні 1, 2 та 3 мг галлоізитних нанотрубок для рівномірного розподілення по всьому об'єму отриманої суміші. Отриманий нанокомпозит витримували в холодильнику при 6°С протягом 30 хв для отримання гідрогелю. Вміст нанотрубок по відношенню до агар-агару відповідно склав 0,5, 1 та 1,5%. Морфологію та хімічний склад отриманих нанокомпозитних гідрогелів досліджували методом скануючої електронної мікроскопії з використанням мікроскопу MIRA3 LMU, Tescan з роздільною здатністю ±1 нм і з системою енергодисперсійного спектроскопічного хімічного аналізу Oxford X-MAX 80 mm^2 з невизначеністю приставки ±1%. Інформацію про якісний склад зразків та взаємодію між компонентами матеріалів отримували з аналізу максимумів і інтенсивностей смуг в інфрачервоних спектрах, які вимірювали при кімнатній температурі на спектрометрі IR Affinity-1, Shimadzu в області 4000-550 $см^{-1}$ з невизначеністю приладу ±1 $см^{-1}$.

Результати та обговорення досліджень. На рис. 1 наведено оптичні зображення зразків агар-агарових гідрогелів, синтезованих за вищеописаною методикою. Жовтуватий колір нанокомпозитів обумовлений значною сантиметровою товщиною зразків гідрогелів, а поглиблення інтенсивності відтінку – збільшенням вмісту наповнюючих галлоізитних нанотрубок від 0,5 до 1 і 1,5%. На дотик міцність гідрогелів росте із зростанням концентрації нанотрубок.

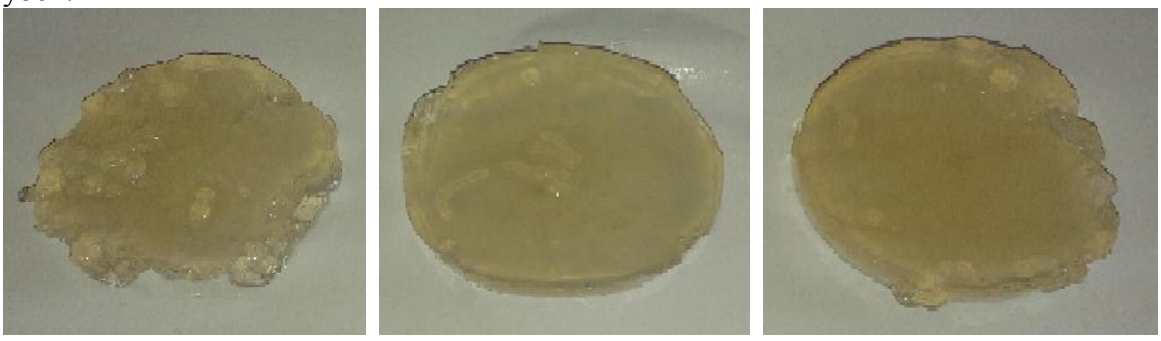

а б в

Рис. 1. Оптичні зображення зразків агар-агарових гідрогелів з 0,5 (а), 1 (б) та 1,5% (в) вмістом галлоізитних нанотрубок

Для електронномікроскопічних досліджень гідрогелі попередньо висушували, СЕМ зображення висушених гелів наведено на рис. 2. В усіх зразках спостерігаються алюмосилікатні нанотрубки, наявність яких підтверджується також енергодисперсійним аналізом. Очевидно, що вони вкриті шаром полімеру, який дещо приховує чіткість зображення нанотрубок. При сушінні гелів відбувається також агломерація наповнювача.

Для встановлення елементного складу наповнених гідрогелів було здійснено хімічний аналіз вибраних мікрометрових областей для підтвердження належності матеріалу до нанотрубок. Значний вміст вуглецю 25,85-37,31% в зразках відповідає органічним сполукам

агар-агару. Елементи кремній і алюміній та їх співвідношення близько 1:1 відповідають галлоізитним алюмосилікатним нанотрубкам. Кисень міститься як в органічній складовій, так і в алюмосилікатних нанотрубках. Виявлені кальцій та фосфор відносяться, ймовірно, до домішок гелеутворювача та природних нанотрубок. Склад висушених гелів з вмістом нанотрубок 0,5, 1 та 1,5% наступний: C – 25,85, 35,46, 37,31; O – 53,66, 44,80, 46,50; Si – 9,26, 10,43, 7,91; Al – 10,45, 9,32, 8,06; Ca – 0.36, -, 0,22; P – 0.42, -, -, відповідно для наведеного змінного вмісту нанотрубок.

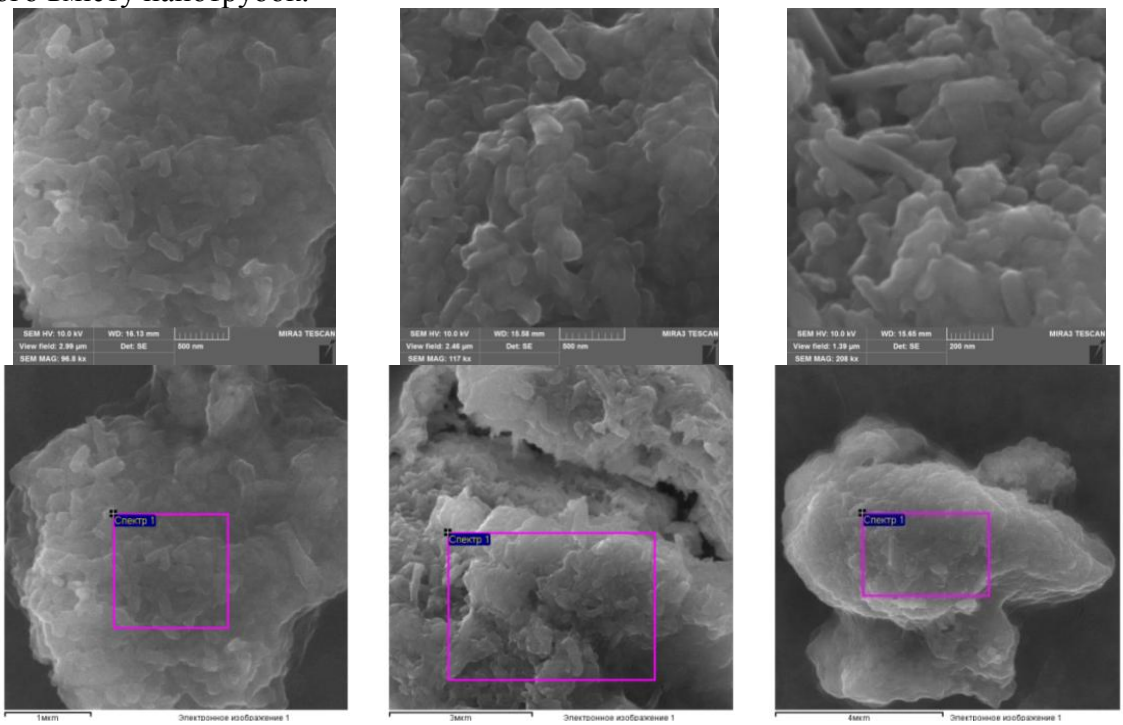

а б в

Рис. 2. СЕМ зображення висушених агаг-агарових гідрогелів з вмістом галлоізитних нанотрубок 0,5 (а, м.м. 500 нм), 1 (б, м.м. 500 нм), 1,5% (в, м.м. 200 нм), та з вибраними областями для хімічного аналізу

За даними ІЧ спектроскопії (рис. 3, а) в спектрах свіжоприготованих гідрогелів спостерігаються інтенсивні широкі смуги поглинання води та гідроксильних груп компонентів гелів в області валентних коливань при 3700-3000 $см^{-1}$ та деформаційних коливань при 1740 $см^{-1}$. Скелетні коливання при 1181,4-1186,22; 1151,5; 1111,96-1119,68; 1071,46-1074,35; 1042,53-1043,49 $см^{-1}$ та менш інтенсивні нижче 990 $см^{-1}$ відносяться до груп С-С та С-О полімеру. Трубчастий галлоізит має в ІЧ спектрах смуги поглинання при 1118,73; 1028,08; 1001,07; 907,52 $см^{-1}$, які не проявилися в спектрах композитних гідрогелів через незначний вміст нанотрубок, перекривання зі смугами поглинання агара-агару та можливий частково нерівномірний розподіл їх в масиві гелів. Смуги нижче 800 $см^{-1}$ не мають однозначної інтерпретації. Обмеження в інтерпретації спектроскопічних даних також обумовлені наявністю домішок в природних матеріалах – компонентах гелів. Про присутність нанотрубок і їх взаємодію з гелеутворювачем свідчить зменшення інтенсивностей смуг поглинання із збільшенням вмісту нанотрубок (рис. 3, б).

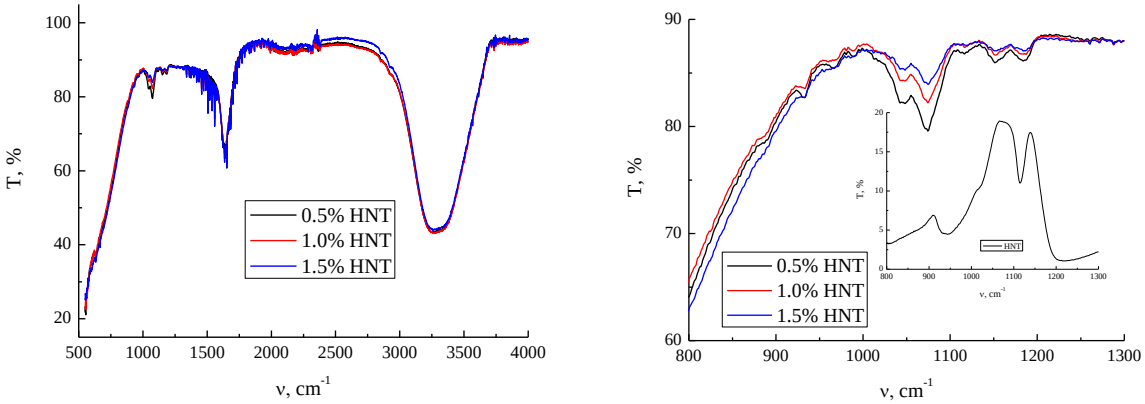

а б

Рис. 3. ІЧ спектри агар-агарових гідрогелів з вмістом нанотрубок 0,5, 1 та 1,5%: загальний (а) та в діапазоні скелетних коливань (б, на вкладці ІЧ спектр нанотрубок в цьому ж діапазоні).

Висновки. Синтезовано нанокомпозитні гідрогелі на основі природних матеріалів: полісахариду агар-агару та галлоізитних алюмосилікатних нанотрубок. Методами скануючої електронної мікроскопії з енергодисперсійним спектроскопічним хімічним аналізом та інфрачервоної спектроскопії проведено дослідження їх структури і властивостей. Отримані матеріали можуть бути використані при розробці косметичних, ранових покриттів і як носії лікарських засобів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бричка С.Я. Применение алюмосиликатных нанотрубок / С.Я. Бричка // Наноструктурное материаловедение. – 2012. – № 4. – С. 40–60.

2. Филипс Г.О. Справочник по гидроколлоидам / Г.О. Филипс, П.А. Вильямс (ред.). Пер. с англ. под ред. А.А. Кочетковой и Л.А. Сарафановой. – СПб.: ГИОРД. – 2006. – 536 с.

3. Chang C.W. PEG/clay nanocomposite hydrogel: a mechanically robust tissue engineering scaffold / C.W. Chang, A.V. Spreeuwel, C. Zhang, S. Varghese // Soft Matter. – 2010. – (6). – P. 5157–64.

4. Gant R.M. Design of a self-cleaning thermoresponsive nanocomposite hydrogel membrane for implantable biosensors / R.M. Gant, A.A. Abraham, Y. Hou, B.M. Cummins, M.A. Grunlan, G.L. Cot // Acta Biomater. – 2010. – (6). – P. 2903–10.

5. Lvov Y.M. Halloysite clay nanotubes for controlled release of protective agents / Y.M. Lvov, D.G. Shchukin, H. Mhwald, R.R.Price // ACS Nano. – 2008. – (2). – P. 814–20.

6. Satarkar N.S. Magnetic hydrogel nanocomposites for remote controlled pulsatile drug release / N.S. Satarkar, J.Z. Hilt // J. Controlled Release. – 2008. – 130(3). – P. 246–51.

УДК 54:61

Наталія Гнатюк, Анна Котик
(Умань, Україна)

НАСЛІДКИ ДІЇ ХІМІЧНИХ СПОЛУК НА СЕРЦЕВО-СУДИННУ СИСТЕМУ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ

Серед значної кількості факторів, які впливають на здоров'я людини, важлива роль належить хімічним забруднювачам. За останні десятиліття досить значної актуальності набула проблема віддалених наслідків дії впливу екзогенних хімічних речовин на серцево-судинну систему. Оскільки прослідковується пряма залежність загального функціонального стану кровоносної системи від тривалості впливу (стажу роботи) з шкідливими хімічними сполуками, а також рівня смертності від серцево-судинних захворювань.

Ключові слова: *хімічні сполуки, патології серцево-судинної системи, віддалений ефект дії, токсикохімічні чинники, хронічні професійні фактори.*

Among the far of factors that influence on a health man, an important role belongs to the chemical pollutants. For the last decades enough considerable actuality was purchased by the problem of remote results from the action of influence of exogenous chemicals on the cardiovascular system. As direct dependence of functional general of the circulatory system evident on duration of influence (to experience rooty) with harmful compounds, and also level of death rate from cardiovascular diseases.

Key words: *compounds, pathology of the cardiovascular system, remote effect of action, toksykohimichni factors, chronic professional factors.*

Речовини хімічного походження мають вплив на людський організм. Однак, деякі з них є шкідливими – в разі їх надмірної кількості, а інші взагалі токсичними – викликаючи отруєння організму. Наслідок впливу хімічних сполук залежить від дози та шляху проникнення в організм (при диханні, споживанні їжі, через шлунково-кишковий тракт, епідерму), що слугує собою вибіркову токсичність, тобто, здатність впливати на окремі клітини, тканини чи системи органів в цілому.

Під «віддаленими наслідками» слід розуміти вплив хімічних забруднювачів, що слугують розвитку хвороботворних процесів, патологій у людей, які мають безпосередній контакт з хімічними сполуками, а у довготривалі періоди їхнього життя, або періодичності в декількох поколіннях. Віддалені ефекти містять в собі досить об'ємну групу шкідливих процесів. Патологічні явища збоку кровоносної системи у період після активного впливу хімічних сполук викликають такі хвороби, як ішемічна хвороба серця, стенокардія, інфаркт міокарда (відомий як серцевий напад) [8, с. 118].

Отруєння хімічними речовинами та їх сполуками (наприклад, концентрованими лугами), які діють безпосередньо у зоні первинного контакту з епідермою при потраплянні у внутрішнє середовище організму викликають гідроліз білків з утворенням лужних альбумінів. Що в свою чергу є наслідком набрякання тканин. Резорбцис (розсмоктування) лугів викликає паталогічні порушення в обміні речовин. В першу чергу серцево-судинної системи [3, с. 110].

Деструктивні отрути є досить великою групою хімічних речовин, які після контакту з шкірою і при подальшому всмоктуванні організмом призводить до дистрофічних (незворотних) та некротичних змін структури тканим серця, судинної системи кровообігу та центральної нервової системи. Важкість виявлення причини негативного впливу на серцево-судинну систему полягає в тому, що симптоми токсичного отруєння є досить типовими, і можуть проявляти симптоматику інших захворювань. До отруйних деструктивних речовин відносять оксиди та солі важких металів: свинець, ртуть, миш'як [3, с 113].

Ще одним наслідком віддаленої дії хімічних сполук на систему кровообігу є вплив шкідливих чинників виробничого середовища, зокрема на хімічних, фармацевтичних підприємствах, що сприяє формуванню серцево-судинних захворювань пов'язаних із виробництвом. Професійні фактори діють не вибірково, оскільки серцево-судинна система приєднується одночасно з іншими системами організму, або в іншому випадку піддається ураженню первинно, наприклад, «анемічне серце» при дії бензолу та іонізуючих променів [4, с. 425].

Згадана вище патологія найчастіше вражає працівників гірничо-видобувної галузі промисловості. Наслідком є компенсаторні зміни серцево-судинної системи, що найбільш часто слугує раптовому погіршенню стану здоров'я, яке в свою чергу призводить до летального наслідку. Вершиною трагічної частоти цієї патології виробничих промисловостей є вік 40 – 50 років, що значно підвищує ризик серцево-судинних захворювань [4, с. 426].

До хімічних речовин із віддаленим ефектом дії,, також відносять побутову хімію, як правило це часто вживані на протязі довготривалого часу користування щоденні хімікати: миючі та дезінфікуючі засоби, освіжаючі повітря, а також засоби для склеювання та фарбування різноманітних матеріалів. За останні десятиріччя побутові хімічні засоби достатньо сильно ввійшли в наший повсякденний вжиток. В певній мірі вони є безпечними для здоров'я. Проте, порушення правил їх використання спричиняє несприятливу дію на організм. Оскільки мають здатність до накопичення хімічних забруднювачів в організмі, що провокує високий ризик серцево-судинних захворювань [6, с. 18].

Відповідно даних Державного комітету статистики України (від 23.01.2012 р.) коефіцієнт смертності серед населення жителів України від серцево-судинних захворювань посідає перше місце, що становить близько 66,6 % порівняно з іншими патологіями [7, с. 102].

Однією із хімічних сполук, що мають значний вплив на функціонування серцево-судинної системи – є селен. Дані щодо його ролі в профілактиці серцево-судинних захворювань залишаються достатньо не вивченими, вагомим значенням є становлення впливу нестачі даного хімічного елемента, його перебіг і як наслідок гострого коронарного синдрому, при якому постраждалий зазнає дії ішемії, реперфузії [2, с. 30].

Селен – слугує важливим фактор біологічного захисту ендотелію судин, життєво необхідний засіб для уникнення ішемічній хворобі серця (ІХС) та гальмування розвитку атеросклерозу, утворення ракових пухлин.

Вплив селену на серцево-судинні захворювання реалізується кількома шляхами, основні з яких є активація антиоксидантної системи. Загальноприйнятим фактом є те, що понаднормове утворення активних форм кисню (АФК) відіграє важливу роль у патогенезі серцево-судинних захворювань, серед таких ішемічна хвороба серця (ІХС) і серцева недостатність антиоксидантної системи [2, с. 28].

Тютюнопаління впливає на етапи формування артеріосклерозу, що в майбутньому викликає невідкладні порушення в стінках артерій: пошкодження ендотелію, ініціювання процесів клітинної проліферації, стимуляція та синтез колагену, призводить до розладів ліпідів крові, порушенню функції регуляції судинного апарату та тонусу системи зсідання крові.

Ефекти серцево-судинної системи, які є наслідком вдихання сигаретного диму, умовно поділяються на:

- ✓ негайні – розвиток спазму артерій, підвищення артеріального тиску, зміна частоти серцевих скорочень (ЧСС).
- ✓ віддалені, що зумовлені його тривалою кумулятивною дією.

У 1987 році групою науковці, у складі R.F. Furchgott, J.V. Zavadzki було оприлюднено значення біологічної ролі в організмі оксиду азоту (NO) як біологічного медіатора. Вони підсумували, що порушення NO-залежної вазодилатації є одним із провідних механізмів початку розвитку гіпертонічної хвороби та здатності впливу споживання тканинами серця кисню. Впив оксиду азоту на серцево-судинну систему проявляється через його дію на

насосну функцію серця та на судинний тонус. Таким чином ця хімічна сполука є своєрідним регулятором поглинання кисню тканинами і визначає кисневу здатність робити міокарда. Збільшується кількість захворювань, яке пов'язано із порушенням синтезу NO-зав'язків, що є наслідком розвитку патологій ессенціальної гіпертонії, інфарктах міокарда, первинної легеневої гіпертензії [5, с.17].

Майже все, що нас оточує, те чим ми дихаємо, які продукти харчування споживаємо, все з чим ми контактуємо – містить в собі хімічних склад, а при його надмірній кількості та довготривалій дії токсико-хімічних чинників наносить негативний вплив на самопочуття, загальний стан здоров'я, становить загрозу майбутньому суспільству.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Басанець А. В., Андрущенко Т. А. Хвороби системи кровообігу при дії професійних факторів. Український журнал з проблем медицини праці, 2-ге вид., №22. 2010. С.71-81.

2. Журавльова Л.В., Філоненко М.В. Вплив селену на розвиток та прогноз серцево-судинних захворювань. Ліки України. №7-8 (203-204). 2016. С. 2 - 4.

3. Корнацький В.М., Сілантьєва О.В. Серцево-судинні захворювання і шкідливі екологічні чинники. Український кардіологічний журнал. №3. 2013. С.109-116.

4. Костюк І.Ф., Капустник В.А. Професійні хвороби. Підручник. К. Здоров'я, 2003. С.582.

5. Мойбенко О.О., Сагач В.Ф. & Ткаченко М.М. та ін. Фундаментальні механізми дії оксиду азоту на серцево-судинну систему як основи патогенетичного лікування її захворювань. Фізіологічний журнал. Т. 50, №1. 2004. С. 2-20.

6. Мимренко Т.В., Мимренко С.М., & Харченко О.А. та ін. Особливості порушень функціонального стану серцево-судинної системи при гострих отруєннях гербіцидами на основі 2,4-дихлорфеноксиоцтової кислоти у робітників сільського господарства. К. 2013. №3. С.12-23.

7. Фадєєнко Г.Д., Гріднєв О.Є., Несен А.О. Коморбідність і високий кардіоваскулярний ризик – ключові питання сучасної медицини. Харків. №1. 2013. С. 102-107.

8. Чекман І.С., Вікторов О.П., & Горчакова Н.О. та ін. Побічні реакції серцево-судинних засобів. Посібник. – Київ. 2018. С.121.

УДК 547

Наталія Гнатюк, Тетяна Уманчик
(Умань, Україна)

ТОКСИЧНІ РЕЧОВИНИ ОРГАНІЧНОГО СИНТЕЗУ: ПОВЕРХНЕВО-АКТИВНІ РЕЧОВИНИ

Поверхнево-активні речовини (ПАР) – хімічні речовини, які знижують поверхневий натяг рідини. Синтетичні поверхнево-активні речовини (ПАР) є основною сировиною для виробництва синтетичних миючих засобів (СМЗ) та одержують їх з продуктів переробки нафти.

Метою роботи є характеристика основних видів поверхнево активних речовин та визначення їх впливу на організм.

Ключові слова: *поверхнево-активні речовини, поверхневий натяг рідини, синтетичні миючі засоби, міцели, нейоногенні ПАР, аніонні ПАР, амфолітні ПАР.*

Superficially - active substances are chemicals that reduce the surface-tension of liquid. Superficially - active substances are basic raw material for the production of synthetic cleansers and get them from the products of processing of oil.

Key words: *superficially are active substances, surface-tension of liquid, synthetic cleansers,micelles, nonionic surfactants, anionic surfactants, amfolitni south africa.*

Хімічні речовини, які концентруються і знижують поверхневий натяг на межі розподілу двох різних фаз називаються поверхнево-активними речовинами (ПАР). Це органічні сполуки, молекули яких мають кілька вуглеводневих радикалів, гідрофобну і гідрофільні частини.

За типом систем усі ПАР розподіляють на дві категорії: ті, які утворюють міцели (міцели ПАР знаходяться в оборотній термодинамічній рівновазі з молекулами) та не утворюючі міцел (вони знаходяться в розчиненому стані) [4, с.13].

Згідно класифікації, прийнятої на ІІІ Міжнародному конгресі по ПАР у 1960 році, ПАР поділяються на чотири основні класи залежно від полярних компонентів: аніоноактивні, катіоноактивні, неіоногенні та амфотерні [3, с. 97-98]. За здатністю до дисоціації у водних розчинах ПАР поділять на іоногенні і неіоногенні. Іоногенні поділяють на аніонні, катіонні та амфолітні (амфотерні) [4, с. 20-24].

Аніонні ПАР (мила) дисоціюють у воді з утворенням поверхнево-активного аніону. До них відносяться:

а) карбонові кислоти та їх солі (мила);

б) алкілсульфати;

в) алкіларилсульфонати;

г) речовини, що містять інші типи поверхнево-активних аніонів.

Катіонні ПАР дисоціюють у воді з утворенням поверхнево-активного катіону. Сюди можна віднести:

а) солі первинних, вторинних і третинних аліфатичних ароматичних;

б) солі алкілзаміщених амонієвих основ.

Амфолітні ПАР містять кислотну та основну групу. Залежно від pH середовища амфолітні ПАР виявляють аніоноактивні або катіоноактивні властивості.

В нейоногенних ПАР не відбувається дисоціація в розчинах на йони, носіями гідрофільності в них є гідроксильні групи.

Поверхнево-активні речовини поділяються на синтетичні та ендогенні.

Ендогенні ПАР – це речовини біологічного походження, які знаходяться в шкірі, слизових оболонках, жовчі та її компонентах, на поверхні легень. До них відносять: ліпіди, фосфоліпіди, жирні кислоти та їх солі, інші біологічно активні речовини.

Ендогенні ПАР виявляють видові відмінності організму, містяться в різних тканинах та біологічних рідинах та виконують життєво-важливі функції.

Синтетичні поверхнево-активні речовини відносяться до 3-го та 4-го класу (малотоксичні речовини та чинять подразнюючу дію на шкіру та слизову оболонку органів дихання та очей) і мають антимікробні властивості. Антимікробна дія ПАР залежить від типу з'єднання (високу бактерицидну дію виявляють катіонні речовини, нейоногенні – слабку, аніоноактивні займають проміжне положення).

Аніонні ПАР впливають на грампозитивні бактерії. Катіонні ПАР активні по відношенню до грампозитивних і грамнегативних мікроорганізмів.

ПАР діють на мікроорганізми специфічно (при дуже низьких концентраціях порушується їх нормальне функціонування) та неспецифічно (при високих концентраціях речовин).

Фізичні властивості ПАР, а саме: спроможність знижувати поверхневий натяг, висока здатність до утворення піни, емульгування та стабілізації у воді інших забруднювальних речовин призводять до забруднення гідросфери. А саме негативно впливають на якість води, підсилюють дію окремих компонентів та сприяють розвитку сапрофітної мікрофлори [3, с. 96].

При потраплянні ПАР у водойми зменшується поверхневий натяг та призводить до зниження вмісту вуглекислого газу та кисню у воді. На поверхні води утворюється плівка, яка перешкоджає газообміну та знижує ступінь насиченості води киснем.

Поверхнево активні речовини застосовують для різноманітних цілей як миючих агентів, для стабілізації дисперсних систем емульсій, пін, суспензій, для пониження міцності поверхні оброблюваних матеріалів, флотації, для покриття поверхонь з метою гідрофобізації при нафтовидобутку, як компоненти гідроізоляційних і антикорозійних покриттів і т. д.

Поверхнево активні речовини стали основними компонентами препаратів побутової хімії та проникли глобально в середовище перебування людини. Вони тісно контактують з її організмом. Синтезовані ПАР витрачаються на виготовлення побутової хімії та нафтохімічної, легкої та харчової галузі промисловості, будівництво.

Чинники виробництва ПАР залежать від фізико-хімічних властивостей та вартості сировинних матеріалів, наявності й доступності джерел сировини та екологічної безпеки [1, с. 26].

Синтетичні ПАР перорально надходять до організму людини та через непошкоджену шкіру. Швидкість надходження залежить від фізико-хімічних властивостей, концентрації та тривалості контакту з ними. В побутових умовах організм людини може зазнавати комплексної та комбінованої дії детергентів, в результаті використання синтетичних засобів, засобів особистої гігієни, парфумерно-косметичних речовин. Синтетичні ПАР потребують проведення санітарно-гігієнічної експертизи та токсиколого-гігієнічної оцінки на безпечність для здоров'я людини перед впровадженням у виробництво та широке використання населенням у побуті.

Токсичність детергентів за гігієнічними критеріями невисока, але наявність специфічних властивостей у них відносить їх до розряду шкідливих речовин, які здатні викликати негативну екологічну ситуацію і мати несприятливий вплив на здоров'я людини.

Таким чином, в повсякденному житті серед токсичних речовин дуже часто зустрічаються поверхнево-активні речовини. Це пов'язано з широким використанням синтетичних миючих засобів. Поверхнево-активні речовини (ПАР) – речовини, які використовуються в промисловості і побуті. Вони забруднюють навколишнє середовище відходами комунально-побутової діяльності та чинять негативний вплив на екологію і організм людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Нікітченко Ю. С. Отримання поверхнево-активних речовин на основі вторинної сировини переробки відходів // Восточно-Европейский журнал передовых технологий ISSN 1729-3774. 2014. № 4/10 (70). С. 26 – 30.

2. Пирог Т.П. Мікробні поверхнево-активні речовини: проблеми промислового виробництва // Біотехнологія, Т. 1. 2008. №4. С. 29 – 34.

3. Проблеми негативного впливу поверхнево-активних речовин і синтетичних мийних засобів на гідросферу: стат. зб. / Національний лісо-технічний університет України. 2015. – С. 96 – 102.

4. Юрченко О. М. Хімія поверхнево-активних речовин в харчовій та косметичній промисловості. Методичні рекомендації до лабораторних робіт для студентів хімічного факультету / Укладачі: О. М. Юрченко, Ж. О. Кормо. – Луцьк: Вежа друк, 2017. – 68 с.

УДК 66.074.52.094.7

Баходир Мажидов, Гузал Рахматова, Моҳинур Ҳақбердиева
(Карши, Узбекистан)

АДСОРБЦИОННАЯ ОЧИСТКА ГАЗОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЖЕЛЕЗОМАРГАНЦЕВЫХ КОНКРЕЦИЙ (ЖМК)

Изучение свойств адсорбентов, используемых для очистки газов от сероводорода.
Ключевые слова: *марганец содержащих продуктов, очистки газа, адсорбенты, сероводорода, меркаптана.*

The study of the properties of adsorbents used to purify gases from hydrogen sulfide.
Key words: *manganese-containing products, gas purification, adsorbents, hydrogen sulfide, mercaptan.*

Из многочисленных адсорбентов, применяемых для очистки газов от сероводорода, особый интерес представляют адсорбенты на основе железомарганцевых руд – железомарганцевые конкреции (ЖМК). Высокая концентрация в ЖМК оксидов железа и марганца позволяет предположить, что сероемкость образцов будет достаточно большой из-за хемосорбции сероводорода на поверхности адсорбента с образованием сульфидов металлов, что позволяет проводить безрегенерационную очистку газа. Последующие испытания подтвердили это предположение. На сегодняшний день железомарганцевые конкреции Балтийского моря – это принципиально новый источник сырья для получения марганецсодержащих продуктов: марганцевого концентрата и карбоната марганца различных марок. [1, с 234]

Шельфовые месторождения железомарганцевых конкреций в Финском заливе являются сырьевой базой по выпуску марганцевого концентрата - продукта для легирования стали. Железомарганцевые конкреции Примерный химический состав ЖМК (в пересчете на абсолютно сухое вещество) представляют собой минеральные образования неправильной шарообразной формы диаметром от 5 до 40 мм. Они содержат от 10 до 23 % мас. марганца, примерно 25-28 % мас. железаидругие соединения.

Минералогический состав ЖМК - оксиды и гидроксиды марганца (гаусманит, браунит, манганит), железа (гетит, гидрогетит), кварц.

Таблица 1

Компонент	Содержание, % мас.
Al2O3	3,0-5,0
Fe2O3	20,0-28,0
MnO	10,0-21,0
MgO	1,0-2,5
Другие элементы	

Пилотные испытания ЖМК на месторождении «Троицкнефть» в процессе очистки попутного газа с содержанием сероводорода 2,9-3,5 % мас. показали, что этот адсорбент имеет достаточно высокую сероемкость по сероводороду - 15 % мас. (табл. 2).

Таблица 2

Результаты пилотных испытаний ЖМК в процессе очистки попутного нефтяного газа от сероводорода

Название ад-сорбента	Время работы адсорбента до проскока в 1000 ppmw, часов	Сероемкость до проскока в 1000 ppmw, % мас.	Время работы адсорбента до полного насыщения, часов	Полная серо-емкость, % мас.
ЖМК	60	10	86	15

Содержание сернистых соединений в попутном газе: S_{H2S} = 2,9 % мас., S_{RSH} = 0,05 % мас.Расход газа = 72 л/ч, Т= 0-20°С, объем реактора = 2 л

Промышленное использование ЖМК, как адсорбента, для очистки газов от сероводорода и меркаптанов целесообразнее применять для небольших объемов газа (до 2000 м3/сутки) с низкой (до 0,5 % мас.) концентрацией сероводорода (табл. 3). В этом случае замену адсорбента придется производить не чаще 1-2 раз в год. . [3, с 45]

Таблица 3

Продолжительность работы ЖМК в процессе очистки попутного нефтяного газа от сероводорода и меркаптанов в зависимости от объема адсорбента и содержания сероводорода в газе

№	Производительность по сырью, м^3/сутки	Объем ад-сорбента, З м	H2S, % мас.	Время работы адсорбента до проскока в 1000 ppm	Время работы адсорбента до полного няс.ыте-
1.	2000	12	0,5	81	116
2.	2000	20	0,5	136	194
3.	2000	12	2,9	14	20
4.	2000	20	2,9	23	33
5.	4000	12	2,9	7	10
6.	4000	20	2,9	12	17
7.	6000	12	2,9	4,6	6,6
8.	6000	20	2,9	7,7	11

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Мановян А.К. Технология первичной переработки нефти и природного газа / А.К. Мановян. М.: Химия. 2001. 568 с.

2. Бекиров Т.М. Первичная переработка природных газов / Т.М. Бекиров. М.: Химия. 1987. 256 с.

3. Мурин В.И. Технология переработки природного газа и конденсата: Справочник: В 2 ч. / В.И. Мурин. М.: ООО Недра-Бизнесцентр. 2002. Ч.1. 517 с.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 615.35.2::616-007

Людмила Баленко, Ірина Олефіренко
(Олександрія, Україна)

ВПЛИВ ФАРМАКОЛОГІЧНИХ ПРЕПАРАТІВ НА ВИНИКНЕННЯ АНОМАЛІЙ РОЗВИТКУ ПЛОДУ

У статті систематизовано та узагальнено дані щодо впливу фармакологічних препаратів на виникнення аномалій розвитку плоду. Висвітлено категорії ризику виникнення аномалій розвитку плоду при вживанні лікарських препаратів.

Ключові слова: *спадкова патологія, аномалії внутрішньоутробного розвитку, фармакогенетика, ембріональний морфогенез, тератогенна дія, мутагенна дія, ембріотоксична дія.*

The facts concerning the influence of pfarmacological drugs on the appearing of misdevelopment of the fetus are systematized and summerized in this article. The risk of appearing of abnormal development of the fetus during the use of pfarmacological preparations is revealed.

Key words: *hereditry abnormalities, abnormalities of inner development, pfarmacogenetics, embryo-morpfogenesis, teratogenic action, mutagenic action, embryotoxic action.*

Розвиток організму людини являє собою складне, добре скоординоване поєднання таких процесів, як розподіл клітин, їхня міграція, взаємодія, генна регуляція і диференціація. Будь-який вплив, який порушує ці процеси, може спричинити вроджені вади розвитку зародка.

Сучасне вчення про етіологію та патогенез вад розвитку з'явилося на ґрунті успіхів ембріології, генетики, експериментальної тератології. На кожну тисячу дітей 10 народжуються з вадами розвитку. Серед перинатальних смертей у 18% випадків реєструють вади розвитку. За даними ВООЗ частота природжених вад розвитку в окремих країнах становить понад 16% [2, 3].

Серед різних факторів навколишнього середовища, здатних викликати відхилення (вади) розвитку плоду, лікарським речовинам належить особливе місце. Це, в першу чергу, пов’язано з частим прийомом різних медикаментів під час вагітності а також із властивістю ряду фармакологічних агентів викликати різні зміни у плоду та новонародженого.

Дія лікарських засобів, які призводять до появи різноманітних вад розвитку плоду визначається терміном вагітності, так як велике значення має стадія розвитку плоду в момент впливу препарату. Формування вад розвитку частіше всього відбувається під дією лікарських препаратів в період ембріонального морфогенезу (3-10-тий тиждень). Порушення розмноження клітин пояснюють гіпоплазію і аплазію органів, порушення їх міграції лежить в основі гетеротопій. Затримка диференціації клітин обумовлює незрілість ембріональних структур, а її повна зупинка - аплазію органу або його частини.

Для позначення потенційного ризику виникнення аномалій розвитку плоду при вживанні лікарських препаратів розробляються класифікації категорій ризику при вагітності. У всьому світі широко користуються категоріями ризику, розробленими Американським управлінням з контролю за ліками і харчовими продуктами - FDA (Food and Drug Administration) [2]:

А – лікарські препарати, які приймалися великою кількістю вагітних і жінок дітородного віку без будь-яких доказів шкідливої дії на плід і на частоту розвитку вроджених аномалій;

В – лікарські препарати, які приймалися обмеженою кількістю вагітних і жінок дітородного віку без будь-яких доказів їх впливу на частоту вроджених аномалій або ушкоджуючої дії на плід. При цьому в дослідженнях на тваринах не виявлено збільшення частоти ушкоджень плоду або такі результати отримані, але не доведений їх зв'язок з прийомом препарату;

С – лікарські препарати, які продемонстрували тератогенну або ембріотоксичну дію при дослідженнях на тваринах. Є дані, що вони можуть мати шкідливу дію на плід або новонароджених, що обумовлено їх фармакологічними властивостями і не викликає розвитку вроджених аномалій;

D – лікарські препарати, що викликають або можуть викликати вроджені аномалії або незворотні ушкодження плоду;

X – лікарські препарати з високим ризиком розвитку вроджених аномалій або стійких ушкоджень плоду, оскільки є докази їх ембріотоксичної або тератогенної дії.

Ембріотоксична дія є ушкодженням зиготи чи зародка, що знаходиться в просвіті маткової труби або порожнини матки, тобто до імплантації — в перші 3 тижні після запліднення. Ушкодження і навіть загибель зародка можуть викликати, зокрема, естрогенні, гестагенні гормональні препарати, дезоксикортикостерону ацетат, соматотропний гормон, саліцилати, барбітурати, сульфаніламіди, цитостатики і ряд інших ксенобіотиків, напр. нікотин [1].

Тератогенна дія лікарських засобів - виникнення аномалій і вад розвитку у новонароджених внаслідок прийому лікарських засобів матір'ю під час вагітності. Тератогенна дія є результатом проходження ліків чи продуктів їх перетворення через матково-плацентарний бар'єр і порушення ними процесів формування органів ембріона, які мають певні закономірності і так звані критичні періоди (наприклад, для головного мозку 23-28-й день внутрішньоутробного розвитку, органів зору – 23-45-й день, кінцівок – 28-56-й день тощо). Найбільш небезпечними щодо розвитку таких порушень вважаються перші 2-3 міс вагітності. При прояві тератогенного ефекту можливі наступні каліцтва: відсутність головного мозку (аненцефалія); недорозвинення головного мозку (мікроцефалія); підвищений вміст цереброспінальної рідини в шлуночках головного мозку (гідроцефалія); мозкова грижа (енцефалоцеле); розщеплення перших дужок хребців (спина біфідо). Крім того, можливі аномалії у інших органах: відсутність очей (анофтальмія); наявність одного ока (циклопія); заяча губа; вовча паща; відсутність кінцівок (перамілія) та інше. Одночасне приймання декількох лікарських засобів викликає посилення тератогенної дії [3].

Фетотоксична дія – це несприятливий вплив ліків на стан внутрішньоутробного плоду (частіше – в останні тижні вагітності) та новонародженого. Так, β_2-адреноміметики (партусистен), вживані з метою зниження скоротливої активності матки, провокують гіперглікемію плоду та, як наслідок, – стимуляцію секреції інсуліну, який повільно виводиться з організму внутрішньоутробної й новонародженої дитини, сприяє гіпоглікемії в неонатальний період. Ці препарати можуть викликати також метаболічний ацидоз, гіпербілірубінемію, гіпокальціємію, непрохідність кишечнику. Сульфат магнію, що теж застосовують з токолітичною метою, внаслідок пригнічення ЦНС плоду здатний викликати м’язову слабкість, порушення дихання та смоктання у новонародженого.

Аміноглікозидні антибіотики (стрептоміцин, гентаміцин та ін.) уражують внутрішнє вухо, що може порушити слух аж до глухоти. Індометацин та інші НПЗП, що гальмують синтез простагландинів, сприяють передчасному закриттю артеріальної протоки; це порушує кровообіг і стає причиною серцевої недостатності та навіть загибелі плоду, а після народження провокує у дитини легеневу гіпертензію. Крім того, препарати цієї групи знижуючи сечоутворення у внутрішньоутробного плоду, зменшують кількість амніотичної рідини, що гальмує рухову активність і затримує розвиток дитини, а також легко викликають кровотечу у плода і новонародженого. Зокрема, антикоагулянти в таких випадках можуть викликати кровотечу, сульфаніламіди – гемоліз [4].

Мутагенна дія лікарських засобів – здатність викликати зміни спадкової інформації – мутації – в статевих і соматичних клітинах. Тестуванню на мутагенну активність піддаються оригінальні лікарські препарати, створені хімічними, біотехнологічними, генно-інженерними та іншими способами, зокрема з сировини природного походження. Висновок про наявність мутагенних властивостей у досліджуваного лікарського препарату роблять у разі, якщо мутагенний ефект зареєстровано хоча б в одному тесті [3].

Вплив лікарських засобів на виникнення аномалій розвитку плоду подано у таблиці 1.

Табл. 1

Негативна дія лікарських засобів, які застосовуються під час вагітності

Група та назва лікарського засобу	**Вплив на плід або новонародженого**
Нейролептики. Аміназин, дроперидол, трифтазин	Гіпербілірубінемія, гепатотоксичність, ретинопатія (ураження сітківки)
Транквілізатори. Бензодіазепіни (діазепам, феназепам та інші)	В останні тижні вагітності може спричинити пригнічення дихання та залежність у новонародженого
Протисудомні засоби. Фенобарбітал, фенитоїн	Кровотечі і можлива смерть в період новонародженості (0-28 днів). Зниження маси тіла, мікроцефалія, заяча губа
Наркотичні анальгетики. Морфін	Абстинентний синдром і можлива смерть у період новонародженості
Нестероїдні протизапальні засоби. Саліцилати, індометацин, ібупрофен, флуфенамова кислота, напроксен, диклофенак	Аномалії розвтку серцево-судинної системи, діафрагмальні грижі. Вроджена гіпотрофія. Кровотечі у плода.
Бета-адреноблокатори. Пропранолон, окспренолол, піндолол та інші	Викидень. Затримка розвитку плоду, гіпотрофія, брадикардія, пригнічення дихання, гіпоглікемія, жовтяниця
Антигістамінні засоби. Димедрол	Вживання незадовго до пологів може призвести до виникнення у новонародженого генералізованого тремору. Тривале вживання призводить до розвитку абстиненції у новонародженого (неспокій, підвищена збудливість)
Гіпотензивні засоби. Резерпін, також у складі комбінованих препаратів	Затримка розвитку плода, вазомоторний риніт, порушення дихання, брадикардія, схильність до гіпотермії
Антикоагулянти непрямої дії. Фенілін, варфарин	Порушення згортання крови (геморрагії). Можлива смерть плода
Імунодепресанти. Азатіоприн	Ембріотоксична і тератогенна дія, внутришньоутробна затримка розвитку
Протипухлинні засоби. Метотрексат, циклофосфамід, вінкристин, флуороурацил	Викидень. Деформація лицевої частини черепа, порушення його окостеніння
Гормони та їх аналоги	
Тіамазол, йодиди, в т.ч. у відхаркуючих мікстурах	Зоб, затримка розумового розвитку, гіпотиреоїдизм
Пероральні прогестагени (етістерон, норетістерон, ацетомепрегенол) і *андрогени*	Маскулінізація – порушення функціонування статевих залоз у дівчаток, з появою в подальшому чоловічих вторинних статевих ознак
Естрогени. Фолікулін, синестрол	Фемінізація – порушення функціонування статевих залоз у хлопчиків, с появою в подальшому жіночих вторинних статевих ознак
Глюкокортикоїди. Преднізолон, гідрокортизон, дексаметазон	Розщеплення піднебіння, недостатність наднирників
Вітаміни (передозування)	

Вітамін С	Переривання вагітності
Вітамін РР	Ембріотоксичність, тератогенна дія
Вітамін B_{12}	Алергічні реакції
Вітамін А	Вади розвитку ЦНС (аненцефалія), розщеплення твердого піднебіння
Вітамін Е	Ембріотоксичність
Вітамін Д	Мембранотоксична дія, кальциноз барабанної перетинки (глухота), нефрокальциноз, ураження рогівки та судин
Вітамін К	Гіпербілірубінемія
Протимікробні і протипаразитарні засоби	
Тетрациклін	Затримка росту кісток і пошкодження емалі зубів
Стрептоміцин	Глухота, порушення будови скелетних кісток
Хлорамфенікол (левоміцетин)	Пригнічення кровотворення (анемія)
Сульфаниламіди. Особливо небезпечні пролонговані сульфаніламіди (сульфадиметоксин, сульфален), а також бісептол	Тератогенна дія. Жовтяниця, небезпека білірубінової енцефалопатії
Нітрофурани (фуразидин, фуразолідон)	Гемолітична анемія на фоні дефіциту глюкозо-6-фосфатдегідрогенази
Противотуберкульозні засоби (тубазид, ізоніазид)	Аненцефалія, вади сердця, розщеплення хребців. Затримка психомоторного розвитку, судомний синдром. Ризик розвитку пухлин

Збільшення ембріотоксичної, тератогенної і фетотоксичної дії лікарських засобів на ембріон вимагає адекватної оцінки тих складних станів, при яких потрібне надання якісної медичної допомоги вагітній жінці і плоду.

Призначення лікарських засобів на різних термінах вагітності одночасно можуть впливати не тільки на плід, викликаючи ембріотоксичну та тератогенну дію, а й на вагітну жінку, викликаючи фізіологічні зміни організму, що загрожують виношуванню плоду [2, 3].

Велику увагу потрібно приділяти динаміці вагітності та пологів, які сприяють своєчасному виявленню патологічних станів материнського організму і організму плода. Необхідно підбирати лікарські препарати вагітним жінкам тільки у разі, якщо користь від них для матері вище ризику шкоди для плоду.

Різноплановий вплив лікарських препаратів на виникнення аномалій розвитку плоду та здоров'я дитячої популяції нашої країни є актуальною медико-соціальною проблемою, вирішення якої залежить від тісної співпраці науковців і практиків різних спеціальностей. Для мінімізації впливу лікарських препаратів на виникнення аномалій розвитку плоду необхідно продовжувати не лише моніторингові дослідження, але й поглиблене наукове вивчення біологічних ефектів їх дії з метою своєчасної корекції існуючих профілактичних і реабілітаційних заходів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барціховський В.В. Медична біологія: підручник / В.В. Барціховський, П.Я. Шерстюк. – 3-є вид. випр. – К.: ВСВ «Медицина», 2014. – 312 с.

2. Мойсак О.Д. Основи медичних знань і охорони здоров'я / О.Д. Мойсак. – 5 вид. – К.: «Арістей». – 2008. – 615 с.

3. Путинцева Г.Й. Медична генетика: підручник. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Медицина, 2008. – 392 с.

4. Сміян І.С., Банадига Н.В. Медична генетика дитячого віку. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. – 387 с.

УДК 616.61-002.3-615.37.041.2

Гулбахор Бобокулова
(Самарканд, Узбекистан)

ВОЗДЕЙСТВИЕ ХРОНИЧЕСКОГО ДИФФУЗНОГО ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТА НА ФИЗИЧЕСКИЙ РОСТ ДЕТЕЙ

Проанализированы показатели физического развития 100 больных детей с хроническим диффузным гломерулонефритом в возрасте 3-7 лет и 100 здоровых детей аналогичного возраста. Определена частота встречаемости задержки физического развития у детей, больных хроническим диффузным гломерулонефритом, в зависимости от пола, активности и давности патологического процесса в почках. Отмечены наиболее выраженное отставание в росте и массе тела в группе больных с хроническими заболеваниями почек на фоне врожденных и наследственных нефропатий.

Ключевые слова: *хронический диффузный гломерулонефрит, нефропатия, дисгармония, антропометрия.*

It was analyzed the physical development of 100 sick children with chronical diffuse glomerulonephritis in the age of 3-7 years old and 100 healthy children in a such age group. It was determined the frequency the delay of physical, development in children who had chronical diffuse glomerulonephritis in the depends of sex of the patients, activities and the duration of the pathological process in kidneys. The most delay in growth and weight of a body were in the group of children with chronical congenital kidney diseases (nephropathies).

Key words: *chronical diffuse glomerulonephritis, nephropathy, disharmony, anthropometry*

Одна из самых актуальных проблем современной медицины – хронический диффузный гломерулонефрит у детей. Данные литературы о состоянии физического развития больных, страдающих хроническим диффузным гломерулонефритом, неоднозначны и разноречивы. Согласно одним исследователям, это влияние несущественно [1, 2], по мнению других, оно представляет серьезную проблему, так как болезнь является стрессовым эндогенным фактором [3,4].

Наша цель – выявить особенности физического развития детей дошкольного возраста (3-7 лет), заболевших хроническим диффузным гломерулонефритом, имеющих различную длительность заболевания, оценить возможные причинные факторы обнаруженных отклонений от нормы. Обследованы 100 детей, больных хроническим диффузным гломерулонефритом. В качестве контроля использовали данные по здоровым детям в возрасте 3-7 лет, обследование которых проводилось в яслях и детских садах г. Самарканда (100 детей). Оценка показателей физического развития детей проводилась с помощью унифицированной методики исследования оценки физического развития детей и подростков, разработанной Р.Т.Камиловой (1996) по показателям основных антропометрических данных: веса, роста стоя, окружности грудной клетки. Полученные результаты сравнивали со стандартами физического развития детей и подростков, разработанными в НИИ, санитарии и гигиены МЗ РУз.

Нами проведен анализ физического развития детей с хроническим диффузным гломерулонефритом в зависимости от пола, активности и давности заболевания. У 74 из 100 детей, больных диффузным гломерулонефритом (74%), мы выявили задержку физического развития. Из них 42 (56.4%) составили девочки и 34 (45.9%) – мальчики.

Исследования показали, что нарушения физического развития более характерны для девочек (67.2%). Так, из них дисгармоничное физическое развитие имели 32.5%, резко дисгармоничное - 34.7%.

Мальчикам с хроническим диффузным гломерулонефритом более свойственно дисгармоничное физическое развитие.

У детей, страдающих диффузным гломерулонефритом, наиболее выраженное отставание в физическом развитии отмечено у тех, заболевание у которых манифестировало в более раннем возрасте и более длительно. Дети, заболевшие в возрасте 5-7 лет, в момент манифестации болезни имеют показатель физического развития выше, чем дети, заболевшие в более раннем возрасте.

Среди детей, отличающихся относительно замедленным физическим развитием, нам более часто встречались хронический гломерулонефрит с гемотурическим синдромом и смешанной формой болезни.

Нами установлено наличие прямой зависимости частоты выявляемости задержки физического развития (76.4%) при выраженной активности и наименьшая (42.5±2.6%) – при минимальной активности хронического диффузного гломерулонефрита. При длительности заболевания свыше 3 лет наблюдается максимальная частота задержки физического развития (76.8±2.8%), а в группе больных детей с длительностью болезни до 1-2 года от начала заболевания отмечена минимальная частота задержки физического развития (22.5±2.6%).

Кроме того, мы установили наиболее выраженное отставание в росте и массе тела в группе больных детей с хроническими заболеваниями почек на фоне врожденных и наследственных нефропатий (30 детей). Показатели роста у 100% этого контингента больных детей находились ниже трети центили. а масса тела у 47% наблюдаемых была сниженной, у 58% имелась тенденция к отставанию массы тела. У 32% больных с дизметаболическими нефропатиями имелась тенденция к отставанию роста и у 31% – к отставанию массы тела. В то же время у 19% отмечалась тенденция к избыточности массы тела. У больных с нефротическим синдромом масса тела превышала норму, что связано с наличием у них отеков при поступлении.

Таким образом, у большинства детей, страдающих хроническим диффузным гломерулонефритом, отмечено отставание в физическом развитии, на что влияют давность заболевания и активность патологического процесса в почках.

Следовательно, в группе больных дети с хроническими заболеваниями почек как с замедленным развитием, так и ускоренным, не могут рассматриваться в качестве «благополучных» по тяжести заболевания и представляют собой своеобразные группы риска, нуждающиеся в тщательном и постоянном контроле за функциональным состоянием почек. Для обеспечения нормального физического развития детей необходима своевременная диагностика и проведение лечения хронических заболеваний почек у детей на современном уровне.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Р.Т.Комилова. Унифицированная методика исследования и оценка физического развития детей и подростков, Ташкент, изд-во им. Абу Али Ибн Сино, 1996.

2. Р.Т.Комилова. Стандарты физического развития детей и подростков в возрасте от *7* до 17 лет Республики Узбекистан (НИИ санитарии, гигиены и профзаболеваний МЗ РУз, Ташкент, 1998).

3. В.М. Кранс. Педиатрия, 86 (1), 74 (2007).

4. Н.Х.Шомирзаев, С.А.Тен, Ш.И.Тухтаназарова. Морфологическая характеристика оценки физического развития детей и подростков. Методическая разработка. Ташкент, 1998, 15.

УДК 042.009-120.27

Х.М.Даминова, З.Д.Расулова, Н.Б.Жуманиёзов,
К.М.Даминова, З.К.Каримова
(Ташкент, Узбекистан)

ТАКТИКА ЛЕЧЕНИЯ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ У БОЛЬНЫХ С ИШЕМИЧЕСКИМ ИНСУЛЬТОМ

В статье представлены результаты изучения эффективности применения нейропротекторацитиколина (сомазина)на эффективность проведения восстановительных мероприятий у больных с ишемическим инсультом (ИИ).Для выполнения поставленных задач представлены результаты обследования60 пациентов в раннем восстановительном периоде полушарного ИИ.В основную группу вошли 40 пациентов, мужчины (27) и женщины (33) в возрасте от 18 до 70 лет. Контрольную группу составили 20 пациентов, не получавших цитиколин. Проведено физикальное обследование и оценка витальных функций. Проведена оценка результатов КТ или МРТ. Оценка состояния сознания по шкале комы Глазго, оценка тяжести инсульта по шкале NIHSS на каждом визите. Лабораторные исследования: 1. Развернутый общий анализ крови, общий анализ мочи. Биохимический анализ крови. Применение цитиколина(сомазина) у пациентов, перенесших полушарный ишемический инсульт ИИ, достоверно улучшает показатели когнитивных функций, что в свою очередь положительно влияет на эффективность восстановительных мероприятий и опосредованно улучшает церебральную перфузию.

***Ключевые слова**: инсульт, нейропротекция, цитиколин.*

The article presents the results of a study of the efficiency of the use of the neuroprotectorciticoline (somazine) on the efficiency of recovery in patients with ischemic stroke (IS). To perform the tasks set, the results of a survey of 60 patients with an early recovery period hemispheres (IS) are presented. The main group included 40 patients, men (27) and women (33) aged 18 to 70 years. The control group consisted of 20 patients who did not receive a citicoline. It was conducted a physical examination and assessment of vital functions. An evaluation of the results of the CT scan of MRI was made. Assessment of the state of consciousness on the Glasgow coma scale, assessment of the severity of stroke on the scale of NESS on each visitation. Laboratory studies: 1 A detailed general blood test and a general analysis of urine. Biochemical blood test. The use of citicoline (somazine) in patients with hemisphere (IS), significantly improves the indicators of rotten functions, which in turn positively affects the efficiency of recovery measures and indirectly improves the cerebral perfusion.

***Key words**: stroke, neuroprotection, citicoline.*

Актуальность. Проблема сосудистых заболеваний головного мозга является одной из актуальных медицинских и социальных проблем в современном здравоохранении. Острый инсульт является ведущей причиной заболеваемости и смертности во всем мире. Несмотря на связанные с ним огромные финансовые затраты, его лечение далеко не удовлетворительное.

Цереброваскулярные заболевания наносят значимый ущерб экономике, учитывая расходы на лечение, медицинскую реабилитацию, потери в сфере производства. В России инсульт занимает 2-е место в структуре общей смертности населения и является основной причиной стойкой утраты трудоспособности: около 20% больных, перенесших инсульт, становятся тяжелыми инвалидами и нуждаются в посторонней помощи [2]. При этом все чаще острые нарушения мозгового кровообращения развиваются у лиц трудоспособного возраста. Таким образом, инсульт является проблемой чрезвычайной медицинской и социальной значимости. Среди всех типов инсультов преобладают ишемические повреждения мозга – результат окклюзии сосудов разного калибра, приводящей к развитию

зоны инфаркта в веществе головного мозга. В недавних экспериментальных исследованиях на моделях инсульта было установлено, что препараты, способные повышать эндогенную пластичность и репарацию головного мозга, могут уменьшать острое повреждение церебральных нейронов и улучшать функциональные исходы, даже если они назначаются спустя несколько часов после ишемического события [5]. Одним из наиболее перспективных препаратов этой группы является цитиколин, сочетающий свойства нейропротектора и репаратора [1,6]. Цитиколин действует на нескольких уровнях ишемического каскада, что обеспечивает комплексный нейрорепаративный эффект [7].

Цель: Оценить влияние цитиколина (сомазина) на эффективность проведения восстановительных мероприятий у больных с ишемическим инсультом (ИИ).

Материал и методы. Обследованы 60 пациентов в остром периоде (ранний восстановительный период) полушарного ИИ. Всем пациентам проводилось рутинное комплексное лечение ИИ. В основную группу вошли 40 пациентов, мужчины (27) и женщины (33) в возрасте от 18 до 70 лет, которым цитиколин назначался в раннем восстановительном периодеИИ (перорально прием цитиколина по 1000 мг/сут, длительность лечения 6 нед.). Контрольную группу составили 20 пациентов, не получавших цитиколин. Цитиколин назначался в остром периоде ишемического инсульта» и ч/з 3 месяца в ранний восстановительный период ишемического инсульта.После перорального введения его биодоступность составляет около 100% [4]. Клинический диагноз – острое нарушение мозгового кровообращения по ишемическому типу в каротидном и/или вертебробазилярном бассейне. Проведенофизикальное обследование и оценка витальных функций (АД, ЧСС, частота дыхательных движений, температура тела) – на каждом визите. Проведена оценкарезультатов КТ или МРТ, которые не противоречили клиническому диагнозу. Оценка состояния сознания по шкале комы Глазго – от 8 до 15 баллов включительно, оценка тяжести инсульта по шкале NIHSS на каждом визите – от 1 до 12 баллов включительно. Критерии исключения: – наличие факторов неблагоприятного прогноза со стороны основного заболевания (смещение срединных структур головного мозга на 7 мм и более, размер очага некроза более 50 % зоны васкуляризации передней, средней или задней мозговой артерии, компрессия ствола мозга, оценка по шкале комы Глазго – 7 баллов и менее, оценка по шкале NIHSS – 13 баллов и более, гемиплегия, стойкий паралич взора, недержание мочи).

Лабораторные исследования: 1. Развернутый общий анализ крови (эритроциты, гемоглобин, гематокрит, лейкоциты, тромбоциты, СОЭ) – при скрининге. 2. Общий анализ мочи (белок, сахар, лейкоциты, эритроциты) – при скрининге. 3. Биохимический анализ крови (АЛТ, АСТ, глюкоза, мочевина, креатинин, общий билирубин) – при скрининге.

Результаты и обсуждение. Пациентам основной группы в течении 6 недель, перорально назначался прием цитиколина по 1000 мг/сут, 1 раз в день, Раствор принимается независимо от приема пищи и запивается небольшим (150–200 мл) количеством воды. Анализ существенности различий между группами по полу статистически незначимы [3]. Пациентов с нарушениями по NIHSS более 12 баллов в исследовании не было. В основном включенные в исследование пациенты имели нормальное состояние (не более 2 баллов) или нарушения легкой степени (97,5% пациентов – в основной группе и 75% – в контрольной). К концу 42-дневного курса лечения нормальное состояние имели 75 % больных в основной группе и 55% – в контрольной.

Результаты исследования показали статистически значимое клиническое улучшение (уменьшается – головная боль, головокружение системное, несостоятельность движений, нарушение речи, шаткость при ходьбе, снижение памяти) что свидетельствует об эффективности лечения. Оценка по шкале комы Глазго и выраженность субъективных жалоб статистически значимо уменьшаются к концу курса лечения, что свидетельствует об эффективности применяемой терапии. Эффективность лечения по главной переменной эффективности составила 85 % в основной и 65 % – в контрольной группе. Наблюдалась тенденция к улучшению повседневной активности у пациентов основной группы относительно группы контроля (индекс Бартел). По данным ОФЭКТ в основной группе у

пациентов отмечено достоверное улучшение церебральной перфузии в аффектированном полушарии: в зоне Брока, задних отделах верхней и средней лобных извилин, теменной доле ($p<0,05$). Цитиколин является единственным препаратом с нейропротективными свойствами, достоверно улучшает показатели когнитивных функций, у пациентов с инсультом. Серьезных побочных эффектов, связанных с применением препарата цитиколина, не выявлены.

Выводы:

1. Установлено, применение нейропротектора и репаратора цитиколина у пациентов, перенесших полушарный ИИ, достоверно улучшает показатели когнитивных функций, что в свою очередь положительно влияет на эффективность восстановительных мероприятий и опосредованно улучшает церебральную перфузию.
2. Установлено, нейропротектор цитиколин (сомазин) раствор для перорального применения показал хорошую переносимость при лечении ишемического инсульта.
3. Рекомендовать применение нейропротектора и репаратора цитиколина (сомазина) больным, перенесших полушарный ИИ, в раннем восстановительном периоде ИИ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Даминова Х.М. Клинический опыт применения самозина при ишемическом инсульте // Научный журнал «Наука в современном мире». – №4. – 2016. – С.14-16.
2. Домашенко М.А., Максимова М.Ю., Сергеев Д.В., Пирадов М.А. Цитиколин в лечении ишемических нарушений мозгового кровообращения Русский медицинский журнал. 2013; 30: 1540-1542
3. Лапач С.Н., Чубенко А.В., Бабич П.Н. Основные принципы применения статистических методов в клинических исследованиях. – К.: Морион, 2002. – 160 с.
4. Шахпаронова Н.В. Комплексный подход к реабилитации больных с когнитивными нарушениями. Медицинский вестник. 2013; 17-18: 630-631.
5. Adibhatla R.M., Hatcher J.F. Citicoline mechanisms and clinical efficacy in cerebral ischemia // J. Neurosci. Res. – 2002 Oct 15. – Vol. 70, № 2. – P. 133-9.
6. Clark W.M. Efficacy of citicoline as an acute stroke treatment // Expert Opin. Pharmacother. – 2009. – Vol. 10, № 5. – P. 839-46.
7. Warach S, Pettigrew LC, Dashe JF, Pullicino P, Lefkowitz DM, Sabounjian L, Effect of citicoline on ischemic lesions as measured by diffusion-weighted magnetic resonance imaging. AnnNeurol, 48.

Олена Добровольська, Дар'я Тимошенко, Ганна Яцина
(Харків, Україна)

ВПЛИВ ЙОДОДЕФІЦИТУ НА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ ЩИТОВИДНОЇ ЗАЛОЗИ СЕРЕД ШКОЛЯРІВ м. МАРІУПОЛЯ

Захворювання щитовидної залози відносяться до числа тих,що часто зустрічаються в клінічній практиці ендокринних розладів. Поширеність патології порівнянна з поширеністю цукрового діабету, хвороб серцево-судинної системи. Більшість метаболічних процесів регулюються гормонами ЩЗ. Часте безсимптомний перебіг хвороб ЩЗ дозволяє припустити, що поширеність набагато вище, ніж відомо на сьогоднішній день.

Ключові слова: *щитовидна залоза, йододефіцит, захворюваність, профілактика.*

Thyroid diseases are one of the most frequently encountered in the clinical practice of endocrine disorders. The prevalence of the pathology is comparable with the prevalence of diabetes mellitus, diseases of the cardiovascular system. Most metabolic processes are regulated by thyroid hormones. The frequent asymptomatic course of thyroid disease suggests that the prevalence is much higher than is known today.

Key words: *thyroid gland, iodine deficiency, morbidity, prophylaxis.*

Щитовидна залоза (ЩЗ) – складається з двох з'єднаних вузьким перешийком часток [3].

Значення залози для організму велике. Вроджене недорозвинення її обумовлює мікседему і кретинізм. Від гормону залози залежать правильний розвиток тканин. У деяких місцевостях порушення функції ЩЗ викликає так званий ендемічний зоб. Виробляються залозою гормони прискорюють процеси окислення, а кальцитонін регулює вміст кальцію. При гіперсекреції ЩЗ спостерігається симптомокомплекс (Базедова хвороба) [3].

Порушення функції ЩЗ частіше розвиваються у жінок, ніж у чоловіків і це впливає на стан здоров'я дітей, так як встановлено, що навіть приховані форми патології ЩЗ у матері можуть несприятливо позначитися на стані плода та новонародженого. Порушення функції ЩЗ впливають на менструальний цикл жінки, її здатність до зачаття і виношування вагітності. Захворювання ЩЗ носять сімейний характер майже в 50% випадків, а спадковий - в 60%. Протягом усього життя людини нормальний рівень гормонів ЩЗ є необхідною умовою гармонійного функціонування організму. Поряд з гормоном росту, що виробляється в гіпофізі, тиреоїдні гормони відповідають за нормальний розвиток кісток скелета. Недолік гормонів ЩЗ в дитячому віці призводить до припинення росту, а дефіцит їх при вагітності – до недорозвинення мозку майбутньої дитини. ЩЗ відіграє важливу роль у функціонуванні імунної системи організму. Її гормони стимулюють клітини імунної системи, звані Т-клітинами, за допомогою яких організм бореться з інфекцією [2].

ЩЗ продукує три гормону (Т4, Т3, КТ). Головний гормональний продукт ЩЗ - тироксин (Т4) [4].

Т3 і Т4 активізують практично всі види обміну речовин, і немає в організмі такого органу або системи, які не відчували на собі їхнього впливу. Але особливий вплив ці гормони надають на ССС і ЦНС. Не випадково при вродженому гіпотиреозі, коли функція ЩЗ знижена й у кров надходить вкрай мало ТГ, першим страждає мозок. Він залишається недорозвиненим, і якщо терміново, буквально в перші місяці після народження дитини не почати лікування, у нього розвивається кретинізм. У дорослих недолік ТГ проявляється загальмованістю, постійною сонливістю, помітним погіршенням пам'яті, зниженням працездатності. Людина стає млявою, байдужою, їй навіть в теплу погоду буває холодно. Це пояснюється тим, що при нестачі ТГ тканини організму поглинають менше кисню і відповідно продукують менше тепла. Тому шкіра у таких людей завжди суха і холодна. При надлишку ТГ (гіпертиреоз) людина дратівлива, невмотивовано запальна, температура тіла майже завжди злегка підвищена, шкіра часто покривається рясним потом. І хоча психічні розлади різного ступеня досить часті, на перший план при гіпертиреозі виступають, мабуть, порушення діяльності серцево-судинної системи. Справа в тому, що надлишок ТГ і особливо Т3 різко збільшує частоту серцевих скорочень, хвилинний обсяг серця, швидкість кровотоку. При цьому тканини настільки рясно забезпечуються артеріальною кров'ю, що вони просто не встигають отримувати від неї кисень, і значна його кількість несеться з венозною кров'ю. Такий вкрай невигідний напружений режим роботи серця може мати серйозні ускладнення, як тахікардія, миготлива аритмія [2].

Третій гормон – кальцитонін (КТ), який продукує ЩЗ, був відкритий зовсім недавно. Він бере активну участь в регуляції обміну кальцію. Обов'язок кальцитонина – постійно підтримувати необхідну концентрацію кальцію в крові. Обов'язок цю розділяє з гормоном-антагоністом – паратгормоном (ПГ), який виробляють ПЩЗ. Коли вміст іонів кальцію знижується, ПЩЗ збільшують продукцію ПГ і під його впливом кальцій вивільняється з кісткової тканини (а під дією КТ, навпаки, в ній депонується) і надходить у кров. У тих випадках, коли в силу будь-яких причин, ПЩЗ не здатні виробляти потрібну кількість ПГ, кальцій осідає в хрящах, зв'язках, викликаючи їх окостеніння, тугоподвижность; різко підвищується збудливість нервової і м'язової систем. Якщо ж, навпаки, кількість виділяється гормону різко зростає, кістки стають пористими, а кальцій відкладається в м'яких тканинах, головним чином в нирках [2].

Головна метаболічна роль гормонів ЩЗ полягає у підвищенні поглинання кисню у всіх органах, крім головного мозку, гонад і ретикулоендотеліальної тканини. Гормони ЩЗ

збільшують ефективність Na + / K + -АТФазного насоса. Тому підвищена утилізація АТФ зі збільшенням споживання O2 являє основний механізм метаболічної дії гормонів ЩЗ. Вони індукують синтез білка і призводять до негативного азотного балансу [4].

Захворювання щитовидної залози (ЩЗ) відносяться до таких, що найбільш часто зустрічаються в клінічній практиці ендокринних розладів. Поширеність патології порівняна з поширеністю цукрового діабету, хвороб серцево-судинної системи. Часте безсимптомний перебіг багатьох хвороб щитовидної залози дозволяє припустити, що поширеність їх набагато вище, ніж відома на сьогоднішній день. Однозначної відповіді на питання: що саме веде до розвитку цих захворювань у дослідників немає [1].

Метою роботи є виявлення наявності йододефіциту у школярів Маріуполя, уточнення екологічних факторів (природних і техногенних) і визначення їх впливу на функцію ЩЗ жителів м Маріуполя.

Науково-дослідницька база представлена дослідженнями, які проведені на базі міжрайонного ендокринологічного відділення КУ «Маріупольська міська лікарня №4 ім. І.К.Мацука».

Наукова новизна полягає в тому, що вперше проведено аналіз поширеності патології ЩЗ в м. Маріуполі серед учнів. Після огляду ендокринологом серед відібраної групи була вивчена медіана йодурії в когортах школярів в 4 районах м Маріуполя в 2011 році, проведена індивідуальна профілактика йододефіциту препаратом йоду (йодомарін 200 мкг / добу) серед школярів з доведеним йододефіцитом, повторно вивчена медіана йодурії в тих же когортах школярів у 2012 році, проведено порівняльний аналіз ефективності профілактики йододефіциту. Проведено зіставлення захворюваності та поширеності в залежності від екологічної обстановки і наявності йододефіциту. Виконано порівняння поширеності патології ЩЗ до і після йодопрофилактики серед школярів м Маріуполя. Складено рекомендації щодо профілактики йододефіциту в умовах р Маріуполя.

Значимість роботи полягає в наступному: доведено безпеку профілактики йододефіциту препаратами йоду серед школярів після попереднього цілеспрямованого їх обстеження, розроблено практичні рекомендації щодо методології обстеження школярів на предмет виявлення патології ЩЗ, привернуто увагу громадськості до проблеми йододефіциту в м. Маріуполі.

Результат проведеної роботи: доведена ефективність індивідуальної профілактики йододефіциту серед школярів м Маріуполя. Дана робота допоможе своєчасно діагностувати і зберегти здоров'я нації підростаючого покоління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Браверман Л.І. Хвороби щитоподібної залози. – М.: Медицина, 2000. – С.1-18.
2. Вільям М. Кеттайл, Рональд А. Арки. Патофізіологія ендокринної системи. Переклад з англійської під редакцією докт. мед. наук, проф. Н.А.Смірнова; Під загальною редакцією акад. Ю.В. Наточина. – М.: Біном, 2007. – С.79-107, 145-174.
3. Приріст М.Г., Лисенков Н.К., Бушковіч В.І. Анатомія людини. – СПб.: Видавництво Спб., 2006. – 720 с.
4. Щербак І.Г. Біологічна хімія. Підручник для медичних вузів. – СПб.: Видавництво СПб., 2005. – С.440-441.

Науковий керівник: кандидат медичних наук Лихоносов П.М.

УДК 591.874:616.018

Бану Есжан
(Алматы, Казахстан)

ВЛИЯНИЕ ДАНАЗОЛА НА ОКИСЛИТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС КЛЕТОЧНЫХ ЛИНИЙ Mcf10A

Фиброзно-кистозная мастопатия – одна из самых серьезных и тяжелых патологий молочной железы, встречающаяся почти у 60% женщин. Причины возникновения кисты и молекулярно- физиологические механизмы фиброзно-кистозной мастопатии до настоящего времени не полностью исследованы, в связи с вышеизложенным в настоящее время актуальной проблемой является установление молекулярных механизмов фиброзно-кистозной мастопатии и не поиск новых эффективных способов их лечения.

Ключевые слова: *Mcf10A, мастопатия, даназол.*

Fibrocystic mastopathy is one of the most serious and severe breast pathologies, occurring in almost 60% of women. The cause of the cyst and the molecular - physiological mechanisms of fibrocystic breast disease not hitherto fully investigated, in view of the above currently, an important problem is the determination of molecular mechanisms of fibrocystic breast disease and not the search for new effective methods of their treatment.

Keywords*: Mcf10A, breast disease, danazol.*

Фиброзно-кистозная болезнь молочной железы (ФКБМЖ) или Фиброзно-кистозные изменения (ФКИ) поражает приблизительно 60% женщин в течение некоторого времени их жизни. Хотя обычно оно имеет доброкачественную природу, часто ассоциируется с болью в области молочных желез (масталгия).

Из-за увеличения числа пациентов с фиброзно-кистозной мастопатией проводятся многовекторные исследования с целью поиска эффективных препаратов обладающие эффективными лечевными свойствами. Известные препараты использованные в настоящее время для лечения фибрзно-кистозной мастопатии, не обладают высокой терапевтическими эффективностью.

Установлено снижение гиперплазии ткани молочной железы при мастодинии в течение продолжительного и регулярного применения Даназола. Однако из-за явного проявления побочных эффектов Даназола, женщины отказались принимать его. Тот факт, что активность и эффективность побочных явлений Даназола недостаточно изучены на молекулярном уровне – отражает актуальность данного исследования.

Было показано, что синтетический стероидный препарат Даназол эффективен для уменьшения боли, связанной с ФКБМЖ, но клеточные и молекулярные механизмы его действия не были до конца изучены. Отсутствие информации о тканевых механизмах даназола останавливало его применение в клинической практике. В этом исследовании мы исследовали влияние даназола на окислительный процесс как один из детерминантов клеточного гомеостаза. Наш интерес к эффектам даназола на процессы митохондрий был мотивирован распознаванием митохондрий как центральная сигнальная координирующая органелла, вовлеченных в механизмы выживания и смерти клеток.

Мы предположили, что действие даназола влияет на окислительный процесс. Влияние даназола на гомеостаз клеток Mcf10A, а также на механизмы окислительного фосфорилирования и окислительный стресс, оценивали с помощью респирометрии высокого разрешения и проточной цитометрии.

Для изучения внутриклеточных механизмов, модуляции гомеостаза митохондрий, мы оценили в клетке окислительный процесс. Митохондрии являются одним из основных внутриклеточных источников реактивных видов кислорода (РВК). При концентрациях 1, 3, 10 и 30 мМ даназола слегка увеличивали супероксид митохондрий (для анализа активности

кислородных радикалов в клетках), что, однако, не привело к повышению активности клеточного окисления, вероятно связанного с митохондриальными и цитозольными окислительными ферментов. Этот процесс стабилен в течение 24 ч инкубации с даназолом. Для стимулирования окислительного процесса добавляли 100 мМ перекиси водорода, а затем даназола. Интересно, что уровень РВК, вызванный пероксидом водорода постепенно уменьшался при 10 и 30 мМ даназола, Возможно, из-за способности даназола удалять РВК. Дальнейшее применение экзогенной перекиси водорода в качестве положительного контроля показало способность даназола РВК даназола.

Таким образом, при дозах от 10 до 30 мМ даназола происходило постепенное снижение уровня окислительного процесса за счет дезактивации реактивных видов кислорода, что давало возможность нормальной функционировании клеточного гомеостаза. Данное исследование показывает положительное применение фармакалогического препарата даназола при лечении фиброзно-кистозной болезни молочной железы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1 Spencer JP. Management of mastitis in breastfeeding women. Am Fam Physician 78: 727–731, 2008

2 Stull MA, Pai V, Vomachka AJ, Marshall AM, Jacob GA, Horseman ND. Mammary gland homeostasis employs serotonergic regulation of epithelial tight junctions. Proc Natl Acad Sci USA 104: 16708–16713, 2007

3 Tan CD, Selvanathar IA, Baines DL. Cleavage of endogenous gammaENaC and elevated abundance of alphaENaC are associated with increased Na(+) transport in response to apical fluid volume expansion in human H441 airway epithelial cells. Pflügers Arch 462: 431–441, 2011

4 Нургазиев К.Ш., Талаева Ш.Ж. и др. Периодические протоколы диагностики и лечения злокачественных заболеваний. Злокачественные новообразования молочной железы.- Алматы, 2012.-С. 258-274

5 Н. А. Чичуа, С. Е. Есентаева, К. К. Смагулова Метрономная химиотерапия при резистентных формах рака молочной железы [Text] / // Фармация Казахстана. - 2007. - N11. - С.44-46.

6 Ismailova G., Rahimzhanova R. Screening for early lung cancer detection with the low-dose computer tomography. J Clin Med Kaz, 2014;2(32): 21-25

7 Lancia A[1], Colella F, Nicolella U, Grandioso P, Di Virgilio D.Hepatic damage after danazol treatment.Ital J Gastroenterol. 1991 Jan;23(1):15-6.

8 Gnaiger E, Steinlechner-Maran R, Méndez G, Eberl T, Margreiter R (1995) Control of mitochondrial and cellular respiration by oxygen. J. Bioenerg. Biomembr. 27: 583-596.

9 Oexle H, Gnaiger E, Weiss G (1999) Iron-dependent changes in cellular energy metabolism: influence on citric acid cycle and oxidative phosphorylation. Biochim. Biophys. Acta 1413: 99-107.

10 Gnaiger E, Méndez G, Hand SC (2000) High phosphorylation efficiency and depression of uncoupled respiration in mitochondria under hypoxia. Proc. Natl. Acad. Sci. USA 97: 11080-11085.

11 Pratip K. Chattopadhyay, Brent Gaylord, Adrian Palmer, Nan Jiang, Mary A. Raven, et. al.. (2012). Brilliant violet fluorophores: A new class of ultrabright fluorescent compounds for immunofluorescence experiments. Cytometry. 81A, 456-466;

12 Yu-Yan Jia, Hou-Nan Wu, Liang Fang, Yun Liu, Li Cheng, et. al.. (2016). Sorting of chromosomes on FACSAriaTMSORP for the preparation of painting probes. Cytometry. 89, 844-851;

13 L. HOVE, W. GOOSSENS, V. DUPPEN, R. L. VERWILGHEN. (2008). Reticulocyte count using thiazole orange. A flow cytometry method. Unknown journal title.. 12, 287-299;

14 Mary Johnson. (2013). Детергенты: Тритон X-100 Твин-20 и другие. MATER METHODS. ru3;

15 Dimroth P., Kaim G., Matthey U. Crucial role of the membrane potential for ATP synthesis by F(1)F(o) ATP synthases. (англ.) // The Journal of experimental biology. – 2000. – Vol. 203, no. Pt 1. – P. 51– 59.

16 Schultz B. E., Chan S. I. Structures and proton-pumping strategies of mitochondrial respiratory enzymes. (англ.) // Annual review of biophysics and biomolecular structure. – 2001. – Vol. 30. – P. 23– 65. –

17 Sazanov L. A., Hinchliffe P. Structure of the hydrophilic domain of respiratory complex I from Thermus thermophilus. (англ.) // Science (New York, N.Y.). – 2006. – Vol. 311, no. 5766. – P. 1430– 1436.

18 Efremov R. G., Baradaran R., Sazanov L. A. The architecture of respiratory complex I. (англ.) // Nature. – 2010. – Vol. 465, no. 7297. – P. 441– 445.

19 Friedrich T., Böttcher B. The gross structure of the respiratory complex I: a Lego System. (англ.) // Biochimica et biophysica acta. – 2004. – Vol. 1608, no. 1. – P. 1– 9.

20 Hirst J. Towards the molecular mechanism of respiratory complex I. (англ.) // The Biochemical journal. – 2009. – Vol. 425, no. 2. – P. 327– 339.

УДК 616.441:618.1:615.9-036.11

Наргиза Зокирова, Нодирбек Тухтаев
(Ташкент, Узбекистан)

ВЛИЯНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ ПЕСТИЦИДОВ В ПЕРИОД БЕРЕМЕННОСТИ И ЛАКТАЦИИ НА ПОСТНАТАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ЭНДОКРИННОЙ И ИММУННОЙ СИСТЕМ ПОТОМСТВА

Целью исследования было выявление токсического эффекта внутриутробного и раннего постнатального воздействия пестицидов на развитие эндокринной и иммунной системы потомства. Эксперименты проводили на белых взрослых самцах крыс, которые соответственно получали пестициды ламбда-цигалотрин или фипронил в период беременности и лактации. Потомство от контрольных и опытных животных изучался на 3, 7, 14, 21 и 30 дни после рождения с использованием методов морфологии, электронной микроскопии, иммуногистохимии и биохимии. Выявлено, что токсический эффект воздействия пестицидов во время беременности и лактации проявляется в виде замедления роста и формирования щитовидной и вилочковой железы потомства. В механизме токсического действия пестицидов на иммунно-эндокринную систему потомства ведущую роль играет дисбаланс между пролиферацией и апоптозом клеток, вызванный как прямым токсическим действием препаратов, так развивающимся гипотиреозом и окислительным стрессом у матери и потомства.

Ключевые слова: *пестициды; потомство; щитовидная железа; тимус.*

The aim of the study was to identify the toxic effect of intrauterine and early postnatal exposure to pesticides on the development of the endocrine and immune system of offspring. The experiments were performed on white adult male rats, who respectively received pesticides cyhalothrin or fipronil during pregnancy and lactation. Progeny from experimental and control animals was studied on the 3rd, 7th, 14th, 21st and 30th days after birth using methods of morphology, electron microscopy, immunohistochemistry and biochemistry. It was revealed that the toxic effect of pesticide exposure during pregnancy and lactation is manifested in the form of growth retardation and formation of the thyroid and thymus glands of offspring. In the mechanism of toxic effect of pesticides on the immune-endocrine system, the leading role is played by the imbalance between proliferation and apoptosis of cells, caused both by direct toxic effects of drugs, both developing hypothyroidism and oxidative stress in mother and offspring.

Key words: *pesticides; offspring; thyroid gland; thymus.*

Актуальность. Пестициды являются одним из наиболее распространенных загрязнителей окружающей среды. Широкое использование пестицидов в сельском хозяйстве, в повседневной жизни и общественном здравоохранении вызывает неизбежное их попадание, хотя и в малых количествах, в организм человека и животных. Из числа разрешенных к использованию пестицидов в республике более половины относится к группам пиретроидных и пиразоловых препаратов [1, с. 70; 2, с. 25]. Несмотря на относительно невысокую токсичность этих соединений, вероятность их негативного воздействия на организм остается очень высокой. В этом плане пестициды представляют наибольшую опасность для беременных женщин и их потомства в связи с высокой чувствительностью развивающихся эндокринной и иммунной систем плода и новорожденного к токсическим воздействиям. Показано, что введение даже малых доз пестицидов в организм беременных и кормящих грудью самок отрицательно влияет на состояние щитовидной железы их потомства [3, с. 2270; 4, с. 90; 5, с. 10]. Воздействие малых доз пестицидов может негативно отражаться на заболеваемости населения в целом, и особенно, на показателях здоровья женщин и детей [7, с. 380]. В этой связи весьма актуальна проблема изучения механизмов токсического действия пестицидов, поиска средств и методов выявления доклинических негативных изменений в организме людей или их потомства, происходящих под действием малых доз пестицидов. Результаты этих исследований, несомненно, будут способствовать раскрытию механизмов токсического действия пестицидов и позволяют разработать меры вторичной профилактики и патогенетической терапии токсических эффектов. Кроме того, они могут служить основанием для пересмотра гигиенических регламентов пестицидов.

Цель работы. Выявление структурно-функциональных механизмов токсического эффекта пестицидов ламбда-цигалотрин (ЛСТ) и фипронил (ФПН) на щитовидную и вилочковую железы потомства в условиях их воздействия через организм матери.

Объект и методы исследования. Для экспериментов был использован инсектицид титан, регистрированный в республике Узбекско-Германским ООО «Euro-Team». Действующим веществом титана является ЛСТ. Другим препаратом, регистрированным в нашей Республике в качестве эффективного инсектицида, является вигор, действующим веществом которого является ФПН. Физико-химические и токсикологические характеристики вигора и титана достаточно подробно изложены в наших публикациях [1, с. 70; 2, с. 25].

Эксперименты проводились на белых взрослых девственных крысах самках Wistar массой тела 150-170 г, а половозрелые крысы самцы использовались только для оплодотворения. Затем крысы самки были разделены на три группы по 45 крыс в каждой. Первой (опыт 1) группе крыс через рот с использованием зонда вводили ЛСТ из расчета 8 мг/кг/ежедневно. Второй (опыт 2) группе крыс аналогичным способом вводили ФПН из расчета 3,6 мг/кг/ ежедневно, что соответствовало 1/100 части от $ЛД_{50}$ препаратов. Третья группа крыс, получившая тот же объем стерильного физиологического раствора, служила контролем. Введение обоих пестицидов опытным группам крыс проводилось ежедневно в течение 75 дней вплоть до окончания экспериментов. На 31 день опытов самки всех групп соединялись с самцами для оплодотворения. Наступление беременности контролировали по наличию сперматозоидов во влагалищных мазках. После наступления беременности самки отделены от самцов и помещены в отдельные клетки для дальнейших исследований. Потомство от всех групп животных было умерщвлено на 7, 14, 21 и 30 дни после рождения, под легкой анестезией эфиром. После умерщвления в сыворотке крови определяли концентрации тироксина (T_4), трийодтиронина (T_3) и тиротропного гормона (ТТГ) методом иммуно-ферментного анализа с использованием специальных наборов компании “Human” (Germany) и спектрофотометра “Singl” (Germany). Щитовидную (Щж) и вилочковую железу (тимус, Тм) изучали с помощью морфометрических, иммуногистохимических и электронно-микроскопических методов. Все цифровые данные статистически обработаны с использованием пакета компьютерных программ, достоверными считались различия, удовлетворяющие $P<0,05$.

Результаты и их обсуждение. Воздействие пестицидов через организм матери в период беременности и лактации существенно снижало темпы роста и становления Щж у потомства. Наши морфометрические исследования показали, что темпы роста общей площади эпителия фолликулов под воздействием ЛСТ на 10-17%, а при воздействии ФПН - на 15-30% отстает от контрольных параметров. Однако отрицательный эффект пестицидов не ограничивался только ингибированием образования фолликулов. Было обнаружено, что воздействие пестицидов приводит к уменьшению площади фолликула в целом за счет снижения площадей эпителия фолликула и тироцита. Темпы роста средней площади тироцита при воздействии ЛСТ на 10-20%, и при воздействии ФПН – на 15-30% отставали от контрольных показателей. Замедление роста и образование щитовидной железы сопровождалось значительным снижением функциональной активности органа. Несмотря на высокий уровень тиреотропного гормона (ТТГ), концентрация свободного тироксина (T_4), трийодтиронина (T_3) оставалась значительно ниже по сравнению с контролем. Наиболее выраженный гипотиреоз наблюдался у потомства под влиянием ФПН по сравнению с ЛСТ. Электронно-микроскопически было обнаружено уменьшение размеров митохондрий, а также компонентов эндоплазматической сети и комплекса Гольджи тироцитов, что свидетельствовало о снижении секреторной активности клеток.

Аналогичные изменения, указывающие на нарушение процесса постнатального роста и становления иммунной системы потомства, обнаружены при изучении тимуса. Темпы роста средней площади дольки тимуса под влиянием ЛСТ на 10-15%, а при применении ФПН на 15-30% отставали от контрольных параметров. Площадь, занимаемая корковой зоной тимуса, уменьшилась соответственно на 15-25% и 20-40%. Наряду с этим, были выявлены определенные нарушения постнатального роста и развития клеток микроокружения Тм потомства. Начиная с момента рождения, в Тм опытных животных наблюдалось тенденция к уменьшению числа эпителио-ретикулярных клеток (ЭРК) на единицу площади дольки. Причем, среднее количество ЭРК более наглядно уменьшалось в корковой зоне тимуса. При электронной микроскопии в ЭРК опытных животных обнаружена гипоплазия эндоплазматической сети и комплекса Гольджи, а также гетерогенность секреторных вакуолей, указывающие на нарушение секреторной активности клеток. В их цитоплазме выявлялось большое число гетерофагосом с остатками тимоцитов. Все это указывало на то, что воздействие пестицидов оказывает иммунотоксический эффект, который проявляется в замедлении роста и формирования тимуса, уменьшении секреторной активности эпителио-ретикулярных клеток и усилении гибели тимоцитов внутри органа.

Воздействие пестицидов привело к ингибированию пролиферативной активности клеток тимуса и щитовидной железы. В то же время внутриутробное и раннее постнатальное воздействие пестицидов привело к значительному увеличению степени апоптоза клеток щитовидной железы и тимуса. В щитовидной железе потомства под воздействием ЛСТ индекс апоптоза в 3,5-4 раза, а при воздействии ФПН - в 4,5-5 раза превышал показатели контроля. Аналогичное значительное увеличение индекса апоптоза наблюдалось и в тимусе экспериментальных животных. Таким образом, воздействие пестицидов привело к значительному увеличению степени апоптоза клеток щитовидной железы и тимуса.

Полученные данные показывают, что токсический эффект пестицидов на развитие эндокринной и иммунной системы потомства обусловлен рядом метаболических изменений в органах и тканях. Прежде всего, следует отметить эндокрин-разрушающее, точнее, тироид-разрушающее действие пестицидов, что приводит к гипотиреозу у матери и потомства. Кроме того, необходимо подчеркнуть роль окислительного стресса - как основного индуктора апоптоза клеток [6, с. 58]. Отсюда можно заключить, что индукция апоптоза у потомства обусловлена не только, и не столько прямым токсическим эффектом пестицидов. Усиление апоптоза в значительной степени опосредуется ослаблением антиапоптотической функции гормонов щитовидной железы вследствие гипотиреоза, а также увеличением числа свободных радикалов в результате окислительного стресса [6, с. 57].

Выводы.

1. Токсический эффект воздействия пестицидов через организм матери во время беременности и лактации проявляется в виде замедления роста и формирования щитовидной и вилочковой железы потомства.

2. В механизме токсического действия пестицидов на иммунно-эндокринную систему, ведущую роль играет дисбаланс между пролиферацией и апоптозом клеток, вызванный как прямым токсическим действием препаратов, так развивающимся гипотиреозом и окислительным стрессом у матери и потомства.

3. Это обуславливает необходимость раннего выявления гипотиреоза и окислительного стресса у беременных женщин и новорожденных, с последующей их фармакологической коррекцией.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Зокирова Н.Б. Токсичность и опасность нового инсектицида Вигор. // Бюллетень ассоциации врачей Узбекистана. – 2009. – № 2. – С. 69-71.

2. Зокирова Н.Б. Токсикологическая характеристика инсектицида Титан. // Журнал теоретической и клинической медицины. – 2012. – № 5. – С. 24-26.

3. Mnif W., Hassine A.I., Bouaziz A., Bartegi A., Thomas O., Roig B. Effect of Endocrine Disruptor Pesticides: A Review// Int. J. Environ. Res. Public Health. – 2011. – Vol. 8, – pp. 2265–2303.

4. Tukhtaev K. R., Zokirova N. B., Tulemetov S. K., Tukhtaev N. K. Effect of Prolonged Exposure of Low Doses of Lamda-cyhalothrin on the Thyroid Function of the Pregnant Rats and Their Offspring. //Medical and Health Science Journal – 2012. – Vol. 13. – pp. 86-92. www.pradec.en

5. Tukhtaev K. R., Zokirova N. B., Tulemetov S. K., Tukhtaev N. K. Effect of Prolonged Exposure of Low Doses of Fipronil on Thyroid Function of Pregnant Rats and Their Offspring. // The Internet Journal of Toxicology. – 2013. – Vol. 10. – N. 1. www.ispub.com /IJTO/10/1/14550.

6. Tukhtaev N. K., Zokirova N. B. The influence of in utero and early postnatal exposure to pesticides on the process of cells apoptosis and proliferation in immune and endocrine organs of the offspring //European Science Review –Austria, Vienna, 2017. – №3-4, – pp. 57-58.

7. Vandenberg L. N., Colborn T., Hayes T. B., Heindel J. J. et al. Hormones and Endocrine-Disrupting Chemicals: Low-Dose Effects and Nonmonotonic Dose Responses // Endocrine Reviews. – 2012. – Vol. 33. – pp. 378-455.

УДК 616.62-003.7

Талгат Имжаров, Олег Курмангалиев
(Актобе, Казахстан)

ПРИМЕНЕНИЕ ПРЕПАРАТА КАНЕФРОН®Н ПРИ ДИСТАНЦИОННОЙ УДАРНО-ВОЛНОВОЙ ЛИТОТРИПСИИ

В настоящее время урологи ведущих клиник Республики Казахстан и зарубежья активно применяют препараты растительного происхождения, имеющие наименьшие побочные эффекты, т.е. фитопрепараты, как для подготовки пациентов страдающих мочекаменной болезнью (МКБ) к дистанционно ударно – волновой литотрипсии (ДУВЛ), так и во время его проведения. В связи с чем нами проведены исследования по препарату «Канефрон®Н».

Ключевые слова: *мочекаменная болезнь, дистанционная литотрипсия, фитотерапия.*

Актуальность: Мочекаменная болезнь является одним из распространенных урологических заболеваний, занимающее второе место после воспалительных не специфических заболеваний почек и мочевых путей и встречается не менее чем у 3% населения [1].

В Казахстане прослеживается мировая тенденция к повышению распространенности МКБ среди населения. Это связано с рядом факторов: жаркий климат, неустроенность

источников качественной питьевой воды, неблагоприятная экологическая обстановка, связанная с повышенным содержанием в объектах окружающей среды различных химических веществ, которые могут изменять физико-химические свойства мочи, благодаря которым она приобретает литогенные свойства [2].

Несмотря на рост заболеваемости, смертность при МКБ (в отличие от многих других урологических заболеваний) за последние десятилетия существенно снизилась, с 3,3% в 1992 году до 1,1% в 2015 году. И в этом немалая заслуга внедрения дистанционной литотрипсии, при которой летальность сегодня сведена к нулю. В настоящее время ДУВЛ, в силу своей неинвазивности и высокой эффективности, является основным методом лечения нефролитиаза. Однако, несмотря на то, что в сравнении с хирургическим лечением ДУВЛ является более щадящим методом, при ударно-волновом воздействии происходит повреждение паренхимы почки и ухудшение ее функционального состояния. Как известно, дистанционная литотрипсия всегда сопровождается травмой почки, которая может быть различной степени тяжести – от легкой, выявляемой при микроскопическом исследовании и имеющей транзиторный характер, до тяжелой, сопровождающейся формированием интрапаренхиматозных, субкапсулярных или паранефральных гематом, приводящих к склерозированию почечной ткани и снижению функции почки. Критерием благоприятного результата ДУВЛ является не только фрагментация камня, но и отхождение фрагментов конкремента. Залогом успешной миграции фрагментов являются сохраненные функция почки и уродинамика мочевых путей, которые часто бывают нарушены. Длительное нахождение фрагментов конкремента в мочевых путях сопряжено с развитием опасных осложнений, при которых зачастую приходится прибегать к повторным оперативным вмешательствам. Большинство авторов сходятся во мнении, что основными причинами развития осложнений после проведения ДУВЛ являются отсутствие должной пред- и после операционном периодах.

Препарат Канефрон®Н регулирует кристалло-коллоидный баланс при дисметаболической нефропатии, снижает концентрацию в моче элементов, способствующих образованию камней. Стимулируя диурез и расслабляя гладкую мускулатуру мочевых путей, способствует выведению оксалатных и фосфатных солей, мочевой кислоты и мелких камней из мочевыводящих путей, оказывает бактериостатическое и бактерицидное действие [3].

В связи с чем остается актуальным поиск и исследование фитопрепаратов, способствующих снижению осложнений, и повышению эффективности ДУВЛ.

Цель: оценка эффективности применения препарата Канефрон® Н у пациентов с МКБ при дистанционной ударно-волновой литотрипсии.

Материалы и методы: Дистанционная литотрипсия проводилась на аппарате фирмы Shtorz Medical, Modulith SLK. Терапевтический источник – основной компонент любого литотриптера. Источник ударных волн определяет не только эффективность дробления камней, но также и системы локализации, которые могут быть интегрированы в литотриптер. Ударные волны – чрезвычайно короткие импульсы давления с пиковыми значениями между 10 и 150 МПа. Это эквивалентно атмосферному давлению, увеличенному в 100-1500 раз. Эта форма акустической энергии может быть передана в тело без каких-либо существенных побочных эффектов, для того чтобы эффективно разрушить минимально эластичные структуры такие как почечные камни. Средняя волновая нагрузка за 1 сеанс составила 4170 импульсов. Локализацию, наведение и фокусировку ударных волн, а также мониторинг за процессом фрагментации конкремента осуществляли под ультразвуковым и рентгеновским наведением.

Все больные проходили обследование и лечение в урологической клинике ЗКГМУ им. М. Оспанова («Актюбинский медицинский центр») в соответствии с протоколами диагностики и лечения МКБ.

Данная работа основана на анализе результатов клинико-лабораторных и инструментальных исследований 157 пациентов с мочекаменной болезнью. При проведении исследования производился контроль анализов: общего анализа крови и мочи,

биохимического анализа крови, коагулограммы, УЗИ почек, рентгенологического исследования.

Основная группа – 90 пациентов (57,3%) получали комплексное лечение, включавшее в себя: спазмолитики и препарат Канефрон® Н по 2 тб х 3 раза per os с момента наблюдения за пациентом, и в течение месяца после ДУВЛ.

Контрольная группа – 67 пациентов (42,6%) получали аналогичное лечение без литолитического препарата.

Основная группа состояла из 51 мужчин и 39 женщин в возрасте от 21 до 60 лет. Длительность заболевания у большинства больных составляла от 0,3 до 1 месяца. Длительность пребывания в стационаре в среднем 6,2 койко -день. Плотность конкремента +1320 (±32) Ед. Х.

При обследовании у всех пациентов были выявлены камни почек или мочеточников (Табл.1).

Таблица 1. Локализация камней у больных из основной группы

Локализация камней	Число больных	Средний размер камней
Группа А: Камни почек	39 (43,3%)	9,4 ± 3,3 мм
Группа В: Камни верхней трети мочеточника	23 (25,5%)	8,2 ± 2,1 мм
Группа С: Камни средней трети мочеточника	19 (21,1%)	7,6 ± 2,1 мм
Группа D: Камни нижней трети мочеточника	9 (10%)	5,1 ± 2,0 мм

Контрольную группу составили 38 мужчин и 29 женщин в возрасте от 22 до 63 лет (Табл.2). Длительность заболевания у большинства больных составляла от 0,3 до 1 месяца. Длительность пребывания в стационаре в среднем 7,1 койко-день. Средняя плотность конкремента до +1285 (±41) Ед. Х.

Таблица 2. Локализация камней у больных из контрольной группы

Локализация камней	Число больных	Средний размер камней
Группа А: Камни почек	32 (47,7%)	10,1 ± 3,7 мм
Группа В: Камни верхней трети мочеточника	17 (25,3%)	7,8 мм ± 2,2 мм
Группа С: Камни средней трети мочеточника	13 (19,4 %)	7,1 ± 2,1 мм
Группа D: Камни нижней трети мочеточника	5 (7,4 %)	3,4 ± 1,8 мм

Результаты исследования и обсуждение. после приема препарата не было зафиксировано никаких значимых изменений основных показателей состояния организма. В ходе проводимого лечения отмечалась хорошая переносимость препарата, аллергических реакций не наблюдалось.

Основными критериями эффективности проводимого нами лечения было воздействие на клинические симптомы (улучшение общего состояния, уменьшение болей, дизурических явлений), процесс безболезненного отхождения фрагментов конкремента.

В послеоперационном периоде в основной группе дистальная обструкция, сопровождаемая почечной коликой, наблюдалась у 11-ти больных 12,2% (95% Доверительный Интервал (ДИ) 5-19), обострение хронического пиелонефрита 1 больного (1,1%), «каменная дорожка» – 1 больного (1,1%), необходимость в стентировании почки в 1-м случае (1,1%). Макрогематурия наблюдалась у 45-и больных 50% (95% ДИ 40-60) (Приложение №1).

В контрольной группе дистальная обструкция сопровождаемой почечной коликой наблюдалась у 29-и больных 43,2% (95% ДИ 31-55), обострение хронического пиелонефрита у 6-ти больных (7,4%), «каменная дорожка» 10 - и больных (14,9%), необходимость в стентировании почки в 2-х случаях (2,9%), необходимость в уретероскопии (с последующей литоэкстракцией и литотрипсией) в 3-х случаях (4,4%). Макрогематурия наблюдалась у 62-х больных 92,5% (95% ДИ 86-99)(Приложение №1).

Приложение №1

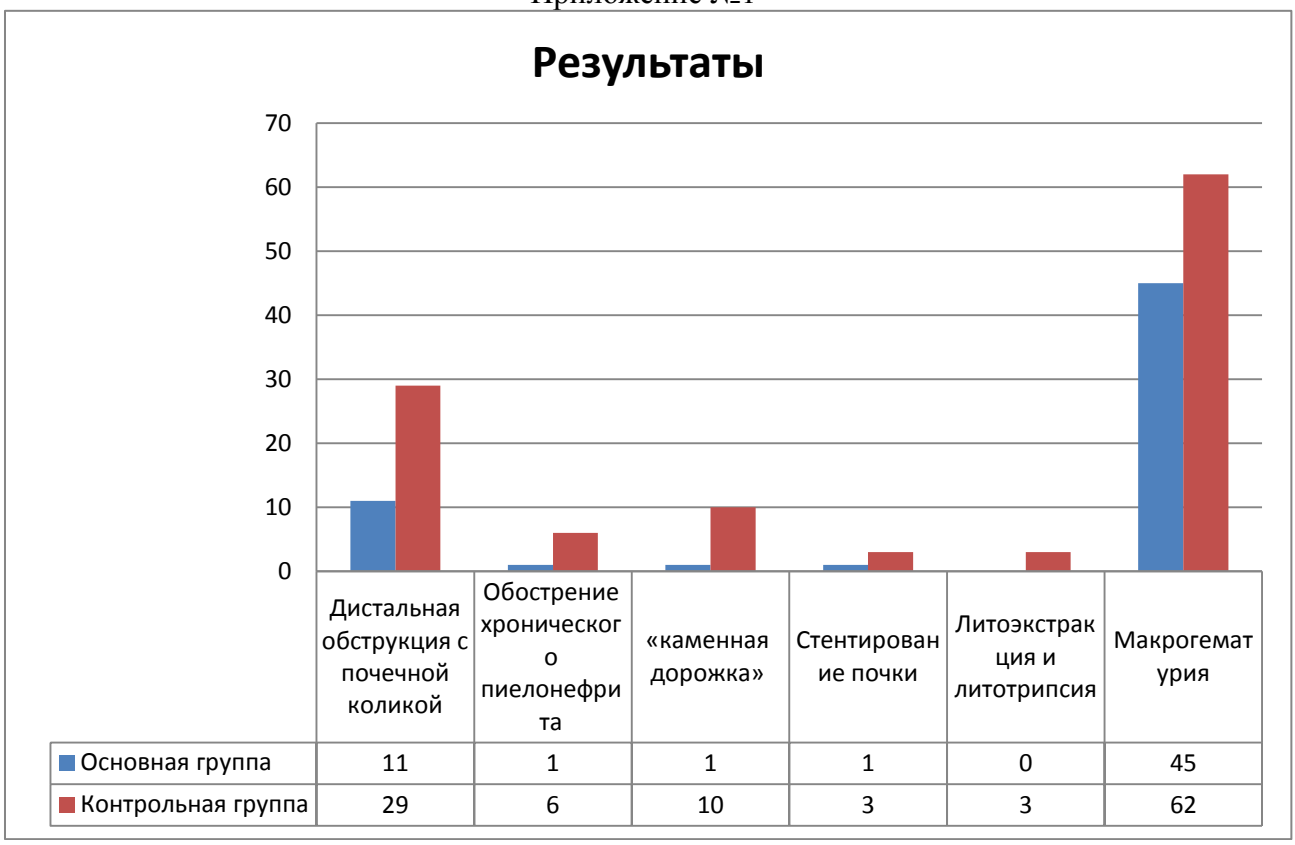

	Дистальная обструкция с почечной коликой	Обострение хронического пиелонефрита	«каменная дорожка»	Стентирование почки	Литоэкстракция и литотрипсия	Макрогематурия
Основная группа	11	1	1	1	0	45
Контрольная группа	29	6	10	3	3	62

Выводы. Таким образом, результаты нашей работы свидетельствуют о том, что применение, назначение препарата Канефрон®Н при ДУВЛ целесообразно как в пред-, так и в послеоперационном периоде. Применение препарата эффективно уменьшает болевые и дизурические явления у пациентов с мочекаменной болезнью, имеется уменьшение количества послеоперационных осложнений, таких как почечная колика, обострение хронического пиелонефрита, образование «каменных дорожек», макрогематурии, сокращения койко-дней в стационаре.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Medical management of stone disease / Delvecchio F. C., Preminger G. M., Dey J., Creyghton A., Lindberg J. 2009.

2. Курмангалиев О.М., Мамбеталин Е.С. Распространенность уролитиаза у жителей региона интенсивной добычи нефтегазоконденсата Казакстаннын урология жене нефрологиясы. – Алматы, 2011. – №1. – С. 41-45.

3. Возможности применения Канефрона®Н для лечения и профилактики мочекаменной болезни / Ю.Г. Аляев, А.В. Амосов, Г.К. Акопян В.А. // Русский медицинский журнал. – 2007. – том 15, №13. – С. 1-4

УДК 614.2-053.2-057.876

Гульчехра Исматуллаева, Фарида Хужакулова,
Навруз Джалилов (Термиз, Узбекистан),
Махмудов Зарифжон (Тошкент, Узбекистан)

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА

В течение последних десятилетий во всем цивилизованном мире медицина перешла в новое состояние. Главной задачей в современных условиях реформирования здравоохранения в Узбекистане является подготовка компетентных специалистов, которые способны применять свои знания на практике, постоянно совершенствоваться на протяжении всей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *выпускники, медицинские колледжи, сестринское дело.*

Over the past decades, in the entire civilized world, medicine has moved into a new state. The main task in the current conditions of health care reform in Uzbekistan is the training of competent specialists who are able to apply their knowledge in practice and constantly improve throughout their professional activities.

Keywords: *graduates, medical colleges, nursing.*

Актуальность проблемы. Развитие сестринского дела в общей системе здравоохранения путем эффективного использования медицинских сестер, расширения их профессиональных обязанностей и предоставления сестринских услуг, максимально удовлетворяющих потребностям населения, сейчас, как и ранее, обеспечивает повышение качества медицинской помощи населению. Задачи соответствовать меняющимся потребностям системы здравоохранения, иметь научное обоснование, обеспечивать общедоступность медицинской помощи, предоставлять помощь в стенах лечебного учреждения и на дому, гарантировать высокое качество помощи – требуют от медицинских специалистов постоянного совершенствования знаний и навыков, а также самоотверженного труда [1, 2].

Целью нашего исследования явилась изучение профессионального уровня и качества подготовки медицинских сестер, возможность реализации и повышения своего образования, а так же изучение проблемы оттока из профессии.

Материалы и методы: основным методом послужило анонимное анкетирование

Результаты и их обсуждения. Перспектива развития здравоохранения в значительной мере зависит от профессионального уровня и качества подготовки медицинских кадров, главного ресурса здравоохранения, без которого невозможно реформирование. Работники со средним медицинским образованием представляют наиболее большую группу медицинских кадров. Поэтому после получения диплома о среднем медицинском образовании происходит большой отсев студентов, которых ещё и пугает социально-экономическая не защищенность медицинских работников.

Группы обследованных составили 80 выпускников 2016 года Сергелинского медицинского колледжа г.Ташкента. Среди опрошенных выпускников преобладали девушки (86%). Средний возраст респондентов составил 20 лет. Имеют семью 30% из опрошенных выпускников. У 10% студентов есть один ребёнок, 82% живут с родителями.

Во время опроса только 30 выпускников определились с местом работы. Из числа опрошенных студентов 30% не собираются работать медицине. Учиться другой специальности хотят 3% выпускников. Есть и такие, интересует стоматология 23%, хирургия 40% и гинекология 20%, которые респондентами считаются наиболее высокооплачиваемыми (по 35% каждая), остальные области медицины менее популярны у выпускников. Пойдя работать в практическую медицину, 56% не знают, какова будет их заработная плата, для 5%

выпускников это не важно. В тоже время 70% выпускников считает, что цена жизни и здоровья человека должна ровняться заработной плате медицинских работников.

Только 15% выпускников считают выбранную профессию своей мечтой и 14% возможность помогать людям. У 70% на выбор профессии повлияли родители (бабушки, сестры и т.п.), а ещё 30% посчитали, что это проще всего. Сестринское дело считают своим призванием только 5%, а 47% опрашиваемых, считают это вынужденным положением. Самой главной причиной, которая повлияет на то, что выпускники уйдут из медицины, это низкая заработная плата – 40%. Выпускников не пугает большая физическая нагрузка (5%), ни физический дискомфорт (2%), ни разочарование в людях (1%). Разочарование в профессии станет причиной ухода из медицины только у 10%. Хотели бы продолжить свое обучение по специальности «Сестринское дело» в ВУЗе 50 человек. А вот получить определенную специализацию хотят сразу после окончания колледжа 70% выпускников. Сестринский процесс является одним из основных и не отъемлемых понятий сестринского дела, но выпускники колледжа считают, что его можно воспроизвести только в теории 45%, в нем нет смысла 40%, это не поможет в выздоровлении пациентов 10%. И только 10% выпускников считает, что сестринский процесс нужно внедрять в практику.

Оценить свои знания полученные в колледже не могут 38% студентов, только 26% из них владеют и теорией и практикой, а вот 45 не получили достаточных знаний для дальнейшей работы. С новым технологиями, внедряемыми в медицину, знакомили студентов во время учебы иногда (76%). Доступ к новым учебникам, медицинским журналам и другой современной литературе у студентов был ограниченный 56%. А вот 5% выпускников считают это не нужным. Во время учебы в колледже только 20% студентов участвовало в научных разработках, конференциях, исследованиях, 30% выпускникам этого не предлагали и 5% считают это не нужным. Выпускники колледжа владеют компьютером очень хорошо 60%, имеют навыки работы с документами 45%, и только 2% не владеют компьютером вообще. Знание иностранных языков у студентов на не высоком уровне, свободно общаться могут только 3%, читать и переводить со словарем могут 40%, а 47% знают только несколько слов. Из иностранных языков у студентов преобладает английский. Выпускники медицинского колледжа считают, что международный опыт улучшит качество образования медицинских сестер и соответственно поднимет качество сестринской помощи (57%), 13% выпускников считают, что международный опыт нужен в практике.

Сотрудничество медицинских образовательных учреждений с медицинскими обществами и ассоциациями необходимы, так думают 72% выпускников, 16 % из них с этим не согласны.

Таким образом, наше исследование показало, что выпускники медицинского колледжа, выпускники средних образовательных медицинских учреждений не способны совместить теорию и практику, недостаточно подготовлены для использования новых технологий, не занимаются наукой, не имеют мотивации продолжать свое образование. Выбор профессии у студентов был продиктован не их желанием, а обстоятельствами, что и приводить к снижению заинтересованности как учебе так и к будущей профессии. Реформирование здравоохранения должно начинаться со студентов медиков, так как только компетентные специалисты, любящие свою работу способны к переменам.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Лигатюк П.В. Формирование межличностной толерантности медицинских работников среднего звена в системе повышения квалификации / автореф. канд. пед. наук. Калининград, 2010. С. 210.

2. Философия сестринского дела // Теоретические основы сестринского дела. М., 1993. С.4.

УДК 616.43-008.6-089.87

Бахтияр Курьязов, Анвар Бабаджанов, Бахтияр Рузметов
(Ургенч, Узбекистан)

ВОПРОСЫ ОБЕЗБОЛИВАНИЯ И ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ЗОБА

Анализирован результаты оперативного лечение 271 больных в возрасте от 17 до 72 лет с различными формами зоба. Из ных 98 больные были оперированы под местной анестезией, 126 под эндотрахеальным наркозом. 47 больные были оперированы под эндотрахеальным наркозом с применением контактного АИГ-лазера. Анализ результатов показывает применение контактного АИГ лазера при оперативных вмешательствах на щитовидной железе позволило значительно сократить послеоперационных осложнений. На практике не подтверждался мнения распространенного среди хирургов, что при операциях под наркозом увеличивается опасность повреждения гортанных нервов.

Ключевые слова: *щитовидная железа, узловой зоб, диффузно токсический зоб, гемитиреоидэктомия.*

Results of surgical treatment of various forms of goiter in 271 patients at the age of 17-72 years were analyzed. 98 and 114 patients were operated under local anesthesia and endotracheal anesthesia respectively. 47 were undergone to surgical intervention with application of contact laser under endotracheal narcosis. It was shown that such an intervention resulted in a decrease of late complications.

Key words: *thyroid gland, nodal goiter, diffusion toxic goiter, haemothyroidectomy.*

Введение. Современная хирургия доказала преимущество общего обезболивания при операциях по поводу зоба, позволяющего заметно облегчить проведение операций, упростить ее технику и сократить время вмешательство при любой степени увеличения железы и вариантах расположения. Однако остается нерешенным спор между сторонниками [4,5,6] и противниками общего обезболивания [1,7].

Боязнь повредить гортанный нерв для большинства хирургов является причиной отказа от общего обезболивания. Вместе тем эффективность применения лазера при этом заболевании мало освещена в литературе.

Собственный опыт лечения подобных больных позволил нам высказать свою точку зрения по этим вопросам.

Целью нашей работы явилось улучшить результаты хирургического лечения различных форм зоба.

Материалы и методы: В клинике общей хирургии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии за период с 1999 по 2013 гг. на оперативном лечении находились 271 больных с различными формами зоба: женщин – 234, мужчин – 37. Узловой зоб отмечен у 160 больных, смешанный – у 73, диффузный – у 29, рецидивный – у 9 больных. Легкая степень тиреотоксикоза была у 46 больных, средняя – у 113, тяжелая – у 55 больных, эутиреодный зоб выявлен у 57 больных. Зоб III степени выявлен у 61, IV-у 160, V степени – у 50 больных. В возрасте до 20 лет было 40 (15,5%) больных , 21- 30 лет – 70 (26,9%), 31-40 лет – 75 (28.2%), 41-50 лет – 46 (16,7%), 51-60 лет - 23 (6,9%), старше 61 года – 17 (5,7%).

Всем больным произведено комплексное обследование, включающее, анамнестические данные, осмотр и пальпацию, ларингоскопию, рентгенографию грудной клетки, определяли основной обмен. Ларингоскопию питались проводить у каждого больного с зобом, даже при отсутствии изменений голоса, так как может быть выявлен скрытый паралич голосовых связок, обусловленный вовлечением в патологический процесс возвратных нервов [3].

Оперативное лечение считали показанным при всех видах узлового или смешенного зоба, диффузном токсическом зобе средней и тяжелой форм – в нейрогуморальной стадии заболевания, при отсутствии клинического эффекта от консервативной терапии, проводимой

в течение 2-3 мес., а также при больших зобах сдавливающий органы шеи. Показания к операции считались абсолютными при наличии висцеропатических изменений (мерцательная аритмия, сердечнососудистая декомпенсация, тиреотоксический гепатит, цирроз печени и т.д). При выявлении сопутствующих заболеваний для их лечения требовалась отсрочка или даже отмена операции.

Наш опыт убеждает в большой важности проведения правильной предоперационной подготовки больных, позволяющей предупредить развитие тиреотоксических кризов и тяжелых тиреотоксических реакций.

Операция выполнялась с соблюдением основных принципов субтотальной субфасциальной резекции щитовидной железы по О.В.Николаеву с оставлением здоровой ткани в заднебоковом отделе трахеи по 4-8 г. с каждой стороны, что соответствует культе размером 3-4х2х1,5-2,0 см [2]. Во всех случаях подозрительных на малигнизацию узла, прибегаем к срочному гистологическому исследованию во время операции. При выявлении малигнизации узла производили экстрафасциальную субтотальную, либо тотальную тиреоидэктомию с тщательной ревизией всей щитовидной железы и зон регионарного метастазирования. Степень радикальности резекции сообразовывали со степенью тяжести тиреотоксикоза. У наиболее тяжелых больных с наличием висцеропатических изменений производили предельно радикальную операцию. Особое внимание уделяли радикальному удалению верхних участков обеих долей железы, оставление которых нередко является причиной рецидива зоба. Для более полного обескровливания операционного поля и удобства удаления долей между двумя лигатурами пересекали перешеек железы. При перевязке нижней щитовидной артерии учитывали близость правого возвратного нерва и старались проследить его расположения визуально.

Гемитиреоидэктомию производили при наличии в доле железы нескольких узлов. Показанием к гемитиреоидэктомии являлось наличие узлов в доле и перешейке независимо от их величины (5 больных). При выполнении операции по поводу рецидивного зоба соблюдали все принципы методики О.В.Николаева, т.е. оперировали субфасциально, рассматривая рубцы как утолщенную фасцию щитовидной железы. Мобилизацию железы начинали с наиболее доступных участков, где меньше рубцовой ткани, то есть с ее латеральной поверхности. Накладывали зажимы субфасциально, освобождая нижний полюс являющийся зоной, наиболее опасной в отношении повреждения возвратного нерва и околощитовидных желез.

Обсуждение: В 1-группу вошло 98 больных в возрасте от 17 до 68 лет, которые были оперированы под местной анестезией. Женщин было 90, мужчин – 8. Узловой зоб выявлен у 64 больных, диффузный – у 10, смешанный – у 24. Зоб III степени – у 18, IV – у 62, V степени – у 16 больных. По поводу рецидивного зоба оперировано 2 больных. Легкая степень тиреотоксикоза установлена у 19 больных, средняя – у 40, тяжелая – у 18 больных. Эутиреоидный зоб отмечен у 21 больного.

Во 2-ю группу вошло 126 больной в возрасте от 16 до 72 года, которые были оперированы под эндотрахеальным наркозом. Женщин было 111, мужчин – 15. Продолжительность заболевания от 2 до 15 лет. Узловой зоб диагностирован у 76 больных, диффузный – у 11, смешанный – у 34 больных; Зоб III степени – у 31, IV – у 73, V степени – у 25 больных. Рецидивный зоб выявлен у 4 больных. Тиреотоксикоз легкой степени было у 15, средней тяжести – у 55, тяжелой – у 24 больных. Эутиреоидный зоб выявлен у 30 больных.

3-ю группу составлял 47 больной в возрасте от 17 до 70 лет, которые были оперированы под эндотрахеальным наркозом с применением контактного АИГ-лазера. Узловой зоб выявлен у 20 больных, диффузный – у 8, смешанный – у 15, рецидивный - у 3 больных. Зоб III степени – у 12, IV степени – у 25, У – степени – у 9 больных. Женщин было 33, мужчин – 14. С загрудинным расположением зоба оперирован 9, с тиреотоксикозом легкой степени – 10, средней тяжести – 18, тяжелой степени – 13 больных. Эутиреоидный зоб был у 6 больных.

Операцию выполняли с использованием специальных лазерных компрессирующих зажимов, которые позволили получить дозированную компрессию с уменьшением толщины пересекаемой части железы за счет оттеснения из зоны разреза жидкого компонента. Использование специальных инструментов приводит к минимальному повреждению ткани в зоне разреза. Формированию лазерных тромбов в пересеченных кровеносных и лимфатических сосудах и образованию коагуляционной пленки на поверхности разреза, в результате чего не наблюдается паренхиматозного кровотечения и лимфорея из пересеченной паренхимы. Методика позволяет сократить время операции и уменьшить число кровоостанавливающих зажимов и объем кровопотери. Частота ранних послеоперационных осложнений в зависимости от способа обезболивания и лечения представлена в таблице №1.

Таблица №1

Послеоперационные осложнения у больных с разными формами зоба, абс.(%)

Осложнения	1 - я группа	2 - я группа	3 – я группа
Кровотечение	4 (3,3%)	-	-
Серома	6 (5,6%)	3 (2,6%)	-
Нагноение	4 (4,4 %)	1 (0,9%)	-
Парез возвратного нерва	2 (2,2%)	2 (1,7%)	1 (2,4%)
Тиреотоксический криз	4 (4,4 %)	2 (1,7%)	-
Гипопаратиреоз	3 (3,3%)	1 (0,9%)	-
Гипотиреоз	3 (3,3%)	1 (0,9%)	-
Всего:	26 (26,7%)	10 (8,8%)	1 (2,4%)

Послеоперационные осложнения наблюдались у 36 (13,3%) больных, в том числе у 24 (26,7%) больных, оперированных под местной анестезией и у 10 (8,8%) оперированных под эндотрахеальным наркозом. Среди больных, оперированных под эндотрахеальным наркозом с применением АИГ-лазера, послеоперационные осложнение возникало только у 1 (2,4%). Летальных исходов не было. Анализ осложнений показывает, что существенной разницы в количестве случаев повреждения возвратных гортанных нервов при местной анестезии и эндотрахеальном наркозе нет. Учитывая особенности нашего контингента больных, такой процент осложнений можно считать невысоким. Это не превышает данные хирургов, оперирующих только под местной анестезией.

Мы с 2000 г. полностью отказались от местной анестезии, как не отвечающей современным требованиям при операциях зоба и оперируем всех больных только под наркозом. Приводим краткую выписку из истории болезни.

Больная С. (ист. болезни № 15233), 18 лет, поступила в клинику 20.12.2007 г. с жалобами на наличие опухолевидного образования на передней поверхности шеи, сердцебиение, одышку, раздражительность, затрудненное дыхание, плаксивость, плохой сон. Считает себя больной в течение 5 лет. В течение последних три года регулярно лечилась в областном эндокринологическом диспансере. Из-за отсутствия эффекта направлена для оперативного лечения. Больная правильного телосложения, пониженного питания. Имеются тремор кистей рук, экзофтальм. Симптомы Мебиуса, Штельвага, Грефе положительные. Передняя и боковая поверхности шеи заняты опухолевидным образованием, простирающимся от нижней челюсти до ключицы резко изменяя конфигурацию шеи, плотно-эластической консистенции. При пальпации образование состоит из отдельных узлов различной величины, не связанных между собой. При аускультации по ходу сонной артерии выслушивается систолический шум. Пульс 106 в мин., аритмичный, артериальное давление – 120/70 мм рт. ст. На ЭКГ – выраженная синусовая тахикардия. Основной обмен + 45. Анализ крови: Hb.- 60 г/л, л.- 5800, СОЭ- 13 мм/ч. Сахар крови – 4,07 ммоль/л, общий белок крови – 65,0 г/л, общ. билирубин – 12,9 мкмоль/л, связанный- нет, протромбиновый индекс – 86%.

Диагноз: смешанный зоб V степени, тиреотоксикоз средней тяжести. В предоперационном периоде больная получала анаприлин, панангин, калия-магния аспарагинат, дезинтоксикационные средства.

25.12.2007 г. под эндотрахеальным наркозом выполнена субфасциальная, субтотальная резекция обеих долей щитовидной железы по О.В.Николаеву (оп. Б.Н.Курьязов). В послеоперационном периоде больная получала цефазолин, эритроцитарную массу, свежезамороженную плазму, аспаркам, кокарбоксилазу, стабизол, витамин С. Послеоперационный период протекал без осложнений, на 5-день сняты швы, заживление раны первичным натяжением. При выписке пульс – 80 в мин. артериальное давление – 110/70 мм. рт. ст, основной обмен + 9. Гистологически: среднефолликулярный коллоидный зоб. 30.12.2007 г. в хорошем состоянии выписана домой. Осмотрена через 11 лет. Практически здорова, жалоб не предъявляет.

Заключение: наши данные не подтверждают распространенного среди хирургов мнения, что при операциях под наркозом увеличивается опасность повреждения гортанных нервов. Наш опыт убеждает в большой целесообразности использования эндотрахеального наркоза, который создает оптимальные условия для проведения операций. Применение контактного АИГ лазера с набором компрессирующих инструментов при оперативных вмешательствах на щитовидной железе позволило сократить время операции и значительно уменьшило количество послеоперационных осложнений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н.М., Гагаркин Г.Н. Клин. хир. 1981. №12, С.28-30.
2. Брейдо И.С. Операции на щитовидной железе. Л., 1979.
3. Жураев Ш.Ш., Султанов Э.Ш. Вестн. хир. Казахстана. 2006. №1(05), С.38-42.
4. Каюмова И.К. – Вест. хир. 1971. №1, С.155-157.
5. Кузин М.И. – Хирургия. 1968. №12, С.5-11.
6. Мышкин К.И., Жаденов И.И. – Хирургия. 1962. №4, С. 68.
7. Никандаров Б.В., Галкин Р.А., Шабанов В.Я. 2-й. Всесоюзный съезд эндокринологов: Тез. докл. Л., 1980. С.435-436.

Раїса Матюшенко
(Київ, Україна)

КОРИСТЬ ДЕСЕРТІВ

У статті розглянуто вплив повноцінного харчування щодо забезпечення оптимального розвитку людського організму, його фізичну і розумову працездатність і витривалість. І в цьому контексті важливе значення мають десерти.

Ключові слова: *повноцінне харчування, харчові речовини, імунобіологічний статус організму, національна програма харчування, десерт, десертна карта.*

Харчування є головною біологічною проблемою людини, оскільки найістотнішим зв’язком організму з навколишнім середовищем є саме зв’язок через їжу. Повноцінне щодо кількості і якості харчування поряд з іншими умовами соціального середовища забезпечує оптимальний розвиток людського організму, його фізичну і розумову працездатність, витривалість і широкі адаптації можливості. Повноцінне харчування з оптимальним вмістом харчових речовин сприятливо впливає на імунобіологічний статус організму і підвищує його опірність до інфекційних, токсичних і шкідливих фізичних чинників. Від 30 до 40% усіх захворювань безпосередньо або опосередковано пов’язані з недоліками харчування. Дотримуючись рекомендацій ВООЗ, дедалі більше країн стає на шлях розроблення

національних програм харчування. І в цьому контексті немаловажне значення мають солодкі страви, а саме десерти.

Зі стародавньої французької «десерт» (від дієслова desservir) перекладається як «прибирати зі столу». Адже спочатку французи так називали все, що подавалося після основної страви. Сир, фрукти, горіхи, ягоди, соки – такими були перші невигадливі десерти. На сьогодні цим французьким терміном у всьому світі прийнято називати страви, якими завершують трапезу, незалежно від того, якими вони є по порядку подачі – третіми або п'ятими. Термін увійшов у всі європейські мови з ХУІ ст. В сучасну термінологію слово «десерт» увійшло з 1652 року, коли звичай закінчувати трапезу десертом став повсюдним. Сьогодні у світі існує просто неймовірна кількість десертів. В ресторанах їм відводять окрему «десертну карту», а кулінари зі світовим ім'ям створюють нові шедеври. Багато країн пишаються авторством знаменитих на весь світ десертів – тірамісу (Італія); пудинг «Замок» (Англія); фруктовий салат (Центральна Африка); Мигдальне печиво (Китай); Каштанові кінтони (Японія); Пахлава (Туреччина).

Сутність десерту – не додати ситності, а, навпаки, зняти відчуття після обідньої важкості, не викликати у людини бажання заснути. Ось чому десерт, в його точному французькому кулінарному понятті – це не тільки солодка страва на заїдку або в кінці всього обіду, а обов'язково легка, освіжаюча страва. Відповідно до цього невірно і незрозуміло було б називати десертом солодкі важкі страви: тістечка, коржики, пряники, хлібні та інші солодкі супи, кисілі. Десертами можуть називатися тільки фрукти, ягоди, їх соки, фруктово-ягідне желе, муси, причому швидше кислуваті ніж солодкі. Любе використання цукру в підвищеній кількості із десертних страв, особливо в сучасному їх сприйнятті повинно бути виключене. З гарячих напоїв до десертів належать чай та кава, які є не тільки «проштовхують» їжу, але і тонізують загальний стан, прискорюють процес харчування та знімають відчуття важкості після їжі.

Докорінні зміни в структурі харчування людини не дозволяють сьогодні навіть теоретично забезпечити традиційними шляхами організм усіма необхідними речовинами. Це призвело до негативних наслідків у здоров'ї населення особливо у економічно розвинутих країн це:

- поширення серед дорослих різних форм ожиріння (надлишкова маса тіла й ожиріння виявляється в 55% людей старших за 30 років) і, як наслідок, зростання захворювань, в основі яких порушення вуглеводного і ліпідного обмінів, – атеросклероз, ішемічна хвороба серця, гіпертонічна хвороба, цукровий діабет;
- порушення імунного статусу, зокрема з різними видами імунодефіцитів, зі зниженою резистентністю до інфекцій й інших несприятливих факторів навколишнього середовища;
- збільшення захворювань, пов'язаних з аліментарними дефіцитами мінералів і мікроелементів: залізодефіцитна анемія у дорослих і дітей, захворювання щитоподібної залози, які пов'язані з дефіцитом йоду, захворювання опорно-рухового апарата – з дефіцитом кальцію і магнію та ін.

Структура харчування населення України має такі характерні риси:

- дефіцит тваринних білків, особливо у населення з низькими доходами;
- дефіцит ПНЖК родини омега-3 при надлишку тваринних жирів;
- дефіцит більшості вітамінів та мінеральних речовин (Ca, Fe, J, F, Se, Zn);
- дефіцит харчових волокон.

Повноцінний раціон повинен містити достатню кількість усіх видів їжі, яка потрібна людині. Основу його складають вуглеводи, проте в ньому має бути також багато вітамінів і мінеральних речовин, білків та жирів. Десерти, до складу яких входять плоди та ягоди, мають велике значення у харчуванні людини, особливо дітей, так як до складу плодів і ягід входять легко засвоювані цукри – глюкоза і фруктоза, органічні кислоти (яблучна, винна, лимонна, янтарна, мурашина і тощо), вітаміни, мінеральні речовини.

Норми вживання основних поживних речовин у підлітковому періоді			
Стать	Білки (г)день)	Жири (г/день)	Вуглеводи (г/день)
	Тварини /Усього	Рослини /Усього	
Юнаки	60/100	20/100	400
Дівчата	54/90	18/90	360

Вуглеводи є складовою частиною клітин усіх живих організмів й одним із чотирьох найбільших класів біомолекул разом із білками, ліпідами нуклеїновими кислотами. Саме десерти забезпечують потрібну кількість вуглеводів для нормального функціонування організму людини.

Асортимент десертів дуже різноманітний вони поділяються на групи:

1) натуральні (фрукти, ягоди, фрукти та ягоди, ягоди в сиропі, компоти);

2) желеутворюючі (желе, муси, креми, самбук, кисіль);

3) гарячі (пудинги, солодкі запіканки, каші з фруктами та ін.);

4) заморожені (морозиво, парфе).

Основу десертів складає легкозасвоюваний цукор, за рахунок якого організм споживає 1/3 всіх вуглеводів. Згідно з фізіологічними нормами, споживання цукру не повинно перевищувати 110-120 г в день, так як надмірне його споживання може викликати порушення обміну речовин, порушення діяльності підшлункової залози, привести до ожиріння. Крім того, надлишок цукру гальмує виділення шлункового і підсилює виділення підшлункового соку, тому солодкі страви треба подавати через кілька хвилин після основних страв. Найбільш вживаєма група десертів є желеутворююча, до якої належать такі страви як желе, муси креми, самбуки, киселі – для приготування яких використовують багато різноманітних загусників та компонентів, які різним чином впливають на якість страв і забезпечують певну їх структуру. Це такі загусники, як: желатин, фурцелларан, альгінат натрію, метилцеллюлоза, агароід, агар, пектинові речовини, крохмалі.

Технологія приготування желюючих страв постійно змінювалась на протязі століть, що було пов’язано як з використанням застосовуючих фіксаторів піно утворювання, так і з використанням їх сполук, а також внаслідок того, що змінювалась техніка отримання пінистого стану, а саме від ручних збивалок до сучасних електроміксерів.

Крім того від харчової цінності продуктів, що входять до їх складу залежить і харчова цінність десертів. В сучасній українській кухні для приготування десертів використовують свіжі, сушені й консервовані плоди і ягоди, фруктово-ягідні сиропи, соки, екстракти, які містять різні мінеральні речовини, вітаміни, вуглеводи, ефірні олії, харчові кислоти і барвники. До складу деяких рецептур можуть входити і молочні продукти – молоко, вершки, сметана, вершкове масло, сир тощо. Ароматичними і смаковими речовинами десертів є ванілін, кориця, цедра цитрусових, лимонна кислота, кава, какао, вино, родзинки, горіхи тощо. Отже десерти, приготовлені із свіжих плодів та ягід, підсилюють виділення травних соків і сприяють кращому травленню, збагачує організм вітамінами, мікроелементами що позитивно впливає на стан здоров’я людини.

У статуті Всесвітньої організації охорони здоров’я записано, що здоров’я є стан повного фізичного, морального і соціального благополуччя. Тому здоров’я – це гармонія та єдність фізичних, розумових, духовних, емоційних та соціальних функцій чому і сприяє включення в раціон споживання таких страв як десерти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Полумбрик М. О. Вуглеводи в харчових продуктах і здоров'я людини / М.О.Полумбрик. – К.: Академперіодика, 2011. – 224 с.

2. Похлебкин В.И. Тайны хорошей кухни / В.И.Похлебкин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 191 с.

3. Ластухін О.Ю. Хімія природних органічних сполук / О.Ю.Ластухін. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід». С. 560. ISBN 966-7597-47-4.

УДК 616.24

Хулкар Машарипова, Зулфия Салаева
(Ургенч, Узбекистан)

ВНЕБОЛЬНИЧНАЯ ПНЕВМОНИЯ У ДЕТЕЙ

Термин "атипичная пневмония" появился в 40-е годы XX века и под ним понимали интерстициальное или сегментарное поражение более легкого течения, чем типичная пневмококковая долевая пневмония.

Ключевые слова: *пневмококк, пневмония, сегмент, хламидия, микроорганизм.*

The term "Atypical pneumonia" appeared in the 40s and under it was understood interstitial of a milder course than typical pneumococcal lobar pneumonia.

Key words: *Pneumococcus, pneumonia, segment, chlamydia, microorganism.*

Сегодня атипичными называют пневмонии, вызванные различными микроорганизмами, из которых наибольшее значение придают микоплазме, легионеллам и хламидиям. Все перечисленные возбудители являются внутриклеточными патогенами, они не выявляются при микроскопии мазка мокроты, окрашенного по Граму, при стандартном бактериологическом посеве мокроты или крови. Клинически важно, что пенициллины, цефалоспорины, аминогликозиды неэффективны для подавления этих микроорганизмов.

Mycoplasma pneumoniae является высоковирулентным возбудителем, передающимся воздушно-капельным путем. Во время эпидемических подъёмов частота микоплазменной пневмонии достигает 50%, особенно среди воспитанников детских садов, школьников и военнослужащих, а в периоды эпидемиологического благополучия составляет лишь 2-6% от общего числа пневмоний. В последние годы отмечается увеличение частоты микоплазменных пневмоний среди детей дошкольного и школьного возраста.

Мы представляем вашему вниманию пример: случай внебольничной пневмонии (ВП) микоплазменной этиологии, выявленной у мальчика 13 лет.

Больной Б. поступил в пульмонологическое отделение ГКДБ Ургенча 19.05.2017 г. по поводу сухого упорного кашля, повышения температуры тела до 390С, боли в горле, слабости и повышенной потливости.

Из анамнеза: мальчик болен в течение недели. Заболевание началось остро, с повышения температуры тела, с болей в горле, затем присоединился сухой кашель. Дома получал ампициллин по 500 000 ед 3 раза в/м, таблетки от кашля и парацетамол, из-за не эффективности лечения на 5-й день болезни поступил в стационар.

Объективно: общее состояние при поступлении средней тяжести. Сознание ясное. Кожные покровы бледноватые, чистые. Дыхание через нос свободное. Отмечается сухой приступообразный кашель. Перкуторно над легкими определяется ясный легочный звук. Аускультативно в легких жесткое дыхание, хрипов нет. Сердечные тоны приглушены. Язык покрыть белым налетом. Зев гиперемирован. Живот мягкий, безболезненный. Стул и мочеиспускание регулярные.

Общий анализ крови от 20.05.03г. НЬ - 104 г/ л, эритроциты - 3,6.1012/л; Л - 6,4.109/л; п/я - 2%; с/я - 58%; лимф. - 33%; эоз. - 1%; мон. - 6%; ЦП - 0,9, СОЭ - 25 мм/ч.

Кровь на HBsAg - отр; АЛТ - 0,11 ммоль/л; кровь на малярии - отрицательный.

Иммунограмм крови - лейкоциты - 8,8х109/ л; Тс (СД4) - 38%; Тх (СД8) - 24%; Ig G - 1510 мг%; Ig-A - 152 мг%; IgM - 173 мг%; СД16 (ЕК) - 17%. На обзорной рентгенографии грудной клетки от 20.05.03 г. (см. рисунок) определяется инфильтративное затемнение в средней доле левого легкого, выражена прикорневая инфильтрация, корни легких расширены, тяжисты. Сердце - в пределах нормы.

При поступлении назначен пенициллин по 500 000 ед 3 раза в/м.

В комплексное лечение включены симптоматические, дезинтоксикационные средства,

витаминотерапия, противовоспалительные препараты. 25 мая вечером на фоне антибактериальной терапии повысилась температура тела до 400С. В связи с подозрением на ВП микоплазменной этиологии, взяли кровь для выявления специфических IgG - IgM, АТ, M. pneumoniae. IgG - АТ, M. pneumoniae - 0,470 (№ 0,110) ед. ОП; IgM, АТ, M. pneumoniae - 0,900 (№ 0,247) ед ОП.

Клинический диагноз: Внебольничная сегментарная пневмония средней доли левого легкого, микоплазменной этиологии, острое течение. Токсическая форма. Инфекционно-алимен- fc тарная анемия I ст.

Назначен рокситромицин в таблетках по 150 мг 2 раза в сутки. На 2-й день температура тела нормализовалась, а на 3-й – отмечалось уменьшение кашля, улучшение общего состояния На фоне комплексного лечения состояние больного улучшилось. На 12-й день стационарного лечения на повторной рентгенограмме грудной клетки отмечена положительная динамика.

Больной выписан домой в удовлетворительном состоянии под наблюдение участкового педиатра.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Прозоровский С.В., Раковская И.В., Вульфович Ю.В. Медицинская микоплазмология. М.: Медицина, 1995.

2. Тартаковский И.С. Современные подходы к диагностике “атипичных” пневмоний. Лабораторная диагностика (М.Х.Шарапова., И.Н.Низаметдинов.) 2000; 2; 1.

3. Файзиева З.К. Внебольничные пневмонии у детей, обусловленные “внутриклеточными” возбудителями. Методические рекомендации. Ташкент, 2003; 16.

УДК 616-005.1

Озода Мирзабекова
(Ташкент, Узбекистан)

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЕ СУБАРАХНОИДАЛЬНЫХ КРОВОИЗЛИЯНИЙ

В статье рассмотрены проблемы ранней симптоматической диагностики субарахноидальных кровоизлияний нетравматического генеза и частоту встречаемости у лиц различного возраста и пола.

Ключевые слова: *субарахноидальные кровотечение, мозговое кровообращение.*

The article problems of early symptomatic diagnosis of subarachnoid hemorrhages of nontraumatic genesis and frequency of occurrence in persons of different age and sex are considered.

Key words: *subarachnoid hemorrhage, cerebral circulation.*

Цереброваскулярные заболевания в структуре смертности в стране составляют более 20%. Инвалидность после острых нарушений мозгового кровообращения достигает 3,2 на 10 тыс. населения и занимает первое место среди всех причин инвалидности (1,2). Как известно, субарахноидальное кровоизлияние нетравматического генеза часто сопровождается цереброваскулярными ангиоспазмами, которые приводят к ишемии головного мозга, судорожным припадкам и синдрому неадекватной продукции антидиуретического гормона. Спонтанное субарахноидальное кровоизлияние представляет собой самопроизвольное (не обусловленное травмой головы) излитие крови в субарахноидальное пространство, между мягкой и арахноидальной оболочками головного мозга. САК относят к острым нарушениям мозгового кровообращения, а точнее к внутричерепным кровоизлияниям. Приблизительно в 80% случаев причиной САК является разрыв мешотчатой аневризмы или артериовенозной

мальформации сосудов мозга (3,4). Аневризмы располагаются преимущественно в области бифуркации крупных артерий основания мозга. Редко источник кровоизлияния находится в спинном мозге. Частота заболевания по разным оценкам и в разных странах мира составляет от 6 до 30 случаев САК на 100 000 тысяч населения в год. Распространенность САК составляет приблизительно 50 случаев на 100 000 населения. САК составляют 5-7% от всех инсультов.

В связи с этим поиск более эффективных методов лечение и ранней диагностики церебрального ангиоспазма является актуальной проблемой в медицине.

Цель работы: изучить раннюю диагностику субарахноидальных кровоизлияний нетравматического генеза.

Материал и методы обследования: Под наблюдением находилось 15 больных с субарахноидальным кровоизлиянием нетравматического генеза. Мужчин было 5 (40%), женщин – 10 (60%), в возрасте 28-63 лет. Клиническое обследование пациентов проводили сбор анамнеза. Инструментальные методы исследования пациентов проведены с помощью Эхо ЭГ, ЭЭГ, КТ головного мозга. Верификация диагнозов проводилось совместно с невропатологом и офтальмологом.

Анализ наших данных показывает, что субарахноидальные кровоизлияния обычно выявляется в возрасте старше 20 лет, с небольшим преобладанием в возрастной группе 25-50 лет. Пик заболеваемости приходится на возраст 45-50 лет. 13% больных наблюдали субарахноидальные кровоизлияния в возрасте 20 - 30 лет, и приблизительно 80% в возрастной группе 40 - 50 лет, 7% случаев наблюдается у лиц 60-65 возраста. Женщины болеют в 1,5-2 раза чаще, чем мужчины (рис).

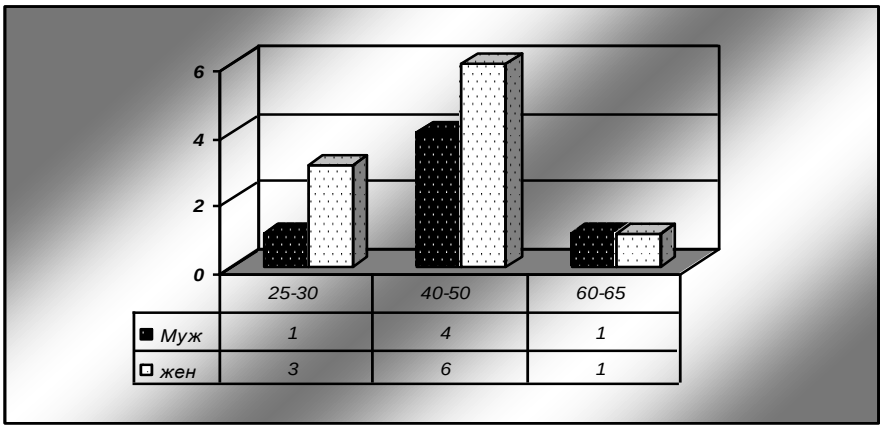

Примечание: -женщины
-мужчины

Около 15% больные умирали до поступления в стационар, 25% умирали в первые сутки от начала заболевания. Уровень смертности в конце первой недели доходил до 40%, а в первые пол года умирают около 50 - 60%. Для начальных проявлений субарахноидального кровоизлияния характерно: у 90% больных болезнь началось с интенсивной головной боли (нередко в виде ощущения удара по голове или сильного жжения), в 10% случаях иррадиирущей вдоль позвоночника, как правило диффузной, но иногда локализующейся в затылочной области. У 80-90% больных наблюдалось тошнота, рвота. Приблизительно в половине случаев (45-50%) психомоторное возбуждение или внезапная утрата сознания, наблюдающаяся. В 10% случаев у больных выявили кому длительное время. У 17-28% больных в острой фазе субарахноидальные кровоизлияния наблюдали судорожные припадки. При осмотре, выявляется менингеальные синдромы такие как, ригидность шейных и затылочных мышц, боли в глазах при движении, менингеальные симптомы, общая гиперестезия, болезненность при пальпации точек выхода ветвей тройничного нерва. Очаговая симптоматика выявляется на поздних этапах болезни. У 25-30% больных наблюдали очаговые неврологические симптомы в виде гемипарезов, нижних парапарезов,

речевые нарушения вплоть до афазии. При исследовании глазного дна выявляли отек дисков зрительных нервов. У 6-12% больных с субарахноидальные кровоизлияния выявляли преретинальное кровоизлияние. На 3-5 сутки от начало болезни у половины больных наблюдалось повышение температуры тела. Артериальная гипертензия выявляется в 50% случаев.

С целью уточнения диагностики всем больным проводилась компьютерная томография или магнитная резонансная томография головного мозга. Благодаря которым была выявлена тяжесть и распространенность кровоизлияния. Окончательный диагноз подтверждала церебральная ангиография. Ангиография даёт возможность дальнейшее выявление вазоспазмов.

Таким образом, анализ наших данных показывает, что субарахноидальные кровоизлияния нетравматического генеза чаще встречаются у женщин, чем у мужчин. Чаще всего в 45-50 лет.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Литвинова Н.Ю. Клинико-патофизиологическая характеристика больных гипертонической энцефалопатией в процессе восстановительной терапии. Автореферат. Нижний Новгород. 2005.

2. Старченко А.А. Клиническая нейрореаниматология. Москва, 2004.

3. Акимов Г.А. Одинат М.М. Дифференциальная диагностика нервных болезней: Руков. для врачей. 2 изд., испр. и доп. Гипократ 2000. С. 604.

4. Верещагин Н.В., Суслина З.А. и др. Принципы диагностии и лечения больных с острыми нарушениями мозгового кровообращении. Методические рекомендации. 2000. С.28.

УДК 572,511

Абдухамид Нарбаев, Рухангиз Норшодиева, Рауф Хайдаров
(Самарканд, Узбекистан)

МЕТАБОЛИК СИНДРОМ: МАВЗУНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ. АДАБИЁТЛАР ШАРХИ

Метаболик синдром – полиэталогик патологик ҳолат бўлиб, кўплаб касалликларда беморларнинг ногирон бўлиб қолишида ва ўлим ҳолатининг кўпайишида асосий омил бўлиб ҳисобланади. Метаболик синдромнинг патогенези, диагностикаси ва даволаш усуллари ҳозиргача мунозарали мавзу бўлиб қолмокда. Касаллик тарқалишининг ўсиб бориши, унинг профлактикаси, диагностикаси ва номедикаментоз даволаш усулларига янгича карашни талаб килади.

***Калит сўзлар**: Метаболик синдром. семизлик, артериал гипертензия.*

Metabolic syndrome is a polyetiologic pathological state, promoting the development of many diseases that are the major causes of morbidity and mortality of the population today. Problems of pathogenesis, diagnosis, and treatment of metabolic syndrome are discussed. The annual increase in the incidence requires improved approaches to prevention, diagnosis, and drug-free treatment of this pathological condition.

***Key words**: metabolic syndrome, obesity, hypertension.*

Мавзунинг долзарбдиги.Кейинги йилларда ривожланган мамлакатлар, жумладан Ўзбекистон ахолиси орасида метаболик синдром таркалишининг ўсиб бориши қатор муаллифлар томонидан кўрсатилиб келинмокда. Метаболик синдром билан касалланиш ва ўлим кўрсаткичининг ошиб бориши бу синдром бўйича янги илмий изланишлар олиб бориш зарурлигидан дарак беради. Бутун жахон соғлиқни сақлаш ташкилоти берган маьлумотларга кўра, метаболик синдромда умумий ўлимга сабаб бўладиган компонентларидан 10 та хавфли

омилнинг учтаси: артериал гипертензия, конда умумий холестериннинг баланд бўлиши ва тана масса индексининг юқори бўлиши асосий ҳафв омил бўлиб ҳисобланади.

Хозирги пайтда метаболик синдромни диагностика қилиш мезонлари бўйича турли гурух тадкикотчилари турлича фикр бериб келмокдалар (ВНОК, 2009; IDF, 2005; ESHandESC, 2007 ва бошк). Метаболик синдромнинг умум кабул қилинган ягона диагностик мезонларнинг йуклиги, ушбу синдромнинг тарқалиш, клиник-метаболик ва молекуляр-генетик хусусиятларини аниқлаш синдромнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлашда ва зарурий профиллактика ва даво чора тадбирларини ишлаб чиқишда муҳим ахамиятга эга. Кўпчилик эксперт муаллифлар фикрича абдоминал семизлик ушбу синдром учун асосий бўлиб ҳисобланади.Хозирги пайтда семизлик соғликни сақлаш тизимининг долзарб муаммоларидан бири бўлиб колмокда. Кейинги ун йилда бу патологияга чалинган бемолар сони кескин ошиб кетмоқда ва семизлик «глобалэпидемия» бўлиб қолди. Семизлик Европа мамлакатлари ахолиси орасида 10-25%ида кайд қилинади, АКШ ахолисининг эса қарийб хар учтадан биттасида қайд қилинади. Семизлик – юрак томир касалликларининг келиб чиқишида энг ховфли омил булиб хисобланади. Артериал гипертензия, дислипидемия, инсулинорезистентлик хамда 2 тип қандли диабет касалликларининг ривожланишида семизлик, хусусан абдоминал семизлик жуда ката ахамиятга эга. Бизнинг миллий турмуш тарзимизнинг ўзига хос хусусиятлари, ташқи муҳит ва генетик омиллар метаболик синдром диагностикаси мезонлари учун бевосита ахамият касб этади ва бошка давлат стандартлари курсаткичларидан анча фарк килади. Бундай холат махаллий шароитларда метаболик синдром компонентлари белгиларини чукуррок ўрганишни ва ўз навбатида янги даво чора-тадбирлар ишлаб чиқишни талаб қилади Бунда гиполипидемик ва гипогликемик таьсир қилиш хусусиятига эга бўлган препаратлар, яьни ω-3 ёг кислота ва α-липой кислоталарни қўллаш яхши наф бериши мумкин. Юқорида кўрсатилган маьлумотларнинг барчаси қуйидаги **максадларни** амалга оширишга ундайди: абдоминал семизликда метаболик синдром компонентларининг таркалиш курсаткичларини ўрганиш ва ушбу компонентларининг салмоғини ўрганиш ва зарурий метаболик коррекция ишлаб чиқиш.

Вазифа 1.Абдоминал семизлиги бўлган бемоларда метаболик синдром шаклланишида модифицирланган ва модифицирланмаган туртки омилларни ўрганиш

2.Абдоминал семизлиги бўлган бемоларда метаболик синдром компонентларининг клиник ва модда алмашинуви аломатларини аниқлаш.

3.Абдоминал семизлиги бўлган беморларда метаболик синдром аломатларини коррекции ω-3 ёг кислота ва α-липой кислота препаратлари билан метаболик коррекция қилишни аниқлаш.

Семизлик ва метаболик синдром: этиологияси, патогенези, диагностик мезонлари.

Метаболик синдром (МС) метаболик, гормонал, клиник бузилишлар комплекси бўлиб, буларнинг негизида инсулинорезистентлик (ИР) и компенсатор гиперинсулинемия (ГИ) ётади. Айрим адабиётларда «Х синдром» синоними атамаси билан ҳам кўрсатилган.

Кейинги йилларда МС бўйича чоп этилган илмий ишлар сони кўпайиб бормоқда ва бу синдромга нисбатан қизиқиш ошиб бормоқда. Биринчидан бу синдром ривожланиши борасида янги-янги маълумотлар йиғилиб бормоқда. Иккинчидан МС юрак-томир патологиялари, юрак ишемик касаллиги, қандли диабет 2 типи касалликлари ривожланишида жуда юқори ҳовфли омил бўлиши билан амалиёт врачлари эътиборини жалб қилмоқда.

ИР метаболик синдромнинг асосий маркери бўлиб ҳисобланади. ИР – бу қонда инсулин етарли миқдорда бўлса, лекин тўқималарнинг инсулинга нисбатан сезгирлигининг пасайиши билан характерланади. Бунинг патогенетик негизида тўқима рецепторларида ИРни кодловчи генетик механизми ётади.

МС этиопатогенезида иккита омил: генетик ва муҳит омиллари ётади. Эпидемиологик текшириш натижалари шуни кўрсатдики, бу синдромнинг ривожланиш негизида асосан «иқтисодий генотип» гипотеза билан асосланиши кўрсатилди.

Барча оила аъзоларини текшириш натижаларида шулар аниқ бўлдики, кам ҳаракатчанлик ва ортиқча углеводли озуқа қабул қилиш асосий этиологик сабаб бўлиб, МС

касаллигининг эпидемия характерда кечишига олиб келади. Ғарб мамлакатлари аҳолисининг 25%и МСидан азият чекади. Бир қатор этник гуруҳларда МСнинг кенг тарқалишида ирсий мойиллик касаллик клиник белгиларининг оғирлик даражасига ҳам таъсир кўрсатиши илмий исботини топган.

Маълумки, организмда инсулин таъсири хужайра ва тўқималарда энергетик материаллар тўплашига қаратилган бўлади. Инсулин гликоген ҳосил бўлишини, ёғлар ва оқсил синтезини стимуляция қилади, ҳужайраларга натрий ва калий киришини таъминлайди. Мушак тўқималари, жигар ва ёғ тўқималари нсулин таъсирига энг сезгир бўлиб ҳисобланади. Узоқ давом этган, бъзан 15 йилгача инсулинрезистентлик ГИ ривожланишига олиб келади. Ошқозон ости b-хужайраларининг очлиги ИРга олиб келади, кейинчалик эса ҚД ривожланади.

Организмда ГИ бўлган ҳолда глюкоза ёғ кислоталарига сарфланади, ва ўз навбатида ёғлар синтезига қатнашади ва ёғ тўқималарига чўкади. Ёғ кислоталар миқдорининг ошиб кетиши тўқималарда липопротеидлипаза ва бошқа ферментлар фаоллигини сусайтиради, инсулинга резистентликни кучайтиради. Ёғ кислоталарнинг энергосубстрат сифатида сарфланиши натижасида жигар ортиқча миқдорда триглицеридлар синтезлай бошлайди. Юқори зичликдаги липопротеинлар (ЮЗЛП)парчаланишининг тезлашиши ва липопротеидлипаза ферменти фаоллиги сусайиши оқибатида уларнинг миқдори камаяди. ГИ жуда юқори зичликдаги липопротеинлар (ЖЮЗЛП) синтезининг кучайишига олиб келади.

ИР билан абдоминал семизлик ривожланиши ўртасида метаболик боғликлик борлиги илмий исботини топган. Семизлиги бўлган беморларда инсулинга қарам тўқималар организмда инсулин миқдори нормада бўлишига қарамасдан глюкозани ўзига сингдира олмайди. 30 ёшдан кейинги одамларда гипоталамо-гипофизар зона кортизолга нисбатан сезгирлиги пасаяди, ва компенсатор гиперкортицизм ҳолати ривожланади. Абдоминал соҳада ёғ тўқималарининг кортизолга рецепторлари юқори зичликда бўлиб, инсулинга нисбатан рецепторлар эса паст зичликда бўлади. Бу ҳолатлар абдоминал типдпги семизлик ривожланишига ва портал циркуляциясига тушадиган ёғ кислоталарнинг кўп миқдорда ҳосил бўлишига олиб келади. Адипоцитлар гипертрофияси улар юзасидаги инсулинга нисбатан рецепторлар зичлигининг пасайишига олиб келад ва ИР чуқурлаштиради.

Ёғ тўқималари ўзида ИР чақирувчи омил ишлаб чиқариши билан эндокрин функциясини бажаради. Ҳозирги кунда овқатланиш регуляциясида ва симпатик нерв тизими фаоллигида иштирок этувчи лептин гормони яхши ўрганилган. Қон таркибидаги лептин миқдори билан ИР ва ГИ ўртасида корреляцион боғлиқлиқ борлиги аниқланган.

Лептин липогенез жараёнида ишлаб чиқарилади ва тўқлик маркази учун стимуляторо бўлиб ҳисобланади. Семизликда гипоталамусдаги лептинга нисбатан рецепторлар сезгирлиги пасаяди.

МС бўлган беморларда эндокрин статус кортизол, тестостерон (аёлларда), норадреналинларнинг ошиши, ва прогестерон, тестостерон (эркакларда) ҳамда соматотроп гормонларнинг камайиши билан хапрактерланади. ГИ кучайиши билан контринсуляр гормонлар, яъни глюкагон, тиреотроп гормони, тиреоид гормонлари ва пролактин гормонлар секрецияси ошади. Бу гормонларнинг МС ривожланишида патогенетик роли исботлаб берилган.

МС ривожланишига жавобгар омилларни аниқлашда шулар маълум бўлдики, асосан учта компонент: глюкагон, тиреотроп гормон, тиреоид гормонлар ва пролактин гормонлар бир хил аҳамиятга эга экан. МСнинг бошқа компонентлари ҳам фаол ўрганилиб келинмоқда. Айрим муаллифлар қон эркин тестостерон, гиперурикемия миқдорида сақлаб турувчи аёлларда гиперандрогенияни ҳам МС копоненти сифатида ўрганишни таклиф қилишмоқдалар. Ушбу олинган маълумотлар натижалари шуни кўрсатадики, МС учун хос бўлган компекс динамик бузилишлар, яъни ИР ва семизлик бошқа метаболик ўзгаришларни чақириши мумкин ёки бор бузилишларни янада оғирлаштириши мумкин.

Артериал гипертензия (АГ) МСнинг бир клиник белгиси кўринишида намоён бўлади. Марказий нерв тизими ва буйраклар инсулинга нисбатан сезгирлигини сақлаб қолади, ва ГИ

бўлган ҳолда симпатик нерв тизими фаоллигини ва томирлар тонусини оширувчи омил бўлиб ҳисобланади. Симпатикотония бўлганда буйраклар каналчаларида глюкоза фильтрацияси ошади, натижада буйраклар нефрон каналчаларида натрий реобсорбцияси кучаяди. Ўз навбатида тўқималарда суюқликлар ва электролитлар кўпроқ ушланиб қолади, бир қисми томирлар деворига ўтириб қолади.

ГИ бўлганда хужайра ички калийнинг камайишига ва калъций, натрий ошишига бевосита таъсир кўрсатади. Бундай ҳолда томирлар девори котехоламинларга нисбатан сезгирлиги ошади. Томирлар деворида азот оксидининг камайиши ва инактивацияси эдотелийлар дисфункциясини кучайтиради. Тўқималардаги эркин радикаллари концентрациясининг ошиши ва брадикинин бузилиши ҳисобига ушбу жараён янада чуқурлаштиради. Қон таркибида иммунореактив инсулин миқдорининг 12,7 мкЕД/мл.дан ошиб кетганида ГИ силлиқ мушаклари томирлар деворидаги хужайралар пролиферациясини тезлаштиради ва юрак чап қоринча гипертрофияси ривожланади.

Периферик томирлар девори қаршилиги ҳамма омилларнинг ошиши буйракларда қон айланишини сусайтиради, натижада эса ренин-ангиотензин-альдостерон тизими (РААТ) фаоллашишига олиб келади. РААТ тўқима компоненти кашф қилиниши таянч мушаклари томирларининг резистентлиги механизми деган тушунчага олиб келди. Тўқима РААТ плазмада циркуляция қиладиган ренин миқдорининг ўзгаришига боғлиқ бўлмаган ҳолда ишлайди ва липогенезни стимуляция қилади, адипоцитларда липидлар тўпланишини кучайтиради. Ёғ тўқималари массаси кўпайиши билан тўқима ангиотензина II нинг тизимли таъсири бошланиши мумкин. Бошқа томондан узоқ давом этган АГда ИР ривожланиши периферик қон айланишнинг камайишига олиб келади.

ГИ ёғ тўқималаридаги плазминоген ингибитори орқали қон фибринолитик фаоллигини бузади, натижада фибринлар парчаланиши секинлашади. Бу ҳолат МСда гомеостаз бузилишининг бир механизми кўринишида намоён бўлади. ИР бўлганда қон тромбоцитларнинг адгезия ва агрегация хусусияти ошади. Айрим муаллифлар фикрича бу ҳолат гемореологик бузилишда, тромб ҳосил бўлишида ва микроциркуляция бузилишида бир туртки механизм бўлиб ҳисобланади.

Бир қатор ўтказилган тадқиқотларга асосан, ГИ ҳовфли омил ёки юрак ишемик касаллиги маркери бўлиб ҳисобланади. Ноҳардаги инсулин миқдорини аниқлаш беморларда кейинги 5 йил давомида миокард инфаркти ривожланиш ҳовфини кўрсатувчи бир параметрлардан бири бўлиб қолмоқда. Юрак ишемик касаллигида яна бошқа аломатлардан вазоспастик стенокардия алоҳида ўрин эгаллайди. Охирги йилларда МС билан Х кардиологик синдроми (микротомир стенокардияси) ўртасида боғлиқлик борлиги бўйича қизиқарли маълумотлар олинаяпт. Ушбу синдром МСнинг бир клиник белгиси бўлиб намоён бўлиши мумкин.

1999 йилда БЖСС ташкилоти томонидан МС диагностиккаси бўйича қуйидаги мезонлар тавсия қилинган:

1. ГТТБ ёки 2 тип ҚД, ёки ИР;

2. АГ (қон систолик артериал босими 160 мм сим. уст. қон диастолик артериал босими 90 мм сим. уст. юқори (АД);

3. Дислипидемия (қон зардобида ТГ 1,7 ммоль/л. дан баланд ва ЮЗЛП холестерин 0,9 ммоль/л.дан паст., аёлларда 1,0 ммоль/л.дан паст бўлиши);

4. Абдоминал семизлик (бел айланаси ининг (БА) сон айланасига нисбати эркакларда 0,9, аёлларда 0,85 юқори, ёки ТМИ 30 кг/м2дан юқори;

5. Микроальбуминурия (сийдик билан альбумин экскреция 20 мг/мин. юқори, альбуминнинг /креатининга нисбати 20 мг/г.дан юқори).

Агар юқоридаги биринчи мезон ёки кейингиларида иккитаси қайд қилинса МС диагностика қилинади.

2001йилда АҚШи миллий институти ИРни диагностика қилиш мақсадида анча ихчамлаштирилган мезон ишлаб чиқилган эди:

1. Абдоминал семизлик (БЙ эркакларда 102 см.дан юқори ваи аёлларда 88 см.дан юқори);
2. Гипертриглицеридемия (ТГ миқдори 1,7 ммоль/л.дан баланд);
3. ЮЗЛП холестерин 1,0 ммоль/л.дан паст., аёлларда 1,3 ммоль/л.дан паст бўлиши);
4. АГ (АҚБ 130/85 мм сим.у ст.дан баланд бўлиши);
5. Ноҳардаги гипергликемия (6,0 ммоль/л.дан баланд).

Ушбу мезонлардан учта омил қайд қилинса МС диагностика қилинади. МСнинг қуйидаги ҳовфли гуруҳлари мавжуд:

- ЮИКнинг ҳар қандай кўриниши ёки бошқа атеросклеротик касалликлар;
- Соғлом одамларни профилактик кўрик вақтида МС белгиларидан биронтаси аниқланганда;
- Яқин қориндошларида атеросклеротик касаллигининг эрта аломатлари бўлган одамлар (эркаклар -55 ёшгача, аёллар - 60 ёшгача).

Иммунореактив инсулинни аниқлаш имкони пайдо бўлгандан кейин ИР кўрсаткичи сонли аҳамиятга эга бўлди. ИРни баҳолашда эугликемик «клэмп-тест» ўтказиш тавсия қилинади. ИР борлигини қон зардоби таркибидаги инсулин ва глюкоза концентрацияси нисбатига асосланиб инсулинорезистентлик ва инсулинга сезувчанлик индексини ҳисоблаш ҳам мумкин бўлади. Кўпроқ Caro индекси: ноҳардаги қон зардоби таркибидаги глюкозанинг (мг/дл.да) инсулинга (мкМЕ/мл.да) нисбати. Агар ушбу индекс кўрсаткичи 6,0 кам бўлса ИР учун диагностик мезон бўлиб ҳисоланади. Кейинги вақтда глюкоза билан зўриқтириш текширишда гомеостаз (НОМА) ва бошқа қатор индексларни баҳолашларнинг ҳам диагностик аҳамияти ошиб бормоқда.

Глюкоза организмда асосий энергетик ва пластик модда бўлиб ҳисобланади. Глюкоза организмга углеводлар таркиби билан тушади ва асосан жигар ҳамда мушак тўқималарида гликоген кўринишида тўпланади. Соғлом организмда глюкоза-инсулин нисбати қон таркибидаги глюкоза миқдорини маълум бир меёрда ушлаб туради. МС бўлган беморлар организмида углеводлар билан зўриқтиришга жавобан тўқима ИРни бартараф қилиш мақсадида кўп миқдорда инсулин ишлаб чиқарилади. Гормонлар миқдори шунчалик ошиб кетадики, баъзан умумий қувватсизлик, юрак тез уриши, тери қопламининг кескин оқариб кетиши, бош айланиши каби гипогликемик ҳолатга хос бўлган клиник аломатлар билан намоён бўлиши мумкин. Ушбу синдром ўз вақтида эътибор билан аниқланса ривожланаётган ИРни дастлабки босқичларидаёқ шубҳа қилса бўлади.

Қон таркибидаги глюкоза миқдорининг мўтадил баланд бўлиб туриши оқибатида оқсиллар гликирланиши кузатилади (ноферментатив глюкоза бирикмалари билан оқсиллир бирикиши), бу ҳолат ўз навбатида оқсилларнинг структураси ва функцияси бузилади. Артерия қон томирлари оқсиллар зарарланиши атеросклеротик ўзгаришларига, мия оқсиллар зарарланиши - неврологик бузилишларга олиб келади. Бундай ўзгаришлар натижасида микро- и макроангиопатия, полинейропатия каби кечки асоратлар ривожланиб боради.

МС диагностикасида углеводлар алмашинуви бузилишини аниқлаш дастлабки асосий қадам бўлиб ҳисобланади. Углеводлар алмашинуви бузилишини баҳолашда 1999 йилда БЖССТ томонидан тавсия қилинган мезон қўлланилади. Ушбу мезон бўйича 2-3 кун интервал ичида ноҳардаги капиляр қон таркибидаги глюкоза кўрсаткичи камида икки маротаба 6,1 ммоль/л.дан юқори ёки тенг бўлса ҚД борлигидан дарак беради. Бу кўрсаткич ҚД учун хос бўлган асоратлар бўлмаган босқичида диагнозни аниқлаш имконини беради. ҚДни аниқлашда скрининг усули ҳам қўлланилиши мумкин: сутка давомида 4 марта тасодифий гипергликемияни аниқлаш. Гликемия кўрсаткичи бир марта бўлса ҳам 10 ммоль/л.дан юқори бўлса ҚДга шубҳа бўлади ва кейинчалик мақсадли диагностик текшириш тавсия қилинади.

Хулоса: Қон таркибидаги базал (ноҳардаги) гликемия 5,6 дан 6,1 ммоль/л.гача бўлган кўрсаткич глюкозотолерантлик тести (ГТТ) ўтказиш учун кўрсатма бўлиб ҳисобланади. Айрим шошилинч ҳолатлар, туғруқ, шошилинч хирургик аралашиш ва ҚД манифестациясида гликемия 6,0 ммоль/л.дан юқори бўдиши ГТТ ўтказиш учун қарши

кўрсатма бўлиб ҳисобланади. Семизлик даражаси ТМИ ҳисоблаб чиқариш, яъни тана вазнининг (кг.да) бўй узунлигига (м2.да) нисбати билан баҳоланади. Бу кўрсаткич 30 кг/м2.дан юқори бўлса семизлик деб баҳоланади. МС диагностикасида чарви ва ичак тутқичида ёғ тўпланиши билан характерланадиган абдоминал семизликни баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун БАининг САига нисбати коэффицентидан фойданилади. БАси киндик соҳадан, САси думда соҳадан ўлчанади.

МСга шубҳа бўлганида умумий холестерин текширилади. Агар қондаги холестерин 5,0 ммоль/л.дан юқори бўлса тўлиқ ҳамма липидлар комплекс ўрганилади: холестериннинг паст зичликдаги липопротеинлари (ПЗЛП), ЮЗЛП, ЖПЗЛП , ва ТГлар аниқланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Адашева Т. В., Демичева О. Ю. Метаболик синдром – основы современной терапии // Лечащий врач. – 2003. – № 10. – С. 24-28.
2. Акимова Е.В., Гафаров В.В., Кузнецов В.А. Пятилетняя динамика основных факторов риска развития ишемической болезни сердца среди неорганизованного населения Тюмени // Терапевт. арх. 2005. – Т.77, № 2. – С. 3135.
3. Алмазов В.А., Благосклонная Я.В., Шляхто Е.В., Красильникова Е.И. Метаболик сердечно-сосудистый синдром. – СПб.: Изд-во СПбГМУ, 1999. – 208 с.

УДК 613.2.01./614.2

Азиза Нормурадова, Дилдора Раманова
(Ташкент, Узбекистан)

ОРГАНИЗАЦИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СЕСТРИНСКОЙ ПОМОЩИ В СТАЦИОНАРЕ

В настоящие время в республике проводится огромная работа по реформированию системы здравоохранения. Создана широкая сеть учреждений здравоохранения, которые оказывают амбулаторно-поликлиническую, стационарную, экстренную, высокотехнологичную специализированную медицинскую помощь. В статье приводятся данные, полученные в ходе хронометража рабочего времени сестринского персонала, работающего в отделениях лечебных уч реждений. Учет трудозатрат среднего персонала лечебного учреждения позволил повысить эффективность сестринской помощи.

Ключевые слова: *хронометраж, сестринский персонал, медицинская помощь.*

At present in the country there is a lot of work to reform the health care system. A wide network of public health institutions has been established that provide polyclinic, outpatient, inpatient, emergency, high-tech specialized medical care. The article presents data obtained during the timekeeping of nursing staff working in the departments of medical institutions. Accounting for the labor costs of the average staff of the health care facility has made it possible to improve the effectiveness of nursing care.

Key words: *timekeeping, nursing staff, medical care.*

С начала 90-х годов XX века начались структурные преобразования сестринского дела, в первую очередь была создана многоуровневая система подготовки сестринских кадров (базовый и высшее сестринское образование). В деятельности средних медицинских работников с 1998 года произошел дополнительный толчок развитию подготовки специалистов среднего звена и способствовал повышению престижа этой профессии, была подтверждена чрезвычайная актуальность и значимость развития сестринского дела, обобщен существующий опыт и намечены дальнейшие пути реформ [1, 14-15].

Реформа сестринского дела проводится по следующим направлениям: оптимизация

управления сестринским делом, разработка нормативной базы деятельности сестринского персонала, совершенствование деятельности сестринского персонала, организация и внедрение сестринского процесса, развитие первичного и последипломного сестринского образования и др.

Для эффективной работы медицинского персонала лечебных учреждений, основанной на применении сложного диагностического оборудования, новых методов лечения заболеваний, характеризуемой большим количеством внутрипроизводственных и информационных потоков в сфере управления [3, 41-45]. Необходима четкая организация трудового процесса медицинского и прочего персонала, прогрессивные нормы времени, нормативы численности, эффективные системы материального стимулирования высоко производительного труда персонала. Это является основой организации труда в ЛПУ, его планирования, организации и управления лечебно-профилактическим процессом в целом в учреждении [1, 14-15].

Деятельность сестринского персонала в современных условиях характеризуется большим разнообразием и включает как оказание широкого спектра услуг в первичном звене, так и участие при применении сложного диагностического оборудования [2, 24-26].

Целью исследования: устранение потерь и непроизводительных затрат рабочего времени путем применения новых технологий и методов лечения, лучшей организации труда на рабочем месте.

Материалы и методы исследование: Для изучения затрат рабочего времени среднего медицинского персонала использовано хронометраж рабочего времени.

Объектом исследования является сестринский персонал. Исследование проводилось в течение октябрь-ноябрь 2017 г. В целом проанализированы индивидуальные фотографии рабочего времени пятнадцати медицинских сестер хирургического отделения

4. медицинские сестры операционного блока - 5,
5. медицинские сестры процедурного кабинета - 5,
6. медицинские сестры перевязочного кабинета - 5,

Все время наблюдения было разделено на 4 основные позиции:

7. подготовительно-заключительное время, оперативное (основное и вспомогательное) время обслуживания рабочего места (технологическое и организационное) и время перерывов (на отдых и личные надобности). Структура рабочего времени представлена на схеме.

Структура рабочего времени

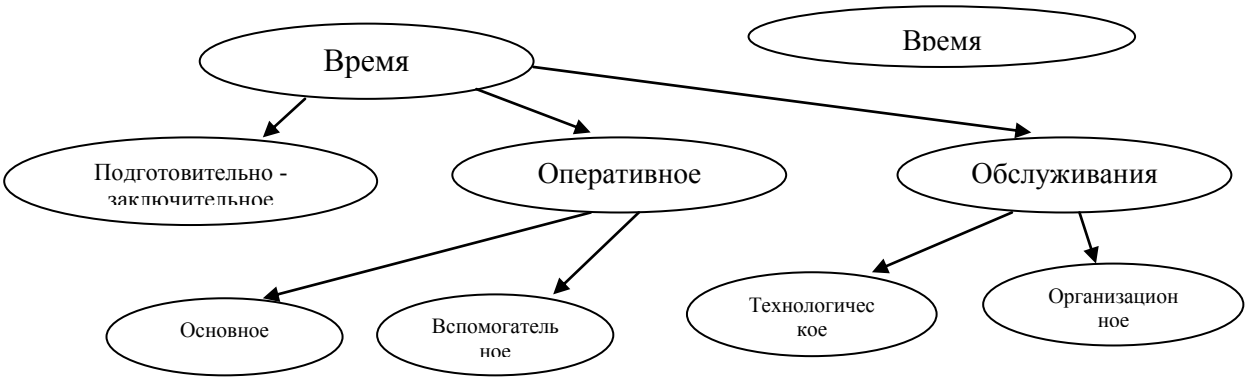

Проведенный в нашем исследовании хронометраж деятельности медицинских сестер отделений терапевтического профиля базовых ЛПУ в период с ноября 2017 г. по февраль 2018 г. показал следующее. На основную деятельность в среднем затрачивается менее 35 % рабочего времени, но отмечается довольно большой разброс индивидуальных значений трудозатрат по разным отделениям. Так в одном случае основная деятельность составила только 9,5 % рабочего времени, а незанятое время составило более 18 %. Анализ сведений (таблица 1) показал, что имеются различия структуры трудозатрат в ЛПУ.

Таблица 1

Структура затрат рабочего времени (% от итога)

№	Вид деятельности	В среднем (M ±2m)
1	Основная	34,5±8,8
2	Вспомогательная	18,7±7,3
3	Работа с документацией	23,5 ±8,0
4	Служебные разговоры	5,1±4,2
5	Хозяйственная деятельность	4,8 ±4,0
6	Прочая деятельность	3,3±3,4
7	Производительное время, всего (1-6)	89,9±2,2
8	Личное время	5,0±4,1
9	Незагруженное время	5,1±4,2
10	Непроизводительное время, всего (7-8)	10,1±2,2
	ИТОГО	34,5± 8,8

Существенно большими оказались также затраты на работу с документацией (26,4%). Затраты времени на служебные разговоры, хозяйственные работы и прочую деятельность. Затраты лично необходимого времени (обеденные и гигиенические перерывы, кратковременный отдых) около 5%. Структура затрат рабочего времени практически совпадает в отделениях, но детальный анализ выявил разницу по использованию времени на выполнение отдельных работ. Так, в отдельных случаях затрачивается больше времени на сопровождение больных в другие отделения (+21,3 %), подготовку историй болезни по назначению врачей на клинико-диагностические функциональные исследования, их транспортировка и своевременное возвращение в отделение с результатами исследований (+13,5%), прием и передачу смены (+6,4%), обсуждение проблем пациента с врачом (+3,3 %).

Статистически достоверных различий в структуре затрат рабочего времени у персонала с разным стажем работы выявить не удалось, однако время выполнения таких сестринских манипуляций, как постановка инъекций, а также компрессов, клизм, у медицинских сестер с небольшим стажем работы и не имеющих квалификационных категорий в среднем на 11,3% больше. Обнаружено также, в отдельных случаях затрачивается персоналом на информирование больных по вопросам заболевания и лечебно-диагностического процесса (+15,3%), а также советы пациенту, рекомендации, консультации, беседы (+12,8%).

Таким образом, при оптимальной организации работы медсестер могут быть выделены значительные временные резервы: до 5% за счет незагруженного времени, до 5% за счет прочей и хозяйственной деятельности, до 2-3% за счет работы с документацией и 5-8% - вспомогательной деятельности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кириченко Ю.П. Нормирование труда медицинской сестры стационара // Бюллетень медицинских интернет-конференций (ISSN 2224-6150) 2015 г. № 5 С. 14-15.

2. Новокрещенова И.Г. Управление качеством сестринской помощи в лечебно-профилактическом учреждении // Пробл. социал. гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 2008. – №1. – С. 24-26.

3. Тахтарова Ю.Н., Абрамов А.Ю., Сасина М.С. Научное обоснование профессиональных и организационных форм деятельности среднего медицинского персонала// Экономика здравоохранения. – 2007. – №10. – С.41-45.

УДК 61.611.44

Камолиддин Ортиков, Нилуфар Нажмиддинова,
Динара Каттаходжаева, Рахшона Каримова
(Ташкент, Узбекистан)

МОРФОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ ОРГАНОВ ПОТОМСТВА, РОЖДЕННЫХ ОТ МАТЕРЕЙ В СОСТОЯНИИ ГИПОТЕРИОЗА

Целью исследования было изучение морфологических изменений в щитовидной железе при экспериментальном гипотиреозе. Эксперименты были проведены на 28 белых беспородных крысах, которые были разделены на контрольные и экспериментальные группы. Было установлено, что при экспериментальном гипотиреозе в щитовидной железе лабораторных белых крысах развиваются дистрофические, атрофические и деструктивные изменения гепатоцитов. Эти изменения наиболее выражены на 60 й день эксперимента. К концу эксперимента эти явления еще более усугубились.

Ключевые слова: *гипотиреоз, сосуды печени, гепатоциты.*

The aim of the study was to study the morphological changes in the liver during experimental hypothyroidism. The experiments were carried out on 36 white outbred rats, which were divided into control and experimental groups. It was found that in experimental hypothyroidism in the liver of laboratory white rats dystrophic, atrophic and destructive changes in hepatocytes develop. These changes are most pronounced on the 60th day of the experiment. By the end of the experiment, these phenomena were even more aggravated.

Keywords: *hypothyroidism, liver vessels, hepatocytes.*

В структуре заболеваний эндокринной системы одно из главных мест занимает патология щитовидной железы (ЩЖ), рост которой за последние годы приобрел расширенную географическую распространенность. Сложившуюся ситуацию невозможно объяснить только повышением интереса к изучению заболеваний ЩЖ, а также совершенствованием методов их диагностики. Щитовидная железа крайне важна для нормальной жизнедеятельности организма. Являясь чрезвычайно чувствительной к воздействию факторов природно-социалной среды, она служит одним из центральных звеньев в гормональной регуляции адаптивных процессов у человека. Заболевания щитовидной железы занимают важное место среди эндокринной патологии. Они сопровождаются нарушением выработки тироидных гормонов с развитием синдрома гипотиреоза или тиреотоксикоза. Щитовидная железа играет ключевую роль в обеспечении морфологических, метаболических изменений в органах и тканях, необходимых для формирования эндокринного, иммунологического, энергетического гомеостаза организма. Тироидная дисфункция сопровождает напряженное течение адаптации и сопутствует развитию патологии многих органов и систем организма.

Цель исследования: выявление структурных изменений щитовидной железы у крысят, рожденных от матерей в состоянии гипотиреоза.

Материал и методы исследования. Воспроизведена экспериментальная модель гипотиреоза по общеизвестной методике. Крысам после рождения давали мерказолил в дозе 0,5 мг на 100 г массы тела в течение 30 суток, далее в течение 90 суток давали поддерживающую дозу мерказолила из расчета 0,25 мг на 100 мг. Для гистологического исследования брали щитовидную железу, фиксировали их в 10%-ном нейтральном формалине в течение 10 суток, после чего промывали в проточной воде, проводили через спирты возрастающей крепости, заливали в парафин и готовили среды толщиной 5-6 микрон. Полученные срезы окрашивали гематоксилином и эозином.

В результате исследований установлено, что паренхима щитовидной железы лабораторной крысы, представлена тиреоцитами кубической формы, которые формируют стенку для каждого фолликула. Ядра тироидного эпителия округлой формы и расположены в

центре клеток. Щитовидная железа после рождения окружена тонкой соединительнотканной капсулой и состоит из одной дольки. Паренхима щитовидной железы состоит из сформированных фолликулов различных размеров. В щитовидной железе преобладают мелкие фолликулы, средние и крупные встречаются редко. По периферии железы фолликулы крупные. При микроскопическом исследовании щитовидной железы у интактной группы крыс отмечалось типичное фолликулярное строение, видны соединительнотканные перегородки, отделяющие дольки друг от друга. Фолликулы представлены округлой или слегка овальной формы с четкими контурами. Коллоид окрашен в бледно-розовый цвет. Клетки фолликулярного эпителия в основном кубической формы, ядра преимущественно расположены у базальной мембраны тиреоцитов. На гистологических срезах щитовидной железы экспериментальной группы животных, рожденных от матерей в состоянии гипотиреоза, наблюдается картина, присущая йодной недостаточности. Вследствие развития гипофункции щитовидной железы усиливается тиреотропная функция гипофиза, под влиянием избытка ТТГ тиреоциты приходят в состояние функциональной активности. Также отмечается наличие фолликулов с фестончатыми краями с высоким фолликулярным эпителием и незначительным количеством коллоида. Средняя высота тироцита увеличилась на 48 %, площадь тироцита увеличилась в 4,6 раза, при этом средний диаметр фолликула уменьшился на 26 %, площадь коллоида – на 24 % по сравнению с показателями интактной группы. Установлено увеличение числа митозов в ядрах тироцитов. Митозы в основном происходят в клетках экстрафолликулярных островков, которые, как известно, служат резервом для роста тироидной ткани. Митотический индекс увеличился в 4,8 раза по сравнению с интактной группой, что свидетельствует об усиленной пролиферации тироцитов. Так, суммарный объем фолликулярного эпителия возрос за счет экстрафолликулярных тироидных клеток. Также следует отметить, что активация функции железы сопровождалась интенсивностью кровоснабжения. Расширенные капилляры плотно окружают фолликулы, при этом перифолликулярная гиперемия выражена настолько, что у базальной мембраны отмечается картина непрерывной сосудистой кровеносной сети. Новообразованные сосуды претерпевают перестройку, «отпочковываясь» от стромальных артерий, увеличивая площадь контакта в системе тироцит-капилляр. Такая картина на фоне йодного дефицита может быть предпосылкой узлообразования, что происходит при эндемическом зобе.

В результате исследований установлено, что в состояние гипотериоза у матерей, у потомства отмечали выраженные изменения не только зонального, но и клеточного состава тимуса во всех его структурно-функциональных зонах. В первые часы после рождения снижалась плотность клеточных элементов, особенно во внутреннем слое коркового вещества. Основной вклад в эти изменения вносило уменьшение численности лимфоидных клеток, и в первую очередь в коре снижалось количество зрелых лимфоцитов. Надо отметить, что при этом не снижалась интенсивность лимфоцитопоэтической функции тимуса, так как осталось количество бластов и митотически делящихся клеток в субкапсулярной зоне. Уменьшение численности клеток лимфоидного ряда можно объяснить угнетением пролиферативных процессов. В мозговом веществе обнаружено увеличение содержания средних лимфоцитов и уменьшение числа зрелых лимфоцитов, определялись тельца Гассаля, сформированные уплощенными эпителиальными клетками с гиалиновым содержимым.

Таким образом анализ данных показывает, что у потомства рожденных от матерей в состоянии гипотиреоза наблюдается дисбаланс между процессами пролиферации и апоптоза в виде усиления апоптоза при подавлении пролиферации клеток органа.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Новицкая А. Б., Стронгин Л. Г., Некрасова Т. А. и др. Особенности перекисного окисления липидов и гемодинамики у больных с субклиническим гипотиреозом // Клиническая тиреоидология. – 2004. – Т. 2. – С. 27 – 31.

2. Стадник Н.А., Боташева В.С. Морфология щитовидной железы при экспериментальном тиреотоксикозе // Кубанский научный медицинский вестник. – 2014. – №3. – С.102-108.

3. Фадеев В. В., Мельниченко Г. А. Гипотиреоз. Руководство для врачей. – М., 2004. – 288 с.

4. Подзалков А. В., Фадеев В. В. Гипотиреоз, субклинический гипотиреоз, высоконормальный уровень ТТГ // Клин. тиреоидол. – 2009. – Т. 5, № 2. – С. 4 – 15.

УДК 632.9(615.8)-599.320

Зафаржон Рахмонов, Зиядулло Хидиров, Угилой Худоёрова,
Фотима Абдуназарова, Зухра Абдуназарова
(Самарканд, Узбекистан)

АНАТОМИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ РАЗВИТИЯ МОРФОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ СЕМЕННИКОВ КРЫС В ПОСТНАТАЛЬНОМ ОНТОГЕНЕЗЕ И РЕАКТИВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ ПЕСТИЦИДОВ

Установлены закономерности структурных изменений в тканях семенников крыс при действии пестицидов, перешедших через молоко матери (крысы-самки) детенышам (крысятам). Показано, что при воздействии хлората магния и которана происходит задержка полового созревания и процесса сперматогенеза.

Have been determined mechanism of regularity of structural changes in rats testicles tissues in the pesticide's influence, get through mother's milk (female rat) to rat cub. In chlorate magnesium influence and cotoran happen sex maturity delay and spermatogenesis process.

Проблема воздействие агрессивных факторов внешней среды на мужскую репродуктивную систему является весьма актуальной ввиду ее высокой чувствительности к токсическим воздействиям [1-4]. Согласно последним статистическим данным установлено резкое ухудшение репродуктивной функции мужчин [5-8]. Большой удельный вес среди химических факторов окружающей среды составляют пестициды, которые применяются с целью повышения урожайности сельхозкультур и продуктивности животноводства [3, 9, 10].

Невозможно с уверенностью оценить влияние пестицидов на рост патологии. К широко применяемым пестицидам относятся дефолиант хлорат магния и гербицид которан [9].

Наша цель – изучить анатомические параметры и структурные компоненты семенников крыс в процессе постнатального онтогенеза и реактивные изменения, происходящие при воздействии дефолианта хлората магния и гербицида которана.

Материал и методы исследования. Исследование проведено на материале семенников 214 белых беспородных крыс от момента рождения до 3-месячного возраста. Материал распределен на 3 группы. К первой отнесены крысята контрольной группы. Ко второй – крысята, матерям (крысам-самкам) которых вводили в течение первых 5 дней после рождения раствор хлората магния в дозе 1/100 LD_{50} внутрижелудочно. К третьей группе – крысята, матерям которых вводили в течение первых 5 дней после рождения раствор которана в дозе 1/100 LD_{50} внутрижелудочно. Воздействие пестицидов на крысят II и III группы происходило через молоко матери.

Забой крысят производился под эфирным наркозом. После вскрытия брюшной полости извлекли семенники и измерили массу, размеры семенников, после чего фиксировали в растворе Буэна. Срезы окрашивали гематоксилином-эозином по ван-Гизону и Вейгерту. Гистологические препараты изучали под бинокулярным микроскопом LEITZ BIOMED.

Результаты исследования и их обсуждение. Анализ анатомических параметров семенников крыс показывает, что в обеих экспериментальных группах анатомические параметры отстают по сравнению с контролем. Особенно это заметно в группе крыс, получавших которан. В группе при воздействии хлората магния масса семенников по

сравнению с контролем отстает на 19%, длина и ширина семенника – на 7%, а объем – на 15.0%. В группе при воздействии которана масса семенников по сравнению с контролем отстает на 27%, длина и ширина семенника – на 19%, а объем – на 53%.

У новорожденных крыс выявлено средостение семенника, которое располагается в центре его паренхимы, а также слабо развитые перегородки, которые делят ткани семенника на несколько долек. В средостении семенника пучки коллагеновых волокон направлены в разные стороны, а ретикулярные волокна образуют мелко петлистую сеть. На 16-е сутки развития средостение семенника не выявляется, возможно, его место занимают извитые семенные канальцы. Изучение состава сперматогенного эпителия показало, что у новорожденного, если в основном были сперматогонии, с 16-дневного возраста появляются сперматоциты, а на 30-е сутки развиваются сперматиды. В контрольной группе в 76-дневном возрасте уже появляются 4 слоя клеток сперматозоидов. На 90-е сутки развития почти во всех канальцах прослеживаются зрелые сперматозоиды.

В эксперименте процесс сперматогенеза замедляется. Особенно это выражено при воздействии которана по сравнению с хлоратом магния.

При воздействии хлората магния в 90-дневном возрасте начинают появляться единичные зрелые сперматозоиды. Во многих семенных канальцах сперматозоиды еще отсутствуют. А при воздействии которана на 90-е сутки в семенных канальцах зрелые сперматозоиды отсутствуют.

Диаметр семенных канальцев с новорожденного возраста (48.4±0.5мкм) до 90-х суток развития крыс контрольной группы (168.1±4.32 мкм) увеличиваются в 3.47 раза, а площадь поперечных сечений извитых семенных канальцев – в 12.06 раза (от 1838.9±19.05 до 22182.2±56.06мкм^2).

В эксперименте у крыс, получавших хлорат магния, диаметр семенных канальцев с новорожденного возраста до 90-х суток развития увеличивается в 3.0 раза (145.5±2.82 мкм), а площадь поперечных сечений извитых семенных канальцев – в 9.0 раз (16618.7±35.0 мкм^2). В половозрелом (90-дневном) возрасте диаметр извитых семенных канальцев по сравнению с контролем меньше на 9%, а площадь поперечных сечений извитых семенных канапьцев – на 19%. Это говорит о том, что хлорат магния, оказывая влияние на анатомические параметры семенников, приводит к отставанию морфометрических показателей извитых семенник канальцев.

У крыс экспериментальных групп, подвергшихся воздействию которана, диаметр извитых семенных канальцев с первого дня жизни до 90-х суток развития увеличивается в 2.7 раза (131.0±2.3 мкм), а площадь поперечных сечений извитых семенных канальцев – в 7.3 раза (13471.4±35.0 мкм^2). В половозрелом (90-дневном) возрасте диаметр извитых семенных канальцев по сравнению с контролем меньше на 31%, площадь поперечных сечений извитых семенных канальцев – на 47%, а по сравнению с группой, получавшей хлорат магния – соответственно на 11 и 24%. Отсюда следует, что которан действует более токсично на структурные элементы семенников.

В контрольной группе высота сперматогенного эпителия до 90-дневного возраста увеличивается в 5 раз (51.1±0.8 мкм), тогда как в эксперименте при воздействии хлората магния на 90-е сутки развития высота сперматогенного эпителия увеличивалась в 3.8 раза, а при воздействии которана – в 3.4 раза.

В обеих экспериментальных группах клетки Лейдига количественно отстают по сравнению с контролем, где на 90-е сутки развития они меньше в 2.4 раза. Резкое увеличение количества клеток Лейдига в 90-дневном возрасте в контрольной группе свидетельствует о начале половозрелого возраста.

Таким образом, при воздействии химических факторов наблюдаются отставание анатомических параметров семенников, задержка полового созревания и процесс сперматогенеза. Степень отставания больше зависит от вида пестицида. При воздействии хлората магния процесс сперматогенеза опаздывает на 10-15 суток, а при воздействии которана – на 20-25 дней.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. М.В.Воробьева. Исследование радиочуствительности хромосом детей облученных родителей: Автореф. дис. ... канд. биол. Наук. СПб., 1995. 16 с.
2. Х.Я. Каримов, Ш.Н. Дадажонов, М.С. Гильдиева, Морфология,123, 1, 69 (2003)
3. Л.А.Федоров, А.В.Яблоков, Пестициды – токсический удар по биосфере, М., Наука, 1999, 157 с.
4. PH.Vogt, Int. J. Androl, 18 (2), 3 (1995)
5. В.Л.Быков, Проблемы репродукции, 1, 6 (2000)
6. Д.С.Иргашев, М.Р.Тиллабоев, Ш.Н.Зухуров, Журн. теоретич. и клинич. медицины, 2, 6 (2001)
7. А.И.Никитин, Морфология, 124 (6), 80 (2003)
8. R.K.Miller, D.Bellinger, in: Occupat. Environ. Reprod. Hazards. Baltimore, Williams and Wilkins, 1993,233
9. И.Мухаммедов, Нарушение микробиоценоза морфоструктуры кишечника и системного иммунитета при раздельном и сочетанием воздействии пестицидами (которан, хлорат магния) и сальмонеллами: Автореф. ... дисс. докт. мед. наук, М., 1992, 32 с.
10. Мониторинг окружающей природной среды (Доклад о состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов в республике Узбекистан за 2002-2004 гг., Ташкент, 2005, 51 с.

УДК 611.33+616-006.6-616-073.756.8

Феруз Сабиров
(Урганч, Узбекистан)

КОМПЬЮТЕРНАЯ ТОМОГРАФИЯ В ДИАГНОСТИКЕ ХРОНИЧЕСКИХ ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ОКОЛОНОСОВЫХ ПАЗУХ

Воспалительные заболевания околоносовых пазух (ОНП) охватывают большие слои населения, преимущественно в возрасте от 30 до 60 лет, часто рецидивируют, что приводит к существенным экономическим потерям в связи с утратой трудоспособности. Хронические синуситы являются ведущей патологией в оториноларингологии по частоте обращаемости больных в поликлиники и составляют от 20 до 52,7% всех госпитализаций в ЛОР-отделения. Основу диагностики синуситов составляют клинический осмотр и данные рентгенологического исследования. Оставаясь ведущим методом в диагностике заболеваний ОНП, традиционная рентгенография (РГ) не всегда позволяет полностью оценить характер, объём и локализацию патологического процесса и дает от 50 до 74,9% ошибочных заключений.

Ключевые слова: *рентгеновская компьютерная томография, остиомеатальный комплекс, полипозный риносинусит.*

Inflammatory diseases of the paranasal sinuses (SNPs) cover large segments of the population, mainly between the ages of 30 and 60, often recur, which leads to ignificant economic losses due to disability. Chronic sinusitis is the leading pathology in otorhinolaryngology in terms of the frequency of patient visits to clinics and makes up from 20 to 52.7% of all hospitalizations in the JlOP department. The basis of the diagnosis of sinusitis is a clinical examination and X-ray data. Remaining the leading method in the diagnosis of diseases of SNPs, traditional radiography (RG) does not always allow a full assessment of the nature, extent and localization of the athological process and gives from 50 to 74.9% erroneous conclusions.

Keyword: *X-ray computed tomography, osteomeatal complex, Polypous rhinosinusitis.*

Цель исследования. Оптимизация рентгенологической диагностики хронических воспалительных заболеваний околоносовых пазух на основании рентгенографии и мультиспиральной компьютерной томографии.

Материалы и методы. Нами обследованы 69 человек с клиническими подозрениями на хронический синусит в возрасте от 8 до 75 лет (средний возраст 38,86 + 16,23 лет). Среди них мужчин было 38, женщин – 31.

Рентгенография выполнялась в классической носо-подбородочной проекции на рентгеновском аппарате («TITAN»). Мультиспиральная компьютерная томография проводилась в аксиальной проекции с последующей многоплоскостной реконструкцией на спиральном томографе («Siemens», Germany). Зона исследования включала область от начала лобных пазух до альвеолярного отростка верхней челюсти.

Морфологическая верификация диагноза после оперативного лечения произведена 20 больным. Остальные пациенты (49 человек) обследовались амбулаторно или не подвергались хирургическому лечению (табл.1).

Таблица 1. Группы обследованных больных в зависимости от методов рентгенологического обследования и распространённости воспалительного процесса (п=69).

Метод рентгенологического обследования	Распространенность синусита		Гистологических верификаций	
	изол.	комб.	изол.	комб.
РГ+МСКТ	7	15	3	5
МСКТ	16	31	4	8
Итого	69		20	

Всех пациентов мы разделили на группы в зависимости от применённых рентгенологических методов обследования и по распространённости синусита (табл. 1). С помощью МСКТ обследованы 47 человек, РГ и МСКТ выполнялись 22 пациентам.

Изолированное поражение наблюдалось у 22 (31,88%) человек, из них у 7 (31,8%) изменения локализовались в решетчатых пазухах (РП), у остальных 15 (68,2 %) – в верхнечелюстных (ВП). Изолированного поражения лобных (ЛП) и клиновидных (КП) пазух в нашей работе выявлено не было. Полисинуситы наблюдались у 47 (68,12%) человек. Вовлечение ВП в воспалительный процесс отмечено во всех случаях полисинусита, РП – в 44,7%. Изменения в КП были выявлены в 10,6%, в ЛП – в 31,9% случаев (табл. 2).

В нашем исследовании мы пользовались классификацией синуситов С.З.Пискунова и Г.З.Пискунова (1997), согласно которой выделены синуситы:

1. по течению и форме поражения:

а) острый: катаральный, гнойный, некротический;

б) хронический: катаральный, гнойный, пристеночно-гиперпластический, фиброзный, полипозный, кистозный, смешанный; осложнённый (остеомиелит, холестеатома, пио- или мукоцеле, распространение процесса на клетчатку орбиты, венозные сосуды, полость черепа);

в) вазомоторный: аллергический, неаллергический.

2. по причине возникновения: риногенный, одонтогенный, травматический.

3. по характеру возбудителя: вирусный, бактериальный, грибковый,смешанный.

4. по распространённости процесса: этмоидит, гайморит, фронтит, сфеноидит и различные их комбинации, гемисинусит, пансинусит.

Локализацию кист описывали по схеме, предложенной рядом авторов (Лопатиным А.С., Нефедовым В.С., 2000; Терновым С.К. с соавт., 2004) по отношению к стенкам пазух (задне-нижняя, нижне-боковая, верхняя, передняя и медиальная стенки).

Таблица 2. Комбинации ОНП при хронических полисинуситах(п=47.).

Распространённость полисинусита	Количество пациентов (абс./%)
Этмоидогайморит	21 (44,69 %)
Этмоидогайморосфеноидит	7 (14,9 %)
Фронтоэтмоидогайморит	5(10,6%)
Гайморосфеноидит	2(4,2%)
Фронтоэтмоидогайморосфеноидит	15 (31,9 %)
Всего	47 (100 %)

Анализ рентгенограмм и МСКТ-грамм проводился по разработанной нами схеме, в которой выделены следующие 4 пункта:

1. Изменённая слизистая оболочка. Нормальная слизистая оболочка ОНП при рентгенологических исследованиях не видна. Основным рентгенологическим признаком хронического синусита является утолщение слизистой оболочки. К патологическим изменениям относятся также кисты и полипы. Подробно описываем их локализацию относительно стенок пазухи, количество, форму и размеры, контуры, структуру. Отмечаем особенности пневматизации ОНП (нет, гипоплазия, избыточная воздушность).

2. Состояние костных стенок. При наличии возможных деформаций и разрушений указываем их локализацию.

3. Наличие содержимого в пазухах (в том числе инородного тела), его характеристики.

4. Анатомические особенности остиомеатального комплекса (ОМК) в виде искривлений и шипов носовой перегородки, наличия булл средних и верхних носовых раковин, дополнительных соустий верхнечелюстных пазух, клеток Оноди, Галлера, бугорка носа (agger nasi), вдавлений каналов сонных артерий и зрительных нервов в задние решетчатые клетки и клиновидные пазухи.

Результаты исследования. При МСКТ установлена частота поражения различных ОНП хроническим синуситом (рис.1), которая совпала с литературными данными. Работ по сопоставлению частоты поражения различных пазух и чувствительности РГ мы не встретили.

Максимальной чувствительность РГ оказалась для ВП – 100%. В силу анатомического расположения довольно крупные ВП, при правильной укладке мало перекрывающиеся другими костями лицевого скелета, хорошо визуализируются при РГ. Вовлекались же в воспалительный процесс ВП пазухи наиболее часто – в 61 случае. Высокая чувствительность РГ установлена также для ЛП – 83,3%. Несмотря на то, что ЛП также расположены поверхностно и хорошо визуализируются на РГ, их изолированного поражения мы не встретили. Фронтит при полисинуситах отмечен нами у 46 пациентов. Чувствительность РГ для РП составила 57,55%. Состоящие из множества мелких воздухсодержащих ячеек, центрально расположенные РП, перекрывающиеся костями носа, плохо видны при РГ, хотя поражаются воспалительным процессом довольно часто – 42 наблюдений, но в основном в комбинации с другими ОНП. Необходимо отметить, что изолированный этмоидит выявлен нами только при МСКТ.

Диагностическая точность РГ и МСКТ для кистозного синусита статистически достоверно не отличается, составляя 66,67% и 85,71% соответственно. При полипозном синусите РКТ имеет высокую диагностическую точность (93,34%), тогда как для РГ последняя равна 0. Диагностическая точность РКТ при смешанных формах синуситов достоверно превышает таковую РГ (85,0% и 33,33% соответственно). Обобщенные результаты по частоте, форме и распространённости хронического синусита представлены в табл. 3.

По частоте вовлечения в воспалительный процесс лидируют ВП – 88,40% (61 человек), второе место занимают РП – 60,86% (42 человек). Комбинации поражения КП и ЛП с

другими ОНП составляют 66,6% (46 человек) и 30,4% (31 человек) соответственно. Значительное разнообразие форм хронического процесса наблюдается при поражении только ВП или в комбинации их с РП. При вовлечении 3 и более групп ОНП вариабельность форм значительно сокращается.

По распространённости на первом месте располагается изолированный верхнечелюстной синусит – 50% (20 человек). В этой группе наиболее часто выявлялись кисты (16 человека 80,0 %), пристеночно-гиперпластическая форма риногенного синусита и одонтогенный синусит: 15,0% (3 человек) и 5,0% (1 человек) соответственно. Полипозный изолированный верхнечелюстной синусит выявлен в 14,55% (8 человек). У 1 пациента изменения расценены как кистозно-гиперпластический верхнечелюстной синусит.

Таблица 3. Частота различных по распространённости и форме хронических синуситов.

Распространённость	Форма синусита				
	Прист.-Кист	Кист	Поли-Кист	Одон	Рино-и Все
Верхнечелюстной моносинусит	3	16	8	1	1
Изолиров. этмоидит	7	-	-	-	-
Гаймороэтмоидит	4	9	9	4	2
Гаймороэтмоидосфеноидит	-	-	1	-	2
Гайморосфеноидит	2	-	17	-	-
Фронтоэтмоидогаиморит	14	-	17	-	-
Фронтоэтмоидогайморосфеноидит	12	15	17	5	-

На втором месте по распространённости оказался гаймороэтмоидит – 40,5% (28 человек). При этом полисинусите наиболее частыми формами явились: кистозная, полипозная (по 9 человек, 32,14%), и кистозно-полипозная (6 человек, 21,42%). Реже встречались одонтогенный верхнечелюстной синусит в сочетании с этмоидитом и пристеночно-гиперпластический гаймороэтмоидит (по 4 человека, 14,28%). Сочетание риногенного и одонтогенного инфицирования пазух выявлено у 2 пациентов.

Комбинации воспаления в ВП и РП с ЛП или КП встретились нам с одинаковой частотой – 71,01% (49 человек). В этих группах значительно преобладал полипоз (17 человек, 34,69%). Реже встречались пристеночно-гиперпластическая и кистозно-полипозная формы. Изменений одонтогенного характера в этих группах не выявлено. Редкими в наших наблюдениях были изолированный этмоидит (8 человек, 16,32%) и гайморосфеноидит (2 человека, 4,08%). Выявляемый достаточно часто пансинусит (29 человек, 59,18%) был обусловлен почти всегда полипозом, и лишь у 3 пациентов полипы сочетались с кистами.

Заключение. Рентгенография обладает максимальной чувствительностью для гайморитов и фронтитов, достоверно ниже чувствительность рентгенографии для этмоидитов и сфеноидитов. Высокая лучевая нагрузка при МСКТ оправдывает себя диагностическими результатами перед планированием щадящего оперативного вмешательства. Применение дополнительных снимков, специальных укладок при РГ увеличивает лучевую нагрузку и время обследования, но не всегда приближает врача к правильному диагнозу. Для установления точного и полного диагноза при полисинуситах, особенно при планировании оперативного лечения, осмотр каждой пазухи при МСКТ играет незаменимую роль.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Полипозный риносинусит. В кн: Рациональная фармакотерапия заболеваний уха, горла и носа. /Под ред. А.С. Лопатина. М.: Литера, 2011: С.344-351.

2. Рязанцев С.В., Артюшкина В.К., Начаров П.В., Лаптиева М.А. Современные аспекты системной кортикостиройдной терапии у больных хроническим полипозным риносинуситом // Российская оториноларингология. 2013. №2. С.114-121.

3. Рязанцев С.В., Артюшкина В.К., Будковая М.А. Исторические и современные аспекты лечения хронического полипозного риносинусита // Доктор.Ру. 2013. №8. С.9-13

4. Badia L, Lund V. Topical corticosteroids in nasal polyposis // Drugs 2001; 61: 573–578.
5. European Position Paper on Rhinosinusitis and Nasal Polyps. / W.J.Fokkens [et al.]. Rhinology 2012; 50, Suppl. 23: 1–298.
6. Holmberg K, Karlsson G. Nasal polyps: medical or surgical management? Clin Exp Allergy 1996; 26 Suppl 3: 23-30.

УДК 611.019.619

Умидбек Сабиров, Боходир Нуржанов, Ўктам Абдуллаев
(Ургенч, Узбекистон)

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ДЕТЕЙ С ИСКУССТВЕННЫМ И ЕСТЕСТВЕННЫМ КОРМЛЕНИЯМИ В ГРУДНОМ ВОЗРАСТЕ

Изучение роста, развития и состояния лицевого скелета современного ребенка может явиться теоретической и методологической основой для разработки и усовершенствования антропометрических методов диагностики и реконструкции в медицине, обосновании новых принципов профилактики и лечения позвоночных аномалий и травматологических заболеваний. В современной концепции ортопедического лечения основная задача это достижение желаемых результатов с учетом индивидуальности.

Ключевые слова: *антропометрических показателей у детей, искусственным и естественным кормлениями в грудном возрасте*

The study of the growth, development and condition of the facial skeleton of a modern child can be the theoretical and methodological basis for the development and improvement of anthropometric methods of diagnosis and

reconstruction in medicine, the substantiation of new principles for the prevention and treatment of vertebral abnormalities and trauma diseases. In the modern concept of orthopedic treatment, the main task is to achieve the desired results, taking into account individuality.

Key words: *anthropometric indices in children, artificial and natural feeding in infancy.*

Цель: С увеличением возраста у ребенка происходят различные изменения в организме,у здоровых детей I и II периода детства с учетом вида кормления, которые связаны с климато-географическими особенностями региона проживания, характером питания и сменой молочных зубов на постоянные (Гуненкова И. В. и соавт., 2009; Алимардонова М. А., 2011; GailinieneA., NovikovasV., 2004). Установлено, что наиболее значительный рост частоты нарушений здоровья и развития, в том числе патологии среди подрастающего поколения происходит в I и II периоде детства. В годы Независимости в Узбекистане процессу преобразования системы здравоохранения придается статус государственной политики. Достигнуты определенные успехи по охране здоровья населения, снижению заболеваний различным возрасти, в том числепервом и втором детстве. Вместе с тем, в системе здравоохранения были некоторые проблемы. Среди них важными были изучение антропометрические особенности у детей, находившихся в искусственном и естественном вскармливании в грудном возрасте. В стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы указано «дальнейшее претворение комплекса мероприятий по укреплению здоровья семьи, охраны материнства и детства, расширению качественного медицинского обслуживания матерей и детей, оказанию им специализированной и высокотехнологичной медицинской помощи, снижению детской смертности». В связи с этим укрепление здоровья населения и снижение факторов, способствующих нарушений морфометрической характеристики при различных патологии, находившихся в искусственном и естественном вскармливании в грудном

возрасте, является важным. На мировом уровне составление нормативов и стандартов физического развития детской популяции позволяет создавать объективный антрополога - экологический мониторинг, который отражает жизнедеятельность детей и воздействие многочисленных внешних факторов. Знание учета пропорций лица является залогом успеха в различных медицинских манипуляциях, включая травматологической области. Изучение роста, развития и состояния лицевого скелета современного ребенка может явиться теоретической и методологической основой для разработки и усовершенствования антропометрических методов диагностики и реконструкции в медицине, обосновании новых принципов профилактики и лечения позвоночных аномалий и травматологических заболеваний. В современной концепции ортопедического лечения основная задача это достижение желаемых результатов с учетом индивидуальности. Реализация вышеуказанных аспектов и разработка критериев и совершенствование прогностических подходов к диагностике определяет актуальность данной проблемы. Все вышеизложенное остается приоритетным направлением научного исследования.

Степень изученности проблемы. Проблема изменчивости во времени антропометрических особенности детей I и II периода детства с учетом вида кормления - искусственное или естественное в грудном возрасте до настоящего времени актуальна, а факторы, влияющие на развитие данной анатомической области, полностью не изучены (Шапоренко П.Ф. и соавт., 2004; Павлов А.В., 2006; Жвавый Н. Ф. и соавт., 2008). Известно, что на физическое развитие детей заметно отражаются особенности климата, жилищно-бытовые условия, режим дня, характер питания, а также перенесенные заболевания. На темпы физического развития влияют также наследственные факторы, тип конституции, интенсивность обмена веществ, эндокринный фон организма, активность опорной двигательной системы (Камилова Р.Т. и соавт., 2016). Антропометрические показатели, в различные возрастные периоды, являясь многофакторным процессом, в значительной степени зависят от климато-экологических факторов (Крикун Е.Н. и соавт., 2010). Одним из критериев показателей здоровья детского населения является физическое здоровье. Оценка состояния физического развития невозможна без данных антропометрических показателей различных возрастных групп. Большинство работ, посвященных этой теме, ограничивались измерениями роста и массы (Ашуров Т.А. и соавт., 2006; Ионина Е.В., 2006; Саттаров А.Э., 2010), а полноценного комплексного исследования морфометрических параметров, характеризующих физическое развитие детского населения, особенно антропометрические параметры I и II периода детства с учетом вида кормления - искусственное или естественное в грудном возрасте области освещены недостаточно. Изучение пропорционального развития тела человека на основных возрастных этапах, позволит выявить закономерности онтогенеза человека, как биологического вида (Губина-Вакулик Г. И. и соавт., 2002; Крикун Е.Н. и соавт., 2007; Койносов А. П., Малахова С.В., 2008; PallottaR. etall., 2006). Проблемными остаются идеи изучения возрастной и половой динамики антропометрических признаков с позиции пропорционального подобия дефинитивным размерам (Асфандияров Р.Н. и соавт., 2006). Поэтому большое значение для медицины и педагогики имеет составление стандартов физического развития и полового созревания детей различных регионов. Разрабатываемые стандарты требуют периодического обновления в связи с процессом акселерации и соматического развития ребенка. В связи с тем, что этиологические факторы могут воздействовать на разных этапах роста и развития организма ребенка, антропометрические измерения параметров на всем протяжении роста и опорном двигательном системы. Нарушения, допускаемы при искусственном вскармливании ребенка, могут стать причиной возникновения аномалий опорно-двигательной системы, особенно в позвоночном столбе. Нужно подчеркнуть, что в настоящее время мало работ по сравнительному изучению антропометрических параметров опорно-двигательной области детей в I и II периоде детства, находившихся в естественном и искусственном вскармливании в грудном возрасте.

Материал и методы исследования: Изучение, оценка и сравнительная характеристика антропометрических параметров у здоровых детей (Южного Приаралья) I и II периода

детства с учетом вида кормления - искусственное или естественное в грудном возрасте полученныенами материалы из центральной поликлиники г.Ургенча. Нами были изучены 100 случаев, которое из них в контрольном группе составляет 50 пациентов.

Результаты: Полученные результаты исследований свидетельствуют о продолжающемся процессе формообразования и наступлении пропорциональной гармонии, региональных пропорциях, выражающих соразмерность сегментов опорно-двигательного аппарата, особенно в позвонках. Полученные данные также могут быть использованы в учебном процессе при преподавании анатомии, гистологии, патологической анатомии, токсикологии, а также в научно-исследовательских работах, санитарно-гигиенических учреждениях.

Заключение: Определить антропометрические параметры у здоровых детей I и II периода детства с учетом естественного кормления в грудном возрасте. - Определить антропометрические параметры у здоровых детей I и II периода детства с учетом искусственного кормления в грудном возрасте. - Выявить особенности изменения параметров опорно-двигательной системы у детей с искусственным и естественным кормлением в сравнительном аспекте; При выполнении диссертационной работы используются клинические, антропометрические, рентгенографические, теле рентгенографические и статистические методы исследования у детей в I и II периоде детства, находившихся на искусственном и естественном кормлении в грудном возрасте. Количественный состав каждой возрастной группы составляет 100 человек. Программа исследований включала изучение антропометрического показателя (длину тела, длина и масса тела, а также окружность грудной клетки, переднезадний диаметр грудной клетки, высоту стопы, голени и бедра, а также другие параметры). Для измерения роста, массы, окружности грудной клетки, переднее заднего диаметра грудной клетки использован ростомер стандартного типа. Научная новизна исследования заключается в следующем: Впервые будут изучены и оценены соответствия антропометрических параметров опорно-двигательной системы у детей (Южного Приаралья) в I и II периоде детства, находившихся на естественном кормлении в грудном возрасте. - будут изучены и оценит антропометрические параметры у детей в I и II периоде детства, дана сравнительная характеристика их с морфометрическими данными опорно-дивигательной системы у детей с учетом искусственного кормления в грудном возрасте; - впервые применен метод рентгеновских снимков для изучения анатомических параметров опорно-дивигательнойситемы у детей, постоянно проживающих в городе Ургенче (Южном Приаралье) и получившие разные виды кормления; выявлены особенности изменений формирования и развития антропометрических показателей во всех системах при естественном и искусственном кормлении в младенческом возрасте.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Авагин А. А., Шабаева Е. В. Морфологические параметры нижней челюсти и их прикладное значение для костной пластики // Российские морфологические ведомости. – М., 1997. – №1(6). – С. 21-26.

2. Аверьянова-Языкова Н. Ф. Возрастные изменения формы и сводов стопы в процессе постнатального онтогенеза // Морфология Санкт-Петербург, 1996. – Т. 09. – №2. – С. 28.

3. Аверьянова-Языкова Н. Ф. Изменение высоты сводов и толщины мягких тканей подошвенной поверхности стопы у детей и подростков от 8 до 16 лет по данным рентгенографии // Морфология. Санкт-Петербург, Эскулап, 2002. – Т. 12. – №2-3. – С. 6.

4. Автандилов Г.Г. Медицинская морфометрия. М., Медицина, 1990. – 384 с.

5. Агеев В. В. Динамика физического и полового развития девочек и девушек якутской национальности // Судебно-медицинская экспертиза. – М.: 1984. – №1. – С. 31-33.

6. Акбаров Н., Сайдуллаев С. Физическое развитие детей с низкой массой тела при рождении. // Матер. 41 научно-практ. конференции студентов и молодых ученых. Андижан, 2004. – С. 20-21.

7. Алексеев В. П. Остеометрия. – М.: Наука, 1996. – 250 с.
8. Алексеева Т. И. Антропо-экологическое изучение различных районов мира // Проблемы экологии у человека. – М.: 1986. – С. 42-48.
9. Алексина Л. А. Анализ способов оценки скелетной зрелости // Морфология. – Санкт-Петербург, Эскулап, 1996. – Т. 109. – №2. – 29 с.
10. Алексина Л. А., Хайруллина Г. П. Этно-территориальные возрастные и половые особенности скелетного созревания // Тез. докл. науч. конфер. «Актуальные вопросы биомедицинской и клинической антропологии». – Красноярск, 1992. – С. 3.

УДК 616.234-002:616.231-072.1-053.2 -089.5-07

Умидбек Сабиров, Мурод Юлдашев
(Ургенч, Узбекистон)

АНЕСТЕЗИОЛОГИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ ПРИ ТРАХЕОБРОНХОСКОПИИ У ДЕТЕЙ

Целью исследования являлось определение оптимального метода анестезиологического пособия при бронхоскопиях у детей. Были выделены 4 группы пациентов в зависимости от метода анестезиологического пособия. Проведен анализ данных гемодинамики, выхода из наркоза, активности сознания пациентов после наркоза в различных группах, представлены таблицы. Приведены схемы анестезиологических пособий. Представлены выводы.

The aim of the study was to determine the optimal method of anesthesia assistance for bronchoscopy in children. There were 4 groups of patients, depending on the method of anesthesiological benefits. The analysis of hemodynamic data, exit from anesthesia, activity of consciousness of patients after anesthesia in different groups was carried out, tables are presented. There are given schemes of anesthesiological methods and the conclusions are presented.

Бронхоскопия является распространенным исследованием в современной клинике детской хирургии и детских болезней. В нашей клинике в плановом и экстренном порядке проводятся лечебно-диагностические бронхоскопии у пациентов с подозрением на инородное тело дыхательных путей, пороками развития бронхолегочной системы, а также у пациентов, длительно страдающих бронхообструктивными заболеваниями, трудно поддающимися лечению. Инородные тела дыхательных путей, пороки развития, бронхообструктивные заболевания часто отличаются осложненным течением, сопровождающимся нарастающей обструкцией, ателектазированием, дыхательной недостаточностью, возможным кровотечением и присоединением инфекции. Многим пациентам на протяжении короткого времени приходится проводить повторные исследования, что может также осложнить и повысить риск этих манипуляций. В связи с вышесказанным, а также тем, что манипуляции проводятся на высокорефлексогенных областях, перед анестезиологической службой стоит задача разработки оптимального метода анестезиологического пособия при проведении бронхоскопических исследований.

Материал и методы

Исследование было проведено у 40 пациентов в возрасте от 3-х месяцев до 10-и лет. Из них 30 пациентам исследование проводилось в плановом порядке и 10 пациентам – по экстренным показаниям. Распределение пациентов по полу и возрасту представлены в табл. 1.

Таблица 1.

Паспортные данные пациентов

Возраст	Мальчики	Девочки	Возраст	Мальчики	Девочки
3 мес.	4	3	3 лет	1	2
5 мес.	2	1	4 лет	2	2
7 мес.	3	3	5 лет	1	-
10 мес.	1	3	6 лет	1	1
1 год	3	1	9 лет	1	-
2 лет	1	2	10 лет	1	1

Эффективность анестезии оценивалась по гемодинамическим показателям на следующих этапах: до интубации, во время интубации, перед завершением исследования.

Выход из наркоза оценивался по критериям V Picard (Швейцария):

1 - время от окончания анестезии до экетубации;

2 - время от экстубации до первого выполнения команд;

3 - время поступления в послеоперационную палату;

4 - оценка активности сознания через 5 минут после прибытия пациента в послеоперационную палату (I - сонлив, с трудом пробуждается; П - сонлив, легко пробуждается; III - проснулся, спокоен; IV - проснулся, возбужден).

Мониторит проводился с помощью “M.D.E. Escort’ и “SA-2. Мониторировались следующие параметры:

- ЛД неинвазивное (S.D.M.);
- ЧСС;
- ЭКГ;
- Общий комплайнс дыхательных путей;
- Пульсовая оксиметрия;
- SpO_2

Все пациенты были разделены на 4 группы вне зависимости от возраста.

1-я группа (10 пациентов): премедикация - в/м: атропин 0,01-0,015 мг/кг, реланиум 0,2 мг/кг, (гидрокортизон и димедрол в разовой возрастной дозе по показаниям). Вводный и основной наркоз обеспечивался наркотаном (3,0 - 2.0 об,%) на фоне вентиляции O_2+N_2O (1:1). Миорелаксация перед интубацией трахеи осуществлялась в/в введением

листенона в дозе 2,0 мг/кг.

2-я группа (10 пациентов): премедикация - в/м: атропин 0,01-0,015 мг/кг, дормикум 0,2 мг/кг, (гидрокортизон и димедрол в разовой возрастной дозе по показаниям). Вводный и основной наркоз обеспечивался наркотаном (2,5 - 1,5 об.%) на фоне вентиляции O_2+N_2O (1:1). Миорелаксация перед интубацией трахеи осуществлялась в/в введением листенона в дозе 2,0 мг/кг.

3-я группа (10 пациентов): премедикация - в/м: атропин 0,01-0,015 мг/кг, дормикум 0,2 мг/кг, (гидрокортизон и димедрол в разовой возрастной дозе по показаниям). Вволный наркоз осуществлялся ингаляцией наркотана (до 2,5 об.%) на фоне O_2+N_2O (1:1). Миорелаксация перед интубацией трахеи осуществлялась в/в введением листенона в дозе 2,0 мг/кг. Основной наркоз осуществлялся дробным болюсным введением пропофола в дозе 2,0 мг/кг перед интубацией и 1,0 мг/кг в течение наркоза в сочетании с наркотаном (1,0 - 1,5 об.%) на фоне вентиляции N_2O+ O_2 (1:1).

4-я группа (10 пациентов): премедикация - в/м: атропин 0,01-0,015 мг/кг, дормикум 0,2 мг/кг, (гидрокортизон и димедрол в разовой возрастной дозе по показаниям). Вводный наркоз осуществлялся ингаляцией наркотана (до 2,5 об.%) на фоне O_2+N_2O (1:1). Миорелаксация осуществлялась в/в введением листенона в дозе 2,0 мг/кг. Перед интубацией трахеи производилось орошение гортаноглотки 10% спреем лидокаина. Основной наркоз

осуществлялся дробным болюсным введением пропофола в дозе 2,0 мг/кг перед интубацией и 1,0 мг/кг в течение наркоза в сочетании с наркотаном (1,0 об.%) на фоне вентиляции N_2O+ O_2 (1:1).

Миорелаксация поддерживалась во всех случаях дробным введением листенона в половинной дозе через 5 минут. На всем протяжении бронхоскопии ИВЛ проводили ручным способом.

Результаты и обсуждение

Данные гемодинамики в различных группах отображены в табл. 2. Анализ данных гемодинамики свидетельствует о том, что применение пропофола и местных анестетиков у пациентов III и IV групп заметно снизило гемодинамическую реакцию на интубацию трахеи, а к концу исследования вернуло гемодинамические параметры в практически исходное состояние.

Данные выхода пациентов из наркоза отображены в табл. 3.

Таблица 2

Изменения гемодинамических показателей в различных группах обследованных

Группы	АД(с)	ЧСС	SpO_2	АД	ЧСС	SpO_2
	В момент интубации			При завершении исследования		
I	>30*	>28*	97-100	>14*	>18*	98-100
II	>30*	>26*	98-100	>12*	>15*	98-100
III	>12*	>18*	98-100	>5*	>15*	98-100
IV	>5*	>15*	98-100	исходное	>10*	98-100

*- изменения данных отражены в процентах от исходных величин.

Таблица 3

Показатели, отражающие процесс выхода пациентов из наркоза

Группы	I	11	III	IV
Время от окончания анестезии до экстубации '	8-10 минут	6-8 мшгут	5-6 минут	5-6 минут
Время от экстубации до первого выполнения команд	15-17 минут	12-15 минут	10 минут	10 минут
Время от окончания анестезии до поступления в послеоперационную палату	25 минут	20-25 минут	15 минут	15 минут

Из приведенной таблицы видно, что пациенты III и IV групп, которым проводилась многокомпонентная анестезия, раньше выходят из наркоза и могут быть транспортированы в послеоперационную палату. Это связано с уменьшением общей дозы наркотана, уменьшением продолжительности и вырщенности озноба после исследования, а также с применением пропофола, способствующего более “мягкой” экстубации и сокращению случаев ларингоспазма, которые являлись причиной задержки поступления пациентов в послеоперационную палату.

Активность сознания пациентов отображена в табл. 4.

Таблица 4

Показатели активности сознания пациентов разных групп при выходе из наркоза

Оценка активности сознания(через 5 минут после прибытия в палату).	Группы			
	1	II	III	IV
Сонлив, с трудом пробуждается.	55(*)	46	25	20
Сонлив, легко пробуждается.	30	38	48	54
Проснулся, спокоен.	8	11	23	24
Проснулся, возбужден.	7	5	4	2

* -в процентах от общего числа пациентов.

ВЫВОДЫ

I. Анализ приведенных данных подтверждает концепцию о мультимодальном анестезии, как наиболее адекватной и рациональной. Несмотря на наибольшее число компонентов анестезии у пациентов IV группы, именно сбалансированное применение этих компонентов позволяет достичь наименьших гемодинамических сдвигов во время анестезии и быстрого пробуждения.

II. Дормикум обеспечивает адекватную транквилизацию в предоперационном периоде и одновременно является потенцирующим агентом, позволяющим снижать дозы ингаляционных анестетиков и гипнотиков.

III. Пропофол улучшает условия интубации трахеи и обеспечивает “мягкую” экстубацию и раннее пробуждение пациента после наркоза.

IV. Использование многокомпонентной анестезии позволяет снижать дозы наркотана, что существенно улучшает экологическую обстановку в операционной.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Горчиский Л.Г., Осипова Н.А., Вегтиева Н.С., Соколов В.В., Железкин Н.В., Иванова Л.М. Общая анестезия и вентиляция легких при эндоскопических операциях по поводу опухолей гортани, трахеи и бронхов. Анестезиология и реаниматология, 2001; 5: 22-25.

2. Лекманов А К, Розанов Е.М. Тотальная внутривенная анестезия на основе пропофола в педиатрической анестезиологии. Вестник интенсивной терапии. 1999; 1. 27-29.

3. Материалы ежегодного конгресса европейского общества анестезиологов (Барселона 25.04-28.04 1998 г.).

4. Материалы 10-го Европейского конгресса анестезиологов (Франкфурт 30.06-04.07.1998г.).

УДК 616.616.3

Махмуда Сагдуллаева, Дилором Мансурова
(Ташкент, Узбекистан)

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ДИАГНОСТИКЕ ОЖИРЕНИЯ

Целью нашей работы являлось выбрать оптимальный путь тактики диагностики ожирения. Объектом исследования были больные с ожирением разного возраста. Анализ полученных данных показывает что глубоко проанализировать этиологию, патогенез и клиническое течение состояния, которое понимается под диагнозом «ожирение», позволит снижение частоту осложнений этого состояние.

Ключевые слова: *ожирение, гиперхолестеринемия, метаболический синдром.*

The aim of our work was to choose the best way to diagnose obesity. The object of the study was patients with obesity of different ages. Analysis of the data obtained shows that deep analysis of the etiology, pathogenesis and clinical course of the condition, which is understood as a diagnosis of "obesity", will allow reducing the incidence of complications of this condition.

Keywords: *obesity, hypercholesterolemia, metabolic syndrome.*

Ожирение – одно из самых распространенных в мире хронических заболеваний. Ожирение и связанные с ним метаболические нарушения являются актуальной проблемой современной медицины, поскольку приводят к развитию целого ряда тяжелых заболеваний. В настоящее время каждый четвертый житель нашей планеты уже имеет избыточную массу тела или страдает от ожирения. Этим заболеваниям уже присвоен заслуженный статус «эпидемии XXI века» [1,с.5.2,с.10.3,с.1195]. Во всех странах отмечается прогрессирующее увеличение численности больных с ожирением как среди взрослого, так и среди детского

населения. Всемирная организация здравоохранения признала ожирение эпидемией XXI века. По прогнозам эпидемиологов предполагается, что к 2025 году от ожирения уже будут страдать 40 % мужчин и 50 % женщин.

Целью исследование является выбрать оптимальный путь тактики диагностики ожирение.

Материалы и методы исследования. Больные с ожирением разного возраста. Собирали анамнез, проводили лабораторные данные липидного профиля, для определения количество и топографию жира использовали инструментальные методы (УЗИ, КТ, МРТ). Для оценивание состояние миокарда проводили ЭКГ.

Обследование больного ожирением начинается с опроса и сбора анамнеза. Диапазон жалоб достаточно велик: от тучности как эстетической проблемы до характерных проявлений часто сопутствующих ожирению заболеваний (ИБС, СД-2, недостаточность кровообращения) и неспецифических симптомов (апатия, сонливость, быстрая утомляемость, склонность к запорам, суставные боли). Несмотря на то, что больные практически никогда не жалуются на повышенный аппетит, необходимо выяснить характер питания больного. Правильно предложить пациенту заполнить дневник питания с подробным учетом съеденной пищи за 3-5 дней, затем проанализировать представленные записи. Коррекция пищевого поведения при постоянном грамотном использовании дневника питания дает клинически значимые результаты. Ожирение бывает экзогенно-конституциональное, или алиментарно-конституциональное. Эндокринное ожирение, вызванное каким-либо первично-эндокринным заболеванием, обычно характеризуется ИМТ 27-35, крайне редко – 40 и более. Типичный для пациента с экзогенно-конституциональным ожирением анамнез выглядит следующим образом: пациенты убеждены, что они едят мало и подчеркивают, что утром они вообще не едят. Выпиваемая ими чашка кофе с сахаром и бутерброд с сыром и маслом обычно не учитываются как еда. На работе больные начинают перекусывать, обычно это калорийная пища с высоким содержанием жиров. Нередко они жуют и на работе и дома автоматически, не замечая этого, едят при волнении, перед сном и даже ночью. До 50-70% калорийности принятой пищи приходится на вечерний период. Типичный синдром ночной еды (Night eating) характеризуется бессонницей, утренней анорексией, потреблением 50 % и больше суточного рациона после 19 часов. Первым этапом осмотра пациента с ожирением является оценка выраженности и характера ожирения: абдоминальное или ягодично-бедренное. Для этого измеряется вес, рост, окружность талии, рассчитывается индекс массы тела и отношение окружности талии к окружности бедер. Осмотр прежде всего направлен на поиск клинических проявлений заболеваний, при которых ожирение является одним из симптомов, другими словами, ведется поиск симптоматических форм ожирения. Многие обнаруженные симптомы могут быть приписаны как предполагаемым первичным расстройствам, так и вторичным нарушениям. Лабораторное обследование тоже направлено на исключение органических причин ожирения, а также на выявление возможных осложнений длительно существующего ожирения. Всем взрослым больным с ожирением показано обследование с определением липидного профиля (концентрации общего ХС, ХС ЛПВП, ТГ, ХС ЛПНП): Гиперхолестеринемия. Уровень общего холестерина следует определять у всех лиц старше 20 лет, независимо от массы тела. Характеристика уровня холестерина: < 5,2 ммоль/л (200 мг/дл) - норма 5,2-6,5 ммоль/л (200-250 мг/дл) - пограничный уровень > 6,5 ммоль/л (250 мг/дл) - повышенный уровень. 15 Если уровень холестерина у пациента с ожирением превышает 5,2 ммоль/л, проводят повторное обследование с определением ЛПНП натощак (продолжительность голодания 12-14 часов). Характеристика уровня холестерина ЛПНП: < 3,5 ммоль/л (135 мг/дл) - норма 3,5-4,0 ммоль/л (135-155 мг/дл) - пограничный уровень > 155 мг/дл - повышенный уровень. Низкий уровень холестерина ЛПВП - независимый фактор риска ишемической болезни сердца при содержании холестерина ЛПВП < 0,9 ммоль/л (35 мг/дл) у мужчин и < 1,0 ммоль/л (40 мг/дл) у женщин. Маркер высокого риска атеросклероза - отношение общий холестерин/холестерин ЛПВП > 4,5. Гипертриглицеридемия.

Предполагается роль гипертриглицеридемии как неза- висимого фактора риска атеросклероза и усиленного тромбообразования. Характеристика уровня триглицеридов: < 200 мг/дл (2,3 ммоль/л) - норма 200-500 мг/дл (2,3-5,6 ммоль/л) - умеренная гипертриглицеридемия > 500 мг/дл (5,6 ммоль/л) - выраженная (тяжелая) гипертриглицеридемия. Коагулограмма нередко указывает на склонность к гиперкоагуляции (повышение уровня фибриногена, угнетение фибринолиза). При инструментальном обследовании больных ожирением обнаруживаются:

- признаки гипертрофии миокарда
- сниженная жизненная и резервная емкость легких
- на краниограмме нередко выявляются признаки внутричерепной гипертензии и обызвествления твердой мозговой оболочки в лобном отделе. К наиболее информативным инструментальным методам обследования пациентов с ожирением, для оценки количества и топографии жира в организме, относятся компьютерная и магнитно-резонансная томография (МРТ). При компьютерной томографии (КТ) область висцерального жира определяется, как правило, на уровне 3-4-го или 4- 5-го поясничных позвонков и строго коррелирует с общим объемом висцеральной жировой клетчатки. С помощью МРТ так же, как и при КТ, можно рассчитать площадь, занимаемую висцеральным жиром, и определить его объем. Достаточной информативностью для оценки количества подкожного жира обладает метод ультразвукового исследования (УЗИ).

Таким образом, суммируя вышеизложенные можно сказать, что глубоко проанализировать этиологию, патогенез и клиническое течение состояния, которое понимается под диагнозом «ожирение», позволит снижение частоту осложнений этого состояние.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аметов А.С. Ожирение – эпидемия XXI века. Тер. архив. 2002; 10: 5–7.
2. Мкртумян А.М., Бирюкова Е.В. Меридиа – эффективное средство для снижения веса и нормализации метаболических нарушений при ожирении и сахарном диабете 2-го типа. Эффективная фармакотерапия в эндокринологии. 2007; 2: 16–20.
3. Cada DJ, Baker DE, Levien T. Orlistat. Hosp Pharm. 1999; 34:1195-213.

УДК 613.2.01./614.2

Ильмира Уразалиева, Малика Джумаева
(Ташкент, Узбекистан)

ОРГАНИЗАЦИЯ СЕСТРИНСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТСКОМУ НАСЕЛЕНИЮ В СЕМЕЙНЫХ ПОЛИКЛИНИКАХ

В первичной медико-санитарной помощи профилактика болезней и гигиеническое обучение имеет большую значимость. В систематическом планировании гигиенического обучения детей велика роль медицинских работников семейных поликлиник и сельских врачебных пунктов, а также родителей. В процессе гигиенического обучения дети приобретают определенные знания, формируются навыки гигиенического поведения. Тем самым реализуется первичная профилактика болезней среди детей раннего возраста.

Ключевые слова: *гигиеническое воспитание детей, гигиеническое обучение, профилактика, первично звено здравоохранения.*

In primary health care disease prevention and hygiene education are of great importance. The role of medical workers in family polyclinics and rural medical stations as well as parents is great in the systematic planning of hygienic education of children. In the process of hygienic education

children acquire certain knowledge; skills of hygienic behavior are formed. Thus, primary prevention of diseases among young children is realized.

***Key words**: hygienic education of children, hygienic training, prevention, primary link of public health.*

Актуальность темы. Профилактика болезней в рамках первичной медико-санитарной помощи имеет два основополагающих аспекта. Первый включает круг технических вопросов о действенности и приемлемости использования инструментов профилактики. Второй касается подходов в организации профилактической деятельности и включает, в том числе, распределение обязанностей персонала первичного звена, что до последнего времени остается предметом продолжающихся дискуссий [3, 134-136].

Медико-патронажная служба в нашей стране отличается тем, что она предоставляется бесплатно и все слои населения полностью охвачены современной медико-профилактической помощью. Уделяемое государством внимание развитию медико-патронажной службы способствует укреплению здоровья населения, повышению медицинской культуры в семьях, воспитанию здорового поколения. Определены соответствующие меры для эффективной организации медико-патронажной службы [1, 17-59].

Каждая патронажная медсестра должна в день оказывать медико-санитарную помощь шести, а в месяц – ста сорока четырем семьям. Ежемесячно проводится патронаж одиноких пожилых, инвалидов, беременных женщин, молодых матерей и детей. Составлен также график медицинского осмотра молодых семей, женщин фертильного возраста, подростков и других слоев населения. Сформирована система мониторинга результатов вакцинации и повторной вакцинации [4, 279-280].

Сестринский персонал, составляющий самую многочисленную категорию работников здравоохранения, должен рассматриваться как ценный ресурс для предоставления доступной, приемлемой и экономически рентабельной помощи в области профилактики заболеваний в первичном звене здравоохранения [2, 39-44]. Этот подход также может рассматриваться и как элемент стратегического развития, модернизации здравоохранения, так как большая самостоятельность и ответственность в работе медицинской сестры может сделать эту профессию более привлекательной для молодого поколения, обеспечив столь необходимый приток трудовых ресурсов для работы в амбулаторно-поликлиническом секторе [4, 279-280].

Целью исследования является научное обоснование расширения роли медицинской сестры первичного звена здравоохранения в профилактике заболеваний и укреплении здоровья детей.

Материалы и методы исследования. Проведен опрос среди родителей, которые обращались за медицинской помощью в семейные поликлиники и сельские врачебные пункты. В вопроснике были вопросы, касающиеся здоровья детей и гигиенических процедур, а также вопросы касающиеся полученных знаний от медицинского персонала.

Результаты и их обсуждение: Различные компоненты поведенческих факторов в их взаимодействии со здоровьем детей позволили выделить такой структурный элемент, как медицинская активность. Медицинская активность подразумевает надлежащее отношение к своему здоровью, выполнение медицинских предписаний, своевременное обращение в ЛПУ, соблюдение правил личной гигиены. На момент обследования было выявлено почти ¾ семей (71,7%), в которых обращаются за медицинской помощью в первые сутки заболевания. Не случайным является невыполнение в полном объеме лекарственных назначений при заболевании у ребенка (41,6%). Причины в 45,7% случаев носят субъективный характер, в их основе лежат равнодушие и беззаботное отношение к здоровью своего ребенка.

Согласно опросу, большинство (52,5%) родителей семей получали знания по воспитанию ребенка от медицинских сестер.

В связи с этим были изучены ответы родителей о достаточности знаний по воспитанию ребенка. На данный вопрос утвердительно ответили 42,5% респондентов. Важно отметить, что 19,2% представителей по данному вопросу не имели четко сформулированного мнения. По-видимому, это указывает на недостаточность знаний по воспитанию детей.

В настоящее время в силу сложных социально-экономических условий отец является источником финансовой поддержки семьи. Большая часть опрошенных матерей (62,5%) отметили, что отцы мало учувствуют в воспитании детей. Результаты опросы матерей в отношении вовлеченности отца в воспитание ребенка отражают ситуацию, когда отсутствие отцовского воспитания обусловлено распределением семейных обязанностей между мужчинами и женщинами.

Личная гигиена ребенка сводится в основном к уходу за полостью рта, кожей, одеждой, половыми органами и др., однако выполнение даже этих простых гигиенических процедур не всегда является ежедневной нормой для детей.

Санитарно-гигиенические навыки в полном объеме были сформированы лишь у (79,1,%). Нерегулярность (41,3%) проведения данных процедур, а также невыполнение (6,5%) усугубляли общую негативную картину недостаточного осуществления общепринятых гигиенических мер индивидуального характера. 14,3% детей пребывание на свежем воздухе характеризуется нерегулярностью. Что касается закаливания, среди детей только 4,3% проводят процедуры, связанные с закаливанием организма.

Таким образом, проведенные исследования показали, что дети являются группой медико-социального риска и нуждаются в адресных профилактических и гигиенических мероприятиях по сохранению и укреплению здоровья на уровне семьи.

На муниципальном уровне необходимо осуществлять мониторинг с последующей оценкой ситуации и оказания адресных профилактических и медико-организационных мер по сохранению и укреплению здоровья детей.

Мероприятия, направленные на снижение заболеваемости и улучшение воспитания детей, должны иметь дифференцированный характер с привлечением необходимых материальных средств из муниципального бюджета, а также благотворительных организаций. Особое внимание следует обратить на организацию питания и профилактику заболеваний у данной категории детей в образовательных учреждениях.

Первичная и вторичная профилактика заболеваний у детей должна стать приоритетом работы, и включать следующие мероприятия:

- обучение детей гигиеническим навыкам и их мотивирование к отказу от вредных привычек

-консультирование родителей и детей по сохранению и укреплению здоровья, включая рекомендации по коррекции питания, двигательной активности, занятием физкультурой и спортом, режиму сна, условием быта, учебы и отдыха.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов А.В. Развитие первичной медико-санитарной помощи в Узбекистане: Достижения и проблемы. Аналитический обзор. – Ташкент, Узбекистан 2013. – С. 17-59.

2. Асадов Д.А. Арипов, Т.Ю. Общественное здоровье в Узбекистане основные факторы и как на них воздействовать: научное издание // Организация и управление здравоохранением. – Ташкент, 2012. – №5 – С. 39-44.

3. Эльгаров А.А. Здоровье через культуру // Здоровый образ жизни: тезис, докл. конф. – М., 1990. – С. 134-136.

4. Balding J. Questionnaire research into health related behavior in the United Kingdom // J. Sch Hlth. – 1985. – Vol. 55. – №7. – P. 279-280.

УДК 614.2. 613.2.01

Ильмира Уразалиева, Лола Ильхамова
(Ташкент, Узбекистан)

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДСЕСТЕР ПЕРВИЧНОГО ЗВЕНА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Одной из приоритетных задач здравоохранения является оптимизация и совершенствование первичной медико-санитарной помощи в семейных поликлиниках. Средние медицинские персоналы занимают важную роль в организации первичной медико-санитарной помощи. Они имеют возможность самостоятельно решать ряд медико-социальных проблем при обслуживании пациентов в пределах своих компетенций. В статье предоставляются результаты анкетирование, которые показывают, удовлетворенность работой медицинских сестер в семейных поликлиниках.

Ключевые слова: *семейная медицинская сестра, роль медицинской сестры, первичная медико-санитарная помощь.*

One of the priority tasks of public health is the optimization and improvement of primary health care in family clinics. Medium-sized medical personnel occupy an important role in the organization of primary health care. They have the opportunity to independently solve a number of medical and social problems when servicing patients within their competence. The article presents the results of questionnaires, which show the satisfaction with the work of nurses in family clinics.

Key words*: family health nurse, role of nurse, primary health care.*

Актуальность исследования. В Республике Узбекистан в целях углубление реформ здравоохранения дальнейшего улучшения качество и повышения эффективности первичной медико-санитарной помощи населению осуществляется переориентация основных задач ПМСП преимущественно на предупредительную, профилактическую и патронажную работу с населением. Исходя, из этого большое значение имеет разработка системы проведения патронажной работы среди населения в первую очередь женщин фертильного возраста, беременных женщин, детей, а также одиноких престарелых, инвалидов, лиц, нуждающихся в постороннем уходе и социальной защите, больных с хроническими заболеваниями [3, с. 35].

Данное исследование способствует решению задач, предусмотренных Указом Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП 4947 «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», Постановлениями Президента Республики Узбекистан от 29 марта 2017 года №ПП 2857 «О мерах по совершенствованию организации деятельности учреждений первичной медико-санитарный помощи Республики Узбекистан. Постановлением кабинета Министров Республики Узбекистан от 17 сентября 2017 года №718 «О дополнительных мерах по улучшению качества медицинских услуг, повышению ответственности за эффективность проводимых профилактических мероприятий в учреждениях первичной медико-санитарной помощи (ПМСП) а также других нормативно-правовых документах [1, с. 30, 2, с. 5].

В нашей стране создана современная система охвата населения медико-патронажной помощью. В 819 сельских врачебных пунктах, 793 семейные поликлиники с дневным стационаром работают семь тысяч врачей общего профиля и более шестнадцати тысяч патронажных медсестер [2, с. 5].

Цель исследования является научное обоснование расширения роли медицинской сестры первичного звена здравоохранения в профилактике неинфекционных заболеваний и укреплении здоровья населения.

Материалы и методы исследования предусматривала использование социологического (анкетирования) и метода статистической обработки результатов исследования. С целью сбора информации была разработана анкета: «Соответствие

деятельности, выполняемой медицинскими сестрами первичного звена в области профилактики заболеваний, законодательно закрепленным функциям» и две дополнительные. По анкете был проведен опрос с целью выявления соответствия функций, выполняемых медицинскими сѐстрами первичного звена здравоохранения в своей деятельности, должностным функциям, закреплѐнным нормативно-правовыми актами.

Результаты исследования: было установлено частичное расхождение между регламентированными функциями и реально выполняемыми. Согласно опросу медицинских сестѐр, наибольшее число респондентов выполняют следующие функции в области профилактики заболеваний: участие в работе по формированию групп диспансерных больных и диспансерном наблюдении (92,51% опрошенных), проведение мероприятий по санитарно-гигиеническому воспитанию и образованию обслуживаемого населения и консультировании по вопросам формирования здорового образа жизни (92,33% опрошенных). При этом считают, что данные функциональные обязанности соответствует их профессиональной компетенции 90,82% респондентов. Работу по осуществлению диспансерного наблюдения больных проводят 91,10% респондентов, причѐм все они считают, что данная работа соответствует их профессиональным обязанностям. Проведение профилактических мероприятий по предупреждению и снижению заболеваемости, выявление ранних и скрытых форм заболеваний, социально значимых болезней и факторов риска выполняют 90,62% респондентов, при этом 95,90% считают, что данный вид деятельности соответствует их профессиональной компетенции. Ведут персональный учѐт информационной (компьютерной) базы данных состояния здоровья обслуживаемого населения - 77,10% респондентов, при этом 89,42% считают эту работу соответствующей их профессии. Проводят изучение потребности обслуживаемого населения в оздоровительных мероприятиях и разработке программ проведения этих мероприятий 69,60% медицинских сестѐр, 81,67% отметили эту деятельность соответствующей их профессии. Наименьшее число опрошенных – 64,50% проводят доврачебные осмотры, (в т.ч. профилактические), при этом 65,91% считают, что данная функция соответствует их компетенции.

Следует отметить, что среди медицинских сестер выявлены специалисты, которые не выполняют некоторые производственные обязанности по профилактике заболеваний, но, тем не менее, считают, что уровень их квалификации позволяет выполнять данную работу. Доля таких респондентов не велика и составляет в среднем 8,4%.

Таким образом, анкетирование показывает, что среди медицинских сестер, существуют специалисты, которым приходится выполнять некоторые функции по профилактике неинфекционных заболеваний, однако они считают, что данные функции не соответствуют их профессиональной компетенции. Это может быть связано как с нехваткой рабочего времени в связи с переходом на систему общей врачебной практики.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 29 марта 2017 года №ПП-2857 «О мерах по совершенствованию организации деятельности учреждений первичной медико-санитарной помощи Республики Узбекистан». С. 30.

2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 13 сентября 2017 г. №718 «О дополнительных мерах по улучшению качества медицинских услуг, повышение ответственности за эффективность проводимых профилактических мероприятий в учреждениях первичной медико-санитарной помощи». С.5.

3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 18 декабря 2018 года №ПП-4063 «О мерах по профилактике неинфекционных заболеваний, поддержке здорового образа жизни и повышению уровня физической активности населения». С.35.

УДК 616.31-08(075)

Нигора Утамуродова
(Самарканд, Узбекистан)

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ У ЖЕНЩИН В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ФАЗЫ КЛИМАКТЕРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА

Обследовано 68 женщин с климактерическим синдромом, страдающих артериальной гипертензией. Сдвиги в гормональном фоне, особенно нарастание эстрогенной недостаточности является, по-видимому, ведущим фактором способствующим развитию артериальной гипертензии у женщин в климактерическом периоде.

68 women with climacteric syndrome suffered from arterial hypertension were examined. Evidently, improvements of the hormonal back group, particularly increase of the estrogenic insufficiency, are the leading factor of the development of arterial hypertension.

Известно, что артериальная гипертензия (АГ) является одним из самых распространенных заболеваний и занимает ведущее место среди сердечно-сосудистых заболеваний, является главным фактором риска развития инфаркта миокарда, мозгового инсульта и застойной сердечной недостаточности.

Патогенез АГ у женщин в климактерическом периоде сложен и связан с гиперволемией повышенной реабсорбцией Na, спазмом периферических сосудов, повышением общего периферического сопротивления. Имеются исследования [1], показывающие развитие метаболического синдрома, вследствие длительной эссенииальной АГ, что приводит к снижению периферического кровотока и развитию инсулинорезистентности.

Распространенность АГ среди женщин с дисфункцией яичников в России достигает 50% и более [2]. Аналогичная ситуация имеется и в США [3].

Целью и задачами данного исследования явилось изучение особенностей АГ у женшин в зависимости от фазы климактерического периода и степенью дисгормональных нарушений.

Нами обследованы 2 группы женщин с климактерическим синдромом – 68 больных. В 1-ю группу вошли 32 женщины, находящиеся в периоде пременопаузы, во 2-ю – 36 женщин в периоде постменопаузы. Средний возраст женщин 1-й группы составлял 47.8±2.4 года, 2-й группы – 52.9±2.7.

Диагностика климактерического синдрома осуществлялась на основании обшепринятого комплекса симптомов вегетососудистого, нервно-психического и обменно-эндокринного характера, а также их хронологической связи и климактерическими изменениями менструальной функции [4].

Результаты наших исследований показывают, что большинство больных связывают возникновение климактерического синдрома (КС) с нарушением менструальной функции и менопаузой. При анализе клинических проявлений заболевания у 68 обследованных женщин выявлено 18 симптомов, при этом АГ у 1-й группы больных составляло 60%, у второй – 70%. Больные отмечали, что повышение АД стали регистрировать в связи с дисфункцией яичников или прекращением менструального цикла. У женщин 1-й группы подъемы АД колебались от 140/90 до 155/100 мм рт.ст., были кратковременными, носили преходящий характер, довольно быстро купировались обычными средствами: покой, полноценный сон, транквилизаторы или монотерапией гипотензивными препаратами. У женщин 2-й группы повышение АД колебалось от 150/95 до 170/105 мм рт.ст., было стабильно высоким и для его коррекции потребовалось применение нескольких гипотензивных препаратов. Такое повышение АД сопровождалось гипертрофией миокарда и дилатацией левого желудочка (увеличение конечного систолического и диастолического объемов – КСО и КДО).

Наши исследования по изучению гормонального профиля свидетельствуют о том, что у женщин с климактерическим синдромом, особенно в период постменопаузы, наблюдается снижение функции яичников, которое выражается снижением уровня эстрадиола и

прогестерона. Сдвиги в гормональном фоне у больных климактерическим синдромом, особенно нарастание эстрогенной недостаточности, является, по-видимому, ведущим среди факторов, способствующих развитию АГ.

Проведенные нами исследования показывают, что существует патогенетическая связь между угасанием стероидной функции яичников, частотой АГ, гипертрофией левого желудочка (ГЛЖ), а также морфоструктурными изменениями левого желудочка.

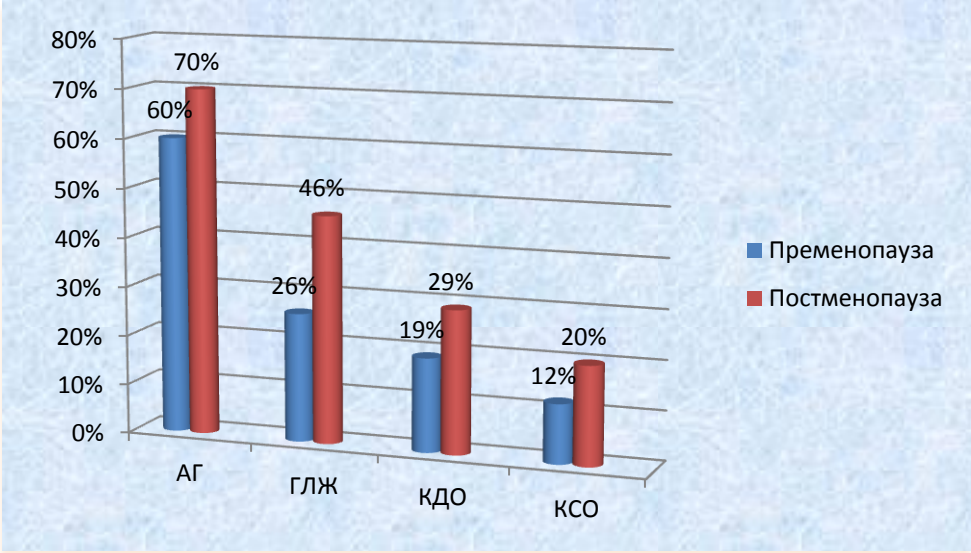

Частота АГ,ГЛЖ, увелечение КДО, КСО (%) в период пре- и постменопаузы

Об этом свидетельствуют данные, приведенные на рисунке, где указывается, что нарастание эстрогенного дефицита сопровождается учащением частоты АГ, ГЛЖ и увеличением КДО и КСО, особенно в период постменопаузы.

Больным с климактерическим синдромом свойственны клинические проявления «метаболического» синдрома («смертельный квартет»). Проведенные нами исследования показывают, что у 45% женщин 1-й группы и у 60% 2-й группы выявлено андроидное (висцеральное) ожирение. Кроме того, у женщин первой группы в 40% и 55% случаев 2-й группы встречалось нарушение толерантности к глюкозе. Наряду с этим у 8% женщин 1-й и 17% 2-й группы впервые выявлен сахарный диабет (СД).

Таким образом, больные в постменопаузе относятся к группе высокого риска, так как им свойственно сочетание АГ и метаболических расстройств, усугубляющих друг друга и резко повышающих риск развития ожирения, сахарного диабета, ИБС и других компонентов метаболического синдрома.

Резюмируя полученные данные, можно сделать следующие выводы: сдвиги в гормональном фоне у больных с КС, особенно дефицит эстрогенов, является, по-видимому, ведущим среди способствующих развитию «метаболического» синдрома (СД, АГ, ИБС, ожирение); имеется обратная корреляционная связь между эстрогенами и компонентами метаболического синдрома, показателями гемодинамики (ГЛЖ, увеличение КСО, КДО); раннее выявление и своевременное лечение компонентов метаболического синдрома у женщин с КС способствует значительному уменьшению сердечно-сосудистых осложнений, прежде всего инфаркта миокарда и инсульта.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Е.И.Баранова, Н.П.Маслова, Е.В.Лебедева и др. Артериальная гипертензия у женщин в постменопаузе, Гедеон Рихтер в СНГ, 2000, 48.
2. Р.Г.Оганов, Тер. Архив, 8, 66 (1997).
3. S.Oparil, Curr. Opin. Nephrol Gypertens, 4 (5), 438 (1998).
4. У.Г.Бердиев, Дис. ... док. мед. наук, Ташкент, 2000.

УДК 611-01:611-018:611.813.3-013

Алижан Хатамов, Сайёра Ахмедова, Дилором Адилбекова
(Ташкент, Узбекистан)

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ КОРКОВЫХ СТРУКТУР ЛИМБИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ГОЛОВНОГО МОЗГА ЧЕЛОВЕКА В ОНТОГЕНЕЗЕ

Целью исследования явилось изучение морфометрических параметров нейронов энторинальной области головного мозга человека от рождения до подросткового возраста. Материалом исследования послужили 48 кусочков тканей мозга, взятых с соответствующего участка головного мозга, от трупов, смерть которых не была связана с патологией мозга. Анализы полученных результатов показало, что от рождения до конца юношеского возраста кора энторинальной области мозга человека претерпевает существенные изменения. Наиболее интенсивный рост размеров нейронов отмечается в левом полушарии в течение первого года жизни и в юношеском возрасте, а в правом полушарии в течение первых трех лет жизни ребенка и в юношеском возрасте.

Ключевые слова: *головной мозг, лимбическая система, кора головного мозга, энторинальная область головного мозга.*

The aim of the study was to study the morphometric parameters of the neurons of the entorhinal region of the human brain from birth to adolescence. The material of the study was 48 pieces of brain tissue taken from the corresponding area of the brain, from corpses whose death was not associated with brain pathology. Analyzes of the results showed that from birth to the end of adolescence the cortex of the entorhinal region of the human brain undergoes significant changes. The most intensive growth in the size of neurons is observed in the left hemisphere during the first year of life and in adolescence, and in the right hemisphere during the first three years of a child's life and in adolescence.

Keywords: *Brain, limbic system, cerebral cortex, entorhinal region of the brain.*

Актуальность проблемы. Лимбическая система головного мозга играет существенную роль в формировании сложных интегративных функций организма (1,3). Лимбическая система мозга, получая афферентные импульсы от соответствующих структур мозгового ствола новой коры, активно «включается» в осуществлении многочисленных реакций организма, позволяющих последнему более тонко приспосабливатся к условиям окружающей среды. С лимбической системой связано проявление таких реакций организма как голод, жажда, страх, ярость, половое возбуждение. Энторинальная область мозга, относящиеся к структурам лимбической системы человека принимает активное участие в формировании долгосрочной и краткосрочной памяти человека. (1,5)

Энторинальная область головного мозга отличается своеобразием развития, неоднородностью строения и богатством связей с корой других отделов больших полушарий головного мозга. Данные, имеющиеся по изучению структурной организации коры энторинальной области разноречивы, кроме того, научные труды, охватывающие все периоды постнатального онтогенеза единичны (2,4). Поэтому изучение возрастных особенностей цитоархитектоники коры энторинальной области головного мозга имеют большое теоретическое и практическое значение.

Целью настоящего исследования является изучение морфометрических параметров нейронов энторинальной области головного мозга человека от рождения до конца подросткового возраста.

Материалы и методы исследования. Материалом исследования послужили 48 кусочков тканей мозга, взятых с соответствующего участка головного мозга, от трупов, смерть которых не была связана с патологией мозга. Нами использованы следующие методы

исследования: анатомическое препарирование, нейрогистологические методы (окраска по Нисслю и гематоксилин-эозином), цитометрия (Автандилов Г.Г., 1990), вычисление объёма тел нейронов (по Боголеповой И.Н., 1977), микрофотографирование, вариационно-статистический (по Меркову А.М., Полякову Л.Е., 1974).

Результаты исследования и их обсуждения. Результаты исследований показали, что наружный слой коры энторинальной области мозга новорожденных характеризуется сосочковым типом расположения клеток, между которыми имеются светлые участки. Нервные клетки расположены неравномерно и их размеры варьируют в пределах 17,5±0,5x14,2±0,4 мкм в левом полушарии и 17,6±0,7x15,3±0,8 мкм в правом полушарии. Формы нейронов овальные, округлые и полигональные. Средний слой представлен малоокрашенными полиморфными и пирамидными клетками. При этом размеры клеток соответствуют: 16,4±0,4x12,5±0,8 мкм и 17,6±1,2 x12,6±1,2 мкм. Внутренний слой в основном состоит из овальных и округленных форм клеток, а размеры их равняются 17,2±0,6x11,1±0,3 и 16,2±0,5x 10,9±0,3 мкм. При этом нейроны малоокрашены, располагаются они диффузно, количество которых уменьшается при переходе в белое вещество.

В грудном возрасте все параметры нервных клеток коры энторинальной области мозга интенсивно увеличиваются. Наружный слой у детей первого года жизни отличается от новорожденных хорошо выраженной сосочковостью типа строения. Клеточные «сосочки» четко отделены друг от друга светлыми промежутками. Кроме того, нейроны более интенсивно и равномерно окрашены, а размеры достигают 21,4±0,9x17,2±0,9 и 21,9±0,8x17,5±1,0 мкм. Среди овальных, округлых и полигональных клеток видны единичные звездчатые клетки. Средний слой отличается значительным расширением и разрыхлением. Клетки интенсивно окрашены, имеют многоугольные и пирамидные формы, а размеры их соответствуют 19,3±0,5x15,5±0,5 и 21,7±1,1x13,6±0,5 мкм. Во внутреннем слое располагаются веретенообразные, овальные и полигональные нейроны размерами 18,5±0,9x13,1±0,4 и 18,4±0,7x13,5±0,5 мкм. Нервные клетки также более интенсивно и равномерно окрашены.

В периоде раннего детства отмечается дальнейшее расширение коры и ее отдельных слоев, а также увеличение размеров нервных клеток. Наружный слой характерен сосочковым строением. Клетки имеют овальные, треугольные и многоугольные формы, интенсивно окрашены, а размеры их варьируют в пределах 21,6±1,0x17,6±0,7 и 21,4±0,9x16,3±0,9 мкм. В среднем слое отмечается более заметное, чем в наружном слое, разрежение и увеличение размеров нейронов до 20,4±0,6x16,4±0,6 и 22,4±1,2x16,6±1,2 мкм. Клетки интенсивно и равномерно окрашены по всей цитоплазме, имеют многоугольные и пирамидные формы. Кроме того, видны звездчатые и единичные грушевидные клетки. Нейроны среднего слоя в этом периоде постнатального онтогенеза располагаются, образуя клеточные столбики, между которыми видны участки просветления. Нервные клетки внутреннего слоя имеют несколько меньшие размеры, чем клетки наружного и среднего слоев. Располагаются они диффузно, видны, в основном, овальные, вытянутые и многоугольные клетки размерами 19,6±0,8x15,0±0,6 и 19,4±0,9x15,8±0,8 мкм.

В периоде первого детства цитоархитектоническое строение коры энторинальной области мозга обладает признаками, характерными для взрослых людей. В наружном слое размеры клеток равняются 20,3±0,9x16,9±0,8 и 20,6±0,7x16,5±0,8 мкм, которые имеют треугольные и многоугольные формы. Средний слой отличается расположением более крупных пирамидных и многоугольных клеток, размеры которых варьируют в пределах 19,0±0,8x16,2±0,8 и 20,4±1,2x16,3±1,2 мкм. Во внутреннем слое клетки имеют овальные, треугольные и многоугольные формы, количество которых уменьшается при переходе в белое вещество. При этом размеры нейронов равняются 20,4±1,0x16,3±0,7 и 20,1±1,1x16,0±0,7 мкм, располагаются они диффузно и свободно.

Во втором периоде детства наружный слой сохраняет сосочковый тип строения. Клетки интенсивно окрашены, размеры их изменяются незначительно: 20,9±0,7x18,8±0,8 и

19,5±0,6x16,1±0,7 мкм. В среднем слое отмечается разрежение клеток. Нейроны располагаются, образуя разных размеров клеточные «островки», и размеры клеток варьируются в пределах 19,8±0,6x15,4±0,6 и 18,4±0,6x15,3±0,8 мкм, имеют пирамидные, многоугольные и вытянутые формы. Строение внутреннего слоя схоже строению наружного слоя, но в области перехода в белое вещество количество клеток уменьшается. В этом слое лежат овальные, вытянутые и четырехугольные клетки размерами 20,0±0,9x16,1±0,6 и 19,5±0,8x16,0±0,7 мкм.

В подростковом возрасте цитоархитектоническая картина сохраняет почти такое же строение, как предыдущий возраст с некоторым изменением размеров клеток. В наружном слое размеры нейронов равняются 19,3±0,7x17,6±0,9 и 20,8±0,8x18,4±1,0 мкм, в среднем – 20,1±0,8x17,0±0,8 и 19,2±1,2x16,3±1,0 мкм и во внутреннем – 19,4±0,8x16,0±0,6 и 18,9±0,7x15,7±0,6 мкм.

Следует отметить, что цитоархитектоника коры энторинальной области мозга человека в юношеском возрасте во многих параметрах достигает своего максимального показателя. Наиболее крупные клетки располагаются в среднем слое, а во внутреннем слое лежат клетки, имеющие несколько меньшие размеры.

Выводы. Таким образом, от рождения до конца юношеского возраста кора энторинальной области мозга человека претерпевает существенные изменения. Наиболее интенсивный рост размеров нейронов отмечается в левом полушарии в течение первого года жизни и в юношеском возрасте, а в правом полушарии в течение первых трех лет жизни ребенка и в юношеском возрасте.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Боголепова И.Н., Амунц В.В., Малофеева Л.И. Индивидуальная вариабельность цитоархитектоники мозга человека // Методологические, теоретические и методические аспекты современной нейроморфологии. Сборн.науч.трудов. – М., 1987. – С. 15-16.

2. Дмитриева Н.И. Постнатальный рост головного мозга, его отделов // Материалы 10-й научной конференции по возрастной морфологии, физиологии, биохимии. – М., 1971. – Т. 1. – С. 146-147.

3. Наумова Э.А. О закономерностях макро- и микроскопического строения поясной извилины конечного мозга человека // Морфология. – Киев. – 1990. – №12. – С. 12-13.

4. Самойлов М.О., Макрушин А.А., Романовский Д.Ю. Участие эндогенных нейромодулярных пептидов в механизмах регуляции долговременной потенциации синаптической передачи в срезах обонятельной коры мозга // Материалы конференции НИИ мозга РАМН. Механизмы структурной, функциональной и нейрохимической пластичности мозга. – М., 1999. – 15 с.

5. Семенова Л.К., Васильева В.А., Гурова Н.И. Структурные преобразования коры головного мозга человека в онтогенезе // В сб.: X Всесоюзный съезд анатомов, гистологов и эмбриологов. – Винница, 1986. – С. 304-305.

УДК 611-01:611-018:611.813.3-013

Алижан Хатамов, Бахтиёр Худойберганов,
Исмоил Норбутаев, Тохир Тошпулатов
(Ташкент, Узбекистан)

ОНТОГЕНЕЗ КОРКОВЫХ СТРУКТУР ГИППОКАМПА МОЗГА ЧЕЛОВЕКА

Целью исследования явилось изучение морфометрических параметров нейронов гипокампа головного мозга человека от рождения до юношеского возраста. Материалом исследования послужили 48 кусочков тканей мозга, взятых с соответствующего участка головного мозга, от трупов, смерть которых не была связана с патологией мозга. Анализы полученных результатов показало, что наиболее интенсивные изменения параметров коры гиппокампа человека происходят у детей первого года жизни. Цитоархитектоническая картина коры гиппокампа ребенка 7 лет обладает признаками, характерными для мозга взрослых людей.. У людей от рождения до конца юношеского возраста рост и развитие параметров коры и нейронов в разных возрастных периодах и в разных слоях коры гиппокампа протекает с различной интенсивностью.

Ключевые слова: *головной мозг, гипокамп головного мозга.*

The aim of the study was to study the morphometric parameters of the hippocampal neurons of the human brain from birth to adolescence. The material of the study was 48 pieces of brain tissue taken from the corresponding area of the brain, from corpses whose death was not associated with brain pathology. Analyzes of the results showed that the most intense changes in the parameters of the human hippocampal cortex occur in children of the first year of life. The cytoarchitectonic picture of the hippocampal bark of a 7-year-old child has characteristics characteristic of the adult brain. In people from birth to the end of adolescence, the growth and development of cortical parameters and neurons in different age periods and in different layers of the hippocampus proceeds with different intensities.

Keywords*: brain, hippocampus of the brain.*

Актуальность проблемы. Гиппокамп головного мозга относящиеся к структурам лимбической системы, также как и энтоинальная область головного мозга активно принимает участие в формировании долгосрочной и краткосрочной памяти человека. Лимбическая система головного мозга является полифункциональным образованием и его следует расматривать как центр интеграции вегетативных и соматических компонентов реакций более высокого уровня – эмоциональных и мотивационных состояний, сна, ориентировочно – исследовательской активности. Гиппокамп мозга изучен многими учеными (1,5). Но имеющиеся данные по изучению цитоархитектоники гиппокампа в различных периодах постнатального онтогенеза разрознены, разноречивы, кроме того исследования проводились больше на эксперименте на животных (3,6).

Поэтому изучение возрастных особенностей строения гиппокампа у человека имеет немалое теоретическое и практическое значение.

Целью настоящего исследования является изучение роста и развития цитоархитектоники коры гиппокампа человека от рождения до конца юношеского возраста.

Материалы и методы исследования. Материалом исследования послужили 48 кусочков тканей мозга, взятых с соответствующего участка головного мозга, от трупов, смерть которых не была связана с патологией мозга. Нами использованы следующие методы исследования: анатомическое препарирование, нейрогистологические методы (окраска по Нисслю и гематоксилин-эозином), цитометрия (Автандилов Г.Г., 1990), вычисление объёма тел нейронов (по Боголеповой И.Н., 1977), микрофотографирование, вариационно-статистический (по Меркову А.М., Полякову Л.Е., 1974).

Результаты исследования и их обсуждения. Исследования показали, что у новорожденных детей наружный слой коры гиппокампа представлен мало окрашенными овальными округлыми и полигональными клетками различных размеров. Клетки располагаются беспорядочно, образуя разных размеров клеточные скопления. Толщина слоя равняется 133,3±5,3 мкм слева, 136,6±5,8 мкм справа. В среднем слое имеются в основном пирамидные клетки, кроме них видны овальные и полигональные клетки. Толщина слоя слева равен 280,0±16,6 мкм и справа - 226,6±15,7 мкм. Внутренний слой характерен расположением, в основном, округлых и овальных клеток, нейроны мало окрашены. Толщина слоя слева равняется 306,6±12,7 мкм, а справа 226,6±11,7 мкм.

У детей первого года жизни отмечается интенсивный рост и развитие коры и увеличение всех параметров нейронов. Наружный слой, в отличие от предыдущего возраста, несколько расширяется, клетки более интенсивно окрашены, размеры их несколько увеличены. Толщина слоя слева 144,6±7,0 мкм, справа 147,3±8,3 мкм. Средний слой состоит из трех- и четырехугольных клеток. Количество пирамидных клеток увеличивается. Они более интенсивно окрашены. Клетки располагаются, образуя клеточные столбики, длинники которых обращены к низу, между которыми имеются участки просветления. Средний слой имеет толщину слева 280,0±15,8 мкм, справа 240,0±16,3 мкм. Во внутреннем слое лежат полигональные, овальные и веретенообразные клетки, размеры их несколько увеличены. Толщина внутреннего слоя левого полушария равняется 320,0±11,9 мкм, правого 306,6±12,1 мкм.

В периоде раннего детства (1-3 года) отмечается дальнейший рост и развитие коры и ее отдельных слоев, а также увеличение размеров нервных клеток. На наружном слое располагаются треугольные и многоугольные клетки, появляются единичные звездчатые клетки. Они интенсивно окрашены. Клетки образуют клеточные островки. Толщина наружного слоя слева резко увеличивается и достигает 173,3±11,7 мкм, справа 153,3±9,8 мкм. В среднем слое отмечается также резкое увеличение толщины, который равняется в левом полушарии 386,6±17,1 мкм, в правом 373,3±17,7 мкм. Нейроны интенсивно окрашены, размеры продолжают увеличиваться. Формы нейронов многоугольные, звездчатые и пирамидные. Внутренний слой отличается диффузным расположением клеток. В этом слое лежат овальные, вытянутые и неправильной формы клетки. Толщина слоя слева варьирует в пределах 293,3±10,0 мкм, справа- 306,6±12,1 мкм.

У детей первого детства (4-7 лет) кора гиппокампа обладает признаками, которые характерны для взрослых людей. Размеры клеток продолжают увеличиваться, они интенсивно и равномерно окрашены по всей цитоплазме. Толщина наружного слоя слева равняется 168,7±9,6 мкм, справа 160,0±12,1 мкм, среднего соответственно: 373,3±16,8 мкм и 346,6±15,8 мкм, внутреннего 320,0±13,3 мкм и 280,0±11,1 мкм.

Во втором периоде детства (8-12 лет) в наружном слое располагаются разной формы клетки: многоугольные, овальные и звездчатые. Нейроны интенсивно окрашены. Толщина слоя равняется слева 165,6±8,1 мкм, справа 162,8±11,9 мкм. Средний слой отличается разрежением и увеличением размеров клеток, они интенсивно окрашены, имеют пирамидную, многоугольную форму. Слой имеет толщину слоев в пределах 440,0±18,2 мкм, справа 426,6±18,3 мкм. Цитоархитектоническая картина внутреннего слоя во втором детстве мало отличается от предыдущего возраста, состоит из вытянутых, овальных и многоугольных клеток. Толщина равна слева 320,0±14,5 мкм, справа 293,3±12,4 мкм.

В подростковом возрасте (13-16 лет) толщина наружного слоя в постнатальном онтогенезе равняется в левом полушарии 174,5±10,6 мкм, в правом 171,7±13,3 мкм. Остальные показатели слоя мало отличаются от таковой предыдущего возраста. Средний слой имеет толщину слева 493,3±20,4 мкм, справа 440,0±18,9 мкм, внутренний соответственно: 306,6±13,1 мкм и 320,0±14,7.

В юношеском возрасте во всех слоях параметры коры и нейронов гиппокампа мозга человека достигают наибольшего показателя. Нервные клетки имеют различные формы, интенсивно окрашены. Наружный слой имеет толщину в пределах слева 166,6±8,7 мкм,

справа 169,1±12,2 мкм, средний слой соответственно: 426,6±17,6 и 453,3±17,6 мкм, внутренний - 346,6±15,6 и 346,8±13,3 мкм.

Таким образом, по нашим данным наиболее интенсивный рост параметров коры наблюдается в течение первого года жизни, который совпадает с данными исследований ряда авторов (2,8), указавших на то, что во всех областях, без исключения, скорость роста коры наиболее интенсивна на первом году жизни.

В результате наших исследований выявлено, что цитоархитектоническая картина гиппокампа мозга у детей 7 лет обладает признаками, характерными таковыми у взрослых людей. Это обстоятельство согласуется с результатами исследования других авторов (7), указавших переломные этапы в росте и развитии полей коры головного мозга человека, которые происходят до 7 лет жизни ребенка.

ВЫВОДЫ.

1. Наиболее интенсивные изменения параметров коры гиппокампа человека происходят у детей первого года жизни.

2. Цитоархитектоническая картина коры гиппокампа ребенка 7 лет обладает признаками, характерными для мозга взрослых людей.

3. У людей от рождения до конца юношеского возраста рост и развитие параметров коры и нейронов в разных возрастных периодах и в разных слоях коры гиппокампа протекает с различной интенсивностью.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Боголепова И.Н. Онтогенез звеньев лимбической системы мозга человека и обезьян. – М., Медицина, 1978. – С. 246-247.

2. Боголепова И.Н. Морфометрические особенности индивидуального строения мозга человека. (Неврология и психиатрия). – 182. – Вып., 7. – С. 12-14.

3. Макаров Ф.Н., Макарова Л.А. «Морфологическая организация нейронных группирований в 17-м поле зрительной коры кошки» // Материалы конференции «Механизмы структурной функциональной и нейрохимической пластичности мозга». – М., 1999. – С. 58.

4. Мерков А.М., Поляков Л.Е. Санитарная статистика. – Л.: Медицина, 1974. – С. 383.

5. Рыбаков В.П. Индивидуальные особенности строения коры большого мозга и мозжечка человека в онтогенезе // Морфология. – Санкт-Петербург, 1996. – С. 86.

6. Самойлов М.О., Мокрушин А.А., Романовский Д.Ю. Участие эндогенных нейромодулярных пептидов в механизмах регуляции долговременной потенциации синаптической передачи в средах обонятельной коры мозга // Материалы конференции «Механизмы структурной функциональной и нейрохимической пластичности мозга». – М., 1999. – С. 90.

7. Семенова Л.К., Васильева В.А., Шумейко Н.С. Цитоархитектоника зрительной и соматосенсорной коры головного мозга детей от рождения до 7 лет // Новые исследования по возрастной физиологии. – М., 1987. – №1 (28). – С. 44-47.

8. Семенова Л.К., Васильева В.А., Цехместренко Т.А. «Структурные преобразования коры большого мозга человека в постнатальном онтогенезе» // Структурно-функциональная организация развивающегося мозга. – Л.: Наука, 1990. – С. 8-44.

УДК 615.6-002.3-616.34.008.4

Шохида Шадиева
(Самарканд, Узбекистан)

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ ТЕЧЕНИЯ СИСТЕМНОЙ КРАСНОЙ ВОЛЧАНКИ (СКВ) В РАЗЛИЧНЫХ ВОЗРАСТНЫХ КАТЕГОРИЯХ

Проведено обследование 42 больных СКВ, из них 38 женщин и 4 мужчин, в возрасте 17-45 лет с длительностью заболевания от нескольких месяцев до 12 лет. Установлено, что СКВ является заболеванием в основном юношеского возраста, у больных зрелого возраста оно протекает легче. Выявлено, что высокая активность и системные висцериты чаще наблюдаются у больных молодого возраста. Показана роль пульс-терапии, быстро снижающей активность, уменьшающей частоту рецидивов, улучшающей качество жизни и способствующей менее длительному течению СКВ.

Ключевые слова: *системная красная волчанка, пульс-терапия, инвалидизация, ревматология, ЭКГ, УЗИ, астеноневротический синдром.*

There were observed 42 patients with SLE; 38 out of them were women , 4 out of them were men; age range 17-45; range of disease length-several months to 12 years. SLE is mainly youth disease. In adults SLE develops more slightly than in young patients. Marked activity and systemic visceritis are often findings in young patients. Puls-therapy rapidly decreases activity, rate of relapses, improves life conditions and contributes to further safisfactory state of patients.

Key words: *systemic lupus erythematosus, pulse-therapy, disability, rheumatology, ECG, USP, asthenoneurotic syndrome*

СКВ – одно из наиболее тяжелых диффузных заболеваний соединительной ткани [1-6]. Вследствие прогрессирующего поражения жизненно важных органов оно приводит к ранней инвалидизации. В типичных случаях заболевание развивается у женщин в возрасте 20-30 лет, поэтому в литературе в основном описано течение его у пациенток молодого возраста. Заболеваемость данной патологией растет во всем мире, особенно в Азиатском регионе. В немалой степени это связано с повышенной инсоляцией, а также расширением возможностей диагностики и применением современных интенсивных методов терапии.

Цель работы – изучение особенностей течения СКВ у больных разных возрастных категорий. Нами было обследовано 42 больных СКВ, в том числе 4 – мужского пола (2 – юношеского возраста) и 38 – женского. В соответствии со схемой периодизации онтогенеза человека (АПН СССР, Москва, 1965 г.) выделяются 4 возрастные группы:

1) юношеский возраст (16-20 лет);
2) зрелый возраст I периода (21-35 лет);
3) зрелый возраст II периода (36-55 лет);
4) пожилой возраст (56-74 года).

Из 42 больных в возрасте 17-45 лет с длительностью заболевания от нескольких месяцев до 12 лет 7 относились к 1-й группе, 24 – ко 2-й и 11 – к 3-й. Больных 4-й группы не было.

Всем больным, помимо общеклинического исследования, проводились биохимические, иммунологические (антинуклеарный фактор) и инструментальные (ЭКГ, ЭХОКС, УЗИ печени, почек, рентгенологические) методы исследования.

Диагноз СКВ ставили на основании 11 клинических и серологических критериев Американской ревматологической ассоциации 1982 года.

Дебют заболевания у 20 из 24 больных 2-й группы пришелся на возраст 17-23 года и у одной больной - на 34 года. У 10 больных 3-й группы начало заболевания было после 30 лет и клинически длительно протекало с поражением одного органа, что затрудняло раннюю диагностику.

Острое течение заболевания отмечено у 2 больных, подострое – у 33 и хроническое – у 7. У больных 1-й группы течение было острым и подострым, у больных 2-й группы – в основном, подострым (у 19 из 24) и у больных 3-й группы – подострое и хроническое в соотношении 2:1. Почти у всех поступивших больных (у 39 из 42) активность процесса была I-й и II-й степени.

Максимальное число рецидивов активности наблюдалось у больных 1-й и 2-й групп, у больных 3-й группы рецидивы возникали реже. Провоцирующими факторами были ультрафиолетовое облучение, вирусная и бактериальная инфекции, у больных 2-й группы – беременность, роды и у больных 3-й группы – еще и стрессы. Поражение кожи по типу «бабочки», экссудативной эритемы, дискоидной волчанки чаще отмечалось у больных 2-й (18 из 24) и 3-й групп (9 из 11); артриты, артралгии были у всех больных 1-й группы и у половины больных 2-й и 3-й групп.

Поражение сердца в виде миокардита диагностировано у 40 из 42 больных, перикардит – у 3 1-й группы, эндокардит Либмана-Сакса – у одной больной 2-й группы.

Волчаночный нефрит относится к тяжелым поражениям у больных СКВ и наблюдался у всех больных 1-й группы, у 16 из 24 – 2-й группы и у 6 из 11 – 3-й группы, причем в первых группах превалировал активный нефрит с выраженным мочевым, нефротическим и гипертоническим синдромами. АД повышалось до 220/140 мм ртутного столба. Волчаночный нефрит по частоте стоит на втором месте после волчаночного кардита.

У 2 больных 2-й и у одного 3-й группы имело место поражение легких (пневмонит, плеврит) и у 2 больных 2-й группы – гепатит.

Астеноневротический синдром как поражение нервной системы отмечался у 5 больных 1-й группы, у 16 – 2-й и у 8 – 3-й группы. Наиболее тяжелое поражение в виде энцефаломиелополирадикулоневрита было у одной больной 3-й группы, которое привело к летальному исходу.

Панцитопения (анемия, лейкопения, тромбоцитопения) отмечалась у 26 больных 1-й и 2-й групп. У всех больных ускоренное СОЭ, у половины из них обнаруживались LE клетки.

Все больные получали глюкокортикостероиды в разной дозе перорально и 20 больных – пульс-терапию (комбинированную, программную и синхронную) и находились на диспансерном наблюдении и лечении в СКАЛ.

Интенсивные методы терапии быстро снижают активность, уменьшают частоту рецидивов, улучшают качество жизни больных и способствуют менее длительному течению СКВ.

Таким образом, по нашим данным, СКВ – заболевание, в основном, юношеского и зрелого возраста. У больных зрелого возраста СКВ протекает легче, чем у лиц молодого. Чем старше возраст на момент дебюта, тем меньше активность, выраженность и системность клинических проявлений. Мужчины чаще заболевают в молодом возрасте. Активность заболевания, рецидивы, в основном, связаны с УФО, инфекцией, гормональным дисбалансом и чаще отмечались в молодом возрасте. Среди висцеритов наблюдалось поражение сердца, почек и нервной системы. Тяжелое поражение внутренних органов, такое как волчаночный нефрит, имелось у всех больных юношеского возраста и реже проявлялось, чем был старше возраст.

Патология сердца, почек, нервной системы связана с поражением микроциркуляторного сосудистого русла. Такие висцериты, как пневмонит, плеврит, гепатит наблюдались редко и, в основном, у больных зрелого возраста.

Тромбоцитопения, имеющая прогностическое значение, определялась чаще у больных более молодого возраста с тяжелым течением заболевания.

Лица молодого возраста, имеющие родственников, больных СКВ; стойкую лейкопению; повышенную СОЭ; антитела к ДНК; гипергаммаглобулинемию, нуждаются в диспансерном наблюдении и относятся к группе риска. Больные СКВ должны состоять на учете СКАЛ, строго соблюдать прием ГС (в виде пульс-терапии и перорально), избегать прививок, УФО, переохлаждения, физиопроцедур, инфекционных заболеваний и беременности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. В.А. Насонова, М.Г. Астапенко. Клиническая ревматология, 1989.
2. Е.Л. Насонова, Н.В. Чигасова, В.Ю. Ковалев. Глюкокортикоиды в ревматологии, 1998.
3. М.М. Иванова. Системная красная волчанка, 1998.
4. С.К. Соловьев, М.М. Иванова, Е.А. Насонова. Интенсивная терапия ревматологических заболеваний, 2001.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ / ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 615.454.122

Вікторія Альхуссейн, Наталя Гузенко, Мустафа Альхуссейн
(Харків, Україна)

МІКРОБІОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СКЛАДУ ГЕЛЮ З ЕКСТРАКТОМ КОРИ ТОПОЛІ ТРЕМТЯЧОЇ

Лікування запальних і інфекційних захворювань шкіри та м'яких тканин залишаються однією з актуальних проблем сучасної медицини. Гелі є однією з основних лікарських форм, які використовуються в медичній практиці. З метою надання найбільш ефективних антибактеріальних властивостей та зменшення впливу токсичної дії до їх складу вводяться речовини природнього походження.

Ключові слова: *гель, екстракт з кори тополі тремтячої, мікробіологічне обґрунтування.*

Treatment of inflammatory and infectious diseases of the skin and soft tissues remains one of the pressing problems of modern medicine. Gels are one of the main medical forms used in medical practice. In order to provide the most effective antibacterial properties and reduce the influence of toxic effects on their composition, substances of natural origin are introduced.

Keywords: *gel, extract from bark of populus tremula, microbiological substantiation.*

На фармацевтичному ринку України, серед зареєстрованих препаратів, виділяють дві групи лікарських засобів для місцевого застосування, які проявляють виражену антимікробну або репаративну активність. Це препарати для лікування ран та виразкових уражень м'яких тканин, а також хіміотерапевтичні речовини та антибіотики які застосовуються у дерматології [6, с. 27]. Виходячи з цього існує потреба в розширенні асортименту м'яких лікарських засобів, до складу яких входять рослинні компоненти.

З кожним роком спостерігається значне зростання антибіотикорезистентних мікроорганізмів, які призводять до підвищення кількості післяопераційних ускладнень та летальності у всіх країнах світу [2, с. 84; 3, с. 36].

Шляхом вирішення даної проблеми є створення нових ефективних препаратів з рослинної сировини для місцевого застосування. Такими засобами є препарати, у складі яких поєднано антимікробні компоненти з різним механізмом дії на мікробну клітину, імуномодулятор, бажано природного походження та осмотично активний носій, дія якого реалізується шляхом фізичного впливу на вміст інфікованої рани таким чином, що вона через незначний термін часу повністю очищається.

Для ефективного лікування раньового процесу, який супроводжується інфікуванням ран та м'яких тканин, раціонально застосовувати м'які комбіновані лікарські форми. Їх компоненти безпосередньо діють на той чи інший фактор запалення або мікробне ураження тканин [1, 520 с.; 2, с. 84; 4, с.124].

При виборі носія створюваного препарату перед нами постало питання підібрати мазеву основу яка б не виявляла негативного впливу на діючі речовини та сприяла їх кращому вивільненню з мазі.

При виборі мазевої основи необхідно враховувати:

– хімічну стабільність і можливість поєднання з лікарськими речовинами, що вводяться до складу, забезпечуючи при цьому фізико-хімічну стабільність препарату протягом строку зберігання, встановленого нормативною документацією;

– спорідненість з тканинами рани, добре їх змочування та сприяння найбільшому наповненню рани лікарським препаратом, включаючи раньові канали та порожнини;

– сприяння вивільненню лікарських речовин, пенетрації їх у тканини рани зі

створенням там бактерицидних концентрацій, а також інгібіювання всмоктування лікарських речовин в кров хворого.

З метою визначення оптимального складу гелю були проведені мікробіологічні дослідження. Протимікробну активність дослідних зразків вивчали in vitro методом дифузії в агар (метод «колодязів») на п'яти культурах мікроорганізмів: S. aureus, E.coli, B. subtilis,P. aeruginosata C.albicans [5, с. 135].

Для аналізу було зроблено 5 зразків гелів на основі гідроксіетилцелюлози 2,0%, із вмістом екстракту кори тополі тремтячої у кожному зразку:

- ✓ зразок № 1 – екстракт кори тополі тремтячої 0,5%;
- ✓ зразок № 2 – екстракт кори тополі тремтячої 1,0%;
- ✓ зразок № 3 – екстракт кори тополі тремтячої 1,5%;
- ✓ зразок № 4 – екстракт кори тополі тремтячої 2,0%;
- ✓ зразок № 5 – екстракт кори тополі тремтячої 2,5%.

Ліпофільний комплекс кори тополі тремтячої було екстраговано хлороформом.

Результати проведених досліджень по вивченню антимікробної дії зразків гелів з екстрактом кори тополі тремтячої по відношенню до різних культур мікроорганізмів наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Антимікробна дія експериментальних зразків гелю з екстрактом кори тополі тремтячої

№ зразка	Культури мікроорганізмів				
	S. aureus	P.aeruginosa	E.coli	B. subtilis	C.albicans
	Діаметри зони затримки росту мікроорганізмів, мм				
1	18,0 ± 0,3	18,2 ± 0,3	18,0 ± 0,4	18,0 ± 0,5	18,0 ± 0,6
2	18,4 ± 0,6	18,5 ± 0,6	18,0 ± 0,4	18,2 + 0,3	18,2 ± 0,5
3	19,3 ± 0,5	18,0 ± 0,6	18,2 ± 0,3	18,9 ± 0,8	18,9 ± 0,8
4	21,0 ± 0,8	18,9 ± 0,9	19,0 ± 0,1	19,6 ± 0,3	19,0 ± 0,6
5	21,3 ± 0,9	18,9 ± 0,3	19,1 ± 0,5	20,0 ± 0,3	19,0 ± 0,5

Примітка: n = 6

Слід зазначити, що зразок № 4 (вміст ліпофільного екстракту кори тополі тремтячої 2%) мав широкий спектр дії та проявляв активність відносно грампозитивних культур (Staphylococcus aureus, Bacillus subtilis), грамнегативної культури (Escherichia coli), дріжджеподібного гриба (Candida albicans). Підвищення концентрації активної речовини до 2,5% незначно збільшує рівень протимікробної активності досліджуваного зразка.

Таким чином, на підставі проведених мікробіологічних досліджень доведено високу антимікробну активність зразка гелю № 4 з ліпофільним екстрактом кори тополі тремтячої та експериментально обґрунтовано його оптимальний вміст –2,0%. Дана концентраціяактивної речовини найбільш забезпечує антимікробну дію по відношенню до грамнегативних культур та дріжджеподібного гриба роду Candida.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агаджанян Н.А., Смернов В.М. Нормальная физиология: Учебник. – М.: ООО «Медицинскоеинформационноеагенство», 2007.– 520 с.

2. Дослідження асортименту дерматологічних лікарських засобів для лікування інфекційних захворювань шкіри / П. П. Байва, О. Є. Макарова, І. І. Баранова, Т. В. Мартинюк // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. – 2017. - № 4 (52). – С. 36-41.

3. Іванцик, Л. Б. Порівняльне вивчення репаративної активності комбінованих мазей для лікування ран / Л. Б. Іванцик, Я. О. Бутко, Л. О. Булига // Фармакологія та лікарська токсикологія. – 2013. – № 1 (32). – С. 50–54.

4. Криклива, І. О. Вибір концентрації активних фармацевтичних інгредієнтів для вагінального гелю на підставі мікробіологічних досліджень / І. О. Криклива,

О. П. Стрілець, О. А. Рубан // Сучасні досягнення фармацевтичної технології і біотехнології : зб. наук. пр. - 2018. - Вип. 4. - С. 124-128.

5. Мікробіологічні обґрунтування складу м'якої лікарської форми з екстрактом кори осики та декаметоксином / В.В. Альхуссейн, Н.І. Філімонова, Д.І. Дмитрієвський // Актуальні питання створення нових лікарських засобів : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених: тези доп., 23–24 квітня 2009 р. – Харків, 2009. – С. 135.

6. Половко Н.П. Дослідження властивостей поліетиленоксидних гелів карбомеру / Н.П. Половко, О.Г. Башура // Український журнал клінічної та лабораторної медицини. – 2010. Т 5.– №1. – С. 27-32.

УДК 547.856.1:547.781.1:57.088.6

Оксана Завада, Олена Ткаченко, Ірина Журавель
(Харків, Україна)

АЛКІЛУВАННЯ ПОХІДНИХ 3-[2-(1*H*-ІМІДАЗОЛ-2-ІЛ)-АЛКІЛ]-2-ТІОКСО-2,3-ДИГІДРОТІЄНО[3,2-*D*]ПІРИМІДИН-4(1*H*)-ОНІВ ТА 3-[2-(1*H*-ІМІДАЗОЛ-2-ІЛ)-АЛКІЛ]-2-ТІОКСО-2,3-ДИГІДРОХІНАЗОЛІН-4(1*H*)-ОНІВ

Здійснено цілеспрямований синтез нових похідних імідазолу, які перспективні як потенційні протигрибкові та протимікробні засоби. Реакцією алкілування3-[2-(1Н-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-2,3-дигідротієно[3,2-d]піримідин-4(1н)-онів та 3-[2-(1Н-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-2,3-дигідрохіназолін-4(1н)-онів одержано ряд нових біологічно активних сполук, за допомогою методів віртуального скринінгу досліджено їх фармакологічний потенціал.

Ключові слова: *протимікробні лікарські засоби, протигрибкові лікарські засоби, похідні імідазолу, алкілування*

Purposeful synthesis of new derivatives of imidazole is carried out, which are promising as potential antifungal and antimicrobial agents. The alkylation reaction of 3- [2- (1H-imidazol-2-yl) -alkyl] -2-thioxo-2,3-dihydro-thieno [3,2-d] pyrimidin-4 (1n) A series of new biologically active compounds were obtained, using a virtual screening method, their pharmacological potential was investigated.

Key words: *antimicrobial drugs, antifungal drugs, imidazole derivatives, alkylation*

Пошук нових біологічно активних речовин (БАР) нині залишається найважливішою задачею медичної та фармацевтичної хімії. Синтез нових молекул один із основних шляхів створення БАР. Оптимальним підходом до отримання речовин є використання методів комбінаторної хімії, це дозволяє одержати сотні нових сполук на основі однієї хімічної схеми з залученням невеликої кількості технологічних операцій. Принципи комбінаторної хімії дозволяють створювати віртуальні бібліотеки та за допомогою методів комп'ютерного скринінгу оцінювати біологічну активність молекул. Такий підхід визначає шлях цілеспрямованого синтезу, що базується на *drug-design* або «раціональному дизайні ліків».

В попередніх наших публікаціях [14-15] описано дослідження стосовно можливості поєднання в одній молекулі декількох фармакофорних фрагментів, зокрема хіназоліну, бензофуро[3,2-d]піримідину, тієно[3,2-d]піримідину та імідазолу, сполучених алкільним ланцюгом, з метою цілеспрямованого синтезу нових БАР з протигрибковою та протимікробною дією.

Вибір об'єктів дослідження обумовлено перш за все біологічною дію обраних гетеро циклів, а саме протигрибковою та протимікробною дією. Аналіз літературних даних показав, що фрагмент хіназоліну, бензофуро[3,2-*d*]піримідину та тієно[3,2-*d*]піримідини входить до

структури протигрибкових засобів [1, 3, 6, 8], протимікробних лікарських препаратів [2, 4, 5, 7, 9−11], а також проявляють антибактеріальну [16] активність.

Продовжуючи наукові дослідження в цьому напрямку, з метою забезпечення різноманіття структур, нами проведено алкілування раніше синтезованих похідних 3-[2-(1*H*-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-2,3-дигідротієно[3,2-*d*]піримідин-4(1*н*)-онів та 3-[2-(1*H*-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-2,3-дигідрохіназолін-4(1*н*)-онів. Стандартною методикою алкілування циклічних тіоамідів [12, 13, 17, 19] метил йодидом, бензилхлоридами, α-бромокетонами, хлорацетатною кислотою, амідами хлороацетатної кислот, було проведення модифікацію структури за участю атому Сульфуру (схема1).

Алкілування 6-заміщених 3-[2-(1-бензил-1Н-імідазо-2-іл)-етил]-2-тіоксо-2-тіоксо-2,3-дигідрохіназолін-4(1Н)-онів 1 {1-3} та 3-[2-(1-бензил-1Н-імідазо-2-іл)-етил]-2-тіоксо-2,3-дигідротієно[3,2-d]піримідин-4(1Н)-ону 2{4} в безводному ДМФА в присутності триетиламіну при 60°С протягом 1–2 годин привело до синтезу 2-S-алкілтіоксопохідних з високими виходами (75–90%) та задовільним ступенем чистоти (90–98%).

Схема 1

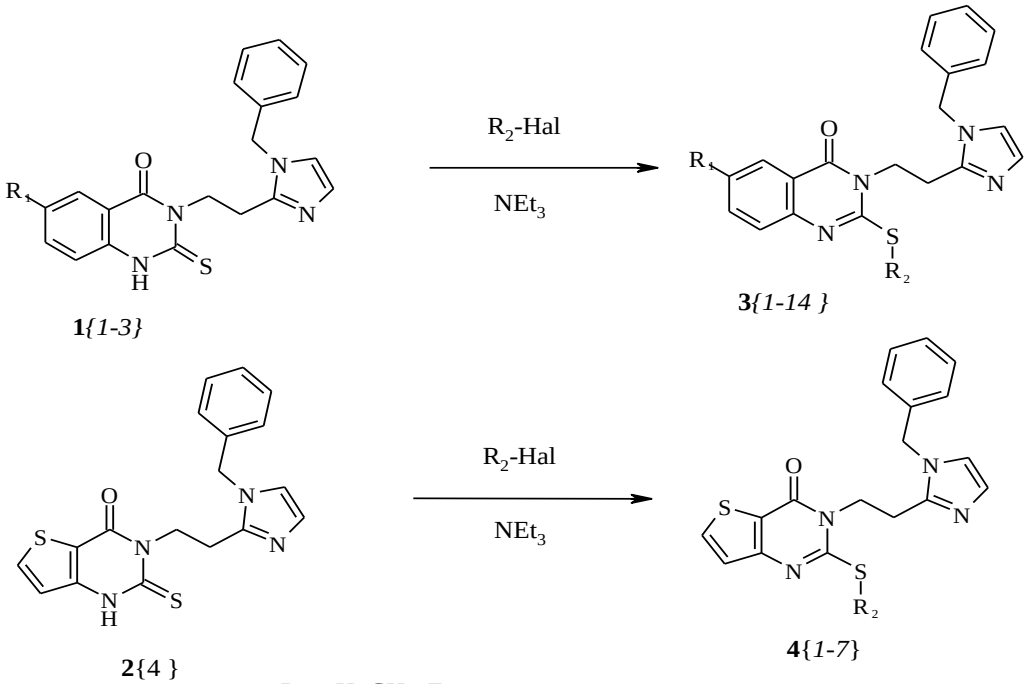

1*{1-3}* **3***{1-14 }*

2{4 } **4**{*1-7*}

R_1 = H, CH_3, F

R_2 = CH_3, CH_2Ph, CH_2COOH, CH_2COPh, CH_2CONHR_3

R_3 = Bn, $(CH_2)_2(4\text{-}ClC_6H_4)$, $CH_2CONH(CH_2)_24\text{-}C_2H_5OC_6H$

Кінцеві продукти виділяли з реакційної суміші розведенням водою та очищали кристалізацією з пропанолу-2 (у випадку реакції з алкілгалогенідами, α-хлорокетонами, хлорацетатною кислотою) та кристалізацією з суміші пропанолу-2/ДМФА (1:1) (у випадку алкілування α-галогенкарбоксамідами). Контроль за утворенням продуктів реакції здійснювали методом ТШХ.

Структуру одержаних сполук підтверджено даними ^{1}Н ЯМР-спектроскопії. Спектри даної серії речовин характеризуються наявністю ароматичних сигналів відповідної мультиплетності.

Комп’ютерний скринінг показав, що синтезовані речовини мають високий ступінь ймовірності прояву протимікробної та протигрибкової дії. Експериментальне вивчення біологічної дії було здійснено для всіх молекул, які за результатами віртуального скринінгу показали найкращі результати.

Таким чином, вперше здійснено алкілування похідних 3-[2-(1Н-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-2,3-дигідротієно[3,2-d]піримідин-4(1н)-онів та 3-[2-(1Н-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-

2,3-дигідрохіназолін-4(1н)-онів, а також за допомогою віртуального скринінгу здійснено оцінку біологічної активності синтезованих сполук, встановлено , що речовини перспективні як протигрибкові та протимікробні засоби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Antimalarials from nature / K. Kaur, M. Jain, T. Kaur, R. Jain // Bioorg. Med. Chem. – 2009. – Vol. 17, № 9. – P. 3229–32256.

2. Behbehani1 H. Organocatalysis in heterocyclic synthesis: DABCO as a mild and efficient catalytic system for the synthesis of a novel class of quinazoline, thiazolo [3,2-a]quinazoline and thiazolo[2,3-b]quinazoline derivatives / H. Behbehani1, H. M. Ibrahim // Chemistry Central Journal. 013, 7:82 http://journal.chemistrycentral.com/content/7/1/82

3. Bodke, Y. Synthesis and biological activity of some benzofuro[3,2-d]pyrimidines / Y. Bodke, S. S. Sangapure // J. Ind. Chem. Soc. – 2003. – Vol. 80, № 3. – P. 187–189.

4. Jantová, S. In vitro antibacterial activity of ten series of substituted quinazolines / S. Jantová, Š. Stankovský, K. Špirková // Biologia. – 2004. – Vol. 59, № 6. – P. 741–752.

5. Kumaraswamy, D. Synthesis and Biological activities of some S-Mannich bases of 1,4,5,6,7,8-Hexahydro Quinazolines / D. Kumaraswamy, V. Mallareddy // Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. – 2011. – Vol. 2, № 3. – P. 333–340.

6. Mahadevan, K. M. Studies in naphthofurans: Part V – Synthesis of 2-aryl-1,2,3,4-tetrahydropyrido(naphtho[2,1-b]furan)-4-ones and their biological activity / K. M. Mahadevan, B. Padmashali, V. P. Vaidya // Indian J. Heterocycl. Chem. – 2001. – Vol. 11, № 1. – P. 15–20.

7. Pal, R. Synthesis and antimicrobial studies of some thiazolo [2,3-b]benzo[f]quinazoline and thiazino[2,3-b]benzo[f]quinazoline derivatives / R. Pal Chaudhary // Der Pharma Chemica. – 2011. – Vol. 3, № 3. – P. 288–292.

8. Quinazoline Derivatives & Pharmacological Activities / A Review B. Vijayakumar, P. Prasanthi, K. Muni Teja et al. // International Journal of Medicinal Chemistry & Analysis (IJMCA). – 2013. – Vol. 3, № 1. – P. 10–21.

9. Synthesis and antimicrobial activity 1-n-alkylated derivatives of 3-N-substituted 1H-thieno[3,2-d]pirimidine-2,4-diones / O. V. Tkachenko, S. V. Vlasov, S. M. Kovalenko et al. // Journal of Organic and Pharmaceutical Chemistry. – 2013. – Vol. 11, № 4 (44). – P. 15–21.

10. Synthesis and Antimicrobial Activity of Quinazoline Thione Derivatives of Tetralone / A. Sandeep, Y. Sandeep, A. Navneet, DR. B. P. Nagori // Int. J. Inv. Pharm. Sci. – 2013. – Vol. 1, № 5. – P. 456–461.

11. Synthesis and biological activity of pyrido[3′,2′:4,5]thieno[3,2-d]pyrimidines as phosphodiesterase type 4 inhibitors / J. Taltavull, J. Serrat, J.Gràcia et al. // J. Med. Chem. – 2010. – Vol. 53, № 19. – P. 6912–6922.

12. Synthesis of Substituted Thienopyrimidine-4-ones / Al. Ivachtchenko, S. Kovalenko, O. V. Tkachenko, O. Parkhomenko // J. Comb. Chem. – 2004. – Vol. 6, № 4. – P. 573–583.

13. Данильченко, С. Ю. Синтез заміщених 2-гідразинохіназолін-4-онів як інтермедіатів для синтезу гетероциклічних сполук / С. Ю. Данильченко, О. Г. Друшляк, С. М. Коваленко // Журнал орган. та фармац. хімії. – 2014. – Т. 12, № 3 (47). – С. 68 - 73.

14. Завада О. О. Синтез та біологічна активність 3-[2-(1Н-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо-2,3-дигідротієно[3,2-d]піримідин-4(1Н)-онів / Завада О. О., Ткаченко О. В., Журавель І. О. // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2018. – Т. 11, №3(28). – С.260– 264.

15. Завада О. О. Синтез похідних 3-[2-(1Н-імідазол-2-іл)-алкіл]-2-тіоксо- 2,3-дигідрохіназолін-4(1Н)-онів / Завада О. О., Ткаченко О. В., Завада О. О., Ткаченко О. В., Журавель І. О. // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Медична наука 2018» (м. Полава, 16 листопада 2018 р) - Полтава:Українська медична стоматологічна академія. −2018.−С.45.

16. Різак, Г. В. Синтез, фізико-хімічні та біологічні властивості 2,4-діоксо- та 4-іміно-2-

оксо-3-феніл-5-R-6-R'-тієно[2,3-d]піримідинів : автореф. дис ... канд. фармац. наук : 15.00.02 / Г. В. Різак ; МОЗ України. Нац. фармац. ун-т. – Харків, 2012.– 18 с.

17. Синтез 2-[(3-заміщених-4-оксо-3,4-дигідро[1]бензофуро[3,2-d]піримідин-2-іл)сульфаніл]-N-алкіл(арил)ацетамідів та їх протимікробна дія / О. В. Ільченко,О. В. Заремба, А. А. Шеряков та ін. // Журнал мед. хімії. – 2007. – Т. 9, № 1. – С. 91–95.

18. Синтез и противомикробная активность 2-алкилтио-3-N-замещенных тиено[3,2-d]пиримидин-4(3Н)-онов / Е. В. Ткаченко, С. В. Власов, И. А. Журавель та ін. // Научные ведомости БелГУ. Медицина Фармация. – 2013. – № 25 (168), Вып. 24/1. – С. 131–138.

19. Синтез и противомикробная активность 2-алкилтио-3-N-замещенных тиено[3,2-d]пиримидин-4(3Н)-онов / Е. В. Ткаченко, С. В. Власов, И. А. Журавель и др. // Научные ведомости БелГУ. Медицина Фармация. – 2013. – № 25 (168), Вып. 24/1. – С. 131–138.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 619:616

Ольга Соболь
(Херсон, Україна)

ОЦІНКА ПОРОДНО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ ТА ПРОМІРНИХ ПОКАЗНИКІВ КОНЕЙ В ДИТЯЧОМУ КІННОМУ СПОРТІ

Досліджено показники використання коней у чемпіонатах Херсонської області з кінного спорту (конкуру) серед юнаків та дітей. Породний склад коней на різних маршрутах відрізнявся – на маршрутах з висотою перешкод 40,60 см більшість коней були помісними або безпородними, на маршрутах з висотою перешкод 80 см ними представлено до 45,4% учасників, на маршрутах з висотою перешкод до 100 см чистопородні коні спортивного і рисистого напрямку складали 75,0 – 80,0%. Незалежно від маршрутів, переважну кількість призових місць здобули чистопородні коні, переможцями були коні переважно української верхової породи.

Ключові слова: *кінний спорт, конкур, кількість стартів, перемоги, висота маршрутів, чистопородні коні, помісні коні, безпородні коні.*

The indicators of applying horses in championship in Kherson oblast of children's equestrian sports (show jumping) among the youth and children are studied. Breeding composition of horses on different routs varied. On the routs with barrier height of 40-60 cm the majority of horses was of mixed or no breeds, on the routs with barrier height of 80 cm the participants were represented by those breeds in the amount of 45.4%, on the routs with barrier height of 100 cm horses of pure breeds of sporting and trotting directions amounted to 75.0 – 80.0%.

Inspite of the routs the majority of prizes was taken by the horses of pure breeds, the winners were the horses of Ukrainian riding breed.

Key words: *equestrian sports, show jumping, number of starts, victories, the height of the routs, pure breed horses, mixed breeds horses, no breeds horses.*

Постановка проблеми. Загальносвітова практика розвитку кінного спорту свідчить, що його базисом є саме дитячий кінний спорт. Багаторічні дослідження показують, що для того, щоб до 18 років вийшов один хороший кіннотник-професіонал, в 8-9 років до школи повинна прийти сотня дітей. В сучасних умовах кінний спорт на теренах колишнього СРСР знаходиться в перехідному стані. Стара система, заснована на безкоштовних дитячо-юнацьких кінноспортивних школах закінчила своє існування і навряд чи воскресне. Сучасний дитячий кінний спорт не може бути масовим і безкоштовним одночасно з об'єктивних економічних причин [1]. Виростити з дитини професійного спортсмена – це довга, кропітка робота з великим ступенем ризику, яку спонсори не поспішають оплачувати, тому дитячий кінний спорт стає дорогим задоволенням для обраних.

Забезпечені батьки готові платити чималі гроші за тренерів і коней, проте забезпеченість батьків не завжди поєднується зі здібностями дітей. У підсумку, праці тренерів і гроші батьків йдуть лише на задоволення власних амбіцій [2].

Система підготовки юних спортсменів з одного боку, забезпечує певну кількість отриманих призових місць на змаганнях високого рівня. З іншого боку, вирішується проблема майбутнього комплектування кінно-спортивних установ молодими перспективними спортсменами, а кінних заводів – тренерським персоналом. Отже, створення системи забезпечення розвитку дитячого (юнацького) кінного спорту є актуальним не тільки для розвитку «великого» кінного спорту, але і галузі спортивного конярства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В провідних країнах **о**дин з ключових принципів розвитку дитячого спорту – чітка організація системи підготовки юних

вершників. Основні ланки масового дитячого кінного спорту - кінноспортивні клуби і тренери, які знаходяться під контролем Федерації кінного спорту. Діти, які приходять займатися кінним спортом в клуби, починають кар'єру спортсмена-кіннотника з теоретичних занять. Для здатних дітей віком 10-12 років, відкривається дорога на дитячі, а потім і юнацькі турніри національного рівня. Якщо дитина спеціалізується на конкурі, то залікової вважається висота перешкод не нижче 100 см – на маленьких фьордах, і не нижче 110 см – на конях спортивного спрямування. При такій системі до 13-14 років успішний молодий спортсмен отримує путівку на міжнародний турнір [1].

Від учня навчання верхової їзди автоматично вимагає найсуворішої дисципліни і самодисципліни, концентрації уваги і неухильного підпорядкування вчителю. Такі умови для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку практично неможливі без жорсткого морального тиску з боку дорослих. У той же час гра з таким сильним і боягузливим тваринам, як кінь, категорично недопустима з міркувань безпеки. Сам результат змагань безпосередньо залежить від коня, і тоді формування партнерських відносин між людиною і твариною піддається спотворень, що позбавляє процес навчання верхової їзди його основний морально-виховної функції [3]

Початок занять кінним спортом часто пов'язаний з діяльністю поні-клубів, основний склад більшості яких складають поні. Чемпіонати Європи серед вершників на поні є вершиною айсберга, основа якого складають поні-старти національного і міжнародного рівня, популярність яких незмінно висока. Так, за сезон в Західній Європі проводять більше 66 міжнародних змагань з конкуру, 40 змагання з виїздки та близько десяти змагань з триборства [4].

З іншого боку, таке широке використання поні, особливо шетлендських, створює певні проблеми:

– через невідповідність росту людини і тварини поні елементарно не виїжджалися досвідченим берейтором, в більшості поні і не готові правильно виконувати вимоги людини;

– при падінні дитини з поні малий зріст тварин призводить до підвищеної травматичності – юний спортсмен просто не встигає згрупуватися;

– повністю відсутня робота корпусом – вона на поні в принципі виключена;

– в ході тривалого навчання верховій їзді на поні дитина звикає застосовувати грубі методи впливу на коня: різкі, грубі ривки руками за повід, що призводять до того, що залізо трензеля б'є по яснам тварини;

– для спонукання до руху використовуються удари п'ятами в боки, що відбивають легкі у поні; дуже часто хлист використовується по плечах поні навіть без передачі поводу в одну руку. Позбавлятися від напрацьованих таким чином цих звичок такому вершнику доведеться роками, бо грамотно виїжджений і спортивний кінь відмовляється працювати під такими прийомами керування [3].

Особливістю кінного спорту є те, що спортсмена створює не тільки тренер, але і кінь. Так, перш ніж вийти в європейську першість під дитиною, відома спортивна кобила Албані 21 до європейського рівня 140 см два роки виступала під досвідченими вершниками. Імовірність того, що дитина стане фіналістом першості Європи на 6-7-річному коні, практично нульова. [4]. Отже, питання з вибором спортивного коня в дитячому кінному спорті є актуальним.

Постановка завдання. Метою наших досліджень було визначення особливостей походження, розвитку та вікової структури коней в дитячих змаганнях з конкуру в зв’язку із складністю (висотою) маршруту. Для досягнення мети досліджень були поставлені завдання:

– надати порівняльну характеристику коней учасників та призерів змагань в дитячому кінному спорті за походженням;

– проаналізувати вікові особливості коней, які виступали в змаганнях різного ступеню складності;

– охарактеризувати проміри коней в зв’язку із складністю маршрутів, на яких вони виступали.

Матеріалами для досліджень слугували звіти про проведення відкритих чемпіонатів Херсонської області з кінного спорту серед юнаків та дітей за 2016 – 2018 роки. Змагання Дані технічних звітів були оброблені за загальноприйнятими методиками з використанням програми Microsoft Excel.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно проведеного аналізу, більшість поголів'я коней була представлена помісними тваринами, питома вага яких склала 38,6% (рис. 1). Наступною за чисельністю групою були представники спеціалізованих спортивних порід (української верхової, тракененської, чистокровної верхової).

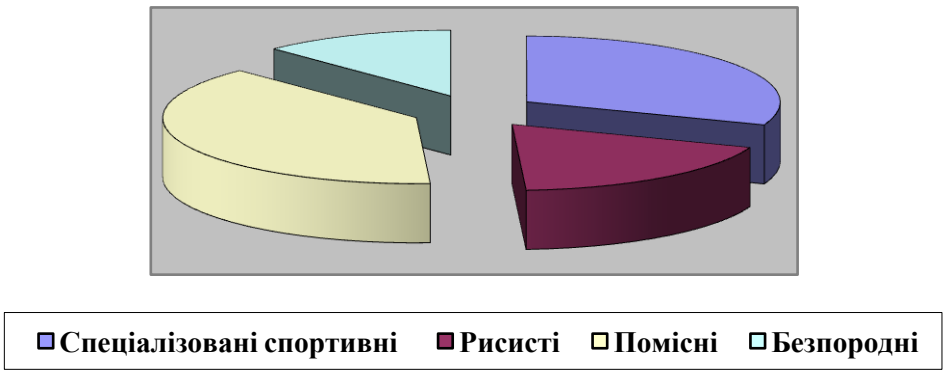

Рис. 1. Розподіл поголів'я за походженням

Найменш чисельними були безпородні коні (12,2%), хоча в кінноспортивних установах області вони представлені ширше.

Аналіз походження призерів та переможців на різних маршрутах виявив, що переважна більшість коней, належала до спеціалізованих спортивних порід. За даними таблиці 1, їх питома вага серед призерів та переможців склала 77,1% проти цього показника 38,6% для всього поголів'я.

Таблиця 1. Характеристика походження коней – призерів та переможців на різних маршрутах

Маршрут	Всього призових оцінок	Порода					
		спеціалізовані спортивні		рисисті		помісні	
		гол.	%	гол.	%	гол.	%
Маршрут №1, висота 40 см	12	7	58,33	3	25,00	2	16,67
Маршрут №2, висота 60 см	12	8	66,67	3	25,00	1	8,33
Маршрут №3, висота 80 см	12	10	83,33	2	16,67	0	0,00
Маршрут №4, висота до 100 см	9	9	100,00	0	0	0	0,00
В цілому	45	34	77,08	8	22,22	3	12,50

Так, досить розповсюджена точка зору, що для навчання дітей верховій їзди придатні коні будь-якої породи, якщо вони спокійні, доброзичливі і володіють врівноваженою нервовою системою. Освоєння азів бажано пройти без стресів, і перевагу віддають доброму, спокійному коню, нехай і не породистому і часто саме ці якості притаманні не висококровним, а простим, безпородним коням. Вони невисокі в холці, поступливі [5].

Виходячи з наших даних, саме породні коні були більш успішними. Спостерігалася чітка відповідність питомої ваги коней спеціалізованих спортивних порід важкості маршруту – якщо для найлегшого маршруту 40 см вона складала лише 58,3%, в найскладнішому маршруті коні іншого походження взагалі не брали участь.

Як вже було сказано вище, важливим фактором успішності юного вершника є досвідчений кінь. Аналіз вікової структури поголів'я підтверджує це положення (табл.2).

Таблиця 2. Вікова структура коней в залежності від складності маршруту

Маршрут	Кількість коней, гол.	Вік					
		До 10 років		10 – 15 років		15 років і старше	
		гол.	%	гол.	%	гол.	%
Маршрут №1, висота 40 см	38	2	5,26	24	63,16	12	31,58
Маршрут №2, висота 60 см	33	2	6,06	18	54,55	13	39,39
Маршрут №3, висота 80 см	29	1	3,45	18	62,07	10	34,48
Маршрут №4, висота до 100 см	14	-	-	8	57,14	6	42,86
Всього	114	5	4,39	68,00	59,65	41	35,96

Так, якщо на маршрутах 1 – 3 були присутніми відносно молоді коні віком до 10 років, на найскладнішому маршруті №4 ця категорія коней була відсутня, а питома вага коней у віці 15 років і старше була максимальною (42,9%).В зв'язку із особливостями породної структури коней на різних маршрутах, відрізнялися і проміри коней. Так, на маршрутах 1 – 3 проміри коней були близькими (150,1 – 160,8 см в холці), для найскладнішого маршруту№4 цей показник склав 164,4 см (табл. 3).

Таблиця 3. Проміри коней в залежності від складності маршруту

Маршрут	Проміри, см			
	висота в холці	коса довжина тулубу	обхват грудей	обхват п'ястку
Маршрут №1, висота 40 см	160,11 ± 4,06	160,30 ± 4,63	182,19 ± 5,65	19,42 ± 1,23
Маршрут №2, висота 60 см	160,28 ± 4,47	160,66 ± 4,93	182,41 ± 6,16	19,41 ± 1,33
Маршрут №3, висота 80 см	160,76 ± 4,32	161,34 ± 4,70	183,00 ± 6,14	19,55 ± 1,30
Маршрут №4, висота до 100 см	164,36 ± 3,02	164,86 ± 3,61	187,79 ± 4,18	20,21 ± 1,18

Для коней – призерів на всіх маршрутах характерні такі властивості тілобудови, як квадратний формат, недостатній розвиток грудної клітини (індекс обхвату грудей113,8 - 114,3) та кістяку (12,1 - 12,3).

Висновки. Серед поголів'я коней, які брали участь у конкурних змаганнях серед юнаків та дітей переважали помісні тварини (38,6%) та коні спеціалізованих порід спортивного напрямку (30,70%).

Фактор походження коней відігравав певну роль в успішності виступів спортсменів, безпородні коні не змогли зайняти жодного призового місця, найвища питома вага призерів та переможців (77,1%) характерна для коней спортивних порід, найнижча – для помісних (12,5%).

Відповідно, призери і переможці змагань в найскладнішому маршруті №4 (100 см) мали значно більші проміри (164,4 – 164,9 – 187,8 – 20,2 см), ніж призери і переможці більш простих маршрутів.

Аналіз вікової структури поголів'я підтвердив значення підготовлених досвідчених коней для успіхів юних спортсменів – із підвищенням складності маршруту доля коней у віці 15 років і старше зростала від 31,6% до 42,9%.

Виходячи з вищезазначеного, найбільші шанси успішної спортивної кар'єри в конкурі мають юні спортсмени на досвідчених (від 10 років) конях спеціалізованих спортивних порід, тому для поліпшення ситуації необхідно збільшити рівень комплектації саме кіньми цього напрямку, використовуючи безпородних та помісних коней лише на початкових етапах навчання верховій їзді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конный спорт: Не нужно жить иллюзиями [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.goldmustang.ru/magazine/sport/273.html. (Заходила 14.01. 2019)

2. Набатников С. Конный спорт: родителям и не только // Золотой мустанг. 2017.№7(174) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.goldmustang. ru/magazine/sport/7654.html./ Заходила 12.09. 2018

3. Развлекаемся на пони (проблемы занятий конным спортом) [Электронный ресурс] – Режим доступа: minsport.gov.ru/function/wp-content/ uploads /2017 /02/Дети-Пони.pdf (Заходила 23.01. 2019)

4. Children, Junior & Young Rider Jumping Europeans Available at: https://www.equestrianteamgbr.co.uk/.../children-junior-you./ Заходила 19. 09. 2018

5. Trainer bookings for equestrian sport, Germany – German Horse Center. Available at: https://www.germanhorsecenter.com/trainer-equestrian-sport/ Заходила 19. 09. 2018

УДК 582.734.6+664854+631.563

Нажим Эшонқулов, Санобар Баракаева,
Улуғбек Ботиров, Мадина Сайфуллаева
(Карши, Узбекистан)

ЎРИКНИ УЙ ШАРОИТИДА ҚУРИТИШ ВА САҚЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Плод страны, выращиваемой в Республике Узбекистан, характеризуется богатством своего вкуса. В статье, при сохранении абрикоса личинки вредителейкам абрикосовая свинина, могут привести к деградации тканей. Мы научились хранить бакалашку с абрикосами в полиэтиленывих. В таких сосудах он не страдает от веляние вредителей. Экологически чистый. В статье также описывается экономическая эффективностъ клея вклее.

Ключевые слова: *абрикос, деградация, личинки.*

Apricot is identified among the fruit that produced in Uzbekistan with its tasty, nourishment, and its richness in vitamins. This article discusses about the storage of apricot and the larvae that make the dried apricot inedible. We studied keeping the dried apricot in plastic bags. In plastic bags the parasites can not make any harm to stored product and it is ecological pure. The economical efficiency of keeping the product in plastic bags is also studied in the article

Keywords: *Apricot, plastic bags, produced, economical.*

Ўрик Ўзбекистон Республикасида етиштириладиган мавалар ичида хуштаъмлиги, тўйимлилиги ҳамда дармон дориларга бойлиги билан ажралиб туради. Ўрик тиббиётда юрак-қон томирлари касалликларига даво, истеъмол қилинган ўрик организмда писта кумир

вазифасини бажариб ҳар хил зарарли суюқликларни ўзига ютиб газга айлантиради ва организмдан чиқазиб юборади. Адабиётлардан олинган маълумотларда радиактив нурлар билан зарарланган инсонларга ҳам ўрикни туршагини истеъмол қилиш тавсия этилади. Европа мамлакатларидан Фарғона водийсига келган сайёх водийда ғарқ пишиб етилган ўрикзорларни кўриб шундай деган экан "Бу ўрикзорлар ўрта осиёни барча олтинларидан кўра қимматроқ туради".

Ўрик республикамизни ҳамма вилоятида етиштирилади. Бироқ узоқ сақланмаслиги хамда тушириш, ортиш ишларига чидамсизлиги туфайли янгилигича, қуритиб истеъмол қилинади. Вилоятимизда етиштириладиган ўрикни асосий қисми қуритилади.

Куритишдан олдин зарар кунанда билан зарарланган, эзилган хом ўриклар ажратилади, ифлосланганлари тозаланади.

Қуритиш учун ўриклар техник пишиш даврида дарахтдан қўлда териб олиб 10-12 кг яшикларга терилади.

Қуритиш учун таркибида 22-26% қурик моддали ўриклар танланади. Қашқадарё вилоятининг барча туманларида ўрик кўплаб етиштирилади. Аммо қуритиш ва сақлашни аҳоли яхши билмаганлиги сабабли кўп ўрик ва туршаклар нобуд бўлади.

Хар бир оила 50-100-200 кг гача туршак қилиб олади. Сақлаш даврида ўрик парвонасини личинкаси туршакнини еб яроқсиз холга келтириб истеъмол қилиб бўлмайдиган даражага олиб келади. Фақат данагини олиб мағзи ташлаб юборилади.

Айрим вилоятларад олтингугурт билан дудлаб сақланади. Бу экалогик тоза деб бўлмайди.

Бизлар 2016-2017-2018 йилларда туршакни сақлаш устида тажрибалар олиб бордик.тажрибамизда ўрикни Суфхоний ва Юбилений навларидан олинган туршакни сақлашга қаратилди

Тажрибамизда сув солинадиган 5-10 литрли елим идишлардан фойдаланилди. Елим идишларга қуритилган туршакни солиб оғзини маҳкам беркитиб олиб 4 хил вариантда тажриба ўтказдик.

0-вариантда туршак билан тулдириб, оғзи беркитилган елим идишларни уша кунни ўзида ертўлага киргизиб қўйдик.

1-вариантда туршак билан тулдириб, оғзи беркитилган елим идишларни 3 кун давомида қуёш тушадиган жойда ушлаб туриб ертўлага жойдадик.

2-вариантда туршакли елим идишларни 5 кун давомида қуёш тушадиган жойда ушлаб туриб ертўлага жойдадик.

3-вариант 9 кун мобойнида қуёш нури тушадиган жойда сақлаб, ертўлага жойладик 9 кун давомида 1 соатдан 3марта елим идишларни оғзи очиб қўйилди. Оғзини очиш фақат кечқурин соат 21^{00} дан кейин очилади, хашорот кирмаслиги учун.

Ертўлада 2016 йил июлъ ойида елим идишга солиб қўйилган туршакни очиб кўрганимизда 0-вариантдани 2017 йил 5 январ ойида очиб текширганимизда хар 3 та туршакни 1 тасида қурт борлигини аниқладик.

1-вариантдаги елим идишни очганимизда хар 6 тасидан 1 тасига қурт борлигини аниқладик.

2-вариантда эса 15-20 тасида 1 та қурт тушганини кўрдик.

3-вариантда эса умуман зарарланмаган. 2016 йилда тажриба учун қўйилган елим идиш 2018 йилга келиб текширганимизда хам умуман зарарланмади. Ранги, ҳиди, намлиги, мазаси, ўзгармади. Бизлар шундай хулосага келдик. 9-10 кун давомида елим идишни қуёш нурида ўшлаб турилган елим идишни ичидаги туршак пастерилизатцияланади. Чунки елим идишни ичида босим ва юқори темпратура ҳосил бўлади. Ҳашоротларни тухуми, замбуруғи ва бактериалар ўлади. Экалогик тоза махсулот бўлади

Туршакни 3 йил давомида елим идишларда сақлаганда унинг вазни, намлиги, ранги ,ҳиди умман ўзгармади. Бизлар туршакни елим идишларда сақлашни тавсия этамиз. Елим идишларда сақланса минг тонналаб туршаклар иқтисод бўлади. Аҳоли экалогик тоза туршакни истиъмол қилади.

Ўрикни қуритилгандан кейин унисақлаш тўғри йўлга қуйилса фермер хўжалик, деҳқон хўжалиги аҳоли жуда катта фойда кўради. Масалан 3 кг ўрикдан 1 кг ўуритилган ўрик лиш мумкин. Уни 2-3 ой сақлаб кейин бозорга олиб бориб ўртача 20000 минг сўмдан сотилади.

Ўрик ғарқ пишганда 1 кг ўрик 1000 сўм атрофида бўлса, 100 кг ўрикдан 30-33 кг ўрик туршаги олинади. 30х20000=600000 сўм бўлади. 100 кг ўрик 100000 сўм бўлса соф фойда 500000 сўмни ташкил этади. Агар 1 тонна ўрик қуритилиб сақланса тахминан 5000000 атрофида соф фойда олиш мумкин. Жахон стандарт талабларига жавоб берадиган махсулотлар ўзининг талабгирлиги билан хамда юқори бахоларда сотилиши билан фермер хўжалигини иқтисодий кўрсатгичларини оширади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Буриев Х.Ч., Бойматов К.И., Жураев Р.Ж. Мева-сабзавотларни сақлаш ва уларга дастлабки ишлов бериш. Тошкент. “Мехнат” 2002. 143-148 б.

2. Жураев Р., Исломов Х. Мева-сабзавотларни сақлаш ва дастлабки ишлов бериш технологиси (маъруза матни). Тошкент 2000. 16-17 б.

3. Орипов Р., Сулаймонов И., Умурзаков Э. Қишлоқ хужалик махсулотларини сақлаш ва қайта ишлаш технологияси. Тошкент “мехнат” 1991. 198-203 б.

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ / ВЕТЕРИНАРНЫЕ НАУКИ

УДК 639.2.09:616.995.132

Сергій Гончаров
(Київ, Україна)

ЕУСТРОНГІЛІДОЗ ХИЖИХ ВИДІВ РИБ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті наведено дані, щодо поширення нематодозного паразитарного захворювання риб – еустронгілідозу в акваторіях Дніпро-Бузького лиману і дельти річки Дніпро, Миколаївської та Херсонської областей. Дослідження проведено у період 2015–2018 рр. Найбільш ураженим виявився окунь, екстенсивність інвазії склала – 85,1 %. Менш ураженими були судак та щука, екстенсивність інвазії була майже однаковою – 58,1 та 58,9 % відповідно. Поширеність нематоди Eustrongylides excisus (Jägerskiöld, 1909) серед хижих риб у досліджуваних водоймах складала 70,5 %.

Ключові слова: *поширення, Eustrongylides excisus, хижі види риб, інтенсивність інвазії, екстенсивний інвазії, Дніпро-Бузький лиман, дельта Дніпра.*

The article presents data on the distribution of nematodes parasitic diseases of fishes – eustrogylidosis in the waters of the Dnipro-Bug estuary and the rivers of the Dnipro, Mykolayiv and Kherson regions. The study was conducted in the period 2015 – 2018. The most affected was the perch, the extent of the invasion amounted to 85.1%. Less affected were pike perch and pike, the severity of invasion was almost the same – 58.1 and 58.9% respectively. The prevalence of nematodes Eustrongylides excisus (Jägerskiöld, 1909) among the predatory fish in the studied reservoirs was 70.5%.

Key words: *distribution, Eustrongylides excisus, carnivorous fish species, intensity of invasion, extensive invasion, Dnipro-Bug estuary, Dnipro delta.*

Вступ. *Eustrongylides excisus*, Jägerskiöld, 1909 – нематоди, що відносяться до родини Dioctophymatidae та представляють потенційну загрозу здоров'ю людини [6]. Вид був обґрунтований Егершельдом у 1909 році у результаті вивчення нематод виявлених в залозистому шлунку бакланів [2].

Хижі види риб, такі як окунь, щука та судак, можуть слугувати елементом поширення даного збудника серед рибоїдних видів птахів [4]. *Eustrongylides* spp. був визнаний зоонозним паразитом, тобто небезпечним для людини. Зараження відбувається у випадку споживання нею недостатньо термічно обробленої риби та рибних продуктів [6].

Даний вид широко поширений у світі. Про реєстрацію *E. excisus* повідомлено у Сербії, Румунііїї, Турції, Бразилії, США, Італії, Ірані, Азербайджані,Чехії, Росії, а також Україні [2, 4, 5, 6, 7].

Матеріали та методи. Упродовж 2014–2016 років було досліджено 346 екземплярів трьох видів хижих риба, а саме: окуня – 155 екз., судака – 74 екз. та щука – 117 екз. Відбирали рибу під час проведення планових контрольних обловів, відловлювали її вудочками, а також купляли у рибалок на місці вилову. Відбір зразків риби проводили вздовж берегової лінії Дніпро-Бузького лиману та дельти Дніпра, в адміністративних межах Миколаївської області та у частині акваторії, що адміністративно розташована в Херсонській області.

Іхтіопатологічному дослідженню піддавали всі види хижих риб (окунь, судак та щука) [1]. У процесі розтину виявляли личинок нематод, червоного кольору, орієнтовного розміру 30 – 55 мм. Паразитів фіксували у 70 % етиловому спирті. Після фіксації занурювали в розчин молочної кислоти для просвітлення. Встановлених личинок нематод поміщали в чашку Петрі та досліджували за допомогою мікроскопа стереоскопічного Micromed XS-6320. Морфологічні характеристики паразитів вивчали за визначником Bauer (1987) [3].

Результати досліджень. В результаті патологоанатомічного дослідження виявляли нематод, які локалізувалися в міжреберних та черевних м'язах. Рідше паразитів виявляли в м'язовій тканині спини. Личинки розміщувалися щільною спіраллю або широким кільцем безпосередньо на внутрішній стороні черевної стінки у напівпрозорих капсулах. Личинок нематод знаходили також у тканинах гепатопанкреаса та гонад. Відзначали вільно розташованих нематод, які знаходилися на поверхні внутрішніх органів. Також, реєстрували паразитів у стінці шлунка, де вони розміщувалися у капсулі, яка утворена з тканин хазяїна.

Слід зазначити, що в окремих випадках спостерігали навколо капсули типові ознаки запалення: гіперемію, ущільнення оточуючих тканин та набряклість. Особливо чітко запальні явища відзначали в тканинах брижі та м'язах. Також, поряд були зареєстровані капсули, що містили личинок нематод, навколо яких ознак запалення не спостерігали. Ймовірно, реактивність тканин внутрішніх органів та м'язів на механічне травмування личинками паразита під час міграції є різною. На нашу думку, такі явища також пов'язані із строками проникнення та міграцією личинок у тканинах проміжного хазяїна.

Найбільш ураженим виявився окунь, екстенсивність інвазії склала – 85,1 %. Менш ураженими були судак та щука, екстенсивність інвазії була майже однаковою – 58,1 та 58,9 % відповідно. Поширеність нематоди *E. excisus* (Jägerskiöld, 1909) серед хижих риб у досліджуваних водоймах складала 70,5 %. Інтенсивність інвазії відзначалась найвищими показниками у окуня та коливалась від 1 до 14 нематоди в одному екземплярі. Найнижчі показники інтенсивності інвазії були у судака – 1– 9 екз.

Висновки. Встановлено зараження хижих риб еустронгілідозом басейну Дніпро-Бугського лиману та дельти Дніпра Миколаївського та Херсонського регіонів. Найбільш інвазованим виявився окунь, менш ураженими були щука і судак.

Профілактика та ліквідація даного паразитарного захворювання утруднене в умовах природних водойм. Але добре відомо, що умови навколишнього середовища, зокрема, перенасичення води органічними рештками та температурні показники створюють оптимальні умови для збільшення чисельності популяцій першого проміжного живителя *E. excisus* – олігохет. Тому зменшення антропогенного навантаження на водойми, а саме: забруднення добривами та стоками, є одним із вирішальних та екологічно прийнятних заходів, які не лише дозволили би зменшити популяцію олігохет і, як наслідок поширеність еустронгілідозу серед іхтіофауни, а і покращити гідрохімічні показники природних водойм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Быховская-Павловская И. Е. Паразиты рыб / И.Е. Быховская-Павловская // Руководство по изучению. – Л.: Наука, 1985. – 121 с.

2. Карманова Е. М. Диоктифимидеи животных и человека и вызываемые ими заболевания / Е. М. Карманова. – М.: Из-во « Наука», 1968. – 261 с.

3. Определитель паразитов пресноводных рыб / Под. ред. О. Н. Бауэра. – М.: Наука, 1987. – Т. 3. – 583 с.

4. Branciari R. Occurrence of parasites of the genus Eustrongylides spp. (Nematoda: Dioctophymatidae) in fish caught in Trasimeno lake, Italy / R. Branciari, D. Ranucci, D. Miraglia, A. Valiani // Italian Jour. of Food Safety. 2016. – 5:6130. – P. 206 – 209.

5. Cole R. Eustrongyloidosis. In: Field Manual of Wildlife Diseases / R. Cole // General Field Procedures and Diseases of Birds. Chap. 29. – 2013. – P. 223–228.

6. Lichtenfels J. R. Eustrongylides sp. (Nematoda: Dioctophymatoidea): First Report of an Invertebrate Host (Oligochaeta: Tubificidae) in North America / J. R. Lichtenfels, C. F. Stroup // Proc. Helminthol. Soc. Wash. 52 **(**2). – 1985. – P. 320–323.

7. Narr L. L. Eustrongylidiasis – a parasitic infection acquired by eating live minnows / L. L. Narr, J. G. O'Donnell, B. Libster, P. Alessi, D. Abraham // J. Am Ost Assoc. – 1996. – 96:400 – P. 2.

УДК 658.628:619:616.9-085:578.74/636.7/.8

Любов Франчук-Крива, Олег Ушаков, Владислав Саракул
(Одеса, Україна)

АСОРТИМЕНТ ВАКЦИН ДЛЯ СОБАК ТА КОТІВ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РИНКУ

У статті наведені результати аналізу вітчизняного фармацевтичного ринку вакцин для собак і котів. Частка препаратів вітчизняного виробництва становить 12,1%, імпортного виробництва - 87,9%.

Ключові слова:*собаки, коти, вакцина, інфекційні хвороби.*

The aim for this work to study the national pharmaceutical market of vaccines for dogs and cats. The volume of national products is 12,1 %, and the import production is 87,9 %.

Key words: *dogs, cats, vaccine, infectious diseases.*

Актуальність теми. Собаки і коти є супутниками людини більше 10 тисяч років, а їх популяція на планеті поступово наближається до людської. Лідером за кількістю домашніх улюбленців є США – 83 млн. собак і 96 млн. котів. Наразі Україна входить у десятку країн з найбільшою чисельністю котів – 7,35 млн [7, 8].

Одне з перших місць, нажаль, займає Україна і за кількістю безпритульних тварин. За даними зоозахисників, в 2017 р. в Києві було близько 2,5 тис. безпритульних тварин. Втім, достовірні дані щодо чисельності безпритульних тварин у країні відсутні [2].

Подібні тенденції збільшують відсоток захворюваності собак і котів інфекційними хворобами. Серед собак різко підвищились випадки захворюваності на чуму м'ясоїдних, парво- і коронавірусний ентерит, лептоспіроз та аденовіроз. Погіршилась епізоотична ситуація щодо таких інфекційних хвороб котів, як каліцівіроз, панлейкопенія, лейкоз, коронавірусний ентерит, ринотрахеїт та інфекційний імунодефіцит. Зростання циркуляції патогенів у зовнішньому середовищі, підсилення їх вірулентності та різні асоціації збудників інфекцій приводять до важкого перебігу захворювання з великою варіабельністю клінічних ознак, ускладненнями, що часто призводять до смерті тварин [3, 5, 7].

Серед них є і хвороби, які становлять велику небезпеку для здоров'я людини, наприклад, сказ. За даними експертів ВООЗ від сказу щорічно помирає близько 50 тисяч осіб [6, 7].

Однією з найбільш важливих складових проблеми контролю інфекційних хвороб собак і котів є специфічна профілактика. Для створення штучно набутого імунітету використовують вакцини і сироватки. Тому, з метою зменшення ризиків поширення хвороб і біологічної загрози [1, с. 136], вивчення асортименту імунобіологічних засобів на ринку ветеринарних препаратів має велике значення.

Виклад основного матеріалу. *Метою роботи* було дослідження ринку вакцинних препаратів для собак і котів, які зареєстровані в Україні. Вивчення асортименту імунобіологічних препаратів проводили шляхом аналізу офіційних інформаційних джерел [4]. Під час дослідження використано статистичний, порівняльний і аналітичний методи аналізу.

На ветеринарному фармацевтичному ринку України зареєстровано 637 імунобіологічних препаратів з діючими реєстраційними посвідченнями [4]. Асортимент імунобіологічних препаратів для собак та котів включає 84 торгових найменування (ТН) і становить 13,2 % від загальної кількості. Спектр імунобіологічних препаратів представлений вакцинами, імуномодуляторами (у т.ч. пробіотиками), діагностикумами, тест-системами і сироватками (табл. 1). Серед них провідну позицію займають вакцини – 69 % (58 ТН).

В структурі асортименту переважають вакцини для собак – 60,3 % (35 ТН). В дещо меншій кількості представлені вакцини для котів – 19,0 % (11 ТН) та м’ясоїдних тварин

(собак і котів) – 20,7 % (12 ТН). Останні представлені здебільшого вакцинами проти сказу – 17,2 % (10 ТН), бореліозу – 1,7 % (1 ТН) і дерматомікозів – 1,7 % (1 ТН) відповідно.

Таблиця 1.

Структура фармацевтичного ринку імунобіологічних препаратів для собак і котів

№ з/п	*Імунобіологічні препарати*	*Кількість ТН*
1.	Вакцини	58
2.	Імуномодулятори	16
3.	Діагностикуми і тест-системи	8
4.	Сироватки	2

Слід відмітити, що 90,9 % всіх вакцин для котів і 80 % вакцин для собак є комплексними. Імунобіологічні препарати проти окремих хвороб собак представлені, в основному, вакцинами проти лептоспірозу (17,1 %), котів – проти мікроспорії (9,1 %).

Виробниками запропоновано вакцини проти 7 хвороб котів, серед яких найбільшу кількість представлено проти панлейкопенії – 81,8 %, кальцивірозу – 81,8 % (по 9 ТН відповідно), вірусного ринотрахеїту – 63,6 % (7 ТН) та хламідіозу – 45,5 % (5 ТН). На сьогодні широко доступна вакцинопрофілактика таких хвороб собак як парвовірусний ентерит – 68,6 %, чума м'ясоїдних – 65,7 %, аденовіроз – 57,1 % та парагрип – 48,6 %; в меншій мірі вона наявна проти вірусного гепатиту – 17,1 %, коронавірусного ентериту – 17,1 % і бордетеліозу – 2,9 %.

Загалом 87,9 % вакцин для собак і котів – іноземного виробництва і лише 12,1 % – виробляється в Україні. Випуск вітчизняних вакцин забезпечується 2 виробниками: ПрАТ ВНП «Укрзооветпромпостач» (71,4 %) та «Херсонське державне підприємство, біологічна фабрика» (28,6 %). Вітчизняні фармацевтичні підприємства є лідерами за пропозицією моновакцин проти сказу.

Імпортовані вакцинні препарати для собак і котів представлені 8 країнами виробниками, провідну позицію серед яких займає Чеська Республіка – 29,4 %, Франція – 27,4 % і Нідерланди –15,7 % (табл. 2). Закордонними представниками лідерами за пропозицією вакцинних препаратів для собак і котів є АТ «Біовета» (Чеська Республіка) – 25,5 %, МЕРІАЛ (Франція) – 19,6 %, Інтервет Інтернешел Б.В (Королівство Нідерландів) – 15,7 % та Зоетіс Інк. (США) – 11,8 %.

Таблиця 2.

Іноземні країни-виробники вакцин для собак і котів, зареєстровані в Україні

№ з/п	*Країна*	*Виробник*	*Кількість ТН, %*
1.	CZE	АТ «Біовета»	25,5
2.		ДІНТЕК спол.с.р.о.	3,9
3.	FRA	Вібрак С.А.	7,8
4.		МЕРІАЛ	19,6
5.	USA	Зоетіс Інк.	11,8
6.	BEL	Зоетіс Бельджіум еСеЙ	5,9
7.	NLD	Інтервет Інтернешел Б.В.	15,7
8.	RUS	ТОВ «Ветбіохім»	9,8

Слід зазначити, що вакцини, представлені на вітчизняному ринку випускаються переважно у формі ліофілізатів і суспензій, а також принад, емульсій та розчинів.

Висновки. Спектр вакцинних препаратів для собак і котів на вітчизняному фармацевтичному ринку включає 58 торгових найменувань. 90,9 % вакцин для котів і 80 % вакцин для собак є комплексними. Частка препаратів вітчизняного виробництва складає 12,1 %, імпортного – 87,9 %. Лідерами за пропозицією вакцин для собак і котів є АТ «Біовета» (Чеська Республіка) – 25,5 %.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач І.М. Сучасні тенденції на фармацевтичному ринку вакцин для птиці в Україні / І.М. Деркач // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини і біотехнологій ім. С.З. Ґжицького. – 2017. – Т. 19, № 73. – С. 136–139.

2. Ищенко А. В Украине нет статистики по количеству бездомных животных, Сегодня (28 января 2018) . URL: https://www.segodnya.ua

3. Прохорова Е.П. Иммунопрофилактика инфекционных заболеваний кошек и собак в современном мегаполисе / Е.П. Прохорова, К.В. Пиковец, Е.В. Глинкина // Молодежь и наука. – 2017. – № 1. – С. 55.

4. Сайт Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Список зареєстрованих ветеринарних препаратів (ветеринарні імунобіологічні засоби), 2018. – URL: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Reestri/38/ (Назва з екрану).

5. Франчук Л.О. Особливості прояву чуми собак в умовах м. Одеса / Л.О. Франчук, Д.В. Жорнік // Аграрний вісник Причорномор'я. Ветеринарні науки. – 2018. – Вип. 91. – С. 156–159.

6. Шостакович-Корецька Л.Р. Епідемічна ситуація зі сказу та стан антирабічної допомоги у Дніпропетровській області / Л. Р. Шостакович-Корецька, О. П. Шевченко-Макаренко, Г. О. Ревенко [та ін.] // Проблеми військової охорони здоров'я. – 2015. – Вип. 44 (2). – С. 399–403.

7. Chomel B. B. Emerging and re-emerging zoonoses of dogs and cats / B.B. Chomel // Animal. – 2014. – Vol. 4 (3). – P. 434–445.

8. Seemann Rose Dog and cat populations are approaching human numbers / The Epoch times, November 1, 2015. URL: https://www.theepochtimes.com/dog-and-cat-populations-are-approaching-human-numbers_1888786.html

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 631.354.2

Григорій Барабаш, Марина Мікуліна
(Суми, Україна)

ЗАЛЕЖНІСТЬ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕРНОЗБИРАЛЬНИХ КОМБАЙНІВ ВІД РІВНЯ ВРОЖАЙНОСТІ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ

В запропонованій статті наведені методичні підходи стосовно визначення основних техніко-економічних показників зернозбирального комбайна в залежності від рівня врожайності пшениці, що дає можливість встановити вплив цього чинника на собівартість одиниці зібраної площі та одиниці маси намолоченого зерна.

Ключові слова: *комбайн, збирання, балансова вартість, паливо, затрати праці, експлуатаційні витрати, собівартість.*

The proposed article provides methodological approaches for determining the main technical and economic performance of a combine harvester depending on the level of wheat grain yield, which makes it possible to establish the influence of this factor on the cost of one hectare of harvested area and one ton of threshed grain.

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому щоб встановити залежності показників використання зернозбирального комбайна від рівня врожайності зерна пшениці шляхом математичного моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загально відомо, як визначаються показники використання зернозбиральних комбайнів при відомих технічних характеристиках та величини врожайності різних зернових культур. Однак аналітичних досліджень стосовно того, як впливає рівень врожайності озимої пшениці на показники ефективності роботи конкретної марки комбайна нами виявлено не було.

Формування цілей статті та мета досліджень. Надати методичні підходи по визначенню основних техніко-економічних показників використання зернозбиральних комбайнів, які суттєво впливають на собівартість 1га зібраної площі та на 1т намолоченого зерна і порівняти їх при різних рівнях врожайності зерна пшениці.

Теоретичні передумови та результати досліджень

Вихідні дані:

Зернозбиральний комбайн ПАЛЕССЕ GS 12.

Площа поля F =150 га

	Варіанти			
	I	II	III	IV
Рівень врожайності зерна, $У_з$, ц/га	35	50	75	90
Техніко-експлуатаційні показники :				
Продуктивність комбайна за 1 год. змінного часу, $\omega_{зм}$, га/год.	5,21	3,68	2,50	2,09
Витрата палива, $G_{га}$, кг/га,	7,1	8,4	10,3	11,5

Послідовність розрахунків [1.2.3]

1.Тривалість роботи комбайнів, ***t***, год.:

$$t = F/\omega_{зм} \quad (1)$$

де F – площа поля, га; F =150 га;

$\omega_{зм}$ – продуктивність комбайна за 1 год. змінного часу, га/год. (Варіанти вихідних даних). Цей показник визначається аналітичним шляхом за відомими методиками [2,3] або береться із типових норм виробітку для конкретної зони.

2. Доля роботи в річному завантаженні комбайна, ***δ:***

$$\delta = \frac{t}{T}, \quad (2)$$

де T – річне завантаження, год.

Для умов Лісостепу Сумської області зернозбиральний комбайн повинен мати річне завантаження для типових господарств не менше 550 год.[1]

3. Ціна комбайна, C_K, грн.

Цына комбайна ПАЛЕССЕ GS 12 становить 3278198 грн.

4. Балансова вартість комбайна, $Б_K$, грн.:

$$Б_K = 1{,}1 * C_K \quad (3)$$

$Б_K$ = 3606018 грн.

5. Відрахування на реновацію, S_P, грн.:

$$S_P = 0{,}01 * Б_K * a_p * \delta, \quad (4)$$

де a_p - норма відрахувань на реновацію, %. a_p = 11%.

6. Відрахування на поточний ремонт (ПР) та технічне обслуговування (ТО), $S_{то}$, грн.:

$$S_{то} = 0{,}01 * Б_к * a_{то}, * \delta, \quad (5)$$

де $a_{то}$ - норма відрахувань на технічне обслуговування і поточні ремонти, %. $a_{то}$ = 6,8%.

7. Витрати на паливо, $S_п$, грн.:

$$S_п = G_{га} * F * C_п = 1{,}3 * G_{га} * F * C_{дп}, \quad (6)$$

де $G_{га}$ – погектарна витрата палива, кг/га; (Варіанти вихідних даних).

$C_п$ - комплексна ціна палива, грн./кг;

$C_{дп}$- оптова ціна дизельного палива, грн./кг. $C_{дп}$ = 22,0 грн../кг.

8. Кількість робітників на обслуговуванні комбайна, $n_м$, люд. $n_м$ = 2.

9. Розряд працівників.(V1)

10.Тарифна ставка, $S_т$, грн/год. $S_т$ = 31,41грн./год.

11. Основна оплата праці, S_0, грн.:

$$S_0 = S_т * n_р * t \quad (7)$$

12. Додаткова оплата праці, ΔS_g, грн.:

$$\Delta S_o = 0{,}50 * S_o \quad (8)$$

13. Загальна оплата праці з нарахуваннями, $S_з$, грн.:

$$S_з = (S_0 + \Delta S_g) k_{сз,}, \quad (9)$$

де $k_{сз}$ – коефіцієнт відрахувань на соціальні заходи (пенсійний фонд, фонд соціального страхування, фонд зайнятості). Відрахування на соціальні потреби складають 22% ві заробітної плати. Тоді $k_{сз,}$ = 1,22.

14. Загальні експлуатаційні витрати, S, грн.:

$$S = S_а + S_{то} + S_п + S_з \quad (10)$$

15. Експлуатаційні затрати на одиницю роботи, &, грн./га:

$$\& = \frac{S}{F}. \quad (11)$$

16. Приведені витрати, $П$, грн.:

$$П = S + E * Б_K / \omega_{зм} * t, \quad (12)$$

де E - норма ефективності капітальних вкладень, E=0,15.

17. Приведені витрати на одиницю роботи, ***n***, грн./га:

$$n = \frac{П}{F} \quad (13)$$

18.Затрати праці,$З_п$, люд.-год./га:

$$З_п = \frac{n_м}{\omega_{зм}} \quad (14)$$

Визначені показники наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Умови та показники використання комбайна

№ п/п	Показники	Одиниці виміру	Значення показників по варіантах			
			1	11	111	1У
1	Тривалість збирання	год. змін	28,8 4,1	40,8 5,8	60,0 8,6	71,8 10,3
2	Доля роботи в річному завантаженні	-	0,052	0,074	0,109	0,131
3	Відрахування на реновацію	грн..	20626	28163	43236	51962
4	Відрахування на ПР та ТО	грн.	12751	17410	26728	32122
5	Витрати на паливо	грн.	30459	36036	44187	49335
6	Основна оплата праці	грн.	1809	2562	3769	4510
7	Додаткова оплата праці	грн	905	1282	1885	2255
8	Загальна оплата праці з нарахуваннями	грн	3311	4690	6898	8253
9	Загальні експлуатаційні витрати	грн.	67147	86299	122000	141672
10	Питомі експлуатаційні витрати	грн./га грн./т	448 128	575 115	813 108	944 105
11	Загальні приведені витрати	грн..	70752	89902	125606	145277
12	Питомі приведені витрати	грн./га грн./т	472 135	599 120	837 112	969 107
13	Затрати праці	люд.* год./га люд.* год./т	0,384 0,110	0,543 0,109	0,800 0,107	0,957 0,106

Висновки.

1. Аналіз впливу рівня урожайності зерна на економічну ефективність роботи зернозбирального комбайну можна здійснити по затратах на 1 т намолоченого зерна, оскільки зрозуміло, що чим більша врожайність зерна тим більше витрачається коштів на 1 га зібраної площі.

2. Розрахунки показали, що із збільшенням врожайності зерна загальні витрати на 1т намолоченого зерна зменшуються. Це відбувається за рахунок зменшення витрат на паливо та заробітну плату безпосередніх виконавців. Якщо при врожайності зерна 35 ц/га собівартість 1т намолоченого зерна становила 135 грн., то при врожайності 90 ц/га – 107 грн., тобто на 28 грн. менше.

3. В загальному балансі витрат найвище місце посідають витрати на паливо: від 34,8 % (при врожайності зерна 90 ц/га) до 45,4% (при врожайності зерна 35 ц/га). Пояснити це можна тим, що при збиранні малоурожайних площ комбайну потрібно затратити більше енергії на самопересування, а значить і більше витратити палива на 1т намолоченого зерна.

4. Затрати праці на 1т намолоченого зерна зменшуються із збільшенням врожайності зерна. Якщо при врожайності зерна 35 ц/га на кожну тону зерна затрачалось 0,110 люд.*год., то при 90 ц/га – 1,106 люд.*год. Пояснюється це тим, що продуктивність комбайна по намолоту зерна в першому випадку менша – на 0,6 т/год.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Г.І. Методичні підходи до обґрунтування нормативу річного завантаження зернозбиральних комбайнів / Барабаш Г.І., Таценко О.В. // Вісник Сумського національного

аграрного університету, серія «Механізація та автоматизація виробничих процесів». – 2016. – Вип. 10/2(30). – С.32.

2. Методика розробки операційної технології механізованих польових робіт / Г. І.Барабаш, В. М. Зубко, О. Г. Барабаш, Т. В. Хворост. – Суми: ТОВ "Друкарський дім "Папірус", 2016. – 130 с.

3. Оптимізація комплексів машин і структури машинного парку та планування технічного сервісу / [Мельник І.І., Гречкосій В.Д., Марченко В.В., Михайлович Я.М., Мельник В.І., Надточій О.В.]; за ред. І. І. Мельника. – Київ: Видавничий центр НАУ, 2004. – 85 с.

УДК 621.316.72

Василь Бунько, Зоряна Овдейчук, Микола Сендзюк
(Бережани, Україна)

ОБГРУНТУВАННЯ ТА АНАЛІЗ НЕСИНУСОЇДАЛЬНОСТІ НАПРУГИ В ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖАХ

Проведено обґрунтування та аналіз несинусоїдальності напруги в електричних мережах. Визначено, що симетрування напруг у мережі зводиться до компенсації струму і напруги зворотньої послідовності. Наведено способи, за якими можна знизити несинусоїдальність в електромережах.

Ключові слова: *несинусоїдальність, батареї конденсаторів, симетрія напруги, струм, лінії електропередач, гармоніки, якість електричної енергії.*

The substantiation and analysis of non-sinusoidal voltage in electric networks is carried out. It is determined that the voltage distribution in the network is reduced to the compensation of current and voltage of the reciprocal sequence. The methods by which it is possible to reduce the nonsinusoidality in the electric grids is given.

Keywords: *non-sinusoidal, capacitor batteries, voltage symmetry, current, power lines, harmonics, electrical energy quality.*

Причини виникнення несинусоїдальності напруги і струму – це наявність вентильних перетворювальних і електроприймачів з нелінійною вольт-амперною характеристикою. Основний вплив створюють вентильні перетворювачі, які в даний час широко застосовується в промисловості і на транспорті. Найбільш розповсюдженні вентильні перетворювачі на напівпровідниках (тиристорні перетворювачі), потужність яких весь час зростає. Вентильні перетворювачі широко застосовуються для перетворення змінного струму в постійний і використовується в якості джерела живлення на металургійних заводах для термічних установок, на хімічних заводах і підприємствах кольорової металургії для електролітних установок, на машинобудівних та інших підприємствах для установок електродугового і контактного зварювання. Випускаються тиристорні перетворювальні агрегати потужністю до 12 МВт для автоматизованих електроприводів постійного струму, які широко застосовуються в промисловості. Тиристорні перетворювачі використовуються в перетворювачах частоти, різного роду перемикаючих обладнаннях, а також в спеціальних регулюючих приводах, наприклад в паперо- і картоновиготовляючих машинах, кранах та інших механізмах з електродвигунами, які мають релейно-контактне керування.

Вентильні перетворювачі застосовуються для живлення електрифікованого залізнодорожнього, а також внутрізаводського і міського транспорту.

Електроприймачі з нелінійною вольт-амперною характеристикою – це, наприклад, газорозрядні лінії (ртутні і люмінесцентні), поширенні в промислових і міських мережах.

В енергосистемах в лініях постійного струму, а також у вставках, призначених для паралельної роботи енергосистем з різною частотою, використовуються вентильні перетворювачі змінного струму в постійний і навпаки. В енергосистемах застосовується струмообмежуюче обладнання і джерела реактивної потужності, яке використовує тиристорні перетворювачі.

Джерелами несинусоїдальності в енергосистемах можуть бути також генератори або трансформатори при роботі їх на нелінійній частині кривої намагнічування. Як правило, генератори і трансформатори працюють при відносно невисокій насиченості сталі, тобто на лінійній частині кривої намагнічування, і створюванні ними вищі гармоніки настільки малі, що їх не враховують. [2]

В загальному випадку джерелами несинусоїдальності опиняються ввімкнені несиметрично, наприклад тягові підстанції залізничних доріг, електрифіковані на змінному струмі, а також дугові сталеплавильні печі. При цьому приєднуються до мережі однофазні перетворювачі, кожен з яких регулюється по власному навантаженню. У цих випадках потрібно враховувати разом і несинусоїдальність, і несиметрію напруг і струму.

Негативний вплив несинусоїдальності на роботу мереж, електрообладнання і електроприймачів полягає в наступному:

- з’являються додаткові втрати в електричних машинах, трансформаторах і мережах, а також додаткове відхилення напруги;
- ускладнюється компенсація реактивної потужності за допомогою батарей конденсаторів (БК);
- зменшується термін служби ізоляції електричних машин і апаратів;
- погіршується робота обладнання автоматики, телемеханіки і зв’язку.

Вищі гармоніки напруг і струму призводять до додаткових завжди позитивних відхилень напруг у приймачах. Для освітлювальних і нагрівних приладів діюче значення напруги, визначається за формулою:

$$U = \sqrt{\sum_{v=1}^{N} U_v^2}$$

де U_v при $v \rangle 1$ – це напруга вищих гармонік, які кратні гармоніці основної частоти U_1; при N – порядок послідовності з врахованих гармонічних складових напруг.

Гармоніки відносно низьких порядків ($v \leq 7$) в найбільшій мірі впливають на додаткові втрати потужності та енергії в електричних машинах і лініях електричних мереж. [2]

БК можуть довго працювати при перевантаженні їх струмами вищих гармонік не більше чим на 30%; допустиме підвищення напруги складає 10%. Однак, при довгій експлуатації БК навіть в цих допустимих умовах, термін їх служби зменшується, оскільки наявність вищих гармонік криві напруги, навіть в допустимих межах, призводить до інтенсивності процесу старіння діелектрика конденсаторів. Батареї конденсаторів володіють відносно малими опорами для вищих гармонік, так як $x_C = 1/\omega C$, оскільки чим вищий номер гармоніки, тим більша ω; БК періодично опиняється в режимі, близькому до резонансу струмів на частоті будь-якої з гармонік; внаслідок несиметричних навантажень воно швидко виходить із ладу.

Несинусоїдальність напруг і струмів викликає прискорене старіння ізоляції електричних машин, трансформаторів і кабелів в основному в результаті підвищеного нагріву, а також із-за виникнення і протікання в ізоляції іонізованих процесів, які обумовлюють її старіння при високих частотах електричного поля. Для електричних машин, трансформаторів і кабелів найбільш суттєво впливає теплове старіння ізоляції. Вплив поля вищих гармонік на іонізовані процеси в ізоляції появляються лише при дуже значних заломлення світла форми прямих напруг, і цим впливом можна знехтувати. [3]

Вищі гармоніки в кривій напруг призводять до зменшення терміну служби кабелів, підвищенню аварійності в кабельних мережах, збільшення числа необхідних ремонтів, а значить, до збільшення затрат на їх експлуатацію.

Наявність вищих гармонік струмів і напруг суттєво збільшують похибку активних і реактивних лічильників індукційного типу. Перешкоди які викликані вищими гармоніками, можуть привести до погіршення роботи обладнання автоматики, телемеханіки і зв'язку як на промислових підприємствах, так і в енергосистемах. Гармоніки струму, які проникають в мережі енергосистем, призводять до погіршення роботи високочастотного зв'язку і систем автоматики, а також викликають хибні спрацювання деяких елементів релейного захисту. [3]

Несинусоїдальність напруг і струмів викликає порушення технологічних процесів в більшій мірі, ніж всі інші параметри якості електроенергії.

Збиток із-за несинусоїдальності струмів і напруг в основному обумовлений додатковими втратами потужності і зменшення терміну служби ізоляції електрообладнання (в першу чергу електродвигунів).

Симетрування напруг у мережі зводиться до компенсації струму і напруги зворотньої послідовності. При стабільному графіку напруг зниження систематичної несиметрії напруг в мережі може бути досягнуто вирівнюванням навантажень фаз шляхом перемикання частини навантажень з перевантаженої фази на недовантажену. Раціональний перерозподіл навантажень не завжди дозволяє знизити коефіцієнт несиметрії напруг до допустимого значення (наприклад коли частина потужних однофазних електроприймачів (ЕП) працює за умовами технології не увесь час, а також при профілактичних і капітальних ремонтах). У цих випадках необхідно застосовувати спеціальні симетруючі пристрої. Відомо велике число схем симетруючих пристроїв, частина з них виконується керованими в залежності від характеру графіка навантаження.

Для симетрування однофазних навантажень застосовується схема, що складається з індуктивності та ємності. Навантаження і ввімкнена паралельно йому ємність вмикаються на лінійну напругу. На дві інших лінійних напруги вмикається індуктивність та ще одна ємність.

Для симетрування дво- і трифазних несиметричних навантажень застосовується схема з неоднаковими потужностями БК, ввімкненими в трикутник. Іноді застосовують симетруючі пристрої зі спеціальними трансформаторам і автотрансформаторами. Оскільки симетруючі пристрої містять БК, доцільно застосовувати такі схеми, у яких одночасно симетрується режим і генерується $Q_з$ метою її компенсації. Пристрої для одночасного симетрування режиму і компенсації Q знаходяться в стадії розробки. [1]

Зниження несиметрії в чотирипровідних міських мережах 0,38 кВ можна здійснювати шляхом зменшення струму нульової послідовності I_0 і зниження опору нульової послідовності Z_0 в елементах мережі. Зменшення I_0 в першу чергу досягається перерозподілом навантажень. Вирівнювання навантажень досягається використанням мереж, у яких всі або частина трансформаторів працюють паралельно на стороні НН. Зниження Z_0 можна легко здійснити для повітряних ліній 0,38 кВ, що звичайно споруджуються в районах з малою густиною навантаження. Доцільність зменшення Z_0 для кабельних ліній, тобто збільшення перерізу нульового проводу, повинна бути спеціально обґрунтована відповідними техніко-економічними розрахунками.

Істотний вплив на несиметрію напруг у мережі робить схема з'єднання обмоток розподільного трансформатора (РТ) 6–10/0,4 кВ. Більшість РТ, встановлених у мережах, мають схему зірка – зірка з нулем (Y/Y_0). Такі РТ дешевші, тому що в них велике значення Z_0. Для зниження несиметрії напруг, викликаної РТ, доцільно застосовувати схеми з'єднання трикутник – зірка з нулем (Δ/Y_o) або зірка-зигзаг (Y/Z). Найбільш сприятливим для зниження несиметрії є застосування схеми Y/Z. Розподільні трансформатори з таким з'єднанням більш дорогі, і виготовлення їх дуже трудомістке. Тому їх потрібно застосовувати при великій несиметрії, обумовленої несиметрією навантажень і Z_o ліній. [5]

Зниження несинусоїдальності напруг і струмів необхідно в тих випадках, коли значення струмів або напруг вищих гармонік більше допустимого. Доцільність заходів для зниження несинусоїдальності може бути також обумовлена і поліпшенням техніко-економічних

показників роботи елементів електричних мереж і електроприймачів. Зниження несинусоїдальності можна здійснити одним з наступних способів:

- зниженням рівня вищих гармонік, генеруючих вентильними перетворювачами;
- раціональною побудовою схеми електричної мережі;
- використанням фільтром вищих гармонік.

Таким чином, зниження рівнів вищих гармонік, генеруючих перетворювачів, можна здійснити за рахунок збільшення числа фаз випрямлення в перетворюючих установках (як правило, до 12) або застосування спеціальних схем перетворювачів і законів керуваннями ними, забезпечуючи поліпшення форми кривої їх первинних, тобто мережних струмів.

В свою чергу, раціональна побудова схеми мережі з погляду зниження несинусоїдальності полягає у живленні нелінійних навантажень від окремих ліній або трансформаторів, або підключенні їх до окремих обмоток триобмоткових трансформаторів.

Отже, батареї конденсаторів, застосовувані у фільтрах, доцільно одночасно використовувати для компенсації реактивної потужності. Економічно доцільне застосування таких багатофункціональних пристроїв, призначених не тільки для зниження синусоїдальності, але і для компенсації реактивної потужності *Q*. Такі установки часто називають фільтро-компенсуючими (ФКУ). За певних умов ФКУ можуть використовуватися також для симетрування напруги в мережі [4].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жежеленко И.В. Показатели качества электроэнергии и их контроль на промышленных предприятиях. И.В.Жежеленко, Ю.Л.Саенко. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Энергоатомиздат, 2000. 252 с.

2. Карташев И.И. Управление качеством электроэнергии. И.И. Карташев [и др.]. М.:Издательский дом МЭИ, 2006. 320 с.

3. Церазов Л.А. Исследование влияния несимметрии и несинусоидальности напряжения на работу асинхронных двигателей. Л.А. Церазов, Н.И. Якименко // Информационные материалы. № 70. М.: Госэнергоиздат, 1963. С. 26-35.

4. Сірий О.М., Шестеренко В.Є. Розрахунки при проектуванні та реконструкції систем електропостачання промислових підприємств. К.: 1993. 592 с.

5. Левин М.С., Мурадян А.Е., Сырых Н.Н. Качество электроэнергии в сетях сельских районов. М.: Энергия, 1975. 224 с.

УДК 621.9.019.3

Вікторія Бурдейна, Альона Цовма
(Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕЛЕМЕНТІВ НАЛАДКИ ПРИ ОБРОБЦІ КООРДИНОВАНИХ ОТВОРІВ

Розглядається проблематика оцінювання точності розташування отворів щодо бази і величиною позиційного відхилення осей отворів діаметром від 1 до 5 мм. Внаслідок розрахунку отримано ступеневі залежності для оцінювання очікуваної точності координованих розмірів при обробці отворів з направленням ріжучого інструменту.

Ключові слова: *наладка, ріжучий інструмент, координовані отвори, поля розсіювання.*

The problems of estimating the accuracy of the location of the apertures relative to the base and the magnitude of the positional deviation of the axes of the holes in the diameter from 1 to 5 mm are considered. As a result of the calculation, the degree dependences were obtained for the estimation of the expected accuracy of the coordinated sizes when processing the apertures with the direction of the cutting tool.

Key words: *adjustment, cutting tool, coordinated holes, scattering fields.*

Вступ. Завдання більш повного використання металорізального обладнання, і в першу чергу багатоопераційних і агрегатних верстатів, передбачає не тільки посилення вимог до окремих елементів верстатів, але і застосування таких способів обробки, які б при гарантованому забезпеченні заданої точності були б економічно вигідні.

При обробці отворів мірним інструментом на агрегатних верстатах є тенденція до максимального скорочення наладок, що містять направляючі кондукторні плити при забезпеченні необхідної точності за рахунок безкондукторної обробки [1, с. 102-103]. Крім того, практика показала, що в процесі розробки якої конструкції необхідно в обов'язковому порядку проводити розмірний аналіз всіх конструкторських рішень. У агрегатобудуванні це перш за все відноситься до розрахунку вихідних параметрів координованих розмірів отворів.

Постановка проблеми дослідження. Основна доля деталей, що обробляється на багатоопераційних станках та автоматичних лініях, приходиться на обробку отворів мірним інструментом. Дослідження в цьому напрямку проводились, але були присвячені точності діаметральних розмірів, а номінальні діаметри цих отворів перевищували 25 мм. Для визначення точності обробки координованих отворів на агрегатних верстатах середнього та малого габариту використовується різновид розрахунково-аналітичного методу, що дозволяє враховувати необхідну точність виготовлення деталей оснастки цих верстатів у виробничих умовах.

Тому постала необхідність провести комплекс досліджень по оцінюванню розташування отворів відносно бази та величини позиційного відхилення діаметрів малих отворів.

Системи з направленням ріжучого інструменту при обробці отворів малого діаметру. Функціональна залежність зміни полів розсіювання розмірів від бази і позиційні відхилення осей отворів при проведенні експериментального дослідження можуть бути представлені у вигляді:

$$\omega_{в;о} = f(d_И, HB, l_{вт}, l_x), \quad (1)$$

де $\omega_{в;о}$ – поле розсіювання розміру від бази або позиційного відхилення , мкм;

$d_И$ – діаметр інструмента;

$l_{вт}$ – довжина направляючої частини кондукторної втулки, мм;

l_x – вильот інструменту за торець кондукторної втулки, мм.

Планування та проведення повного факторного експерименту типу 2^4 дозволяє отримати математичну модель точності обробки координованих отворів (4).

Кожна точка плану експерименту являє собою один досвід і визначається практичним полем розсіювання $\omega_в$ або $\omega_о$. Гіпотеза про однорідність дисперсій полів розсіювання в кожній точці плану експерименту перевірялася за критерієм Кохрена і показала їх однорідність[2,3].

За результатами експериментів оцінювалися коефіцієнти рівняння регресії і знаходилися шукані математичні моделі полів розсіювання розмірів і відхилень. Межі зміни варійованих факторів при свердлінні координованих отворів зведені в таблицю 1 [4, с. 24].

Таблиця 1. Область зміни незалежних факторів при свердлінні отворів силовий головкою з насадкою при напрямку різального інструменту.

Рівень варіювання	Незалежні фактор та їх логаріфми							
	Довжина кондукторної втулки		Вильот інструменту		Твердість матеріалу, що оброблюється		Діаметр инструменту	
	$l_{ВТ}$, мм	lg $l_{ВТ}$	l_x, мм	lg l_x	НВ, МПа	lg НВ	$d_и$, мм	lg $d_и$
Верхній (+1)	18	1,2553	3,5	0,5441	1930	3,2856	3,0	0,4771

Нульовий (0)	12,5	1,0969	2,5	0,3979	1240	3,0934	2,0	0,301
Нижній (-1)	7	0,8451	1,5	0,1761	550	2,7404	1,0	0
Інтервал варіювання	-	0,2051	-	0,184	-	0,2726	-	0,2386

Збільшення діаметра dи і довжини напрямної втулки $l_{ВТ}$ зменшує величину полів розсіювання розмірів від бази (В) і позиційних відхилень (О), а збільшення вильоту інструменту і підвищення фізико-механічних властивостей оброблюваного матеріалу збільшують ωв і ωо [5 , с. 94].

$$\lg \omega_в = 1{,}9431 - 0{,}0018 \lg d_И + 0{,}337 \lg НВ - 0{,}187 \lg l_{ВТ} + 0{,}196 \lg l_X ; \quad (2)$$

$$\lg \omega_о = 3{,}066 - 0{,}04137 \lg d_И + 0{,}1531 \lg НВ - 0{,}1165 \lg l_{ВТ} + 0{,}12 \lg l_X. \quad (3)$$

Потенціюючи рівняння (2) і (3), отримуємо залежності для розрахунку полів розсіювання при обробці з напрямком ріжучого інструменту:

$$\omega_в = 19{,}6 \frac{l_x^{0,2} HB^{0,34}}{d_И^{0,02} \cdot l_{BT}^{0,19}} \quad (4)$$

$$\omega_о = 19{,}6 \frac{l_x^{0,12} HB^{0,15}}{d_И^{0,04} \cdot l_{BT}^{0,12}} \cdot 10^3 \quad (5)$$

Рівняння (4) і (5) рекомендуються для розрахунку полів розсіювання при використанні кондукторних втулок, у яких діапазон довжин направляючої частини знаходиться в межах від 5 мм до 20 мм, вильоти інструменту за торець втулки змінюються в межах від 1 мм до 5 мм, межі зміни діаметрів -0,5 мм ≤ dи ≤ 3,5 мм, і твердість оброблюваного матеріалу 500 МПа ≤ НВ ≤ 2500 МПа.

Висновки. Порівнюючи поля розсіювання , отримані при обробці м'яких матеріалів (Ал 9) з вуглецевими сталями (сталь 45) встановлюємо, що їх прирощення становить до 65 % по $\omega_в$ і 23 % по $\omega_о$.

У всіх випадках прирощення полів розсіювання в залежності від вильоту інструменту за торець втулки більш істотно (на 14 %) при утворенні розміру від бази , ніж при утворенні позиційного відхилення. При проектуванні технологічних систем з насадками і кондукторами на верстатах типу ХММ найбільш доцільно для підвищення точності обробки вибирати мінімальні зазори в межах (10-15) мкм , високі кондукторні втулки ($l_{ВТ}$ = 18 мм) і малі вильоти (l_X = 1-2 мм) .

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Соколовский А. П. Научные основы технологии машиностроения / А. П. Соколовский. – М.: Машгиз, 1955. – 515 с.

2. Корсаков В. С. Точность механической обработки / В. С. Корсаков. – М.: Машгиз, 1961. – 379 с.

3. Потягайло М. В. Изготовление глубоких и точных цилиндрических отверстий / М. В. Потягайло. – М.; Л.: «Машгиз», 1947. – 108 с.

4. Фридлендер И. Г. Расчеты точности машин при проектировании / И. Г. Фридлендер. – Киев-Донецк: Вища школа, 1980. – 184 с.

5. Исследование точности обработки деталей на агрегатных станках с применением различных технологических схем Отчет о НИР / Э. А. Пащенко, В. А. Чепела, Н. В. Латышев. УЗПИ // Инв. № В 979436 – Харьков, 1980. – 132 с.

УДК 622.234.5

Ёкуб Каримов, Зухриддин Латипов,
Амиржон Хужакулов, Нажмиддин Боймуродов
(Карши, Узбекистан)

ТЮБЕГАТАНСКОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ КАЛИЙНЫХ СОЛЕЙ И ЕГО ГЕОДИНАМИЧЕСКИЕ АКТИВНЫЕ ЗОНЫ

Ishda Tepaqo'ton kaliy tuzlari konining geodinamik faol zonasida dastlabki qazib olish ishlarining o'zaro muofiqlik masalasi ko'rib chiqilgan. Dastlabki qazib olish ishlari konturi o'ta yuqori geodinamik aktiv xisoblangan Tuyashsoy (Tuyaboshsoy) zonasiga to'g'ri kelganligi aniqlangan.

Tayanch iboralar: *Silvinit, Tepaqo'ton koni, Tuyashsoy (Tuyaboshsoy), geodinamika, geodinamik faol zona, skvajina, rudnik, shaxta, kamera, kosmosyomka.*

In the article, the questions of the interconnection of the contour of the site of the primary development of the potassium salts of the Tabugatan deposit with a geodynamic active zone are considered. It was established that the outline of the primary potassium salt site is located on the Tuyashsai (Tuyabashsai) extreme high geodynamic zone.

Keywords: *Silvinit, Tyubegatan deposit, Tuyashsai (Tuyabashsai), geodynamics, geodynamic active zone, well, mine pit, first-line mining contour, zoning, space survey.*

Известно, что Среднеазиатский калиеносный бассейн, в котором расположено Тюбегатанское месторождение, охватывает территории юго-восточной части Туркменистана, юга Узбекистана, юго-запада Таджикистана и северную часть Афганистана. Изучение строения месторождения (учеными Кудряшовым, Грибковой, Набиевым и Осичкиной) показало, что калиеносные пласты в его пределах являются невыдержанными. Данные геологической службы также подтверждали изменчивость содержания KCl в продуктивных пластах. Поэтому экономическая эффективность и безопасная эксплуатация месторождений зависит в первую очередь от природных условий залегания полезного ископаемого.

В тектоническом отношении, территория Тюбегатанского месторождения приурочена к северо-западному крылу Тюбегатанской брахиантиклинали. Соляные отложения сложены каменной солью и сильвинитом и перекрыты верхнеюрскими, нижнемеловыми и четвертичными терригенными породами [1, с. 387]. Калийные породы Тюбегатанского месторождения содержатся в составе трех горизонтов галитовой (соленосной) подсвиты гаурдакской свиты киммеридж-титонского возраста и относятся к верхнеюрской галогенной формации. Промышленные содержания KCl установлены во втором пласте (Нижний II) нижнего горизонта, где его количество варьирует от 15,6 до 50,5 % (среднее – 34,3 %) при изменениях мощности 0,8 до 12,8 м (среднее – 5,65 м) [2, с.6-10]. Запасы калийных солей по категориям $A+B+C_1$ составляют порядка 400 млн. т, а по категории C_2 – 286 млн. т.

В принятом проекте [3, с.135]освоение месторождения, выделена площадь участка первоочередной разработки сильвинитовой руды по скважинам №№ 48, 25 бис, 55, bzk 7, 40 бис, 35 и 89.(рис.1.)

В исследованиях Копылова И.С. [4, с.38-43]отмечается, что за последние 150 лет в мире в результате недостаточного геодинамического обоснования или неправильного ведения горных работ было затоплено более 80 калийных рудников, из них в Германии – более 30, Канаде – 6, в России – 2. В 1986 и 2006 гг. в результате аварий были затоплены 2 шахты на крупнейшем в мире Верхнекамском месторождении калийно-магниевых солей. Установлено, что подавляющее большинство аварий на рудниках происходит в условиях высокой геодинамической активности горных массивов, осложняющихся высокой трещиноватостью пород. Формирование участков с высокой степенью трещиноватости пород происходит под

действием различных инженерно-геологических факторов, ведущими из которых являются современная геодинамика и неотектоника.

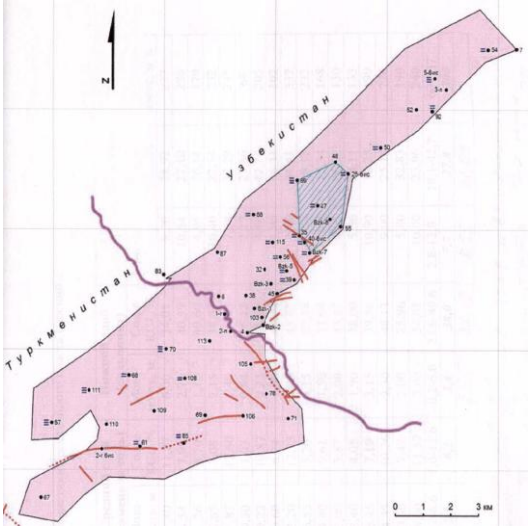

Рис. 1. Контуры участка первоочередного освоение Тебегатанского месторождения калийных солей

Данная методика исследований успешно была отработана на крупнейшем в мире верхнекамском калийно-магниевом месторождении (Пермский край), жилянское месторождение калийных и полигалитовых солей, а также тюбегатанское месторождение калийных солей, которое расположено в Дехканабадском районе Кашкадарьинской области Республики Узбекистан.

Протяженность всего тюбегатанского месторождения с юго-запада на северо-восток составляет 24 км при ширине до 7 км (пределах узбекской части соответственно – 14 и 1,5-3 км). В контуре подсчета запасов его площадь составляет 69,6 км^2. По геодинамическим условиям район месторождения находится в сложных тектонических и сейсмических условиях, находясь на стыке планетарных (Евроазиатская и Индийская плиты) и субпланетарных (Туранская плита и Тянь-Шанский ороген) тектонических структур. Блоково-надвиговое взаимодействие этих крупных тектонических структур осложняется локальной сдвиговой и соляно-купольной тектоникой. Основная геодинамическая активность, по-видимому, связана с системой северо-восточного тектонического нарушения, проходящего через всю Тюбегатанскую структуру с юга запада на северо-восток. Его пересекают многочисленные локальные субширотные и диагональные линеаменты, которые в свою очередь «оперяются» короткими линеаментами. Для разрабатываемого месторождения изучение новейшей тектоники и современной геодинамики является особенно важным, поскольку на руднике в конце 2012 г. произошел сильный аварийный приток рассолов в шахтные стволы, который с большим трудом удалось ликвидировать.

В связи с этим необходимо было установить неблагоприятные и более благоприятные участки для проходки шахтных стволов.

Проведены аэрокосмогеологические исследования различной детальности; линеаментно-геодинамический, морфонеотектонический, линеаментно-блоковый анализы по методикам [4, с.38-43]. Неотектоническое районирование проведено на основе линеаментно-блокового анализа с выделением неотектонических блоковых структур, при этом, в центральной части месторождения выделены 2 мезоблока, 6 локальных блоков первого порядка и 22 локальных блоков второго порядка, характеризующиеся различной степенью неотектонической активности. В районе месторождения выделены 10 геодинамических активных зон. Крупнейшая из них – Туяшсайская (Туябашсайская) геодинамические активные зоны в северной части центрального участка месторождения, изометричной формы площадью 4,3 км^2; при детализации дифференцируется на 11 зон с площадями 0,01-0,06 км^2. Эти участки имеют наибольшую плотность тектонической трещиноватости и представляют

наибольшую опасность для ведения горных работ и промышленного освоения месторождения (рис. 2).

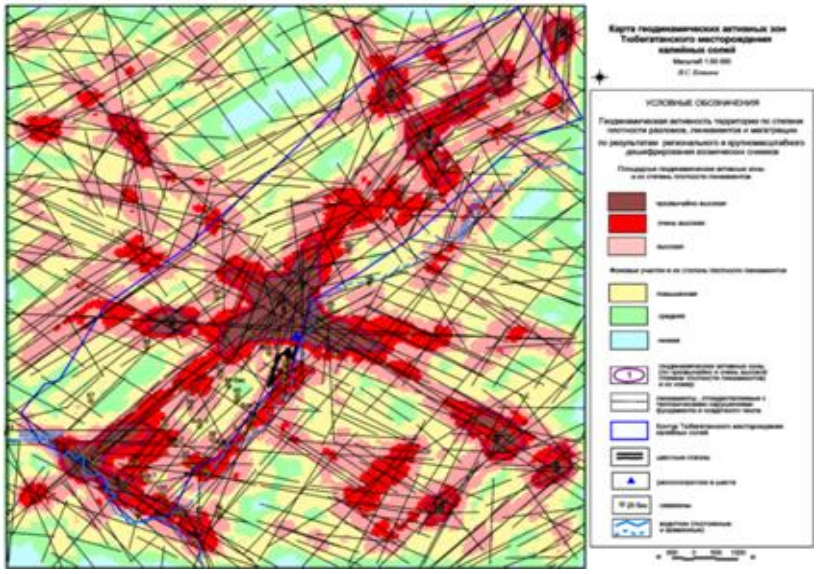

Рис. 2. Карта геодинамических активных зон Тюбегатанского месторождения калийных солей (Копылов И.С.)

С учетом имеющегося геологического материала на территории шахтного поля рудника выполнен комплексный анализ геологических и аэрокосмогеологических материалов с построением карты комплексного анализа и сделаны методические рекомендации по проведению геолого-геофизических исследований в целях безопасного ведения горных работ и промышленного освоения.

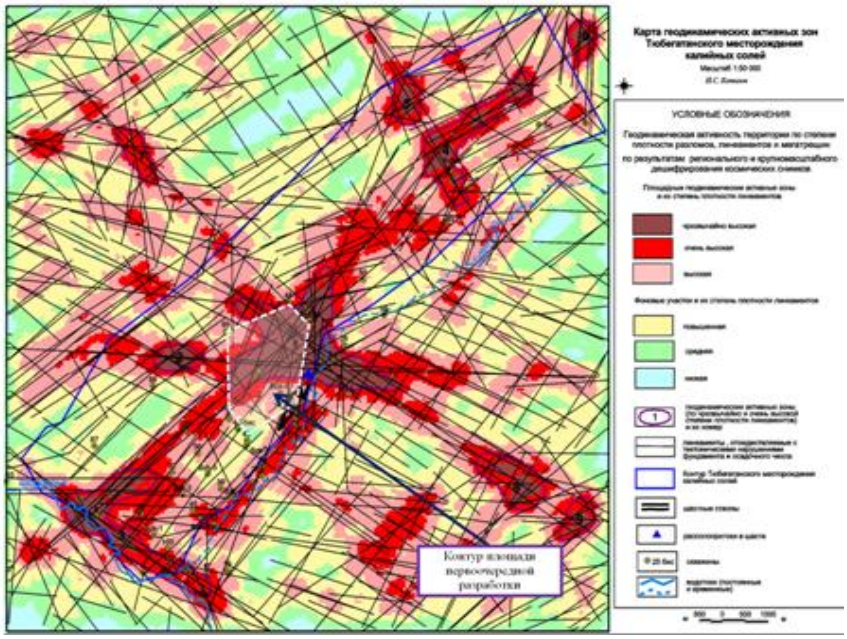

Рис. 3. Карта геодинамических активных зон Тюбегатанского месторождения калийных солей с наложением контура площади первоочередной разработки

Проведенные детальные дистанционные исследования на действующем руднике показывают на хорошую сходимость результатов различных методов аэрокосмогеологических исследований и геофизики. На участках шахтных полей они были подтверждены полевыми наблюдениями и данными геофизических исследований. Было рекомендовано исключить эти зоны из разработки месторождения, также были намечены более благоприятные участки для отработки залежи калийных солей.

Учитывая вышесказанные, нами наложены контуры площади участка первоочередной разработки (рис.1.) на контуры скважин карты геодинамических активных зон (рис.2.)

получили картину отражающее положение, по которым получим возможности оценки насколько правильно выбрано площадь первоочередного освоение рудника и сооружение технологических ствол (рис.3.).

Как видно из карты, контур площади участка первоочередной отработки совпал с зоной чрезвычайной гидродинамической активности, т.е. с крупнейшей – Туяшсайской (Туябашсайской) геодинамической активной зоной. Проектом было предусмотрены охранные целики – т.е. гидроизолирующие целики, проходящие по скважинам №№ 48 и 25 бис на северо-востоке, а также по скважинам №№ 35 40 бис, 40 и bzk7 на юго-западе. Стволи пройдены в районе скважин 46 и 55.

В заключение можно отметить следующее:

1. В результате аэрокосмогеологических исследований в Среднеазиатском, в частности Тюбегатанском месторождении калийных солей, установлена высокая пространственная и корреляционная сходимость геодинамических активных зон с геофизическими, геохимическими и гидрогеологическими аномалиями.

2. Выделены участки с неблагоприятными геологическими процессами и явлениями, грунтовыми условиями.

3. Принятое проектное решение по поводу площади первоочередного освоения запасов калийных солей находится в зоне чрезвычайной гидродинамической активности

4. Горно-технологические работы по добычи калийных руд ведутся в неблагоприятных условиях на крупнейшей – Туяшсайской (Туябашсай) геодинамической чрезвычайно высокой активной зоне.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Высоцский Э.И., Горецский Р.Г., Кислик В.З. Калийные бассейны мира. – Минск: Наука и техника, 1988. – С. 387.

2. Позднеев А.А., Земсков А.Н., Ибрагимов Г.И. Некоторые аспекты освоение Тюбегатанского месторождения калийных солей // Рудник будущего, Пермь, 2010. – Вып.1. – С. 6-10.

3. Рекомендации по корректировке параметров системы разработки Тюбегатанского месторождения калийных солей. ОАО «Галургия», Березники. – 2010. – С. 135.

4. Копылов И.С. Методы и технологии выявление геодинамических активных зон при разработке калийных месторождений для обоснования безопасного ведение горных работ // Современные наукоёмкие технологии. – 2014. – № 4. – С. 38-43.

УДК 622.234.5

Ёкуб Каримов, Зухриддин Латипов, Амиржон Хужакулов
(Карши, Узбекистан)

КАЛИЙ ТУЗЛАРИНИ ҚАЗИШ ВА ҚАЙТА ИШЛАШДАГИ ҚОЛДИҚ ТЕХНОГЕН ЧИҚИНДИЛАРИНИНГ АЙРИМ МУАММОЛИ МАСАЛАЛАРИ

В работе представлены некоторые проблемные вопросы отходов добычи и переработки калийных солей.

Ключевые слова: *шахта, блок, панель, система разработка, закладка выработанного пространства, калийных удобрений отходов, породных смесях.*

In the article, presents some problematic issues of wastes of extraction and processing of potassium salts.

Keywords: *mine, block, panel, system development, laying of worked out space, potash fertilizers of waste, rock mixtures.*

Хозирги кунда калий тузларини шахта усулуда қазиб олишда кон худудининг геолого-структуравий бузилишлари, калий тузларини бойитишда катта миқдорда шаклланадиган чиқиндилар ва сувда эрийдиган бирикмалар умумий муаммоларни ташкил этади.

Шуни таъкидлаш лозимки, кўпгина туз конлари контенентал ва мўътадил-континентал иқлимли худудларда жойлашган бўлиб йиллик ёғингарчилиги кўплигигидан намгарчилиги юқоридир. Юқори намлик туз конларида экологик муаммоларни келтириб чиқаришдаги асосий факторлардан бири бўлиб, ер сатхида жойлашган техноген чиқиндилардаги намликнинг буғланишига қаршилигини кучайтиради. Бу эса ўз ўрнида туз тўкилган уюмлари (шламхоналар) ва тузли эритма ховузларининг ер ости хамда ер усти табиий сув заҳираларининг кимёвий таркибига таъсирини кучайтиради[1, с.87].

Қазиб олинган бўшлиқни тўлдириш ишлари. Тахлилий услубиёт натижалари хамда илмий хулосалар шуни кўрсатмоқдаки, ер остида фойдали қазилмаларни қазиб олишдан хосил бўлган бўш лахмлар жиддий экологик хавфларни кўп йиллар давомида юқори даражада сақлаб турибди. Экологик хавфлар, кон ишларининг олиб бориш жараёнининг турли босқичларида жиддий этиборда бўлиши керак. Бу борада бўш қолган кон лахмларини тўлдириш экологик хавфларни олдини олишда самарали тадбир бўлиб келмоқда. Аксарият бўш лахмларни тўлдириш учун тоғ-кон ишлари ва ишлаб чиқариш чиқиндаларидан фойдаланишади[2, с.42].

Кимё ва тоғ-кон саноати иш фаолияти давомида катта хажмда қаттиқ ва шлам- қуйқали чиқиндилар хосил бўлиб, атроф мухитга салбий техноген таъсирга эга. Шу сабаб ишлаб чиқаришнинг янгиланиши ва ривожланиши натижасида техноген таъсир этувчи омиллар янада кучаяди. Калий саоноатида ишлаб чиқариш давомида олинаётган калий хлор билан бирга чиқинди сифатида тузли қолдиқлар ва лой-тузли шлам-қуйқа хосил бўлади. Тузли қолдиқлар махсус майдонга йиғилади ва имкон қадар еростида лахм бўшлиқларига жойлаштирилади. Лой-тузли қуйқалар асосан махсус ховузларга йиғилади, хамда тузли қолдиқлар билан аралаштириб еростидаги алохида лахмларга йўналтирилади. Тузли қолдиқларни ва лой-тузли қуйқалар сақланадиган майдонлар чегаралаган бўлиб, ушбу мойдонларни кенгайтириш учун жиддий маблағлар зарур. Бундай майдонларнинг кенгайиши кўпинча ерни шўрланишига, экологик вазиятни янада ёмонлашишига олиб келади.

Хозирги кунда чиқинди муаммоларининг ечими сифатидаги йўналишлардан бири – ер ости лахм бўшлиқларини тўлдириш билан бирга кон захираларини ўзлаштириш кўрсаткичи бўлиб қолмоқда. Чиқиндилар билан тўлдириш йўналиши ер ресурсларидан оқилона фойдалишни таъминлаб бериш билан бирга фойдали қазилмаларни қазиб олиш даражасини оширади ва юқори экологик самараси бор, чунки бу холда чиқиндихона худудлари қисқаради ва ёғингарчилик туфайли юзага келадиган шўр сувларни хосил бўлишини камаяди[3].

Химоя устунлар учун тиркович. Кўпгина йирик туз конлари ерости усулидан фойдаланиб, унда аксари технологик камерали қазиб олиш тизими қўлланилади. Қазиш ишлари камера шифтини мустахкам химояловчи устунлар ёрдамида олиб борилади. Камера лахмининг ўлчамлари рухсат этилган қийматлардан ортиб кетса лахм шифтини ўпирилиши, устунларни ўз мустахкалигини йўқотиши каби хавфли холатларни юзага келтиради.

Бу холатлар юзага келиш хавфи бор вазиятда камерали лахмлардаги технологик ва табиий зўриқишларни бошқаришда бойитиш чиқиндиларидан фойдаланиш яхши самара беради.

Йирик конларни ўзлаштиришда лахм бўшлиқларини ишлаб чиқариш чиқиндилари билан тўлдирилганда кўриладиган зиён даражаси, шифтни ўпирилиш даражасини пасаяйиши даражаси ва сизот сувидан химоясининг чўкиши хисоб-китоби қилинади. Бундай шароит учун лахм бўшлиқларини тўлдириш технологиясининг иқтисодий ва атроф – мухит химоясини самарадорлиги аниқланади.

Масалан «Березников» калийли туз конида камерали тизим билан қазиш ишларида химоя устунларини барқарорлиги аниқлаш услуби қўлланинилган. Ушбу услубда математик моделлаштиришдан фойдаланиб камара оралиқларидаги устунларнинг зўриқиш холатини

аниқлашда устунларнинг юкланганлик динамикасининг даражасини ва ўпирилиш мезони бахолаш имкони бўлди.

Устун жинсларининг шикастланган зоналарини аниқлаш учун камера атрофидаги дарз ва ёриқларни ўлчаш билан чўзилиш деформациясининг контури аниқланади.

«Талнах» туз конларининг чуқур горзонтларида тектоник зўриқиб турган зоналарни хавфсиз холатгача бўшатиш учун дастлабки таъсир сифатида юксизлантирувчи тирқишлар хосил қилинади ёки камуфлет зарядлар билан портлатилади.

Таштагўл конида камерали технологияда дефференциялашган холда ёндошиш билан бўш камералар тўлдирилмасдан руда қазиб олинади хамда рудали массивда зўриқиш ва нобикир деформацияларнинг концентрацияси бахолангандан кейин тўлдирилади.

Дарвоқе, туз конларида ва қайта ишлашдан хосил бўладиган чиқиндилар тўлдиргич учун ярайдиган хом-ашъё талаб этиладигандан анчагина кўпдир, баъзан 1 тонна рудага нисбатан 5 тоннагача чиқинди тўғри келади[4, с.214-218].

Бундан ташқари бойитиш корхонасининг қолдиқ чиқиндилари етарли даражада қиммат бахо ва нодир металлар борки, агар уларни ажратишни йўлга қўйилса ишлаб чиқаришда катта фойда олинади ва корхонанинг молиявий фаолияти яхшиланиши туфайли экологик муаммоларни бартараф этилиши учун имкониятлар ошади.

Шу сабаб юқорида таъкидланган математик моделлаштиришда асосий объект сифатида руда массивидаги зўриқишлар қиймати тадқиқ этиш олиниб, тўлдирувчи аралашмаларнинг руда массивидаги зўриқишлар динамикасига таъсири ўрганилган.

Моделлаштиришда қуйидаги шартлар қабул қилинган: тўлдириши керак бўлган камеранинг ер устидан бошлаб чуқурлиги H=350 м, тоғ жинсларининг солиштирма оғирлиги γ=3,0 т/м^3. Моделдаги асосий параметрлар σ_1, σ_2 – контур нуқтасидаги зўриқиш, φ– ички ишқаланиш бурчаги бўлса, $ł_{сж}$ – тоғ жинси мустахкамлиги модел функциясидир[1.,5, с.218].

Моделлатириш асосан ён тиргович коэффициенти σ =0,5; 1,0; 1,5 қийматлари бўйича олиб борилган. Чунки бу коэффициентлар тоғ массивининг худуддаги геомеханик системаларга нисбатан холатини белгилайди (масалан тоғ массивлари, йирик қолдиқ омборлари, катта сув хавзалари горизонтал зўриқишларнинг тарқалишига таъсир этади).

Камераларнинг ён томонлари массивнинг табиий зўриқишларини доимо таъсирида бўлиб, кўпроқ камеранинг баландлигининг энига нисбати бирдан катта ошиб кетган холларда кузатилади. Амалиётда бу нисбат 2 яқин.

Зўриқишларнинг максимал қиймати ён тиргович коэффициенти σ=1,5 бўлганда кузатилган. Моделлартиришдан олинган натижа шуни кўрсатдики, камералар қотадиган аралашмалар билан тўлдирилса шифтдаги зўриқишларни 2 баробарига камайтирар экан.

Зўриқишларнинг ўзгариш хусияти шу кўрсатмоқдаки, агар камера бўшлиқлари тўлдирилиб тоғ ишлари олиб борилса, қолдириб кетилаётган устунлар энининг ўлчамини қисқартириш имконини беради ва унинг қисқариши – қотадиган қоришманинг мустахкамлигига боғлиқдир. Шу сабаб тизимни такомиллаштириш орқали кейинчалик кон майдонида устунларни қолдирмасдан фойдали қазилмани тўлалигича қазиб олишга эришилади.

Йирик фойдали қазилма конлари учун химоя устунларидаги захираларнинг камайиши ишлаб чиқариш қувватини оширишга имконият яратади ёки корхона фаолияти давомийлиги узайтиради[6, с.38].

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, тоғ-кон ишларида, жумладан калий тузлари захираларини қазиб чиқаришда технологияни такомилаштириш зарур бўлиб, бунда ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш жараёнларидан хосил бўлган чиқиндиларни техноген захиралар қаторига қўшмасдан ўз ўрнида қайта ишланиши (ош тузи олиш, қиммат бахо ва нодир металларни ажратиш, йўл қурилишида фойдаланиш, агроруда сифатида қўллаш, чорвачилик учун махсулот олишда) хамда қолдиқ қисмини ноанъанавий йўланишларга тадбиқ қилиш (камера лахмларини тўлдириш, нефт қудуқларини тиқинлаш, химоя устунларини қувватлаш, тоғ-кон ишларидан юзага келган техноген зўриқишларни камайтириш, гидрогеологик муаммоларни камайтиришда) ижобий самара беради. Бу эса иқтисодий, экологик, ижтимоий,

технологик ва бошқа самарали тамонлари ер ресурлари ва фойдали қазилмаларни тежаб – тергашга ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Шкуратский Д.Н., Русаков М.И. Использование отходов производства калийных удобрений в породных смесях для закладки выработанных пространств. Изв.ТулГУ. Науки о земле, 2015. – Вып.3. – С.87-97.

2. Батурин Е.Н. Меньшикова Е.А. Блинов С.М. Наумов Д.Ю. Белкин П.А. Проблемы освоения крупнейших калийных месторождений мира. Электронный журнал «Современные проблемы науки и образования» 2012. – № 6. –С.42.

3. Состав для глушения скважин. Кондрашев П.И., Энтентеев А.З., Кириллин В.И., Ашигян Д.Г. Патент № 2350641. – Россия. – 2009 г.

4. М.М. Хайрутдинов, М.В. Вотяков. Гидравлическая закладка на калийных рудниках. – ГИАБ М. – Недра. С. 214-218.

5. М.М. Хайрутдинов, М.В. Вотяков. Выбор химических добавок для твердеющей закладки на калийных рудниках. ГИАБ М.: Недра. – С. 218-220.

6. И.Н. Савич, Порядок и варианты технологии подземной разработки руд с закладкой выработанного пространства. Журнал "Горная Промышленность" №2. – 1999. – С. 38.

УДК 622.234.5

Зухриддин Латипов, Ёкуб Каримов, Амиржон Хужакулов
(Карши, Узбекистан)

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕХКАНАБАДСКОГО РУДНОГО КОМПЛЕКСА ПО ДОБЫЧЕ КАЛИЙНЫХ РУД

Ishda Tepaqo'ton tog'-kon majmuasining xavfli hududlarining ekologik tavsifi keltirilgan. Konning gazlilik darajasi va gazning ajralib chiqishi tahlil qilingan. Tuzli va silvinit rudasini qayta ishlangan so'ng hosil qilingan ag'darmalarda changlarning chiqishi aniqlangan. Dastlabki qazib olish ishlari konturi o'ta yuqori geodinamik aktiv zona xisoblanadi.

Tayanch iboralar: *Silvinit, Tepaqo'ton koni, konning gazchanligi, ag'darmadagi changlar, geodinamik faol zona, skvajina, rudnik, shaxta, kamera, stvol atrofi maydoni.*

In the article, provides an ecological description of the hazardous areas of the Tepakton mining complex. The degree of gas content and gas evaporation were analyzed. After the treatment of saline and silvicite ore, dust has been detected in the agglutination. The initial extraction is a highly geodynamically active zone.

Keywords: *Silvinit, Tepakoton deposit, rock sinkiness, dusty drift, geodynamic active zone, skavage, rudnik, shaft, camera, stvol area.*

В настоящее время основным калийным удобрением, обеспечивающим свыше 95% потребностей сельского хозяйства, является хлорид калия. Важнейшим калийным минералом является сильвинит – смесь сильвина KCl и галита NaCl, содержащие в качестве примесей нерастворимые вещества.

Добываемый сильвинит на Тебюгатанском горно-добычном комплексе перерабатывается в Дехканабадском заводе, где используется флотационный метод получения хлорида калия. Этот метод выделения хлорида калия из сильвинита основан на флотогравитационном разделении водорастворимых минералов калийной руды в среде насыщенного ими соленого раствора.

При этом флотационный метод эффективен при извлечении хлорида калия из сильвинитовых руд, содержащих незначительное количество шлама. Степень извлечения хлорида калия достигает 90-92 %.

При проведении основных стадий технологического процесса получения калийных удобрений (измельчение дробленной руды, сушка готового продукта и грануляция) в атмосферный воздух поступают пыль сильвинита, хлорид калия, хлорид водорода, амины и другие вещества. Кроме того, при сушке хлорида калия в атмосферу выделяются с дымовыми газами оксиды азота, серы, углерода, сажа и другие продукты неполного сгорания топлива.

При переработке и обогащении сырья ежегодно образуются сотни тысяч тонн твердых галитовых отходов и десятки тысяч тонн глинисто-солевых шламов. Некомплексная переработка сильвинита, непрерывный рост объёма складируемых отходов и глинисто-солевых шламов приводят к отчуждению больших территорий сельскохозяйственных площадей. Площадь, занимаемая солеотвалами, постепенно расширяется, а шламохранилищи – становятся экологически опасными объектами. Для обеспечения снижения потерь полезного компонента при переработке сильвинита необходимо организовать полную утилизацию глинисто-солевых шламов, что позволит не только увеличить объём выпускаемой продукции, но и значительно уменьшить площадь земель, занимаемых складируемыми отходами, снизить экологический ущерб.

На Тюбегатанском горно-добывающего комплексе используется камерно-столбовая система разработки при добыче калийных солей [1, с. 387]. При этом основными экологически значимыми источниками являются:

– образование газо-воздушных смесей в процессе проветривания;

– газовыделение в отработанных выработках, включая отработанных пустых и некондиционных горных пород;

– стоки пластовых вод насыщенные различными солями;

– геодинамические активные зоны на площади участка первоочередной отработки рудника;

– участки предварительной подготовки исходной забойной руды;

– объекты складирования и хранения усредненной руды, отвалы пустых пород и хвостохранилища отходов переработки сильвинита;

– подземные и наземные погрузочно-выгрузочные участки исходной и дробленой руды;

– отвалы горной и пустой породы шахты;

– хвостохранилища галитовых отходов;

– конвейерный и автомобильный транспорт дробленого сильвинита;

– околоствольная площадь выброса отработанного шахтного воздуха;

– агрессивность и абразивность аэрозольных газо-воздушных смесей;

– участки усреднение и временного хранение дробленого сильвинита;

– и другие.

На рисунках 1, 2 и 3 приведены вентиляционный ствол выброса шахтной газовоздушной смеси, отвалы горных пород добычи руды и хвостохранилища отходов переработки сильвинита, участок предварительной подготовки горных пород и участок складирования и хранения усредненной сильвинитывой руды на территории Тюбегатанского горно – добывающего комплекса.

Рис. 1. Околоствольный ствол площадь вентиляционного выброса шахтной газовоздушной смеси

Рис. 2. Отвалы горных пород добычи руды и хвостохранилища отходов переработки сильвинита на территории Тюбегатанского горно–добывающего комплекса

Рис. 3. Участок предварительной подготовки горных пород, складирования и хранения усредненной сильвинитывой руды

За рубежом солевые отходы в небольшом объеме используют в качестве вторичного сырья для получения поваренной соли, практикуют их сброс в поверхностные водотоки и в море, часть твердых отходов направляют на закладку выработанного пространства рудников.

Галитовые отходы, содержащие до 90 % NaCl, могут быть использованы как сырьё для содового, хлорного и некоторых других производств. Однако это целесообразно только для предприятий, расположенных вблизи разрабатываемых калийных месторождений, так как перевозка такого дешевого сырья экономически не оправданна. Следует также отметить, что непосредственное использование этих отходов в хлорной промышленности осложнено повышенным содержанием в них сульфатов, нерастворимых веществ и присутствием KCl. В отходах, образующихся при флотационном обогащении KCI, нежелательной примесью являются также амины, используемые в качестве флотореагентов. Перечисленные

обстоятельства и тот факт, что основное количество NaCl для производства соды и хлора получают путём подземного выщелачивания каменной соли, обусловливают сравнительно малое использование отходов переработки сильвинита.

Из рудника Тюбегатанского горно-добывающего комплекса добывается сильвинит более 700 тысяч тонн и выводится на дневную поверхность, который вывозится автотранспортом на расстояние 50 км до дехканабадского перерабатывающего завода. Оттуда после переработки возвращаются галитовые отходы. Галитовы отходы состоят до 80-85% из NaCl и других соединений. При этом в отвал выбрасывается более 400 тысяч тонн поваренной соли. При стоимости 1 кг поваренной соли в среднем 1000 сум, то на ветер выбрасывается более 400 млрд. сумм или $50 млн. ежегодно. Если учесть что рудник существует 8 лет, экономические выгоды, от потери в размере более $400 млн. поваренной соли зарыты в отвалы.

В настоящее время перерабатывающий завод, после сдачи второй очереди, имеет производственную мощность по удобрению до 400 тысяч тонн, естественно потери экономической выгоды оцениваются в два раза больше. А компенсационные выплаты по солеотвалу за нанесение экологического ущерба окружающей среде увеличатся в несколько раз.

Проведенные исследования по газоносности и выбросоопасности соляных пород калийных месторождений Сатимола (Казахстан) [2,3,4,5,6] на стадии геологоразведочного бурения, в 2011–2013 гг. показывает, что среднее газоностность составил 28,6 $см^3$ на 1 кг, а среднее выбросоносность 22,1 $см^3$ на 1 кг руды. Отношение газоносности к выбросоности равен 0,77. Основными компонентами газовой смеси были молекулярный – азот, водород, метан и углекислый газ. Среднее значения (об.%) азота – 44,46; водорода – 9,1; метана – 40,3; углекислого газа –2,61. Огнеопасные и взрывоопасные газы составляет 49,4.

Статистические данные последних лет указывают на увеличение заболеваемости населения на территории в радиусе 20 км вокруг рудников по сравнению со средними показателями региона.

Таким образом, ухудшение экологической ситуации имеет место на всей территории горнопромышленного района. Поэтому к дальнейшему освоению месторождения необходимо подходить комплексно с учетом решения всех возможных экологических проблем при эксплуатации Дехканабадского горно–добывающего комплекса и обогатительного предприятия.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Проект горно-добывающий комплекс Дехканабадского завода калийных удобрений. Том 3. Технология горных работ. ОАО «Галургия». – Пермь, 2008. – С.55-68.

2. С.С. Андрейко, Е.В. Зверева, Анализ структурно-тектонического строения пласта АБ юго-восточной части шахтного поля рудника СКРУ-3 ОАО «Уралкалий» // Вестник ПНИПУ. геология. нефтегазовое и горное дело. – 2014. № 10. – С.197-113.

3. С.С. Андрейко, Э.Р. Гайсина, К.А. Красильникова, В.В. Пачгин. Исследование газоносности соляных пород по связанным газам на новых участках шахтных полей рудников ОАО «Уралкалий» // Вестник ПНИПУ. геология. нефтегазовое и горное дело. – 2013. – № 8. – С.86-100.

4. Н.А.Саламатина. О локальном прогнозе зон, опасных по газодинамическим явлениям, на юго-восточном участке шахтного поля рудника БКПРУ-2 ОАО «Уралкалий» Записки Горного института. Т.167. Часть 2, Санкт-Петербург. 2006. – С.120-123.

5. Г.А. Фортунатов, Н.Ф. Красюк, А.Н. Земсков, О.В. Иванов. Газоносность соляных пород калийных месторождений Жилянское и Сатимола (Казахстан) // Вестник ПНИПУ. геология. нефтегазовое и горное дело. – 2014. – №11. – С.88-98.

6. Е.А. Нестеров. Результаты исследований газоносности соляных пород Половодовского участка // Вестник ПНИПУ. геология. нефтегазовое и горное дело. – 2012. – № 3. – С.143-147.

Олексій Леміщенко, Сергій Шумченко, Володимир Хаджинов
(Маріуполь, Україна)

ГІБРИДНІ ДВИГУНИ У АВТОМОБІЛЕБУДУВАННІ

Гібрідні автомобілі – як крок у майбутнє. Подальша вдосконаліть технологій, знижка вартості транспортного засобу, зменшення шкідливих викидів в атмосферу, конкурентоспроможність на світовому ринку, економічна вигідність, заощадження нафтопродукту тощо.

Перші розробки з'явилися на рубежі XIX – XX ст. Першим автомобілем з гібридним приводом вважається Lohner-Porsche. Автомобіль був розроблений конструктором Фердинандом Порше в 1900-1901 роках. Починаючи з 1897 року і впродовж 10 наступних років, французька Compagnie Parisienne des Voitures Electriques випустила партію електромобілів і машин з гібридними двигунами. У 1900 році General Electric сконструювала гібридний автомобіль з 4-циліндровим бензиновим мотором. А з конвеєра Walker Vehicle Company of Chicago гібридні вантажівки сходили до 1940 року. Варто зауважити, що ресурсні та екологічні проблеми в ті часи ще не розглядалися. Просуванню ж гібрида в маси тоді завадила висока ціна комплектуючих електроустановок, а також малі потужності і непомірний вага елементів живлення (акумуляторних батарей). Гібридний автомобіль – це автомобіль, що приводиться в рух системою ДВС – накопичувач енергії – привід.

За методом підключення двигуна і накопичувача енергії до приводу схеми поділяються на: послідовні, паралельні і паралельно-послідовні. Послідовна кінематична схема енергетичної установки виключає механічну зв'язок коліс з первинним джерелом енергії. ДВС є джерелом енергії для електрогенератора, який, у свою чергу, живить електродвигуни приводу коліс. Між генератором і двигуном (двигунами) приводу розташований накопичувач енергії (акумуляторна батарея (АБ) або суперконденсатори). Накопичувач акумулює надлишки вироблюваної генератором електроенергії, отримує енергію рекуперації при гальмуванні, забезпечує пікові навантаження на колесах. Схема дозволяє стабілізувати режим роботи первинного двигуна в плані максимальної паливної ефективності і мінімальних викидів, виключити конструктивні елементи механічної передачі: коробки передач, вали тощо.

При збереженні моменту приводу можна використовувати двигун меншої потужності. Впровадити таку схему найбільш просто, т. к. можна забезпечити будь-яку компоновку елементів приводу (відсутній передача енергії за механічним каналу). Електрична схема також досить проста, її можна застосувати як з ДВС, так і з альтернативними джерелами енергії (паливними елементами і т.д.). До недоліків схеми відносяться подвійне перетворення енергії (Теоретично – нижче ККД), необхідність застосування електромашин і силового перетворювача на повну потужність приводу, відносно висока ціна комплекту тягового обладнання. Паралельна схема забезпечує передачу енергії на колеса як від ДВС, так і паралельно – від електродвигуна. При цьому накопичувач енергії працює так само, як в послідовній схемі. Електродвигун компенсує нерівномірності роботи ДВС і недоліки моменту, забезпечуючи плавність ходу і економію палива за рахунок енергії накопичувача, отриманої при рекуперативному гальмуванні. При малих обертах рух транспортного засобу може забезпечувати тільки електродвигун, а ДВС включається в роботу при наборі достатньої швидкості руху. Схема має відносно високий ККД і хороші масогабаритні показники, до того ж, вона відносно недорога (електроустаткування застосовується тільки на частину повної потужності). До недоліків схеми відносяться складність механічного узгодження роботи ДВС і електроприводу, обмеження в компонуванні, необхідність застосування пристроїв механічного узгодження (коробок передач спеціальної конструкції). Від узгодження роботи ДВС і електроприводу можна піти, забезпечивши передачу ними моменту на різні осі (колеса), однак такий прийом не завжди допустимо за умовами розміщення тягового обладнання та балансу мас транспортного засобу. Істотним недоліком схеми є також нестабільність роботи ДВС, відповідно, погіршуються показники викидів по

порівняно з послідовною схемою. Комбінована схема поєднує переваги послідовної і паралельної схем за рахунок спеціального пристрою узгодження роботи ДВС і електродвигуна (наприклад, несиметричний планетарний диференціал). Пристрій узгодження дозволяє перерозподіляти потоки потужності між двома джерелами енергії (теплової двигун і електричний накопичувач) і двома каналами передачі енергії на колеса (Механічним і електромеханічним) і передавати потужність між ними в будь-якому напрямку. У такій схемі може працювати як одне джерело енергії (ДВС або накопичувач електроенергії), так і відразу два (ДВС і накопичувач), а обертання передається на колеса як механічним, так і електричним двигунами, або тільки одним з них (будь-яким). Така схема забезпечує високу економічність, максимальну гнучкість в режимах роботи системи тягового приводу, але є досить складною у розробці та реалізації, вимагає створення складних і дорогих механічних елементів.

Пристрій и принцип роботи гібридних двигунів:

Гібридна машина має: звичайний бензиновий двигун, або турбодизель з безпосереднім уприскуванням. Дизельні силові агрегати використовують неохоче, так як їх основні проблеми – викиди сажі та оксидів азоту. Щоб укластися в перспективні жорсткі норми по токсичності, доведеться вішати на дизельні мотори дуже дорогі фільтри і нейтралізатори, які до того ж знижують потужність;

– паливний бак, де зберігається паливо для ДВС;

– електромотор. Сучасна електроніка робить його мотором і генератором одночасно. Він бере енергію з електричних батарей для прискорення автомобіля, і відновлює енергію при гальмуванні, переходячи в режим генератора (так зване В«Рекуперативне гальмуванняВ»);

– генератор. Виробляє електроенергію, яка запасається в акумуляторі;

– батареї. Джерело енергії для електромотора;

– трансмісія. Передає крутний момент на колеса.

З кожним роком гібридні автомобілі удосконалюються. За кількістю шкідливих викидів і по економічності вони все більше наближаються до електромобілів, в той же час, по розгінної динаміці, керованості і їздовому комфорту нічим не відрізняються від своїх побратимів, які споживають бензин або солярку. Головним мінусом гібридів на сьогоднішній день, таким чином, є висока вартість виробництва. Кінцева ціна такого транспортного засобу також буде вище. У різних виробників різниця вартості між версіями з ДВС і гібридом однієї і тієї ж моделі варіюється від 15 до 50 відсотків. Проте власників гібридних авто стає все більше і більше. Уряди більшості розвинених і держав, що розвиваються розробляють і приймають закони, що стимулюють як виробництво, так і придбання екологічно чистого транспорту. Наприклад, в Америці застосовують В«нематеріальні методи стимулюванняВ» екосвідомості власників машин: у деяких офісних будівель паркування розділені на зони. Місця ближче до входу – для електромобілів і гібридів, а подалі - для звичайних автомобілів. Для поршневого ДВС включений зворотний відлік, і, швидше за все, немічні і тихохідні сьогоднішні електромобілі означають для мільйонів наших улюблених пожирачів бензину і солярки те ж, що значили маленькі теплокровні пацюка для незліченної кількості динозаврів, колись населяли Землю.

За даними Toyota Motor Corporation, використання гібридних автомобілів Toyota і Lexus дозволило знизити викиди вуглекислого газу (CO^2) на 49 млн тонн. Викиди вуглекислого газу вважаються однією з основних причин парникового ефекту на планеті, що веде до підвищення температури, танення льодовиків та інших природних катаклізмів. Згідно з підрахунками японської компанії, експлуатація гібридних автомобілів Toyota і Lexus привела до економії 18 млрд. Літрів палива в порівнянні з автомобілями аналогічного класу з бензиновими силовими агрегатами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гулиа Н. В. Инерционные аккумуляторы энергии. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1973. – С. 112-118.

2. Гулиа Н. В. Инерционные двигатели для автомобилей. – М.: Транспорт, 1974. – 64 с.

Олексій Леміщенко, Сергій Шумченко, Володимир Хаджинов
(Маріуполь, Україна)

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ГАЗОВОГО ПАЛЬНОГО НА АВТОМОБІЛЯХ З ДИЗЕЛЬНИМИ ДВИГУНАМИ

У тезах досліджено техніко-економічні показники застосування газового пального на автомобілях з дизельними двигунами. Розглянуто особливості роботи газодизельного двигуна внутрішнього згоряння. Визначено доцільність застосування газодизельних установок на різних автомобілях. Окреслено переваги та недоліки застосування газового пального на автомобілях з дизельними двигунами.

Ключові слова: *дизельний двигун, газове пальне, техніко-економічні показники, ступінь заміщення.*

На сьогоднішній день існують кілька типів автомобільних двигунів: бензинові, газові, дизельні, газодизельні. Найбільш економічними двигунами є дизельні. Принцип їх роботи визначає поршневий двигун внутрішнього згоряння, що працює за принципом самозаймання розпорошеного палива від впливу розігрітого при стисненні повітря [енциклопедія]. Дизельні двигуни застосовується в основному на судах, тепловозах, автобусах і вантажних автомобілях, тракторах, дизельних електростанціях.

Суть роботи дизельного двигуна полягає в наступних чотирьох тактах:

Впуск – Поршень, рухається з верхньої мертвої точки (ВМТ) в нижню мертву точку (НМТ), всмоктуючи за собою повітря через відкритий впускний клапан з навколишнього середовища.

Стиснення – Поршень, рухаючись з НМТ у ВМТ стискає повітря, при цьому впускний і випускний клапани закриті.

Робочий хід – За мить до завершення такту стиснення, форсунка високого тиску дрібно розпорошує паливо в камеру згоряння, при цьому відбувається самозаймання суміші за рахунок високої температури стисненого повітря, поршень виконує корисну роботу.

Випуск – Поршень з НМТ рухається в ВМТ, відкривається випускний клапан, і відпрацьовані гази виштовхуються поршнем в атмосферу. Потім цикл повторюється.

Дизельні двигуни мають ряд переваг над іншими двигунами, однак для підвищення екологічності, зменшення витрат палива на 100 км пробігу, у звичайний дизель інтегрували газову установку.

При роботі двигуна по газодизельному циклу в циліндр надходить газо-повітряна суміш, приготована у впускному колекторі. Суміш стискається поршнем, та в кінці такту стиснення через штатну форсунку впорскується невелика кількість рідкого палива, це пов'язано з тим, що температура газоповітряної суміші в кінці такту стиснення недостатня для її самозаймання.

Запальну дозу вибирають з умов забезпечення необхідної енергії для займання, повного згоряння горючої суміші і збереження потужних характеристик двигуна. Впорскування запального дози в стислу і нагріту газо-повітряну суміш забезпечує її самозаймання. При цьому робоча суміш запалюється по всьому об'єму циліндра. Така система займання забезпечує поліпшення процесу згоряння однорідного складу робочої суміші і повніше її згоряння. Пуск і робота дизеля на холостому ходу з мінімальною частотою обертання здійснюються тільки на дизельному паливі.

Застосування газодизельного процесу дозволяє знизити витрати палива, рівень зовнішнього і внутрішнього шумів, зменшити викиди з відпрацьованими газами твердих частинок в 1,8 рази.

Однак газодизельний процес збільшує викид вуглеводнів і оксиду вуглецю при незначному зменшенні викиду оксидів азоту. Підвищений вміст вуглеводнів викликано неповним згорянням метану, який сам не є токсичним. Причиною підвищених викидів

оксиду вуглецю є те, що газодизельний двигун із займанням від запальний дози рідкого палива і приготуванням газоповітряної робочої суміші у впускному тракті займає проміжне положення між двигуном внутрішнього згоряння з внутрішнім сумішоутворенням і двигуном із зовнішнім сумішоутворенням.

Покращення економічних і екологічних характеристик газодизельних двигунів можна досягти за рахунок застосування систем змішаного (якісно-кількісного) регулювання газоповітряної суміші, введення електронного управління системою живлення зі змішаним регулюванням.

Ступінь заміщення дизельного палива газовим є найважливішим показником роботи двигуна в газодизельному режимі, від якого і залежить економія палива

Величина ступеня заміщення може коливатися в досить широких межах від 40% до 85% для метану і від 15% до 50% для зрідженого газу Конкретні значення залежать від виду паливної апаратури двигуна, досконалості газодизельної системи і навіть від стилю їзди

Запуск двигуна і його робота в режимі малих навантажень здійснюється на чистому дизельному паливі, так як в такому режимі важко підібрати стійкі параметри подачі газу.

З ростом навантаження (до 70% -80%) найбільш сприятливий період для газодизельного режиму, ступінь заміщення газом дизельного палива на цій ділянці максимальна і може досягати 85%.

Однак з метою збереження проектного теплового режиму двигуна доводиться відставляти деякий споживання ДТ для охолодження паливних форсунок. У разі виходу двигуну на повну потужність, досягаються максимальні оберти, час робочого циклу зменшується, газ не встигає згоряти і системі управління газодизель доводиться зменшувати його подачу.

Для практичних розрахунків використовують гарантовану ступінь заміщення в 50-60% для двигунів для метану і 20-50% для пропану. Великі ступеня заміщення можливі, особливо при плавному стилі водіння, але не гарантовані. Для двигунів з паливною системою CommonRail і новим контролером CR-1 можливий дещо кращий результат (приблизно + 5%).

ККД газодизельного двигуна вище, ніж ККД вихідного двигуна приблизно на 3-5%. Це пояснюється зовнішнім сумішоутворенням газодизельного двигуна, що дає можливість отримання гомогенної суміші у всмоктуючому тракті.

Основними технічними показниками газодизельних паливних установок є:

– потужність двигуна, крутний момент, тягові і швидкісні показники на різних режимах роботи двигуна, які практично не змінюються при переході з дизельного палива на газодизельне;

– ступінь заміщення дизеля газом - величина що постійно змінюється, та залежить від чисельних факторів, таких як стиль їзди, дорожні умови, режим роботи двигуна і ступінь його навантаження;

– витрати палива залежно від пробігу;

– ККД газодизельного двигуна більший за звичайний дизельний двигун приблизно на 3-5%;

– більший пробіг на одній заправці;

– збільшення маси автомобіля через установку газових балонів.

Основними економічними показниками газодизельних паливних установок є:

– вартість установки;

– різниця витрат на паливо;

– строк окупності;

– витрати на обслуговування.

Крім економії палива, зниження токсичності відпрацьованих газів, газодизельного установка незначно підвищує ККД двигуна і збільшує термін служби дизельних форсунок.

Виходячи з вищенаведених факторів, слід зазначити, що газодизельні установки є актуальними тільки для комерційного транспорту, який долає великі відстані за короткий проміжок часу, за цієї умови така установка швидко окупить свою вартість та буде сприяти

економії. На автомобілях, які за рік долають не більш 10-15 тис. км, така установка не є доцільною через довгий строк окупності.

В недалекому майбутньому, деякі виробники автомобілів розроблять газодизельного установку з реальним ступенем заміщення в 50% не залежить від стилю їзди і інших умов.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лисицын Е.Б. Повышение эффективности использования газового топлива в газодизельных двигателях.

2. Галышев Ю.В, Магидович Л.Е. Перспективы применения газовых топлив в ДВС.

УДК 656.13

Валентина Марковська, Леонід Шепель
(Маріуполь, Україна)

АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ З АЛЬТЕРНАТИВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ЖИВЛЕННЯ

Автомобіль, що втілив мрію людини про волю пересування, проте, називають чумою XX століття. Завоювавши планету, він став головним споживачем невідновлюваних природних ресурсів, забруднювачем землі, води і повітря, джерелом шуму і небезпеки. Тобто, аавтомобіль XXI століття повинен бути, екологічно чистим.

Ключові слова: *автомобільний транспорт, електромобіль, джерело небезпеки.*

Автомобіль XXI століття повинен бути екологічно чистим. В усіх розвинутих країнах реалізуються державні програми по екологічному й економічному транспорту. Так, у США по програмі PNGV (співробітництво в створенні нового покоління транспортних засобів) у 1999-2004 р. виділено 161 млн. дол. На розробку прототипу екологічно чистого легкого автомобіля з витратою палива не більш 3 л. на 100 км.

До найбільш перспективних транспортних засобів прийдешнього сторіччя відносять електромобіль. Однак його джерела енергії – акумуляторні батареї – поки не можуть конкурувати з бензином і дизельним паливом.

Без якісного стрибка їхніх характеристик електромобілі будуть мати обмежене застосування (перевезення по заданих маршрутах, виставочні, паркові й інші закриті зони). Поки вони не порівнянні з традиційними автомобілями ні по технічним даним, ні по вартості, ні по зручності експлуатації. Конкурентоспроможний і порівняно "чистий" транспортний засіб сьогодні можна розробити тільки за схемою "гібридного електромобіля" з комбінованою енергетичною установкою, що включає Двигун внутрішнього згоряння (ДВЗ), електродвигун і буферний нагромаджувач енергії.

Дослідження підтверджують техніко-економічну доцільність створення такого електромобіля, що приблизно на порядок "чистіше" звичайного автомобіля через меншу витрату палива і роботи ДВЗ в оптимальному режимі.

Лідерами в створенні електромобілів є Великобританія і Японія. Випускаються фургони і легкові автомобілі, що розвозять. Фургон "Бедфорд Лукас" має вантажопідйомність 1т, максимальну швидкість 80 км/год і запас ходу 100 км. Фірма "Тойота" випускає більш легкий фургон "HI-Ace" з вантажопідйомністю 200 кг, але з запасом ходу 160 км. Кращий легковий електромобіль створений у Японії. Він розвиває швидкість 100 км/год і має запас ходу 240 км.

Розробкою проектів електромобілів займаються й в Україні спільно зі швейцарськими фірмами. Випущено електромобіль (на базі малолітражного автомобіля "Таврі-Пінгвін") "Таврі-Пінгвін" із запасом ходу 60 км. Розроблено модель "Майстер" - міський комунальний комплекс для прибирання території. Дніпропетровська асоціація "Екотранс" розробила проект "Концепт-Кара" - одномісного міні-автомобіля для міста. Він буде мати масу 200 кг, швидкість 60 км/год, запас ходу 100 км. Розвиток електромобілів багато в чому зв'язано з

прогресом розробки нових типів акумуляторів, що володіють меншою масою і більшою енергоємністю.

Екологічна чистота електромобіля насправді далеко не безперечна (якщо його акумулятори заряджають енергією від теплових електростанцій - це, по суті, "нафто-" або "вугіллямобіль", якщо ж. від атомних - "атомобіль"). Інша справа сонцемобіль – різновид електромобіля, що отримує електроенергію від бортових або стаціонарних фотоперетворювачів.

Благодатне Сонце – воістину невичерпне джерело екологічно чистої і безкоштовної енергії. Національні програми розвитку геліоенергетики і геліотехніки прийняли більш 70 країн планети – від Скандинавії до Австралії.

Однак, як не вражають досягнення рекордсменів трансавстралійських і інших престижних ралі, сонцемобілів на дорогах сьогодні не зустрінеш. Фахівці думають, що сонячний транспорт стане всерйоз конкурувати з автомобільним, коли ефективність доступних за ціною сонячних елементів (фотоелектричних перетворювачів) складе 40-50%. Поки ж їх ККД всього 10-12%.

Щоб сонцемобілі з потужністю сонячних батарей 1,5-2 квт "наздогнали" автомобілі з двигунами в 100 разів могутніше, необхідно використовувати легкі і міцні конструкційні матеріали, ефективні системи електроприводу, досягнення аеродинаміки, геліо- і електротехніки, електроніки й інших наук. Конструкції транспортних засобів майбутнього і відпрацьовуються на ралі сонцемобілів.

У сонцемобілів досягнутий мінімальний для наземних екіпажів коефіцієнт аеродинамічного опору (0,1). Досвід концерну "General Motors" при розробці рекордного сонцемобіля "Sunracer" ("Сонячний гонщик") використаний у проектуванні електромобіля "1трас1" ("Удар"), серійне виробництво якого почалося в 1996 р. Його швидкість досягає 130 км/год, до 100 км/год він розганяється за 9 секунд і на звичайних свинцево-кислотних акумуляторах проходить 100 км.

Спеціально для сонцемоблів сконструйовані легкі безколекторні двигуни постійного струму з магнітами з лужних металів і ККД до 98%, а також ефективні мікропроцесорні системи керування. У 1993 р. на трьох сонцемобілях – лідерах трансавстралійських гонок – уперше низькооборотні двигуни вмонтували безпосередньо в маточини ведучих коліс.

Ідея мотор-колеса, сама по собі не нова, у сонцемобілях дозволила відмовитися від трансмісії і довести ККД приводу до 96-97%. У 1996 р. у трансавстралійському ралі брало участь уже 12 таких конструкцій, а компанія "Honda", натхненна успіхом своєї "Мрії", приступила до серійного випуску електровелосипедів з мотор-колесом. Відомі виробники шин – "Michelin", "Bridgestone", "Dunlop" – розробляють нові матеріали і протектори для покришок сонцемобілів.

Вже створені шини, що при доброму контакті з дорогою володіють самим низьким коефіцієнтом опору кочення – всього 0,007. На підприємствах Москви і Підмосков'я створені тягові конденсатори великої ємності, що замінюють звичні акумуляторні батареї. Їх заряджають усього хвилину, а термін їхньої служби на порядок більше, ніж в акумуляторів. Вони майже не вимагають витрат на обслуговування, легко піддаються утилізації і не забруднюють навколишнє середовище. Сонячний транспорт – це машини, що повинні використовуватися усіма.

Якщо всі люди перейдуть на використання сонцемобілів то екологія нашої планети на багато покращиться.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про автомобільні дороги"
2. Постанова "Про погодження Переліку автомобільних доріг загального користування державного значення"
3. Державна служба автомобільних доріг України – Укравтодор
4. Автошляхи України – тематичний блог
5. Матеріали з інтернет-ресурсів.

УДК 620.179.1

Шара Сырбаева, Фарида Зинетуллина, Жадыра Салыкбаева,
Гулбагила Жунусова, Самал Утешова
(Атырау, Казахстан)

УЛЬТРАЗВУКОВАЯ ДЕФЕКТОСКОПИЯ

В статье раскрывается ультразвуковая дефектоскопия, как один из ключевых методов неразрушающего контроля, позволяющий судить о надёжности сварных конструкций.

Ключевые слова: *ультразвуковой преобразователь, пьезопластины, ультразвуковой контроль качества, акустические методы, поверхностные дефекты сварных швов.*

The article reveals ultrasonic flaw detection, as one of the key methods of non-destructive testing, which allows judging the reliability of welded structures.

Keywords: *ultrasonic transducer, piezoplates, ultrasonic quality control, acoustic methods, surface defects of welds.*

Ультразвуковая дефектоскопия – метод, основанный на исследовании процесса распространения ультразвуковых колебаний с частотой 0,5-25 МГц в контролируемых изделиях с помощью специального оборудования – ультразвукового преобразователя и дефектоскопа. Является одним из самых распространенных методов неразрушающего контроля.

Звуковые волны не изменяют траектории движения в однородном материале. Отражение акустических волн происходит от границы раздела сред с различными удельными акустическими сопротивлениями. Чем больше различаются акустические сопротивления, тем большая часть звуковых волн отражается от границы раздела сред. Так как включения в металле обычно содержат газ (смесь газов) возникающих вследствие процесса сварки, литья и т. п. И не успевают выйти наружу при затвердевании металла, смесь газов имеет на пять порядков меньшее удельное акустическое сопротивление, чем сам металл, то отражение будет практически полное.

Разрешающая способность акустического исследования, то есть способность выявлять мелкие дефекты раздельно друг от друга, определяется длиной звуковой волны, которая в свою очередь зависит от частоты ввода акустических колебаний. Чем больше частота, тем меньше длина волны. Эффект возникает из-за того, что при размере препятствия меньше четверти длины волны, отражение колебаний практически не происходит, а доминирует их дифракция. Поэтому, как правило, частоту ультразвука стремятся повышать. С другой стороны, при повышении частоты колебаний быстро растёт их затухание, что сокращает возможную область контроля. Практическим компромиссом стали частоты в диапазоне от 0,5 до 10 МГц.

Возбуждение и приём ультразвука: Существует несколько методов возбуждения ультразвуковых волн в исследуемом объекте. Наиболее распространенным является использование пьезоэлектрического эффекта. В этом случае излучение ультразвука производится с помощью преобразователя, который преобразует электрические колебания в акустические путём *обратного пьезоэлектрического эффекта*. Пройдя через контролируемую среду, ультразвуковые колебания попадают на приёмную пьезопластину преобразователя и, вследствие *прямого пьезоэлектрического эффекта* вновь становятся электрическими, которые и регистрируются измерительными цепями. В зависимости от конструкции и подключения, пьезопластины преобразователя могут выполнять роль только излучателя ультразвуковых колебаний или только приёмника, либо совмещать в себе обе функции.

Также используются электромагнитно-акустический (ЭМА) метод, основанный на приложении сильных переменных магнитных полей к металлу. КПД этого метода гораздо

ниже, чем у пьезоэлектрического, но зато может работать через воздушный зазор и не предъявляет особых требований к качеству поверхности.

Классификация методов исследования: Существующие акустические методы неразрушающего контроля подразделяют на две большие группы – активные и пассивные.

Активные: Активные методы контроля подразумевают под собой излучение и приём акустических волн.

Отражения – импульсный метод контроля сварного соединения без дефекта (сверху) и с дефектом (снизу). В правой части изображения представлен экран дефектоскопа с изображённым на нём зондирующим импульсом (сверху) и импульсом от дефекта (снизу).

- Эхо-метод или эхо-импульсный метод – наиболее распространённый: преобразователь генерирует колебания (то есть выступает в роли генератора) и он же принимает отражённые от дефектов эхо-сигналы (приёмник). Данный способ получил широкое распространение за счёт своей простоты, так как для проведения контроля требуется только один преобразователь, следовательно при ручном контроле отсутствует необходимость в специальных приспособлениях для его фиксации (как, например, в дифракционно-временном методе) и совмещении акустических осей при использовании двух преобразователей. Кроме того, это один из немногих методов ультразвуковой дефектоскопии, позволяющий достаточно точно определить координаты дефекта, такие как глубину залегания и положение в исследуемом объекте (относительно преобразователя).

Зеркальный или Эхо-зеркальный метод – используются два преобразователя с одной стороны детали: сгенерированные колебания отражаются от дефекта в сторону приёмника. На практике используется для поиска дефектов расположенных перпендикулярно поверхности контроля, например трещин.

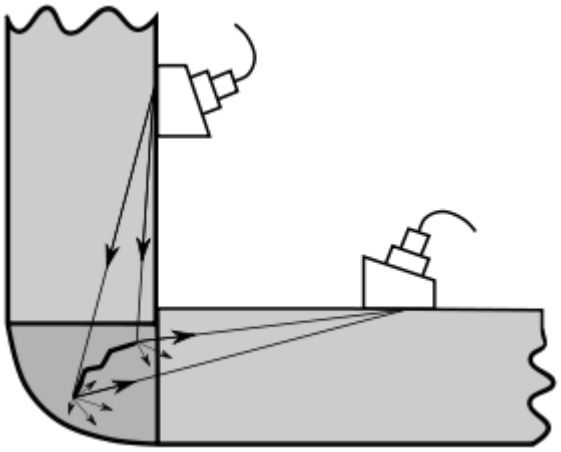

Рис. 1. Трещина в угловом сварном шве, выявляемая дифракцинно-временным методом контроля

- Дифракционно-временной метод – используется два преобразователя с одной стороны детали, расположенные друг напротив друга. Если дефект имеет острые кромки (как, например, трещины) то колебания дифрагируют на концах дефекта и отражаются во все стороны, в том числе и в сторону приёмника. Дефектоскоп регистрирует время прихода обоих импульсов при их достаточной амплитуде. На экране дефектоскопа одновременно отображаются оба сигнала от верхней и от нижней границ дефекта, тем самым можно достаточно точно определить условную высоту дефекта. Способ достаточно универсален, позволяет производить ультразвуковой контроль на швах любой сложности, но требует специального оборудования для фиксации преобразователей, а также дефектоскоп, способный работать в таком режиме. Кроме того, дифрагированные сигналы достаточно слабые.

Дельта-метод – разновидность зеркального метода – отличается механизмом отражения волны от дефекта и способом принятия сигнала. В диагностике используется для поиска специфично расположенных дефектов. Данный метод очень чувствителен к вертикально-ориентированным трещинам, которые не всегда удаётся выявить обычным эхо-методом.

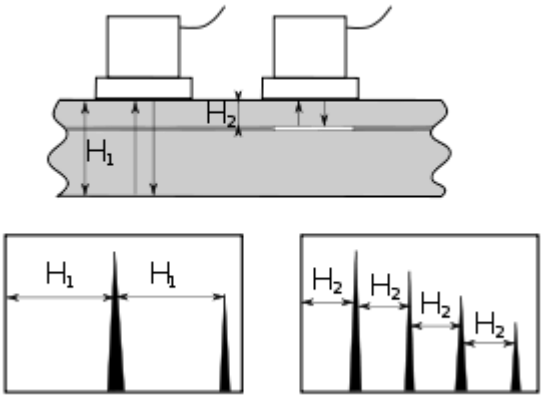

Рис. 2. Ревербационный метод контроля двухслойной конструкции.

- Ревербационный метод – основан на постепенном затухании сигнала в объекте контроля. При контроле двухслойной конструкции, в случае качественного соединения слоёв, часть энергии из первого слоя будет уходить во второй, поэтому ревербация будет меньше. различных видов наплавок, например баббитовой наплавки с чугунным основанием. Основным недостатком данного метода является регистрация дефектоскопом эхо-сигналов от границы соединения двух слоёв. Например на границе баббит-сталь возникает постоянный эхо-сигнал даже в местах качественного сцепления. В силу конструкционных особенностей некоторых изделий, контроль качества соединения материалов ревербационным методом может быть невозможен именно из-за наличия на экране дефектоскопа эхо-сигналов от границы соединения.

Пассивные: Пассивные методы контроля заключаются в приёме волн, источником которых является сам объект контроля.

- Акустико-эмиссионный
- Вибрационно-диагностический
- Шумодиагностический

Современные дефектоскопы точно замеряют время, прошедшее от момента излучения до приёма эхо-сигнала, тем самым измеряя расстояние до отражателя. Это позволяет добиться высокого лучевого разрешения исследования. Компьютеризированные системы позволяют провести анализ большого числа импульсов и получить трёхмерную визуализацию отражателей в металле.

Преимущества: Ультразвуковой контроль не разрушает и не повреждает исследуемый образец, что является его главным преимуществом. Возможно проводить контроль изделий из разнообразных материалов, как металлов, так и неметаллов. Кроме того можно выделить высокую скорость исследования при низкой стоимости и опасности для человека (по сравнению с рентгеновской дефектоскопией) и высокую мобильность ультразвукового дефектоскопа.

Недостатки: Использование пьезоэлектрических преобразователей требует подготовки поверхности для ввода ультразвука в металл, в частности создания шероховатости поверхности не ниже класса 5, в случае со сварными соединениям ещё и направления шероховатости (перпендикулярно шву). Ввиду большого акустического сопротивления воздуха, малейший воздушный зазор может стать непреодолимой преградой для ультразвуковых колебаний. Для устранения воздушного зазора, на контролируемый участок изделия предварительно наносят контактные жидкости, такие как вода, масло, глицерин. При контроле вертикальных или сильно наклоненных поверхностей необходимо применять густые контактные жидкости с целью предотвращения их быстрого стекания.

Как правило ультразвуковая дефектоскопия не может дать ответ на вопрос о реальных размерах дефекта, лишь о его отражательной способности в направлении приемника. Эти величины коррелируют, но не для всех типов дефектов. Кроме того, некоторые дефекты

практически невозможно выявить ультразвуковым методом в силу их характера, формы или расположения в объекте контроля.

Практически невозможно производить достоверный ультразвуковой контроль металлов с крупнозернистой структурой, таких как чугун или аустенитный сварной шов (толщиной свыше 60 мм) из-за большого рассеяния и сильного затухания ультразвука. Кроме того, затруднителен контроль малых деталей или деталей со сложной формой. Также затруднен ультразвуковой контроль сварных соединений из разнородных сталей (например аустенитных сталей с перлитными сталями) ввиду крайней неоднородности металла сварного шва и основного металла.

Применяется для поиска дефектов материала (поры, волосовины, различные включения, неоднородная структура и пр.) и контроля качества проведения работ – сварка, пайка, склейка и пр. Ультразвуковой контроль является обязательной процедурой при изготовлении и эксплуатации многих ответственных изделий, таких как части авиационных двигателей, трубопроводы атомных реакторов или железнодорожные рельсы.

Ультразвуковой контроль сварных швов: Сварные швы являются самой массовой областью применения ультразвуковой дефектоскопии. Это достигается за счёт мобильности ультразвуковой установки, высокой производительности контроля, точности, чувствительности к внутренним (объёмным – поры, металлические и неметаллические включения; плоскостным – непровары, трещины), а также внешним, то есть поверхностным дефектам сварных швов.

Многие ведомственные документы подразумевают обязательный ультразвуковой контроль сварных швов, либо альтернативный выбор ультразвукового или радиационного контроля, либо контроль обоими методами.

Объёмы контроля и нормы оценки качества сварного соединения устанавливаются различными нормативными документами в соответствии с требованиями прочности к конкретной сварной конструкции. На предприятиях, изготавливающих особо ответственные изделия, а также различными надзорными органами могут выпускаться собственные методические материалы для оценки качества сварных швов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Шрайбер Д. С. Ультразвуковая дефектоскопия. – М.: Металлургия. – 1965. – Т. 392. – С. 29.

2. Гурвич А. К., Ермолов И. Н. Ультразвуковая дефектоскопия сварных швов. – Киев: Техника, 1972. – 460 с.

3. Выборнов Б. И. Ультразвуковая дефектоскопия. – М.: Металлургия, 1985.

4. Щербинский В. Г., Пафос С. К., Гурвич А. К. Ультразвуковая дефектоскопия: вчера, сегодня, завтра // В мире неразрушающего контроля. – 2002. – №. 4. – С. 18.

5. Ермолов И. Н. Достижения в теоретических вопросах ультразвуковой дефектоскопии, задачи и перспективы // Дефектоскопия. – 2004. – №. 10. – С. 13-48.

6. Кретов Е. Ф. Ультразвуковая дефектоскопия в энергомашиностроении. – Изд.3-е, перераб.и доп. – Санкт-Петербург: СВЕН, 2011, 312с., ISBN 978-5-91161-014-2

7. Марков А. А., Шпагин Д. А. Ультразвуковая дефектоскопия рельсов, – Изд. 2-е, исправл. и доп. – СПб.: Образование – Культура, 2013, 283с., ISBN 5-88857-104-0

8. ГОСТ Р 55724-2013 Контроль неразрушающий. Соединения сварные. Методы ультразвуковые.

Зубайда Холмуродова, Нилуфар Қобилова
(Қарши, Узбекистан)

МАХАЛЛИЙ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ ХОСИЛДОРЛИГИНИ ДОН СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЬСИРИ

Мақолада ун, ёрма ва омухта-ем маҳсулотларини ишлаб чиқариш, донни сақлаш ва уни қайта ишлаш корхоналари истиқболлари, маҳаллий донлардан сифатли ун тортиш, бугунги куннинг долзарб масаласи ҳамда тупроқ иқлим шароитида, алоҳида озиқланиш меъёрлари, суғориш тартиблари асосида парваришланиши акс олган.

Таянч сўзлар: *ёрма, маҳаллий буғдой, нав, тегирмон, ун, омухта ем, дон, доннинг хосилдорлиги, озуқа, оқсиллар, углеводлар, ёғлар, сифат кўрсатгич.*

В статье рассматриваются вопросы производства муки, круп и омукстамов, перспективы предприятий по хранению и переработке зерна, хорошее качество местного зерна, актуальные проблемы современности, климатические условия почвы, нормы питания и ирригация.

Ключевые слова: *зерновые, местная пшеница, сортовые, мельницы, мука, травы, зерно, продуктивность, питательные вещества, белки, углеводы, жиры, высокое качество.*

The article deals with the production of flour, groats and omuxta-em products, perspectives of grain storage and processing enterprises, good quality of local grains, topical issues of today, and soil climatic conditions, nutritional standards and irrigation.

Key words: *cereal, local wheat, varietal, mills, flour, herbage, grain, productivity, nutrients, proteins, carbohydrates, fats, high quality.*

Ун, ёрма ва омухта-ем маҳсулотларини ишлаб чиқариш халқнинг бу маҳсулотларга бўлган эҳтиёжини қондириш, донни сақлаш ва уни қайта ишлаш корхоналари истиқболи билан боғлиқдир. Айниқса, тегирмончилик технологиясини такомиллаштириш, маҳаллий донлардан сифатли ун тортиш, бугунги куннинг долзарб масаласидан бири ҳисобланади. Ҳозирги кундаги асосий вазифалардан бири кузги буғдойнинг дон ҳосилдорлиги билан бирга донининг сифат кўрсаткичларини ҳам оширишдан иборат. Бу эса, олимларимиз фикрича ҳар бир нав ўзига мос тупроқ иқлим шароитида, алоҳида озиқланиш меъёрлари, суғориш тартиблари асосида парваришланишини тақозо этади. Бу эса, ғаллачилик соҳасида мамлакатимизда замонавий илм-фан ютуқлари ва маҳаллий буғдой навларини ресурс тежамкор ҳамда доннинг ҳосилдорлик ва сифат кўрсаткичларини оширувчи технологияларини ишлаб чиқиш талаб этилади. Шунинг учун сифатли нон ва нон маҳсулотлари тайёрлашга яроқли буғдой донларини етиштириш лозим.Буғдой ҳосилдорлигини ошириш давр талабларидан келиб чиқмоқда. Халқ хўжалиги олдида озиқ-овқат саноати технологиясини ривожлантириш мақсадида хориждан келтириладиган турк, украина, германия, швеция каби мамлакатларнинг тегирмон, ёрма, уруғлик ва омихта ем цехларида замонавий технологияларни олиб кириш шу кунинг мухим масалалари жумласига киради. Бугунги кунда мамлакатимиз аҳолиси дон ва дон маҳсулотлари билан барқарор таъминланган. Бунга эса дон мустақиллиги дастурини изчиллик билан босқичма - босқич амалга ошириш эвазига эришилди. Сўнгги йилларда республикамизда ғалла экинларидан юқори ҳосил олишга эришиш мақсадида кўпгина ишлар амалга оширилди ва турли хил изланишлар олиб борилди. Олиб борилган тинимсиз изланишлар натижасида кейинги йилларда буғдойнинг таннархи пасайиб, донни ембоп озуқа сифатида қўллаш имкони ҳам туғилди. Олиб борилган тажрибаларда доннинг сифат кўрсаткичларини аниклашда қуйидаги стандарт талабларидан фойдаланган холда амалга оширилди. [1, с. 6, 7] Уруғнинг лаборатория унувчанлиги ва униб чиқиш қуввати уруғ назорати лабораториясида ГОСТ-

10467-76 бўйича аниқланди. Уруғнинг дала унувчанлиги 1 $м^2$ майдончада унган уруғлар фоизи бўйича аниқланди.

Дон вазни ГОСТ-10842-76 бўйича, доннинг натура оғирлиги ГОСТ-10840-64 бўйича пуркада аниқланди. Доннинг шишасимонлик даражаси ГОСТ-10987-76 бўйича ДСЗ-3 маркали диафаноскоп асбобида аниқланди. Ун чиқими доннинг умумий массасига нисбатан фоиз ҳисобида аниқланди. Оқсил миқдори "Дунё-М" корхонасининг лабораториясида Къелдал усулида аниқланди. Клейковина миқдори ГОСТ-13581.1-68 бўйича альбумин оқсилини сувда ювиб ажратиш йўли билан аниқланди. ГОСТ 13586.5-85 бўйича буғдой намлигини, ГОСТ 10840-64 бўйича буғдой 1000 та дон вазнини, ГОСТ 10847-74 бўйича буғдой кулдорлигини ва сифати аниқланди.Иқтисодий самарадорлик йиллар бўйича давлатга донни сотиш ва уруғлик донни давлат идораларидан сотиб олиш бўйича белгиланган нархлар бўйича аниқланди. Барча ўтказилган тажрибалар бўйича олинган натижалар стандарт талабларига мос келди ва буғдой таркибини аниқлаш энг асосий курсаткичлардан хисобланади. Уннинг чикиши ва сифати хам бевосита буғдой таркибига боғлиқ. Дунёда озиқ-овқат истеъмоли бўйича олиб борилган тадқиқот натижалари кўрсатадики, 50% оқсил моддалари, 70% углеводлар ва 15% ёғ моддалари дон ва уруғлардан олинади. Жумладан, буғдой дони оқсили алмашинмайдиган аминокислоталарга бой бўлиб, инсон организмида мухим аҳамиятга эга. [2, с. 14] 2018 йил мобайнидан вилоятдаги "Дунё-М" акциядорлик жамиятининг тегирмон цехининг Б секциясининг қуввати 310 тоннага мос турк линияси ўрнатилишига эришилди ва корхонанинг ишлаб чиқариш қуввати 60 тоннага ошганини кўришимиз мумкин. Бундан ташқари Қашқадарё донмаҳсулотлари акциядорлик жамиятида 60 т/сутка қувватга эга тегирмон қуриб ишга туширилди ва иш ўринларини очилишига замин яратилди. Вилоятда шундай замонавий тегирмонларни ишлаб туриши учун энг мухими хом-ашё бўлиши зарур хозирги кунда вилоятнинг тупроқ-иқлим шароитларини ўрганган холда унга мос ва кўрғоқчил, гаремсел иқлим шароитларига мос серхосил махаллий буғдой навлари ҳам мухим хисобланади. Дарҳақиқат шундай экан эндиликда турган вазифаларимиздан бири дон ҳосилдорлиги билан бирга унинг сифатини яхшиланишига эришиш талаб этилади. [3,с. 104]

Ўрганилган натижаларимизга асосан кузги юмшоқ буғдойнинг махаллий навларини ўрганганимизда сифат кўрсаткичлари қуйидагича бўлди. **Махаллий буғдой навларининг ҳосилдорлиги ва сифат кўрсаткичлари (2016-2017 йиллар)**

Навлар номи	Дон ҳосилдорлиги, ц\га	Оқсил миқдори, %	Клейковина миқдори, %	Дон натураси, гр/л	Дон шаффофлиги %
Кроснадар-99	22,2	12,8	20,7	764	87
Ғозғон	25,1	12,5	20,4	755	79
Эломон	24,7	12,6	18,5	774	81
Яксарт	24,1	12,6	20,6	778	86
Кроснадар-99	44	13,5	22,3	768	85
Ғозғон	52	13,8	21,8	765	77
Эломон	47,3	13,0	19,0	780	78
Яксарт	45,5	13,9	22,8	780	86
Кроснадар-99	47,1	14,0	26,5	770	82
Ғозғон	60,2	14,1	23,5	768	72
Эломон	53,6	14,5	21,7	782	79
Яксарт	53,4	14,4	24,4	788	80

Кроснадар-99	58,2	14,5	27,7	782	86
Ғозғон	69,7	14,9	25,4	775	75
Эломон	64,5	14,8	24,8	786	86

Тажрибалар бирта вариантда тўрт қатариқликда олиб борилган бўлиб 1 варианда қўйилган тажрибадан назорат вариантида экилган 1 қайтариқликдаги Кроснадар -99 навига клейковина миқдори 20,7 % бўлганда унга нисбатан Эломон навида клейковина миқдори 18,5% яьни 2,2 % паст бўлиши кузатилди. Тўртинчи қайтариқдаги вариантларда назорат вариантидаги Краснадар-99 навида дон ҳосилдорлиги 58,2 ц/га, оқсил миқдори 14,5 %, клейковина миқдори 27,7 %, доннинг натура оғирлиги эса 782г/литрни ташкил этганда махаллий буғдой донларининг ҳосилдорлиги Ғозғон навида 11,5 га/ц, Эломон навида 6,3 ц/га, Яксарт навида 2,5 ц/га юқори бўлишлиги кузатилган бўлса, дон таркибидаги оқсил миқдорининг ошиши Ғозғон навида 0,4%, Эломон навида 0,3 %, Яксарт навида 0,5 % юқори бўлиши, клейковина миқдорининг ошиши Краснадар-99 навида 27,7% юқори бўлиб, энг паст кўрсаткич Эломон навида 24,8 %, дон натурасининг юқори бўлиши махаллий буғдойнинг Яксарт навида 790 гр/литр, Краснадар-99 навида 782 гр/литр, доннинг шаффофлиги Краснадар-99 навида-86 %, Ғозғон навида 75%, Эломон навида 86 %, Яксарт навида 84 % ни ташкил этганини кўришимиз мумкин. Ўтказилган тажрибалардан шунга амин бўлдикки дон хосилдорлиги ошган сайин доннинг сифат кўрсаткичлари пасайиб боради. Буни буғдой бўйича олиб борилган олимларимизнинг тажриба натижаларидан ҳам кўришимиз мумкин. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки минтақа ерларига мос махаллий буғдой навлари яратилди эндиликда хар қандай экин донларини экишдан олдин дала шароитлари, даланинг тозалиги, бегона ўтларга қарши гербицидларни қўллаш, уруғларнинг унувчанлиги, тозалиги, ерни ўз вақтида ишлов бериш ва экинларни озиқлантириш, парваришлаш, усулларини янада кучайтирсак сифатли ва мўл хосил дон олишга эришишимиз мумкин. [4,с. 116] Ишлаб чиқаришда келадиган донларнинг деярли барчаси III синфга қабул қилинмоқда. Уларни сифатини деярли барча далалардан қўшилиб келадиган бегона ўтларнинг кўплиги сабаб бўлса, унинг тўлиқ ўғитни ўзлаштира олмаслигига ҳам шу оралиқ маҳсулотлар сабабчи бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАНАДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Мустақил юрт ғалласи. Тошкент: «Ўзбекистон», 2003. – 6-7 б.
2. Сиддиқов Р. Нон сифатли бўлсин десангиз // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. – № 4. – 2004. 14 б.
3. Эргашева Х.Б. Исследование технологических свойств пшеницы местных сортов: Дис. канд. техн. наук. – Ташкент: ТХТИ, 2002. – 104 с.
4. Бабаева С. Д. Технологический потенциал пшеницы Узбекистана. – Ташкент: «Фан», 2009. – 116 с.

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

Ростислав Дзюбатий
(Львів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПЛАНУВАЛЬНИХ РІШЕНЬ БУДИНКІВ І КВАРТИР В СУЧАСНИХ НОВОБУДОВАХ ЛЬВОВА

У роботі розкрито особливості розпланувальних рішень будинків та квартир у сучасному багатоповерховому житлі Львова на основі результатів натурного обстеження новобудов. Актуальність досліджуваної проблеми випливає із необхідності забезпечення максимально комфортними та економними квартирами. У роботі проаналізовано реальне використання функціональних зон і приміщень квартири та вивчено основні підходи до раціонального розпланування новобудов у місті Львові.

Ключові слова: *планувальна організація квартир, планувальні особливості, новобудови, гнучке планування .*

This article reveals the peculiarities of planning decisions of houses and apartments in the modern multinational housing economy on the basis of the results of natural surveys of new buildings. The urgency of the problem under study precludes the need to provide the most comfortable and economical apartments. In this scientific research analyzes the real use of functional areas and apartment buildings and examines the main approaches to rational calculation of new buildings in the city of Lviv.

Key words: *planning organization of apartments, features of planning, new buildings, flexible planning.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні склалася ситуація, коли проблема забезпечення широких верств населення доступним за ціною житлом є однією з найболючіших проблем. Сучасний ринок будівництва вбачає одним із першочергових завдань вирішення цієї проблеми, покращення рівня житлових умов. Протягом останнього десятиліття в Україні погляд на будівництво багатоквартирного житла для людей з невеликими доходами досить змінився в результаті багатьох економічних, фінансових та демографічних факторів. При створенні житла враховують умови, що створюються у помешканні, які відповідають санітарно-гігієнічним вимогам до умов проживання, а також вимогам комфорту та економічної ефективності, що знайшли відображення в будівельних нормах.

Результати дослідження. Сучасні будинки Львова – новобудови – характеризуються безперечними перевагами по відношенню до вторинного житла. Проаналізувавши інформацію про ряд таких житлових будинків, можна з впевненістю назвати основні переваги сучасних новобудов:

- **Незношеність комунікай** та низький ризик придбання будинку з пошкодженими комунікаціями, фундаментом чи покрівлею;
- **Сучасне проектування і планування** з можливістю внесення змін у планувальні рішення з погодженням забудовника та замовника;
- **Естетичний вплив новобудов на загальний вигляд міста –** забудовник максимально продумує зовнішній вигляд. В старій історичній частині міста недостатня продуманість фасадів будівлі призвела до сумбурного вторгнення необдуманих рішень зі сторони мешканців будинків (хаотичне утеплення фасадів, засклення балконів, різні прибудови та надбудови). В результаті цього на сьогодні в більшості забудовники на кінцевому етапі будівництва мінімалізують вплив споживача на подальший зовнішній вигляд будівлі.

- **Утеплення.** Всі новобудови, що будуються за національними стандартами та всіма вимогами будівництва, мають сучасне утеплення стін, що робить комфортним і економним проживання;
- **Підземний паркінг.** Оскільки Львів за останні роки значно збільшилася щільність забудови міста, то виникає проблема забезпечення жителів багатоповерхівок місцями для приватного транспорту. Для вирішення цього нові забудовники пропонують закриті та відкриті одно- та багаторівневі підземні паркінги без порушення комфортності житлового середовища;
- **Прибудинкова територія:** дитячий майданчик, озеленення, високий рівень освітлення;
- **Сучасні комфортні ліфти,** якими оснащені новобудови, інколи два ліфти на один під'їзд: пасажирський і технічний;
- **Безпека**. В новобудовах прибудинкова територія охороняється, має встановлені камери відео спостереження. Це забезпечує безпеку проживання.

На сьогодні активізація житлового будівництва значно зросла, що зумовлено наявністю платоспроможного споживача, банківським кредитуванням (до 70% продаж), високою прибутковістю – 30-400%, неконтрольованим ростом цін на житло – 32-55% щорічно. Будівельні компанії орієнтуються на заможних покупців, тому близько 60% первинного ринку житла позиціонується як елітне житло, а 40% – як економ-клас.

Згідно норм ДБН [1] усі квартири повинні передбачати наявність таких приміщень: житлові кімнати і підсобні приміщення – кухня, передпокій, санвузли, внутрішньо-квартирні коридори.

Проаналізовані етапи еволюції квартири дають можливість порівняти позитивні та негативні сторони планувальних структур квартир різних періодів, оцінити їхні якісні показники та рівень комфортності. Позитивні аспекти та набутий протягом тривалого часу досвід визначені у результаті проведеного дослідження квартир на території сучасної України разом із дослідженням еволюції квартир близького та дальнього зарубіжжя, будуть покладені в основу формування об'ємно-планувальної структури квартири XXI ст. За результатами цього дослідження визначено такі завдання:

– необхідно визначити склад приміщень і їх розташування у квартирах бізнес-класу, економі еліт-класу та класу люкс;

– визначити які приміщення потребують першого світла, а яким достатньо другого;

– визначити найоптимальніші площі приміщень та їх взаємозв'язок задля створення максимальної зручності мешканців.

Основна частина. Проведено натурне обстеження квартир новобудов м. Львова. Натурним обстеженням охоплено будинки різної поверховості та класу:

– житловий будинок еліт-класу на вулиці Академіка С. Єфремова, (мікрорайон Франківський); перевагою даного житла є наявність підземного паркінгу з автомобільним ліфтом, безшумні ліфти, енергозберігаючі вікна і вогнетривкі металеві двері, оздоблені кварцитовою плитою. Передбачена лінія для кондиціонування та комерційних приміщень, магазинів;

– соціальне житло Greenville House по вул. Кн. Ольги; більшість квартир – одно- чи двохкімнатні з невеликою площею, причому кухня об'єднана з вітальнею, об'єднаний санвузол в 1- кімнатних квартирах. Також у будинку забезпечено цілодобову охорону, власну експлуатуючу службу та підземну парковку;

– ЖК еліт-класу Avalon Lux (Авалон Люкс), по вул. Бойківська з поверховістю – 11 поверхів та двосекційний; серед новобудов Львова даний житловий комплекс виділяється оригінальною архітектурною композицією, втілює в собі можливості сучасного, комфортного і стильного будинку. Побудований ЖК за монолітно-каркасною технологією з керамоблоків, утеплених мінеральною ватою;

– ЖК Велика Британія по вул. Шевченка, об'ємно-планувальні рішення є недосконалими та іноді непродуманими, некоректне співвідношення довжини та ширини кімнат, відсутність

гардеробних приміщень в двох- та трьох-кімнатних квартирах, що призводить до погіршення комфортності житла.

Виконавши натурне обстеження нових багатоквартирних будинків у місті Львові та розглянувши планувальні структури їх квартир, можна зробити висновки:

1. Враховуючи кількість новобудов на сьогоднішній день у м. Львів, можна з впевненістю сказати, що будівництво зростає швидкими темпами. В більшості випадків – це комфортне та безпечне житло.

2. Щодо розпланувальних рішень будинків і квартир в новобудовах, то основними компонентами та характеристикам планування житла є:

- Проектування квартир на основі гнучкого планування, індивідуального для кожного мешканця;
- Наявність гардеробних приміщень;
- Застосування приміщення кухні-їдальні-вітальні із розміщенням зони приготування їжі;
- роздільність санвузлів в квартирах;
- різноманіття об'ємно-планувальних рішень будівель (використання секцій складних конфігурацій);
- змінна орієнтація квартир;
- функціональний розподіл простору, оптимальна відведена площа на кожне приміщення;
- панорамні вікна.

3. На сьогоднішній день не усі забудовники дотримуються нормативних документів, допускають помилки та неточності в плануваннях.

4. Більшість забудовників м. Львів будують житло з користю для себе, з метою продати якнайбільше житлової площі. Доцільніше було б проектувати житло, яке б не лише забезпечувало комфорт мешканцям, а й мало б естетичний вигляд та особливі дизайнерські рішення.

5. Обов'язковим атрибутом будь-якої новобудови повинні бути високоякісні матеріали, прибудинкова територія, швидкісні, безшумні ліфти, підземний та наземний паркінг, розвинута інфраструктура. Більшість досліджених квартир великі за площею, крім smart-квартир, а забудовники надають можливість перепланування житла.

6. Однак в багатьох новобудовах міста не забезпечено достатньої інсоляції приміщень та непродумані рішення на випадок надзвичайних ситуацій (пожежі, стихійні лиха).

Пріоритетним завданням на цьому етапі є функціональність і комфорт, ергономічність дизайну, освітлення приміщень, що полягає у створенні продуманого плану інтер'єру, повністю орієнтованого на власника. Дане дослідження дозволяє знайти та вказати оптимальні розпланувальні рішення для досягнення комфорту у новобудовах Львова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ДБН В.2.2-15-2005. Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення. – К.: Держбуд України, 2005. – 36 с.

2. ДСТУ-Н Б В.2.2-27:2010 Будинки і споруди. Настанова з розрахунку інсоляції об'єктів цивільного призначення. – К.: Держбуд України, 2010. – 58 с. Чинний від: 01.01.2011 р.

3. Книш В.І. Об'ємно-просторова інтеграція багатоквартирного житла в динаміці формування багатофункціональних об'єктів нерухомості та штучно розвинутого довкілля: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню доктора архітектури// Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук. техн. збірник/ К.: КНУБА, 2016. – №.44.– С. 289-305.

4. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://novobudovy.com/novobudovy/novobudovy-lvova/grinvil-haus-lviv?jbquickview=quickview

Науковий керівник: професор Гнесь І.П.

УДК 7.71.712.00

Анастасія Пустовойтова, Анна Пащенко
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНУ СУЧАСНОГО ЯПОНСЬКОГО САДУ НА ПРИКЛАДІ ПАРКУ «КІОТО» В м. КИЄВІ

У публікації автор аналізує можливість створення парку у японському стилі з використанням оптимальної кількості елементів японського дизайну, враховуючи особливості місцевості та розробку дизайну, що включає і традиційні, і сучасні принципи дизайну.

Ключові слова: *дизайн; ландшафтний дизайн; японський дизайн; японський сад; парк; сад.*

In the publication, the author analyzes the possibility of creating a Japanese-style park using the optimal number of elements of Japanese design, taking into account the features of the area and the design, including both traditional and modern design principles.

Key words: *design; landscape design; japanese design; japanese garden; park; garden.*

Постановка проблеми

У наш час парки створюються не лише для відпочинку та дозвілля, а і для оздоровчих, освітньо-культурних, розважальних та інших цілей. Поєднання дозвілля і навчання сприятливо впливає на розвиток дітей та поширення наявних знань дорослих. Функціональне різноманіття парку має забезпечувати відвідувачів усім необхідним для приємного проведення часу. Також розвиток таких парків сприятиме покращенню природнього балансу у місті, адже теперішня тенденція розширення та забудови міста негативно впливає на природній баланс та кліматичні умови в цілому.

Актуальність роботи

На сьогоднішній день історія та культура східних країн набуває все більшої і більшої популярності. Зокрема, неповторний стиль країни східного сонця. У ньому поєднуються традиції і сучасність, філософія і технології, багатогранність та простота.

Таким чином, створюючи парки у японському стилі, ми можемо розширити знання про Японію, її культуру та традиції, історію та сучасний стан, розвиток у сфері технологій та дизайну, які мають одне з провідних місць у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У проналізованих наукових джерелах розглядається можливість реалізації соціально-культурного проектування на основі культури японського саду; представлено теоретичне обгрунтування проекту і практика його втілення в соціокультурний простір з урахуванням поставлених мети і завдань; визначена важливість креативного подання творчого продукту - японського саду [1], описано символіку окремих елементів саду та наведено їх значення. Розглянуто асортимент рослин східноазійської флори та окреслено перспективи подальшого розвитку японського саду. [2]

Мета дослідження: дослідити, проаналізувати та виявити особливості елементів ландшафтного дизайну японського саду, виявити їх оптимальну кількість для створення атмосфери, поєднавши традиційні та сучасні елементи ландшафтного дизайну та створити на їх основі оптимальну систему побудови японського саду на прикладі парку «Кіото» у м. Київ, що буде враховувати і сучасний стан парку, містобудівні, природньо-кліматичні, географічні, ергономічні, екологічні, технологічні, технічні, естетичні та культурні чинники України, а зокрема її столиці.

Методи дослідження: у ході дослідження планується використовувати емпіричні та теоретичні методи дослідження, а саме:

- емпіричні методи: метод спостереження або натурального обстеження, візуальний огляд, обміри, замальовки, фото фіксація об'єкту, системне дослідження об'єкту, метод порівняльного аналізу, метод експериментального проектування;
- теоретичні методи: метод наукових гіпотез, історичний метод, метод системного підходу, метод аналізу і синтезу, метод моделювання.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час дослідження було виділено такі принципи побудови японського саду:

1. Простота – дозволяє розуму і душі відпочивати – це один із основних задумів проектування. [3]

Безумовно, цей принцип можна назвати одним з найголовніших, він включає у себе основну філософію японської культури та дизайну.

Рис. 1. Принцип простоти. Японія, м.Окаяма, Кораку-Ен

2. Природні матеріали. Використання тільки натуральних матеріалів, наприклад, гальки, граніту, великих уламків дерев, глини, міді та заліза. [3]

Цей принцип також було вирішено використовувати, адже на сьогоднішній день активно постає проблема екологічності і безпечності середовища сучасної людини і все більше і більше людей намагаються відмовлятися від використання матеріалів, що є шкідливими для нашого здоров'я та планети в цілому. [4]

Рис. 2. Принцип використання природніх матеріалів. Японія, м. Кіото, Імператорська вілла Кацура

3. Природні кольори повинні бути відтінками коричневого і сірого або охри, натуральне дерево. [3]

Рис. 3. Принцип природніх кольорів. Японія, м.Мацуе, Музей мистецтв Адачі

Колір має велике значення у дизайні та мистецтві, психічне сприйняття людиною будь-якого об'єкту часто базується саме на кольоровій гаммі. Тому, для підтримання функцій парку, ідеально підійдуть саме натуральні кольори, які будуть проявлятись через натуральні матеріали та середовище.

4. Дика природа. Частина саду віддається на відкуп дикій природі з її ламаними лініями і симбіозом рослин. При цьому «дика частина» повинна бути чітко структурована рівними прямими лініями доріжок, опор або інших елементів. За принципом ін-янь, мінливе має доповнюватися стабільним. [3]

Рис. 4. Принцип дикої природи. Японія, м.Токіо, сад Rikugien

Так як ми створюємо середовище японського саду використовуючи вже існуючий парк з урахуванням необхідних для нього зон та функцій, ми маємо і залишати природні елементи і структурувати їх. [5]

5. Увага до доріг та стежок. Стежки повинні бути самостійним витвором мистецтва. Для створення стежок повинні використовуватися необроблені камені, які можна змішувати. У пріоритеті - галька середнього розміру – вона привертає увагу і дарує як візуальні, так і тактильні відчуття. [3]

Транзитні дороги міського парку мають поєднувати найважливіші місця, що розташовані поза територією парку та мати гладку поверхню.

Рис. 5. Принцип уваги до доріг та стежок. Японія, м.Кіото, сад Кокедера

6. Вода. У класичному японському саду вода є завжди - це може бути джерельце, ставок, річка або фонтан. Вода повинна приходити в сад зі сходу чи південного сходу. В ідеальному водоймі має бути видно острівці, висаджені мохом або дрібної травою. [3]

Рис. 6. Принцип використання води. Японія, м. Токіо, сад готелю New Otani Garden

У кліматичних умовах України принцип побудови водойми не обов'язковий, але за її відсутності також можна створити атмосферу японського саду.

7. Розгортання пейзажу. Японські сади були створені для того, щоб прогулянка була своєрідною пригодою. Незважаючи на те, що японський сад невисокий, він повинен розгортатися перед очима так, щоб під час прогулянки перед очима виникали все нові і нові елементи: схований за камінням невеликий кущ дрібної квітучої рослини, ставок, пагоди та інші декоративні елементи. [3]

Так як структура парку і саду відрізняються і парк має більше функцій, ніж сад, то цей принцип також не завжди може бути використаний. Проте у зоні тихого відпочинку можливо прийняти до уваги цей елемент.

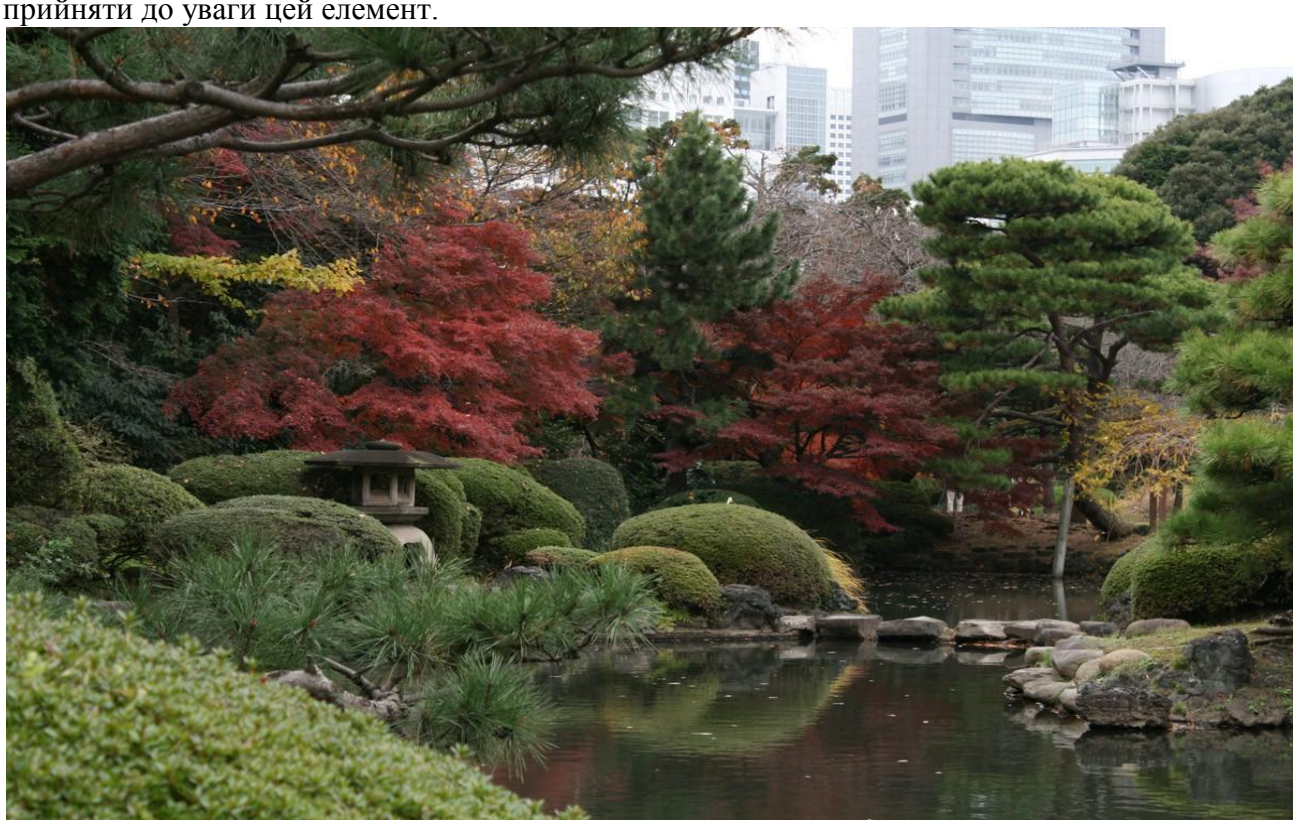

Рис.7. Принцип розгортання пейзажу. Японія, м.Токіо, сад Синдзюку Гьоен

8. Асиметрія. Будь-японський сад будується за принципом асиметрії – це стосується розташування каменів і рослин. Навіть, крона дерев не підстригається рівномірно.

Японський сад – це особлива філософія. Тут не повинно бути чітких правил, будь-якої симетрії і послідовності - такий сад повинен стати символом єднання з природою і відображати душевний стан і внутрішню гармонію. Такий дизайн – це справжній витвір мистецтва, хоча, всупереч існуючій думці, він не вимагає складного догляду – важливо просто зрозуміти його сутність. [3]

Японська філософія побудована на плинності часу та життя, що найкраще відображається у динамічності та асиметрії.

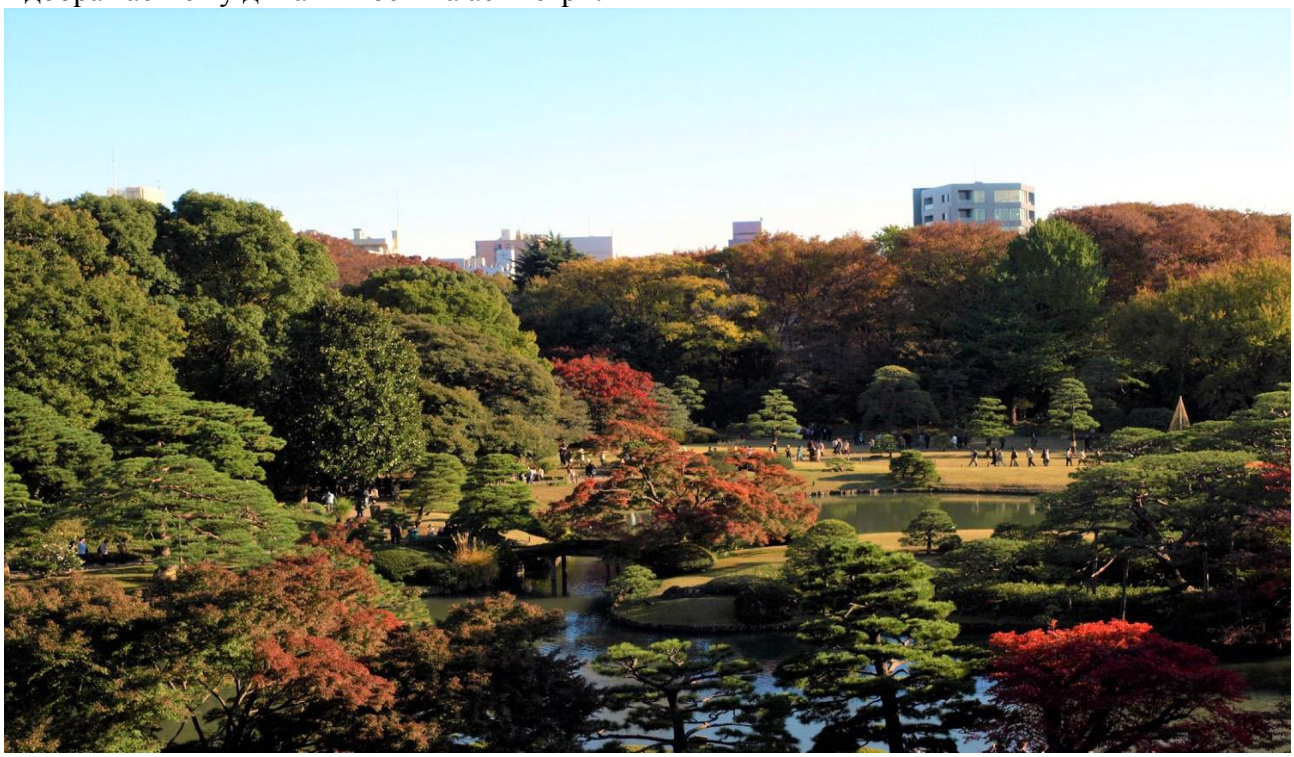

Рис. 8. Принцип асиметрії. Японія, м.Токіо

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Під час роботи було досліджено, проаналізовано та виявлено особливості елементів та функцій ландшафтного дизайну японського саду, їх оптимальну кількість для створення атмосфери японського саду, а саме 5, що включають у себе простоту, асиметрію, використання натуральних матеріалів і кольорів та збереження балансу між дикою природою та структурованістю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Никитина С. М., Курина В. А. Философия японского сада в социокультурной практике // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – № S6. – 0,2 п. л. – URL: http://e-koncept.ru/2017/470078.htm.

2. Левусь Т.М. Особливості формування японського саду Хмельницького національного університету // НЛТУ України, м. Львів Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.6 - с.201-204

3. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://prosadik.com/sovremennyj-yaponskij-sad-printsipy-i-o/

4. Крыжановская Н. Я. Эколого-градостроительные принципы проектирования ландшафтно-рекреационных территорий Украины : учеб. пособие / Н. Я. Крыжановская. – Київ : УМК ВО, 1992. – 116 с.

5. Методические рекомендации по формированию архитектурно-ландшафтной среды крупного города / Киев НИИП – градостроительства. – Киев, 1986. – 107 с.

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

УДК 331.46:614.82

Ольга Євтушенко, Аліна Сірик,
Олена Можчиль, Петро Породько
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ШКІДЛИВИХ ФАКТОРІВ ПИВОВАРНОЇ ГАЛУЗІ

У статті досліджені основні види шкідливих факторів під час технологічного процесу виробництва пива. Запропоновано профілактичні заходи та засоби зниження шкідливих факторів на працівників пивоварних підприємств. Дослідження було проведено на базі пивоварної компанії, яка входить до трійки найкращих пивоварень в Україні.

Ключові слова: *пивоварний завод, охорона праці, шкідливий фактор, виробничий травматизм.*

В Україні широко розвинений ринок виробництва пива, що пов'язане з прибутковістю та попитом на даний вид товару. Вона є привабливою, як для вітчизняних виробників, так і для іноземних. Вітчизняне пивоварне виробництво розвивається в основному за рахунок великих та середніх підприємств. Під час технологічного процесу виробництва пива на працівника може впливати низка небезпечних та шкідливих факторів [1].

Метою дослідження є ідентифікація небезпечних факторів пивоварного виробництва і визначення заходів та засобів захисту працівників від їхнього впливу.

Предмет дослідження є визначення основних факторів негативного впливу на здоров'я працівників пивоварного підприємства.

Виробництво пива складається з різних етапів: допоміжні роботи, підготовка технологічного процесу, на якому здійснюється підготовка обладнання, підготовка приміщень, підготовка персоналу; технологічний процес виробництва пива; пакування, маркування, відвантаження готової продукції; знешкодження відходів та викидів; переробка відходів та викидів [2].

Класична технологія виробництва пива складається з наступних етапів: підготовка солоду, затирання сусла, фільтрація сусла, кип'ятіння сусла, освітлення сусла, охолодження і аерація сусла, бродіння, дозрівання пива, фільтрація, пастеризація [3].

Пивоварне виробництво складається з багатьох виробничих підрозділів, комплексна робота яких дозволяє випускати необхідну кількість продукції. Але серцем пивоварні є варильне відділення, бродильно-дріжджова дільниця та цех розливу. Варильний цех – це цех, де формуються та закладаються сортові та смакові відмінності пива та забезпечується повноцінна робота всього заводу, тобто створюється пивне сусло. Саме тому це відділення носить назву «серце підприємства». Бродильно-дріжджова дільниця – виробничий підрозділ, в якому формується молоде пиво. Цех розливу – цех, в результаті роботи якого на підприємстві фасується кінцевий продукт у певний вид тари: скло-, ПЕТ-тару, ж/б, кеги.

Під час відвідування цехів та структурних підрозділів підприємства, встановлені шкідливі фактори, які можуть негативно впливати на здоров'я працівника: неогороджені рухомі та обертові частини обладнання, при недотриманні правил поведінки на території підприємства під час виконання трудових обов'язків, може виникнути травмування працівника внаслідок затягування в рухомі, обертові частини обладнання; під час пересування по відділеннях важливим фактором є слизька підлога, під час недотримання правил поведінки може виникнути падіння, травмування працівника; під час руху внутрішньо заводського транспорту недотримання правил пересування призводить до наїзду на працівника та його травмування; на пивоварному заводі може статися витік природнього та скрапленого газу, який є причиною для виникнення вибухів, пожеж, отруєння чадним

газом, термічних опіків; підвищена температура поверхонь обладнання; підвищений рівень шуму, вібрації; підвищена напруга в електричному ланцюзі, замикання якого може відбутися через тіло працівника; підвищений рівень статичної електрики; недостатня освітленість робочого місця. Хімічні речовини, що проникають в організм через органи дихання, шлунково-кишковий тракт, шкіру та слизові оболонки; підвищена або знижена температура повітря робочої зони можуть призвести до простудних захворювань; підвищена запиленість і загазованість повітря робочої зони, можуть призвести до захворювання органів дихання.

Варильне відділення характеризується такими небезпечними та шкідливими чинниками: тепловиділення; волого виділення; рухомі частини механізмів; шум; вібрація; електронапруга.

Бродильно-дріжджова дільниця характеризується такими небезпечними та шкідливими чинниками: електрична напруга; вологовиділення; наявність в апаратах надлишкового тиску; наявність CO_2; шум; вібрація; наявність рухомих частин механізмів; холодоагент (здебільшого аміак).

Цех розливу характеризується такими небезпечними та шкідливими чинниками: шум; вібрація; електрична напруга; бите скло, яке призводить до порізів і травмування очей; рухомі частини обладнання; штабелі тари та готової продукції, які можуть стати причиною виробничого травматизму при їх руйнуванні.

Захисні попереджувальні заходи щодо впливу наведених вище чинників у відділеннях пивоварного заводу наведено в табл. 1.

Таблиця 1.

Заходи щодо попередження шкідливих факторів у варильному відділенні, бродильно-дріжджовому та в цеху розливу на пивоварному заводі

Шкідливі фактори	Наслідки впливу на працівника	Захисні попереджувальні заходи
Неогороджені рухомі та обертові частини обладнання	травмування внаслідок затягування в рухомі та обертові частини обладнання	заходити в цех у санодязі; не заходити в зону обслуговування обладнання без дозволу; не торкатись руками рухомих частин обладнання
Електрострум	ураження електрострумом: електричні опіки, металізація шкіри, електрознаки, електроофтальмія	не торкатись обірваних або оголених проводів; повідомити про виявлення таких проводів керівника робіт
Бите скло	травмування очей, порізи	користуватися ЗІЗ
Зволожена слизька підлога	падіння, травмування	використовувати закрите спецвзуття на низькому підборі
Внутрішньо заводський транспорт	наїзд, травмування	прислухатись до сигналів транспорту; спостерігати за рухом у сферичних дзеркалах
Штабелі тари та готової продукції	руйнування штабелів, травмування	дотримуватись відстані від штабелю
Витік природнього та скрапленого газу	вибухи, пожежі, отруєння чадним газом, термічні опіки	при виявленні газу залишити територію цеху та повідомити начальника цеху
Концентровані луги, кислоти	хімічні опіки	при виявленні розливів повідомити начальника цеху

Шум	пошкодження слуху, травмування	використання ЗІЗ
Вібрація	травмування	дотримання відстані від механізмів, які створюють вібрацію; використання ЗІЗ
Тепловиділення	термічні опіки	використовувати ЗІЗ

До хімічних шкідливих факторів для пивоварного заводу буде вплив на організм працівника кислот, лугів, хлор-, сіро-, азотовмісних та інших речовин. Під час технологічного процесу використовується: каустична сода, яка в рідкому і твердому вигляді викликає опіки і особливо небезпечна при попаданні в очі, після опіків залишаються рубці; кальцинована сода – порошок білого кольору, розчинний у воді, при тривалій роботі з розчинами можливі екземи, дерматити тощо; хлорне вапно – білий порошкоподібний продукт, при роботі виділяється пил і пари хлору подразнюють шкіру, очі, верхні дихальні шляхи, можуть викликати бронхіальну астму, пошкодження зубів – засобами захисту є респіратори, захисні окуляри, рукавички. Працівники, зайняті розвантаженням і транспортуванням кислот, обов'язково мають бути забезпечені засобами індивідуального захисту (ЗІЗ).

Речовини, що утворюються при виробництві пива: зерновий пил, окис вуглецю, двоокис вуглецю, аміак, сода кальцинована, їдкий натр. Проникнення в організм працівника вищезазначених сполук можливе через дихальні шляхи, шлунково-кишковий тракт і шкіру. Безпосередній контакт з такими речовинами порушує нормальний перебіг фізіологічних процесів, знижує працездатність або навіть викликає патологічні зміни систем і органів людини. Характер виникаючої патології та ступінь токсичної дії залежить від хімічної будови речовини, кожному з яких притаманна певна біологічна дія. Тому слід вести ретельний контроль над виконанням інструкції з охорони праці при роботі з їдкими небезпечними речовинами. Робочі мають бути забезпечені ЗІЗ, а саме: герметичними захисними окулярами, гумовими рукавичками і взуттям, спецодягом з щільної кислотостійкої тканини, респіраторами для роботи з небезпечними речовинами [4].

Психофізіологічні умови праці характеризуються величиною вантажу, що піднімається вручну, робочою позою і переміщенням працівника в просторі, темпом в роботі, монотонністю, емоційною напруженістю, естетичним та фізичним дискомфортом, змінність режимів роботи. Психофізіологічні умови праці визначаються також робочою обстановкою, взаєминами в трудовому колективі. Тому важливо, щоб у колективі був створений сприятливий соціальний і моральний клімат, що в рівній мірі залежить як від керівників, так і від працівників.

У галузі охорони праці покладено принцип профілактики, спрямований на попередження виробничого травматизму та професійної захворюваності. Тому на пивоварному заводі обов'язково має бути розроблений загальний комплекс заходів з охорони праці, що включає інженерно-технічні, медико-санітарні профілактичні заходи, необхідні умови для створення безпечної і здорової трудової діяльності.

Висновки. На сьогоднішній день досягнуто високого рівня сучасної технології виробництва пива. Проте, під час технологічного процесу виробництва пива існує низка шкідливих для здоров'я працівника факторів, їх рівні контролюються і не повинні перевищувати граничнодопустимих значень, встановлених у санітарних нормах, правилах і нормативно-технічній документації. Ефективним профілактичним засобом є заміна отруйних речовин нешкідливими або менш токсичними. Значна роль у попередженні негативного впливу та професійних інтоксикацій належить автоматизації технологічного процесу, герметизації виробничого обладнання, що дає можливість проведення його в замкнутих апаратах, приміщеннях і зводить до мінімуму необхідність контакту працівника з пилом, токсичними речовинами та парами. При роботі з токсичними речовинами, при фасуванні пива в скляну тару тощо обов'язково застосовують засоби індивідуального захисту. Крім

того, велике значення має дотримання правил особистої гігієни. Для підтримки високої працездатності працівників на пивоварних заводах дуже важливо, щоб у колективі був сприятливий соціальний і моральний клімат.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Євтушенко О. Аналіз статистики виробничого травматизму на підприємствах харчової промисловості при виробництві пива, спирту, безалкогольних та лікеро-горілчаних напоїв / О. Євтушенко П. Породько, І. Алексюк // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті: матеріали 82 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 13–14 квітня 2016 р. – К.: НУХТ, 2016. – Ч. 2. – С. 362.

2. Мелентьєв А.Є., Тодосійчук С.Р., Кошова В.М. Технохімічний контроль виробництва солоду, пива і безалкогольних напоїв. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 392 с.

3. Домарецький В.А. Технологія солоду та пива / В.А. Домарецький. – К. : «Инкос», 2004. – 426 с.

4. НПАОП 15.9-1.28-17. Правила охорони праці для працівників виробництва солоду, пива та безалкогольних напоїв – К. : Видавництво Індустрія, 2017. – 60 с.

УДК 331.46:614.82

Ольга Євтушенко, Аліна Сірик, Тетяна Потапова
(Київ, Україна)

ОБГРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ МЕДИЧНИХ ОГЛЯДІВ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УСТАНОВАХ І ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті висвітлено та обґрунтовано необхідність сучасного підходу до підвищення ефективності профілактики професійних захворювань учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти шляхом розробки та впровадження інформаційно-аналітичної системи з урахуванням вимог сучасних нормативних документів.

Ключові слова: *професійне захворювання, охорона праці, безпека праці, інформаційна система, освіта, навчально-виховний процес.*

Незважаючи на загальну тенденцію зниження кількості нещасних випадків на виробництві по Україні, в галузі освіти, рівень виробничого травматизму залишається високим, темпи його зниження низькими. Тільки за період 2013…2017 р. в установах і закладах освіти України було травмовано 1152 осіб [1-2].

Причинами такого стану є певна особливість галузі освіти в порівнянні наприклад з виробничим процесом на підприємствах: відсутність у функціонуванні управлінської структури дієвої інформаційно-аналітичної системи управління охороною праці в установах і закладах освіти [3]. Результативне функціонування системи управління охороною праці (СУОП) в установі і закладі освіти неможливе без потрібних для цього ресурсів.

12 березня 2018 року було опубліковано новий міжнародний стандарт ISO 45001:2018 «Системи менеджменту охорони здоров'я та забезпечення безпеки праці. Вимоги та настанова з їх застосування», який містить глобально діючі вимоги до системи управління гігієною та безпекою праці (на заміну попереднього стандарту ДСТУ OHSAS 18001:2010). Відповідно до цього стандарту організація має визначити (встановити) та надати ресурси, що необхідні для створення, застосування (використання), підтримки у працездатному стані та постійного вдосконалення системи менеджменту охорони здоров'я і забезпечення безпеки праці (у національній практиці СУОП) [4].

Отже, найбільш необхідним для функціонування СУОП і важко відновлювальним ресурсом в установах і закладах освіти є учасники навчально-виховного процесу [5] та їхні професійні навички, для збереження яких Законом України «Про охорону праці» встановлено вимоги щодо проведення обов'язкових медичних оглядів працівників певних категорій. Відповідно до частини першої, чинної нині, статті 17 Закону України «Про охорону праці», роботодавець зобов'язаний за свої кошти забезпечити фінансування та організувати проведення попереднього (під час прийняття на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими факторами чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року. За результатами періодичних медичних оглядів у разі потреби роботодавець повинен забезпечити проведення відповідних оздоровчих заходів [6].

Наказ МОЗ України № 246 від 21.05.2007 р. «Про затвердження Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій» як важливий нормативний документ країни регламентує не тільки порядок проведення профілактичних медичних оглядів працівників, але й зобов'язує привести у відповідність ведення та оформлення медичної документації за результатами профілактичних медичних оглядів працівників з формуванням єдиної комп'ютерної бази даних.

На сьогодні документація щодо медичних оглядів учасників навчально-виховного процесу зберігається в установах і закладах освіти переважно на паперових носіях, тому існує необхідність переведення даної документації в електронний вигляд. Це зумовлено величезними об'ємами інформації, полегшенням пошуку необхідних документації. Також інформацію легше поширити між керівниками структурних підрозділів установи або закладу освіти у електронному вигляді використовуючи внутрішню мережу чи інтернет. І, варто зазначити, що паперовий носій може з часом втратити початковий вид.

Наступним кроком для полегшення роботи з електронною базою даних є створення дієвої інформаційно-аналітичної системи управління охороною праці та в її структурі створення програми (модуля) для обробки інформації з певною метою. Наприклад, за певний термін попередити працівників певного структурного підрозділу закладу освіти про закінчення терміну дії медичного огляду згідно графіку проведення медоглядів. Це полегшить роботу як начальника відділу (служби) охорони праці так і керівників структурних підрозділів закладу освіти а також зникне необхідність передивлятися інформацію вручну шляхом перевірки паперових носіїв.

На першому етапі необхідно створити базу даних учасників навчально-виховного процесу ресурсом установи або закладу освіти. Інформаційно-аналітична система повинна працювати як у складі локальної комп'ютерної мережі із загальною базою даних, так і автономно. Кожний структурний підрозділ має доступ тільки до бази даних учасників навчально-виховного процесу, які закріплені за даним структурним підрозділом. Доступ до загальної бази даних має тільки начальник відділу (служби) охорони праці, фахівець відділу кадрів та керівник установи або закладу освіти (роботодавець).

На другому етапі необхідно створити модуль призначений для обліку, контролю і проведення медичних оглядів учасників навчально-виховного процесу. До задач які відносяться до даного модуля: ведення бази договорів з лікувальними закладами; перелік медичних послуг; розрахунок вартості медичних послуг; графіки проведення медичних оглядів; формування обліково-звітної документації медоглядів тощо.

На наступному етапі необхідно створити каркас електронної медичної картки учасників навчально-виховного процесу у якій ключовими графами будуть – термін дії флюорографії та термін дії медичного огляду. Також картки повинні мати і інші параметри для вводу, наприклад адресу електронної пошти через яку можна було б надіслати нагадування про необхідність оновлення певної інформації. Суть даного модуля – відслідковування інформації щодо терміну дії флюорографії та медичного огляду та попередження керівника структурного підрозділу, начальником відділу (служби) охорони праці за певний термін

(тиждень, місяць – керівник сам визначає межі) про необхідність нагадати працівникам про оновлення даної інформації, начальник відділу (служби) охорони праці може це бачити у загальній базі даних через індекс біля імені працівника: зелений індикатор вказує, що на даний момент працівнику не потрібно оновлювати інформацію, червоний – необхідно сповістити про необхідність проходження флюорографії чи медичного огляду. Також можливо додати ще індикатори, де б кожен колір мав певне значення – різний термін терміновості, чи різні параметри необхідні для оновлення. У подальшому необхідно автоматизувати інформаційно-аналітичну систему шляхом додавання функції автоматичного сповіщення учасників навчально-виховного процесу певним листом-шаблоном, для проходження медогляду.

Комплексне дослідження виробничого травматизму вимагає регулярного й оперативного звернення до інформаційних масивів. СУОП ефективна, якщо необхідна інформація представляється фахівцю в той момент, коли він може використовувати її з найбільшою користю для справи.

Важливою здатністю інформаційно-аналітичної системи обліку та аналізу медичних оглядів учасників навчально-виховного процесу установ і закладів освіти має бути можливість реалізації взаємодії з іншими інформаційними системами, які в майбутньому можуть бути приєднані до неї.

Отже, створення сучасної інформаційно-аналітичної системи для обліку та аналізу медичних оглядів учасників навчально-виховного процесу в подальшому може спростити роботу начальника відділу (служби) охорони праці і автоматизувати відслідковування необхідної інформації. Також подібні модулі можна створити в структурі даної інформаційно-аналітичної системи для інших повсякденних задач фахівців з охорони праці: забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, проведення інструктажів з охорони праці, облік нещасних випадків та професійних захворювань тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калачова І. Статистичний бюлетень. Травматизм на виробництві у 2013 році / І. Калачова. – Київ : Держкомстат України, 2014. – 132 с.

2. Кармазіна О. О. Статистичний бюлетень. Травматизм на виробництві у 2017 році / О. О. Кармазіна. – Київ : Держкомстат України, 2018. – 132 с.

3. Безпека праці в навчальних закладах України / О.В. Євтушенко, А.О. Сірик // Досягнення і проблеми сучасної науки : збірник наукових матеріалів XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Вінниця, 22 січня 2018 року. – Ч. 5. – С.47-50.

4. Цибульська О. По-новому про відоме, або читаючи Закон… // Охорона праці – 2018. – №12 (294). – С. 22-27.

5. Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти: наказ МОН України № 1669 від 26.12.2017 р., зареєстрований Міністерством юстиції України 23 січня 2018 р.

6. Закон України «Про охорону праці» станом на 20.02.2018 (зі змінами на 19.12.2017) – К. : Алерта, 2018. – 32 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдрахманова Мейрамкул Турганбаевна – магистр естественных наук, старший преподаватель кафедры физики и математики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Абдуллаев Ўктам – ассистент кафедры клинической анатомии и морфологии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Абдуллаева Гульзира Олжабековна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Казахского национального педагогического университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

Абдуназарова Зухра Иброхим кизи – студентка 1 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Абдуназарова Фотима Иброхим кизи – студентка 1 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Абдурахманов Бахадир Гулямович – старший преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Абидова Феруза Норовна – преподаватель кафедры физики, математики и информационных технологий Ташкентского фармацевтического института (Ташкент, Узбекистан)

Абу Аксауле Муратбеккызы – студентка 4 курса специальности «Физика» Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Авдейчик Руслана Миколаївна – студентка 5 курсу спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» Інституту економіки та фінансів Львівського торговельно-економічного університету (Львів, Україна)

Авкурова Жадыра Советхановна – докторант I года обучения кафедры вычислительной техники Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Адилбекова Дилором Бахтиёровна – доктор медицинских наук, профессор кафедры анатомии и клинической анатомии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Ажитаева Алия Сайлаувна – магистрант II года обучения кафедры педагогики и психологии Казахского национального педагогического университет имени Абая (Алматы, Казахстан)

Айтпаева Алмагуль Карекбаевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольного образования и социальной педагогики Казахского национального педагогического университета имени Абая, член-корреспондент МАНПО РФ (Алматы, Казахстан)

Акбарова Лайло Улпашевна – старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)

Ақболат Айғаным Алтайқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Аллаёрова Нилуфар Алишеровна – магистрант кафедры общей математики Самаркандского государственного университета (Самарканд, Узбекистан)

Альхуссейн Вікторія Валеріївна – кандидат фармацевтичних наук, старший викладач кафедри клінічної біохімії, судово-медичної токсикології та фармації Харківської медичної академії післядипломної освіти (Харків, Україна)

Альхуссейн Мустафа Алі – кандидат фармацевтичних наук, старший викладач кафедри клінічної біохімії, судово-медичної токсикології та фармації Харківської медичної академії післядипломної освіти (Харків, Україна)

Аносова Алла Вікторівна – викладач інформаційних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Артемова Ольга Віталіївна – магістрант І року навчання факультету економіки і менеджменту Херсонського державного університету (Херсон, Україна)
Асан Жазира Асанқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Ахмедова Сайёра Мухамадовна – доктор медицинских наук, профессор кафедры анатомии и клинической анатомии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Ахметова Клара Ирисматовна – старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Ачкинадзе Ольга Семеновна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры географии и химии Павлодарского государственного педагогического университета (Павлодар, Казахстан)
Бабаджанов Анвар Рахметович – кандидат медицинских наук, доцент кафедры общей хирургии, травматологии и ортопедии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Бабицький Андрій Ігорович – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри фізіології, біохімії рослин та біоенергетики Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
Бабікова Катерина Олександрівна – кандидат сільськогосподарських наук, директор Інституту новітніх технологій та лідерства Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
Байтлесова Лаура Ильясовна – кандидат химических наук, доцент кафедры экологии и биотехнологии Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета (Уральск, Казахстан)
Баленко Людмила Миколаївна – викладач медичної генетики вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії природничо-наукових дисциплін, викладач-методист КВНЗ «Олександрійський медичний коледж» (Олександрія, Україна)
Банах Оксана Михайлівна – магістрант хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
Барабаш Григорій Іванович – кандидат технічних наук, доцент кафедри експлуатації техніки Сумського національного аграрного університету (Суми, Україна)
Баракаева Санобар Содик кизи – студентка 3 курса кафедры технологии хранения и первичной переработки сельскохозяйственной продукции Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Бахриддинова Муяссар Рахимовна – старший преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Бахтіна Юлія Сергіївна – викладач кафедри правових дисциплін Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (Одеса, Україна)
Береза-Кіндзерська Людмила Василівна – кандидат хімічних наук, доцент кафедри екологічної безпеки та охорони праці факультету біотехнології та екологічного контролю Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Березовська Олена Ігорівна – спеціаліст І категорії, викладач автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Беридзе Давит Гурамович – магистр администрирования бизнеса, специалист аппарата Верховного совета Аджарии (Батуми, Грузия)
Беридзе Лаша Темурович – доктор бизнес-администрирования, ассоциированный профессор факультета бизнес-администрирования Университета имени Св. Тбеля Абусеридзе (Батуми, Грузия)

Біджиєва Лариса Топшаївна – викладач мікробіології вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії природничо-наукових дисциплін КВНЗ «Олександрійський медичний коледж» (Олександрія, Україна)
Бобокулова Гулбахор Кадиркуловна – преподаватель кафедры сестринского ухода за детьми Самаркандского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)
Богданович Валентина Иосифовна – старший преподаватель кафедры радиофизики и электроники УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Боймуродов Нажмиддин – магистрант кафедры горного дела и геодезии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Боранбаев Сейлхан Нарбутинович – доктор технических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Бордун Любава Ігорівна – студентка 5 курсу (магістрант) кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Ботиров Улуғбек Бахронқул ўғли – студент 3 курса кафедры технологии хранения и первичной переработки сельскохозяйственной продукции Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Бричка Алла Василівна – кандидат хімічних наук, науковий співробітник відділу фізико-хімії вуглецевих наноматеріалів Інституту хімії поверхні імені О.О.Чуйка НАН України (Київ, Україна)
Бричка Сергій Якович – доктор технічних наук, старший науковий співробітник відділу термохімічних процесів і нанотехнологій Інституту газу НАН України, доцент кафедри промислової фармації факультету хімічних та біофармацевтичних технологій Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)
Бунько Василь Ярославович – кандидат технічних наук, доцент кафедри енергетики і автоматики Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» (Бережани, Україна)
Бурдейна Вікторія Михайлівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри охорони праці, стандартизації та сертифікації Української інженерно-педагогічної академії (Харків, Україна)
Бурка Наталія Дмитрівна – студентка 3 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Вальченко Светлана Анатольевна – старший преподаватель кафедры педагогики УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Ваньо Богдана Богданівна – вчитель географії Львівського державного училища фізичної культури (Львів, Україна)
Васюхник Андрій Сергійович – студент 3 курсу факультету історії, політології та національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
Ващенко Світлана Вікторівна – викладач КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)
Витовщик Елена Анатольевна – преподаватель высшей квалификационной категории, заведующая отделения правоведения и землеустройства ОСП «Новокаховский колледж Таврийского государственного агротехнологического университета» (Новая Каховка, Украина)
Вірт Микола Ярославович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету (Львів, Україна)
Волинець Юлія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Воробйова Алла Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики іноземних мов Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Гавда Надія Миколаївна – викладач-методист, викладач педагогіки циклової (предметної) комісії дошкільної освіти ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)
Галудзіна-Горобець Вікторія Ігорівна – здобувач Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)
Ганган Светлана Иосифовна – доцент кафедры маркетинга и закупок Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинёв, Молдова)
Гах Дарина Євгеніївна – студентка 4 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Гладковська Аліна Тігранівна – студентка 2 курсу магістратури економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
Глиняна Оксана Олександрівна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститути імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
Гнатюк Наталія Олександрівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Гогелия Мамука Шакроевич – академический доктор управления бизнесом департамента туризма факультета туризма Батумского государственного университета имени Шота Руставели (Батуми, Грузия)
Гончаров Сергій Леонідович – кандидат ветеринарних наук, викладач Національного університету біоресурсів та природокористування України (Київ, Україна)
Гончарук Валентина Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Гончарук Віталій Володимирович – викладач кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Грабинський Андрій Віталійович – студент 1 курсу магістратури соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
Грачевська Таміла Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Григораш Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна)
Григораш Юлія Віталіївна – учениця 10 класу Української гімназії №1 м. Івано-Франківська (Івано-Франківськ, Україна)
Гринчук Лилиана – преподователь кафедры бизнеса и управления Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинёв, Молдова)
Грітченко Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Гузенко Наталя Валеріївна – кандидат фармацевтичних наук, асистент кафедри клінічної біохімії, судово-медичної токсикології та фармації Харківської медичної академії післядипломної освіти (Харків, Україна)
Гузовец Александр Андреевич – студент 4 курса факультета физики и информационных технологий УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Гултораев Сардор Муратжанович – студент 3 курса факультета электромеханики Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)

Гунькіна Євгенія Валентинівна – студентка 4 курсу економічного факультету Національного університету «Острозька академія» (Острог, Україна)
Давлетов Исламбек Хликович – заведующий кафедрой менеджмента Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Даминова К.М. – преподаватель Ташкенсткого государственного стоматологического института (Ташкент, Узбекистан)
Даминова Х.М. – преподаватель Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Данилко Елена Ивановна – учитель химии КГУ «Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва» (Павлодар, Казахстан)
Джалилов Навруз – студент 2 курса факультета лечебного дела Термезского филиала Ташкентской медицинской академии (Термез, Узбекистан)
Джузбаева Бахыт Кабидуллаевна – кандидат технических наук, доцент кафедры вычислительной техники Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Джумаева Малика – магистр Школы общественного здравоохранения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Дзера Олена Сергіївна – докторант І року навчання кафедри правознавства Прикарпатського інституту імені М.Грушевського ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Львів, Україна)
Дзюбатий Ростислав Васильович – студент 4 курсу Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
Дішлі Ольга Стеліанівна – магістрант педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Дмитрик Дарина Олександрівна – студентка 2 курсу спеціальності «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» Вінницького технічного коледжу (Вінниця, Україна)
Добровольски Людмила Константиновна – преподаватель кафедры бизнеса и управления Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинёв, Молдова)
Добровольська Олена Михайлівна – студентка 5 курсу І медичного факультету Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
Добровольська Світлана Вікторівна – старший викладач кафедри РПОНС ДВНЗ «Маріупольський державний університет», вчитель географії ЗОШ №5 м. Маріуполя (Маріуполь, Україна)
Дробот Артур Олександрович – заступник директора з наукової роботи Комунального закладу культури «Міський історико-краєзнавчий музей» Криворізької міської ради, асистент кафедри історії України та правознавства Криворізького державного педагогічного університету (Кривий Ріг, Україна)
Дяченко Марина Василівна – асистент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
Емец Анжелика Викторовна – председатель комиссии социальной гуманитарной и социально-экономической подготовки, преподаватель высшей квалифицированной категории, старший преподаватель Медицинского колледжа Запорожского государственного медицинского университета (Запорожье, Украина)
Емир Кады оглу Айнур Нысанбаевна – старший преподаватель Казахского национального аграрного университета (Алматы, Казахстан)
Есжан Бану Газизовна – магистр педагогических наук, докторант кафедры биомедицины и биофизики факультета биологии и биотехнологии Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан)
Євтушенко Ольга Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри екологічної безпеки та охорони праці Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)

Жакин Тимур Азаматович – студент 2 курса факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Жакупова Назгуль Фархадовна – студентка 1 курса магистратуры специальности «Экономика» Гуманитарно-технической академии (Кокшетау, Казахстан)
Ждамарова Анна Володимирівна – аспірант І року навчання кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
Желонкина Тамара Петровна – старший преподаватель кафедры общей физики УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Жумабаева Сания Бакытжановна – старший преподаватель кафедры физики и математики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Жуманиёзов Н.Б. – преподаватель Ташкентского педиатрического медицинского института (Ташкент, Узбекистан)
Жуманиязова Нурия – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Жунусова Гулбагила Тлешовна – магистр, преподаватель кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Журавель Ірина Олександрівна – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри клінічної біохімії, судово-медичної токсикології та фармації Харківської медичної академії післядипломної освіти (Харків, Україна)
Жургенова Кунзипаш Сарсенбаевна – старший преподаватель Атырауского университета нефти и газа (Атырау, Казахстан)
Завада Оксана Олександрівна – кандидат фармацевтичних наук, старший викладач кафедри медичної та біоорганічної хімії Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
Задорожна Олена Михайлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Закалик Галина Михайлівна – старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
Замуруйцев Олексій Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)
Збаравська Леся Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізики і загальнотехнічних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету (Кам'янець-Подільський, Україна)
Зелененко Наталя Олександрівна – старший викладач кафедри фізичного виховання та здоров'я Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
Зинетуллина Фарида Мергеновна – магистрант I года обучения кафедры физики и технических дисциплин специальности 6М060400 «Физика» Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Зокирова Наргиза Баходировна – доктор медицинских наук, доцент кафедры гистологии, патологической анатомии Ташкентского педиатрического медицинского института (Ташкент, Узбекистан)
Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна – магистр педагогики и психологии, преподаватель кафедры социальной и возрастной педагогики Кокшетауского государственного университета имени Шокана Уалиханова (Кокшетау, Казахстан)

Ибатова Гаухар Биржановна – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры специального образования Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан)
Иванова Елена Викторовна – преподаватель высшей категории, методист Мариупольского колледжа искусств (Мариуполь, Украина)
Ильхамова Лола – магистр Школы общественного здравоохранения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Имжаров Талгат Абатович – магистрант II года обучения кафедры хирургических болезней №2 с урологией Западно-Казахстанского государственного медицинского университета имени Марата Оспанова (Актобе, Казахстан)
Иоскевич Марина Михайловна – докторант I года обучения отдела теории и истории литературы Института литературоведения имени Янки Купалы, филиала государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси» (Минск, Беларусь)
Иргашев Нуриддин Нормурод ўғли – студент 3 курса факультета организации перевозок и транспортной логистики Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Исматуллаева Гульчехра – ассистент кафедры медицинской биологии Термезского филиала Ташкентской медицинской академии (Термез, Узбекистан)
Іваненко Тетяна Сергіївна – студентка 3 курсу факультету екологічної та техногенної безпеки Національно університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
Іванов Євген Анатолійович – доктор географічних наук, завідувач кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
Івченко Олена Андріївна – студентка магістратури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Ірклієнко Віктор Юрійович – студент 2 курсу магістратури економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
Кадирова Шарафат Амановна – старший преподаватель Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Каленіченко Світлана Вікторівна – викладач КВНЗ «Полтавський базовий медичний коледж» (Полтава, Україна)
Каримов Ёкуб Латипович – старший преподаватель кафедры горного дела и геодезии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Каримова Дурдона Фархадовна – старший преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Каримова З.К. – преподаватель Ташкентского педиатрического медицинского института (Ташкент, Узбекистан)
Каримова Рахшона Олимжон кизи – студентка 1 курса лечебного факультета Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Каттаходжаева Динара Уткурходжаевна – старший преподаватель Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Каюмова Наргиза Норовна – преподаватель кафедры информатики и компьютерной графики Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Кенжебаева Гүлжамал Полатхановна – преподаватель кафедры профессионального обучения и изобразительного искусства Южно-Казахстанского государственного педагогического университета (Шымкент, Казахстан)
Кирияк Наталья Валентиновна – преподаватель юридического отдела Технического университета Молдовы (Кишинев, Молдова)

Клименко Каріна Валентинівна – студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Клименко Марія Сергіївна – аспірант ІІ року навчання спеціальності «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво та реставрація» Львівської національної академії мистецтв (Львів, Україна)
Клочко Людмила Іванівна – викладач вищої категорії, методист ВНЗКФВ «Маріупольський коледж мистецтв» (Маріуполь, Україна)
Ковалёва Лилия Евгеньевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы» (Гродно, Беларусь)
Ковальова Олена Володимирівна – викладач іноземної мови КВНЗ «Бердичівський медичний коледж» Житомирської обласної ради (Бердичів, Україна)
Коляденко Світлана Ананіївна – викладач кафедри фізичного виховання Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Кондратьева Инна Петровна – магистр педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков ЧУО «БИП – Институт правоведения» (Минск, Беларусь)
Коневич Ольга Володимирівна – старший викладач, викладач-методист Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Конопко Анастасия Андреевна – студентка 4 курса филологического факультета Гродненского государственного университета имени Янки Купалы (Гродно, Беларусь)
Кореняк Ольга Вікторівна – психолог Світловодського політехнічного коледжу Центральноукраїнського національного університету (Світловодськ, Україна)
Косенко Катерина Валеріївна – викладач І категорії ВНЗКФВ «Маріупольський коледж мистецтв» (Маріуполь, Україна)
Костарев Александр Сергеевич – кандидат биологических наук, доцент кафедры экологии и биотехнологии Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета (Уральск, Казахстан)
Котик Анна Сергіївна – студентка 2 курсу (магістрант) природничо-географічного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Кравчинська Тетяна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії і освіти дорослих Центрального інституту післядипломної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна)
Краля Вікторія Григорівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)
Красуля Марина Олександрівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри фізичного виховання та спорту Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (Харків, Україна)
Кузнєцова Наталя Василівна – викладач ЦПК загальноосвітньої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради (Вовчанськ, Україна)
Курмангалиев Олег Маратович – доктор медицинских наук, профессор кафедры хирургических болезней №2 с урологией Западно-Казахстанского государственного медицинского университета имени Марата Оспанова (Актобе, Казахстан)
Курьязов Бахтияр Нунязович – доктор медицинских наук, доцент кафедры общей хирургии, травматологии и ортопедии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Кучерова Марія – студентка 3 курсу факультету бізнес-управління Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (Харків, Україна)

Кушнерова Элина Михайловна – магистрант I года обучения кафедры педагогики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)
Кушнір Анна Ігорівна – аспірант ІІ року навчання кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Кущак Оксана Михайлівна – викладач економічних дисциплін Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Қобилова Нилуфар Худойшукуровна – докторант кафедры пищевой технологии и промышленной экологии Бухарского инженерно-технологического института (Бухара, Узбекистан)
Латипов Зухриддин Ёкуб угли – соискатель-исследователь кафедры горного дела и геодезии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Левченко Михайло Юрійович – студент 6 курсу факультету «Бізнес-управління» Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (Харків, Україна)
Леміщенко Олексій Сергійович – спеціаліст, викладач відділення економічних та автомобільних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Лесбек Дәмира Съезбекқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Лесик Анастасія Миколаївна – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені М.Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського (Вінниця, Україна)
Лисиця Анна Олександрівна – студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Литвин Аурелия – профессор, заведующая кафедрой бизнеса и управления Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинёв, Молдова)
Литвин Евгений Вячеславович – аспирант II года обучения кафедры менеджмента Молдавской экономической академии (Кишинёв, Молдова)
Ліб Наталія Іванівна – викладач хірургії ІІ кваліфікаційної категорії циклової комісії хірургічних та вузькоспеціальних дисциплін КВНЗ «Олександрійський медичний коледж» (Олександрія, Україна)
Лісовська Ольга Василівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Лукашевич Светлана Анатольевна – старший преподаватель кафедры теоретической физики УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Луцик Ірина Богданівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
Любінецька Ганна Леонідівна – студентка 5 курсу факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського (Миколаїв, Україна)
Лях-Породько Олексій Олексійович – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри історії та теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ, Україна)
Маденова Лаззат Мутиголлиевна – магистр педагогики и психологии, старший преподаватель кафедры дошкольного и начального образования Западно-Казахстанского государственного университета имени Махамбета Утемисова (Уральск, Қазахстан)
Маєвська Тетяна Миколаївна – викладач української мови та літератури Краматорського технологічного технікуму (Краматорськ, Україна)
Мажидов Баходир Шокирович – асистент кафедры химии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)

Мажитова Сауле Сериковна – магистр педагогики и психологии, преподаватель кафедры социальноцй и возрастной педагогики Кокшетауского государственного университета имени Шокана Уалиханова (Кокшетау, Казахстан)
Мазак Андрій Вальдемарович – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна)
Майборода Ніна Валеріївна – спеціаліст І категорії, викладач автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Максименко Владислав Володимирович – магістрант І року навчання факультету біомедичної інженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститути імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
Максименко Сергей Владимирович – старший преподаватель кафедры общей экономической теории и экономической политики Одесского национального экономического университета (Одесса, Украина)
Мансурова Дилором Аслановна – ассистент кафедры клинической анатомии и анатомии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Мардарь Лилиана Владимировна – преподаватель кафедры финансы, банки и страхование экономического факультета Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинев, Молдова)
Маркін Олександр Сергійович – студент факультету системного аналізу Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
Марковська Валентина Павлівна – спеціаліст І категорії, викладач автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Масырова Римма Рамазановна – доктор педагогических наук, профессор кафедры профессионального обучения и общеобразовательных дисциплин Евразийского технологического университета (Алматы, Казахстан)
Матюшенко Раїса Василівна – викладач кафедри готельно-ресторанної справи Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Махмуди София Ахат кизи – студентка 2 курса строительного факультета Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Махмудов Зарифжон – студент 4 курса факультета лечебного дела Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Машарипова Хулкар Кабуловна – ассистент кафедры педиатрии Ургенческого филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Медведчук Еліна Леонідівна – викладач репродуктивного здоров'я, акушерства та гінекології циклової комісії акушерства, гінекології, репродуктивного здоров'я та планування сім'ї КВНЗ «Олександрійський медичний коледж» (Олександрія, Україна)
Металіді Дарія Олександрівна – студентка 5 курсу Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)
Мирзаахмедова Махлиё – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Мирзабекова Озода Алибековна – ассистент Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Мирзакулов Алибек Азимбекович – магистрант 2 года обучения кафедры маркетинга Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Митрюк Марчелия Михайловна – преподаватель кафедры математики и информатики Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинёв, Молдова)
Михайлова Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи Полтавського університету економіки і торгівлі (Полтава, Україна)

Михалевська Тетяна В'ячеславівна – кандидат фізико-математичних наук, провідний науковий співробітник Інституту новітніх технологій та лідерства Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
Мициков Родіон Євгенович – студент 6 курсу спеціальності 051 «Економіка» освітньо-професійної програми «Бізнес-економіка» другого (магістерського) рівня вищої освіти ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)
Мікуліна Марина Олександрівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри експлуатації техніки Сумського національного аграрного університету (Суми, Україна)
Міндровська Олена Леонідівна – викладач юридичних дисциплін І категорії ВСП «Новокаховський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету» (Нова Каховка, Україна)
Міщенко Тетяна Олексіївна – викладач психолого-педагогічних дисциплін КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)
Могильська Василина Володимирівна – студентка 2 курсу Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)
Можчиль Олена Вікторівна – студентка 5 курсу Навчально-наукового інституту харчових технологій Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Моисеева Ольга Леонидовна – преподаватель высшей категории Социально-гуманитарного колледжа УО «Могилевский государственный университет имени А.А.Кулешова» (Могилев, Беларусь)
Молокова Ніна Олексіївна – голова циклової комісії викладачів суспільних дисциплін, викладач суспільних дисциплін, викладач-методист КВНЗ «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)
Мусаханова Гулнора Мавляновна – старший преподаватель кафедры профессионального образования (экономика) Ташкентского государственного экономического университета (Ташкент, Узбекистан)
Мустафаева Ноила Ишназаровна – старший преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Мязіна Юлія Вікторівна – студентка 3 курсу магістратури Інституту гуманітарної підготовки та державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна)
Нажмиддинова Нилуфар Нурали кизи – магистрант 1 курса обучения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Нарбаев Абдухамид Намазович – кандидат медицинских наук, ассистент кафедры эндокринологии Самаркандского медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Нарзиева Наргиза Норқўзиевна – магистр, старший преподаватель Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук имени Кары Ниязи (Самарканд, Узбекистан)
Нарзуллаев Улугбек Хайруллаевич – профессор кафедры общей математики Самаркандского государственного университета (Самарканд, Узбекистан)
Невелика Анастасія Василівна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, викладач кафедри фізичного виховання та здоров'я Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
Нєвєйкіна Галина Іванівна – викладач кафедри українознавства та соціальних наук Одеського державного екологічного університету (Одеса, Україна)
Ніколова Неллі Валеріївна – голова циклової комісії юридичних дисциплін, викладач юридичних дисциплін вищої категорії ВСП «Новокаховський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету» (Нова Каховка, Україна)
Норбутаев Исмоил – студент 308 группы лечебного факультета Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Нормурадова Азиза – магистр Школы общественного здравоохранения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Норшодиева Рухангиз Уткуровна – магистрант 3 курса кафедры эндокринологии Самаркандского медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Нургалиева Долорес Абилдаевна – преподаватель Казахского национального университета имени Абая (Алматы, Казахстан)
Нуржанов Боходир – ассистент кафедры клинической анатомии и морфологии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Овдейчук Зоряна Степанівна – студентка магістратури ІІ року навчання факультету енергетики та електротехніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» (Бережани, Україна)
Олефіренко Ірина Валеріївна – викладач медичної біології вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії природничо-наукових дисциплін, викладач-методист КВНЗ «Олександрійський медичний коледж» (Олександрія, Україна)
Онищук Людмила Іванівна – викладач анатомії людини вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії природничо-наукових дисциплін КВНЗ «Олександрійський медичний коледж» (Олександрія, Україна)
Онофрійчук Олена Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського (Миколаїв, Україна)
Ортиков Камолиддин Каримберди угли – магистрант 1 курса обучения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Осадченко Тетяна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Остапенко Микола Сергійович – студент 5 курсу факультету фізичного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Панасюк Таїсія Іванівна – методист Світловодського політехнічного коледжу Центральноукраїнського національного університету (Світловодськ, Україна)
Паршакова Оксана Ігорівна – студентка 5 курсу факультету педагогіки та психології Миколаївського національного педагогічного університету імені В.О.Сухомлинського (Миколаїв, Україна)
Пащенко Анна Викторовна – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры ДС Киевской государственной академии декоративно-прикладного искусства и дизайна имени Михаила Бойчука (Киев, Украина)
Периста Катерина Едуардівна – студентка 2 курсу фізико-технічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
Петрашку Светлана – аспирант кафедры бизнеса и управления Государственного аграрного университета Молдовы (Кишинёв, Молдова)
Петрівський Володимир Ярославович – аспірант І року навчання кафедри програмних систем і технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
Петрук Ніна Миколаївна – аспірант ІІ року навчання спеціальності «Образотворче мистецтво» Львівської національної академії мистецтв (Львів, Україна)
Петрук Тарас Павлович – студент 3 курсу відділення електрифікації та автоматизації сільського господарства Ладижинського коледжу Вінницького національного аграрного університету (Ладижин, Україна)
Пилипчук Олександр Миколайович – студент 2 курсу історичного факультету Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського (Миколаїв, Україна)
Погоріла Аделіна Юріївна – студентка 2 курсу магістратури Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Поймало Ілля Олександрович – студент 5 курсу факультету фізичного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Полат Гүлжан Мейрамқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Полєшко Наталія Сергіївна – студентка 4 курсу факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського (Миколаїв, Україна)
Полуда Юлія Валеріївна – викладач І категорії відділу «Теорія музики» ВНЗ комунальної форми власності «Маріупольський коледж мистецтв» (Маріуполь, Україна)
Помазан Артем Вікторович – студент 1 курсу магістратури Навчально-наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)
Породько Петро Вікторович – здобувач Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Посацький Олександр Васильович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
Потапова Тетяна Олександрівна – начальник відділу охорони праці та техніки безпеки Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Потапчук Ольга Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
Приймак Андрій Олександрович – магістрант спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» Полтавського університету економіки і торгівлі (Полтава, Україна)
Проданова Олена Миколаївна – викладач кафедри загальної та практичної психології Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Пуертас Паласіос Тетяна Олександрівна – спеціаліст І категорії, викладач автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Пустовойтова Анастасия Сергеевна – студентка 6 курса факультета дизайна Киевской государственной академии декоративно-прикладного искусства и дизайна имени Михаила Бойчука (Киев, Украина)
Ракович Олександр Іванович – аспірант ІІІ року навчання кафедри менеджменту організацій і адміністрування імені М.П.Поліщука Житомирського національного агроекологічного університету (Житомир, Україна)
Раманова Дилдора – ассистент Школы общественного здравоохранения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Расулова З.Д. – преподаватель Ташкентского педиатрического медицинского института (Ташкент, Узбекистан)
Рафуля Ірина Сергіївна – магістрант педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Рахимов Зокир Тоштемирович – доктор философских наук, заведующий кафедрой профессионального образования Каршинского инженерно-экономичсекого института (Карши, Узбекистан)
Рахимова Хулкар Эркинбаевна – магистрант 2 курса Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Рахматова Гузал Ботировна – асистент кафедры химии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Рахмонов Зафаржон Мамадиевич – ассистент кафедры анатомии человека и ОХТА Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Решетченко Світлана Іванівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)

Рогожа Сніжана Олександрівна – магістрант педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Розпутній Олександр Петрович – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Романенко Людмила Віталіївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Романенко Тетяна Василівна – викладач ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний коледж» (Ніжин, Україна)
Романюк Володимир Леонтійович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики психолого-природничого факультету, завідувач лабораторії психофізіології та клінічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
Рузметов Бахтияр Абдирахимович – преподаватель кафедры общей хирургии, травматологии и ортопедии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Рузметова Махфуза Санъат кизи – студентка 4 курса экономического факультета Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Рустембаев Арман Базарханович – докторант Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Рядова Ліліана Олегівна – викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання Харківської державної академії фізичної культури (Харків, Україна)
Сабиров Умидбек Сабиржанович – ассистент кафедры клинической анатомии и морфологии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Сабиров Феруз – асистент кафедры клинической анатомии и морфологи Ургенческого филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Сабитбекова Гулмира – магистр, старший преподаватель кафедры физики и математики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Савельева Виктория Вячеславовна – студентка PhD III года обучения специальности 6D012000 «Профессиональное обучение» кафедры профессионального обучения и общеобразовательных дисциплин Евразийского технологического университета (Алматы, Казахстан)
Сагайдак Михайло Петрович – доктор економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)
Сагдуллаева Махмуда Камаловна – ассистент кафедры клинической анатомии и анатомии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Садвакасова Жулдыз Саветовна – аспирант I года обучения кафедры экономики Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
Садирмекова Жанна Бакирбаевна – магистр технических наук, PhD докторант кафедры информационных систем Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)
Садрієва Анна Анатоліївна − студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Сайлауғазы Еркежан Әділғазықызы – магистрант 1 курса кафедры информатики и ИТ Государственного университета имени Шакарима (Семей, Казахстан)
Саймбетова Жанар Туребековна – преподаватель кафедры профессионального обучения и изобразительного искусства Южно-Казахстанского государственного педагогического университета (Шымкент, Казахстан)
Сайфуллаева Мадина Илхом қизи – студентка 3 курса кафедры технологии хранения и первичной переработки сельскохозяйственной продукции Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)

Саковська Вікторія Вікторівна – студентка 3 курсу факультету педагогіки та психології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського (Миколаїв, Україна)
Сақтыбек Таңнұр – студент 4 курса факультета естествознания и информатизаци Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Салаева Зулфия Шоназаровна – ассистент кафедры педиатрии Ургенческого филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)
Салыкбаева Жадыра Казимовна – магистр, старший преподаватель кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Самойленко Тамара Василівна – методист ЦПК загальноосвітньої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради (Вовчанськ, Україна)
Саракул Владислав Ігорович – студент 1 курсу магістратури факультету ветеринарної медицини та біотехнологій Одеського державного аграрного університету (Одеса, Україна)
Сарсембина Бакыткул Куандыковна – старший эксперт Информационно-аналитического отдела Республиканского центра «Дошкольное детство» Министерства образования и науки Республики Казахстан (Астана, Казахстан)
Свиридова Валентина Владимировна – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры общей физики УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Семенюк Євгеній Сергійович – студент 5 курсу (магістрант) економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
Семигайло Ірина Вікторівна – викладач КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)
Сенбіғұл Аида Сенбіғұлқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Сендзюк Микола Ярославович – студент магістратури ІІ року навчання факультету енергетики та електротехніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» (Бережани, Україна)
Сея Зоряна Ігорівна – викладач ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж» (Дрогобич, Україна)
Сєгіна Єлизавета Євгеніївна – студентка факультету екологічної та техногенної безпеки Національно університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
Сіменик Євгеній Станіславович – студент 3 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Сірик Аліна Олегівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри екологічної безпеки та охорони праці Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
Слащова Інна Миколаївна – студентка 1 курсу з.в. магістратури факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)
Соболь Ольга Михайлівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри технології виробництва продукції тваринництва ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Херсон, Україна)
Содоль Юлія Олегівна – студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
Солошенко Елена – студентка 5 курса факультета бизнеса и менеджмента Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенко (Харьков, Украина)

Сорока Володимир Андрійович – старший викладач кафедри гімнастики Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту (Дніпро, Україна)
Сорока Олена Ігорівна – старший викладач кафедри гімнастики Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту (Дніпро, Україна)
Ступнік Ольга Олександрівна – викладач вищої категорії Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Суннат Мәдина Жақсылыққызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Сырбаева Шара Жеткербаевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Тапишев Муханбет Саламатович – преподаватель кафедры экологии и биотехнологии Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета (Уральск, Казахстан)
Ташмухамедова Карима Саматовна – и.о. доцента кафедры экономики и управления недвижимостью Ташкентского архитектурно-строительного института (Ташкент, Узбекистан)
Текишева Бибинур Ермеккызы – магистрант 2 курса кафедры специальной и социальной педагогики Казахского национального женского педагогического университета (Алматы, Казахстан)
Темирбекова Алма Батановна – доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, учета и аудита Алматинского университета менеджмента (Алматы, Казахстан)
Тємніков Володимир Миколайович – викладач вищої кваліфікаційної категорії, голова циклової комісії фізичного виховання Олександрійського медичного коледжу Кіровоградської облдержадміністрації (Олександрія, Україна)
Тимошенко Дар'я Василівна – студентка 3 курсу IV медичного факультету Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
Титаренко Людмила Павлівна – викладач КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)
Тищенко Юлия Васильевна – преподаватель высшей квалификационной категории, методист ОСП «Новокаховский колледж Таврийского государственного агротехнологического университета» (Новая Каховка, Украина)
Ткаленко Наталя Іванівна – викладач вищої категорії, викладач-методист ВНЗКФВ «Маріупольський коледж мистецтв» (Маріуполь, Україна)
Ткаченко Олена Валентинівна – кандидат фармацевтичних наук, асистент кафедри управління якістю Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
Тлеубаева Аксауле Болатовна – старший преподаватель кафедры информатики и ИТ Государственного университета имени Шакарима (Семей, Казахстан)
Тошов Шавкат Эркинович – студент 3 курса электромеханического факультета Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Тошпулатов Тохир – студент 307 группы группы лечебного факультета Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Трач Дмитрий Михайлович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Рыбницкого филиала Приднестровского государственного университета имени Т.Г.Шевченко (Рыбница, Молдова)
Трубіцина Олена Вячеславівна – студентка 6 курсу факультету інформаційних технологій ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (Маріуполь, Україна)
Тсетскладзе Тсира Тамазовна – академический доктор управления бизнесом департамента туризма факультета туризма Батумского государственного университета имени Шота Руставели (Батуми, Грузия)

Тулегенова Анар Кабдыгалиевна – магистр, старший преподаватель кафедры физики и математики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Тухтаев Нодирбек Кадирович – кандидат медицинских наук, старший научный сотрудник отдела морфологии МНИЛ Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Улаєва Лариса Олександрівна – старший викладач кафедри фізичного виховання та здоров'я Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
Улугмуродов Нор Худайкулович – преподаватель кафедры физики, математики и информацинных технологий Ташкентского фармацевтического института (Ташкент, Узбекистан)
Уманчик Тетяна Володимирівна – студентка 2 курсу магістратури природничо-географічного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Уразалиева Ильмира Равкатовна – старший преподаватель Школы общественного здравоохранения Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Уримбаев Нурлибек Темирхаирович – студент 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
Утамуродова Нигора Абдурахмоновна – преподаватель кафедры сестринского ухода за взрослыми Самаркандского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)
Утешова Самал Абилжановна – магистр, преподаватель кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)
Ушаков Олег Степанович – кандидат ветеринарних наук, доцент кафедри хірургії, акушерства та хвороб дрібних тварин Одеського державного аграрного університету (Одеса, Україна)
Франчук-Крива Любов Олексіївна – кандидат ветеринарних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб тварин і клінічної діагностики Одеського державного аграрного університету (Одеса, Україна)
Хаджинов Володимир Олегович – спеціаліст, викладач відділення економічних та автомобільних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Хайдаров Рауф Баратович – магистрант 2 курса кафедры эндокринологии Самаркандского медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Хайдарова Умида Пулатовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Хакимова Нилуфар Жураевна – преподаватель кафедры информатики и компьютерной графики Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Харитонова Лариса Євгеніївна – викладач спецдисциплін Технологічного коледжу Дніпровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)
Хатамов Алижан Ибрагимжанович – доктор медицинских наук, профессор кафедры анатомии и клинической анатомии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Хидиров Зиядулло Эркинович – ассистент кафедры анатомии человека и ОХТА Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Холбутаева Шахноза Абдувалиевна – преподаватель Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Холмуродова Зубайда Диёровна – старший препадаватель кафедры химии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)

Холобцева Ірина Петрівна – аспірант ІІ року навчання кафедри технології хліба, кондитерських, макаронних виробів та харчоконцентратів Харківського державного університету харчування та торгівлі; викладач спецдисциплін Технологічного коледжу Дніпровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)
Хрістенко Наталія В'ячеславівна – студентка магістратури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Худайкулов Ферузбек Хуррамович – преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
Худоёрова Угилой Эшпулатовна – студентка 1 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
Худойберганов Бахтиёр Ергашевич – старший преподаватель кафедры анатомии и клинической анатомии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Хужакулов Амиржон Муродович – старший преподаватель кафедры горного дела и геодезии Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Хужакулова Фарида – ассистент кафедры анатомии Термезского филиала Ташкентской медицинской академии (Термез, Узбекистан)
Ҳақбердиева Моҳинур Хамза қизи – студентка 3 курса химико-технологического факультета Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Цецхладзе Леван Тамазович – магистрант 2 курса факультета экономики и бизнеса Батумского государственного университета имени Шота Руставели (Батуми, Грузия)
Цинаридзе Рамин Отарович – доктор управления бизнесом, ассистент-профессор, заместитель декана факультета экономики и бизнеса Батумского государственного университета имени Шота Руставели (Батуми, Грузия)
Цовма Альона Романівна – студентка 2 прискореного курсу факультету енергетики, енергозберігаючих технологій та автоматизації енергетичних процесів Української інженерно-педагогічної академії (Харків, Україна)
Чайковська Ольга Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету (Кам'янець-Подільський, Україна)
Чернега Ірина Григорівна – викладач економічного відділення ВСП «Рівненський коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України» (Рівне, Україна)
Чечельницька Ганна Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій, філософії та суспільно-політичних дисциплін, провідний фахівець відділу комунікацій та профорієнтації Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
Чумак Микола Євгенійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання фізики та астрономії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)
Чумак Наталія Ігорівна – магістрант педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
Шагаева Үміт Рахымбайқызы – магистрант специальности 6D010100 «Дошкольное образование и воспитание» Казахского национального университета имени Абая (Алматы, Казахстан)
Шадиева Шохида Хакназаровна – преподаватель кафедры сестринского дела в общине Самаркандского медицинского колледжа (Самарканд, Узбекистан)
Шалигіна Марія Мирославівна – викладач культурології Дрогобицького механіко-технологічного коледжу (Дрогобич, Україна)
Шаров Ігор Ігорович – студент 5 курсу факультету фізичного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
Шепель Леонід Михайлович – спеціаліст ІІ категорії, викладач автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)

Шершнев Евгений Борисович – кандидат технических наук, доцент, заведующий кафедрой общей физики УО «Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины» (Гомель, Беларусь)
Шестерова Людмила Єгорівна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, професор кафедри теорії та методики фізичного виховання Харківської державної академії фізичної культури (Харків, Україна)
Шкатула Юрій Миколайович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри землеробства, ґрунтознавства та агрохімії Вінницького національного аграрного університету (Вінниця, Україна)
Шувар Наталія Мирославівна – кандидат біологічних наук, магістрант І року навчання кафедри теоретичної та практичної психології Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», вчитель СЗШ №23 м. Львова (Львів, Україна)
Шульга Юлія Сергіївна – аспірант ІІ року навчання кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (Суми, Україна)
Шумченко Сергій Олексійович – викладач І категорії, викладач відділення економічних та автомобільних дисциплін Маріупольського будівельного коледжу (Маріуполь, Україна)
Шуневич Альона Вікторівна – студентка 4 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ, Україна)
Шыганаков Нысанбай – кандидат физико-математических наук, профессор Атырауского университета нефти и газа (Атырау, Казахстан)
Эшонқулов Нажим – кандидат биологических наук, доцент кафедры технологии хранения и первичной переработки сельскохозяйственной продукции Каршинского инженерно-экономического института (Карши, Узбекистан)
Юлдашев Мурод Эгамберганович – ассистент кафедры клинической анатомии и морфологии Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)
Юнусова Насиба Шариповна – кандидат философских наук, доцент кафедры социально-гуманитарных наук Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Яворівський Руслан Любомирович – завідувач лабораторії морфології та систематики рослин кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
Якимчук Оксана Миколаївна – магістрант агрономічного факультету Вінницького національного аграрного університету (Вінниця, Україна)
Ян Цзе – аспирант ІІ года обучения кафедры менеджмента искусства Львовской национальной академии искусств (Львов, Украина)
Ястремська Ольга Любомирівна – викладач ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж» (Дрогобич, Україна)
Яхшикулова Мохинур Тохир кизи – студентка 2 курса экономического факультета Ташкентского института инженеров железнодорожного транспорта (Ташкент, Узбекистан)
Яцина Ганна Геннадіївна – студентка 5 курсу І медичного факультету Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Александр Костарев, Лаура Байтлесова, Муханбет Тапишев
БИОЛОГИЧЕСКАЯ ФОРМА ДВИЖЕНИЯ МАТЕРИИ 5

Руслан Яворівський, Оксана Банах, Андрій Бабицький
ГОСПОДАРСЬКО ЦІННІ ПРЕДСТАВНИКИ РОДУ *SALIX* L.
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХНЬОГО ВИКОРИСТАННЯ У ПРОМИСЛОВОСТІ 8

Оксана Якимчук, Юрій Шкатула
ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРБІЦИДІВ ТА СТИМУЛЯТОРІВ РОСТУ
В АГРОЦЕНОЗАХ КВАСОЛІ ПОСІВНОЇ 12

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Євген Іванов, Богдана Ваньо
ВИДОБУВАННЯ БУРОГО ВУГІЛЛЯ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ:
ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ 15

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Катерина Бабікова, Тетяна Михалевська, Людмила Береза-Кіндзерська
МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСІВ БІОЛОГІЧНОГО ОЧИЩЕННЯ
СТІЧНИХ ВОД ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИЩИХ ВОДНИХ РОСЛИН 19

Тетяна Іваненко, Єлизавета Сєгіна, Олександр Маркін
АСПЕКТИ ПОВОДЖЕННЯ З ПОЛІМЕРНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ 23

София Махмуди, Лайло Акбарова
ПРОБЛЕМА АРАЛЬСКОГО МОРЯ – ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА 26

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

Любава Бордун, Раїса Матюшенко
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ 29

Раїса Матюшенко
ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ СТРАТЕГІЇ ГОТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ 31

Cira Cecxlaze, Mamuka Gogelia
MTIS REGIONIS TURISTULI DA REKRIACIULI POTENCIALI AWARASI 34

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Юлія Бахтіна
ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК СУЧАСНИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ 38

Андрій Мазак, Юлія Мязіна
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ТОПОГРАФО-ГЕОДЕЗИЧНІЙ
ТА КАРТОГРАФІЧНІЙ СФЕРІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 40

Лилиана Мардарь
MANAGEMENTUL DATORIEI DE STAT ÎN REPUBLICA MOLDOVA 42

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

რამინ ცინარიძე, ლაშა ბერიძე
პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ზეგავლენა დასაქმებაზე ანოტაცია 47

Микола Вірт, Руслана Авдейчик
ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ
У СУЧАСНИХ УМОВАХ 52

Аліна Гладковська
РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ 54

Євгенія Гунькіна
АДАПТИВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ 59

Исламбек Давлетов, Карима Ташмухамедова, Хулкар Рахимова
ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЯ ТЕНДЕРНЫХ ТОРГОВ
В КАПИТАЛЬНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ УЗБЕКИСТАНА 64
Дарина Дмитрик
РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА:
ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 70
Назгуль Жакупова
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ РЕГИОНОВ
КАК УСЛОВИЕ ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ 72
Nazgul Zhakupova
THE ROLE OF STATE BUDGET POLICY IN SOLVING PROBLEMS
OF REGIONAL DEVELOPEMENT 75
Віктор Ірклієнко
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ
ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ 79
Мария Кучерова
К ВОПРОСУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ
ЗАТРАТАМИ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ 83
Анна Кушнір
БЮДЖЕТНІ ПРАВИЛА ЯК ІНДИКАТОРИ СТІЙКОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ 87
Михаил Левченко
К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТОИМОСТИ УСЛУГ, ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ
ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ГОРНОДОБЫВАЮЩИМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ 90
Aurelia Litvin, Svetlana Petraşcu
ASPECTE PRIVIND DEZVOLTAREA REPUBLICII MOLDOVA PRIN PRIZMA
PROIECTELOR DE INVESTII ÎN CONDIŢIILE GLOBALIZĂRII 92
Сергей Максименко
ПАРАДИГМА УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ 96
Марина Мікуліна
СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ 101
Василина Могильська, Оксана Кущак
СПОСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ОБСЛУГОВУВАННЯ
В ЗАКЛАДІ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ 103
Аделіна Погоріла
СИСТЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 106
Олександр Ракович
ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА 109
Zokir Rakhimov
DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
HEALTH CARE TRAINING PROCESS 112
Тетяна Романенко
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ 117
Михайло Сагайдак, Родіон Мициков
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ
РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ 119

Жулдыз Садвакасова
КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ ШЫҒЫНДАРЫ МЕН ПАЙДАСЫН БАСҚАРУДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ 122
Євгеній Семенюк
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНИМ БАНКОМ 123
Алма Темирбекова
СОЦИАЛЬНЫЙ ВЕКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА 126
Шавкат Тошов, Лайло Акбарова
ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АНТИМОНОПОЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УЗБЕКИСТАНА 128
Дмитрий Трач
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ УПРАВЛЕНИЯ ОПЕРАЦИОННЫМИ АКТИВАМИ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ 130
რამინ ცინარიძე, დავით ბერიძე, ლევან ცეცხლაძე
ურბანიზაციის რეგულირება მაღალმთიანი რეგიონების სტიმულირების კვალობაზე 134
Ірина Чернега
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КАЗНАЧЕЙСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ 142
Mokhinur Yakhshiqulova, Shakhnoza Xolbutayeva
THE MAIN DIRECTIONS OF MODERN ECONOMIC SCIENCES 145

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Svetlana Gangan, Marcelia Mitriuc
ASPECTELE DEZVOLTĂRII COMERŢULUI CU PRODUSE AGROALIMENTARE ÎN CONDIŢIILE ACTUALE DIN REPUBLICA MOLDOVA 148
Лилиана Гринчук
ANTREPRENORUL – PROMOTORUL ACTIVITĂŢII ANTREPRENORIALE ŞI CHEIA SUCCESULUI UNEI AFACERI 151
Людмила Добровольски
MANAGEMENTUL PERFORMANT – ABORDARE STRATEGICĂ ŞI INTEGRATĂ A ASIGURĂRII SUCCESULUI DE DURATĂ ÎN ACTIVITATEA ORGANIZAŢIILOR 154
Шарафат Кадирова, Махфуза Рузметова
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ 158
Вікторія Краля, Артем Помазан
КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІАГНОСТИКИ 160
Eugeniu Litvin
ROLUL FACILITY-MANAGEMENTULUI ÎN ECONOMIA CONTEMPORANĂ 163
Алибек Мирзакулов, Арман Рустембаев
ТАУАРЛЫҚ САЯСАТЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЛАРЫН ЗЕРТТЕУ 165
Наталія Михайлова, Андрій Приймак
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦТВА 167
Елена Солошенко
ВЛИЯНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ ПРЕДПРИЯТИЯ 170

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

Марина Дяченко
ІНТЕРНЕТ-РАДІОСТАНЦІЯ «АРИСТОКРАТИ»:
ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА, ТЕМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ 174

Анастасія Лесик
«RADIO ROKS» І РАДІО «ТАКТ»: ОСОБЛИВОСТІ РАНКОВИХ РАДІОЕФІРІВ 176

Анна Чечельницкая
ЭКСПОЗИЦИОННАЯ И МУЗЕЙНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
КАК ГУМАНИТАРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ PR-МЕНЕДЖМЕНТА
ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 179

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Наталія Бурка
ВИКОРИСТАННЯ ЗМІ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У СУСПІЛЬСТВІ 182

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Андрій Васюхник
БОЙОВІ ДІЙ НА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ 22-23 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ 185

Артур Дробот
ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ КРИВБАСУ В ПРОЦЕСІ СПОРУДЖЕННЯ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОГО
КОМПЛЕКСУ КРАЮ НА МЕЖІ 50-60-Х РОКІВ ХХ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПЕРІОДИКИ) 189

Анжеліка Ємець
КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У XVI – XVII СТОЛІТТІ 192

Анна Ждамарова
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
В ОСВІТІ І НАУЦІ 197

Олексій Замуруйцев
ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНИХ ПРИХОДІВ НІМЕЦЬКОМОВНИМИ
КОЛОНІСТАМИ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД 200

Ольга Лісовська
ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ 202

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Ніна Петрук
ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ ЗАМОК ЯК УРБАНІСТИЧНИЙ
ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 205

Марія Шалигіна
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЙНА ТЕНДЕНЦІЯ
СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ 207

Насиба Юнусова
ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ОММАВИЙ МАДАНИЯТНИНГ
САЛБИЙ ТАЪСИРИ 209

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

Таміла Грачевська
«НІШЕВА ДИПЛОМАТІЯ» ДЕРЖАВ В ПОСТБІПОЛЯРНОМУ СВІТІ
(НА ПРИКЛАДІ СІНГАПУРУ) 213

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Олена Дзера
РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ 215

Natalia Chiriac
NOŢIUNEA ŞI CARACTERELE JURIDICE ALE CONTRACTULUI DE VÂNZARE-CUMPĂRARE A BUNURILOR IMOBILE LA LICITAŢIE REZUMAT 221
Неллі Ніколова, Олена Міндровська
ПРОБЛЕМИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ 226
Feruzbek Khudaykulov
CRIMINALLY LEGAL ASPECTS OF THE FACULTATIVE SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIME 230

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

Вікторія Галудзіна-Горобець
ІСТОРИЧНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В КОЛЕКЦІЯХ АВТОРСЬКОГО ОДЯГУ ЛЮДМИЛИ СЕМИКІНОЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИЗМУ В ДИЗАЙНІ ОДЯГУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ. 234
Елена Иванова
ИМПРОВИЗАЦИЯ НА УРОКАХ ГАРМОНИИ 238
Марія Клименко
РАННІЙ ЕТАП ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА АРХИПЕНКА 240
Людмила Клочко
БУТИ ЛІТОПИСЦЕМ СВОГО ЧАСУ 242
Катерина Косенко
Ф. ШУБЕРТ. «ЕКСПРОМТИ» ОР. 90: БІЛЯ ВИТОКІВ ЖАНРУ 245
Юлія Полуда
КАВЕР ЯК ЖАНР СУЧАСНОЇ ЕСТРАДНО-ДЖАЗОВОЇ МУЗИКИ 247
Наталя Ткаленко
ВИРАЗНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТРОРИТМУ. РИТМІЧНЕ ВИХОВАННЯ 249
Ян Цзе
АНАЛИЗ ИСТОРИИ ПРОДАЖИ КЕРАМИЧЕСКИХ ЧАЙНИКОВ ЦЗЫ ША МАСТЕРА ГУ ЦЗИНЧЖОУ В АУКЦИОНАХ НА КИТАЙСКОМ САЙТЕ ARTRON.COM 253

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Гульзира Абдуллаева, Алия Ажитаева
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ШКОЛЬНОЙ НЕУСПЕВАЕМОСТИ 256
Алмагуль Айтпаева
СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРОБЛЕМНО-ДИАЛОГОВОМ ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АРТ-ТЕРАПИИ 259
Лайло Акбарова, Нуриддин Иргашев
ИКТИСОДИЙ БИЛИМЛАРИНИ ЎКИТИШДА ПЕДАГОГИК ИННОВАТЦИЯЛАР ФОЙДАЛАНИШ: КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСИ 262
Ольга Ачкинадзе, Елена Данилко
СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К СОСТАВЛЕНИЮ ФОРМАТИВНЫХ ЗАДАНИЙ В РАМКАХ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ 7-8 КЛАССОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ 265
Валентина Богданович, Валентина Свиридова
О ВОЗМОЖНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИН ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ 269
Светлана Вальченко
ШКОЛА В.А.СУХОМЛИНСКОГО КАК ЦЕНТР НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ 272

Світлана Ващенко
ВИКОРИСТАННЯ НАРОДОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ
НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 275
Олена Вітовщик, Юлія Тищенко
ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВА ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ 278
Юлія Волинець, Дарина Гах
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІГОР ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 281
Юлія Волинець, Анна Лисиця
РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 284
Юлія Волинець, Анна Садрієва
ФОРМУВАННЯ ІГРОВИХ УМІНЬ ЯК ПРОФІЛАКТИКА КОНФЛІКТІВ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 287
Надія Гавда
СПАДЩИНА В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У ДІАЛОЗІ
З АКТУАЛЬНИМИ ПРОБЛЕМАМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ 290
Валентина Гончарук
ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ 294
Віталій Гончарук
ПРОГРЕСИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ 297
Tetyana Gritchenko
TRADITIONAL AND INTERACTIVE METHODS OF EDUCATION
IN PROFESSIONAL PREPARATION OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL
TEACHER: COMPARATIVE ANALYSIS 301
Ольга Дішлі
ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ЯКОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ 303
Світлана Добровольська
ПРОБЛЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ
ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ 305
Олена Задорожна
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХІМІЇ
ЗАСОБАМИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 308
Леся Збаравська
АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ЗНАНЬ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ
СПРЯМОВАНОСТІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ 310
Гаухар Ибатова, Бибінұр Текішева
СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗЖАСАМ
ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ
ЖҰМЫСТЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ 314
Олена Івченко
ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ 319
Світлана Каленіченко
ДОБРО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 321

Каріна Клименко
ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ 322
Олена Ковальова
МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ 325
Ольга Коневич
ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ 327
Ольга Кореняк, Таїсія Панасюк
ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ 330
Тетяна Кравчинська
ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА: ПОВАГА ДО ОСОБИСТОСТІ 333
Элина Кушнерова
ЗНАКОМСТВО ДОШКОЛЬНИКОВ СО СВОЙСТВАМИ БУМАГИ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА К ИСКУССТВУ ОРИГАМИ 335
Lazzat Madenova
FORMATION OF CREATIVITY OF THE TUTOR 339
Сауле Мажитова, Жамиля Зулкарнаева
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 341
Ніна Майборода
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 344
Римма Масырова, Виктория Савельева
МЕТОДОЛОГИЯ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ И ПРОЕКТНО-ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВУЗЕ 347
Еліна Медведчук, Наталія Ліб
ВИКОРИСТАННЯ СИТУАЦІЙНИХ ЗАДАЧ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ 351
Дарія Металіді
МЕДІАТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ШКІЛЬНОГО КУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ 353
Тетяна Міщенко
ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГА У СИСТЕМІ ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ 357
Наргиза Нарзиева
УМУМТАЪЛИМ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА МАТЕМАТИК САВОДХОНЛИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ 360
Долорес Нургалиева
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 364
Людмила Онищук, Лариса Біджиєва
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ПРЕДМЕТІВ ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН 368
Олександр Посацький, Андрій Грабинський
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА 371
Ольга Потапчук, Ірина Луцик
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ 374

Тетяна Пуертас Паласіос, Олена Березовська
НАОЧНІСТЬ ПРИ ВИКЛАДАННІ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН
В КОЛЕДЖАХ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ 376
Ірина Рафуля
ВПЛИВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ОСОБИСТІСТЬ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА 378
Світлана Решетченко, Інна Слащова
ОСОБЛИВОСТІ ДИФЕРЕНЦІЙНОГО ПІДХОДУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ 380
Сніжана Рогожа
ОСНОВНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ
У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ 383
Людмила Романенко, Євгеній Сіменик
ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСУ LEARNINGAPPS
НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» 384
Жанар Саймбетова, Гүлжамал Кенжебаева
БОЛАШАҚ КӘСІПТІК ОҚЫТУ ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ КӘСІБИ
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 389
Тамара Самойленко
З ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ 391
Бакыткул Сарсембина
Ж.АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТӘРБИЕ
БЕРУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ 394
Юлія Содоль
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 397
Ольга Ступнік
ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕХНІЧНА МЕХАНІКА» 400
Ірина Холобцева, Лариса Харитонова
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА СТУДЕНТІВ
ТЕХНОЛОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ОДНА З ФОРМ
ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 404
Наталія Хрістенко
ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ СВІДОМОГО СТАВЛЕННЯ
ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я 408
Абдулла Худайберганов
"ВОДОРОД АТОМИНИНГ ФИЗИК НАЗАРИЯСИ" МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДАГИ
УЗВИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛОВЧИ МАВЗУЛАР АНАЛИЗИ 410
Ольга Чайковська
ОСВІТНІ ПОДКАСТИ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 413
Микола Чумак
ЗАКОРДОННІ ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРОЕКТИ ПЕДАГОГА З ТЕРНОПІЛЬЩИНИ 416
Наталія Чумак
ТВОРЧО СПРЯМОВАНА ОСОБИСТІСТЬ ДОШКІЛЬНИКА –
ЗАПОРУКА УСПІШНОСТІ НАЦІЇ 417
Үміт Шагаева
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ІС – ӘРЕКЕТ БАРЫСЫНДА
ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ДАМУЫ 419

Юлія Шульга
ЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНИХ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
У СУЧАСНОМУ ВИХОВАННІ 423

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Клара Ахметова, Сардор Гултораев
УПРАВЛЕНЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ
ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ 426

Клара Ахметова, Гулнора Мусаханова
ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ
В НОВОМ КОЛЛЕКТИВЕ 428

Галина Закалик, Наталія Шувар
БУЛІНГ У ШКОЛІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
УСТАНОВКИ БАТЬКІВ ДЛЯ ДИТИНИ 431

Ганна Любінецька
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВНО-ОПТИМІСТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ
У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: МАРКЕРИ ТА РІЗНОВИДИ ПРОЯВУ 434

Галина Нєвєйкіна
МІСЦЕ І РОЛЬ МОЛОДІ У ВІДТВОРЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 439

Оксана Паршакова
УЧНІВСЬКА МОТИВАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ
ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВЧИТЕЛІВ 441

Наталія Полєшко
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЛОГІВ І ВЛОГІВ ТА ЇХ ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ 446

Олена Проданова
ФАКТОРИ СТАБІЛЬНОСТІ ПОДРУЖНІХ ВІДНОСИН
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ ШЛЮБУ 449

Володимир Романюк
АУТОГЕННЕ ТРЕНУВАННЯ: ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ТА КЛІНІЧНІ АСПЕКТИ 453

Вікторія Саковська
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ
ДО РОБОТИ З ПРОБЛЕМОЮ БУЛІНГУ 457

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Жадыра Авкурова, Бахыт Джузбаева, Аксауле Тлеубаева, Еркежан Сайлауғазы
ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ КЕҢІСТІГІНІҢ ОНТОЛОГИЯСЫН МОДЕЛЬДЕУ 461

Алла Аносова
ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СКРИНКАСТІВ
НА ЗАНЯТТЯХ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ДИСЦИПЛІН 465

Тимур Жакин, Сейлхан Боранбаев
РАЗРАБОТКА BI-СИСТЕМЫ 468

Сания Жумабаева, Ақсауле Абу
АСТРОНОМИЯНЫ ОҚЫТУДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ «АСТРОНОМИЯ 2.6»
ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҒЫН ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ҚОЛДАНУ 471

Ольга Моисеева
ТЕХНОЛОГИИ ВИРТУАЛИЗАЦИИ ПРИЛОЖЕНИЙ,
ОБЛАЧНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ
БУДУЩИХ ТЕХНИКОВ-ПРОГРАММИСТОВ 476

Катерина Периста
ДВИГУН СТЕРЛІНГА – МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ І МАЙБУТНЄ 478

Володимир Петрівський
ЗАСТОСУВАННЯ ДАТЧИКІВ ТА ЦІЛОЧИСЕЛЬНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ
ПРИ МАКСИМІЗАЦІЇ ПРИБУТКОВОСТІ БДЖІЛЬНИЦТВА 480

Жанна Садирмекова
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ РЕПОЗИТОРИИ ОТКРЫТОГО ДОСТУПА 482
Олена Трубіцина
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА, ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 487

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ /
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мейрамкул Абдрахманова, Айғаным Ақболат
ПАРАМЕТР БАР ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДА ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ
ӘДІСТІ ҚОЛДАНУ 491
Мейрамкул Абдрахманова, Аида Сенбігұл
МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҚСАТЫНДА
МЕКТЕП ОҚУЛЫҒЫ МАЗМҰНЫН ҰТЫМДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ 494
Тамара Желонкина, Светлана Лукашевич, Евгений Шершнев, Александр Гузовец
ТРАКТОВКА ПОНЯТИЯ ЭНЕРГИИ В КУРСЕ ОБЩЕЙ ФИЗИКИ
НА ОСНОВЕ РЕЛЯТИВИСТСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ 497
Улугбек Нарзуллаев, Нилуфар Аллаёрова
ИССЛЕДОВАНИЕ ОБЩИХ СВОЙСТВ ГРУПП
ЛОКАЛЬНО-ТРИВИАЛЬНЫХ КОГОМОЛОГИЙ 501
Гулмира Сабитбекова, Дәмира Лесбек
ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ФУНКЦИЯЛАРДЫ ИНТЕГРАЛДАУ ЖОЛДАРЫ 504
Гулмира Сабитбекова, Гүлжан Полат
РАЦИОНАЛ ФУНКЦИЯЛАРДЫ ИНТЕГРАЛДАУДАҒЫ КЕЙБІР ӘДІС-ТӘСІЛДЕР 507
Гулмира Сабитбекова, Мәдина Суннат
ЖОҒАРЫ РЕТТІ ТУЫНДЫ МЕН ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫ ЕСЕПТЕУ ЖОЛДАРЫ 511
Ірина Семигайло, Людмила Титаренко
GEOGEBRA НА ЗАНЯТТЯХ МАТЕМАТИКИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА
РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ 515
Анар Тулегенова, Жазира Асан
ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ БОЙЫНША
ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕР 518
Анар Тулегенова, Нурлибек Уримбаев
МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН МАТЕМАТИКА МЕН ФИЗИКА ПӘНДЕРІНІҢ
ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ 522
Анар Тулегенова, Таңнұр Сақтыбек
ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА МАТЕМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША
БАҒАЛАУҒА АРНАЛҒАН ТАПСЫРМАЛАР 525
N.J.Xakimova, N.N.Kayumova, F.N.Abidova, N.X.Ulug'murodov
IXTIYORIY AYLANISH SIRTINING O`Z SOYASI.
TOKCHALARNING VA ZINALARNI SOYALARI 528
Нысанбай Шыганаков, Айнур Емир Кады оглу, Кунзипаш Жургенова
О ЗАДАЧАХ ТЕПЛОПРОВОДНОСТИ И ФИЛЬТРАЦИИ В ПОРИСТЫХ ТЕЛАХ 533

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ /
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Наталя Зелененко, Анастасія Невелика
ФІТБОЛ-ГІМНАСТИКА ЯК ЗАСІБ СУЧАСНИХ
ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ 540
Світлана Коляденко
РОЛЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФІЛАКТИЦІ
ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ 543
Марина Красуля
МОЖЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ
ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ 546

Наталя Кузнєцова
ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ
З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 549
Олексій Лях-Породько, Альона Шуневич
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
У ЧАСІ ПРОВЕДЕННЯ ІГОР XX ОЛІМПІАДИ 1972 РОКУ 552
Владислав Максименко, Оксана Глиняна
ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ
У ЛЮДЕЙ СТАРЕЧОГО ВІКУ 554
Микола Остапенко, Тетяна Осадченко
СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ЗАНЯТЬ
ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ 557
Ілля Поймало, Тетяна Осадченко
ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ УДОСКОНАЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ
ПІДГОТОВЛЕНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ СПРИНТЕРІВ 560
Олександр Розпутній
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ В СТУДЕНТСЬКОМУ СПОРТІ 564
Ліліана Рядова, Людмила Шестерова
ПОРІВНЯННЯ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ
ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДИНАМІЧНОЇ РІВНОВАГИ У ДІТЕЙ 10–16 РОКІВ
З ВАДАМИ ЗОРУ У ВІКОВОМУ ТА СТАТЕВОМУ АСПЕКТАХ 568
Володимир Сорока, Олена Сорока
УКРАЇНСЬКИЙ БОЙОВИЙ ГОПАК У СИСТЕМІ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ УКРАЇНИ 571
Олена Сорока, Володимир Сорока
ВИЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАТИВНИХ ТЕСТІВ ДО ВІДБОРУ ТА ОЦІНКИ
ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ГІМНАСТОК НА ЕТАПІ ПОПЕРЕДНЬОЇ
БАЗОВОЇ ПІДГОТОВКИ 577
Володимир Тємніков
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 581
Лариса Улаєва
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНИМ ВИХОВАННЯМ У ЗВО 584
Ігор Шаров, Тетяна Осадченко
СПОРТИВНІ ТРЕНУВАННЯ, ЩО НАПРАВЛЕНІ
НА РОЗВИТОК ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ 589

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бахадир Абдурахманов
ДОМАШНЕЕ ЧТЕНИЕ В ПРАКТИКЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ
МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ 592
Ольга Артемова, Алла Воробйова
СУЧАСНІ МОДЕЛІ УТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ
У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ 593
Муяссар Бахриддинова
ТЕОРИЯ РЕЧЕВЫХ АКТОВ И ПРАГМАТИКА 597
Юлія Григораш, Світлана Григораш
ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕМОЦІЙНОСТІ ПІДЛІТКА
У РОМАНІ Р. РОВЕЛЛ "ЕЛЕАНОР І ПАРК" 599
Nuriya Jumaniyozova
ACTIVE VS PASSIVE CLASSROOM 602

Марина Иоскевич
ОБРАЗЫ ЛЕНИНА И СТАЛИНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ О КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ 604
Durdona Karimova
COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING (CLT) APPROACH
IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE CONTEXT 607
Durdona Karimova
THEORETICAL BACKGROUND OF MODERN TECHNIQUES
IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING 610
Лилия Ковалёва
К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ
С ПОЗИЦИИ ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА 613
Инна Кондратьева
СПЕЦИФИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ
НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ СТУДЕНТОВ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ 616
Анастасия Конопко
ГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ И КОНКРЕТИЗАЦИЯ КАК СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ
ДИАЛЕКТИЗМОВ С БЕЛОРУССКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ В.БЫКОВА «ЗНАК БЯДЫ») 619
Тетяна Маєвська
ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В НАШ ЧАС
ТА РОЗВИТОК ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ 622
Махлиё Мирзаахмедова
ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА МАҚОЛЛАРНИНГ МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ
ВА УНИВЕРСАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ 624
Noila Mustafaeva
DRAFTING IN PLAIN ENGLISH 628
Тарас Петрук
ОДВІЧНИЙ ПЛИН САМОТИНИ… 630
Зоряна Сея, Ольга Ястремська
ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ.
СИНОНІМИ, ОМОНІМИ, АНТОНІМИ, ПАРОНІМИ 632
Umida Khaydarova
PRINCIPLES OF CLEAR WRITING 636

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Ніна Молокова
ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ У ПАРАДИГМІ “НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ” 640
Олена Онофрійчук, Олександр Пилипчук
ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА КРОСКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН СУСПІЛЬСТВА 644

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Людмила Береза-Кіндзерська, Алла Бричка, Сергій Бричка
СИНТЕЗ НАНОКОМПОЗИТНИХ ГІДРОГЕЛІВ НА ОСНОВІ АГАР-АГАРУ 648
Наталія Гнатюк, Анна Котик
НАСЛІДКИ ДІЇ ХІМІЧНИХ СПОЛУК
НА СЕРЦЕВО-СУДИННУ СИСТЕМУ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ 652
Наталія Гнатюк, Тетяна Уманчик
ТОКСИЧНІ РЕЧОВИНИ ОРГАНІЧНОГО СИНТЕЗУ:
ПОВЕРХНЕВО-АКТИВНІ РЕЧОВИНИ 654
Баходир Мажидов, Гузал Рахматова, Моҳинур Ҳақбердиева
АДСОРБЦИОННАЯ ОЧИСТКА ГАЗОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
ЖЕЛЕЗОМАРГАНЦЕВЫХ КОНКРЕЦИЙ (ЖМК) 657

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

Людмила Баленко, Ірина Олефіренко
ВПЛИВ ФАРМАКОЛОГІЧНИХ ПРЕПАРАТІВ
НА ВИНИКНЕННЯ АНОМАЛІЙ РОЗВИТКУ ПЛОДУ 659
Гулбахор Бобокулова
ВОЗДЕЙСТВИЕ ХРОНИЧЕСКОГО ДИФФУЗНОГО
ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТА НА ФИЗИЧЕСКИЙ РОСТ ДЕТЕЙ 663
Х.М.Даминова, З.Д.Расулова, Н.Б.Жуманиёзов, К.М.Даминова, З.К.Каримова
ТАКТИКА ЛЕЧЕНИЯ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ
У БОЛЬНЫХ С ИШЕМИЧЕСКИМ ИНСУЛЬТОМ 665
Олена Добровольська, Дар'я Тимошенко, Ганна Яцина
ВПЛИВ ЙОДОДЕФІЦИТУ НА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ ЩИТОВИДНОЇ ЗАЛОЗИ
СЕРЕД ШКОЛЯРІВ м. МАРІУПОЛЯ 667
Бану Есжан
ВЛИЯНИЕ ДАНАЗОЛА НА ОКИСЛИТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС
КЛЕТОЧНЫХ ЛИНИЙ Mcf10A 670
Наргиза Зокирова, Нодирбек Тухтаев
ВЛИЯНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ ПЕСТИЦИДОВ В ПЕРИОД БЕРЕМЕННОСТИ
И ЛАКТАЦИИ НА ПОСТНАТАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ЭНДОКРИННОЙ
И ИММУННОЙ СИСТЕМ ПОТОМСТВА 672
Талгат Имжаров, Олег Курмангалиев
ПРИМЕНЕНИЕ ПРЕПАРАТА КАНЕФРОН®Н ПРИ ДИСТАНЦИОННОЙ
УДАРНО-ВОЛНОВОЙ ЛИТОТРИПСИИ 675
Гульчехра Исматуллаева, Фарида Хужакулова,
Навруз Джалилов, Махмудов Зарифжон
ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА 679
Бахтияр Курьязов, Анвар Бабаджанов, Бахтияр Рузметов
ВОПРОСЫ ОБЕЗБОЛИВАНИЯ И ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ЗОБА 681
Раїса Матюшенко
КОРИСТЬ ДЕСЕРТІВ 684
Хулкар Машарипова, Зулфия Салаева
ВНЕБОЛЬНИЧНАЯ ПНЕВМОНИЯ У ДЕТЕЙ 687
Озода Мирзабекова
ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЕ СУБАРАХНОИДАЛЬНЫХ КРОВОИЗЛИЯНИЙ 688
Абдухамид Нарбаев, Рухангиз Норшодиева, Рауф Хайдаров
МЕТАБОЛИК СИНДРОМ: МАВЗУНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ. АДАБИЁТЛАР ШАРХИ 690
Азиза Нормурадова, Дилдора Раманова
ОРГАНИЗАЦИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СЕСТРИНСКОЙ ПОМОЩИ
В СТАЦИОНАРЕ 695
Камолиддин Ортиков, Нилуфар Нажмиддинова,
Динара Каттаходжаева, Рахшона Каримова
МОРФОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ ОРГАНОВ ПОТОМСТВА,
РОЖДЕННЫХ ОТ МАТЕРЕЙ В СОСТОЯНИИ ГИПОТЕРИОЗА 698
Зафаржон Рахмонов, Зиядулло Хидиров, Угилой Худоёрова,
Фотима Абдуназарова, Зухра Абдуназарова
АНАТОМИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ РАЗВИТИЯ МОРФОМЕТРИЧЕСКИХ
ПАРАМЕТРОВ СЕМЕННИКОВ КРЫС В ПОСТНАТАЛЬНОМ ОНТОГЕНЕЗЕ
И РЕАКТИВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ ПЕСТИЦИДОВ 700
Феруз Сабиров
КОМПЬЮТЕРНАЯ ТОМОГРАФИЯ В ДИАГНОСТИКЕ ХРОНИЧЕСКИХ
ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ОКОЛОНОСОВЫХ ПАЗУХ 702

Умидбек Сабиров, Боходир Нуржанов, Ўктам Абдуллаев
ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ
У ДЕТЕЙ С ИСКУССТВЕННЫМ И ЕСТЕСТВЕННЫМ КОРМЛЕНИЯМИ 706
В ГРУДНОМ ВОЗРАСТЕ
Умидбек Сабиров, Мурод Юлдашев
АНЕСТЕЗИОЛОГИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ
ПРИ ТРАХЕОБРОНХОСКОПИИ У ДЕТЕЙ 709
Махмуда Сагдуллаева, Дилором Мансурова
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ДИАГНОСТИКЕ ОЖИРЕНИЯ 712
Ильмира Уразалиева, Малика Джумаева
ОРГАНИЗАЦИЯ СЕСТРИНСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТСКОМУ НАСЕЛЕНИЮ
В СЕМЕЙНЫХ ПОЛИКЛИНИКАХ 714
Ильмира Уразалиева, Лола Ильхамова
ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДСЕСТЕР
ПЕРВИЧНОГО ЗВЕНА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ 717
Нигора Утамуродова
ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ У ЖЕНЩИН
В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ФАЗЫ КЛИМАКТЕРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА 719
Алижан Хатамов, Сайёра Ахмедова, Дилором Адилбекова
МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ
КОРКОВЫХ СТРУКТУР ЛИМБИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
ГОЛОВНОГО МОЗГА ЧЕЛОВЕКА В ОНТОГЕНЕЗЕ 721
Алижан Хатамов, Бахтиёр Худойберганов,
Исмоил Норбутаев, Тохир Тошпулатов
ОНТОГЕНЕЗ КОРКОВЫХ СТРУКТУР ГИППОКАМПА МОЗГА ЧЕЛОВЕКА 724
Шохида Шадиева
ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ ТЕЧЕНИЯ СИСТЕМНОЙ КРАСНОЙ ВОЛЧАНКИ (СКВ)
В РАЗЛИЧНЫХ ВОЗРАСТНЫХ КАТЕГОРИЯХ 727

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ / ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Вікторія Альхуссейн, Наталя Гузенко, Мустафа Альхуссейн
МІКРОБІОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СКЛАДУ ГЕЛЮ
З ЕКСТРАКТОМ КОРИ ТОПОЛІ ТРЕМТЯЧОЇ 729
Оксана Завада, Олена Ткаченко, Ірина Журавель
АЛКІЛУВАННЯ ПОХІДНИХ 3-[2-(1*H*-ІМІДАЗОЛ-2-ІЛ)-АЛКІЛ]-2-ТІОКСО-2,3-
ДИГІДРОТІЄНО[3,2-*D*]ПІРИМІДИН-4(1*H*)-ОНІВ
ТА 3-[2-(1*H*-ІМІДАЗОЛ-2-ІЛ)-АЛКІЛ]-2-ТІОКСО-2,3-
ДИГІДРОХІНАЗОЛІН-4(1*H*)-ОНІВ 731

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Ольга Соболь
ОЦІНКА ПОРОДНО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ ТА ПРОМІРНИХ ПОКАЗНИКІВ
КОНЕЙ В ДИТЯЧОМУ КІННОМУ СПОРТІ 735
Нажим Эшонқулов, Санобар Баракаева, Улуғбек Ботиров, Мадина Сайфуллаева
ЎРИКНИ УЙ ШАРОИТИДА ҚУРИТИШ ВА САҚЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ 739

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ / ВЕТЕРИНАРНЫЕ НАУКИ

Сергій Гончаров
ЕУСТРОНГІЛІДОЗ ХИЖИХ ВИДІВ РИБ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 742
Любов Франчук-Крива, Олег Ушаков, Владислав Саракул
АСОРТИМЕНТ ВАКЦИН ДЛЯ СОБАК ТА КОТІВ
НА ВІТЧИЗНЯНОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РИНКУ 744

**ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ**

Григорій Барабаш, Марина Мікуліна
ЗАЛЕЖНІСТЬ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕРНОЗБИРАЛЬНИХ КОМБАЙНІВ
ВІД РІВНЯ ВРОЖАЙНОСТІ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ 747

Василь Бунько, Зоряна Овдейчук, Микола Сендзюк
ОБГРУНТУВАННЯ ТА АНАЛІЗ НЕСИНУСОЇДАЛЬНОСТІ НАПРУГИ
В ЕЛЕКТРИЧНИХ МЕРЕЖАХ 750

Вікторія Бурдейна, Альона Цовма
ОСОБЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕЛЕМЕНТІВ НАЛАДКИ
ПРИ ОБРОБЦІ КООРДИНОВАНИХ ОТВОРІВ 753

***Ёкуб Каримов, Зухриддин Латипов,
Амиржон Хужакулов, Нажмиддин Боймуродов***
ТЮБЕГАТАНСКОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ КАЛИЙНЫХ СОЛЕЙ
И ЕГО ГЕОДИНАМИЧЕСКИЕ АКТИВНЫЕ ЗОНЫ 756

Ёкуб Каримов, Зухриддин Латипов, Амиржон Хужакулов
КАЛИЙ ТУЗЛАРИНИ ҚАЗИШ ВА ҚАЙТА ИШЛАШДАГИ ҚОЛДИҚ ТЕХНОГЕН
ЧИҚИНДИЛАРИНИНГ АЙРИМ МУАММОЛИ МАСАЛАЛАРИ 759

Зухриддин Латипов, Ёкуб Каримов, Амиржон Хужакулов
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕХКАНАБАДСКОГО
РУДНОГО КОМПЛЕКСА ПО ДОБЫЧЕ КАЛИЙНЫХ РУД 762

Олексій Леміщенко, Сергій Шумченко, Володимир Хаджинов
ГІБРИДНІ ДВИГУНИ У АВТОМОБІЛЕБУДУВАННІ 766

Олексій Леміщенко, Сергій Шумченко, Володимир Хаджинов
ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ГАЗОВОГО ПАЛЬНОГО
НА АВТОМОБІЛЯХ З ДИЗЕЛЬНИМИ ДВИГУНАМИ 768

Валентина Марковська, Леонід Шепель
АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ З АЛЬТЕРНАТИВНИМИ
ДЖЕРЕЛАМИ ЖИВЛЕННЯ 770

***Шара Сырбаева, Фарида Зинетуллина, Жадыра Салыкбаева,
Гулбагила Жунусова, Самал Утешова***
УЛЬТРАЗВУКОВАЯ ДЕФЕКТОСКОПИЯ 772

Зубайда Холмуродова, Нилуфар Қобилова
МАХАЛЛИЙ БУҒДОЙ НАВЛАРИНИНГ ХОСИЛДОРЛИГИНИ
ДОН СИФАТ КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЬСИРИ 776

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

Ростислав Дзюбатий
ОСОБЛИВОСТІ РОЗПЛАНУВАЛЬНИХ РІШЕНЬ
БУДИНКІВ І КВАРТИР В СУЧАСНИХ НОВОБУДОВАХ ЛЬВОВА 779

Анастасія Пустовойтова, Анна Пащенко
ОСОБЛИВОСТІ ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНУ СУЧАСНОГО ЯПОНСЬКОГО
САДУ НА ПРИКЛАДІ ПАРКУ «КІОТО» В м. КИЄВІ 782

**ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ /
ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Ольга Євтушенко, Аліна Сірик, Олена Можчиль, Петро Породько
ОСОБЛИВОСТІ ШКІДЛИВИХ ФАКТОРІВ ПИВОВАРНОЇ ГАЛУЗІ 788

Ольга Євтушенко, Аліна Сірик, Тетяна Потапова
ОБГРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ
ДЛЯ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ МЕДИЧНИХ ОГЛЯДІВ УЧАСНИКІВ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УСТАНОВАХ І ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ 791

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 794

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – Вип. 43. – 829 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на ***«Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»****.*

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті: http://confscientific.webnode.com.ua

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав-Хмельницький,
08401, Київська обл., Україна
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2019. – Вып. 43. – 829 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на ***«Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».***

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: http://confscientific.webnode.com.ua

Составители: С.Н.Кикоть, И.В.Гайдаенко
Верстка и дизайн: И.В.Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав-Хмельницкий,
08401, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua